اثرآفرینان

«استرآباد» و «جرجان»

(استان گلستان)

تحقیق و پژوهش: محمدباقر مقدم

بسم الله الرحمن الرحیم

اثرآفرینان استرآباد و جرجان (استان گلستان)

نویسنده:

محمدباقر مقدم

ناشر چاپی:

نهاد کتابخانه های عمومی کشور

ناشر دیجیتالی:

مرکز تحقیقات رایانه‌ای قائمیه اصفهان

فهرست

اثرآفرینان استرآباد و جرجان (استان گلستان)

مشخصات کتاب

سرشناسه : مقدم، محمدباقر، ۱۳۴۱ -

عنوان و نام پدیدآور : اثرآفرینان استرآباد و جرجان/ تحقیق و پژوهش محمدباقر مقدم؛ به اهتمام موسسه فرهنگی میرداماد.

مشخصات نشر : تهران: نهاد کتابخانه های عمومی کشور، موسسه انتشارات کتاب نشر، ۱۳۹۲.

مشخصات ظاهری : ۱۰۲۰ ص.؛ ۲۲×۲۹ س م.

شابک : ۵۰۰۰۰۰ ریال: ۹۷۸-۶۰۰-۶۹۴۱-۱۵-۸

وضعیت فهرست نویسی : فاپا

یادداشت : نمایه .

موضوع : مشاهیر -- ایران -- گلستان -- سرگذشتنامه

موضوع : مجتهدان و علما -- ایران -- گلستان -- سرگذشتنامه

موضوع : گرگان -- زندگی فرهنگی

موضوع : گرگان -- سرگذشتنامه

شناسه افزوده : موسسه فرهنگی میرداماد گرگان

شناسه افزوده : نهاد کتابخانه های عمومی کشور. موسسه انتشارات کتاب نشر

رده بندی کنگره : DSR۲۰۴۹ /ل۵۵ م۷ ۱۳۹۲

رده بندی دیویی : ۹۵۵/۰۴۲

شماره کتابشناسی ملی : ۳۰۸۶۳۹۶

ص:۱

اشاره

بسم الله الرحمن الرحيم

اثر آفرینان

«استرآباد» و «جرجان»

(استان گلستان)

به اهتمام موسسه فرهنگی میرداماد

تحقیق و پژوهش: محمد باقر مقدم

کتاب نشر

۱۳۹۱

اثر آفرینان استرآباد و جرجان (استان گلستان)

به اهتمام موسسه فرهنگی میرداماد

تحقیق و پژوهش: محمد باقر مقدم

ویراستار: حسن عزیزی

انتشارات: کتاب نشر، دبیرخانه نهاد کتابخانه های عمومی جمهوری اسلامی ایران

چاپ اول/ سال ۱۳۹۱/ قطع رحلی/ ۱۰۲۰ صفحه

قیمت:

شابک:

«گرگان، بلوار شهید مفتح، موسسه فرهنگی میرداماد»

۰۱۷۱ – ۳-۴۴۲۶۱۹۱

www.mirdamad.org

مقدمه حضرت آیت الله نورمفیدی

بنیانگذار معزز موسسه فرهنگی میرداماد

بسم الله الرحمن الرحیم

اسلام همواره بر تعظیم و تجلیل از اندیشمندان و عالمان تاکید فراوان داشته و شریعت محمدی پرچم دار حرمت نهادن به علم، عالم و تکریم صاحبان اندیشه در بین تمام ادیان آسمانی و جوامع انسانی است.

کثیری از آیات قرآن کریم از جمله: «یَرْفَعِ اللهُ الَّذینَ امَنُوا مِنْکُمْ وَ الَّذینَ اُوتُوا العِلْمَ دَرَجاتٍ» (۱) به وضوح بر این امر گواهی می دهند.

در روایات معصومین علیهم السلام نیز اکرام عالمان، جایگاه والایی دارد. پیامبر عظیم الشان اسلام میفرمایند: «اَکْرِمُوا الْعُلَماءَ فَاِنَّهُمْ وَرَثَهُ الْأَنْبِیاءِ فَمَنْ أَکْرَمَهُمْ فَقَدْ اَکْرَمَ اللهَ وَ رَسُولَهُ». (۲)

بر این اساس همه ما در قبال علماء و بزرگان رسالتی بزرگ بر دوش داریم و باید به تاسی از پروردگار خویش و اولیاء او آنان را نکو بداریم و جایگاه و منزلت آنان را ارج بنهیم و همواره به یاد داشته باشیم که اینان ذخایری ارزشمند برای طی کردن مسیر آینده اند و هم چون کوهی استوار رهروران راه های صعب و پر پیچ و خم را پشتیبانی می کنند.

سرزمین تاریخی جرجان و استرآباد که آوازه ی بلندی در تاریخ ایران بالاخص پس از اسلام دارد، بخش اعظم شکوه و عظمت خویش را مرهون وجود با برکت عالمان و اندیشمندانی است که از این دیار برخاسته اند و هم چون ستارگانی فروزان به بشریت نور بخشیدند و انوار تابناک اندیشه آنان هنوز هم روشنی بخش محافل علمی امروز ماست. معرفی این بزرگان علاوه بر آن که وظیفه ای دینی و ملی است، می تواند بهترین مسیر الگو سازی برای جوانان و طالبان علم و دانش باشد تا با تکیه بر این گذشته غرور آمیز مسیر زندگی خویش را برای آینده ای

۱- . سوره مجادله/ آیه ۱۱ ترجمه: «.. خداوند، مؤمنان و عالمان را بر دیگران به درجاتی برتری داده است.»
۲- . نهج الفصاحه، حدیث ۴۵۰. ترجمه: «دانشمندان را گرامی دارید که آنها وارثان پیامبرانند و هر که آنان را احترام نماید، خدا و رسولش را احترام نموده است.»

افتخار آفرین هموار کنند.

اینجانب همواره در این اندیشه بودم تا تاریخ، فرهنگ و بزرگان این دیار از غربت به در آمده و با احیاء نام و یاد آنان شکوه و عظمت این سرزمین که سهم بزرگی در گسترش اسلام به خصوص تشیع و همچنین بارور کردن شجره طیبیه علم و اندیشه داشته است، آشکارتر گردد و تاسیس موسسه فرهنگی میرداماد با همین هدف صورت گرفت، هر چند این موسسه مسیر ناپیموده ی طولانی در پیش رو دارد، اما بحمدالله گام های اساسی و خوبی برداشته و امیدوارم این حرکت ارزشمند هر روز گسترده تر و عمیق تر تداوم یابد.

مجموعه پیش رو که در راستای احیاء مواریث گرانقدر دیار استرآباد و جرجان (استان گلستان) توسط محقق گرامی حجت الاسلام محمد باقر مقدم و جمعی از پژوهشگران به رشته تحریر در آمده، به معرفی اثرآفرینان این دیار و آثار آنان پرداخته است.

یقیناً این اثر ارزشمند پایان راه نبوده و معلوم نیست توانسته باشد همه آفرینندگان آثار از این دیار را معرفی نماید اما در نوع خود کاری کم نظیر و بدیع است. مراجعه به منابع متنوع تاریخی، بیان شرح حال، معرفی تالیفات به تفکیک آثار چاپ شده و نسخ خطی به همراه مراکز نگهداری مخطوطات از جمله ویژگی های این اثر است.

جا دارد از مؤلف محترم و همه عزیزانی که برای تالیف و تدوین این اثر تلاش کرده اند تشکر وافر نموده و از خداوند متعال برای آنان توفیق روز افزون مسئلت نمایم.

والسلام علیکم و رحمه الله و برکاته

سید کاظم نورمفیدی

سی ام اردیبهشت ماه ۱۳۹۱شمسی

مطابق با ۲۷ جمادی الثانی۱۴۳۳قمری

سرآغاز

نگارنده آفریدگار خود را سپاس می گوید که توفیق نوشتن «اثرآفرینان استرآباد و جرجان» را فراهم ساخت و فرصت پایان بردن آن را عطا فرمود.

این کتاب، شرح احوال و آثار پدیدآوران استرآباد و جرجان، و شناسایی نسخه های خطی را به عهده دارد.

اهمیت شناختن و شناساندن دانش ها، کتاب ها و آثار علما و دانشمندان؛ بر کسی پوشیده نیست. این کار یک تخصص میان رشته ای است که نیاز به دانستنی های گوناگون و پردامنه دارد.

پرواضح است که در پدیدآوردن اثری از سوی نخبگان هر رشته از علوم، آگاهی از پیشینه ی کار و تجربه ی پیشکسوتان و معاصران، ضرورتی انکارناپذیر است. به ویژه برای نویسنده ی امروزی که از امکانات فراوانی برای دستیابی بر اطلاعات برخوردار است. از این رو بسیاری از دانشمندان مسلمان در چهارده قرن گذشته، به این مهم پرداخته و کتاب های ارزشمندی در معرفی آثار علما و پژوهشگران به رشته ی تحریر درآورده اند. اما آنان به معنای واقعی کلمه، کتاب شناس بودند و تمام عمر بابرکت خود را صرف شناختن و شناساندن نویسندگان، دانشمندان، شاعران، کتاب ها و کتابخانه ها کردند. در این میان، هستند کسانی که سعی کرده اند با گردآوری مطالبی از چند کتاب، خود را در زمره ی چنین ستارگانی قرار دهند. اما کارشناسان و خبرگان این دانش و هنر می دانند که تفاوت کار از کجاست تا کجا؟

شاید سخن نگارنده در معرفی خود از دسته ی دوم، نوعی تظاهر به تواضع تصور شود. اما حقیقت این است که هرکس در این وادی، دستی از دور برآتش دارد، متوجه ژرفای این امر خطیر از یک سو، و گستره ی دانش کتاب شناسان بزرگ و بی نظیر از سوی دیگر هست. بنا براین توقع از خواننده ی گرامی این است که کتاب حاضر را تمرینی در راه تلمذ از آستان بزرگان دسته ی نخست به شمار آورند. باوجود این تلاش فراوانی شده است تا کاری جامع و مفید عرضه شود. هرچند ممکن است کاستی هایی در آن راه یابد.

جرجان، سرزمینی است کهن؛ با تاریخی پرفراز و نشیب. در متون باستانی، نام آن را ورکان و هیرکان نوشته اند. این شهر تا چند قرن به نام جرجان شناخته می شد. اما پس از ویرانی های ناشی از حمله ی مغولان و تیموریان، نام آن به استرآباد تغییر یافت.

ولایتِ پهناور جرجان، که منطبق با شهرهای گنبدکاووس و گرگان امروزی است، پیش از اسلام، شهری آباد و پرجمعیت بود. پس از ظهور دین مبین اسلام نیز، هم چنان از اهمیت و نقش موثری برخوردار است. نقش بزرگان و دانشمندان این شهر، در دوره صفویان، پررنگ تر شد. آنها در تحکیم پایه های دولت شیعی صفویان و رشد و توسعه ی دانش در تبریز، قزوین و اصفهان (پایتخت های صفویان)، سهم بسزایی داشتند.

حضور آنان در حوزه ی علمیه ی نجف اشرف، هندوستان و مکه ی مکرمه نیز درخشنده و چشمگیر است. هم چنین در هر رشته از علوم و دانش ها، شخصیت برجسته ای از این سرزمین برخاسته است و کتاب بسیار ارزشمندی از خود برجای نهاده است که خواننده ی گرامی در متن این اثر، با آن کتاب ها آشنا خواهد شد.

به هر روی، کتاب حاضر عهده دار معرفی بیش از سیصد مدخل از دانشمندان استرآباد و جرجان تا پایان قرن ۱۴ ه- .ق است. تعدادی از این مدخل ها ارجاعی و تعدادی برای رفع ابهام است.

۱) معیار مدخل گزینی، انتساب حداقلی اشخاص به استرآباد و جرجان است. به عبارت روشن تر، هر کس که در این شهر متولد یا فوت شده، مدت زمانی در استرآباد و جرجان سکونت اختیار کرده و یا نیاکانش از مردم این شهر هستند، مشمول تعریف انتساب حداقلی می شود. به شرطی که حداقل یک اثر مکتوبِ منثور یا منظوم به او نسبت داده باشند.

۲) منابع و مآخذ مورد استفاده برای این پژوهش، کلیه ی فهرست های نسخه های خطی کتابخانه های قابل دسترس ایران و جهان، کتاب شناسی ها، تذکره ها، کتاب های شرح حال، کتاب های رجالی، تاریخی، مقاله ها و نشریاتی است که اندک اطلاعاتی از مدخل های گزینش شده را در دسترس قرار دهند.

۳) ترتیب کتاب براساس الفبای نام کوچک اشخاص است. بجز مواردی که ابهام یا شباهت اسمی وجود داشته باشد. یا نام مشهور، تخلص، کنیه و لقب شخص پیش و بیش از نام کوچکش شهرت پیدا کرده باشد. هم چنین کلمه ی سید، پیش از نام سادات ذکر شده است.

۴) در صورتی که سال تولد و وفات شخصی، به طور قطع یا احتمالی به دست آید، ذیل نامش، به ترتیب: تولد، خط تیره، وفات ذکر شده است. در غیر این صورت قرن زندگانی آن شخص جایگزین می گردد. اما اگر در مواردی هیچ تشخیص زمانی امکان پذیر نشد، علامت سوال به کار رفته است.

۵) ذیل شرح حال مختصر هر مدخل، کتاب ها و آثار آن شخص به ترتیب الفبای عنوان آنها (حتی المقدور) آورده شده است. سپس در صورتی که آگاهی از محتوای کتاب در دسترس باشد، گزارشی از آن ارایه و در پی آن، نسخه های خطی و چاپی آن آورده شده است. در پایان منابع مورد استفاده ذکر شده است.

نگارنده برخود لازم می داند که از موسس محترم موسسه ی فرهنگی میرداماد، آیت الله سید کاظم نورمفیدی و ریاست محترم آن، حجت الاسلام و المسلمین حاج سید مجتبی نورمفیدی کمال تشکر را به عمل آورد؛ زیرا گذشته از پیشنهاد تألیف این کتاب و حمایت های مالی، نشر آن را نیز به عهده گرفتند. هم چنین از همکاران محترمی که به صورت گروهی در فیش برداری و گردآوری اطلاعات این حقیر را یاری رساندند.

محمد باقر مقدم

علایم و اختصارات

ح = حدود

ز = زنده

ع = عربی

ف = فارسی

ه-.ق. = هجری قمری

(ره) = رحمه الله

(س) = سلام الله علیها

(ص) = صلی الله علیه و آله

(ع) = علیه السلام

؟ = مجهول یا مردد

فهرست اشخاص

آ

«آشفته ی استرآبادی»

قرن ۱۰ه-.ق

یکی از شاعران قرن دهم ه-. ق. در «استرآباد»، آشفته ی استرآبادی است. او در شاعری و قصّهخوانی شهرتی بسزا داشت.

بنا به نوشتهی معاصرش، «سام میرزا» در «تحفه ی سامی» آشفته ی استرآبادی در شاعری و قصّهخوانی خوش ذوق و سخنش خالی از اثر نبود.

«هدایت» نیز او را در «گلزار جاویدان» معروف به آشفته ی قصهخوان و صاحب طبع موزون دانسته است.

نبود آگاهی از شرح زندگانی، تحصیلات و تاریخ ولادت و وفات شاعر، سبب شده است که همه به کلی گویی بپردازند.

بظاهر هیچ کدام از تذکرهنویسان، شرحی از زندگانی و آثار وی در اختیار نداشتند. از اینرو به ذکر تخلّص و یک نمونه از اشعارش بسنده کردهاند.

لیکن «آقابزرگ» در «الذریعه» آشفته ی استرآبادی را در زمرهی شاعران صاحب دیوان برشمرده است.

اگر آشفته ی استرآبادی، دیوانی هم ترتیب داده بود، اینک جز یک بیت شعر، اثر دیگری از وی در دست نیست و مانند بسیاری از دیوانهای شاعران «ایران»، از بین رفته است.

نمونه شعر:

به دور ماه خطش تا خط بنفشه دمید

قدم ز رَشک خطش چون قد بنفشه خمید

آثار:

دیوان شعر

دیوان آشفته ی استرآبادی برجای نمانده و فقط اشعاری از آن در تذکره ها نقل شده است.

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی به دست نیامد.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

منابع:

تحفه سامی ۱۴۱-۱۴۰؛ الذریعه ۹/۷؛ فرهنگ سخنوران ۶؛ گلزار جاویدان ۱/۱۷.

«آقا کوچک مشفق استرآبادی»

قرن ۱۳ه-.ق

«مشفق استرآبادی» نیز از شاعرانی است که دیوانش برجای نمانده و آگاهی درستی از شرح زندگانی او در دست نیست.

مشفق که در قرن سیزدهم ه-. ق. میزیست، با «میرزا مهجور استرآبادی» و «رضا قلی خان هدایت» معاصر بود.

شاعر اخیر، در تذکرهی «مجمع الفصحا» مینویسد: «ملاقاتش روزی نگردید.» سپس یک بیت شعر از او نقل کرده و نامش را «آقا کوچک» دانسته است. به نظر میرسد «آقا کوچک» لقب یا شهرت و «مشفق» نیز تخلّص شعری وی بوده است.

چنانچه «محمود میرزا» در «سفینه» او را اهل «استرآباد» و مشهور به «آقا کوچک» معرفی کرده است.

وی مینویسد: «در رسوم عاشقی گویند هنرور و از رموز محبت باخبر»

«میرزا محمدصالح استرآبادی» در «شرح حال علما و ادبای استرآباد» شرح حال میرزا مشفق و میرزا مهجور

استرآبادی را در یک مدخل آورده و آنها را رفیق همدیگر یاد کرده است.

او مینویسد: «دیوان مخصوص هریک دارند. و افکار بسیار خوب از هریک به ظهور رسیده، ذکر آنها موجب تطویل است.»

نمونه شعر:

کار آن عالم ندانم چون کنی

هست خون عالَمی بر گردن ات

میشود خار جگردوزی به دل مشفق مرا

باغبان، هر نو گلی کاندر چمن میپرورد

آثار:

دیوان شعر

دیوان مشفق استرآبادی برجای نمانده و فقط ابیاتی از اشعارش در تذکره ها آورده شده است.

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی به دست نیامد.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

منابع:

حدیقه الشعراء ۳/۱۶۵۴؛ الذریعه ۹/۱۰۵۰؛ سفینه محمود ۶۳۰؛ شرح حال علما و ادبای استرآباد (استرآبادنامه) ۱۵۵؛ گلزار جاویدان ۳/۱۳۵۳؛ لغت نامه ی دهخدا (ذیل مشفق) ۵۰۴؛ مجمع الفصحاء (بخش دوم از جلد دوم) ۱۳۸۱.

أ

«ابراهیم بن ابی نصر جرجانی»

زاهد جرجانی/ قرن ۵ یا ۶ه-.ق

محدث و راوی شیعی مذهب، «ابراهیم بن ابی نصر» مشهور به «زاهد جرجانی»، از دانشمندان بزرگ قرن پنجم یا ششم ه-. ق. است.

شرح حال و آثار ابراهیم بن ابی نصر در جایی نوشته نشده است. فقط مرحوم «آقابزرگ» در نقل از کتاب «بشاره المصطفی»، یادی از او کرده است.

آنچه مسلم است، اینکه ابراهیم بن ابی نصر از راویان «شیعه» بود. «ابوالیقظان عماد بن یاسر» و فرزندش «ابوالقاسم سعد بن عمار» و فقیه «ابوالقاسم علی بن محمد بن علی بن رستم طبری»، از ابراهیم بن ابی نصر روایت نقل می کنند.

چنانچه، «عماد الدین محمد بن علی»، صاحب «بشاره المصطفی»، به واسطه ی این سه تن، از ابراهیم بن ابی نصر حدیث نقل می کند.

ابراهیم بن ابی نصر از طریق «زاهد محمد بن حمزه حسین مرعشی»، از «ابی عبدالله حسین»، برادر «شیخ صدوق» حدیث نقل می کند.

آثار:

کتاب حدیث

معمولاً- راویان و محدثان، احادیثی را که از بزرگان و شیوخ خود می شنیدند، گردآورده و می نگاشتند. این کتاب ها با عنوان: «کتاب» و «اصل» نامیده می شدند. لیکن اکثر و بلکه همه ی آنها از بین رفته و فقط محتوای شان در کتاب های نسل بعدی بازتاب پیدا کرده است.

به نظر می رسد ابراهیم بن ابی نصر نیز احادیثی را که شنیده بود، جمع آوری کرده بود. اما اثری از آن مجموعه باقی نمانده است.

منابع:

طبقات اعلام الشیعه (النابس فی القرن الخامس) ۲/۱؛ فرهنگ زندگی نامه ها ۱/۱۰۷.

«ابراهیم بن احمد استرآبادی»

مطرفی/ ۰۰۰-۳۱۸ه-.ق

«ابواسحاق ابراهیم بن احمد بن ابراهیم بن مطرف بن محمد بن علی بن حمید استرآبادی»، معروف به «ابن ابی الحسین المطرفی»، برادر «ابوالحسن مطرفی»، از فقهای فاضل و از محدثان مورد وثوق «استرآباد» در قرن چهارم ه-.ق است.

از آنجا که ابواسحاق ابراهیم مطرفی، پس از تحصیل مقدمات در زادگاهش «استرآباد»، راهی «عراق» شده و تحصیلات عالی خود را در آنجا ادامه داده است، می توان حدس زد که در شمار علمای «شیعه» مذهب «استرآباد» بود.

آثار:

کتاب حدیث

«ابوحمزه ی سهمی» در کتابش «تاریخ جرجان» شهادت می دهد که وی به «عراق» هجرت کرد و فقه را به خوبی آموخت و احادیث زیادی را گردآورد. از آن جمله از طریق «ابوخلیفه مطرفی» و «ابویعلی موصلی» حدیث زیادی نوشت.

برادرش «ابوالحسن مطرفی» از کتاب وی حدیث نقل می کند.

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی به دست نیامد.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

منابع:

تاریخ جرجان سهمی ۵۱۵؛ المنتظم فی تاریخ الامم و الملوک۲/۲۳۱؛ موسوعه الاعلام فی تاریخ العرب و الاسلام ۲/۴۹.

«ابراهیم استرآبادی»

... - ح ۹۶۵ه-.ق.

شاعر، کاتب و خوش نویس پرآوازه ی قرن دهم ه-. ق. که حدود سال ۹۶۵ه-.ق. و به نقلی ۹۹۰ه-.ق. درگذشته است.

هر چند «ابراهیم استرآبادی» در زمرهی صاحبان اثر تالیفی و مولفان شمرده نمیشود، اما به دلیل انتساب یک دیوان و چند مرقع و کتابت اسکندرنامه به او، در کنار مولفان قرار گرفته است.

بنا به تصریح تذکرهنویسان، ابراهیم استرآبادی خط نستعلیق را خوب و خط تعلیق را استادانه مینوشت. از آنجا که تعلیق را «به غایت نازک و صاف ساخت» او را در رتبهی پس از «خواجه عبدالحی» و «درویش عبدالله خطاط» به شمار آوردهاند.

رقمی که در برخی از آثار خود مانند: «اسکندرنامه» برجای گذاشته است، حکایت آشکار از شغل منشی گری وی در آستان قدس رضوی (ع) دارد.

زمان هجرت او از «استرآباد» به «مشهد» مقدس و مدت اقامتش در آنجا، روشن نیست. برخی منابع به اشتباه او را در زمرهی ۴۰ خوش نویس «کتابخانه ی بایسنقر میرزای تیموری» شمردهاند. در حالی که ابراهیم استرآبادی، بظاهر در «استرآباد» متولد شد و در «مشهد» مقدس زیست.

هم چنین به دلیل وجود آثاری از فرزندان او (اسماعیل و سلطان محمود نجاتی) در بارگاه حضرت معصومه (س)، احتمال میرود که ابراهیم کاتب استرآبادی اواخر عمر خود را در «قم» بسر برده است.

آثار:

۱. دیوان

مجموعه اشعار ابراهیم استرآبادی است که در دوران مختلف زندگانی سروده است. ظاهراً این دیوان تا زمان مرحوم «آقابزرگ» موجود بود؛ زیرا وی از وجود آن گزارش می دهد.

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی از این اثر در فهرست نسخه های خطی کتابخانه های فهرست شده مشاهده نشد.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۲. مرقع بهرام میرزا

این مرقع، به تاریخ ۹۳۲ه‍.ق. کتابت شده و در «کتابخانهی اوقاف استانبول» حفاظت میشود.

۳. مرقع امیر غیب بیک

این مرقع نیز به تاریخ ۹۳۲ه‍.ق. کتابت شده و در «کتابخانه ی اوقاف استانبول» محفوظ است.

کتابت نسخه ی نفیس اسکندرنامه ی ترکی، موجود در «کتابخانه ی سلطنتی» سابق.

منابع:

اثرآفرینان ۱/۸۴؛ احوال و آثـار خوش نویسان ۱/۸، ۱۴-۱۵، ۲۱؛ پیـدایش خط و خطاطان ۱۷۷؛ تحفه سامی ۱۳۶؛ تربت پاکان قم ۱/۷۶؛ خط و خطاطان ۲۵۰؛ دانشنامه هنرمندان ایران و جهان اسلام ۱۶؛ دایرهالمعارف بزرگ اسلامی ۲/۴۰۷-۴۰۸؛ الذریعه ۹/۱۴؛ شرح حال علما و ادبای استرآباد (استرآبادنامه) ۱۲۵؛ شعرای مازندران و

گرگان ۱۱؛ گلزار جاویدان ۱/۳۳؛ گلستان هنر ۴۷؛ مناقب هنروران ۲۷-۲۸.

«ابراهیم بن عباس صولی جرجانی»

۱۷۶-۲۴۳ه‍.ق.

«ابواسحاق ابراهیم بن عباس بن محمد صول تکین» از بزرگان ادب عربی از سرزمین «جرجان» است.

جد وی «صول تکین» و برادرش «فیروز» پیش از فتح «جرجان» به دست «یزید بن مهلب»، در «جرجان» حاکم بودند. گفته می شود آنان اسلام آوردند و «یزید بن مهلب» بدون جنگ «جرجان» را متصرف شد.

هم چنین ابواسحاق ابراهیم بن عباس صولی، عموی پدری «محمد بن یحیی صولی جرجانی» و خواهرزاده ی «ابوالفضل عباس بن احنف یمانی»، شاعر مشهور عرب در قرن دوم ه‍. ق.، متوفای ۱۹۲ه‍.ق. است.

منابع تاریخی، ابراهیم بن عباس صولی را شاعری ماهر، کاتبی بی بدیل، ادیبی کم نظیر توصیف کرده و اشعارش را در ظرافت و دقت ستوده اند. انشایش را فصیح و بلیغ دانسته و از سرآمدان ادب برشمرده اند.

گفته اند ابراهیم صولی از خردسالی به شعر سرودن روی آورد. اما در سن پختگی، اشعارش را بررسی و نقد کرد. سپس آنچه ضعیف و متوسط بود از بین برد و فقط اشعار نابش را حفظ کرد. به همین جهت دیوانش مختصر اما بسیار خوب و دلنشین است.

به احتمال زیاد، ابراهیم صولی «شیعه» بود؛ زیرا از امام رضا(ع) حدیث نقل کرده و همراه «دعبل خزاعی» به خدمت آن حضرت رسیده است. گویا در این ملاقات، «دعبل» «قصیده تائیه ی» مشهور خود را سرود و ابراهیم صولی قصیده ی دالیه را قرائت کرد و بیست هزار درهم مسکوک صله دریافت کرد.

آثار:

۱. دیوان رسائل

اثری با عنوان فوق در منابع ذیل به ابراهیم صولی نسبت داده شده است. نگارنده مفهوم این ترکیب را درست متوجه نشد.

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی به دست نیامد.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۲. دیوان شعر

شامل اشعار و قصاید عربی ابراهیم صولی است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی موزه ی عراق» بخش «مخطوطات ادب» به شماره ۱۳۵۴ در ۵۴ صفحه، کتابت سال ۱۰۳۶ه-.ق. موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۳. العطر

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی به دست نیامد.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۴. کتاب الدوله

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی به دست نیامد.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۵. کتاب الطبیخ

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی به دست نیامد.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

منابع:

اعتاب الکتاب ۱۴۶؛ اعلام الوری فیما نسب الی السامراء ۲۶؛ الاعلام زرکلی ۱/۳۸؛ اعیان الشیعه ۲/۱۶۸؛ الاغانی ۹/۲۰؛ امراء البیان ۲۴۴؛ الانساب سمعانی ۳/۵۶۷؛ انوار الربیع فی انواع البدیع ۴/۱۰؛ البدایه و النهایه ۱۰/۳۵۹؛ تاریخ ابن الوردی ۱/۲۲۷؛ تاریخ التراث ۴/۱۶۲؛ تاریخ بغداد ۶/۱۱۷؛ تاریخ جرجان ۹۶؛ تاریخ طبری ۷/۵۱۱؛ تاریخ مسعودی ۲/۲۹۹؛ الحماسه البصریه ۲/۱۵۶؛ الذریعه ۹/۶۲۲؛ ذم الهوی ۸۳؛ ریحانه الادب ۳/۴۷۶–۴۷۸؛ سلم الوصول ۲۱؛ سیر اعلام النبلاء ۱۱/۴۶۸؛ شذرات الذهب ۲/۱۰۲؛ الشعر و الشعراء فی کتاب العمده ۴۳؛ العبر ۱/۴۴۰؛ العقد الفرید ۲/۲۱۶؛ العمده ۲/۷۹، ۸۶، ۱۰۶–۱۰۷، ۱۴۶، ۱۶۵–۱۶۶؛ عیون التواریخ ۱/۱۵۲؛ فرهنگ بزرگان اسلام و ایران ۱۰؛ فهرست ابن ندیم ۲۳۶؛ الکامل فی التاریخ ۵/۲۹۸؛ کشف الظنون ۱/۷۹۸؛ الکنی و الالقاب ۲/۴۳۲؛ لغت نامه ی دهخدا (ذیل ابراهیم) ۲۶۱؛ محاضرات الادباء ۱/۱۰۱، ۱۷۵، ۲۳۳، ۲۷۲، ۲۷۳، ۳۰۲ و ۲/۴۰۷، ۴۱۰ و ۳/۱۸، ۲۴، ۳۰، ۳۲، ۴۷–۴۸، ۵۲، ۶۰، ۶۵، ۹۵، ۹۷، ۹۹، ۱۱۶، ۱۱۹، ۱۵۱، ۲۴۸ و ۴/۵۱۴، ۶۵۲؛ مختار الاغانی ۱/۲۷۶؛ المختصر فی اخبار البشر ۲/۴۰؛ المذاکره فی القاب الشعراء ۱۷۹؛ مرآت الجنان ۲/۱۴۳؛ مشاهیر الشعراء و الادباء ۱۰؛ مصادر الدراسه الادبیه ۱/۱۵۹؛ معجم اعلام المورد ۲۷۲؛ معجم الادباء ۱/۱۶۴؛ معجم الشعراء فی تاریخ الطبری ۴۳–۴۴؛ معجم المصنفین ۳/۱۶۹؛ معجم المولفین ۱/۳۳؛ معجم تراجم الشعراء الکبیر ۱۵؛ المنتظم ۶/۸۹؛ الموسوعه الاسلامیه ۱/۱۷۶؛ موسوعه الاعلام فی تاریخ العرب و الاسلام ۳/۷۴، ۸۹؛ النجوم الزاهره ۲/۱۲۸؛ الوافی بالوفیات ۶/۲۴؛ وفیات الاعیان ۱/۴۴؛ هدیه العارفین ۱/۲.

«ابراهیم بن محمدحسین (محمدحسن) جرجانی»

قرن ؟ ه–.ق.

از «ابراهیم بن محمدحسین یا محمدحسن جرجانی»، جز یک گزارش، هیچ آگاهی دیگری در دست نیست. حتی مشخص نیست که در چه زمانی می زیسته است. فقط در فهرست نسخه های خطی دانشگاه «تهران» یک اثر با عنوان «شرح خطبه شقشقیه» به نام او گزارش شده است.

گفتنی است، چند نسخه ی خطی با عنوان «شرح خطبه شقشقیه» در کتابخانه های «مجلس»، «ملی»، «ملی ملک» و «مرعشی» موجود است که فهرست نویس نسخه های خطی کتابخانه های یاد شده، شارح و مولف آن را تشخیص نداده و ناشناخته اعلام کرده اند.

در صورت مقایسه ی نسخه های یاد شده با نسخه ی شناخته شده ی «کتابخانه ی مرکزی دانشگاه تهران»، ممکن است اطلاعات بیشتری از این عالم جرجانی به دست بیاید. لیکن در حال حاضر نسخه های گفته شده در دسترس نیست.

آثار:

شرح خطبه شقشقیه

مولف در این اثرِ سی و پنج صفحهای، «خطبه شقشقیه امیرالمومنین علی بن ابیطالب(ع)» را شرح کرده است.

نسخه های خطی:

ازاین کتاب فقط یک نسخه ی خطی در«کتابخانه ی مرکزی دانشگاه تهران» به شماره ۱۱/۳۲۳۸ در ۳۶ صفحه شناسایی شده است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

منابع:

فهرست نسخه های خطی دانشگاه تهران ۱۱/۲۱۹۸؛ معجم الآثار المخطوطه حول الامام علی بن ابیطالب (ع) ۱۸۳؛ معجم التراث الکلامی ۴/۶۵؛ موسوعه مؤلفی الامامیه ۱/۳۷۶ (۱/۲۶۴).

«ابراهیم بن موسی سهمی جرجانی»

۳۲۴-۰۰۰ه-.ق.

«ابواسحاق ابراهیم بن موسی بن ابراهیم بن احمد بن محمد بن عبدالله بن هشام بن عاص سهمی جرجانی»، جد «ابوالقاسم حمزه بن یوسف سهمی جرجانی» است.

«حمزه ی سهمی» در کتابش «تاریخ جرجان»، بارها از وی یاد کرده و مطالبی نقل می کند. وی می گوید: «رایت فی کتاب جدی ابراهیم بن موسی بخطه... وجدت فی کتاب جدی ابراهیم بن موسی السهمی بخطه...»

هم چنین در شرح حال جدش می نویسد: «کان قد کتب الکثیر من الاخبار»

بنا به گزارش حمزه سهمی، ابواسحاق ابراهیم سهمی، فقه «شافعی» را نزد «ابراهیم بن هانی» خواند.

هم چنین وی از «ابوزرعه محمد بن عبدالوهاب انصاری»، «عمران سختیانی»، «حسین بن سفیان»، «ابوالحسین تاجر» و «ابن عبدالکریم وزان» و جماعتی دیگر حدیث نقل می کند.

ابراهیم سهمی پس از یک عمر تلاش علمی و معنوی، سرانجام در سال ۳۲۴ه-.ق. در زادگاهش «جرجان» تن به خاک سپرد.

آثار:

کتاب

به نظر می رسد کتاب ابراهیم بن موسی سهمی، شامل احادیث و وفیات محدثان بوده است. شاید هم چند کتاب تالیف کرده بود؛ زیرا سهمی مطالب گوناگونی را از جدش نقل می کند. برخی از آنها حدیث، برخی روی دادهای تاریخی و برخی وفیات اشخاص است.

نسخه های خطی:

نسخه ای از آن نزد ابوالقاسم حمزه ی سهمی وجود داشت که برای تدوین تاریخ «جرجان» از آن استفاده ی فراوان برده است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

منابع:

الانساب سمعانی ۱/۱۵۳؛ تاریخ جرجان ۶۹، ۷۷، ۹۲، ۱۰۹، ۱۳۶-۱۳۷، ۱۴۴، ۱۶۴،۱۷۰، ۱۷۲، ۱۷۹، ۱۸۴، ۲۱۸، ۲۲۵، ۲۶۵، ۲۹۷، ۳۰۱، ۳۰۳، ۳۳۱، ۳۴۲، ۳۹۳، ۴۴۴، ۴۶۷، ۵۰۳؛ موسوعه الاعلام فی تاریخ علماء العرب و الاسلام ۴/۲۵۰، ۲۵۴.

«ابراهیم بن ولی الله گرگین استرآبادی»

قرن ۱۰ه‍-.ق.

یکی دیگر از علما و دانشمندان قرن دهم ه‍-. ق. که هیچ اطلاعاتی از شرح احوال وی در منابع به چشم نمیخورد، «ابراهیم بن ولی الله استرآبادی» مشهور به «گرگین» است.

فقط مرحوم «محمدصالح استرآبادی» با جملهی «جلیل القدر و عظیم المنزله» وی را توصیف کرده است.

تنها آگاهی ما از شرح زندگانی ابراهیم استرآبادی، سفر وی به حج در سال ۹۵۸ه‍-.ق. است. او این سخن را در مقدمهی

«ترجمه ی رساله ی حسنیه» در توضیح چگونگی دست یافتنش بر آن رساله، گفته است.

آنچه ابراهیم بن ولی الله استرآبادی را در میان مردم «ایران» جاودانه ساخت، همان ترجمه ی «رساله حسنیه» است. او در این رساله، مشروح مناظرات یک کنیز «شیعه» مذهب، با سه تن از دانشمندان اهل «تسنن» را به فارسی گزارش کرده است.

گویا ابراهیم استرآبادی در سفر حج، «رساله حسنیه» را در منزل یکی از سادات علوی «دمشق» مشاهده کرده و آن را با خود به «ایران» آورده است. سپس به درخواست دوستانش دست به ترجمهی آن کتاب زده و به نام «شاه تهماسب صفوی» توشیح کرده است.

بنا به تشخیص مرحوم «آقابزرگ»، احتمال دارد لقب ابراهیم بن ولی الله گرگین، «ضیاء الدین» باشد؛ زیرا وی در یک نسخه از «رساله ی حسنیه» در «نجف اشرف» این عبارت را دیده است: «ان المترجم هو الامیر ضیاء الدین الذی ظفر بالنسخه».

برخی از تذکرهنویسان، «رساله حسنیه» را از تالیفات شیخ «ابوالفتوح رازی» دانستهاند. میرزا «عبدالله افندی» در اصل داستان تشکیک کرده و آن را یک مجلس فرضی برای بیان مباحث موجود در کتاب دانسته است.

مسائلی که در این مناظره طرح میگردد، چه در زمان و حضور خلیفه، «هارون الرشید»، میان کنیزی، «حسنیه» نام و علمای «سنی» مذهب، اتفاق افتاده باشد؛ و چه از زبان «شیخ ابوالفتوح رازی» و به صورت یک داستان فرضی تنظیم شده باشد، بیان گر حقایق تاریخی و کلامی مفصلی است که تاثیر آشکاری در تثبیت تفکر شیعی در دوران صفوی داشت.

به هر روی میرزا ابراهیم استرآبادی نخستین کسی است که آن را در اواخر قرن دهم ه-. ق. به زبان فارسی ترجمه کرد و نام خود را با آن ماندگار ساخت.

آثار:

۱. ترجمه ی رساله ی حسنیه

نویسنده مدعی است، «هارون الرشید»، پس از آگاهی بر وسعت دانش «حسنیه»، کنیز تربیت شده در مکتب امام جعفر صادق(ع)، مجلسی آراست و دستور داد سه تن از مشهورترین دانشمندان اهلسنت به نامهای: «شیخ ابواسحاق ابراهیم بن سیار نظام معتزلی» متوفای ۲۳۱ه-.ق.، «ابوعبدالله محمد بن ادریس شافعی» متوفای ۲۰۴ه-.ق. و «ابویوسف قاضی، یعقوب بن ابراهیم» متوفای ۱۸۲ه-.ق.؛ همراه تنی چند از دیگر علمای مذاهب خمسه، و در حضور درباریان، با «حسنیه» مناظره نمایند.

آن ها هشتاد مسئله ی دشوار از انواع علوم را پرسیدند و «حسنیه» پاسخ کافی و مستدل داد. «حسنیه» نیز متقابلاً چند مسئله ی فقهی و کلامی را مطرح و از آنان پاسخ خواست؛ چون آن بزرگان از دادن پاسخ بازماندند، وی به تشریح مسائل مورد اختلاف میان «شیعه» و «سنی» پرداخت و همهی حضار مجلس را تحت تاثیر سخنان خود قرار داد.

نسخه های خطی:

۵ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آستان قدس رضوی (ع)» به شماره ۹۹۸۷ در ۵۲ برگ، کتابت سال ۱۰۹۷ه‍.ق.، ۱۲۴۱۸ ۹۲ برگ، کتابت سال ۱۲۴۱ه‍.ق.، ۸۴۹۳ در ۵۶ برگ، کتابت سال ۱۲۴۴ه‍.ق.، ۶۹۰۳ در ۷۱ برگ، کتابت سال ۱۲۵۴ه‍.ق. و ۲/۴۹ در ۲۱ برگ، کتابت سال ۱۲۵۶ه‍.ق. وجود دارد. قدیمیترین نسخه ی آن ها، با سال کتابت ۱۰۹۷ه‍.ق. است.

۲ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی دانشکده ادبیات دانشگاه تهران» به شماره ۳/۴۸ ب در ۳۶ برگ و شماره ۳/۱۸۷ج در ۷۸ برگ، کتابت سال ۱۲۶۰ موجود است.

۳ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی دانشکده الاهیات دانشگاه تهران» به شماره ۹/۵۰۹ د در ۱۱ برگ، کتابت سده ی ۱۱-۱۲ه-ق.، شماره ۲۲۲ کتابت سده ی ۱۳ه-ق. و شماره ۹/۶۵۳ موجود است.

۲ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی دانشکده الاهیات دانشگاه فردوسی مشهد» به شماره ۱/۱۳۸۰ و شماره ۳/۲۴۷ در ۳۶ برگ، کتابت سال ۱۰۹۱ه-ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مدرسهی فیضیه» به شماره ۱۸۲۲ در ۱۳۲ برگ موجود است.

۲ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مدرسهی آیت الله العظمی گلپایگانی (ره)» به شماره ۱/۱۵۲۷ کتابت سده ی ۱۳ه-ق. و شماره ۷۳۰ کتابت سال ۱۲۹۶ه-ق. موجود است.

۲ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مجلس شورای اسلامی» به شماره ۲۰۶۱ در ۱۵۷ صفحه، کتابت سال ۱۳۱۷ه-ق. و شماره ۴۷۶۶ در ۱۱۸ برگ، کتابت سده ی ۱۲ه-ق. موجود است.

۷ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آیت الله العظمی مرعشی نجفی (ره)» به شماره ۱/۹۵۷۰ در ۱۰۱ برگ، کتابت سال ۱۰۷۴ه-ق.، شماره ۱/۸۵۶۳ در ۵۶ برگ، کتابت سال ۱۲۴۰ه-ق.، شماره ۱/۱۰۹۵۷ در ۱۶۶ برگ، کتابت سال ۱۲۵۵ه-ق.، شماره ۳۰۰۸ در ۶۱۲ برگ، کتابت سال ۱۰۴۵ تا ۱۰۴۹ه-ق.، شماره ۳۳۷۸ در ۱۷۷ برگ، کتابت سال ۱۲۶۴ه-ق.، شماره ۱/۱۱۸۶۴ در ۸۲ برگ، کتابت سال ۱۲۳۱ه-ق.، شماره ۱/۸۵۶۳ در ۱۵۰ برگ، کتابت سال ۱۲۴۰ه-ق. و شماره ۲/۷۷۵۱ در ۹۳ برگ، کتابت سال ۱۲۵۲ه-ق. وجود دارد. قدیمیترین نسخه در میان آن ها، به سال ۱۰۷۴ه-ق. کتابت شده است.

۴ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مرکزی دانشگاه تهران» به شماره ۱۰/۲۵۷۰ در ۲۰۳ برگ، شماره ۱۶۵۰ در ۹۱ برگ، کتابت سال ۱۲۴۳ه-ق.، شماره ۱/۱۹۲۷ در ۲۵۹ برگ، شماره ۷/۲۷۷۱ کتابت سال ۱۲۵۷ه-ق. و شماره ۲۲۴۵ در ۷۴ برگ، کتابت سال ۱۲۵۲ه-ق. موجود است.

۱۰ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی وزیری یزد» به شماره ۵/۱۱۱۱ در ۲۰۸ برگ، کتابت سال ۱۱۰۹ه-ق.، شماره ۲۷۰۳ در ۸۳ برگ، کتابت سال ۱۰۲۸ه-ق.، شماره ۲۵۸۳ در ۲۰ برگ، شماره ۱/۲۶۵۱ در ۹۴ برگ، کتابت سال ۱۳۲۳ه-ق.، شماره ۲/۳۱۰۸، شماره ۲/۲۰۰۹ در ۱۲۵ برگ، کتابت سال ۱۲۱۰ه-ق.، شماره ۳۳۱۶ در ۵۹ برگ، شماره ۲۴۱۰ در ۸۴ برگ، شماره ۱/۱۹۳۶ در ۲۰ برگ، کتابت سال ۱۲۵۲ه-ق. و ۱۱۶۰ در ۷۸ برگ، کتابت سده ی ۱۳ه-ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی ملی تبریز» به شماره ۳۲۶۶ در ۶۳ برگ، کتابت سال ۱۰۶۰ه-ق. موجود است.

۳ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مسجد اعظم» «قم» به شماره های ۳۰۸۳ کتابت سده ی۱۳ه-ق.، شماره ۳۷۹۸ کتابت سال ۱۲۱۳ه-ق. و شماره ۳۸۷۳ کتابت سده ی ۱۳ه-ق. موجود است.

۲ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی ملی ملک» به شماره ۳/۶۴۰۷ در ۶۵ برگ و شماره ۱/۶۳۱ کتابت سال ۱۲۹۳ه‍-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مرکز احیاء التراث اسلامی» «قم» به شماره ۱/۲۲۸۲ در ۷۱ برگ، موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مدرسهی حجتیه» «قم» به شماره ۲۵۱ کتابت سال ۱۱۸۸ه‍-.ق. موجود است.

۳ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مسجد گوهرشاد» «مشهد» به شماره ۱۷۰۳ کتابت سال ۱۲۱۱ه‍-.ق.، شماره ۷۲۸ کتابت سده ی ۱۳ه‍-.ق. و شماره ۱/۱۴۹۲ کتابت سال ۱۲۳۵ه‍-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی خصوصی خاندان میبدی» در «کرمانشاه» به شماره ۸۴ ظاهراً در ۸۴ برگ موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی جمعیت نشر فرهنگ» «رشت» به شماره ۱۰۶ح کتابت سال ۱۲۳۹ه‍-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی دانشگاه لس آنجلس» به شماره M ۶۹۶ کتابت سال ۱۲۳۳ه‍-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آستانه مقدسه حضرت فاطمه معصومه (س)» به شماره ۲/۴۹ در ۳۹ برگ، کتابت سال ۱۲۵۶ه‍-.ق. موجود است.

۲ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی دایرهالمعارف بزرگ اسلامی» «تهران» به شماره ۳/۶۶۹۳۹ در ۱۸۲ برگ، کتابت سال ۱۲۲۳ه‍-.ق. و شماره ۳/۲۵۴ در ۷۱ برگ، کتابت سال ۱۲۲۳ه‍-.ق. موجود است.

۲ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مدرسهی نمازی خوی» به شماره ۲/۷۶۰ کتابت سال ۱۲۵۳ه‍-.ق.و شماره۶۴۹ موجود است.

۴ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی موزه ی ملی پاکستان» موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی موزه ی ملی کراچی پاکستان» به شماره ۱۹۶۱ – ۸۱۸ – NM در ۸۸ صفحه، کتابت سال ۱۱۷۳ه‍-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی موسسه خاورشناسی فرهنگستان علوم روسیه» به شماره B-۴۵۰ موجود است.

۳ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی گنج بخش اسلاماباد» به شماره های ۴۰۶۵ در ۱۵۱ صفحه، کتابت سال ۱۲۳۱ه‍-.ق.، شماره ۷۵۱۳ کتابت سده ی ۱۳ه‍-.ق. و شماره ۷۷۵۷ در ۱۸۰برگ، کتابت سال ۱۲۵۱ه‍-.ق. موجود است.

۷ نسخه ی خطی در کتابخانه های مختلف «پاکستان» موجود است که در «فهرست مشترک خطی پاکستان» منعکس گردیده است.

نسخه های چاپی:

رساله حسنیه به دو صورت مستقل و همراه با «حلیه المتقین» «علامه مجلسی» چاپ شده است. اخیراً این رساله، مکرر چاپ گردیده، لیک از نمونه های قدیمی آن به سال ۱۲۴۴ه‍-.ق. در قطع رقعی در «اصفهان» و سال ۱۲۸۶ه‍-.ق. و ۱۳۰۳ه‍-.ق. در «هند»، سال ۱۳۲۸ه‍-.ق. در «شیراز» را میتوان نام برد.

۲. آداب و سنن

آغاز:

«بعد البسمله، الحمدلله الذی خلق الحدیث باللسان و امر عبیده بالبیان»

انجام:

«و عنه (ع) مکتوب علی باب الجنه الصدقه بضر و القرض ثمانیه عشر»

نسخه های خطی:

از این اثر فقط ۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آستان قدس رضوی (ع)» به شماره ۱۶۸۲۴ موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

منابع:

اثرآفرینان ۱/۲۴۰؛ اعیان الشیعه ۲/۱۱۰ و ۵/۴۰۹؛ تاریخ نظم و نثر در ایران ۲/۸۱۴؛ دایرهالمعارف تشیع ۶/۳۲۳؛ الذریعه ۴/۹۷ و ۷/۲۰ و ۲۲/۳۰۲-۳۰۳؛ روضات الجنات ۱/۱۵۳؛ ریاض العلماء ۵/۴۰۶؛ شرح حال

علما و ادبای استرآباد (استرآبادنامه) ۱۲۰؛ طبقات اعلام الشیعه (احیاءالداثر) ۴/۱؛ فهرست نسخه های خطی دانشکده ادبیات تهران ۱/۲۰۸–۲۱۰؛ کتابهای فارسی شده چاپی ۱/۸۴؛ معجم التراث الکلامی ۵/۱۶؛ موسوعه مؤلفی الامامیه ۱/۴۴۴–۴۴۶؛ مولفین کتب چاپی فارسی و عربی ۱/۸۷؛ نسخه های خطی فارسی ۲/۹۳۶.

«ابن حسام استرآبادی»

قرن ۷ه–.ق.

«ابن حسام استرآبادی» از شاعران ساده زیست و گمنام «استرآباد» است. گویا وی با «سعدی شیرازی» معاصر بود.

این شاعر به دربار امیران و حاکمان روی نیاورد و با دسترنج خود از راه کشاورزی امرار معاش کرد.

گفته می شود ابن حسام در جمع آوری اشعارش کوتاهی کرد و دیوان خود را مدون نساخت. لیکن پس از مرگش، شاگردانش اشعار وی را گردآوردند. از این روی ابن حسام استرآبادی در زمره ی اثرآفرینان «جرجان» ذکر شد.

آثار:

دیوان

از آنجا که گزارشی از متن دیوان وی در منابع به دست نیامد، نمی توان در مقدار و چگونگی اشعارش اظهار نظر کرد. لیکن وجود دیوان برای ابن حسام استرآبادی قطعی است.

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی از این اثر گزارش نشده است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

منابع:

تذکره ی روز روشن ۱۷؛ شعرای مازندران و گرگان ۸؛ فرهنگ سخنوران ۱/۳۷۱.

«ابوبکر بن زکی قونوی»

صدر قونوی/ ۰۰۰–۶۹۴ه–.ق.

«صـدر الـدین ابوبکر بن زکی قونوی» ملقب به «صـدر»، از آن روی در این مجموعه ذکر می شود که وی را از نوادگـان «فخر الدین اسعد گرگانی» به شمار آورده اند.

صدر قونوی، پزشکی حاذق، دبیری ماهر و شاعری خوش ذوق توصیف شده است.

او ظاهراً در «قونیه» زاده شد و در آنجا رشد کرد. فن دبیری و انشا را نزد «بدر الدین یحیی بن زکریا»، از دولتمردان بلند پایه ی دستگاه سلجوقی آموخت. پزشکی را از «اکمل الدین نخجوانی» فراگرفت و در ادب فارسی و عربی مهارت یافت.

صدر الدین قونوی روزگار خویش را به کارهای دیوانی و دبیری گذراند. مدتی در «قیصـریه» زیست و به «امیر نصـرت الدین» خدمت کرد. چندی هم به خدمت «بهاء الدین محمد ملک السواحل» متوفای ۶۷۶ه-.ق. درآمد.

اواخر عمرش را به عزلت و سیر و سلوک گذراند و در زادگاهش، سکونت اختیار کرد تا درگذشت.

آثار:

۱. روضه الکتاب و حدیقه الالباب

این اثر حـاوی شـصت و هشت نـامه ی صـدر الـدین ابوبکر قونوی به امیران و حاکمان روزگارش است. نامه های قونوی نثری آمیخته با آرایه های ادبی، ولی ساده و روان دارد. محتوای آنها آکنده از فواید ادبی و تاریخی است.

بخشی از سروده های فارسی و عربی قونوی نیز در این اثر جمع آوری شده است. نظم و نثر قونوی، حکایت از نفوذ و گسترش زبان و ادب فارسی در «آسیای صغیر» دارد.

صدر الدین قونوی در پزشکی نیز مردی تحصیل کرده بود. لیکن اثر مشخصی از وی برجای نمانده است.

به نظر می رسد در علوم غریبه هم دستی داشت؛ زیرا یک اثر نیز در علم «جفر» به او منسوب است.

این همه نشان از وسعت اطلاعات و دانش صدر الدین یا رکن الدین ابوبکر قونوی گرگانی دارد.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی دانشگاه استانبول» به شماره ۱/۵۸۵ در ۴۹ برگ، کتابت سال ۸۷۷ه-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی ملی تبریز» به شماره ۳۶۸۷ در ۱۱۲ برگ، کتابت سال ۷۳۷ه-.ق. موجود است.

نسخه های چاپی:

روضه الکتاب یک بار به تصحیح و تحشیه ی «میرودود یونسی» به سال ۱۳۴۹ش. در «تبریز» و توسط انتشارات «موسسه تاریخ و فرهنگ ایران» در ۴۵۶ صفحه وزیری چاپ شده است.

این چاپ با چهار نسخه ی خطی کتاب مقابله شده است.

بار دوم در «آنکارا» با تصحیحات «علی سویم» به سال ۱۹۷۲م. و به وسیله ی «انجمن تاریخ ترک»، در ۲۹۸+۷۷ صفحه وزیری منتشر شد.

۲. ریحانه الکتاب فی رسائل الاصحاب

مجموعه آثار و نوشته های صدر قونوی به سبک ترسل و شیوه ی دیوانی است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی دانشگاه استانبول» به شماره ۲/۵۸۵ در ۴۶ برگ، کتابت سال ۸۷۷ه-.ق. موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۳. رساله مناظره میان دل و دماغ

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی از این اثر گزارش نشده است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۴. شرح الجفر

ظاهراً اثری در موضوع جفر و رمل است.

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی از این اثر گزارش نشده است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۵. صدرنامه

از موضوع و محتوای آن اطلاعی در دست نیست.

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی از این اثر گزارش نشده است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۶. قصائد عربی

مجموعه سروده ها و قصائد عربی است.

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی از این اثر گزارش نشده است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۷. قصائد فارسی

مجموعه قصائد فارسی مولف است.

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی از این اثر گزارش نشده است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

منابع:

تاریخ ادبیات در ایران ۳/۱۲۲۵-۱۲۲۷؛ تـذکره ی روز روشن ۴۷۳؛ زبان و ادب فارسـی در قلمرو عثمانی ۱۲۷-۱۲۸؛ دانشنامه ادب فارسـی ۶/۵۳۹؛ دایرهالمعـارف مصور پیمان ۱۸۹؛ کشـف الظنون ۱/۹۳۲؛ نگـاهی به رونـد نفوذ و گسـترش زبـان و ادب فارسی در ترکیه ۹۱-۹۴.

«ابوالحسن گرگانی»

قرن ۱۳ه-.ق.

«ابوالحسن گرگانی» یکی از علمای گمنام «استرآباد» و «گرگان» امروز است. متاسـفانه هیچ کدام از منابع، دربارهی وی سخن نگفته و هیـچ اطلاـعی به دست نمیدهنـد. فقـط یـک نسـخه از آثار او در «کتابخانه ی آیت الله العظمی گلپایگانی(ره)» موجود است که در ذیل شرح داده میشود.

آثار:

اصول الفقه (تعادل و تراجیح)

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آیت الله العظمی گلپایگانی (ره)» به شماره ۱۲۳/۳۰ و در ۲۳۶ برگ موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

منابع:

فهرست نسخه های خطی کتابخانه ی عمومی حضرت آیت الله العظمی گلپایگانی۱/۸۸.

«سید امیر ابوالحسن استرآبادی مشهدی»

قرن ۱۲ه‍-.ق.

«سید ابوالحسن حسینی استرآبادی» از شاگردان مبرز علامه «محمدباقر مجلسی» است. سید در قرن یازده و دوازده میزیست. از شرح زندگانی و تحصیلات وی مطلبی در دست نیست. اما از اجازهای که «علامه مجلسی» به او داده است، به جایگاه شایستهی علمی و معنوی وی میتوان پیبرد.

«علامه مجلسی» در اجازهی خود به سال ۱۰۵۸ه‍-.ق. او را چنین توصیف کرده است:

«السید الاید الفاضل الکامل الحسیب النجیب اللبیب الادیب الاریب الفطن الذکی المتوقد الالمعی الآمیر ابوالحسن الاسترآبادی المشهدی...»

از ادامهی بیان «علامه مجلسی» ظاهر میشود که وی در مشهد متولد شده و هم در آنجا زندگی کرده است. اما «آقابزرگ»، نسب او را «حسینی»، زادگاه و اصالتش را «استرآبادی»، مسکن و آرامگاهش را «مشهدی» دانسته است.

آنچه از مجموع نوشته ها قابل برداشت است، اینکه میرابوالحسن در «استرآباد» به دنیا آمد و بخشی از تحصیلاتش را در زادگاهش به پایان برد. سپس برای تکمیل تحصیلات خود، به حوزه ی پربار «اصفهان» روی آورد و سطوح عالی را نزد استادان «اصفهان» آموخت. آنگاه در درس دانشمند بزرگ جهان «تشیع» «علامه محمدباقر مجلسی» شرکت جست و در زمره ی شاگردان بنام وی قرار گرفت.

بنا به گفتهی مرحوم «آقابزرگ»، «علامه ی مجلسی» در ادامهی اجازهنامه، بخشی از تصانیف وی و سپس تصانیف پدرش را برشمرده است. اما خودش به چیزی از آن آثار اشاره نمیکند.

بنابراین در حال حاضر فقط یک اجازهنامه از «علامه مجلسی» برای وی در دسترس است. لیکن میتوان با مراجعه به اصل اجازهنامه ی «علامه ی مجلسی» که گویا در «مستدرک اجازات البحار» وجود دارد، نام آثار او را به دست آورد.

منابع:

تلامذه علامه مجلسی ۱۲؛ الذریعه ۱/۱۴۸ و ۲۱/۴؛ زندگی نامه علامه مجلسی ۲/۸؛ طبقات اعلام الشیعه (الکواکب المنتشره)۶/۱۵۹.

«ابوسلیک گرگانی»

قرن ۳ ه-.ق.

یکی از نخستین سرایندگان شعر پارسی، «ابوسلیک گرگانی» است. او آخرین شاعر دوره طاهریان و سامانیان و معاصر «عمر لیث صفاری» و «فیروز مشرقی» است.

«منوچهری دامغانی»، ابوسلیک را در شمار استادان بزرگ پیش از خود و در ردیف شاعران پرآوازه ی عرب و ایرانی مانند: «امرؤالقیس»، «لبید»، «اخطل»، «اعشی»، «ابونواس»، «رودکی» و... برشمرده است.

اشعار اندکی که از ابوسلیک برجای مانده است، از ذوق لطیف و خیال نازک شاعر حکایت دارد. چنانچه سروده هایش از سخنان حکیمانه و نکات اخلاقی نیز بیبهره نیست.

گرچه رودکی به عنوان پدر شعر فارسی شهرت یافته است، ولی نمیتوان از نقش موثر ابوسلیک در شخصیت بخشیدن به شعر فارسی و استوار ساختن نظام آن، پیش از رودکی، چشم پوشید.

آثار:

دیوان یا اثر مستقلی از ابوسلیک برجای نمانده است. اما میتوان تعدادی از اشعار وی را که در تذکره ها یاد شده است، جمعآوری کرد.

منابع:

اثرآفرینان ۱/۱۷۰؛ اشعار پراکنده قدیم ترین شعرای فارسی زبان از حنظله بادغیسی تا دقیقی ۲۱-۲۲؛ پیشاهنگان شعر فارسی ۴-۵؛ تاریخ ادبیات ایران از فردوسی تا سعدی ۴۲۴؛ تاریخ ادبی ایران ۶۶۱؛ تاریخ ادبیات در ایران، صفا ۱/۱۸۱ – ۱۸۲؛ تاریخ نظم و نثر در ایران ۱/۱۹۹؛ تذکره روز روشن ۲۰؛ دانشنامه زبان و ادب فارسی ۱/۱۴۴؛ دایرهالمعارف بزرگ اسلامی ۵/۵۶۴؛ دایرهالمعارف مصور پیمان ۱۸؛ زندگی نامه شاعران ایران از آغاز ۱۸؛ سخن و سخنوران ۱۶؛شعرای مازندران و گرگان ۱۶-

۱۷؛ فرهنگ سخنوران ۱۸؛ گلزار جاویدان ۱/۵۸؛ لباب الالباب ۲/۲-۳؛ لغت نامه ی دهخدا (ذیل ابوسلیک) ۵۲۲؛ مجمع الفصحاء (بخش اول از جلد دوم) ۱/۲۴۹؛ المعجم فی معاییر اشعار العجم ۲۱۴.

«ابوعبدالله جرجانی»

قرن ؟ ه-.ق.

از احوال و آثار «ابوعبدالله جرجانی» هیچ اطلاعی به دست نیامد. فقط در میان نسخ عکسی کتابخانه ی «دارالکتب ملی تونس»، یک نسخه ی عکسی از کتاب «ترجمه ابن سینا» نوشته ابوعبدالله جرجانی گزارش شده است.

آثار:

ترجمه ابن سینا

ظاهراً شرح حال پزشک پرآوازه ی «ایران»، «حسین بن عبدالله بن سینا» است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی عکسی در «کتابخانه ی دارالکتب الوطنیه تونس» به شماره ۱۸۳۲۹ موجود است.

ص:۲۹

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

منابع:

فهرس المخطوطات المصوره دارالکتب الوطنیه تونس.

«سید ابوطالب استرآبادی»

قرن ۱۰ ه–.ق.

عالم، فاضل، فقیه و متکلم قرن دهم ه–. ق.، «سید ابوطالب استرآبادی» یکی دیگر از دانشمندان گمنام «استرآباد» و «جرجان» است.

بنا بر تشخیص کتاب شناس پرآوازه ی «شیعه»، «آقابزرگ تهرانی»، نویسنده ی «حدایق الیقین» که کتاب خود را به سال ۹۸۴ ه–.ق. به نام «شاه تهماسب صفوی» تالیف کرده است، در واقع همان «سید محمد بن ابوطالب استرآبادی» است.

اما مرحوم «افندی» ذیل «سید امیر ابوطالب استرآبادی»، صاحب «شرح رساله جعفریه»، کتاب «حدایق الیقین» را به نقل از شاگرد سید ابوطالب استرآبادی، «حیدر بن خوانساری»، به همین ابوطالب قرن ۱۰ه–.ق. نسبت داده و در واقع با تردید، یکی بودن آن دو را یادآور شده است.

این در حالی است که وی در عبارت بعدی سخن خود را نقض میکند؛ زیرا مینویسد: «و او (ابوطالب صاحب «حدایق الیقین») غیر از «نجیب الدین ابوطالب استرآبادی است.» از سوی دیگر در ذیل نجیب الدین ابوطالب استرآبادی، احتمال اتحاد او با صاحب «شرح جعفریه» را داده است.

این همه تردید، حکایت از آن دارد، که هیچ گونه آگاهی از احوال و آثار این نویسنده ی استرآبادی در دسترس تذکره نویسان نبوده تا بتوانند براساس آن به طور روشن سخن بگویند.

با توجه به سخن «آقابزرگ» که نسخهای از «حدایق الیقین» را دیده است، اگر نویسنده، آن را به نام «شاه تهماسب اول» متوفای ۹۸۴ه–.ق. تالیف کرده باشد، قطعا نمیتواند با میرابوطالب استرآبادی قرن ششم ه–. ق. یکی باشد. بنابراین میتوان نتیجه گرفت که سید ابوطالب استرآبادی صاحب «حدایق الیقین» شخص دیگری است که باید به طور مستقل عنوان شود.

منابع:

اعیان الشیعه ۲/۳۶۴؛ الذریعه ۶/۲۹۲؛ ریاض العلماء ۵/۴۶۷؛ معجم التراث الکلامی ۳/۸۵.

«منتجب الدین (نجیب الدین) ابوطالب استرآبادی»

قرن ۶ه‍-.ق.

عالم، فاضل، فقیه و محدث، ملقب به «نجیب الدین یا منتجب الدین»، از دانشمندان سدهی ششم ه‍-. ق.، دارای تالیفات ارزنده در فقه است.

شرح احوال او در برخی منابع با ابوطالب استرآبادی صاحب «حدایق الیقین» و ابوطالب استرآبادی صاحب «شرح جعفریه» درهم آمیخته شده و احتمالاتی را به وجود آورده است.

«آقابزرگ» در «الثقات العیون» احتمال داده است، «حاجی نوری» داستانی را که درباره ی کتاب «النهایه» «شیخ طوسی»، مشعر بر اعتراض تعدادی از شاگردان شیخ بر کتاب «النهایه» از ابوطالب نامی نقل کرده است، همین ابوطالب استرآبادی است.

مرحوم «افندی» در «ریاض العلما» گفته: «شیخ طوسی در مبسوط برخی فتاوا را از وی نقل کرده است.» اگر این احتمال درست باشد، باید از قدما و پیش از «شیخ طوسی» زیسته باشد. از آنجا که منابع دیگر این احتمال را تایید نکردهاند، بنابراین نمیتوان به استناد سخن مرحوم «افندی» این دو ابوطالب استرآبادی را یکی دانست.

آثار:

۱. الابواب و الفصول لذوی الالباب و العقول

ظاهراً کتابی است در موضوع فقه.

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی از این اثر در کتابخانه های فهرست شده مشاهده نشد.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۲. الحدود

رساله «الحدود» کتابی درباره ی حدود و دیات شرعی و احکام آن است.

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی از این اثر در کتابخانه های فهرست شده، مشاهده نشد.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۳. المقدمه

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی از این اثر در کتابخانه های فهرست شده، مشاهده نشد.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۴. مناسک الحج

به نظر میرسد، مناسک حج و آثار یاد شده ی مولف، در توفان حوادث دچار آسیب شده و یا مفقود گشته؛ از اینرو در هیچجا از نسخه ی خطی یا چاپی آنها گزارش نشده است.

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی از این اثر در کتابخانه های فهرست شده مشاهده نشد.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

منابع:

اعیان الشیعه ۲/۳۶۴؛ امل الآمل ۲/۳۵۴؛ الذریعه ۶/۲۹۸ و ۲۲/۳۷، ۲۵۳؛ ریاض العلماء ۵/۴۶۶، ۴۶۸؛ طبقات اعلام الشیعه (الثقات العیون) ۲/۵؛ مرآه الکتب ۱/۱۹۷؛ المستدرک ۳/۵۰۶؛ معالم العلماء ۱۳۶؛ معجم رجال الحدیث ۲۱/۱۹۶؛ موسوعه طبقات الفقهاء ۶/۱۱؛ موسوعه مؤلفی الامامیه ۲/۲۱۲-۲۱۳.

«ابوطالب گرگانی»

قرن ۱۴ه-.ق.

از شرح حال و تحصیلات «ابوطالب گرگانی» هیچ آگاهی در دست نیست. ظاهراً در قرن چهاردهم ه-. ق. میزیست و کتابی در موضوع تاریخ به رشته ی تحریر در آورده است.

آثار:

ممتاز التواریخ

این کتاب خلاصههای از تاریخ قدیم تا تاریخ معاصر «ایران» است. نویسنده آن را برای مدارس ابتدایی و متوسطه و زیر نظر «ملک المورخین» به نگارش در آورده است.

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی از این اثر در فهرست های موجود، گزارش نشده است.

نسخه های چاپی:

ظاهراً این کتاب فقط یک بار به سال ۱۳۳۴ش.، در قطع رقعی و ۱۴۴ صفحه در «تهران»، چاپخانه میرزا «علی اصغر تهرانی باسمهچی» چاپ شده است.

منابع:

الذریعه ۲۲/۲۲۴؛ مصنفات شیعه ۶/۱۸۲؛ موسوعه مؤلفی الامامیه ۲/۱۹۳.

«سید ابوطالب بن میرزا بیک فندرسکی»

قرن ۱۲ ه-.ق.

فقیه، فیلسوف، مفسر، ادیب، شاعر و صاحب آثاری متنوع در علوم مختلف، «میرابوطالب» فرزند «جلال الدین میرزا بیک موسوی فندرسکی» دانشمندی بزرگ در سده ی یازده و دوازده است. او نوهی دختری میرزا «ابوالقاسم میرفندرسکی» و از شاگردان «علامه مجلسی» و «آقا حسین خوانساری» و معاصر میرزا «عبدالله افندی» صاحب «ریاض العلما» است. پدرش «میرزا بیک»، اهل علم و هنر بود. براساس شجره نامه ای که در یکی از نسخه های خطی «تحفه العالم» موجود است، نیاکان پدری و مادری میرابوطالب از سادات صحیح النسب و «فندرسکی» هستند.

میرابوطالب فندرسکی، در فقه، تفسیر، نجوم، فلسفه، شعر و ادب مهارت داشت و در هر کدام از موضوعات فوق، اثری قابل توجه برجای نهاده است. او در شعر «ابوطالب» تخلّص میکرد.

باوجود اینکه ابوطالب فندرسکی، استادی درخور و صاحب نظری مورد توجه بود، شرح زندگانی، مراحل تحصیل و فهرست همهی آثارش به ما نرسیده است. آنچه مسلم است اینکه در «اصفهان» و در یک خانواده مشهور علم و ادب دیده به جهان گشود. درهمانجا رشد کرد و تحصیلاتش را به پایان برد. عاقبت در «اصفهان» دیده از جهان فروبست و در کنار جدش «میرفندرسکی» در «تخت فولادِ» «اصفهان»، تن به خاک سپرد.

از تعابیر و احتراماتی که «علامه ی مجلسی» در اجازه ای برای میرابوطالب فندرسکی نگاشته است، به شهرت و رتبه علمی و ادبی وی می توان پی برد. همچنین از این اجازه، سابقه ی دیرین دوستی میان او و «علامه ی مجلسی»، آشکار می گردد.

قرار گرفتن میرابوطالب فندرسکی در زمرهی مولفان «جرجان» و «استرآباد»، از آن روی است که اجداد وی از «فندرسک» «استرآباد» برخاستند. آنها به دلیل رونق حوزهی علمیهی «اصفهان»، درپایتخت آن روزگار «ایران» سکنا گزیدند و نسل های بعدی خاندان های فندرسکی، در «اصفهان» زندگانی کردند.

آثار:

۱. اکسیر و کیمیاء

این کتاب ظاهراً در مسائل شیمی و ترکیبات عناصر تالیف شده است.

نسخه های خطی:

اگر گزارش فهرست نسخه های خطی «کتابخانه ی آیت الله العظمی گلپایگانی» درست باشد، یک نسخه ی خطی از آن به شماره ۱۰۸/۳۸ در کتابخانه ی یاد شده موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۲. رسالهای در بیان و بدیع و اقسام تشبیه، استعاره و کنایه

آغاز (۱):

«بسمله، افتتاح بیان بدیع روشان ... چراغ دودمان امامت»

آغاز (۲):

«حمد و ثنای خالقی را جلت کلمته که در مبداء ...»

انجام (۱):

«در مصنفات خویش گوید ... اللهم کما جعلت ... فانک الاول و انت المنتهی»

انجام (۲):

«در آئینه اعتدال کمال حسن تو ... نظم از تناسب الفاظ معنی آرای بود»

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مجلس شورای اسلامی» به شماره ۱/۵۹۸۰ با سال کتابت ۱۱۱۳ه-.ق. و در ۱۴۳ صفحه موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی ملی ملک» در «تهران» به شماره ۱۶۸۵ در ۱۷۰ برگ، کتابت سال ۱۰۹۹ه-.ق. موجود است.

نسخه های چاپی:

این اثر یک بار توسط انتشارات دفتر تبلیغات اسلامی اصفهان و بوستان کتاب قم، با تصحیح سیده مریم روضاتیان در سال ۱۳۸۱ به چاپ رسیده است.

۳. تحفه العالم

رسالهای است به فارسی در تاریخ و شرح احوال «شاه سلطان حسین صفوی» که بخش کوچکی از تاریخ اواخر دوران صفوی را دربرمیگیرد. کتاب در شش جزء و هر جزء، مشتمل بر بیان چند صفت از اوصاف «شاه سلطان حسین» است.

این تالیف، گزارشی است از دو سال نخست سلطنت «شاه سلطان حسین صفوی» (۱۱۰۶-۱۱۰۷ ق) همراه با توصیف ویژگی های شاه به باور مولف.

ممکن است خواننده ی اثر فوق، مولف را دانشمندی چاپلوس تصور کند. اما باید توجه داشت، «شاه سلطان حسین» در سال های نخست سلطنتش، هنوز چندان در حلقه ی درباریان فاسد اسیر نشده بود. گذشته از آن، اقدامات ارزشمندی به عمل آورد که علما را برای اصلاح امور دینی و معنوی امیدوار کرد. از آن جمله:

۱- دستور داد شراب خانه ها تعطیل و امر به معروف و نهی از منکر معمول گردد.

۲- جوانان را از رفت و آمد به قهوه خانه ها و سلمانی ها (مراکز فساد)، منع کرد.

۳- نگهداری حیوانات وحشی را ممنوع اعلام نمود و کارکنان این مراکز را به کارهای مفید واداشت.

۴- رسم زشت کشتن حکیم باشی دربار را منسوخ و این عمل را خلاف شرع دانست. (هنگام مرگ شاه، حکیم باشی دربار را برای عبرت حکیم باشی بعدی، به قتل می رساندند)

۵- از زندانی کردن، کور کردن و کشتن شاه زادگان، سران و درباریان بانفوذ، ممانعت به عمل آورد. (رسمی که بیشتر شاهان صفوی آن را به راحتی انجام می دادند)

۶- دستور داد، شاه زادگان و خانواده ی پادشاهی از برقراری ارتباط با افراد فرصت طلب و سودجو، خودداری کنند.

با وجود چنین اقداماتی، خود شاه به تدریج در دام اشخاص فرصت طلب و سودجو افتاد و دست از اداره ی کشور برداشت و فقط به عیش و نوش پرداخت و مقدمات سقوط خود را فراهم ساخت.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی از این اثر در «کتابخانه ی مرکزی دانشگاه تهران» با شماره ۱/۲۴۶۵ گزارش شده است. سال کتابت آن را ۱۱۰۴ ه‍-.ق. و کاتبش را «محمدقاسم» معرفی کردهاند. اما این تاریخ با تاریخ تالیف که ظاهراً ۱۱۰۷ه‍-.ق. است، مطابقت ندارد. همچنین مصحح چاپی آن، نسخه را به خط «شمس النسا» نواده ی «شیخ لطف الله اصفهانی» معرفی کرده است.

این نسخه در اختیار خانواده ی مولف بوده است؛ زیرا شجره نامه ی خاندان مولف و نام پسران وی همراه با تاریخ تولدشان در این نسخه موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مجلس شورای اسلامی» به شماره ۹۵۵۴ و کتابت ۱۱۰۷ه-.ق. به خط مولف موجود است. صفحه نخست این نسخه ناقص است. اما اهمیت زیادی از نظر منحصر به فرد بودن دارد؛ زیرا تنها نسخه به خط مولف است که شیوه ی نگارش، خط و سلیقه ی کتاب آرایی نویسنده را نشام می دهد.

نسخه های چاپی:

«کتابخانه، موزه و مرکز اسناد مجلس شورای اسلامی»، این اثر را به سال ۱۳۸۸ با تصحیح «رسول جعفریان»، در ۱۶۰ صفحه وزیری منتشر ساخته است.

۴. ترجمه الروضه البهیه فی شرح اللمعه الدمشقیه

مرحوم میرزا ابوطالب، کتاب «الروضه البهیه» «شهید ثانی» را، به فارسی ترجمه کرده است. ترجمه ی «شرح لمعه» به زبان فارسی، حکایت از نیاز حوزه ی علمیه ی آن روزگار به آثار فقهی اصیل به زبان فارسی دارد. افسوس که نسخه ای از آن به دست نیامد تا گزارشی از محتوای آن در دسترس قرار گیرد.

نسخه های خطی:

تاکنون هیچ نسخه ی خطی در کتابخانه های «ایران» و جهان از این اثر گزارش نشده است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۵. توضیح المطالب

این کتاب شرح بر کتاب «خلاصه الحساب» «شیخ بهائی» است. مولف آن را به زبان فارسی نوشته است.

آغاز (۱):

«اما بعد چنین گوید بنده ضعیف فقیر پروردگار قوی غنی ... که این رقیمهای است...»

آغاز (۲):

«بسـمله و به نسـتعین. حمـد و سـپاس بی حساب و عـد جناب مقـدس اسـرع الحاسبین را سـزد که جهت حصول اعداد نامتناهی کاینات و افراد لایتناهی ...»

انجام (۱):

«اخذ کن این را و فکر کن در این بحث بحسن قریحت و لطف طبیعت خویش...»

انجام (۲):

«پس صیانت کردن این علم از کسیکه متصف بصفت مذکوره باشد لازم و متحتم است.»

نسخه های خطی:

۲ نسـخه ی خطی در «کتابخانه ی مجلس شورای اسـلامی»، یکی با شماره **۶۲۹۳** با حواشـی از مولف در **۶۳۵** صفحه و کتابت قرن یازده و دومی شماره ۶۱۶۵ با سال کتابت **۱۲۲۵**ه‍.ق. و در **۵۸۶** صفحه موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه مدرسه ی نمازی خوی» به شماره **۴۲۹** و سال کتابت **۱۲۱۶**ه‍.ق. موجود است.

۱ نسـخه ی خطی در «کتابخانه ی آیت الله العظمی مرعشـی (ره)» به شـماره **۵۹۵۴** و در **۱۷۱** برگ و سـال کتابت **۱۲۳۶**ه‍.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مرکزی دانشگاه تهران» به شماره **۱۱۷۴** در **۱۹۵** برگ و به سال **۱۲۵۲**ه‍.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه خصوصی مفتاح» در «تهران» به شماره ۱۰۰۰ و سال کتابت قرن **۱۳**ه‍.ق. موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

ص:۳۴

۶. حاشیه علی اصول الکافی

مولف در این اثر بر اصول مرحوم «شیخ کلینی» حواشی زده و نظرات خود را ارایه کرده است.

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی از این اثر در کتابخانه های فهرست شده مشاهده نشد.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۷. حاشیه علی حاشیه الخفری علی شرح الجدید للتجرید

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی در کتابخانه های «ایران» و جهان یافت نشد.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۸. حاشیه علی الروضه البهیه فی شرح اللمعه الدمشقیه

این حاشیه که به زبان عربی است، غیر از ترجمه فارسی مولف بر شرح لمعه است، که پیش تر معرفی شد.

نسخه های خطی:

ظاهراً فقط ۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مرکزی دانشگاه تهران» به شماره ۱/۸۷۴ در ۷۱ برگ موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۹. حاشیه علی معالم الاصول

مولف در این اثر نظریات و حواشی خود را بر «معالم الاصول» «حسن بن زین الدین» تحریر کرده است.

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی از این اثر در کتابخانه های فهرست شده مشاهده نشد.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۱۰. دیوان

مجموعه اشعار و غزلیات فارسی و گاهی عربی میرزا ابوطالب فندرسکی است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی خصوصی بیات» در «اراک» موجود است. این گزارش به وسیله مرحوم «دانش پژوه» در جلد ششم نسخه های خطی (نشریه کتابخانه ی مرکزی دانشگاه تهران) صفحه ۱۱۳ ارایه داده شده است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مجلس شورای اسلامی» به شماره ۶۱/۲۳۲۹ که ظاهراً ناقص و در ۵ صفحه است، گزارش شده است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۱۱. ساقی نامه

شامل حدود ۱۱۷۱ بیت از اشعار میرزا ابوطالب فندرسکی است.

نسخه های خطی:

ظاهراً از این اثر فقط ۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مجلس شورای اسلامی» به شماره ۲۶۶۲ در ۶۲ صفحه و شاید کتابت به سال ۱۱۷۱ه‍.ق. گزارش شده است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۱۲. السقیفه

مجموعه‌ای از اجازات است. از جمله اجازه ی «علامه مجلسی» به «شیخ حر عاملی» و اجازه وی به میرزا ابوطالب فندرسکی، نیز اجازه «علامه مجلسی» به «شیخ زینالعابدین»، برادر «شیخ حر عاملی» و مطالبی دیگر از معاصران مولف است که به خط خود آن هاست.

نسخه های خطی:

مرحوم «آقابزرگ» در «الذریعه» خبر از یک نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آستان قدس رضوی (ع)» میدهد. لیک این اثر در فهرستهای آن کتابخانه ی یافت نشد.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۱۳. شرح علی شافیه ابن الحاجب

شافیه ابنحاجب در علم صرف نوشته شده است. بسیاری از دانشمندان «شیعه» و «سنی» بر آن شرح نوشتهاند. ابوطالب فندرسکی هم شرح دیگری به زبان عربی بر آن نوشته است، که ظاهراً برجای نمانده است.

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی از این اثر به دست نیامد.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۱۴. غزوات حیدری

اشعار فارسی دربارهی غزوات و فضایل امیرالمومنین(ع) است. گفته میشود میرزا ابوطالب فندرسکی این اثر را در تکمله کتاب «حمله حیدری» سروده است. «حمله ی حیدری» اشعار «میرزا محمد رفیع خان باذل» و در فضایل علی(ع) است. در حالی که چنین نیست. شاید میرزا ابوطالب فندرسکی پیش از «باذل مشهدی» آن را سروده است. اما به غلط یا درست، این اثر تکمله سروده های باذل شهرت گرفته است.

آغاز:

بنام خدای میکنم حمدها

چه نام بزرگست نام خدا

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مجلس شورای اسلامی» به شماره ۷۹۹۸ در ۱۷۳ برگ موجود است. نام این نسخه «حمله ی حیدری» ثبت شده است. اما در واقع ساقی نامه میرزا ابوطالب فندرسکی است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آصفیه حیدرآباد» با عنوان «حربه حیدری» موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه خصوصی مفتاح» در «تهران» به شماره ۷۳۸ و سال کتابت ۱۱۹۲ه-.ق. گزارش شده است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مرکزی دانشگاه تهران» به شماره ۲۸۷۳ در ۱۷۳ برگ، با عنوان «جذبه حیدری» موجود است.

۲ نسخه ی خطی نیز در «پاکستان» موجود است که در فهرست مشترک نسخه های خطی پاکستان جلد ۸ با عنوان «تکمله حمله حیدری» معرفی شده است.

۱۵. مجمع البحرین

مجموعه مباحثی درباره ی علم عروض و قافیه در شعر فارسی و عربی است.

نسخه های خطی:

تاکنون گزارشی از نسخه های خطی این اثر در کتابخانه های «ایران» و جهان به دست نیامده است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۱۶. المنتهی فی النجوم

ظاهر این عنوان حکایت از موضوع آن در علم نجوم دارد. لیکن در برخی منابع آن را «المنتهی فی النحو» نوشته اند. اگر عنوان دوم صحیح باشد، موضوع آن علم نحو است.

نسخه های خطی:

هیچ گزارشی از این کتاب در فهرست های خطی کتابخانه های «ایران» و جهان دیده نشد.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۱۷. نسبنامه سادات فندرسکی

مرحوم میرزا ابوطالب فندرسکی، شجرهنامه و احوال سادات «فندرسک» را در این اثر بازگو کرده است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مرکزی دانشگاه تهران» به شماره ۲۶/۲۴۶۵ و سال کتابت ۱۱۰۴ ه-.ق. موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۱۸. نگارخانه چین

بنا به نوشتهی مرحوم «افندی» در «ریاض العلما»، این اثر از نوشته های ادبی و ثمرهی افکار بدیع مولف است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مرکزی دانشگاه تهران» به شماره ۸/۲۵۹۱ در ۹ صفحه، کتابت سده ی ۱۳ه-.ق. با عنوان «منشآت» موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آستان قدس رضوی (ع)» به شماره ۵/۴۴۹۴ در ۱ صفحه موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی خصوصی بیات» در «اراک» موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۱۹. الحاشیه علی تفسیر البیضاوی

مولف در این کتاب نقد و نظرهایی را بر «تفسیر بیضاوی» وارد ساخته است.

نسخه های خطی:

مرحوم «آقابزرگ» به نقل از «ریاض العلما» از این کتاب یاد کرده است. اما هیچ گزارشی از نسخه های خطی آن در کتابخانه های «ایران» و جهان خبر نداده است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۲۰. الحاشیه علی الشافیه

«ابن حاجب»، «شافیه» را در علم صرف نوشته است. میرزا ابوطالب نیز مانند بسیاری از ادبای «شیعه» و «سنی»، بر آن کتاب حاشیه زده است.

نسخه های خطی:

هیچ گزارشی از نسخه ی خطی آن به دست نیامد.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

منابع:

اعیان الشیعه ۲/۳۶۵-۳۶۶؛ تذکره القبور ۷۸؛ تذکره پیمانه ۶۵-۵۹؛ حماسه سرائی در ایران ۳۸۰؛ دانشمندان خوانسار ۱۱۵؛ دایرهالمعارف تشیع ۱/۴۱۴ و ۱۲/۳۹۴؛ الذریعه ۳/۱۷۷ و ۴/۱۰۵، ۴۹۸ و ۶/۴۱، ۴۷، ۶۵، ۱۰۵، ۱۸۱، ۲۰۴ و ۷/۹۲ و ۹/۴۲ و ۱۲/۱۰۳، ۱۹۲-۱۹۳و ۱۶/۵۳ و ۲۰/۲۱ و ۲۳/۱۱ و ۲۴/۳۰۷؛ ریاض العلماء ۵/۵۰۰-۵۰۱؛ ریحانه الادب ۴/۳۶۰؛ علامه مجلسی بزرگ مرد علم و دین ۳۳۸؛ فرزانگان مازندران ۱/۴۲۲؛ فرهنگ بزرگان اسلام و ایران ۲۵۱؛ فرهنگ سخنوران ۲۷؛ فرهنگ فارسی معین (اعلام) ۶/۱۳۸۰؛ فهرست نسخه های خطی فارسی ۲/۱۵۶۱ و ۶/۴۲۸۷؛ فهرست نسخه های خطی کتابخانه ی دانشگاه تهران ۹/۱۲۱۳؛ فهرست واره کتاب های فارسی ۲/۹۲۲؛ الکنی و الالقاب ۳/۳۶؛ طبقات اعلام الشیعه (الکواکب المنتشره) ۳۹۱؛ مرآه الکتب ۱/۲۰۰؛ معجم التراث الکلامی ۳/۱۹-۲۰؛ معجم طبقات المتکلمین ۴/۲۳۰-۲۳۱؛ موسوعه مؤلفی الامامیه ۲/۲۰۸-۲۱۱.

«ابوالفتح بن محمد میر مخدوم حسینی عربشاهی»

... – ۹۷۶/۹۷۸ه‍-.ق.

فقیه، متکلم و مفسر «شیعه» از دانشمندان پرکار قرن دهم ه‍-. ق. است. او را به جهت انتساب به سادات شُرُق، «ابوالفتح شرقه» نیز میخوانند.

در انتساب نیاکان او به «میر سید شریف جرجانی» اختلاف نظر وجود دارد. تعدادی از تذکرهنویسان، پدر وی، «میرمخدوم» را همان «میرزا مخدوم ناصبی» دانسته و از آن طریق از نوادگان میر سید شریف جرجانی بشمار آوردهاند.

«فخر الدین موسوی» در «تاریخ اردبیل» سه نام و سلسله نسب برای عربشاهی نوشته و صحیحترین آنها را «امیر ابوالفتح تاج سعیدی» و نامش را «سید محمدهادی بن ابی نصر محمود بن ابی سعید سعد الدین مسعود حسینی» خوانده است. او مدعی است که این نام و سلسله نسب، از کتاب «مشیخهی» وی برداشت شده است. اما مقاله «دایرهالمعارف بزرگ اسلامی» آن را رد میکند و منشا این اشتباه را «حاجی خلیفه» در «کشفالظنون» معرفی میکند.

به هر روی، «ابوالفتح نزد قاضیزاده رومی»، «شمس الدین احمد بن بدر الدین محمود»، متوفای ۹۸۸ه‍-.ق.، «عصام الدین، ابراهیم بن محمد اسفراینی»، متوفای ۹۴۵ه‍-.ق. و «جمال الدین شیرازی» دانش آموخت. برخی گفتهاند در «ماوراءالنهر» تحصیل کرده و برخی بر این باورند که در «عراق» دانش اندوخته است.

در هر صورت به «مشهد» هجرت و کرسی درس برپا کرد. در آنجا مورد اتهام واقع شد و ناچار از سفر به «قزوین» و دربار «صفویان» گردید و نزد آنان مقامی بلند یافت.

ابوالفتح در اردوهای شاه صفوی شرکت جست و از تعدادی از شهرهای «ایران» دیدن کرد. دیدارهای او که همراه با تبلیغ و تحقیق و تالیف بود، تاثیر زیادی در توسعه افکار و معارف «تشیع» در «ایران» آن روزگار داشت.

او عاقبت در شهر «اردبیل» سکنا گزید و تا پایان عمر همانجا زیست. چون بدرود حیات گفت، در نزدیکی مقبره «شیخ صفی الدین اردبیلی» دفن شد.

آثار:

۱. ابطال اکتساب التصورات

این اثر تعلیقه بر فصلی از نظر «قطب الدین رازی» در کتاب «شرح شمسیه»ی اوست. میرزا ابوالفتح آن را به سال ۹۵۳ه‍-.ق. در «مشهد» تالیف کرده است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آیت الله العظمی مرعشی نجفی(ره)» به شماره **۱۳/۹۵۷** کتابت سال **۹۸۲**ه-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی هم در «کتابخانه ی اوقاف عمومی بغداد» با شماره **۵/۴۳۹۰** گزارش شده است که عنوان این نسخه، «رساله فی المنطق» است.

ظاهراً نسخهای هم در «کتابخانه ی آستان قدس رضوی (ع)» (۳۱-۱۰/۳۰) موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۲. تاریخ صفویه

مطالبی درباره ی روی دادهای دوران مولف و گزارش هایی از عملکرد دولت «صفویان» است.

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی به دست نیامد.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۳. ترجمه اعتقادات

مولف در این اثر، کتاب «اعتقادات» شیخ «ابوجعفر محمد صدوق» را در ۳۴ باب ترجمه و شرح کرده است.

مترجم، اثر خود را به «شاهزاده مهین بانوی سلطانی» (شاید یکی از ملکه های دربار صفوی) اهدا نموده است.

آغاز:

«بعد از محامد وافیات کریم واهب العطیات و حکیم معطی المسئولات و مفتح الابواب...»

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی عمومی اصفهان» به شماره ۳۲۷۳ در ۱۱۳ صفحه و کتابت سده ی ۱۳ه-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مجلس شورای اسلامی» به شماره ۱۸/۶۲۱ با عنوان «شرح اعتقادات» موجود است. این نسخه ظاهراً ناقص است.

۱ نسخه خطی هم در «کتابخانه ی مرکزی دانشگاه تهران» به شماره ۴۵۷۳ در ۴۰ برگ، کتابت سال ۱۳۱۸ه-.ق. وجود دارد.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آیت الله العظمی مرعشی نجفی (ره)» به شماره ۳/۱۲۹۶۳ در ۴۴ برگ، کتابت سال ۱۲۴۵ه-.ق. موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۴. تفسیر شاهی

گفته میشود، تفسیر شاهی نخستین شرح استدلالی بر آیات احکام فقهی به صورت کامل (از طهارت تا دیات) به زبان فارسی است که یک دانشمند شیعی آن را نوشته است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آصفیه حیدرآباد» به شماره ۲۵۱ در ۴۴۴ صفحه و کتابت سال ۱۰۷۵ه-.ق. موجود است.

۴ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آستان قدس رضوی (ع)» به شماره ۱۲۵۲ در ۲۹۲ برگ، کتابت سال ۹۷۴ه-.ق.، شماره

۱۲۴۷۳ در ۱۸۷ برگ، کتابت سال ۹۸۸ه‍.ق.، شماره ۱۲۵۳ در ۳۲۷ برگ، کتابت سده ی ۱۱ه‍.ق. و شماره ۴۹ در ۴۶۷ برگ، کتابت سال ۱۱۰۸ه‍.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آستان مقدسه حضرت معصومه (س)» به شماره ۱۳۲ در ۱۴۲ برگ موجود است.

۲ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی دانشکده حقوق دانشگاه تهران» موجود است. نسخه ی نخست به شماره ۸۵ج در ۳۲۶ برگ، کتابت سال ۹۸۲ه‍.ق. است. صفحات اول این نسخه ناقص است. نسخه ی دوم به شماره ۱۰۸ب در ۲۸۰ برگ، کتابت سال ۱۰۶۰ه‍.ق. معرفی گردیده است.

۲ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مجلس شورای اسلامی» به شماره ۳۴۲۵ در ۴۰۶ صفحه، کتابت سال ۹۸۵ه‍.ق. و شماره ۲/۵۰ کتابت قرن ۱۱ه‍.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آیت الله العظمی مرعشی نجفی (ره)» به شماره ۶۲۶۲ در ۲۶۶ برگ، کتابت قرن ۱۱ه‍.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی خصوصی محمد کاظمینی» در «یزد» به شماره ۲۹۴ در ۲۶۷ برگ، کتابت قرن ۱۱ه‍.ق. وجود دارد.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مرکز احیاء التراث الاسلامی» به شماره ۵۵۸ در ۳۲۱ صفحه موجود است.

۴ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مرکزی دانشگاه تهران» به شماره ۹۰۹ در ۲۳۸ برگ، شماره ۱۰۵۵ در ۴۱۶ برگ، کتابت

سال ۱۰۷۸ه-.ق.، شماره ۶۳۴۶ در ۳۰۱ برگ و شماره ۳۴۱۰ در ۳۰۲ برگ موجود است. دو نسخه ی اخیر مکتوب در قرن ۱۱ه-.ق. و صفحات پایانی نسخه ی آخری ناقص است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مسجد اعظم» «قم» به شماره ۹۲۲ کتابت سال ۱۲۴۳ه-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مدرسه ی عالی شهید مطهری (سپهسالار)» «تهران» به شماره ۲۰۰۷ در ۳۰۲ برگ موجود و ایضا صفحات آخر ناقص است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه خصوصی مفتاح» در «تهران» به شماره ۲۸۶ کتابت قرن ۱۱ه-.ق. موجود است.

۲ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی ملی ملک» موجود است. یکی به شماره ۶۰۴۶ در ۳۵۰ برگ، کتابت سال ۱۰۷۷ه-.ق. که صفحات آخر آن ناقص است. دومی به شماره ۱۳۶۰ در ۲۴۴ برگ، کتابت سال ۱۰۹۴ه-.ق. موجود است.

۲ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی خصوصی نجومی» در «کرمانشاه» بدون شماره گذاری موجود و هردو ناقص است.

۳ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی ملی جمهوری اسلامی ایران» به شماره ۲۹۳۱ در ۲۰۴ برگ، کتابت سال ۹۷۸ه-.ق.، شماره ۲۹۱۸ در ۳۶۳ برگ، کتابت قرن ۱۱ه-.ق. و شماره ۲۵۵۸ در ۱۱۲ برگ، کتابت قرن ۱۱ه-.ق. موجود است.

نسخه های چاپی:

تفسیر شاهی مکرر چاپ شده است. یکی از قدیمیترین چاپ های آن در «تبریز» به وسیله ی انتشارات سروش، به سال ۱۳۸۰ در قطع رقعی و ۲ جلد منتشر شده است.

۵. حاشیه علی بحث افضل التفضیل من الحاشیه القدیمه الجلالیه

این اثر حاشیه مختصری است بر بخشی از «حاشیه جلال الدین دوانی» (مبحث افضل التفضیل) که به «حاشیه» بر«شرح قدیم تجرید الاعتقاد» معروف است.

نسخه های خطی:

ظاهراً فقط ۱ نسخه ی خطی از این کتاب در «کتابخانه ی خصوصی مرحوم میرزا عبدالله افندی»، «صاحب «ریاض العلما» (بنا به گزارشی که خودش داده) موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۶. رساله اصول فقه

این رسالهی مختصر، یک دوره اصول فقه فشرده به زبان فارسی از دیدگاه علمای «شیعه» است. نویسنده آن را به نام «شاهزاده سام میرزا» نوشته است. کتاب در یک مقدمه، پنج باب و یک خاتمه مرتب گردیده است.

هم چنین گزیدهای از منطق و آداب بحث و مناظره هم در میان سخنان وی میتوان به دست آورد.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آستان قدس رضوی (ع)» به شماره ۱۱۱ موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مدرسه ی آخوند همدان» به شماره ۲/۱۷۹ و سال کتابت ۱۱۹۲ه‍.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مجلس شورای اسلامی» به شماره ۱۸/۳۶۹ در ۳۰۷ برگ و سال کتابت ۱۰۸۳ه‍.ق. به خط نستعلیق وجود دارد.

نسخه ی دیگری نزد دکتر «علی اصغر مهدوی» وجود دارد که عکسی از آن را به «کتابخانه ی مرکزی دانشگاه تهران» به شماره ۱۵/۲۸۱ داده است.

هم چنین بنا به گفتهی مرحوم «دانشپژوه»، نسخه ی دیگری در «فرهنگستان» شهر «باکو» موجود است. این نسخه در مجموعهای دارای ۳۸ رساله به شماره M ۲۵۱ ۸۰۳۳ و از سدهی ۱۱ و ۱۲ه‍.ق. جمعآوری و نگهداری میشود.

نسخه های چاپی:

این رساله به سال ۱۳۶۷ همراه با «فهرست واره فقه هزار و چهارصد ساله اسلامی» و به کوشش «محمدتقی دانشپژوه» در «تهران» چاپ شده است.

۷. مفتاح الباب

مفتاح الباب شرحی است به زبان عربی بر «باب حادی عشر» «علامه حلی» که به صورت شرح مزجی با متن کتاب اصلی تدوین شده است.

نسخه های خطی:

مرحوم «افندی» از وجود یک نسخه ی خطی در نزد خودش خبر میدهد و آن را از نظر محتوا «حسنه الفوائد» توصیف میکند.

بیش از ۹ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آیت الله العظمی مرعشی نجفی (ره)» وجود دارد. شاید قدیمیترین نسخه به شماره ۸۸۵ و سال کتابت ۹۸۳ه-.ق. در ۱۰۱ برگ و بقیه به شماره های ۴۲۴۵، ۵۱۵۵، ۵۱۵۷، ۲۲۸۰، ۹۰۴۸، ۴۲۳۹، ۶۱۶۹، ۲۸۱۸ و ۱۳۷۸۶ معرفی شدهاند.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آستان قدس رضوی(ع)» به شماره ۲۷۱ در ۹۹ برگ وجود دارد.

۱ نسخه ی دیگری نیز در «کتابخانه ی آستان قدس رضوی(ع)» با عنوان «شرح باب حادی عشر» به شماره ۱۸۰ و در ۱۴۹ برگ وجود دارد. با توجه به اینکه این شرح، ظاهراً به زبان عربی نوشته شده است، غیر از «شرح باب حادی عشر» به زبان فارسی است که پس از این معرفی خواهد شد.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی ملی فارس» به شماره ۱/۲/۲۹۷ ع، با سال کتابت ۱۰۵۹ه-.ق. و در ۹۶ برگ هم چنین با عنوان «شرح باب حادی عشر» به زبان عربی موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی دانشکده حقوق و علوم سیاسی اقتصادی دانشگاه تهران» به شمار ۳۳۸ و در ۷۹ برگ با عنوان «شرح باب حادی عشر» به زبان عربی موجود است.

۲ نسخه ی خطی هم در «کتابخانه ی ملی ملک» موجود است. نسخه ی اول به شماره ۱/۷۴۰ در ۱۷۵ برگ و نسخه ی دوم به شماره ۲۹۲۷، با سال کتابت سده ۱۲ و در ۱۷۶ برگ نگهداری میشود.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مجلس شورای اسلامی» به شماره ۳/۵۳۴۵ در ۱۶۲ برگ با عنوان «شرح باب حادی عشر» موجود است.

نسخه های چاپی:

شرح باب حادی عشر میرزا ابوالفتح بارها چاپ شده است. گاهی همراه با متن اصلی و گاهی همراه با دیگر شروح باب حادی عشر مکرر منتشر گردیده است.

از جمله سال ۱۳۶۵، توسط دانشگاه «تهران» و با همکاری «موسسه مطالعات اسلامی دانشگاه مک گیل»؛ با پژوهش و تصحیح «مهدی محقق» و سالهای ۱۳۶۸، ۱۳۶۹، ۱۳۷۰ و ۱۳۷۶ از سوی «بنیاد پژوهش های اسلامی آستان قدس رضوی (ره)»؛ چاپ شده است.

۸. شرح باب حادی عشر

بنا به نوشتهی مرحوم «افندی» در «ریاض العلما» میر ابوالفتح شرح دیگری به زبان فارسی بر کتاب باب حادی عشر نوشته است. اینک با برخی از نسخه های آن نیز آشنا میشویم.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آستان مقدسه حضرت معصومه(س)» ۴: ۱۷۰-۶۲۶۲ و با سال کتابت ۱۰۳۶ه-.ق. در ۱۲۵برگ موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مسجد اعظم» «قم» به شماره ۱/۱۴۴۸ با سال کتابت ۱۲۹۱ه-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی دانشکده الاهیات و معارف اسلامی دانشگاه تهران» به شماره ۱/۱۷۰، سال کتابت ۱۱۰۶ه- .ق. و در ۱۰۶ برگ موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه مدرسه ی خیرات خان مشهد» به شماره ۱/۱۴۱ با سال کتابت ۱۰۲۹ در ۱۶۴ برگ موجود است. صفحات نخستین این نسخه ناقص است.

۲ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آیت الله العظمی مرعشی نجفی (ره)» وجود دارد. یکی از آنها به شماره ۸۳۴۹ به سال ۱۳۰۸ه-.ق. و خط «یوسف بن عبدالعزیز تبریزی» در ۲۹۲ برگ است. نسخه ی دوم به شماره ۵۱۵۷ و با سال کتابت ۹۵۷ ه- .ق. در ۱۵۲ برگ نگهداری میشود.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مجلس شورای اسلامی» به شماره ۳/۵۶۲۳ به کتابت «علم الهدی بن عبدالواسع حسینی» در تاریخ ۱۰۰۲ه-.ق. و در ۱۹۰صفحه موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی ملی ملک» به شماره ۱/۷۴۰ در ۱۷۵ برگ موجود است. لیکن احتمال میرود این نسخه همان کتاب «مفتاح الباب» وی باشد؛ زیرا فهرست نویس در معرفی آن، از هردو اسم استفاده کرده است.

نسخه های چاپی:

در سال ۱۳۷۶ توسط انتشارات آستان قدس رضوی چاپ شده است.

۹. حاشیه بر شرح کبری

«میر سید شریف جرجانی» کتابی به نام «الکبری فی المنطق» دارد. این کتاب شروحی دارد. از جمله «عصام الدین ابراهیم بن محمد اسفراینی سمرقندی» آن را شرح کرده است.

میر ابوالفتح بر شرح «عصام الدین» حاشیه نگاشته است. حاشیه عربشاهی به زبان فارسی و تقریباً مفصل است. با عناوین قوله، قوله، نقل و سپس نظر خود را نوشته است.

آغاز:

«بهترین منطق و کلام، حمد حکیم علام است که آدمی را محل انتقاش صور اشیاء گردانید»

انجام:

«این است آخر کلام در این مقام. و الحمدلله علی الاتمام و الصلوه علی خیر الانام و آله و اصحابه الکرام»

نسخه های خطی:

۲ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آیت الله العظمی مرعشی نجفی (ره)» به شماره ۶۳۶۵ در ۱۲۱ برگ و کتابت سده دوازدهم ه-. ق. و شماره ۴۰۸۸ در ۸۱ برگ و سال کتابت ۹۶۰ه-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی ملی جمهوری اسلامی ایران» به شماره ۶۰۲/ف در ۱۶۵ برگ و کتابت سده دهم ه-. ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی هم در «کتابخانه ی مدرسهی فیضیه» به شماره ۳/۱۴۴۶ در ۵۰ برگ و کتابت سده نهم ه-. ق. موجود است. اما فهرست نویس نام نویسنده را متفاوت ثبت کرده است. از اینرو نمیتوان به یقین گفت که نسخه ی دیگر «حاشیه ی میرابوالفتح» بر شرح کبری است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۱۰. رساله فی بحث تقدیم المسندالیه

این اثر نقدی است به زبان عربی بر کتاب «علاء الدین علی بن محمد قوشچی» متوفای ۸۷۹ه-.ق. در موضوع «تقدیم مسندالیه»؛ همراه با ۹ اعتراض بر مطالب کتاب و هر آنچه در حواشی آن توسط علمای دیگر نوشته شده است.

آغاز:

«بعد البسمله، الحمدلله علی نعمائه، و ما انا قلت لایلیق بکبریائه... الخ»

ص:۴۲

انجام:

«... ما قیل او مایقال، والله تعالی اعلم بحقیقه الحال و منه المبداء و الیه المآل»

نسخه های خطی:

از این اثر فقط یک نسخه ی خطی در «کتابخانه ی دارالکتب الظاهریه» به شماره ۴۶۶۴ موجود است. تعداد اوراق نسخه ظاهراً ۱۰ برگ است و سال کتابت آن مشخص نیست.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۱۱. خلاصه المقولات العشر

این کتاب در موضوع فلسفه و منطق و به زبان عربی نوشته شده است. عنوان برخی نسخه ها «شرح المقولات العشر» و برخی فقط «المقولات العشر» است.

آغاز:

«لک الحمد یا واجب الوجود بالذات و یا مقسم اجناس الاعراض علی اقسام الممکنات، خصص خاتم انبیائک بجواهر صلواتک»

انجام:

«هذا آخر ما اردنا ایراده فی هذاالمقام من غیر اطناب ممل و ایجاز مخل للافهام و الحمدلله علی تسهیل الاختتام...»

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آیت الله العظمی مرعشی نجفی (ره)» به شماره ۹۵۷ در ۱۳۹ برگ و سال کتابت ۹۸۲ه-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی اداره اوقاف عمومی بغداد» به شماره ۶/۴۳۹۰ با سال کتابت ۹۴۰ه-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی به شماره ۳/۲۷ در مجموعه «مخطوطات مکتبات استانبول» معرفی شده است.

۱ نسخه ی خطی هم شاید در «کتابخانه ی عمومی حکیم» در «نجف اشرف» موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۱۲. حاشیه بر شرح ملا محمد حنفی بر آداب البحث عضد الدین ایجی

«عضد الدین ایجی، عبدالرحمن بن احمد» متوفای ۷۵۶ه‍-.ق.، کتاب مختصری به نام «آداب البحث» دارد که مباحث مربوط به بحث و مناظره را مورد توجه قرار داده است. اندیشمندان زیادی این کتاب را شرح کرده و یا بر آن حاشیه نوشتهاند.

یکی از شروح مشهور آن، شرح «ملا محمد حنفی تبریزی» متوفای حدود ۹۲۷ه‍-.ق. است. شرح وی به دلیل اهمیتش، مورد نقد و تفسیر علمای فلسفه و ادب قرار گرفته است. از آن جمله میر ابوالفتح عربشاهی بر آن حاشیه نگاشته است. او عباراتی را که لازم میدید، توضیح داده و یا نظریهای را رد و گاهی قبول کرده است.

آغاز:

«الحمدلله علی افهام الخطاب و الصلوه و السلام علی رسوله المبعوث لاظهار الصواب... اما بعد فهذه شیء عجاب بل زوائد تدخل فی الحساب»

انجام:

«و اعلم ان ما نقل منه فی الحواشی هذا الشرح لما کانت مضبوطه معتمد علیها عندی التزمت الاشاره الیها فی مواضعها لیعتمد علیه المحصلون و یمیزها عن غیرها الطالبون...»

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آستان قدس رضوی (ع)» به شماره ۸/۲۶۷۳ در ۱۳۶ برگ، کتابت سال ۱۱۹۱ه-.ق. موجود است.

۲ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آیت الله العظمی مرعشی نجفی (ره)» به شماره ۴۶۳۲ در ۶۹ برگ و شماره ۹۸۹۹ در ۳۳۳ برگ، کتابت سده دوازدهم، موجود است.

۱ نسخه ی دیگر نیز در این کتابخانه ی به شماره ۲۲۷۶ در ۱۳۶ برگ موجود است که مولف آن «ابوالفتح محمد بن ابیسعید» معروف به «تاج السعیدی» است.

پیش تر در شرح زندگانی میرابوالفتح به اختلاف نسب او اشاره شد. اگر «امیرابوالفتح تاج سعیدی» را با «امیرابوالفتح بن میرمخدوم» یکی بدانیم، در آن صورت نسخه ی یاد شده و دیگر آثار منسوب به تاج سعیدی متعلق به همین مولف «امیرابوالفتح بن میرمخدوم» خواهد بود. در حالی که آغاز و انجام این نسخه با نسخه ی نخست «کتابخانه ی آیت الله العظمی مرعشی نجفی (ره)» مطابقت ندارد؛ زیرا آغاز و انجام نسخه ی دوم چنین است:

آغاز:

«بعد البسمله و به نعتشم فی کل خطر جثیم و امر عظیم الاداب طریقه المتقربین الیک و ذریعه المتضرعین لدیک اللهم صل علی اکملهم... و بعد فهذه حاشیه علی شرح آداب المسعودی»

انجام:

«فظهر ان الجواب عن امثال هذا المنع لیس الا بطریق الترديد و اثبات انه غیر مضر کما سبق فی امثال المنع الغیر المضر فی التنبیه السابق فلیتذکر»

بنابراین آنچه به نظر صحیح میرسد، این دو نفر باهم یکی نیستند. لهذا از این پس نسخه های خطی این کتاب و دیگر کتابهای منسوب به امیرابوالفتح تاج سعیدی را ذکر نخواهیم کرد.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مدرسه ی الحجیات» وابسته به اداره «اوقاف موصل عراق» به شماره ۸/۱۴۵/۲۲ در ۲۸ برگ، کتابت سال ۱۰۳۸ه-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه مدرسه ی اسلامی اوقاف موصل» به شماره ۱/۱۰/۲۰ و در ۱۷۲ برگ موجود است.

چند نسخه ی خطی نیز در کتابخانه های وابسته به «اداره اوقاف موصل» موجود است. از آن جمله نسخه ی شماره ۲/۲/۱۶ در

۷۲ برگ، کتابت سال ۱۱۴۳ه‍.ق.، نسخه ی شماره ۲/۷۸/۲۵ در ۳۸ برگ، کتابت سال ۱۱۲۰ه‍.ق.، نسخه ی شماره ۱/۷۴/۲۵ در ۱۲۱ برگ، نسخه ی شماره ۳/۷۴/۲۵، نسخه ی شماره ۱۸ در ۴۸ برگ، کتابت سال ۱۲۲۸ه‍.ق.، نسخه ی شماره ۱/۴۸/۱۷ در ۱۸۸ برگ، کتابت سال ۱۱۸۰ه‍.ق.، نسخه ی شماره ۸/۱۴ در ۴۸ برگ، نسخه ی شماره ۴/۴۸/۲۰ در ۱۸۰ برگ، نسخه ی شماره ۲/۴۹/۱۸ در ۸۴ برگ، کتابت سال ۱۲۲۸ه‍.ق. وجود دارد.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مرکزی دانشگاه تهران» به شماره ۵/۱۵۲۲ در ۵۶ برگ، کتابت سال ۱۱۲۰ه‍.ق. موجود است.

۳ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مجلس شورای اسلامی» به شماره ۶/۷۷۵ در ۱۸ برگ، کتابت سال ۱۰۶۰ه‍.ق. و شماره ۲/۳۷۴۴ در ۳۷۶ صفحه، کتابت سال حداکثر ۹۶۵ه‍.ق. و شماره ۲/۳۴۸۳ در ۲۴۸ صفحه، کتابت سده دهم ه‍. ق. موجود است.

۲ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مرکزی ملک فیصل» در «عربستان سعودی» به شماره ۱۴۳۶ در ۲۳ برگ، کتابت سال

۱۲۹۲ه-.ق. و شماره ۱۴۵۴-۸ کتابت سال ۱۰۷۵ه-.ق. موجود است. اما فهرست نویس همین کتابخانه، نسخه ی دیگری را نیز با نام مشترک مولف معرفی کرده است، که ظاهراً صحیح نیست.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مرکزی دانشگاه سلیمانیه عراق» به شماره ۱۷۳/۲ در ۷۰ صفحه، کتابت سال ۱۱۲۴ه-.ق. موجود است. هر چند که این نسخه به «امیرابوالفتح تاج سعیدی» نسبت داده شده است، اما از آغاز و انجام آن میتوان پیبرد که اثر «امیرابوالفتح بن میرمخدوم» است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مدرسه ی عالی شهید مطهری (سپهسالار)» به شماره ۶۵۸۶ موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مسجد اعظم» به شماره ۱/۹۷۱ در ۲۹ برگ موجود است.

۳ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی ملی جمهوری اسلامی ایران» وجود دارد. یکی از آنها به شماره ۲۱۳۸/ف و کتابت سال ۱۰۱۶ه-.ق؛ به دلیل تفاوت آغاز و انجام مورد تردید است. احتمال دارد که حاشیه میرابوالفتح در حاشیه کتاب اصلی قرار دارد. دو نسخه ی دیگر به شماره ۲۱۲۹/ع در ۱۳۵ برگ، کتابت سال ۱۲۶۴ه-.ق. و شماره ۶/۷۷۵ در ۱۸ برگ، کتابت سال ۱۰۶۰ه-.ق. مورد یقین است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۱۳. حاشیه بر حاشیه میر سید شریف جرجانی بر لوامع الاسرار فی شرح مطالع الانوار

«مطالع الانوار» کتابی است در منطق که «قاضی سراج الدین محمود ارموی» متوفای ۶۸۲ه-.ق. آن را نوشته است. کتاب وی سخت مورد توجه دانشمندان «شیعه» و «سنی» قرار گرفته و چند تن بر آن شرح و حاشیه نوشتهاند.

از جمله شروح بسیار مهم، «شرح قطب الدین محمد رازی» با عنوان «لوامع الاسرار فی شرح مطالع الانوار» است. «شرح قطب الدین رازی» هم به دلیل اهمیت زیادش، حواشی متعددی دارد. یکی از این حواشی، «حاشیه میر سید شریف جرجانی» است.

میرابوالفتح هم مانند بسیاری از دانشمندان ذوفنون، بر «حاشیه میر سید شریف جرجانی» حاشیه نگاشته است. از اینرو میتوان گفت که حاشیهی وی، «حاشیه» بر «حاشیه» بر «شرح مطالع الانوار» است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی ملی ملک» در «تهران» به شماره ۱۵۵۵ در ۱۷ برگ، کتابت سال ۹۶۳ه-.ق. موجود است.

در «کتابخانه ی مرکزی دانشگاه تهران» و «آیت الله العظمی مرعشی نجفی (ره)» نیز شاید نسخه هایی وجود دارد.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۱۴. حاشیه علی حاشیه القوشچی علی شرح التفتازانی

این حاشیه فقط در فهرست مخطوطات «کتابخانه ی عمومی اوقاف موصل» با شماره ۳/۸۱/۲۵ در ۱۷۲ برگ، کتابت سال ۱۰۱۲ه‍-.ق. معرفی شده است. اما با توجه به اینکه منابع دیگر چنین کتابی را به میرابوالفتح بن میر مخدوم نسبت ندادهاند، لازم است اطلاعات بیشتری از کتاب یاد شده به دست آورد.

۱۵. حاشیه کافیه

در جلد پنجم فهرست نسخه های خطی «کتابخانه ی مدرسه ی عالی شهید مطهری (سپهسالار)»، کتابی با عنوان «حاشیه کافیه» در ۱۶۵ برگ و سده دوازدهم ه‍-. ق. به

شماره ۶۹۱۵ معرفی کرده است. اما نام کامل مولف را ننوشته و به عبارت «ابوالفتح حسینی» اکتفا کرده است.

۱۶. صفوه الصفا

«درویش توکل بن اسماعیل»، مشهور به «ابن بزاز اردبیلی» از علمای سده ی ۸ه-.ق.، کتابی با عنوان «اسس المواهب السنیه فی المناقب الصفویه» نوشته است که با عنوان «صفوه الصفا» شهرت یافته است.

گفته میشود «میرابوالفتح عربشاهی» آن را بازنویسی کرده و مقداری نیز بر مطالب آن افزوده است. خصوصاً دربارهی زندگانی و کرامات «شیخ صفی الدین اردبیلی» شرح مبسوطی نوشته است.

گویا عربشاهی به دستور «شاه تهماسب» بر تهذیب کتاب «ابن بزاز» دست یازیده است. باوجود این برخی، کار میرابوالفتح را نوعی تحریف قلمداد کردهاند.

آنچه مسلم است، اینکه در کتاب «ابنبزاز» دست برده شده است. اما آیا فقط میرابوالفتح دست به این کار یازیده یا پیش از آن نیز چنین اقدامی صورت گرفته است؟

«طباطبایی مجد» در مقدمهی چاپی کتاب که تصحیح آن را انجام داده است، نخستین دستبرد را به نسخهای با شماره ۲۱۳۹ و تاریخ کتابت ۹۱۴ه-.ق. موجود در «کتابخانه ی ایاصوفیای ترکیه» مربوط دانسته است.

گذشته از آن، وی تغییرات میرابوالفتح را چندان مهم و موثر نمیداند و بنا به نوشتهی او، میرابوالفتح یک مقدمه و یک خاتمه به اصل کتاب افزوده است. پارهای از حکایات محذوف هم ربطی به مسئله تحریف ندارد. این حکایات در نسخه های اصلی کتاب «ابنبزاز» هم متفاوت نقل شده و یا برخی محذوف است. در نتیجه تحریف از سوی میرابوالفتح را رد کرده است.

آغاز:

«بعد البسمله، و به ثقتی، شریف ترین ذکری که مسبحان حظایر ملکوت به آن تسبیح و تقدیس نمایند و لطیفترین وردی که مستعبدان صواب جبروت به آن تعبد و تنسک فرمایند...»

انجام:

«در کرامات سلطان شاه اسماعیل ... و ذکر ایشان در وقت محاربه و غیر آن کلمه الله باشد پس هرگاه این جوان ظاهر شود بشتابید بسوی او و اگرچه بطریق خزیدن...»

نسخه های خطی:

ظاهراً ۳ نسخه ی خطی از این کتاب وجود دارد. البته ممکن است مواردی از صفوه الصفا وجود داشته باشد که بازنویسی میرابوالفتح نبوده و همان کتاب اصلی «ابنبزاز» است. اما فهرست نویس به نام وی ثبت کرده است. هم چنین ممکن است این گونه نباشد و نسخهای که اصل کتاب «ابنبزاز» نیست، بلکه بازنویسی «میرابوالفتح» است به نام «ابنبزاز» ثبت شده باشد.

در هر حال نسخه های صفوه الصفا به شرح ذیل است:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی موزه ی ملی بریتانیا» به شماره ۱۱۷۴۵ موجود است. رونوشتی از این نسخه در اختیار کتابخانه ی مرکزی دانشگاه «تهران» قرار دارد. این نسخه به شماره ۳۱۹۳ در مجموعه فیلم ها و نسخه های عکسی نگهداری میشود.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی ملی تبریز» از مجموعه اهدایی مرحوم «حاج حسین نخجوانی» به شماره ۶۵۵ و کتابت سال ۹۵۰ه‍.-ق. در ۵۰۰ برگ موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی دانشکده ادبیات دانشگاه تبریز» موجود است که مورد استفاده «طباطبایی مجد» قرار گرفته ولی شمارهی آن را در مقدمهی خود بیان نکرده است.

نسخه هایی هم وجود دارد که به نام میرابوالفتح ثبت شده

است. اما برای اطمینان از اینکه همان نسخه ی بازنویسی شدهی میرابوالفتح است یا نه؟ باید اصل نسخه را دید. لذا در اینجا به آن نسخه ها نیز اشاره میشود:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی ملی جمهوری اسلامی ایران» به شماره ۹۴۹/ف در ۳۹۰ برگ و کتابت سده دهم ه-. ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مدرسه ی عالی شهید مطهری (سپهسالار)» به شماره ۱۵۱۵ در ۳۷۱ برگ و کتابت سال ۱۰۳۷ه-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی عمومی معارف (دارالفنون)» به شماره ۱۳۰۵ در ۳۸۵ برگ وجود دارد که به نام «ابنبزاز» ثبت شده است. اما با توجه به آغاز و انجام آن میتوان حدس زد که بازنویسی شده میرابوالفتح است.

شاید ۱ نسخه ی خطی هم در «کتابخانه ی آستان قدس رضوی (ع)»، غیر از نسخه ی اصل «ابنبزاز» (ج۳) موجود است.

دو نسخه از صفوه الصفای ترجمه شده به زبان ترکی نیز گزارش شده است. اما بدرستی دانسته نیست که از روی نسخه ی اصل «ابنبزاز» ترجمه شدهاند یا نسخه ی بازنویسی شدهی میرابوالفتح عربشاهی جرجانی؟

نسخه های چاپی:

این کتاب سه چاپ مشخص دارد. چاپ نخستین آن به سال ۱۳۲۹ه-.ق. در «بمبئی» و به صورت چاپ سنگی به خط «میرزا احمد بن حاج کریم تبریزی» پیشوای «ذهبیان»، همراه با چند کتاب دیگر و در ۴۰۰ صفحه به انجام رسیده است.

سال ۱۳۵۹ در «تهران» از روی همین نسخه به صورت افست، چاپ مجددی صورت گرفته است. اما هیچ تغییر و امتیازی ندارد.

سال ۱۳۵۱ در «شیراز» نیز «کتابخانه ی احمدی» به چاپ افست آن اقدام کرده است. لیکن مقدار صفحات این چاپ بسیار کمتر و ۱۲۳ صفحه است.

کاملترین چاپ، با تحقیق و تصحیح «غلامرضا طباطبایی مجد» به سال ۱۳۷۳ و با مقابله بیش از ۹ نسخه ی خطی در ۱۳۴۸ صفحه صورت گرفته است. لیکن باید گفت که این چاپ متعلق به کتاب اصلی «ابنبزاز» است. مصحح اضافات میرابوالفتح را در پایان کتاب به عنوان «بخش اختلاف نسخ» آورده است. بنابراین مجموع هردو کتاب را شامل است.

مرحوم میرزا «عبدالله افندی» چند عنوان اثر دیگر به او نسبت داده است. لیکن به احتمال اینکه وی آثار میرابوالفتح جرجانی را با آثار میرابوالفتح تاج سعیدی یا اشخاص همنام دیگر مخلوط کرده باشد، دور از ذهن نیست؛ لذا از ذکر آنها خودداری گردید. اما دو مورد را که مرحوم «آقابزرگ» نیز در زمرهی آثار وی ذکر کرده است، میآوریم:

۱۷. حل شبهه المجهول المطلق

«آقابزرگ» برای تایید نسبت این کتاب به میرابوالفتح، به «احسن التواریخ» و «ریاض العلما»، نیز بعضی فهارس استناد کرده است.

ظاهراً هیچ نسخه ی خطی از این اثر وجود ندارد. فقط مرحوم «افندی» آن را دیده و «طویله الذیل» توصیف کرده و سال پایان تالیف را ۹۵۰ه‍-.ق. و در «مشهد» مقدس بیان کرده است.

۱۸. الرد علی المولی علی القوشچی

این عنوانی است که مرحوم «آقابزرگ» به یکی از حواشی میرابوالفتح داده و موضوع آن را «بحث تقدیم المسند الیه من کتاب الایضاح فی البلاغه» نوشته است. سپس از یک نسخه ی خطی آن در «کتابخانه ی آیت الله العظمی مرعشی نجفی (ره)» خبر داده است. با مقایسه ی آغاز این اثر با آنچه پیش تر تحت عنوان «رساله فی بحث تقدیم المسندالیه» آوردیم، مشخص میگردد که آن دو اثر یکی است.

منابع:

اثرآفرینان ۳/۳۴۲؛ احسن التواریخ ۴۴۳، شیخ صفی و تبارش ۶۳؛ اصدارات موتمر الاردبیلی ۷/۷۷۸؛ اعیان الشیعه ۲/۳۹۴؛ بحار الانوار ۱۰۷/۱۷۴؛ تاریخ اردبیل و دانشمندان ۲/۲۷۶-۲۷۹؛ تاریخ نظم و نثر در ایران ۱/۳۷۳؛ التراث العربی للحسینی /۱۷۲؛ دانشمندان و سخنسرایان فارس ۳/۲۵۹-۲۶۰؛ دانشنامه ایران و اسلام ۷/۹۷۲؛ دایرهالمعارف تشیع ۱/۴۲۸-۴۲۹؛ دایرهالمعاف بزرگ اسلامی ۶/۱۰۰؛ الذریعه ۱/۴۱ و ۲/۲۰۲ و ۳/۵، ۴۶۱ و ۴/۲۷۷ و ۶/۵۳، ۵۹، ۱۳۳، ۱۸۵ و ۷/۶۹ و ۸/۲۳۰ و ۱۰/۲۱۲ و ۱۳/۵۴، ۱۱۹ و ۱۴/۳۱ و ۱۵/۴۹ و ۱۷/۲۱۰ و ۲۱/۳۱۴، ۳۴۵ و ۲۳/۷۰؛ الرساله الفتحیه فی ترجمه العلامه ... العربشاهی (مقدمه تفسیر شاهی) ۲۲-۳۴؛ روضات الجنات ۱/۱۸۰-۱۸۱؛ ریاض العلماء ۵/۴۸۶-۴۸۷، ۴۹۲؛ ریحانه الادب ۳/۲۲۰؛ طبقات اعلام الشیعه (احیاء الداثر) ۴/۱۷۶؛ فرهنگ بزرگان اسلام و ایران ۴۱۲؛ الفوائد الرضویه ۶۲۲؛ فهرست کتابهای چاپی فارسی ۱/۱۳۹۴؛ فهرست واره فقه هزار و چهارصد ساله اسلامی در زبان فارسی ۸۷-۱۸۸؛ کشف الحجب ۳۲۵؛ کشف الظنون ۱/۴۰، ۴۱، ۱۰۵، ۵۱۶ و ۲/۱۰۷۹؛ مرآه الکتب ۱/۲۰۸-۲۱۲؛ معجم التراث الکلامی ۲/۲۵۵ و ۳/۴۹ و ۴/۳۴-۳۵، ۳۹ و ۵/۲۱۵-۲۱۶، ۲۱۹ هدیه العارفین ۲/۲۰۷، ۲۵۸؛ معجم طبقات المتکلمین ۳/۲۶۶-۲۶۸؛ معجم مولفی الشیعه ۱۱۵؛ موسوعه طبقات الفقهاء ۱۰/۳۰؛ موسوعه مؤلفی الامامیه ۲/۲۳۹-۲۴۷؛ مولفین کتب چاپی فارسی ۱/۱۹۹-۲۰۰.

«ابوالفتح میرمیران بن ابوالقاسم فندرسکی استرآبادی»

قرن ۱۱ه-.ق.

اندک آگاهی ما از شرح احوال و آثار «میرابوالفتح میرمیران» فرزند «میرابوالقاسم فندرسکی استرآبادی»، مطلبی است که مرحوم «آقابزرگ» در «طبقات» بدان اشاره کرده است.

وی این احتمال را که میرابوالفتح فرزند «میرابوالقاسم فندرسکی» مشهور بوده باشد، دور از ذهن ندانسته است. هرچند پس از احتمال مذکور، احتمال دیگری داده و «میرابوالقاسم فندرسکی» را جد مادری وی دانسته است.

آگاهی دیگر ما از میرابوالفتح میرمیران، راجع به فرزندش «زین العابدین بن ابوالفتح میرمیران»، نویسنده کتاب «انموذج عباسی» است.

به هر حال ابوالفتح میرمیران، از علمای قرن یازدهم ه-. ق. است. وی شاید در «اصفهان» زاده شد و در همانجا زیست.

باتوجه به اینکه تاریخ پایان حاشیه ای که بر «قواعد» «محقق کرکی» نگاشته، سال ۱۰۶۵ه-.ق. است، می توان حدس زد که در نیمه ی دوم سده ی یازده دارفانی را وداع گفته است.

آثار:

۱. حاشیه علی القواعد

به گزارش مرحوم «آقابزرگ»، میرابوالفتح این حاشیه را در سال ۱۰۶۵ه‍.-ق. بر «قواعد» کرکی نگاشته است.

لازم به یادآوری است که «محقق کرکی، علی بن حسین» متوفای ۹۴۰ه‍.-ق.، کتابی به نام «قواعد» ندارد. مگر اینکه منظور «آقابزرگ»، «جامع المقاصد فی شرح القواعد» بوده باشد.

احتمال دیگر این است که منظور «آقابزرگ» از قواعد، کتاب «قواعد الاحکام» «علامه حلی» بوده و به اشتباه کرکی نوشته است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی از این حاشیه را مرحوم «آقابزرگ» در «کتابخانه ی آل مشکور نجفی» در «نجف اشرف»، به خط مولف دیده است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۲. حواشی التهذیب

از این اثر نیز «آقابزرگ» در همان منبع فوق یاد کرده است. براساس همین گزارش، میرابوالفتح، بخشی از «تهذیب» را به خط خود نوشته و بر آن حواشی نگاشته است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی از این حواشی را نیز مرحوم «آقابزرگ» در «کتابخانه ی مدرسه ی سپهسالار» دیده است. تاریخ نگارش این حواشی سال ۱۰۵۶ه-.ق. در «اصفهان» است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

منابع:

طبقات اعلام الشیعه ۸/۴۳۱-۴۳۲.

«سید ابوالقاسم بن محمدعلی امیرلطیفی»

۱۳۳۲-۱۳۹۷ه-.ق.

«سید ابوالقاسم امیرلطیفی» فرزند «سید محمدعلی سبط الشیخ»، از فرهنگیان معاصر «گرگان» است.

وی به سال ۱۲۹۲ش. در «گرگان» متولد شد. تحصیلاتش را در زادگاهش به پایان برد و توانست در دانش سرای مقدماتی «گرگان» به تکمیل آن بپردازد.

او کارش را با آموزگاری شروع کرد و در پست های مختلف اداری و آموزشی «گرگان» ادامه داد.

آثار:

۱. جمع آوری لغات و تاریخچه گویش استرآبادی

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی به دست نیامد.

نسخه های چاپی:

از چاپ آن اطلاع نداریم.

۲. ترانه های کتول

نسخه های خطی:

یک نسخه خطی در کتابخانه شخصی محموداخوان مهدوی در گرگان موجود است

نسخه های چاپی:

این کتاب با کوشش کریم الله قائمی آماده چاپ است.

۳. نگارش تاریخ فرهنگ نوین استرآباد

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی به دست نیامد.

نسخه های چاپی:

بخشی از آن در سالنامه ی فرهنگ «گرگان» (۱۳۳۷) توسط مرحوم «ذبیحی» منتشر شد.

منابع: مقاله ی کوکب سادات (اشرف) امیرلطیفی.

«سید ابوالقاسم بن میرزا بزرگ میرفندرسکی»

۹۷۰-۱۰۵۰ه.-ق.

فقیه، متکلم، مفسر، ریاضیدان، ادیب، شاعر و عارف مشهور دوره صفوی، «ابوالقاسم میرفندرسکی»؛ در یکی از روستاهای تابع «استرآباد» به نام «فندرسک» دیده به جهان گشود.

او تحصیلاتش را در زادگاهش آغاز کرد و پس از فراگیری مقدمات فارسی و عربی، راهی حوزه های علمیهی آن روزگار، مانند: حوزه ی«قزوین» و «اصفهان» گردید.

جزئیات تحصیلات میرفندرسکی و نام استادان او در این حوزه ها بر ما روشن نشد. لیکن مسلم است که پس از گذراندن دوره سطوح عالی، از محضر درس حکمت علامه «شیخ ابوالفضل چلبی بیک تبریزی» متوفای ۱۰۱۱ه.-ق.، «میر برهان الدین اشراق استرآبادی» مشهور به «میرداماد»، متوفای ۱۰۴۱ه.-ق. و دیگر استادان عصر خود بهره برد.

او در سنین جوانی به مقام بلند علمی دست یافت و خود کرسی درس برپا ساخت. اما جو حاکم بر جامعه آن روزگار «اصفهان»، سخنان عارفانه و حکمتهای عریان او را برنتافت. طعنه ها و بدگوییها از رفتار آزادمنشانه و تقیدناپذیر میرفندرسکی، سبب آزرده خاطری وی گردید. از اینرو مانند استادش «چلبی بیک»، روانه «هندوستان» شد.

احتمال می رود، سفر نخست او به «هندوستان»، سال ۱۰۱۵ه-.ق.، همراه با«اوحدی بلیانی»بوده باشد. میرفندرسکی در آنجا از سوی «میرزا جعفر آصف خان»، وزیر «اکبرشاه» مورد استقبال قرار گرفت. لیک این سفر میرفندرسکی دیری نپایید و به «اصفهان» بازگشت.

کوتاه مدتی در «اصفهان» زیست و درس گفت. اما همان روحیه و محیط، او را دوباره به سوی «هندوستان» رهسپار کرد. این بار از طریق «گجرات» به «دکن» رفت. زمانی در «هند» درنگ کرد و باز هوای وطن به سرش زد و راهی «اصفهان» شد.

سفرهای میرفندرسکی به «هندوستان» چند بار دیگر هم تکرار شد. یک بار در سال ۱۰۳۷ و بار دیگر سال ۱۰۴۶ه-.ق. به «هند» سفر کرد.

میرفندرسکی در دربار هر دو کشور «ایران» و «هند» مورد تکریم و احترام بود. گفته میشود هنگامی که میر از سفر «هندوستان» به «اصفهان» باز میگشت، «شاه عباس» به دیدن وی رفت. اما سخنان درشت حکیم فندرسکی، شاه را آزرد.

میرفندرسکی عاقبت به سال ۱۰۵۰ه-.ق. در «اصفهان» چشم از جهان فروبست و جسم بی جانش در مقبره «بابا رکن الدین» در «تخت فولاد» آرام گرفت.

آثار:

۱. برهان الابصار

این کتاب درباره ی چگونگی دیدن و ساختمان چشم است. از آنجا که در گذشته، پزشکان، ریاضیدانان، فلاسفه و نظریهپردازان، در تشریح چگونگی دیدن انسان اختلاف نظر داشتند، مولف در این خصوص مباحثی را ارایه داده است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آستان قدس رضوی (ع)» به شماره ۳/۵۶۰۲ و کتابت سال ۱۲۶۶ه-.ق. با عنوان «کیفیت ابصار» در ۱۸ صفحه موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی ملی جمهوری اسلامی ایران» به شماره ۶/۱۲۰۳۰ف در ۵۴ برگ، کتابت سده ۱۳ه-.ق. موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۲. تاریخ صفویه (تاریخ صفویان)

گویا این اثر که در تاریخ روی دادهای دوران حکومت «صفویان» و نویسندهی آن نگاشته شده، برجای نمانده است. در واقع تاریخ «صفویه» از آثار مفقود شده ی میرفندرسکی محسوب می گردد.

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی یافت نشد.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۳. تحقیق المزله

مرحوم «آقابزرگ» به نقل از میرزا «عبدالله افندی»، این کتاب را به مولف نسبت داده است.

نسخه های خطی:

بر اساس همین گزارش، یک نسخه ی خطی از آن اثر در «کتابخانه ی حاج علی محمد نجف آبادی» وجود دارد.

ص:۵۰

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۴. ترجمه شذور الذهب

میر فندرسکی در این اثر کتاب «شذور الذهب» «برهان الدین ابوالحسن علی بن موسی» حکیم اندلسی مشهور به «ابنارفع» را که در علم شیمی و صناعت کیمیا است، ترجمه کرده است.

ظاهراً اصل کتاب به زبان عربی و منظوم است. چند شرح و یک منتخب نیز از آن گزارش شده است. اما میر فندرسکی آن را به زبان فارسی و به صورت نثر ترجمه کرده است.

نسخه های خطی:

فقط ۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی دانشکده الاهیات و معارف اسلامی دانشگاه فردوسی مشهد» به شماره ۵/۱۲۵۲ موجود است.

نسخه های چاپی:

این کتاب در ضمن مجموعه رسائل خطی فارسی بنیاد پژوهش های اسلامی وابسته به آستان قدس رضوی (ره)، دفتر اول در ۱۳ صفحه و به سال ۱۳۶۸چاپ و منتشر شده است.

۵. ترجمه مهابارات (ترجمه مهاباره) (شرح المهاباره)

میرفندرسکی از متن سانسکریت یک کتاب هندی، ظاهراً با عنوان «مهارات» (مهابارات) یا «مهاباره»، بخش داستان ها را ترجمه یا شرح کرده است.

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی یافت نشد.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۶. التفسیر

منابع موجود، بـدون هیـچ توضـیحی، کتابی با عنوان «التفسـیر» را به میرفندرسـکی نسـبت دادهاند. بدون اینکه درباره ی زبان، موضوع و وجود یا عـدم وجود نسـخه های آن توضـیحی بدهنـد. از اینرو بدرستی دانسـته نیست که این کتاب یک اثر مسـتقل است، یا مانند کتاب بعدی، حاشیه، ترجمه یا شرحی بر اثر دیگر است.

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی یافت نشد.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۷. حاشیه علی تفسیر کتاب العلل

«العلل» کتابی است منسوب به «آپولونیوس تیانائی» از حکمای «فیثاغورثی» «یونان» که به زبان عربی ترجمه شده است.

اصـل آن در «حلب» چـاپ شـده است. حکمـا و اندیشـمندان اسـلامی حواشـی و شـروحی بر این کتاب نوشـتهاند. یکی از این حواشی، حاشیهی میرفندرسکی است.

بنا به گزارش موجود در فهرست نسـخه های خطی «کتابخانه ی دانشـکده الاهیات دانشـگاه تهران»، یک نسخه ی خطی از آن کتاب در کتابخانه ی یاد شده موجود است.

نسخه های خطی:

تنها نسـخه ی خطی در «کتابخانه ی دانشـکدهی الاهیات دانشـگاه تهران» به شماره **۵۹/۲۴۲**ب کتابت سدهی ۱۱ه-.ق. موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۸. حاشیه جوک باشست

«جوک باشست» کتابی است در عرفان هندی که توسط «گودا آنندا پندت کشمیری» به زبان سانسکریت نوشته شده است. او نیز این حکمت هندی را از یک اثر منظوم بسیار مفصل به نام «یوگه و اسیتشهه» یا «مهاراماینه و واسیتشهه رامایته» خلاصه کرده است.

منظومه ی یاد شده، حاوی گفت و گویی میان حکیم باستانی «هند» به نام «واسیتشهه» و شاهزاده افسانهای آن کشور به نام «راماچندره» است. محتوای آن، به نوعی تعلیمات فلسفی و حکیمانه، همراه با داستانهای پندآمیز هندی است.

«جوک باشست» در زمان «اکبرشاه» به وسیله «نظام الدین پانی پتی» به زبان فارسی ترجمه شد. میرفندرسکی در سفرهای خود به «هند»، با این اثر آشنا و مجذوب آن گردید.

از اشاراتی که میرفندرسکی در حواشی خود بر این کتاب نوشته، میتوان پیبرد که وی به زبان سانسکریت و ریشه های آن آشنا بود.

توضیحات و حواشی میرفندرسکی شامل ملاحظات تطبیقی تفکر فلسفی «هند» با فلسفه یونانی و اسلامی نیز هست.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آستان قدس رضوی (ع)» به شماره ۳۷۴ در ۳۹۱ برگ، کتابت سال ۱۲۲۴ه-.ق. موجود است که همراه با «کشف اللغات» و به زبان فارسی نگهداری میشود.

۲ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آیت الله العظمی مرعشی نجفی (ره)» با شماره ۴/۶۹۹۹ کتابت سال ۱۲۷۱ه-.ق. و شماره ۲/۹۰۴۴ کتابت سال ۱۲۵۹ه-.ق. وجود دارد که با «منتخب جوک باشست» در یک نسخه گردآورده شده است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی دانشکده الاهیات و معارف اسلامی دانشگاه فردوسی مشهد» با شماره ۴/۱۷۹۷ وجود دارد که همراه با «کشف اللغات» است.

نسخه های چاپی:

این کتاب با عنوان «منتخب جوک باشست» توسط موسسه پژوهشی حکمت و فلسفه ایران در سال ۱۳۸۵ چاپ شد.

۹. کشف اللغات جوک باشست

میرفندرسکی اصطلاحات و لغات مشکل جوک باشست را استخراج و به صورت یک فرهنگنامه، به ترتیب الفبای حروف

فارسی نوشته و هرکدام را توضیح و شرح کرده است.

نسخه های خطی:

۲ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آستان قدس رضوی (ع)» به شماره ۳۷۴ و سال کتابت ۱۲۲۴ه‍.ق. همراه با «ترجمه جوک باشست» و «حاشیه ی» آن (شاید حاشیه میرفندرسکی) و شماره ۳۷۳ کتابت سال ۱۲۴۲ه‍.ق. در ۳۳۷ برگ و همراه با «ترجمه جوک باشست» موجود است.

۲ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی دانشکده ادبیات دانشگاه تهران» به شماره ۶۲ ب و در ۱۸۳ برگ، کتابت سال ۱۲۲۸ه‍.ق. همراه با «جوک باشست» و شماره ۱۲۶ ب در ۱۸۵ برگ و کتابت سده ۱۳ه‍.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی دانشکده ادبیات مشهد» به شماره ۴/۱۷۹۷ همراه با «حاشیه میر بر جوک باشست» موجود است.

۲ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی دانشکده حقوق دانشگاه تهران» به شماره ۴۴ ب در ۲۴۹ برگ و شماره ۵۰ ب در ۲۵۹ برگ، کتابت سده ۱۳ه‍.ق. موجود است.

۲ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مجلس شورای اسلامی» به شماره ۲/۴۷۵۷ کتابت سال ۱۰۹۸ه‍.ق. و شماره ۱/۷۲۴۳ در ۱۸۶ برگ موجود است.

۲ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آیت الله العظمی مرعشی نجفی

(ره)» به شماره ۱/۶۹۹۹ و سال کتابت ۱۲۵۸ه-.ق. و شماره ۱/۹۰۴۴ با سال کتابت ۱۲۵۹ه-.ق. بدون نام مولف و همراه با عنوان «فرهنگ واژه های جوک باشست» موجود است.

۲ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مرکزی دانشگاه تهران» به شماره ۱/۲۴۶ در ۹ صفحه و بدون سال کتابت و شماره ۱/۱۴۱۵ با سال کتابت ۱۲۳۹ه-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مدرسه ی عالی شهید مطهری (سپهسالار)» به شماره ۱۷ با سال کتابت ۱۲۷۷ه-.ق. و با عنوان «لغات جوک» موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی ملی ملک» به شماره ۲/۲۸۷۳ موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی ملی جمهوری اسلامی ایران» به شماره ۱۳۴۳ در ۳۱۴ برگ و سال کتابت ۱۲۷۰ه-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مسجد اعظم» «قم» به شماره ۳/۳۳۶۷ با عنوان «لغت نامه ی جوکی» موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ مستقل ندارد.

۱۰. حقایق الصنایع

این اثر با عنوان «صنایع الحقایق» و «الرساله الصناعیه» نیز نامیده شده است. برخی آن را رساله «پرسش و پاسخ: تشکیک در ذاتی» و برخی دیگر، «رساله فی التشکیک» دانسته اند.

صناعت از نظر نویسنده در بر گیرندهی هر چیزی است که از قوای عاقله انسان صادر گردد. و آن را در ۲۴ باب و یک خاتمه ترتیب داده است.

این ابواب شامل: تعریف صناعت، انواع صناعت، رابطه صناعات مختلف، فایده صناعات، رتبه و جایگاه صناعات از نظر سودمندی و شرف و سهم و محل هریک از اهل حرف و صنایع در جامعه میگردد.

میرفندرسکی استعداد قوای نفسانی و وظیفهی اندامهای انسانی را با عناصر عالم هستی، نیز طبقات اجتماعی افراد جامعه یکسانانگری کرده و مباحث فلسفی دقیق را با زبانی ساده و گویا که برگرفته از آیات و روایات است، بیان داشته است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی شوشتری نجف اشرف» با شماره ۱/۴۲۲ موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه دانشگاه تهران» با شماره ۷/۳۶۶ و سال کتابت ۱۲۵۲ه‍-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی دانشگاه پرینستون (برینستون) آمریکا» با شماره ۶/۱۴۶۵ و سال کتابت ۱۲۶۳ه‍-.ق. موجود است.

۳ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی دانشگاه لس آنجلس آمریکا» با شماره M ۳۵۹ در ۸۹ برگ و سال کتابت ۱۰۶۶ه‍-.ق.، M ۳/۴۶۸ سال کتابت ۱۰۶۸ه‍-.ق. و شماره M ۳/۱۴۰۲ کتابت سده ۱۱ه‍-.ق. موجود است.

۳ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آستان قدس رضوی (ع)» به شماره ض ۱۵۰۸۸، سال کتابت ۱۰۷۸ه‍-.ق.، ۲۰۲ در ۵۱ برگ با سال کتابت سده ۱۱ه‍-.ق. و ۷۸۷ در ۳۱ برگ با سال کتابت سده ۱۳ه‍-.ق. وجود دارد.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی فاضل خوانساری» در «خوانسار» به شماره ۷/۲۴۷ با سال کتابت ۱۰۹۰ه‍-.ق. موجود است.

۲ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی دانشکده ادبیات دانشگاه تهران» به شماره ۲۵/۱۴۵ و ۱/۱۲۵د کتابت سده ۱۱ه‍-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی دانشکده الاهیات و معارف اسلامی دانشگاه تهران» به شماره ۱/۵۷۰ با سال کتابت ۱۱۹۱ه-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی دانشکده الاهیات و معارف اسلامی دانشگاه فردوسی مشهد» به شماره ۲/۶۳۳ با سال کتابت ۱۲۷۴ه-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی دانشکده حقوق دانشگاه تهران» به شماره ۹/۱۱۱ ب موجود است.

۲ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آیت الله العظمی گلپایگانی (ره)» به شماره ۷۳۵ و کتابت سده ۱۱ه-.ق. آخرش ناقص و ۱/۱۵۷ در ۲۷ برگ، کتابت سال ۱۰۹۳ه-.ق. با عنوان «بیان الحقایق الصنایع» وجود دارد.

۱۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مجلس شورای اسلامی» به شماره ۵/۶۴۴، ۱۵/۱۲۰۷، ۶/۱۹۵۷، ۳/۱۹۱۹ با سال کتابت ۱۰۶۵ه-.ق.، ۱۱/۴۱۴۹ با سال کتابت ۱۰۸۶ه-.ق.، ۱/۵۱۸۸ با سال کتابت ۱۰۹۵ه-.ق.، ۱۶/۴۹۵۴ کتابت سده ۱۱ه-.ق.، ۲/۴۵۹۴ کتابت سده ۱۲ه-.ق.، ۷/۱۹۸۸ کتابت سده ۱۳ه-.ق. ۹/۴۸۰۲ کتابت ۱۳۰۸ه-.ق. و ۱/۱۲۰۷ کتابت سده ۱۱ه-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مدرسه ی آخوند همدان» به شماره ۲/۱۸۸ کتابت سده ۱۱ه-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه مدرسه ی صدر اصفهان» به شماره ۸۲۶ کتابت سده ۱۲ه-.ق. موجود است.

۵ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آیت الله العظمی مرعشی نجفی (ره)» به شماره ۱/۷۹۳۶، ۵/۷۴۹۸ کتابت سال ۱۰۴۵ه-.ق.، ۹/۹۷۱ کتابت سال ۱۰۶۴ه-.ق.، ۲/۲۱۹۹ کتابت سال ۱۰۷۴ه-.ق. و ۱۰/۹۵۶۲ کتابت سال ۱۲۵۷ه-.ق. موجود است.

۱۰ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مرکزی دانشگاه تهران» به شماره ۱۵/۳۹۰۳، ۸/۱۰۴۶ کتابت سال ۱۰۵۱ه-.ق.، ۱/۷۴۰۸ کتابت سال ۱۱۵۳ه-.ق.، ۱/۸۲۰۱ کتابت سال ۱۰۵۳ه-.ق.، ۵۵۸۶ در ۳۵ برگ و کتابت سال ۱۰۵۷ه-.ق.، ۱۲/۴۷۳۶ کتابت سال ۱۰۶۰ه-.ق.، ۳/۱۹۲۵ کتابت سال ۱۰۷۱ه-.ق.، ۱/۲۵۷۹ کتابت سده ۱۱ه-.ق.، ۱/۳۷۴۳ کتابت سده ۱۱ه-.ق. و ۱/۶۴۷۰ کتابت سال ۱۲۶۴ه-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه مدرسه ی مروی تهران» به شماره ۱/۷۵۳ موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مسجد اعظم» «قم» به شماره ۱۰/۲۴ موجود است.

۳ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مدرسه ی عالی شهید مطهری (سپهسالار)» به شماره ۲۱/۲۹۱۳، ۶۴۹۵ در ۶۱ برگ، کتابت سده ۱۱ه-.ق. و ۹/۲۹۱۶ کتابت سده ۱۱ه-.ق. موجود است.

۲ نسخه ی خطی در «کتابخانه خصوصی مفتاح» «تهران» به شماره ۱/۴۳ و نسخه ی دیگری به کتابت سال ۱۳۰۶ه‍.ق. بدون شماره گذاری موجود است.

۶ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی ملی ملک» «تهران» به شماره ۱۰/۱۳۹۶، ۱۷/۶۰۷۵ کتابت سال ۱۰۸۷ه‍.ق.، ۴/۴۶۸۱ کتابت سده ۱۱ه‍.ق.، ۶/۲۸۳۰ کتابت سده ۱۲ه‍.ق.، ۵/۱۵۶۵ کتابت سده ۱۲ه‍.ق. و ۸/۴۰۴۰ کتابت سده ۱۲ه‍.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی خصوصی مهدوی» در «تهران» به شماره ۱۰/۲۶۸ کتابت ۱۲۹۴ه‍.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی خصوصی مولوی» «مشهد» به شماره ۲/۴۵۲ موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی وزیری یزد» به شماره ۶/۳۲۱ کتابت سده ۱۰ه‍.ق. موجود است.

نسخه های چاپی:

این اثر مکرر چاپ شده است. یکی از قدیمیترین چاپ های آن به سال ۱۲۶۷ه‍.ق. در «هند» و ۴۰ صفحه وزیری همراه با «اخلاق ناصری» چاپ شده، میتوان اشاره کرد.

بعدها در «تهران» به سال ۱۳۱۷ش. به اهتمام «علی اکبر شهابی» در ۷۲ صفحه رقعی چاپ شد.

هم چنین پس از پیروزی انقلاب اسلامی، در «قم» به سال ۱۳۶۳ش. ضمن منتخباتی از آثار حکمای الهی «ایران» چاپ گردید.

گفتنی است رساله «صناعات» میرفندرسکی به زبان عربی ترجمه شده و چاپ نیز گردیده است.

۱۱. ارکان اربعه صناعت

در میان نسخه های خطی «کتابخانه ی ملی جمهوری اسلامی ایران» یک نسخه ی خطی با عنوان فوق وجود دارد که با کتاب «حقایق الصنایع» یا «رساله الصناعات» تشابه اسمی دارد. اما آغاز و انجام آنها و محتوای آنها یکسان نیست. به همین جهت جداگانه ذکر گردید.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی ملی جمهوری اسلامی ایران» به شماره ۲۸۹۲/ف در ۳۶ برگ و کتابت سده ۱۰ه-.ق. موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۱۲. دیوان

از میرفندرسکی دیوان مستقل و کاملی برجای نمانده است. بلکه دو قصیده، چند رباعی و چند قطعه در دست است. باوجود این مجموعه اشعار وی در کتابهای مختلف نقل شده و شاید بتوان با تحقیق بیشتر، مجموعهای به صورت یک دیوان فراهم آورد.

بنا به نوشته «موسوعه مؤلفی الامامیه» تحت عنوان «دیوان» مجموعه اشعار میر در «اصفهان» به سال ۱۳۵۰ش. در ۷۷ صفحه چاپ شده است.

هم چنین در ضمن کتاب «نگین سخن»، در «تهران» به سال ۱۳۶۴ش. توسط شرکت مولفان «ایران»، مجموعه اشعار میرفندرسکی منتشر گردیده است.

اما دو قصیده یاد شدهی فوق، یکی با عنوان «قصیدهی یائیه» و دیگری «قصیده شکوائیه» نیز «قصیدهای در شیمی و کیمیا»، عمده اشعار میرفندرسکی است که در ذیل اشاره می شود.

۱۳. قصیده یائیه

گفته میشود که میرفندرسکی این قصیده را به پیروی از قصیدهی یائیهی «ناصر خسرو» سروده است. او در سرودهی عرفانی خود، دقایق فلسفی و عناصر حکمت اشراق را گنجانده و با ذوق زیباشناسانه، سخنان حکمتآمیز را بیان میدارد.

قصیده میرفندرسکی توسط چند نفر شرح شده است. سه تن از شارحان، عبارت اند از:

«ملا محمدصالح خلخالی» متوفای ۱۱۷۵ه‍-.ق.

«ملا محسن بن محمد گیلانی» از علمای قرن ۱۳ه‍-.ق.

«حکیم عباس دارابی» متوفای ۱۳۰۰ه‍-.ق.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آیت الله العظمی مرعشی نجفی (ره)» به شماره ۲/۷۵۱۲ کتابت سال ۱۳۰۹ه‍-.ق. موجود است.

۲ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آستان قدس رضوی (ع)» به شماره ۴۴۸۵ و ۴۴۸۸ کتابت سده ۱۲ه‍-.ق. موجود است.

۴ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مجلس شورای اسلامی» به شماره ۶۸/۲۳۲۹، ۱۵/۳۳۲۳ کتابت سال ۱۲۹۷ه‍-.ق.، ۲/۱۲۰۷ کتابت سده ۱۱ه‍-.ق. و ۲/۹۷۵ موجود است.

۴ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مرکزی دانشگاه تهران» به شماره ۵/۴۶۰۴، ۱۱/۶۶۱۶، ۵۱/۲۴۶۵ کتابت سال ۱۱۰۴ه‍-.ق. و ۲/۷۴۰۸ کتابت سال ۱۱۵۳ه‍-.ق. موجود است.

۳ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی ملی ملك» «تهران» به شماره ۴/۵۸۲۴، ۲/۱۵۶۸ کتابت سده ۱۲ه‍-.ق. و ۳۹/۵۰۸۵ کتابت سده ۱۲ یا ۱۳ه‍-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مسجد اعظم» «قم» به شماره ۳/۱۵۶۹ موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مدرسه ی عالی شهید مطهری (سپهسالار)» به شماره ۲۹۱۳ در ضمن یک جُنگ موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه خصوصی مفتاح» در «تهران» به شماره ۲/۴۳ موجود است.

نسخه های چاپی:

این قصیده به طور مستقل چاپ نشده است. اما همراه با «کنز الحقائق» «شبستری» در «تهران» به سال ۱۳۵۴ش. در قطع جیبی در ۱۵۲ صفحه منتشر گردیده است.

۱۴. قصیده در شیمی (منظومه فی الکیمیاء)

این قصیده به زبان عربی و در علم شیمی و مباحث کیمیا سروده شده است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی خصوصی مهدوی» در «تهران»، به شماره ۲/۱۵۶ کتابت سال ۱۲۸۱ه-.ق. همراه با ترجمه فارسی موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۱۵. قصیده شکوائیه

میرفندرسکی در این قصیده از جور و جفای روزگار و قدرناشناسی ایام درد دل کرده است.

از قصیده شکوائیه هیچ گزارش خطی یا چاپی در دسترس نیست.

۱۶. رساله فی ارتباط الحادث بالقدیم

از این رساله نیز هیچ گزارش خطی یا چاپی در دسترس نیست. فقط در کتاب «موسوعهٔ مؤلفی الامامیه» نام برده شده است.

۱۷. رساله فی التشکیک

گفتنی است، این رساله درجواب به «مظفر حسین کاشانی» در موضوع تشکیک در ذاتیات تدوین شده است. مولف دیدگاه فیلسوفان مشا و اشراق را در خصوص این موضوع بررسی و نظر خود را اظهار داشته است. آغاز آن چنین است:

آنچه فرموده اند در ذاتی و تشکیک و عدم تشکیک او بر آنچه است ذاتی او را، معتقد این ضعیف است که نشاید که ذاتی مقول بالتشکیک باشد.

نسخه های خطی:

۳ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مجلس شورای اسلامی» با شماره ۱۶۵۲۸۳کتابت سال ۱۰۷۹ه‍-.ق.، ۲۵/۴۹۴۲ کتابت سده ۱۱ه‍-.ق. و ۱۳/۹۰ کتابت سده ۱۳ه‍-.ق. موجود است.

۴ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مرکزی دانشگاه تهران» با شماره ۷/۸۲۰۱، ۷/۱۰۳۸، ۹/۶۶۱۶ و ۷/۱۰۴۶ کتابت سال ۱۰۴۰ه‍-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی ملی ملک» «تهران» با شماره ۵۰/۴۶۵۵ کتابت سده ۱۳ه‍-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی دانشکده الاهیات دانشگاه تهران» با شماره ۹/۲۹۳ج موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آیت الله فاضل خوانساری» در «خوانسار» با شماره ۹/۲۴۹ موجود است.

نیز یک نسخه ی خطی بدون شماره در «کتابخانه ی رضا رامپور پاکستان» گزارش شده است.

نسخه های چاپی:

این رساله در ضمن منتخباتی از آثار حکمای الهی «ایران» سال ۱۳۶۳ش. در «قم» چاپ شده است.

۱۸. رساله فی الحرکه

رساله مختصری است در پنج فصل به زبان عربی که در آن مبحث حرکت را از دیدگاه فلاسفه ی مشا مورد توجه قرار

داده و ظاهراً نظریه ی افلاطونی را رد کرده است.

تعریف حرکت، اقسام آن و بیان آنکه هر حرکتی محتاج محرکی است، از مسائل مطرح در این رساله بشمار میرود. از نظر مولف، حرکات به طور کلی باید از محرکی واحد آغاز شوند که محرك اول است و خود محرکی ندارد.

نسخه های خطی:

۲ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آستان قدس رضوی (ع)» با شماره ۴/۵۶۰۲ کتابت سال ۱۲۶۶ه-.ق. با عنوان «متحرکات» و ۵/۱۲۱۲۴ کتابت سده ۱۴ه-.ق. موجود است.

۴ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مجلس شورای اسلامی» با شماره ۶/۵۲۳۸ در ۱۴ صفحه، ۲۴/۴۹۴۲ کتابت سده ۱۱ه-.ق. با عنوان «وجیزه»، ۱۲/۹۰ کتابت سده ۱۳ه-.ق. و ۹/۲۸۰ موجود است.

۲ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آیت الله العظمی مرعشی نجفی (ره)» با شماره ۱۰مج و ۲/۱۹۵۲ کتابت سال ۱۰۲۶ه-.ق. موجود است.

۲ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مرکزی دانشگاه تهران» با شماره ۱۰/۶۶۱۶ و ۶/۱۰۴۶ کتابت سده ۱۱ه-.ق. موجود است.

۴ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی ملی ملك» «تهران» با شماره ۲/۱۲۵۲ کتابت سال ۱۰۷۷ه-.ق.، ۴/۴۶۹۳ کتابت سده ۱۲ه-.ق.، ۳/۶۱۳۰ کتابت سده ۱۲ه-.ق. و ۷۵/۴۶۵۵ کتابت سده ۱۳ه-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی ملی جمهوری اسلامی ایران» با شماره ۵/۱۲۰۳ کتابت سده ۱۳ نگهداری میشود.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی ملی فارس» با شماره ۴/۶۵۴ موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی دانشکده الاهیات دانشگاه فردوسی مشهد» با شماره ۱/۱۴۱۰ کتابت سده ۱۱ه-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی شوشتری نجف اشرف» با شماره ۵/۴۲۲ موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی موسسه شرقشناسی لینین گراد روسیه» به شماره ۱۲/۳۴۵A موجود است.

نسخه های چاپی:

در ضمن منتخباتی از آثار حکمای الهی «ایران» به سال ۱۳۶۳ش. در «قم» چاپ شده است.

۱۹. رساله در کیمیا

گفته میشود این رساله به زبان فارسی و در موضوع علم شیمی یا کیمیا نوشته شده است. رساله های دیگری با عناوین «ارکان اربعه، رساله در زیبق و کبریت و باب الاصغر» نیز بخشهایی از این رساله و یا به نوعی رساله در علم کیمیا هستند.

نسخه های خطی:

۲ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی ملی ملک» «تهران» به شماره ۲۴/۶۴۶۵ (۲۴/۶۶۵) در ۲۳۲ برگ و کتابت سال ۱۲۶۵ه‍.ق. و ۳۲۹۷ در ۷۱ برگ کتابت سده ۱۲ه‍.ق. با عنوان «ارکان اربعه» موجود است.

۳ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آیت الله العظمی مرعشی نجفی (ره)» به شماره ۶۰۸ در ۶۶ برگ با عنوان «تخمیریه» و همراه با مطالبی دیگر، شماره ۳۸/۱۲۶۳۲ کتابت سده ۱۲ه‍.ق. و ۷۵۱۵ در ۱۳۸ برگ موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آیت الله العظمی گلپایگانی (ره)» به شماره ۱۰۸/۳۸ در ۳۹ برگ موجود است.

۲ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مجلس شورای اسلامی» به شماره ۱۵/۱۵۳ در ۱۱۳ برگ و ۱۶/۱۵۳ در ۵ برگ، کتابت ۱۲۹۲ه‍.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی دیگر در «کتابخانه ی مجلس شورای اسلامی» به شماره ۷/۲۷۸۰ در ۱۷۷ برگ، کتابت سال ۱۲۸۷ه‍.ق. با عنوان «رساله در زیبق و کبریت» موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی ملی جمهوری اسلامی ایران» به شماره ۲۸۹۲ف در ۳۶ برگ و کتابت سده ۱۰ه-.ق. با عنوان «اخراج غیر مشاکل در اجزای کبریت» موجود است. به نظر میرسد این نسخه بخش مستقلی از رساله کیمیای میرفندرسکی باشد؛ زیرا محتوای آن با دیگر نسخه ها متفاوت است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی دانشکده ادبیات دانشگاه تهران» به شماره ۲۳/۲۵۱ با عنوان «باب الاصغر و الاقصر» موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی دانشکده الاهیات دانشگاه فردوسی مشهد» به شماره ۸/۱۲۵۲ با عنوان «بندی در صفت حل» موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی خصوصی آتشی» در «یزد» به شماره ۲مج با عنوان «رساله در کبریت و زیبق» موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آستان قدس رضوی (ع)» به شماره ض۱۳۷۳۵ کتابت ۱۱۳۴ه-.ق. موجود است.

۲ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی خصوصی مهدوی» در «تهران» به شماره ۵۷/۳۸۰ و ۵۸/۳۸۰ کتابت سال ۱۲۷۷ه-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی وزیری یزد» به شماره ۱۶/۳۷۳۱ با عنوان «رساله علوم غریبه» موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۲۰. رساله فی المقولات العشر

از این رساله هیچ گزارش خطی یا چاپی در دست نیست. فقط «موسوعه مؤلفی الامامیه» آن را نوشته است.

۲۱. قبسات

این کتاب که گویا در فلسفه نگاشته شده است، فقط از سوی «موسوعه مؤلفی الامامیه» به میرفندرسکی نسبت داده شده است. شاید این نسبت صحیح نیست؛ زیرا معاصر وی میرداماد کتابی با عنوان «قبسات» دارد. ولی در منابع دیگر، چنین کتابی به میرفندرسکی نسبت داده نشده است.

شاید میرفندرسکی آثار دیگری نیز داشته باشد. لیکن در تحقیق فعلی به همین مقدار از آثار وی و نسخه های خطی یا چاپی او دسترسی بود.

منابع:

آتشکده آذر ۴، ۱۴۳، ۱۵۸؛ آفتاب علم ۸۱؛ اثر آفرینان ۴/۲۹۹؛ اعیان الشیعه ۲/۴۰۳؛ بحارالانوار ۱۱۰/۲۱؛ برگ سبز ۳۹؛ تارخ ادبیات ایران (ترجمه رشید یاسمی) ۱۷۲؛ تاریخ ادبیات صفا ۵/۳۱۱؛ تاریخ علوم و فلاسفه ایران ۷۴۵؛ تاریخ فلاسفه در ایران ۷۰۲؛ تذکره القبور یا دانشمندان و بزرگان اصفهان ۹۵؛ تذکره پیمانه ۳۵؛ تذکره روز روشن ۲۵؛ تذکره الشعرا ۱۵۳؛ تذکره نصرآبادی ۱۵۳-۱۵۴؛ خزائن نراقی ۲۲؛ دائرهالمعارف بزرگ اسلامی ۶/۱۶۹-۱۷۳؛ دائرهالمعارف دانش و هنر ۱۳۴۲-۱۳۴۳؛ دانشمندان خوانسار ۸۹؛ دانشنامه هنرمندان ایران و جهان اسلام ۵۳۵؛ دایرهالمعارف فارسی (مصاحب) ۲/۲۹۵۵؛ دایرهالمعارف مصور پیمان ۳۸۵؛ دبستان المذاهب ۱/۱۴۰؛ الذریعه ۱/۱۳۸، ۴۳۷ و ۳/۲۶۱، ۴۸۵ و ۴/۹۶ و ۶/۳۹۵ و ۷/۳۴ و ۹/۴۸، ۸۴۹ و ۱۱/۱۴۸، ۲۰۳ و ۱۴/۹۶ و ۱۵/۸۹ و ۱۷/۱۳۳ و ۱۸/۵۷، ۱۹۶ و ۲۴/۲۲۵؛ رجال اصفهان ۱/۲۸۹؛ روضات الجنات ۱/۲۴۲ و ۲/۳۵۴؛ ریاض الجنه ۱/۵۱۵-۵۲۱؛ ریاض العارفین ۲۶۷-۲۶۹؛ ریاض العلماء ۵/۴۹۹-۵۰۲؛ ریحانه الادب ۴/۳۵۷-۳۶۰؛ سراج المعانی ۳۸؛ شاعران زبان پارسی ۵۴۲؛ شرح حال علما و ادبای استرآباد (استرآبادنامه)۱۳۲-۱۳۹؛ تذکره ی صبح گلشن ۱۳؛ طبقات اعلام الشیعه (الروضه النضره) ۵/۴۵۰-۴۵۱؛ طرائق الحقائق ۳/۱۵۸؛ عرفات العاشقین ۱۲، ۱۵۱؛ علمای بزرگ شیعه از کلینی تا خمینی ۱۳۲-۱۳۵؛ فرزانگان مازندران ۱/۴۱۵-۴۲۲؛ فرهنگ ادبیات فارسی ۳۸۷؛

فرهنگ بزرگان اسلام و ایران ۴۳۱، ۴۵۶؛ فرهنگ سخنوران ۱/۱۳؛ فرهنگ فارسی معین (الاعلام) ۶/۱۳۷۹-۱۳۸۰؛ فلاسفه الشیعه ۱۱۲-۱۱۳؛ فلاسفه ایرانی حلبی ۷۰۲-۷۰۵؛ فلاسفه شیعه ۵۰۶-۵۰۷؛ فهرس اعلام الذریعه ۲/۱۸۲۸؛ فهرست کتابهای چاپی فارسی ۲/۱۷۶۷ و ۳/۳۹۳۵؛ فهرست نسخه های خطی فارسی ۱/۶۶۱ و ۲/۷۴۹؛ فهرست کتابهای چاپی ملی تبریز ۳۶؛ فهرست واره کتاب های فارسی ۲/۸۸۳، ۱۲۳۰ و ۶/۹۱، ۱۳۴؛ قصص العلماء ۲۳۶-۲۳۷؛ کاروان هند ۱-۱۵-۱۸؛ الکنی و الالقاب ۳/۳۵-۳۶؛ گلزار جاویدان ۱/۴۸؛ گل هایی از گلستان شعر فارسی ۱/۲۴۰؛ لغت نامه ی دهخدا (ابوالقاسم) ۶۶۱-۶۶۲؛ مجمع الفصحاء (بخش اول از جلد دوم)۲/۱۹؛ مجموعه رسائل خطی فارسی (دفتر اول) ۱۲۰-۱۲۲؛ مرآهالکتب ۱/۲۲۱-۲۲۳؛ مشاهیر الشعراء الشیعه ۱/۶۹؛ مطرح الانظار ۱۵۵؛ معجم التراث الکلامی ۱/۲۱۶، ۴۴۴؛ معجم الفلاسفه ۴۳۰؛ موسوعه مؤلفی الامامیه ۲/۶۲۳-۶۳۴؛ مولفین کتب چاپی فارسی و عربی ۱/۲۹۰-۲۹۱؛ نگین سخن ۴/۱۵۶-۱۵۹، ۱۷۶؛ وقایع السنین و الاعوام ۵۱۶.

«سید میر ابوالقاسم بن باقر استرآبادی»

قرن ؟ه-.ق.

در فهرست نسخه های خطی «کتابخانه ی مجلس شورای اسلامی»، «دانشکده الاهیات و معارف اسلامی مشهد» و «ملی ملک تهران»، رساله حرکت به شخصی با نام فوق نسبت داده شده است.

تفحص در منابع موجود برای شناسایی «سید میر ابوالقاسم بن باقر استرآبادی»، راه به جایی نبرد و این شخص شناخته نشد.

به نظر می رسد، کتاب فوق همان «رساله حرکت» «میرفندرسکی» است و ما در جای خود این نسخه ها را معرفی کردیم.

از آنجا که امکان اشتباه از سوی فهرست های هر سه کتابخانه، بعید به نظر می رسد، و از سوی دیگر ممکن بود کسی تحت نام فوق دنبال یک نویسنده استرآبادی بگردد، ناچار از ذکر آن هستیم.

آثار:

الحرکه و صورتها

رساله ای است به زبان عربی در موضوع حرکت. محتوا و مباحث آن به رساله حرکت میرفندرسکی با همین عنوان، شباهت دارد.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مجلس شورای اسلامی» به شماره ۶/۵۲۸۳ که همراه با چند رساله صحافی گردیده، موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی ملی ملک» به شماره ۳/۶۱۳۰ در ۷۷ برگ موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی دانشکدهی الاهیات و معارف اسلامی دانشگاه فردوسی مشهد» به شماره ۱/۱۴۱۰ کتابت سده ی ۱۱ه‍.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی نیز در «کتابخانه ی شوشتری ها» در «نجف اشرف» گزارش شده است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است

منابع:

الذریعه ۶/۳۹۵؛ فهرست نسخه های خطی کتابخانه ی دانشکده الاهیات و معارف اسلامی مشهد ۲/۵۵۳-۵۵۴؛ فهرست نسخه های خطی کتابخانه ی ملی ملک تهران ۹/۱۸۷؛ فهرست نسخه های خطی کتابخانه ی مجلس شورای اسلامی (ملی سابق) ۱۶/۱۸۱-۱۸۲.

«سید ابوالقاسم بن عبدالنبی حسینی ذهبی»

(میرزا بابا شیرازی)/ ۱۲۰۲-۱۲۸۶ه-.ق.

قطب العرفا «سید ابوالقاسم بن عبدالنبی (محمدنبی) بن محمد بن ابوالقاسم حسینی ذهبی شیرازی» از نوادگان «میر سید شریف جرجانی»، متخلّص به «راز» و مشهور به «میرزا بابای شیرازی» است.

میرزا بابا از سوی مادر به «آقا محمدهاشم ذهبی» و از سوی پدر به بزرگ مردی از خطه ی «استرآباد» نسب می رساند. از این روی در مجموعه «اثر آفرینان استرآباد» گنجانده شد.

«راز شیرازی»، از بزرگان سلسله ی «ذهبیه» و بلکه از رهبران آنها در قرن سیزدهم ه-. ق. و متولی آستان حضرت «احمد بن موسی (ع)» در «شیراز» بود.

او تحصیلات خود را نزد استادان «شیراز» به پایان برد و از معقول و منقول، فارغ گشت. آنگاه دست ارادت به پدرش داد و در طریق سیر و سلوک، مراحل مریدی را طی کرد.

پس از فوت پدر، مدت چهل سال بر مسند ارشاد تکیه زد و به دستگیری اهل حال ادامه داد.

ابوالقاسم راز، در سفری که به «مشهد» انجام داده بود، هنگام بازگشت در «مورچه خوار» (مورچه خورت) بیمار شد و دارفانی را وداع گفت. جسدش در «اصفهان» دفن گردید و پس از یک سال به «مشهد» انتقال یافت. آرامگاه وی در «مشهد» مقدس است.

شرح حال نگاران آثار او را بیش از ۵۰ عنوان دانسته و مجموع تالیفاتش را بیش از پانصد هزار بیت به صورت نظم و نثر توصیف کرده اند.

«ناصر الدین شاه» لقب «مجدالاشراف» را به وی اعطا کرده و او نیز «شرح خطبه البیان» را به نام «ناصر الدین شاه» نوشت.

آثار:

۱. آداب المریدین

میرزا ابوالقاسم راز، در این اثر عرفانی، وظایف سالکین الی الله و آداب و رسوم مریدی و مرادی را به زبان فارسی بیان کرده است.

گفتنی است، نویسندگان «موسوعه مؤلفی الامامیه» معتقد هستند که کتاب به زبان عربی است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آستان حضرت احمد بن موسی (شاه چراغ)» «شیراز» به شماره ف۳/۲۰۶۵ در ۱۴ برگ، کتابت سال ۱۳۰۰ه-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی دانشکدهی الاهیات و معارف اسلامی دانشگاه تهران» به شماره ۹/۴۲۷د در ۳ برگ از یک مجموعه ۱۲۳ برگی، موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۲. آیات الولایه

این اثر فارسی، تفسیر هزار و یک آیه از آیات کلام الله مجید است. حدود سیصد آیه در اثبات ولایت و حقوق تضییع شده ی ائمه ی اطهار (ع) است. دلالت این سیصد آیه، از نظر مفسران اتفاقی و اجماعی است.

وی برای اثبات نظر خود، از مفسران مشهور مسلمان بسیار نقل کرده و به مطالب آنان استناد جسته است.

باقی آیات نیز از نظر مفسران و بزرگان «شیعه»، دلالت بر ولایت «اهل بیت» (ع) دارد.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مرحوم مشکوه» به شماره ۱ در ۶۰۷ برگ، کتابت سال ۱۰۹۸ه-.ق. موجود است.

ص:۶۰

حواشی این نسخه به خط مولف است. یک برگ نیز از ابتدای نسخه افتاده است.

گفتنی است این نسخه خطی به «کتابخانه ی مرکزی دانشگاه تهران» اهدا شده و به شماره ۴۳ نگهداری می گردد.

نسخه های چاپی:

آیات الولایه به سال ۱۳۲۳ه-.ق. در «تهران» و در ۲ مجلد قطع رحلی، ۴۸۶ + ۴۵۶ صفحه، به اهتمام «آقا میرزا علی اصغر» چاپ شده است.

۳. ابداعیه

میرزا ابوالقاسم راز، در این کتاب، مسائل مهم اعتقادی را به صورت نظم بیان کرده است. او در ۱۶۹ بیت، از تجلی ذات باری تعالی، صفات خداوند، نفی اشتراک لفظی و معنوی از حقیقت وجود خدا، از صفات کمالیه، توحید، وحدت ذاتی، شریعت انبیا و نفی ظلم از آنچه خدا می کند، سخن گفته است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آستان قدس رضوی (ع)» به شماره ۷۴۵۴ موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۴. اجوبه الاسئله

«رایض الدین عبدالکریم بن محمد (محمدعلی) ذهبی» زنجانی متوفای ۱۲۹۹ه-.ق.، دوازده سوال از میرزا ابوالقاسم بن محمدنبی شریفی ذهبی پرسیده، که وی در این مجموعه به آن پرسش ها پاسخ داده است.

این پرسش ها پیرامون مسائل عقیدتی، از آن جمله: درباره ی صلوات بر پیامبر اکرم (ص)، سهو آن حضرت در نماز، وجه توجه در زیارت معصومین (ع)، معنی حدیث کنت کنزاً مخفیاً و... برادری و جانشینی حضرت علی (ع) با پیامبر (ص) است.

نسخه های خطی:

۲ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آستان قدس رضوی (ع)» به شماره ۹۲۷۴با عنوان «اسئله اثنی عشریه» و شماره ض۱۱۰۲۴ موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آستان حضرت احمد بن موسی (ع) (شاه چراغ) شیراز» به شماره ف۸/۶۱۸ در ۲۶ برگ، کتابت سال ۱۳۱۰ه‍.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آیت الله العظمی مرعشی نجفی (ره)» به شماره ۷۳۵۴ در ۱۷ برگ، کتابت سال ۱۳۶۲ه‍.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مرکزی دانشگاه تهران» به شماره ۴/۳۸۸۷ در ۳۸ برگ، کتابت سال ۱۳۰۵ه‍.ق. موجود است.

نسخه های چاپی:

پاسخ های راز شیرازی به سال ۱۳۲۶ش. در «تهران» و در ۱۵۰صفحه رقعی به چاپ رسیده است. چاپ این اثر در ضمن «ترجمه تذکره ی کجچی» است.

پس از آن در «شیراز» نیز به سال ۱۳۲۷ش. و در ۱۵۲ صفحه رقعی منتشر گردیده است.

۵. اسرار التوحید و النبوه و الولایه و المعاد

مرحوم راز این اثر را به زبان فارسی و برای بیان مسائل کلامی، اعم از توحید، نبوت، امامت و معاد نگاشته است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مرکزی دانشگاه تهران» به شماره ۲/۳۸۸۷ در ۶۷ برگ، کتابت سال های ۱۳۰۵ تا ۱۳۰۷ه‍.ق. موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

ص:۶۱

۶. اسرار طریقت و معرفت

مولف در کتاب اسرار طریقت، راز و رمز بندگی و سیر و سلوک در فرقه «ذهبیه» را متذکر شده و حدیث «الا و ان فی الجسد مضغه اذا صلحت صلح الجسد کله، و اذا فسدت فسد الجسد کله، الا و هی القلب» را شرح کرده است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آیت الله العظمی مرعشی نجفی (ره)» به شماره ۳/۷۳۵۴ در ۸ برگ، کتابت سال ۱۳۶۲ه-.ق. موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۷. اسرار الولایه

همان طور که از نام این اثر مشخص می گردد، نویسنده آن را به مباحث ولایت و امامت اختصاص داده است. اما بیشتر از دیدگاه عرفانی و فرقه «ذهبیه» به بیان مطالب، خصوصاً محبت به «اهل بیت» (ع) پرداخته است.

ظاهراً این اثر منظوم و به زبان فارسی است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آستان حضرت احمد بن موسی (ع) (شاه چراغ)» به شماره ف۱/۲۹ در ۲۵۲ برگ موجود است.

نسخه های چاپی:

رساله اسرار الولایه همراه با «قنوتیه» مولف، به سال ۱۳۲۳ه-.ق. در «تبریز» و در ۵۱۲ صفحه رقعی منتشر گردیده است.

۸. اصول طریقه ذهبیه

این رساله در یک مجموعه خطی از سوی «کتابخانه ی مجلس شورای اسلامی» گزارش شده است. در این مجموعه حدود پانزده رساله در عرفان و تصوف به زبان فارسی و عربی وجود دارد. یکی از آنها اصول طریقه ی «ذهبیه» به نوشته ی میرزا ابوالقاسم راز است.

البته در این مجموعه آثار دیگری نیز از نویسنده ی یاد شده، وجود دارد. لیکن منظور ما در اینجا همان رساله ی اصول طریقه ی «ذهبیه» است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مجلس شورای اسلامی» به شماره ۷/۳۲۶۰ در ۳۴۴ صفحه (کل مجموعه) موجود است.

احتمال دارد این رساله با رساله ی دیگر مولف به نام «رساله فی السیر و السلوک» یکی باشد.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۹. اقطاب سلسله صوفیان ذهبی (کرسی نامه) (مشیخه)

سلسله ی «ذهبیه» یا به تعبیر دیگر، «رضویه» و «کبرویه»، یکی از سلسله های صوفیان و عارفان «شیعه» مذهب است. آنان عموماً به دوازده امام اعتقاد داشته و شریعت را بر طریقت مقدم می دارند.

مولف در این اثر که آن را به زبان فارسی نگاشته است، به معرفی بزرگان و رهبران سلسله ی «ذهبیه» پرداخته است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی دانشکدهی الاهیات و معارف اسلامی دانشگاه تهران» به شماره ۱/۴۲۷ در ۴ برگ، کتابت سال ۱۳۰۶ه‍.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آستان احمد بن موسی (ع) (شاه چراغ) شیراز» به شماره ۳/۸۵۶ در ۱۳ صفحه، کتابت سال ۱۳۲۰ه‍.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی نوربخش خانقاه نعمت اللهی تهران» به شماره ۵/۶۰۲ در ۴ صفحه، کتابت سال ۱۳۰۲ه-.ق. موجود است.

۲ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مجلس شورای اسلامی» به شماره ۸/۳۲۶۰ در ۴ صفحه، کتابت سال ۱۳۰۷ه-.ق. و شماره ۵/۸۹ در ۱۸ صفحه، کتابت سال ۱۳۰۳ه-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی ملی ملک» «تهران» به شماره ۳/۵۱۹۶ در ۷۴ برگ، کتابت سال ۱۳۴۰ه-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مرکزی دانشگاه تهران» به شماره ۱۱/۳۵۷۶ در ۴ برگ، کتابت سال های ۱۳۰۳-۱۳۰۵ه-.ق. موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۱۰. انوار الشموس الطالعه

این اثر در بیان عقاید سلسله ی «ذهبیه» و شرح معتقدات آنان به زبان فارسی است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی ملی ملک» به شماره ۳۵۹۰ در ۲۵۵ برگ، کتابت سده ۱۳ه-.ق. موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۱۱. براهین الامامیه

رساله «براهین الامامیه» کتاب مفصلی است در دلایل و مستندات امامت امیرالمومنین علی ابن ابی طالب (ع) و زندگی نامه ی حضرت مهدی (عج)، که از طریق احادیث وارده از «اهل سنت» به اثبات رسیده است.

وی در هر باب از ابواب این اثر، به ۴۰ حدیث تمسک جسته است. کتاب به زبان فارسی است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی ملی جمهوری اسلامی ایران» به شماره ۱۰۶۶ف در ۳۲۴ برگ موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی عمومی معارف (دارالفنون)» به شماره ۱۲۷۵ در ۳۳۷ برگ با عنوان «براهین الامامه» موجود است.

نسخه های چاپی:

کتاب براهین الامامیه به سال ۱۳۳۴ش. در «تبریز» و در ۵۹۶ صفحه چاپ شده است.

۱۲. تاریخ حیات و کرامات سید قطب الدین محمد شیرازی

«سید قطب الدین محمد حسینی ذهبی شیرازی»، متوفای ۱۱۷۳ه‍.ق.، یکی از بزرگان و اقطاب سلسله ی «رضویه ی» «ذهبیه» است.

میرزا ابوالقاسم راز، شرح حال، آثار و مقامات وی را به زبان فارسی، در اثر حاضر به نگارش در آورده است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آستان قدس رضوی (ع)» به شماره ۹۲۷۸ در ۴۴ برگ، کتابت سال ۱۳۰۹ه‍.ق. موجود است.

نسخه های چاپی:

این زندگی نامه، به سال ۱۳۳۲ش. در قطع وزیری و ۵۳ صفحه، در ضمن مجموعه «تذکره الاولیا» در «تبریز» به چاپ رسیده است.

۱۳. تحفه ناصریه

همان کتاب «طباشیر الحکمه» (تباشیر الحکمه) است که در جای خود معرفی خواهد شد.

۱۴. ترجمه تفسیر عسکری(ع)

وی تفسیر منسوب به امام حسن عسکری(ع) را به زبان فارسی ترجمه کرده است.

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی یافت نشد.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۱۵. تفسیر آیه ی «و تری الجبال تحسبها جامده»

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مدرسه ی آخوند همدان» به شماره ۶/۷۹۹ موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۱۶. تنبیه المرید

این رساله در شرح چگونگی سیر و سلوک به شیوه سلسله ی «ذهبیه» است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آستان قدس رضوی (ع)» به شماره ۱/۲۵۰۴ در ۱۰۱ برگ، کتابت سال ۱۲۸۸ه-.ق. موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۱۷. تنبیه الملوک

این اثر عرفانی، در سیر و سلوک به شیوه و روش سلسله ی «ذهبیه» و به زبان فارسی نگارش یافته است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مرکزی دانشگاه تهران» به شماره ۲/۳۰۸۱ در ۲۸ برگ، کتابت سده ۱۳ه‍-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی ملی ملک» «تهران» به شماره ۱/۲۵۰۴ در ۲۰ برگ، کتابت سال ۱۲۸۳ه‍-.ق. موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۱۸. حاشیه رساله منامیه

به نظر می رسد این حاشیه، به وسیله کس دیگری بر رساله ی «منامیه» میرزا ابوالقاسم راز نگاشته شده است. باوجود این فهرست نگار آن را ذیل نام ابوالقاسم راز ثبت کرده است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی عکسی در «کتابخانه ی دانشکدهی الاهیات و معارف اسلامی دانشگاه تهران» به شماره ۴/۴۲۷ موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۱۹. حضرات خمسه

میرزا ابوالقاسم راز، در این رساله اصطلاح «حضرات خمسه» را از نظر عرفای سلسله ی «ذهبیه» شرح و تفسیر کرده است.

او این رساله را به درخواست «میرزا محمدخان کلاتی» نوشته و سپس به فارسی ترجمه و نظم کرده است.

در آخر این رساله جمله ی معروف «لیس فی جبتی سوی الله» را نیز تفسیر و توضیح داده است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آستان قدس رضوی (ع)» به شماره ۹۳۸۶ در ۴۶ برگ موجود است.

ص:۶۴

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۲۰. دیباچه کلیات درویش

گویا این رساله دیباچه ای است در کلیات جناب «آقا محمد هاشم درویش» که در فهرست نسخه های خطی «کتابخانه ی ملی ملک» معرفی گردیده است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی ملی ملک»تهران به شماره ۱/۵۶۹۰ در ۱۹۳ برگ، کتابت سال ۱۳۰۴ه-.ق. موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۲۱. دیوان

دیوان اشعار میرزا ابوالقاسم راز بیشتر به زبان فارسی و با جنبه ی عرفانی سروده شده است.

نسخه های خطی:

۳ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آستان قدس رضوی (ع)» به شماره ۴۹۸۲ در ۱۰۸ برگ، کتابت سده ۱۳ه-.ق.، شماره ۹۳۷۸ کتابت سده ۱۳ه-.ق. ضمن یک «جنگ شعر» و شماره ۹۳۸۱ کتابت سال ۱۳۰۴ه-.ق.، ایضان ضمن «جنگ شعر» موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مجلس شورای اسلامی» به شماره ۳/۶۵ در ۳۰ صفحه، کتابت سال ۱۳۰۱ه-.ق. با عنوان «مثنویات عرفانی» موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مسجد اعظم» «قم» به شماره ۱/۳۵۳۵ کتابت سال ۱۳۰۴ه-.ق. همراه با «مرآت العارفین» و «کوثر نامه» موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی ملی ملک» «تهران» به شماره ۵۰۰۰ در ۱۱۶ برگ، کتابت سال ۱۲۸۶ه-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی خصوصی هدایتی» در «قم» به شماره ۱ مج. کتابت سال ۱۳۰۴ه-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی موزه ی ملی بریتانیا» به شماره Or ۲/۹۸۷۵ کتابت سال ۱۲۷۷ه-.ق. با عنوان «منتخب دیوان» موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی ملی تبریز» به شماره ۲۶۰۸ در ۱۰۸ برگ موجود است.

نسخه های چاپی:

دیوان ابوالقاسم راز در «شیراز» توسط انتشارات احمدی به سال ۱۳۷۳ش در ۶۸۵ صفحه وزیری همراه «کوثر نامه» و «قصاید رایض الدین زنجانی» چاپ شده است.

۲۲. رساله تناهی الابعاد

این رساله مختصر مضمون فلسفی و حکمتی دارد. میرزا ابوالقاسم راز آن را برای یکی از شاگردانش به زبان عربی نوشته است.

موضوع رساله، مسئله تناهی ابعاد عالم جسمانی از نظر فلاسفه و عدم تناهی آن از نظر حکمای الهی است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آستان قدس رضوی (ع)» به شماره ۶۶۹ در ۶۰ برگ، کتابت سال ۱۳۱۰ه-.ق.، با حواشی از فرزند مولف موجود است.

نسخه های چاپی:

رساله تناهی ابعاد سال ۱۳۱۶ه-.ق. در «تهران» و در ۱۵۱ صفحه جیبی همراه با چند رساله ی دیگر چاپ شده است.

۲۳. رساله جوابیه

این رساله در پاسخ به شبهاتی است که درباره ی سید باب مطرح شده است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مدرسه ی آخوند همدان» به شماره ۳/۷۹۹ موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۲۴. رساله ای در باب طریق سالکان الی الله

این رساله مختصر؛ در آداب سلوک است. مسائلی مانند: صمت، جوع، سهر، عزلت و شرح شیوه تزکیه و تخلیه باطن را مورد توجه قرار داده است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آستانه مقدسه حضرت فاطمه معصومه(س)» به شماره ۲/۱۶ در ۷ برگ، کتابت سال ۱۲۵۳ه-.ق. موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۲۵. رساله در جواب سؤالات ولد

فرزند مولف، «جلال الدین ذهبی شیرازی»، سوالاتی از وی کرده است که در پاسخ به آنها این رساله را به زبان فارسی نوشته است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه دانشگاه تهران» به شماره ۲/۵۲۰۲ در ۳۸ برگ، کتابت سده ۱۳ه-.ق. موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۲۶. رساله فی السیر و السلوک

مرحوم میرزا ابوالقاسم راز این رساله را در بیان سیر و سلوک از دو طریق آفاقی و انفسی به زبان عربی نگاشته است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مجلس شورای اسلامی» «تهران» به شماره ۷/۳۲۶۰ در ۳ برگ، موجود است.

احتمال دارد این رساله با رساله «اصول طریقه ذهبیه» یکی باشد.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مدرسه ی آخوند همدان» به شماره ۳/۴۸۱۰ موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مرکزی دانشگاه تهران» به شماره ۳۵۷۶ در ۴ برگ، کتابت سال های ۱۳۰۳-۱۳۰۵ه‍-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی ملی ملک» «تهران» به شماره ۲/۵۱۹۶ در ۱۰ برگ، کتابت سال ۱۳۴۰ه‍-.ق. موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۲۷. رساله در سیر و سلوک

این رساله غیر از رساله قبلی با عنوان «رساله فی السیر و السلوک» که به عربی نوشته شده است، می باشد؛ زیرا به زبان فارسی نگارش یافته است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مرکزی دانشگاه تهران» به شماره ۳/۳۰۸۱ در ۵ برگ، کتابت سده ۱۳ه‍-.ق. موجود است.

نسخه های چاپی:

رساله سیر و سلوک در «تهران» و به سال ۱۳۲۳ه‍-.ق. در ۱۶۸+۲۴ صفحه جیبی، همراه با رساله «مناهل» تالیف «محمدهاشم بن اسماعیل شیرازی» چاپ شده است.

۲۸. رساله قنوتیه

این رساله شرح بر دعای حضرت امیرالمومنین علی بن ابی طالب (ع) با عنوان «اللهم نور ظاهری بطاعتک و باطنی بمحبتک و قلبی بمعرفتک و روحی بمشاهدتک و سری بالاتصال بحضرتک یا ذاالجلال و الاکرام» است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آستان حضرت احمد بن موسی (ع) (شاه چراغ)» «شیراز» به شماره ف۲/۶۲۹ در ۲۷ برگ، کتابت سال ۱۳۰۷ه-.ق. موجود است.

نسخه های چاپی:

قنوتیه همراه با «اسرار الولایه» به سال ۱۳۲۳ه-.ق. در تبریز و در ۵۱۲ صفحه رقعی چاپ شده است.

۲۹. شجره ولایت

این رساله نیز در مباحث ولایت با مضمون عرفانی به شیوه ی سلسله ی «ذهبیه» است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مجلس شورای اسلامی» به شماره ۸۹ در ۳۵۲ صفحه، کتابت سال های ۱۳۰۳-۱۳۰۵ه-.ق. موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۳۰. شرایط الطریقه

همان رساله «قوائم الانوار» است. به آنجا مراجعه شود.

طباشیر (تباشیر) الحکمه (تحفه ناصریه)

میرزا ابوالقاسم راز در این رساله حدیث «خلقت نور نبی (ص)» را به زبان فارسی شرح کرده است.

او با نگاه عارفانه و حکیمانه، موضوع خلقت رسول خدا (ص) و ائمه ی اطهار (ع) را مورد بررسی قرار داده است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آستان حضرت احمد بن موسی (ع) (شاه چراغ)» «شیراز» به شماره ۵۶۳ در ۱۸۵ برگ، کتابت سال ۱۳۰۷ه-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی خصوصی علی اصغر مهدوی» در «تهران» به شماره ۲۰۷ کتابت سده ۱۳ه-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی ملی جمهوری اسلامی ایران» به شماره ف۵۰ در ۱۸۷ برگ، کتابت سال ۱۲۷۳ه-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی عکسی در «کتابخانه ی مرکزی دانشگاه تهران» به شماره ۱۸۹۳ موجود است.

نسخه های چاپی:

رساله طباشیر (تباشیر) نخست در سال ۱۳۱۹ه-.ق. در «شیراز» و در ۸۰ صفحه رقعی منتشر گردید.

بار دیگر در سال ۱۳۹۳ه-.ق. در «شیراز» و در ۵۴۱ صفحه وزیری چاپ شد.

۳۱. عین الحیوان

کتابی است منسوب به میرزا ابوالقاسم راز.

نسخه های خطی:

۲ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مدرسه ی آخوند همدان» به شماره ۴/۷۹۹ و ۵/۷۹۹ موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۳۲. غزلیات راز

مجموعه غزلیات فارسی عرفانی میرزا ابوالقاسم راز است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آستان حضرت احمد بن موسی (ع) (شاه چراغ)» «شیراز» به شماره ۱/۶۱۷ موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۳۳. فصل الخطاب

این اثر از میرزا ابوالقاسم راز، را یک نفر ناشناس شرح کرده است. نسخه ای که در ذیل معرفی می گردد نسخه ی همراه با شرح است.

اصل کتاب به زبان عربی است و شارح آن را به زبان فارسی درآورده است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آستان حضرت احمد بن موسی (ع) (شاه چراغ)» به شماره ۱/۶۱۸ در ۱۳۴ برگ موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۳۴. قوائم الانوار و طوالع الاسرار (شرایط الطریقه)

میرزا ابوالقاسم راز در این اثر ضمن بیان راه و رسم سیر و سلوک به شیوه «ذهبیه»، درباره ی «سبع المثانی»، و «قصیده قافیه» جدش «سید محمد قطب ذهبی» که در عشق عرفانی سروده است، نیز مطالبی را آورده است.

او این اثر را به سال ۱۲۸۲ه-.ق. پایان برده است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه دانشگاه تهران» به شماره ۳۸۳۵ در ۱۹۳ برگ موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی ملی جمهوری اسلامی ایران» به شماره ۷۰ در ۲۹۵ برگ، کتابت سال ۱۳۰۴ه-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی عکسی در «کتابخانه ی مرکزی دانشگاه تهران» به شماره ۱۹۴۴ موجود است.

نسخه های چاپی:

این اثردر «تبریز» به سال ۱۳۱۵ه‍.ق. در ۴۸۲ صفحه وزیری منتشر گردیده است.

۳۵. قواطع الاوهام فی نبذ من مسائل الحلال و الحرام

به گفته ی صاحب «اعیان الشیعه»، یکی از آثار میرزا ابوالقاسم راز، اثری است که درباره ی مسائل حلال و حرام نوشته است.

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی یافت نشد.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۳۶. الکبریت الاحمر فی معنی احتمال الولایه العلویه هی الولایه الاکبر

این اثر همراه ترجمه ی آن است. همان طور که از نام آن آشکار است، در خصوص ولایت و امامت بحث کرده است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مدرسه ی آخوند همدان» به شماره ۱/۷۹۹ کتابت سال ۱۲۶۰ه‍.ق. موجود است.

نسخه های چاپی:

به سال ۱۳۷۴ه‍.ق. در شیراز، همراه با آثار احمدی چاپ شده است.

۳۷. کسر المصارع

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مدرسه ی آخوند همدان» به شماره ۲/۷۹۹ موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

ص:۶۸

۳۸. کوثرنامه

مجموعه قصاید و غزلیات میرزا ابوالقاسم راز در مدح نبی اکرم (ص) و ائمه ی اطهار (ع) است.

نسخه های خطی:

۲ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آستان حضرت احمد بن موسی (ع) (شاه چراغ)» «شیراز» به شماره ف۱/۶۱۷ در ۱۳۹ صفحه و شماره ف۳/۶۲۹ در ۱۲ برگ موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی خانقاه احمدیه شیراز» به شماره ۱۴۸ کتابت سده ۱۴ه-.ق. با عنوان «کشورنامه» موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مسجد اعظم» «قم» به شماره ۱/۳۵۳۵ کتابت سال ۱۳۰۴ه-.ق. با عنوان «مرآه العارفین» در ضمن دیوانش موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی خصوصی هدایتی» در «قم» به شماره ۲مج، کتابت سال ۱۳۰۴ه-.ق. موجود است.

نسخه های چاپی:

کوثر نامه مکرر چاپ شده است.

۲ بار در «تهران» به سال ۱۳۳۸ش. در ۳۹+۴۳۸ صفحه رقعی و به سال ۱۳۴۲ش. در ۲۴+۱۴۴ صفحه وزیری با عنوان «مدایح چهارده معصوم» منتشر گردیده است.

۱ بار در «شیراز» به سال ۱۳۷۳ش. از سوی انتشارات احمدی در ۶۸۵ صفحه وزیری، همراه با قصاید «رایض الدین زنجانی» چاپ شده است.

۳۹. گنج اسرار

یک رساله فارسی از میرزا ابوالقاسم راز است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آستان حضرت احمد بن موسی (ع) (شاه چراغ)» «شیراز» به شماره ۱ مج، کتابت سال ۱۳۱۹ه-.ق. موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۴۰. مثنویات عرفانی

اشعار عرفانی میرزا ابوالقاسم راز به زبان فارسی و شیوه ی مثنوی سرایی است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مجلس شورای اسلامی» به شماره ۶۵ در ۳۷۸ صفحه، کتابت سال ۱۳۰۱ه‍.ق. موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۴۱. مرآه العارفین

منظومه مرآت العارفین در ۱۵۰۰ بیت، از اشعار عرفانی میرزا ابوالقاسم راز است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آستان حضرت احمد بن موسی (ع) (شاه چراغ)» «شیراز» به شماره ف۲/۶۵۲ در ۱۷۵ صفحه، کتابت سال ۱۳۱۹ه‍.ق. موجود است.

۲ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مجلس شورای اسلامی» به شماره ۱/۶۵ در ۲۰۴ صفحه، کتابت سال ۱۳۰۱ه‍.ق. و شماره ۲/۱۴۴ در ۱۷۵ صفحه، کتابت سال ۱۳۱۰ه‍.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آیت الله العظمی مرعشی نجفی (ره)» به شماره ۵۹۴۸ در ۶۵ برگ، کتابت سال ۱۳۰۴ه‍.ق. موجود است.

۲ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مرکزی دانشگاه تهران» به شماره ۱/۵۲۰۲ در ۱۰ برگ، کتابت سال ۱۲۸۹ه‍.ق. و شماره ۲/۴۱۶۴ در ۱۱۴ صفحه، کتابت سده ۱۴ه‍.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مسجد اعظم» «قم» به شماره ۱/۳۵۳۵ کتابت سال ۱۳۰۴ه‍.ق.، همراه با دیوان وی موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی ملی ملک» به «تهران» به شماره ۴۷۲۳ در ۱۵۵ برگ، کتابت سال ۱۳۰۲ه-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی خصوصی هدایتی» «قم» به شماره ۴ مج کتابت سال ۱۳۰۴ه-.ق. موجود است.

نسخه های چاپی:

مرآه العارفین در «تبریز» به سال ۱۳۲۰ه-.ق. در ۲۰۳ صفحه رقعی منتشر گردیده است.

۴۲. مرآه الانسانیه

گویا اثری است از ابوالقاسم راز.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مدرسه ی آخوند همدان» به شماره ۴/۷۹۹ موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۴۳. مراتب سبعه قلب

این اثر در شرح مراتب قلبی، که مراحلی است از سیر و سلوک عارفان و صوفیان، نگارش یافته است.

نسخه های خطی:

۲ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مجلس شورای اسلامی» به شماره ۱۰ مج در ۴ صفحه، کتابت سال ۱۲۴۰ه-.ق. و شماره ۱۲/۱۷۸۳ در ۴ صفحه موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۴۴. مرصاد العباد فی دار الدنیا و المعاد

میرزا ابوالقاسم راز، این رساله را به درخواست مریدانش در «تهران» برای تعیین جانشین خود نوشته است.

گذشته از آن مطالب عرفانی در توحید، نبوت و امامت را مطرح ساخته و نظر خود را بیان کرده است.

نسخه های خطی:

۳ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آستان حضرت احمد بن موسی (ع) (شاه چراغ)» «شیراز» به شماره ف۷/۶۱۸ در ۱۸ برگ، کتابت سال ۱۳۱۰ه‍.ق.، شماره ۶۲۶ در ۳۲ برگ، کتابت سال ۱۳۲۳ه‍.ق. و شماره ف۱/۶۳۰ در ۴۴ صفحه، کتابت سال ۱۳۴۳ه‍.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آستان قدس رضوی (ع)» به شماره ۹۳۳۹ موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی نوربخش خانقاه نعمت اللهی تهران» به شماره ۶/۶۰۲ در ۴۴ صفحه، کتابت سال ۱۳۰۲ه‍.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی دانشکدهی الاهیات و معارف اسلامی دانشگاه تهران» به شماره ۸/۴۲۷د در ۱۶ برگ، کتابت سال ۱۳۰۶ه‍.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مرکزی دانشگاه تهران» به شماره ۳/۳۸۸۷ در ۲۲ برگ موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی ملی تبریز» به شماره ۳۲۴۵ در ۲۷+۲۲ برگ، کتابت سال ۱۳۰۰ه‍.ق. موجود است.

نسخه های چاپی:

در «تبریز» به سال ۱۳۲۳ش. در ۴۰ صفحه وزیری، همراه «تذکره الاولیا» چاپ شده است.

۴۵. المشیخه (کرسی نامه)

همان رساله اقطاب سلسله ی «ذهبیه» است.

۴۶. معالم التاویل و التبیان فی شرح خطبه البیان (ملکوت المعرفه فی اسرار الولایه)

شرح فارسی بر «خطبه البیان» حضرت «امیرالمومنین علی بن ابی طالب (ع)» است.

این شرح به نظم و نثر در سال ۱۲۸۱ه‍.ق. تالیف شده است.

نسخه های خطی:

۳ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی خانقاه احمدیه شیراز» به

شماره ۴، شماره ۵۹ و شماره ۶۰ کتابت سال ۱۳۴۴ه-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی خصوصی خاوری» «شیراز» به شماره ۲مج موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آستان قدس رضوی (ع)» به شماره ۸۶۱۴ کتابت سال ۱۳۱۶ه-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مرکزی دانشگاه تهران» به شماره ۳۵۷۱ در ۳۸۱ برگ، کتابت سال ۱۳۲۱ه-.ق. موجود است.

نسخه های چاپی:

به سال ۱۳۴۳ و ۱۳۴۶ه-.ق. در «شیراز» در قطع وزیری چاپ و منتشر شده است. این چاپ در ضمن «مجموعه انهار جاریه» انجام گرفته است.

۴۷. معراج

مولف دیدگاه خود را درباره ی معراج پیامبر گرامی اسلام (ص) به زبان فارسی در این اثر بیان کرده است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آستان مقدس حضرت احمد بن موسی (ع) (شاه چراغ) شیراز» به شماره ف۵/۶۱۸ در ۲۱ برگ، کتابت سال ۱۳۰۹ه-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مرکزی دانشگاه تهران» به شماره ۱/۳۸۸۷ در ۳۱ برگ، کتابت سال ۱۳۰۵ه-.ق. موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۴۸. مفاخر الاخیار و مناقب الابرار (تذکره الاولیاء)

مفاخر الاخیار منظومه ای است به زبان فارسی، در شرح احوال برخی از بزرگان سلسله ی «ذهبیه» و تعدادی از عرفای مدفون در «شیراز».

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مرکزی دانشگاه تهران» به شماره ۱/۴۱۶۴ در ۲۱۴ صفحه، کتابت سده ی ۱۴ه‍.ق. موجود است.

نسخه های چاپی:

این اثر در «شیراز» و توسط انتشارات محمدی، به سال ۱۳۲۶ه‍.ق. در ۹۵ صفحه چاپ گردیده است.

۴۹. مناسک العاشقین

اشعاری است به سبک مثنوی و به زبان فارسی، در اخلاق، عرفان و سیر و سلوک به شیوه ی سلسله ی «ذهبیه».

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی عمومی امیرالمومنین (ع)» در «نجف اشرف» به شماره ۱۳۶۲مج کتابت سال ۱۲۷۰ه‍.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آستان مقدس حضرت احمد بن موسی (ع) (شاه چراغ) شیراز» به شماره ف۱/۶۵۲ در ۹۲ صفحه، کتابت سال ۱۳۱۹ه‍.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مرکزی دانشگاه تهران» به شماره ۲/۲۶۹۷ در ۲۸ برگ، کتابت سال ۱۳۰۴ه‍.ق. موجود است.

۳ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مجلس شورای اسلامی» به شماره ۲/۶۳۵ در ۱۰۲ صفحه، کتابت سال ۱۳۰۱ه‍.ق.، شماره ۱/۸۹ در ۶۰ صفحه، کتابت سال های ۱۳۰۳-۱۳۰۵ه‍.ق. و شماره ۱/۱۴۴ در ۹۶ صفحه، کتابت سال ۱۳۱۰ه‍.ق. موجود است.

۲ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی ملی ملک» «تهران» به شماره ۱/۵۶۲۷ در ۱۱۱ صفحه، کتابت سال ۱۳۰۴ه‍.ق. و شماره ۱/۵۱۹۶ در ۵۴ برگ، کتابت سال ۱۳۴۰ه‍.ق. موجود است.

نسخه های چاپی:

این اثر در «شیراز» و «تهران» چاپ شده است. چاپ «شیراز» به سال ۱۳۳۶ش. در ۱۲۰ صفحه جیبی انجام شده است.

چاپ «تهران» به سال ۱۳۶۷ش. در ۱۲۰ صفحه رقعی انجام شده است.

۵۰. منامیه

منامیه اثری است به زبان فارسی در شش مقدمه ی عرفانی. مولف ضمن بیان حقیقت مثال و خیال و مراتب خواب و رویا، سعی کرده برای خوابی که گویا «شیخ زین العابدین» در خصوص «ناصر الدین شاه» دیده بود، تعبیر و تفسیری درخور آورد.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آستان قدس رضوی (ع)» به شماره ۹۳۳۳ کتابت سال ۱۳۳۶ه-.ق. موجود است.

۲ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آستان مقدس حضرت احمد بن موسی (ع) (شاه چراغ) شیراز» به شماره ف۱/۲۰۵۱ در ۳۸ صفحه و شماره ف۴/۶۱۷ در ۱۳ صفحه موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی دانشکدهی الاهیات و معارف اسلامی دانشگاه تهران» به شماره ۳/۴۲۷د در ۱۵ برگ، کتابت سال ۱۳۰۵ه-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مرکزی دانشگاه تهران» به شماره ۲/۳۵۷۶ در ۲۰ برگ، کتابت سال های ۱۳۰۳-۱۳۰۵ه-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه خصوصی مفتاح» «تهران» به شماره ۳۲۰ کتابت سده ی ۱۳ه-.ق. موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۵۱. مناهج انوار المعرفه فی شرح مصباح الشریعه

«مصباح الشریعه» اثری است منسوب به «امام جعفر صادق (ع)» که برخی از علما و دانشمندان «شیعه» آن را شرح کرده اند. میرزا ابوالقاسم راز نیز «مصباح الشریعه» را به زبان فارسی ترجمه و شرح کرده است.

نسخه های خطی:

۲ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی خانقاه احمدیه» به شماره ۲ و ۳ موجود است.

نسخه های چاپی:

سال ۱۳۵۳ه‍.ق. در «شیراز» و در ۳۸۰ صفحه چاپ شده است.

نور علی نور

رساله ای است به زبان فارسی در پاسخ به ۲۲ پرسش فرزندش «مجدالاشراف جلال الدین ذهبی» و «میرزا عبدالکریم زنجانی».

این پرسش ها درباره ی ذات احدیت، حقیقت سر مخزون، معنی الاصبعین، خلود اصحاب الجنه و النار، معنی خلق حوا من جنب آدم، افضلیت ملائکه، مراد از شیطان، مار و طاووس، حقیقت شراب کافور و ... مسائلی از این قبیل است.

نسخه های خطی:

۲ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آستان مقدس حضرت احمد بن موسی (ع) (شاه چراغ) شیراز» به شماره ف۱/۶۵۴ در ۱۱۸ صفحه، کتابت سال ۱۳۱۰ه‍.ق. و شماره ف۲/۶۵۱ در ۱۰۷ صفحه، کتابت سال ۱۳۵۰ه‍.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آستان قدس رضوی (ع)» به شماره ۹۳۳۴ در ۸۷ برگ موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آیت الله العظمی مرعشی نجفی (ره)» به شماره ۲/۵۳۷۸ در ۷۵ برگ، کتابت سال ۱۳۰۵ه‍.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مرکزی دانشگاه تهران» به شماره ۷/۳۵۷۶ در ۷۸ برگ، کتابت سال ۱۳۰۳ه‍.ق. موجود است.

نسخه های چاپی:

رساله منامیه به سال ۱۳۲۲ه-.ق. در «شیراز» چاپ شده است.

منابع:

اطلاعـات عمومی یا دایرهالمعارف۵۴۳؛ اعیان الشـیعه ۲/۴۰۶؛ بزرگان شـیراز ۳۷۲؛ تاریـخ عرفـان و عارفان ایرانی ۶۷۳؛ تاریخ علـوم و فلسـفه ایرانی ۸۴۷؛ تاریخ نویسـندگان پارس۱/۱۹۹-۲۰۰؛ تاریـخ نهضت هـای فکری ایرانیـان ۵/۱۵۹۵-۱۵۹۸؛ تذکره الاولیاء ۱۳۷/۱۵۴؛ تذکره الشعراء ۱۰۳؛ تـذکره القبور ۱۰۳؛ حدیقه الشـعراء ۱/۵۳۵، ۶۵۰-۶۵۱؛ دانشـمندان و بزرگان اصفهان ۱/۲۱۴؛ دانشـمندان و سـخن سرایان فارس ۱/۲۴۵و ۲/۵۵۹-۵۶۵؛ دانشـنامه قرآن و قرآن پژوهی ۱/۱۰۸۶؛ دایرهالمعارف تشیع ۵/۱۰۲؛ الـذریعه ۱/۴۹ و ۳/۳۱۰ و ۴/۸۹ و ۹/۳۴۶ و ۱۱/۱۳۰ و ۱۲/۲۱۷، ۲۸۲ و ۱۴/۶۸ و ۱۵/۱۴۵ و ۱۷/۱۷۴ و ۱۸/۱۸۲ و ۱۹/۲۹۲ و ۲۰/۲۷۷، ۲۹۱، ۳۰۹ و ۲۱/۶۹، ۱۹۸، ۲۲۵، ۳۱۰ و ۲۲/۲۷۷، ۳۳۸، ۳۴۳ و ۲۴/۳۷۱ و ۲۶/۹۲؛ سیری در تصوف: شرح حـال هفتاد تن از مشایخ۱۰۳؛ سـیمای شاعران فارس ۱/۴۴۹-۴۵۲؛ شـرح حال رجال ایران ۶/۶۸؛ طبقات اعلام الشـیعه (الکرام البرره) ۲/۶۸؛ طبقات مفسران شیعه ۵/۳۲۲؛ فرهنگ بزرگان اسلام و ایران ۴۲۶؛ فرهنگ سخنوران ۲۱۹؛ فرهنگ شاعران زبان پارسی ۲۱۹-۲۲۰؛ فهرست کتاب های چاپی عربی ۴۴۶؛ فهرست کتاب های چاپی فارسی ۱/۱۳۱، ۳۰۲، ۷۱۳، ۱۱۷۳، ۱۲۳۸ و ۲/۲۵۶۴، ۲۵۶۷، ۲۵۹۶، ۲۶۰۳ و ۳/۴۱۶۷، ۴۶۵۴، ۴۶۵۷، ۴۷۰۷، ۴۸۰۷، ۴۹۶۲ و ۵/۵۹۶؛ فهرست کتب چاپ سـنگی کتابخانه ی ملی تبریز ۲۴۹، معجم الطبقات المتکلمین ۵/۲۸؛ گلزار جاویدان ۱/۵۲۸؛ لغت نامه ی دهخدا (ذیل راز) ۴۲؛ مشاهیر الشعراء الشیعه ۱/۶۴؛ مشـاهیر مـدفون در حرم رضوی ۱/۴۱۵؛ معجم التراث الکلامـی ۱/۸۶، ۲۵۵، ۲۵۸ و ۲/۳۹ و ۴/۷۱، ۳۳۶-۳۳۷ و ۵/۸۶؛ معجم الفلاسفه ۱۱؛ معجم المولفین ۲/۶۵۵؛ مکارم الآثار ۸/۲۷۸۳-۲۷۸۶؛ موسوعه مؤلفی الامامیه ۲/۵۹۴-۶۰۷؛ مولفین کتب چاپی فارسی ۱/۲۴۷-۲۵۰؛.

«ابوالقاسم جرجانی»

قرن ۱۰ و ۱۱ ه-. ق.

تلاش نگارنـده برای شـناسایی «ابوالقـاسم جرجانی» راه به جایی نبرد؛ زیرا در هیـچ منبعی به شـرح زنـدگانی وی اشاره نشـده است. تنهـا آگاهی ما از وجود او، گزارشـی است که «مرکز دایره المعارف بزرگ اسـلامی تهران» از یک نسـخه کتاب وی به دست می دهد. این گزارش را «منزوی» در «فهرست واره» آورده است.

براسـاس این گزارش، می توان استنباط کرد که ابوالقاسم جرجانی در سـده های ۱۰ و ۱۱ در هند زیسـته است؛ زیرا در پایان کتابش نام خود را نوشـته و گفته: «در جوانی، در بیست و چند سالگی، مختصـری در قواعد کلیه و جزئیه]حساب[نوشـته بود، به نظر «همایون پادشاه» (متوفای حدود ۹۶۳ه-.ق.) رساند.»

از آنجا که «نصیر الدین محمد»، مشهور به «همایون پادشاه»، فرزند «ظهیر الدین محمد بابر گورکانی» از فرمانروایان «هندوستان» است، بنابراین ابوالقاسم جرجانی در آن سرزمین می زیست که کتابش را به خدمت آن پادشاه رسانده است.

آثار:

حساب

مولف این رساله را در یک مقدمه، سه فن، و چند مقاله و باب و فصل ها ترتیب داده است. مقدمه شامل تعریفات و تقسیمات؛ نیز مراتب اعداد و اوضاع ارقام است.

فن اول، در مفتوحات (حساب معلومات)؛ فن دوم، در مساحت؛ فن سوم، در جبر و مقابله است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی دایرهالمعارف بزرگ تهران» به شماره ۸/۱۹۵ موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

منابع:

فهرست واره کتابهای فارسی ۴/۲۶۴۶.

«سید ابوالقاسم قاری استرآبادی»

قرن ۱۱ه-.ق.

در «فهرست نسخه های خطی چهارکتابخانه ی مشهد»، کتابِ «نظم اللآلی فی تجوید کلام المتعالی» یا «اللؤلؤیه» به «سید ابوالقاسم قاری استرآبادی» متوفای ۱۰۸۳ه-.ق. نسبت داده شده است. در حالی که به نظر میرسد سید ابوالقاسم قاری، نویسنده کتاب یاد شده، استرآبادی نیست. بلکه او متولد «مشهد» و ساکن «شیراز» است.

برخی نیز همین اثر را به اشتباه به «ابوالقاسم میرفندرسکی» نسبت داده اند. اما آنچه صحیح به نظر میرسد، اینکه اثر یاد شده را سید ابوالقاسم خراسانی نوشته است.

غرض از ذکر این شخص در مجموعه «اثرآفرینان جرجان و استرآباد»، رفع اشتباه از جویندگانی است که امکان دارد تحت عنوان فوق دنبال مولفی استرآبادی بگردند.

منابع:

اثرآفرینان ۴/۲۱۳؛ دایرهالمعارف تشیع ۱۲/۴۴۵؛ الذریعه ۲۴/۲۲۵؛ ریحانه الادب ۴/۳۹۵؛ طبقات اعلام الشیعه (الروضه النضره) ۵/۴۵۳-۴۵۴؛ فرهنگ بزرگان اسلام و ایران ۴۲۷؛ فهرست کتب چاپ سنگی کتابخانه ی مرکزی تبریز ۱۷۷؛ فهرست نسخه های خطی چهار کتابخانه ی مشهد ...؛ مولفین کتب چاپی فارسی و عربی ۱/۲۷۷.

«سید ابوالمعالی بن بدر الدین حسن استرآبادی»

قرن ۱۰ه-.ق.

یکی از بزرگـان علمـای «استرآبـاد» در قرن دهـم ه- ق.، فقیـه و متکلـم «سـید ابوالمعـالی بن حسن» است. وی معاصـر «محقق کرکی» و ظاهراً از شاگردان اوست. سید ابوالمعالی استرآبادی در «نجف اشرف» سکونت داشت.

از زندگانی و جزئیات تحصـیلات وی آگاهی روشنی در دست نیست. همیناندازه آگاهی داریم، که پس از فراگیری مقدمات در زادگاهش، به «نجف اشرف» مهاجرت کرده و در آنجا ماندگار شده است.

آثار:

۱. ترجمه الرساله الجعفریه

«رساله جعفریه» تالیف «شیخ علی محقق کرکی» است. او این رساله را در موضوع نماز، مقدمات، واجبات، مستحبات و احکام آن در یک مقدمه و ۵ باب نوشته است.

گفته میشود استرآبادی این اثر را در زمان استادش «محقق کرکی» ترجمه کرده است.

مرحوم «آقـابزرگ» در «احیـاء الـداثر» شـخص دیگری را با نام «ابوالمعالی الغروی الاسترآبادی» پس از نویسـنده فوق آورده و توضیحاتی داده است. اما در پاورقی همان مورد، یکی بودن او با ابوالمعالی فوق الذکر احتمال داده شده است.

شایان ذکر است که یکی بودن آن دو نفر، احتمالی نیست. بلکه به یقین می توان گفت که آن دو تن یک نفر هسـتند و نسبت غروی به دلیل سکونت وی در «نجف اشرف» است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی موسسه دروس شرقی تفلیس» به شماره ۱۰/۶۹۹ کتابت سال ۱۰۲۵ه-.ق. موجود است.

مرحوم «افندی» در «ریاض العلما» از یک نسخه ی خطی گزارش میدهد که در «تبریز» آن را دیده است. اما مشخص نمیکند که آن را نزد چه کسی دیده است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۲. شرح رساله الجبر و المقابله و الحساب

این اثر شرح مزجی (شرح مخلوط با متن) بر رساله «خواجه نصیر الدین طوسی» است. وی آن را در ۲۴ رمضان ۹۲۹ه-.ق. پایان برد.

ابوالمعالی، علت تالیف آن را، درخواست شاگردش «شیخ منصور بن محمد ترک غروی» توصیف کرده است.

نسخه های خطی:

در حال حاضر هیچ نسخه ی خطی مشخص از این اثر در دسترس نیست. فقط مرحوم «آقابزرگ» در «الذریعه» از دو نسخه ی خطی خبر میدهد.

بنا بر این گزارش، یک نسخه ی خطی در «کتابخانه ی شیخ عبدالرضا بن شیخ مهدی آلشیخ راضی» در «نجف اشرف» قرار داشت. این نسخه، به خط شاگردش «شیخ منصور بن محمد ترک غروی» است. گویا وی آن را از روی نسخه ی تالیف استادش استنساخ کرده است.

دومی را نزد «ریاضی سید ابوالقاسم خوانساری» و به خط «سید احمد بن سید حبیب زوین نجفی» دیده است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۳. العشره الکامله

سید ابوالمعالی در این اثر ده مسئله مشکل مطرح و سپس به آنها پاسخ و توضیح داده است. نخستین بخش این مجموعه در

موضوع منطق و دومین بخش در موضوع کلام است. بقیهی مباحث در مسائل فقهی است.

آغاز:

«انه استصعب امرها علی الخاطر العلیل فاراد عرضها و استفاده تحقیقها من صاحب کمال الافاضه... فیا عزیز مصر ممالک الافضال بل شمس تلک الافاضه و الجود و الکمال هذه بضاعه مزجاه جنابها الی کمال لطفک فأوف لنا کیل النوال...»

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی خصوصی شیرازی» در «سامرا» در ضمن مجموعهای از آثار محقق کرکی موجود است. که مرحوم «آقابزرگ» از آن خبر داده است.

هم چنین وی از یک نسخه ی خطی دیگر به خط مولی درویش «محمد بن درویش فضل الله السمنانی» خبر میدهد که آن هم همراه با مجموعه آثار «محقق کرکی» و به سال ۹۵۸ه-.ق. کتابت شده است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۴. کد الیمین و عرق الجبین

سید ابوالمعالی در این اثر از شش مسئله فقهی مشکل بحث کرده و دربارهی آنها توضیحات لازم را داده است.

این مسائل شامل بسیاری از مباحث فقهی از جمله معاملات، ارث، وصیت و غیره میشود.

وی آنها را در «بغداد» نوشته و در ۲۲ شوال ۹۳۵ه-.ق. به پایان برده است.

نسخه های خطی:

ایضا مرحوم «آقابزرگ» از یک نسخه ی خطی در

«کتابخانه ی سید محمدعلی هبه الدین شهرستانی» خبر میدهد. و نسخه ی دیگری را در «کتابخانه ی خصوصی شیخ عبدالحسین یزدی کتبی» در «کاظمیه» دیده است که همرا با «بغیه الطالبین» و «قصیده البرده» بوده است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۵. حاشیه الفوائد الضیائیه

بنا بر آنچه در «فهرست نسخه های خطی کتابخانه ی آیتالله مرعشی نجفی (ره)» ملاحظه میگرددد، ابوالمعالی بر «فوائد ضیائیه» حاشیه نوشته است.

این حاشیه با عناوین «قوله قوله» بر بخش مجرورات کتاب «الفوائد الضیائیه» ملا «عبدالرحمن جامی» متوفای ۸۹۸ه-.ق. نگاشته شده است.

«الفوائد الضیائیه» به نوبه ی خود شرح بر «کافیه ی» «ابن حاجب» است.

نسخه های خطی:

۲ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آیت الله العظمی مرعشی نجفی (ره)» به شماره ۳۰۴۲ در ۱۵۲ برگ و به خط «نورالله بن شریف حسین مرعشی شوشتری» معروف به «قاضی نورالله شوشتری» در «مشهد» و شماره ۳/۱۹۸۴ در ۷۱ برگ، منسوب به «عبدالوهاب بن علی حسینی استرآبادی»، موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

منابع:

اعیان الشیعه ۲/۴۵۴؛ الذریعه ۴/۱۰۴ و ۱۳/۲۸۵ و ۱۵/۲۶۵ و ۱۷/۲۸۶-۲۸۷؛ ریاض العلماء ۵/۵۱۴؛ طبقات اعلام الشیعه (احیاء الداثر)۴/۲۴۹-۲۵۰؛ معجم مولفی الشیعه ۲۳؛ موسوعه مؤلفی الامامیه ۳/۲۲-۲۳.

«احمد استرآبادی»

۹۵۲-۰۰۰ه-.ق.

چند تن از بزرگان علما، شعرا و خوش نویسان «استرآباد»، «احمد» نام دارند. اما شرح احوال بسیاری از آنان در منابع تاریخی و تـذکره ها نیامده است. فقط در برخی از منابع اشارات پراکندهای دربارهی تعدادی از آنان شده است. اینک آنچه از مولفان و اثرآفرینان «جرجان» و «استرآباد» با نام احمد قابل دسترسی بود از نظر میگذرد.

«ملا احمد استرآبادی» یکی از علمای قرن دهم ه‍.ق. «استرآباد» است که در شعر نیز دست داشته است.

وی که در «استرآباد» دیده به جهان گشود، پس از فراگیری مقدمات فارسی و عربی، به کاشان هجرت کرد و در آن سامان تحصیلات خود را تکمیل نمود.

از محتوای منابع استنباط میگردد که ملاـ احمد استرآبادی در کاشان به مقام بلند علمی دست یافت و در زمرهی استادان شناخته شده ی حوزه ی کاشان محسوب گردید.

به نظر میرسد ملا احمد استرآبادی به سال ۹۵۲ه‍.ق. در کاشان دارفانی را وداع گفته است.

اثری که به وی نسبت میدهند، «ساقینامه» نام دارد. اما ظاهراً ساقینامه برجای نمانده و فقط اشعاری از آن در تذکره ها پراکنده گشته است.

«تذکره طلعت» نیز از یک شاعر استرآبادی به نام احمد که در کاشان می زیست، سخن گفته است. اما هیچ توضیح روشنی از زندگانی و شرح احوالش به دست نمیدهد. احتمال میرود این دو شخصیت که عالم و شاعر بودند، یک تن هستند.

آثار:

ساقی نامه

این اثر نیز مانند سایر ساقی نامه ها، شاید مثنوی بوده است. اما آیا به صورت یک اثر مستقل سروده شده یا در ضمن اشعار و دیوان شاعر قرار داشته است؟ آگاهی دقیقی در دست نیست.

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی یافت نشد.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

منابع:

تاریخ نظم و نثر در ایران ۲/۶۶۶؛ تذکره پیمانه ۲۶۳؛ تذکره روز روشن ۳۷؛ تذکره طلعت ۱۱؛ شعرای مازندران و گرگان ۳۳؛ فرهنگ سخنوران ۲۸.

«سید احمد استرآبادی حایری قاری»

قرن ۱۴ه-.ق.

«سید احمد استرآبادی» از علمای قرن چهاردهم ه-. ق.، در زادگاهش «استرآباد» تحصیل آغاز کرد. سپس رهسپار عتبات عالیات شد و دانش خود را به کمال رساند.

از شرح احوال و زندگانی سید احمد قاری هیچ مطلبی در منابع به دست نیامد. لیکن مسلم است که سید احمد مدت قابل توجهی در «عراق» زیسته و هم در آنجا اقدام به جمعآوری فتاوای علما در جواب «سید محمدحسن کمالپوری» کرده است.

آثار:

۱. برکات الاحمدیه

این اثر، مجموعه فتواهایی است که در پاسخ به استفتای «سید محمدحسن کمالپوری» به وسیله علما و مراجع بزرگ «شیعه» در «نجف اشرف» و «کربلا» نوشته شده است.

سؤال «کمالپوری» در خصوص کتاب «یاعلی مدد» و ترجمهی آن به نام «قول الاسد» بود. او پس از جمعآوری فتاوای یاد شده، آنها را به صورت یک کتاب با عنوان فوق درآورد و به «لکهنو» فرستاد تا در آنجا مورد استفادهی «شیعیان» قرار گیرد.

«یاعلی مدد» کتابی است در رد و نقد عقاید «شیعیان»، با تکیه بر گفته های عرفی و روزمره «شیعیان» «هند»، که به وسیله «ابویوسف خواجه عابدحسین بن بخشش حسین نیکپوری سهارنپوری» متوفای ۱۳۳۰ه‍–.ق. به زبان اردو جمع آوری شده است.

این کتاب به وسیله «مولوی کلب باقر بن کلب حسین جایسی نصیرآبادی حایری» متوفای ۱۳۲۹ه‍–.ق. به فارسی ترجمه شده و با عنوان «قول الاسد» مشهور گشته است.

نسخه های خطی:

به دلیل ارسال نسخه ی اصلی توسط مولف به «هندوستان»، هیچ نسخه ی خطی از این اثر به دست نیامد.

نسخه های چاپی:

نخستین چاپ آن در «لکهنوی هند» به سال ۱۳۲۰ه‍–.ق. و به صورت چاپ سنگی انجام گرفت.

بار دوم به سال ۱۳۲۶ه‍–.ق. در «جونپور» نیز به صورت چاپ سنگی و در قطع وزیری و ۵۸ صفحه با عنوان «رساله برکات» چاپ گردید.

۲. رساله در تجوید و قرائت

مولف این رساله را در آموزش تجوید قرآن و روش صحیح قرائت آن به زبان فارسی تدوین کرده است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی راجه محمودآباد لکهنو» بدون شماره نگهداری میشود.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

منابع:

الذریعه ۳/۸۷ و ۱۷/۲۰۸ و ۲۵/۲۷۰؛ فهرست کتابهای چاپی فارسی ۱/۷۳۶؛ موسوعه مؤلفی الامامیه ۳/۱۵۲-۱۵۳؛ مولفین کتب چاپی فارسی و عربی ۳/۳۵۵؛ میراث اسلامی ایران ۶/۴۸۱.

«احمد استرآبادی متخلّص به نسیم»

قرن ؟ ه-.ق.

عارف بزرگ شیخ «احمد استرآبادی»، متخلّص به نسیم، از علمای درویش مشرب و ساده زیست «استرآباد» بود.

ملا- «محمدصالح استرآبادی» در «شرح حال علمای استرآباد» از وی سخن گفته و او را در ردیف عرفای بزرگ، همانند «سلطان بایزید»، «بسطامی» و «شیخ ابوالحسن خرقانی» بشمار آورده است. از دیوانش سخن گفته و اینکه آن را دیده است.

بنا بر همین گزارش، شیخ احمد در «استرآباد» زیسته و هم در آنجا دارفانی را وداع گفته است. قبرش در محله و گذر «سرپیر استرآباد» و در قبرستانی که مسجد سرپیر در آن واقع است، قرار دارد.

زمانی که ملا محمدصالح این قبر را دیده، نوشتهی بلندی برآن موجود بوده است. جای شگفتی است که چرا متن مکتوب سنگ قبر یا تاریخ وفات آن را نقل نکرده است.

هم چنین وی خبر میدهد که قبر شیخ احمد، مورد احترام و محل زیارت بسیاری از مردم «خیوق» و «بخارا» است.

آثار:

دیوان نسیمی

ملا محمدصالح میگوید: «دیوان مخصوصی دارد. معروف به دیوان نسیمی و به نظر قاصر رسیده است. به سبک عرفا به نظم در آورده. دل سوخته داشت و از اشعارش مستفاد میشود.»

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی یافت نشد.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

منابع:

شرح حال علما و ادبای استرآباد (استرآبادنامه)۱۲۲-۱۲۳؛ گلزار جاویدان ۳/۱۶۱۹.

«احمد بن ابراهیم اسماعیلی جرجانی»

۳۷۱-۲۷۷ه.-ق.

«ابوبکر احمد بن ابراهیم بن اسماعیل بن عباس اسماعیل جرجانی»، حافظ، فقیه، مفسر، محدث و ثقه؛ از دانشمندان صاحب نام مذهب «شافعی» «جرجان» است.

منابع تاریخی و رجالی، او را به نیکی یاد کرده و شیخ المحدثین، اجل فقها اهلسنت و احد کبار فقها «الشافعیه» توصیف کردهاند. گویا در جوانمردی و سخاوت شهرهی شهر بود. بسیار سفر کرد و از شیوخ محدثین حدیث شنید.

او تحصیلاتش را در زادگاهش «جرجان» پیگرفت. پس از فراگیری ادبیات و مقدمات، به آموختن فقه و حدیث روی آورد.

پدرش در تحصیل و تربیت او همت بلند به خرج داد. از شش سالگی نزد «حسین بن حفص جرجانی» و دیگر محدثان «جرجان» حدیث خواند. مدتی هم نزد «ابراهیم بن هانی مهلبی فقه شافعی» را فراگرفت.

حدود بیست سالگی (۲۹۶ه.-ق. برای جمعآوری احادیث رسول خدا (ص) و شنیدن حدیث از محدثان بزرگ، سفرهای خود را به «بغداد» و دیگر شهرهای اسلام آن روزگار آغاز

کرد و سالها از محضر بزرگانی چون: «ابویعلی موصلی»، «ابنعقده»، «محمد بن عثمان بن محمد بن شیبه»، «ابراهیم بن زهیر حلوانی»، «حمزه بن محمد کاتب»، «یوسف بن یعقوب قاضی»، «احمد بن محمد بن مسروق»، «محمد بن عبدالله مطین»، «محمد بن یحیی مروزی»، «حسن بن علویه قطان»، «جعفر بن محمد فریانی» و صدها تن دیگر حدیث شنید.

شخصیتهای بزرگی که از او حدیث شنیدهاند عبارت اند از: «حاکم»، «ابوبکر برقانی»، «حمزه سهمی»، «ابوحازم عبدوی»، «حسین بن محمد باشانی»، «ابوسعید نقاش»، «ابوالحسن محمد بن علی طبری» و ده ها تن دیگر.

سهمی در تاریخ «جرجان» نقل میکند که وزیر «ابوالفضل جعفر بن فضل بن فرات» در «مصر» از من درباره ی «ابوبکر اسماعیلی» پرسید. و من از سیره و صفات او و تصنیفاتش سخن گفتم. او تعجب کرد و گفت: خدا به او علم، جاه و صیت و حسن را یکجا داده است.

اسماعیلی عمری طولانی داشت. او عاقبت در نود و چهار سالگی در «جرجان» درگذشت. آنگاه که خبر مرگ او به «بغداد» رسید، همهی دانشمندان بزرگ «بغداد»، قریب به سی صد تن جمع شده و برایش مراسم سوگواری برگزار کردند.

آثار:

۱. جزوهی احادیث

این جزوه که عنوان خاصی ندارد، شامل بخشی از احادیث وی، همراه روایات دیگر محدثان است.

جزوه در ۹ برگ و شامل ۳۱ حدیث است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی ظاهریهی دمشق» به شماره GAS,I/۲۰۲ موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۲. المعجم

اسماعیلی در این اثر، اسامی چهارصد و ده تن از مشایخ حدیث خود را معرفی کرده است. کتاب به روایت «احمد بن محمد برقانی» از طریق «ابوطاهر سلفی» به دست ما رسیده است. او تالیف المعجم را به سال ۳۶۱ه-.ق. آغاز کرد.

«شوتسینگر» در کتابی با عنوان «کتاب المعجم ابوبکر اسماعیلی» به تفصیل درباره ی این کتاب و نسخه ی خطی آن به تحقیق

پرداخته است.

نسخه های خطی:

از این کتاب فقط ۱ نسخه ی خطی شناخته شده است. نسخه ی یاد شده در «کتابخانه ی ولی الدین در استانبول» به شماره ۸۴۵ موجود است.

«محمد منصور» از روی نسخه ی «استانبول»، اقدام به چاپ کتاب معجم الشیوخ کرده است.

بنا به گزارش «موسوعه اعلام العلما و الادبا»، نسخه های دیگری نیز در موسسهی کتابهای خطی عربی «(معهد المخطوطات العربیه)» وجود دارد.

نسخه های چاپی:

ظاهراً نخستین چاپ المعجم به سال ۱۴۱۰ه‍-.ق. و با تحقیقات «زیاد محمد منصور» در ۲ جلد و در «مدینه» توسط انتشارات مکتبه العلوم و الحکم، انجام گرفته است.

بار دیگر به سال ۱۴۱۴ه‍-.ق. در بیروت، به وسیله دارالفکر و با تحقیقات عبدالله عمر بارودی منتشر گردیده است.

۳. المستخرج علی صحیح البخاری (صحیح ابوبکر الاسماعیلی)

بنابر آنچه «ذهبی» در «تذکره الحفاظ» گفته است، این اثر در ۴ جزء است و نسخهای از آن در اختیار «ابنحجر

عسقلانی» قرار داشت. او در «فتح الباری» مکرر از آن استفاده کرده و بارها از «المستخرج» نام برده است.

اسـماعیلی در این اثر احادیثی که از نظر «محمد بن اسـماعیل بخاری» صحیح خوانده شده است، جمعآوری و آنها را در ۴ جلد مرتب نموده است.

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی شناسایی نگردید.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۴. المسند الکبیر

کتاب مسند اسماعیلی حدود ۱۰۰جزء بوده است. احادیث آن مورد استفاده محدثان پس از وی قرار گرفته است.

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی وجود ندارد.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۵. احادیث الاعمش

از این اثر جز نامی در منابع تاریخی، هیچ گزارشی در دست نیست.

۶. حدیث یحیی بن ابیکثیر

از این کتاب هم فقط نامی باقی مانده و هیچ اثری در دست نیست.

۷. رساله فی العقیده

گفته میشود اسـماعیلی این کتاب را برای مردم «گیلان» نوشـته و به سوی آنان ارسال داشـته است. به همین جهت هیچ اثری از آن نیست. مگر اینکه در آینده، در «گیلان» نسخهای یافت شود.

۸. العوالی

۹. الفرائد

۱۰. مسند یحیی بن سعید الانصاری

۱۱. مسند عمر

۱۲. رسالهای در فقه شافعی

در منابع تاریخی و حدیثی، از این پنج کتاب فقط نام برده شده است. اما هیچ گزارشی از نسخ خطی آنها در دست نیست.

منابع:

اثر آفرینان ۲۵۸؛ الاعلام للزرکلی ۱/۸۶؛ الاعلان بالتوبیخ ۱۴۱؛ الانساب للسمعانی ۱/۱۵۲؛ البدایه و النهایه ۱۱/۳۱۷؛ تاریخ ابنالوردی ۱/۳۰۵؛ تاریخ الاسلام (حوادث سنه ۳۵۱-۳۸۰) ۴۸۹-۴۹۲؛ تاریخ التراث العربی ۱/۳۲۹؛ تاریخ جرجان سهمی، مقدمه، ۶۹-۷۷، ۱۰۸-۱۱۶؛ تبیین کذب المفتری ۱۹۲-۹۵؛ تذکره الحفاظ ۳/۹۴۷؛ دایرهالمعارف بزرگ اسلامی ۸/۶۷۶-۶۷۷؛ دول الاسلام ۱/۲۲۹؛ سیر اعلام النبلاء ۱۶/۲۹۲؛ شذرات الذهب ۳/۷۲؛ طبقات الحسینی ۳۰؛ طبقات الحفاظ ۳۸۱-۳۸۲؛ طبقات السبکی ۳/۷-۸؛ طبقات الشافعیه الکبری ۳/۷؛ طبقات الشافعیه لابن قاضی شهبه ۱/۱۳۶؛ طبقات الشافعیه لابن هدایهالله ۹۵؛ طبقات العبادی ۸۶؛ طبقات الفقهاء للشیرازی ۱۱۶؛ العبر فی خبر من غبر ۲/۱۳۷؛ فتح الباری ۱/۳۵۹ و ۳/۳۰۰؛ الکامل فی التاریخ ۹/۱۶؛ کشف الظنون ۲/۱۷۳۵؛ اللباب ۱/۵۸؛ المختصر فی اخبار البشر ۲/۱۲۲؛ مرآه الجنان ۲/۳۹۶؛ معجم البلدان۲/۱۲۲؛ معجم المولفین ۱/۸۷؛ المنتظم فی تاریخ الامم و الملوک ۱۴/۲۸۱؛ موسوعه اعلام العلماء و الادباء العرب و المسلمین ۱/۶۶۵-۶۶۸؛ موسوعه طبقات الفقهاء ۴/۲۱-۲۲؛ میزان الاعتدال ۱/۱۷۸؛ النجوم

الزاهره ۴/۱۴۰؛ الوافی بالوفیات ۶/۲۱۳؛ وفیات الاعیان ۳/۱۶۷؛ هدیه العارفین ۱/۶۶.

«ابوالهیثم احمد بن حسن جرجانی»

قرن ۴ و ۵ه-.ق.

شاعر و حکیم از«شیعیان» «اسماعیلی» مذهب، که در سده های ۴ و ۵ در «جرجان» میزیست. از شرح احوال و آثار «خواجه ابوالهیثم (ابوالهیتم) احمد بن حسن جرجانی» (برخی، جوزجانی)، مطلب مفصلی در منابع وجود ندارد.

آنچه درباره ی این حکیم جرجانی میتوان گفت: اینکه، به احتمال زیاد در «جرجان» دیده به جهان گشود. پس از فراگیری مقدمات علوم، به شیوهی «اسماعیلیان» تحصیل کرد و در حکمت و ادب پرآوازه گشت.

ظاهراً به دلیل «شیعه» بودن، از سوی دانشمندان اهلسنت طرد شده و مورد بیمهری قرار گرفته است. از سوی دیگر به جهت «اسماعیلی» بودن، علمای شیعه ی «اثناعشر» نیز چندان به معرفی وی نپرداختهاند.

آنچه سبب شهرت وی گشته است، قصیدهی وی در فلسفه و حکمت به نام «چون و چرا» است. این قصیده به عنوان یك پیش نیاز، از سوی دانشجویان فلسفه خوانده میشد و حفظ میگردید.

امیر بدخشان «علی بن اسد» به سال ۴۶۲ه-.ق. آن قصیده را از حفظ نوشته و برای «ناصرخسرو» که در «یمگان» از توابع «بدخشان» بسر میبرد، عرضه و خواهش کرد تا آن را شرح و توضیح دهد.

ابوالهیثم در زمان حیاتش پاسخی برای قصیدهی پرسشی خود دریافت نکرد. اما پس از درگذشت ابوالهیثم، به وسیله «ناصر خسرو» و نیز «محمد بن سرخ» (یکی از شاگردان ابوالهیثم) شرح و پاسخهایی داده شد.

«ناصر خسرو» هشتاد و دو بیت از قصیدهی یاد شده را در دست داشت. «محمد بن سرخ» به هفتاد و شش بیت آن دست یافته است.

هر دو شرح از نظر اصول عقاید «اسماعیلی» یکی است. اما در فروع اختلافاتی دارد. متن نقل شده قصیده به وسیله «محمد بن سرخ» به جهت اینکه آن را مستقیم از استادش شنیده است، صحیحتر و شرحش به نظر ابوالهیثم نزدیکتر است. هم چنین هفت بیت از قصیده منقول در این دو شرح با هم اختلاف دارند.

آثار:

قصیده چون و چرا

این قصیده در هشتاد و دو بیت است. نوزده بیت از اشعار آن به صورت پرسشهای چون و چراست. کل قصیده حکمت منظوم است. باوجود این گاهی خیالات شاعرانه ی لطیف هم در آن دیده میشود. مثل این دو بیت:

شکار شیر گوزن است و آن یوز آهو

و مرد بخرد را علم و حکمتست شکار

که مرد علم به گور اندرون نه مرده باد

و مرد جهل ابرتخت بر بود مردار

نسخه های خطی:

بنا به نوشتهی مجتبی مینوی ۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی ملی ملک» و ۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی بادلین (Bodleian Library) آکسفورد» موجود است. نسخه ی سوم آن که مفصلتر است، همراه «جامع الحکمتین» اثر «ناصرخسرو» در «کتابخانه ی ایا صوفیا» موجود است.

نسخه های چاپی:

این قصیده به طور مستقل چاپ نشده است. اما روایت

مختصر آن یک بار در آخر دیوان «ناصر خسرو» در «تهران» به چاپ رسیده است.

چاپ دیگر آن به سال ۱۹۵۵م. با عنوان «شرح قصیده فارسی خواجه ابوالهیثم احمد بن حسن جرجانی» که همان شرح «محمد بن سرخ» است، با تصحیح و مقدمه فارسی و فرانسوی «هانری کربن» و «محمد معین» در «تهران» به وسیله «ایران شناسی انستیتو ایران و فرانسه» در ۱۲۵ + ۱۱۳ صفحه، چاپ گردید.

انتشارات «طهوری» شرح «ناصرخسرو قبادیانی» را با عنوان «جامع الحکمتین» به سال ۱۳۶۳ در ۳۶۲ صفحه منتشر کرده است. پس از آن نیز چاپ شده است.

منابع:

اثرآفرینان ۱/۱۹۷؛ اشعار پراکنده قدیم ترین شعرای فارسی زبان از حنظله بادغیسی تا دقیقی ۵۲-۶۳؛ ایرانیکا ذیل (ابوالهیثم احمد بن حسن جرجانی)؛ تاریخ ادبیات در ایران، صفا ۱/۵۲۱-۵۳۱؛ تاریخ نظم و نثر در ایران ۱/۵۴؛ تاریخ و عقاید اسماعیلیه ۱۹۷؛ تتمه صوان الحکمه ۱۳۲؛ جامع الحکمتین ۳۴۱-۳۴۴؛ دایرهالمعارف تشیع ۱/۴۴۸؛ دایرهالمعارف بزرگ اسلامی ۶/۴۰۹-۴۱۰؛ الذریعه ۹/۲۶۰؛ سرزمین جام و رجال آن ۴۷؛ شرح قصیده فارسی خواجه ابوالهیثم احمد بن حسن جرجانی، مقدمه، ۸، ۱۰-۱۱؛ فرزانگان مازندران ۱/۳۱۱؛ فرهنگ سخنوران ۲۵؛ فیلسوف ری ۱۳۲؛ مجله یادگار سال دوم، شماره هشتم، ۹-۱۱؛ مجله یغما، سال چهارم، ۱۷۶-۱۷۹.

«احمد بن تاج الدین حسن بن سیف الدین استرآبادی»

قرن ۱۰ه-.ق.

عالم، فاضل، تاریخ نگار و پژوهشگر شیعی از قرن دهم ه-. ق.، یکی دیگر از بزرگان «استرآباد» است. گفته میشود پدرش «سیدی علوی» از فرزندزادگان «موسی مبرقع» بود. گویا او در «هرات» میزیست. به «بیرجند» نقل مکان کرد و در آنجا سکنا گزید.

او به دست «اسماعیلیان» کشته شد و در روستای «شاخن» از توابع «درخش»، آرمید. این سخن از آنجا نشات میگیرد که امروزه آرامگاهی به نام «تاج الدین حسن» در آن روستا وجود دارد.

برخی مانند «سید عبدالله شرف الدین»، وی را با «احمد بن سیف الدین استرآبادی» یکی دانسته است. اما این نظر صحیح به نظر نمیرسد؛ زیرا احمد بن سیف الدین به تصریح «آقابزرگ» و کتابهای خطی که از وی باقی مانده است، به سال ۱۲۰۸ متولد و به سال ۱۲۹۳ه-.ق. فوت کرده است.

«آقابزرگ»، «سلطان محمد بن تاج الدین» صاحب «تحفه المجالس» را برادر احمد بن تاج الدین حسن دانسته است. از آنجا

که «سلطان محمد» در کتابش، از «آثار احمدی» بسیار نقل کرده است؛ نظر «آقابزرگ» تقویت میگردد.

هم چنین فهرست نویسان نسخه های خطی، نام جد «سلطان محمد بن تاج الدین حسن» را نیز «سیف الدین استرآبادی» نوشتهاند. و این دو تن (احمد و محمد) در یک زمان میزیستند.

به هر روی از شرح زندگانی، تحصیلات و آثار او آگاهی درستی در دست نیست. تنها یک کتاب، که گویا محصول دوران زندگانی او (از جوانی تا پیری) است، از حوادث روزگار به سلامت جسته و به یادگار مانده است.

آثار:

آثار احمدی (روضه النبی (ص) فی الآثار المصطفوی)

احمد استرآبادی، این اثر تاریخی و کلامی را به زبان فارسی و طی سالیان دراز جمعآوری کرده است.

او تصریح میکند: «از هنگام جوانی هرگاه اتفاق میافتاد و مطالعهای در شرح حال سرور پیامبران میکردم، مطالبی از خوانده ها فراهم میآمد. در این میان گروهی از دوستان از من خواستند تا کتابی در این باب فراهم آورم. از اینرو، این کتاب را که شامل روایت های گوناگون و گفتارهای مختلف بود، گردآوردم».

بدین ترتیب وی مطالب مختلف در مورد سیره پیامبر اکرم (ص)، غزوات، اصحاب و روی دادهای دوران زندگانی آن حضرت را با استفاده از احادیث و حکایت های تاریخی، نیز نمونهای از زندگانی ائمه معصومین (ع) و اثبات وجود مبارک امام زمان (عج) را در این کتاب جمع و مرتب کرده است.

شایان ذکر است که مولف از کتاب «روضه الاحباب» فراوان بهره برده است. برخلاف نظر مرحوم «نفیسی»، جز یکی دو مورد خیلی جزئی، هیچ عبارتی را مستقیم نقل نکرده است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آصفیه حیدرآباد» به شماره ۵۹ در ۳۷۳ صفحه و کتابت سال ۱۰۷۶ه-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی شوشتری» «نجف اشرف» به شماره ۳/۸۰۴ در ۹۷ برگ موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی جمعیت بنگال آسیایی» در «کلکته» به شماره ۳۵۱ و کتابت سال ۹۶۴ه-.ق. موجود است. فهرست نویس احتمال داده است که این نسخه به خط مولف باشد.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی دانشکده ادبیات دانشگاه تهران» به شماره ۴۰ و سال کتابت ۱۱۱۵ه-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی موزه ی ملی کراچی پاکستان» به شماره ۱۰۵۳-۱۹۵۷، N,M در ۸۱۸ صفحه و کتابت سده ۱۲ه-.ق. موجود است. آخر این نسخه ناقص است.

۱ نسخه ی خطی ناقص در «کتابخانه خصوصی مفتاح» «تهران» به شماره ۵۳۳ کتابت سده ۱۰ه-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مدرسه ی عالی شهید مطهری (سپهسالار)» به شماره ۷۲۶۶ در ۱۴۵ برگ و کتابت سال ۱۲۳۲ه-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی ملکیه تهران» به شماره ۷۷۱ در ۴۵۸ صفحه موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی ملی جمهوری اسلامی ایران» به شماره ۲۵۰۲ف در ۲۷۶ برگ، کتابت سده ۱۲ه-.ق. موجود است. اول این نسخه ناقص است.

۲ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی وزیری یزد» به شماره ۶۱۳ در ۳۳۵ برگ و سال کتابت ۱۰۷۳ه‍.ق. و شماره ۱۸۸۶ در ۲۹۱ برگ و کتابت سده ۱۱ه‍.ق. موجود است.

۳ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مسجد اعظم» «قم» به شماره ۳۳۶۱ کتابت سال ۱۰۶۸ه‍.ق.، شماره ۳۱۴۱ کتابت سده ۱۱ و ۱۲ه‍.ق. و شماره ۱۲۴ در ۳۰۵ برگ موجود است.

۲ نسخه ی خطی در «کتابخانه مدرسه ی امام عصر (ع) شیراز» به شماره ۱۶۴ در ۲۳۷ برگ کتابت سده ۱۱ه‍.ق. و طرفین آن ناقص است، نیز شماره ۱۲۲ در ۱۹۱ برگ کتابت سده ۱۲ه‍.ق. آخرش ناقص، موجود است.

۳ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مجلس شورای اسلامی» به شماره ۷۵۲۷ در ۲۱۳ برگ، کتابت سال ۹۷۰ه‍.ق.، شماره ۷۹۳۵ در ۲۹۲ برگ، کتابت سال ۱۱۰۵ه‍.ق. و شماره ۲۲۶۴ در ۳۵۳ صفحه، کتابت سال ۱۲۴۵ه‍.ق. بدون اسم مولف، موجود است.

۴ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مرکزی دانشگاه تهران» به شماره ۱۸۴ در ۲۸۹ برگ، کتابت سال ۱۰۷۷ه‍.ق.، شماره ۵۱۲۰ در ۲۴۱ برگ، کتابت سده ۱۲ه‍.ق.، شماره ۳۴۳ در

۲۲۹ برگ، کتابت سال ۱۲۳۲ه-.ق. و شماره ۳۶۷۷ در ۲۹۱ برگ، کتابت سال ۱۲۳۶ه-.ق. موجود است.

۷ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آیت الله العظمی مرعشی نجفی (ره)» به شماره ۲۶۲ در ۱۷۵ برگ، شماره ۷۳۲ در ۳۲۵ برگ، شماره ۱۰۴۷ در ۲۵۰ برگ، کتابت سال ۱۱۳۶ه-.ق.، شماره ۸۹۳۲ در ۱۸۶ برگ، کتابت سده ۱۲ه-.ق. و آخرش ناقص، شماره ۷۹۷۱ در ۱۷۴ برگ، کتابت سال ۱۲۳۳ه-.ق.، شماره ۵۷۳۲ در ۲۲۹ برگ، کتابت سال ۱۲۳۹ه-.ق. و شماره ۱۰۶۳۶ در ۱۹۷ برگ و کتابت سال ۱۲۶۴ه-.ق. موجود است.

چند نسخه خطی نیز در کتابخانه های پاکستان و «عراق» هستند که به شماره های آنها دسترسی نبود.

نسخه های چاپی:

ظاهراً کتاب آثار احمدی فقط یک بار به سال ۱۳۷۴ توسط نشر قبله در «تهران» در قطع وزیری، در ۵۹۸ صفحه به اهتمام «میر هاشم محدث» چاپ و منتشر شده است.

منابع:

اثر آفرینان ۱/۲۴۰؛ ادبیات فارسی بر مبنای استوری ۲/۸۱۹؛ اعیان الشیعه ۲/۴۹۴؛ تاریخ نظم و نثر در ایران ۱/۲۴۵؛ دائرهالمعارف الاسلامیه الکبری ۱/۲۵؛ دایرهالمعارف تشیع ۱/۹؛ الذریعه ۱/۶ و ۳/۴۶۵ و ۱۱/۳۰۴؛ فهرست استوری ۱/۲۱۶؛ فهرست کتابهای چاپی فارسی ۱/۳۴، ۱۲۱۴؛ فهرست مقالات فارسی ۳/۲۱، ۴۲۴؛ فهرست واره فارسی ۳/۱۵۲۹-۱۵۳۰، ۱۵۷۹؛ مجله کلک شماره ۷۳-۷۵ سال ۱۳۷۵ صفحه ۴۸۶؛ مجله نامه آستان قدس رضوی (ع) شماره ۲ سال هفتم صفحه ۸۱-۹۰؛ مع موسوعات رجال الشیعه ۲/۱۰۴؛ مولفین کتب چاپی فارسی و عربی ۱/۳۵۵؛ نسخه های خطی فارسی ۶/۴۴۰۳-۴۴۰۵، ۴۴۷۷-۴۴۷۸؛ موسوعه مؤلفی الامامیه ۳/۲۱۷-۲۱۹؛ راهنمای بازار کتاب ۴/۲۸۷.

«ابویحیی احمد بن داوود جرجانی»

ح۱۹۵-۲۷۵ه-.ق.

«احمد بن داوود بن سعید جرجانی»، فقیه، محدث، متکلم شیعی و دانشمند بلند پایهی «جرجان» در قرن سوم ه-. ق. است.

او در «جرجان» دیده به جهان گشود. پس از پایان بردن دوره مقدمات، بخشی از علوم زمان خود را نزد علما و دانشمندان «جرجان» فراگرفت. آنگاه مانند دیگر اندیشوران، رنج سفر بر خود هموار ساخت و برای شنیدن حدیث از مشایخ محدثین و یادگیری دانش و تجربه ی بزرگان علم و حدیث، شهرهای «ایران» و «عراق» را در نوردید.

ابویحیی به تصریح مورخان، بر مذهب «اهلسنت» و پیرو فرقهی «حشویه» بود. در اثر مذاکره با «شیعیان» و آشنایی با اصول مذهب «تشیع»، دچار دگرگونی شد. از اینرو به تحقیق و مطالعه در مذاهب برآمد و آنها را باهم مقایسه کرد. در پی چنین

تحقیقی به حقیقت مذهب «تشیع» آگاه گشت.

او در سفری به «عراق» خدمت «ابوالحسن علی بن محمد (ع)» دهمین امام «شیعیان» رسید و در این گفت و گو تحت تاثیر کلام درربار آن حضرت قرار گرفت.

به همین جهت بزرگان علم رجال او را در زمرهی اصحاب «امام هادی (ع)» برشمردهاند. مقام او راستوده و روایاتش را مورد تصدیق قرار دادهاند.

احمد بن داوود پس از گرویدن به «تشیع»، مورد خشم هم کیشان پیشین خود واقع شد. برخی از علمای اهلسنت مانند: «محمد بن یحیی رازی» و «ابنبغوی» نزد «محمد بن طاهر حاکم» «خراسان» و «نیشابور»، شکایت و از وی بدگویی نمودند.

در پی اتهامزنی آنان، حاکم دستور داد دستها، پاها و زبان احمد بن داوود را قطع کنند و هزار ضربه شلاق بزنند. پس از همهی این شکنجه ها به دارش بکشند.

اما در جلسهی که دیگر علمای اهلسنت نیز حضور داشتند، شخصیتهای بزرگی مانند: «مسلم بن حجاج» (صاحب کتاب صحیح مسلم) از وی حمایت کرد و سخن ابویحیی را تایید نمود. شهادت دو تن از علمای «سنی»، سبب رهایی او از آن احکام شدید گردید.

به هر روی ابویحیی باقی عمر خود را در نوشتن کتابهای کلامی در رد عقاید «حشویه» و دیگر فِرَق گذراند. وی بیشتر عمر خود را در «نیشابور»، که مرکز علمی بزرگی در آن روزگار به شمار میرفت، بسربرد و در ترویج مذهب «شیعه» بسیار کوشید.

از مکان و سال وفات دقیق احمد بن داوود جرجانی اطلاعات کاملی در دست نیست. اما از قراین میتوان حدس زد که در «نیشابور» درگذشت.

آثار:

۱. استنباط الحشویه

این کتاب دربارهی شیوه استنباط فرقهی «حشویه» و نقد روش آنها به زبان عربی نوشته شده است.

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی یافت نشد.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۲. الاوائل

به نظر میرسد ابویحیی به پیروی از برخی نویسندگان قدیمی، این اثر را در بیان نخستینها نوشته است. قدما کتابهایی نوشته و در آنها نخستین کسان و نخستین روی دادها و... را جمعآوری کردهاند.

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی یافت نشد.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۳. التسویه

مولف در این اثر، «ابوخالد» یا «ابوالولید عبدالملك بن عبدالعزیز بن جریح مکی» متوفای حدود ۱۵۰ه‍-.ق. را نقد کرده و خطای او را در تحریم ازدواج میان عرب و موالی، آشکار ساخته است.

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی یافت نشد.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۴. التفویض

در قرون دوم تا چهارم، مباحث زیادی در زمینه جبر و اختیار میان مذاهب مختلف اسلامی وجود داشت. ابویحیی با نوشتن «التفویض» سعی کرده است مسئله جبر و اختیار را بدرستی بیان کند.

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی یافت نشد.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۵. خلاف عمر بروایه الحشویه

شاید منظور از عمر در این اثر، «عمر بن شاکر» است. ظاهراً همین مسئله موجب تهمتزنی برخی علیه ابویحیی شده بود.

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی یافت نشد.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۶. الرد علی الاخبار الکاذبه

ابویحیی در این کتاب اخبار و روایات جعلی «حشویه» را نقد کرده و مجعول بودن آنها را اثبات نموده است.

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی یافت نشد.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۷. الرد علی الحنبلی

همانگونه که از نام کتاب آشکار میگردد، مولف سعی کرده است برخی آرای «حنبلیها» را رد کند.

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی یافت نشد.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۸. الرد علی الشجری (السنجری)

به نظر میرسد شخصی به نام «شجری» یا «سجزی» یا «سنجری»، نظری داشته است که مولف آن را رد کرده است.

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی یافت نشد.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۹. الصهاکی

ظاهراً در نقد داستان «صهاك» یا «صهاکی» یا «ابنالصهاکی» است. این داستان که پایه و اساس تاریخی ندارد، در برخی منابع تاریخی وارد شده و قیل و قال هایی را به وجود آورده است.

به نظر نمی رسد ابویحیی جرجانی، با آن ارتباط نزدیک با ائمه (ع) و دانش روشنی که وی را به «تشیع» رهنمون گشت، چنین داستانی را تایید کند. بنابر این ممکن است در این اثر داستان صهاکی را مورد بررسی قرار داده است.

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی یافت نشد.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۱۰. طلاق المجنون

موضوع طلاق مجنون یکی از مباحث فقهی است که ابویحیی آن را در این اثر مورد توجه قرار داده است.

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی یافت نشد.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۱۱. الغوغاء من اصناف الامه من المرجئه و القدریه و الخوارج

مولف در این اثر عقاید و آرای «مرجئه»، «قدریه» و «خوارج» را نقد کرده و آنها را با استناد به آیات، احادیث و دلایل عقلی رد کرده است.

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی یافت نشد.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۱۲. فضائح الحشویه

«حشویه» که فرقهای از «سلفیه» هستند، نظریاتی دارند که

دور از عقل و شرع است. ابویحیی پس از گرویدن به «تشیع» این فضایح را آشکار ساخته است.

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی یافت نشد.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۱۳. المتعه و الرجعه و المسح علی الخفین و طلاق المتعه

مباحثی مانند متعه، رجعت، امکان مسح کردن برروی چکمه و کفش و طلاق متعه از مسائل اختلافی میان مذاهب مختلف اسلامی و فقهای آن هاست. وی در این اثر نظر خود را با استفاده از احادیث شیعی بیان کرده است.

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی یافت نشد.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۱۴. محنه النائبه (النابته)

۱۵. مفاخره البکریه و العمریه

۱۶. مناظره الشیعی و المرجئی

در این اثر یک مناظره علمی میان پیروان «اهل بیت» عصمت و طهارت(ع) و پیروان «مرجئه» تنظیم و مسائل اختلافی فقهی و کلامی مورد بحث قرار گرفته و دلایل آنها بیان گشته است.

۱۷. نکاح السکران

ازدواج در حال مستی نیز از مسائل اختلافی در فقه است. ابویحیی با استناد به دلایل قرآنی و روایی نظر خود را ارایه داده است.

منابع:

اعیان الشیعه ۲/۵۸۶-۵۸۷؛ التحریر الطاووسی ۴۷؛ تنقیح المقال ۱/۶۰؛ جامع الرواه ۲/۴۲۴؛ الجامع فی الرجال ۱/۱۱۴-۱۱۵؛ دایرهالمعارف تشیع ۵/۳۳۰-۳۳۱؛ دایرهالمعارف الشیعیه ۲/۵۲۵-۵۲۶؛ الذریعه ۴/۳۶۱ و ۷/۲۳۶ و ۱۶/۷۲ و ۱۹/۶۳؛ رجال ابنداوود ۲۷؛ رجال علامه حلی ۱۷؛ رجال طوسی ۴۵۶؛ رجال کشی ۵۳۲-۵۳۳؛ رجال نجاشی ۴۵۴-۴۵۵؛ عالمان شیعه ۱/۶۴-۶۷؛ فرزانگان مازندران ۱/۱۴۳-۱۴۵؛ فهرست شیخ طوسی ۲۷-۲۸؛ قاموس الرجال ۱/۴۶۴-۴۶۶؛ مجمع الرجال ۱/۱۱۴؛ مستدرکات علم الرجال ۱-۳۱۰-۳۱۱؛ معالم العلماء ۲۲-۲۳؛ معجم رجال الحدیث ۲/۱۱۱-۱۱۳؛ معجم التراث الکلامی ۱/۲۵۲ و ۲/۳۱۶-۳۱۷ و ۳/۳۷۷ و ۵/۳۲-۳۳؛ مفاخر اسلام ۲/۴۹-۵۸؛ منتهی المقال /۲۶۲-۲۶۳؛ موسوعه مؤلفی الامامیه ۳/۳۹۹-۴۰۱؛ موسوعه طبقات الفقهاء ۳/۷۰؛ مناقب آلابیطالب (ع) ۳/۴۸۸؛ نقد الرجال ۹۲؛ الوجیزه ۱۴۴؛ وسائل الشیعه ۲۰/۱۲۷؛ هدایه المحدثین ۳۰۲.

«احمد بن سیف الدین استرآبادی»

۱۲۹۳-۱۲۰۸ه‍.-ق.

فقیه، ادیب، شاعر و دانشپژوه قرن سیزدهم «استرآباد»، «احمد بن سیف الدین استرآبادی»، به سال ۱۲۰۸ه‍.-ق. در روستای «نوکنده» از توابع «انزان» متولد شد.

او برادر کهتر ملا «محمدجعفر شریعتمدار استرآبادی» و حدود ده سال از آن کوچک تر بود.

ملا احمد پس از فراگیری مقدمات، عازم حوزهی علمیهی «بابل» گردید و سطوح را در آنجا خواند. آنگاه که برادرش علامه «شیخ محمدجعفر استرآبادی» معروف به «شریعتمدار»، به سال ۱۲۳۰ه‍.-ق. به «استرآباد» و «مازندران» بازگشت، پای درس او حاضر شد و از خرمن دانش برادرش خوشه ها برچید.

زمانی که «شیخ محمدجعفر» قصد حرکت به سوی حوزهی علمیهی«قزوین» کرد، شیخ احمد نیز با او همراهی نمود و در «قزوین» از محضر درس «شیخ محمدتقی برغانی (شهید ثالث)» بهره ها برد و به درجات عالی اجتهاد دست یافت.

شیخ احمد استرآبادی در «درس سید محمد مجاهد» نیز شرکت میجست. او در کنار استادش، علیه تهاجم بیرحمانه ی «روس» قیام کرد و همراه برادر بزرگش و دیگر علمای مجاهد، در جنگ «ایران» و «روس» حضور یافت.

پس از درگذشت «سید محمد مجاهد»، در تشییع جنازهی وی شرکت و همراه جنازه به «کربلای معلا» سفر کرد. در آنجا مدتی طولانی کرسی درس و فتوا بر پا؛ و همراه برادرش «شیخ محمدجعفر»، با تندروی «شیخیه» به مبارزه برخاست.

این فقیه استرآبادی حدود ۸۵ سال زیست و عاقبت به سال **۱۲۹۳**ه-.ق. در «کربلا» دارفانی را وداع گفت.

آثار:

۱. ارجوزه فی الارث

رسالهی مختصری است در موضوع ارث، از منظر فقهای شیعه. گفته میشود این «ارجوزه» به نظم است. قصیده ی «ارث» در «بحر رجز» سروده شده است.

نسخه های خطی:

شاید نسخههای خطی آن نزد خاندان شریعتمدار در «تهران» موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۲. ارجوزه فی الرضاع

در این اثر مباحث مربوط به رضاع مطرح شده است.

نسخه های خطی:

شاید نسخههای خطی آن نزد خاندان شریعتمدار در «تهران» موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۳. دیوان

مجموعه اشعار شیخ احمد استرآبادی است.

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی یافت نشد.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۴. رساله فی الرد علی الشیخیه

شیخ احمد استرآبادی ادلهی عقلی و نقلی در رد آرای «شیخیه» را به صورت رسالهای درآورد و به علمای «شیعه» تقدیم کرد.

نسخه های خطی:

شاید نسخه‌های خطی آن نزد خاندان شریعتمدار در «تهران» موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

شرح دعاء الصباح

استرآبادی در این اثر دعای صباح را به صورت نظم و به زبان فارسی شرح داده است.

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی یافت نشد.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۵. مسلک الافهام فی شرح شرایع الاسلام

شرایع الاسلام به وسیله بسیاری از فقها شرح داده شده است. شیخ احمد در چهار جلد از مبحث «طهارت» تا «دیات» را باختصار شرح کرده است.

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی یافت نشد.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

منابع:

اعیان الشیعه ۲/۶۰۰؛ دایرهالمعارف تشیع ۲/۱۰۱-۱۰۲؛ الذریعه ۱۳/۲۵۲؛ شرح احوال علمای خاندان شریعتمداری ۱۰۹-۱۱۱؛ طبقات اعلام الشیعه (الکرام البرره) ۱/۹۱-۹۲؛ کشف الحجب و الاستار ۳۳۴؛ گنجینه ی دانشمندان ۶/۴۰۶؛ موسوعه مؤلفی الامامیه ۳/۶۱۵-۶۱۶.

«ابومنصور احمد بن فضل نعیمی جرجانی»

...-۴۱۵ه‍-.ق.

محدث و مورخ قرن پنجم ه‍-. ق. که ظاهراً در «جرجان» زاده شد و پس از تحصیل و نیل به مراتب علمی، به نقل و کتابت حدیث روی آورد.

بجز «حمزه سهمی» و «سمعانی»، مورخ دیگری دربارهی وی مطلبی ننوشته است. آن دو نیز بسیار مختصر و گذرا از او یاد میکنند. از اینرو شرح زندگانی نعیمی روشن نیست. فقط سهمی مینویسد:

«ابومنصور نعیمی» از «ابوبکر اسماعیلی»، «ابنعدی»، «ابواحمد غطریفی»، «ابواحمد حافظ نیشابوری»، «ابوعمرو حیری» و «نصر بن عبدالملك اندلسی» و غیر اینها حدیث نقل میکند.

آثار:

۱. اخبار الجبل

به نظر می رسد، منظور از جبل، شهرهای میان «عراق» عرب و «عراق» عجم است. ظاهراً مولف در این اثر، اخبار و روی دادهای شهرهای کوهستانی غرب «ایران» را آورده است.

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی یافت نشد.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۲. المجتبی

ابومنصور احادیثی را که از میان انبوه احادیث شنیده شده برگزیده بود، در این کتاب جمعآوری کرده است.

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی یافت نشد.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

منابع:

الانساب سمعانی ۵/۱۲؛ تاریخ جرجان ۱۲۳؛ معجم المولفین ۱/۲۲۸.

«احمد بن محمد بن احمد جرجانی»

... – ۴۸۲ه‍-.ق.

«ابوالعباس احمد بن محمد جرجانی» از دانشمندان و فقهای بزرگ «شافعی» در قرن پنجم ه‍-. ق. است.

او در «بصره» قاضی بود. در شعر و ادب مهارت داشت. از محل تولد وی مطلبی در منابع دیده نمیشود. اما بجهت نسبت جرجانی، تولدش در آن شهر دور از ذهن نیست.

ابوالعباس پس از تحصیل در زادگاهش و «بغداد»، به مقام عالی فقه و ادب دست یافت. آنگاه از سوی حکام عباسی، به منصب قضاوت در «بصره» منصوب شد.

او در «بغداد» از «محمد بن محمد بن غیلان»، «علی بن

محسن تنوخی»، «هلال بن محسن بن صابی» و «خطیب بغدادی» حدیث شنید.

در «واسط» نیز از قاضی «ابوتمام علی بن محمد بن حسن» بهره برد. فقه را نزد «ابواسحاق شیرازی» آموخت.

«ابوعلی بن سکره، اسماعیل بن سمرقندی» و «حسین بن عبدالملک ادیب» از او روایت نقل میکنند.

احمد جرجانی عاقبت هنگام بازگشت از «اصفهان» به «بصره»، درگذشت و شاید در یکی از شهرهای نزدیک به محل فوت، مدفون گشت.

آثار:

۱. البلغه

این کتاب در فروع فقه «شافعی» است.

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی یافت نشد.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۲. التحریر

این اثر نیز در فروع فقه «شافعی» است.

آغاز:

«سبحانک اللهم و نحمدک اسبحک بکرمک...»

انجام:

«یصح الاعتاق من المکلف المطلق مسلما...»

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آستان قدس رضوی(ع)» موجود است.

۲ نسخه ی خطی عکسی در «کتابخانه ی توبقاپوسرای استانبول» به شماره ۱۰۹۷ و ۱۰۹۸ موجود است. کتابت نسخه ی اخیر بسیار قدیمی و به سال ۵۸۶ه‍-.ق. است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۳. الشافی

مباحثی از فقه «شافعی»

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی یافت نشد.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۴. کنایات الادباء و اشارات البلغاء

این کتاب به مباحث ادبی و بلاغی اختصاص دارد.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی عکسی در «کتابخانه ی ملت استانبول» به شماره ۱۶۸۶ موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۵. المعایاه فی العقل (الفروق)

ابوالعباس در این اثر نیز مسائل فقهی را مطرح و دربارهی آنها بحث کرده است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی عکسی در «کتابخانه ی دارالکتب قاهره» به شماره ۹۱۵ در ۲۲۰ برگ و سال کتابت ۵۸۶ه-.ق. موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

منابع:

الاعلام ۱/۲۱۴؛ تاریخ الاسلام (حوادث سنه ۴۸۱-۴۹۰؛ طبقات الشافعیه سبکی ۴/۷۴؛ موسوعه طبقات الفقهاء

۴۶-۵/۴۵؛ طبقات الشافعیه اسنوی ۱/۱۶۷؛ طبقات الشافعیه ابن قاضی شهبه ۱/۲؛ طبقات الشافعیه ابن هدایه الله ۱۷۸؛ اللباب فی تهذیب الانساب ۱/۲۷۰؛ معجم المولفین ۱/۲۴۱؛ المنتظم فی تاریخ الامم و الملوک ۱۶/۲۸۵؛ مختصر طبقات الفقهاء ۳۴۵؛ مداخل مولفین و الاعلام العرب۱/۲۸۷-۲۸۸؛ الوافی بالوفیات ۷/۳۳۱.

«احمد بن محمد ادریسی استرآبادی»

قرن ۴ه-.ق.

بنا به نوشتهی «عمررضا کحاله»، «ابوسعد احمد بن محمد» از مورخان و محدثان قرن چهارم ه-. ق. «استرآباد» است.

«کحاله» این مطلب را از کتاب خطی «جزء من ادرکه الخلال من اصحاب ابنمنده» نقل میکند.

از آنجا که «محمد ابنمنده» به سال **۳۹۵**ه-.ق. فوت کرده است، لذا «احمد بن محمد ادریسی» را زنده به سال **۳۹۵**ه-.ق. فرض کرده است.

به هر روی از زندگانی، تحصیلات و محل سکونت احمد ادریسی استرآبادی هیچ اطلاعی در دست نیست. فقط یک اثر تاریخی به او نسبت داده شده است که در ذیل به آن اشاره میشود.

آثار:

تاریخ سمرقند

قطعاً این کتاب درباره ی تاریخ شهر «سمرقند»، حکام، علما، شعرا و روی دادهای مربوط به سال های پیش از دوران حیات مولف تالیف شده است. اما به دلیل اینکه هیچ گزارشی از وجود و محتوای آن در دسترس نیست، نمیتوان از فصول و کیفیت کتاب سخن راند.

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی یافت نشد.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

منابع:

معجم المولفین ۱/۲۵۰.

«احمد بن محمد بن احمد جرجانی»

قرن ۴ه-.ق.

از محدثان ورع و پرهیزکار «جرجان»، در قرن چهارم ه-. ق.، «ابوعلی احمد بن محمد» است.

رجالی بزرگ، مرحوم «نجاشی» او را توثیق کرده است. وی تعداد زیادی حدیث از روات «شیعه» و «سنی» نقل میکند. احادیثش مورد طعن واقع نشده است.

از محل تولد و وفات وی چیزی نمیدانیم. اما به سکونتش در «مصر» تصریح شده است.

آثار:

الرجال (من روی من طرق اصحاب الحدیث، ان المهدی من ولد الحسین (ع))

گفته میشود، کتاب رجال وی، مبسوط و بزرگ بود. گویا این کتاب شامل معرفی کلیه کسانی می شد که حدیث «ان المهدی (عج) من ولد الحسین (ع)» را از طرق اصحاب حدیث نقل کردهاند. هم چنین سایر اخبار درباره ی مهدی موعود (عج) در این اثر جمعآوری شده بود.

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی یافت نشد.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

منابع:

اعیان الشیعه ۳/۷۵؛ تنقیح المقال ۱/۷۹؛تهذیب المقال ۳/۳۸۴؛ جامع الرواه ۱/۶۱؛ الجامع فی الرجال ۱/۱۵۶-۱۵۷؛ الذریعه ۱۰/۳۷ ، ۹۲؛ رجال النجاشی ۸۶؛ رجال علامه حلی ۱۹؛ طبقات اعلام الشیعه (نوابغ الرواه) ۴۰؛ قاموس الرجال ۱/۵۷۴؛ مستدرکات علم الرجال ۱/۴۱۵-۴۱۶؛ مصفی المقال ۶۲؛ معجم رجال الحدیث ۲/۳۴۵؛ موسوعه مؤلفی الامامیه ۴/۴۷۱.

«احمد بن محمد بن احمد بن طرخان کندی جرجانی»

قرن ۵ه-.ق.

«ابوالحسن احمد بن محمد بن احمد بن طرخان کندی جرجانی»، از محدثان قرن پنجم ه-. ق. است.

او را ثقه و صحیح السماع توصیف کرده اند. گویا معاصر با «نجاشی» است.

برخی منابع مانند «رجال قهپایی»، نسبت او را «جرجرایی» ثبت کرده است.

آثار:

ایمان ابی طالب

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی یافت نشد.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

منابع:

اعیان الشیعه ۳/۷۷؛ بهجه الآمال ۲/۱۰۷؛ جامع الرواه ۱/۶۱؛ خلاصه الاقوال ۲۰؛ الذریعه ۲/۵۱۲؛ رجال ابن داوود ۳۸؛ رجال نجاشی ۸۷، ریحانه الادب ۵/۱۰؛ طبقات اعلام الشیعه (النابس فی القرن الخامس) ۲/۲۲؛ فرهنگ بزرگان اسلام و ایران ۶۵؛ قاموس الرجال ۱/۵۷۵؛ لغت نامه ی دهخدا (ذیل کاتب) ۵۴؛ مجمع الرجال ۱/۱۳۵ و ۷/۳۰، ۱۲۰؛ معجم التراث الکلامی ۱/۵۵۷؛ معجم رجال الحدیث و ثقاته ۱/۳۲۹؛ معجم مولفی الشیعه ۵/۱۲۰؛ منتهی المقال ۱/۳۱۴؛ نقد الرجال ۱/۱۵۰.

«سید احمدعلی بن محمدصادق حسینی استرآبادی»

قرن ۱۲ه‍-.ق.

مورخ و شرح حال نگار قرن دوازدهم ه‍-.ق. در «هندوستان»، «احمدعلی بن محمدصادق بن محمدامین حسینی استرآبادی»، از دانشمندان ایرانی است که در آن سرزمین سکونت اختیار کرد و به تالیف و تحقیق پرداخت.

از شرح احوال، تحصیلات و سال ولادت و وفات وی هیچ اطلاعی در دست نیست. مشخص نیست که احمدعلی خود به سوی «هند» سفر کرده و در آنجا رحل اقامت افکنده، یا پدر و نیاکانش در «هندوستان» زندگی میکردند؟

در منابع، دو تن با نام «محمدصادق استرآبادی» شناخته شده است. نخست، «ملا محمدصادق»، از شاگردان «علامه مجلسی» است که برای تحصیل به «اصفهان» کوچ کرده است. دوم «میر محمدصادق»، شاعر و متخلّص به «مظهر» که مردی خلیق و صاحب کمالات در زمان «ناصر الدین شاه» توصیف شده است.

از نظر امکان زمانی، شاعر یاد شده را نمیتوان پدر احمدعلی تصور کرد. اما «ملا محمدصادق»، شاگرد «علامه مجلسی» امکان دارد که پدر احمدعلی تصور گردد.

به هر روی، او عالم و مورخ بود. کتابی از وی برجای

مانـده است که در احوال «شاه مقیم محکم الـدین قادری بن ابوالمعالی بن شاه نور بن میران لعل» و خانـدانش است. این اثر به سال ۱۱۷۲ه-.ق. تالیف شده است. بنابراین در این زمان زنده بود.

آثار:

تذکره مقیمی

این اثر در دو باب تـدوین شـده است. باب اول به شـرح احوال «شاه مقیم»، نیاکان، خاندان و روی دادهای زمان وی اختصاص دارد. باب دوم درباره ی احوال و مقامات «پیرپیلو شاه قادری» و مریدان و جانشینان اوست.

آغاز:

«ای ناطقه در بیان اوصاف تو لال

از درک تو قاصر است اوهام و خیال»

نسخه های خطی:

حداقل ۳ نسـخه ی خطی از این کتاب در کتابخانه های پاکسـتان موجود است. نسخه های شناسایی شده با شماره ثبت عبارت اند از:

شماره ۹/۲۹۷-مح۲ در «کتابخـانه ی خیرپور» در ۱۶۱ صـفحه، کتابت سال ۱۲۶۷ه-.ق.، شماره ۸۱۲۸ در ۳۲۴ صفحه، کتابت سده ی ۱۳ه-.ق. و شماره ۳۶۶۲ در ۵۰ صفحه، کتابت سال ۱۳۴۱ه-.ق. هردو در «کتابخانه ی گنجبخش». شاید دو نسـخه ی دیگر هم در «راولپندی» و «سرگودها» قابل شناسایی است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

منابع:

تلامذه علامه مجلسـی ۱۰۶؛ حدیقه الشـعراء ۳/۱۶۸۴؛ دانشـنامه زبان و ادب فارسـی ۱/۳۷۸؛ زندگی نامه علامه مجلسـی ۲/۴۲؛ فهرست نسـخه هـای خطی کتابخانه ی گنجبخش پاکسـتان ۴/۲۱۰۰؛ فهرست واره کتابهـای فارسـی ۳/ ۲۰۷۸؛ گلزار جاویدان ۳/۱۳۶۹؛ لؤلؤه البحرین ۱۱۷؛ مجمع الفصحاء (بخش دوم از جلد دوم) ۱۳۸۱.

«سید اسحاق حسینی استرآبادی»

(سید اسحاق حروفی)/۷۷۱ — ح ۸۳۱ه‍-.ق.

شاعر و ادیب قرن هشتم و نهم ه‍-. ق.، «ابوالبقا سید اسحاق حسینی استرآبادی»، مشهور به «سید اسحاق» حروفی، شاعر و ادیب، از یاران و پیروان «فضلالله حروفی» به شمار میرود.

از شرح احوال و زندگانی وی هیچ مطلب و سندی در دست نیست. «نفیسی» در «تاریخ نظم و نثر» به اختصاراز او یاد کرده است. اشکال نوشته های «نفیسی» این است که عادت به گفتن منبع ندارد، بلکه سعی در پنهان کردن منابع اطلاعاتی خود دارد. او بدون ذکر منبع، سید اسحاق استرآبادی را از اصحاب و مبلغان «حروفیان» برشمرده است.

شاید یکی از نخستین کسانی که در شناختن آثار «حروفیه» و چهره های شاخص این فرقه تلاش کرد، «کلمنت هوارت» مترجم وکارپرداز فرانسوی است. سپس «ادوارد براون» در این باره تحقیقاتی کرد و مقالاتی انتشار داد.

آنچه مسلم است، نام یکی از پیروان مشهور «فضلالله حروفی»، «سید اسحاق» یا «امیر اسحاق» بوده است. «آقابزرگ» او را «سید اسحاق حروفی» نامیده است.

از آنجا که آثار سید اسحاق به گویش «گرگانی» است، برخی او را همشهری «فضلالله استرآبادی» معرفی کردهاند.

برخی دیگر فراتر رفته، سید اسحاق را شوهر یکی از دختران «فضلالله» دانستهاست. نویسندهی مقاله جنبشهای

فکری مذهبی-سیاسی عصر «تیموریان»، مولانا «مجد الدین استرآبادی» و سید اسحاق را دامادهای «فضلالله» معرفی کرده است.

در «دانشنامه جهان اسلام»، سید اسحاق در زمرهی جانشینان و خلفای «فضلالله حروفی» شمرده شده است.

بنابراین گزارش، سید اسحاق «مرشد خراسان» لقب داشت. او در «محرم نامه» سال تولد خود را ۷۷۱ه-.ق. نوشته است.

سید اسحاق آثاری در نظم و نثر برای بیان عقاید فرقهی «حروفیه» پدید آورده است که در ذیل به معرفی آنها خواهیم پرداخت.

آثار:

۱. اشارت نامه

این اثرِ سروده شده به زبان فارسی، یکی از منابع فرقه ی «حروفیه» است. شاید نسخه هایی از آن در «موزهی ملی بریتانیا» و دانشگاه «کمبریج» موجود باشد. در حال حاضر فقط یک نسخه شناسایی گردید که ذیلا معرفی میشود.

آغاز:

«بیا ای هوشمند حکمت آموز

بفضل ایزدی شمعی برافروز»

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه دانشگاه استانبول» به شماره ۱۱۷۲ در ۹ برگ ۱۹ سطری با کتابت خط نستعلیق زیبا موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۲. الفت نامه

این اثر را نمیتوان به طور قطع و یقین به سید اسحاق نسبت داد؛ زیرا در هیچ یک از منابع، جزو آثار وی شمرده نشده است. فقط دو نسخه ی خطی از آن در «کتابخانه ی آیت الله العظمی مرعشی نجفی (ره)» موجود است که فهرست نویس نام مولف آن را «اسحاق بیک» آورده است.

برای تحقیق بیشتر باید به اصل نسخه های شماره ۶۹۶۹ و ۱۳۲۰۶ مراجعه شود.

۳. امانت نامه

از این اثر یک گزارش در فهرست کتابهای فارسی «واتیکان» به وسیله «اتور روسی» داده شده است. به نوشتهی وی، در متن کتاب از مولف چنین یاد شده است: «امیر کبیر حق الحق بحق و المعارف سید اسحاق ماواه الجنه»

۴. بشارت نامه

یکی دیگر از کتاب های سید اسحاق بشارت نامه است. شاید این اثر نیز به نظم و دربارهی عقاید «حروفیه» است.

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی یافت نشد.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۵. تراب نامه (شراب نامه)

«ادوارد براون» نخستین بار به اشتباه این اثر را شراب نامه تصور کرده است. تراب نامه در سه بخش تنظیم شده است. بخش اول درباره ی نبی (ص). بخش دوم درباره ی ولایت. بخش سوم درباره ی قیامت است. هر بخش با یک مقدمه شروع میشود.

آغاز:

«بسمله. بنام عاشق اول و محب ازل که به نظر جمیل...»

انجام:

«... که الفقر سواد الوجه فی الدارین خ الدین فیها ابد ارضی الله عنه... تم»

نسخه های خطی:

۱ نسخ خطی در «کتابخانه دانشگاه استانبول» به شماره ۵/۱۳۹ در مجموعهای شامل برگ ۸۵ تا ۱۰۷ موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی بروسه» به شماره ۶/۱۴۹۳ که حدود ۲۳ برگ تخمین زده میشود، موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۶. خواب نامه

این کتاب را «دانشنامه جهان اسلام» به سید اسحاق نسبت داده است. اما هیچ اثری از آن به دست نیامد. شاید در کتابخانه های «ترکیه» وجود داشته باشد.

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی یافت نشد.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۷. محرم نامه

محرم نامه یکی از مهم ترین کتابهای «حروفیه» است. سید اسحاق آن را به زبان و گویش گرگانی نوشته است. محققان مطالعه این کتاب را برای پژوهشگران موضوع «حروفیه»، در شناختن عقاید و افکار آنان ضروری توصیف کردهاند.

مولف آن را در ۲۱ مقدمه و یک خاتمه تنظیم کرده است. فقط دیباچهی کتاب به زبان فارسی است. مطالعهی کتاب برای کسی که بر اصطلاحات، رموز و گویش محلی استرآبادی آشنا نباشد، چندان مفهوم نیست.

نسخه های خطی:

باوجود اینکه محرم نامه چاپ شده است، اما در حال حاضر هیچ نسخه ی خطی یافت نشد.

نسخه های چاپی:

هوارت آن را در مجموعه رسائل «حروفیه» از صفحه ۱۳ تا ۵۸ به سال ۱۳۲۷ه‍.ق. در «لیدن» چاپ کرده است. ظاهراً او همین کتاب را به زبان فرانسه ترجمه و از صفحه ۹۴-۲۰ آورده است. اما متن اصلی و ترجمه، دارای اغلاط است.

۸. نامه نامی

نامه نامی، اثر دیگری از سید اسحاق در شرح اصول عقاید «حروفیان» است.

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی یافت نشد.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۹. وصیت نامه

سید اسحاق این اثر را به سال ۸۱۸ه‍.ق. در «استرآباد» نگاشته است. این نسخه با دو کتاب دیگر از وی، با عنوان های «تراب نامه» و «ولایت نامه» همراه است.

آغاز:

«شکر و سپاس حضرت واجب الوجودی را که از برای محافظت آداب ... جنس انسان را از جنس دواب ممتاز گردانید.»

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی بروسه ترکیه» شاید به شماره ۶/۱۴۹۳ موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۱۰. ولایت نامه

آخرین اثری که به سید اسحاق نسبت داده شده است، ولایت نامه است. محتوای آن نیز شامل نثر و نظم در آرای «حروفیان» است.

آغاز:

«بسم الله. شکر و سپاس و حمد بیقیاس بانی عالم»

انجام:

«شد ولایت نامه در چارم تمام

از مه ربیع الاول و السلام»

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه دانشگاه استانبول» به شماره ۶/۱۳۹ در ۵ برگ و به خط نستعلیق موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی بروسه» به شماره ۷/۱۴۹۳ در ۲۵ برگ و کتابت ۱۰۳۵ه-.ق. موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

منابع:

اثر آفرینان ۱/۲۴۱؛ تاریخ نظم و نثر در ایران ۲۲/۷۹۱؛ دانشنامه جهان اسلام ۱۳/۸۵؛ فهرس اعلام الذریعه ۱/۱۶۲؛ فهرست واره کتاب های فارسی ۶/۶۸۶ و ۷۱۰۹، ۱۹۸ و ۸/۸۳۵، ۱۰۸۴؛ لغت نامه ی دهخدا (ذیل حروفیه)۴۸۷؛ مولفین کتب چاپی فارسی و عربی ۱/۵۳۳؛ مجموعه رسائل حروفیه (مقدمه).

«سید اسحاق بن حسن کردکویی»

قرن ۱۴ه-.ق.

روحانی فاضل، ادیب و شاعر خوش ذوق «کردمحله»، که حدود سال های ۱۲۹۰ تا ۱۲۹۴ شمسی، دیده از جهان فروبست. وی یکی از بزرگان شعر و ادب ناحیه ی «گرگان» است.

او ظاهراً «مداح» تخلّص می کرد. بازماندگان این خاندان، به افتخار شهرت نیای بزرگ شان، «مداحی» نامیده می شوند.

سید اسحاق در کردکوی، قدم به گیتی نهاد. در آنجا رشد کرد و به تحصیل پرداخت. عاقبت در زادگاهش نیز تن به خاک سپرد.

او در دوران میان سالی، نورِ چشمان خود را از دست داد و نابینا گردید. به همین جهت دچار سختی زندگی گشت. باوجود این شور و نشاط سرودن را از دست نداد.

بیشتر اشعار سید اسحاق، مدح و ثنای رسول خدا (ص)، ائمه ی اطهار (ع)، مولودیه ها و قصاید مذهبی است.

مجموعه اشعار و قصاید وی پراکنده شده و فقط بخشی از یک قصیده ی مولودیه اش برجای مانده است.

آثار:

قصیده مولودیه

نویسنده ی محترم، «مفاخر استرآباد و جرجان»، «میرتقی حسینی گرگانی»، ضمن شرح حال مختصری از شاعر، بخشی از این قصیده را نیز در اثر خود ثبت کرده است.

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی یافت نشد.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

منابع:

فرهنگ نامه ی مفاخر استرآباد و جرجان ۲/۲۰۳-۲۰۵.

«اسکندر بن دبیس جرجانی»

قرن ۵ه-.ق.

«آقابزرگ» به نقل از «لسان المیزان»، «اسکندر بن دبیس بن عکبر رشیدی جرجانی» را به عنوان یکی از فقهای زاهد معرفی می کند.

براساس همین گزارش، اسکندر از نوادگان «مالک اشتر نخعی» است. لقب وی «صارم الدین بوده» و باوجود اهل علم و فقه بودن، در لباس امرا زندگانی می کرد.

پس از آن تصریح می نماید که اسکندر بن دبیس، تصانیفی در مذهب امامیه داشت. اما نام و نشانی از آنها به دست نمی دهد.

این در حالی است که منابع دیگر، در نام پدر، جد و نسبت وی اختلاف دارند. نام پدرش را «دبیس»، «دربیس»، «دوبس» و نام جدش را «عکبر»، «عکیر»، «عکر»، «عسکر» و نسبت «رشیدی» را «ورشیدی»، «ورشندی» و نسبت «جرجانی» را «خرقانی» هم نوشته اند.

این همه، از اشتباهات کاتبان و نسخه نویسان ناشی شده است. اما آنچه اکثر منابع به آن اعتماد کرده اند، همان صورتی است که در فوق به نگارش درآمد.

از آنجا که نام و نشانی، از آثار اسکندر بن دبیس جرجانی نیامده، ما نیز عاجز از برشمردن آنها هستیم. لیکن به جهت اینکه آثاری داشته است، در زمره ی اثرآفرینان «جرجان» و «استرآباد» شمرده شد.

منابع:

اعیان الشیعه ۱/۳۰۱؛ امل الآمل ۲/۳۳جامع الرجال ۱/۲۳۷؛ جامع الرواه ۱/۹۰؛ طبقات اعلام الشیعه (النابس فی القرن الخامس) ۲/۳۰-۳۱؛ فهرست منتجب الدین ۱۶؛ قاموس الرجال ۲/۵؛ لسان المیزان ۱/۵۰۴؛ معجم رجال الحدیث ۳/۸۷؛ معجم رجال الحدیث و ثقاته ۱/۴۷۵.

«اسماعیل استرآبادی»

قرن ۱۳ه-.ق.

«شیخ اسماعیل استرآبادی» از علما و دانشمندان قرن سیزدهم ه-. ق. است. از آنجا که سال ۱۲۳۸ه-.ق. کتاب «مائده الزائرین» را ترجمه نموده است، میتوان تصور کرد که تا سال یاد شده زنده بوده است.

از این مولف جز آنچه «آقابزرگ» و فهرست نویس نسخه ی خطی بیان داشتهاند، مطلب دیگری در دست نیست.

مرحوم «ملاـ محمدصالح استرآبادی» از یک تن به نام ملا اسماعیل استرآبادی (فقیه) سخن گفته است که هم در طب دستی داشته و هم خطاط بوده است.

به نظر نمیرسد این شخص همان ترجمه کنندهی «مائده الزائرین» باشد.

آثار:

۱. ترجمه مائده الزائرین

کتاب «مائده الزائرین» اثر «شیخ محمدجعفر شریعتمدار استرآبادی» در موضوع دعا و زیارت ائمه ی معصومین سلام الله علیهم

اجمعین است. شیخ اسماعیل آن را به فارسی ترجمه کرده است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آیت الله العظمی مرعشی نجفی (ره)» به شماره ۱۰۹۲۱ در ۲۹۳ برگ و کتابت سال ۱۲۴۵ه-.ق. موجود است.

بنا به گزارش «آقابزرگ»، ۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی خصوصی سید محمد لواسانی» در «نجف اشرف» موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۲. العقیده الفریده

این اثر منظومه‌ای در موضوع علم کلام است. بنا به نوشته‌ی «آقابزرگ»، او کتاب «انیس الزاهدین» «شیخ محمدجعفر استرآبادی» را به خط شیخ اسماعیل استرآبادی دیده است. همانجا ضمن اشاره به اشعار عربی از وی، به «منظومه ی کلامی استرآبادی» تصریح میکند.

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی یافت نشد.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

منابع:

الذریعه ۲/۴۵۵ و ۴/۱۳۲؛ شرح حال علما و ادبای استرآباد (استرآبادنامه) ۱۶۴؛ فهرست نسخه های خطی کتابخانه ی آیت الله العظمی مرعشی نجفی (ره) ۲۷/۳۳۳؛ طبقات اعلام الشیعه (الکرام البرره) ۱/۱۳۲؛ گنجینه ی دانشمندان ۶/۴۰۶؛ موسوعه مؤلفی الامامیه ۶/۳۶۸-۳۶۹.

«اسماعیل بن ابراهیم استرآبادی»

... – ۹۳۲ه-.ق.

شاعر، ادیب و خطاط قرن دهم ه-. ق. در یک خانواده ی هنری زاده شد. «پدرش ابراهیم استرآبادی» نیز خطاط و تعلیقنویس معروف است.

از اسماعیل استرآبادی همینقدر میدانیم که شعر نیز میسرود و «نجاتی» تخلّص میکرد. برخی او را هروی معرفی کردهاند. لیکن بنا به تصریح خودش و شهادت «سام میرزا»، استرآبادی و از خطاطان دربار «بایسنقر» بود.

گویا «سپهر» تاریخ وفاتش را سال ۹۳۲ه-.ق. تعیین کرده است. اما بجز او کس دیگری از تولد و وفاتش سخن نگفته است. ملا «محمدصالح» نیز از یک عالم استرآبادی با نام اسماعیل استرآبادی که خطاطی هم میکرد نام میبرد.

هر چند اسماعیل استرآبادی خطاط و شاعر است، اما از آنجا که برخی آثار او به عنوان تالیف میتواند محسوب گردد، در این مجموعه ذکر گردید.

تعدادی از اشعارش در تذکره ها ثبت شده است. اما دیوان او به دست نیامد.

آثار:

۱. دیوان

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی یافت نشد.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۲. مناجات و کلمات حضرت علی (ع)

این اثر که جمعآوری کلمات امیرالمومنین (ع) و مناجات آن حضرت است، با خط زیبای نستعلیق نگارش شده است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی خصوصی حسین طاهرزاده بهزاد» در «استانبول» موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

منابع:

اثر آفرینان ۱/۲۵۴؛ احوال و آثار خوش نویسان ۱/۶۵؛ تحفه سامی ۱۳۶؛ تذکره روز روشن ۴۸؛ دانشنامه هنرمندان ایران و جهان اسلام ۸۲؛ الذریعه ۹/۷۳ و ۹/۱۱۷۱؛ شرح حال علما و ادبای استرآباد (استرآبادنامه) ۱۶۴؛ گلستان هنر ۴۸؛ مناقب هنروران ۵۶.

«اسماعیل بن احمد اسماعیلی جرجانی»

(نجاتی استرآبادی)/۳۳۳-۳۹۶ه-.ق.

فقیه، متکلم، ادیب و محدث «شافعی» مذهب از خاندان بزرگ علم و دین، «ابوسعد اسماعیل بن احمد» مشهور به «اسماعیلی شافعی»، یکی دیگر از بزرگان قرن چهارم ه- ق. در سرزمین «جرجان» و «استرآباد» است.

به احتمال زیاد اسماعیلی در «جرجان» زاده شد. تحصیلاتش را نزد والدش و دیگر دانشمندان «جرجان» گذراند. به شهرهای مختلف «ایران» و «عراق» سفر کرد و از بزرگان بهره برد؛ چون به مقام بلند دانش دست یافت، کرسی درس بر پا کرد و شاگردان زیادی پرورید.

«حمزه سهمی» او را دارای خصال ستوده و اخلاقی پسندیده توصیف کرده است.

از پدرش و «ابوبکر محمد بن ابراهیم شافعی»، «محمد بن اسحاق فاکهی»، «ابوالعباس اصم»، «محمد بن احمد بن حفص دینوری» و «محمد بن علی بن دحیم کوفی» حدیث نقل میکند.

بسیاری، از جمله فرزندانش، «محمد بن احمد بن شعیب رویان»، «ابومحمد الخلال»، «علی بن محسن تنوخی» و «حمزه بن یوسف سهمی» از وی روایت میکنند.

اسماعیلی در ۶۳ سالگی هنگام اقامه نماز مغرب در شب جمعه

پانزدهم ربیع الآخر ۳۹۶ه-.ق. دیده از جهان فروبست. برادرش «ابونصر اسماعیلی» بر وی نماز خواند. تشییع جنازهی بسیار باشکوهی برای وی برگزار گردید. در صحرای «باب الخندقِ» «جرجان» نزد مقبره پدرش به خاک سپرده شد.

آثار:

۱. تهذیب النظر

بنا به نوشتهی سهمی، این اثر، کتاب بزرگی در علم اصول فقه بود.

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی یافت نشد.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۲. کتاب الاشربه

«سهمی» این کتاب را در رد «جصاص» معرفی کرده است. شاید منظورش «احمد بن علی جصاص رازی حنفی» است. اما به نظر میرسد موضوع آن احکام خوردنیها و نوشیدنیهاست.

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی یافت نشد.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

منابع:

الاعلام للزرکلی ۱/۳۰۸؛ البدایه و النهایه ۱۱/۳۵۹؛ تاریخ الاسلام (حوادث سنه ۳۸۱-۴۰۰) ۳۳۰؛ تاریخ بغداد ۶/۳۰۹؛ تاریخ جرجان ۱۴۷-۱۴۹؛ تبیین کذب المفتری ۲۰۷-۲۱۱؛ سیر اعلام النبلاء ۱۱/۱۹ و ۱۷/۸۷؛ شذرات الذهب ۳/۱۴۷ و ۴/۵۰۶؛ طبقات الشافعیه الکبری ۳/۳۶۹؛ طبقات الشافعیه لابن قاضی شهبه ۱/۱۵۵؛ طبقات الشافعیه للاسنوی ۱/۵۱-۵۲؛ طبقات الفقهاء للشیرازی ۱۲۱؛ العبر فی خبر من غبر ۲/۱۸۸ و ۳/۶۰؛ مرآة الجنان ۲/۴۴۸؛ فرزانگان مازندران ۱/۳۱۱؛ الکامل فی التاریخ

۹/۱۹۰؛ مختصر طبقات الفقهاء ۳۷۵؛ معجم الاصولیین ۱/۲۵۶؛ معجم المولفین ۱/۳۵۷ و ۲/۲۵۷؛ المنتظم فی تاریخ الامم و الملوک ۱۵/۵۰؛ الموسوعه المیسره فی تراجم ائمه التفسیر و الاقراء و... ۱/۴۷۹؛ موسوعه طبقات الفقهاء ۴/۱۰۵-۱۰۶؛ النجوم الزاهره ۴/۲۱۴.

«اسماعیل بن حسان جرجانی»

۴۷۳-۵۳۱ه-.ق.

برخی منابع به اشتباه «اسماعیل بن حسین جرجانی»، پزشک معروف ایرانی را «اسماعیل بن حسان» نوشته اند. چنانچه «اسماعیل بن حسن» نیز اشتباه است.

نام و شرح حال وی ذیل مدخل اسماعیل بن حسین جرجانی خواهد آمد.

«سید اسماعیل بن حسین جرجانی»

(حکیم سید اسماعیل جرجانی)/۴۳۴-۵۳۱ه-.ق.

«سید اسماعیل بن حسین جرجانی»، (متوفای ۵۳۱ یا ۵۳۵ق.)، نویسنده ی مفصل ترین دایرهالمعارف پزشکی فارسی، یعنی «ذخیره خوارزمشاهی»، شخصیت ذوفنونی بود که در «جرجان» زاده شد، در «خوارزم» و «گرگانج» زیست و در «مرو» درگذشت. او علاوه بر شهرهای یاد شده، به شهرهای دیگری مانند «قم» و سرخس نیز سفر کرد. اما از جزئیات سفرهای او همانند جزئیات زندگی و تحصیلاتش، آگاهی مفصلی در دست نیست.

شرف الدین ابوالفضایل یا ابوابراهیم اسماعیل جرجانی، از خاندانی علوی و حسینی بود. او در نیمهی اول قرن پنجم دیده به جهان گشود. در کودکی و جوانی مقدمات علوم را آموخت و به جهت رونق دانش در پایتخت «خوارزمشاهیان»، به «گرگانج» سفر

کرد. او در آنجا و دیگر شهرهای «ایران» بزرگِ آن روزگار، از «ابوالقاسم قشیری» (۳۷۶-۴۶۵ق.)، «ابنابیصادق نیشابوری» (حدود ۳۸۵- ۴۷۰ق.) شاگرد بلافصل «ابنسینا» و «احمد فرخ»، دانش پزشکی را فراگرفت.

اسامی دیگر استادان او در ادب، فلسفه و حکمت مشخص نیست. اما جرجانی در «ذخیره ی خوارزمشاهی» و دیگر آثارش، به استفاده از آثار «ابنسینا»، «محمد بن زکریای رازی»، «ابوالحسن طبری ترنجی»، «احمد فرخ»، «جالینوس»، «بقراط» و «اهرن» اشاره کرده است.

اهمیت نقش جرجانی در رشد و توسعه پزشکی در «ایران»، نه فقط از جهت مهارت و شهرتش در درمان بیماران، بلکه از جهت تالیف قدیم‌ترین و مفصل‌ترین دانشنامهی پزشکی فارسی است. پیش از او پزشکان زبردست و مشهور ایرانی مانند ابنسینا، کتابهای خود را به زبان عربی مینوشتند. چند کتاب و رساله ی کوچک به زبان فارسی نوشته شده بود. اما آنها هیچکدام به اندازه «ذخیره خوارزمشاهی» وسعت و شمول بر همهی شاخه های پزشکی نداشتند.

سید اسماعیل جرجانی با تسلط بر واژگان فارسی، توانسته است در بسیاری از موارد، اصطلاحات فارسی را به جای اصطلاحات عربی و یونانی بکار برد. در اسامی ناخوشیها، داروها، اندامان انسان، حیوان و گیاه، واژگان فارسی را بخوبی بکار برده و در موارد زیادی، واژه یا اصطلاح جدیدی وضع کرده است.

«بیهقی» او را به عنوان احیاگر دانش پزشکی شناخته است. بسیاری از نویسندگان آثار پزشکی پس از او، بدون نام بردن از جرجانی، آثار او را مورد استفاده قرار دادهاند.

آثار:

۱. الاجوبه الطبیه و المباحث العلائیه

این اثر طبی در پاسخ به سوالات پزشکی تدوین شده است. شاید بتوان گفت که منتخباتی از «ذخیره خوارزمشاهی» کتابِ بزرگِ طبی سید اسماعیل جرجانی، است.

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی یافت نشد.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۲. الاغراض الطبیه و المباحث العلائیه

این کتاب خلاصه‌ای از کتاب «ذخیره خوارزمشاهی» است. مولف کتابش را در پنج قسم و هر قسم را در چند باب ترتیب داده است. قسم اول در تعریف و حد طب است. قسم دوم در حفظ تندرستی و سلامتی بدن است. قسم سوم در معالجه امراض از سر تا قدم است. قسم چهارم در ادویه مفرده و قسم پنجم در ترکیبات دارویی و گیاهی است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی ملی شیراز» به شماره ۲۲/۳۵۹ در ۱۰۸ برگ، دو طرف ناقص است، وجود دارد.

۲ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آستان قدس رضوی (ع)» به شماره ۱ در ۲۵۹ برگ و کتابت سال ۸۶۰هـ.ق. و شماره ۲ در ۴۱۷ برگ که آخرش ناقص است، وجود دارد.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آصفیه حیدرآباد» به شماره ۷۴۲ در ۱۰۱۲ صفحه وجود دارد.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی خصوصی عباس کاشانی» در «کربلا» به شماره ۱۴ و کتابت سال ۸۶۰هـ.ق. وجود دارد.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی دانشکده ی الاهیات دانشگاه فردوسی مشهد» به شماره ۹۲۵ در ۲۲۲ برگ و کتابت سال ۱۲۶۷هـ.ق. وجود دارد.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی دایره‌المعارف بزرگ اسلامی» به شماره ۲۴۸ در ۲۶۴ برگ، کتابت سال ۸۶۱هـ.ق. موجود است. این نسخه مقداری افتادگی دارد.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی عمومی معارف (دارالفنون)» به شماره ۱۳۴۸ در ۶۴۵ برگ موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی راجه محمودآباد لکهنو» به شماره ۵۳۸ در ۲۸۱ برگ، کتابت سال ۱۲۱۲ه-.ق. موجود است.

۴ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی دانشکدهی طب تهران» به شماره ۱۸ در ۲۶۷ صفحه و کتابت سال ۶۵۳ه-.ق. که شامل قسم اول کتاب و شماره ۱/۲۳۶ در ۲۸۰ برگ و کتابت سال ۱۰۶۸ه-.ق. که شامل اقسام اول تا سوم است، وجود دارد. نسخه ی سوم به شماره ۱۹ در ۱۱۵۴ صفحه ایضا شامل قسم اول تا سوم و شماره ۲۰ در ۲۵۲ صفحه، آخرش ناقص، وجود دارد.

۲ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مجلس شورای اسلامی» به شماره ۶۰۹۵ در ۶۳۰ برگ و شماره ۶۰۹۳ در ۳۵۰ برگ وجود دارد. نسخه‌ی اول در قرن ۷ و نسخه‌ی دوم در قرن ۹ه-.ق. کتابت شده است.

۶ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آیت الله العظمی مرعشی نجفی (ره)» به شماره ۱۲۸۱ در ۱۶۹ برگ، شماره ۱۱۹۷۴ در ۱۴۳ برگ، کتابت سال ۸۹۴ه-.ق.، شماره ۱۱۴۰۴ در ۱۵۳ برگ، کتابت سال ۱۰۹۱ه-.ق.، شماره ۱۳۲۵۳ در ۱۲۶ برگ، کتابت سال ۶۲۶ه-.ق.، شماره ۱۲۵۰۶ در ۱۸۰ برگ، کتابت سده ۷ و ۸ه-.ق. و شماره ۶۲۰۸ در ۷۵ برگ و کتابت ۸۹۵ه-.ق. وجود دارد.

۳ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مدرسه ی عالی شهید مطهری (سپهسالار)» به شماره ۷۹۵ در ۱۸۷ برگ، کتابت ۶۵۱ه-.ق.، شماره ۷۹۳ در ۲۶۰ برگ، کتابت قرن ۸ه-.ق. و شماره ۷۹۲ کتابت قرن ۹ه-.ق. وجود دارد.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی انستیتو نسخه‌های خطی جمهوری آذربایجان (باکو)» به شماره E۹۹۰ در ۲۷۵ برگ و کتابت قرن ۹ه-.ق. وجود دارد.

۲ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی نسخه‌های موسسه خاورشناسی فرهنگستان علوم روسیه» به شماره A-۲۷۹ و شماره A۲۸۰- وجود دارد. نسخه‌ی اخیر در ۲۱۱ برگ و کتابت سال ۶۳۷ه-.ق. است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه مدرسه ی آیت الله العظمی گلپایگانی (ره)» به شماره ۱۲/۹ در ۳۰ برگ، کتابت سال ۸۶۳ تا ۸۸۳ه-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی همدرد کراچی پاکستان» به شماره الف ۱-۳ در ۵۳۲ صفحه کتابت سال ۱۱۹۷ه-.ق. وجود دارد.

۲ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی رضا رامپور» «پاکستان» به شماره ۱۰۷۰۰ و ۱۲۶۶ که نسخه‌ی اخیر در ۴۶۳ برگ و کتابت سال ۵۰۶ه-.ق. موجود است. اگر این تاریخ صحیح باشد، باید گفت در زمان مولف و یا همزمان باتالیف آن استنساخ یا کتابت شده است.

۴ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی ملی تبریز» به شماره ۳۴۱۷ در ۱۸۶ برگ شامل مقاله ۹ تا ۲۱، شماره ۳۶۱۱ در ۱۲۳ برگ،

کتابت سال ۶۲۶ه-.ق.، شماره ۳۶۱۹ در ۱۲۶ برگ، کتابت سال ۶۲۶ه-.ق. شامل قسم دوم و شماره ۳۵۸۱ در ۳۵۲ برگ، کتابت سال ۷۳۰ه-.ق. موجود است.

۳ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی ملی جمهوری اسلامی ایران» به شماره ۲۴۸ در ۲۶۴ برگ، کتابت ۸۶۱ه-.ق.، شماره ۱۰۰۲ف در ۵۸۵ برگ، کتابت ۹۲۹ه-.ق. و شماره ۱۳۱۳ف در ۲۱۳ برگ، کتابت قرن ۱۱ه-.ق. وجود دارد.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی بروسه» به شماره ۱۱۴۵ در ۱۸۸ برگ و کتابت سال ۵۹۹ه-.ق. وجود دارد.

چند نسخه ی خطی هم در کتابخانه‌های مختلف «پاکستان» و «هند» موجود است.

نسخه های چاپی:

ظاهراً نخستین‌بار به سال ۱۳۴۵ بنیاد فرهنگ «ایران» در «تهران» در قطع رحلی و ۷۳۰ صفحه آن را چاپ کرده است. اخیراً نیز (به سال ۱۳۸۴) توسط دانشگاه «تهران» در ۲ جلد قطع وزیری تجدید چاپ گردیده است.

۳. الاورام و البثور و الحمیات

کتاب درباره ی انواع ورم‌ها، جوش‌های ریز و تب‌های گوناگون نوشته شده است.

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی یافت نشد.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۴. تدبیر یوم و لیله

سید اسماعیل این کتاب را برای «قاضی ابوسعید احمد بن سعید» نوشته است. کتاب حداقل در سه قسمت است. مباحث آن نخست شاملِ شناختِ عناصرِ تشکیل دهنده جهانِ ماده و طبیعت و مزاج چهارگانه؛ سپس اسباب شانزده‌گانه سلامتی و مرض؛ و قسم سوم، هر آنچه یک شخص در شبانه روز به دانستن آن نیاز دارد، می گردد.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی ملی ملک» «تهران» به شماره ۲۴/۸۰۷ در ۲۸ برگ و کتابت سال ۹۳۸ه-.ق. وجود دارد.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۵. التذکره الاشرفیه

کتابی که از محتوا و نسخه‌های خطی آن هیچ اطلاعی در دست نیست.

۶. التذکره فی الصیدله و العقاقیر

درباره ی بیماری‌های حیوانات، (دامپزشکی) و داروهای گیاهی و ترکیب و خواص آنها نوشته شده است.

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی یافت نشد.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۷. تشریح

کتابی است در علم تشریح بدن.

نسخه های خطی:

به گزارش «استوری»، گویا ۱ نسخه ی خطی از آن کتاب در «لنینگراد» موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۸. حفظ الصحه

این کتاب در ۱۶ باب، شاید بخشی از کتاب «الاغراض الطبیه» است.

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی یافت نشد.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۹. خفی علائی (الخفیه العلائیه)

درباره ی شیوه‌های حفظ سلامتی، پیشگیری، توصیه‌های پزشکی، امراض خاص، مانند: حصبه جدری و غیره نوشته شده است. به نظر برخی این کتاب نیز مختصری از «ذخیره خوارزمشاهی» است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه مدرسه ی فیضیه» به شماره ۹۷۶ در ۱۱۱ برگ موجود است.

۲ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آصفیه حیدرآباد» به شماره ۱۱۸ در ۲۶۳ برگ، اولش ناقص و شماره ۱۰۳ در ۲۶۷ برگ و کتابت ۹۹۰ه‍.ق. موجود است.

۲ نسخه ی خطی در «کتابخانه آیت الله العظمی مرعشی نجفی (ره)» به شماره ۱۸۳۹ در ۷۹ برگ و شماره ۱۰۶۵۰ در ۱۰۱ برگ و کتابت سال ۱۰۶۳ه‍.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی ملی جمهوری اسلامی ایران» به شماره ۲/۴۴۰۹ موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مجلس شورای اسلامی» به شماره ۱/۳۰۶۴ در ۱۸۵ صفحه کتابت سال ۱۲۹۵ه‍.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه مدرسه ی امام عصر (ع) شیراز» به شماره ۶۹۲ در ۷۵ برگ و کتابت سال ۹۷۳ه‍.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی خانقاه نعمت اللهی تهران» به شماره ۴۹۲ در ۲۲۰ صفحه موجود است.

۳ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی دانشکدهی پزشکی تهران» به

شماره ۹۰ در ۱۸۱ صفحه، کتابت سال ۱۲۴۹ه-.ق.، شماره ۹۱ در ۴۷۴ صفحه، کتابت سال ۸۹۱ه-.ق. و شماره ۹۲ در ۲۱۳ برگ، کتابت سال ۹۸۸ه-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مدرسه ی آیت الله العظمی گلپایگانی (ره)» به شماره ۲/۱۷۷۳ در ۵۱ برگ رقعی و ناقص موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی دانشکدهی الاهیات و معارف اسلامی دانشگاه تهران» به شماره ۱/۸۱ موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی موزه ی بغداد» بخش کتب پزشکی و صیدله به شماره ۱۲۱ در ۲۳۰ برگ و کتابت سال ۱۰۴۱ه-.ق. موجود است.

و در نهایت چند نسخه ی خطی در «کتابخانه ی رضا رامپور» و دیگر کتابخانه‌های «پاکستان» موجود است.

نسخه های چاپی:

کهن‌ترین چاپ آن به سال ۱۸۹۱م. در «کانپور» و در ۱۱۴ صفحه، قطع وزیری انجام شده است. سپس به سال ۱۳۶۹ در «تهران» به وسیله موسسه اطلاعات با سعی و اهتمام دکتر «علی‌اکبر ولایتی» و دکتر «محمود نجم‌آبادی» در ۲۷۹ صفحه چاپ شده است.

هم چنین همراه مجموعه‌ای از نسخه‌های خطی پزشکی تحت عنوان «جنگ دستنویس طبی» به سال ۱۳۸۶ توسط موسسه مطالعات تاریخ پزشکی در ۴۸۱ صفحه رحلی چاپ گردیده است.

الذخیره الخوارزمشاهیه

کتاب مفصلی است در پزشکی به زبان عربی که به نظر برخی، ترجمه همان «ذخیره خوارزمشاهی» به زبان عربی است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی دانشکدهی پزشکی دانشگاه تهران» به شماره ۱۱۳ در ۴۶۰ صفحه و کتابت سال ۱۰۰۷ه-.ق. موجود است. این نسخه شامل کتاب اول و دوم از کل کتاب است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی ملی ملک» «تهران» به شماره ۴۷۷۲ در ۱۲۵ برگ و کتابت سده ۷ه-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی دانشکدهی ادبیات دانشگاه تهران» به شماره ۴۴۷ کتابت سده ۶ و ۷ه-.ق. شامل کتاب اول و دوم موجود است.

چند نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مدینه العلم امام خالصی» در «کاظمیه» موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۱۰. ذخیره خوارزمشاهی

این کتاب نخستین کتاب جامع پزشکی به زبان فارسی است. سید اسماعیل نوشتن آن را به سال ۵۰۴ه‍-.ق. آغاز کرده است. او کتابش را به «قطب الدین خوارزمشاه» تقدیم نموده است.

جرجانی خود در مقدمه کتابش می گوید: کامل‌ترین کتابی است که در پزشکی نوشته و پزشک هرچه نیاز داشته باشد در آن پیدا می کند. او کتاب را در ۱۰ باب یا قسمت تدوین کرده است.

ذخیره خوارزمشاهی در واقع دانشنامه بزرگ و تخصصی پزشکی محسوب می گردد که همه‌ی مباحث لازم پزشکی را دربردارد. اینهمه، از وسعت اطلاعات او حکایت دارد.

به عبارت روشن‌تر، جرجانی، پزشکی ایرانی را زنده کرد. بسا اسامی دارویی و پزشکی که در زبان فارسی وضع کرد و یا آن را احیا نمود.

براساس گزارش‌های موجود، ذخیره خوارزمشاهی به زبان‌های ترکی، عربی، حتی عبری، و زبان‌های اروپایی مانند: فرانسه و انگلیسی ترجمه شده است.

نسخه های خطی:

۵ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مرکزی اوقاف سلیمانیه» «عراق» به این شرح موجود است:

شماره ۶۶۲ در ۱۵ + ۶۷ + ۳۵ + ۱۰۷ برگ، کتابت سده ۱۱ه‍.ق.، ناقص و شماره ۲۲۳۱ در ۹۵ برگ کتابت سال ۱۰۳۵ه‍.ق. و ایضاً ناقص.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی پنجاب لاهور» به شماره ۱۳۸۵/۱۰–۸۸ در ۱۹۲ برگ موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی دارالکتب قاهره» به شماره ۳ طب، در ۴۴۷ برگ و کتابت ۱۰۱۹ه‍.ق. موجود است.

۳ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی سلیمیه ادرنه» (ترکیه) به شماره ۴۳۵ در ۳۲۵ برگ، کتابت سال ۶۶۹ه‍.ق.، شماره ۴۷۲۱ در ۳۴۳ برگ، کتابت سده ۷ه‍.ق. و شماره ۴۰۹۸ در ۵۴۷ برگ، کتابت سال ۱۰۶۰ه‍.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی عمومی اصفهان» به شماره ۳۲۴۰ در ۲۲۴ صفحه و کتابت سال ۱۰۷۳ه‍.ق. موجود است.

۳ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آستان قدس رضوی (ع)» به شماره ۵۵ در ۱۶۸ برگ، کتابت سال ۶۶۹ه‍.ق.، شماره ۵۳ در ۳۵۵ برگ، کتابت سال ۱۰۶۹ه‍.ق. و شماره ۵۴ در ۲۸۲ برگ، کتابت سال ۱۰۶۹ه‍.ق. موجود است. هیچ‌کدام از این نسخه‌ها کامل نیستند. برخی شامل کتاب سوم و برخی تا کتاب هفتم را در برمی‌گیرد.

۳ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی دانشکدهی ادبیات دانشگاه تهران» به شماره ۵ب در ۸۸۰ برگ، کتابت سال ۹۳۲ه‍.ق.، شماره ۲۶ب در ۳۹۰ برگ، کتابت سده ۱۱ه‍.ق. و شماره ۴۵ب در ۷۳۸ برگ، کتابت سده ۱۳ه‍.ق. که شامل باب اول تا باب سی و یکم است.

۲ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی دانشکدهی الاهیات و معارف اسلامی دانشگاه فردوسی مشهد» به شماره ۸۴۷ کتابت سال ۷۲۰ه‍.ق.، طرفین ناقص و شماره ۹۱۸ در ۳۶۸ برگ، کتابت سال ۹۹۲ه‍.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی دانشکدهی حقوق و علوم سیاسی تهران» به شماره ۱ب در ۱۷۹ برگ و کتابت سده ۱۱ه‍.ق. موجود است.

۱۰ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی دانشکدهی پزشکی تهران» به شماره ۱۱۰ در ۵۸۳ برگ، کتابت سده ۶ و ۷ه‍.ق.، شماره ۱۱۱ در ۴۰۶ صفحه، طرفین ناقص، شماره ۱۱۲ در ۶۸۶ صفحه، کتابت سال ۱۱۵۶ه‍.ق.، شماره ۱/۲۵۶ در ۴۳۲ صفحه، کتابت سال ۱۲۷۷ه‍.ق.، شماره ۲/۲۸۸ طرفین ناقص، شماره ۱۰۵ در ۱۱۶۴ صفحه ناقص، شماره ۱۰۶ در ۷۰۳ صفحه، کتابت سال ۸۰۸ه‍.ق.، شماره ۱۰۷ در ۴۷۹ صفحه، کتابت سال ۱۲۷۱ه‍.ق. و شماره ۱۰۸ در ۳۰۱ صفحه موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی کوپورلی استانبول» به شماره ۹۶۳ در ۶۴۸ برگ، کتابت سال ۹۸۲ه‍.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی لجنه ترقی اردو» در «کراچی» به شماره ۴ ق ف ۱۱۱ در ۴۰۰ صفحه، کتابت سده ۱۳ه‍.ق.

موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی موزه ی کابل» «افغانستان» به شماره ۱۰۰ در ۷۷۶ برگ موجود است.

۲۰ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مجلس شورای اسلامی» به شماره ۶۲۲۷ در ۱۷۰ صفحه، کتابت سال ۵۸۱ه‍.ق. از مقاله سوم کتاب اول، تا آخر کتاب سوم، شماره ۲۱۷۴ در ۴۴۵ صفحه، کتابت سده ۸ه‍.ق. شامل کتاب چهارم، پنجم و سه قسم از کتاب ششم، شماره ۲۱۷۵ در ۲۷۵ برگ، کتابت سده ۸ و ۹ه‍.ق. شامل یک قسم از کتاب ششم، شماره ۵۰۰۹ در ۲۴۷ برگ، کتابت سده ۸ه‍.ق. که اولش ناقص است و تا آخر کتاب پنجم، شماره ۶۰۹۴ در ۳۸۲ صفحه، کتابت سده ۱۰ه‍.ق. از کتاب اول تا سوم، شماره ۶۱۱۷ کتابت سده ۱۰ه‍.ق. از کتاب اول تا باب یازده کتاب چهارم، شماره ۶۲۰۴ در ۹۷۰ صفحه، کتابت سال ۱۰۲۴ه‍.ق.، شماره

۶۰۸۱ در ۷۰۰ صفحه، کتابت سال ۱۰۶۷ه‍.ق.، شماره ۳۲۲۴ در ۵۴۳ صفحه، کتابت سال ۱۰۷۸ه‍.ق. شامل کتاب دوم تا پایان کتاب ششم، شماره ۴۱۵۷ در ۱۷۲ برگ، کتابت سال ۱۰۸۸ه‍.ق. شامل کتاب هفتم، شماره ۲۶۴ در ۶۶۸ صفحه، کتابت سال ۱۰۸۸ه‍.ق. شامل پنج کتاب، شماره ۴۷۳۲ در ۳۵۸ برگ، کتابت سده ۱۱ه‍.ق.، شماره ۶۰۸۰ در ۱۷۴۷ صفحه، کتابت سده ۱۱ه‍.ق.، شماره ۲۶۳ در ۵۲۰ صفحه، کتابت سده ۱۱ه‍.ق.، شماره ۱/۳۳۶۳ در ۱۵۳ صفحه، کتابت سده ۱۲ و ۱۳ه‍.ق.، شماره ۳/۳۳۶۳ کتابت سده ۱۲ و ۱۳ه‍.ق.، شماره ۱/۶۲۰۷ کتابت سده ۲ه‍.ق.، شماره ۲/۳۰۶۴ کتابت سال ۱۲۹۵ه‍.ق. شامل کتاب دوم و سوم، شماره ۴۱۷۲ در ۸۰ برگ، کتابت سال ۱۳۰۰ه‍.ق. و شماره ۲۲۶ در ۷۳۲ برگ و کتابت سال ۱۳۱۹ه‍.ق. موجود است.

۱۷ نسخه ی خطی در «کتابخانه آیت الله العظمی مرعشی نجفی (ره)» به شماره ۸۵۴ در ۳۰۱ برگ تا پایان کتاب ششم، شماره ۱۲۶۷ در ۳۶۱ برگ شامل اندکی از کتاب سوم و چهارم و کل کتاب هفتم و هشتم، شماره ۳۸۰۹ در ۳۵۴ برگ شامل کتاب اول تا پایان کتاب چهارم، شماره ۴۶۲۳ در ۲۸۳ برگ، دو طرف ناقص و شامل سه کتاب اول، شماره ۲۸۷ در ۳۷۷ برگ، کتابت سال ۷۴۶ه‍.ق.، آخرش ناقص، شامل کتاب پنج کتاب اول، شماره ۹۰۷ در ۳۶۷ برگ، کتابت سال ۷۷۲ه‍.ق.، آخرش ناقص، کتاب ششم، شماره ۷۰۳۹ در ۲۲۰ برگ، کتابت سده ۸ از کتاب دوم تا سوم، شماره ۸۳۳۷ در ۷۳ برگ، کتابت سده ۸ه‍.ق.، شماره ۳۴۸۸ در ۳۸۲ برگ، کتابت سال ۸۶۴ه‍.ق. شامل پنج اول، شماره ۸۶۵۰ در ۵۴۴ برگ، کتابت سال ۸۸۴ه‍.ق.، شماره ۹۴۳۳ در ۳۳۹ برگ، کتابت سال ۸۸۷ه‍.ق. اولش ناقص، شامل کتاب اول تا پنجم، شماره ۸۲۵ در ۳۱۱ برگ، کتابت سال ۹۶۸ه‍.ق.، شامل پنج کتاب اول، شماره ۱۰۵۵۰ در ۱۶۹ برگ، کتابت سال ۹۷۶ه‍.ق.، کتاب اول، شماره ۱۳۳۸ در ۹۵ برگ، کتابت سال ۹۸۷ه‍.ق. شامل کتاب چهارم و پنجم، شماره ۷۸۱۰ در ۹۲ برگ، کتابت سال ۱۰۳۷ه‍.ق. و شماره ۷۹۶۷ در ۵۰۹ برگ، کتابت سده ۱۱ه‍.ق. موجود است.

۲ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مسجد اعظم» «قم» به شماره ۱۱۸۴ در ۲۳۰ برگ، کتابت سده ۱۰ و ۱۱ه‍.ق.، شامل قسم دوم از مقاله سوم تا مقاله پانزدهم از کتاب ششم و شماره ۳۵۶۳ در ۱۸۳ برگ، کتابت سال ۸۰۹ه‍.ق. از مقاله سوم تا مقاله هیجدهم کتاب ششم موجود است.

۵ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مدرسه ی عالی شهید مطهری (سپهسالار)» «تهران» به شماره ۷۹۱ در ۳۵۰ برگ، کتابت سال ۶۹۱ه‍.ق.، شماره ۷۳۷۲ در ۴۳ برگ، کتابت سده ۸ه‍.ق. از اول تا باب پنجم از مقاله ششم کتاب اول، شماره ۷۹۶ در ۳۸۷ برگ، کتابت سال ۸۷۰ه‍.ق.، شماره ۷۹۴ در ۳۶۳ برگ، کتابت سده ۱۱ه‍.ق.، پنج کتاب اول و شماره ۴۵۱۰ در ۱۹۲ برگ، کتابت سال ۱۲۳۸ه‍.ق. موجود است.

۱۳ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی ملی ملک» «تهران» به شماره ۴۴۹۳ در ۵۲۸ برگ، کتابت سال ۶۷۳ه‍.ق.، شماره ۴۵۰۸ در ۱۸۷ برگ، کتابت ۷۳۲ه‍.ق.، از قسم اول مقاله نخست کتاب ششم تا پایان مقاله سوم همان کتاب، شماره ۴۵۰۷ در ۲۰۵ برگ، کتابت سال ۷۳۲ه‍.ق.، از مقاله نهم کتاب ششم تا مقاله بیست و نهم همان کتاب، شماره ۴۵۵۶ در ۱۵۶ برگ، کتابت سال ۷۳۲ه‍.ق.، از قسم اول کتاب سوم تا پایان کتاب پنجم، شماره ۴۵۷۴ در ۴۶۷ برگ، کتابت سال ۹۸۳ه‍.ق.، شماره ۴۵۷۵

در ۱۰۲ برگ، کتابت سال ۱۰۱۷ه‍.ق.، از باب هشتم قسم دوم تا مقاله دوم از کتاب دوم، شماره ۴۵۰۹ در ۳۰۱ برگ، کتابت سده ۱۰ه‍.ق.، شماره ۴۵۲۴ در

۳۶۰ برگ، کتابت سده ۱۰ه‍-.ق.، شامل کتاب ششم، شماره ۴۷۷۳ در ۴۰۹ برگ، کتابت سده ۱۱ه‍-.ق. از اول تا قسم اول از کتاب سوم، شماره ۴۷۷۴ در ۳۲۹ برگ، کتابت سده ۱۱ه‍-.ق.، شامل کتاب ششم، شماره ۴۷۸۳ در ۲۱۲ برگ، کتابت سال ۱۲۳۶ه‍-.ق.، از اول کتاب تا پایان قسم دهم از کتاب سوم، شماره ۴۷۹۰ در ۵۶۲ برگ، کتابت سال ۱۲۶۳ه‍-.ق.، شامل کتاب ششم تا پایان آن و شماره ۴۷۸۹ در ۴۳۸ برگ، کتابت سده ۱۳ه‍-.ق.، از اول تا پایان کتاب پنجم موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی وزارت چاپ، نشر و ارشاد کابل»، به شماره ۲۱۱ در ۴۳۴ برگ، کتابت سال ۹۷۲ه‍-.ق. موجود است.

۸ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی ملی جمهوری اسلامی ایران» به شماره ۱۱۲۶ف در ۶۱۳ برگ، کتابت سال ۸۵۸ه‍-.ق.، شماره ۲۵۰ف در ۲۲۷ برگ، کتابت سده ۹ه‍-.ق.، شامل کتاب ششم، شماره ۱۵۱۵ف، کتابت سال ۸۵۸ه‍-.ق.، شامل کتاب هفتم، شماره ۸۰۸۳-۵ در ۲۷۴ برگ، کتابت سده ۱۲ه‍-.ق.، شامل بخشی از کتاب اصلی، شماره ۲/۹۷۴ف در ۷۰۹ برگ، کتابت سده ۱۳ه‍-.ق.، شماره ۲۸۰۰ف در ۳۲۰ برگ، کتابت سده ۶ه‍-.ق. شامل کتاب ششم، شماره ۳۷۳۱ در ۶۶ برگ، که به علت افتادگی از انجام، تا اواخر باب ششم از گفتار سوم از کتاب دوم در شناختن احوال تن را در بر دارد و شماره ۱۸۹۰ف در ۴۱۴ برگ، کتابت سال ۶۷۶ه‍-.ق. از اول تا مقاله دوم از کتاب ششم موجود است.

۱ نسخه ی خطی نیز در «کتابخانه ی ملی جمهوری اسلامی ایران» همراه با کتاب «آتشک» «عماد الدین محمود شیرازی» صحافی شده است. شماره این نسخه ۶۹۵۴-۵ و کتابت آن ظاهراً سال ۱۰۴۰ه‍-.ق. است. هم چنین ۱ نسخه نیز به شماره ۱۵۷۴۵-۵ همراه با کتاب «خواص الاشیا» «بختشیوع بن جبرئیل» و شاید چندین نسخه‌ی دیگر که امکان دسترسی نبود، وجود دارد.

۲ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی ملی مغنیسا (مانیسا) ترکیه» به شماره ۱۷۶۳ در ۴۲۲ برگ، کتابت سده ۷ه‍-.ق. و شماره ۱۷۷۱ در ۱۷۳ برگ، کتابت سال ۷۵۳ه‍-.ق. موجود است.

نسخه های چاپی:

ذخیره خوارزمشاهی مکرر چاپ شده است. یکی از کهن‌ترین چاپ‌ها به سال ۱۲۸۲ه‍-.ق. در «هند» برمی‌گردد که به صورت چاپ سنگی و ظاهراً بخش «حمیات» آن منتشر گردیده است.

در «ایران» نیز مکرر به صورت چاپ سنگی (افست) و چاپ حروفی منتشر شده است. یکی از این چاپ‌ها به وسیله دانشگاه «تهران» به سال ۱۳۴۴ جلد اول و سال ۱۳۵۰ جلد دوم، در قطع وزیری چاپ شده است.

«بنیاد فرهنگ ایران» نیز در سال ۱۳۵۵ آن را در قطع رحلی انتشار داد.

انجمن آثار ملی سال ۱۳۴۴- ۱۳۴۹ اقدام به چاپ ذخیره کرد. انتشارات المعی نیز اخیراً چاپ کرده است. فرهنگستان علوم

پزشکی هم به سال ۱۳۸۰ به صورت افست به انتشار آن دست زد.

اما هیچ کدام از آن چاپ ها، انتشاری کامل، با تحقیقات جامع و توضیحات لازم، به شکل نوین و جذاب نیست. شایسته است، بـا اسـتفاده از نسـخه‌هـای مختلف موجود، تحقیقی کامل و جامع صورت بگیرد و با تصاویر داروها، گل‌ها و گیاهان، انـدام‌ها، بیماری‌ها و نشانه‌های آن ها، مانند یک دانشنامه ی امروزی و با تمام ابواب، چاپ گردد.

۱۱. الرد علی الفلاسفه

مباحث فلسفی کتاب در رد و نقد آرای فلاسفه است.

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی یافت نشد.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۱۲. رساله فی الاخلاق

جرجانی در اخلاق نیز این کتاب را نوشته است.

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی یافت نشد.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۱۳. رساله فی امراض العین

در این رساله بیماری‌های چشم مورد توجه سید اسماعیل جرجانی واقع شده است.

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی یافت نشد.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۱۴. رساله فی التحلیل

درباره‌ی موضوع و محتوای این کتاب هیچ گزارشی در دست نداریم.

۱۵. رساله فی الحکمه

جرجانی این اثر را در موضوع فلسفه نوشته است.

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی یافت نشد.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۱۶. رساله فی الطب

کتاب دیگری است در پزشکی به زبان عربی.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی ملی ملک» «تهران» به شماره ۴۲۴۴ و کتابت سال ۹۰۴ه‍-.ق. موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۱۷. رساله فی القیاس

جرجانی این رساله را در موضوع منطق نوشته است.

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی یافت نشد.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۱۸. الرساله المنبهه

رساله‌ی دیگری در طب ایرانی و اسلامی.

نسخه های خطی:

۲ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی کوپورلی» «استانبول» به شماره ۵۰/۱۶۰۲ در ۱۶۹ برگ و شماره ۵/۱۶۰۹ موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۱۹. رساله در بهداشت

کتابچه‌ای است به زبان فارسی در اصول بهداشت و آموزش دانش تندرستی برای عموم مردم که با رعایت آن سلامتی خود را حفظ خواهند کرد.

۲۰. زبده الطب

این رساله به زبان عربی و در طب عملی است.

نسخه های خطی:

۳ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آیت الله العظمی مرعشی نجفی (ره)» به شماره ۳۷۴۷ کتابت سال ۷۱۰ه‍.ق.، شماره ۳۳۰۵ در ۲۲۲ برگ، کتابت سده ۱۳ه‍.ق. و شماره ۱۱۹۹۰ در ۳۱۱ برگ، کتابت سال ۷۲۳ه‍.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آیت الله العظمی گلپایگانی (ره) به شماره ۱۹۸۶ در ۹۰ برگ موجود است.

۱ نسخه خطی در «کتابخانه ی دایرهالمعارف بزرگ اسلامی تهران» به شماره ۱/۱۲۲۱۲۱ در ۳۸۶ برگ موجود است.

۴ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی ملی جمهوری اسلامی ایران» به شماره ۲۵۵۰/ع در ۱۴۸ برگ، کتابت سال ۱۰۷۷ه-.ق.، شماره ۱۵۲۵ در ۲۵ برگ، کتابت سال ۱۲۶۷ه-.ق.،شماره ۷۶۴ در ۱۴۲ برگ، کتابت سال ۷۵۶ه-.ق. و شماره ۱۰۳۸ه-.ق. در ۱۱۳ برگ، کتابت سال ۷۳۷ه-.ق. موجود است.

۳ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی ملی ملک تهران» به شماره ۴۲۳۱ در ۳۰۲ برگ، کتابت سال ۹۱۸ه-.ق.، شماره ۲/۴۲۴۴ در ۷۶ برگ، کتابت سال ۹۰۴ و شماره ۳/۴۲۸۹ در ۲۴۰ برگ، کتابت سده ۱۲ه-.ق. موجود است.

به گزارش آقابزرگ، ۱ نسخه از آن در «کتابخانه ی مجلس شورای اسلامی ایران» موجود است. به نظر می رسد منظور از این نسخه، نسخه ی شماره ۱۲۳۰ در ۲۱۹ برگ، کتابت سال ۷۱۱ه-.ق. است.

نسخه های دیگری از این اثر در کتابخانه های «متحف عراقی»، «شستربیتی»، «دارالکتب الظاهریه»، «دانشگاه کویت» و «دانشگاه تهران» گزارش شده است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۲۱. الطب

سید اسماعیل این کتاب را به زبان عربی و در سه قسمت نوشته است. قسمت اول در پزشکی کاربردی همراه با جداول، قسمت دوم درباره ی تشریح اعضا و آناتومی بدن و قسمت سوم در بیماری‌ها، نشانه‌ها و تشخیص آنها و معالجه آن هاست.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی دارالکتب ظاهریه» «دمشق» به شماره ح۷۷ط در ۲۶۸ برگ و کتابت ۱۲۰۱ه-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی قادریه بغداد» به شماره ۱۳۰۰ه-.ق. در ۳۰۲ برگ و کتابت ۱۰۸۵ه-.ق. اولش ناقص موجود است.

۲ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی دانشکدهی پزشکی تهران» به شماره ۱۲۲ در ۶۲۹ صفحه، کتابت سال ۹۱۵ه-.ق. و شماره

۱۲۳ در ۵۷۲ و ۴۴ صفحه، کتابت به سال ۱۳۱۱ه‍.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه مدرسه ی آیت الله العظمی گلپایگانی (ره)» به شماره ۱۹۸۶ در ۹۰ برگ موجود است.

۲ نسخه ی خطی در «کتابخانه آیت الله العظمی مرعشی نجفی (ره)» به شماره ۳۲۰۵ در ۲۲۲ برگ و کتابت سده ۱۳ه‍.ق. و شماره ۳۷۴۷ در ۵۴ برگ، کتابت سال ۷۱۰ه‍.ق. موجود است.

۳ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی ملی ملک» «تهران» به شماره ۳/۴۲۴۴ کتابت ۹۰۴ه‍.ق.، شماره ۴۲۳۱ در ۳۰۴ برگ، کتابت سال ۹۱۸ه‍.ق. و شماره ۳-۴۲۸۹ که حدود ۶۵ برگ و ناقص موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی خصوصی ملکیه» در «کابل» به شماره ۴۷۶۵ در ۳۱۷ برگ و کتابت ۱۲۲۰ه‍.ق. موجود است.

۴ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی ملی جمهوری اسلامی ایران» به شماره ۱۰۳۸ع در ۱۱۳ برگ، کتابت ۷۳۷ه‍.ق.، شماره ۷۶۴ع در ۱۴۲ برگ، کتابت ۷۵۶ه‍.ق.، شماره ۱۵۲۵ع در ۲۵ برگ، کتابت سال ۱۲۶۷ه‍.ق. و شماره ۲۵۵۰ع در ۱۴۸ برگ و کتابت ۱۰۷۷ه‍.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مرکز احیاء میراث اسلامی قم» به شماره ۳۱۵ در ۱۹۵ برگ موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی راجه محمودآباد لکهنو» به شماره ۵۴۰ در ۲۴۰ برگ، کتابت سال ۱۲۰۵ه‍.ق. موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۲۲. الطب الملوکی

این اثر به زبان عربی و ظاهراً پزشکی تخصصی محسوب می گردد؛ زیرا همان گونه که از نامش برمی‌آید، در خصوص بیماری‌های شاهان و درباریان (ثروتمندان) است.

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی یافت نشد.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۲۳. قرابادین

به نظر می رسد بخشی از کتاب «ذخیره خوارزمشاهی» مولف است.

۲۴. معالجات

بخشی از کتاب اصلی مولف «ذخیره خوارزمشاهی» است که گزینش شده است.

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی یافت نشد.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۲۵. منافع اعضای حیوانات

در بیان خواص گوشت و اعضای حیوانات است.

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی یافت نشد.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۲۶. یادگار

کتاب مختصری است در معالجه بیماری‌ها و انواع تب و نشانه‌های تشخیص بیماری که به زبان فارسی نوشته شده است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی ملی جمهوری اسلامی ایران» به شماره ۲۱۴۶ف در ۴۵ برگ و کتابت سال ۱۱۸۳ه‍.ق. موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

منابع:

اثر آفرینان ۲/۱۹۶؛ الاعلام ۱/۳۰۸، ۳۱۲؛ اعیان الشیعه ۳/۳۱۸؛ پژوهشگران علم ۳۳؛ تاریخ ادبیات در ایران، صفا ۲/۳۱۴؛ تاریخ حکماء الاسلام ۱۷۲؛ تاریخ طب ایران ۲/۷۱۹؛ تاریخ علوم و فلسفه ایرانی ۵۸۶؛ دانشنامه جهان اسلام ۱۰/۱۶۶-۱۷۰؛ دایرهالمعارف تشیع ۵/۳۳۱؛ دایرهالمعارف دانش و هنر ۱۲۷۱؛ دایرهالمعارف فارسی مصاحب ۱/۷۳۳؛ دایرهالمعارف مصور پیمان ۸۴۴؛ الذریعه ۲/۲۵۱ و ۱۰/۱۰ و ۱۲/۲۹؛ ریحانهالادب ۳/۱۹۰؛ رواد علم الطب ۳۴۰-۳۴۳؛ زندگی نامه معروفترین دانشمندان و مخترعان جهان ۵۸؛ شخصیت‌های نامی ایران ۱۴۰؛ فرزانگان مازندران ۱/۱۴۶-۱۵۱؛ فرهنگ بزرگان اسلام و ایران ۹۴؛ فرهنگ نام‌آوران خراسان ۷۹؛ الفهرست التمهیدی ۵۲۲؛ فهرست واره کتابهای فارسی ۵/۳۲۸۷، ۳۳۵۵، ۳۳۷۳، ۳۴۱۷، ۳۴۲۸، ۳۴۶۸، ۳۴۹۶، ۳۵۳۱، ۳۵۵۵، ۳۶۳۴، ۳۷۰۶، ۳۷۶۷، ۳۹۲۵؛ قاموس الاعلام ۴/۱۷۷۷؛ کارنامه بزرگان ایرانی ۲۴۹؛ کشف الظنون ۱/۳۶۸ و ۳/۳۳؛ الکنی و الالقاب ۲/۱۴۵؛ لغت نامه ی دهخدا (ذیل اسماعیل) ۲۵۳۹؛ مطرح الانظار ۱/۲۰۶؛ معجم المولفین ۱/۳۶ و ۲/۲۶۴، ۳۶۴؛ معجم مولفی الشیعه ۱۱۵؛ مع موسوعات رجال الشیعه ۲/۲۱۴-۲۱۵؛ موسوعه اعلام العلماء و الادباء العرب و المسلمین ۵/۱۸۲-۱۸۴، ۱۹۳-۱۹۶؛ موسوعه علماء الطب ۹۱، ۱۵۶؛ موسوعه مؤلفی الامامیه ۶/۴۳۴؛ مولفین کتب

چاپی فارسی و عربی ۱/۵۸۱-۵۸۲؛ نامه دانشوران ۸/۱-۳۲؛ نزهه الارواح ۴۲۲؛ هدیه العارفین ۱/۲۱۰.

«اسماعیل بن خداداد استرآبادی»

قرن ۱۳ه-.ق.

فقیه، ادیب، شاعر و خطاط صاحب کمال، «آخوند ملا اسماعیل هزارجریبی استرآبادی»، نیای ملا «محمدصالح استرآبادی» (صاحب شرح حال علمای استرآباد) است.

ملا محمدصالح وی را در علم کلام و حکمت، یکهتاز میدان تحقیق و تدقیق؛ در فقه و تفسیر سرآمد اهل عصر و در حسن خط نسخ و نستعلیق کمنظیر توصیف کرده است.

با اینهمه، از تولد، وفات، تحصیلات، استادان، شاگردان و شرح احوال وی سکوت اختیار کرده و مطلبی بیان نمیکند.

گفتنی است نام وی را گاهی محمداسماعیل و گاهی اسماعیل نوشته اند. با توجه به اینکه اکثر منابع، تحت عنوان اسماعیل ثبت کرده اند، اینجا نیز در مدخل اسماعیل ذکر شد.

آثار:

۱. شرح الروضه البهیه

بنا به نوشتهی «ملا محمدصالح»، شرح مفصل و بسیار دقیق بر کتاب «لمعه (الروضه البهیه)» «شهید ثانی» است.

نسخه های خطی:

۲ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مرکزی دانشگاه تهران» موجود است. این دو نسخه به خط مولف و بسیار با ارزش است. نسخه ی شماره ۷۷۴۷ در ۱۷۲ برگ و شامل کتاب صلات است. قسمت اول آن ناقص است. نسخه ی شماره ۷۲۹۱ در ۲۹۳ برگ و کتابت سال ۱۲۲۶ه-.ق. شامل کتاب حواله تا کتاب نکاح است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۲. نان و پنیر

این اثر منظوم شامل مثنویات و اشعار آخوند اسماعیل استرآبادی است. اشعار عربی و فارسی بسیاری دارد که پراکنده گشته و

به صورت دیوان در نیامده است.

نسخه های خطی:

دو نسخه خطی در کتابخانه شخصی عبدالعالی سپهر استرآبادی در گرگان موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

منابع:

تراجم الرجال ۱/۱۶۲؛ فهرست نسخه های خطی کتابخانه ی مرکزی دانشگاه تهران ۱۶/۵۰۶، ۶۸۸؛ شرح حال علما و ادبای استرآباد (استرآباد نامه) ۱۵۷–۱۵۸؛ موسوعه مؤلفی الامامیه ۶/۴۷۲–۴۷۳.

«اسماعیل بن سعید شالنجی»

... – ۲۳۰یا ۲۴۶ه‍–.ق.

«ابواسحاق شالنجی کسائی استرآبادی»، از فقها و محدثین قرن سوم ه‍–. ق. است. او از «عبدالعزیز بن ابوحازم»، «عباد بن عوام»، «یحیی بن ضریس» و «سفیان بن عیینه» و جماعتی دیگر حدیث نقل میکند.

از او نیز «ضحاک بن حسین»، «ابوعوانه»، «معلی بن منصور»، «حسن بن علی آملی» و دیگر علمای «استرآباد»، حدیث نقل میکنند.

اسماعیل شالنجی از مردم «مازندران» (تبرستان) است. اما در «جرجان» سکونت اختیار کرد. به نظر میرسد «حنفی» مذهب بود. سهمی میگوید: وی از اصحاب «محمد بن حسن» صاحب (دوست و پیرو) «ابوحنیفه» بود. هر مساله را از او حکایت میکرد و سپس آن را رد مینمود.

براساس همین گزارش، شالنجی نخست به «حنبلیها» و «اهل رای» متمایل شد. سپس از آنان روی گردانید و کتابی در رد آنان نوشت.

باوجود اینکه «سهمی» او را مولف کتابهای زیاد معرفی میکند، اما فقط از یک کتابش نام میبرد.

سال مرگ و محل وفاتش اختلافی است. «سهمی» دو روایت نقل میکند. در روایت نخست «اسماعیل بن محمد بجلی استرآبادی» گفته است که اسماعیل شالنجی سال ۲۳۰ه-.ق. در «استرآباد» درگذشته است. دوم از «ابواحمد غطریفی» نقل میکند که شالنجی سال ۲۴۶ه-.ق. در «دهستان» فوت کرد.

آثار:

البیان فی الفقه

همانطور که پیش تر اشاره شد، این اثر در رد نظریات اهل رای است. کتاب با استناد به آیات و احادیث متقن، (از نظر نویسنده) احکام شرعی را بیان می کند و از تمسک به رای و قیاس و غیره پرهیز می دارد.

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی یافت نشد.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

منابع:

الانساب للسمعانی ۳/۳۸۳؛ تاریخ الاسلام (حوادث سنه ۲۲۱-۲۳۰) ۹۰؛ تاریخ جرجان ۱۴۱؛ الثقات لابن حبان ۸/۹۷؛ الجرح و التعدیل ۲/۱۷۴-۱۷۳؛ الجواهر المضیه فی طبقات الحنفیه ۱/۱۴۹؛ الدر المنضد فی ذکر اصحاب احمد للعلیمی ۱/۷۵؛ رفع االنقاب عن تراجم اصحاب ۹۴؛ علماء الحنابله ۵۰؛ کشف الظنون ۱/۲۶۴؛ اللباب ۲/۱۷۶؛ مختصر النابلسی ۶۳؛ معجم المولفین ۱/۳۶۵ و ۲/۲۷۱؛ المقصد ۱/۲۶۱؛ المنتظم فی تاریخ الامم و الملوک ۱۱/۱۵۵؛ المنهج الاحمد فی تراجم اصحاب الامام احمد ۲/۷۳؛ موسوعه طبقات الفقهاء ۳/۱۲۸-۱۲۹؛ هدایه الاریب ۷۹؛ هدیه العارفین ۱/۲۰۸.

«اسماعیل بن علی استرآبادی (ابن المثنی)»

۴۴۸-۳۷۵ه-.ق.

«ابوسعد» یا «ابوسعید اسماعیل بن علی بن حسین استرآبادی» از علما و وعاظ «استرآباد» در قرن پنجم ه-. ق. بود.

«ابن خطیب» و دانشمند گران قدر، پس از تحصیل در حوزه های علمی «ایران»، به سوی بیت المقدس سفر و تا پایان عمر در آن سرزمین سکونت اختیار کرد.

«ابن المثنی» با سخنان پرشور و گفتار دلنشین خود، تاثیر بزرگی بر جامعه «اهل سنت» «بیت المقدس» نهاد دل آنان را به سوی «اهل بیت» عصمت و طهارت (ع) متمایل کرد.

از محتوای تنها اثری که برای وی ثبت کرده اند، بی میلی به دنیا و زهد و عرفان را حکایت کرده اند.

آثار:

ذم الدنیا

مشخصاً نمی توان گفت که نام کتاب وی همین عبارت «ذم الدنیا» است. لیکن محتوای آن در ذم دنیا و سفارش به زهد و دوری از آلودگی های مادی است.

مطابق شیوه ی نگارش قرن پنجم، نصایح و مواعظ با آوردن احادیث از رسول اکرم (ص) و ائمه ی اطهار (ع) انجام گرفته است. بنابراین می توان گفت که احادیث وارده در نکوهش دنیا را گردآورده است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی ظاهریه دمشق» به شماره ۸۹۴۰ در ۱۴۶ برگ موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

منابع:

اجدادنا فی ثری بیت المقدس ۲۲۵؛ بلادنا فلسطین ۹/۱۴۹؛ تاریخ ابن عساکر ۳/۳۵-۳۶؛ فهرست مخطوطات الحدیث بالظاهریه ۱۰۴-۱۰۶؛ فهرس التصوف بالظاهریه ۱/۵۸۷-۵۸۸؛ معجم المولفین ۱/۳۶۴؛ موسوعه اعلام فلسطین ۱/۳۰۲.

«اسماعیل بن محمدباقر اشرفی استرآبادی»

... — ح ۱۳۰۸ه-.ق.

فقیه، حکیم و دانشمند قرن چهاردهم ه-. ق.، مولا «اسماعیل اشرفی»، فرزند «محمدباقر مازندرانی»، معروف به «شریعتمدار» از بزرگان فضلای «استرآباد» و از شاگردان صاحب نام «شیخ مرتضی انصاری» است.

شرح حال نگاران اطلاعاتی از جزئیات زندگانی وی در اختیار قرار نمیدهند. فقط با کلی گویی، او را در فقه، اصول و علوم عقلی و حکمی صاحب مهارت توصیف کرده و در حسن تقریر و انشا، از سرآمدان عصر بشمار آوردهاند.

مولا «محمد اشرفی» معاصر و دوست و ملازم او بود.

آثار:

۱. الجامع فی المسائل العقلیه

این اثر درباره ی مسائل عقلی و فلسفی با استفاده از آیات قرآنی و احادیث نبوی، با عناوین «اصل... اصل» تدوین شده است. مولف آن را در سه بخش تنظیم کرده است. بخش اول شامل مباحث عقلیات محض؛ بخش دوم شامل مبادی احکام، بخش سوم در احکام شریعت است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آیت الله العظمی مرعشی نجفی (ره)» به شماره ۹۱۸ در ۲۶۶ برگ و به خط مولف موجود

است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۲. فصل الخطاب

مولا اسماعیل اشرفی این کتاب مفصل را در علم اصول فقه نوشته است. او در این اثر از آرا و نظریات «شیخ مرتضی انصاری» (استادش) بسیار بهره برده است.

مولف قصد داشت کتاب مفصلی در احکام فقهی بنویسد و این کتاب را به عنوان مقدمه برای آن نوشته است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آیت الله العظمی مرعشی نجفی (ره)» به شماره ۶۵۹۳ در ۲۷۵ برگ و ایضا به خط مولف موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۳. الفصوص الغرویه

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی یافت نشد.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

منابع:

التراث العربی المخطوط ۲/۱۷۷ و ۴/۱۸۰؛ تراجم الرجال ۱/۱۶۶؛ فرهنگ رجال و مشاهیر تاریخ معاصر ایران ۱/۴۲۴؛ فهرست نسخه های خطی کتابخانه ی آیت الله العظمی مرعشی نجفی (ره) ۳/۱۰۶ و ۱۷/۱۶۸؛ مرزداران فقاهت ۴۸؛ موسوعه مؤلفی الامامیه ۷/۷۵-۷۶؛ طبقات اعلام الشیعه (نقباء البشر) ۱/۱۴۳.

«اشرف بن شریف جرجانی»

قرن ۱۰ه-.ق.

«میرمعین الدین اشرف بن شریف حسنی حسینی شریفی جرجانی شیرازی»، از علمای سده ی دهم ه-. ق. و از نوادگان «میر سید شریف جرجانی» است.

اگر نام این نویسنده ی جرجانی را اشرف فرض کنیم؛ از زندگانی و آثار وی جز آنچه مرحوم «آقابزرگ» در «الذریعه» و «طبقات اعلام الشیعه» آورده، مطلب دیگری در دست نیست.

از آنجا که «آقابزرگ» نام وی را در طبقات، اشرف و در «الذریعه» «سید معین الدین میرمخدوم»، ثبت کرده است، ناچار از ذکر او در هر دو مدخل بودیم. لیکن به جهت اینکه تصریح کرده است که «اشرف» تخلّص میرمعین الدین است، از این رو مطمئن می شویم که منظور وی «میر معین الدین بن شریف محمدباقر بن شریف محمد ثانی» از نوادگان «میر سید شریف جرجانی» و متوفای سال ۹۸۸ه-.ق. است. در این صورت، مطالب بیشتری در منابع شرح حال نگاری از وی می توان به دست آورد. لطفاً به مدخل «معین الدین» مراجعه شود.

«اصم استرآبادی»

نام «اصم استرآبادی»، «امیریوسف» یا «یوسف علی استرآبادی» است. ما به شرح احوال و آثار وی در مدخل «یوسف علی» خواهیم پرداخت.

«الهی استرآبادی»

قرن ۱۰ه-.ق.

یکی دیگر از شعرای گمنام «استرآباد»، که به نوشته‌ی «آقابزرگ»، دیوان دارد، «الهی استرآبادی» در قرن دهم ه-. ق. است.

بنابر گزارش تذکره نویسان، الهی یا امیر الهی، به شغل قصابی اشتغال داشت. او مردی سخی الطبع توصیف شده است.

«سام میرزا» او را در زمره سادات برشمرده است. کلمه «امیر» یا «میر» نیز حکایت از چنین شرافتی دارد. اما از شرح احوال و جزئیات زندگی شاعر مطلبی در دست نیست.

خبری از دیوان وی نیز به دست نیامد. اما نمونه اشعارش در برخی منابع وجود دارد.

نمونه:

مجنون به گوشه‌ای زجفای زمانه رفت

دیوانه‌اش مخوان که عجب عاقلانه رفت

آثار:

دیوان شعر

تاکنون هیچ نسخه‌ای از دیوان وی در کتب تواریخ و شرح حال، گزارش نشده است.

منابع:

الذریعه ۹/۹۱؛ گلزار جاویدان ۱/۱۲۵؛ فرهنگ سخنوران ۵۵؛ لغت نامه ی دهخدا (ذیل الهی استرآبادی) ۱۱۷؛ تحفه سامی ۵۹.

«امیر آق ملک بن جمال الدین (امیر شاهی)»

ح ۷۸۵-۸۷۵ه‍.-ق.

«امیر آق ملک» از آن روی در این مجموعه ذکر میشود که در اواخر عمر به «استرآباد» کوچ کرد و هم در آنجا زیست تا جان به جان آفرین تسلیم کرد.

او شاعر،ادیب، موسیقیدان، خوش نویس و نقّاش دوره ی «تیموری» بود. شهرتش «امیرشاهی»، تخلّصش «شاهی»، نسبتش سبزواری و فیروزکوهی بود.

امیر شاهی خواهرزاده ی «خواجه علی موید سربداری» و نسبش به امیران «سربدار» میرسد. «خواند میر» در علت

اشتهار شاعر به «امیر» و تخلّص به «شاهی»، گوید: «چون نسبش به «سربداران سبزواری» میپیوست و مذهب «شیعه» داشت، شاهی تخلّص مینمود.»

این شاعر در نگارگری و موسیقی مهارت داشت. گویند «عود» را خوش مینواخت. بسیاری از تذکرهنویسان وی را در زمرهی خوش نویسان «کتابخانه ی بایسنقری» برشمردهاند.

ظاهر اینکه پدر شاعر، «ملک جمال الدین» در «فیروزکوه» به دنیا آمد و سپس به «سبزوار» کوچ کرد. امیرشاهی در «سبزوار» متولّد شد و هم در آنجا بالید. آنگاه که در ادب و شعر به مقام بلندی دست یافت، از «سبزوار» به «هرات» رفت.

«شاهزاده بایسنقر» در «هرات» او را نواخت و مقدمش را گرامی داشت. املاکِ موروثی از «سربداران» را بدو بازگرداند و در صدر مجلس خویش نشاند. لیک دوستی میان آن دو پایدار نبود. گویا «شاهزاده بایسنقر» از شاعر تقاضا کرد که تخلّص «شاهی» را به وی واگذارد و خود تخلّص دیگری برگزیند؛ چون شاعر نپذیرفت، بیمهری آغاز کرد.

به هر روی امیرشاهی از «شاهزاده بایسنقر» رویگرداند و به زادگاهش بازگشت. در آنجا به کشاورزی پرداخت و با دسترنج خویش به عزت زیست.

چندی بعد «ابوالقاسم بابر»، امیرشاهی را به «استرآباد» دعوت کرد تا نقاشیهای «کوشک گلافشان» را به انجام رساند. امیرشاهی در «استرآباد» بود تا زندگی را بدرود گفت. گویا پیکرش را به «سبزوار» بردند و در خانقاه اجدادی اش به خاک سپردند.

ادبا و تذکرهنویسان، امیرشاهی را شاعری نغزگوی و شیرین سخن توصیف کردهاند. سروده هایش را به جهت لطافت، نازک خیالی و سوز و گدازش ستودهاند. «جامی» اشعار وی را لطیف، یک دست و هموار دانسته است. غزلیاتش عاشقانه و گاه عرفانی است.

«خواندمیر» شمار اشعارش را بیش از دوازده هزار تعیین کرده است. اما حدود هزار بیت از آن همه، در دست است. دیوانش مشتمل بر هزار و سی دو بیت است. ۱۸۲ غزل، ۵ قطعه، ۱۵ رباعی و ۵ بیت معما، مجموعه دیوان وی را شامل می شود.

آثار:

دیوان شعر

نسخه های خطی این دیوان متعدد است. در کتابخانه های «ایران»، «پاکستان»، «ترکیه» و «تاجیکستان»، ده ها نسخه وجود دارد. آغاز و انجام برخی از آنها افتادگی دارد. بقیه نیز متفاوت است. در اینجا به دو آغاز و انجام بسنده می شود:

آغاز (۱):

شکر خداوند که در ابتدا

زد قلم صنع مر این نکته را

آغاز (۲):

ای نقش بسته نام خطت با سرشت ما

وین حرف شد ز روز ازل سرنوشت ما

انجام (۱):

سخن تا چند گویم پیچ در پیچ

تو را من دوست میدارم، دگر هیچ

انجام (۲):

بشتاب که از رهش به گردی برسی

باشد که به پای بوسِ مردی برسی

محتوای این نسخه ها و تعداد ابیات آنها نیز متفاوت است. آنچه مسلم است اینکه اکثر آنها، در حدود هزار بیت از اشعار، غزلیات، رباعیات و قطعات شاعر را در بردارد.

نسخه های خطی:

حداقل شش نسخه ی خطی از دیوان امیرشاهی در «کتابخانه ی مجلس شورای اسلامی» به شرح ذیل موجود است:

نسخه ی شماره ۱۲۴۳ در ۷۰ برگ، کتابت سال ۹۴۴ه‍-.ق.، احتمال می رود که قدیمیترین نسخه ی خطی در این کتابخانه است.

نسخه ی شماره ۵۰۹۶ در ۴۰ برگ، کتابت سال ۹۷۶ه‍-.ق.، دارای حواشی و نسخه ی شماره ۲۴۴۱ در ۹۶صفحه، کتابت سال ۹۸۰ه‍-.ق.، از نظر قدمت، در رتبهی دوم و سوم قرار دارند.

اما نسخه های شماره ۴۰۶۶ در ۲۷ برگ، شماره ۶۳ در ۷۳ صفحه و شماره ۳۷۰ در ۴۰ برگ، بدون تاریخ مشخص کتابت و شاید در سدهی دهم تا دوازدهم ه‍-. ق. نوشته شده اند.

هم چنین ۷ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی ملی ملک» به شرح ذیل موجود است:

نسخه ی شماره ۵۵۱۹ در ۸۱ برگ، کتابت سال۹۵۴ه‍-.ق. و نسخه ی شماره ۵۹۷۵ در ۵۸ برگ، کتابت سال ۹۸۰ه‍-.ق. و نسخه های ۵۲۵۹ در ۵۰ برگ، کتابت سده ی ۱۰ه‍-.ق.، ۵۲۵۱، ۲/۵۶۰۳، ۱۱/۵۶۰۴ و ۱/۴۹۵۵ کتابت سده دهم و دوازدهم ه‍-. ق. هستند. نسخه ی اخیر با عنوان «اشعار امیرشاهی» فهرست شده است.

نیز ۲ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی ملی تبریز» به شماره ۳۶۶۰ در ۵۲ برگ، کتابت سال ۹۷۹ه‍-.ق. و شماره ۳۶۸۱ بدون تاریخ کتابت موجود است.

۴ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی ملی جمهوری اسلامی ایران» به شماره ۲۷۴۲/ف، شماره۱/۲۹۰ در ۶۵ صفحه، کتابت سال ۹۷۹ه‍-.ق.، شماره ۱۴۲۲ در ۵۳ برگ، کتابت سده ی ۱۱ه‍-.ق. و شماره ۲۴۶۴ در ۵۰ برگ، کتابت سده ی ۱۱ه‍-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مدرسه ی نمازی خوی» به شماره ۸/۷۳۵ بدون تاریخ کتابت موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی دانشکده ادبیات و علوم انسانی دانشگاه فردوسی مشهد» به شماره ی ۱۱۶ و کتابت سده دهم ه‍-. ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آرامگاه بوعلی همدان» به شماره ۱۸۰۶ در ۹۶ برگ، کتابت سال ۹۳۰ه‍-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مرکزی دانشگاه تهران» به شماره ۴۰۹۴ در ۳۳ برگ، کتابت سال ۹۷۰ه‍-.ق. موجود است.

۲ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مدرسه ی عالی شهید مطهری (سپهسالار)» به شماره ۲/۲۷۹ کتابت سده ی ۱۰ه‍-.ق. و شماره ۳۸۸ در ۴۱ برگ، کتابت سال ۹۸۳ه‍-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی خصوصی مفتاح تهران» به شماره ۶۲۷ کتابت سده ی ۱۰ه‍-.ق. موجود است.

۸ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی سلطنتی تهران» به شماره ۲/۳۰۵ کتابت سال ۹۵۴ه‍-.ق.، شماره ۲/۶۵۳ کتابت سال ۹۶۷ه‍-.ق.، شماره ۱/۱۱۰۷۳ کتابت سال ۹۸۲ه‍-.ق.، شماره ۳۷۴ در ۷۵ صفحه، کتابت سال ۹۳۲ه‍-.ق.، گویا منتخب از غزلیات و رباعیات شاعر است، شماره ۳۴۸ در ۹۴ صفحه، کتابت سال ۹۴۷ه‍-.ق.، شماره ۲۱۶۳ در ۱۰۰ صفحه، کتابت سال ۹۵۱ه‍-.ق.، شماره ۶۶۶ در ۸۲ صفحه، کتابت سال ۹۵۵ه‍-.ق. و شماره ۳۴۴ در ۸۶ صفحه، کتابت سال ۱۰۰۵ه‍-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی خصوصی میر احمد کاظمی یزد» به شماره ۳۶۲ در ۳۸ صفحه، کتابت سال ۸۸۲ه‍-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی خصوصی فرخ در مشهد مقدس» به شماره ۲۹ کتابت سده ی ۱۰ه‍-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آستان قدس رضوی (ع)» به شماره ۴۸۸۲ در ۴۰ برگ، موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی جمعیت نشر فرهنگ رشت» به شماره ۷۰۴ در ۴۶ برگ، موجود است.

۲ نسخه ی خطی در «موزه ی ملی بریتانیا» به شماره ۱۰۹۵۹ Or کتابت سال ۸۷۸ ه-.ق. و شماره ۸۷۶۰Or کتابت سال ۸۸۸ ه-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی معهد الدراسات الشرقیه» شهر «دوشنبه» به شماره ۲/۸۸۴۸ کتابت سال ۸۵۰ه-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «موزه ی تاریخ ادبی باکو» بدون شماره، کتابت سده ی ۱۰ه-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی گنجبخش اسلام‌آباد» به شماره ۳/۶۱۴۱ در ۷۲ صفحه، کتابت سال ۱۰۱۷ه-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی توب قاپوسرای استانبول» به شماره ۱۰۶۱ H در ۵۲ برگ، کتابت سال ۹۲۱ه-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی شجدرین لنینگراد» به شماره ۴۱۷ کتابت سال ۹۰۶ه-.ق. موجود است.

۲ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی دارالکتب قاهره» به شماره۳۹م در ۹۰ برگ، کتابت سال ۸۸۸ه-.ق. و شماره ۹۹م کتابت سال ۹۸۷ه-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی جمعیت آسیایی سلطنتی لندن» به شماره ۳۶۵ کتابت سده ی ۱۲ه-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی میشیگان» به شماره ۳۲۳ در ۵۰ برگ، کتابت سال ۹۱۶ه-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی دانشگاه لنینگراد» به شماره ۲/۳۸۰ کتابت سده ی ۹و۱۰ه-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی دانشگاه لس آنجلس» به شماره ۷۶۴ M در ۸ برگ، کتابت سده ی ۱۱ه-.ق. موجود است.

۲ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آصفیه حیدرآباد» به شماره ۶۲۴ و شماره ۷۴۷ در ۲۸ برگ، کتابت سال ۹۹۹ه-.ق. موجود است.

۱۶ نسخه ی خطی در کتابخانه های «پاکستان»، برگرفته از فهرست مشترک نسخه های خطی فارسی پاکستان به شماره های ۵۲، ۹۸، ۱۴۲، ۱۷۴، ۵۴۰، (۳۰۷۹)۲/۷۴، ۱۵۲/۱۴۹، ۴/۹۱۳، ۱/۹۸۲، ۵۳/۱۵۷۲، ۳۵/۴۶۹۰، ۳۲۴/۲۶۴۵، ۱۵۴/۲۳۰، ۱۵۳/۱۶۰، که در این میان قدیمیترین نسخه به شماره ۱۵۲/۱۴۹ با تاریخ کتابت ۸۸۸ه-.ق. در «لاهور» کتابخانه ی «محمدشفیع» موجود است. این نسخه در جلد هفتم فهرست مشترک توصیف شده است.

۱۰ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی دانشگاه استانبول» موجود است. این نسخه ها به ترتیب قدمت عبارت اند از:

نسخه ی شماره ۵۱۱ با سال کتابت ۸۶۴ه‍.ق.، ۵۰۹ با سال کتابت ۹۴۶ه‍.ق.، ۴۸۴ با سال کتابت ۹۷۲ه‍.ق.، ۱۳۳۵ با سال کتابت ۱۰۰۸ه‍.ق. و نسخه های شماره ۱۴۸۲، ۵۳۱، ۴۹۱، ۵۴۰، ۲۲ و ۶۶ با سال کتابت سده دهم هجری.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی بروسه» با شماره ۶/۳۸۶ و با عنوان «منتخب دیوان شاهی» موجود است.

۴ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی انستیتو آثار خطی تاجیکستان» با شماره های ۲/۶۱۱، ۲/۸۸۴، ۱۹۱۱ و ۱۵۴۴ موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی انستیتو شرقشناسی تاجیکستان» به شماره ۵۳۹۵ موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی دانشگاه پنجاب پاکستان» به شماره ۳۲۴۲۶۴۵ DI/VI در ۴۱ برگ، کتابت سده ی ۱۱ه‍.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی عارف حکمت مدینه» به شماره ۱۰۹ در ۶۵ برگ موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی موزه ی ملی کراچی پاکستان» به شماره ۱۹۵۷-۹۱۳ / N.M در ۹۲ برگ، کتابت سال ۹۳۷ه‍.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی خصوصی مفتاح تهران» به شماره ۶۲۷ کتابت سده ی ۱۰ه‍-.ق. موجود است.

۶ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی موسسه خاورشناسی فرهنگستان علوم روسیه» با شماره های C۱۰۰، B۱۸۷، A۴۸۱، A۴۷۹ و C۱۱۵، که قدیمیترین نسخه ی آن به سال ۸۶۷ کتابت شده، موجود است.

اگر تاریخ کتابت نسخه ی شماره ۲/۸۸۴۸ «معهد الدراسات الشرقیه» شهر «دوشنبه» به سال ۸۵۰ه‍-.ق. و نسخه ی شماره ۵۱۱ «دانشگاه استانبول» در ۳۶ برگ و کتابت سال ۸۶۴ه‍-.ق. صحیح باشد، قدیمیترین نسخه های دیوان «امیرشاهی» در جهان، به شمار می روند.

پس از آن نسخه ی شماره Or ۱۰۹۵۹ «موزه ی ملی بریتانیا» با سال کتابت ۸۷۸ه‍-.ق. قدمت دارد.

پس از آن نسخه ی شماره ۲۳۷۳ «دارالکتب قاهره» و نسخه ی شماره Or۸۷۶۰ «موزه ی بریتانیا» و نسخه ی شماره ۱۵۲/۱۴۹ «کتابخانه ی محمدشفیع» در «لاهور»؛ قدمت دارد؛ زیرا هر سه نسخه به سال ۸۸۸ه‍-.ق. کتابت شدهاند.

نسخه های چاپی:

دیوان «امیرشاهی» بارها چاپ شده است. بظاهر نخستین چاپ آن به سال ۱۲۸۸ه‍-.ق. در «قسطنطنیه» با قطع وزیری و ۷۲ صفحه و سپس سالهای ۱۳۲۲ه‍-.ق. در «بمبئی»، با قطع رقعی و ۱۱۹ صفحه و به سال ۱۳۲۶ه‍-.ق. در «استانبول» هم چنین در قطع رقعی و ۱۱۶ صفحه و سال ۱۳۴۸ در «تهران» در قطع وزیری و ۶۴+۱۰۹صفحه چاپ و منتشر گردیده است.

بنا به گزارش برخی منابع، دیوان «امیرشاهی» در «سوئیس» نیز چاپ و منتشر گردیده است.

منابع:

آتشکده ی آذر ۱/۴۰۰-۴۰۴؛ اثرآفرینان ۱/۳۰۷؛ احوال و آثار خوش نویسان ۱/۷۷-۷۹، ۹۲؛ احوال و آثار نقاشان قدیم ایران ۱/۹۲، ۲۴۰؛ از سعدی تا جامی ۷۲۳-۷۲۶؛ پیدایش خط و خطاطان ۸۳-۸۴؛ تاریخ ادبیات افغانستان ۲۰۴؛ تاریخ ادبیات در ایران، صفا ۴/۳۱۰-۳۱۴، ۴۴۸؛ تاریخ موسیقی ۱-۲۳۲؛ تاریخ نظم و نثر در ایران ۱/۳۰۱؛ تاریخ نهضت های فکری ایرانیان ۲۱۷؛ تحول شعر فارسی ۴۴-۴۵، ۳۳۰-۳۳۲؛ تذکره ی حسینی ۱۶۸؛ تذکره ی روز روشن ۸۳۲-۸۳۳؛ تذکره ی سمرقندی ۳۲۱-۳۲۹؛ تذکرهالشعراء ۴۸۰-۴۹۲؛ حبیب السیر ۴/۱۸-۱۹؛ خط و خطاطان ۱۸۷؛ خلاصه الاشعار ۲۹۰، ۵۵۵؛ دانشنامه زبان و ادب فارسی ۱/۵۲۷-۵۲۸؛ دانشنامه هنرمندان ایران و جهان اسلام ۹۸، ۳۰۲؛ دایرهالمعارف بزرگ اسلامی ۱۰/۲۶۲-۲۶۳؛ دایرهالمعارف تشیع ۹/۵۱۶؛ دایرهالمعارف مصور پیمان۱۰۹۴؛ دایرهالمعارف آریانا ۳/۸۹۷؛ الذریعه ۹/۵۰۲-۵۰۳؛ رجال کتاب حبیب السیر ۱۴۲؛ ریاض الجنه، (روضه پنجم، قسم دوم) ۸۴۵؛ ریاض السیاحه ۹۹؛ ریاض الشعراء داغستانی ۳۳۴؛ ریحانه الادب ۱/۱۷۹-۱۸۰؛ سرآمدان فرهنگ ۱/۱۹۵؛ شمع انجمن ۲۳۲-۲۳۳؛ تذکره ی صبح گلشن ۲۲۱؛ تذکره ی صبح گلشن ۲۲۱؛ فرهنگ سخنوران ۲۹۱؛ فرهنگ نام آوران خراسان ۵۴؛ قاموس الاعلام ۴/۲۸۳۹؛ گلزار جاویدان ۲/۶۸۹؛ گل هایی از

گلستان شعر فارسی ۱/۱۷۴؛ لغت نامه ی دهخدا (ذیل شاهی سبزواری) ۱۸۵؛ مجالس المومنین ۱/۶۶۶-۶۶۷؛ مجالس النفائس ۲۳-۲۴، ۵۸-۵۹، ۱۳۸، ۱۴۵؛ مجمع الخواص ۱۵۵؛ مجمع الفصحاء ۴/۴۴؛ مرآه الخیال ۸۴، بهارستان ۱۲۱؛ مستدرکات اعیان الشیعه ۷/۵؛ موسوعه مؤلفی الامامیه ۱/۸۴-۸۵؛ مناقب هنروران ۵۸؛ مولفین کتب چاپی فارسی و عربی ۶/۲۸۲؛ نامنامه موسیقی ایران زمین ۳/۶۸؛ نتایج الافکار ۳۶۳-۳۶۵؛ هفت اقلیم ۲/۲۸۶-۲۸۷.

«امیر یوسف استرآبادی»

قرن ۱۱ه‍-.ق.

از آنجا که برخی منابع نام این دانشمند «شیعه» استرآبادی را «امیر یوسف» ثبت کرده اند، به ناچار ذیل این مدخل نیز اشاره گردید. لیکن شرح احوال و آثار وی در مدخل «یوسف علی» خواهد آمد.

«امین استرآبادی»

قرن ?۱۰ه‍-.ق.

درباره ی «امین استرآبادی»، نویسنده کتابی با عنوان ذیل، هیچ اطلاعاتی به دست نیامد. بنا به نوشته‌ی «معجم التراث الکلامی»، به نقل از «فهرست هزار و پانصد نسخه»، او کتابی در علم خداوند متعال نوشته است.

اما نه فهرست نویس، و نه پژوهشگران معجم یاد شده، هیچ مطلبی درباره ی زمان، شخصیت و احوال نویسنده بیان نکرده اند.

از آنجا که در زمینه علم واجب تعالی «میرداماد استرآبادی» و «محمدامین استرآبادی» کتاب نوشته‌اند، دور از ذهن نیست اگر گفته شود، این اثر نیز متعلق به یکی از آن دو شخصیت استرآبادی است.

خصوصاً که «محمدامین استرآبادی» از نظر زمان و نام با این نویسنده هم خوانی بیشتری دارد. لیکن تا زمانی که نسخه ی یاد شده ملاحظه نشود، نمی‌توان درباره ی نویسنده ی آن نظر قطعی داد. از این‌رو به تبعیت از منابع دیگر، امین استرآبادی را مدخلی مستقل فرض کرده و جداگانه بررسی کردیم.

آثار:

رساله فی کیفیه علم واجب تعالی

این کتاب به زبان فارسی و درباره ی کیفیت و چگونگی علم خداوند متعال نوشته شده است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آستان قدس رضوی (ع)» به شماره ۱/۱۲۴۶ در ۲۴ برگ در قطع وزیری و کتابت سال ۱۱۰۰ه‍-.ق. موجود است. این نسخه در شماره نسخه‌های خطی اهدایی مقام معظم رهبری به آستان قدس رضوی (ع) است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

منابع:

معجم التراث الکلامی ۴/۲۹۲-۲۹۳؛ فهرست هزار و پانصد نسخه ی خطی ۳۵۹.

«امین الدین استرآبادی»

قرن ۹ و ۱۰ه‍-.ق.

درباره ی امین الدین استرآبادی هم جز آنچه «آقابزرگ» از «تذکره ی خیال» نقل می کند، مطلب دیگری در دست نداریم.

گویا با «کاتبی شاعر» و «خواجه علی» معاصر بود و با آن دو شاعر مشاعراتی داشته است.

اما باید دید منظور از «کاتبی» و «خواجه علی» چه کسانی هستند. هرچند که به این نام و تخلّص، شعرای متعددی وجود دارد لیکن از قید «نیشابوری» و «قصیده ی شتر حجره»، می توان فهمید که منظور، «شمس الدین محمد بن عبدالله کاتبی ترشیزی نیشابوری استرآبادی» از شعرای سده ی نهم ه‍-. ق. است.

منظور از «خواجه علی» نیز، به احتمال زیاد «خواجه علی شهاب ترشیزی» شاعر قرن نهم است.

از این رو می توان حدس زد که امین الدین یا امین استرآبادی در قرن نهم و شاید مقداری هم از اوایل قرن دهم ه‍-. ق. می زیست و به احتمال زیاد، زمانی که «کاتبی» و «خواجه علی» در «استرآباد» سکونت داشتند، با آنها مشاعره کرده است.

اما امین الدین استرآبادی کیست؟ و چه آثاری از خود برجای گذاشته است؟ پرسشی است که پاسخ دقیق ندارد.

زیرا «دولتشاه سمرقندی» و «امیر علیشیر نوایی»، دو شخصیت معاصر شاعر هستند که با ابهام درباره ی وی سخن گفته اند.

نامش را محمد امین یا محمدعلی و زادگاه یا اصالتش را گاهی از «بلخ» و گاهی از «نزل آباد» «سبزوار» دانسته اند.

«آقابزرگ» ذیل امین استرآبادی، سخن خود را به گزارش «ادوارد براون» مستند می کند.

در جای دیگری تحت عنوان «امین بلخی استرآبادی»، نام شاعر را «محمدامین» و او را پدر «امینی بلخی» معرفی می کند.

چنانچه در ذیل امینی استرآبادی، شاعر را میر سید امینی و معاصر «صادقی کتابدار» توصیف کرده است.

با توجه به پراکندگی مطالب در خصوص امین الدین یا امین یا امینی استرآبادی، و کمبود منابع در شرح احوال وی، نمی توان به درستی نام وی را تعیین کرد و درباره اش اظهار نظر نمود. لیکن در این نکته اتفاق نظر دارند که امین الدین استرآبادی در «استرآباد» زیست و هم در آنجا درگذشت.

همین قدر می دانیم که شاعر بود و بجز دیوان، آثاری به شرح ذیل داشت.

آثار:

۱. دیوان

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی یافت نشد.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۲. سلوه الطالبین (داستان عقل و عشق)

این اثر در مناظره میان عقل و عشق و استدلال هر کدام بر اولویت و افضلیت خودش، به صورت منظوم است.

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی یافت نشد.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۳. قصه فتح و فتوح

این اثر نیز شعر و مثنوی به زبان فارسی است.

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی یافت نشد.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۴. مصباح القلوب

اشعار و داستانی است از زبان شمع و پروانه به زبان فارسی و به صورت منظوم.

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی یافت نشد.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

منابع:

اثر آفرینان ۱-۳۱۴؛ تاریخ نظم و نثر در ایران ۱/۳۰۴، ۵۰۴؛ تذکره ی پیمانه ۳۰۷؛ تذکره ی روز روشن ۸۲؛ تذکره الشعرای دولتشاه سمرقندی ۳۳۷-۳۳۸؛ الذریعه ۹/۷۰، ۱۰۴، ۱۰۵؛ فرهنگ سخنوران۹۶؛ مجالس النفائس۴۳، ۷۵، ۲۱۶، ۲۵۰؛ مجمع الخواص ۹۵-۹۶.

ب

«بدر الدین هلالی استرآبادی»

... – ۹۳۶ه.ق.

اکثریت قریب به اتفاق منابع تاریخی و شرح حال نگاری، زندگی نامه ی «هلالی» را ذیل «بدر الدین» و گاهی ذیل «نور الدین» یا ذیل هلالی نگاشته اند. در واقع منابع یاد شده، نام اصلی و نام پدر هلالی را بیان نکرده اند.

این در حالی است که فهرست نسخه های خطی برخی از آثار وی، مانند: «صفات العاشقین» و «شاه و درویش» در «دارالکتب المصریه»، نام وی را «محمد» و نام پدرش را «عبدالله» ثبت کرده اند.

ما با اعتماد بر همین منابع، و منبع دیگری با عنوان «معجم المولفین الصوفیین»، شرح حال و آثار وی را ذیل «محمد بن عبدالله استرآبادی» ذکر خواهیم کرد.

منابع:

احسن التواریخ ۲۹۱؛ تاریخ ادبیات در ایران، صفا ۴/۴۳۲–۴۳۸؛ تاریخ نظم و نثر در ایران ۱/۴۰۹؛ تحفه سامی ۹۰–۹۴؛ تذکره ی زرنگار (عرفا، علماء، شعرا،... هرات) ۳۵؛ دانشنامه ادب فارسی در آسیای مرکزی ۱/۹۲۸–۹۲۹؛ دایرهالمعارف مصور پیمان ۱۱۴؛ دویست سخنور نظمی ۷۵۰؛ دیوان هلالی (مقدمه) ۵–۲۴؛ الذریعه ۹/۱۲۹۴–۱۲۹۵ و ۱۳/۲۳ و ۱۵/۴۵ و ۱۸/۳۹۹ و ۱۹/۲۲۲ ، ۲۳۵–۲۳۶؛ رجال کتاب حبیب السیر ۲۴۷؛ ریاض الشعراء داغستانی ۱/۷۸۰؛ ریاض العارفین ۴۱۰؛ ریحانه الادب ۶/۳۶۷–۳۶۸؛ زندگی نامه شاعران نامی ایران ۲۳۱؛ سفینه مروارید ۱۷۹–۱۸۰؛ شخصیت‌های نامی ایران ۵۲۲؛ شرح حال علما و ادبای استرآباد (استرآبادنامه) ۱۲۶–۱۲۹؛ فرهنگ سخنوران ۲/۱۰۰۰–۱۰۰۱؛ فرهنگ فارسی معین ۶/۲۲۹۱؛ فرهنگ نام‌آوران خراسان ۲۲۲؛ فهرست کتاب های چاپ سنگی کتابخانه ی مرکزی تبریز ۲۹۵؛ فهرست نسخه‌های خطی فارسی ۲/۲۳۹۲ و ۳/۳۱۸۰، ۳۳۹۷ و ۴/۴۴۱۷؛ فهرست نسخه‌های خطی کتابخانه ی آستان قدس رضوی (ع) ۷/۵۴۹؛ فهرست نسخه های خطی کتابخانه ی وزیری یزد ۳/۸۹۵؛ گلزار جاویدان ۳/۱۷۴۵؛ گل هایی از گلستان شعر فارسی ۱/۱۶۴؛ لغت نامه ی دهخدا (ذیل هلالی) ۲۵۰؛ مجالس النفائس ۵۳، ۶۸؛ مجله یادگار، سال دوم شماره سوم ۳/۶۵؛ مجمع الفصحاء، جلد دوم بخش اول ۲/۱۷۵؛ معجم المولفین الصوفیین ۳۷۲؛ موسوعه مؤلفی الامامیه (چاپ جدید)۶/۱۵۰–۱۵۳؛ مولفین کتب چاپی فارسی و عربی ۶/۷۸۶–۷۸۸؛ هفت اقلیم ۳/۱۰۹.

«بیاضی استرآبادی»

قرن ۱۰ه.ق.

«بیاضی استرآبادی»، شاعر هجوگویی است که نام و نشانی روشن از وی برجای نمانده است. نامش مشخص نیست و «بیاضی» تخلّص وی بوده است.

شرح حالش در منابع پیشین، به دلیل شباهت با دیگر شاعرانی که تخلّص بیاضی دارند، دچار آشفتگی است. زمان حیاتش را سده ی دهم و گاهی نهم ه‍.ق. نوشته اند. گویا با «قاسم کاهی» و «غزالی مشهدی» معاصر بود.

بیاضی در «استرآباد» دیده به جهان گشود و پس از روزگاری، در «کاشان» بدرود حیات گفت.

آثار:

دیوان

هرچند نمونه هایی از اشعار بیاضی را در تذکره ها می توان به دست آورد؛ اما «آقابزرگ» با عبارت، «دیوان بیاضی او شعره»، به این حقیقت اشاره کرده است که دیوان وی برجای نمانده است.

نسخه های خطی:

هیچ نسخه‌ی خطی گزارش نشده است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

منابع:

اثر آفرینان ۲/۱۰۱؛ تاریخ نظم و نثر در ایران ۱/۳۴۳، ۵۴۲ و ۲/۸۳۳؛ تحفه سامی ۲۴۰؛ تذکره ی روز روشن ۱۲۵؛ الذریعه ۹/۱۴۹؛ تذکره ی صبح گلشن ۷۰؛ فرهنگ سخنوران ۹۴؛ قاموس الاعلام ۲/۱۴۲۲؛ کاروان هند ۲/۹۳۵؛ گلزار جاویدان۱/۲۲۸.

«بیکسی استرآبادی»

قرن ۱۰ه-.ق.

از شرح احوال و زندگانی «بیکسی» استرآبادی جز این نمی دانیم که: شاعری متوسط و به تعبیری، بی باک بود.

در بازار «استرآباد» به شغل کرباس فروشی اشتغال داشت و در شعر «بیکس» یا «بیکسی» تخلّص می کرد.

ممکن است به جهت تشابه تخلّص، شرح حالش با «بیکسی سمنانی»، «بیکسی شیرازی»، «بیکسی غزنوی» و «بیکسی سبزواری»، درهم شود. لیکن مسلم است که در قرن دهم ه-. ق. می زیست.

آثار:

دیوان

اگر بیکسی، دیوانی هم پدید آورده بود، اثری از آن برجای نمانده و مرحوم «آقابزرگ» با عبارت دیوان یا شعر، از او یاد کرده است.

نسخه های خطی:

هیچ نسخه‌ی خطی گزارش نشده است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

منابع:

تحفه سامی ۱۴۷؛ الذریعه ۹/۱۵۴؛ فرهنگ سخنوران ۹۹؛ گلزار جاویدان ۱/۲۳۸.

«سیده بیگم جرجانی بنت ناصر»

(شاملک جرجانی)/... — زنده ۹۶۲ه‍-.ق.

«سیده بیگم» متخلّص به «شاه ملک» دختر «سید ناصر جرجانی» و به نقلی، دختر «سید حسین کارکیا» یا «سلطان حسن دوم»، از خویشاوندان نزدیک «سید اسماعیل جرجانی» پزشک معروف قرن ششم است.

درباره ی نام، نام پدر، جد، زمان و حتی محل ولادت وی اختلاف است. برخی او را معاصر «رشید الدین وطواط» و دختر «سید ناصر جرجانی» دانسته‌اند.

برخی سیده بیگم را دختر «سلطان حسن دوم کارکیا»، از امرای «گیلان» دانسته و فرض نخست را اشتباه تلقی کرده‌اند.

اما «آقابزرگ» سید بیگم را دختر «سید ناصر» از سادات «جرجان» و نوه‌ی دختری «سید حسن» یا «سید حسین کارکیا» دانسته است.

به هر روی سیده بیگم از زنان سخنور، ادیب و شاعر بود. اشعارش بیانگر ذوق شعری و احساس پرسوز و گداز وی است.

آثار:

دیوان شعر

باوجود اینکه «الذریعه» و «اثرآفرینان»، از دیوان سیده بیگم سخن به میان می‌آورند، اما تاکنون هیچ گزارشی از نسخه‌های خطی یا چاپی آن به دست نیامده است. لیکن نمونه‌ی اشعارش در تذکره‌ها موجود است.

نسخه های خطی:

هیچ نسخه‌ی خطی گزارش نشده است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

منابع:

اثرآفرینان ۳/۲۹۶؛ از رابعه تا پروین ۲۴۲-۲۴۴؛ تذکره الخواتین ۱۴۳؛ تذکره ی روز روشن ۳۸۱؛ جواهر العجایب ۱۳۶، ۲۹۹-۳۰۰؛ دانشنامه زنان فرهنگساز ایران و جهان ۲/۱۰۹۱-۱۰۹۲؛ الذریعه ۹/۱۱۰۰؛ ریاحین الشریعه ۴/۳۵۷؛ زنان سخنور ۱/۲۶۲ و ۲/۲۲۰-۲۲۱؛ زنان نامی در تاریخ فرهنگ و تمدن اسلامی ۳۵۰؛ فرهنگ سخنوران ۲۸۲، ۴۷۹؛ گلزار جاویدان ۳/۱۴۳۳؛ مشاهیر زنان ایرانی و پارسی گوی از آغاز تا مشروطه ۲۲۳-۲۲۴.

ت

«تقی استرآبادی»

قرن ۱۰ه‍-.ق.

در منابع مختلف، چند تن از علما و شعرای «استرآباد» با نام «تقی» و «تقی الدین» ثبت شده است. از آنجا که برخی از آنها در واقع «محمدتقی» هستند، در مدخل ترتیبی خود ذکر خواهد شد. لیکن یک تن با نام «تقی» یا «میر تقی» یا «امیر تقی الدین» شهرت دارد که در اینجا نخست به تثبیت نام وی پرداخته و شرح حالش را به مدخل خود حواله می دهیم.

گویا امیر تقی الدین فرزند «امیر جمال الدین محمد صدر استرآبادی» از سادات قرن دهم ه‍-. ق. است.

«صبا» به نقل از «تحفه سامی»، نام او را «میر تقی الدین محمد» خلف «امیر جمال الدین حیدری هروی» ثبت کرده است.

لیکن «سام میرزا» در «تحفه سامی» نام شاعر را «امیر تقی الدین محمد» ولد حضرت «امیر جمال الدین صدر» نگاشته است.

«نفیسی»، نام وی را «امیر تقی الدین» نبیره ی «امیر جمال الدین محمد صدر» نوشته است.

از آنجا که «سام میرزا» با او معاصر بود و شاعر از سوی سام میرزا در «هرات» به صدارت و حکومت اشتغال داشت، بنابر این بر نام و حال او آگاه تر است. از این رو نام اصلی وی «محمد» و لقبش «امیر تقی الدین» خواهد بود. لذا به مدخل «امیر تقی الدین محمد» مراجعه شود.

«ابوالفتوح ثابت بن محمد جرجانی»

۳۵۰-۴۳۱ه‍-.ق.

از شرح احوال، آثار، زادگاه و تحصیلات «ابوالفتوح ثابت بن محمد جرجانی»، آگاهی اندکی در دست است. همین قدر می دانیم که در «بغداد» تحصیل کرد و در «اندلس» زیست.

به درستی دانسته نیست که آیا ثابت بن محمد، در «جرجان» زاده شد و پس از رشد و تحصیل مقدمات علوم، به سوی «بغداد» و سپس اندلس حرکت کرد، یا پیش از تولدش، خاندان وی از «جرجان» به «بغداد» مهاجرت کردند.

آنچه مسلم است اینکه وی اصالت جرجانی داشته است. هرچند برخی منابع نسبت عدوی نیز بدو داده اند. «ابن خطیب» او را استرآبادی نیز خوانده است.

همین گزارش ابن خطیب حکایت از آن دارد که ثابت بن محمد پیش از حرکت به سوی اندلس (۳۷۸ه‍-.ق.)، در «بغداد» به

تحصیل و تکمیل دانش خود اشتغال داشت.

او در «بغداد» از بزرگان ادب و لغت بهره برد. از «ابن‌جنی»، «علی بن عیسی ربعی» و «عبدالسلام بن حسین بصری» در علم زبان و ادبیات عرب، روایت نقل می‌کند.

خود نیز در «بغداد» کرسی درس برپاکرد. اما در پایتخت جهان اسلام ماندگار نشد. به سوی شهرهای غربی حرکت کرد. از آنجا راهی آفریقا و سپس «مغرب» و «اندلس» شد. ظاهراً در ۴۰۶ه-.ق. به اندلس هجرت کرد و در «غرناطه» سکنا گزید.

او در آنجا مورد توجه «مجاهد بن یوسف عامری»، «ابوالجیش الموفق» قرار گرفت. به دربار شاهان اندلس راه یافت و مقامی بلند پیدا کرد. اما پس از مدتی در کار سیاست و جنگ دخالت کرد و در جریان اختلاف بر سر قدرت، مورد

تهمت واقع شـد. گویا به دسـتور «بادیس بن حبوس»، «امیر صـنهاجه»، متهم شـد که با پسـر عموی او، «بیدر بن حباسه» متحد و علیه امیر قیام کرده است. در پی چنین اتهامی، محاکمه و به قتل رسید.

ثابت جرجانی در واژه های بیابانی نایاب (غریب) و شـعر جاهلی و اسـلامی توانا توصـیف شده است. او دانش فلسـفه، منطق و نجوم را به خوبی فراگرفته و با آن آشنا بود.

ابوالفتوح ثابت را روایت گر ادبیات و لغت عرب معرفی کرده اند. او در «بغداد» از کسانی چون: «ابواحمد عبدالسلام بصری» و «ابن جنی» و «علی بن عیسی ربعی» روایت کرده است.

گذشته از دانش و ادب ثابت، او را مردی سوارکار و جنگاور نیز توصیف کرده اند.

آثار:

۱. شرح الجمل زجاجی

«عبدالرحمن بن اسحاق زجاجی»، متوفای ۳۳۷ه-.ق.، ادیب و نحوی مشهور قرن چهارم، آثار زیادی در ادب عربی دارد. از آن جمله کتـابی به نام «الجمل فی النحو» نوشـته است که بسـیاری از ادبا برآن شـرح نوشـته انـد. «ثابت بن محمـد جرجانی» نیز در اندلس شرحی بر «جمل زجاجی» تصنیف کرده است.

ظاهراً این اثر تصنیفی، به شکل املا بوده است. در واقع او آن را بر شاگردانش املا کرده و آنها آن را نوشته اند.

از این شـرح، گزارش‌هـای دقیقی در دست نیست. مطـالب نـاراستی که در فهرست‌هـا وجود دارد، نیـاز به تحقیق و دقت دارد. اینک برخی از آنها معرفی می گردد.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی اسکوریال مادرید» به شماره ۲۸۹ موجود است.

در «کتابخانه ی اسـکوریال مادریـد» «اسـپانیا» نیز یک نسـخه از کتاب «شـرح الجمل الجرجانیه» به شـماره ۱۷۲ وجـود دارد که میکروفیلم آن در «مرکز احیاء تراث اسـلامی» به شـماره ۵۴۷ نگهـداری می‌شود. اما این نسـخه به نام «عبدالقاهر جرجانی» ثبت شده است.

نسـخه‌ی دیگری در «کتابخانه ی اسکوریال مادرید» به شماره ۱۷۳ و با همان نام وجود دارد که نویسـنده آن «محمـد بن احمد قصیری» معرفی گردیده است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی ملی فارس» به شماره ۱/۵۱۵/۴۹۲–ج با عنوان «شرح جمل جرجانیه» وجود دارد. اما فهرست نویس مولف آن را «عبدالقاهر جرجانی» ثبت کرده است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی وزیری یزد» به شماره ۲۵۸۶ در ۱۶۵ برگ وجود دارد که آن هم به نام «عبدالقاهر جرجانی» است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۲. شرح دیوان الحماسه لابی تمام

دیوان «ابوتمام»، مسمی به «الحماسه» اثر ادبی بسیار مهمی است که ادبای بزرگی آن را شرح کرده اند. ابوالفتح ثابت بن محمد نیز آن را شرح کرده است.

بنا به گزارشی که از «فهرس المخطوطات المصوره مکتبه اسکوریال مادرید» در دست است، یک شرح نیز به ثابت بن محمد جرجانی نسبت داده شده است. این نسخه نیز باید بررسی و تحقیق شود. لیکن به دلیل دوردستی، اطلاعات چندانی از وضعیت نسخه نمیتوان به دست آورد.

نسخه های خطی:

از این اثر فقط یک نسخه ی عکسی در فهرس نسخه های عکسی «دیراسکوریال مادرید» در «اسپانیا» به شماره ۲۸۹ گزارش شده است.

ص:۱۲۴

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

منابع:

الاحاطه ۱/۴۵۴-۴۵۵؛ ارشاد الاریب ۲/۳۹۸-۳۹۹؛ انباه الرواه ۱/۲۹۸؛ بغیه الملتمس ۲۳۶؛ بغیه الوعاه ۲۱۰، ۴۸۲؛ جذوه المقتبس فی ذکر ولاه الاندلس ۱/۲۸۴-۲۸۵ و ۲/۵۶۵؛ الحلل السندسیه ۳/۲۹۹؛ دایرهالمعارف بزرگ اسلامی ۱۷/۱؛ دول الطوائف ۱۲۷؛ الذخیره فی محاسن اهل الجزیره ۴(۱)/۹۶-۹۷ (۱۲۴-۱۲۶)؛ الصله ۱/۱۲۳-۱۲۵؛ فهرست ابن‌خیر ۳۱۵، ۳۸۷؛ فهرس المخطوطات المصوره دیراسکوریال بمدرید اسبانیا؛ کشف الظنون ۱/۶۰۴؛ لغت نامه ی دهخدا (ذیل ثابت) ۱۷؛ معجم الادباء ۱/۳۶۶-۳۶۸ و ۲/۷۷۳ و ۷/۱۴۵؛ معجم الشعراء الاندلسیین و المغاربه ۷۱؛ معجم المولفین ۱/۴۶۷؛ الموسوعه المیسره فی تراجم ائمه التفسیر و الاقراء و النحو و اللغه ۱/۵۹۲؛ الوافی بالوفیات ۱۰/۴۶۸-۴۶۹.

ج

«جعفر بن حسین استرآبادی (منجم)»

۱۳۴۴-۰۰۰ه.-ق.

فقیه، منجم، هنرمند و ادیب استرآبادی، شیخ «جعفر بن شیخ حسین بن شیخ محمدابراهیم نجفی»، از علمای استرآبادی الاصل است که نجفی نیز نامیده می شود.

پدر و جد شیخ جعفر، در «نجف اشرف» تحصیل کرده و هم در آنجا زیستند. گویا نخستین کس از این خاندان که به «نجف اشرف» هجرت کرد، نیای بزرگ شیخ جعفر، یعنی پدر شیخ «محمدابراهیم» بود.

«شیخ محمدابراهیم» در علم طب و داروسازی نیز مهارت داشت. بنا به گزارش مرحوم «حرز الدین» شیخ جعفر خطی زیبا داشت و در خلق آثار بدیع هنرمند بود. گذشته از آن به نقاشی نیز علاقه داشت و تصاویری زیبا می آفرید.

از این رو، شیخ جعفر در «نجف اشرف» دیده به جهان گشود و هم در آنجا به تحصیل پرداخت.

او مقدمات را از پدر و استادان مبرز ادبیات عرب آموخت. آنگاه فقه، اصول فقه و نجوم را از شیخ «محمد حرز الدین» فراگرفت. سپس به تحقیق و تالیف روی آورد.

مرحوم «شیخ حرز الدین» می نویسد: «مدت زمان طولانی نزد من علوم فقه و اصول و نجوم و رمل را خواند. از جمله کتاب های سی فصل خواجه نصیر الدین طوسی و بیست باب ملا مظفر را پیش من فراگرفت».

وی در ادامه می افزاید. «شیخ جعفر رحمه الله در علم رمل محقق بود و در خصوص اعمال، ادعیه و اورادی که از سوی پدرش اجازه داشت، به من نیز اجازه داد».

آثار:

۱. الاوفاق

این اثر، در شرح مسائل و مباحث علم نجوم و هیئت است. در بیان چگونگی تشکیل بعض ثابت ها و ترسیم آنها بر جوانب و پشت و روی آن ها؛ مثل مثلث و مانند آن.

نسخه های خطی:

هیچ نسخه‌ی خطی گزارش نشده است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۲. منظومه فی الرمل

مجموعه اشعاری است که در بیان اصول و دقایق علم رمل سروده است.

نسخه های خطی:

هیچ نسخه‌ی خطی گزارش نشده است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

منابع:

معارف الرجال فی تراجم العلماء و الادباء ۱/۱۷۸-۱۷۹؛ معجم رجال الادب و الفکر فی النجف ۳/۱۲۴۴.

«جلال الدین استرآبادی»

قرن ۱۰ه‍-.ق.

«ملا- جلال الـدین استرآبادی»، یکی از شخصـیت‌های دوره صـفوی است که از شـرح احوال و آثار او هیـچ اطلاعی در دست نیست.

ظاهراً نخستین کسـی که از او سخن گفته است، «عبدالنبی قزوینی» در «تمیم امل الامل» است. او ملا جلال را دانشمندی فاضل و برگزیده توصیف کرده است.

از فحوای کلام «علامه قزوینی» چنین برداشت می‌شود که ملا جلال از شاگردان وی بود؛ چون می گوید: نزد من از کلمات علما و پژوهشگران فیض‌ها برد. هم چنین مدعی است که هیچ‌کس مانند ملا جلال استرآبادی «حاشیه ی قدیم» بر «شرح تجرید» را نفهمیده است. پس از این توضیح، حاشیه ی وی را بهترین حاشیه، در نوع خود دانسته است.

«میرزا محمدباقر خوانساری» نیز در «روضات الجنات»، حاشیه ملا جلال استرآبادی را یکی از دقیق‌ترین و گویاترین حاشیه‌ها و شروح توصیف کرده است.

منابع متاخر، عنوان «صدری» را به دنبال نام ملا جلال آورده و او را وزیر و صدراعظم دولت «شاه تهماسب اول» معرفی کرده‌اند.

به هر روی ملا جلال، دانشمندی بود که در علوم عقلی صاحب نظر و از ارکان دولت صفوی بشمار می‌رفت.

آثار:

۱. حاشیه شرح تجرید الجدید

حاشیه‌ای است که با عناوین «قوله، قوله» اقدام به شرح و توضیحِ «شرح جدید» «تجرید الاعتقاد» کرده است. ملا جلال، برخی مطالب را مفصل و برخی را مختصر توضیح داده است. در برخی موارد نظر استاد خود را نیز نقل و به رد یا ایراد آن می‌پردازد.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آیت الله العظمی مرعشی نجفی (ره)» به شماره ۱۰۷۰۴ در ۱۹۷ برگ، کتابت سال ۱۰۶۷ه–.ق. موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۲. حاشیه بر حاشیه قدیم صدر الدین دشتکی بر شرح تجرید قوشچی

«صدر الدین محمد بن ابراهیم دشتکی شیرازی»، صدر کبیر علمای عقلی و علم کلام، حواشی متعددی دارد. از جمله بر «شرح تجرید الاعتقاد»، حاشیه ی بسیار خوبی نوشته است. ملا جلال بر این حاشیه، حاشیه نوشته است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مسجد اعظم» «قم» به شماره ۱۹۹۵، کتابت سده ۱۱ه–.ق. و ناقص موجود است.

لازم به توضیح است که برخی منابع مانند: «معجم التراث الکلامی»، دو حاشیه فوق را تحت یک عنوان «حاشیه الحاشیه القدیمه الدوانیه علی الشرح الجدید للتجرید» آورده و از نسخه‌های معرفی شده ی ذیل گزارش داده است:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه دانشگاه لس آنجلس آمریکا» به شماره ۱۳۰۸ M/۲، کتابت سال ۱۰۱۸ه-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه دانشگاه تهران» به شماره ۶۸۲۰ در ۲۰۵ برگ، کتابت سده ۱۱ه-.ق. موجود است. البته نویسنده احتمال داده است که محشی این نسخه شاید شخص دیگری غیر از ملا جلال استرآبادی باشد.

۱ نسخه ی خطی دیگر در «کتابخانه دانشگاه تهران» به شماره ۶۹۸۴ در ۲۸۹ برگ، کتابت سده ۱۱ه-.ق. موجود است.

علاوه بر موارد فوق، نسخه ی «کتابخانه ی آیت الله العظمی مرعشی نجفی (ره)» و «مسجد اعظم» نیز در منبع یاد شده برای همین عنوان گزارش شده است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

ص:۱۲۷

منابع:

اعیان الشیعه ۴/۲۰۱؛ تتمیم امل الآمل ۹۹؛ الذریعه ۶/۶۸؛ روضات الجنات ۲/۲۱۳؛ ریاض العلماء ۷/۵۸؛ مرآه الکتب ۱/۴۴۲؛ معجم التراث الکلامی ۳/۲۵.

«سید جمال الدین استرآبادی»

قرن ۱۴ه-.ق.

با وجود اینکه «سید جمال الدین استرآبادی» از علمای متاخر و بلکه معاصر است، از زندگی نامه و تحصیلات وی گزارش مفصلی در دست نیست.

در منابع موجود با سه تن سید جمال الدین استرآبادی روبرو هستیم. نخست در جلد دوم «معجم التراث الکلامی» تحت عنوان کتاب «خداشناسی توحید یا یکتا پرستی» به نام سید جمال الدین استرآبادی برمی‌خوریم. در این گزارش سال تولد وی ۱۲۵۴ و سال وفاتش ۱۳۱۵ه-.ق. آمده است.

اما منبعی که «معجم التراث الکلامی» از آن استفاده کرده است، یعنی فهرست کتاب های چاپی فارسی، اشاره‌ای به سال تولد و وفات وی ندارد.

بدرستی دانسته نیست که نویسندگان «معجم التراث الکلامی» سال تولد و وفات سید جمال الدین استرآبادی را، با استفاده از چه منبعی ثبت کرده‌اند.

در جلد اول «معجم التراث الکلامی»، با مورد دوم روبرو هستیم. این مورد تحت عنوان «امام خورشید جهان افروز» به نقل از «معجم ما کتب عن الرسول (ص)»، بدون تاریخ تولد و وفات ثبت شده است.

مورد سوم در منابع متعدد و با مشخصات بیشتر ثبت گردیده است. از آن جمله در «گنجینه ی دانشمندان» و «معجم رجال الفکر و الادب فی النجف»، نام «سید جمال الدین بن ضیاء الدین حسینی استرآبادی» را ملاحظه می کنیم.

در این دو منبع، سال تولد وی ۱۳۵۰ یا ۱۳۵۳ه-.ق. درج شده است. براساس این گزارش، سید جمال الدین تحصیلات خود را به مدت ده سال در زادگاهش گذرانده و سپس به «قم» مهاجرت و در حوزه ی علمیه ی آن به تحصیل ادامه داده است.

سید جمال الدین پس از پایان بردن دوره سطوح عالی، به حوزه ی علمیه ی «نجف اشرف» هجرت کرد و در محضر آیات عظام چون: «سید عبدالاعلی سبزواری»، «سید محمود شاهرودی» و «سید ابوالقاسم خویی»، دوره خارج فقه و اصول را گذراند و به درجه ی اجتهاد نایل گشت.

اگر ما هر سه تن سید جمال الدین را یک تن فرض کنیم، به طور قطع دو مورد اول نمی‌تواند مورد اعتنا واقع شود؛ زیرا منابع اولیه ی آن ها، با ابهام و عدم شناخت سخن گفته‌اند. اما مورد سوم، شخصیتی است قابل اعتنا و منابع آن مشخص و با شناختی قابل دسترس سخن گفته است.

بنابر این سید جمال الدین حسینی استرآبادی فرزند آیت الله سید ضیاء الدین حسینی بن محمد بن نصرالله از خاندان امام‌زاده عظیم‌الشان «سید عماد الدین حسینی علوی» که نزد مردم «گرگان» و «استرآباد»، از احترام ویژه‌ای برخوردار بودند، مورد نظر این مدخل قرار دارد.

آثار:

۱. امام علیه السلام خورشید جهان افروز

کتاب‌های زیادی درباره‌ی امام زمان (عج) نوشته شده است. این اثر نیز درباره ی ضرورت وجود امام زمان (ع) در دو جلد به زبان فارسی تدوین گردیده است.

نسخه های خطی:

هیچ نسخه‌ی خطی گزارش نشده است.

نسخه های چاپی:

کتاب در «تهران» و توسط مجمع تحقیقات و تبلیغات اسلامی در ۴۸ صفحه چاپ شده است.

سال ۱۳۵۴ به وسیله همان ناشر با عنوان «آیا وجود امام زمان (ع) لازم است؟» مجدداً انتشار یافته است. هم چنین در برخی موارد، با عنوان «لولا الحجه لساخت الارض علی اهلها» شناخته می‌شود.

۲. تقریرات اصول

سید جمال الدین استرآبادی، تقریرات درس اصول و فقه استادان خود را به زبان عربی نوشته است. در ادامه، یک بخش از تقریرات درس فقه ایشان معرفی خواهد شد. اما با توجه به اینکه این تقریرات به شکل خطی و نزد بازماندگان وی محفوظ است، نمی‌توان بیشتر از این مطلبی نگاشت.

۳. توحید یا یکتاپرستی

رجوع شود به کتاب «خداشناسی یا یکتاپرستی» از همین نویسنده.

۴. خداشناسی یا یکتاپرستی

این اثر که موضوع آن از نامش آشکار است، در خصوص نخستین اصل از اصول دین، یعنی خداشناسی و توحید بحث می‌کند.

نسخه های خطی:

هیچ نسخه‌ی خطی گزارش نشده است.

نسخه های چاپی:

در «تهران» به سال ۱۳۴۶ش. توسط مجمع تحقیقات و تبلیغات اسلامی، در قطع جیبی و ۱۲۰صفحه سربی منتشر گردیده است. ناگفته نماند که سال بعد (۱۳۴۷) نیز تجدید چاپ شده است. هم چنین این اثر با عنوان توحید یا یکتاپرستی نیز ثبت است.

۵. حدیث شریف کساء یا شفیعی مطمئن

سید جمال استرآبادی در این اثر، حدیث شریف کسا را از طرق معتبر نقل و سپس به شرح و توضیح آن پرداخته است.

نسخه های خطی:

هیچ نسخه‌ی خطی گزارش نشده است.

نسخه های چاپی:

به نظر می‌رسد این کتاب فقط یک بار چاپ شده است. سال ۱۳۷۵ توسط انتشارات معارف در «تهران» و ۱۵۸ صفحه رقعی منتشر گردیده است.

۶. خلاصه التفاسیر

رجوع شود به اثر دیگر وی با عنوان «ترجمه قرآن کریم»؛ زیرا سید جمال الدین استرآبادی متن کامل قرآن را ترجمه و همراه با خلاصه‌ای از تفسیر برخی آیات منتشر کرده است.

۷. دلیل رستگاران یا شرح زیارت جامعه کبیره

زیارت جامعه کبیره یکی از معتبرترین زیارت نامه‌هاست. بسیاری از علمای بزرگ «شیعه»، آن را شرح کرده‌اند. سید جمال الدین استرآبادی نیز شرح مفصلی برآن نوشته است.

نسخه های خطی:

هیچ نسخه‌ی خطی گزارش نشده است.

نسخه های چاپی:

سال ۱۴۱۹ه‍.ق. برابر با سال ۱۳۷۵ ش. در «تهران» توسط انتشارات معارف و در ۱۶۲ صفحه منتشر شد.

۸. راهنمای اعمال حج یا مناسک حج

کتابچه راهنمای اعمال حج، کلیه‌ی مسائل مهم حج را با مطابقت فتاوای آیات عظام، جمع‌آوری و در اختیار حجاج قرار می‌دهد.

این اثر با عنوان «مناسک حج» و «کاروان حج محمدی» نیز منتشر گردیده است.

نسخه های خطی:

هیچ نسخه‌ی خطی گزارش نشده است.

نسخه های چاپی:

کتاب به وسیله انتشارات اسلامیه در «تهران» و در ۵۲ صفحه جیبی، به سال ۱۳۸۴ش. چاپ شده است.

۹. رساله سوال و جواب حج و عمره یا مناسک حج (عروه الحج)

این رساله که به صورت پاسخ به پرسش‌هایی درباره ی «مناسک حج» تدوین شده است، مجموعه فتواهای والد مولف، یعنی «سید ضیاء الدین حسینی» است. او ضمن نوشتن مقدمه‌ای، فتاوای پدرش را جمع‌آوری و تحت عنوان فوق منتشر کرده است. نام دیگر این اثر، «عروه الحج» است.

نسخه های خطی:

هیچ نسخه‌ی خطی گزارش نشده است.

نسخه های چاپی:

سال ۱۳۴۶ در ۲۴۲ صفحه چاپ شده است. اما ناشر و محل نشر آن در شناسنامه کتاب ذکر نشده است. این رساله را موسسه فرهنگی و انتشاراتی معارف چاپ کرده است.

۱۰. شرح دعای کمیل

شرح مختصری است بر دعای کمیل.

نسخه های خطی:

هیچ نسخه‌ی خطی گزارش نشده است.

نسخه های چاپی:

گزارشی از نسخه‌های چاپی این شرح، بجز در «کتابخانه ی آستان قدس رضوی (ع)»، جای دیگری دیده نشد. آن هم بدون مشخصات نشر و در ۲۳ صفحه است.

۱۱. شرح الکفایه

ظاهراً شرحی است بر کتاب «کفایه»ی «آخوند خراسانی». این اثر که در علم اصول فقه است، توسط بسیاری از علما شرح شده است.

نسخه های خطی:

هیچ نسخه‌ی خطی گزارش نشده است. اما احتمال دارد که نزد فرزندان و نوادگانش موجود باشد.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۱۲. شوق زیارت امام مهدی (عج)

این رساله ظاهراً در چهار جلد است. موضوع آن همان‌گونه که از نامش آشکار است، درباره ی «حجت بن حسن عسکری» علیهماالسلام است.

نسخه های خطی:

هیچ نسخه‌ی خطی گزارش نشده است.

نسخه های چاپی:

چاپ نخست آن را انتشارات معارف به سال ۱۳۷۵ در «تهران» انجام داده است.

۱۳. الصلاه من المحجه العظمی

این اثر بخشی از کتاب فقهی بزرگ و مفصل مولف به نام «المحجه العظمی فی شرح العروه الوثقی» محسوب می گردد.

المحجه در واقع تقریرات درس فقه استادش «سید عبدالاعلی سبزواری» است.

نسخه های خطی:

هیچ نسخه‌ی خطی گزارش نشده است.

نسخه های چاپی:

ظاهراً جلد نخست این مجموعه فقهی یا تنها جلد چاپ شده‌ی آن، همین بخش صلات است. کتاب در «نجف اشرف» و در مطبعه نعمان به سال ۱۳۸۳ه‍-.ق. در قطع وزیری و ۵۱۸ صفحه منتشر گردیده است.

۱۴. عروه الحج

رجوع شود به همان کتاب «رساله سوال و جواب حج و عمره»؛ زیرا رساله یاد شده با عنوان «عروه الحج» هم شناخته می‌شود.

۱۵. کاروان حج محمدی

رجوع شود به کتاب «راهنمای اعمال حج»؛ زیرا این اثر با عنوان «کاروان حج» نیز شناخته می‌شود.

۱۶. قرآن کریم (ترجمه)

سید جمال الدین استرآبادی متن کامل قرآن مجید را با عنوان «قرآن کریم فی لوح محفوظ» ترجمه کرده است. این ترجمه به زبان ساده و نزدیک به ترجمه لفظی است. باوجود این برخی توضیحات در داخل پرانتز و برخی دیگر مخلوط در متن ترجمه آمده است. در حواشی آن نیز برخی آیات تفسیر شده است. ظاهراً تفسیر موجود در حاشیه، عنوان «خلاصه التفاسیر» را دارد.

ترجمه استرآبادی شهرت زیادی ندارد. لیکن در نوع خود ترجمه‌ای سلیس و روان توصیف شده است. ترجمه به وسیله «محمدباقر بهبودی» تصحیح و به وسیله «محمد خالقی» خطاطی گردیده است.

نسخه های چاپی:

به سال ۱۳۹۳ه-.ق. برابر سال ۱۳۵۰ش.توسط «موسسه انتشارات فراهانی» در «تهران» و در ۶۰۵ صفحه وزیری چاپ شده است. همراه این ترجمه، ۱۵۴ صفحه کشف المطالب نیز وجود دارد.

۱۷. المحجه العظمی فی شرح العروه الوثقی

این اثر گران قدر، تقریرات درس فقه استاد مولف، یعنی «سید عبدالاعلی سبزواری» است. شاید نسخه‌های خطی آن نزد فرزندان و نوادگانش موجود باشد. اما یک جلد آن، که بخش صلات را شامل می گردد، پیش تر معرفی شد.

۱۸. مناسک حج

رجوع شود به کتاب «راهنمای اعمال حج».

منابع:

طبقات مفسران شیعه ۵/۳۳۴؛ فهرست کتاب های چاپی فارسی ۱/۱۴۴۴ و ۲/۱۸۶۵؛ گنجینه دانشمندان ۶/۴۰۸؛ مرجع مهدویت ۲۰، ۵۴، ۹۸؛ معجم التراث الکلامی ۱/۴۳۶ و ۳/۱۸۰-۱۸۱؛ معجم المطبوعات النجفیه ۳۰۶؛ معجم رجال الفکر و الادب فی النجف ۱/۱۱۸؛ معجم ما کتب عن الرسول (ص) ۹/۹۹.

«سید جمال الدین بن عبدالله حسینی جرجانی»

قرن ۱۰ه-.ق.

یکی دیگر از دانشمندان گمنام «جرجان» و «استرآباد»، «سید جمال الدین بن عبدالله بن حسن حسینی جرجانی»؛ فقیه، متکلم، ادیب و محدث قرن دهم ه‍- . ق. «گرگان» است.

گفته می شود، او در «استرآباد» دیده به جهان گشود. همان‌جا رشد کرد و مقدمات را فراگرفت. سپس به «هرات» سفر کرد و نزد «ملا حسن حسابی» به تحصیل علوم دینی ادامه داد. سید جمال بسیاری از کتاب‌های درسی، از جمله «شرح اللوامع» را نزد «ملا حسن» خواند.

از شرح زندگانی سید جمال الدین جرجانی مطلب مفصلی در دست نیست. در نام و نام پدرش اختلاف فراوان وجود دارد.

مرحوم «افندی» در «ریاض العلما» دو بار از او یاد می‌کند. مرحوم «آقابزرگ» نیز به تبعیت از وی، به دو سید جمال الدین تصریح دارد.

پرواضح است که نمی‌توان به استناد این مدارک، با اطمینان به اتحاد «میرجمال الدین محمد استرآبادی» و «سید جمال الدین بن عبدالله بن محمد جرجانی» و «سید جمال الدین بن عبدالله بن حسن استرآبادی»، حکم کرد.

زیرا مرحوم «افندی» و «آقابزرگ»، باوجود اینکه آثار متعددی را دیده و خبره ترین کارشناس در زمینه کتاب شناسی

و مولفان «شیعه» هستند، در اتحاد و عدم اتحاد آنان تردید کرده اند.

باوجود این، کتاب «شرح تهذیب الاصول» یا «شرح تهذیب الوصول» را به عنوان اثر تالیفی، برای هر سه تن ذکر می کنند.

«افندی» در «ریاض العلما» «سید میر جمال الدین محمد استرآبادی» را صدراعظم «شاه اسماعیل صفوی» معرفی می کند.

دو تن جرجانی یا استرآبادی، به طور مسلم در دربار «شاه اسماعیل صفوی» مقامی ارجمند، در سطح وزارت داشتند. یکی از آنان «صدر الدین» معروف به «شریف جرجانی» است. وی در جنگ «چالدران» (تهاجم «سلطان سلیم») به سال ۹۲۰ه-.ق. به شهادت رسید. قبر او در دشت «چالدران»، کنار قبر «امیر عبدالباقی» از اجداد «سید نعمت الله جزایری»، زیارتگاه مومنان است. دومی همین سید جمال الدین حسینی استرآبادی است.

بنا بر تصریح «تاریخ عالم آرای عباسی»، «شاه تهماسب اول»، منصب صدارت را به شراکت با «امیر قوام الدین حسن اصفهانی»، به میر جمال الدین حسینی استرآبادی تفویض کرد. اما صاحب «روضات الجنات»، او را وزیر «شاه اسماعیل اول» دانسته و با «امیر غیاث الدین منصور شیرازی دشتکی»، شریک در صدارت تصور کرده است.

در هر صورت، سید جمال الدین شخصیتی علمی و سیاسی در دولت صفوی و از رجال صاحب کمال «استرآباد» در پایتخت آن دوران «ایران»، یعنی «تبریز» و«قزوین» بشمار می‌رود.

او با «محقق کرکی» دوستی و مجالست داشت. در «روضات الجنات» داستان جالبی در خصوص این دو شخصیت علمی وجود دارد. خلاصه‌اش اینکه: دو بزرگوار قرار می‌گذارند که ظرف یک هفته «محقق کرکی» «شرح قوشچی» را به سید جمال تدریس کند. متقابلاً سید جمال نیز «قواعد» «علامه حلی» را ظرف یک هفته به «محقق کرکی» درس دهد.

سپس سید پیشنهاد می‌کند، برحسبِ مناسبتِ ساعتِ نجومی، نخست شیخ تدریس آغاز کند. وقتی هفته به پایان می‌رسد و نوبت به تدریس سید می‌رسد، سید خود را به تمارض می‌زند تا عنوان استادی بر «محقق کرکی» را نداشته باشد.

آثار:

۱. شرح تهذیب الاصول

«علامه حلی» کتابی در موضوع اصول فقه دارد که گاهی «تهذیب الاصول» و گاهی «تهذیب الوصول الی علم الاصول» نامیده می‌شود. سید جمال الدین جرجانی، این اثر را در سال ۹۲۹ه-.ق. شرح کرده است.

به نظر برخی از بزرگان مانند: صاحب «روضات الجنات»، کتابی است بسیار تحقیقی و متقن. مرحوم «خوانساری» آن را در «استرآباد» و «تبریز» دیده است. او می گوید:

«این شرح نزد علمای اصول شهرت دارد و بیشتر آنان از شرح تهذیب الاصول سید جمال نقل می‌کنند.» سپس اضافه می‌نماید: «این شرح یکی از بهترین شرح‌ها محسوب می‌گردد.» به دنبال آن از چند شرح معروف نام برده و شرح استرآبادی را بر آنها ترجیح می‌دهد. در پایان یادآور می‌شود: «شهید ثانی از شرح سید جمال الدین نقل می‌کند.» این نقل و اعتماد بر کفایت و سداد شرح مزبور دلالت دارد.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مرکزی دانشگاه تهران» به شماره ۱۲۱۰ در ۲۱۰ برگ، کتابت سال ۹۸۰ه‍-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی ملی ملک» به شماره ۱۹۵۶ در ۲۹۱ برگ، کتابت سال ۹۸۰ه‍-.ق. و آغاز افتاده، موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه مدرسه ی فاضلیه مشهد» به شماره ۴۹ (۴۶) در ۴۸۰ برگ، کتابت سال ۹۹۱ه‍-.ق. موجود است.

۲ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آیت الله العظمی مرعشی نجفی (ره)» به شماره ۲۶۷۰ در ۲۴۵ برگ، کتابت سال ۹۵۲ه-.ق. و شماره ۱۰۴۲۳ در ۳۱۱ برگ، کتابت سده ۱۱ه-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه مدرسه ی فیضیه» به شماره ۱۰۳۸ در ۲۲۲ برگ، کتابت سال ۹۲۹ه-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه مدرسه ی حجتیه» به شماره ۱۹۲ موجود است.

۳ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مجلس شورای اسلامی» به شماره ۱۳۴۷ در ۸۴۸ برگ، کتابت سال ۹۷۵ه-.ق.، شماره ۴۲۴۲ در ۲۱۴ برگ، کتابت سال ۹۵۹ه-.ق. و شماره ۷۷۱۰ در ۳۷۳ برگ، کتابت سال ۱۰۱۴ه-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آستان قدس رضوی (ع)» به شماره ۲۹۹۷ در ۴۸۰ برگ، کتابت سال ۹۹۱ه-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی خصوصی شیخ مشکور نجفی» در «نجف اشرف» موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی خصوصی شیخ قاسم محی الدین» در «نجف اشرف» موجود است. کتابت این نسخه به وسیله «عبدالغنی گیلانی» و به سال ۹۸۰ه-.ق. انجام شده است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی خصوصی سید نصرالله اخوی» در «تهران» موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی خصوصی شیخ مشکور حولائی» در «نجف اشرف» موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی شوشتری (تستریه)» «نجف اشرف» به کتابت سال ۱۲۲۸ه-.ق. موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۲. حواشی شرح تهذیب الاصول

این حواشی مباحثی توضیحی و تشریحی درباره ی مطالبی است که به نظر مولف در شرح «تهذیب الاصول» «کافی» نبوده است. از این‌رو گاهی در حواشی همان شرح و گاهی به طور مستقل نوشته شده است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در کتابخانه ی مرحوم «میرزا محمدباقر خوانساری» (صاحب روضات الجنات به نقل از الذریعه) موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

منابع:

اثرآفرینان۲/۱۹۶؛ اعیان الشیعه ۴/۲۱۶-۲۱۷؛ تاریخ عالم آرای عباسی ۱/۱۴۴، ۱۵۳؛ دایرهالمعارف تشیع ۵/۴۳۱؛ الذریعه ۴/۵۱۲ و ۷/۹۹ و ۱۳/۱۶۶-۱۶۷؛ روضات الجنات ۲/۲۱۱-۲۱۲؛ ریاض العلماء ۵/۳۳ و ۷/۶۰، ۶۱، ۶۴-۶۶؛ ریحانه الادب ۱/۳۹۹؛ طبقات اعلام الشیعه (احیاء الداثر) ۴/۴۲؛ فرهنگ بزرگان اسلام و ایران ۳۱۴؛ فوائد الرضویه ۸۴؛ کشف الحجب و الاستار ۳۳۰؛ لغت نامه ی دهخدا (ذیل جرجانی) ۳۲۱؛ مرآت الکتب ۱/۴۸۸-۴۴۹؛ معجم المولفین ۱/۵۰۳ (۳/۱۵۷)؛ معجم مولفی الشیعه ۱۱۵؛ مقالات تاریخی ۳/۲۰۰-۲۰۱.

«جواد بن محمدرضا شریعتمداری»

۱۳۱۱-۱۳۹۶ه.ق.

«شیخ جواد» فرزند «شیخ محمدرضا» و نوه‌ی «شیخ علی» و نواده‌ی «شیخ محمدجعفر شریعتمدار استرآبادی» است.

این عـالم فرزانه به سـال ۱۳۱۱ه-.ق. در «تهران» و در خانـدان علـم و ادب شـریعتمدار دیـده بـه جهـان گشـود. دروس ادبی و مقدمات را نزد والد خود و برخی اسـتادان «تهران» فراگرفت. آنگاه وارد حوزه ی «علمیه ی» «تهران» گردید و به تحصیل ادامه داد.

او در «مسجد حـاج رجبعلی» به امـامت جمـاعت و ارشـاد پرداخت. در امور اجتمـاعی و کارهای خیر فعالیت کرد. در پرورش جوانان و برگزاری مراسم دینی همت تمام از خود نشان داد. اما آثار و تالیفات زیادی از خود برجای ننهاد.

از شـیخ علی چهار فرزنـد پسـر و دو فرزند دختر به یادگار مانده است. از جمله پسـران وی که به لباس مقدس روحانیت ملبس شده‌اند، «شیخ قوام الدین شریعتمداری» و «شیخ ابوالحسن شریعتمداری» است.

آثار:

کشکول

حـاوی چهـل حـدیث از ائمه و تعـدادی حکایـات و مطالب تاریخی در بیان احوال و فضایل پیامبر گرامی اسـلام (ص) و «اهل بیت» عصمت و طهارت (ع) است.

هم چنین مطالب و مباحث اخلاقی و سخنان حکمت‌آمیز در این اثر وجود دارد.

نسخه های خطی:

۱ نسـخه ی خطی که می‌توان آن را نسـخه‌ی منحصر به فرد دانست، به خط مولف نزد نوادگان آن بزرگوار در «تهران» موجود است. این اثر در ۱۲۵۸ صفحه تنظیم گردیده است.

نسخه های چاپی:

بخش چهل حدیث این اثر به وسیله بازماندگان شیخ جواد در دست چاپ است. شاید تاکنون چاپ و منتشر گردیده است.

منابع:

شرح احوال علمای خاندان شریعتمداری ۱۶۵-۱۶۶.

ص:۱۳۴

ح

«حالی استرآبادی»

قرن ۱۱ه-.ق.

«حالی استرآبادی» یکی از دانشـمندان متبحر در علم پزشکی اسلامی و سنتی است که نام و یاد شایسته ای از او در منابع وجود ندارد.

فقـط مرحوم «آقـابزرگ» از این عـالم حکیم و طبیب یـاد کرده است. غیر از «آقـابزرگ»، هیـچ منبعی از شـرح حال و آثار وی گزارشی به دست نمی دهد.

از این رو آگـاهی ما از حالی استرآبادی بسـیار انـدک است. نام او را نیز به درستی نمی دانیم. شایـد، «حالی» تخلّص وی بوده است.

آثار:

رساله فی الطب

بنـا به گزارش «آقـابزرگ»، این رسـاله ی مبسوط و مفصـل است. نویسـنده آن را به زبان عربی نگاشـته است. سال پایان رساله ۱۰۱۳ه-.ق. است. بنا بر این حالی استرآبادی در قرن یازدهم ه-. ق. می زیست.

نسخه های خطی:

براساس گزارش «آقابزرگ»، یک نسخه ی خطی در «کتابخانه ی موقوفه ی مدرسه ی بروجردی» وجود داشت.

منابع:

طبقات اعلام الشیعه (الروضه النضره) ۸/۱۳۰.

«حجابی بنت بدر الدین هلالی»

قرن ۱۰ه-.ق.

نام کوچک «حجابی» در منابع موجود ذکر نشده است. از این‌رو تذکره‌نویسان وی را ذیل تخلّصش حجابی آورده‌اند.

حجـابی استرآبـادی، شـاعر شـیرین سـخن قرن دهم و یـازدهم ه-. ق.، دختر «بـدر الـدین هلالی» (-۹۳۶ق.)، شـاعر پرآوازه ی

«ایران» در عصر صفوی است.

برخی منابع معاصر، به اشتباه او را «صحابی (سحابی)» استرآبادی دانسته اند. در حالی که در هیچ کدام از منابع قدیمی، زن شاعری با تخلّص «صحابی»، سراغ نداریم.

به احتمال زیاد، حجابی، دختر «بدر هلالی»، در «هرات» متولد شد؛ زیرا پدرش هلالی جوان بود که به «هرات» مهاجرت کرد. دور از ذهن نیست که گفته شود در «هرات» ازدواج کرد و دخترش حجابی در آنجا دیده به جهان گشود و نزد چنین پدری تربیت گشت.

«گویند از فرط حیا و عصمت، در خلاء و ملاء (آشکار و نهان) نقاب از رخسار بر نگرفتی. از آن روی حجابی تخلّص کرده بود.»

اثرآفرینان، مدعی شده است که دیوان شعری از حجابی برجای مانده است و اشعاری لطیف و روان داشت.

اما هیچ گزارشی از دیوان مذکور در منابع دیگر به دست نیامد. این احتمال وجود دارد که دیوان وی هنوز به کتابخانه‌ها راه نیافته است تا فهرست و معرفی گردد. شاید هم با گذشت زمان در معرض آسیب قرار گرفته و از بین رفته است.

آثار:

دیوان شعر

نسخه های خطی:

هیچ نسخه‌ی خطی از دیوان وی در دست نیست. اما نمونه‌ی اشعارش در تذکره‌ها موجود است.

بهار و سبزه و گل خوش بروی جانانست

و گرنه هر یک از این جمله آفت جانست

به غنچه، مهر چه بندد ز گل چه بگشاید

دلی که خون شد از خار، خار هجرانست

مران بخواریم ای باغبان ز گلشن خویش

که پنج روز دگر، گل بخاک یکسانست

حدیث زلف دلاویز آن نگار امشب

زمن مپرس که بس خاطرم پریشانست

مگوی شعر حجابی که نزد سیمبران

هزار بیت و غزل پیش حبه یکسانست

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

منابع:

اثر آفرینان ۲/۲۶۶؛ تاریخ نظم و نثر در ایران ۲/۶۷۴؛ تذکره الخواتین ۸۸؛ حدیقه الشعراء ۳/۲۱۴۵؛ خیرات النساء ۹۹؛ دانشنامه زنـان فرهنگساز ایران و جهان ۲/۱۱۶۳؛ الذریعه ۹/۲۳۲؛ ریاحین الشریعه ۱۴۰؛ زنان سخنور ۱/۱۶۹-۱۷۰؛ زنان نامی در تاریخ فرهنگ و تمدن اسلامی ۳۰۳-۳۱۳؛ فرهنگ سخنوران ۱۵۳؛ گلزار جاویدان ۱/۳۷۵؛ لغت نامه ی دهخدا (ذیل حجابی) ۲۹۲؛ مرآه الخیال ۳۳۷؛مشاهیر زنان ایرانی و پارسی گوی از آغاز تا مشروطه۷۳.

«حسن بن احمد استرآبادی»

۰۰۰ — ۷۱۷ه‍-.ق.

بر اساس منابع موجود، «ابوعلی حسن بن احمـد استرآبادی» از دانشـمندان، ادبا و لغت‌شـناسان قرن هشـتم ه‍-. ق. شـمرده شـده است. اما شرح حال و آثاری که برای او بیان کرده‌اند، با منابع و اطلاعات دیگر تطابق ندارد.

ظاهراً نخستین منبع که از او یاد کرده، «حموی» در «معجم الادبا» است. سپس «صفدی» در «الوافی بالوفیات» و «سیوطی» در «بغیه الوعاه» همان مطلب را تکرار کرده است.

نخستین تعارض در اینجا، سبقت زمانی «حموی» بر «حسن بن احمد استرآبادی» است؛ زیرا «ابوعبدالله یاقوت حموی»، سال ۶۲۶ یا ۶۲۸ه‍.ق. فوت کرده است. در حالی که بنابر نقل منابع متاخر، حسن بن احمد استرآبادی در سال ۷۱۷ه‍.ق. درگذشته است. چگونه کسی که حدود ۸۰ سال پیش تر از حسن بن احمد استرآبادی می‌زیسته است، می‌تواند درباره‌ی او زندگی‌نامه بنویسد؟

عبارت موجود در معجم الادبا چنین است:

«الحسن بن احمد الاستراباذی، ابوعلی النحوی اللغوی الادیب الفاضل، حسنه «طبرستان» و اوحد ذلک الزمان، و له من التصانیف: کتاب شرح الفصیح و کتاب شرح الحماسه»

همان‌طور که می‌بینیم، «حموی» تاریخ و زمان حیات وی را ننوشته است. اما از عبارت «اوحد ذلک الزمان» احتمال معاصر بودن وی دور از ذهن نیست.

بنا براین حداقل باید گفت که از دانشمندان قرن هفتم ه‍. ق. است. اما نویسندگان متاخر وفاتش را ۷۱۷ه‍.ق. دانسته‌اند.

تعارض دوم در آثار و تالیفات اوست. توضیح اینکه:

برکتاب «الفصیح فی اللغه» «احمد بن یحیی ثعلبی کوفی» متوفای ۲۹۱ه‍.ق.، لغت‌شناسان زیادی شرح نگاشته‌اند. از جمله «ابوعلی احمد بن محمد بن حسن مرزوقی اصفهانی» متوفای ۴۲۱ه‍.ق. شرح نوشته که نسخه‌های خطی آن در کتابخانه‌ها، موجود است. اما از ابوعلی حسن بن احمد استرآبادی هیچ نسخه‌ی خطی گزارش نشده است.

این داستان دقیقاً در مورد «شرح الحماسه» نیز تکرار شده است. کتاب «الحماسه» «ابوتمام حبیب بن اوس طایی» متوفای ۲۳۱ه‍.ق.، توسط بسیاری شرح شده است. یکی از

این شرح‌ها، شرح ابوعلی احمد بن محمد بن حسن مرزوقی اصفهانی است. نسخه‌های این شرح نیز در کتابخانه‌ها موجود است. ولی هیچ نسخه‌ی خطی شرح بر حماسه از ابوعلی حسن بن احمد گزارش نشده است.

با توجه به شباهت کنیه و نام پدر میان آن دو نویسنده، این احتمال وجود دارد که گفته شود، اطلاعات آن دو نفر درهم شده و به اشتباه در «معجم الادبا» و سایر منابع آمده است.

احتمال دوم این است که گفته شود ابوعلی حسن بن احمد استرآبادی دو شرح یاد شده‌ی فوق را داشت، لیکن در توفان حوادث از بین رفته و یا در کتابخانه‌های شخصی وجود دارد. لیکن شناسایی و معرفی نگردیده است.

آثار:

شرح الحماسه

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی به دست نیامد.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

شرح الفصیح

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی به دست نیامد.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

منابع:

بغیه الوعاه ۱/۲۱۸؛ کشف الظنون ۲/۱۲۷۳؛ معجم الادباء ۸/۵؛ معجم المولفین ۱/۵۳۳؛ الموسوعه المیسره فی تراجم ائمه التفسیر و الاقراء و النحوی و اللغه ۱/۶۴۹؛ الوافی بالوفیات ۱۱/۳۸۳.

«سید حسن استرآبادی»

قرن ۱۳ یا ۱۴ه‍-.ق.

براساس تنها اثر شناخته شده‌ای که از وی برجای مانده است، «سید حسن» از استادان و مشایخ شیخ «آقابزرگ تهرانی» است.

به نوشته‌ی «آقابزرگ»، اساتدش «سید حسن»، در علوم غریبه، جفر و شیمی توانمند بود. مرحوم «آقابزرگ» بخشی از دروس علوم غریبه را نزد وی گذرانده است.

از شرح احوال، تحصیلات، استادان و تاریخ تولد و مرگ سید حسن استرآبادی هیچ اطلاعی در دست نیست.

شیخ «آقابزرگ تهرانی» یک نسخه از «ترکیب تهذیب المنطق» را در سال ۱۳۰۸ه‍-.ق. - یعنی زمانی که نوجوانی پانزده ساله بود - برای خودش به خط زیبائی در ضمن مجموعه ای نوشته بود. اما هنگام مهاجرت به «عراق»، ماموران دولت «ایران» به بهانه اینکه این نسخه از نفایس است آن را از دست شیخ می گیرند. تا اینکه دوباره در اواخر عمرش به وسیله «سید محمد جزایری» به دستش می رسد و در ذیل صفحه ای از آن می نویسد:

«ترکیب تهذیب المنطق، تالیف سید حسن استرآبادی است. هموکه استاد من در بعضی از علوم غریبه، و در علم جفر و کیمیا بسیار وارد بود...»

مطلب کوتاه دیگری که «آقابزرگ» در «شرح زندگی من» به آن اشاره کرده است، به شرح ذیل است:

«و یکی از آنها مرحوم آقا سید حسن استرآبادی بود که مدتی با عیالش در بیرونی منزل ما بود، اخیراً تنها به «نجف اشرف» آمد و برگشت در «ایران» حدود سنهٔ ۱۳۲۵ مرحوم شد.»

نگارنده نتوانست تشخیص دهد که آیا سید حسن استرآبادی، استاد شیخ «آقابزرگ تهرانی»، همان واعظ مشهور «کربلا»، «سید

حسن استرآبادی» است که در «کربلا» مدفون است یا خیر؟

زیرا در رواق شمالی که به «رواق السلاطین» نامور است، به مقبره تنی چند از شاهان و فرمانروایان «قاجار» برمی‌خوریم که «مظفر الدین شاه»، فرزندش «محمدعلی» و نوه‌اش «احمد» از آن جمله‌اند. قبر عالم برجسته «سید عبدالحسین حجت طباطبایی» و هم چنین خطیب مشهور «سید حسن استرآبادی» (واعظ معروف) در مقابل این مقبره است. یعنی در پشت رواق «حبیب بن مظاهر».

هم چنین جای سوال است که آیا رهبر «سلسله‌ی شمسیه» (انشعابی از سلسله‌ی نعمت‌اللهی)، «سید حسن استرآبادی»، همان استاد «آقابزرگ» است یا نه؟

زیرا مشهور است که «شمسیه» پیروان «سید حسن استرآبادی» هستند. این سلسله به نام جانشین وی «شمس‌العرفا» نام گرفت؛ چون او کتابی در سیر و سلوک با عنوان «شمسیه در سیر و سلوک» نوشت.

ظاهراً شمس‌العرفا، (سید حسن بن محمدرضا) به سال ۱۳۵۲ه-.ق. درگذشت و در «امامزاده عبدالله» شهر«ری» به خاک سپرده شد.

«سید عبدالحجه بلاغی»، متوفای ۱۳۹۸ه-.ق.، مدعی جانشینی این فرقه بود. «شمسیه» امروز در فرقه‌های دیگر مستهلک شده است.

به هر روی سید حسن استرآبادی یکی از علمای بزرگ «استرآباد» است که در معقول و منقول، مهارت داشت. اما منابع موجود، ما را در روشن ساختن زوایای زندگانی وی یاری نمی‌دهند.

آثار:

ترکیب تهذیب المنطق تفتازانی

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه مدرسه ی آیت الله العظمی گلپایگانی (ره)» به شماره ۳/۱۹۹۰ به خط مرحوم شیخ «آقابزرگ تهرانی»، کتابت سال ۱۳۰۸ه-.ق. موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

منابع:

تراجم الرجال ۱/۲۲۶.

«سید حسن حزینی استرآبادی»

۰۰۰ – ۹۳۹ه‍.ق.

یکی دیگر از سادات بسیار محترم و دانشمندان صاحب نام «استرآباد» که نویسندگان در شرح زندگانی او کوتاهی کرده‌اند، «میر سید حسن حزینی» است.

او فقیه، ادیب و قاضی بود. در «هرات» به مسند قضاوت تکیه زده و در میان مردمان «شیعه» و «سنی» به عدالت داوری می‌کرد.

سید حسن در شعر، «حزین» تخلّص می‌کرد، از این‌روی، حزینی شهرت یافته است. برخی منابع حزینی را «حزنی» نوشته اند. میر علیشیر نوایی طبع شعر او راستوده است. او و دیگر تذکره‌نویسان نمونه اشعارش را نقل کرده‌اند.

زمانی که «عبدالله خان» یا «عبیدالله خان ازبک» بر «هرات» تسلط یافت، به قتل و غارت «شیعیان» دست برد. در این کشتار بیرحمانه، شاعر و قاضی شهر، سید حسن استرآبادی نیز کشته شد.

پس از کشته شدن «امیر حسن قاضی استرآبادی»، خانه و کاشانه‌اش غارت شد. کتاب‌ها و اموالش به دست مردمان نااهل افتاد. شاید دیوانش نیز در همان تاراج از بین رفت.

به هر روی مشهور است که وی دیوانی داشت. به همین جهت مرحوم «آقابزرگ» تنها به وجود دیوان وی اشاره می‌کند. اما از نسخه‌های آن سخنی به میان نمی‌آورد.

آثار:

دیوان

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی به دست نیامد.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

منابع:

آتشکده ی آذر ۲/۷۷۹؛ اثر آفرینان ۱/۲۴۲ و ۲/۲۷۱؛ تاریخ نظم و نثر در ایران ۲/۶۷۴؛ تحفه سامی ۵۲؛ تذکره ی روز روشن ۱۹۹؛ تذکره الشعراء داغستانی ۱/۱۸۱؛ ترجمه مجالس النفائس ۷۸؛ الذریعه ۹/۲۳۵؛ شعرای مازندران و گرگان ۸۰، ۲۳۳؛ فرهنگ سخنوران ۲۵۲؛ قاموس الاعلام ۳/۱۹۳۹؛ گلزار جاویدان ۱/۳۷۸ و ۲/۶۶۳؛ لغت نامه ی دهخدا (ذیل حزینی) ۵۷۱؛ مجالس النفائس ۷۸؛ نگارستان سخن ۲۳.

«حسن بن حمویه استرابادی»

۳۳۵-۰۰۰ه-.ق.

«ابومحمد حسن بن حمویه بن حسین بن ابرار» (ایرار یا ابران)، از قضات صاحب نام «استرآباد» در قرن چهارم ه-. ق. است.

منابع در شرح احوال وی سکوت کرده اند. فقط «حمزه سهمی» در «تاریخ جرجان» از او یاد کرده است.

براساس همین گزارش، وی عالم و محدث بود. از «محمد بن عمران مقابری»، «محمد بن احمد بن یحیی جرجانی»، «محمد بن عمر بن علاـ جرجانی»، «بندار بن جعفر بن معبد»، «فتح بن سعید عتکی»، «محمد بن اسحاق بن راهویه» و «مسدد بن قطن» حدیث نقل می کند.

حسن بن حمویه، در «استرآباد» به قضاوت اشتغال داشت و هم زمان به تدریس و املای احادیث نیز قیام می کرد.

آثار:

املاء (امالی)

«حمزه سهمی» شهادت می دهد که وی در «جرجان»، احادیث را املا می کرد. اما نشانی از کتاب وی به دست نمی دهد.

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی به دست نیامد.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

منابع:

الانساب سمعانی ۱/۱۳۲؛ تاریخ جرجان سهمی ۱۸۹، ۵۲۲-۵۲۳؛ دانشوران ساری۴۶.

«سید حسن حیرتی استرآبادی»

۰۰۰ — ۸۳۹ه‍-.ق.

«سید حسن استرآبادی» نیز از شعرا و سادات «استرآباد» بود. اما از شرح احوال و جزئیات زندگانی وی مطلبی به دست نیامد. همین‌قدر گفته شده است که در سال ۸۳۹ه‍-.ق. دیده از جهان فرو بسته است.

اما کجا متولد شده، چگونه تحصیل کرده و در کجا زیسته و مرگش در کدام شهر اتفاق افتاده است؟ تاکنون مطلبی به دست نیامد.

«آقابزرگ» احتمال داده که دیوان داشته باشد. «فرهنگ بزرگان» این احتمال را قطعی گفته است.

این احتمال نیز وجود دارد که «حیرتی» قرائت دیگری از «حزینی» باشد. یعنی «سید حسن حیرتی» همان «سید حسن حزینی» است. در این صورت تاریخ وفات نیز اشتباه نوشته شده است.

به هر روی نمونه اشعارش موجود و دارای طبع خوش است. گویا او در شعر «حیرتی» تخلّص می کرد.

ص:۱۳۹

آثار:

دیوان

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی به دست نیامد.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

منابع:

تذکره ی صبح گلشن ۱۴۶؛ الذریعه ۹/۲۷۵؛ ریحانه الادب ۲/۹۶؛ فرهنگ سخنوران ۱۷۹؛ فرهنگ بزرگان اسلام و ایران ۱۴۵؛ فرهنگ سخنوران ۱۷۹؛ قاموس الاعلام ۳/۲۰۰۵؛ گلزار جاویدان ۱/۴۲۷.

«حسن سحابی استرآبادی»

۱۰۲۱-۰۰۰ه.ق.

از شاعر قرن یازده «استرآباد»، «کمال الدین حسن سحابی استرآبادی»، آگاهی اندکی در دست داریم. این مقدار اطلاعات نیز با پراکندگی روبروست.

«آقابزرگ» به نقل از منابع مختلف، اصالت او را جرجانی اما زادگاهش را «شوشتر» دانسته است.

براساس همین گزارش، وی در جوانی به «نجف اشرف» هجرت کرد و مدت ۴۰ سال در آنجا به تحصیل علم و کسب کمالات اشتغال داشت.

گویا به عرفان و تصوف متمایل بود و مجاهداتی در این راه به انجام رساند. لیکن در اواخر عمر از تصوف دست کشید و به عبادات شرعی روی آورد.

«آقابزرگ»، زمان حیات او را «معاصر شاه عباس» (۱۰۲۱ه.ق.) و برخی منابع زمان زندگی او را سال ۱۰۱۰ه.ق. دانسته اند. مرگ حسن سحابی را نیز در همان «نجف اشرف» ثبت کرده اند.

از محتوای توصیف های منابع پیشین، توانمندی سحابی در انواع سبک شعری آشکار می گردد. برخی غزل های او را پیش

درآمد سبک هندی دانسته اند.

اشعار و رباعیاتش را از ۶۰۰۰ بیت تا ۱۲۰۰۰ بیت و حتی تا ۷۰۰۰۰ بیت برشمرده اند.

با اینهمه، از شخصیت دیگری به نام «حسن کتولی استرآبادی» متخلّص به «سحابی»، اطلاعاتی در دست است که بخشی از شرح زندگانی اش با سحابی یاد شده مطابقت دارد. اما زمان حیاتش متفاوت و حدود ۲۰۰ سال پس از سحابی یاد شده، زندگی می کرده است.

مرحوم «محمدصالح استرآبادی» در تذکره ی خود، از «میرزا حسن کتولی سحابی» سخن گفته و او را شاعری در لباس درویشان و قلندران توصیف کرده است.

«حسینی گرگانی» در «مفاخر استرآباد»، «میرزا حسن سحابی کتولی» را غیر از سحابی مورد نظر این مدخل دانسته و از شعرای قرن ۱۳ه-.ق. به حساب آورده است.

براساس همین گزارش، «حسن سحابی کتولی»، اکثر شهرهای «ایران» را سیاحت کرده است. او در اواخر عمر، از درویشی و صوفی گری دست کشیده و در لباس زهد و تقوا، به عبادت و انابه مشغول شده است.

به هر روی آثاری که برای حسن سحابی استرآبادی برشمرده اند به شرح ذیل است:

آثار:

۱. جنگ

مجموعه اشعاری است از سحابی که تحت عنوان جنگ، جمع آوری گردیده است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مدرسه ی عالی شهید

مطهری (سپهسالار)» به شماره ۱۴۹ در ۲۴۹ برگ، کتابت سده ۱۱ه-.ق. موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۲. دیوان

گویا این نسخه از دیوان وی شامل ۱۲۰۰۰ بیت از اشعار سحابی است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی خصوصی فرخ» در «یزد» به شماره ۲۲ موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی دانشکده ی ادبیات و علوم انسانی دانشگاه فردوسی مشهد» به شماره ۱۲۷ در ۱۴۹ برگ موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی موزه ی ملی کراچی پاکستان» به شماره ۱۶۹-M.N.۱۹۲۷ در ۴۴۴ صفحه، کتابت سال ۱۰۵۰ه-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی خانقاه نعمت اللهی تهران» به شماره ۲/۷۰۲ در ۱۶۶ صفحه، کتابت سال ۱۲۳۶ه-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی خصوصی احمدحسین قلعه داری» در «گجرات» «پاکستان» به شماره ۵۴۲ در ۲۷۸ صفحه موجود است.

۲ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مجلس شورای اسلامی» به شماره ۲۴۳۱ در ۳۱۲ صفحه و شماره ۱۴۲۱۹ در ۵۷۱ صفحه موجود است.

۳ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مرکزی دانشگاه تهران» به شماره ۴۹۶۱ کتابت سال ۱۰۹۱ه-.ق.، شماره ۲/۳۵۱۸ در ۲۲۴ صفحه و شماره ۱۴/۸۲۱۱ کتابت سده ۱۱ه-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی ملی ملک» «تهران» به شماره ۴۹۹ در ۳۱۲ برگ، کتاتب سال ۱۰۹۱ه-.ق. موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۳. رباعیات سحابی

تعدادی از نسخه های خطی اشعار سحابی تحت عنوان «رباعیات سحابی» ثبت شده است. با توجه به اینکه آغاز و انجام آنها با دیوان و کلیات سحابی متفاوت بود، جداگانه معرفی می شود.

نسخه های خطی:

۳ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی دانشگاه استانبول» به شماره ۱۲۱۰ در ۱۵۵ برگ، کتابت سده ۱۰ه‍-.ق.، شماره ۱۵۲۵ در ۲۶۰ برگ، کتابت سده ۱۲ه‍-.ق. و شماره ۱۴۶۷ در ۴۱۹ برگ، کتابت سده ۱۱ه‍-.ق. موجود است.

۳ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مرکزی دانشگاه تهران» به شماره ۳۰/۲۴۶۴ در ۵۷۳ برگ، شماره ۳۰/۲۴۶۴ در ۴۸ صفحه و شماره ۹/۳۲۹۴ در ۱۴ صفحه موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی موزه ی ملی کراچی پاکستان» به شماره ۲۵۵ در ۱۸۶ برگ، کتابت سده ۱۲ه‍-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی گنج بخش اسلام آباد» «پاکستان» به شماره ۱۱۹۵۴ کتابت سال ۱۱۴۲ه‍-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی دانشگاه اسلامی پیشاور» «پاکستان» به شماره ۱۸۲۲ در ۳۸۳ برگ، کتابت سال ۱۱۱۲ه‍-.ق. موجود است.

۳ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مدرسه ی عالی شهید مطهری (سپهسالار)» به شماره ۴۶/۲۷۹۹ در ۶ برگ، کتابت سال ۱۰۷۴ه-.ق.، شماره ۱۴۹ و شماره ۲/۱۴۹ در ۲۳۳ برگ، کتابت سده ۱۱ه-.ق.، آخرش ناقص، موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی موسسه خاورشناسی فرهنگستان علوم روسیه» به شماره B-۴۵۴۳ در ۲۳۱ برگ موجود است.

۲ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مجلس شورای اسلامی» به شماره ۱۷۷/۹۴۶۶ در ۴ برگ، کتابت سده ۱۱ه-.ق. و شماره ۱۰۸۷ در ۱۳۳ برگ، اولش ناقص، موجود است.

۵ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی خدابخش پتنه پاکستان» به شماره ۲۶۷ در ۲۹۳ برگ، کتابت سال ۱۰۸۱ه-.ق.، شماره ۲۶۸ در ۲۶۶ برگ، کتابت سال ۱۰۵۵ه-.ق.، شماره ۱۹۷۰ در ۴۱ برگ، کتابت سال ۱۱۳۹ه-.ق.، شماره ۱۹۷۳ در ۸۷ برگ، کتابت سال ۱۱۳۹ه-.ق. و شماره ۲۴۳۰ در ۲۹ برگ، کتابت سال ۱۰۹۱ه-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آستان قدس رضوی (ع)» به شماره ۴۷۹۸ در ۳۴۸ برگ، کتابت سده ۱۱ه-.ق.، ناقص از هردو طرف، موجود است.

۲ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی موزه ی ملی بریتانیا» در «لندن» به شماره Or. ۱۰۹۳۱ کتابت سده ۱۲ه-.ق. و شماره ۱/۹۸۱۲ Or. کتابت سده ۱۲ه-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی دایرهالمعارف بزرگ اسلامی» به شماره ۵۸۹ در ۲۰۷ برگ، کتابت سال ۱۰۱۶ه-.ق.، آخرش ناقص، موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی خصوصی هدایتی» در «قم» موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۴. عروه الوثقی

اثری است به زبان فارسی، به صورت نظم و نثر، که در واقع شرح رباعیات شاعر است. او عروه الوثقی را در ۴ فصل شامل: بی بصری، الهام، شراب و رجعت به خدا؛ ترتیب داده است.

نسخه های خطی:

۲ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مدرسه ی عالی شهید مطهری (سپهسالار)» به شماره ۱/۱۴۹ در ۱۳ برگ، کتابت سده ۱۱ه-

.ق.، ناقص و شماره ۲/۱۴۹ موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مرکزی دانشگاه تهران» به شماره ۱/۳۵۰۱ در ۱۵ صفحه موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۵. گزیده رباعیات سحابی

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مرکزی دانشگاه تهران» به شماره ۱۷/۲۴۶۶ در ۴۳۲ برگ موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۶. مثنوی سحابی

سحابی این مثنوی را که در محبت عرفانی است، به نام «شاه عباس صفوی» سروده است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی موزه ی ملی کراچی پاکستان» به شماره ۱۶۹-۱۹۲۷-.M.N کتابت سال ۱۰۵۰ه-.ق. موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

منابع:

آتشکده ی آذر ۲/۷۸۰-۷۸۸؛ اثرآفرینان ۳/۲۲۶؛ تاریخ ادبیات ایران از صفویه تا عصر حاضر ۲۳۱-۲۳۳؛ تاریخ ادبیات ایران (یان ریپکا) ۴۳۴؛ تاریخ ادبیات در ایران ۵/۸۵۸-۸۶۵؛ تاریخ ادبیات فارسی (اته) ۱۴۰؛ تاریخ کتول ۲۹۹؛ تاریخ نظم و نثر در ایران ۱/۴۱۲-۴۱۳؛ تذکره الشعراء ۱۶۱؛ تذکره ی ریاض العارفین ۱۲۷-۱۳۰؛ دایرهالمعارف تشیع ۲/۱۰۶؛ دایرهالمعارف فارسی معین (اعلام) ۱/۱۲۷۵؛ دایرهالمعارف مصور پیمان ۵۱؛ الذریعه ۹/۴۲۸، ۴۳۳ و ۱۹/۸۹؛ ریاض العارفین ۱۲۷؛ ریحانه الادب ۲/۴۴۵-۴۴۶؛ سروآزاد ۲/۱۴-۱۵؛ شرح حال علماء و ادبای استرآباد (استرآبادنامه) ۱۶۶؛شعرای مازندران و گرگان ۸۳، ۱۴۰-۱۴۱؛ شعر العجم یا تاریخ شعرا و ادبیات ایران ۳/۱۸، ۱۰۲ و ۵/۱۶۰، ۱۸۰، ۱۹۴؛ شمع انجمن ۱۹۸؛ فرهنگ بزرگان اسلام و ایران ۲۲۰؛ فرهنگ سخنوران ۱/۴۴۱؛ فرهنگ شاعران زبان پارسی ۲۶۹؛ فهرست واره کتابهای فارسی ۷/۶۵۳؛ قاموس الاعلام ۴/۲۵۳۸-۲۵۳۹؛ گلزار جاویدان ۲/۶۰۴؛ گنج سخن ۳/۶۲-۶۳؛ لغت نامه ی دهخدا (ذیل سحابی) ۳۳۵؛ مجمع الخواص ۳۰۴؛ مجمع الفصحاء ۲/۶۵؛ مرآه الخیال ۸۳؛ معجم رجال الفکر و الادب فی النجف ۲/۶۷۱؛ مع علماء النجف ۱/۲۸۱؛ نتایج الافکار ۳۲۹-۳۳۰؛ هفت اقلیم ۳/۱۲۶۰-۱۲۶۴.

«حسن بن سیف الدین استرآبادی»

قرن ۱۰ه-.ق.

دانشمند والامقام، «تاج الدین حسن بن سیف الدین استرآبادی»، پدر «احمد بن حسن»، صاحب «آثار احمدی» و «محمد بن حسن»، صاحب «تحفه المجالس»؛ از علمای قرن دهم ه-. ق. است.

برخی منابع به اشتباه کتاب «آثار احمدی» را به نام وی ثبت کرده و یا کتاب «مظاهر الآثار» که نوشته‌ی «محمدحسن (حسن) بن ملا محمدجعفر بن سیف الدین استرآبادی» است، را با نام مطلق حسن استرآبادی به او نسبت داده‌اند.

اما با توجه به تفحصی که در منابع و فهرست‌ها انجام شد، هیچ اثری (جز مشارکت در تدوین مختلف الشیعه) به نام حسن بن سیف الدین استرآبادی وجود ندارد.

بنابراین هرکدام از آثار یاد شده‌ی فوق را زیر نام نویسنده‌ی اصلی جست جو و ملاحظه کنید.

«حسن بن غیاث الدین عبدالحمید استرآبادی»

قرن ۱۰ه-.ق.

«تاج الدین حسن بن غیاث الدین بن عبدالحمید استرآبادی»، فقیه و دانشمند قرن دهم ه-. ق.، از بزرگان «استرآباد» و ظاهراً ساکن «کاشان» بود.

از شـرح زنـدگی و احوال او هیـچ اطلاـعی در دست نیست. فقـط مرحوم «آقابزرگ» به نقل از «افنـدی» به دو کتاب وی اشاره کرده و از شاگردان «محقق کرکی» برشمرده است.

صاحب «ریاض العلما»، «حسن بن غیاث الدین جرجانی» را از افاضل عصر و اکابر علمای «شیعه» توصیف کرده است.

«آقابزرگ» ضـمن اشاره به اجازه‌ای که او به شاگردش مولانا «شاه علی بن شمس الدین محمد یزدی» به سال **۹۳۵**ه‍.-ق. نوشته است، مولف را از زبان شاگردش چنین وصف می‌کند:

«انه الشیخ الجلیـل النبیـل الفاضـل الکامـل عمـده الاخبار فی الزمان مولینا تاج الـدین حسن بن الحاج غیاث الـدین عبـدالحمید الاسترآبادی... و قال انه بعـد وروده الی العزی قرأ الشـرایع علی المحقق علی بن عبـدالعالی الکرکی بکلا جزئیه... ثم بعـد زمان ذهب الی ایران و نزل کاشان...»

به نظر می رسد، تولد تاج الدین حسن، در اواخر قرن نهم ه-. ق. در همان «استرآباد» روی داده است.

به رسم متداول آن روزگار، حسن استرآبادی، پس از تحصیل مقدمات و سطوح، عازم «قزوین» یا «نجف اشرف» گردیده است.

در «نجف اشرف» از محضر «شیخ علی بن عبدالعال کرکی»، «شرایع الاسلام» را خواند و از او اجازه دریافت کرد.

وی پس از بازگشت از «نجف اشرف»، در «کاشان» سکونت اختیار کرد و در حوزه ی علمیه ی آن شهر کرسی درس برپا نمود.

آثار:

۱. الاجازه

مولف این اجازه را در «کاشان» به سال ۹۳۵ه-.ق. برای شاگردش «شاه علی بن شمس الدین محمد یزدی» نوشته است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی از این اجازه‌نامه در «کتابخانه ی مجلس شورای اسلامی» به شماره ۱/۴۹۹۶ نگهداری می‌شود.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۲. ترجمه رساله جعفریه

«رساله جعفریه» در احکام نماز اعم از واجبات و مستحبات، نوشته «علی بن عبدالعال کرکی» است. این رساله توسط تعدادی از بزرگان علمای «شیعه» شرح و ترجمه شده است.

تاج الدین حسن استرآبادی نیز آن را به زبان فارسی ترجمه کرده است تا ایرانیان فارسی زبان بهره‌ی کافی از آن کتاب ببرند.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی دانشکدهی الاهیات و معارف اسلامی دانشگاه تهران» به شماره ۳۰۴ در ۷۵ برگ، کتابت سال ۱۰۸۳ه-.ق. موجود است.

۱ نسـخه ی خطی در «کتابخانه ی آیت الله العظمی مرعشـی نجفی (ره)» به شماره ۴۲۰۸ در ۹۰ (۴۰) برگ، کتابت سده ۱۱ه-.ق. موجود است.

۱ نسـخه ی خطی در «کتابخانه ی مجلس شورای اسلامی» به شماره ۱۸/۱۳۷۷۷ (۱۸/۱۳۷۷۸) در ۲۳۱ (۴۹) برگ، کتابت سال ۱۰۹۲ه-.ق. به خط نستعلیق موجود است.

بنا به نوشـته ی «مجله تراثنا»، ۱ نسـخه ی خطی در «کتابخانه ی خصوصـی قائنی» در «قم» به شماره ۵۸، کتابت سال ۹۲۶ه-.ق. موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۳. فقه شاهی

این اثر در فقه اسلامی بر مذهب ائمه «اثناعشر» و مشتمل بر نوزده کتاب، به زبان فارسی تدوین شده است.

برنگارنده مشـخص نگردید، آیا این کتاب همان کتاب فقهی است که «آقابزرگ» در «الذریعه» بدان با عنوان «الفقه الفارسـی» اشاره کرده است؟ یا غیر از آن است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مجلس شورای اسلامی» به شماره ۴۶۳۹ در ۳۱۳ برگ و کتابت سده ۱۱ه-.ق. موجود است.

بنابه گزارش فهرست نویس، «آقابزرگ» در ابتدای این نسـخه، دو صـفحه اطلاعات خود را درباره ی نویسنده نوشته و به آقای «سید نصرالله تقوی» ارسال کرده است.

ص:۱۴۴

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

منابع:

اثرآفرینان ۲/۱۹۶؛ تاریخ تشیع در جرجان و استرآباد ۵۸-۵۹؛ الذریعه ۱/۱۷۳ و ۶/۲۹۴-۲۹۵؛ ریاض العلماء ۱/۲۹۵؛ طبقات اعلام الشیعه (احیاء الداثر) ۴/۴۸-۴۹؛ مرآه الکتاب ۲/۸۷؛ موسوعه طبقات الفقهاء ۱۰/۷۳؛ هزار کتاب و رساله پیرامون نماز ۱۱۱-۱۱۲.

«حسن بن علی استرآبادی»

قرن ۷ه-.ق.

فقیه، اصولی، محدث، متکلم و دانشمند پرآوازه ی «استرآباد» در قرن هفتم ه-. ق. که تا سال ۶۹۸ه-.ق. زنده بود، «عماد الدین حسن بن علی بن محمد بن علی بن حسن طبری» نام دارد.

آنچه از زندگی و تحصیلات او می‌توان به دست آورد، شهرتش در علم کلام و مناظراتش با علمای شهرهای مختلف و فرقه‌های اسلامی است.

تاریخ تولد و وفات عماد الدین حسن مشخص نیست. اما به گفته‌ی بسیاری از تذکره نویسان، کتاب «اسرار الامامه» را به سال ۶۹۸ه-.ق. به پایان برده است. بنابراین مرگ او اندکی پس از این سال اتفاق افتاده است.

بزرگان رجال و حدیث، او را ستوده و موثق توصیف کرده‌اند. با «خواجه نصیر الدین طوسی» معاصر بود. گویا نماز جمعه را باوجود حاکم عادل واجب می‌شمرد. شیوه و طریقه ی صوفیه را انکار و مردود می‌دانست.

عماد الدین بسیار سفر کرد. سفرهایش بیشتر تبلیغی و ترویجی بود؛ زیرا با دانشمندان شهرها مناظره می کرد و باورهای غلط آنان را اصلاح می‌نمود.

سال ۶۶۷ه-.ق. با علمای «بروجرد» در باب تنزیه خداوند از «تشبیه»، مناظره و آنان را به سوی حقایق و معارف ائمه اطهار علیهم السلام جذب کرد.

سال ۶۷۲ه-.ق. به فرمان «بهاء الدین محمد بن شمس الدین محمد جوینی»، از «قم» به «اصفهان» رفت و مدت هفت ماه در آن شهر به سر برد. گروه کثیری از مردم «اصفهان»، «شیراز»، «ابرقو»، «یزد» و شهرهای «آذربایجان» بر او گرد آمدند و در انواع علوم از وی بهره‌مند گردیدند.

هم چنین به «ری» و «نجف اشرف» سفر کرد. دو کتاب در موضوع امامت در آن شهرها تالیف نمود.

مختصر اینکه عماد الدین حسن طبری استرآبادی، به هر شهری که قدم می‌نهاد، با سخن و گفت گوی علمی، بزرگان و دانشمندان آن شهر را به سوی خود جلب می‌نمود و در صورت نیاز کتابی تدوین می‌کرد تا باورهای دینی مردم مطابق دین مبین اسلام اصلاح گردد.

آثار:

۱. احوال السقیفه

ظاهراً این کتاب درباره ی ماجرای سقیفه و روی دادهای آن روز است. روی دادی که منجر به تعیین خلافت، بدون توجه به وصایا و سفارش های رسول خدا (ص) در ضرورت انتصاب امیرالمومنین علی (ع) به منصب خلافت از سوی خدا است.

از این اثر مولف، هیچ نسخه ی خطی گزارش نشده است. اما کتاب دیگری با عنوان «کامل السقیفه» یا «کامل بهایی» دارد که به دلیل فقدان کتاب نخست، امکان مقایسه و مقابله برای تشخیص اتحاد و عدم اتحاد آن دو، وجود ندارد.

به همین جهت این اثر مستقل ذکر گردید، تا سرنخی برای جست جو از نسخ خطی آن و تکمیل اطلاعات موجود شود.

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی به دست نیامد.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۲. الاربعون البهائی فی تفضیل علی (ع)

مرحوم عماد الدین استرآبادی، سه اثر با عنوان «الاربعون» و «اربعین» دارد. از نسخه‌های خطی دو اثر وی با عناوین «الاربعون البهائی فی تفضیل علی (ع)» و «الاربعون حدیثاً فی فضائل امیرالمومنین (ع) لاثبات امامته» هیچ گزارشی در دست نیست. اما یک نسخه ی خطی از کتاب «اربعین» که به زبان فارسی است، می‌توان سخن گفت.

به جهت اینکه امکان مقابله این سه اثر وجود نداشت تا یکی بودن و یکی نبودن آنها را تشخیص دهیم، لذا هرکدام را جداگانه معرفی کردیم.

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی به دست نیامد.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۳. الاربعون حدیثا فی فضائل امیرالمومنین (ع) لاثبات امامته

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی به دست نیامد.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۴. اربعین بهایی

گفتنی است که این اثر غیر از «اربعین شیخ بهایی» مشهور است. بلکه به احتمال زیاد، به جهت "بهاء الدین محمد جوینی»، نگاشته و از این رو «اربعین بهایی» نامیده است.

در هر حال این اثر اخبار و احادیث مختلف، و بیشتر در موضوع امامت و ولایت را به زبان فارسی در خود جمع کرده است.

نویسنده با استناد به احادیث، افضلیت امیرالمومنین (ع) به مقام خلافت و جانشینی پیامبر (ص) را بر سایر صحابه به اثبات رسانده است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آستان قدس رضوی (ع)» به شماره ۱۹۰۲ در ۳۵ برگ، شاید کتابت سده ۱۰ه-.ق. موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۵. اسرار الائمه (اسرار الامامه)

به نظر می‌رسد اخبار و احادیث درباره ی فضایل و مناقب ائمه و امامت علی بن ابی‌طالب (ع) و یازده امام دیگر در این اثر جمع‌آوری شده است.

در پایان کتاب گفتاری در باب مذاهب و ادیان آورده و مختصری نیز از احوال علما به دست داده است.

در برخی منابع و در نسخه ی خطی آن، عنوان «اسرار الامامه» دارد.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آیت الله العظمی مرعشی نجفی (ره)» به شماره ۳۷۵۷ در ۱۷۳ برگ، کتابت سال ۱۲۹۴ه-.ق. موجود است.

نسخه های چاپی:

این کتاب را به سال ۱۳۸۰ بنیاد پژوهش های اسلامی وابسته به آستان قدس رضوی (ع) در ۶۷۹ صفحه به چاپ رسانده است.

۶. امامت (مناقب الطالبین)

مولف درباره‌ی این اثر می گوید: «آن را پس از ده سال مطالعه و تحقیق به رشته‌ی تحریر درآوردم.»

این اثر که در فضایل و مناقب ائمه اطهار (ع) است، از آثار کلامی مولف با استناد به روایات پیامبر اکرم (ص) تدوین شده است.

کتاب به وسیله «رضی الدین عبدالملک شمس الدین اسحاق بن فتحان واعظ قمی کاشانی»، به فارسی ترجمه و همراه با متن اصلی کتاب، کتابت شده است.

در ابتدای یکی از صفحات آن عنوان «مناقب الطالبین» نوشته شده است. به درستی دانسته نیست که این اثر همان «مناقب الطالبین» و آن هم، همان «مناقب الطاهرین» است یا خیر؟

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مسجد اعظم» «قم» به شماره ۸۶۸ در ۱۳۷ برگ خشتی، کتابت سال ۱۲۱۰ه-.ق. موجود است.

آخر نسخه ناقص است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۷. بضاعه الفردوس

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی به دست نیامد.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۸. تحفه الابرار فی اصول الدین

کتاب با ارزش عماد الدین حسن استرآبادی در علم کلام و دفاع از مرزهای فکری و ایمانی «تشیع» است.

مولف سعی دارد شبهات و انتقاداتی را که بر علیه «شیعیان» طراحی و پخش شده پاسخ دهد.

از محتوای برخی نسخه‌ها چنین استنباط می‌شود که مولف این اثر را به سال ۶۹۷ه‍-.ق. برای «عز الدین محمد بن محمد رازی» وزیر «ارغون شاه مغول» نوشته است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مرکز احیای میراث اسلامی» «قم» به شماره ۱/۱۵۳ در ۱۵۵ برگ، کتابت سده ۱۲ه‍-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مجلس شورای اسلامی» به شماره ۲۰۵۷ در ۲۴۴ صفحه موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مدرسه ی عالی شهید مطهری (سپهسالار)» به شماره ۶۳۹۵ کتابت سال ۱۲۷۳ه‍-.ق. موجود است.

۳ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آیت الله العظمی مرعشی نجفی (ره)» به شماره ۸۱۹۱ در ۲۰۱ برگ، کتابت سال ۱۰۷۱ه‍-.ق.، شماره ۱۲۴۳۵، کتابت سال ۱۱۹ه‍-.ق. و شماره ۳۰۰۸ در ۶۱۲ برگ، کتابت سال ۱۰۴۹ه‍-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی دارالکتب قاهره» به شماره ۱۶ در ۹۶ برگ، کتابت سال ۱۰۹۵ه‍-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی نوربخش خانقاه نعمت‌اللهی تهران» به شماره ۲/۲۷۹ در ۳۹۶ برگ موجود است.

۳ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آستان قدس رضوی (ع)» (اهدایی رهبر) به شماره ۱/۹۸۵، کتابت سال ۱۳۱۹ه‍-.ق.، شماره ۱/۱۰۹۵ و شماره ۱/۱۰۰۲، کتابت سال ۱۲۲۲ه‍-.ق. موجود است.

نسخه های چاپی:

این کتاب در سال ۱۳۷۶ به وسیله دفتر نشر میراث مکتوب و با تحقیقات «سید مهدی جهرمی» در «تهران» در ۳۲۳ صفحه وزیری چاپ و منتشر شده است.

سال ۱۳۸۲ به وسیله «عبدالرحیم مبارک» به عربی ترجمه شده و در «مشهد»، مرکز بحوث اسلامی در ۳۵۹ صفحه منتشر گردیده است.

۹. تنقیح مراتب التبری عنهم و التشیع علیهم

کتاب درباره ی یکی از مسائل مهم اعتقادی «شیعه»، تولی و تبری (دوستی و دشمنی برای خدا) است.

در واقع مولف در این اثر، مراتب دوستی با «اهل بیت» عصمت و طهارت علیهم السلام و دوستداران آنان؛ نیز مراتب انزجار و دشمنی با دشمنان آنان را بیان کرده است.

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی به دست نیامد.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۱۰. الثاقب فی المناقب

به نظر می‌رسد کتاب حاوی احادیث رسول الله (ص) درباره ی فضایل و مناقب امیرالمومنین و ائمه اطهار علیهم السلام است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در فهرست نسخه‌های خطی چند کتابخانه ی «اصفهان» به شماره ۴۴ در ۲۲۹ برگ معرفی شده است.

۲ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آیت الله العظمی مرعشی نجفی (ره)» به شماره ۲۸۲۳ در ۲۷۲ برگ و شماره ۱۲۷۷۳ در ۱۱۶ برگ، کتابت سال ۱۲۱۲ه-.ق. موجود است.

گفتنی است، فهرست نویس «کتابخانه ی آیت الله العظمی مرعشی نجفی (ره)» مولف آن را «ابوجعفر عماد الدین محمد بن علی بن حمزه طوسی جرجانی» مشهور به «ابن‌حمزه» دانسته ولی فهرست نویس نسخه‌ی موجود در «اصفهان» مولف آن را «عماد الدین حسن بن احمد طبری» استرآبادی تشخیص داده است.

از آنجا که آغاز و انجام هر سه نسخه یکی است، نمی‌تواند اثر دو نویسنده باشد. بنابراین مسلم است که این اثر به یکی از دو نویسنده ی نام برده ی در بالا تعلق دارد.

در این خصوص باید گفت، منابع تصریح دارند که ابن‌حمزه، (عماد الدین محمد بن علی طوسی) اثری با عنوان «الثاقب فی المناقب فی المعجزات الباهرات للنبی (ص) و ائمه المعصومین الهداه» دارد.

حتی اثر یاد شده سال‌های ۱۴۱۱ه‍.ق. و ۱۴۱۹ه‍.ق. در «بیروت» و «قم» چاپ شده است.

امـا کتابی که با عنوان «الثاقب» به عماد الـدین حسن بن علی طبری استرآبادی نسـبت می‌دهنـد، اختلافی است. شایـد عنوان اثر حسن بن علی متعـدد است. چرا که او کتابی با عنوان «مناقب الطاهرین» دارد. از این‌رو گاهی با عنوان مناقب خوانـده شده و به مرور با کتاب الثاقب فی المناقب جا به جا گردیده است. در هر حال باید اصل نسخه بررسی و اعلام نظر شود.

هم چنین مرحوم «آقابزرگ» در «الذریعه» ذیل «الثاقب فی المناقب»، آن را متعلق به «شیخ محمد بن علی جرجانی» معاصر «ابن شهرآشوب» دانسته است. اما «کتاب عماد الدین محمد بن علی جرجانی طوسی» را «ثاقب المناقب» نامیده است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۱۱. جوامع الدلائل و الاصول فی امامه آل‌الرسول(ص)

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی به دست نیامد.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۱۲. الدر النضید فی سر التوحید

مولف در این اثر به بررسی مسئله مهم اصول دین و توحید آفریدگار از دیدگاه «تشیع» پرداخته است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی ملی ملک» «تهران» به شماره ۹۰۷ در ۱۳۱ برگ، کتابت سال ۱۲۶۸ه-.ق. موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۱۳. العمده فی اصول الدین وفروضه الفرضیه و النقلیه

از عنوان کتاب می‌توان به محتوا و موضوع آن پی‌برد. مولف در این اثر ارزشمند اصول و فروع دین را از منظر «تشیع» بیان کرده است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مدرسه ی امام عصر (عج) شیراز» به شماره ۳۴۸ در ۴۶ برگ، کتابت سده ۱۲ه-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی عمومی اوقاف بغداد» به شماره ۷۴۳۶ در ۳۸ برگ موجود است.

نسخه های چاپی:

این کتاب ضمن کتابی با عنوان «معتقد الامامیه» چاپ شده است. کتاب به کوشش «محمدتقی دانش‌پژوه» در «تهران» و به سال ۱۳۳۹ه-.ق. در قطع وزیری منتشر گردیده است.

۱۴. عیون المحاسن

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی به دست نیامد.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۱۵. فصیح (الفصیح)

این اثر مولف در موضوع احکام فقه است.

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی به دست نیامد.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۱۶. کامل البهائی فی الامامه (کامل السقیفه)

این اثر یکی از مهم‌ترین آثار عماد الـدین حسن بن علی در موضوع امامت است که مکرر چاپ شده است. اما در عنوان چاپی آن کلمه السقیفه وجود ندارد.

از پانزده نسخه ی خطی شناخته شده نیز فقط سه نسخه کلمه السقیفه را دارند. مابقی با عنوان کامل بهایی فهرست شده‌اند.

از سوی دیگر بدرستی دانسته نیست که این اثر با اثر دیگر وی با عنوان «احوال السقیفه» و کامل السقیفه» یکی است یا خیر؟

نسخه های خطی:

۳ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آیت الله العظمی مرعشی نجفی (ره)» به شماره ۸۰۹ در ۷۲۵ برگ، کتابت سال ۱۰۶۵ه-.ق.، شماره ۳۰۰۸ در ۶۱۲ برگ، کتابت سال ۱۰۴۵ تا ۱۰۴۹ه-.ق. و شماره ۱۳۲۲۰ در ۲۱۸ برگ موجود است.

۳ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مجلس شورای اسلامی» به شماره ۲۰۷۷ در ۳۴۰ صفحه، شماره ۱۴۴۹۷ در ۱۸۱ برگ، کتابت سال ۱۲۷۴ه-.ق. و شماره ۵۶۶۳ در ۶۷ برگ موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آیت الله العظمی گلپایگانی (ره)» به شماره ۸۳۳ کتابت سده ۱۰ و ۱۱ه-.ق. موجود است. اول و آخر این نسخه ناقص است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آستان قدس رضوی (ع)» به شماره ۲۱۹ در ۲۲۰ برگ موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مرکز میراث اسلامی» «قم» به شماره ۱/۱۶۰ در ۸۵۰ صفحه موجود است.

ص:۱۴۹

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی وزیری یزد» به شماره ۲۳۴ در ۱۸۴ برگ، کتابت سده ۱۳ه-.ق. موجود است.

۲ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی راجه محمودآباد لکهنو» به شماره ۲۰۶۰ در ۴۰۲ صفحه (کرم خورده) و شماره الف/۹۸۷ در ۹۷۰ صفحه موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی ملی جمهوری اسلامی ایران» به شماره ۲۲۴۰/ف، کتابت سده ۱۳ه-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی دانشکدهی ادبیات و علوم انسانی دانشگاه فردوسی مشهد» به شماره ۲۵۰ در ۲۶۳ برگ موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۱۷. الکفایه فی الامامه

مولف، این اثر اعتقادی را در زمانی که در «اصفهان» اقامت داشت تالیف کرده است.

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی به دست نیامد.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۱۸. معارف الحقائق

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی به دست نیامد.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۱۹. معتقد الامامیه

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی به دست نیامد.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۲۰. معجزات النبی و الائمه

مولف به این اثر خود در کتاب اسرارالامامه اشاره کرده است.

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی به دست نیامد.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۲۱. مناقب الطاهرین فی فضائل اهل البیت المعصومین (ع)

مولف این اثر را نیز در نقل احادیث و اخبار برای شرح حال، فضایل و مناقب ائمه اطهار علیهم السلام به زبان فارسی نگاشته است. هم چنین همراه با احادیث، ده‌ها معجزه و کرامت نقل کرده است.

نسخه های خطی:

۲ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مجلس شورای اسلامی» به شماره ۳۹۹۴ در ۳۷۵ صفحه، کتابت سده ۱۱ه-.ق. و شماره ۴۹۰۱ در ۳۲۲ برگ، کتابت سده ۱۰ه-.ق. موجود است.

۳ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آیت الله العظمی مرعشی نجفی (ره)» به شماره ۸۰۹ در ۷۲۵ برگ، کتابت سال ۱۰۶۷ه-.ق.، شماره ۵۴۶۲ در ۲۶۶ برگ، کتابت ۸۷۶ه-.ق. و شماره ۱۵۸۲ در ۲۱۶ برگ، کتابت سال ۱۰۵۷ه-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مسجد اعظم» «قم» به شماره ۲ در ۱۸۰ برگ، کتابت سده ۱۲ و ۱۳ه-.ق. موجود است. اول و آخر این نسخه افتادگی دارد؛ چون نام مولف در نسخه وجود ندارد، فهرست نویس احتمال داده است که شاید کتاب «مناقب الطاهرین» باشد.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آیت الله العظمی گلپایگانی (ره)» به شماره ۲۱۲۵ در ۳۰۰ برگ، کتابت سده ۱۱ و ۱۲ه-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مرکز میراث اسلامی» «قم» به شماره ۲/۱۶۰ در ۸۵۰ صفحه، کتابت سال ۱۰۶۷ه-.ق. موجود است.

۲ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی ملی ملک» «تهران» به شماره ۸۳۷ در ۲۱۱ برگ، کتابت سال ۱۰۱۸ه-.ق. و شماره ۳۸۹۲ در ۲۰۰ برگ، کتابت سال ۱۰۸۷-۱۰۸۸ه-.ق. با عنوان «مناقب الطاهرین و دلائل المومنین فی فضائل اهل‌البیت و المعصومین» موجود است.

نسخه های چاپی:

انتشارات رایزن در «تهران» به سال ۱۳۷۹ این کتاب را در دو مجلد چاپ کرده است.

۲۲. المنهج فی فقه العبادات و الادعیه و الآداب الدینیه

آن گونه که از اسم کتاب مشخص است، درباره ی عبادات مانند نماز، روزه، زکات، خمس، ادعیه و شعائر دینی بحث کرده است.

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی به دست نیامد.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۲۳. النقض علی معالم فخر الدین الرازی

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی به دست نیامد.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۲۴. نهج الفرقان الی هدایه الایمان

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی به دست نیامد.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

از این مولف چند اثر دیگر نیز با نام‌های متفاوت نقل شده است.

منابع:

اثرآفرینان ۴/۹۸؛ اعیان الشیعه ۵/۲۱۲؛ ایضاح المکنون ۱/۲۶۰ ، ۳۳۱ ، ۳۷۴ و ۲/۵۰۴؛ تاریخ نظم و نثر در ایران ۱/۱۵۳؛ دانشمندان و رجال مازندران ۶۰؛ دایرهالمعارف تشیع ۱۱/۴۵۷؛ الذریعه ۱/۳۰۵ و ۳/۴۰۵ و ۵/۵۳، ۲۵۰ و ۶/۲۶۴ و ۱۵/۳۳۳ و ۱۷/۲۵۲ و ۱۸/۹۵، ۳۶۸ و ۲۱/۱۹۲، ۲۱۱ و ۲۲/۳۲۹ و ۲۴/۲۹۰؛ راهنمای بازار کتاب ۴/۲۸۸؛ روضات الجنات ۲/۲۶۱؛ ریاض العلماء ۱/۲۶۸؛ ریحانه الادب ۴/۱۹۹؛ طبقات اعلام الشیعه (الحقائق الراهنه) ۳/۴۱؛ فرهنگ بزرگان اسلام و ایران ۱۵۳؛ الفوائد الرضویه ۱۱۱؛ فهرست کتاب‌های چاپی فارسی ۴/۴۰۰۹، ۴۸۰۹؛ فهرست کتاب‌های خطی فارسی ۲/۹۹۱؛ کشف الاستار ۲۶۹؛ کشف الحجب ۴۲۰؛ الکنی و الالقاب ۲/۴۴۳؛ لغت نامه ی دهخدا (ذیل حسن) ۵۹۸؛ معجم الاصولیین ۲/۵۰؛ معجم التراث الکلامی ۱/۲۰۹، ۴۴۵ و ۲/۷۷، ۱۷۳، ۲۳۳، ۳۴۵، ۴۰۹-۴۱۰ و ۳/۲۵۴ و ۴/۳۰۷، ۴۸۵، ۵۱۶ و ۱۷۸،۵/۱۷۲-۱۷۹، ۲۷۴، ۴۱۴؛ معجم المولفین ۳/۲۶۱؛ معجم طبقات المتکلمین ۲/۳۶۳-۳۶۴؛ موسوعه طبقات الفقهاء ۷/۶۶-۶۷؛ مولفین کتب چاپی فارسی و عربی ۲/۶۰۹-۶۱۰؛ هدیه العارفین ۱/۲۸۲.

«حسن بن محمد استرآبادی»

قرن ۷-۸ه-.ق.

از شرح احوال و آثار «مولا حسن بن محمد بن حسن استرآبادی»، هیچ مطلبی در منابع موجود به دست نیامد. فقط در «تراجم الرجال»، به زمان حیات او که گویا در قرن هفتم و هشتم می‌زیسته، مختصر اشاره‌ای شده است.

وی اضافه می کند: او از علمای ساکن «نجف اشرف» است. شاید از شاگردان «علامه حلی» است و در تدوین و تالیف برخی مجلدات یا بخش‌های «مختلف الشیعه» همکاری کرده است.

این بود تمام اطلاعاتی که نویسنده تراجم الرجال درباره ی این فقیه و دانشمند استرآبادی نوشته است. به نظر می‌رسد وی اطلاعات خود را از برخی نسخه‌های خطی استنباط یا استخراج کرده است.

آثار:

بعض اجزاء مختلف الشیعه

گویا وی در تالیف و تدوین برخی از اجزای «مختلف الشیعه» همکاری کرده است.

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی به دست نیامد.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

منابع:

تراجم الرجال ۱/۲۵۸.

«حسن بن محمد استرآبادی»

قرن ۹ و ۱۰ه-.ق.

فقیه، مفسر، عارف و متکلم نامدار «استرآباد» در قرن نهم ه-. ق.، «کمال الدین» یا «جمال الدین حسن بن شمس الدین محمد بن حسن استرآبادی»، مجتهدی مبارز و متعهد بود که در حرکت علمی «نجف اشرف» نقش موثری بازی کرد.

بعـد از انقراض حوزه ی علمیه ی «حله»، تعـدادی از دانشـمندان و مجتهدان بزرگ «شـیعه» در «نجف اشـرف» سـکونت اختیار کرده و به تحقیق، تالیف و تدریس پرداختند تا به تدریج حوزه ی «نجف اشرف» رونق یافت.

با تاسف فراوان بایـد گفت مورخان و تـذکره‌نویسان از نوشـتن شـرح احوال و آثار تعـداد زیادی از علما در سـده‌های مختلف کوتـاهی ورزیـده و آینـدگان را از شـناخت درست افکـار و آثـار آنـان محروم سـاختهانـد. زنـدگی نـامه ملاـ حسن بن محمد استرآبادی نیز مانند بسـیاری دیگر از دانشـمندان «شـیعه»، در تاریکی نانوشته‌ها باقی مانده و اینک هیچ مطلبی در دست نیست. آنچه مسلم است، برشمردن تعدادی از آثار اوست که در برخی از منابع قابل دسترسی است.

اندک آگاهی از او اینکه، از دانش پدرش بهره برده و برخی علوم را نزد وی فراگرفته است.

حسن بن محمد استرآبادی تا سال ۸۹۱ه‍.ق. زنده بود. به درستی دانسته نیست که پس از آن چقدر زیسته است.

از آنجـا که در فهرست نسـخه‌هـای خطی کتابخـانه هـای مختلـف، از شخصـیت دیگری بـا نـام حسن استرآبـادی و متخلّص به «سحابی»، سخن به میان آمده، احتمال یکی بودن این دو شخصیت پیش می آید. خصوصاً که لقب هردو را کمال الدین نوشته اند.

لیکن این احتمـال به دلیـل تفاوت زمانی ضـعیف می شود؛ زیرا حسن استرآبادی متخلّص به سـحابی، تا سال ۱۰۲۱ه‍.ق. زنده بود.

همین تفاوت زمانی، سبب شد که ما شرح حال و آثار آنها را جداگانه نقل کنیم.

آثار:

۱. آیات الاحکام

برخی منابع مانند «معجم رجال الفکر و الادب فی النجف»، این اثر را به طور مستقل برای مولف ثبت کرده است. این در حالی است که بسیاری از منابع دیگر و

نسخه‌های خطی موجود از کتاب «معارج السؤول و مدارج المامول»، حکایت از آن دارد که «معارج السؤول» همان کتاب «آیات الاحکام» است.

برخی دیگر معتقدند که کتاب «آیات الاحکام» از کتاب «عیون التفاسیر» به وسیله مولف برگزیده شده است.

به هر روی، آیات الاحکام اثری است در بیان و تفسیر آیاتی که احکام فقهی را بیان می دارد.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آصفیه ی حیدرآباد» به شماره ۴۵۷ در ۳۱۳ برگ، کتابت سال ۹۵۳ه-.ق. موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۲. رباعیات سحابی و دیوان سحابی

به نظر نگارنده نسبت این دیوان و رباعیات به حسن بن محمد استرآبادی قطعی نیست. شاید به دلیل شباهت زیاد نام سراینده، ذیل آثار وی معرفی شده است.

برای آگاهی از آثار سحابی، به مدخل «حسن سحابی» مراجعه شود.

۳. رساله عرفانی و اخلاقی

کمال الدین حسن استرآبادی، این رساله را به زبان فارسی و با موضوع عرفان و اخلاق، به نگارش در آورده است.

صفحات نخستِ تنها نسخه ی باقی مانده از آن اثر، نقصان دارد.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مرکزی دانشگاه تهران» به شماره ۸۵۸۳ در ۱۰۴ برگ موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۴. شرح الفصول النصیریه

«الفصول النصیریه» کتاب «خواجه نصیر الدین طوسی» است. خواجه این کتاب را در علم کلام نگاشته است. بسیاری از شاگردان و دانشمندان معاصر و متاخر از خواجه، آن را شرح کرده‌اند. حسن بن محمد استرآبادی نیز به شرح آن پرداخته است.

این شرح به صورت ترکیبی نگارش یافته و بسیار مفید توصیف شده است. گفته می شود، حسن بن محمد استرآبادی شرح فصول را برای حاکم حویزه (هویزه) نوشته و به سال ۸۷۰ه‍.ق. پایان داده است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی خصوصی علی حیدر موید» در «قم» به شماره ۷۳، کتابت سال ۱۰۳۶ه‍.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مرکز الدراسات و البحوث الاسلامیه» به شماره ۳۳۴ در ۲۱۱ برگ، آخرش ناقص، موجود است.

بر اساس ۱ نسخه ی خطی که در «کتابخانه ی مرکزی دانشگاه تهران» به شماره ۱/۱۴۷۳ در ۲۶۳ برگ، نگهداری می‌شود، نام شارح نسخه ی فوق، «حسن بن محمد بن حسین نجفی استرآبادی» است.

هم چنین شرح بر ترجمه‌ای است که گویا «سید رکن الدین حسن استرآبادی» از «فصول» «خواجه نصیر» به انجام رسانده است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۵. عیون التفاسیر

این اثر تفسیری نه چندان مبسوط و مفصل، شرح و تفسیر بر آیات قرآن کریم است. بنا بر گزارش برخی منابع، این کتاب بسیار مفصل است و مولف آن را خلاصه کرده و کتاب دیگری نگاشته است. این احتمال وجود دارد که همان آیات الاحکام پیش گفته باشد. یا یکی گزیده ی دیگری است. برای اظهار نظر دقیق، باید نسخه های آنها مقایسه گردد.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مدرسه ی عالی شهید مطهری (سپهسالار)» به شماره ۲۰۰۶ در ۳۹۵ برگ، کتابت سال ۸۸۵ه‍-.ق.، جلد سوم، شامل سوره مریم تا آخر فاطر، ناقص، موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۶. معارج السؤول و مدارج المامول (آیات الاحکام) (تفسیر اللباب)

این کتاب تفسیر و شرح ۵۰۰ آیه از آیات قرآن مجید در موضوع احکام و فقه است. گفته می‌شود این تفسیر و شرح، یکی از مبسوط ترین و بهترین شروح بر آیات احکام است.

مولف سال ۸۹۱ه‍-.ق. از تالیف و تفسیر آن فارغ شده است. این کتاب با عنوان «تفسیر اللباب» و «آیات الاحکام» نیز شناخته می‌شود.

به احتمال زیاد همان کتاب آیات الاحکام پیش گفته است. لیکن به دلیلی که پیش تر بیان شد، مستقل آوردیم.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آیت الله العظمی مرعشی نجفی (ره)» به شماره ۱۰۶۶۵ در ۴۱۱ برگ، کتابت سده ۱۰ه‍-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه مدرسه ی نواب مشهد» به شماره ۳۱ در ۴۰۹ برگ، کتابت سال ۱۰۳۰ موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه مدرسه ی فاضلیه مشهد» به شماره ۳۹ در ۴۰۹ برگ، کتابت سال ۱۰۳۰ه‍-.ق. موجود است. تعداد برگ و سال کتابت این نسخه با نسخه ی مدرسه ی نواب «مشهد» یکی است. این احتمال وجود دارد که آنها رونوشت یک نسخه هستند.

۲ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مجلس شورای اسلامی» به شماره ۱۲۱۷۷ در ۱۲۷ برگ، کتابت سده ۱۰ه‍-.ق. و شماره ۱۲۲۴۰ در ۱۱۵ برگ موجود است.

۵ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آستان قدس رضوی (ع)» به شماره ۱۵۵۳ در ۲۱۷ برگ، شماره ۱۴۱۷، کتابت سال ۹۸۸ه‍-.ق.، شماره ۳۷۷ در ۲۱۷ برگ، شماره ۱۰۱۱۳ در ۱۱۹ برگ و شماره ۱۳۷۷۸ در ۴۰۹ برگ، کتابت سال ۱۰۳۰ه‍-.ق. موجود

است.

۴ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مجلس شورای اسلامی» به شماره ۲۸۸، شماره ۱۲۱۷۷ در ۱۲۷ برگ، کتابت سده ۱۰ه‍.ق.، شماره ۱۲۲۴۰ در ۱۱۵ برگ، طرفین ناقص و شماره ۳۸۶۸ در ۸۵۶ برگ، کتابت سال ۹۷۷ه‍.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آیت الله العظمی مرعشی نجفی (ره)» به شماره ۱۰۶۶۵ در ۴۱۱ برگ موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مدرسه ی نواب مشهد» به شماره ۳۱ در ۴۰۹ برگ، کتابت سال ۱۰۳۰ه‍.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی فاضل هندی» در «اصفهان»، کتابت سال ۹۵۱ه‍.ق. موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

منابع:

اعیان الشیعه ۵/۲۴۲؛ تاسیس الشیعه لعلوم الاسلام ۴۰۲؛ الحوزه العلمیه فی النجف الاشرف ۷۴؛ دانشنامه قرآن ۲/۱۷۰۱؛ دایرهالمعارف تشیع ۲/۱۰۶؛ الذریعه ۱/۴۲ و ۴/۳۱۱ و ۱۳/۳۸۳ و ۱۵/۳۷۷ و ۱۶/۲۴۶ و ۲۱/۸۱ و ۲۵/۲۷؛ ریاض العلماء ۱/۱۴۳-۱۴۴، ۳۱۹-۳۲۰، ۳۴۱-۳۴۲؛ شرح حال علما و ادبای استرآباد (استرآبادنامه) ۱۱۸؛

طبقات اعلام الشیعه (الضیاء اللامع) ۶/۴۱؛ طبقات اعلام الشیعه (احیاء الداثر) ۷/۴۸؛ کتابنامه بزرگ قرآن کریم ۱/۳۳؛ معجم التراث الکلامی ۴/۸۱؛ معجم المولفین ۳/۱۷۸؛ معجم رجال الفکر و الادب فی النجف ۱/۱۱۳؛ معجم طبقات المتکلمین ۳/۱۹۸-۱۹۹؛ معجم مولفی الشیعه ۲۳؛ مع علماء النجف ۱/۲۰۱، ۲۰۸؛ موسوعه اعلام العلماء و الادباء العرب و المسلمین ۱/۵۴۳؛ موسوعه طبقات الفقهاء ۸/۹۸؛ موسوعه النجف الاشرف ۷/۶۸ و ۱۳/۴۱.

«سید حسن بن محمد استرآبادی (ابن‌شرفشاه)»

۷۱۵-۰۰۰ یا ۷۱۸ه-.ق.

«ابومحمد یا ابوالفضایل سید رکن الدین حسن بن محمد بن شرفشاه علوی حسینی استرآبادی»، عالم، حکیم، فیلسوف، متکلم، ادیب و نحوی قرن هشتم ه-. ق.، حدود سال‌های ۶۲۵ تا ۶۴۵ه-.ق. دیده به جهان گشود.

از محل ولادت او مانند سال تولدش، اطلاع دقیقی در دست نیست. این احتمال وجود دارد که در «استرآباد» زاده شد و پس از تحصیل مقدمات و سطوح، رهسپار «مراغه» گردید.

در کتاب «موسوعه اعلام العلما»، تولد وی را به سال ۶۴۵ه-.ق. در «استرآباد» تعیین کرده است. البته به نوشته ی این منبع، حداقل در خصوص این دانشمند، نمی توان زیاد اعتماد کرد؛ زیرا سید حسن استرآبادی را «شافعی» مذهب و مدرس فقه «شافعی» معرفی می نماید.

این درحالی است که علمای «شیعه»، به دلیل وسعت آگاهی، قادر به تدریس و افتا بر اساس احکام مذاهب پنج گانه هستند. بنابراین افتا یا تدریس در شهری که بیشتر جمعیت آن از پیروان یک مذهب است، برای آنان شرایط بهتری ایجاد می کرد.

به هر حال، با استنباط از نوشته‌های «سیوطی» و «قاضی شهبه»، سید رکن الدین بسیار جوان بود (حدود ۳۰ سالگی) که به عشق کسب دانش عازم «مراغه» شد. علت انتخاب «مراغه»، حضور «خواجه نصیر الدین طوسی» در رصدخانه آن شهر بود.

سید جوان، با هوش و استعداد فراوان خود، توانست در اندک زمانی علوم و فنون روزگار خود را از بزرگترین دانشمند عصر خود فراگیرد. تا جایی که در غیبت «قطب الدین شیرازی»، سرپرستی شاگردان «خواجه نصیر» را به عهده گرفت و به عنوان جانشین استاد و معین او تدریس کرد.

سال ۶۷۲ه-.ق. «خواجه نصیر»، «مراغه» را به قصد «بغداد» ترک گفت. سید رکن الدین نیز تا آخر عمر، استادش خواجه را همراهی کرد و از او جدا نشد. اما پس از مرگ استادش، در «موصل» رحل اقامت افکند و در «مدرسه ی نوریه» کرسی درس برپاساخت.

سید حسن استرآبادی هنگام اقامت در «موصل»، تولیت اوقاف آن شهر را نیز به عهده داشت. تعدادی از آثارش را در آن شهر

به رشته‌ی تحریر درآورد.

گفته می‌شود مـدتی در «سـلطانیه» زنـدگی کرد و در «مـدرسه‌ی شافعیه» تـدریس نمود. هم چنین مـدتی در «مـدرسه ی شـهید ماردین» تدریس کرد.

براساس منابع تاریخی، مبالغ قابل توجهی پول (حـدود ۱۶۰۰ تا ۱۸۰۰ درهم) برای قـدردانی از مقام علمی سـید رکن الدین از سوی حکومت وقت به او پرداخت می‌شد.

چنـانچه امثـال «رشـید الـدین فضـل‌الله» سـفارش اکیـد در نامه‌ی خود به فرزنـدش «امیر علی» حاکم «بغـداد»، در باب احترام به دانشمندان دارد و با تصریح به پرداخت هدایایی، از سید رکن الدین تکریم ویژه به عمل آورده است.

به هر روی سید رکن الدین دانشمند ذوفنونی بود که در عصر خود مورد توجه علما، درباریان و مردم قرار داشت. به گونه‌ای که «اهل سنت» او را از دانشمندان هم کیش خود و «شیعیان» از دانشمندان «شیعه» به شمار آورده‌اند.

محل و سال مرگ سید رکن الدین استرآبادی نیز مشخص نیست. هر دو شهر «موصل» و «تبریز» مورد اشاره مورخان واقع شده و زمان مرگش ۷۱۵ و ۷۱۸ه-.ق. گفته شده است.

این‌شرفشاه حدود هشتاد سال زیست و بیش از سی سال تدریس کرد. شاگردانی از جمله «زین الدین علی بن حسین بن قاسم» معروف به «ابن‌شیخ العوینه» و «علی بن عبدالله بن حسن» معروف به «تاج الدین تبریزی» را پرورید.

آثار:

۱. اسئله السید رکن الدین (اجوبه المسائل)

حدود بیست سوال علمی، فلسفی و دینی از «خواجه نصیر الدین طوسی» کرده است که مجموع سوال‌ها و جواب‌ها به صورت کتابچه‌ای جمع‌آوری شده است.

برخی فهرست‌ها این مجموعه را «اجوبه المسائل» نامیده‌اند. یک نسخه نیز با عنوان «سوال و جواب منطقی و فلسفی» گزارش شده است.

تاریخ پایان نگارش پاسخ‌ها سال ۶۷۱ه-.ق. و شاید خط «خواجه نصیر طوسی» است.

نسخه های خطی:

۲ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی روضه حیدریه» «نجف اشرف» به شماره ۹ همراه با «رساله نفس الامر» «محقق طوسی» و شماره ج/۶۸۲ کتابت سال ۷۷۸ه-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مسجد جامع گوهرشاد» به شماره ۳/۸۲۷ در ۱۶ برگ با عنوان «اجوبه المسائل» موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مجلس شورای اسلامی» به شماره ۱۵/۱۸۳۰ در ۲۱۳ برگ با عنوان «سوال و جواب منطقی و فلسفی» موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مدرسه ی آخوند همدان» به شماره ۵۰/۱۱۸۷ در ۳۹۲ برگ، کتابت سده ۱۰ یا ۱۱ه-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مسجد جامع گوهرشاد» به شماره ۳/۸۲۷ در ۲۲ برگ موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی راغب پاشا» در «استانبول» موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی دولتی برلین» موجود است.

مرحوم «افندی» نیز ۱ نسخه ی خطی از آن را در نزد «میرزا سید رضی» سبط «خلیفه سلطان» در «اصفهان» دیده است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۲. حاشیه علی تجرید الاعتقاد

ظاهراً بر «تجرید الاعتقاد» «خواجه نصیر الدین طوسی» حاشیه نوشته است.

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی به دست نیامد.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۳. حاشیه علی الفوائد الضیائیه

«الفوائد الضیائیه» نوشته ی «نور الدین عبدالرحمان بن احمد جامی» متوفای ۸۹۸ه‍-.ق. در علم نحو است. او این اثر را در «شرح کافیه ی» «ابن حاجب» نگاشته است. استرآبادی نیز مانند بسیاری از دانشمندان علم صرف و نحو، بر آن حاشیه نوشته است.

گفتنی است که در فهرست نسخه های خطی کتابخانه ها، حاشیه بر «الفوائد الضیائیه» منسوب به «عبدالوهاب بن علی حسینی استرآبادی» و «سید ابوالمعالی بن بدر الدین حسن استرآبادی» نیز ثبت شده است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی عمومی اوقاف بغداد» به شماره ۶۱۱۲ در ۲۰۸برگ، کتابت سال ۱۰۹۷ه-.ق. موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۴. حاشیه خطبه شرح کافیه

بنابر آنچه از آغاز کتاب نقل شده است، این اثر حاشیه بر دیباچه ی «شرح متوسط» بر کتاب «کافیه» «ابن‌حاجب» است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مجلس شورای اسلامی» به شماره ۱/۲۹۱۴ در ۴۸ برگ، موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۵. حل العقد و العقل فی شرح مختصر السؤول و الامل

«ابو عمرو عثمان بن عمر بن حاجب» مشهور به «ابن‌حاجب» متوفای ۶۴۶ه-.ق. کتابی با عنوان «مختصر منتهی السؤول و الامل فی علمی الاصول و الجدل» دارد که بزرگان این علم، حاشیه و شروح فراوانی بر آن نگاشته اند. سید رکن الدین نیز آن را با عنوان «حل العقد و العقل» شرح کرده است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی بشیر آغا» در «استانبول» موجود است.

نسخه های چاپی:

این اثر به سال ۱۳۱۶ه-.ق. در «بولاق» «مصر» چاپ و منتشر شده است.

۶. الحواشی علی تجرید الاعتقاد

ظاهراً حواشی پراکنده ای است بر «تجرید الاعتقاد» استادش «خواجه نصیر طوسی». یکی از این حواشی را پیش تر معرفی کردیم.

۷. الرساله الاحمدیه السلطانیه

گویا اثر دیگری است از سید حسن استرآبادی در اثبات عصمت رسول اکرم (ص).

نسخه های خطی این اثر به نام «سید جلال الدین عبدالله بن شرفشاه حسینی» متوفای ۸۱۰ه-.ق. ثبت شده است. لیکن باید بررسی شود و درستی این استناد تایید گردد.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آیت الله العظمی مرعشی نجفی (ره)» به شماره ۱/۱۰۸۴۹ در ۸۱ برگ، کتابت سال ۱۱۲۹ه-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی ملی جمهوری اسلامی ایران» به شماره ۵/۸۷۵ در ۱۵ برگ، کتابت سده ۱۳ه-.ق. موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۸. سئوال و جواب منطقی و فلسفی

همان جزوه «اسئله السید رکن الدین» است.

۹. شرح اصول الدین ابن‌حاجب

این اثر را «سبکی» به سید رکن الدین نسبت داده است.

ص:۱۵۷

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی به دست نیامد.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۱۰. شرح التصریفیه (شرح الشافیه)

این شـرح در واقع شرح بر کتاب «شافیه» ابن‌حاجب است. شافیه خود مقدمه مانندی است بر علم صرف که مورد توجه بسیاری از دانشمندان لغت و ادب واقع شده و شروحی برآن نوشته‌اند.

نسخه های خطی:

۳ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی جامع کبیر صنعا» به شماره ۴۲ در ۵۷ برگ، شماره ۱۷۳۴ در ۷۹ برگ، کتابت سده ۹ه-.ق. و شماره ۱۸۵۱ در ۱۴۲ برگ، کتابت سال ۱۰۱۹ه-.ق. موجود است.

نسخه‌هایی نیز در «قاهره» و «استانبول» موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۱۱. شرح الحاوی

این اثر در فقه «شـافعی» است. گفتنی است، هم «سـیوطی» کتـابی بـا عنوان «الحـاوی» دارد و هم «ماوردی». اما منظور از «شـرح الحاوی»، بنا به نوشـته‌ی منابع متاخر، شـرح استرآبادی بر «الحاوی» «نجم الدین عبدالغفار بن عبدالکریم قزوینی» متوفای ۶۶۵ه-.ق. است.

گفته می شود، ابن شرف شاه استرآبادی، دو شرح بر کتاب «الحاوی» نگاشته است. شرح نخست در ۴ جلد و مفصل است.

شرح دوم ظاهراً مختصرتر از شرح اول است.

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی به دست نیامد.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۱۲. شرح الحماسه

«ابوتمام حبیب بن اوس طایی» کتابی با نام «الحماسه» دارد که بسیاری از ادیبان آن را شرح نموده‌اند. یکی از آن شروح شرح سید رکن الدین است.

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی به دست نیامد.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۱۳. شرح دیباجه الکافیه

ظاهراً سید رکن الدین دو مقدمه ی «ابن‌حاجب» در علم صرف و نحو را شرح کرده است. برخی منابع از این اثر با عنوان «شرح دو مقدمه ابن‌حاجب» نام می‌برند.

نسخه های خطی:

۲ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مجلس شورای اسلامی» به شماره ۱/۲۹۸ در ۱۰۲ برگ، موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آمبروزیانا»، «میلان»، «ایتالیا» به شماره ۲۳۲D در ۸۴ برگ، کتابت سال ۸۵۴ه‍-.ق. موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۱۴. شرح شمسیه

«الشمسیه فی القواعد المنطقیه» نوشته «نجم الدین ابوالحسن علی بن عمر کاتبی قزوینی» از دانشمندان قرن هفتم ه‍-. ق. است

که بسیاری از ادبا و علما، آن را شرح کرده و یا مورد نقد و بررسی قرارداده‌اند.

از آن جمله سید رکن الدین حسن استرآبادی هم شرحی بر آن نگاشته است.

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی به دست نیامد.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۱۵. شرح الفصیح

«الفصیح» در علم لغت، نوشته‌ی «ابوالعباس احمد بن یحیی ثعلب» متوفای **۲۹۱**ه-.ق.، از لغت‌شناسان «حنبلی» مذهب قرن سوم ه-. ق. است که کتابش مورد استفاده ی بسیاری واقع شده و شروحی دارد. از جمله‌ی آن شروح، شرح سید رکن الدین است.

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی به دست نیامد.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۱۶. شرح قواعد العقائد

«قواعد العقائد» از آثار کلامی «خواجه نصیر الدین طوسی» است که سید رکن الدین آن را به خواهش فرزند «خواجه نصیر» شرح کرده است.

البته منابع «سنی» معتقد هستند که وی قواعد العقائد امام «ابوحامد غزالی» را شرح کرده است.

برخی منابع مدعی هستند که ابن شرف شاه، هردو کتاب «قواعد العقائد» را شرح کرده است.

از آنجا که اصل کتاب در دسترس نیست، نمی‌توان نسبت به درستی هر کدام از ادعاهای فوق اظهار نظر کرد.

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی به دست نیامد.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۱۷. شرح الصغیر علی الکافیه

سید رکن الدین حسن استرآبادی سه شرح بر کافیه ابن‌حاجب نوشته است. شرح مختصر او با نام شرح صغیر شهرت دارد.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی دارالکتب قاهره» به شماره ۱۵۵۵ موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۱۸. شرح متوسط علی الکافیه (الوافیه)

مشهورترین شرح استرآبادی بر «کافیه ی ابن‌حاجب»، «شرح الوسیط» یا شرح متوسط است که با عنوان «الوافیه» نیز شناخته می‌شود.

تعداد زیادی نسخه ی خطی با عناوین «شرح الکافیه»، «شرح الوسیط»، «شرح المتوسط»، «الوافیه شرح الکافیه» و... در کتابخانه‌های «ایران» و جهان وجود دارد. اما مقایسه ی آغاز و انجام آنها و حتی محتوای شان، حکایت از آن دارد، که این شروح متفاوت هستند.

به عبارت روشن‌تر، برخلاف آنچه مشهور گردیده است که کلیه نسخه‌های خطی با عناوین فوق همان شرح متوسط بر کافیه است، به نظر می‌رسد آنها با هم تفاوت دارند و احتمال دارد چند شرح با عناوین مشابه باشند.

نسخه های خطی:

۲۷ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آستان قدس رضوی (ع)» به شماره ۷۷ در ۱۷۸ برگ، شماره ۳۷۹۷ در ۲۶۵ برگ، کتابت سده ۱۰ه‍-.ق.، شماره ۶۹۴۲ در ۱۷۵ برگ، کتابت سده ۱۲ه‍-.ق.، شماره ۱۳۶۷۹ در ۸۰ برگ، کتابت سده ۸ه‍-.ق.، شماره ۷۷۷۴ در ۱۵۸ برگ، کتابت سده ۱۰ه‍-.ق.، شماره ۱۵۷۰۸ در ۱۵۸

برگ، کتابت سده ۱۲ه-.ق.، شماره ۹۳۹۸ در ۱۳۱ برگ، کتابت سده ۱۰ه-.ق.، شماره ۱۵۸۴۰ در ۱۶۲ برگ، کتابت سده ۱۲ه-.ق.، شماره ۱۵۳۲۴ در ۲۴۶ برگ، کتابت سده ۹ه-.ق.، شماره ۱۲۶۵۶ در ۷۴ برگ، کتابت سده ۱۲ه-.ق.، شماره ۳۸۵۲ در ۱۵۶ برگ، کتابت سده ۱۰ه-.ق.، شماره ۶۲۹۸ در ۱۳۵ برگ، کتابت سده ۱۳ه-.ق.، شماره ۶۳۰۰ در ۱۲۴ برگ، کتابت سده ۱۱ه-.ق.، شماره ۷۶ در ۱۵۶ برگ، شماره ۷۴ در ۱۵۸ برگ، کتابت سال ۹۰۰ه-.ق.، شماره ۷۵ در ۲۰۵ برگ، کتابت سال ۹۶۲ه-.ق.، شماره ۳۸۵۳ در ۱۷۸ برگ، کتابت سال ۱۰۹۶ه-.ق.، شماره ۱۱۰۸۰ در ۱۶۶ برگ، کتابت سال ۷۷۴ه-.ق.، شماره ۳۸۵۰ در ۱۵۸ برگ، کتابت سال ۹۰۰ه-.ق.، شماره ۸۰۶۵ در ۱۷۱ برگ، کتابت سال ۱۰۲۰ه-.ق.، شماره ۳۹۵۹ در ۲۵۵ برگ، کتابت سال ۹۷۲ه-.ق.، شماره ۳۸۰۰ در ۸۲ برگ، کتابت سال ۸۸۱ه-.ق.، شماره ۱۲۶۹۶ در ۲۸۲ برگ، کتابت سال ۹۶۷ه-.ق.، شماره ۱۴۶۴۵ در ۲۴۳ برگ، کتابت سال ۹۷۰ه-.ق.، شماره ۳۸۵۱ در ۲۰۵ برگ، کتابت سال ۹۶۲ه-.ق.، شماره ۶۲۹۹ در ۱۴۴ برگ، کتابت سال ۱۰۱۳ه-.ق.، شماره ۱۵۵۲۲ در ۴۷ برگ، کتابت سال ۸۵۷ه-.ق. و شماره ۲۴ در ۸۲ برگ، کتابت سال ۸۸۱ه-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آستانه مقدسه حضرت معصومه» سلام الله علیها، به شماره ۶۳۲ در ۲۶۰ برگ، کتابت سده ۱۳ه-.ق. موجود است.

۶ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آیت الله العظمی گلپایگانی (ره)» به شماره ۱۸۳۸، کتابت سال ۸۳۴ه-.ق.، شماره ۱۱/۶۱ کتابت سال ۱۰۹۷ه-.ق.، شماره ۲۵/۱۵۷ کتابت سال ۱۰۱۲ه-.ق.، شماره ۲۹/۳۸ در ۱۳۰ برگ، کتابت سال ۸۳۴ه-.ق. و شماره ۱۹۰۹، کتابت سده ۱۲ه-.ق. موجود است.

۲۰ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آیت الله العظمی مرعشی نجفی (ره)» به شماره ۷۸۶۰ در ۲۲۹ برگ، کتابت سال ۸۹۸ه-.ق.، شماره ۴۱۰۱ در ۲۲۴ برگ، کتابت سال ۸۵۰ه-.ق.، شماره ۸۲۴۳ در ۲۱۴ برگ، کتابت سال ۹۰۶ه-.ق.، شماره ۱۰۳۳۷۷ در ۲۵۳ برگ، مقابله شده به سال ۸۳۱ه-.ق.، شماره ۱۰۴۹۷ در ۱۴۳ برگ، کتابت سال ۸۸۷ه-.ق.، شماره ۷۵۹۳ در ۱۸۰ برگ، کتابت سال ۱۰۷۰ه-.ق.، شماره ۸۰۵۱ در ۱۷۸ برگ، کتابت سده ۹ه-.ق.، شماره ۸۳۸۳ در ۱۱۰ برگ، کتابت سال ۸۴۹ه-.ق.، شماره ۹۹۲۳ در ۲۴۶ برگ، کتابت سال ۱۰۴۵ه-.ق.، شماره ۱۱۸۲۸ در ۱۳۹ برگ، شماره ۱۲۸۸۲ در ۱۸۷ برگ، کتابت سال ۸۲۹ه-.ق.، شماره ۱۲۷۲۲ در ۲۰۰ برگ، شماره ۱۲۶۶۵ در ۱۵۱ برگ، کتابت سال ۸۸۱ه-.ق.، شماره ۱۲۶۸۵ در ۱۵۳ برگ، کتابت سال ۸۶۴ه-.ق.، شماره ۱۲۳۷۷ در ۸۷ برگ، شماره ۱۳۱۳۲ در ۱۲۱ برگ، با مقداری افتادگی در انتهای کتاب، شماره ۱/۱۰۳۷۷ در ۱۸۳ برگ، کتابت سال ۸۱۶ه-.ق.، شماره ۱۳۷۲۰، ضمن نسخه های نویافته، و شماره ۱/۱۳۰۸۶ در ۸۴ برگ، کتابت سال ۷۷۴ه-.ق. موجود است.

۲ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آیت الله فاضل خوانساری (ره)» به شماره ۹ در ۱۹۵ برگ، کتابت سال ۹۷۰ه-.ق. و شماره ۳۸۷ در ۱۷۷ برگ، کتابت سده ۱۱ه-.ق. موجود است.

۱۰ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی عمومی اوقاف موصل» (مدرسه ی حجیات) به شماره ۱/۸۷/۲۲ در ۱۳۷ برگ، کتابت سال

۷۷۴ه‍.ق.، شماره ۱۵/۱۴ در ۲۰۹ برگ، شماره

۲۱/۱۱ در ۱۷۳ برگ، شماره ۲۲/۱۳ در ۲۱۱ برگ، کتابت سال ۹۸۴ه-.ق.، شماره ۲۰/۱۵ در ۱۴۱ برگ، شماره ۱۰/۱۱ در ۱۸۴ برگ، کتابت سال ۸۹۰ه-.ق.، شماره ۳۲/۱۶ در ۲۲۰ برگ، کتابت سال ۸۹۳ه-.ق.، شماره ۲۵/۱۲ در ۲۱۴ برگ، شماره ۲۲/۱۱ در ۱۷۱ برگ و شماره ۲۱/۱۱ در ۲۰۵ برگ موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مرکزی جامعه صلاح الدین» به شماره ۱۸۷/۲ در ۱۹۲ برگ موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مسجد جامع گوهرشاد» به شماره ۲/۶۳۲، کتابت سده ۱۲ه-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی دانشکده ی ادبیات دانشگاه تهران» به شماره ۷۹، کتابت سده ۱۰ه-.ق. موجود است.

۴ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی دانشکدهی الاهیات و معارف اسلامی دانشگاه تهران» به شماره ۲ در ۱۲۸ برگ، کتابت سده ۱۳ه-.ق.، شماره ۱۰ در ۳۴۲ برگ، کتابت سده ۱۳ه-.ق.، شماره ۱۳۱، کتابت سده ۱۳ه-.ق. و شماره ۱۳۲ در ۱۳۲ برگ، کتابت سال ۱۰۹۵ه-.ق. موجود است.

۲ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی عمومی اصفهان» به شماره ۳۱۴۰ در ۴۸۵ صفحه، کتابت سال ۸۶۰ه-.ق. و شماره ۳۱۸۱ در ۴۲۶ برگ، کتابت سال ۱۰۲۵ه-.ق. موجود است.

۲ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مرکزی دانشگاه تهران» به شماره ۱۲۹۵ در ۲۲۱ برگ و شماره ۱۵۲۱ در ۱۷۴ برگ، کتابت سال ۸۹۰ه-.ق. موجود است.

۲ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی نوربخش خانقاه نعمت اللهی» به شماره ۱۴۳ در ۵۷۶ صفحه، کتابت سال ۹۶۶؟ه-.ق. و شماره ۵۱۰ در ۴۴۰ صفحه، کتابت سال ۱۰۷۱ه-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه مدرسه ی نمازی خوی» به شماره ۴۸۱ موجود است.

۲ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی دانشگاه امالقری» به شماره ۴۶۹۱ در ۲۳۷ برگ، کتابت سال ۸۵۰ه-.ق. و شماره ۴۸۹۱ در ۷۸ برگ موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی عمومی اوقاف بغداد» به شماره ۱۲۱۵۷ در ۲۰۰ برگ، کتابت سال ۱۱۰۰ه-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی عکسی در «کتابخانه ی دانشکده ی ادبیات دانشگاه بغداد» به شماره ۲۰۵۱ در ۱۷۷ برگ موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مرکز ملک فیصل للبحوث و الدراسات الاسلامیه» به شماره ۲۶۵۲ در ۲۸۶ برگ، کتابت سال ۱۰۳۱ه-.ق. موجود است.

۵ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی احمدیه تونس» به شماره ۲۶۵۲ در ۲۸۶ برگ، کتابت سال ۱۰۳۱ه‍-.ق.، شماره ۳۹۹۰ در ۱۱۹ برگ، کتابت سال ۹۹۳ه‍-.ق.، شماره ۶۷۵۶ در ۲۰۴ برگ، شماره ۳۹۸۹ در ۲۰۲ برگ، کتابت سال ۳۹۹۳ در ۱۹۶ برگ، کتابت سال ۱۰۰۰ه‍-.ق. و شماره ۳۹۹۱ در ۲۲۱۰ برگ، کتابت سال ۸۸۶ه‍-.ق. موجود است.

۲ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی عمومی اوقاف سلیمانیه» به شماره ۷۷۳ در ۱۸۵ برگ و شماره ۱۱۷۶ در ۴۷ برگ موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی خصوصی رضا» در «همدان» به شماره ۴۷ در ۱۴۷ برگ، کتابت سال ۸۴۳ه‍-.ق. موجود است.

۶ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی موزه ی عراق» بخش لغت، به شماره ۲۴۲۱ در ۳۰۶ برگ، کتابت سال ۸۵۱ه‍-.ق.،

شماره ۳۳۶۰ در ۸۲۴ برگ، شماره ۴۰۵ در ۲۸۶ برگ، شماره ۳۸۲۰ در ۳۱۶ برگ، کتابت سال ۷۹۳ برگ و شماره ۴۸۶ در ۲۵۶ برگ موجود است.

۲ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مجلس شورای اسلامی» به شماره ۷۰۳۰ به شماره ۲۵۷ برگ، کتابت سده ۱۲ه-.ق. و شماره ۳/۵۲۹۶، کتابت سال ۷۲۵ه-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی خزانه عمریه موزه ی عراق» ۲۲۳۳۱ در ۳۲۲ صفحه موجود است.

۴ نسخه ی خطی در «کتابخانه مدرسه ی آخوند همدان» به شماره (۱۱۰۱) ۴۶۴۲، کتابت سال ۱۰۵۷ه-.ق.، شماره ۴۷۰۶ آخرش ناقص، شماره (۱۱۰۲) ۴۷۰۶ آخرش ناقص و شماره ۴۶۴۲، موجود است.

۳ نسخه ی خطی در «کتابخانه مدرسه ی حجتیه» «قم» به شماره ۶۲۸، شماره ۲۰۷، کتابت سال ۱۰۰۵ه-.ق. و شماره ۶۱۶، کتابت ۱۰۸۰ه-.ق. موجود است.

۳ نسخه ی خطی در «کتابخانه مدرسه ی عالی شهید مطهری (سپسهالار)» به شماره ۳۱۶۴ در ۲۴۹ برگ، کتابت سال ۱۰۵۰ه-.ق.ف شماره ۳۱۶۵ در ۱۵۰ برگ و شماره ۳۱۷۲ در ۲۲۱ برگ موجود است.

۵ نسخه ی خطی در «کتابخانه مدرسه ی فیضیه» «قم» به شماره ۶۴۸ در ۱۵۲ برگ، کتابت سال ۸۲۳ه-.ق.، شماره ۶۵۵ در ۱۹۳ برگ، مقابله شده به سال ۱۰۹۴ه-.اق.، شماره ۱۰۷۱ در ۱۷۵ برگ، شماره ۱۰۵۳ در ۱۳۲ برگ و شماره ۱۰۴۴ در ۲۲۰ برگ موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه مدرسه ی نواب مشهد» به شماره ۴۷، کتابت سده ۱۰ه-.ق.، آغاز افتاده، موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مرکز احیای میراث اسلامی قم» به شماره ۳۵۱ در ۱۷۰ برگ، کتابت سال ۱۳۷۰ه-.ق. موجود است.

۳ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مسجد اعظم» «قم» به شماره ۶۲۳ در ۲۷۱ برگ، کتابت سال ۱۰۹۱ه-.ق.، شماره ۲۷۰۹ و شماره ۳۱۶۸، کتابت سده ۱۱ه-.ق. ناقص الآخر موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مخطوطات مجمتع عراقی» به شماره ت.ف./۴۴۴ در ۱۴۴ برگ موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی ملی پاریس» به شماره ۲۳۶۹ موجود است.

۶ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی ملی جمهوری اسلامی ایران» به شماره ۱۸۱۲/ع در ۱۴۰ برگ، کتابت سال ۸۴۱ه-.ق.، شماره ۲۲۱۷/ع کتابت سده ۱۱ه-.ق.، شماره ۲۵۶۳/ع در ۱۸۸ برگ، کتابت سال ۹۵۷ه-.ق. برخی اوراق، شماره ۲۶۶۶ در ۱۲۹

برگ، کتابت سال ۸۴۵ه-.ق.، شماره ۲۶۱۷ در ۱۶۳ برگ و شماره۲۶۷۳/ع در ۲۲۶ برگ، کتابت سال ۱۰۷۲ه-.ق. موجود است.

۳ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی ملی ملک» «تهران» به شماره ۷۶۱، کتابت سده ۱۰ه-.ق.، شماره ۲۳۳۷ در ۱۸۲ برگ، کتابت سده ۱۰ه-.ق. و شماره ۲۷۹۵ در ۲۲۹ برگ، کتابت سده ۱۰ه-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی ندوه العلمای لکهنو» به شماره ۱۷۲۰ در ۳۹۴ برگ، کرم خورده و ناقص الآخر، موجود است.

۲ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی وزیری یزد» به شماره ۳/۱۵۶۲، کتابت سال ۱۰۹۲ه-.ق. و شماره ۲۲۰۰ در ۲۶ برگ موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی خصوصی ابراهیم دهگان» در «اراک» به شماره ۱۵۵ در ۱۳۲ برگ، کتابت سال ۷۱۸ه-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی خصوصی احمد روضاتی» در «اصفهان» به شماره ۱۷۵ کتابت سده ۱۲ه-.ق. موجود است.

۲ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی امام صادق (ع)» در «قزوین» به شماره ۳۴ در ۱۱۴ برگ و شماره ۲۲۴ در ۱۲۰ برگ موجود است.

۲ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی امام صادق (ع)» در «کاظمیه» به شماره ۷۲ در ۲۰۶ برگ، کتابت سال ۱۳۰۹ و شماره ۱۸۴ در ۱۵۲ برگ موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آمبروزیانا» در «مادرید اسپانیا» به شماره B۷ موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی بوهار هند» به شماره ۳۸۰ موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی بتنه» به شماره ۱۶۱۹ موجود است.

۳ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی شوشتری» «نجف اشرف» به شماره ۸۷۹ کتابت سال ۸۹۰ه-.ق.، شماره ۸۹۳ کتابت سال ۱۰۹۷ه-.ق. و شماره ۸۸۴ موجود است.

۳ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی دانشگاه قازان» «تاتارستان» به شماره ۰۳۷۶/۲۳۴ در ۱۶۸ برگ، شماره ۰۳۷۵/۲۵۲ در ۱۸۰ برگ و شماره ۰۳۷۷/۲۵۲ در ۱۸۰ برگ، کتابت سال ۷۱۷ه-.ق. موجود است.

۲ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی دانشگاه ییل نیوهافن» به شماره ۱۱۱A در ۲۵۰ برگ، کتابت سده ۱۸م. و شماره ۱۱۲A در ۱۹۸ برگ، کتابت سال ۱۷۸۷م. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی خزانه مفتی اسلام آباد» به شماره ۴۳۳ در ۳۸۰ برگ موجود است.

۹ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی دانشگاه لس آنجلس آمریکا» به شماره D ۲۶۱ کتابت سده ۱۰ه-.ق.، شماره D ۵۷۰ کتابت سده ۱۰ه-.ق.، شماره M ۷۹۰ کتابت سده ۹ه-.ق.، شماره D ۲۱۱ کتابت سده ۱۱ه-.ق.، شماره M ۸۱۴ کتابت سده ۸ه-.ق.، شماره A ۲۰۰ کتابت سال ۸۶۵ه-.ق.، شماره D ۴۰۲ کتابت سال ۱۰۴۸ه-.ق.، شماره D ۵۱۲ کتابت سال ۹۱۴ه-.ق. و شماره S ۱۴ در ۳۰۴ صفحه، کتابت سال ۱۱۰۱ه-.ق. موجود است.

۲ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آستان حضرت عبدالعظیم (ع)» در «شهر ری» به شماره ۶۶ کتابت سده ۱۱ه-.ق. و شماره ۶۴ در ۲۲۸ برگ، کتابت سال ۱۰۷۸ه-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی خصوصی علی حیدر موید» در «قم» به شماره ۵۷۳ در ۱۷۹ برگ، کتابت سال ۱۳۶۶ه-.ق. موجود است.

۴ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی واتیکان» «ایتالیا» به شماره ۲/۳۴۸ در ۱۸۰ برگ، کتابت سده ۱۱ه-.ق.، شماره ۸۳۸ در ۱۴۹

برگ، کتابت سال ۸۸۵ه‍-.ق.، شماره ۸۳۹ در ۲۳۴ برگ، کتابت سال ۸۷۴ه‍-.ق. و شماره ۲/۴۶۴ کتابت سال ۹۵۵ه‍-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی خصوصی فیاض تهران» به شماره ۵۵ کتابت سال ۹۷۰ه‍-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی لیزج» به شماره ۴۲۶ موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی لیدن» به شماره ۱۸۵ موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی خصوصی مولوی» در «مشهد» به شماره ۳۰۴ موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه مدرسه ی نمازی خوی» به شماره ۴۸۱ موجود است.

و ده ها نسخه ی خطی دیگر که به جهت طولانی شدن آورده نشد.

نسخه های چاپی:

مکرر چاپ شده است. از آن جمله در «بغداد» توسط انتشارات کلیه الآداب به سال ۱۹۷۱م. با تحقیقات «محمدعلی حسینی» چاپ و منتشر گردیده است.

۱۹. شرح الکبیر علی الکافیه

این شرح که نسخه‌های خطی آن بسیار کمتر از شرح وسیط است، با عنوان بسیط یا شرح البسیط نیز معرفی شده است.

نسخه های خطی:

۲ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مکتبه الازهریه» به شماره ۶۳۶ در ۲۰۸ برگ، کتابت سال ۷۰۳ه-.ق. با عنوان «البسیط علی الکافیه» و نسخه‌ی دیگری که سال کتابت آن ۷۹۲ه-.ق. است، وجود دارد.

۲ نسخه ی خطی دیگر ایضاً به شماره ۶۳۴/۴۳۲۷ و شماره ۶۳۶/۴۳۲۹ در همان کتابخانه ی گزارش شده است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی اسکوریال مادرید» به شماره ۹۴ موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی ایاصوفیای استانبول» به شماره ۴۵۱۸ موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی پترزبورگ روسیه» به شماره ۱۶۹ موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی بنکی پور هند» به شماره ۲۰/۲۰۴۹ موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی بون» به شماره ۲۹۱ موجود است.

۲ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی دارالکتب قاهره» به شماره ۱۸ و ۶۰۱ موجود است.

۲ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی سلیم آغا استانبول» به شماره ۱۱۵۶ و ۱۰۵۷ موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی عارف حکمت مدینه» به شماره ۱۲۷ در ۱۴۵ برگ، کتابت سال ۸۱۹ه-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی فیض الله استانبول» به شماره ۱۹۷۴ موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی لاله لی استانبول» به شماره ۳۴۰۱ موجود است.

۲ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مکتب هندی لندن» به شماره ۹۱۲ و ۹۱۶ موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مونیخ آلمان» موجود است.

هم چنین ۱ نسخه ی عکسی از نسخه ی خطی فوق، در «کتابخانه ی مرکز البحث العلمی و احیاء التراث الاسلامی» به شماره ۱۸۶ نگهداری می‌شود.

نسخه های چاپی:

به سال ۱۳۸۵ در «قم» و به وسیله کتابخانه ی تخصصی ادبیات عرب، در قطع وزیری و ۷۴۴+۷۶۶ صفحه با تحقیقات «حازم سلیمان الحلی» و با عنوان «البسیط فی شرح الکافیه» چاپ شده است.

۲۰. شرح مطالع الانوار

از آنجا که نویسندگان زیادی، کتاب، با عنوان «مطالع الانوار» دارند، بر نگارنده مشخص نگردید که این شرح، بر «مطالع» «میر سید شریف جرجانی» نگاشته شده است یا بر «مطالع» «خواجه نصیر الدین طوسی» یا «مطالع» «ابن‌حاجب» و...؟

برخی نیز این اثر را شرح بر «مطالع الانوار» «محمود بن ابوبکر بن احمد ارموی» متوفای ۶۸۲ه‍.ق. منطبق دانسته اند.

به هر روی در منابع موجود یکی از آثار سید رکن الدین، شرح بر مطالع در موضوع منطق ثبت شده است.

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی به دست نیامد.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۲۱. شرح مختصر الاصول ابن‌حاجب

نسخه های خطی:

نسخه‌هایی از آن در کتابخانه‌های دارالکتب «مصر» و شاید «استانبول» موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۲۲. مرآه الشفا

به نوشته‌ی «حاجی خلیفه» در «کشف الظنون»، استرآبادی در علم طب نیز کتابی با عنوان فوق نوشته است. به این حقیقت در کتاب «موسوعه علما العرب» نیز تاکید شده است.

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی به دست نیامد.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۲۳. مقاصد السؤول

این اثر در علم اصول و کلام است.

نسخه های خطی:

به گفته ی «آقابزرگ»، یک نسخه ی خطی از این اثر در «کتابخانه ی ایاصوفیای استانبول» و نسخه ی دیگری در «آستانه حضرت معصومه» سلام الله علیها موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۲۴. منهج الشیعه (نهج الشیعه)

این اثر در فضایل وصی خاتم الشریعه، علی بن ابی‌طالب علیه السلام و ائمه اطهار (ع) است.

او این کتاب را به نام «سلطان اویس بهادر» خان متوفای ۷۷۵ه‍-.ق. نگاشته است.

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی به دست نیامد.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۲۵. الوافیه شرح الکافیه (کشف الوافیه)

رجوع شود به «شرح متوسط علی الکافیه)

منابع:

اثرآفرینان ۱/۱۲۲؛ احوال و آثار خواجه نصیر الدین طوسی ۲۴۹-۲۵۲؛ الاعلام ۲/۲۱۵، ۲۳۲؛ اعیان الشیعه ۲/۲۶۶ و ۵/۲۵۵؛ بغیه الوعاه ۱/۵۲۱؛ تاریخ ابن‌الوردی ۲/۳۷۶؛ تاریخ الادب العربی فی العراق ۱/۱۶۵؛ تاریخ ادبیات در ایران، صفا ۳/۲۸۹؛ تاریخ الاسلام (حواث سنه ۷۰۱-۷۴۶ه‍-.ق.) ۱۳۶-۱۳۷؛ تاسیس الشیعه ۱۳۳؛ تکمله امل الآمل ۲/۳۹۹-۴۰۱؛ دایرهالمعارف بزرگ اسلامی ۴/۸۰۸۱؛ دایرهالمعارف تشیع ۱/۳۳۷ و ۲/۱۰۳؛ الدرر الکامنه ۲/۱۶، ۹۸؛ الذریعه ۲/۸۳، ۳۸۰ و ۳/۱۰۹ و ۶/۳۲ و ۷/۷۱ و ۱۴/۲۳، ۵۶ و ۲۱/۲۴۱، ۳۸۰ و ۲۵/۱۸، ۴۳؛ ذیول العبر ۸۳؛ روضات الجنات ۳/۹۶؛ ریاض العلماء ۱/۳۲۰-۳۲۱؛ ریحانهالادب ۸/۵۳-۵۴؛ السلوک۱/۱۵۸؛ شذرات الذهب ۶/۳۵ ، ۴۸؛ طبقات اعلام الشیعه (الحقائق الراهنه) ۳/۴۷-۴۸؛ طبقات الشافعیه ۲/۲۷۸؛ طبقات الشافعیه سبکی ۶/۸۶؛ الفتح المبین ۲/۱۱۴؛ فرهنگ بزرگان اسلام و ایران ۱۵۸؛ فرهنگ زندگی نامه‌ها ۱/۵۰۱؛ الفلاکه و المفلوکون ۱۵۰؛ فهرس التراث ۱/۶۹۸؛ فهرس المخطوطات العربیه ۲/۱۷۸؛ فوائد

الرضویه ۱۲۱؛ کشف الظنون ۱/۶۲۶، ۶۹۲ و ۲/۱۰۲۱، ۱۲۷۲، ۱۳۵۸، ۱۳۷۰–۱۳۷۶، ۱۶۴۸، ۱۸۵۵؛ لغت نامه ی دهخدا (ذیل حسن) ۵۸۳؛ مرآهالجنان ۴/۱۹۱؛ مرآه الکتب ۲/۱۰۹–۱۱۲؛ مصادر التراث فی المکتبات الخاصه فی الیمن ۲/۳۴۱؛ معجم الاصولیین ۲/۵۵؛ معجم التراث الکلامی ۳/۴۲–۴۳ و ۴/۸۵ و ۵/۲۲۲؛ معجم المولفین ۱/۵۸۶ و ۳/۲۸۳؛ معجم مولفی الشیعه ۲۳؛ مع موسوعات رجال الشیعه ۱/۲۶، ۴۰، ۸۵، ۲۳۸، ۶۱۷ و ۲/۴۰۴ و ۵/۲۲۱–۲۲۲مکاتیبات رشیدی ۶۶؛ موسوعه اعلام العلماء و الادباء العرب و المسلمین ۱/۵۴۴–۵۴۷؛ الموسوعه المیسره فی تراجم ائمه التفسیر و الاقراء و النحو و اللغه ۱/۶۶۵؛ میراث اسلامی ایران۲/۶۳۵ و ۸/۴۶۸ و ۱۰/۶۴۴؛ النجوم الزاهره ۹/۲۳۱؛ الوافی فی الوفیات ۱۲/۵۴؛ هدیه العارفین ۱/۲۸۳.

«حسن بن محمد بن گرشاسپ استرآبادی»

قرن ۹ه–.ق.

اندک آگاهی که از شرح زندگانی و آثار «حسن بن محمد بن گرشاسب (گرشاسپ) استرآبادی» داریم، گزارش مرحوم «آقابزرگ» در «الضیاء اللامع» است.

وی نسخه ای از «شرایع الاسلام» «علامه حلی» را به خط و کتابت «حسن بن محمد بن گرشاسف» (گرشاسپ) دیده است. تاریخ کتابت این نسخه ۲۴ محرم ۸۸۷ه–.ق. است.

«آقابزرگ» در همان گزارش، حسن استرآبادی را از علما برشمرده ولی اثر تالیفی به او نسبت نداده است.

لیکن گزارش «آقابزرگ» با آنچه در «فهرست نسخه های خطی کتابخانه ی آستان قدس رضوی»، می توان به دست آورد، تکمیل می گردد.

زیرا در آن فهرست رساله ای با عنوان «رساله در اعمال و عبادات» از تصنیفات و تالیفات «حسن بن محمد گرشاسب» گزارش شده است.

سال کتابت این اثر، ۱۲۳۴ه–.ق. است به نظر می رسد این تاریخ به سال استنساخ مربوط می شود و نمی تواند مبنای تاریخ تالیف از سوی مولف قرار بگیرد.

اما اگر اثر یاد شده به خط مولف باشد، در آن صورت از علمای قرن ۱۳ه–.ق. به شمار می رود و با تشخیص مرحوم «آقابزرگ» تناقض پیدا می کند.

به هر روی، حسن بن محمد بن گرشاسپ که در عربی «کرشاسف» تعبیر شده است، از علمای «استرآباد» در قرن نهم ه–. ق. به شمار آمده است.

آثار:

رساله ای در اعمال و عبادات

این رساله شامل مجموعه اعمال و ادعیه برای روزها و ماه های قمری است. مولف سعی کرده، عبادات توصیه شده از سوی ائمه هدی -علیهم السلام - را به زبان فارسی گوشزد کند.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آستان قدس رضوی (ع)» به شماره ۳/۱۶۰۵۴ کتابت سال ۱۲۳۴ه-.ق. موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

منابع:

طبقات اعلام الشیعه (الضیاء اللامع) ۶/۴۳؛ فهرست نسخه های خطی آستان قدس رضوی (ع) ۱۴/۲۶۳.

«حسن بن محمدعلی استرآبادی»

قرن ۱۱ه‍-.ق.

ظاهراً چنین نامی، برای نویسنده کتاب «شرح قانونچه» تعیین گردیده است. لیکن براساس تعدادی از منابع، نویسنده کتاب «شرح قانونچه»، «سلطان حسین واعظ استرآبادی» توصیف شده است. اما در برخی فهرست‌های نسخه‌های خطی، این کتاب، به «نام حسن بن محمدعلی» ثبت شده است.

روشن است که تغییر حسین بن محمد بن علی استرآبادی به «حسن بن محمدعلی استرآبادی» از لغزش های فهرست نویسان سرچشمه گرفته است. این اشتباه به شکل دیگری نیز روی داده است. از جمله، در برخی فهرست ها، نام نویسنده ی «شرح قانونچه» را مولا سید حسین بن محمود بن علی استرآبادی ثبت کرده اند.

از این‌رو نگارنده برای اطلاع رسانی بیشتر، ذیل نام حسن بن محمدعلی، توضیحات فوق را آورد تا خواننده ضمن آگاهی از حقیقت مطلب، به نام اصلی مولف مراجعه نماید.

«سید حسن (حسین) بن مرتضی حسینی استرآبادی»

قرن ۱۲ه‍-.ق.

باوجود اینکه «سید حسن استرآبادی» یک اثر تاریخی ارزشمند برجای نهاده، اما شرح زندگانی خودش در ابهام و تاریکی مانده است. در فهرست برخی نسخه های خطی، نام وی را سید حسین ثبت کرده اند. اما اکثر منابع نام او را سید حسن نوشته اند.

براساس چند نسخه ی خطی که در «کتابخانه ی آیت الله العظمی مرعشی نجفی (ره)» و کتابخانه‌های دیگر، از یک اثر تاریخی وی با عنوان «تاریخ سلطانی» نام برده شده است، گفته می‌شود که متعلق به «سید حسن بن مرتضی حسینی استرآبادی» است.

حتی دکتر «احسان اشراقی» که کتاب «تاریخ سلطانی» وی را منتشر ساخته است، در صفحه عنوان و نیز در شناسنامه کتاب، نام نویسنده را به دو گونه: سید حسین و در روی جلد و پیشگفتار نامش را سید حسن نوشته است.

اما هیچ اطلاعات دیگری از زمان حیات، تحصیلات، آثار و افکار نویسنده یاد شده ارایه نداده است.

بدیهی است برای کشف حقایق بیشتر درباره ی مولف و کتاب وی، باید از نسخه‌های احتمالی دیگر پرس و جو کرد و سپس آنها را با هم مقابله نمود. ممکن است از محتوای آنها مطالبی به دست آید.

از توصیفی که درباره ی نسخه‌های موجود کرده‌اند، می‌توان احتمال داد که نویسنده از علمای قرن ۱۲ه‍-.ق. است؛ زیرا روی

دادهای تاریخ صفوی را تا سال ۱۰۵۱ه‍.-ق. و نیز تا زمان «شاه سلطان حسین صفوی» ۱۱۱۵ه‍.-ق. نگاشته است.

آثار:

تاریخ سلطانی (از شیخ صفی تا شاه صفی)

این اثر بر خلاف نامش، مطلقاً در تاریخ سلاطین نیست. بلکه بخش عمده ی آن در سیره و تاریخ ائمه اطهار علیهم السلام نوشته شده است.

مولف اثر خود را در ۳ بخش تنظیم کرده است. بخش نخست درباره ی انبیا صلوات الله و سلامه علیهم و علی نبینا و آله الاطهار است. بخش دوم درباره ی پادشاهان اسلام و بخش سوم در بیان تاریخ «صفویه» است.

نسخه های خطی:

۳ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آیت الله العظمی مرعشی نجفی (ره)» به شماره ۲۴۱۳ در ۲۵۸ برگ، کتابت سال ۱۲۲۲ه‍-.ق.، شماره ۳۱۸۰ در ۲۴۸ برگ، کتابت سال

۱۲۵۵ه‍-.ق. همراه با جداولی در احوال ائمه (ع) و شماره ۳۲۴۳ در ۳۷۸ برگ، کتابت سال ۱۲۵۵ه‍-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی ملی ملک» «تهران» به شماره ۸۳/ف در ۹۵ برگ، کتابت سال ۱۲۴۰ه‍-.ق.، بدون نام مولف گزارش شده است. شاید این نسخه نیز متعلق به سید حسن بن مرتضی موسوی است.

۱ نسخه ی خطی نیز در «کتابخانه ی دانشگاه شیرانی لاهور پاکستان» به شماره ۳۲۸۴/۲۷۹، کتابت سال ۱۲۲۷ه‍-.ق.، بدون نام مولف و موریانه خورده موجود است.

۱ نسخه ی خطی نیز در «کتابخانه ی کمبریج» موجود است. این نسخه جزء کتاب های «ادوارد براون» به شماره (۱۵) ۱۶ H فهرست شده است.

نسخه های چاپی:

بخش سوم کتاب «تاریخ سلطانی» با عنوان «از شیخ صفی تا شاه صفی» به کوشش «احسان اشراقی» در «تهران» و به سال ۱۳۶۴ش. در قطع وزیری و ۳۲۰ صفحه چاپ گردیده است.

هم چنین سال ۱۳۶۶ در همان قطع و اندازه مجدداً چاپ گردیده است.

منابع:

ادبیات فارسی بر مبنای استوری ۲/۶۳۶؛ تاریخ ادبیات در ایران ۵/۱۵۶۱، ۱۷۹۱؛ دانشنامه جهان اسلام ۱/۱۳۲، ۱۶۰، ۵۲۱؛ دانشنامه زنان فرهنگ ساز ۲/۲۰۸۱؛ الذریعه ۲۶/۱۳۳، ۱۸۳؛ فرهنگ کتاب های فارسی شده چاپی ۱/۱۲۷؛ کتاب شناسی تاریخ ایران ۱۶۲، ۱۶۳؛ کتابنامه اسفند ۱۳۶۴: ۸۱ و دی ۱۳۶۶: ۶۱؛ فهرست نسخه‌های خطی کتابخانه ی آیت الله العظمی مرعشی نجفی (ره) ۷/۱۲ و ۸/۴۰۳ و ۹/۳۷؛ فهرست نسخه‌های خطی کتابخانه ی ملی ملک ج.۱.؛ فهرست نسخه‌های خطی مشترک پاکستان ج.۱۰.؛ فهرست استوری ۱/۱۳۴؛ از شیخ صفی تا شاه صفی (تاریخ سلطانی) مقدمه.

«حسن بن یوسف رسولی گرگانی»

قرن ۱۴ه‍-.ق.

در «الذریعه» کتابی با عنوان «کلید نظم بشر» به حاج میرزا «حسن بن یوسف رسولی گرگانی» نامی نسبت داده شده است. اما این نسبت قطعاً اشتباه است.

این اشتباه به احتمال زیاد هنگام تایپ و چاپ اتفاق افتاده و «گاوکانی» یا «گوگانی» به اشتباه گرگانی نوشته شده است.

«گوگان» یکی از شهرهای پرجمعیت «آذرشهر» در «آذربایجان شرقی» و «رسولی»، نام خانوادگی یک طایفه ی مشهور است.

در هر صورت شخصیتی به نام فوق از مردم «گرگان» که نویسنده ی کتاب یاد شده باشد، وجود ندارد. بلکه وی «گاوکانی تبریزی» یا «گوگانی آذرشهری» است و علاوه بر کتاب فوق، کتاب‌های دیگری نیز دارد.

شایان ذکر است که عموماً نسبت «گرّکان» (روستایی از توابع آشتیان و اراک) و «گوگان» (شهری از توابع آذرشهر) با نسبت گرگانی، در منابع مختلف دچار لغزش شده و درهم می‌شود.

به هر روی غرض از یادآوری این نکته، اگر پژوهشگری به نام فوق در «الذریعه» یا هر منبع دیگری برخورد کرد، می‌تواند با مراجعه به مدخل فوق متوجه اشتباه یاده شده بشود.

منابع:

الذریعه ۱۸/۱۳۴.

ص:۱۶۸

«حسین (حسن) خضر شاه استرآبادی»

قرن ۹ه-.ق.

ادیب، شاعر و خوش نویس قرن نهم ه-. ق.، از بزرگ‌زادگان «استرآباد» و معاصر «امیر علی شیر نوایی» بود. او خط نستعلیق را نزد «مولانا جعفر» آموخت و خود با تمرین فراوان به مقام استادی دست یافت.

از شرح احوال «خواجه حسین خضرشاه» بیش از این مطلبی در دست نیست. تنها آگاهی ما از او این است که در «استرآباد» دیده به جهان گشود و هم در آنجا زیست و زندگی را بدرود گفت.

قبرش را روبروی مسجد جامع «استرآباد» گزارش داده‌اند. اما از تاریخ تولد و وفات او خبری به دست نیامد. زمان حیاتش نیز قرن نهم و گاهی دهم ذکر شده است.

در نام خضرشاه استرآبادی نیز اختلاف است. به گفته‌ی «بیانی»، نام وی در برخی نسخه‌ها «حسن» ضبط شده است.

گفته می‌شود در قرن نه یا ده، شاعر دیگری در «استرآباد» زندگی می‌کرد که «خضرشاه» شهرت داشت. تخلّص او در شعر «فانی» بود. نامش «خواجه محمد» و شاید معاصر «سام میرزای صفوی» محسوب می‌شد.

آثار:

۱. دیوان

نسخه های خطی:

هیچ گزارشی از نسخ خطی آن در دست نیست.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۲. مثنوی زید و زینب

گویا این مثنوی بر وزن و سبک «لیلی و مجنون» «نظامی گنجوی» سروده شده است.

نسخه های خطی:

هیچ گزارشی از نسخ خطی آن در دست نیست.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۳. مثنوی لیلی و مجنون

نسخه های خطی:

هیچ گزارشی از نسخ خطی آن در دست نیست.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

منابع:

اثرآفرینان ۲/۳۴۹؛ احوال و آثار خوش نویسان ۱/۱۷۵-۱۷۶؛ تاریخ ادبیات در ایران، صفا ۴/۱۷۲؛ تاریخ نظم و نثر در ایران ۱/۳۴۴؛ تذکره ی روز روشن ۱۹۹، ۲۴۱؛ ترجمه مجالس النفائس ۳۸، ۲۱۱-۲۱۲؛ دانشنامه هنرمندان ایران و جهان اسلام ۲۱۲؛ دایرهالمعارف تشیع ۷/۱۵۵؛ الذریعه ۹/۲۹۶، ۲۹۷، ۸۰۳و ۱۲/۸۹ و ۱۸/۳۹۲ و ۱۹/۱۹۷، ۲۷۷؛ شعرای مازندران و گرگان ۱۰۲؛ فرهنگ سخنوران ۱۹۲، ۳۱۱؛ فهرست واره کتابهای فارسی ۳/۱۶۷۶.

«عز الدین حسین استرآبادی»

قرن ؟ه-.ق.

«عز الدین حسین استرآبادی» را، از دانشمندان علوم عقلی، متخصص علم منطق و کلام، عالمی متبحر و نحریر زمانش توصیف کرده اند.

منابع قابل دسترس، هیچ اطلاعی از جزئیات زندگانی و تحصیلات وی گزارش نداده‌اند. تنها منبعی که از او سخن به میان آورده است، مرحوم «افندی» در «ریاض العلما» است.

بر اساس همین گزارش شاید وی در دوره صفوی می‌زیست. هر چند که تعیین زمان حیات در محدوده‌ی ۳۰۰ سال چندان مفید نیست؛ اما تا حدودی دوران زندگانی وی را مشخص می کند.

مرحوم «آقابزرگ» ضمن نقل مطالب «ریاض العلما»، اضافه می کند که شاید وی همان عز الدین بن شمس الدین محمد بن حسن استرآبادی از علمای قرن دهم ه-. ق. است.

هم چنین «آقابزرگ» در «الذریعه»، از شخص دیگری نیز با همین نام و لقب سخن گفته است. او ذیل اجازات، از «عز الدین حسین بن ابراهیم بن یحیی استرآبادی» سخن گفته است.

گویا «حسین بن ابراهیم استرآبادی» به سال ۷۰۸ه-.ق. از «علامه حلی» اجازه دریافت کرده است.

از آنجا که این احتمال هیچ مستندی ندارد، خود او نیز هر دو شخصیت یاد شده را جداگانه ذکر کرده است. ما نیز به طور جداگانه نقل می کنیم.

آثار:

رساله مختصرٌ فی ضبط الاشکال الاربعه المنطقیه و احکامها

نسخه های خطی:

مرحوم «افندی» یک نسخه ی خطی از این رساله را در «اردبیل» دیده است. اما مشخص نکرده است که نزد چه کسی و کدام کتابخانه ی دیده است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

منابع:

اعیان الشیعه ۵/۴۵۷؛ دایرهالمعارف تشیع ۲/۱۰۴؛ الذریعه ۱/۱۷۷؛ ۲۱۴؛ ریاض العلماء ۲/۳۵؛ طبقات اعلام الشیعه (احیاءالداثر) ۴/۵۹-۶۰.

«حسین بن سعد (اسعد) مویدی دَهستانی»

قرن ۷ه-.ق.

آگاهی ما از زندگانی و شرح حال «حسین بن سعد یا اسعد مویدی» بسیار اندک است. از مقدمه ای که وی بر کتاب «جامع الحکایات» نوشته، چنین برمی آید که با «عز الدین طاهر فریومدی»، وزیر «خراسان» در عهد «ایلخانان»، معاصر بود.

از آنجا که حسین دهستانی کتابش را به نام «خواجه عز الدین طاهر فریومدی» ترتیب داده است، زندگانی او در قرن هفتم ه-. ق.، قطعی می گردد. لیکن ابهامات دیگری در شرح احوال وی وجود دارد.

از جمله ابهامات اینکه: به درستی مشخص نیست، آیا نسبت وی دهستانی با کسر دال است یا دهستانی با فتح دال؛ زیرا زمانی حسین دهستانی را از مردم «جرجان» و «استرآباد» محسوب می توانیم به حساب آوریم که نسبت او را با فتح دال بخوانیم.

شاید از زندگانی وی در منطقه ی «خراسان» و شمال «ایران»، بشود احتمال داد که دهستانی با فتح درست است؛ زیرا «دهستان» از توابع «هیرکانی» (گرگان) بود.

هم چنین کلمه «مویدی» و گاهی «رسایی» و ایضاً «رهبانی»، به د نبال نام وی در برخی فهرست ها ذکر شده است. نگارنده نتوانست از این نسبت ها مطلب خاصی را استنباط نماید.

در هر حال، اگر حسین بن سعد یا اسعد را از «دهستان» «جرجان» و «استرآباد» به شمار آوریم، در آن صورت یکی دیگر از نویسندگان و مترجمان این سرزمین با آثار ذیل معرفی می گردد:

آثار:

جامع الحکایات

کتابت جامع الحکایات در واقع ترجمه کتاب «الفرج بعد الشده» «ابوعلی محسن بن ابوالقاسم علی تنوخی» متوفای ۳۸۴ه-.ق. است.

دهستانی در مقدمه کتابش، مدعی است که از وی تالیف چنین کتابی را خواسته اند. او پس از مدتی پژوهش و تفحص، به کتاب ۵ برگی «مداینی» با نام «الفرج بعد الشده» برخورده است و آن را ترجمه کرده و داستان هایی نیز از دیگر منابع جمع آوری و به آن افزوده است.

البته «تنوخی» هم در اثر خود به کتاب ۵ برگی «مداینی» اشاره کرده است. اما آیا واقعاً دهستانی اثر ۵ برگی «مداینی» را به دست آورده و ترجمه کرده یا خلاصه ای از اثر ۵ جلدی «تنوخی» را به فارسی درآورده است؟ ابهامی است که هنوز درباره ی آن اظهار نظر قطعی نشده است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مسجد اعظم» «قم» به شماره ۱۹۷۵ کتابت سال ۱۰۵۲ه-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی دانشکدهی ادبیات دانشگاه تهران» به شماره ۶د در ۱۲۴ برگ، کتابت سده ۱۱ه-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی دانشکدهی الاهیات و معارف اسلامی دانشگاه فردوسی مشهد» به شماره ۳۵۲ در ۲۰۰ برگ موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی خانقاه نوربخش» به شماره ۴۰۶ در ۴۹۴ صفحه موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی ملی جمهوری اسلامی ایران» به شماره ۶۷/رف در ۱۹۴ برگ، کتابت سال ۱۰۸۹ه-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی خصوصی مولوی» در «مشهد» به شماره ۳۵۲ کتابت سال ۱۰۹۲ه-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی موسسه ککلیدزه تفلیس» به شماره pac۴۷۰ در ۴۶ برگ، کتابت سده ۱۲ه-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی خصوصی عاطفی» در «کاشان» به شماره ۵ کتابت سده ۱۰ه-.ق. موجود است.

۳ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مجلس شورای اسلامی» به شماره ۱۸۰ در ۴۷۱ برگ، شماره ۷۶۵۳ در ۲۹۴ برگ، آخرش ناقص، و شماره ۲۰۹ در ۴۹۸ برگ، هردو طرف ناقص، موجود است.

۲ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مرکزی دانشگاه تهران» به شماره ۸۹۰۹ در ۲۰۵ برگ، کتابت سده ۱۰ه-.ق. و شماره ۵۷۸۶ در ۱۶۵ برگ، کتابت سال ۱۰۶۰ه-.ق.، اولش ناقص، موجود است.

۲ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی وزیری یزد» به شماره ۲ در ۲۸۰ برگ، کتابت سال ۱۰۲۴ه‍.ق. و شماره ۳۷ در ۲۱۰ برگ، کتابت سده ۱۱ه‍.ق. موجود است.

نسخه های چاپی:

جامع الحکایات بارها چاپ و منتشر شده است. شاید یکی از قدیمی ترین چاپ ها، چاپ سال ۱۲۷۶ه‍.ق. در «بمبئی» و در ۵۳۴ صفحه ی وزیری است.

پس از آن به سال ۱۳۲۹ه‍.ق.، مجدداً در «بمبئی» و در ۶۴۲ صفحه وزیری منتشر شد.

در «تهران» به سال ۱۳۷۴ه‍.ق.، در ۵۲۸ صفحه وزیری چاپ گردیده است. پس از آن به سال ۱۳۴۵ش. مجدداً در قطع جیبی چاپ شد.

سال ۱۳۶۳ش. وزارت فرهنگ و آموزش عالی کشور در ۳ مجلد چاپ کرد.

اخیراً نیز چند چاپ جدیدتر مشاهده شده است.

منابع:

اثر آفرینان ۳/۵۵؛ اعیان الشیعه ۵/۴۵۷؛ تاریخ ادبیات در ایران ۲/۱۰۳۰ و ۳/۱۲۳۴-۱۲۳۶؛ تاریخ نظم و نثر در ایران ۱/۱۸۶؛ دین نامه های ایران ۱۸۸؛ فهرست کتاب های

فارسی ۱/۱/۱۳۰۲ و ۲/۱۴۹۴؛ فرهنگ کتاب های فارسی ۱/۱۸۹؛ فهرست واره فارسی ۱/۳۰۴، ۴۴۳-۴۴۵؛ کتابشناسی ملی ۴۹/۱۵۹؛ کتابنامه آذر ۱۳۶۴: ۱۷-۱۸؛ گنج و گنجینه ۳۷۷-۳۸۴؛ مولفین کتب چاپی فارسی و عربی ۲/۶۹۹.

«عز الدین حسین بن شمس الدین استرآبادی»

قرن ۱۰ه-.ق.

بنا به گزارش «آقابزرگ» در «طبقات اعلام الشیعه»، «عز الدین حسین بن شمس الدین محمد بن حسن استرآبادی»، یکی دیگر از علما و دانشمندان «استرآباد» در سده‌ی دهم ه-. ق. است.

او در «طبقات» احتمال داده است که «عز الدین حسین استرآبادی»، صاحب رساله در «ضبط اشکال اربعه»، با «عز الدین حسین بن شمس الدین»، یک تن هستند.

اما در «الذریعه»، عز الدین حسین بن شمس الدین را استرآبادی ندانسته است. بلکه او را «عاملی» و به احتمالی پدر شیخ «حر عاملی» معرفی کرده است.

به هر روی عز الدین حسین بن شمس الدین از «علی بن عبدالعال» مشهور به «ابن‌مفلح میسی» متوفای ۹۳۸ه-.ق.، اجازه دریافت کرده است. اما اثر تالیفی برای او به دست نیامد.

منابع:

الذریعه ۱/۲۱۴؛ طبقات اعلام الشیعه (احیاء الداثر) ۴/۶۰.

«ابوعلی حسین استرآبادی»

قرن ؟ه-.ق.

از شرح احوال و زندگانی ابوعلی حسین استرآبادی جز یک گزارش از کتابش، مطلبی در دست نداریم.

حتی نمی دانیم در چه عصری می زیست. کجا متولد شد، چگونه تحصیل کرد و بالاخره در کجا سکنا گزید و درگذشت؟

بنا بر آنچه مرحوم «میرزا محمدصالح» نوشته است، یک تن به نام «ملا-ابوعلی استرآبادی» در «استرآباد» می زیست و در «مدرسه ی دارالشفای» «استرآباد» تدریس می کرد. باید برای اظهار نظر قطعی در مورد یکی بودند این دو تن پژوهش بیشتری کرد. لیکن گزارشی که آوردن آن در اینجا ضروری است، وجود شخصی با نام یاد شده در بالا و اثری با عنوان ذیل است.

آثار:

مختصر غریب الحدیث

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی دارالکتب مصر» به شماره ۲۲۶۵ در ۳۰۸ برگ موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

منابع:

فهرس المخطوطات المصوره فی دارالکتب المصریه.

«حسین بن احمد استرآبادی»

قرن ؟ه-.ق.

«ابوعلی حسین بن احمد استرآبادی» یکی دیگر از علمای «استرآباد» است که به دلیل فقدان اطلاعات درباره‌ی او، ناتوان از تشخیص شرح زندگانی، تولد، وفات و تحصیلاتش هستیم.

تنها آگاهی از وجود او، نسخه‌ای از کتابش در «کتابخانه ی دارالکتب ظاهریه» است. مرحوم «آقابزرگ» نیز بدون اضافه کردن اندک اطلاعاتی، مطالب آن فهرست را ذیل کتاب وی آورده است.

آثار:

محنه الادب

گویا املای حسین بن احمد استرآبادی است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی دارالکتب الظاهریه» «دمشق» به شماره ۳۷۴۶ در ۱۸ برگ، به خط نسخ واضح موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

منابع:

الذریعه ۲/۱۶۰؛ فهرست نسخه‌های خطی کتابخانه ی دارالکتب الظاهریه ج. ۲.؛ معجم مولفی الشیعه ۲۳.

«حسین بن اسماعیل جرجانی»

قرن ۵ه-.ق.

محدث، حافظ، ادیب، خطیب، شاعر، فقیه و متکلم، «ابوعبدالله حسین بن اسماعیل بن زید بن حسن بن جعفر حسنی شجری»، از دانشمندان «زیدی» مذهب «جرجان» است.

به احتمال زیاد، حسین شجری استرآبادی، در «جرجان» دیده به جهان گشود. اما از محل وفات او گزارش دقیقی در منابع تاریخی دیده نشد.

الموفق بالله ابوعبدالله شجری در «جرجان» تحصیل کرد. او در خاندانی «زیدی» مذهب رشد نمود و علوم ادبی، فقهی و کلامی را نزد استادان «جرجان» آموخت.

یکی از مشهورترین استادان ابوعبدالله حسین شجری، «قاضی عبدالجبار معتزلی» متوفای ۴۱۵ه-.ق. است. شجری از اصحاب «المويد بالله احمد بن حسین هارونی» متوفای ۴۱۱ه-.ق. بشمار می رفت.

شجری ظاهراً از «جرجان» به «ری» هجرت و سپس به شهرهایی که حوزه ی علمیه ی داشتند سفر کرد.

سال مرگ ابوعبدالله حسین شجری، مورد اختلاف است. سال ۴۲۰ه-.ق. مورد اعتماد بیشتری واقع شده است.

فرزندش «المرشد بالله یحیی بن حسین شجری» نیز از امامان و بزرگان «زیدیه» است.

در هر حال، ابوعبدالله شجری در علوم و فنون عصر خود شهرت داشت و در میان «زیدیه» از مقامی بلند برخوردار بود.

آثار:

۱. الاحاطه فی علم الکلام

همان طور که از نام آن مشخص است، مباحث کلامی را مورد توجه قرار داده است.

نسخه های خطی:

از این اثر فقط ۱ نسخه، آن هم جلد دوم، در یکی از کتابخانه های خصوصی کشور «یمن» گزارش شده است. گزارش کننده «عبدالسلام الوجیه» در «کتاب مصادر التراث فی المکتبات الخاصه فی الیمن» است.

و مشخصات کتاب را ۶۷۶ صفحه، بدون تشخیص ناسخ و کتابت سال ۱۰۴۸ه-.ق. ذکر کرده است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۲. الاعتبار و سلوه العارفین

این اثر یکی از معتبرترین آثار «زیدیه» و مشهورترین کتاب الموفق بالله حسین بن اسماعیل شجری است.

موضوع کتاب عمدتاً مواعظی در سیر و سلوک و زهد و اخلاق است که در هر بحثی پس از آوردن آیات، روایاتی از پیامبر(ص) و علی(ع) و دیگر «اهل بیت» ذکر شده و سپس موعظه های دیگران، به آن افزوده شده است. در بخش پایانی کتاب نیز احادیثی در فضیلت «اهل بیت»(ع) ذکر شده است.

نسخه های خطی:

نسخه های متعددی از این اثر موجود است. اما بیشتر آنها در کشور «یمن» و در کتابخانه ها خصوصی و شخصی

نگهـداری می شود. به همین جهت امکان دادن شـماره کتاب مثل سایر نسـخه های خطی وجود نـدارد. از این رو چاره ای جز نقل مشخصات نسخه ها از «مصادر التراث فی المکتبات الخاصه فی الیمن» نداریم.

۱ نسـخه را «حسـین بن عبـدالرحمن بن عبدالله»، بعنایه «یحیی بن احمد بن محمد الحمزی»، در تاریخ ۱۰ شعبان ۱۰۶۷ه-.ق. به خط نسخ استـنساخ کرده است. این نسـخه در ۲۵۳ صـفحه به شماره ۲۴ در مصادر التراث از «کتابخانه ی خصوصـی محمـد بن عبدالعظیم الهادی» معرفی شده است.

نسـخه ی دیگر به شماره ۲۵ در مصـادر التراث معرفی گردیـده است. این نسـخه در ۲۲۵ صـفحه و کتابت سال ۱۱۵۷ه-.ق. به استنساخ «یحیی بن الکبسی» در «کتابخانه ی خصوصی سید محمد بن محمد الکبسی» موجود است.

نسخه ی سوم نیز در همان منبع به شماره ۲۲۲ از «کتابخانه ی محمد بن حسن عجری» معرفی شده و مشخصات آن چنین است: ۲۱۶ صفحه، کتابت سال ۱۱۵۷ه-.ق.، ناسخ مجهول، شاید در «کتابخانه ی سید عبدالسلام الوجیه» تصویر آن موجود است.

نسـخه ی چهـارم و پنجم در ۳۷۶ صـفحه به گزارش همان منبع، با شـماره ۴۷ و ۴۸ در مجموعه ای بـدون تعیین کـاتب و سال کتابت است. هردو نسخه شاید در «کتابخانه ی خصوصی محمد بن عبدالعظیم الهادی» موجود است.

نسخه ی ششم به شماره ۶۱ و در ضمن یک مجموعه گزارش شده است.

نسخه ی هفتم در مجموعه ی شماره ۴۴۶ و در ۲۴۱ صفحه توصیف شده است.

نسـخه ی هشـتم در مجموعه ای به شماره ۱۴۳ کتابت «محمد بن حسـین شـریف» در «کتابخانه ی خصوصی عبدالرحمن شایم» گزارش شده است.

نسـخه ی نهم به شماره ۲۷ در مجموعه ای از کتاب های کتابخانه ی خصوصـی سـید مرتضـی بن عبدالله بن عثمان وزیر، بدون ناسـخ و سال کتابت، اما مقابله شده به سال ۶۰۰ه-.ق. در منبع فوق معرفی شده است. اوراق نخستین این نسـخه در اثر رطوبت از بین رفته است.

نسـخه ی دهم در ۳۷۶ صـفحه، کتابت سال ۱۳۵۷ه-.ق. به اسـتنساخ «محمد بن حسـین شریف» و به شماره ۶۳ در «کتابخانه ی خصوصی سید عبدالله راویه» معرفی شده است.

نسـخه ی یازدهم درهمان کتابخانه ی خصوصی «سید عبدالله راویه» با شماره ۱۷ در ضمن مجموعه ای است که ۳۰۰ صفحه را شامل می گردد. سال کتابت این نسخه ۱۳۶۷ه-.ق. و ناسخ آن «صلاح بن احسن نور الدین» است.

نسخه های چاپی:

این اثر در برگیرنده ی احادیث بسیاری است که محقق کتاب، تنها احادیث نبوی آن را تا ۵۳۶ مورد، شمارش کرده است.

الإعتبار و سلوه العارفین در سال ۱۴۲۱ق/۲۰۰۱م، برای اولین بار به کوشش «عبدالسلام عباس وجیه»، به وسیله «موسسه فرهنگی امام زید بن علی(ع)»، در ۷۳۴ صفحه منتشر شده است.

محقق توانای این کتاب علاوه بر تحقیقِ در خور تحسین آن، در تألیفی مستقل به نام «معجم رجال الاعتبار و سلوه العارفین»، شرح حال رجال ذکر شده در این کتاب را نگاشته که به ۱۰۴۰ ترجمه از محدثان، عالمان، زاهدان، امامان «اهل بیت» و دیگر شخصیت های «زیدیه» بالغ می شود.

۳. حجیه اجماع اهل البیت (ع)

نسخه های خطی:

تنها نسخه ی خطی این اثر در «کتابخانه ی خصوصی سید عبدالله راویه» در «یمن» و همراه با یک نسخه از «الاعتبار و

سلوه العارفین» به وسیله ی «عبدالسلام الوجیه» در «مصادر التراث» معرفی شده است. شماره نسخه ۱۷، کاتب «صلاح بن احسن نور الدین» و در ۲۵ صفحه است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

منابع:

اعلام المولفین الزیدیه ۳۶۶؛ التحف شرح الزلف ۲۲۲؛ تراجم الرجال جنداری ۱۲؛ اللآلی المضیئه فی اخبار الزیدیه۲/۵۵؛ مصادر التراث فی المکتبات الخاصه فی الیمن ۱/۱۷۷، ۲۲۲، ۳۰۲، ۳۰۳، ۴۴۳، ۴۷۲، ۴۸۲، ۵۲۰ و ۲/۱۱۸، ۳۷۱، ۵۲۴، ۵۳۳؛ معجم التراث الکلامی ۱/۱۸۴؛ معجم المولفین ۱/۵۳۹؛ معجم طبقات المتکلمین ۲/۲۰۲-۲۰۳؛ مولفات زیدیه ۱/۷۷.

«حسین بن حسن جرجانی»

(ابوالمحاسن گازر)/قرن ۸ یا ۹ه-.ق.

«شیخ ابوالمحاسن حسین بن حسن جرجانی» از بزرگان علمای «شیعه»، محدث و مفسر، معاصر «علامه حلی»، در عین جلالت و عظمت و باوجود شهرت در روزگار خودش، گمنام مانده است.

نخستین کسی که در چند سطر و به اختصار از او یاد کرده است، مرحوم «افندی» در «ریاض العلما» است. او ابوالمحاسن را عالمی فاضل، محدثی قابل اعتماد و مفسری مشهور توصیف کرده است. اما هیچ اطلاعی از تولد، زادگاه، تحصیلات، استادان و تاریخ مرگ او در اختیار قرارد نداده است.

دست نویسندگان منابع متاخر نیز از کشف حقیقت ناتوان بوده و حتی نتوانستند زمان حیات او را به درستی آشکار کنند.

مرحوم «آقابزرگ» تنها پژوهشگری است که پس از «افندی»، درباره ی ابوالمحاسن جرجانی مطالب بیشتری ارایه داده است.

به گفته ی او در «الذریعه»، زمان زندگانی ابوالمحاسن سده ۱۰ه-.ق. است؛ زیرا وی بر اساس تاریخ کتابت یکی از نسخه های تفسیر جرجانی (سال ۹۷۲ه-.ق.)، معتقد است که ابوالمحاسن در قرن نهم یا دهم می زیست.

هم چنین در یکی از نسخه ها، نام ابوالمحاسن، «حسین بن علی جرجانی» ثبت شده است.

نکته ی دیگر در خصوص ابوالمحاسن، عنوان گازر (رخت شو) بر تفسیر جلاء الاذهان است؛ زیرا بسیاری مانند: «محدث ارموی»، او را همان «سید گازر» دانسته و نسخه هایی که عنوان «تفسیر گازر» دارد، به نام وی جمع آوری کرده است.

اما «ابن یوسف» معتقد است که ابوالمحاسن نتوانسته است تفسیرش را به پایان برد و سید گازر آن را به پایان برده است. از این رو به هر دو نام شهرت یافته است.

مطلب مهم دیگر اینکه برخلاف نظر مرحوم «آقابزرگ»، نسخه هایی از تفسیر جلاء الاذهان وجود دارد که کتابت آن سال های ۸۸۸–۸۹۰ه‍.ق. است.

محدث ارموی نیز نسخه ای مربوط به سده ۸ه‍.ق. را می شناخته است. بر اساس چنین نسخه هایی احتمال حیات وی در سده ۸ و ۹ درست به نظر می رسد. خصوصا که مرحوم «افندی» در «ریاض» از شخصی به نام ابوالمحاسن جرجانی سخن گفته است که کتابی به نام «تکمله السعادات فی کیفیه العبادات المسنونات»، تالیف در ۷۰۲ه‍.ق. دارد.

البته «آقابزرگ» از این کتاب یاد کرده و آن را به نام «ابوالمحاسن علی جرجانی» ثبت کرده است.

برای کشف رابطه ی میان «ابوالمحاسن حسین بن حسن جرجانی»، «ابوالمحاسن جرجانی»، «ابوالمحاسن علی جرجانی» و «ابوالمحاسن حسین بن علی جرجانی»، نیاز به دیدن نسخه هایی از آثار آنان و دسترسی به منابع مستند بیشتر است.

از آنجا که در حال حاضر چنین امکانی برای نگارنده فراهم نبود، این اقدام را به فرصت و امکانات دیگر موکول می نماید.

آثار:

جلاء الاذهان فی تفسیر القرآن (تفسیر گازر)

همان طور که در شرح احوال ابوالمحاسن توضیح داده شد، تفسیر جلاء الاذهان، از تفاسیر قرن هشتم یا نهم است.

تفسیر شامل کل قرآن و به فارسی روان است. نام دیگر آن تفسیر گازر است. بنا بر این، نسخه های آن دو، ذیل یک عنوان معرفی می گردد.

مؤلف بنا داشت قرآن کریم را موافق اخبار امامیه تفسیر نماید. اونصف قرآن را (تا آخر سوره کهف) به تفصیل شرح نموده و به اشعار عربی و فارسی، گاهی تمثل جسته است. ولی نصف دوم را مانند نصف نخستین تفسیر نکرده و پس از نقل قسمتی از آیات، نخست به ترجمه ی فارسی آنها مبادرت نموده و از آن پس به تفسیر آنها پرداخته است. در حالی که این رویه را در نصف پیشین نداشته است.

نسخه های خطی:

۳ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آستان قدس رضوی (ع)» به شماره ۷۸ در ۷۱۴ برگ، کتابت سال ۹۷۲ه-.ق.، شماره ۷۹ در ۵۱۷ برگ، کتابت سال ۱۰۱۰ه-.ق. و شماره ۸۰ در ۲۸۸ برگ، کتابت سال ۱۰۱۱ه-.ق. موجود است.

۲ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آستان حضرت احمد بن موسی (ع) (شاهچراغ) شیراز» به شماره ۳ در ۶۶۱ صفحه، کتابت سال ۱۰۲۷ه-.ق. و شماره ۳ مکرر در ۶۴۷ صفحه، کتابت سال ۱۰۲۸ه-.ق. موجود است.

۷ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آیت الله العظمی مرعشی نجفی (ره)» به شماره ۷۶۵۸ در ۳۹۱ برگ، کتابت سده ۹ه-.ق.، شماره ۹۵۹۶ در ۱۷۶ برگ، کتابت سده ۱۰ه-.ق.، شماره ۱۰۱۰۴ در ۴۲۴ برگ، کتابت سال ۱۰۶۹ه-.ق.، شماره ۹۱۶۴ در ۲۷۸ برگ، شاید کتابت سده ۱۱ه-.ق..، شماره ۱۱۲۰۹ در ۳۸۰ برگ، کتابت سال ۱۰۹۱ه-.ق.، شماره ۱۲۸۶۶ در ۴۰۲ برگ، کتابت سال ۹۶۹ه-.ق. و شماره ۲/۱۱۱۹۴ در ۳۷ برگ، کتابت سده ۱۱ه-.ق. که در حواشی تصحیح شده و دست خط مرحوم آیت الله العظمی مرعشی نجفی (ره) در صفحه نخست آن موجود است.

۳ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آیت الله العظمی گلپایگانی (ره)» به شماره ۴۳۰ کتابت سال ۱۰۷۰ه-.ق.، در ۱۱ جلد از سوره ملک تا پایان قرآن، شماره ۴۶۴ که یادداشت مورخ ۱۰۳۹ه-.ق. در برگ نخست دارد، ایضا در ۱۱ جلد از سوره ا نعام تا کهف و شماره ۶۷۳ کتابت سده ۱۱ه-.ق. در ۱۱ جلد از سوره مریم تا محمد موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی دارالکتب قاهره» به شماره ۸ در ۴۳۰ برگ، کتابت سال ۹۴۴ه-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی دانشکدهی الاهیات و معارف اسلامی دانشگاه تهران» به شماره ۲ در ۳۹۰ برگ، کتابت سال ۹۹۰ه-.ق. موجود است.

۵ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی دانشکدهی الاهیات و معارف اسلامی دانشگاه فردوسی مشهد» به شماره ۴۰۱ در ۶۳۳ برگ، کتابت سال ۱۰۶۹ه-.ق.، شماره ۱۱۷۰ بدون تاریخ کتابت و اوراق رطوبت دیده، شماره ۹۱۳ در ۳۹۵ برگ، کتابت سال ۱۰۹۵ه-.ق.، شماره ۹۱۶ در ۳۶۰ برگ، با عنوان «تفسیر گازر» و شماره ۱۹۲۱ در ۴۰۸ برگ، کتابت سده ۱۱ه-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی دانشکدهی حقوق و علوم سیاسی تهران» به شماره ۶ در ۲۰۳ برگ، کتابت سال ۱۰۸۰ه-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی عمومی معارف (دارالفنون)» به شماره ۱۱۹۲ در ۴۴۳ برگ، موجود است.

۷ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مرکزی دانشگاه تهران» به شماره ۵۹، شماره ۹۲۳ در ۶۰۵ برگ، کتابت سال ۱۰۵۴ه-.ق.، از آغاز سوره بنی اسرائیل تا پایان سوره ناس، شماره ۹۲۴ در ۴۰۶ برگ، کتابت سال ۱۰۲۶ه-.ق.، از آغاز قرآن تا پایان سوره کهف، شماره ۲۶ در ۴۹۳ برگ، کتابت سال ۱۰۲۶ه-.ق. آغاز افتادگی دارد، از آغاز تا پایان سوره کهف، شماره ۲۵۳۶ در ۲۸۸ برگ، شماره ۱۴۵۲ در ۲۰۰ برگ و شماره ۱۵۶۶ موجود است.

۲ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مدرسه ی نمازی خوی» به شماره ۱۶۳، کتابت سال ۱۰۷۶ه-.ق. و شماره ۱۶۴ از آغاز سوره مریم تا پایان قرآن موجود است.

۸ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مجلس شورای اسلامی» به شماره ۱۲۹۶ در ۲۳۸ برگ، کتابت سال ۸۴۶ه-.ق.، آغاز افتاده، شماره ۲۹۱۸ در ۳۳۲ برگ، شماره ۳۶۳ در ۸۸۲ صفحه، کتابت سال ۱۰۶۹ه-.ق.، شماره ۴۷۲۱ در ۴۱۴ برگ، کتابت سال ۱۰۲۰ه-.ق.، از سوره کهیعص (مریم) تا پایان سوره تعویذ (ناس)، شماره ۱۲۱۲۴ در ۴۱۲ برگ، کتابت سال ۹۹۰ه-.ق.، شماره ۱۲۰۵۳ در ۲۳۲ برگ، کتابت سال ۹۸۴ه-.ق.، شماره ۱۲۰۲۶ در ۲۹۹ برگ و شماره ۱۲۰۱۶ در ۲۴۹ برگ موجود است.

۲ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی سلیمان خان مشهد» به شماره ۸ کتابت سده ۱۰ یا ۱۱ه-.ق. و شماره ۱۳، کتابت سال ۱۰۵۹ه-.ق. صفحات نخستین موریانه خورده موجود است.

۶ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مدرسه ی عالی شهید مطهری (سپهسالار)» به شماره ۲۰۳۶ در ۴۷۳ صفحه، کتابت سال ۱۰۳۸ه-.ق.، ورق اول پاره، شماره ۱۹۳۸ در ۳۴۶ صفحه، کتابت سال ۱۰۹۳ه-.ق.، ورق اول نونویس و چند ورق ابتدا و انتها وصالی، شماره ۵۱۷۶ در ۶۳۲ برگ، کتابت سده ۱۱ه-.ق.، سوره کوثر تا پایان افتاده است، شماره ۳صدر، در ۴۵۹ برگ، کتابت سال ۱۰۱۲ه-.ق.، از آغاز تا سوره کهف، شماره ۱۹۳۸ در ۲۴۶ برگ، برگ نخست نونویس و وصالی و شماره ۲۰۳۶ در ۴۷۴ برگ، ورق اول دارای پارگی، موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مرکزی رشت» به شماره ۵/۲۴، کتابت سال ۱۲۷۳ه-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مسجد اعظم» «قم» به شماره ۳۷۴۶، کتابت سده ۱۱ه-.ق.، اول و آخر ناقص، از سوره اعراف تا بنی اسرائیل (اسری) موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی ملی جمهوری اسلامی ایران» به شماره ۱۲۵۶/ف در ۴۴۴ برگ، کتابت سده شاید ۱۲ه-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی ملی ملک» «تهران» به شماره ۰۲۰۸ در ۳۰۷ برگ، کتابت سال ۱۰۷۷ه-.ق. کناره وصالی

شده، موجود است.

۲ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آستانه مقدسه حضرت معصومه» سلام الله علیها به شماره ۲: ۲-۶۴۳۲ در ۵۴۹ برگ، کتابت سال ۹۹۲ه-، و شماره ۲: ۵۶-۶۴۲۴، کتابت سال ۱۰۰۳ه-.ق. و شاید یک نسخه ی دیگر که شماره آن به دست نیامد، در آن کتابخانه موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی ولی الدین افندی» در «استانبول» به شماره ۲۱۵ و ۲۱۶ شامل ۲ جلد، جلد اول در ۴۲۱ برگ و جلد دوم ۳۲۱ برگ موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه مدرسه ی صدر اصفهان» به شماره ۹۰۵ در ۲۳۷ برگ، کتابت سال ۱۰۷۱ه-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مدرسه ی صدر تهران» به شماره ۴ در ۴۵۹ برگ، کتابت سال ۱۰۱۲ه-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی خصوصی محمدتقی بهار» در «تهران» به شماره ۱۶۰ کتابت سال ۹۸۴ه-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی الزهرا (س)» در «اصفهان» به شماره ۱ در ۷۶۷ برگ، کتابت سال ۱۰۳۰ه-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مدرسه ی فتح علی بیت» در «دامغان» به شماره ۴۴ در ۴۶۷ برگ، کتابت سال ۱۰۲۲-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی عمومی پاریس» به شماره ۹/۴ کتابت سده ۱۱ه-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی خصوصی علی اصغر مهدوی» در «تهران» به شماره ۱۲۲ کتابت سال ۱۰۱۲ه-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی خصوصی مولوی» در «مشهد» به شماره ۴۰۱ در ۶۴۲ برگ، کتابت سال ۱۰۶۲ه-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی خصوصی دکتر علی شریعتی» در «تهران» به شماره ۳۸ در ۴۳۹ برگ، کتابت سال ۱۲۸۵ه-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی دانشگاه لس آنجلس» به شماره M ۲۴۴ در چند مجلد و هر جلد با صفحات مشخص موجود است.

۲ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی خصوصی قریب گرکانی» در «تهران» به شماره ۱۱۳ کتابت سده ۱۱ه-.ق. و شماره ۱۱۸ کتابت سده ۱۱ و ۱۲ه-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مدرسه ی امام صادق (ع) چالوس» به شماره ۱۴۰ در ۲۲۰ برگ، کتابت سال ۹۸۷ه-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی علامه طباطبایی دانشگاه شیراز» کتابت سال ۱۰۸۸ه-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی خصوصی ثقه الاسلام تبریزی» در «تبریز» موجود است.

چند نسخه نیز مرحوم «افندی» گزارش داده است. ایشان شماره نسخه را به دلیل اینکه در آن زمان مرسوم نبوده نداده است.

ولی تصریح کرده است که ۱ نسخه در «استرآباد»، ۱ نسخه در «رشت» و ۱ نسخه در «آمل» دیده است.

نسخه های چاپی:

نخستین بار «محدث ارموی» این تفسیر را در ۱۰-۱۱ جلد، سال های ۱۳۳۷ تا ۱۳۴۱ در قطع وزیری در «تهران» منتشر کرد.

منابع:

ادبیات فارسی بر مبنای استوری ۱/۲۶۶؛ اثر آفرینان ۱/۱۸۹؛ اعیان الشیعه ۵/۴۷۲؛ تاریخ نظم و نثر در ایران ۱/۲۷۲، ۷۷۹؛ تفسیر گازر، مقدمه؛ دایرهالمعارف بزرگ اسلامی ۶/۲۰۶-۲۰۷؛ دایرهالمعارف تشیع ۴/۲۱۵؛ دانشنامه جهان اسلام ۷/۷۱۲؛ دانشنامه قرآن ۱/۸۳۹؛ دانشنامه قرآن و قرآن پژوهی ۱/۶۹۱-۶۹۲؛ دین نامه های ایران ۱۴۶-۱۴۷؛ الذریعه ۴/۲۷۰-۲۷۱، ۳۰۹، ۴۱۴-۴۱۵ و ۵/۱۲۳ و ۱۲/۱۱-۱۲ و ۱۷/۱۵۹ و ۲۲/۵۱، ۱۱۱؛ روضات الجنات ۳/۴۰۷؛ ریاض العلماء ۲/۸۵-۸۶ و ۵/۵۰۹ و ۷/۵۱؛ ریحانه الادب ۱/۴۰۰؛ شناخت نامه

تفاسیر ۱۶۱؛ طبقات اعلام الشیعه (احیاء الداثر) ۴/۴۳، ۶۱-۶۲؛ طبقات مفسران شیعه ۲/۲۲۶، ۳۸۸ و ۵/۳۱۷؛ فرزانگان مازندران ۱/۳۱۱؛ فرهنگ بزرگان اسلام و ایران ۱۶۸؛ فهرست کتاب های چاپی فارسی ۲/۱۵۶۶؛ کتاب شناسی قرآن و علوم قرآنی ۲۰۸؛ کتابنامه بزرگ قرآن کریم ۶/۲۲۴ و ۹/۳۹۱۰؛ کتاب های فارسی شده ی چاپی۲/۷۲۵؛ لغت نامه ی دهخدا (ذیل حسین) ۶۴۸؛ مشاهیر دانشمندان اسلام ۳/۱۳۶؛ معجم مولفی الشیعه ۱۱۵؛ مولفین کتب چاپی فارسی و عربی ۲/۷۲۵؛ هزار سال تفسیر فارسی.

«ابوالمحاسن جرجانی»

قرن ۸ه-.ق.

«آقابزرگ» در «الذریعه» و ذیل کتاب «تکمله السعادات» به نقل از «افندی» در «ریاض العلما»، از ابوالمحاسن جرجانی سخن گفته است.

منظور وی از نقل او در این خصوص، جدا ساختن وی از «ابوالمحاسن حسین بن حسن جرجانی» و «ابوالمحاسن عبدالواحد رویانی» است.

از نظر «آقابزرگ» و هم صاحب «ریاض العلما»، ابوالمحاسن نویسنده اثر فوق غیر از ابوالمحاسن نویسنده تفسیر جلاء الاذهان است.

«آقابزرگ» پس از توضیحات و استدلال هایی، نام او را علی ذکر کرده است. بر این اساس آثار وی باید در ذیل مدخل علی جرجانی بیاید. اما از آنجا که تفکیک و یا جدا ساختن آن دو از یکدیگر، با توجه به اختلافات زیاد و گمنام ماندن هردو به دلیل فقدان اطلاعات، چندان قطعی نیست، لهذا در همین جا به شرح حال و آثار ابوالمحاسن جرجانی نیز پرداخته شد.

اما از زندگانی و تحصیلات، استادان، آثار و تاریخ وفات وی هیچ اطلاعی در دست نیست. فقط مرحوم «افندی» سال تالیف کتابش را ۷۰۲ه-.ق. تعیین کرده است. هم چنین به معاصر بودن وی با «علامه حلی» تصریح کرده است.

اگر فرض کنیم ابوالمحاسن جرجانی چند سالی پس از تالیف کتابش زنده بوده است، بنابراین وی را از علمای اواخر قرن هفتم و اوایل قرن هشتم باید به شمار آورد.

آثار:

تکمله السعادات

بنا به توضیحات مرحوم «آقابزرگ»، این اثر در شرح کیفیت عبادات و سنت های دینی و عبادی تدوین شده است.

وی هم چنین نقل قول از اثر فوق را در مجموعه های متعدد دیده است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی از آن کتاب را مرحوم «افندی» به خط «ابوسعید حسن بن حسین شیعی سبزواری»، کتابت به سال ۷۴۷ه-.ق. دیده است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

منابع:

دایرهالمعارف بزرگ اسلامی ۶/۲۰۶-۲۰۷؛ الذریعه ۴/۴۱۴-۴۱۵؛ ریاض العلماء ۵/۵۰۹؛ الکنی و الالقاب ۲/۱۲۹.

«حسین بن حسن جرجانی»

قرن ۵ ه-.ق.

فقیه، محدث و قاضی مشهور سده ی پنجم، «ابوعبدالله حسین بن حسن بن محمد بن حلیم جرجانی»، دانشمندی است که با وجود شهرت، گمنام مانده و از شرح زندگانی او اندک اطلاعی در دست است.

همین مقدار از او می دانیم که حدود سال ۳۳۸ه-.ق. در «جرجان» قدم به عرصه ی هستی نهاد و هم در آنجا بزرگ شد. آنگاه به ماوراءالنهر سفر کرد و در بخارا نزد «علی ابوبکر قفال» و «ابوبکر اودنی» فقه «شافعی» را خواند.

چون به مقام بلند علمی دست یافت، بر مسند قضاوت نشست و سال ها داوری کرد. مدتی نیز در «نیشابور» به سر برد و از بزرگان دین حدیث شنید و برای دیگران حدیث گفت.

ابوعبدالله جرجانی از «خلف بن محمد خیام»، «محمد بن احمد بن خنب دهقان» و «بکر بن محمد دخمسینی» روایت نقل می کند.

«ابوعبدالله حاکم»، «عبدالرحیم بن احمد بخاری» و چند تن دیگر از وی روایت نقل می کنند.

مرگ وی در بخارا و به احتمال زیاد به سال ۴۰۳ه-.ق. اتفاق افتاد.

آنچه مسئله را مشکل می نماید، مشابهت شخص دیگری است که «آقابزرگ» در «طبقات» معرفی می کند.

به نظر «آقابزرگ»، «ابوعبدالله حسین بن حسن بن زید بن محمد حسنی حسینی قصبی جرجانی»، از راویان «شیعه» مذهب است و از «شریف ابوالحسین طاهر بن محمد جعفری»، شاگرد «احمد بن عیاش جوهری» (صاحب مقتضب) روایت نقل می کند.

دیگر مشایخ حدیثی وی عبارت اند از: پدرش «حسن» از جدش «زید» از «ابوطیب حسن بن احمد» و هم چنین «شریف ابومحمد حسن بن احمد بن قاسم علوی محمدی».

براساس این گزارش، «ابوجعفر محمد بن حسن بن محمد همدانی»، «شمس الاسلام حسن بن حسین» معروف به «حسکا»، جد «منتجب الدین بن بابویه» و «ابوطالب محمد بن حسین شیخ امین الاسلام طبرسی» از وی روایت می کنند.

خلاصه اینکه «آقابزرگ» وی را «شیعه» و از معاصران «شیخ طوسی» و «نجاشی» معرفی می کند.

آیا به راستی در قرن پنجم ه-. ق. دو تن حسین بن حسن جرجانی وجود داشت که یکی بر مذهب «شافعی» و دیگری بر مذهب «جعفری» تحصیل کرده و زیستند؟

هرچه هست، به دلیل کلی گویی منابع تاریخی و شرح حال نگاری، نمی توان به قطع اظهار نظر کرد. خصوصاً که «آقابزرگ» منابع اطلاعاتی خود را بیان نکرده است. و آنچه درباره ی حسین بن حسن «شافعی» گفته شده است، اختلافی است.

به عنوان مثال در برخی منابع او را ابوعبدالله حسین بن حسن بن علی بن محمد بن حلیم، معروف به حلیمی جرجانی نامیده اند.

قطعاً «آقابزرگ» در معرفی حسین بن حسن بن زید، به کتاب «ریاض العلما»ی «افندی» نظر داشته است؛ زیرا وی می نویسد:

«السید الزاهد ابوعبدالله الحسین بن الحسن بن زید بن محمد الحسینی الجرجانی القصبی کان من مشایخ الشیخ ابی محمد الحسن بن الحسین بن الحسن بن الحسین ابن علی بن الحسین بن موسی بن بابویه القمی و یروی عن ابیه الحسن عن جده زید عن ابی الطیب الحسن بن احمد السبیعی کذا یظهر من بشاره المصطفی...»

اما ظاهراً پیش از «افندی»، «نجم الدین ابوالحسن علی بن ابوالغنائم محمد» در اثر خود «المجدی فی الانساب»، ضمن شمردن اعقاب علی بن زین العابدین، از او نام برده و می نویسد:

«و منهم ابوعبدالله الفقیه الجرجانی ابن الحسن بن زید بن محمد بن علی بن محمد بن علی بن علی بن الافطس.»

شاید با توجه به این تفاوت ها، در «طبقات الفقها»، آن دو حسین را دو شخصیت جداگانه بررسی کرده و شرح حال هر کدام را جداگانه نوشته اند.

آثار:

در معرفی آثار ابوعبدالله حسین بن حسن جرجانی نیز اختلاف نظر وجود دارد.

باوجود اینکه از وی به «صاحب تصانیف حسان» و «له مصنفات نفیسه» یاد کرده اند، فقط یک اثر با عنوان «منهاج الدین فی شعب الایمان» بر شمرده اند.

این در حالی است که در کتاب «موسوعه اعلام الادبا»، «المنهاج فی الدین» را جداگانه و «شعب الایمان» را نیز جداگانه معرفی کرده است.

المنهاج فی شعب الایمان

المنهاج فی الدین را کتاب جلیلی در سه مجلد شامل: مسائل فقهیه، احکام کثیره، مباحث اصول دین و احوال قیامت، توصیف کرده اند.

نسخه های خطی:

۲ نسخه ی خطی عکسی در «کتابخانه ی احمد الثالث در توب قاپوسرای استانبول» به شماره ۹۳۰ در ۲۷۵ برگ، کتابت سال ۷۳۹ه-.ق. و شماره ۵۰۰ در ۱۷۷ برگ، کتابت سال ۷۴۶ه-.ق. موجود است.

هم چنین ۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی وقفی در حلب»، ایضاً ۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی دارالکتب القومیه قاهره» (به طور مختصر) موجود است.

نسخه های چاپی:

این اثر با تحقیق «حلیمی محمد فوده»، در سال ۱۳۹۹ه-.ق.، و توسط انتشارات دارالفکر بیروت، در سه جلد وزیری منتشر گردیده است.

منابع:

الاعلام ۲/۱۰۶، ۲۳۵؛ اعیان الشیعه ۵/۴۷۸؛ الانساب سمعانی ۲/۲۵۰ و ۴/۱۹۸؛ البدایه و النهایه ۱۱/۲۸۹، ۳۷۳؛ تاریخ الاسلام (حوادث سنه ۴۰۱-۴۲۰) ۲۸/۷۹-۸۰؛ تاریخ الخلفاء ۲۱۶؛ تاریخ جرجان للسهمی ۱۹۸-۱۹۹؛ تذکره الحفاظ ۳/۱۰۳۰؛ تهذیب تاریخ دمشق ۴/۲۹۳؛ الرساله المستطرفه ۵۸؛ ریاض العلماء ۲/۸۸؛ سیر اعلام النبلاء ۱۷۲۳۱-۲۳۴؛ طبقات اعلام الشیعه (الثقات العیون) ۲/۶۲؛ طبقات الحفاظ ۴۰۷-۴۰۸؛ طبقات الشافعیه الکبری للسبکی ۴/۳۳۳-۳۴۳؛ طبقات الشافعیه لابن قاضی شهبه ۱/۱۷۸، ۱۸۲-۱۸۳؛ طبقات الشافعیه لابن هدایه الله ۱۲۰؛ طبقات الشافعیه للاسنوی ۱/۱۹۴، ۴۰۴-۴۰۵؛ طبقات الشافعیه للعبادی ۱۰۵؛ العبر فی خبر من غبر ۲/۲۵۰ و ۳/۴۸؛ کشف الظنون ۲/۱۰۴۷؛ اللباب ۱/۳۸۲؛ المجدی ۲۱۳؛ مختصر تاریخ دمشق ۷/۹۶؛ مداخل المولفین و الاعلام العرب حتی عام ۱۲۱۵ق.۱/۴۰۶؛ مرآه الجنان ۵۳ و ۳/۵؛ مسالک الابصار فی ممالک الامصار ۶/۲۴۷؛ المشتبه فی الرجال ۱/۲۴۴؛ معجم المولفین ۴/۳؛ المعین فی طبقات المحدثین ۱۲۰؛ المنتظم فی تاریخ الامم و الملوک

۱۵/۹۴؛ المنهاج فی شعب الایمان، مقدمه ۷-۱۹؛ موسوعه اعلام العلماء و الادباء العرب و المسلمین ۷/۱۸۲؛ موسوعه طبقات الفقهاء ۵/۱۰۳-۱۰۴؛ الوافی بالوفیات ۱۲/۳۵۱؛ وفیات الاعیان ۲/۱۳۷-۱۳۸؛ هدیه العارفین ۱/۳۰۸.

«حسین بن علی حسینی استرآبادی»

قرن ۱۴ه-.ق.

درباره ی «حسین بن علی بن مصطفی حسینی استرآبادی»، هیچ آگاهی درستی در دست نیست. فقط «آقابزرگ» ذیل کتاب وی» او را به اختصار معرفی کرده است.

از عبارت «آقابزرگ» استفاده می شود که وی در «کربلا» می زیست. نیز با توجه به اینکه «آقابزرگ» نسخه ی خطی کتاب حسین جرجانی را دیده و سال تالیف آن را ۱۳۰۱ه-.ق. نوشته است، به نظر می رسد از علما و دانشمندان قرن چهاردهم ه-. ق. است.

صاحب «تراجم الرجال»، یک تن کاتب به نام «حسین بن علی استرآبادی» از خوش نویسان قرن نهم ه-. ق. معرفی کرده است، که قطعاً نمی تواند با این عالم ساکن «کربلا» ارتباطی داشته باشد.

هم چنین یک تن «حسینعلی» نامی از مردم «استرآباد» که گویا برادر «بی بی خانم استرآبادی» بوده است، گاهی به صورت حسین علی نوشته شده و شائبه حسین بن علی را به وجود آورده است. لیکن باوجود اینکه برادر «بی بی استرآبادی» در قرن چهاردهم می زیست، دلیلی بر روحانی بودن وی در دست نیست. بنابر این، «حسین علی وزیری انزانی» (برادر بی بی استرآبادی) نیز نمی تواند باشد.

به هر روی جز از گزارش «آقابزرگ»، هیچ آگاهی دیگری از حسین بن علی استرآبادی به دست نیامد.

براساس همین گزارش، حسین بن علی، پس از سال ۱۳۰۱ه-.ق. در «کربلا» فوت کرده است.

آثار:

هدیه الزائر

مولف این اثر را به سال ۱۳۰۱ه-.ق. تالیف کرده است. او در کتاب خود آداب و متن زیارت نامه ها را آورده است. شروع آن با زیارت پیامبر گرامی (ص) در «مدینه»، سپس اعمال مسجد «کوفه» در «نجف اشرف»، پس از آن اعمال «کربلا»، «مشهد مقدس رضوی (ره)، «سامرا» و در نهایت با زیارت جامعه به پایان می رسد.

به گفته ی «آقابزرگ»، کتاب، حدود ۴۰۰۰ بیت است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی خصوصی سید محمدرضا طبسی» در «کربلا» به وسیله «آقابزرگ» دیده شده است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

منابع:

الذریعه ۲۵/۲۰۹؛ معجم مولفی الشیعه ۲۳.

«حسین بن محمد جعفری جرجانی»

۰۰۰-بعد ۶۸۰ه‍-.ق.

«حسین» یا «یحیی بن محمد بن علی جعفری رغدی»، ملقب به «ناصر الدین» و مشهور به «ابن بی بی»، ادیب و تاریخ نگار صاحب نام سده ی هفتم ه‍-. ق. است.

پدر ابن بی بی، «مجد الدین محمد ترجمان» از سادات «گور سرخ» «جرجان» است. وی در دستگاه «سلطان جلال الدین خوارزمشاه»، دارای مقام و منزلت بود.

«مجد الدین محمد» نزد «شمس الدین جوینی»، به منصب منشیگری اشتغال داشت. بعدها به دربار سلجوقیان راه یافت و در آنجا سمت «فراشخانه خاص» را به عهده گرفت. پس از مدتی منصب ترجمانی را به دست آورد و به دنبال این سمت، به عنوان سفیر، نزد امیران و حکمرانان مختلف ماموریت یافت.

مادرش «بی بی منجمه»، دختر «کمال الدین سمنانی» رئیس «شافعیان» «نیشابور» است. این زن دانشمند، در ستاره شناسی مهارت داشت.

مشهور است که چون وی «سهم الغیب» (یکی از صورت-های فلکی نیم کره شمالی آسمان) در طالع داشت، احکام او با قضا و قدر بیشتر موافق می آمد. به همین جهت در دستگاه امرا و سلاطین، دارای مقام و منزلت شایانی بود و مورد احترام واقع می شد.

حسین بن محمد را نیز از این روی «ابن بی بی» گفته اند که مادرش به «بی بی منجمه» شهرت داشت. او در اواخر سده ی

ششم یا در اوایل سده ی هفتم متولد شد. تحصیلاتش را نزد پدر و دیگر استادان ادب و انشا کامل کرد.

در دورانی که پـدر و مادر ابن بی بی، در دربار سـلاطین سـلجوقی به خدمت اشـتغال داشـتند، به او نیز مشاغل دولتی و دیوانی محـول می شـد. به احتمـال زیـاد، پس از مرگ پـدرش، وظـایف او را به عهـده گرفت و ریـاست «دیوان طغرا» و «دیوان انشـا» (رسایل) را به دست آورد.

ابـن بی بی در همـه ی عمر خـود، به کارهـای دیـوانی و منشـی گری اشـتغال داشت و در دوران «علاء الـدین کیقبـاد اول»، با همکاری «علاء الدین عطاملک جوینی»، به تحقیق و تالیف در زمینه ی تاریخ پرداخت.

آثار:

الاوامر العلائیه فی الامور العلائیه (الاوامر العلانیه فی الامور العلائیه)

این کتاب به منزله ی ذیلی بر کتاب «جهانگشای جوینی» در تشریح تاریخ سلجوقیان روم است.

گویا مولف نخست قصـد نگارش تاریـخ مملکت روم را داشت. لیکن به سـبب اختلاف نظرها و عـدم دسترسـی بر منابع دقیق، تصمیم به نوشتن روی دادهای زمان حکومت سلجوقیان گرفت.

این تاریـخ از زمان روی کار آمـدن «غیاث الدین کیخسـرو» (۵۸۸ه-.ق.) تا زمان سـلطنت «ملک غیاث الدین مسـعود» (۶۷۹ه-.ق.) را شامـل می گردد. مهـم تریـن قسـمت نیز دوران «کیقبـاد اول» و جانشـینان او را دربرمی گیرد؛ زیرا معاصـر آنـان بـود و مشاهدات خود را نگاشته است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی ایاصوفیه ترکیه» به شماره **۲۹۸۵** موجود است.

نسخه های چاپی:

نسـخه ی عکسـی از همان نسخه ی منحصر بفرد ایاصوفیه، با مقدمه کوتاه از «عدنان صادق ارزی» به سال **۱۹۵۶**م. در «آنکارا» منتشر شد.

چاپ دیگری با کوشش «عدنان صادق ارزی» و «نجاتی لوغال» در **۱۹۵۷**م. در «آنکارا» انتشار یافت.

سال **۱۳۵۰**ش. در «ایران» نیز به کوشش «محمدجواد مشکور» با عنوان «اخبار سلاجقه روم» در **۵۹۷+۲۰۲** صفحه منتشر شد.

تاریخ ابن بی بی به وسیله شخص ناشناسی خلاصه شده و با عنوان «مختصر سلجوقنامه» در **۳۳۷** صفحه و به کوشش «هوتسما»،

چاپ شده است.

منابع:

اثر آفرینان ۱/۱۰۰؛ پارسی نویسان آسیای صغیر ۱۶؛ تاریخ ادبیات در ایران ۳/۱۲۱۵-۱۲۱۷؛ تاریخ نظم و نثر در ایران ۱/۱۴۹-۱۵۰؛ دائره المعارف بزرگ اسلامی ۳/۱۴۳-۱۴۵؛ دانشنامه ادب فارسی ۶/۲۹ ، ۵۰۱؛ دانشنامه ایران و اسلام ۳/۴۵۵؛ دایرهالمعارف مصور پیمان ۲۵۳؛ شخصیت های نامی ایران ۲۳؛ فرهنگ زندگی نامه ها ۱/۳۱۶؛ فهرست کتابهای چاپی فارسی ۳/۳۰۵۳؛ مولفین کتب چاپی فارسی و عربی ۲/۸۶۶ و ۶/۸۵۳؛ نامه مینوی ۴۵۰-۴۶۶؛ نگاهی به روند نفوذ و گسترش زبان و ادب فارسی در ترکیه ۷۷-۸۱.

«حسین بن محمد واعظ استرآبادی»

(سلطان حسین واعظ استرآبادی)/قرن ۱۱ه-.ق.

فقیه، متکلم، محدث، طبیب، حکیم و خطیب توانمند، «سلطان حسین بن سلطان محمد»، معروف به «واعظ استرآبادی»، از دانشمندانی است که به سعادت شهادت در راه دین نایل گشته است.

مقام علمی، زبان روان، بیان رسا، قلم توانا، فکر بلند و سخن شیوای او را دوست و دشمن تقریر و توصیف کرده است.

سلطان حسین واعظ، در حدود سال های ۹۱۴-۹۹۷ه-.ق. در «استرآباد» دیده به جهان گشود. هم در زادگاهش رشد کرد و مقدمات فارسی و عربی را فراگرفت. بخشی از سطح را نیز نزد استادان «استرآباد» خواند. اما برای تحصیل در دوره عالی، ناچار شد به پایتخت آن روزگار «ایران»، «اصفهان» سفر کند.

در «اصفهان» از «شیخ بهایی» و «میرداماد» بهره ها برد. پس از نیل به مقام بلند اجتهاد، رهسپار زادگاهش «استرآباد» شد.

او در «استرآباد» به منبر می رفت و در ترویج دین اسلام کوشش فراوان کرد. کرسی درس و مجلس سخنش، مملو از مسلمانان بود. همزمان به تالیف و تحقیق نیز ادامه داده و آثار ارزشمندی را پدید آورد.

به نقلی، واعظ استرآبادی در سال ۱۰۷۸ه-.ق. و به قولی سال ۱۰۸۲ه-.ق. در حمله «انوشه خان ازبک» به شمال «ایران»، به شهادت رسید.

کیفیت شهادت وی نیز بسیار حزن انگیز است؛ زیرا معاندان علیه دین، این عالم بزرگ را به جرم «تشیع» و بیان حقایق دینی، گوش تا گوش سر بریدند.

مدفنش در «گذر سرپیر استرآباد»، محل توجه و زیارت مومنان است.

آثار:

۱. تحفه المومنین

این اثر به زبان فارسی و شامل مباحثی در اصول دین، عبادات و مواعظ متعدد است.

صاحب «ریاض العلما» می نویسد: وی این کتاب را در سن ۳۲ یا ۳۳ سالگی و در زمان حیات استادش «شیخ بهایی» نوشته است.

کتاب در سه باب و بسیار خوب و حاوی مطالب ارزنده در شناخت اصول و فروع دین، توصیف شده است.

او به سال ۱۰۲۷ه-.ق.، نگارش این اثر را پایان برده است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی وزیری یزد» به شماره ۱۶۴۷ در ۱۱۷ برگ، کتابت سال ۱۱۲۵ه-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی خصوصی علی حیدر موید» در «قم» به شماره۱۲۲۷ در ۲۷۳ برگ موجود است.

نسخه های چاپی: چاپ نشده است.

۲. ترجمه رساله السعدیه

مرحوم «علامه حلی» رساله ای با عنوان «السعدیه» به زبان عربی دارد که شامل مباحث بسیار مهم در اصول دین و فروع دین است. شهید واعظ استرآبادی آن را به زبان فارسی روان ترجمه کرده است تا فارسی زبانان از آن بهره مند شوند.

سلطان حسین واعظ هنگام ترجمه کتاب به سال ۱۰۷۷ه-.ق.، حدود ۹۰ سال سن داشت.

وی در این ترجمه از اشعار و احادیث نیز بهره برده است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آیت الله العظمی مرعشی نجفی (ره)» به شماره ۵۱۳۷ در ۱۱۴ برگ، موجود است.

نسخه های چاپی:

یک بار توسط انتشارات دانشگاه تهران و انجمن آثار و مفاخر فرهنگی در سال ۱۳۸۲ منتشر شده است.

۳. ترجمه رساله ضوابط الرضاع

«ضوابط الرضاع» اثری فقهی از «میرداماد» است. بنا به گزارش «معجم طبقات المتکلمین»، واعظ استرآبادی با ترجمه ی آن به زبان فارسی، مردم را با قواعد و ضوابط احکام برادری و خواهری از طریق شیردادن، آشنا ساخته است.

نسخه های خطی:

تاکنون هیچ نسخه ی خطی از آن گزارش نشده است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۴. دستور الوزراء

این اثر گران سنگ، در موعظه و نصیحت تمام اقشار جامعه، به ویژه مسئولان و کارگزاران حکومتی است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مرکزی دانشگاه تهران» به شماره ۲۱۰۹ در ۴۲ برگ موجود است.

۲ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آستان قدس رضوی (ع)» به شماره ۳۴۹۲ کتابت سال ۱۰۵۶ه-.ق. و شماره ۵۰ در ۴۲ برگ، گزارش شده است.

نسخه های چاپی:

سال ۱۳۴۵ در «تهران» چاپ شده است.

۵. ذخائر الواعظین

اثری در شرح معارف دینی، مواعظ و اندرزهای حکیمانه و اخلاق اسلامی و انسانی است.

نسخه های خطی:

تاکنون هیچ نسخه ی خطی از آن گزارش نشده است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۶. شرح باب حادی عشر

شرحی خوب بر کتاب «باب حادی عشر» «علامه حلی» است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مجلس شورای اسلامی» به شماره ۱۴۴۴۹ در ۱۶۱ برگ، موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۷. شرح قانونچه

«محمود بن محمد چغمینی» از پزشکان قرن هفتم ه-. ق.، «قانونچه» را در علم پزشکی به رشته تحریر درآورده است. بسیاری از دانشمندان و پزشکان آن را شرح کرده اند. گفته می شود یکی از این شروح نیز شرح مولا سلطان حسین واعظ استرآبادی است.

این شرح بسیار مختصر و به صورت مزجی نگارش و به «امیر مرتضی» نامی تقدیم شده است.

برخی از فهرست نویسان نسخه های خطی، نام شارح «قانونچه» را «حسین بن محمد استرآبادی» متوفای ۸۱۳ه-.ق. نوشته اند. اگر سال وفات یاد شده صحت داشته باشد، نمی تواند سلطان حسین واعظ استرآبادی که از علمای قرن دهم ه-. ق. است، نویسنده ی آن باشد. از این رو برخی منابع حسین بن محمد استرآبادی، شارح «قانونچه» را غیر از سلطان حسین واعظ استرآبادی فرض کرده و او را مستقل ذکر کرده اند.

پیش تر گفته شد که شارح قانونچه با اسامی مختلفی ثبت شده است. از آن جمله: «حسین بن محمد بن علی استرآبادی»، «حسین بن محمدعلی استرآبادی»، «حسین بن محمود بن علی استرآبادی»، «حسین بن محمد استرآبادی» و «حسن بن محمد استرآبادی».

«منزوی» در «فهرست واره»، «حسین بن محمد بن علی استرآبادی» را شاگرد «سید اسماعیل حکیم الدین طبیب گیلی» به سال ۸۳۱ه-.ق. دانسته است. لیکن منبع این ادعا مشخص نیست. «سید اسماعیل» یاد شده نیز شناخته نشد. همچنین اثر دیگری با عنوان «رساله فی الطب» را با احتمال به این نویسنده نسبت داده است.

هر چند نگارنده نسخه های خطی این اثر را در این مدخل و ذیل نام سلطان حسین واعظ استرآبادی آورده است، لیکن دور از ذهن نیست اگر گفته شود که نویسنده و شارح آن شخصی غیر از ملا حسین واعظ استرآبادی است.

نسخه های خطی:

۲ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی موزه ی عراق»، بخش صیدله و طب، به شماره ۴۷۶۲-۱ در ۳۵۲ صفحه، و شماره ۱۴۱۵۲-۲ در ۱۸۶ صفحه نگهداری می شود.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آیت الله حکیم» در «نجف اشرف» به شماره ۳/۵۴ در ۱۱۴ برگ، کتابت سال ۱۰۸۲ه-.ق. موجود است.

۲ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی دانشکدهی الاهیات و معارف اسلامی دانشگاه تهران» به شماره ۳۳۴ در ۱۲۹ برگ، کتابت سال ۱۲۴۹ه-.ق. و شماره ۷۴۲ در ۱۴۷ برگ، کتابت سده ۱۱ه-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مرکزی دانشگاه تهران» به شماره ۲۰۸۶ در ۲۲۳ برگ موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی امام عصر (عج) شیراز» به شماره ۱۷۶ در ۸۵ برگ، کتابت سال ۱۲۶۰ه-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی ملی ملک» «تهران» به شماره ۲/۴۲۷۱ در ۲۹۵ برگ موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مدرسه ی عالی شهید مطهری (سپهسالار)» به شماره ۸۱۳ در ۱۲۹ برگ، کتابت سده ۱۲ یا ۱۳ه-.ق. موجود است.

۲ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی عمومی فرهنگ و هنر مشهد» به شماره ۴۱-الف و ۴۱-ب در ۳۷۲ صفحه موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه مدرسه ی فیضیه» «قم» به شماره ۲/۱۶۷۰ در ۲۱۰ برگ، کتابت سده ۱۱ه-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مخطوطات مجتمع عراقی» به شماره ت ف /۳۹۷ در ۲۸۸ برگ موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی عمومی اوقاف بغداد» به شماره ۶۱۱ در ۱۱۵ برگ، کتابت سال ۱۰۰۷ه-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی دانشگاه بوعلی همدان» به شماره ۱۹۵ در ۹۱ برگ، کتابت سال ۱۲۳۳ه-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی دانشگاه لس آنجلس آمریکا» به شماره ۱/۲۸۷ کتابت سال ۱۲۲۴ه-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی خصوصی طبسی حائری» در «قم» به شماره ۳۸۰ کتابت سال ۱۲۸۳ه-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی خزانه مفتی اسلام آباد پاکستان» به شماره ۴۵۱ در ۱۴۰ برگ موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی خصوصی علی حیدر موید» به شماره ۱۶۸ در ۹۷ برگ، کتابت سال ۱۲۵۶ه‍-.ق. موجود است.

۲ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مرکز احیاء التراث اسلامی» «قم» به شماره ۱۳۶۰ در ۱۳۷ برگ، کتابت سده ۱۲ه‍-.ق. و شماره ۲۹۰۳ در ۸۶ برگ، کتابت سده ۱۲ه‍-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی خصوصی محمد رشتی» در «نجف اشرف» به شماره ۳/۵۴ در ۱۱۴ برگ، کتابت سال ۱۰۸۲ه‍-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی خصوصی محمدمهدی صدر» در «کاظمیه»، کتابت ۱۲۵۳ه‍-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی خصوصی محمد جزائری» در «نجف اشرف»، کتابت سال ۱۰۸۲ه‍-.ق. موجود است.

۵ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آستان قدس رضوی (ع)» به شماره ۱۲۷۵۷، شماره ۵۱۹۹، شماره ۶۲۴۳، شماره ۱۴۵۱۳ و شماره ۱۲۶۹۰ موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۸. عباسیه

این رساله نیز به زبان فارسی است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مجلس شورای اسلامی» به شماره ۳۰۰ در ۳۷۲ صفحه، کتابت سده ۱۲ه-.ق. موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۹. مجموعه احادیث و فقه

مباحث متفرقه و بیشتر در ارث و مسائل دیگر فقهی است همراه با مقداری احادیث که از منابع مختلف جمع آوری شده است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آیت الله العظمی مرعشی نجفی (ره)» به شماره ۶۵۰۷ در ۲۲۷ برگ، کتابت سال ۱۰۳۳ه-.ق. موجود است.

اگر تاریخ کتابت صحیح باشد، در زمان مولف و قطعاً به خط سلطان حسین واعظ استرآبادی است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۱۰. نصیحه المتشرعین

سلطان حسین واعظ استرآبادی این کتاب را در اعتراض به عملکرد شیخ الاسلام استرآباد به زبان عربی نوشته و به نام «شاه

عباس» تقدیم کرده است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آستان قدس رضوی (ع)» به شماره ۳۴۹۱ کتابت سال ۱۰۵۶ه‍.ق. موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

منابع:

اعیان الشیعه ۶/۱۶۸؛ تراجم الرجال ۱/۳۸۶؛ دایرهالمعارف تشیع ۲/۱۰۳؛ الذریعه ۳/۴۷۳-۴۷۴ و ۸/۱۷۰ و ۱۰/۸ و ۱۳/۳۹۰ و ۲۴/۱۸۲-۱۸۳؛ ریاض العلماء ۲/۴۵۴؛ شرح حال علما و ادبای استرآباد (استرآباد نامه) ۱۴۳-۱۴۴؛ شهیدان راه فضیلت ۳۲۱؛ طبقات اعلام الشیعه (الروضه النضره) ۵/۲۴۶؛ فرزانگان مازندران ۱/۴۱-۴۴؛ فرهنگ کتاب های فارسی ۱/۴۱۴؛ فهرست کتاب های چاپی فارسی ۲/۲۱۵۳؛ فهرست نسخه های خطی فارسی ۲/۱۶۰۷؛ فهرس اعلام الذریعه ۱/۶۳۰؛ فهرست واره کتاب های فارسی ۲/۳۶۶ و ۵/۳۵۳۰، ۳۶۲۳ و ۶/۲۶۷، ۱۰۲۱؛ مرآه الکتب ۲/۴۱۴-۴۱۵؛ معجم التراث الکلامی ۲/۱۹۸؛ معجم طبقات المتکلمین ۳/۴۳۳-۴۳۴؛ معجم مولفی الشیعه ۲۳.

«سیدحسین بن محمدتقی حسینی استرآبادی»

قرن ۱۳ یا ۱۴ه‍.ق.

فقیه، اصولی و متکلم معاصر، «سید حسین استرآبادی»، یکی دیگر از دانشمندان «استرآباد» است که از شرح احوالش چیزی نمی دانیم.

تنها اثر شناخته شده از وی در خداشناسی است که «آقابزرگ» به نقل از نشریه «کتابخانه ی مرکزی دانشگاه تهران» و نیز «فهرست نسخه های خطی فارسی» «منزوی»، به معرفی آن پرداخته است.

ص:۱۸۷

آثار:

یزدان شناسی

اثری است فارسی در شناخت آفریدگار جهان و صفات ذاتی واجب الوجود.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی خصوصی طاهری شهاب» در «ساری مازندران» که همراه با ۱۶ رساله ی دیگر در یک مجموعه جمع آوری شده و کتابت یا تالیف آنها به سال ۱۲۷۹ه-.ق. بر می گردد، گزارش شده است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

منابع:

الذریعه ۲۵/۲۷۸؛ فهرست نسخه های خطی فارسی منزوی ۲/۱۰۰۸؛ فهرست نسخه های خطی کتابخانه ی مرکزی دانشگاه تهران ۶/۶۲۹؛ فهرست واره فارسی ۲/۱۰۰۸؛ معجم التراث الکلامی ۵/۵۳۴؛ معجم مولفی الشیعه ۲۳؛ نشریه کتابخانه ی مرکزی دانشگاه تهران ۶/۶۳۰.

«حسین بن مسعود استرآبادی»

۰۰۰ -۹۶۱ه-.ق.

بنا به نوشته ی «معجم الاصولیین»، به نقل از «هدیه العارفین»، «کمال الدین حسین بن رکن الدین مسعود استرآبادی»، یکی از علمای «حنفی» مذهب «استرآباد» در قرن دهم ه-. ق. است.

باوجود این، نگارنده هیچ اطلاع بیشتری از این نویسنده در منابع دیگر به دست نیاورد.

البته، شخصیت دیگری که به طور مسلم «شیعه» است، با همین نام و لقب، یعنی «کمال الدین حسین بن محمدعلی بن احمد بن کمال الدین حسین استرآبادی» می شناسیم که نوه ی دختری «محمدتقی مجلسی» است. لیکن به جز تشابه اسمی، هیچ شباهتی از نظر مذهب، زمان حیات، و آثار، با هم دیگر ندارند.

آثار:

شرح منارالانوار

«منار الانوار» در اصول فقه از آثار «ابوالبرکات حافظ الدین عبدالله بن احمد نسفی»، متوفای ۷۱۰ه-.ق. است.

چند تن از علمای «اهل سنت»، «منار الانوار» را شرح کرده اند. بنا به گزارش «هدیه العارفین»، کمال الدین حسین بن مسعود استرآبادی نیز آن را شرح کرده است.

نسخه های خطی:

تاکنون هیچ نسخه ی خطی از آن گزارش نشده است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

منابع:

هدیه العارفین ۱/۳۱۸؛ معجم الاصولیین ۲/۸۲.

«حسین بن موسی استرآبادی»

قرن ۱۱ه-.ق.

بنا به نوشته ی «شیخ حر عاملی» در «امل الآمل»، که در واقع نخستین گزارش دهنده از شرح احوال مولا-«حسین اردبیلی استرآبادی» است، وی از معاصران «شیخ بهایی» بود.

گویا مولا حسین در «اردبیل» متولد شد و در «استرآباد» سکونت اختیار کرد. اما از زمان هجرت وی به «استرآباد»، اطلاعی در دست نیست.

با توجه به شهرت وی به استرآبادی، در کنار نسبت به زادگاهش «اردبیل»، به نظر می رسد که در کودکی همراه خانواده به «استرآباد» مهاجرت کرده و پس از تحصیل مقدمات و سطوح، رهسپار «اصفهان» گردیده است.

اما از مدت زمان اقامت وی در «اصفهان» و استادانش هیچ گزارشی در دست نیست. فقط از معاصر بودن وی با «شیخ بهایی» می توان استناط کرد که از محضر درس «شیخ بهایی» و «میرداماد» و دیگر استادان بزرگ «اصفهان» بهره برده است.

برخی منابع، او را در زمره ی شاگردان «ملاصدرای شیرازی» برشمرده و از بزرگان عرفان و فلسفه به حساب آورده اند.

به نظر می رسد، مولا حسین استرآبادی پس از سال ۱۰۲۸ه-.ق. در «اصفهان» دارفانی را وداع گفته و به روایتی، در «مشهد» مدفون گشت.

آثار:

۱. تقویم الایمان

کتاب «تقویم الایمان» در واقع تفسیر «قل هو الله احد» و سوره ی فاتحه است. در پایان نیز دوازده حدیث شرح داده شده است.

وی این کتاب را برای شخصی به نام «حسین خان» نگاشته است.

گفتنی است که هم وطن پرآوازه ی وی میرداماد نیز کتابی به نام «تقویم الایمان» دارد که در جای خود معرفی خواهد شد. موضوع آن متفاوت است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی ملی ملک» «تهران» به شماره ۲۳۲۴ در ۱۰۹ برگ، کتابت سال ۱۰۴۹ه-.ق. به خط مولف موجود است.

ورق اول این نسخه افتاده است. مولف کتاب را برای «حسین خان» نامی نوشته است. در آخر کتاب نیز دوازده حدیث آورده و آنها را شرح کرده است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۲. الحاشیه علی تهذیب طریق الوصول الی علم الاصول

اصل کتاب «تهذیب طریق الوصول الی علم الاصول» نوشته ی «علامه حلی» «جمال الدین حسن بن یوسف بن مطهر حلی» است. «سید حسین عمیدی اعرجی» آن را شرح کرده است. مولا حسین استرآبادی بر آن شرح حاشیه نوشته است.

نسخه های خطی:

تاکنون هیچ نسخه ی خطی از آن گزارش نشده است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۳. رساله در ازدواج دختر باکره بدون اذن پدر

از آنجا که برخی از فقها اذن پدر برای دختر بالغ و رشید را در ازدواج شرط ندانسته اند، اسباب بحث و نظر را پیش کشیده اند. از این رو، گاهی رساله های مستقل در این موضوع نگاشته می شود تا حق مطلب ادا گردد. ازجمله این رساله ی استرآبادی را می توان کار شایسته ای بشمار آورد.

نسخه های خطی:

تاکنون هیچ نسخه ی خطی از آن گزارش نشده است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۴. شرح اصول کافی

شرحی است به زبان فارسی بر اصول کافی شیخ کلینی.

نسخه های خطی:

تاکنون هیچ نسخه ی خطی از آن گزارش نشده است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۵. شرح الرساله الصومیه للبهایی

رساله «صومیه» از آثار فقهی «شیخ بهایی» است. مولا حسین استرآبادی آن را شرح کرده است.

نسخه های خطی:

تاکنون هیچ نسخه ی خطی از آن گزارش نشده است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۶. شرح صحیفه سجادیه

این اثر نیز شرح بر «صحیفه سجادیه» «علی بن موسی الرضا (ع)» به زبان فارسی است.

نسخه های خطی:

تاکنون هیچ نسخه ی خطی از آن گزارش نشده است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

منابع:

اعیان الشیعه ۶/۱۸۰؛ امل الآمل ۲/۱۰۴؛ تعلیقه امل الآمل ۱۴۲؛ الذریعه ۶/۱۲۰؛ ریاض العلماء ۱/۱۸۰؛ شرح حال علماء شیعه ۴۲؛ طباقت اعلام الشیعه (الروضه النضره) ۸/۱۵۷؛ فهرست نسخه های خطی کتابخانه ی ملی ملک۲/۱۶۲؛ مفاخر آذربایجان ۱/۹۲-۹۳.

«حمزه انزانی نوکندی استرآبادی»

قرن ؟ه-.ق.

از شرح احوال و آثار «حمزه انزانی» هیچ آگاهی در دست نیست. فقط یک اثر از وی به چاپ رسیده که بر روی آن نامش را حمزه انزانی نوکندی جرجانی استرآبادی نوشته اند.

ما حتی زمان حیات او را نیز به درستی نمی دانیم. چند تن حمزه انزانی در کتب تواریخ و شرح حال وجود دارد. یکی از آنها «حمزه خان انزانی» است که در جنگ «روس» و «ایران»، یکی از سرکردگان سپاه جبهه «ایروان» بود و در جنگ با «پاسکویچ» شکست خورد و به اسارت رفت.

شخصیت دیگری به نام «حمزه سلطان انزانی» می شناسیم که یکی از سرکردگان سپاه «زندیه» بود. او بعداً به «آغامحمدخان قاجار» پیوست و سبب شکست سپاه «زندیه» گردید.

اما هیچ کدام از آنها نمی تواند نویسنده کتاب «بضاعه العجزه» باشد؛ زیرا این اثر در اثبات امامت «علی بن ابی طالب» علیه السلام است. و به نظر می رسد یک تن عالم و تحصیل کرده در حوزه ی «نجف اشرف» آن را نوشته است.

اما «حمزه خان انزانی» بنا بر یک وقف نامه ای که مرحوم «ملا محمدجعفر استرآبادی» در خصوص قریه «حسین آباد» بلوک «غار ری»، آن را نوشته است، ظاهراً بی سواد و عوام بوده است؛ زیرا «ملا محمدجعفر» وقف «حمزه خان» را عوامانه و باطل اعلام کرده و «حمزه خان» قریه را به عنوان رد مظالم به «ملا محمدجعفر» مسترد نموده است.

«حمزه سلطان» نیز مانند «حمزه خان» به جهت شغل و موقعیت زندگی، فردی غیر عالم بوده است.

در هر صورت، تنها آگاهی ما از حمزه انزانی، وجود یک اثر منتسب به اوست.

آثار:

بضاعه العجزه

موضوع کتاب امامت است.

نسخه های خطی:

تاکنون هیچ نسخه ی خطی از آن گزارش نشده است.

نسخه های چاپی:

این کتاب یک بار به سال ۱۳۲۱ و بار دیگر به سال ۱۳۲۴ در «تهران» و در ۱۳۱ صفحه رقعی چاپ و منتشر گردیده است.

ص:۱۹۰

منابع:

شرح حال رجال ایران ۱/۴۶۱؛ بضاعه العجزه مقدمه.

«حمزه بن محمد استرآبادی»

قرن ؟ه-.ق.

براساس گزارش فهرست نسخه های خطی «کتابخانه ی جامع کبیر صنعا»، یک اثر به نام نویسنده فوق ثبت شده است.

اما هیچ منبع دیگری غیر از مورد یاد شده، اشاره ای به حمزه بن محمد استرآبادی نکرده است.

آثار:

الوافیه علی الکافیه

وافیه شرح بر «کافیه ی ابن حاجب» است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی جامع کبیر صنعا» به شماره ۱۸۵۰ در ۱۴۵ برگ موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

منابع:

فهرست نسخه های خطی جامع کبیر صنعاء.

«حمزه بن یوسف سهمی جرجانی»

۴۲۷-۳۴۵ه-.ق.

«حمزه جرجانی» یکی از مشهورترین دانشمندان «جرجان» در قرن پنجم ه-. ق. است.

او به سال ۳۴۵ه-.ق. در یک خانواده علمی و دینی قدم به عرصه ی گیتی نهاد. خاندانش چند پشت از محدثان و عالمان

«جرجان» بودند.

پـدر، عمو و برادرانش همه محـدث و اهل دانش بشـمار می رفتنـد. او خود در تاریـخ «جرجان»، شـرح حال پـدر، جـد، عمو و عموی پدرش، همراه با شرح حال تعدادی از بستگانش را آورده است.

گفته می شود نیاکان حمزه به «هشام بن عاص» نسب می رساند. «هشام» برادر کوچک «عمرو عاص» بود. اما او پیش از «عمرو عاص» در «مکه» اسلام آورد و همراه مسلمانان به «حبشه» هجرت نمود.

در برخی منابع تاریخی نوشته اند که هشام پس از بازگشت از سفر «حبشه»، توسط پدر و بستگانش محبوس گردید و نتوانست در هجرت مسلمانان به «مدینه»، آنان را همراهی کند.

از زمـان سـفر نیاکـان حمزه به «جرجان» و انتخاب آن شـهر به عنوان محل اقامت، اطلاع دقیقی در دست نیست. ظاهراً نخستین کس از نیاکانش، جد پدرش، «موسی بن ابراهیم» بود که به «جرجان» هجرت نمود و در آن شهر ماندگار شد.

به هر حال حمزه سهمی سومین یا چهارمین نسل از این خاندان است که در «جرجان» زاده شد و هم در آنجا رشد کرد.

او درکودکی نزد پـدر و برادرانش تحصـیل کرد. آنگاه که توان نوشـتن و خوانـدن را پیدا کرد، به مجلس درس و نقل حدیث حاضر شد.

بنا بر نقل منابع تاریخی، نخستین مجلسـی که حمزه سـهمی در آن حـدیث شـنید، مجلس «ابوبکر محمد بن احمد بن اسـماعیل صرام» بود. او در این هنگام حدود ۱۰ سال داشت.

«جرجان» در عصـر «حمزه سـهمی» یکی از شـهرهای مهم شـمال «ایران» و مرکز علمی بزرگی به شمار می رفت. او در آنجا از استادان و مشایخ بزرگ بهره برد.

اخبـار و احـادیثی را که در مجـالس درس و حـدیث می شـنید، ثبت و ضـبط می کرد. از این رو از همان جوانی مطالب بسـیار سودمندی را جمع آوری کرده بود.

به هر حـال حمزه ی سـهمی یکی از پرکـارترین دانشـمندان از نظر حضور در درس و مجلس بزرگان و سـفر به شـهرهای مهم علمی در روزگار خودش به شمار می رود.

بیش از ده استاد بزرگ را در فهرست استادان وی می توان برشمرد. از آن جمله «ابومحمد عبدالله بن ابراهیم بن ایوب بن ماسی بغدادی» (۲۴۷-۳۶۹ه-.ق.)، «ابواحمد عبدالله بن عدی جرجانی» (۲۷۷-۳۷۱ه-.ق.)، «محمد بن ابراهیم بن علی ابن المقری اصفهانی» (۲۸۵-۳۸۱ه-.ق.)، «ابوحفص عمر بن محمد بن علی ابن الزیات بغدادی» (۲۸۶-۳۷۵ه-.ق.)، «ابوالحسین محمد بن مظفر بغدادی» (۲۸۶-۳۷۹ه-.ق.)، «ابوبکر احمد بن عبدان شیرازی» (۲۹۳-۳۸۸ه-.ق.)، «ابوالحسن علی بن عمر دارقطنی» (۳۰۶-۳۸۵ه-.ق.)، «وزیر ابوالفضل جعفر بن وزیر کبیر ابوالفتح فضل بن حنزابه» (۳۰۸-۳۹۱ه-.ق.) و «ابوزرعه احمد بن حسین رازی» ۳۱۰-۳۷۵ه-.ق.) هستند.

شاگردان و کسانی که از او حدیث شنیده اند نیز بسیارند. «ابوالقاسم عبدالکریم بن هوازن قشیری» (۳۷۵-۴۶۵ه-.ق.)، «ابوبکر احمد بن حسین بیهقی» (۳۸۲-۴۵۸ه-.ق.)، «ابوصالح احمد بن عبدالملک نیشابوری» (۳۸۸-۴۷۰ه-.ق.) و ده ها تن دیگر را می توان نام برد.

شهرهایی که حمزه به آنها سفر کرده و از بزرگانش حدیث شنیده است عبارت اند از:

«نیشابور»، «ری»، «اصفهان»، «بصره»، «کوفه»، «بغداد»، «شام»، «دمشق»، «رقه»، «عکبرا»، «عسقلان»، «تنیس»، «مصر» و «حجاز».

سهمی آثار و تالیفات زیادی داشته است. اما متاسفانه، بجز تاریخ «جرجان»، هیچ کدام از آنها به سلامت به دست بازماندگان نرسیده است.

نسخه ی خطی تاریخ «جرجان» نیز ظاهراً منحصر در یک نسخه است، آنهم در «دانشگاه آکسفورد بادلین» قراردارد.

آثار:

۱. الاربعین فی فضائل العباس عم النبی (ص)

سهمی این کتاب را در اخبار و احادیث فضایل عموی رسول خدا (ص) جمع آوری کرده است.

«حاجی خلیفه» در «کشف الظنون» از آن خبر داده است.

نسخه های خطی:

تاکنون هیچ نسخه ی خطی از آن گزارش نشده است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۲. اسئله عن شیوخه

این اثر مجموعه سوالاتی است که حمزه سهمی از استادان و شیوخ خود «حافظ احمد بن عبدالله»، «حافظ ابومحمد حسن بن علی ابن غلام الزهری»، «حافظ ابوزرعه احمد بن حسین رازی» پرسیده است.

اما منابع توضیح نداده اند که آیا این سوالات به صورت جمعی در یک اثر آمده است یا هر کدام جداگانه ترتیب داده شده است؟

نسخه های خطی:

تاکنون هیچ نسخه ی خطی از آن گزارش نشده است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۳. تاریخ جرجان

این اثر با ارزش ترین کتاب تاریخی، رجالی و حدیثی درباره ی «جرجان» است که تاکنون مانند آن نوشته نشده است.

سهمی کتابش را در چهارده جزء یا بخش ترتیب داده است. سپس کتاب را با یک خطبه آغاز کرده و مباحثی را درباره ی «جرجان» بیان داشته است.

از آن جمله در خصوص فتح «جرجان»، صحابه و تابعینی که به «جرجان» سفر کرده و یا از آن دیدار نموده اند. درباره ی «یزید بن مهلب» و اولاد او، درباره ی عمال «بنی امیه»، مساجد دوران خلافت «امویان»، حکام و بزرگانی که در دوران خلافت «عباسیان» به «جرجان» وارد شده اند و مسائلی از این قبیل مطالبی نوشته است.

پس از این مقدمات، به شرح حال رجال «جرجان» همت گماشته و آنها را به ترتیب نامشان ذکر کرده است. سپس اشخاصی که با کنیه شهرت داشتند را آورده است. در پایان نیز بابی را به شرح حال زنانی از «جرجان» اختصاص داده است. او هم چنین درباره ی کسانی که به اشتباه جرجانی نامیده شده اند، مباحثی را طرح کرده است.

به طور کلی سهمی درباره ی بیش از ۲۰۰۰ تن جرجانی سخن گفته است.

«حاجی خلیفه» در «کشف الظنون» آن را با عنوان «تاریخ استرآباد» هم معرفی کرده است.

نسخه های خطی:

تاکنون از «تاریخ جرجان» فقط یک نسخه ی خطی شناسایی شده است. و آن نسخه در کتابخانه ی دانشگاه «آکسفورد»، «بادلین بریتانیا»، به شماره، لاد ۲۷۶ یا ۶۷۶ نگهداری می شود.

این نسخه به سال ۱۶۳۸م. در تملک «ولیم لاد»، اسقف کلیسای «کنتربری» و رئیس «دانشگاه آکسفورد» بود. از طریق وی به دانشگاه منتقل شده است.

نسخه های چاپی:

کتاب به سال ۱۳۶۹ه-.ق. در «حیدرآباد» «هند»، به وسیله «دایرهالمعارف عثمانیه» در یک جلد به چاپ رسیده است. این چاپ شامل دو صفحه شمار ۵۱۸ و ۲۱۹ شماره است.

پس از آن یک بار هم به سال ۱۳۸۷ه-.ق. توسط همان ناشر و در همانجا منتشر گردید.

اما چاپ مشهور آن به سال ۱۴۰۷ه-.ق. توسط انتشارات عالم الکتب در بیروت، با نظارت دکتر «محمد عبدالمعید خان» (عبدالمجید) مدیر «دایرهالمعارف عثمانی»، در ۷۷۷ صفحه وزیری منتشر گردیده است.

۴. سؤالاته للدارقطنی فی الجرح و التعدیل

در این اثر، حمزه جرجانی، سوالات مختلفی در زمینه جرح و تعدیل راوی و روایت از «علی بن عمر دارقطنی» پرسیده است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی دارالکتب الظاهریه» «دمشق» به شماره ۱۸/۳۸۴۷ در ۱۱ ورق موجود است. هم چنین محتمل است نسخه ی شماره ۱۱۰۴ همان کتابخانه، استنساخی از همین کتاب باشد.

در «کتابخانه ی دانشگاه کویت» نیز یک نسخه ی عکسی از این اثر موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۵. معجم شیوخه

آن گونه که در «لآلی المصنوعه» گفته شده است، وی با تدوین این اثر، شیوخ حدیثی خود را معرفی کرده است.

نسخه های خطی:

تاکنون هیچ نسخه ی خطی از آن گزارش نشده است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

منابع:

اثرآفرینان ۳/۲۸۵؛ الاعلام زرکلی ۲/۳۱۴؛ الانساب

سمعانی ۷/۲۰۲؛ تاریخ جرجان سهمی، مقدمه ۱۲-۳۰؛ تذکره الحفاظ ۳/۱۰۸۹؛ تهذیب تاریخ دمشق ۴/۴۵۶؛ روضات الجنات ۵/۹۱؛ ریحانه الادب ۱/۴۰۱؛ سیر اعلام النبلاء ۱۷/۴۶۹-۴۷۰؛ شذرات الذهب ۵/۱۲۸؛ طبقات الحفاظ ۴۲۲؛ العبر فی خبر من غبر ۳/۱۶۱؛ فرزانگان مازندران ۱/۳۱۴؛ فرهنگ بزرگان اسلام و ایران ۱۸۷؛ الکامل ۸/۱۰؛ کشف الظنون ۱/۵۷، ۲۸۱، ۲۹۰ و ۲/۱۸۴۳؛ لآلی المصنوعه ۲/۴۴؛ اللباب ۲/۱۵۸-۱۵۹؛ لسان المیزان ۱/۲۳۸؛ لغت نامه ی دهخدا (ذیل جرجانی) ۳۱۷؛ معجم البلدان ۲/۱۴۱-۱۴۳؛ معجم المولفین ۴/۸۲؛ مولفین کتب چاپی فارسی و عربی ۲/۹۶۳؛ المنتظم فی تاریخ الامم و الملوک ۸/۸۷، ۸۸؛ النجوم الزاهره ۴/۲۸۳؛ الوافی بالوفیات ۱۳/۱۷۶؛ هدیه العارفین ۱/۳۳۶؛ یادداشتهای قزوینی ۲۰۶، ۵۷۳ و ۲/۱۴ و ۳/۱۶۴-۱۶۵.

خ

«خالص استرآبادی»

قرن ۱۰ یا ۱۱ه-.ق.

یکی دیگر از شعرای «استرآباد» که در قرن ده یا یازده ه-. ق. می زیست، «خالص استرآبادی» متخلّص به «نجیبا» است.

او را معاصر «شاه سلیمان صفوی» و نیز معاصر «شاه عباس کبیر» معرفی کرده اند.

از شرح احوال وی همین قدر می دانیم که پس از تحصیل و نیل به مقام ادبی، سفری به «مکه ی مکرمه» انجام داد و هنگام بازگشت، در «اصفهان» سکونت اختیار نمود. گفته می شود نجیبای استرآبادی در «کتابخانه ی سلطنتی اصفهان» مشغول به کار شد.

گاهی او را «خالصای استرآبادی» و گاهی «نجیبای استرآبادی» می نویسند.

آثار:

۱. دیوان شعر

ظاهراً حدود ۲۵۰ بیت قصیده، غزل و مثنوی از اشعار نجیبای استرآبادی است. نویسنده محترم «مفاخر استرآباد» این اثر را با عنوان «تحفه العالم» معرفی کرده است. لیکن در فهرست دانشگاه «تهران» با نام شعر خالص استرآبادی ثبت شده است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مرکزی دانشگاه تهران» به شماره ۴۶/۲۴۶۵ در ۲۳۹ برگ، کتابت سال ۱۱۰۴ه-.ق. به خط نستعلیق ریز «محمد قاسم» موجود است.

هم چنین در «کتابخانه ی ملی جمهوری اسلامی ایران» ۲ نسخه ی خطی به شماره ۷/۲۸۱۹ف و ۲۱/۲۲۵ف با عنوان «جنگ شعر» به ترتیب در ۲۳۸ برگ، کتابت سده ۱۳ه-.ق. و ۲۱۶ برگ، کتابت سده ۱۲ه-.ق. موجود است که اشعار شعرای زیادی از جمله خالصای استرآبادی را ثبت کرده است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۲. گلستان خیال

شاعر در این اثر، با سرودن مثنوی های زیبا، «اورنگ آباد»، از توابع ایالت «مهاراشترا»ی «هند» را وصف کرده است.

نسخه های خطی:

نسخه ی خطی آن به دست نیامد لیکن «افشار» در «مقالات فارسی» گزارشی از این اثر در اختیار قرار داده است.

در فهرست نسخه های خطی «موسسه خاورشناسی فرهنگستان علوم روسیه» یک نسخه ی خطی با عنوان «گلستان خیال» در ۴۵۹ برگ و کتابت سال ۱۱۹۴ه‍-.ق.، به شاعری با تخلص یا نام «فرحت» نسبت داده شده است. از نظر نگارنده، هیچ کدام از شاعران شناخته شده، با تخلص، شهرت، نسبت یا نام «فرحت» اثری، با عنوان «گلستان خیال» ندارند، لذا نسخه ی اشاره شده قابل بررسی است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

منابع:

تذکره ی صبح گلشن ۵۰؛ تذکره ی نصرآبادی ۳۲۷؛ الذریعه ۹/۱۱۷۷؛ ریاض الشعرا داغستانی ۱/۷۴۱؛ شعرای مازندران و گرگان ۳۱۴؛ فرهنگ نامه ی مفاخر استرآباد و جرجان ۱/۲۱۴-۲۱۵؛ فهرست مقالات فارسی ۱/۳۲ش.

۲۵۶ و ۳/۱۵ش. ۳۰۳؛ فهرست واره کتابهای فارسی ۱/۲۴۳؛ قاموس الاعلام ۶/۴۵۶۸-۴۵۶۹؛ گلزار جاویدان ۳/۱۶۱۳؛ لغت نامه ی دهخدا (ذیل خالص استرآبادی) ۱۱۶ و (ذیل نجیبای استرآبادی) ۳۷۱.

«خضری استرآبادی»

قرن ۱۰ه-.ق.

از شاعر معاصر دوران «سام میرزا»، «خضری استرآبادی» هیچ اطلاعی در دست نیست.

همین قدر مسلم است که در قرن دهم ه-. ق. می زیست. وی تحصیلات قابل توجهی نداشت. اما اشعار مختلفی از جمله غزل، قصیده، طنز و هزل سروده است.

از گزارش «آقابزرگ» چنین استنباط می گردد که خضری چهار دیوان داشته است؛ زیرا می نویسد:

«فان دواوینه الاربعه تشتمل علی الغزل و القصاید من الجد و الهزل فی وصف الاطعمه»

آثار:

دیوان

باوجود اینکه «آقابزرگ» از چهار دیوان وی خبر می دهد، اما سخنی از مشاهده آنها به میان نیاورده است.

نسخه های خطی:

تاکنون هیچ نسخه ی خطی از آن گزارش نشده است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

منابع:

اثر آفرینان ۲/۳۴۹؛ تحفه سامی ۱۵۲، ۲۷۷-۲۷۸؛ الذریعه ۹/۲۹۷؛ شعرای مازندران و گرگان ۱۰۴؛ تذکره ی صبح گلشن ۱۵۲، ۲۵۲؛ فرهنگ سخنوران ۱۹۲، ۳۱۱؛ قاموس الاعلام ۳/۲۰۴۹؛ گلزار جاویدان ۱/۴۵۴؛ لغتنامه دهخدا (ذیل خضری) ۶۱۳.

د

«دوست استرآبادی»

قرن ?۱۰ه-.ق.

بنابر آنچه در «تذکره ی روز روشن» آمده، شاعری به نام دوست یا متخلّص به دوست، ظاهراً در سده دهم ه-. ق. در «استرآباد» می زیست. گاهی او را «دوست محمد» نیز نامیده اند.

گویا این شاعر به شغل پوستین دوزی اشتغال داشته است. از تحصیلاتش اطلاعی نداریم. اشعاری سروده و نمونه آن در تذکره ها موجود است. اما دیوانی از وی برجای نمانده است.

منابع:

تذکره ی روز روشن ۲۶۷؛ شعرای مازندران و گرگان ۱۱۳؛ فرهنگ سخنوران ۲۱۲.

«سید دوست محمد بن حبیب الله استرآبادی»

قرن ۱۱ه-.ق.

مرحوم «افندی» در «ریاض العلما» «سید امیر دوست محمد بن حبیب الله حسینی استرآبادی» را عالم فاضل جلیل نبیل و خازن کتابخانه ی آستان قدس رضوی (ع) در دوره «صفویان» و پس از آن توصیف کرده است.

براساس همین گزارش، فرزندان و بازماندگان دوست محمد، تا سال ۱۱۳۰ه-.ق. ریاست کتابخانه ی آستان قدس رضوی (ع) را به عهده داشتند.

اما منابع دیگر به شرح حال و تحصیلات وی، بیش از این نپرداخته و گرهی از شرح احوالش نگشودند.

آثار:

عمل السنه

سید دوست محمد این کتاب را به زبان فارسی و در بیان اعمال عبادی روزها و ماه ها در طول سال، نوشته است.

ظاهراً او این کتاب را برای سلطان صفوی به رشته تحریر در آورده است. اما مرحوم «افندی» نام پادشاه معاصر وی را مشخص نکرده است.

نسخه های خطی:

ظاهراً مرحوم «افندی» ۱ نسخه ی خطی از آن، یا منتخب آن را در «طسوج» (تسوج) از توابع «تبریز» دیده است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

منابع:

رياض العلماء ۲/۲۷۴؛ تراجم الرجال ۱/۳۴۹.

ر

«ابوالروح ربیع بن منصور گرگانی»

قرن ۵ه-.ق.

همان «محمدربیع بن منصور» است. به مدخل «ابوالروح محمدربیع بن منصور جرجانی» مراجعه شود.

«ربیع گرگانی»

قرن ۱۴ه-.ق.

از جمله رجالی است که در نسبت او به گرگان اشتباه شده است. ربیع اصالتا اهل گرکان استان مرکزی است اما به خاطر شباهت لغت گرگان با گرکان نام او در زمره شعرای گرگان آمده است. در اکثر فهرست ها او را گرگانی دانسته و حتی شعری با گویش محلی گرکانی در دیوان او را شعر محلی گرگانی قلمداد کرده اند. آقا بزرگ تهرانی حتی او را با پسوند مازندرانی معرفی کرده است نام وی برای رفع اشتباه و اشکال در اینجا ذکر شده

منابع:

الذریعه ۹/۳۵۵؛ فهرست نسخه های خطی فارسی ۲/۲۳۳۲.

«رستم جرجانی»

قرن ۱۰ و ۱۱ه-.ق.

پزشک، متکلم و دانشمند سده دهم ه-. ق.، رستم جرجانی، از بزرگان گمنام «جرجان» و «استرآباد» است.

منابع تاریخی و شرح حال نگاری هیچ اطلاعی از خاندان، نیاکان، تولد، تحصیلات و سال مرگ وی در اختیار ندارند.

آنچه مسلم است، اینکه جرجانی بود و شاید هم در «جرجان» زاده شد. پس از تحصیل و اندوختن مهارت در طبابت، به خدمت «خان احمد خان گیلانی» (۹۴۳-۱۰۰۱ه-.ق.) در آمد و پزشک مخصوص وی گردید.

اما پس از برافتادن دولت «کیاییان گیلان»، به «هند» کوچید و در دربار «برهان نظام شاه»، والی «احمدنگر» «دکن» (۹۱۴-۹۶۱ه-.ق.) به خدمات پزشکی پرداخت.

آثار:

۱. اسرار النساء

رستم جرجانی، در سال ۹۶۱ه‍-.ق. این رساله را در ده باب و برای آموزش مسایل جنسی و درمان بیماری های مقاربتی و زنانه نوشت.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی موزه ی ملی کراچی پاکستان» به شماره ۴۳-۱۹۶۱ N.M. در ۸۲ برگ، کتابت سال ۱۲۱۴ه‍-.ق. موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۲. پایه ذخیره نظام شاهی

جرجانی این کتاب پزشکی مفصل را پس از مهاجرت به «هند» در بیست باب نوشت. بخشی از کتاب در بیماری ها،

بخشی در داروهای گیاهی به صورت مفردات و بخش دیگری در ترکیبات دارویی، به ترتیب الفبایی تنظیم شده است.

او آن را به جهت حمایت مالی و معنوی «نظام شاه»، ذخیره نظام شاهی نامید.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی پیر مهر علی شاه» در «گولره شریف» در «راولپندی» «پاکستان» در ۸۸۲ برگ موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی ملی ملک» «تهران» به شماره ۴۵۶۷ در ۳۳۹ برگ موجود است.

۱ نسخه ی خطی هم در «کتابخانه ی مرکزی دانشگاه تهران» موجود است.

ظاهراً ۱ نسخه ی خطی هم در «کتابخانه ی فرهنگستان علوم آذربایجان شوروی»، «باکو»، موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۳. تحفه الاحباب

رساله تحفه الاحباب در اصول دین و علم کلام به شیوه فلسفی تحریر شده است.

مولف در این رساله استدلالی، پیرامون وجوب مقدمه واجب، در یک مقدمه و سه باب، بحث کرده است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مرکز احیاء التراث اسلامی» «قم» به شماره ۳/۱۹۲۸ در ۵۴ برگ، کتابت سال ۱۲۳۳ه-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مرکزی دانشگاه تهران» به شماره ۳/۷۵۴۷ در ۵۷ صفحه، کتابت سال ۹۷۱ه-.ق. موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۴. رساله در حمیات (حمیات مرکبه)

ظاهراً این رساله پزشکی درباره ی انواع تب و راه درمان آن نوشته شده است.

نسخه های خطی:

تاکنون هیچ گزارشی از نسخه های خطی این اثر شناسایی نشده است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۵. رفیعیه

به نظر می رسد، این اثر مولف را، دیگران، از نسخه ی «ذخیره نظام شاهی» موجود در «کتابخانه ی ملی ملک»، استخراج کرده و در فهرست آثار وی آورده اند. شاید موضوع آن نیز پزشکی است.

نسخه های خطی:

تاکنون هیچ گزارشی از نسخه های خطی این اثر شناسایی نشده است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

منابع:

تاریخ ادبیات مسلمانان و هند ۲/۷۱۶؛ تاریخ روابط پزشکی ایران و پاکستان ۱۱۴؛ دانشنامه ادب فارسی در شبه قاره (هند، پاکستان، بنگلادش) ۴/۱۲۴۷؛ الذریعه ۱۱/۱۷۸؛ فهرست نسخه های خطی فارسی ۱/۴۸۶؛ فهرست نسخه های خطی فارسی موزه ی ملی کراچی پاکستان ۷۳؛ فهرست نسخه های خطی کتابخانه ی مرکزی و مرکز اسناد دانشگاه تهران۱۷/۳؛ فهرست نسخه های خطی کتابخانه ی ملی ملک۲/۳۸۵؛ معجم التراث الکلامی ۲/۱۷۵.

«رضا (محمدرضا) بن محمدصادق فاضل استرآبادی»

فوت ۱۲۵۰ه-.ق.

حاجی «ملا رضا»، مشهور به «فاضل استرآبادی»، پدر «ملا محمدباقر»، یکی از علمای بزرگ و صاحب نام «استرآباد» است.

در علم اصول، فقه، رجال و حدیث سرآمد روزگار خود بود. «محمدامین امامی خوئی»، حاجی ملا رضا را علامه راشد، از اجله علما، عظیم المقام و نافذ الامر و الکلام توصیف کرده است.

فاضل استرآبادی گذشته از مقام اجتهاد و توان تدریس در حوزه ی علمیه ی، سخنوری فصیح و بلیغ بود. در خطابه و ارشاد، بیانی بسیار نیکو داشت.

از دوران کودکی و تحصیلات وی آگاهی دقیقی نداریم. اما مسلم است که در «استرآباد» متولد شد و هم در آنجا رشد کرد. پس از فراگیری مقدمات و سطوح، به حوزه های علمیه ی «اصفهان» وعتبات عالیات هجرت کرد.

او در آنجا از محضر درس استادان بزرگ بهره برد و یکی از شاگردان خاص «وحید بهبهانی» بود.

او در «استرآباد» مدرسه ی علمیه به نام «رضویه» و مسجد و آب انبار ساخت. اما مدرسه به دلیل هجوم حوادث ناتمام ماند.

«ملاـ محمدصالح استرآبادی»، باوجود اینکه همشهری او بود و اندك زمانی پس از حاجی ملا رضا متولد شده است، اما نتوانسته اطلاعات مفصلی از شرح حال وی ارایه دهد.

اما از همان مقدار مختصر توضیحاتش می توان استنباط کرد که منظورش یک تن بوده است؛ زیرا در هردو شرح حال، پس از شرح کلیات، به شهادت وی به دست ترکمانان تصریح دارد.

گذشته از آن نام پدر حاج ملا رضا استرآبادی در برخی منابع و از جمله در فهرست نسخه های خطی، محمدصادق ثبت شده است.

اما مرحوم «آقابزرگ» به نقل از «مظاهر الآثار» «محمدحسن شریعتمداری»، او را «حاجی ملا محمدرضا فوجردی استرآبادی» معرفی کرده است.

بر اساس همین گزارش، «ملا محمدرضا فوجردی استرآبادی» غیر از ملا محمدرضا بن محمدصادق استرآبادی است.

باید دانست که در همه ی گزارش های فوق، معاصر بودن هردو ملا محمدرضا و شهرت آنان از نظر علمی و اجتماعی مورد تاکید قرار گرفته است. اگر دو تن هم نام در یک شهر و عصر با آن همه شهرت وجود داشته باشد، دور از انتظار است که

معاصرانش به تفاوت آنها اشاره نکنند.

اگرچه «محمدحسن شریعتمداری»، معاصر با هردو ملا محمدرضا استرآبادی بود، اما او هم به وضوح و تفصیل درباره ی آنها ننوشته است. از سوی دیگر کتابش نیز خطی و غیر قابل دسترس است. از این رو تحقیق کامل در این خصوص نیاز به منابع بیشتر و مستندتر در زمان دیگر دارد.

وی یکی از شخصیت های دینی و علمی بزرگ «استرآباد» که در قرن سیزدهم ه- ق. زندگی می کرد آثار ذیل را پدید آورده است.

آثار:

۱. ارشاد المسلمین و تعلیم مسائل الدین

«آقابزرگ» ذیل «مرشد الواعظین» از اثری با عنوان «ارشاد المسلمین» سخن گفته است. اما در جای دیگری از این اثر نام نبرده و منابع دیگر نیز مطلبی ذکر نکرده اند.

نسخه های خطی:

تاکنون هیچ گزارشی از نسخه های خطی این اثر شناسایی نشده است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۲. رساله حاجی ملا محمدرضا

بنا به گزارش فهرست نسخه های خطی «کتابخانه ی راجه محمودآباد لکهنو»، یک اثر با عنوان فوق در آن کتابخانه ی موجود است.

از آنجا که منابع تاریخی مانند شرح حال «علما و ادبای استرآباد» که همشهری و نزدیک به زمان مولف است، نام او را رضا و محمدرضا ثبت کرده و از سوی دیگر فهرست نویس کتابخانه ی مدرسه ی عالی شهید مطهری، نام مولف را در ذیل کتاب «مرشد الواعظین»، محمدرضا بن محمدصادق ثبت کرده است، بنابراین رساله ی فوق نیز متعلق به او خواهد بود.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی راجه محمودآباد لکهنو» به شماره **۲۰۴۳** در **۲۱۰** برگ موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۳. ریاض الشهداء

شاید در مراثی و مدایح ائمه هدی علیهم السلام نوشته است. اما به دلیل اینکه نسخه ی خطی آن مشاهده نشده است، نمی توان به دقت گفت که در چه رابطه ای است.

نسخه های خطی:

بنا به گزارش «ملا محمدصالح استرآبادی»، ۱ نسخه ی خطی از این اثر همراه با سایر آثار مولف در «کتابخانه ی مدرسه ی رضویه (ع)» «استرآباد» موجود است.

گویا مولف در زمان حیات خود آنها را برای طلاب مدرسه ی رضویه (ع) وقف کرده است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۴. شرح مفاتیح

به نظر می رسد وی «مفاتیح الشرایع» «فیض کاشانی» را شرح کرده است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی از این اثر در «کتابخانه ی مدرسه ی رضویه (ع)» «استرآباد» موجود است.

بنا به گزارش «ملاـ محمدصالح استرآبادی»، این نسخه همراه سایر کتاب های وی به وسیله خودش و در زمان حیاتش، به مدرسه ی وقف گردیده است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۵. مرشد الواعظین

مولف این کتاب را در پند و اندرز اخلاقی مومنان و نصایح برای مسلمانان با عبارات ارشاد، ارشاد نوشته است.

او در اثر خود از احادیث و نکات تاریخی بهره برده و کتاب ارزشمندی را پدید آورده است.

به گفته ی «آقابزرگ»، مولف کتاب را به نام «فتحعلی شاه» و به خواسته فرزند شاه، «علی شاه» نوشته است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مدرسه ی رضوی (ع)» «استرآباد» موجود است.

مولف آن را در زمان حیات خود همراه با سایر آثارش برای مدرسه ی رضوی (ع) وقف کرده است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه مدرسه ی عالی شهید مطهری (سپسهالار)» به شماره ۴۳۸ در ۲۰۰ برگ، کتابت سال ۱۲۴۴ه-.ق. موجود است.

بنا به خبری که «آقابزرگ» داده است، ۱ نسخه ی خطی هم در «کتابخانه ی خصوصی سید محمدرضا بن سید کاظم طبسی» در «کربلا» وجود دارد.

ظاهراً ۱ نسخه ی نیز در «کتابخانه ی مرکزی دانشگاه تهران» موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آیت الله العظمی مرعشی نجفی (ره)» به شماره ۶۲۳۰ در ۱۹۵ برگ موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۶. مقتل الحسین (ع)

بنا به گزارش «آقابزرگ» در «الذریعه»، «ملا محمدجعفر استرآبادی» در «ینبوع الدموع» و «مولا آغا» در «اسرار الشهاده» از مقتل ملا محمدرضا مطالبی نقل می کنند.

این نقل قول، حکایت از اعتبار کتاب مقتل شیخ محمدرضا استرآبادی دارد.

نسخه های خطی:

تاکنون هیچ گزارشی از نسخه های خطی این اثر شناسایی نشده است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

منابع:

چهل سال تاریخ ایران ۱/۲۰۶؛ الذریعه ۲۰/۳۰۸؛ شرح حال علما و ادبای استرآباد (استرآباد نامه) ۱۴۹–۱۵۱ و ۱۸۴–۱۸۵؛ شهیدان راه فضیلت ۴۸۵؛ فرزانگان مازندران ۱/۶۴–۶۸؛ فهرست نسخه های خطی کتابخانه ی مرکزی دانشگاه تهران ۱۷/۴۰۸؛ طبقات اعلام الشیعه (الکرام البرره) ۲/۵۴۲–۵۴۳، ۵۵۵؛ المآثر و الآثار ۱۵۳؛ مرآه البلدان ۳/۸۲؛ مرآه الشرق ۱/۷۲۴–۷۲۵؛ مظاهر الآثار؛ معجم مولفی الشیعه ۲۶؛ وحید بهبهانی ۱۴۰–۱۴۲.

ز

«زیاد بن عمر جرجانی»

(قمری جرجانی) /قرن ۴ه-.ق.

«ابوالقاسم زیاد بن عمر قمری جرجانی مازندرانی»، شاعر معاصر «قابوس بن وشمگیر» (۳۶۶-۴۰۳ه-.ق.) یکی از مداحان وی بود.

از شرح احوال او جز آنچه «عوفی» در «لباب الالباب» به اختصارتوصیف کرده، مطلب دیگری در دست نیست. فقط «تقی الدین اوحدی» در «تذکره ی عرفات العاشقین»، او را از شاعران قدیمی که «آل سامان» را درک کرده، معرفی نموده است.

منابع متاخر سخن آن دو را با تغییراتی تکرار کرده و هیچ تحقیق دیگری در اختیار قرار نداده اند.

شاید زیاد بن عمر جرجانی، «قمری» تخلّص می کرده است. منابع، به این مطلب تصریح نکرده اند. اما می توان حدس زد که نسبت «قمری» جز مفهوم تخلّص، معنای دیگری ندارد.

دیوانش نیز برجای نمانده است. اما نمونه اشعارش در تذکره ها موجود است. از این رو منابع مختلف برای او دیوان و یا اشعار را به عنوان اثر ثبت کرده اند.

آثار:

دیوان اشعار

بنا به توصیف تذکره نویسان قدیمی، اشعار زیاد بن عمر قمری، بسیار خوب و عالی بوده است.

نسخه های خطی:

تاکنون هیچ گزارشی از نسخه های خطی این اثر شناسایی نشده است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

منابع:

اثرآفرینان ۴/۳۵۵-۳۵۶؛ تاریخ ادبی ایران (ادوارد براون) ۱/۶۶۲-۶۷۸؛ تاریخ ادبیات در ایران، صفا ۱/۴۳۵-۴۳۷؛ حواشی

حدائق السحر ۱۰۸؛ الذریعه ۹/۸۸۹؛ زنـدگی نامه شاعران ایران از آغاز تا عصـر حاضـر ۴۹؛ شـعرای مازندران و گرگان ۲۴۰؛ فرهنگ سـخنوران ۷۴۸؛ گلزار جاویـدان ۱/۴۶؛ لبـاب الالباب ۲/۱۹-۲۰؛ لغت نـامه ی دهخـدا (ذیل قمری مازنـدرانی)؛ مجمع الفصحاء ۳/۱۱۲۴-۱۱۲۵.

«سید زین العابدین حسینی استرابادی»

قرن ؟ه-.ق.

چنـد تن زین العابـدین نام، استرآبادی و جرجانی وجود دارد. اما منابع تاریخی و شـرح حال نگاری، هیـچ توضـیحی درباره ی تشخیص آنان از همدیگر در اختیار قرار نمی دهند. از این رو چاره ای جز معرفی هرکدام از آنها به طور جداگانه نبود.

این «زین العابـدین استرآبـادی» که گوهر «شب چراغ» را نوشـته است، شایـد روحانی و اهل دانش و تحقیق است. اما از دوران زندگانی وی خبری نداریم.

در فهرست نسخه های خطی عربی کتابخانه ی ملی جمهوری اسلامی «ایران»، نام او زین العابدین استرآبادی ثبت شده است.

چند فهرست دیگر مانند: «فهرست کتابخانه ی دانشـکده ی الاهیات و معارف اسـلامی دانشـگاه تهران» و «فهرست کتابخانه ی ملی ملک تهران»، نام او را «سید زین العابدین حسینی» ثبت کرده اند.

دور از ذهن نیست که این گزارش ها حکایت از یک تن باشد. در واقع هرکدام از آنها بخشی از نام وی را ثبت کرده اند. بنابراین، نام کامل مولف، سید زین العابدین حسینی استرآبادی خواهد بود.

آثار:

گوهر شب چراغ

کتاب درباره ی فضیلت نماز، نماز شب، دعاهای قبل و بعد از نماز شب، در یک مقدمه، سه فصل و یک خاتمه تالیف شده است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی دانشکدهی الاهیات و معارف اسلامی دانشگاه تهران» به شماره ۲/۱۹۴ در ۱۷۹ برگ موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی ملی ملک» «تهران» به شماره ۳/۲۱۳۰ در ۲۴۲ برگ، کتابت سال ۱۰۶۳-۱۰۶۵ه-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی ملی جمهوری اسلامی ایران» به شماره ۶۱۰۱ در ۱۰۴ برگ، با تاریخ تالیف یا کتابت ۱۰۲۰ه-.ق. موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

منابع:

الذریعه ۱۸/۲۵۰؛ فهرست نسخه های خطی، عربی کتابخانه های جمهوری اسلامی ایران ۶۶۳؛ فهرست نسخه های خطی کتابخانه ی ملی ملک ۵/۴۲۷؛ فهرست نسخه های خطی کتابخانه ی دانشکده ی الاهیات و معارف اسلامی تهران ۱/۱۷۸.

«زین العابدین بن ابوالفتح میرمیران حسینی استرآبادی»

قرن ۱۱ه-.ق.

«زین العابدین حسینی استرآبادی»، فرزند «ابوالفتح میرمیران»، یکی از علمای گمنام «استرآباد» در قرن یازدهم ه-. ق. است.

از شـرح احوال و آثار او هیچ منبعی گزارش نداده است. اندک آگاهی ما از زمان حیات او، گزارش یک نسـخه از کتاب وی در «کتابخانه ی ملی ملک» «تهران» است.

براساس این گزارش، وی در سال ۱۰۷۷ه‍-.ق. کتابی با عنوان «انموذج عباسی»، به نام «شاه عباس دوم» تالیف کرده است.

این احتمال وجود دارد که وی پس از تولـد در «استرآباد» و تحصـیلات مقدماتی در زادگاهش، به «اصـفهان» سـفر کرده و در آنجا به مقامات علمی دست یافته است.

زیرا در آن روزگار «اصـفهان» حوزه ی علمیه ی بسیار بزرگ و پررونقی داشت. از سوی دیگر نوشتن کتاب به نام پادشاهان و شاهزادگان، معمولاً به قصد تقرب به آنان و با امکان دسترسی به حمایت های دربار معقول است.

از این رو دور از ذهن نیست که گفته شود، زین العابـدین حسـینی نیز در «اصـفهان» این کتـاب را نوشـته و به «شاه عباس دوم» تقدیم کرده است.

از سوی دیگر، چون نام پدر این نویسـنده ی استرآبادی، «ابوالفتح میرمیران استرآبادی» ثبت شده است، این احتمال وجود دارد که پـدرش همان «ابوالفتح میرمیران بن میر ابوالقاسم فندرسـکی استرآبادی» از علمای اوایل قرن یازدهم باشد. در این صورت، احتمال تولد فرزندش، زین العابدین بن ابوالفتح، در «اصفهان» قوی تر است.

زیرا سید ابوالفتح میرمیران در «اصفهان» می زیست.

آثار:

انموذج عباسی

این اثر در یک مقدمه و سه مقاله تدوین شده است. نویسنده، مباحث گوناگون دینی و معارف اسلامی را در قالب اصول و فروع دین، دعاها و آداب و رسوم سفر در کتاب خودش انعکاس داده است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی ملی ملک» «تهران» به شماره ۱۵۸۱ در ۱۷۵ برگ و تاریخ تالیف ۱۰۷۷ه-.ق. موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

منابع:

طبقات اعلام الشیعه (الروضه النضره) ۸/۴۳۱-۴۳۲؛ فهرست نسخه های خطی کتابخانه ی ملی ملک تهران ۲/۳۹.

«زین العابدین جرجانی»

قرن ؟ه-.ق.

براساس گزارش یک نسخه ی خطی در «کتابخانه ی ملی ملک»، از وجود عالم و دانشمند گمنام دیگری از خطه ی «جرجان» باخبر می شویم که زمان حیات و شرح احوال وی بر ما مشخص نیست.

نام این نویسنده، شاید «زین العابدین» و یا «علی» و نام پدرش «حسین» است. اما نسبت وی را «قراچه داغی»، «گنجه ای» و «جرجانی» نوشته اند. این سه نسبت به سه شهر بسیار دور از هم اشاره دارد. چگونه در خصوص زین العابدین جرجانی، هر سه جمع شده است؟ جای تحقیق دارد.

اثری که از وی باقی است، حکایت از آشنایی زین العابدین جرجانی با متون اسلامی عرفانی دارد. شاید عالم دینی بوده است.

آثار:

سیر و سلوک و آداب طریقت

رساله ای است بسیار مختصر در آداب طریقت و سیر و سلوک الی الله. او این رساله را به زبان فارسی و به دستور «آقا میرزا

آقاخان» پیش خدمت نوشته است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی ملی ملک» «تهران» به شماره ۱/۵۱۳۱ در ۳۴ برگ و با دو تاریخ کتابت ۱۳۱۳ و ۱۳۲۸ه‍-.ق. موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

منابع:

فهرست نسخه های خطی کتابخانه ی ملی ملک تهران ۸/۲۲۲؛ فهرست واره کتابهای فارسی ۷/۵۱۳.

«سید زین العابدین بن هاشم استرآبادی»

قرن ۱۱ه‍-.ق.

«سید زین العابدین»، فرزند «محمدهاشم» و «نوه ی سید کمال الدین حسینی استرآبادی»، ادیب، فقیه، مفسر و دانشمند اواخر قرن یازده ه‍- ق.، شخصیت گمنام دیگری از سرزمین «استرآباد» و «جرجان» است که در منابع جز اشاره به نام کتاب هایش، مطلب دیگری وجود ندارد.

همین قدر می دانیم که از استادان حوزه ی علمیه ی «استرآباد» و سپس «مشهد» مقدس رضوی (ع) بوده است. احتمال دارد در «استرآباد» زاده شد و در «مشهد» درگذشت.

ظاهراً پـدر و جـد وی نیز اهل فضل و دانش بود؛ زیرا از خاندان «سادات حسـینی استرآبادی» در قرن ۱۱ و ۱۲ در وقفنامه ها و فرمان ها و منابع تاریخی، به احترام یاد شده است.

در صورت دسترسـی به کتـاب «تفسـیر آیه شـهادت» از تالیفـات وی، در «کتابخـانه ی آیت الله العظمی گلپایگانی (ره)»، شاید بتوان آگاهی بیشتری از مولف به دست آورد.

زیرا در دیبـاچه ی کتـاب از مصـایب و حملات ترکمانان به «گرگان» و «استرآباد» سـخن گفته و شایـد اشاراتی هم به خود و خاندانش کرده باشد. چنانچه به یکی دیگر از آثارش اشاره کرده است.

آثار:

۱. اعراب شرح العوامل المائه

ظـاهراً این اثر در اعراب و مسایـل نحو بحث می کنـد. امـا آیـا شـرحی بر «عوامـل» «جرجـانی» است یـا حاشـیه بر آن، درسـت مشخص نیست؛ زیرا اصل کتاب در دسترس نیست.

مولف آن را به سال ۱۰۹۱ه-.ق. نوشته است.

نسخه های خطی:

به گزارش «آقابزرگ» در «الذریعه»، ۱ نسخه ی خطی از این کتاب نزد «سید علی بن آیت الله یزدی طباطبایی»، با تاریخ کتابت سال ۱۲۲۱ه-.ق. موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۲. ترکیب و تفسیر آیه شهادت

مولف در این اثر ضمن ایراد مباحث ادبی و تجزیه و ترکیب آیه ی قرآن، به تفسیر آن نیز پرداخته است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آیت الله العظمی گلپایگانی (ره)» به شماره ۲۲۰۵ در ۱۵۱ برگ موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۳. التصریف

به نظر می رسد مولف این اثر را نیز در علم صرف نوشته است. بنا به نوشته «تراجم الرجال»، سال تالیف آن ۱۰۷۸ه‍-.ق. است.

نسخه های خطی:

تاکنون هیچ گزارشی از نسخه های خطی این اثر شناسایی نشده است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۴. مسالک الافکار

گویا مولف به این اثر خود در دیباچه کتاب دیگرش با عنوان «ترکیب و تفسیر آیه شهادت» اشاره کرده است.

اما از موضوع و فصول آن بی اطلاع هستیم.

نسخه های خطی:

تاکنون هیچ گزارشی از نسخه های خطی این اثر شناسایی نشده است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

منابع:

تراجم الرجال ۱/۳۷۹؛ الذریعه ۲/۲۳۵؛ معجم مولفی الشیعه ۲۳.

ش

«سید شریف کلیم استرآبادی»

قرن ؟ه-.ق.

به نظر می رسد از پیروان «حروفیه» است. لیکن هیچ اطلاعی از شرح احوال وی نداریم. اندك آگاهی ما گزارش فهرست دانشگاه «استانبول» است که یك اثر از وی را معرفی کرده است.

با توجه به اینکه «حروفیان» در سده ی هشتم و نهم ه-.ق. پدید آمدند، «سید شریف کلیم استرآبادی» نمی تواند پیش از قرن نهم ه-.ق. زندگی کرده باشد.

آثار:

رساله اسم و مسما

این اثر همراه با «تفسیر حروف ابجد» و چند گفتار از «حروفیان» از همین نویسنده، به خط نستعلیق خوش «درویش علی بن حسین» و به زبان فارسی، در بیان اندیشه های «حروفیان» است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی دانشگاه استانبول» به شماره ۳/۱۱۳۲ در ۵ برگ، کتابت سال ۱۲۰۰ه-.ق. موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

منابع:

فهرست واره کتابهای فارسی ۷/۷۷.

ص

«صدر الدین بن عبدالحسیب»

قرن ۱۱ه-.ق.

نام وی صدر الدین محمد است،

برخی منابع، مثل «مفاخر استرآباد و جرجان»، به اشتباه آثار پدرش «عبدالحسیب» را به نام وی ثبت کرده است.

«صاعد بن علی جرجانی»

۸۸۱-۰۰۰ه-.ق.

آگاهی ما از شرح حال و آثار «ابوالحسن صاعد بن علی جرجانی» بسیار اندك است؛ زیرا هیچ منبعی از زندگی نامه ی وی چیزی ننوشته است. فقط در فهرست نسخه های خطی برخی کتابخانه ها و برخی کتاب شناسی ها، از یک اثر وی یاد کرده اند.

از آنچه «منزوی» در «فهرست واره» نوشته، فقط سال مرگ وی، کنیه و نام و نام پدرش به دست می آید. منابع مورد استفاده «منزوی» نیز در این خصوص سکوت اختیار کرده اند.

آثار:

مسالك و ممالك

کتابی است در نوزده فصل که بین سال های ۸۵۰ تا ۸۸۱ه-.ق. تالیف شده است. به گزارش «حاجی خلیفه» در «کشف الظنون»، صاعد جرجانی، در این رساله اقالیم جهان را برشمرده و شهرهای هر اقلیم را به تفصیل شرح داده است.

هم چنین به شهرهای اسلامی توجه خاص داشته و آنها را مبسوط معرفی کرده است.

«منزوی» می گوید: مسالك و ممالك ناظر بر «جهان نامه» «محمد بن نجیب بکران» است. آغاز آن چنین است:

سپاس و ستایش خدای را عز و جل که ما را بخرد مخصوص گردانید.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی دانشکدهی ادبیات دانشگاه تهران» به شماره ۴۱ در ۱۰۴ برگ، کتابت سده ۹ و ۱۰ه-.ق.

موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی ملی ملک» «تهران» به شماره ۷۵۰ در ۸۳ برگ، کتابت سال ۱۰۹۸ه‍.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی موسسه خاورشناسی فرهنگستان علوم روسیه» به شماره B ۶۷۲ در ۱۲۲ برگ، کتابت سال ۱۰۱۰ه‍.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی عکسی در «کتابخانه ی مرکزی دانشگاه تهران» موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی بادلین آکسفورد» موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

منابع:

تاریخ نظم و نثر در ایران ۱/۲۶۱؛ الذریعه ۵/۳۰۰؛ فهرست نسخه های خطی فارسی ۶/۳۹۸۲؛ فهرست نسخه های خطی کتابخانه ی دانشکده ی ادبیات دانشگاه تهران ۱/۴۲۴؛ فهرست نسخه های خطی کتابخانه ی دانشگاه تهران ۱۶/۳۷۱؛ فهرست نسخه های خطی کتابخانه ی ملی ملک ۴/۷۴۸؛ فهرست واره کتاب های فارسی ۱/۲۵۱؛ کشف الظنون ۲/۱۶۶۴؛ هدیه العارفین ۱/۴۲۱.

«صدر الدین بن علی بن محمدشریف عربی استرآبادی»

قرن ۱۳ه-.ق.

«صـدر الدین بن ملا علی بن حاجی محمد شـریف استرآبادی»، که ظاهراً تا سال ۱۲۵۴ه-.ق. زنـده بود، یکی از علمای بزرگ اما بی نام و نشان «استرآباد» است.

از شرح احوال، تحصیلات و دیگر آثار وی هیچ اطلاعی نداریم. آنچه از آثار شناخته شده ی وی می توان استنباط کرد، اینکه ادیب، فقیه و شاعر بود.

با توجه به اینکه همه نسـخه های خطی آثار شناخته شده ی وی در «مدرسه ی نواب» «مشهد» مقدس رضوی (ع) موجود است، دور از ذهن نیست که گفته شود در «مشهد» زندگی می کرد.

گفتنی است که گزارشـی از شخصـیت دیگری بـا نـام «علی بن محمـد بن محمدشـریف عربی استرآبـادی» وجـود دارد که در مدخل خود به معرفی او پرداخته ایم. احتمال دارد که صدر الدین استرآبادی، فرزند یا نوه ی او باشد.

آثار:

۱. احکام تعبیر خواب

وی این اثر را به فارسی و به صورت نظم سروده است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه مدرسه ی نواب مشهد» به شماره ۲/۵۸ موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۲. رساله عقاید

وی این رساله را در عقاید و مباحث حکمت نگاشته است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه مدرسه ی نواب مشهد» به شماره ۹/۵۸، شاید با سال کتابت ۱۲۵۴ه-.ق.، موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۳. وجیزه فی بیان ضروب النون الساکنه

یک کتاب ادبی در موضوع نون ساکنه و کاربرد آن در ادبیات عربی است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه مدرسه ی نواب مشهد» به شماره ۵/۵۸ موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

منابع:

فهرست دو کتابخانه ی مشهد ۲/۵۱۵؛ معجم التراث الکلامی ۴/۲۴۰.

ض

«ضامن استرآبادی»

قرن ؟ ه-.ق.

انـدك آگـاهی مـا از «ضـامن استرآبادی»، گزارشـی است که «احمـد منزوی» به نقل از «فهرست نسـخه های خطی موزه سالار جنگ» داده است. او در این گزارش، خبر از «گزیده تذکره الشعرا» «دولتشاه» به وسیله ی ضامن استرآبادی داده است.

آثار:

گزیده تذکره الشعراء

گویا ضامن استرآبادی، «تذکره الشعرا» «دولتشاه» را خلاصه کرده است.

نسخه های خطی:

به نظر می رسد ۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه موزه سالار جنگ» موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

منابع:

فهرست واره کتابهای فارسی ۳/۱۸۷۶.

«سید ضیاء الدین بن محمد جرجانی»

قرن ۱۰یا ۱۱ه-.ق.

«منزوی» در «منزوی»، کتابی با عنوان «دراخلاق جرجانی» به «ضـیاء الدین محمد بن علی میر سـید شریف جرجانی» نسبت داده و او را نگارنده ی کتاب «عقاید دینیه» دانسته است.

بایـد توجه داشت که نگارنده ی «عقاید دینیه»، «ضـیاء الدین علی» یا «محمد بن سدید الدین علی» یا «داوود حسـینی جرجانی» است.

در هر صورت به دلیل فقدان منابع برای رد یا قبول این نظریه، چاره ای جز معرفی آن نیست.

آثار:

اخلاق جرجانی

به گفته ی «منزوی»، در مناجاتی منظوم که در باب ۴۱ آن جای دارد آمده:

که از لطف خویشم مکن نا امید

زرحمت رسان قاسمی را نوید

این رساله به سال ۹۳۰ه‍-.ق. در ۴۱ باب نوشته شده است. بیشتر آنها خطبه و تمجید و مناجات و نعت پیامبر (ص) و ستایش از حضرت علی (ع) و موعظه می باشد و از کتاب های تبلیغی آن روزگار است.

از واژه ی «قاسمی» در مصرع دوم بیت فوق، می توان احتمال داد که تخلص شاعر، «قاسمی» بوده است.

همچنین «منزوی» این کتاب را به کتاب «فتوح المومنین» «فتح الله بن عزیزالله ایادی» ارجاع داده است.

نسخه های خطی:

۱ نسـخه ی خطی در «کتابخانه ی مرکزی دانشـگاه تهران» به شماره ۲۶۵۷ در ۲۶۵ برگ، کتابت سال ۹۳۰ه-.ق. گزارش شده است.

نسـخه های «فتوح المومنین» متعدد و در کتابخانه های آسـتان قدس رضوی (ع)، آیت الله العظمی مرعشی نجفی (ره)، دانشگاه «اصفهان»، «مسجد جامع گوهرشاد» و دیگر جای ها می توان به دست آورد.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

منابع:

فهرس اعلام الـذریعه ۲/۱۲۰۴؛ فهرسـت واره کتـاب هـای فارسـی ۶/۲۹۴، ۵۳۹؛ فهرست نسـخه هـای فارسـی ۲/۱۶۵۱؛ نشریه دانشگاه تهران ۱/۲۱۲.

ط

«طاهر محمد بن حسن استرآبادی»

۱۰۷۱-۹۹۰ه-.ق.

از جمله سادات «استرآباد» که در «هند» درخشید، «سید طاهرمحمد نسیانی بن عماد الدین حسن صحرایی استرآبادی باغایی» است. او در «تته» از توابع «سند» به دنیا آمد. و هم در آنجا درگذشت. به همین دلیل «تتوی» نیز شهرت دارد. اما نیاکانش سال‌ها پیش از «استرآباد» به آن سامان کوچیده و در آنجا رحل اقامت افکنده بودند.

سید طاهر از مورخان و شاعران فارسی گوی «هند» بشمار می‌رود. از تحصیلات او در دیار «هند» آگاهی چندانی در دست نیست. وی در جوانی به ملازمت «میرزا غازی بیگ ترخان» متخلّص به «وقاری» استاندار «سند» درآمد. اما به سال ۱۰۵۱ه-.ق. که «میرزا غازی بیگ» برای یاری دادن به «شاه بیگ خان» رهسپار «قندهار» شد، سید طاهر از وی اجازه گرفت و از «لاهور» به «تته» بازگشت و نزد «مولانا اسحاق بهکری»، از دانشمندان پرآوازه ی آن روزگار، و «میرظهیر الدین» پسر «شکرالله شیرازی» به مطالعه دیوان‌های فارسی پرداخت.

آثار:

۱. تاریخ تته (تاریخ طاهری)

وی اثر خود را در شش طبقه تدوین کرده است. ۱- از «سومره» و احوال ایشان ۲- مردم «سمه» ۳- «میرزا شاه حسن ارغون» و «ارغونیان» ۴- «میرزا عیسی ترخان» و «ترخانیان» ۵- «میرزا پاینده محمد ترخان» و پسرش «میرزا جانی بیگ» ۶- «میرزا غازی بیگ ترخان» و خاتمه ی کار ایشان.

تاریخ طاهری چهارمین تاریخ سند است. مطالبش مبتنی بر اقوال شفاهی و دیده‌های مولف است.

نسخه های خطی:

۴ نسخه ی خطی در کتابخانه‌های «پاکستان» مثل «کتابخانه ی رضا رامپور» و «حسام الدین راشدی» موجود است. شماره برخی از آنها ۵۹۵۰ و ۱۰۸۴ است.

نسخه های چاپی:

تاریخ طاهری به کوشش «بخش خان بلوچ» در «حیدرآباد» سند به سال ۱۳۸۴ه-.ق. در قطع رقعی و ۳۸۷ + ۲۹ صفحه که ظاهراً جلد اول است، چاپ گردیده است.

۲. ناز و نیاز

به گفته‌ی «قانع تتوی»، وی ناز و نیاز را به زبان فارسی نگاشته است. اما هیچ نسخه‌ی خطی و چاپی از آن به دست نیامد.

منابع:

تاریخ نظم و نثر در ایران۱/۳۶۶؛ دانشنامه ادب فارسی در شبه قاره ۴/۱۶۳۸-۱۶۳۹؛ فرهنگ سخنوران ۳۵۳؛ گلزار جاویدان ۲/۸۳۸؛ مقالات الشعراء ۳۷۶؛ نگاهی به تاریخ ادب فارسی در هند ۳۹۱.

«طاهر بن محمد جرجانی»

قرن ؟ ه‍-.ق.

درباره ی «طاهر بن محمد جرجانی»، جز آنچه در تنها گزارشی که در فهرس مخطوطات مکتبه ی اوقاف عامه «موصل» وجود دارد، هیچ اطلاعی در دست نیست.

نام او ذیل کتاب «رساله فی الصلات و شروطها» «طاهر بن محمد الجرجانی الجلابی» آمده است.

برای شناسایی وی به منابع مختلف مراجعه شد. اما جز شیخ «ابوطیب طاهر بن علی جرجانی» از علمای قرن ششم ه-. ق.، شخص دیگری با نام طاهر شناخته نشد.

آثار:

رساله فی الصلاه و شروطها

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مدرسه ی رضوانیه موصل عراق» به شماره ۱/۱۰۹/۱۸ در ۱۷۲ برگ موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

منابع:

فهرس مخطوطات مکتبه الاوقاف العامه فی الموصل ۸/.

«طایری استرآبادی»

قرن ۹ه-.ق.

طایری از شعرای «استرآباد» در قرن نهم ه-. ق. است. از شرح احوال وی مطلبی در دست نیست. برخی منابع او را با طاهری استرآبادی یکی دانسته و سال وفاتش را ۹۲۴ یا ۹۲۹ه-.ق. ذکر کرده اند.

آثار:

دیوان

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی ملی جمهوری اسلامی ایران» به شماره ۲۵۱۴/ف در ۳۷ برگ، کتابت سده ی ۱۲ه-.ق. موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

منابع:

تاریخ نظم و نثر در ایران ۱/۳۴۵؛ تذکره ی حسینی ۱۹۷؛ تذکره ی روز روشن ۴۹۷؛ ترجمه مجالس النفائس ۷۷؛ الذریعه ۹/۶۳۵؛ شعرای مازندران و گرگان ۱۷۶؛ فرهنگ سخنوران ۳۵۴.

ظ

«ظفر بن مهدی علوی استرآبادی»

قرن ۵ ه-.ق.

محدث و فقیه شیعی، «ابوالفضل ظفر بن مهدی بن محمد بن جعفر بن محمداکبر بن جعفر الملک بن محمد بن عبدالله بن محمد بن عمر بن علی بن ابی‌طالب» علیه السلام، از سادات شریف «جرجان» و «استرآباد» است. او را «ظفر عمری» و «ابن‌داعی» نیز خوانده‌اند.

پدرش از محدثان و صاحب علم نسب بود. و در «قزوین» از شیوخ خود احادیث امام علی بن موسی الرضا علیه السلام را نقل می‌کرد.

ظفر از پدر خویش حدیث روایت می‌کند. او نزد «ابوالفتح کراجکی»، «زید بن اسماعیل حسنی» و «قاضی ابواحمد ابراهیم بن مطرف بن حسن مطرفی» فقه و حدیث را آموخت.

سید ظفر به شغل تجارت نیز اشتغال داشت و صاحب ثروت زیادی بود. مدتی در «نیشابور» زیست. شاگردان زیادی نزد او درس خواندند و فقه و حدیث فراگرفتند. از آن جمله: «ابوالفتوح نصر بن حسین بن ابراهیم غضائری»، «ابوسعد مظفر بن عبدالرحیم بن علی حمدونی»، «ابوسعد عبدالکریم بن حسین دیباجی استرآبادی»، «علی بن قاسم بن رضا حسنی» و «ابونصر سعد بن محمد بن عبدالملک نعیمی» را می‌توان نام برد.

راویانی چون «قاضی ابوالقاسم عبدالواحد بن محمد بن عبدالواحد مدنی» از او حدیث نقل کرده‌اند.

آثار:

امالی

این اثر را بزرگان علم رجال و حدیث به نام او ثبت کرده‌اند. لیکن تاکنون هیچ اثری از آن دیده نشده است.

نسخه های خطی:

تاکنون هیچ گزارشی از نسخه های خطی این اثر شناسایی نشده است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

منابع:

اعلام المولفین الزیدیه ۵۱۹؛ امل الآمل ۲/۲۴ ،۱۴۰؛ الانساب سمعانی ۴/۲۴۱؛ التدوین فی اخبار قزوین ۳/۱۰؛ تنقیح المقال ۲/۱۱۲؛ الجواهر المضیئه ۵۰؛ ریاض العلماء ۳/۵۵؛ طبقات اعلام الشیعه (الثقات العیون) ۲/۹۹؛ فهرست منتجب الدین ۱۰۴؛ المنتخب من السیاق ۴۲۴؛ موسوعه طبقات الفقهاء ۵-۱۵۰-۱۵۱.

«میر ظهیر سماکی استرآبادی»

قرن ۱۱ه-.ق.

براساس گزارش نصرآبادی، «میر ظهیر استرآبادی»، از سادات «سماکی» و یکی از شعرای «استرآباد» است.

این شاعر که عاقبت خوشی نداشت، در جوانی به تحصیل اهتمام ورزید و مدتی در کسب کمال و ادب کوشید. اما ابتلای وی به اعتیاد به مواد مخدر، سبب شد که به تنگدستی و حقارت زندگانی کند.

او برای امرار معاش در قهوه خانه ها قصه خوانی و قصه گویی می کرد و از این راه لقمه نانی به دست می آورد.

مرحوم «آقابزرگ» در «الذریعه» دیوانی را به او نسبت داده است. اما در دیگر منابع هیچ گزارشی از این دیوان به دست نیامد.

البته اشعارش برجای است و در تذکره ها نقل شده است.

ص:۲۱۴

آثار:

دیوان

نسخه های خطی:

تاکنون هیچ گزارشی از نسخه های خطی این اثر شناسایی نشده است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

منابع:

اثرآفرینان ۴/۱۲۲؛ تذکره الشعراء ۴۱۴؛ تذکره ی نصرآبادی ۶۳۴؛ الذریعه ۹/۶۵۷؛ شعرای مازندران و گرگان ۱۷۹؛ فرهنگ سخنوران ۳۶۲؛ گلزار جاویدان ۲/۸۶۲.

ع

«عاشور استرآبادی»

قرن ۱۲ه-.ق.

درباره ی عارف و ادیب استرآبادی که اشعاری به فارسی سروده و یک قطعه منظومه ی عرفانی را ترجمه کرده است، آگاهی بسیار اندکی در دست داریم.

نخست «آقابزرگ» گزارش مختصری از وی به دست داده است. در این گزارش، گفته می شود: مرحوم «ملا۔ صدرای شیرازی»، در تفسیر سوره فاتحه یک منظومه ی عرفانی را نقل کرده است که عاشور استرآبادی آن را به فارسی ترجمه و به نظم سروده است.

آثار:

ترجمه منظومه عرفانی

نسخه های خطی:

تاکنون هیچ گزارشی از نسخه های خطی این اثر شناسایی نشده است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

منابع:

تذکره ی شعرای فارسی سرا ۲۸؛ تراجم الرجال ۲/۷-۸؛ طبقات اعلام الشیعه (الکواکب المنتشره) ۹/۴۰۷.

«عباس سپهر استرآبادی»

قرن ۱۴ه-.ق.

بنابر گزارش مختصری که از دیوان وی در «فهرست نسخه های خطی کتابخانه آیت الله العظمی گلپایگانی (ره)»، در دست داریم، گویا شاعری است گمنام از دیار «استرآباد». از شرح احوال و آثار وی هیچ اطلاع دیگری به دست نیامد.

به درستی نمی دانیم که آیا «عباس سپهر استرآبادی» به خاندان مرحوم «آیت الله عبدالعالی سپهر استرآبادی» فرزند «شیخ

عبدالرزاق مجتهد» انتساب دارد یا به خاندان «میرزا مهدی سپهری» وابسته است؟

البته شخصی به نام دکتر «عباس سپهر گرگانی» که مقالاتش در نشریه ی «نامه ی قابوس» منتشر شده است، شباهت نامی با وی دارد. لیکن نمی دانیم این پزشک که در زمینه ی تغذیه قلم می زند، ارتباطی با شاعر یاد شده دارد یا نه؟

در هر صورت شاعری با این نام در سده ی چهارده ه-.ق. در «استرآباد» می زیست که از زندگانی وی گزارشی در دست نیست.

آثار:

دیوان

مجموعه ای از قطعات و غزلیات شاعر است که در چند برگ جمع آوری شده است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه آیت الله العظمی گلپایگانی (ره)» به شماره ۸۸۲۴ کتابت سده ی ۱۴ه-.ق. موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

منابع:

فهرست نسخه های خطی کتابخانه آیت الله العظمی گلپایگانی (ره) ۴/۱۸۸۶.

«سید عبدالحسین بن عبدالوهاب حسینی استرآبادی»

قرن ؟ ه‍-.ق.

درباره ی «سید عبدالحسین حسینی استرآبادی»، هیچ نوع آگاهی نداریم. فقط در میان کتاب‌های خطی «مسجد جامع گوهرشاد» یک اثر به او نسبت داده شده است.

حتی نمی‌دانیم این دانشمند شیعی در چه زمانی می‌زیست. چگونه تحصیل نموده، و در کدام شهرها زندگانی کرده است.

به نظر می‌رسد از علمای متاخر است. شاید از علمای قرن ۱۲ و ۱۳ بشمار برود. برای آگاهی بیشتر از شرح احوال وی، باید کتابش بررسی شود.

آثار:

حاشیه شرح تجرید

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مسجد گوهرشاد» «مشهد» به شماره ۱/۱۰۶۰، کتابت سده ۱۱ه‍-.ق. موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

منابع:

فهرست چهار کتابخانه ی مشهد ۱/۲۷۰؛ معجم التراث الکلامی ۳/۲۹-۳۰.

«سید عبدالحی بن عبدالوهاب حسینی استرآبادی»

(نظام الدین عبدالحی)/ قرن ۱۰ه‍-.ق.

«امیر نظام الدین عبدالحی بن عبدالوهاب بن طاهر» یا «علی بن داوود حسینی اشرفی استرآبادی»، فقیه، متکلم، مدرس و قاضی شهر «هرات» بود.

او در «استرآباد» دیده به جهان گشود. تحصیلاتش را در زادگاهش و نزد والد گرامش آغاز کرد. پس از گذراندن دوره مقدمات و سطوح عالی، از محضر بزرگانی چون «محقق کرکی» بهره برد.

او همچنـان در منطق، کلام، حکمت و ادب، پی گیر تحقیق و مطالعه بود. تا به «هرات» رفت. در آنجا به دلیل مهارتش در علوم مختلف، مورد توجه «میرزا حسـین بایقرا» قرار گرفت و از سوی وی به عنوان مـدرس در «مـدرسه ی گوهرشاد بیگم» برگزیـده شد.

در آن دوران منطقه «هرات» و «خراسـان»، مورد تـاخت و تـاز «ازبکان» قرار می گرفت. زمانی که «شاه اسـماعیل» آنان را عقب رانـد و بر «هرات» مسـلط شد، میر عبدالحی را بر مسـند قضاوت در «هرات» گماشت. این سـمت تا زمان مرگ «شاه اسـماعیل» ادامه داشت. پس از فوت وی و تسـلط «ازبکان» بر آن نواحی، سـید عبدالحی از ترس گزند بدخواهان و دشمنان، به «کوهبنان» «کرمان» سفر کرد و تا آخر عمر در آنجا زیست.

پدرش، سـید عبدالوهاب حسـینی نیز از علما و قضات مشـهور «استرآباد» است. در جای خود به شـرح احوال و اختلاف نظر در نام نیاکانش خواهیم پرداخت.

آثار:

بـاوجود اینکه مرحـوم «افنـدی» و «آقـابزرگ تهرانی» از وجـود و رویت آثـار متعـدد وی خـبر می‌دهنـد، بجز چنـد مورد نـادر، گزارش مفصلی از نسخه‌های خطی آثار وی در دست نیست.

۱. اصول الدین

اثری است استدلالی، در بیان اصول دین از دیدگاه شیعه.

نسخه های خطی:

بنا به گفته‌ی مرحوم «آقابزرگ»، ۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی خصوصی سید راجه محمدمهدی» «فیض‌آباد» موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۲. ترجمه باب حادی عشر

سید عبدالحی «باب حادی عشر» «علامه حلی» را به فارسی ترجمه کرده است. این ترجمه بیشتر برای دانشجویان حوزه های علمیه کاربرد دارد؛ زیرا به صورت تحت اللفظی ترجمه شده است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آیت الله العظمی مرعشی نجفی (ره)» به شماره ۱/۶۳۵۷ در ۱۲ برگ، کتابت سال ۱۰۰۳ه-.ق. موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۳. ترجمه مکارم الاخلاق

متن «مکارم الاخلاق» نوشته ی «رضی الدین ابونصر حسن طبرسی» متوفای ۵۳۸ ه-.ق. است که در ۱۲ باب آن را نگاشته است.

حدود هشت تن این اثر گران قدر را ترجمه کرده اند. از جمله «نصیر الدین محمد بن عبدالکریم استرآبادی» که در جای خود به آن اشاره خواهد شد.

هم چنین امیرنظام الدین عبدالحی استرآبادی دست به ترجمه ی آن یازیده است. از نظر کارشناسان، ترجمه ی عبدالحی دقیق تر و به گونه ی اصل نزدیک تر و بدون افزودگی است.

تعدادی از نسخه های خطی این ترجمه بدون نام و نشان در کتابخانه ها فهرست شده و درست شناسایی نگردیده است. آنچه در دسترس بود در ذیل شرح داده می شود.

نسخه های خطی:

۲ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آستان قدس رضوی (ع)» به شماره ۹۷۲۶ و کتابت سده ۱۲ه-.ق. و شماره ۱۶۶۳۹ در ۱۸۰ برگ، کتابت سال ۱۲۳۳ه-.ق. موجود است.

۳ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آیت الله العظمی مرعشی نجفی (ره)» به شماره ۱/۹۶۷۳ در ۱۸۴ برگ، کتابت سال ۱۲۴۰ه-.ق.، شماره ۹۷۵۷ در ۱۴۵ برگ و شماره ۱۰۶۶۱ در ۱۲۳ برگ و کتابت سال ۱۱۲۳ه-.ق. موجود است.

۳ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی دانشکدهی الاهیات و معارف مشهد» به شماره ۱۶۲۳ در ۲۳۳ برگ و کتابت سال ۱۲۳۶ه-.ق.، شماره ۴/۱۳۸۰ آخرش ناقص و شماره ۱۱۳۹ در ۲۹۵ برگ، موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی حوزه ی علمیه ی امام صادق (ع)» «اردکان» به شماره ۲/۱۸۵ در ۱۳۳ برگ، کتابت سده ۱۱ه-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی خصوصی طبسی حائری» در «قم» به شماره ۱۳۰ موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی دانشگاه لنینگراد» به شماره ۳/۱۱۶۹ در ۱۴۰ برگ موجود است.

۲ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی عمومی خیرپور» به شماره ۵/۲۹۷ ا.ب.و. در ۴۸۸ برگ، کتابت سال ۱۰۹۰ه-.ق. و شماره ۵/۲۹۷ ب. و. ا. کتابت سال ۱۱۳۳ه-.ق. موجود است.

۲ نسخه ی عکسی در «کتابخانه ی مرکزی دانشگاه تهران» به شماره ۲۴۰۲ و شماره ۲۴۳۰، هر دو در ۳۰۶ برگ موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی جامع کبیر یزد» موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۴. تفسیر آیه ی «لقد کرمنا بنی آدم»

مولف در این اثر، آیه ی فوق از سوره ی اسرا را تفسیر و توضیح داده است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی موزه ی ملی بریتانیا» به شماره Or ۶۲۷۱ کتابت سال ۹۱۴ه-.ق. موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۵. حاشیه علی تصورات شرح الشمسیه القطبی

میر عبدالحی این حاشیه را بر «بخش تصورات» «شرح شمسیه» نگاشته است. وی حاشیه ی دیگری با عنوان «حاشیه تحریر القواعد المنطقیه فی شرح الرساله الشمسیه» دارد که به نظر می رسد با این حاشیه، یک اثر محسوب می گردد. از این رو نسخه های خطی هردو را در اینجا معرفی می کنیم.

نسخه های خطی:

گویا نزد مرحوم «افندی» ۱ نسخه از آن وجود داشت.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آستان قدس رضوی (ع)» به شماره ۱۱۴۲ در ۱۶ برگ با عنوان «حاشیه بر حاشیه شرح شمسیه» موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی دانشکدهی الاهیات دانشگاه تهران» به شماره ۴/۵۲۸ با عنوان «حاشیه تحریر القواعد» موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مدرسه ی الحجیات موصل» به شماره ۴/۴۷/۲۲ موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «موزه ی ایران باستان» به شماره ۱/۴۳۳۸ با عنوان «حاشیه بر تحریر القواعد المنطقیه فی شرح الشمسیه» موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۶. حاشیه علی الحاشیه الشریفیه

نسخه های خطی:

گویا نزد مرحوم «افندی» ۱ نسخه از آن وجود داشت.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۷. حاشیه علی حاشیه الشمسیه

حاشیه ای است بر «حاشیه شمسیه» در منطق.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی حوزه ی علمیه ی حجت بن حسن عسکری (ع)» به شماره ۱۸ در ۱۰۹ برگ، کتابت سال ۹۲۸ه-.ق. موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۸. حاشیه علی تصدیقات الشریفیه

نسخه های خطی:

گویا نزد مرحوم «افندی» ۱ نسخه از آن وجود داشت.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۹. حاشیه علی بحث تمام المشترک

نسخه های خطی:

گویا نزد مرحوم «افندی» ۱ نسخه از آن وجود داشت.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۱۰. حاشیه علی بحث العلل الاربع

نسخه های خطی:

هیچ گزارشی از نسخ خطی آن در دست نیست. فقط مرحوم «افندی» در کوهبنان نسخه‌ای از آن را دیده است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۱۱. حاشیه علی شرح الهدایه الاثیریه میبدی

«هدایه الحکمه» اثر «اثیر الدین مفضل بن عمر ابهری» متوفای ۷۰۰ه‍-.ق. است. «هدایه»ی «اثیر الدین»، به وسیله علما شرح شده است. یکی از این شروح، «شرح امیر حسین

بن معین الدین حسینی میبدی» متوفای ۹۰۹ه-.ق. است. سید عبدالحی بر این شرح حاشیه نگاشته است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مسجد جامع گوهر شاد» به شماره ۲/۱۰۶۰ موجود است.

۱ نسخه ی خطی هم در «فهرست کتابخانه‌های غرب (مدرسه ی آخوند همدان)» به شماره ۱/۲۰۶ معرفی شده است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۱۲. حاشیه بر شرح قاضی میر حسین میبدی

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آستان قدس رضوی (ع)» به شماره ۷۹ در ۷۳ برگ موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۱۳. حاشیه علی فرائض النصیریه

میر عبدالحی این حاشیه را به شکل توضیحی بر کتاب «فرائض» «خواجه نصیر الدین طوسی» نگاشته است. به عقیده صاحب نظران، مولف سعی کرده است با حواشی خود مشکلات کتاب «فرائض» را کاهش دهد و به درک آن کمک نماید.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی ملی جمهوری اسلامی ایران» به شماره ۷/۷۹۵ف در ۱۹ برگ موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۱۴. الخطب

نسخه های خطی:

هیچ گزارشی از نسخ خطی آن در دست نیست. لیکن مرحوم «افندی» ادعا می کند: «نسخه‌هایی از این کتاب و دو شرح وی بر «الفیه» «شهید ثانی»، در اکثر شهرها، خصوصا کوهبنان موجود است.»

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۱۵. رساله فی ترجمه الرساله الالفیه الشهیدیه

نسخه های خطی:

گویا نزد مرحوم «افندی» ۱ نسخه از آن وجود داشت. این رساله به زبان فارسی است. آن را به خواست برخی از امرا نوشته است. ظاهراً همراه آن فوائدی متعلق به نماز، زکات و نکاح است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۱۶. رساله معضلات

ظاهراً در تشریح و توضیح و حل مشکلات و معضلات از معارف دینی اعم از اصول و فروع، نگارش یافته است.

نسخه های خطی:

هیچ گزارشی از نسخ خطی آن در دست نیست.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۱۷. رساله‌ای در علوم مختلف

بنا به گفته‌ی مرحوم «افندی»، در موضوعات مختلفی مانند: منطق و کلام و فقه نوشته است. این رساله در دو مقاله و یک خاتمه به سال ۹۵۹ه‍-.ق. تالیف شده است.

نسخه های خطی:

فقط مرحوم «افندی» آن را درکوهبنان دیده است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۱۸. شرح الفیه شهید (کبیر)

میر عبدالحی استرآبادی بر «الفیه» «شـهید اول»، «محمد بن مکی عاملی» متوفای ۷۸۶ه‍-.ق.، شرح مفصلی نگاشته است. شرحی که برای پژوهشگر کاربرد دارد.

گفته می شود شرح مبسوط وی برای استفاده عموم سنگین و طولانی بود. از این رو، پس از مهاجرت به «کرمان» و بنا به درخواست تعدادی از علما و طلاب «کرمان»، نیز برخی بزرگان آن شهر، همان شرح را بار دیگر مختصر کرد.

مرحوم «افندی» شرح مبسوط وی را بسیار ستوده است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مسجد جامع گوهر شاد» «مشهد» به شماره ۸۲۱ در ۳۶ برگ، کتابت سال ۱۰۹۸ه-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «فهرست نسخه‌های خطی چهار کتابخانه ی مشهد» گزارش شده است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی عمومی امیرالمومنین (ع)» «نجف اشرف» به شماره ۳۶-۲ کتابت سال ۹۴۹ه-.ق. موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۱۹. شرح الفیه شهید (متوسط)

این شرح که خلاصه شرح مبسوط وی بر «الفیه» «شهید اول» است، برای بار دوم و با عناوی «قوله قوله» در «کرمان» تحریر شده است.

مولف آن را در شوال ۹۴۵ه-.ق. به پایان برده است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مرکز احیاء تراث اسلامی قم» به شماره ۹-۱۰ در ۱۳۲ برگ، کتابت در عصر مولف موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۲۰. شرح تهذیب المنطق

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آستان قدس رضوی (ع)» به شماره ۱۰۸۷ در ۸۱ برگ موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی عمومی امیرالمومنین (ع)» در «نجف اشرف» موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۲۱. شرح الرساله الوضعیه

این شرح به زبان عربی و در موضوع معانی و بیان نگارش یافته است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی دانشکدهی الاهیات و معارف مشهد» به شماره ۱۸۲۳ در ۳۰ برگ و کتابت سال ۹۷۱ه-.ق. موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۲۲. لسان الالهام

لسان الالهام بالمعضلات النافعه فی المباحثات و المذاکرات، در دو مقاله و در تشریح اصول منطق و مناظره تدوین شده است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی ملی شهر رشت» به شماره ۳ ل کتابت سده ۱۱ه-.ق. موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۲۳. معراج الخیال

نسخه های خطی:

هیچ گزارشی از نسخ خطی آن در دست نیست.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۲۴. معضلات

نویسنده، معضلات را در دو مقاله و یک خاتمه، به زبان عربی و برای بیان اشکالات علوم حکمیه و فقهیه تدوین کرده است. سید عبدالحی این اثر را به سال ۹۵۹ه-.ق. پایان برده است. دور نیست گفته شود، کتاب معضلات، همان «لسان الالهام» این مولف است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آستان قدس رضوی (ع)» به شماره ۷۹۸۶ در ۶۹ برگ، کتابت سال ۹۵۹ه-.ق. موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۲۵. منظومه فارسی

اشعار فارسی و عربی مولف در علوم مختلف است.

نسخه های خطی:

هیچ گزارشی از نسخ خطی آن در دست نیست.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

منابع:

اثرآفرینان ۱/۲۶۵؛ اعیان الشیعه ۷/۴۵۸؛ حبیب السیر ۴/۶۱۴-۶۱۵؛ الذریعه ۲/۱۸۹ و ۴/۸۱، ۱۳۸ و ۶/۷۴، ۸۹، ۱۳۹ و ۱۳/۱۶۱ و ۱۵۳۲۷ و ۲۰/۳۵۹ و ۲۲/۱۴۶، ۱۴۸؛ رجال کتاب حبیب السیر ۱/۲۸۸؛ روضات الجنات ۴/۱۸۷-۱۸۹؛ ریاض العلماء ۳/۸۷-۹۰؛ ریحانه الادب ۶/۲۰۱-۲۰۲؛ طبقات اعلام الشیعه (احیاء الداثر)۴/۱۱۹-۱۲۰؛ فرزانگان مازندران ۱/۹۲-۹۴؛ فرهنگ بزرگان اسلام و ایران ۲۶۵؛ فهرست ادبیات فارسی بر مبنای تالیف استوری ۱/۵۴۱، ۵۴۴؛ فهرست نسخه‌های خطی چهار کتابخانه‌ی

مشهد ۷۰، ۳۱۴؛ فهرست نسخه‌های خطی فارسی ۲/۱۵۷۶ و ۵/۳۸۸، ۴۱۵، ۵۹۸؛ فهرس اعلام الذریعه ۲/۱۳۱۰؛ فهرست واره کتاب های فارسی ۳/۱۵۹۴ و ۶/۶۲۷-۶۲۸؛ الفوائد الرضویه ۲۲۶؛ مخطوطات و اسناد میبد ۲۶؛ معجم التراث الکلامی ۱/۳۰۹ و ۲/۲۳۰ و ۵/۱۰۲-۱۰۳؛ معجم المولفین ۵/۱۰۸؛ معجم طبقات المتکلمین ۳/۲۹۶-۲۹۷؛ موسوعه طبقات الفقهاء ۹/۱۱۵؛ نسخه پژوهی ۱/۱۱۶؛ هدیه العارفین ۱/۵۰۸.

«عبدالرحمن جرجانی»

قرن ؟ه‍-.ق.

درباره ی «عبدالرحمن جرجانی» هیچ گونه اطلاعی در دست نیست. همین‌قدر می‌دانیم که شخصیتی به نام عبدالرحمن جرجانی وجود داشت.

برای عبدالرحمن جرجانی دو اثر در منابع دیده شده است. یکی در موضوع صرف و نحو در «کتابخانه ی گنج‌بخش» و دیگری به نام بیان تریاق در «تمبوکتو» (تنبکتو).

در تاریخ، شخصیتی به نام «زینب» دختر «ابوالقاسم عبدالرحمن جرجانی» از بانوان فاضل قرن ششم و هفتم ه‍-. ق. یاد شده است. اما هیچ ارتباطی میان این دو تن به دست نیامد.

تاریخ و دوران زندگانی او نیز مشخص نشد. به هرروی دو اثر او در ذیل معرفی می گردد.

آثار:

۱. بیان تریاق فی شرح التریاق

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مرکز احمد بابا للتوثیق و البحوث التاریخیه» در «تنبکتو» موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۲. صرف و نحو عربی (منثور)

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی گنج‌بخش» «پاکستان» به شماره ۲/۴۹۰ موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

منابع:

فهرست نسخه‌های خطی کتابخانه ی گنج‌بخش پاکستان ۱/۶۶۹؛ فهرس مخطوطات مرکز احمد بابا للتوثیق و البحوث التاریخیه بتنبکتو ۵/..

«عبدالرحمن بن محمد ادریسی استرآبادی»

۰۰۰ – ۴۰۵ (۴۴۵)ه-.ق.

محدث و مورخ قرن چهارم ه-. ق.، «ابوسعد عبدالرحمن (عبدالله) بن محمد بن محمد بن عبدالله بن ادریس استرآبادی جرجانی»، در «جرجان» متولد شد.

او پس از فراگیری مقدمات، به شنیدن و نقل حدیث روی آورد. سفرها کرد و از «ابوالعباس اصم» و «ابواحمد بن عدی» و «ابوبکر اسماعیلی» و «خلیل سجزی» در شهرهای مختلف، حدیث شنید و به دیگران نقل کرد.

عبدالرحمن ادریسی پس از سفرهایش، رهسپار «سمرقند» شد و در آنجا سکنا گزید تا وفات کرد.

برخی منابع مانند «زرکلی» در «الاعلام»، وفاتش را در «استرآباد» نوشته اند. همین منبع، در جای دیگری نام او را عبدالله نوشته است.

آثار:

۱. تاریخ استرآباد

ظاهراً تاریخ عمومی «استرآباد» و بیان رجال و مشاهیر آن شهر است.

نسخه های خطی:

هیچ گزارشی از نسخ خطی آن در دست نیست.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۲. تاریخ سمرقند

نسخه های خطی:

هیچ گزارشی از نسخ خطی آن در دست نیست.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۳. الشیوخ و الابواب (الابواب و الشیوخ)

نسخه های خطی:

هیچ گزارشی از نسخ خطی آن در دست نیست.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

منابع:

الاعلام زرکلی ۳/۳۲۵ و ۴/۱۲۱؛ الانساب سمعانی ۱/۹۹-۱۰۰؛ ایضاح المکنون ۱/۲۱۳؛ البدایه و النهایه ۱۱/۳۵۴؛ تاریخ بغداد ۱۰/۳۰۲-۳۰۳؛ تاریخ جرجان ۲۶۰؛ تذکره الحفاظ ۳/۱۰۶۲-۱۰۶۳؛ سیر اعلام النبلاء ۱۴/۴۰۳ و ۱۶/۹۴، ۵۲۱ و ۱۷/۷۹، ۱۱۵؛ شذرات الذهب ۵/۳۱؛ العبر فی خبر من غبر ۳/۹۲؛ عیون التواریخ ۱۳/۵؛ فرهنگ نام‌آوران خراسان ۴۴؛ کشف الظنون ۲۸۱، ۲۹۶؛ لباب الالباب ۱/۲۹۱؛ لغت نامه ی دهخدا (ذیل ادریسی) ۱۵۶۳؛ معجم المولفین ۲/۱۱۹؛ المنتظم فی تاریخ الامم و الملوک ۷/۲۷۳؛ النجوم الزاهره ۴/۲۳۷؛ هدیه العارفین ۱/۵۱۵.

«عبدالرحیم بن محمد حسینی جرجانی»

قرن ۱۰ه-.ق.

از شرح حال و آثار این فقیه و دانشمند جرجانی، جز مرحوم «افندی»، هیچ مورخ و شرح حال نگاری سخن نگفته است.

بنا به گزارش وی، «عبدالرحیم بن محمد حسینی جرجانی»، عالمی خوش خط و زیبا نویس بود؛ زیرا مرحوم «افندی» نسخه ای از کتاب وی را به خط خودش دیده و آن را توصیف کرده است.

عبدالرحیم جرجانی از علمای دولت صفوی و معاصر «شاه تهماسب» بود. اما از زادگاه، محل تحصیل و فوت وی اطلاعی نداریم.

آثار:

التحفه الشاهیه

این کتاب فقهی به زبان عربی و در پنج مقصد و یک خاتمه نگارش شده است. مقصد اول در باب طهارت، دوم در صلات، سوم در امان الکفار، چهارم در احکام اسیران و پنجم در مسائل لقطه بحث می کند.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی از این اثر را مرحوم «افندی» در «هرات» و به خط مولف دیده است.

براساس همین گزارش، سال تالیف کتاب ۹۷۸ه-.ق. است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

منابع:

الذریعه ۳/۴۴۴؛ ریاض العلماء ۳/۱۱۱-۱۱۲؛ مرآه الکتب ۴/۳۱۹.

«عبدالرشید بن حسین استرآبادی»

قرن ۴ه-.ق.

«عبدالرشید بن حسین بن محمد استرآبادی»، عالم، مفسر و محدثی است که ظاهراً در قرن چهارم ه-. ق. می زیست.

اندک آگاهی ما از شرح احوال و آثار وی، این است که از «محمد بن عبدالله بن جعفر الحمیری» نقل می کند.

از آنجا که «حمیری» اجازاتی به سال ۳۰۴ه-.ق. نگاشته است، بنا بر این، ظن قوی بر تعیین زمان حیات وی، قرن چهارم است.

در هر حال از وی دو اثر نقل شده است که در ذیل به معرفی آنها می پردازیم.

آثار:

۱. تاویل الایات

همان طور که از نام اثر آشکار می گردد، در تفسیر و تاویل آیات قرآن کریم نگاشته شده است.

گویا این اثر تا قرن هفتم برجای بود؛ زیرا «سید رضی الدین علی بن طاووس» در «سعد السعود» از کتاب عبدالرشید استرآبادی، مطالبی نقل می کند.

نسخه های خطی:

هیچ گزارشی از نسخ خطی آن در دست نیست.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۲. مناقب النبی (ص) و الائمه (ع)

مجموعه احادیث و شرح آیاتی است که در فضایل و مناقب رسول اکرم صلی الله علیه و آله و ائمه اطهار علیهم اسلام وارد شده است.

نسخه های خطی:

هیچ گزارشی از نسخ خطی آن در دست نیست.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

منابع:

الذریعه ۳/۳۰۳ و ۲۲/۳۳۵؛ ریاض العلماء ۳/۱۱۶؛ کتابخانه ی ابن طاووس ۴۰۱؛ فهرس التراث ۱/۳۰۸؛ معجم التراث الکلامی ۵/۲۷۷.

«عبدالعلی بن احمد گرگانی»

قرن ۱۳ و ۱۴ه-.ق.

از دیگر شخصیت هایی که باید برای رفع اشتباه در این مجموعه نام برده شود، «میرزا عبدالعلی بن احمد گوگانی» است؛ زیرا آثار وی را به «عبدالعلی بن احمد گرگانی، گرکانی، کرکانی، جاودانی، جاوجانی و جوجانی» نسبت داده اند. اما حقیقت این است که وی از مردم «گاوگان» است. این شهر امروزه «گوگان» نامیده می شود و در ۴ کیلومتری غرب «آذرشهر» و ۴۵ کیلومتری جنوب غرب «تبریز» قرار دارد.

منابع:

فهرست واره کتابهای فارسی ۴/۲۸۷۴.

«عبدالرفیع بن عبدالله فندرسکی استرآبادی»

حدود ۱۲۷۳-۱۳۱۲ه-.ق.

«عبدالرفیع بن عبدالله استرآبادی»، فقیه فاضل و دانشمند صاحب نامی در عصر خود بود.

ظاهراً در سال فتح «هرات» (۱۲۷۳ه-.ق.) در «فندرسک» «استرآباد» جامه ی هستی پوشید و پس از تحصیل مقدمات و مراحلی از دانش آن روزگار، رهسپار مراکز علمی و دینی «عراق» (عتبات عالیات) گردید.

در «نجف اشرف» و «کربلا» از استادان بزرگ بهره برد و به مقام بلند علمی دست یافت. آنگاه راهی سرزمین مادری خود شد

و در «رامیان» زندگی کرد. تا سال ۱۳۱۲ه‍-.ق. زنده بود. شاید چند سال پس از آن بدرود حیات گفته است.

نویسنده «تراجم الرجال» احتمال داده است، عبدالرفیع استرآبادی همان شخص است که «آقابزرگ» در «نقباءالبشر» با نام «محمدرفیع استرآبادی» از وی سخن گفته است؛ زیرا عبدالرفیع در برخی از آثارش، نام خود را «محمدرفیع» نوشته است.

باتوجه به تقارن زمانی، این احتمال صحیح به نظر می رسد. در آن صورت باید گفت صاحب «المآثر» او را «صدرالافاضل» استرآبادی و مجتهدی که ساکن «کلاته خیج» است، توصیف کرده است.

آثار:

۱. الفوائد الغرویه

این اثر، یک کتاب فقهی مختصری است که به روش کتاب های فقهی معروف، نگارش یافته است.

مولف سعی کرده است مسائل مشکل فقهی را مطرح و بدون حاشیه گویی و تطویل، به آنها پاسخ دهد.

وی در آغاز کتاب، در نه فائده، مطالب کلی فقه و استنباط احکام را توضیح داده است. سال تالیف این اثر ۱۳۰۱ه‍-.ق. است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آیت الله العظمی مرعشی نجفی (ره)» به شماره ۸۸۵۱ در ۱۹۱ برگ، کتابت سال ۱۳۰۱ه‍-.ق.، به خط مولف و با تصحیح و حواشی موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۲. مجموعه فی الاحادیث

نسخه های خطی:

هیچ گزارشی از نسخ خطی آن در دست نیست.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

منابع:

تراجم الرجال ۲/۵۱؛ چهل سال تاریخ ایران ۱/۲۹۰؛ نقباء البشر ۲/۷۸۵؛ المآثر و الآثار ۲۱۵.

«عبدالعزیز بن اردشیر استرآبادی»

قرن ۸ و ۹ه-.ق.

شاعر، ادیب و مورخ ایرانی، که در «استرآباد» دیده به جهان گشود و در «بغداد» بالید. از شرح زندگانی و مراحل تحصیلی وی آگاهی قابل توجهی در دست نیست.

می توان حدس زد که وی تحصیلاتش را در زادگاهش «استرآباد» آغاز کرد. شاید در «بغداد» آن را تکمیل نمود و در نظم و نثر فارسی و عربی مهارت یافت. تا جایی که در شمار دبیران زبردست روزگار خود درآمد.

او پس از دست یافتن به شهرت، به درگاه «سلطان احمد جلایر» راه یافت و در صدر مجلس ادبا قرار گرفت.

گفته می شود، «قاضی برهان الدین احمد»، حکمران «سیواس» و «قیصریه»، آوازه ی عزیز استرآبادی را شنید و خواستار آمدن وی به درگاه خود شد. اما با مخالفت «سلطان احمد جلایر» روبه رو شد؛ زیرا وی حاضر نبود ندیمی چون عزیز استرآبادی را از دست بدهد.

«قاضی برهان الدین» کسانی را فرستاد و وعده هایی به عزیز استرآبادی داد تا بتواند او را مخفیانه به سوی خود جلب نماید.

عاقبت باوجود مراقب هایی از سوی «سلطان احمد جلایر»، «قاضی برهان الدین» توانست عزیز استرآبادی را فراری داده و به دربار خود ببرد.

اما عزیز استرآبادی در کتابش «بزم و رزم»، داستان را چنین نقل می کند: که پس از گشودن «بغداد» به دست «امیرتیمور»

(۷۹۵ه‍-.ق.)، با «سلطان احمد جلایر» از «بغداد» گریخت و پس از چندی به «مشهد» پناه برد. در آنجا به اسارت سپاهیان «تیمور» درآمد و او را نزد «میران شاه»، پسر «تیمور»، در «حله» بردند و «میران شاه» او را بنواخت.

آنگاه که رهسپار دیاربکر بودند، در حوالی «ماردین» از دست سپاهیان «تیمور» گریخت و از راه «آمد» به «سیواس»، نزد «قاضی برهان الدین» شتافت.

به هر حال عزیز استرآبادی در «سیواس» به منصب قضاوت و تدریس گماشته شد. او تا سال ۸۰۰ ه‍-.ق. که «قاضی برهان الدین» کشته شد، در «سیواس» زندگی کرد. پس از آن به «مصر» رفت و تا پایان عمر در آنجا ماند.

آثار:

۱. بزم و رزم (تاریخ برهان الدین قاضی سیواسی)

این اثر تاریخی، به نثر آمیخته به نظم تالیف شده است. وی نخست می خواست آن را به عربی بنویسد. اما برای استفاده مردم «آسیای صغیر» و ایرانیان، زبان فارسی را انتخاب کرد.

نثر عزیز در این اثر منشیانه و کمی دشوار است. اما به دلیل گزارش هایی که از روی دادهای دوران خود به دست می دهد، حایز اهمیت است. او کتاب را در تاریخ زندگانی و سلطنت «قاضی برهان الدین» نگاشته است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی ایاصوفیای ترکیه» به شماره ۳۴۶۵ موجود است.

نسخه های چاپی:

این کتاب به کوشش «محمدفواد کوپرولو»، به سال ۱۹۲۸م. در دارالفنون «استانبول» در ۵۴۱ صفحه وزیری، با مقدمه و فهارس بسیار مفید چاپ شده است.

کتاب بزم و رزم به وسیله «مرسل اوزترک» به زبان ترکی استانبولی ترجمه شده و به سال ۱۹۹۰م. توسط انتشارات وزارت فرهنگ «آنکارا» منتشر گردیده است.

۲. دیوان شعر

نسخه های خطی:

هیچ گزارشی از نسخ خطی آن در دست نیست.

نسخه های چاپی:

به گزارش «آقابزرگ» دیوان عزیز استرآبادی، در «استانبول» و به سال ۱۹۲۸م. چاپ و منتشر شده است.

منابع:

اخبار سلاجقه روم ۵۲۳؛ بزم و رزم (به کوشش محمدفواد کوپرولو)، مقدمه؛ پارسی نویسان آسیای صغیر ۲۱؛ تاریخ العراق بین الاحتلالین ۲/۵؛ تاریخ نظم و نثر در ایران ۱۹۳-۱۹۴؛ التعریف بالمورخین ۲۰۷-۲۰۹؛ دانشنامه ادب فارسی در شبه قاره هند ۶/۶۰۴-۶۰۵؛ دانشنامه زبان و ادب فارسی ۲/۱۳-۱۴؛ الذریعه ۹/۷۱۷-۷۱۸؛ ریحانه الادب ۴/۳۶۱؛ زبان و ادب فارسی در قلمرو عثمانی ۱۳۶-۱۳۷؛ زندگی شگفت آور تیمور ۱۱۷-۱۱۹؛ عجایب المقدور فی نوائب تیمور ۸۰-۸۱؛ فهرست کتاب های چاپی فارسی ۱/۷۶۲؛ فهرست کتب خطی عربی و فارسی و ترکی، ادگار بلوشه ۱/۳۷۰؛ فهرست واره کتاب های فارسی ۱/۵۸۵؛ کشف الظنون ۱/۲۹۹-۳۰۰؛ مولفین کتب چاپی فارسی و عربی ۴/۵۵؛ نامه فرهنگستان، مقاله فاطمه مدرسی، ۷/۱ صفحه ۷۸؛ نگاهی به روند نفوذ و گسترش زبان و ادب فارسی در ترکیه ۱۳۰-۱۳۴.

«سید عزیزالله بن امام ویردی موسوی فندرسکی استرآبادی»

قرن ۱۴ه-.ق.

«سید عزیزالله بن امام ویردی گرگانی»، فقیهی مبارز و در عین حال بی نام و نشان از سرزمین «استرآباد» است.

وی در «استرآباد» زاده شد و پس از تحصیل مقدمات و بخشی از سطوح، به «مشهد» مقدس سفر کرد. در آنجا بخش دیگری

از سطوح را نزد علمای «مشهد» به پایان برد. آنگاه عازم عتبات عالیات گردید و در محضر «آخوند ملا محمدکاظم خراسانی» و «سید محمدکاظم یزدی طباطبایی» به تحصیل در مراحل عالی ادامه داد و به درجه ی اجتهاد رسید.

او در دوران مبارزات علما علیه استعمار «انگلیس»، از پیشگامان محسوب می شد.

مرحوم «آقابزرگ» وی را دانشمندی شجاع و قوی القلب توصیف کرده است. بنا به گزارش وی، سید عزیزالله در جبهه های جنگ علیه انگلیسی ها شرکت می جست و در عملیات ها مانند یک فرمانده از ابزار و آلات جنگی و امکانات مختلف بهره می برد.

«آقابزرگ» در این گزارش تصریح می کند که وی پس از پایان جنگ به وطنش «ایران» بازگشت و ما از سرنوشت وی بی خبر ماندیم. تا اینکه در سال ۱۳۷۰ه‍.-ق. «سید عزیزالله تهرانی» فوت کرد و جنازه ی او را به «نجف اشرف» انتقال دادند. اهل «نجف اشرف» چون نام سید عزیزالله را به نیکی و مردانگی می شناختند، تصور کردند که همان سید عزیزالله

استرآبادی است. برای تجلیل از مقام شامخ عالمی مبارز، تشییع جنازه ی باشکوهی انجام دادند.

آثار:

۱. التذکره فی اصول الفقه

سید عزیزالله این اثر مختصر را در بیان قواعد اصول فقه، در ۲۴ ذی حجه سال ۱۳۲۸ه-.ق. نگاشته است.

کتاب در یک مقدمه و چند مقصد و یک خاتمه تنظیم شده است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آیت الله العظمی مرعشی نجفی (ره)» به شماره ۲/۷۹۶۲ در ۱۱۳ برگ و به خط مولف موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۲. الفقه (عزیز المرام)

سید عزیز الله نتوانسته است این کتاب را کامل کند؛ زیرا بخشی از فقه را نوشته و تا تاریخ ۲۴ ربیع الثانی سال ۱۳۲۳ه-.ق. مباحثی از آن را به اتمام رسانده است.

این قطعه از کتاب فقهی او، استدلالی و به زبان عربی است. این شیوه شاید در دیگر بخش های کتاب نیز ساری و جاری بوده است.

فهرست نویس نسخه ی یاد شده احتمال داده است که این اثر همان کتاب «عزیز المرام» مولف است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آیت الله العظمی مرعشی نجفی (ره)» به شماره ۷۹۶۳ در ۲۰۵ برگ، به خط مولف موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۳. کنز العقول فی علم الاصول

این اثر مختصر، به زبان عربی و در بیان ادله چهارگانه ی فقهی است. کتاب، سنت، عقل و اجماع، چهار دلیل برای کشف و استنباط احکام شرعی است.

مولف گذشته از مباحث ادله ی چهارگانه، به مباحث دیگر اصول فقه نیز پرداخته است.

او این اثر را در یک مقدمه و چهار مقصد و یک خاتمه به تاریخ ۲۷ ذی حجه سال ۱۳۲۲ در «مشهد» رضوی (ع) به پایان برده است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آیت الله العظمی مرعشی نجفی (ره)» به شماره ۷۹۶۱ در ۱۰۸ برگ، به خط مولف موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۴. مشکاه المصابیح فی الاحکام

یک دوره فقه استدلالی است. مولف سعی کرده است به احادیث وارده در هر باب از ابواب فقهیه و قول مشهور علما استناد نماید.

او این اثر را از سال ۱۳۳۵ تا سال ۱۳۴۰ه-.ق. در «نجف اشرف» نگاشته است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آیت الله العظمی مرعشی نجفی (ره)» به شماره ۷۹۵۶ در ۳۶۳ برگ، جلد ۱ کتابت طهارت، شماره ۷۹۵۷ در ۲۸۰ برگ، جلد ۲ کتاب صلات،

شماره ۷۹۵۸ در ۲۴۱ برگ، جلد ۳، شماره ۷۹۵۹ در ۳۸۵ برگ، جلد ۴، کتاب تجارت تا ظهار، شماره ۷۹۶۰ در ۲۷۵ برگ، جلد ۵ از کتاب ایلا تا دیات، به خط مولف موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۵. المنطق

«المنطق» کتاب مختصری است در موضوع منطق که مولف موفق به پاکنویس آن نشده است.

وی این اثر را در یک مقدمه و چند فصل و یک خاتمه به تاریخ ۱۱ جمادی الاول سال ۱۳۲۸ه-.ق. پایان برده است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آیت الله العظمی مرعشی نجفی (ره)» به شماره ۱/۷۹۶۲ در ۲۸ برگ، به خط مولف موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

منابع:

التراث العربی المخطوط ۲/۱۹ و ۴/۱۹۵، ۳۶۶ و ۵/۹۱، ۲۷۱؛ تراجم الرجال ۲/۱۴۲؛ طبقات اعلام الشیعه (نقباء البشر) ۲/۱۲۶۵-۱۲۶۶؛ فرهنگ رجال و مشاهیر تاریخ معاصر ایران ۱/۳۵۸؛ گنجینه ی دانشمندان ۶/۴۰۷.

«سید عبدالعظیم بن عباس استرآبادی»

قرن ۱۱ه-.ق.

عالم کامل و محقق فاضل، «سید عبدالعظیم بن سید عباس استرآبادی»، از پارسایان و پرهیزگاران روزگار خود بود.

مرحوم «افندی» او را از شاگردان «شیخ بهایی» برشمرده و مرحوم «آقابزرگ» از «اخباری ها» به حساب آورده است.

«سید هاشم بن سید سلیمان کنگانی توبلی بحرانی» به واسطه ی اجازه ای که از وی دارد، روایت نقل می کند.

سید عبدالعظیم، براساس مبانی اخباری ها، نماز جمعه را در زمان غیبت واجب عینی می شمرد. در همین موضوع کتابی نیز تالیف کرده است.

هم چنین کتاب «مفتاح الفلاح» «شیخ بهایی» را به خط خودش استنساخ کرده است. نسخه ای از این دست نوشته، در «کتابخانه ی آستان قدس رضوی (ع)» نگهداری می شود.

آثار:

رساله فی وجوب صلاه الجمعه

نسخه های خطی:

هیچ گزارشی از نسخ خطی آن در دست نیست.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

منابع:

الذریعه ۱۵/۷۳؛ ریاض العلماء ۳/۱۴۶؛ طبقات اعلام الشیعه (الروضه النضره) ۸/۳۲۶-۳۲۷؛ نجوم السماء فی تراجم العلماء (شرح حال علمای شیعه) ۱۶۲؛ هزار کتاب و رساله پیرامون نماز ۲۳۷.

«عبدالقادر بن صدر الدین محمد استرآبادی»

قرن ۱۱ه-.ق.

مرحوم «افندی» در «ریاض العلما»، «عبدالقادر بن صدر الدین محمد بن محمدباقر بن عبدالقادر هبه الله حسینی استرآبادی» را عالمی فاضل، مدقق، محقق، عابد، زاهد، جلیل، نبیل و از معاصران خودش برشمرده است.

زمان مرگ وی را حدود ۱۰۹۰ه-.ق. تعیین کرده و می گوید: در «استرآباد» درگذشت.

درباره ی خاندانش می نویسد: پدرش نیز از علمای محقق، فقیه، محدث و فاضل بود.

لیکن کتاب مستقلی به وی نسبت نمی دهد. فقط تصریح می کند که فوائد و تعلیقاتی بر حواشی کتاب ها نوشته است.

آثار:

۱. فوائد

نسخه های خطی:

هیچ گزارشی از نسخ خطی آن در دست نیست.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۲. تعلیقات علی هوامش الکتب

این جمله، عین عبارتی است که مرحوم «افندی» در خصوص آثار وی به کار برده است.

نسخه های خطی:

هیچ گزارشی از نسخ خطی آن در دست نیست.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

منابع:

ریاض العلماء ۳/۱۵۹؛ طبقات اعلام الشیعه (الروضه النضره) ۸/۳۳۵.

«عبدالقاهر بن عبدالرحمن جرجانی»

۴۷۱/۴۷۴-۵۰۰۰-.ق.

«ابوبکر عبدالقاهر بن عبدالرحمن بن محمد»، پرآوازه ی‌ترین دانشمند زبان و ادبیات عربی، از مردم «جرجان» و «استرآباد»،

سال‌های پایانی سده چهارم در «جرجان» دیده به جهان گشود.

او برخلاف رسم آن روزگار، که برای تحصیل به شهرهای دیگر سفر می کردند و از محضر استادان متعدد بهره می‌بردند، تمام عمر خویش را در «جرجان» بسر برد و فقط از استادان موجود در حوزه ی «جرجان» و «استرآباد» استفاده کرد.

مهم‌ترین استاد او «ابوالحسین محمد بن حسین فارسی»، خواهرزاده نحوی نامدار، «ابوعلی فارسی» است. هرچند «یاقوت حموی»، «قاضی ابوالحسن علی بن عبدالعزیز جرجانی» را نیز از استادان وی برشمرده است، اما بیشتر شرح حال نگاران، «ابوالحسین فارسی» را تنها استاد وی دانسته‌اند.

عبدالقاهر وقتی ادبیات را به پایان برد، خود استادی کم‌نظیر شد و کرسی درس برپا کرد. بسیاری در حلقه‌ی درس او زانو زدند و ادب آموختند. از آن جمله: «ابوالحسن علی بن محمد فصیحی استرآبادی»، «ابونصر احمد بن ابراهیم شجری»، «ابوالمظفر ابیوردی»، «احمد بن عبدالله مهابادی»، «ابوزکریا یحیی شیبانی» و «ابوعامر فضل بن اسماعیل تمیمی».

مورخان، جرجانی را مردی دیندار و پرهیزگار توصیف کرده‌اند. او در فروع به مذهب «شافعی» و در اصول به شیوه ی «اشعری» اعتقاد داشت. اشعار نیکو و عالمانه سروده است. آثارش مملو از نوآوری و سبک زیباست. اما مختصر و مجمل است. در نحو، نظم، نثر و بلاغت، یگانه ی روزگار بود.

عبدالقاهر را باید از بنیان گذاران نظریه ی نظم دانست. وی در زیباسنجی سخن، ذوق را داور قرار می‌داد. زبانشناسان معاصر، یافته‌های او را بسیار با ارزش و درست دانسته‌اند.

آثار:

۱. آراء الجرجانی

بنا به گزارشی که از یک نسخه ی عکسی در «فهرس مخطوطات مصوره حسین چلبی» «ترکیه» آمده است، مجموعه آرای جرجانی در این اثر جمع شده است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی عکسی در «کتابخانه ی حسین چلبی بروسه» «ترکیه» موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۲. اسرار البلاغه

عبدالقاهر این کتاب را بعد از «دلائل الاعجاز» نوشته و آن را به مباحث علم بیان اختصاص داده است. باوجود اینکه اسرار البلاغه مکرر چاپ شده است، ولی نسخه‌های خطی آن بسیار کم است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی ندوه العلمای لکهنو» به شماره ۱۵۳۳ در ۲۹۴ برگ، کتابت سال ۱۸۹۳م. موجود است.

۱ نسخه ی خطی عکسی در «کتابخانه ی خسرو پاشا» و «بشیر آغا ایوب» «استانبول» به شماره ۶۵۴ در ۱۵۴ برگ و کتابت سال ۶۶۰ه-.ق. موجود است.

نسخه های چاپی:

نخستین‌بار به سال ۱۳۰۹ه-.ق. در «قاهره» به چاپ رسید. سپس با تصحیح «محمد رشید رضا» به سال ۱۳۲۰ه-.ق. در «مصر» و در ۳۵۷ صفحه وزیری منتشر شد. از روی این چاپ بارها در «قاهره»، «بیروت» و «قم» تجدید چاپ گردید.

چاپ دیگری با تصحیح «احمد مصطفی مراغی» به سال ۱۳۶۷ه-.ق. در «قاهره» سراغ داریم که به تصحیح «هلموت ریتر»، همراه مقدمه‌ای انگلیسی به سال ۱۳۹۷ در «استانبول» منتشر شد.

چاپ‌های متعدد دیگری با تصحیح دانشمندان دیگر در شهرهای مختلف صورت گرفته است. ترجمه ی فارسی آن به همت دکتر «جلیل تجلیل» انجام گرفت و به سال ۱۳۶۶ در «تهران» چاپ شد.

۳. اعجاز القرآن الکبیر

گفته می‌شود عبدالقاهر این کتاب را به عنوان شرحی بر «اعجاز القرآن فی نظمه» اثر «ابوعبدالرحمن محمد بن زید واسطی» نوشته است.

نسخه های خطی:

هیچ گزارشی از نسخ خطی آن در دست نیست.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۴. اعجاز القرآن الصغیر

بنا به نظر «حاجی خلیفه» در «کشف الظنون»، عبدالقاهر جرجانی بر کتاب اعجاز قرآن یاد شده فوق، شرح مختصر دیگری نیز نوشته است که غیر از شرح مفصل آن است.

نسخه های خطی:

هیچ گزارشی از نسخ خطی آن در دست نیست.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۵. امثله

نسخه های خطی:

هیچ گزارشی از نسخ خطی آن در دست نیست.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۶. الایجاز

گویا خلاصه‌ای از «الایضاح» «ابوعلی فارسی» است.

نسخه های خطی:

هیچ گزارشی از نسخ خطی آن در دست نیست.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

ص:۲۳۱

۷. التتمه فی النحو

رساله مختصری در علم نحو است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی موزه ی ملی بریتانیا» به شماره ۳۴۲/۱ GAL موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۸. التکمله

یکی دیگر از آثار عبدالقاهر جرجانی در علم نحو است. به نظر «عمر فروخ» (عمر بن عبدالله فروخ)، تکمله، مستدرکی است بر «الایضاح» «ابوعلی فارسی».

نسخه های خطی:

هیچ گزارشی از نسخ خطی آن در دست نیست.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۹. التذکره

به گفته ی «قفطی»، این کتاب درباره ی موضوعات مختلف و پراکنده نوشته شده است.

۱۰. التلخیص

به نظر «ابن‌انباری» و «سبکی»، شرحی بر کتاب «الجمل» «جرجانی» است.

نسخه های خطی:

هیچ گزارشی از نسخ خطی آن در دست نیست.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۱۱. التصریف (کتاب فی التصریف)

ظاهراً این اثر غیر از کتاب امثله و دیگر کتاب‌هایی است که در دانش صرف نوشته است.

نسخه های خطی:

۲ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی سلیمانیه استانبول» به شماره ۳۷۴۰/۳ در ۱۸ برگ، کتابت سال ۶۸۶ه‍-.ق. و شماره ۳/۱۷ نسخه‌ی دیگری از همین کتاب در سایر کتابخانه‌های «استانبول» موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۱۲. الجمل (الجرجانیه)

این کتاب که با عنوان «الجرجانیه» نیز شناخته می‌شود، در علم نحو نوشته شده است. عبدالقاهر جرجانی آن را براساس اسما، افعال و سپس حروف عامل مرتب ساخته است.

کتاب جمل مورد توجه بسیاری از ادبا و علمای نحو قرار گرفته است. گذشته از خود عبدالقاهر که آن را برای نخستین بار به نام «التلخیص» شرح کرد، بزرگانی چون: «ابن‌خشاب بغدادی»، «ابن سید بطلیوسی» (شهری در اندلس) و «ابن‌عصفور» نیز شرح کرده‌اند.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی ملی فارس» به شماره ۱/۵۱۵/۴۹۲ — ج. موجود است.

۲ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آیت الله العظمی مرعشی نجفی (ره)» به شماره ۸۴۵۴ در ۸۴ برگ، کتابت سال ۹۶۴ه‍-.ق. و شماره ۲/۱۲۵۹۷ کتابت سال ۷۰۵ه‍-.ق. موجود است.

۳ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی وزیری یزد» به شماره ۲۵۸۶ در ۱۶۵ برگ، شماره ۲/۲۵۲۰ در ۶۹ برگ و شماره ۴/۱۴۸۳ در ۴۱ برگ، کتابت سال ۱۲۳۴ه‍-.ق. موجود است.

۳ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مدرسه ی عالی شهید مطهری (سپهسالار)» به شماره ۳۱۱۲ در ۹۸ برگ، شماره ۷۵۴۱ کتابت سده ۱۲ه‍-.ق. و شماره ۶۹۴۸ در ۵۸ برگ، کتابت سال ۱۰۸۹ه‍-.ق. موجود است.

۲ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی دارالکتب الظاهریه» به شماره ۵۷۵۳ و شماره ۹/۱۴۴۷ موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مدرسه ی الحجیات موصل» به شماره ۱/۶۲/۲۲ در ۱۸۲ برگ موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی عمومی اوقاف موصل» به شماره ۵/۲۷/۲۰ در ۱۵۳ برگ موجود است.

۱ نسخه ی خطی عکسی در «کتابخانه ی مرکز احیاء تراث اسلامی» به شماره ۵۴۷ در ۵۹۶ برگ که از کتابخانه ی «اسکوریال مادرید» گرفته شده، موجود است.

۱نسخه ی خطی در «کتابخانه ی اسکوریال مادرید» به شماره ۱۷۲ موجود است.

نسخه های چاپی:

کتاب الجمل با تحقیق «علی حیدر» به سال ۱۳۹۲ه-.ق. در «دمشق»، توسط انتشارات دارالحکمه، در ۵۲ صفحه منتشر شده است.

هم چنین به سال ۱۴۱۰ه-.ق. در «بیروت» با تحقیق «یسری عبدالغنی عبدالله» و به وسیله دارالکتب العلمیه در ۱۱۸ صفحه وزیری چاپ گردید.

۱۳. حاشیه علی شرح الاقناع

براساس گزارش فهرست مخطوطات کتابخانه ی اوقاف «موصل» و «سلیمانیه»، یک اثر با عنوان فوق و مشابه آن منسوب به جرجانی وجود دارد.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی عمومی اوقاف موصل» به شماره ۱۰/۱۶ در ۱۲۷ برگ، کتابت سال ۱۱۰۹ه-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی عمومی اوقاف سلیمانیه» به شماره ۴۱ در ۵۹ برگ با عنوان «شرح دیباجه المصباح — شرح الاقناع» موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۱۴. درج الدرر فی تفسیر الآی و السور

«حاجی خلیفه» در «کشف الظنون»، با قید احتمال، این اثر را به عبدالقاهر جرجانی نسبت داده است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی نور عثمانیه» «استانبول» به شماره ۶۳-۶۲ ESC , III موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۱۵. دلائل الاعجاز

کتاب دلائل الاعجاز، دربرگیرنده نظریه‌های عبدالقاهر جرجانی در علم معانی است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آیت الله العظمی مرعشی نجفی (ره)» به شماره ۴۷۱ موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه مدرسه ی فاضلیه مشهد» به شماره ۱۵ در ۲۰۱ برگ موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی دارالکتب الظاهریه» به شماره ۷۶۴۳ در ۱۸۹ برگ، کتابت سال ۱۱۷۹ه‍-.ق. موجود است.

۲ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی سلیمیه» «استانبول» به شماره ۳۰۰۴ در ۱۷۲ برگ و شماره ۲۲۲۵ در ۲۱۷ برگ موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی حسین چلبی» در «بروسه ترکیه» به شماره ۱ معانی، در ۱۸۲ برگ و کتابت سال ۵۶۸ه‍-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی دانشگاه ریاض» «عربستان سعودی» به شماره ۹۰۷ در ۷۴ برگ موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی عمومی اوقاف بغداد» به شماره ۱۳۸۲۳ در ۱۷۳ برگ موجود است.

نسخه های چاپی:

«محمد عبده» و «محمد محمود ترکزی شنقیطی» نخستین‌بار آن را به سال ۱۳۳۱ه–.ق. تحقیق و در ۴۲۸ صفحه وزیری در «مصر» انتشار دادند. پس از آن مکرر در «قاهره» و «بیروت» تجدید چاپ گردید.

هم چنین «محمد عبدالمنعم خفاجی» به سال ۱۳۹۶ه–.ق. آن را تحقیق و منتشر کرد. چاپ دیگری با تحقیق «محمود محمد شاکر» به سال ۱۴۱۰ه–.ق. در «قاهره» به انجام رسیده است.

«محمد حنفی حلبی» آن را با عنوان «مختصر دلائل الاعجاز» تلخیص کرده و به سال ۱۳۴۳ه–.ق. در «حلب» انتشار داده است.

«محمد رادمنش» آن را به فارسی ترجمه کرده و با حواشی سودمندی به سال ۱۳۶۸ش. در «مشهد» منتشر ساخته است.

۱۶. الرساله الشافیه

این اثر یکی از مهم‌ترین آثار عبدالقاهر جرجانی و حاوی نظریه ی نوین وی در اعجاز قرآن است. جرجانی اعجاز قرآن را در نظم و چگونگی چینش کلمات و الفاظ دانسته و سخن خدا را در نظم و زیبایی که از ترکیب و کنارهم قرار دادن کلمات به دست می آید، توصیف کرده است.

این نظریه که با نظریه ی زبان‌شناسان معاصر بسیار مطابقت دارد، به تفاوت نقاشی‌ها تمثیل شده است. یعنی همه ی نقاشان از همان رنگ‌ها و موادی که همگان استفاده می‌کنند، استفاده کرده اند. ولی برخی از آنها در ترکیب رنگ ها چنان مهارتی به خرج می دهند که در هنر خود شاهکار بوجود می‌آورند. نظریه‌ی نظم و ترکیب عبدالقاهر جرجانی، در این اثر تبیین شده است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی حسین چلبی بروسه ترکیه» به شماره ۱ در ۱۸ برگ و کتابت سال ۵۶۸ه–.ق. موجود است.

نسخه های چاپی:

کتاب همراه دو رساله دیگر با عنوان «ثلاث رسائل فی اعجاز القرآن» و با تحقیق «محمد خلف الله» و «محمد زغلول سلام» در «قاهره» و توسط دارالمعارف منتشر گردیده است.

۱۷. شرح الفاتحه

همان‌گونه که از نامش آشکار است، تفسیر سوره فاتحه قرآن است. برخی منابع مدعی هستند که کتاب در یک مجلد تدوین شده است.

نسخه های خطی:

هیچ گزارشی از نسخ خطی آن در دست نیست.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۱۸. کتاب عروض

این اثر ظاهراً در علم عروض و ریشه شناسی زبان است. احتمال دارد، با کتاب «تتمه العروض» یکی باشد. شاید هم تتمه دنباله‌ی این کتاب باشد.

نسخه های خطی:

هیچ گزارشی از نسخ خطی آن در دست نیست.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

ص:۲۳۴

۱۹. العمده

عبدالقاهر کتاب العمده را در علم صرف نوشته است. کتاب با عنوان «العمده فی التصریف» نیز شناخته می‌شود. برخی مانند «قاضی شهبه» آن را «العُمُد» نامیده است.

باوجود اینکه کتاب العمده چاپ شده است، به نسخه ی خطی آن دست نیافتیم.

نسخه های خطی:

هیچ گزارشی از نسخ خطی آن در دست نیست.

نسخه های چاپی:

نخستین و تنها چاپ آن به سال ۱۹۹۶م. در «قاهره» با کوشش «بدراوی زهران» به انجام رسیده است.

۲۰. العوامل المائه (مائه عامل)

معروف‌ترین و پرتیراژترین اثر عبدالقاهر جرجانی همین کتاب عوامل در علم نحو است. جرجانی آن را بسیار خلاصه و مرتب و خوب نوشته است. از این‌رو مورد توجه همه‌ی زبان آموزان عربی در خاور و باختر قرار گرفته است.

ده‌ها و بلکه صدها شرح بر این کتاب به وسیله ادبا و دانشمندان ایرانی و غیر ایرانی نوشته شده است. اصل کتاب و شروح آن یکی از متون درسی حوزه‌های علمیه در سطح مقدمات است.

کتاب و شروح آن به زبان‌های لاتینی، فارسی، اردو و عربی ترجمه شده است. نسخه‌های خطی اصل کتاب و شروح آن، بسیار زیاد است.

نسخه های خطی:

۶ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آیت الله العظمی مرعشی نجفی (ره)» به شماره ۴۶۴۳ در ۱۸۲ برگ، کتابت سال ۱۳۰۶-۱۳۰۹ه-.ق.، شماره ۹۸۶ در ۱۵۰ برگ، کتابت سال ۱۱۰۰ه-.ق.، شماره ۲/۱۰۸۲۲ در ۵۶ برگ، کتابت سده ۱۲ه-.ق.، شماره ۷۵۷۹ در ۱۲ برگ، کتابت سال ۱۲۱۲ه-.ق.، شماره ۳/۴۶۴ در ۱۳ برگ، کتابت سده ۱۲ه-.ق.، شماره ۲/۱۱۳۶۷ کتابت سال ۱۲۴۵ه-.ق. و شماره ۳/۱۱۵۳۴ موجود است.

۳ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آستان قدس رضوی (ع)» به شماره ۱۴/۲۶۴۲ در ۸۲ برگ، شماره ۳/۳۸۵ در ۶۹ برگ و شماره...در ۱۰۴ برگ، کتابت سال ۱۱۸۹ه-.ق. موجود است.

۲ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آیت الله فاضل خوانساری (ره)» به شماره ۳/۴۶۴ در ۱۳ برگ، کتابت سده ۱۲ه‍–.ق. و شماره ۴۶۵ در ۳۶ برگ، کتابت سال ۱۰۷۷ه‍–.ق. موجود است.

۲ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مسجد جامع گوهر شاد» «مشهد» به شماره ۱/۶۵۶ در ۱۴۰ برگ، کتابت ۱۲۶۹ه‍–.ق. و شماره ۳/۱۵۸۳ در ۶۰ برگ، کتابت سال ۱۰۹۹ه‍–.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی دانشکدهی الاهیات و معارف اسلامی دانشگاه فردوسی مشهد» به شماره ۲/۲۶ در ۱۴ برگ و کتابت سال ۱۲۳۴ه‍–.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مرکزی دانشگاه تهران» به شماره ۴/۱۶۶۹ در ۱۱۸ برگ، کتابت سال ۱۲۶۱ه‍–.ق. موجود است.

۱۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مجلس شورای اسلامی» به شماره ۸/۱۴۴۰۱ در ۱۰ برگ، شماره ۲/۲۸۹۱ در ۳۴۶برگ، شماره ۱۶۴۴، شماره ۱۳/۳۹۳۶ در ۴۹۰ صفحه، کتابت سده ۱۱ه‍–.ق.، شماره ۷۱۸۷ در ۲۴ برگ، کتابت سال ۱۲۱۸ه‍–.ق.، شماره ۷/۱۲۰۰۴ در ۱۴۸ برگ، شماره ۲۹۶/ع در ۶۲ برگ، کتابت سده ۱۲ه‍–.ق.، شماره ۳/۱۴۴، شماره ۳۰۳/ع در ۱۵۵ برگ، کتابت سال ۱۱۷۳ه‍–.ق.، شماره ۲۷۳/ع در ۶۶ برگ و شماره ۲/۱۴۴ موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مدرسه ی آخوند همدان» به شماره ۲/۱۳۴، کتابت سال ۱۰۱۰ه-.ق. موجود است.

۷ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مدرسه ی عالی شهید مطهری (سپهسالار)» به شماره ۲۱۱۳، شماره ۶۹۶۸، کتابت سده ۱۲ه-، شماره ۶۹۴۷، شماره ۶۹۴۸، شماره ۷۵۴۱، شماره ۳۱۱۲ در ۱۱۱ برگ، کتابت سده ۱۱ه-.ق. و ۶۹۴۹ در ۵۸ برگ، کتابت سال ۱۰۸۹ه-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه مدرسه ی فاضلیه مشهد» به شماره ۱۷ در ۲۳ برگ، کتابت سال ۱۱۲۶ه-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مرکز احیاء میراث اسلامی قم» به شماره ۲/۱۲۴۳ در ۲۳ برگ، کتابت سال ۱۲۳۳ه-.ق. موجود است.

۶ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی ملی جمهوری اسلامی ایران» به شماره ۲۱۱۱ کتابت سده ۹ه-.ق.، شماره ۲۱۱۸ در ۸۶ برگ، شماره ۱۲۲۷ در ۱۷۹ برگ، شماره ۴/۲۷۷۱ در ۱۳۹ برگ، شماره ۳/۲۷۱۲ در ۵۶ برگ و شماره ۳/۳۰۶۴ در ۲۰۳ برگ موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی ملی ملک» «تهران» به شماره ۴/۶۳۴۹ در ۱۲۰ برگ، کتابت سده ۱۳ه-.ق. موجود است.

۱۵ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی وزیری یزد» به شماره ۶/۱۳۷۷ در ۳۰ برگ، کتابت سده ۱۳ه-.ق.، شماره ۱/۱۴۸۳ در ۷ برگ، کتابت سال ۱۲۳۴ه-.ق.، شماره ۴/۱۱۰۲ در ۱۰ برگ، کتابت سده ۱۳ه-.ق.، شماره ۱/۲۶۷۶ در ۹۹ برگ، کتابت سال ۱۲۰۷ه-.ق.، شماره ۳/۲۳۵۱ در ۱۰ صفحه، کتابت سال ۱۲۴۵ه-.ق.، شماره ۲/۲۲۳۴ در ۱۴۵ برگ، کتابت سال ۹۶۸ه-.ق.، شماره ۲۶۱۶ در ۲۰ برگ، شماره ۲/۲۷۴۸ در ۶۴ برگ، شماره ۱/۲۴۸۰ در ۲۴ برگ، کتابت سال ۱۲۳۶ه-.ق.، شماره ۲/۲۴۷۴ در ۲۴۰ برگ، شماره ۲/۲۳۵۱ در ۱۱۰ برگ، کتابت سال ۱۲۴۵ه-.ق.، شماره ۲/۳۱۸۳ در ۳۶ برگ، شماره ۲/۳۴۶۰، شماره ۲/۳۱۷۱ در ۷۳ برگ، کتابت سال ۱۱۲۶ه-.ق. و شماره ۱/۳۶۵۷ در ۴۵ موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی انستیتو آثار خطی تاجیکستان» به شماره ۴/۱۹۱۸ در ۲۲ برگ، کتابت سال ۱۱۲۷ه-.ق. موجود است.

۱۰ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی عمومی اوقاف بغداد» به شماره ۸/۱۳۸۲۴، شماره ۲/۱۶۹۰، شماره ۲/۹۶۹۱، شماره ۶۰۹۰، شماره ۱۴۶۰ در ۴۱ برگ، کتابت سال ۱۰۳۹ه-.ق.، شماره ۸/۱۳۸۲۴، شماره ۱۲۸۷، شماره ۳/۱۰۵۹، شماره ۱۵۲۴ در ۴۶ برگ، کتابت سال ۱۱۳۷ه-.ق. و شماره ۱۵۱۳در ۲۷ برگ، کتابت سال ۱۲۳۷ه-.ق. موجود است.

۱۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی عمومی اوقاف موصل» به شماره ۲/۹۷/۲۲ در ۱۵۵ برگ، شماره ۳/۱۳۱/۲۲ در ۱۱ برگ، کتابت سال ۱۱۵۷ه-.ق.، شماره ۳/۳۴/۲۰ در ۱۱۶ برگ، شماره ۲/۲۱/۲۰ در ۱۶۹ برگ، شماره ۴/۱۲/۲۴ در ۹۰ برگ، شماره ۱/۳۸ در ۱۰۸ برگ، کتابت سال ۱۱۳۳ه-.ق.، شماره ۲/۲۳/۱۷ در ۱۷۶ برگ، شماره ۲/۵۶ در ۸۷ برگ، شماره ۲/۲/۲۳ در

۱۰۱ برگ، شماره ۴/۱۸/۲۰ در ۱۵۶ برگ و شماره ۳/۱۱/۲۳ در ۹۴ برگ موجود است.

۴ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی اوقاف سلیمانیه» به شماره ۷۷۷/۷۸۶ در ۹ برگ، کتابت سال ۱۳۰۷ه‍-.ق.، شماره ۶۲۲/۶۲۶ در ۲۷ برگ، شماره ۸۴۹ در ۱۲ برگ، کتابت سال ۱۱۰۷ه‍-.ق. و شماره ۱۲۶۷/۱۲۲۶ در ۱۶ برگ، کتابت سال ۱۳۴۵ه‍-.ق. موجود است.

۲ نسخه ی خطی عکسی در «کتابخانه ی دانشگاه کویت» به شماره ۶۱۵ م ک و شماره ۲۷۱۱ م ک موجود است.

۲ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی جامع کبیر صنعا» به شماره ۱۸۳۳ در ۱۵۴، ۱۶۳ برگ، کتابت سال ۸۸۷ه‍-.ق. و شماره ۱۸۷۰ در ۵۶، ۶۶ برگ موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی گنج بخش اسلام آباد» «پاکستان» به شماره ۷۵۰۸ کتابت سده ۱۲ه‍-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی ملی عشق آباد ترکمنستان» به شماره ۹۲/۵-۲ موجود است.

۱۴ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی دارالکتب الظاهریه» «دمشق» به شماره ۶/۳۸۸۴، شماره ۵۷۵۳ در ۱۹ برگ، شماره ۱۰۰۸۵ در ۶ برگ، شماره ۱۶۶۴ در ۱۰ برگ، کتابت سال ۱۱۱۰ه‍-.ق.، شماره ۷۱۶۱ در ۴ برگ، کتابت سال ۸۴۲ه‍-.ق.، شماره ۹۵۷۳ در ۷ برگ، کتابت سال ۱۲۵۷ه‍-.ق.، شماره ۴۹۵۱ در ۱۱ برگ، شماره ۱۳۴۵ در ۱۷ برگ، شماره ۹۸۲۳ در ۱۷ برگ، شماره ۴۰۳۷ در ۳۱ برگ، شماره ۱۷۰۷ در ۱۲ برگ، شماره ۶/۱۳۴۵ در ۸ برگ، شماره ۳/۱۶۶۴ در ۹ برگ، کتابت سال ۱۱۱۰ه‍-.ق. و شماره ۱/۱۷۰۷ در ۱۲ برگ موجود است.

۴ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی جامعه امالقری» به شماره ۱۸۷۸ در ۲۷ برگ، شماره ۴۶۶۵ در ۱۹ برگ، شماره ۴۶۸۶ در ۷ برگ، کتابت سال ۱۰۵۰ه‍-.ق. و شماره ۴۹۷۲ در ۲۱ برگ موجود است.

۲ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی عبدالله بن عباس در طائف» به شماره ۱۵۸۳ در ۱۲ برگ و شماره ۱۵/۱۰۳ در ۹ برگ موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مرکز بحوث و دراسات اسلامی ملک فیصل» به شماره ۱۴۷۲-۱، کتابت سال ۱۱۱۵ه‍-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی عکسی در «کتابخانه ی موزه ی ملی بریتانیا» به شماره ۶۵۶/۱۶ در ۹۰ برگ، کتابت سال ۱۳۰۹ ه‍-.ق. موجود است.

۲ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی احمدیه تونس» به شماره ۴۲۵۱ و شماره ۴/۴۲۵۹ کتابت سال ۱۱۴۰ه‍-.ق. موجود است.

۲ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی موزه ی بغداد» به شماره ۲۱۰۴ در ۱۰۰ برگ، کتابت سال ۱۱۸۰ه‍-.ق. و شماره ۲۲۹۷ در ۲۵ برگ، کتابت سال ۱۳۱۴ه‍- موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی سید محمدباقر طباطبایی» «کربلا» به شماره ۳/۲۹۴ در ۹۲ برگ موجود است.

و دهها نسخه ی خطی در کتابخانههای «پاکستان» وجود دارد که در فهرست مشترک نسخههای «پاکستان» معرفی گردیده

است.

نسخه های چاپی:

عوامل عبدالقاهر جرجانی به دلیل استقبال دانشجویان حوزه‌های علمیه، مکرر چاپ گردیده است. جالب اینکه نخستین چاپ آن ۳۸۰ سال پیش، به سال ۱۶۱۷م. در «لیدن» «هلند» انجام شده است.

در سال‌های ۱۸۰۳م. و ۱۲۴۷ه‍.ق. و پس از آن در سال های پی در پی تجدید چاپ شده یا با تحقیق و تصحیح اشخاص مختلف منتشر گردیده است.

۲۱. قمریه

از این اثر چند نسخه‌ی خطی در کتابخانه‌های «پاکستان» وجود دارد. اما در هیچ‌یک از منابع، اشاره‌ای به آن نشده است.

نسخه های خطی:

۲ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی گنج‌بخش اسلام‌آباد» «پاکستان» به شماره ۴۲۳۱ در ۱۷ برگ و شماره ۵۸۱۲ در ۱۱۵ برگ، کتابت سده ۱۴ه‍.ق. موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۲۲. المختار الاختیار فی فوائد معیار النظام [صحیح: النظار]

این اثر درباره ی دانش بیان، معانی، بدیع و قوافی نوشته شده است. گذشته از گزارش «حاجی خلیفه» در «کشف الظنون»، تاکنون فقط یک نسخه از آن یافت شده است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی عمومی مغرب»، در میان کتاب‌های نادر عربی و نفیس به شماره ۱۸ق. موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۲۳. المختار من دواوین المتنبی و البحتری و ابی‌تمام

این اثر گزیده اشعار سه شاعر مشهور عرب یاد شده در فوق است. منابع کهن از این کتاب سخن نگفته‌اند. اما «عبدالعزیز میمنی» نسخه‌ای از آن را در «علیگره» «هند» به دست آورده و انتشار داده است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی به وسیله «عبدالعزیز میمنی» در «علیگره» «هند» یافت شده است.

۱ نسخه ی خطی عکسی در «کتابخانه ی حبیبه حبیب جنح» به شماره ۳۹/۲۸ کتابت سال ۶۴۹ه-.ق. با عنوان «الاختیار من دواوین المتنبی و البحتری و ابی‌تمام» موجود است.

نسخه های چاپی:

به سال ۱۹۳۷م. در «بیروت» و «قاهره» به وسیله عبدالعزیز میمنی همراه با کتاب «اللطائف الادبیه» چاپ گردید.

۲۴. المدخل فی دلائل الاعجاز

از این اثر فقط یک نسخه دیده شده است. شاید همان دلائل الاعجاز است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی حسین چلبی» در «بروسه» «ترکیه» با کتابت سال ۵۶۸ه‍-.ق. موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۲۵. المسائل المشکله

ظاهراً این کتاب در علم نحو نوشته شده است. آگاهی از وجود این کتاب، به لطف نقل مسئله‌ای است که «عبدالقادر بغدادی» آن را در کتاب «خزانه الادب» خود آورده است. بدین ترتیب مشخص می‌شود که عبدالقاهر جرجانی کتابی با عنوان فوق دارد.

نسخه های خطی:

هیچ گزارشی از نسخ خطی آن در دست نیست.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۲۶. المغنی

این اثر شرح مفصلی بر کتاب «الایضاح» «ابوعلی فارسی» است. گفته می‌شود جرجانی این شرح را در ۳۰ جلد نوشته است. اما با تاسف باید گفت که در حال حاضر هیچ گزارشی از وجود آن در جایی و کتابخانه‌ای در دست نیست.

نسخه های خطی:

هیچ گزارشی از نسخ خطی آن در دست نیست.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

ص:۲۳۸

۲۷. المفتاح

این اثر در علم صرف است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی دارالکتب الظاهریه دمشق» به شماره ۱۰۶۰۳ در ۱۷ برگ موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۲۸. المقتصد

موضوع این کتاب مورد اختلاف است. به نظر برخی «شرح الایضاح» «ابوعلی فارسی» است. به نظر برخی دیگر، خلاصه‌ای از کتاب «المغنی» جرجانی است که «المقتضب» نیز نامیده می‌شود.

تاریخ نگارش کتاب به سال ۴۵۴ه-.ق. و یا پیش از سال ۴۵۲ه-.ق. است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی دارالکتب الظاهریه» «دمشق» به شماره ۱۸۳۵ در ۴۵۳ برگ موجود است.

۴ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مجتمع مخطوطات عراق» به شماره ۲۴۹/ت.ف. در ۲۳۸ برگ، شماره ۲۵۶/ت.ف. در ۳۴۵ برگ، شماره ۲۵۵/ت.ف. در ۱۹۸ برگ و شماره ۲۵۷/ت.ف. موجود است.

۱ نسخه ی خطی عکسی در «کتابخانه ی کوپورلی» «استانبول» به شماره ۱۴۷۳ در ۲۳۸ برگ، کتابت سال ۵۴۷ه-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی عکسی در «کتابخانه ی تیموریه» (خزانه احمد تیمور پاشا) ملحق به «دارالکتب المصریه» به شماره ۳۸۴ در ۱۳۱ برگ، کتابت سال ۵۹۸ه-.ق. موجود است.

نسخه های چاپی:

این کتاب از سوی «ابن‌قاضی شهبه» «الاقتصاد» نامیده شده است و به سال ۱۹۸۲م. در «بغداد»، توسط انتشارات دارالرشید، به کوشش «کاظم بحر المرجان» در ۲ جلد منتشر شده است.

۲۹. منافع المبتدی

از این اثر چند نسخه ی خطی در کتابخانه‌های «پاکستان» موجود است.

منابع:

آثار البلاد و اخبار العباد ۳۵۱؛ آداب اللغه ۳/۴۴؛ اثرآفرینان ۲/۱۹۶؛ اشاره التعیین ۱۸۸-۱۸۹؛ الاعلام بوفیات الاعلام۱۹۴؛ الاعلام زرکلی ۴/۴۸-۴۹، ۱۷۴؛ انباه الرواه ۱/۴۵۳ و ۲/۱۸۸-۱۹۰ و ۳/۱۸۹ و ۴/۲۰۴؛ ایرانیکا ۱/۱۳۵؛ الایرانیون و الادب العربی ۱-۲۵۰-۲۶۵ و ۴/۲۱۰؛ بغیه الوعاه ۲/۱۰۶؛ البیان العربی ۱۷۷؛ تاریخ ادبیات در ایران، صفا ۱/۳۵۵؛ تاریخ الاسلام (حوادث سنه ۴۷۱-۴۸۰) ۵۴-۵۶؛ تاریخ الادب العربی ۳/۱۸۴؛ تاریخ الخمیس ۲/۴۰۱؛ تاریخ الخلفاء سیوطی ۴۲۶؛ التراث العربی فی خزانه مخطوطات مکتبه العظمی مرعشی /۴۶۸ و ۳/۳۵۴-۳۵۶؛ تلخیص ابن‌مکتوم ۱۱۲-۱۱۳؛ الجامع الکبیر ابن اثیر ۶۴، ۷۶، ۸۳؛ جامع المقدمات ۱/۴۸۳؛ دانشنامه جهان اسلام ۱۰/۱۷۰-۱۷۵؛ دانشنامه قرآن و قرآن پژوهی ۱/۲۱۱؛ دایرهالمعارف بزرگ اسلامی ۱۷/۶۹۶-۷۰۲؛ دیوان الاسلام ۳/۲۸۳-۲۸۴؛ دمیه القصر ۲/۱۰-۱۳؛ دول الاسلام ۲/۵؛ الذخائر اشرفیه فی الغاز الحنفیه ۴/۴۲۹، ۵۳۸؛ الذریعه ۱۵/۳۵۹؛ روضات الجنات ۵/۸۵-۸۹؛ ریاض الجنه ۳/۴۸۵-۴۸۶؛ ریاض العلماء ۵/۳۰۸؛ ریحانه الادب ۱/۴۰۱؛ سیر اعلام النبلاء ۱۸/۴۳۲-۴۳۳؛ شذرات الذهب ۵/۳۰۸-۳۱۰؛ صور خیال در نظریه جرجانی ۴۷-

۴۸؛ طبقات الشافعیه سبکی۲/۴۹۲ و ۵/۱۵۰؛ طبقات الشافعیه اسنوی ۲/۴۹۱-۴۹۲؛ طبقات المفسرین داوودی ۱/۳۳۰-۳۳۱؛ طبقات النحاه ابن‌قاضی شهبه ۲/۹۴-۹۵؛ العبر فی خبر من غبر ۳/۲۷۷؛ فرزانگان مازندران ۱/۱۵۸-۱۶۳؛ فرهنگ بزرگان اسلام و ایران ۲۹۰؛ فوات الوفیات ۲/۳۶۹-۳۷۰؛ فهرست نسخه‌های خطی کتابخانه ی آیت الله العظمی مرعشی نجفی (ره) ۳/۱۷۸؛ فهرست نسخه‌های خطی کتابخانه ی ملی عشق‌آباد ترکمنستان ۲۱۴؛ کشف الظنون ۱/۸۳، ۱۲۰، ۲۱۲، ۴۵۳، ۴۵۴، ۶۰۲، ۷۵۹، ۲/۱۱۷۹، ۱۶۲۱،۱۱۶۹، ۱۷۶۹؛ کنوز الاجداد ۲۶۰؛ الکنی و الالقاب۲/۱۴۳-۱۴۵؛ لغت نامه ی دهخدا (ذیل عبدالقاهر) ۶۶؛ مرآه الجنان ۳/۱۰۱؛ مسالك الابصار ۷/۳۸۲؛ المستفاد من ذیل تاریخ بغداد ۲۵۷؛ مشاهیر دانشمندان اسلام ۳/۱۳۴؛ معجم اعلام المورد ۱۵۷؛ معجم المفسرین ۱/۲۹۵؛ معجم المولفین ۵/۳۱۰؛ معجم تراجم الشعراء الکبیر ۵۰۶؛ مفتاح السعاده ۱/۱۴۳؛ موسوعه اعلام العلماء و الادباء العرب و المسلمین ۵/۱۷۵-۱۷۸؛ الموسوعه الذهبیه للعلوم الاسلامیه ۱۲/۱۰۴-۱۰۶؛ الموسوعه المیسره فی تراجم ائمه التفسیر و الاقراء و النحو و اللغه ۲/۱۲۸۴؛ مولفین کتب چاپی فارسی و عربی ۳/۹۰۶-۹۰۷؛ النجوم الزاهره ۵/۱۰۸؛ نزهه الالباء ۲۴۹؛ الوافی بالوفیات ۱۹/۴۹؛ وفیات الاعیان ۲/۹۳ و /۳۳۷؛ هدیه العارفین ۱/۶۰۶.

«عبدالکریم بن محمدتقی گرگانی»

۱۲۵۵– بعد ۱۳۱۵ه-.ق.

«شیخ عبدالکریم معتدی گرگانی» فرزند «محمدتقی مازندرانی»، عالم، ادیب و شاعر قرن چهاردهم ه-. ق.، در «گرگان» متولد شد. مقدمات را در زادگاهش خواند و سطح را نزد برادرش «شیخ محمدصالح گرگانی مازندرانی» و حاج «سید نصرالله استرآبادی» گذراند.

سپس رهسپار «نجف اشرف» گردید و بقیه ی سطوح عالی را نزد مولا «محمد فاضل ایروانی» و «شیخ مهدی کاشف الغطا» و «شیخ هادی تهرانی» خواند.

او مدتی نیز در «کربلا» نزد مولی «محمد فاضل اردکانی» اصول فقه خواند.

بنا به گزارش بسیار مختصری که برادرش «شیخ محمدصالح استرآبادی» در تذکره اش آورده، وی مدت هفت سال در عتبات عالیات تحصیل کرد.

او پس از نیل به درجات عالی علمی، به «گرگان» بازگشت و به ارشاد و تبلیغ دین پرداخت.

عبدالکریم معتدی یا معتمدی، در ادب نیز مهارت داشت. اشعار عربی و فارسی بسیار خوبی سروده است.

معتدی در نهایت عشق و علاقه برای خدمت به مردم، روزگار گذرانید و در کمال سادگی و تنگدستی زیست.

آثار:

۱. جنگ ادبی و فقهی

شامل مباحث متفرقه ادبی، فقهی و معارف اسلامی است.

نسخه های خطی:

هیچ گزارشی از نسخ خطی آن در دست نیست.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۲. دیوان شعر

نسخه های خطی:

هیچ گزارشی از نسخ خطی آن در دست نیست.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۳. منظومه هزلیه

این منظومه که شاید به زبان عربی سروده شده، حاوی اشعاری از مولا عبدالکریم استرآبادی است. «آقابزرگ» یک بیت از اول آن را ذکر کرده است.

نسخه های خطی:

هیچ گزارشی از نسخ خطی آن در دست نیست.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۴. الهدایه المهدیه فی فقه الامامیه

این اثر فقهی مباحثی از فقه را به زبان عربی در بردارد. او الهدایه را به صورت شعر نوشته است. منظومه «الهدایه» در بیش از ۱۵ هزار بیت، شامل تمام ابواب فقه «شیعه» است. ظاهراً تاریخ نظم آن سال ۱۳۱۵ه-.ق.، یعنی سال های پایانی عمر مولف بوده است.

اگر وی در همان سال پایان نظم کتاب فقهی خود فوت کرده باشد، حدود ۶۰ سالگی دارفانی را وداع گفته است.

لیکن این تاریخ با تاریخ نسخه های کتاب مطابقت ندارد.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آیت الله العظمی مرعشی نجفی (ره)» به شماره ۱۳۶۸ در ۴۳۱ برگ، کتابت سال ۱۳۱۵ه-.ق.، ظاهراً به خط مولف، موجود است.

اگر تاریخ کتابت این نسخه که مبنای سال وفات وی برای نویسنده ی کتاب «تراجم الرجال» قرار گرفته است، سال پایان نظم باشد، با تاریخ نسخه ی دیگری که در «دانشکدهی الاهیات دانشگاه تهران» است، مطابقت نمی کند.

۱ نسخه ی خطی از دو جلد آن، در «کتابخانه ی دانشکدهی الاهیات و معارف اسلامی دانشگاه تهران» به شماره ۱/۱۸۲ در

۱۸۴ برگ، کتابت سال ۱۳۰۴ه-.ق.، جلد اول، از طهارت تا پایان کتاب متاجر و شماره ۲/۱۸۲ در ۳۹۷ برگ، کتابت سده ۴ه-.ق. جلد دوم، از کتابت اجاره تا دیات، موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۵. هدیه الاصحاب فی حجیه الاستصحاب

معتدی این اثر را در موضوع استصحاب نوشته است.

نسخه های خطی:

هیچ گزارشی از نسخ خطی آن در دست نیست.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

منابع:

تذکره ی شاعران فارسی سرا ۲۱۰؛ تراجم الرجال ۲/۹۴؛ الذریعه ۲۳/۱۴ و ۲۵/۲۱۵؛ شرح حال علما و ادبای استرآباد (استرآبادنامه) ۱۹۶-۱۹۷؛ معجم رجال الفکر و الادب فی النجف ۱/۳۳۲.

«عبدالله بن عدی جرجانی»

(ابن قطان) / ۲۷۷-۳۶۵ه-.ق.

امام المحدثین، حافظ و علامه «ابواحمد عبدالله بن عدی بن عبدالله بن محمد بن مبارک جرجانی» معروف به «ابن‌قطان»، به سال ۲۷۷ه-.ق. در «جرجان» دیده به جهان گشود.

او تحصیلاتش را در زادگاهش به پایان برد. سپس برای شنیدن حدیث، عزم سفر کرد و از شهرهای «دمشق»، «صیدا»، «قدس»، «کوفه»، «بغداد»، «شام»، «مصر» و «عراق» عرب و عجم، دیدار کرد. در هرکدام از این شهرها با شیوخ حدیث آشنا و از محضر آنان بهره برد.

از جمله شیوخ ابن‌عدی به «امام بغوی»، «ابن صاعد» و «محمد بن یحیی بن سلیمان» در «بغداد» می‌توان اشاره کرد. شیوخ دیگر وی در شهرهای دیگر عبارت اند از: «ابن جریر طبری»، «ابویعلی موصلی»، «ابن منذر»، «حسن بن سفیان نسوی»، «نسائی»، «امام طحاوی»، «ابن عقده»، «عمر ابن سنان برجمی»، «عمران بن مجاشع همدان»، «حسین بن عبدالله قطان» و...

برخی از شاگردان وی نیز به شرح ذیل است: «ابوسعد مالینی»، «حمزه بن یوسف سهمی»، «ابومحمد حسن بن حسین بن رامین»، «احمد بن محمد بن زکریا»، «محمد بن عبدالله بن باکویه شیرازی» و....

آنچه از آثار ابن عدی در دست است، نشان می دهد که کتاب های زیادی ننوشته است. در منابع کهن، فقط ۵ عنوان کتاب به او نسبت داده‌اند. اما کتاب‌های او بسیار پر حجم است. تنها کتاب «الکامل فی ضعفاء الرجال» وی در ۹ مجلد، هرکدام حدود ۵۰۰ صفحه چاپ شده است.

گفته می‌شود، از «دارقطنی» خواستند کتابی در بیان ضعیفان اهل حدیث (اشخاص غیر قابل اعتماد) تصنیف کند. وی در پاسخ گفت: ابن عدی در کتاب «الکامل»، هر آنچه لازم بود آورده است و باوجود آن نیازی به این کار نیست.

آثار:

۱. اسماء الصحابه

این اثر درباره ی اسامی صحابه رسول خدا (ص) است.

نسخه های خطی:

هیچ گزارشی از نسخ خطی آن در دست نیست.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۲. الانتصار علی مختصر المزنی

این کتاب در تکمله یا ادامه مختصر «اسماعیل بن یحیی مزنی» متوفای ۲۶۴ه-.ق. در بیان فقه و احادیث مذهب «شافعی» است.

نسخه های خطی:

هیچ گزارشی از نسخ خطی آن در دست نیست.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۳. اسامی من روی عنهم البخاری

همان طور که از نام این کتاب آشکار است، شیوخ «امام بخاری» و نام کسانی که او از آنها حدیث نقل کرده است را معرفی نموده است.

نسخه های خطی:

هیچ گزارشی از نسخ خطی آن در دست نیست.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۴. معجم الشیوخ

وی در این کتاب اسامی بیش از هزار تن از شیوخ خود را یادآور شده است.

نسخه های خطی:

هیچ گزارشی از نسخ خطی آن در دست نیست.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۵. الکامل فی معرفه الضعفاء

الکامل یکی از مهم‌ترین کتاب‌های ابن‌عدی است. علما و محدثین «اهل سنت» اهمیت زیادی به آن داده و ذیول (فزودنی ها) متعددی برای آن نوشته‌اند.

کتاب الکامل مورد استفاده بسیاری از علمای حدیث قرار گرفته و آن را به حُسن قبول و جامع بودن توصیف کرده‌اند.

او در این اثر محدثان و راویان ضعیف و کسانی که درباره‌ی آنان طعن وجود دارد، برشمرده است. برای اظهار نظر درباره‌ی هر راوی، حدیث یا احادیثی نقل و موارد ضعف و نقصان را متذکر شده است.

به نظر اکثر صاحب نظران «اهل سنت»، وی در این خصوص عدل و انصاف را رعایت کرده و اگر ازکسی انتقاد کرده بجا و با دلیل بوده و اگر از کسی دفاع کرده دفاعش قابل قبول است.

نسخه های خطی:

۵ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی دارالکتب المصریه» به شماره ۱۵۶، ۹۵، ۹۶، ۹۹ و ۹۴ موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی دارالکتب الظاهریه» «دمشق» موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی احمد ثالث» در «استانبول» موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی فیض الله» ملحق به «کتابخانه ی ملت» «استانبول» موجود است.

۳ نسخه ی خطی دیگر در «دارالکتب المصریه» وجود دارد. ۲ نسخه از آنها به شماره ۹۳ و ۵۸ در بخش مصطلح الحدیث و ۱ نسخه به شماره ۹۳ در بخش اصول الحدیث موجود است.

نسخه های چاپی:

کتاب الکامل مکرر چاپ شده است. یکی از بهترین چاپ‌ها، با تحقیق «شیخ عادل احمد عبدالمومن» و «شیخ علی محمد معوض» همراه با دکتر «عبدالفتاح ابوسنه»، استاد دانشگاه «جامعه الازهر» به سال ۱۴۱۸ه-.ق. در ۹ مجلد وزیری، توسط دارالکتب العلمیه «بیروت» انجام گرفته است.

منابع:

اثر آفرینان ۱/۱۲۸؛ الاعلام زرکلی ۴/۱۰۳؛ الانساب سمعانی ۳/۲۳۸؛ ایضاح المکنون ۲/۲۷۴؛ البدایه و النهایه ۱۱/۳۰۲؛ تاریخ التراث ۱/۳۹۹؛ تاریخ الاسلام (حوادث سنه ۳۵۱-۳۸۰) ۳۳۹؛ تاریخ جرجان سهمی، مقدهه و ۴۴۳؛ تذکره الحفاظ ۳/۹۴۰؛ دانشنامه اسلام و ایران ۵/۷۰۳؛ ریحانه الادب ۱/۴۰۱-۴۰۲؛ سیر اعلام النبلاء ۱۶/۱۵۴؛ شذرات الذهب ۳/۵۱؛ طبقات الحفاظ ۳۸۰؛ طبقات الشافعیه الکبری ۳/۳۱۵؛ العبر فی خبر من غبر ۲/۱۲۱؛ فرهنگ بزرگان اسلام و ایران ۳۰۴؛ فرهنگ زندگی نامه‌ها ۱/۵۷۸؛ کشف الظنون ۱۲۷۸، ۱۳۸۲؛ الکنی و الالقاب ۱/۳۵؛ اللباب ۱/۲۷۰؛ لغت نامه ی دهخدا ۳۲۹؛ مختصر تاریخ دمشق ۱۳/۱۳۱؛ مرآه الجنان ۲/۳۸۱؛ مشاهیر دانشمندان اسلام ۲/۲۳۵؛ معجم البلدان ۲/۱۲۲؛ معجم المولفین ۱/۱۹۳ و ۶/۸۲؛ المنتظم

فی تاریخ الامم و الملوک ۱۴/۲۴۴؛ موسوعه الاسلامیه ۲/۲۱۸؛ موسوعه طبقات الفقهاء ۴/۲۴۲-۲۴۳؛ النجوم الزاهره ۴/۱۱۱؛ الوافی بالوفیات ۷/۳۱۸؛ هدیه العارفین ۱/۴۷۷.

«عبدالله بن محمد جرجانی»

۰۰۰ – بعد از ۹۷۶هـ.ق.

از فضلا، محققین و دانشمندان شیعی مذهب «جرجان» در قرن دهم هجری، «عبدالله بن محمد بن حسن حسینی جرجانی» است. منابع در شرح حال و تعیین نام و تاریخ وفات وی دچار آشفتگی شده‌اند. برخی منابع مانند: مرحوم «مدرس تبریزی» در «ریحانه»، نام او را عبدالله و لقبش را جمال الدین آورده است.

«دهخدا» نیز به تبعیت از آن، شرح حال وی را ذیل جرجانی، عبدالله بن محمد آورده است. سایر منابع نام وی را جمال الدین و نام پدرش را عبدالله نامیده‌اند.

آنچه مسلم است اینکه محتوای شرح همه‌ی منابع، حکایت از اتحاد «جمال الـدین عبـدالله بن محمد جرجانی» با «جمال الدین بن عبـدالله بن محمـد جرجانی» دارد. از این‌رو ادامه شرح احوال وی را به مـدخل سـید جمال الدین بن عبدالله جرجانی ارجاع می‌دهیم.

شایان ذکر است که در مدخل «سـید جمال الدین بن عبدالله حسینی جرجانی»، اختلاف با «سید جمال الدین محمد جرجانی» و «جمال الدین محمد بن حسن» را متذکر شدیم. به نظر می‌رسد هر سه مدخل به طور مستقل باید ذکر شود.

منابع:

اثرآفرینان ۲/۱۹۶؛ اعیان الشیعه ۴/۲۱۶-۲۱۷؛ تاریخ عالم آرای عباسـی ۱/۱۴۴، ۱۵۳؛ الذریعه ۴/۵۱۲ و ۷/۹۹ و ۱۳/۱۶۶-۱۶۷؛ روضـات الجنات ۲/۲۱۱-۲۱۲؛ ریـاض العلماء ۵/۳۳ و ۷/۶۰، ۶۱، ۶۴-۶۶؛ ریحـانه الادب ۱/۳۹۹؛ طبقات اعلام الشـیعه (احیاء الداثر) ۴/۴۲؛ فرهنگ بزرگان اسلام و ایران ۳۱۴؛ فوائد الرضویه ۸۴؛ لغت نامه ی دهخدا (ذیل جرجانی) ۳۲۱؛ معجم المولفین ۱/۵۰۳ (۳/۱۵۷)؛ معجم مولفی الشیعه ۱۱۵.

«عبدالله بن محمد استرآبادی»

قرن ۴ه-.ق.

«ابونصر عبـدالله بن محمـد بجلی استرآبادی» شاعری است در سـده چهارم ه-. ق. که اشـعاری در مـدح «قابوس بن وشـمگیر» سروده است.

آثار:

اشعار و قصاید

از ابونصر عبدالله استرآبادی، مقداری شعر و قصیده در مدح «قابوس وشمگیر» برجای مانده است. او این اشعار را به زبان عربی سروده است.

نسخه های خطی:

به گزارش «عبـدالملک ثعالبی»، در «یتیمه الـدهر»، وی ابیاتی را از ابونصر عبـدالله بن محمـد بجلی، به خط اصـلی شاعر دیـده است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

منابع:

یتیمه الدهر ۴/۵۵.

«عبدالله بن مسیح تهرانی استرآبادی»

۱۳۹۱-۱۳۰۵ه‍.-ق.

حاج میرزا «عبدالله بن مسیح تهرانی استرآبادی»، از علما و دانشمندان بسیار فاضل و از خاندان بسیار بزرگ استرآبادی - تهرانی است.

نیاکانش به تدریج از «استرآباد» به «تهران»، «نجف اشرف» و «اصفهان» مهاجرت کردند. نیای وی قاضی سعید (محمدسعید) در «تهران» سکونت اختیار کرد. فرزندش میرزا مسیح پس از تحصیل به «نجف اشرف» مهاجرت کرد و در آنجا به «مجتهد تهرانی» شهرت یافت. پس از او خاندانش به «تهرانی» و «چهل ستونی» مشهور گشتند. بنابراین در استرآبادی بودن آنان هیچ تردیدی وجود ندارد.

به هر روی میرزا عبدالله در «تهران» و در خانواده علم و دانش دیده به جهان گشود. نزد پدر و دیگر علمای بزرگ عصر خود مانند: «شیخ علی نوری»، «میرزا سید محمد تنکابنی»، «حاج شیخ مسیح طالقانی»، «میرزا هاشم شفتی»، «حاج آقابزرگ ساوجی» و «شیخ باقر معزالدوله» دروس ادبی و دینی را خواند. باوجود اینکه میرزا عبدالله در حوزه‌های علمیه‌ی «ایران» به مقام بلندی دست یافته بود، به «نجف اشرف» رفت و از محضر درس «آیت الله نائینی»، «آیت الله شریعت»، «آقا ضیاء الدین عراقی» و «حاج سید احمد کربلایی» بهره برد.

سال ۱۳۳۳ه-.ق. از «نجف اشرف» به «تهران» بازگشت و پس از فوت پدر، ضمن قیام به رتق و فتق امور شرعی، در مسجد وی به امامت جماعت پرداخت.

میرزا عبدالله از رهبران دینی و سیاسی مردم «تهران» بود. در کلیه‌ی حرکت‌های سیاسی مشارکت داشت و در زمره‌ی مبارزان، علیه استبداد سلطنتی قیام کرد.

میرزا عبدالله عاقبت در «تهران» درگذشت و در «شهرری» دفن گردید.

آثار و تالیفات میرزا عبدالله تهرانی استرآبادی زیاد است. اما هیچ کدام آنها چاپ نشده است. نسخه‌های خطی آثار وی نیز به دلیل اینکه نزد بازماندگان اوست، در فهرست‌ها معرفی نگردیده است. بنابراین فقط به شمارش آنها بسنده می شود.

آثار:

۱. اصول فلسفه

نسخه های خطی:

هیچ گزارشی از نسخ خطی آن در دست نیست.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۲. حاشیه بر کفایه الاصول

نسخه های خطی:

هیچ گزارشی از نسخ خطی آن در دست نیست.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۳. حاشیه بر مکاسب شیخ انصاری

نسخه های خطی:

هیچ گزارشی از نسخ خطی آن در دست نیست.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۴. رساله‌ای در مشتق

نسخه های خطی:

هیچ گزارشی از نسخ خطی آن در دست نیست.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۵. سنن النبی (ص)

نسخه های خطی:

هیچ گزارشی از نسخ خطی آن در دست نیست.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۶. هفت رساله در مبدأ و معاد و ...

نسخه های خطی:

هیچ گزارشی از نسخ خطی آن در دست نیست.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۷. چند کتاب متفرقه دیگر

منابع:

آئینه دانشوران ۲۰۸-۲۰۹؛ آثار الحجه ۲/۲۵۸؛ اثر آفرینان ۳/۲۴۳؛ زنـدگی نامه رجال و مشاهیر ایران ۴/۵۳؛ سراج المعانی در احوالات امام سـید الوالحسن اصفهانی ۱۴۱؛ قیام پانزده خرداد به روایت اسـناد ساواک ۵/۳۶۶؛ گنجینه ی دانشمندان ۴/۴۸۲-۴۸۳ و ۸/۱۷۳؛ معجم رجال الفکر و الادب ۱/۳۷۹؛ مکارم الآثار ۵/۱۷۰۰؛ هفتاد سال خاطره از آیت الله سید حسین بدلا ۸۱.

«عبدالله بن یوسف جرجانی»

۰۰۰ – ۴۸۹ه‍.-ق.

یکی دیگر از محدثان و فقهای قرن پنجم ه‍-. ق. در «جرجان»، «ابومحمد عبدالله بن یوسف قاضی جرجانی» است.

از شرح زندگانی و آثار او هیچ آگاهی در دست نیست. همین‌قدر می‌دانیم که پسر خواهر «محمد بن عبدالله زبحی جرجانی» است.

دو اثر از عبدالله بن یوسف جرجانی برجای مانده است. شاید آثار دیگری نیز وجود دارد. لیکن به دلیل کمبود منابع تحقیق، امکان دسترسی وجود نداشت.

آثار:

۱. الحدیث المسلسل فی یوم العید بین الصلاه و الخطبه

این اثر با عنوان «عله الحدیث المسلسل فی یوم العیدبین الصلات و الخطبه» نیز ثبت شده است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مجامیع مدرسه ی عمریه» «دارالکتب الظاهریه دمشق» به شماره ۵/۳۸۵۶ موجود است.

۱ نسخه ی خطی عکسی در «کتابخانه ی دانشگاه کویت» به شماره ۷۴۸ م. ک. موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۲. الوقف و الابتداء

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی ملی تونس» به شماره ۱۷۹۶۵ موجود است.

۱ نسخه ی خطی عکسی در «کتابخانه ی مرکز بحث علمی و احیاء تراث اسلامی» به شماره ۹۰۶ موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

منابع:

فهرس مجامیع المدرسه العمریه فی دارالکتب الظاهریه بدمشق؛ لغت نامه ی دهخدا (ذیل ابومحمد و عبدالله) ۸۱۳.

«ابونعیم عبدالملک بن محمد جرجانی»

۲۴۲-۳۲۲ه‍-.ق.

یکی از بزرگان حدیث و فقه «شافعی» در سده ی چهارم ه‍-. ق.، «ابونعیم عبدالملک بن محمد بن عدی بن زید جرجانی» است.

او حدود سال ۲۴۲ یا ۲۷۲ در «جرجان» زاده شد؛ چون به سن رشد رسید، مقدمات علوم را نزد علمای «جرجان» فراگرفت. آنگاه رنج سفر علمی را برخود هموار کرد و به «نیشابور»، «خراسان»، «عراق»، «شام»، «مصر» و «حجاز» رفت.

او در شهرهای مختلف اسلامی، از حافظان حدیث و دانشمندان علوم دین، دانش و حدیث اندوخت.

کسانی که ابونعیم از آنان حدیث نقل می کند و کسانی که از ابونعیم حدیث نقل می کنند بسیارند. آنچه مسلم است، وی نزد علمای «اهل سنت»، بویژه محدثان «شافعی»، جایگاه بلندی دارد.

ابونعیم یک سال پیش از مرگش، به زادگاهش «جرجان» بازگشت و در وطن خویش، تن به خاک سپرد. سال مرگ او را به اختلاف ۳۲۲ و ۳۵۴ه‍-.ق. نوشته اند.

منابع تاریخی و رجالی، او را دانشمندی پرهیزگار و ساده زیست توصیف کرده اند.

در پایان گفتنی است که برخی فهرست نویسان، او را با نام «نعیم بن عبدالملک استرآبادی» معرفی کرده اند. باید توجه داشت این دو تن یکی هستند.

آثار:

۱. الامالی

براساس گزارشی که در «فهرس المخطوطات العربیه المصوره»، «احمد سعید خازندار»، وجود دارد، کتابی با عنوان «امالی» به شخصی با نام «ابوالحسن نعیم بن عبدالملک بن محمد بن عدی» نسبت داده شده است.

شباهت بسیار زیاد این نام، با نام و نیاکان ابونعیم عبدالملک، این احتمال را تقویت می کند که هر دو یک تن هستند و فهرست نویس به اطلاعات بیشتری از مولف کتاب دسترسی نداشته است.

این کتاب به زبان عربی است و مطالب آن بیشتر احادیث است تا مباحث دیگر.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی عکسی در «کتابخانه ی احمد خازن دار» در «ظاهریه» به شماره ۱۰/۱۰۰۹م.ک. موجود است.

منتخبی از همین امالی در «کتابخانه ی دارالکتب الظاهریه» به شماره ۱۵۳۶ موجود است.

۱ نسخه ی خطی نیز در «کتابخانه ی دارالکتب الظاهریه» به شماره ۱۰/۱۰۰۹ م ک، موجود است. لیکن فهرست نویس، نام نویسنده ی آن را «ابوالحسن نعیم بن عبدالملک بن عدی استرآبادی» ثبت کرده است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۲. الجرح و التعدیل

«کحاله» در «معجم المولفین» و «بغدادی» در «ایضاح»، این اثر را به ابونعیم جرجانی نسبت داده است.

نسخه های خطی:

هیچ گزارشی از نسخ خطی آن در دست نیست.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۳. الضعفاء فی رجال الحدیث

«ذهبی» در «تذکره الحفاظ» خبر از وجود چنین کتابی برای ابونعیم عبدالملک جرجانی داده است.

نسخه های خطی:

هیچ گزارشی از نسخ خطی آن در دست نیست.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۴. الفقه

یک دوره فقه «شافعی» به زبان عربی است.

نسخه های خطی:

هیچ گزارشی از نسخ خطی آن در دست نیست.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

منابع:

الاعلام زرکلی ۴/۱۶۲؛ الانساب سمعانی ۱/۱۳۰؛ ایضاح المکنون ۳/۳۶۰؛ البدایه و النهایه ۱۱/۱۹۵؛ تاریخ الاسلام (حوادث سنه ۳۲۱-۳۲۰) ۱۳۰؛ تاریخ بغداد او مدینه السلام ۱۰/۴۲۸؛ تاریخ جرجان ۲۳۵، ۵۳۲؛ تذکره الحفاظ ۳/۸۱۶-۸۱۷؛ سیر اعلام النبلاء ۱۱/۴۷۳-۴۷۶؛ شذرات الذهب فی اخبار من ذهب ۲/۲۹۹؛ شعب الایمان ۲/۴۶-۴۷؛ طبقات الحفاظ، سیوطی ۳۴۲؛ طبقات الشافعیه الکبری، سبکی ۳/۳۳۶-۳۳۷؛ طبقات الشافعیه، اسنوی ۱/۷۰-۷۱؛ طبقات الشافعیه، ابن شهبه ۱/۱۱۲؛ طبقات الفقهاء شیرازی ۱۰۴؛ العبر فی خبر من غبر ۲/۱۹۸-۱۹۹؛

فهرس مخطوطات دارالکتب الظاهریه ۴۲۵؛ الکامل فی التاریخ ۸/۲۹۶؛ اللباب فی تهذیب الانساب ۱/۵۱؛ مختصر تاریخ دمشق ۱۵/۲۱۵؛ مرآه الجنان ۲/۲۸۷؛ معجم المولفین ۶/۱۹۱؛ المنتظم فی تاریخ الملوک و الامم ۱۳/۳۵۴؛ موسوعه اعلام العلماء و الادباء العرب و المسلمین ۱/۵۵۰-۵۵۴؛ الموسوعه الذهبیه للعلوم الاسلامیه ۱۲/۱۰۷؛ موسوعه طبقات الفقهاء ۴/۲۵۶-۲۵۷؛ النجوم الزاهره ۳/۲۵۱.

«عبدالمومن بن صفی الدین جرجانی»

قرن ۱۱ه-.ق.

منابع تاریخی و شرح حال نگاری اعم از کهنه و نو، درباره ی «عبدالمومن جرجانی»، سکوت اختیار کرده و هیچ اطلاعی به دست نمی دهند.

فقط مرحوم «آقابزرگ» در ذیل «بهجه الروح» به نام و نیاکان وی اشاره دارد. بنابراین گزارش، عبدالمومن از نوادگان «قابوس بن وشمگیر» است؛ زیرا وی می نویسد: «عبدالمومن بن صفی الدین بن عز الدین بن محیی الدین بن نعمت بن قابوس بن وشمگیر جرجانی»

این نام و سلسله اجداد، شاید از نسخه ی خطی کتاب برداشت شده است؛ زیرا مولف در پایان کتاب نام خود را به ترتیبی که در فوق نوشتیم، آورده است.

مطلب دیگر سال وفات و زمان حیات اوست. با توجه به اینکه هیچ‌کدام از منابع، درباره‌ی او مطلبی ننوشته‌اند، تعیین و تشخیص زمان حیاتش نیز با مشکل روبروست.

بنابرگزارش محتوای نسخه ی خطی کتاب، احتمال داده شده است، مقارن دوره ی «صفویه» تألیف شده باشد.

گفته می‌شود: این کتاب را نخست «رابینو» بر اساس سه نسخه‌ی خطی کتابخانه ی «بادلین» و «کمبریج» در سال ۱۹۴۳ میلادی ترجمه و چاپ کرد. سپس «فارمر» به پیشنهاد «رابینو» تصمیم به چاپ آن گرفت. لیکن با درگذشت آنان، هم چنان ناتمام باقی ماند.

خوش بختانه نسخه‌ی دست‌نویس آنان را کتابخانه‌ی مجلس سنای (سابق) «ایران» خریداری کرد و به وسیله‌ی بنیاد فرهنگ (سابق) به سال ۱۳۴۶ شمسی چاپ و منتشر شد.

در یادداشت آغازین این چاپ، به حق در هویت مؤلف «بهجت الروح» و تاریخ تألیفش تردید شده است؛ زیرا مؤلف خود را «عبدالمومن بن صفی الدین ابن عز الدین بن محی الدین بن نعمت بن قابوس بن وشمگیر جرجانی» می‌نامد، یعنی خلف پنجم قابوس فرمانروای «گرگان» از «آل‌زیار».

از سوی دیگر از «سلطان محمود غزنوی» با جمله ی دعائیه‌ی «طول الله عمره» (صحیح: اطال الله عمره یا طول الله بعمره) که نشانه‌ی در قید حیات بودن اوست یاد می‌کند. طبیعی است که چنین تقارنی از لحاظ تاریخی نمی‌تواند تحقق پیدا کند.

بدین جهت «فارمر» هم «بهجت الروح» را از آثار آغاز سده ی هفدهم میلادی (یازدهم هجری) یا دوران «صفویه» دانسته است.

اما قراینی که متاخر بودن تاریخ تألیف بهجت الروح را تایید می‌کند، نقل «عمل گیسو» (نوعی تصنیف) و «صحت‌نامه» از «عبدالقادر مراغی» (درگذشته به سال ۸۳۸ هجری) است. این نقل قول حکایت از تاخیر کتاب از زمان عبدالقادر مراغی دارد. هم چنین سبک انشای کتاب با سبک قرن ششم تطابق ندارد.

در هر حال، همان‌طور که «فارمر» متذکر شده است «چنانچه متعلق به عصر نزدیک‌تری هم باشد اهمیت بیشتری خواهد داشت زیرا از آن اعصار هیچ گونه رساله‌ای به فارسی در موسیقی در دست نیست.»

ص:۲۴۸

آثار:

۱. بهجه الروح (بهجه الارواح یا بهجه الروایح)

کتاب در یک مقدمه و ده باب و یک خاتمه تدوین شده است. در مقدمه گوید: «چون طبع سلطان السلاطین سلطان محمود غزنوی را راغب و مایل به علم شریف موسیقی دید...»

در معرفی کتاب گوید: «فهذه رساله شریفه وجیزه الباهره فی العلوم الادوار من قول الحکماء الفلسفه...»

در مندرجات «بهجت الروح» جز همان مطالبی که در آثاری نظیر کتاب «الادوار» «صفی الدین» یا آثار «عبدالقادر مراغی» آمده است مطلب تازه ای دیده نمی‌شود. ولی در عین حال نکات شایان توجهی دارد مانند: «موجب غذا و حظ روح» شدن موسیقی.

براساس تحلیل نویسنده، چون به فرمان الهی جبرئیل مامور حلول روح در پیکر آدم شد، صداهای موزون را غذای آن قرار داد.

از مطالب قابل توجه این اثر، به شرح مربوط به «ققنوس» با اشاره به ذکر آن در «منطق الطیر» «عطار نیشابوری»، اشعاری دربارەی دوازده مقام و شش آواز و بحور اصول و همان‌ها به گونه‌ای دیگر و «در مجالس جهت هر کس چه باید خواند» و «در سلوک صاحب این فن شریف» و «نزد هر فرقه چه نغمه‌ای باید خواند» و «در هر وقت چه آهنگی باید خواند» می توان اشاره کرد.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی موسسه خاورشناسی فرهنگستان علوم روسیه» به شماره B-۱۸۴۴، کتابت سال ۱۲۸۰ه-.ق. موجود است.

۳ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی ملی جمهوری اسلامی ایران» به شماره ۲۱۴۸/ف. در ۲۸ برگ، کتابت سال ۱۲۷۹ه-.ق.، شماره ۲۳۰۷/ف. در ۱۳۲ برگ، کتابت سال ۱۲۸۲ه-.ق. و شماره ۲۷۱۲/ف. در ۲۹ برگ، کتابت سال ۱۲۳۸ه-.ق. موجود است.

۳ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مجلس شورای اسلامی» به شماره ۲/۴۸۵۴ در ۶۰۱ برگ، کتابت سال ۱۰۴۶ه-.ق.، شماره ۱/۱۵۱۵ در ۶۹ برگ، کتابت سده ۱۲ه-.ق. و شماره ۳۷۸ در ۳۸ برگ، کتابت سال ۱۳۴۶ه-.ق. موجود است. نسخه‌ی اخیر همان نسخه ا ی است که کار نیمه‌ی «رابینو» محسوب می‌شود.

۴ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی ملی ملک» به شماره ۱/۸۳۳ در ۷۰ برگ، شماره ۵/۴۹۴ در ۱۵۳ برگ، کتابت سال ۱۳۰۴ه-.ق.، شماره ۱۶۴۸ در ۱۴ برگ، کتابت سال ۱۲۵۹ه-.ق. و شماره ۱۱/۶۱۹۳ در ۲۸۳ برگ، کتابت سال ۱۲۷۹ه-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آیت الله العظمی مرعشی نجفی (ره)» به شماره ۱۱۵۰۷ در ۴ برگ، کتابت سال ۱۰۷۹ه-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مرکزی دانشگاه تهران» به شماره ۸۴۰ [۸۳۹] موجود است.

نسخه های چاپی:

پیش تر یادآوری شد: این کتاب را نخست «رابینو» بر اساس سه نسخه‌ی خطی کتابخانه ی «بادلین» و «کمبریج» در سال ۱۹۴۳ میلادی ترجمه و چاپ کرده بود و سپس «فارمر» به پیشنهاد «رابینو» تصمیم به چاپ آن گرفت که با درگذشت آنان هم چنان ناتمام باقی مانده بود. ولی نسخه‌ی دست‌نویس آنان را کتابخانه‌ی مجلس سنای (سابق) «ایران» خریداری کرد و به وسیله‌ی بنیاد فرهنگ (سابق) به سال ۱۳۴۶ شمسی چاپ و منتشر شد.

۲. کمال البلاغه

مرحوم «آقابزرگ» در ذیل کتاب «بهجه الروح» ضمن توضیحاتی، به کتاب دیگر مولف، با عنوان فوق اشاره کرده و

وعـده می‌دهـد آن را در جلد ۱۸ معرفی نمایـد. لیکن در جلـد یـاد شـده کتـاب را «مجموع رسائل قابوس بن وشـمگیر» معرفی می‌نماید.

نسخه های خطی:

هیچ گزارشی از نسخ خطی آن در دست نیست.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

منابع:

الذریعه ۳/۱۶۲ و ۱۸/۱۳۷؛ فهرست نسـخه‌هـای خطی کتابخـانه ی ملی ملک ۵/۴۵، ۲۰۴ و ۹/۲۴۱؛ فهرست نسـخه‌های خطی کتابخـانه ی بنیـاد فرهنگ ایران ۹۹۱؛ فهرست نسـخه‌های خطی کتابخانه‌های اصـفهان ۵/۲۰۲، ۴۲۸؛ فهرست نسـخه‌های خطی کتابخانه ی مرکزی دانشگاه تهران ۷/۵۶۹؛ کتاب شناسی موسیقی ۲۷، ۷۷؛ معجم مولفی الشیعه ۱۱۶.

«عبدالنبی بن علی استرآبادی»

(ابن شریعتمدار استرآبادی)/۰۰۰ — ۱۳۴۰ه‍.-ق.

فقیه، حکیم و فیلسوف قرن چهاردهم، حاج «شـیخ عبدالنبی بن شـیخ علی بن مولا جعفر (محمدجعفر) شـریعتمدار استرآبادی»، در زمره‌ی مجتهـدین طراز اول «استرآباد» در «تهران» و «مشـهد» بود. وی در «تهران» دیده به جهان گشود. در زادگاهش رشـد کرد و مقدمات را در نزد پدر و استادان حوزه ی «تهران» به پایان برد.

سپس عازم «کربلا» گردیـد. فقه و اصول را نزد «میرزا علی نقی برغانی»؛ حکمت و فلسـفه را نزد «میرزا علامه بن حسن برغانی قزوینی» (برادران برغانی) فراگرفت.

سال ۱۳۰۰ه‍.-ق. رهسپار«سامرا» شد و به حوزه ی درس «مولا اسماعیل قره باغی» و «میرزا ی شیرازی» ملحق گردید. او تا پایان عمر نزد «میرزای شـیرازی» (دوازده سـال) در «سـامرا» سـکونت کرد و از محضـر درس آن مرجع بزرگ بهره برد. پس از فوت «میرزای شیرازی»، مجدداً به «کربلا» بازگشت و نزد استادان «برغانی» به تحصیل ادامه داد.

دو سال بعـد (۱۳۱۴ه‍.-ق.) به زادگـاهش «تهران» بـازگشت و به ارشـاد و رهـبری مردم قیـام نمود. ده سـال بعـد، حـدود سـال ۱۳۲۴ه‍.-ق. به عشق سـکونت در جوار حرم حضـرت علی (ع)، راهی «نجف اشـرف» گردیـد و منزلی مقابل مسـجد «کوفه» بنا کرد و حدود ۱۰ سال ساکن آنجا شد.

سال ۱۳۳۲ه‍.ق. به «تهران» بازگشت و زعامت عامه یافت. علما و مردم «تهران» از وجود او استقبال کرده و کرسی درسش رونق گرفت. باوجود این نتوانست مهر حرم ائمه اطهار (ع) را از دل خود بیرون کند. این بار حرم رضوی (ع) را مقصد خود قرار داد و سال ۱۳۳۹ه‍.ق. به «مشهد» مقدس سفر کرد.

این سفر، آخرین سفر او بود؛ زیرا تا پایان عمر (۱۳۴۰ه‍.ق.) در «مشهد» مقدس سکونت کرد و عاقبت در همانجا مدفون شد.

از آقا عبدالنبی ۱۴ فرزند به یادگار ماند. از جمله آنها می‌توان به مرحوم آقا «عبدالعظیم» و آقا «یحیی» اشاره کرد.

آثار:

۱. ازاحه الاوهام

شاید در نقد و رد شبهات و اوهامی است که علیه دین و مذهب مطرح بوده است. این اثر به زبان فارسی است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آیت الله العظمی مرعشی نجفی (ره)» به شماره ۲/۱۳۱۸۴ در ۸ برگ و کتابت سال ۱۳۳۶ه‍.ق. موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

ص:۲۵۰

۲. الاستبداد و المستبد

کتابی است سیاسی در شرح و توضیح استبداد و مستبدان و نقد دولت سلطنتی، که به زبان عربی نوشته شده است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آیت الله العظمی مرعشی نجفی (ره)» به شماره ۳/۱۳۱۸۴ در ۱۶ برگ موجود است. آغاز افتاده است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۳. رموز الریاض

این اثر حاشیه بر کتاب «ریاض المسائل» است. وی در واقع تقریرات درس استادش «شیخ مولا اسماعیل قره‌باغی نجفی» را که به نوعی شرح بر «ریاض المسائل» است، نوشته است.

نسخه های خطی:

هیچ گزارشی از نسخ خطی آن در دست نیست.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۴. عسلیه و شهدیه

کتاب به زبان فارسی و در مسائل متفرقه و معارف عمومی است.

آغاز:

«پس از حمد و ستایش یزدان بی همتا و درود و ثنا و سلام بر تمامی انبیا خصوص خاتم ایشان و آل آن برگزیده، آنچه اساس استحکام زندگانی هر قومی...»

انجام:

«لکن چه کنم که عالمی پس از گفت گوهای زیاد در سنین متمادیه در حق این کمترین خوانده من گروهی را بدیدم زولبالب فرو بستند جمله از دعا والسلام علی من اتبع الهدی...»

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آیت الله العظمی مرعشی نجفی (ره)» به شماره ۵/۱۳۱۸۴ در ۱۲ برگ موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۵. کشف الغوایه

این اثر نیز به زبان فارسی است.

آغاز:

«پرستش بروجه حقیقت آن خدای بیچونی را سزد که راهنمای ذات بی زوال به قدرت نامتناهیش...»

انجام:

«به کعبه مقصود خود اگر بخواهد و موفق باشد برساند پس فعلاً می گویم و السلام علی من اتبع الهدی...»

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آیت الله العظمی مرعشی نجفی (ره)» به شماره ۴/۱۳۱۸۴ در ۲۰ برگ و کتابت سال ۱۳۳۳ه-.ق. موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۶. ترجمه رساله کشف المحجه سید بن طاووس (ترجمه کشف المحجه لثمره المهجه)

این کتاب را «سید بن طاووس» در اخلاق اسلامی و اندرزها به زبان عربی و برای پسرش «محمد» نوشته بود.

او در این رساله به فرزندش توصیه کرده است، ضمن رعایت اخلاق اسلامی، کتاب های دینی را مطالعه نماید.

سال تالیف رساله ی فوق، ۶۴۹ه-.ق. است. شیخ عبدالنبی آن را به زبان فارسی ساده ترجمه کرده است تا فارسی زبانان نیز از

فواید آن بهره مند شوند.

نسخه های خطی:

هیچ گزارشی از نسخ خطی آن در دست نیست.

نسخه های چاپی:

کتاب به سال ۱۳۴۵ه-.ق. به همت «شیخ محمود بن عبدالنبی شریعتمدار» (فرزند مولف) در ۳۳۴ صفحه رقعی در «تهران» به صورت چاپ سنگی منتشر شده است.

منابع:

دایرهالمعارف تشیع ۲/۱۱۳؛ الذریعه ۴/۱۳۰ و ۱۱/۲۵۲ و ۱۸/۵۸؛ شرح احوال علمای خاندان شریعتمداری ۱۶۱-۱۶۲؛ طبقات اعلام الشیعه (نقباء البشر) ۱۵/۱۲۴۳؛ فرهنگ رجال و مشاهیر تاریخ معاصر ایران ۱/۳۵۹؛ فهرست کتاب های چاپی فارسی ۴/۴۰۸۱؛ فهرست کتاب های فارسی شده چاپی ۱/۷۹؛ فهرست واره کتاب های فارسی ۶/۵۶۱؛ مشاهیر مدفون در حرم رضوی (ع) ۱/۳۷۳-۳۷۴؛ معجم رجال الفکر و الادب فی النجف ۱/۱۱۷؛ مولفین کتب چاپی فارسی و عربی ۴/۱۸؛ طبقات اعلام الشیعه (نقباء البشر) ۳/۱۲۴۳.

«عبدالوحید (عبدالواحد) بن نعمت‌الله استرآبادی»

قرن ۱۱ه-.ق.

عالم و دانشمند گمنام استرآبادی، «عبدالوحید یا عبدالواحد بن نعمت‌الله بن یحیی قاری» و «واعظ استرآبادی» که گویا «گیلانی کوکبی» نیز شناخته می‌شود، یکی دیگر از بزرگان این خطه ی عالم خیز است.

باوجود آثار و تالیفات بسیار زیاد و متنوع، شرح احوال وی در منابع کهن و جدید، با آشفتگی و بسیار اندک است. نامش اختلافی و سال تولد و وفاتش نامشخص است.

او را به «استرآباد» و گیلان، نسبت داده‌اند. در برخی موارد، قزوینی نیز گفته‌اند.

ظاهراً نخستین کسی که از وی سخن گفته، مرحوم «افندی» در ریاض است. پس از آن دیگر نویسندگان، همان مطالب را تکرار کرده‌اند. «آقابزرگ» همه‌ی کتاب هایی را که در «ریاض العلما» به صورت درهم شمرده شده است، در «الذریعه» مرتب کرده و مقداری به آنها اضافه نموده است. در زندگی نامه‌ی او هم فقط یک مطلب ثابت را تکرار کرده است.

«افندی» و همه‌ی مورخان، او را مفسر، متکلم، فیلسوف، ادیب، فقیه، عارف و شاعر توصیف کرده‌اند.

ملاحظه کمیت و کیفیت کتاب‌ها و تنوع موضوعی آنها نیز همین حکایت را دارد.

با اینهمه، همین قدر از او می‌دانیم که از شاگردان «شیخ بهایی» است. او برخی آثار «شیخ بهایی» را استنساخ کرده و نام خود را در آنجا نوشته است.

وی تا سال ۱۰۷۷ه‍-.ق. زنده بود؛ زیرا در منابعی مثل «جامع الاسرار»، «میرزا مهر علی» می نویسد: به دستور «مولا عبدالوحید استرآبادی» گیلانی آن را کتابت کرده است. این در حالی است که کتابت آن سال ۱۰۷۷ه‍-.ق. و وی در آن موقع زنده بوده است.

فرزندش «هدایت الله بن عبدالوحید» نیز از علمای «استرآباد» محسوب می گردد.

آثار:

۱. آئینه غیب نما

درباره ی قلب انسان و احوال آن و چگونگی عمل کرد معنوی مانند حب و بغض و دیگر آثار آن نوشته شده است.

نسخه های خطی:

هیچ گزارشی از نسخ خطی آن در دست نیست.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

ص:۲۵۲

۲. الآیات البینات

کتاب درباره ی آسمان ها و زمین و چگونگی آفرینش آنها نوشته شده است.

نسخه های خطی:

هیچ گزارشی از نسخ خطی آن در دست نیست.

نسخه های چاپی:

به گفته‌ی «آقابزرگ» در «بیروت» چاپ شده است. نام کتاب چاپ شده «آیات البینات فی غرائب الارض و السماوات» است. اما وی یقین ندارد که این همان کتاب فوق باشد.

۳. اثبات الشوق فی المقدمات التعینی

مرحوم «افندی» این کتاب را در «ریاض العلما» همراه با بیش از پنجاه اثر دیگر به او نسبت داده است.

نسخه های خطی:

هیچ گزارشی از نسخ خطی آن در دست نیست.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۴. اسرار التوحید

مولا عبدالوحید استرآبادی این کتاب را درباره ی اسم اعظم و شرح آن نوشته است. قلم او در این رساله عرفانی و با استناد به آیات قرآنی است.

کتاب با عناوین (نور، نور) و (سر، سر)، حال و هوای عرفانی دارد.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آستانه مقدسه حضرت فاطمه معصومه» سلام الله علیها به شماره ۱/۲۶ در ۴۹ برگ و کتابت سده ۱۲ه-.ق. موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۵. اسرار القرآن

تفسیر قرآن و بیان اسرار و مفاهیم عالی آن به زبان عرفانی و شاید فارسی است. این اثر را مرحوم «افندی» و «آقابزرگ»، هردو در زمره ی کتاب‌های وی برشمرده‌اند.

نسخه های خطی:

هیچ گزارشی از نسخ خطی آن در دست نیست.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۶. اسرار القلب

این کتاب را «آقابزرگ» به او نسبت داده است.

نسخه های خطی:

هیچ گزارشی از نسخ خطی آن در دست نیست.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۷. اعلی علیین فی تعریف العباده

استرآبادی این اثر را در بیان حقیقت عبادت و معنای آن به زبان فارسی نوشته است.

نسخه های خطی:

هیچ گزارشی از نسخ خطی آن در دست نیست.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۸. الانوار القدسی

کتاب به نظم و شعر، درباره ی استکمال نفس نبوی (ص) و شاید به زبان فارسی است. این کتاب با عنوان «الانوار القدسیه» نیز نامیده شده است. برخی منابع نویسنده و ناظم آن را به اشتباه «عبدالوحید قزوینی» نوشته‌اند.

نسخه های خطی:

هیچ گزارشی از نسخ خطی آن در دست نیست.

ص:۲۵۳

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۹. انیس الواعظین الکبیر

مباحث اخلاقی و عرفانی در وعظ و اندرز است. این کتاب بسیار مبسوط و شامل همه‌ی گفتارها و مجالس وعظ آن مرحوم می گردد. وی پس از این، دو اثر دیگر در وعظ با همین عنوان به صورت متوسط و کوچک تالیف کرده است که در ذیل متذکر می‌شویم.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آیت الله العظمی گلپایگانی (ره)» به شماره ۱۶۴/۱۶ در ۱۲۳ برگ، کتابت سال ۱۲۵۸ه-.ق. موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۱۰. انیس الواعظین الوسیط

گفتارهایی در وعظ و اندرز باحجم و کمیت متوسط.

نسخه های خطی:

هیچ گزارشی از نسخ خطی آن در دست نیست.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۱۱. انیس الواعظین الصغیر

کتاب کوچک و کم حجم در مباحث اخلاقی است.

نسخه های خطی:

هیچ گزارشی از نسخ خطی آن در دست نیست.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۱۲. بادی السالکین

این کتاب شامل مباحثی درباره ی توبه، صبر، زهد، خوف و رجا است. روی هم رفته کتابی اخلاقی محسوب می گردد. کتاب هم چنین مطالبی از سیر و سلوک شرعی مومن را شرح می‌دهد.

نسخه های خطی:

هیچ گزارشی از نسخ خطی آن در دست نیست.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۱۳. البرزخ الجامع

مولف این اثر را در تعریف و شناخت زمان نوشته است. منظور وی از زمان شامل زمان دنیوی و زمان برزخی و زمان اخروی است.

نسخه های خطی:

هیچ گزارشی از نسخ خطی آن در دست نیست.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۱۴. بصاره التجاره (بصائر التجاره)

این کتاب برخلاف نام ظاهری، درباره ی تجارت دنیوی و مادی نیست. بلکه تجارت معنوی و انجام وظایف مالی مسلمان، مانند پرداخت زکات و حد نصاب آن و آنچه زکات بدان تعلق می گیرد، نوشته شده است.

نسخه های خطی:

هیچ گزارشی از نسخ خطی آن در دست نیست.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۱۵. تهذیب الاخلاق فی تزکیه النفس

چنانچه از نامش آشکار است، در تزکیه نفس و تربیت اخلاق و صفات حسنه است.

نسخه های خطی:

هیچ گزارشی از نسخ خطی آن در دست نیست.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۱۶. جنه النعیم

در شناخت ذات باری تعالی است. شناخت خدا و اثبات وجود و یگانگی آن به زبان ساده و در فهم عموم، هدف نویسنده از این کتاب است.

نسخه های خطی:

هیچ گزارشی از نسخ خطی آن در دست نیست.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۱۷. الجهاد الاکبر فی مجاهده النفس

این اثر هم یک اثر اخلاقی در شناخت نفس و چگونگی کنترل آن و لجام زدن بر اسب سرکش نفس اماره است.

نسخه های خطی:

هیچ گزارشی از نسخ خطی آن در دست نیست.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۱۸. حاشیه شرح هدایه الحکمه

این حاشیه، نقد و ایرادات مرحوم استرآبادی بر بخش‌های نخستین شرح است. او با عناوین (قوله، قوله) مطالب را نقل و سپس نقد کرده است. بسیاری موارد نظر شارح را رد کرده و گاهی با عنوان قال، از متن هدایه الحکمه نیز نقل و نقد کرده است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آیت الله العظمی مرعشی نجفی (ره)» به شماره ۸۷۴۸ در ۵۷ برگ، موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۱۹. الحبل المتین

در آداب دعا و شیوه‌های دعا خواندن است. زمان دعا، شرایط استجابت دعا و شرایط داعی در این اثر مورد توجه قرار گرفته است.

نسخه های خطی:

هیچ گزارشی از نسخ خطی آن در دست نیست.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۲۰. الحصن الحصین فی دفع شر الوسواس

عبدالوحید استرآبادی، در این رساله راه‌های غلبه بر وسواس شیطان رجیم در دفع مرض وسواس را بیان کرده است. عنوان دیگر این کتاب «الحصن الحصین من شرور تردد الشیاطین» است.

نسخه های خطی:

هیچ گزارشی از نسخ خطی آن در دست نیست.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۲۱. الحق الیقین

این اثر با عنوان بسیار بجا، «الحق الیقین»، درباره ی مرگ و احوال قیامت است. مرگ حق است و فرار از آن ممکن نیست. کتاب ضمن توجه دادن به یقینی بودن مرگ، روش آماده شدن برای استقبال از آن را بیان می کند.

نسخه های خطی:

هیچ گزارشی از نسخ خطی آن در دست نیست.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۲۲. خلاص الاستخلاص

بلا و مصیبت ممکن است براساس حکمت و مشیت خداوندی باشد و ممکن است به جهت رفتارها و عملکردهای

بندگان نازل گردد. مولف با بیان انواع بلا و دلایل ابتلا و حکمت‌های محتمل، خواننده را برای رویارویی با مصیبت‌ها آماده می کند.

به نظر «آقابزرگ»، این اسم ترکیب دو اسم از آثار استرآبادی است.

نسخه های خطی:

هیچ گزارشی از نسخ خطی آن در دست نیست.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۲۳. در گنج سعادت (رساله فی بیان حقیقه اسم الله تعالی)

این رساله به زبان فارسی و در بیان حقیقت اسم خداوند متعال و معنای آن است. اینکه اسم اعظم چیست و مفهوم آن چگونه است؟

همان‌طور که اگر کسی اسم اعظم را بداند به گنج ابدی دست یافته است، خواننده ی این کتاب هم با باز کردن صفحات آن، در گنج سعادت را باز کرده است.

نسخه های خطی:

هیچ گزارشی از نسخ خطی آن در دست نیست.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۲۴. دستور العمل فی الوظائف الیومیه

هر مسلمان و بلکه هر انسانی در طول شبانه روز وظایف و تکالیفی دارد که باید از آنها باخبر باشد و به آنها عمل نماید. این رساله شرح این وظایف و تکالیف را به عهده دارد.

نسخه های خطی:

هیچ گزارشی از نسخ خطی آن در دست نیست.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۲۵. دعائم الکفر و الایمان

شناخت کفر و ایمان و اصول و شعبه‌های آن، از مسائل مهمی است که بسیاری از مواقع مسلمانان به دلیل عدم شناخت کافی دچار آن می‌شوند. مرحوم استرآبادی در این کتاب آنچه درباره ی کفر و ایمان، لازم به دانستن است، بیان کرده است.

نسخه های خطی:

هیچ گزارشی از نسخ خطی آن در دست نیست.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۲۶. ذم دنیا

«ذم دنیا» کتابی اخلاقی در نکوهش وابستگی به دنیا وعطش دنیاطلبی است. مولف سعی دارد حقیقت دنیا را که دارِ اَعمال و سرای اکتساب اسباب است، به درستی بر مومنان معرفی نماید تا فریب آن را نخورند .

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آستان قدس رضوی (ع)» به شماره ۹۰۳۰ در ۱۵ برگ، کتابت سال ۱۰۷۲ه‍.ق. موجود است.

نسخه ی دیگری در همین کتابخانه ی می توان به شماره ۲۳۲ در ۱۵ برگ، کتابت سال ۱۰۷۲ه‍.ق. به دست آورد که گویا نام نویسنده و عنوان کتاب مشخص نیست. اما فهرست نویس، متن آن را مطابق همین کتاب «عبدالوحید واعظ استرآبادی» تشخیص داده است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۲۷. راه نجات

پرهیزگاری و تقوا پیشه کردن بهترین راه نجات بشر است. مولف با بیان راه‌های تقوا، به حق راه نجات را نشان داده است.

نسخه های خطی:

هیچ گزارشی از نسخ خطی آن در دست نیست.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۲۸. رساله فی اسرار الزکاه و الصوم و الحج و سائر العبادات

چنانچه از نام کتاب هویداست، اسرار زکات، روزه، حج و سایر عبادات در این اثر بیان شده است.

نسخه های خطی:

هیچ گزارشی از نسخ خطی آن در دست نیست.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۲۹. زاد راه نجات

مرحوم «آقابزرگ» به نقل از «ریاض العلما» ، این کتاب را به او نسبت داده است. به نظر می‌رسد همان کتاب راه نجات که در راهنمایی تقوا و پرهیزگاری است، باشد.

نسخه های خطی:

هیچ گزارشی از نسخ خطی آن در دست نیست.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۳۰. زبده الحقایق

ظاهرا ًکتابی است در مسائل متفرقه و مباحث گوناگون، که مانند کشکول مرتب گردیده است. مرحوم «آقابزرگ» در توضیح آن نوشته است: «فی الفوائد و الفرائد و الطرائف و الظرائف للمولی میر القاری الکوکبی الجیلانی المعاصر للشاه عباس و الشیخ البهائی».

وی کتاب را به اسم «احمدخان» حاکم «گیلان» نوشته است. آغاز کتاب با سخنانی از رسول اکرم (ص) و ائمه ی اطهار (ع) است.

نسخه های خطی:

بنا به گزارش «آقابزرگ»، ۱ نسخه ی خطی ناقص در «کتابخانه ی شیخ محمد ابراهیم کلباسی» در «نجف اشرف» موجود است. براساس همین گزارش نسخه‌ی دیگری در «تبریز» بوده است که گویا مرحوم «خیابانی» آن را دیده است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۳۱. السدره المنتهی فی مراتب العرفاء

کتاب در مراتب عرفان و عرفاست.

نسخه های خطی:

هیچ گزارشی از نسخ خطی آن در دست نیست.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۳۲. سر العالمین فی حقیقه الدنیا و العقبی

این اثر با عنوان «سر العالمین و کشف ما فی الدارین» نیز آمده است. موضوع آن، در شناخت حقیقتِ دنیا و آخرت است.

به عبارتی روشن تر، کتاب، در تفسیر آیه ی «مالک یوم الدین» از سوره ی «فاتحه الکتاب» نگارش یافته است. مولف با قلمی روان و ساده، مباحث دنیا را به تحریر درآورده است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آستان قدس رضوی (ع)» به شماره ۹۰۲۹ در ۵ برگ، کتابت سال ۱۰۷۲ه‍.ق. و شماره ۲۰۰ در ۵ برگ، موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۳۳. سرمایه سعادت

کتاب در علم کلام وبه زبان فارسی است.

نسخه های خطی:

هیچ گزارشی از نسخ خطی آن در دست نیست.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۳۴. سلوک الملوک فی تحقیق العداله

این اثر درباره ی عدل، عدالت و عادل است. هم چنین شاهزادگان و درباریان و صاحبان قدرت را به رفتار عادلانه ترغیب می کند.

در واقع آداب رعیت پروری و عدالت گستری را به صاحبان ثروت و قدرت یادآوری می کند.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آستان قدس رضوی (ع)» به شماره ۳۵۴۹ در ۲۳ برگ، کتابت سال ۱۰۷۲ه-.ق. و شماره ۲۰۱ در ۲۳ برگ، کتابت سال ۱۰۷۳ه-.ق. موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۳۵. الشجره الطیبه

در معنا و مفهوم کلمه توحید و عبارت لا اله الا الله است. هم چنین خداشناسی و یگانگی از مباحث این اثر است.

نسخه های خطی:

هیچ گزارشی از نسخ خطی آن در دست نیست.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۳۶. شرح مائه کلمه لعلی علیه السلام (نظم)

عـارف استرآبـادی، از کلمـات قصـار امیرالمومنین (ع) صـد سـخن زیبا را انتخاب و آنها را به نظم در آورده و به زبان فارسـی سروده است.

این اثر با عناوین «شرح الکلمات المائه» و «نظم صد کلمه» نیز شناخته می‌شود.

نسخه های خطی:

هیچ گزارشی از نسخ خطی آن در دست نیست.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۳۷. طب القلوب

استرآبـادی در اثر گران قـدر خود به امراض روحـانی و قلبی انسـان توجه کرده و برای درمـان آنهـا روش‌هایی پیشـنهاد نموده است.

همان طور که از نام آن مشخص می‌شود، حاوی مطالبی در طب قلب و روح انسان است.

نسخه های خطی:

هیچ گزارشی از نسخ خطی آن در دست نیست.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۳۸. ظهور گنج سعادت

این اثر نیز در عقایـد و اسـمای خداوند متعال است. مولف شـرح معنای اسم خدا و توضـیح ذات پاک و نام مقدس الله تعالی و

اسم اعظم و خواص آن را مورد توجه قرار داده است.

نسخه های خطی:

هیچ گزارشی از نسخ خطی آن در دست نیست.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۳۹. العروه الوثقی فی فضائل ائمه الهدی (ع)

نسخه های خطی:

هیچ گزارشی از نسخ خطی آن در دست نیست.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۴۰. عز الاسلام فی بیان الجهاد

احکـام جهـاد و ترغیب مسـلمان به جهاد و دفاع از خود، وطن و دین در مقابل دشـمنان، مطالبی است که در این اثر می‌توان به آنها دست یافت.

نسخه های خطی:

هیچ گزارشی از نسخ خطی آن در دست نیست.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۴۱. فتح الباب

کتاب فتح الباب در شرح باب حادی عشر است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی وزیری یزد» به شماره ۱/۳۹۰۲ در ۱۱۵ برگ و به گزارشی، در ۷۱ صفحه، موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۴۲. الفصل و الوصل فی معرفه الطهاره و الصلاه

شامل مباحث فقهی طهارت و صلات است.

نسخه های خطی:

هیچ گزارشی از نسخ خطی آن در دست نیست.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۴۳. قرائه القراء

مولف در این اثر، مباحث مربوط به علم قرائت قرآن را به نظم و شعر بیان کرده است.

نسخه های خطی:

هیچ گزارشی از نسخ خطی آن در دست نیست.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۴۴. القطب الاعظم فی الحسبه

«حسبه» یکی از قدیمی‌ترین مباحث فقهی است که در اکثر کتاب‌های فقهی مورد توجه قرار گرفته است. مرحوم استرآبادی تعریف، مفهوم و موارد حسبه را متذکر شده و اختیارات مرجع تقلید و ولی فقیه را توضیح و برشمرده است.

نسخه های خطی:

هیچ گزارشی از نسخ خطی آن در دست نیست.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۴۵. کاسر الشهوه فی بیان الصوم

مولف در فواید و احکام روزه بحث کرده است. هم چنین تاثیر روزه در کم شدن شهوت جنسی، شهوت مالی و... را توضیح داده است.

نسخه های خطی:

هیچ گزارشی از نسخ خطی آن در دست نیست.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۴۶. کشف الغطاء فی اسباب الضلال و الغرور

برخی صفات و رفتارها اسباب گمراهی انسان می‌گردد. از آن جمله غرور و خودبینی می‌تواند انسان را به بیراهه کشاند.

مولف در این اثر عوامل گمراهی را توضیح و چگونگی نجات از آنها را شرح داده است.

نسخه های خطی:

هیچ گزارشی از نسخ خطی آن در دست نیست.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۴۷. لوازم الانشاء

مباحث ادبی و پیش‌نیازهای انشای صحیح و روان در این اثر توضیح داده شده است.

نسخه های خطی:

هیچ گزارشی از نسخ خطی آن در دست نیست.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۴۸. مرآه المروه فی آداب الاخوه

مباحث اخلاقی در آداب برادری و دوستی در این اثر مورد توجه مولف قرار گرفته است.

نسخه های خطی:

هیچ گزارشی از نسخ خطی آن در دست نیست.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۴۹. مصباح الهدایه

مولف در این اثر راه‌ها و ابزارهای شناخت حق و باطل را برشمرده و توضیح داده است. و با مناسبت بسیار زیاد، نام آن را

مصباح الهدایه نهاده است.

نسخه های خطی:

هیچ گزارشی از نسخ خطی آن در دست نیست.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۵۰. مطالب العشاق

مباحث عرفانی، اخلاقی و کلامی است.

نسخه های خطی:

هیچ گزارشی از نسخ خطی آن در دست نیست.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۵۱. معراج السماء

در توصیف و شناخت علم و معرفی علمای اعلام و فضلای گرامی است.

نسخه های خطی:

هیچ گزارشی از نسخ خطی آن در دست نیست.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۵۲. معیار الصلاه فی اسرار الصلاه

در اسرار نماز است.

نسخه های خطی:

هیچ گزارشی از نسخ خطی آن در دست نیست.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۵۳. مفتاح باب السعاده (مفتاح السعاده)

در خداشناسی و شرح بسم الله و علم خداوند و اسما و صفات ذاتی و ازلی آن حضرت است.

نسخه های خطی:

هیچ گزارشی از نسخ خطی آن در دست نیست.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۵۴. مقاصد العارفین

مرحوم استرآبادی در این اثر از عرفان و مراحل سیر و سلوک و مقصد نهایی عارف سخن گفته است.

برخی از مباحث کتاب شامل فکر عارف، ذکر عارف، شکر عارف، توکل عارف، و توحید عارف است.

در همه‌ی این موارد خصوصیات عارف حقیقی شرح داده شده است.

نسخه های خطی:

هیچ گزارشی از نسخ خطی آن در دست نیست.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۵۵. مقوی الدین فی تحقیق الحج

همه‌ی مجتهدین و فقها کتابی در مناسک حج دارند. استرآبادی نیز مباحث فقهی حج و مناسک آن در این اثر آورده است.

نسخه های خطی:

هیچ گزارشی از نسخ خطی آن در دست نیست.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۵۶. منازل السائرین

مسائل و مباحث دیگری از عرفان و سیر و سلوک که شامل نیت خیر، صدق و اخلاص می گردد، در این اثر آورده شده است.

نسخه های خطی:

هیچ گزارشی از نسخ خطی آن در دست نیست.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۵۷. مونس الوحید و مراد المرید

مباحث مربوط به مرید و مراد؛ محبت، شوق و رضا در این کتاب آمده است.

نسخه های خطی:

هیچ گزارشی از نسخ خطی آن در دست نیست.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۵۸. میزان العداله

مباحث نفقه، موارد آن، چگونگی پرداخت و میزان نفقه و رعایت عدالت در پرداخت نفقه، از دیدگاه فقه «شیعه» در این کتاب مورد مطالعه قرار گرفته است.

نسخه های خطی:

هیچ گزارشی از نسخ خطی آن در دست نیست.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۵۹. نثار السماع (منار السماع)

سماع از نظر شرع و متصوفه در این کتاب مورد بحث قرار گرفته است.

نسخه های خطی:

هیچ گزارشی از نسخ خطی آن در دست نیست.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۶۰. نهر الحیوان فی بقاء العالم و الانسان

معارف دینی درباره ی بقا و فنای عالم و انسان از مباحث این کتاب است.

نسخه های خطی:

هیچ گزارشی از نسخ خطی آن در دست نیست.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

منابع:

اعیان الشیعه ۸/۱۳۱؛ الذریعه ۱/۴۶، ۵۳-۵۴ و ۲/۴۳، ۵۴، ۲۴۳، ۴۳۸، ۴۶۹ و ۳/۸۵، ۱۲۶ و ۴/۵۰۷ و ۶/۲۳۹

و۵/۱۶۱، ۲۹۵ و ۷/۲۴، ۴۱، ۲۰۸ و ۸/۱۶۳، ۱۹۸ و ۱۲/۱-۲، ۲۴، ۱۵۴، ۱۶۸، ۱۷۳، ۲۲۷ و ۱۳/۳۵، ۱۲۲ و ۱۴/۴۱ و ۱۵/۱۴۳، ۲۰۳، ۲۵۱، ۲۶۱ و ۱۶/۱۰۵، ۲۳۴ و ۱۷/۱۵۶، ۲۳۱ و ۱۸/۴۶، ۳۵۶ و ۲۰/۲۸۶ و ۲۱/۱۲۳، ۱۳۹، ۲۳۰، ۲۸۰، ۳۸۱ و ۲۲/۱۲۶ و ۲۳/۲۸۴، ۳۱۵ و ۲۴/۲۱۶، ۴۲۸؛ ریاض العلماء ۳/۲۸۵-۲۸۶؛ ریحانه الادب ۵/۱۱۷ و ۶/۲۹۱؛ طبقات اعلام الشیعه (الروضه النضره) ۵/۳۶۱-۳۶۲؛ فرهنگ بزرگان اسلام و ایران ۳۲۶؛ فهرس اعلام الذریعه ۲/۱۴۳۱؛ فهرست واره کتاب های فارسی ۶/۴۹۴؛ فوائد الرضویه ۲۶۰؛ معجم التراث الکلامی ۱/۸۱، ۲۵۵ و ۲/۴۴۴ و ۳/۱۲۲، ۲۷۶، ۵۳۱ و ۴/۱۵، ۳۴، ۲۰۳، ۲۲۷، ۳۶۶-۳۶۷، ۵۵۱ و ۵/۱۳۵، ۲۱۶؛ معجم المولفین ۶/۲۱۵؛ معجم طبقات المتکلمین ۴/۱۲۲-۱۲۳؛ معجم مولفی الشیعه ۲۴؛ موسوعه طبقات الفقهاء ۱۱/۱۸۱-۱۸۲؛ مولفین کتب چاپی فارسی و عربی ۴/۲۴.

«عبدالوهاب بن ابراهیم زنجانی جرجانی»

قرن ۷ه-.ق.

در نام و تاریخ وفات وی اختلاف شدید وجود دارد. بسیاری از منابع، نام و آثار او را دو یا حتی سه بار تکرار کرده و هر بار به گونه‌ای خاص شرح کرده‌اند. گاهی «عبدالوهاب بن ابراهیم» و گاهی «ابراهیم بن عبدالوهاب» نامیده‌اند.

لقبش را «عز الدین»، «عماد الدین» و «تاج الدین» نوشته‌اند. کنیه‌اش و گاهی کنیه جدش را «ابوالمعالی» خوانده‌اند. به ندرت در برخی منابع، نام «علی» و «محمد» در نیاکانش دیده می‌شود.

نسبتش را «انصاری»، «خزرجی»، «عزی»، «زنجانی»، «جرجانی»، «بغدادی»، «موصلی» و حتی «تبریزی» هم نوشته‌اند. محل تولد و وفاتش نیز چندان مشخص نیست.

تخصصش ادبیات عربی (صرف و نحو) است. اما در برخی منابع آثار ریاضی وی را معرفی کرده و از مهارتش در ریاضیات سخن رانده‌اند.

این همه تشتت و ابهام ناشی از اشتباهات متعددی است که در طی قرون، نویسندگان تذکره‌ها و کتب سیره مرتکب شده و بدون تحقیق مطالبی را درهم آمیخته‌اند.

البته این احتمال وجود دارد که دو تن عبدالوهاب زنجانی و جرجانی بوده است. شاید یکی «عبدالوهاب بن ابراهیم» و دیگری «ابراهیم بن عبدالوهاب» بود، اما شرح‌حال‌نگاران مطالب آنها را درهم کرده‌اند. شاید هم پدر و فرزند بوده‌اند.

از آنجا که برخی فهرست نویسان نسخه‌های خطی نام او را عبدالوهاب بن ابراهیم بن عبدالوهاب نوشته‌اند، احتمال پدر فرزندی آنان تقویت می‌گردد. هم چنین دور از ذهن نیست گفته شود، کتاب تصریف که معروف به «العزی فی التصریف» یا «تصریف العزی» است، نوشته‌ی پدر و «شرح تصریف» و «حاشیه شرح تصریف» نوشته‌ی فرزند بوده است.

نسبت زنجانی، بغدادی، موصلی و جرجانی هم شاید به دلیل سفرها و سکونت‌های او در آن شهرها بوده است. نه اینکه دو یا چند عبدالوهاب زنجانی و بغدادی و جرجانی در یک عصر وجود داشته باشد.

به هر حال هیچ شفافیتی در شرح زندگانی وی وجود ندارد. همین‌قدر مسلم است که در ادبیات صاحب نام بود. در ریاضیات نیز دستی داشت. شاید در «جرجان» زاده شد و در «بغداد» درگذشت. مرگش حدود نیمه دوم قرن هفتم روی داد.

برخی علت مرگ وی را هجوم «مغولان» به سرداری «هولاکوخان» می‌دانند.

ظاهراً در «تبریز» و «بغداد» از محضر «خواجه نصیر الدین طوسی» بهره برده است. هم چنین «خواجه نصیر» به خواهش وی کتاب «التذکره» را نوشته است.

آنچه مهم است، اینکه وی دانشمندی والامقام بود. در علوم عقلی و نقلی استاد و در ادب، حکمت، ریاضیات، نجوم صاحب نظر و صاحب نام بود.

ما به دلیل اینکه اغلب شرح حال نگاران خصوصاً موسوعه‌ها و دایره‌المعارفها، عبدالوهاب حسینی زنجانی جرجانی را یک تن فرض کرده‌اند، آثار هردو را در ذیل همین مدخل برمی‌شماریم.

آثار:

۱. البناء فی علم الصرف

همان‌طور که از نام کتاب مشخص می گردد، موضوع آن در علم صرف است. این احتمال وجود دارد که کتاب «البنا فی علم الصرف» همان کتاب «التصریف» باشد. لکن اثبات آن نیاز به مقایسه دو اثر دارد.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی عمومی اوقاف موصل» (مدرسه ی رضوانیه) به شماره ۴/۱/۱۸ در ۷۹ برگ، با عنوان «البنا فی التصریف» موجود است.

۳ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی عمومی اوقاف بغداد» به شماره ۴/۱۲۵۲ در ۱۴ برگ، شماره ۶۱۱۳ در ۸ برگ، و شماره ۶۱۱۰ در ۲۰ برگ، کتابت سال ۱۲۶۷ه-.ق. موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۲. التذکره المجدیه

این اثر را صاحب «اعیان الشیعه» به او نسبت داده است.

نسخه های خطی:

هیچ گزارشی از نسخ خطی آن در دست نیست.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۳. تصریف العزی (العزی فی التصریف)

این اثر معروف عز الـدین زنجـانی جرجـانی است که به «تصـریف عزی» شـهرت یـافته است. کتـاب شامل مباحث علم صـرف است.

نسخه های خطی:

۷ نسـخه ی خطی در «کتابخانه ی آیت الله العظمی مرعشـی نجفی (ره)» به شماره ۱۰۵ در ۱۲۴ برگ، شماره ۵۴ شاید در ۱۶۸ برگ که تاریخ کتابت برگ اول ۱۲۴۷ه‍.ق. است، شماره ۸۲۵۵ در ۷۶ برگ، کتابت سده ۱۰ه‍.ق.، شماره ۴/۱۱۳۶۷ در ۲۱ برگ، کتـابت سال ۱۲۴۴ه‍.ق.، شماره ۴/۱۱۵۳۹ در ۱۰ برگ، کتـابت سال ۱۲۸۶ه‍، شماره۶۶۳۹ در ۶۹ برگ، کتابت سال ۱۲۳۸ه‍.ق. و شماره ۹۲۷۲ در ۹۱ برگ، کتابت سال ۸۷۳ه‍.ق. موجود است.

۲ نسـخه ی خطی در «کتابخـانه ی آیـت الله فاضـل خوانسـاری (ره)» به شـماره ۳۳۹ در ۷۴ برگ، کتـابت سال ۱۲۲۶ه‍.ق. و شماره ۴۵۱ در ۶۲ برگ، کتابت سال ۱۲۱۹ه‍.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی عمومی اوقاف موصل» (مدرسه ی الحجیات) به شماره ۲/۵/۲۲ در ۱۴۵ برگ موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی دانشگاه امارات عربیه» به شماره ۹۹-۲/۳ در ۱۵ برگ موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی دانشگاه صلاح الدین مرکزی» به شماره ۴/۴ در ۷۸ برگ موجود است.

۲ نسـخه ی خطی در «کتابخـانه ی مسـجد جامع گوهرشاد» به شـماره ۳/۱۱۶۲ و شـماره ۱۳۳۴ در ۵۶ برگ، سـده ۱۳ه‍.ق. و شماره ۱۵۴۸ موجود است.

۲ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی دانشکده ی الاهیات و معارف اسلامی دانشگاه فردوسی مشهد» به شماره ۱/۴۸۵ در ۳۶ برگ و شماره ۱/۱۹۸۱ در ۱۱۸ برگ، موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی دانشکدهی الاهیات و معارف اسلامی دانشگاه تهران» به شماره ۲/۱۱۰ در ۱۵۴ برگ، کتابت سال ۱۰۱۶ه-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی دایرهالمعارف بزرگ اسلامی» به شماره ۱/۵۲۶ در حدود ۵۰ برگ موجود است.

۲ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی ملی عشق آباد ترکمنستان» به شماره ۲/۳۴/۱ در ۷۳ برگ، کتابت سال ۱۲۲۹ه-.ق. و شماره ۶/۲۹/۲ در ۹ برگ، کتابت سال ۱۳۳۵ه-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در فهرست کتابخانه‌های «رشت» و «همدان» به شماره ۲۰، کتابت سال ۱۰۹۲ه-.ق. معرفی شده است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه مدرسه ی نمازی خوی» به شماره ۱/۵۶۵ موجود است.

۴ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مدرسه ی عالی شهید مطهری (سپهسالار)» به شماره ۳۱۲۳ در ۸۷ برگ، شماره ۳۱۱۳ در ۲۰۱ برگ، کتابت سال ۱۲۰۸ه-.ق.، شماره ۶۹۵۲ و شماره ۶۷۵۸ در ۵۷ برگ، کتابت سده ۱۲ موجود است.

۳ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی دانشگاه ام‌القری» به شماره ۴۷۸۳ در ۱۱ برگ، شماره ۴۹۵۰ در ۱۲ برگ و شماره ۴۸۲۱ در ۳۳ برگ، کتابت حدود سال ۱۱۰۰ه-.ق. موجود است.

۱۵ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی دارالکتب الظاهریه» «دمشق» به شماره ۴۴۸۴ در ۱۲ برگ، شماره ۹۸۰۰ در ۷ برگ، شماره ۱۹۳ در ۱۲ برگ، شماره ۱۰۸۰۴ در ۱۵ برگ، شماره ۱۲۲ در ۱۳ برگ، شماره ۳۶۳۲ در ۱۵ برگ، شماره ۹۶۲۹ در ۲۶ برگ، شماره ۹۵۷۳ در ۵ برگ، شماره ۱۰۵۸۷ در ۱۲ برگ، شماره ۳/۱۱۱۸ در ۵ برگ، کتابت سال ۸۲۶ه-.ق.، شماره ۲/۱۲۲ در ۱۲ برگ، شماره ۳/۱۹۳ در ۱۱ برگ، شماره ۲/۱۶۱۷ در ۱۱ برگ، شماره ۲/۱۶۱۸ در ۱۱ برگ، کتابت سال ۱۰۹۳ه-.ق. و شماره ۲/۳۶۳۲ در ۱۰ برگ، موجود است.

۲ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی عبدالله بن عباس» در «طائف» به شماره ۱۵/۱۰۳/۴م. در ۱۷ برگ، کتابت سال ۱۲۷۴ه-.ق. و شماره ۱۵/۸۳ با همان مشخصات قبلی موجود است.

۶ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی عمومی اوقاف بغداد» به شماره ۱۵۱۵ در ۱۹ برگ، شماره ۱۷۹۷۲ در ۴۲ برگ، شماره ۴/۱۲۹۰ در ۴ برگ، شماره ۲/۱۲۹۰ در ۱۴ برگ، شماره ۱۵۱۷ در ۱۵ برگ و شماره ۲۲۸۲۱ در ۳۲ برگ موجود است.

۲ نسخه ی خطی در «فهرس المخطوطات العربیه» به شماره ۱۵/۸۳ در ۱۷ برگ، کتابت سال ۱۲۷۴ه-.ق. و شماره ۱۵/۱۰۳ در ۴ برگ موجود است.

۶ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی احمدیه تونس» به شماره ۲/۴۲۷۲ در ۱۳ برگ، شماره ۲/۴۲۷۳ در ۱۲ برگ، شماره ۲/۴۲۷۴

در ۱۹ برگ، کتابت سال ۱۱۹۴ه‍-.ق.، شماره ۲/۴۲۷۵ در ۱۶ برگ، شماره ۶/۴۴۱۶ در ۱۵ برگ، کتابت سال ۱۲۴۵ه‍-.ق. و شماره ۷/۵۶۷۴ در ۵ برگ موجود است.

۸ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی عمومی اوقاف موصل» به شماره ۱/۲۹/۲۰ در ۶۱ برگ، کتابت سال ۱۱۴۲ه‍-.ق.، شماره ۱/۳۸/۱۹ در ۷۷ برگ، کتابت سال ۱۱۲۱ه‍-.ق.، شماره ۳/۱۲/۲۴ در ۹۰ برگ، شماره ۸ در ۳۳ برگ، شماره ۱/۱۷ در ۷۴ برگ، کتابت سال ۱۲۴۲ه‍-.ق.، شماره ۴/۱۶ در ۶۸ برگ، کتابت سال ۱۱۱۲ه‍-.ق.، شماره ۱/۵/۱۸ در ۱۸۵ برگ، کتابت سال ۱۱۴۸ه‍-.ق. و شماره ۳/۱/۱۸ در ۷۴ برگ موجود است.

۵ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مرکزی اوقاف سلیمانیه» به شماره ۴۵۶-۴۶۱ در ۱۰ برگ، شماره ۲۷۸۸-۲۷۹۰ در ۵ برگ، شماره ۲۵۲۱ در ۱۶ برگ، شماره ۴/۴ در ۶۱ صفحه و شماره ۲۷۳۳-۲۷۳۵ در ۷ برگ، کتابت سال ۱۲۲۰ه-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی رفاعه رافع طهطاوی» به شماره ۲۵۲ در ۱۰ برگ، کتابت سال ۱۲۵۱ه-.ق. موجود است.

۲ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مدرسه ی صدر بابل» «مازندران» به شماره ۱/۲۳۴ کتابت سال ۱۲۴۲ه-.ق. و شماره ۳/۲۳۴ کتابت سال ۱۲۴۳ه-.ق. موجود است.

۵ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی موزه ی ملی عراق» به شماره ۱۷۶۷ در ۲۶ برگ، شماره ۱۷۲۴ در ۳۳ برگ، شماره ۳۲۱۳ در ۱۲۴ برگ، کتابت سال ۱۳۲۸ه-.ق.، شماره ۱۷۲۵ در ۹ برگ و شماره ۱۱۵۸ در ۲۵ برگ، کتابت سال ۱۱۷۲ه-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مجلس شورای اسلامی» به شماره ۱/۴۳، کتابت سال ۱۲۴۴ه-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی حمید سلیمان» (فهرست نامگوی) به شماره ۱۱/۳۲۶۳ در ۴۵۳ صفحه، کتابت سال ۱۲۶۰ه-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مدرسه ی آخوند همدان» (فهرست کتابخانه‌های غرب) به شماره ۵/۱۳۴ موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مدرسه ی عالی شهید مطهری (سپهسالار)» به شماره ۳۱۲۳ در ۸۷ برگ موجود است.

۱۹ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی موزه ی ملی پاریس» به شماره‌های: ۴۱۲۳، ۴۱۶۶، ۴۱۶۷، ۴۱۶۸، ۴۱۶۹، ۴۱۷۰، ۴۱۷۳، ۴۱۷۴، ۴۱۷۶، ۴۱۷۷، ۴۱۷۸، ۴۱۷۹، ۴۱۸۰، ۴۱۸۱، ۴۱۸۳، ۴۱۹۷، ۴۹۳۹، ۶۲۱۷ موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی ملی تبریز» به شماره ۲۶۰۹ در ۱۷ برگ، کتابت سال ۱۲۵۶ه-.ق. موجود است.

۷ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی ملی جمهوری اسلامی ایران» به شماره ۱۲۲۷/ع در ۱۷۹ برگ، شماره ۲۱۱۸/ع در ۸۶ برگ، شماره ۲۳۱۴/ع در ۱۰۴ برگ، شماره ۱/۲۷۲۰ در ۷۲ برگ، کتابت سال ۱۲۲۹ه-.ق.، شماره ۱/۸۸۸ در ۴۸ برگ، کتابت سال ۱۱۰۵ه-.ق. و شماره ۴/۳۰۶۴/ع در ۲۰۳ برگ، کتابت سال ۱۰۱۷ه-.ق. موجود است.

۴ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی ملی ملک» به شماره ۲۵۴۶ در ۷۴ برگ، کتابت سده ۱۲ه-.ق.، شماره ۲۸۰۰ در ۶۲ برگ، کتابت سال ۱۰۱۸ه-.ق.، شماره ۵۸۳۲ در ۳۲ برگ، کتابت سال ۱۲۴۶ه-.ق. و شماره ۲۶۱۳ در ۸۲ برگ، کتابت سده ۱۲ه-.ق. موجود است.

۸ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی وزیری یزد» به شماره ۷۵۷ در ۴۹ برگ، کتابت سال ۱۲۱۳ه-.ق.، شماره ۲۱۴۹ در ۳۵ برگ،

کتابت سال ۱۱۲۹ه-.ق.، شماره ۱/۲۴۵۹ در ۱۰۸ برگ، کتابت سال ۱۲۵۳ه-.ق.، شماره ۳/۲۳۱۱ در ۶ برگ، کتابت سال ۱۲۵۰ه-.ق.، شماره ۱/۲۴۱۴ در ۱۵۶ برگ، کتابت سال ۱۲۴۰ه-.ق.، شماره ۳/۳۲۷۹ در ۸۷ برگ، کتابت سال ۱۲۶۶ه-.ق.، شماره ۱/۳۴۶۰ و شماره ۲/۳۶۵۷ در ۴۵ برگ موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۴. تلخیص الافصاح فی العویص

«الافصاح فی العویص» کتابی است در نحو، که عبدالوهاب جرجانی آن را تلخیص کرده است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی شستربیتی»۱/۱۸۱۷م. ک.، کتابت سال ۶۶۷ه-.ق. موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۵. حاشیه شرح التصریف

اگر فرض کنیم که کتاب «تصریف» یا «شرح تصریف» نوشته ی پدر عبدالوهاب زنجانی جرجانی است، بنابراین وی بر آن حاشیه زده است.

اما با توجه به اینکه فهرست نویسان نسخه‌های خطی، از روی نسخه، نام نویسنده را عبدالوهاب بن ابراهیم زنجانی جرجانی نوشته‌اند، به نظر می‌رسد وی بر کتاب خودش شرح و حاشیه نوشته است.

البته ادبای زیادی بر کتاب تصریف «عز الدین» حاشیه و شرح نوشته‌اند. از جمله «شرح تفتازانی» بر تصریف که سبب شهرت «عز الدین» در علم صرف گردید. لیکن به نظر نمی‌رسد موارد ذیل حاشیه و شرح دیگران باشد.

نسخه های خطی:

۲ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مسجد جامع گوهرشاد» به شماره ۵/۴۹۸ در ۱۹۹ برگ، کتابت سال ۱۲۶۴ه–.ق. و شماره ۶/۱۱۵۲ در ۹۷ برگ، موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی ملی فارس» به شماره ۱/۵۱۵/۴۹۲ – عز. در ۶۲ برگ، کتابت سال ۱۰۸۲ه–.ق. موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۶. حل الزنجانی فی توضیح المعانی

این اثر که ظاهراً در ادب عربی و صرف و نحو است، به زبان فارسی نوشته شده است. فهرست مشترک نسخه‌ها خطی «پاکستان» آن را به عبدالوهاب زنجانی جرجانی نسبت داده است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی فاطمیه دانشگاه آل‌عمران بهکر پاکستان» گزارش شده است. این نسخه ۵۰ برگ و سال کتابت آن ۱۲۹۸ه–.ق. است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۷. رساله الفقهاء فی ضبط رسم المصحف الامام

این اثر در «فهرست نسخه‌های خطی دانشگاه صلاح الدین» به عبدالوهاب بن ابراهیم زنجانی نسبت داده شده است. موضوع آن علوم قرآن و چگونگی رسم و نوشتن آیات قرآن، مطابق قرائت قاریان صحابه و مصحف «عثمان» است.

به نظر می‌رسد، با توجه به عبارت «المشهور بسیق الشافعیه» در این کتاب، منظور از عبدالوهاب، شخص دیگری غیر از مولف مورد نظر ما است؛ زیرا «شافعی» بودن عبدالوهاب بن ابراهیم جرجانی، یقینی نیست. لکن برای احتیاط نقل شد.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مرکزی دانشگاه صلاح الدین» به شماره ۲۷۵/آ. در ۳۰ برگ، کتابت سال ۱۱۰۳ ه-.ق. موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۸. رساله فی حدود الحقائق النافعه

این اثر به زبان عربی و درباره ی مطالب متنوع است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی دارالکتب الظاهریه» «دمشق» به شماره ۶۲۵۸ موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۹. شرح التصریف

این شرح در همه‌ی فهرست‌ها به عبدالوهاب بن ابراهیم زنجانی جرجانی نسبت داده شده است. بنا بر این به نظر نمی‌رسد منظورشان شرح «تفتازانی» یا سایر ادبا باشد.

نسخه های خطی:

۲ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مسجد جامع گوهرشاد» به شماره ۲/۱۱۰۵ و شماره ۱۵۴۸، کتابت سده ۱۳ه‍.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی عمومی فرهنگ و هنر مشهد» به شماره الف – ۶۰ در ۲۰۲ برگ، کتابت سال ۱۲۲۶ه‍.ق. موجود است.

۲ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی گنج بخش» «پاکستان» به شماره ۱۱ در ۱۸۰ برگ، کتابت سال ۱۱۰۸ه‍.ق. و شماره ۱۱۳۳۲ در ۱۱۶ برگ، کتابت سال ۱۲۴۳ه‍.ق. موجود است.

۳ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی ملی فارس» به شماره ۵/۴۹۲- زن – ف۴ در ۴۷ برگ، شماره ۵۱۵/۴۹۲ – عز در ۸۶ برگ و شماره ۵/۴۹۲ – زن – ف۵ در ۸۸ برگ، کتابت سال ۱۲۴۲ه‍.ق. موجود است.

۵ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آستان قدس رضوی (ع)» وجود دارد. قدیم‌ترین نسخه در میان آن ها، کتابت سال ۸۰۲ه‍.ق. است.

چند نسخه ی خطی هم در «کتابخانه‌های پاکستان» وجود دارد که باید به فهرست مشترک مراجعه نمود.

۹ نسخه ی خطی در «کتابخانه مدرسه ی فیضیه» «قم» به شماره ۱۴۰۹، شماره ۱۳۵۱، شماره ۱۲۴۱، کتابت سال ۱۲۳۰ه‍.ق.، شماره ۸۳۰، کتابت سال ۱۲۳۷ه‍.ق.، شماره ۱۸۸۶، شماره ۱۴۱۱، کتابت سال ۱۲۲۰ه‍.ق.، شماره ۸۲۵ در ۴۷ برگ، کتابت سال ۱۲۵۵ه‍.ق.، شماره ۱۷۱۴، کتابت سال ۱۰۷۴ و شماره ۱۷۴۹ در ۵۸ برگ موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی عمومی معارف (دارالفنون)» به شماره ۲/۲۵۸۷ در ۸۵ برگ، کتابت سال ۱۲۰۴ه‍.ق. موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۱۰. قواعد الحساب

ظاهراً در موضوع حساب و ریاضیات است.

نسخه های خطی:

هیچ گزارشی از نسخ خطی آن در دست نیست.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۱۱. الکافی فی شرح الهادی

مولف کتابی به نام «الهادی» در علم نحو دارد که در این اثر آن را شرح کرده است. به نظر صاحب نظران، این شرح بسیار استوار و مبسوط است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آیت الله العظمی مرعشی نجفی (ره)» به شماره ۱۱۸۶۵ در ۴۰۸ برگ، کتابت سال ۷۸۲ه-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی شستربیتی» به شماره ۳۶۱۰ در ۲۵۴ برگ، کتابت سال ۷۱۴ه-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی عکسی در «کتابخانه ی احمد ثالث» در «توب قاپوسرای استانبول» به شماره ۲۲۸۱ در ۲۹۲ برگ، کتابت سال ۶۷۱ه-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی عکسی در «کتابخانه ی مرکز احیاء تراث اسلامی» به شماره ۳۶۴ موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۱۲. الکافیه فی الحساب

این اثر نیز مانند کتاب قبلی مولف به نام «القواعد فی الحساب» در علم حساب و ریاضیات است. شاید به نظر برسد که کتاب «القواعد فی الحساب» با کتاب «الکافیه فی الحساب» یکی است. اما قراین موجود حکایت می کند که این دو کتاب، یکی نیستند و تفاوت دارند.

نسخه های خطی:

۲ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی موزه ی عراق»، بخش کتاب‌های حساب، هندسه و جبر به شماره ۲۰۸۶۶/۵ در ۲۲ برگ و شماره ۲۳۰۴۵/۲ در ۶ برگ موجود است.

۱ نسخه ی خطی عکسی در «دارالکتب الظاهریه دمشق» با شماره ۶۰۰۰ در ۴۸ برگ با عنوان «رساله فی قواعد الحساب و رساله کافیه فی علم الحساب» موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۱۳. معیار النظار فی علوم الاشعار

در علم عروض و شعر و قافیه و مباحث مربوط به سرودن نظم نوشته شده است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی عمومی اوقاف بغداد» به شماره ۱۷۲۲ در ۱۲۶ برگ موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۱۴. ملحقات التصریف

این اثر، ظاهراً مطالبی در ملحق به کتاب تصریف است. شاید هم ادامه کتاب تصریف باشد. این احتمال هم وجود دارد که بخشی از کتاب تصریف باشد.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی دانشکدهی الاهیات و معارف اسلامی» به شماره ۲/۴۸۵ در ۸ برگ، کتابت سال ۱۱۸۵ه‍.ق. موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۱۵. نزهه الجمالیه

این اثر در آموزش و چگونگی به کار بردن اسطرلاب (استرلاب) و مسائل نجوم و فلک نوشته شده است. مولف آن را در ۲۱ باب و فصل تنظیم کرده و در فصل اول اسامی و اصطلاحات نجومی را به شکل بسیار خوب توضیح داده است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی ملی ملک» «تهران» به شماره ۴/۳۲۵۳ در ۱۰۲ برگ و کتابت سال ۷۹۷ه‍.ق. موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۱۶. الوفق التام (رساله فی علم الآفاق)

این اثر بسیار مختصر ظاهراً در علم آفاق و علم اعداد موافق به زبان عربی نوشته شده است. در واقع مربع‌های وفقی ریاضی مورد بحث و مطالعه در این رساله است.

عماد الدین کاشانی این رساله را با عنوان «اعداد و اوفاق» به زبان فارسی ترجمه کرده است. ۱ نسخه ی خطی از ترجمه‌ی آن در «زنجان» موجود است.

آغاز:

«بعـد البسـمله و حمـد و ثنا و درود بر محمـد و آل محمـد (ص)، قال الحکیم الفاضل عبـدالوهاب بن ابراهیم... فلما کان اعداد الوفق قد اشتهر من خواصه ما شعف بسببه کل احد بمعرفه وضعها...»

انجام:

«فتم بما ذکرناه فی الفصل الخامس مبتدیا فیه من ۶۵ فیصبر الشکل هذه الصوره التی اثبتنا فی الصحفه تنبیها ... افتاده»

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آیت الله العظمی مرعشی نجفی (ره)» به شماره ۱۴/۱۲۵۹۳ در ۷ برگ موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی فیض الله» «استانبول» به شماره ۵/۱۳۶۲ موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۱۷. الهادی فی النحو

یکی از مهم ترین آثار مولف در علم نحو که خودش نیز آن را شرح کرده است.

نسخه های خطی:

هیچ گزارشی از نسخ خطی آن در دست نیست.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

برخی آثـار دیگر به عبـدالوهاب بن ابراهیم زنجـانی جرجانی نسـبت داده شـده است که گزارش خطی آنها به دست نیامـد. از جمله آنچه در «الاعلام زرکلی» آمده است به این ترتیب است:

۱۸. المضنون به علی غیر اهله

باوجود اینکه «ابوحامد محمد غزالی» کتابی با این نام دارد، «زرکلی» اثری با عنوان فوق به مولف نسـبت داده و اضافه می‌کند:

«طبع مع شرح لابن عبدالکافی و هو مختارات شعریه»

نسخه های خطی:

هیچ گزارشی از نسخ خطی آن در دست نیست.

نسخه های چاپی:

بنا به گزارش زرکلی، چاپ شده است.

۱۹. عمده الحساب

این اثر را نیز «زرکلی» به مولف نسبت داده است. اما هیچ نسخه ی خطی یا چاپی از آن گزارش نکرده است.

نسخه های خطی:

هیچ گزارشی از نسخ خطی آن در دست نیست.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۲۰. فتح الفتاح شرح مراح الارواح

بنا به گزارش زرکلی در علم صرف است.

نسخه های خطی:

گویا ۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی دارالکتب الظاهریه» «دمشق» موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

منابع:

آداب اللغه ۳/۴۳؛ اثر آفرینان ۳/۱۸۳؛ احوال و آثار نصیر الدین طوسی ۲۸۴؛ الاعلام زرکلی ۴/۱۷۹؛ اعیان الشیعه ۸/۱۳۲؛ اکتفاء القنوع بما هو مطبوع ۳۰۱؛ ایضاح المکنون ۲/۵۱۷؛ بروکلمان ۱/۴۹۷؛ بغیه الوعاه ۲/۱۲۲؛ تاریخ علوم و فلسفه ایرانی ۶۳۵؛ تلخیص مجمع الآداب فی معجم الالقاب ۱/۲۳۴؛ جمهره الخطاطین البغدادیین ۴۲۵؛ دایرهالمعارف فارسی مصاحب

۲/۱۷۳۱؛ روضات الجنات ۵/۱۶۵-۱۶۶، ۱۷۳؛ ريحانه الادب ۲/۳۸۶-۳۸۷؛

زندگی نامه ریاضیدانان مسلمان ۳۰۷-۳۰۸؛ طبقات الشافعیه الکبری للسبکی ۸/۱۱۹؛ فرهنگ بزرگان اسلام و ایران ۳۲۶؛ فرهنگ زندگی نامه‌ها ۱/۱۴۴؛ فهرس المخطوطات العربیه شستربیتی ۱/۱۹۲، ۳۵۹، ۳۶۰، ۴۶۷، ۵۴۰ و ۲/۱۱۱۶؛ فهرست مکتبه الازهر ۴/۶۵؛ کشف الظنون ۴۱۲، ۱۱۳۹، ۱۳۲۶، ۱۵۷۸، ۱۷۳۸، ۱۸۶۹، ۲۰۲۷؛ لغت نامه ی دهخدا (ذیل زنجانی) ۴۷۴ و (ذیل عز الدین) ۲۲۱ و (ذیل عبدالوهاب) ۸۴؛ مداخل الاسماء العربیه القدیمه ۱/۶۹۰؛ مداخل المولفین و الاعلام العرب حتی عام ۱۲۱۵ق.=۱۸۰۰ م. ۱/۶۱۹؛ معجم اعلام المورد ۲۲۲؛ المعجم الشامل بتراث العربی المطبوع، صالحیه ۳/۱۱۶-۱۱۷؛ معجم المصنفین ۳/۲۲۹؛ معجم المطبوعات العربیه و المعربه، سرکیس ۹۷۷؛ معجم المولفین ۱/۴۲ (۶/۲۱۶)؛ الموسوعه الذهبیه ۲۴/۳۲۴، ۳۲۸-۳۲۹؛ الموسوعه المیسره زبیری ۲/۱۴۷۴؛ الموسوعه المیسره فی تراجم ائمه التفسیر و الاقراء و النحو و اللغه ۲/۱۴۷۴؛ هدیه العارفین ۱/۶۳۸ و ۲/۱۳۸.

«عبدالوهاب بن حسین استرآبادی»

قرن ۱۲ه-.ق.

عالم، فقیه و متکلم قرن دوازدهم ه-. ق.، «مولانا عبدالوهاب بن حسین بن سعدالله بن حسین استرآبادی»، شخصیت دیگری است که شرح حال و آثار او در غبار گمنامی دچار فراموشی شده است.

بنابر منابع شرح حال نگاری، مانند «امل الآمل»، «الذریعه»، «ریاض العلما» و ... نام و نام پدر او عبدالوهاب بن حسین ثبت شده است. اما در فهرست نسخه ی خطی (مخطوطات السید محمدباقر طباطبایی کربلایی) عبدالوهاب بن علی الحسین استرآبادی ثبت شده است.

به هر حال از شیخ عبدالوهاب استرآبادی که گویا معاصر «شیخ حر عاملی» است، جز یک اثر برجای نمانده است. شاید هم آثار دیگری داشته باشد که تاکنون در فهرست‌ها معرفی نشده است.

آثار:

رساله فی علم الکلام

همان طور که از نام این رساله آشکار است، مولف آن را به زبان عربی و در موضوع علم کلام نوشته است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی سید محمدباقر طباطبایی کربلایی» به شماره ۲۲۱، کتابت سال ۱۱۰۴ه-.ق. موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

منابع:

امل الآمل ۲/۱۶۶؛ تـذکره المتبحرین ۴۹؛ الذریعه ۱۸/۱۰۷؛ ریاض العلماء ۳/۲۸۶؛ شـرح حال علمای شیعه ۱۳۴؛ طبقات اعلام الشیعه (الروضه النضره) ۸/۳۶۳؛ فوائد الرضویه ۱/۲۶۰؛ معجم التراث الکلامی ۴/۵۱۹؛ معجم المولفین ۲/۳۴۱.

«عبدالوهاب بن طاهر (علی) حسینی استرآبادی»

قرن ۹ و ۱۰ه‍-.ق.

«امیر سـید عبدالوهاب بن علی بن داوود حسینی استرآبادی»، فقیه، متکلم، ادیب و دانشمند بسیار فاضل اواخر سده نهم و اوایل سده دهم ه‍-. ق. است.

پدر و نیاکانش از سادات مورد احترام «گرگان» بودند. خود عبدالوهاب نیز از بزرگان و قضات صاحب نام

«جرجان» به شمار می رفت. او در انجام امور شرعی و انتظام مسائل قضایی، از سوی دولت «صفویه» اختیارات گسترده داشت و در ایفای تکالیف خود، بسیار کوشا بود.

با این همه، منابع تاریخی و شرح حال نگاری، در ثبت احوال و آثار او کوتاهی کرده و مطلب مبسوطی برجای ننهاده‌اند.

همین قدر می‌دانیم که علی بن حسین زواری مولف «لوامع الانوار» از وی روایت نقل می کند.

فرزندش «امیر نظام الدین عبدالحی استرآبادی» از بزرگان دولت صفوی و قضات مورد احترام «هرات» بشمار می‌رفت.

مرحوم «آقابزرگ»، به نقل از «کشف الحجب»، نسبت او را این گونه نقل و سپس آن را نقد و رد می کند: «المیر عبدالوهاب بن طاهر بن علی بن داوود الحسینی الاسترآبادی»

«آقابزرگ» در ذیل نام وی نسبش را «میر عبدالوهاب بن علی الحسینی الاسترآبادی» ثبت کرده است.

به هر روی از این دانشمند نیز آثار ارزشمندی برجای مانده است که در ذیل به تعدادی از آنها که در دسترس بود، اشاره می گردد.

آثار:

۱. اثبات الصانع

همان طور که از نام این اثر آشکار می‌شود، موضوع آن خداشناسی و اثبات وجود خدا و وحدانیت اوست.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی سید محمدباقر طباطبایی» در «کربلا» در ۱۴۲ صفحه و کتابت سال ۱۳۲۱ه-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آیت الله العظمی مرعشی نجفی (ره)» به شماره ۱۰۱ در ۱۴۳ برگ، کتابت سال ۱۰۷۲ه-.ق. به خط «حیدر بن علی بن اسماعیل بن عبدالعالی هاشمی کرکی» موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۲. الانموذج (انموذج العلوم) (موجز البیان)

این اثر در علوم بلاغت و فصاحت، معانی و بیان و بدیع است. کتاب در یک مقدمه و سه فن و یک خاتمه تنظیم شده است. ظاهراً تاریخ تالیف آن محرم ۸۷۹ه‍-.ق. است.

مرحوم «آقابزرگ» آن را به عبدالوهاب بن علی حسینی استرآبادی نسبت داده است.

از آنجا که به دنبال این نسبت از دیگر آثار مولف با عناوین «شرح الفصول النصیریه و حاشیه علی شرح هدایه میرک» نام می‌برد، به نظر می‌رسد منظورش همان عبدالوهاب بن طاهر بن علی حسینی استرآبادی است.

زیرا وی مدعی است که کتاب «الانموذج» مولف در ضمن مجموعه‌ای است که آثار یاد شده‌ی فوق نیز در آن مجموعه هستند.

مهم‌تر اینکه کل رساله‌های مجموعه مورد ادعا، به دست خط مولف و نسخه ی اصلی هستند.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آیت الله العظمی مرعشی نجفی (ره)» به شماره ۱/۳۲۱ در ۱۰۱ برگ، کتابت سال ۱۰۷۲ه‍- .ق. و یا شماره ۳/۱۰۱ در ده برگ، با همان تاریخ کتابت، موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مدرسه ی عالی شهید مطهری (سپهسالار)» به شماره ۹۶۸ در ۱۲ صفحه موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی عمومی امیرالمومنین (ع)» در «نجف اشرف» به شماره ۱۰۸۲ در ۱۵ برگ موجود است.

۱ نسخه ی خطی،دست نوشته ی اصلی مولف، در یک مجموعه به وسیله «آقابزرگ» در «کتابخانه ی سید محمدباقر»، حفید «سید محمدکاظم یزدی طباطبایی» گزارش شده است.

این نسخه در یک مقدمه و چند فن و یک خاتمه به سال ۸۷۹ه-.ق. تدوین شده است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۳. تفسیر آیه الکرسی

«آقابزرگ» این اثر را در «الذریعه» به میر عبدالوهاب حسینی استرآبادی نسبت داده است. اما تعیین نمی کند که آیا با میر عبدالوهاب بن طاهر بن علی حسینی یک شخص است یا نه؟ لیکن از عبارتی که به دنبال آن دارد، می‌توان فهمید که منظورش عبدالوهاب بن طاهر است؛ زیرا اشاره می‌کند به اثر دیگر مولف با عنوان «الانموذج» در جلد دوم «الذریعه» و ذیل آن اضافه می کند که دیگر آثار وی شرح بر «فصول نصیریه» و شرح بر «هدایه میرک» است. بنابراین نتیجه می‌توان گرفت که منظورش همین میر عبدالوهاب بن طاهر بن علی است.

نسخه های خطی:

هیچ گزارشی از نسخ خطی آن در دست نیست.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۴. تنزیه الانبیاء

به گفته‌ی مرحوم «افندی» یک نسخه ی خطی از این اثر در «اصفهان» موجود بوده است. وی احتمال می‌دهد که اثر یاد شده از تالیفات «امیر عبدالوهاب استرآبادی» است.

او این کتاب را به دستور «بدیع الزمان میرزا» پسر «سلطان حسین بایقرا» به زبان فارسی نوشته است. در متن کتاب از «سید مرتضی» مطالبی درباره ی «تنزیه انبیا» نقل کرده است.

نسخه های خطی:

۲ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آستان قدس رضوی (ع)» به شماره ۹۸۶۷ کتابت سال ۹۷۱ه-.ق. و شماره ۵۷۲ موجود است.

مرحوم «سید عبدالعزیز طباطبایی» ۱ نسخه ی خطی از این اثر را در «کتابخانه ی علامه طباطبایی دانشکده ی پزشکی دانشگاه شیراز» دیده و گزارش کرده است.

نسخه ی یاد شده از مخطوطات سده ۱۲ه‍-.ق. محسوب می گردید.

۱ نسخه ی خطی عکسی نیز در میان میکروفیلم های «کتابخانه ی مرکزی دانشگاه تهران» به شماره ۶۱۵۸ در ۳۷ برگ، کتابت سال ۹۷۱ه‍-.ق. موجود است.

به گزارش مرحوم «محمدتقی دانش پژوه»، یک نسخه ی خطی نیز در «کتابخانه ی ملی پاریس» به شماره ۱/۷ کتابت سال ۹۷۱ه‍-.ق. نگهداری می کنند.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۵. حاشیه علی شرح هدایه لمیرک

بنا به نوشته‌ی مرحوم «افندی» در «ریاض»، میر عبدالوهاب استرآبادی این حاشیه را بر «شرح هدایه اثیریه ی» «میرک» که در علم حکمت و فلسفه‌ی اسلامی است، شاید به زبان عربی نوشته است.

نسخه های خطی:

مرحوم «آقابزرگ» یک نسخه از این اثر را در مجموعه‌ای که شامل چند اثر مولف بوده، به خط اصلی نویسنده در «کتابخانه ی سید محمدباقر»، حفید «سید محمدکاظم یزدی طباطبایی» دیده است.

سال تالیف یکی از نسخه‌ها (الانموذج) سال ۸۷۹ه‍-.ق. است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۶. حاشیه الفوائد الضیائیه

عبدالوهاب استرآبادی، این حاشیه را بر قسمت مجرورات «الفوائد الضیائیه» نگاشته است.

«الفوائد الضیائیه» از آثار «نور الدین ابوالبرکات عبدالرحمان بن احمد جامی» متوفای ۸۹۸ه-.ق. در علم نحو و ادب عربی است.

او این کتاب را در «شرح کافیه ی» «جمال الدین ابوعمرو عثمان بن عمر»، مشهور به «ابن حاجب» متوفای ۶۴۶ه-.ق. نوشته است.

شایان ذکر است که چند تن از علمای «استرآباد»، حاشیه بر «الفوائد الضیائیه» نگاشته اند. پیش تر به برخی از آنها اشاره شد.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آیت الله العظمی مرعشی نجفی (ره)» به شماره ۳/۱۹۸۴ در ۷۱ برگ، کتابت سال ۱۱۰۵ه-.ق. وجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۷. رساله فی المعانی و البیان

این رساله که شامل یک مقدمه، چند فن و یک خاتمه در علم معانی و بیان است، شاید همان رساله «الانموذج» مولف است. اما با توجه به اینکه در فهرست ها به نام فوق ثبت شده است، در اینجا نیز به طور مستقل ذکر شد.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آستان قدس رضوی (ع)» به شماره ۱/۶۰۵ کتابت سال ۱۲۹۲ه-.ق. موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۸. شرح الفصول النصیریه

«الفصول النصیریه» در اصول دین، نوشته «خواجه نصیر الدین طوسی» است. امیر عبدالوهاب آن را ظرف یک ماه (۲۱ محرم سال ۸۷۵ه-.ق. آغاز و ۲۰ صفر همان سال پایان داد) به درخواست دوستانش، شرح کرده است.

این شرح به صورت مزجی، استدلالی و همراه با متن اصلی است. برخی از شاگردان وی بر این شرح، حاشیه ی لطیفی به سال

۸۸۴ه-.ق. نوشته‌اند.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آیت الله العظمی مرعشی نجفی (ره)» به شماره ۴۶۹۲ در ۷۰ برگ، کتابت سال ۱۰۶۴ه-.ق. موجود است.

۳ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مرکزی دانشگاه تهران» به شماره ۱/۳۲۰ در ۵۲ برگ، شماره ۲/۳۲۳ در ۵۰ برگ و شماره ۱/۴۵۴۳ در ۸۱ برگ موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی خصوصی رضا استادی» در ۳۸ برگ، کتابت سده ۱۱ه-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی دانشگاه اصفهان» به شماره ۷/۸۰۹۱ در ۶۴ برگ، کتابت سال ۱۱۱۴ه-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی ملی جمهوری اسلامی ایران» به شماره ۱/۴۰۶۶/ع در ۴۷ برگ، آخرش ناقص، موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مسجد جامع یزد» کتابت سال ۱۰۰۸ه-.ق. گزارش شده است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی خصوصی علی حیدر موید» «قم» به شماره ۱/۸۸۷ در ۵۴ برگ، کتابت سال ۱۲۶۰ه-.ق. موجود است.

۲ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی عمومی امیرالمومنین (ع) نجف» به شماره ۱۲۵ در ۶۴ صفحه، کتابت سال ۸۸۳ه-.ق. و شماره ۶۵۰ در ۹۳ برگ، کتابت سده ۱۱ه-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مسجد اعظم» «قم» به شماره ۲۶۰۵ کتابت سال ۱۰۹۳ه-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی کاشف الغطا» در «نجف اشرف» به شماره ۹۸۹ در ۱۷۷ صفحه، کتابت سال ۱۱۶۸ه-.ق. موجود است.

۳ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آستان قدس رضوی (ع)» به شماره ۱۹۷ کتابت سال ۱۰۶۱ه-.ق.، شماره ۲۰۰ و شماره ۷۳۴ موجود است.

۱ نسخه ی خطی در«کتابخانه ی مجلس شورای اسلامی» به شماره ۱/۱۱۵۷ موجود است.

۱ نسخه ی خطی از این اثر را مرحوم «شیخ حر عاملی» دیده است. اما مکان آن را مشخص نکرده است.

چند نسخه ی خطی نیز مرحوم«افندی» در شهر «هرات» دیده است. به گفته‌ی او، یکی از این نسخه‌ها نفیس و عتیقه محسوب می گردد.

۱ نسخه ی خطی از این رساله را مرحوم «آقابزرگ تهرانی» در «کتابخانه ی کاشف الغطا» دیده است. بنابر همین گزارش، تاریخ کتابت این نسخه سال ۸۸۴ه-.ق. است.

وی از نسخه‌ی دیگری در «کتابخانه ی آستان قدس رضوی (ع)» گزارش داده است. به نظر می رسد این نسخه به شماره ۱۹۷ در ۷۹ برگ، کتابت سال ۱۰۶۱ه-.ق. نگهداری می شود.

نسخه ی دیگری به شماره ۲۰۰ ر ۷۲ برگ و شماره ۸۳۷ در ۶۹ برگ نیز گزارش شده است.

نسخه ی سوم را در «کتابخانه ی سید حسن صدر» در «کاظمیه» «عراق» دیده است.

نسخه ی چهارم را در «کتابخانه ی عمومی امیرالمومنین (ع)» در «نجف اشرف» دیده است.

پنجمین نسخه که گویا ناقص است، در «کتابخانه ی حسینیه شوشتری‌های» «نجف اشرف» دیده شده است.

«آقابزرگ» در ذیل کتاب «الانموذج» مولف این اثر را همراه چند اثر دیگر وی، به خط اصلی مولف در «کتابخانه ی سید محمدباقر»، حفید «سید محمدکاظم یزدی طباطبایی» دیده است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۹. شرح قصیده برده

بسیاری از ادبا، شعرا و دانشمندان مسلمان، «قصیده ی برده» را تخمیس، تضمین، شرح و ترجمه کرده‌اند. بیش از نود شرح و تفسیر بر آن قصیده نگاشته اند. شروح و اصل قصیده به زبان های فارسی، هندی، فرانسوی، آلمانی، اردو، ترکی و انگلیسی ترجمه شده است. «عبدالرحمن جامی» نیز «قصیده ی بوصیری» را به فارسی ترجمه و سپس به نظم درآورده است.

این قصیده را «ابوعبدالله شرف الدین محمد بن سعید بوصیری» متوفای ۶۹۵ه‍-.ق. در مدح پیامبر اکرم (ص) سروده است. چکامه ی بوصیری را پس از قصیده ی «بانت سعاد» «کعب بن زهیر» بهترین و استوارترین قصیده توصیف کرده اند.

گروهی از مومنان، از میر عبدالوهاب درخواست می کنند که کتابی در معجزات و کرامات رسول خدا (ص) بنگارد. او این شرح را بر «قصیده برده»، به زبان فارسی نگاشت و ضمن آن به معجزات و کرامات آن حضرت (ص) اشاره نمود. سال نگارش آن ۸۸۳ه‍-.ق. است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آیت الله العظمی مرعشی نجفی (ره)» به شماره ۱۴/۱۰۷۹۹ در ۱۵ برگ، کتابت سال ۱۱۰۰ه‍- .ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی دانشکدهی الاهیات و معارف اسلامی دانشگاه فردوسی مشهد» به شماره ۱/۴۶۵ در ۱۱۴ برگ موجود است.

مرحوم «افندی» ۱ نسخه ی خطی از آن را در «استرآباد» به خط «امیر محمدباقر بن امیر عبدالقادر» دیده است. بنا بر این گزارش، کاتب، نسخه را از روی نسخه ی اصل استنساخ کرده است. تاریخ تالیف در این نسخه ۲۹ محرم سال ۸۸۳ه-.ق. ثبت شده است. از آنجا که مولف در این سال ها زنده بوده است، نسخه ی عصر مولف محسوب می گردد.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مدرسه ی امام عصر (عج) شیراز» به شماره ۲/۹۱ به خط نستعلیق شکسته موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

منابع:

اعیان الشیعه ۸/۱۳۳-۱۳۴؛ امل الآمل ۲/۱۶۶؛ التراث العربی المخطوط ۱/۳۲۱ و ۲/۳۳۰؛ حبیب السیر ۴/۶۱۴-۶۱۵؛ دایرهالمعارف تشیع ۲۱۰۴؛ الذریعه ۲/۴۰۲ و ۴/۳۳۰، ۴۵۶ و ۶/۱۲۶ و ۱۳/۳۸۴ و ۱۴/۶؛ ریاض العلماء ۳/۲۸۹-۲۹۱؛ روضات الجنات ۴/۱۹۲؛ طبقات اعلام الشیعه (احیاء الداثر) ۴/۸۳-۸۴؛ فوائد الرضویه ۲۶۰-۲۶۱؛ معجم التراث الکلامی ۱/۱۲۹ و ۲/۲۹۹، ۳۳۹-۳۴۰ و ۴/۸۱، ۲۸۸؛ معجم طبقات المتکلمین ۳/۳۰۷-۳۰۸؛ معجم مولفی الشیعه ۲۴؛ میراث اسلامی ایران دفتر اول ۱/۴۳۷؛ نشریه دانشگاه تهران ۴/۳۳۷؛ هدیه العارفین ۱/۶۴۰.

«عبیدالله بن عبدالله استرآبادی»

قرن ۵ه-.ق.

«ابن‌شهرآشوب» در «معالم العلما» (چاپ نجف) و «شیخ حر عاملی» در «امل الآمل»، یکی از متکلمان و فقیهان بزرگ «شیعه» در قرن پنجم را با نام «عبیدالله بن عبدالله استرآبادی» معرفی کرده‌اند.

این در حالی است که منابع دیگر مانند: «افندی» در «ریاض العلما»، «آقابزرگ» در «طبقات» و «الذریعه» و «امین» در «اعیان الشیعه»، عبیدالله بن عبدالله را سعدآبادی یا سدآبادی توصیف کرده‌اند.

در فهرست‌های نسخه‌های خطی کتابخانه ی مرکزی دانشگاه «تهران» نیز عبیدالله بن عبدالله سرابادی ثبت شده است.

در این میان «شاکر شبع» در مقدمه چاپی کتاب «المقنع فی الامامه»، ضمن بیان شیوه تحقیق خود، به اهمیت کتاب و مولف پرداخته است. او با تاسف فراوان، مولف (عبیدالله بن عبدالله) را فاقد شرح حال مبسوط دانسته و «معالم العلما» را تنها منبع شرح حال وی معرفی کرده است.

این محقق در بیان اختلاف برسر لقب یا نسبت مولف «المقنع فی الامامه»، چهار فرض را در نظر می گیرد. این چهار فرض

عبارت اند از: «اسدآبادی»، «استرآبادی»، «سعدآبادی» و «سُدآبادی». سپس ضمن بحث مستوفی از هرکدام و دلایلی که سبب انتخاب هر یک از آنها شده است، به جهت اعتماد بر قدیمی‌ترین نسخه ی خطی موجود، سُدآبادی را انتخاب می‌نماید.

با اینهمه، به حق اظهار می‌دارد که ما هرکدام را انتخاب کنیم، نمی‌توانیم زادگاه یا محل اقامت او را تشخیص بدهیم؛ زیرا هیچ اشاره‌ای به محل تولد، اقامت، سفرها و مرگ وی در منابع موجود نمی‌توان یافت.

بنابراین اگر ما این کلمه را استرآبادی هم بخوانیم، نمی‌دانیم که آیا وی در «استرآباد» متولد شده است، یا در آنجا سکنا گزیده و یا محل مرگ و دفنش بوده است؟

باوجود این چاره‌ای نداریم جز اینکه آثار او را معرفی کنیم و سخن خود را درباره‌ی عبیدالله بن عبدالله به پایان ببریم.

آن گونه که گفتیم، از شرح احوال وی هیچ سخنی در میان نیست. فقط از آثار و تالیفات عبیدالله می‌توان بر پایه ی بلند دانش وی پی برد. برخی منابع نیز از وی با تعبیر «شیخ الرئیس» یاد کرده اند.

هم چنین از تصریح وی به نقل روایت از دو شخصیت، می‌توان احتمال داد که حداقل به دو شهر «بندنیجن» و «بصره» سفر کرده است.

دو شخصیتی که وی از آنها حدیث نقل کرده است، در زمره ی مشایخ وی بشمار رفته‌اند. یکی از آنها «ابوالحسن علی بن مظفر بندنیجی» و دومی «ابوالحسن ابن زنجی لغوی بصری» است.

«الرئیس ابویحیی بن وزیر مغربی» را نیز از مشایخ وی دانسته‌اند. «وزیر مغربی» در واقع همان «ابوالقاسم حسین بن علی بن حسین» مکنی به «ابویحیی» نوه‌ی دختری «محدث نعمانی» «ابوعبدالله محمد بن ابراهیم» متوفای ۴۱۸ه‍-.ق. است.

آثار:

۱. التاج الشرفی فی معجزات النبی و دلائل امیرالمومنین و الائمه علیه و علیهم السلام

عبیدالله در خاتمه ی کتاب «مقنع»، به این کتاب اشاره کرده است. وی می گوید: «قد ذکرت من دلائلهم علیه السلام و دلائل صاحب الامر علیه السلام، فی کتابی الذی وسمته بالتاج... و لخصته حتی یحفظ و لایلفظ»

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی به دست نیامد.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۲. عیون البلاغه فی انس الحاضر و تعله المسافر (انس الحاضر و نقله المسافر)

آگاهی از وجود این کتاب نیز به مدد سخنی است که عبیدالله بن عبدالله در کتابش مقنع، بدان تصریح کرده است. آنجا که می گوید: «...فی کلام اضربت عنه ههنا، و اوردته مستوفی فی کتابی الموسوم بعیون البلاغه...»

گفته می‌شود مولف در این کتاب مطالب ادبی و انشاهای بلیغ و نامه‌های مهم تاریخی و مسائل متنوعی که نزد وی اهمیت داشت، جمع آوری کرده است.

۳. لوامع السقیفه و الدار و الجمل و صفین و نهروان

این کتـاب که در تاریـخ حوادث و غزوات امیرالمومنین علی علیه السـلام است، نیز توسـط مولف در کتابش مقنع معرفی شـده است.

وی در نقل مناظره «جاثلیق» با «ابوبکر» می گوید: «فی کلام طویل، ضـربته عنه اشـفاقا من الملاله، فمن التمسه علی صیغته وجده فی کتابی الموسوم بلوامع السقیفه و الدار و الجمل و صفین و النهروان، فقد استوفیت فیه نکت الاخبار»

در ادامه ی این مناظره اضافه می کنـد: «و قد اسـتوفیته و اضـفته الی اخبار السـقیفه، و ما کان فیها من الامور التی دلت علی فساد ادیان الذین تمالاوا علی امیرالمومنین علیه السلام»

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی به دست نیامد.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۴. المقنع فی الامامه

این تنها کتاب از آثار عبیدالله بن عبدالله است که از حوادث روزگار سلامت جسته و به دست ما رسیده است.

کتـاب دارای یـک مقـدمه و نه فصـل است. مقـدمه، بحث منـاسبی از توجه به اسـتدلال کتـاب و درک محتوای آن با توکل به خداوند متعال دارد.

فصول نه‌گانه ی کتاب از ماهیت امامت، منفعت وجود امام، اختلاف مسلمانان بر سر این مسئله، صفات امام، برخورد ناشایست عرب با امیرالمومنین (ع) در غصب حقوقش و نصوص وارده بر امامت دوازده امام و اعتقاد «شیعه» به آن، سخن گفته است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آستان قدس رضوی (ع)» به شماره ۵۶۹۴، کتابت سال ۹۸۳ه-.ق. موجود است.

به گفته‌ی «شاکر شبع»، این قدیم‌ترین و متقن‌ترین نسخه از کتاب مقنع است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی جامع مسجد گوهرشاد» به شماره ۱۳۶، کتابت سال ۱۰۷۷ه-.ق. موجود است.

۴ نسـخه ی خطی در «کتابخـانه ی آیت الله العظمی مرعشـی نجفی (ره)» به شـماره ۴۰۱۹ بـدون تاریخ کتابت (احتمالا کتابت سده ۱۱ه-.ق.)، شماره ۳۹۶۱ که تصـحیح و مقابله شـده، بـدون تاریخ کتابت، شـماره ۴۴۴۹ با مقداری شـروح و حواشـی در توضیح معانی برخی کلمات، ایضا بدون تاریخ کتابت و نسخه ی چهارم بدون شماره، کتابت سال ۱۰۸۸ه-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مسجد اعظم» به شماره ۳/۲۳۱۰ در ۱۰ برگ و کتابت سال ۱۲۴۰ه-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مرکزی دانشگاه تهران» به شماره ۵/۲۱۳۰ در ۶۸ برگ موجود است.

نسخه های چاپی:

ظاهراً تنها چاپ کتاب توسط موسسه نشر اسلامی وابسته به جامعه مدرسین حوزه ی علمیه ی «قم»، به سال ۱۴۱۴ه-.ق. در ۲۰۰ صفحه وزیری و با تصحیح و تحقیق «شاکر شبع» انجام و منتشر شده است.

منابع:

اعیان الشیعه ۸/۱۳۶؛ امل الآمل ۲/۱۶۷؛ الذریعه ۱۸/۳۶۸ و ۲۲/۱۲۱-۱۲۲؛ ریاض العلماء ۳/۳۰۰؛ طبقات اعلام الشیعه (الثقات العیون) ۲/۱۱۰؛ المجموع الرائق من ازهار الحـدائق ۲/۸۷-۸۸؛ معالم العلماء ۷۸؛ معجم التراث الکلامی ۴/۵۷۴ و ۵/۲۳۶؛ معجم رجال الحدیث ۱۱/۷۴؛ معجم طبقات المتکلمین ۲/۲۱۹-۲۲۰.

«عقیلی استرآبادی»

قرن ۱۱ه-.ق.

باوجود اینکه چند تن عقیلی استرآبادی شناخته شده است، درباره ی «حاجی میرزا خان عقیلی استرآبادی» هیچ نوع آگاهی نداریم. تنها یک گزارش از وجود اثری منسوب به او در فهرست نسخه های خطی کتابخانه ی مجلس شورای اسلامی دیده می شود.

در معرفی نسخه ی یاد شده، نام نویسنده، حاجی میرزا خان آمده است. به درستی دانسته نیست که نام کوچک وی حاجی میرزا خان است یا این عنوان به سبب تمجید و پیش از نامش به کار می رفته و بتدریج به آن شهرت یافته است. شخصت های دیگری مانند: «حسین عقیلی استرآبادی»، «محمد بن حسین عقیلی استرآبادی»، «محمدرحیم عقیلی استرآبادی»، «سید محمد بن سید طاووس عقیلی استرآبادی»، «سید صادق عقیلی استرآبادی» و «میرزا محمدمهدی عقیلی استرآبادی» در سده ی یازده و دوازده می زیستند. اما انتساب کتاب یاد شده به هیچ کدام از آنان مستند نیست.

گویـا عقیلی این اثر را بـا همکـاری فرزنـدش «شـمس الـدین محمـد» جمع آوری کرده است. بـا این همه، نـام کوچک عقیلی استرآبادی به دست نیامد. و ما او را همچنان با نسبتش، عقیلی می شناسیم.

آثار:

سفینه عقیلی

این مجموعه را که از نظر فهرست نویس مهم و نفیس توصیف شـده است، حـاجی میرزا خـان عقیلی استرآبـادی و فرزنـدش، شمس الدین محمد، از آثار ادبا و دانشمندان جمع آوری کرده اند.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مجلس شورای اسلامی» به شماره ۱/۱۳۴۴۳ موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

منابع:

فهرست نسخه های خطی کتابخانه ی مجلس شورای اسلامی ۳۶/۳۷۷.

«علی بن احمد جوهری گرگانی (جرجانی)»

قرن ۴ه-.ق.

ادیب و شاعر «شـیعه»، «شـیخ ابوالحسن علی بن احمـد گرگانی»، یکی از نوادر سـده ی چهارم ه-. ق.، از مردم «گرگان» زمین است.

شهرت او «جوهری» است. برخی منابع از وی با عنوان «حکیم جوهری جرجانی» یاد کرده اند.

به احتمال زیاد، جوهری در اوایل سده ی چهارم در «جرجان» دیده به جهان گشود. پس از فراگیری دانش روزگار خویش، به شعر و ادب روی آورد.

اسـتعداد جوهری آن چنان بود که در عنفوان جوانی به شـهرت رسـید و در زمره ی یاران خاص «صاحب بن عباد» قرار گرفت. تا جایی که «صاحب بن عباد» رازهای محرمانه و ماموریت های ویژه را به او واگذار کرد.

نامه ای که «صاحب بن عباد» در معرفی وی به «ابوالعباس ضبی» نوشته است، حکایت از مقام بلند ابوالحسن گرگانی در شعر و ادب آن روزگار دارد.

ابوالحسن علی گرگانی، مشهور به جوهری، از نظر جمال ظاهری نیز زیبا و خوش صورت بود. به طوری که تناسب زیبایی و لطافت صورت وی با زیبایی و ظرافت اشعارش، هر صاحب ذوقی را به شگفتی وامی داشت.

جوهری پس از دو ماموریت ویژه و یک دوره ی زندگانی پرافتخار، حدود سال ۳۸۰ه‍.-ق. در زادگاهش «گرگان» چشم از جهان فروبست و تن به خاک سیاه سپرد.

آثار:

۱. دیوان

اشعار ابوالحسن گرگانی، اغلب در مدح ائمه ی اطهار (ع) و مراثی «اهل بیت» (ع) است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی از دیوان وی را صاحب کتاب «امتحان الفضلا» به خط «ابراهیم بن میر عماد» دیده است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۲. القصاید الفاخره فی مناقب عتره الطاهره (ع)

مجموعه قصاید و اشعار عربی علی بن احمد جوهری در فضایل و مناقب «اهل بیت» عصمت و طهارت (ع) است.

نسخه های خطی:

هیچ گزارشی از نسخ خطی آن در دست نیست.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۳. المراثی

بنا به گزارش مرحوم «افندی» در «ریاض العلما»، وی مراثی مفصلی در مصیبت ائمه ی اطهار علیهم السلام سروده است.

نسخه های خطی:

هیچ گزارشی از نسخ خطی آن در دست نیست.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

منابع:

ادب الطف ۲/۱۳۰-۱۳۱؛ اعیان الشیعه ۴/۲۹۸ و ۸/۱۵۵؛ تاسیس الشیعه ۲۱۴؛ دانشنامه شعر عاشورایی ۱/۱۶۴-۱۶۷؛ الذریعه ۹/۲۱۰ و ۱۷/۸۶؛ ریاض العلماء ۳/۴۰۱-۴۰۲؛ ریحانه الادب ۱/۴۴۱؛ روضات الجنات ۲/۲۱۱؛ الغدیر ۴/۸۲-۸۶؛ الکنی و الالقاب ۲/۱۴۶؛ مشاهیر دانشمندان اسلام ۳/۱۵۵؛ مکارم الآثار ۴/۱۴۴۲؛ مناقب آل ابی طالب (ع) ۱/۵۳۲؛ یتیمه الدهر ۴/۲۹-۴۷.

«علی بن حسن استرآبادی»

قرن ۹ه-.ق.

از شرح احوال و زندگانی استاد بزرگ و دانشمند ارزشمند، «زین الدین علی بن حسن بن محمد استرآبادی»، جز آنچه مرحوم «افندی» در «ریاض العلما» و مرحوم «آقابزرگ» در «طبقات اعلام الشیعه» آورده است، هیچ اطلاع دیگری نداریم.

براساس همین گزارش، وی دانشمندی فاضل و فقیهی کامل از متاخرین فقها به حساب آمده است. از این عالم گران قدر، چند اجازه برای شاگردانش صادر شده است. این اجازات را کتاب شناسان بزرگی مانند «افندی» و «آقابزرگ» دیده اند.

به نظر «افندی» سال وفات او نمی تواند مطابق گزارش یکی از شاگردانش، سال ۸۰۷ه-.ق. باشد؛ زیرا اجازات او در سال های پس از ۸۲۰ و ۸۳۰ه-.ق. نوشته شده است. از این رو «آقابزرگ» می فرماید: در حدود سال ۸۳۷ه-.ق. به رحمت ایزدی پیوسته است.

از شاگردان او «حسن بن حمزه بن محسن حسینی موسوی نجفی» و «سلطان بن حسن حسینی» را می شناسیم.

از استادان اوست: «رضی الدین ابوسعید حسن بن ضیاء الدین عبدالله بن مجد الدین ابوالفوارس محمد بن علی اعرج حسینی راوی» و «جمال الدین محمد بن عمید الدین عبدالمطلب» و «عز الدین حسن بن سلیمان حلی».

آثار:

۱. اجازه

وی این اجازه را به شاگردش حسن بن حمزه در تاریخ ۸۲۰هـ.ق. داده است.

نسخه های خطی:

مرحوم «افندی» چند نسخه ی خطی از این اجازه در «تبریز» و دیگر شهرها مشاهده کرده است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۲. اجازه

شیخ زین الدین علی استرآبادی این اجازه را برای شاگردش «سید نظام الدین ترکه» نگاشته است.

نسخه های خطی:

مرحوم «افندی» و «آقابزرگ»، از این اجازه گزارش داده اند.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۳. اجازه

این اجازه برای شاگردش «سید سلطان بن حسن حسینی» صادر شده است.

نسخه های خطی:

مرحوم «افندی» و «آقابزرگ»، از این اجازه گزارش داده اند.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۴. حاشیه علی تحریر الاحکام الشرعیه

«تحریر الاحکام الشرعیه» اثر ارزشمند «علامه حلی»، بدون استدلال و به شکل فتواست. شیخ زین الدین استرآبادی بر این کتاب «علامه حلی» حاشیه نگاشته است.

نسخه های خطی:

شاگردش سید نظام الدین ترکه از وجود این حاشیه خبر داده است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

هم چنین وی تعلیقاتی دارد که مرحوم «افندی» درباره ی آنها توضیحات زیادی نداده است.

منابع:

الذریعه ۱/۲۱۱ و ۶/۳۲؛ ریاض العلماء ۳/۳۷۲-۳۷۳، ۴۱۱-۴۱۲ و ۷/۱۱۵؛ طبقات اعلام الشیعه (احیاء الداثر) ۴/۸۸.

«علی بن حسین (ابن هندو)»

۰۰۰ — ۴۲۰ه‍.ق.

پزشک، فیلسوف، شاعر، ادیب و طنزنویس نیمه ی دوم قرن چهارم و اوایل قرن پنجم، «ابوالفرج علی بن حسین بن هندو»، دانشمندی پاکدست از سرزمین «ایران» است.

پدرانش از روستای «هندیجان» «قم» برخاستند. اما ظاهراً ابن هندو در «ری» دیده به جهان گشود و در «نیشابور» تحصیل کرد. در «طبرستان» (تبرستان) زیست و در «گرگان» بدرود حیات گفت.

از آنجا که «طبرستان» نام شهر خاصی نیست و شامل منطقه ی وسیعی از شمال شرق «ایران» می گردد، باید دید که ابن هندو در کدام شهر زیسته است؛ زیرا منابع تاریخی براین عقیده استوارند که وی در «طبرستان» کرسی درس برپا کرده بود.

بی شک وی فلسفه و علوم اوایل را در «نیشابور» نزد «ابوالحسن عامری نیشابوری» آموخته است. اما پزشکی را نزد «ابوالخیر خمار»، شاگرد «ابن سینا» فراگرفته است.

ابوالخیر خمار (حسن بن سوار) متوفای ۴۰۸ه‍.ق.، از «بغداد» به سوی «ری» حرکت کرد. پس از مدتی به سوی «مازندران» رفت و از آنجا به «خوارزم» رخت سفر بست. عاقبت در «غزنه» درگذشت. بنابراین ابن هندو در «ری» یا در «مازندران» از درس وی بهره برده است.

از شهرهای مهم «مازندران» در سده های چهارم و پنجم، «جرجان» و «استرآباد» بود. خصوصاً از نظر گرایش مذهبی، اکثریت مردم «جرجان»، یا «شیعه» بودند و یا دوستدار «اهل بیت» عصمت و طهارت (ع) محسوب می شدند. بنابر این منظور از توقف وی در «مازندران»، به احتمال زیاد سکونت در «جرجان» و «استرآباد» است.

برخی از پژوهشگران، واژه ی «طبرستان» را، با بزرگترین شهر امروزی، یعنی «ساری» مطابقت می دهند. در حالی که این احتمال دور از واقعیت است؛ زیرا «ساری» در زمان ما شهر بزرگ و مهم محسوب می گردد. اما در گذشته های دور، «آمل» و «بابل» و «جرجان» و «استرآباد» از «ساری» مهم تر و بزرگتر بودند.

بنـا به گفته ی «ابوالفضل بنـدنیجی»، که در ۱۰ یا ۱۲ سـالگی، ابن هنـدو را در «جرجان» دیـده است، احتمال سـکونت وی در «جرجان» را تقویت می کند. از این رو در زمره ی علمای «جرجان» به شمار می رود.

ابن هنـدو مـدتی هم به «بغـداد» سـفر کرد و در خـدمت «عضدالدوله دیلمی» دیوان انشا را عهده دار شد. چندی نیز از منشـیان «سیده خاتون» مادر «مجدالدوله» بود.

اما عشق به تحقیق و تـدریس، مانع از خـدمت درباری شـد و علی بن حسـین عاقبت به «گرگان» رحل اقامت افکنـد و در آنجا حوزه ی درس شعر و ادب گسترد.

به هر حـال ابن هنـدو هرچنـد گرگانی نیست، اما براساس تعریفی که در جمع آوری این مجموعه به عمل آمـده است، به دلیل اقامت در «گرگان» و درگذشت در آنجا، در زمره ی دانشمندان «جرجان» و «استرآباد» معرفی می گردد.

گفتنی است ابن هنـدو پزشکی بود که فضـل دانش را به مـال دنیـا نمی فروخت و پزشکانی را که برای کسب درآمـد، شـغل پزشکی را انتخاب نموده اند، به باد انتقاد می گرفت.

او آموختن فلسـفه را برای پزشـکان لازم می دانست. خود نیز فیلسوف زبردستی بود. در منطق صاحب نظر بشمار می رفت و با منطقیون به مناظره می نشست.

پـدر و جـدش کاتب و شاعر بزرگ بودنـد. خانـدانش «شـیعه» مذهب و شاید «زیدی» محسوب می شدند. در مجموع خاندانی اهل فضل و دانش به حساب می آمدند.

آثار:

۱. اخلاق انسانیه

این کتاب در واقع ترجمه کتاب «الکلم الروحانیه فی الحکم الیونانیه» است. لذا به آنجا رجوع شود.

۲. الامثال المولده

هر چنـد نسـخه های خطی یا چاپی این اثر ابن هنـدو تاکنون به دست نیامـده است، لیکن «ابن اسـفندیار» در «تاریـخ طبرسـتان» بخشی از آن را نقل کرده است. بنابراین تا زمان «ابن اسفندیار»، کتاب «الامثال المولده» موجود بوده است.

نسخه های خطی:

هیچ گزارشی از نسخ خطی آن در دست نیست.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۳. انموذج الحکمه

این کتاب ابن هنـدو نیزماننـد بسـیاری دیگر از آثارش، در دسترس نیست. اما منابع تاریخی و کتاب شناسـی، عموماً از آن یاد کرده اند.

«انموذج الحکمه» ظاهراً کتابی است در راهنمایی دانشـجویان حکمت؛ زیرا بیشتر آثار ابن هنـدو، با قصـد آموزش و راهنمایی دانشجویان حکمت، فلسفه، منطق و طب نوشته شده و برخی از آنها عنوان کلید ورود به آن رشته را دارد.

نسخه های خطی:

هیچ گزارشی از نسخ خطی آن در دست نیست.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۴. البلغه من مجمل اللغه

«ابن اسفندیار» در تاریخ«طبرستان»، از این کتاب ابن هندو یاد کرده است.

نسخه های خطی:

هیچ گزارشی از نسخ خطی آن در دست نیست.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۵. حدود اشیاء الطبیه

به نظر می رسد ابن هندو در این اثر حدود اشیای طبی را

مشخص و ضمن ارایه تعریف، مباحثی در کلیات آنها مطرح کرده است.

برخی آن را باب دهم کتاب «مفتاح الطب» دانسته اند.

نسخه های خطی:

هیچ گزارشی از نسخ خطی آن در دست نیست.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۶. دیوان شعر

ابن هندو اشعار زیادی به عربی سروده است. منابع تاریخی و ادبی، اشعار و سروده های او را در نهایت استحکام توصیف کرده اند. اما دیوان او ظاهراً برجای نمانده و یا مفقود گشته است. باوجود این بسیاری از مورخان و تذکره نویسان، از دیوان شعر ابن هندو سخن گفته اند.

گفته می شود «علی بن حسن باخرزی» و «ابوالرجا قمی» بر دیوان او دست یافته بودند.

«ابن اسفندیار» دیوان ابن هندو را بالغ بر ۱۵۰۰۰ بیت دانسته است.

نسخه های خطی:

هیچ گزارشی از نسخ خطی آن در دست نیست.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۷. الرساله المشرقیه

به گفته ی دکتر «مهدی محقق»، «بیهقی» که از این اثر ابن هندو سخن گفته است، شاید همان «الرساله المشوقه» را در نظر گرفته است.

نسخه های خطی:

هیچ گزارشی از نسخ خطی آن در دست نیست.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۸. الرساله المشوقه فی المدخل الی الفلسفه

ابن هندو در آغاز کتاب «مفتاح الطب»، به این کتاب خودش اشاره کرده است.

المشوقه در واقع کتاب آموزشی برای جویندگان رشته ی فلسفه است. او این اثر را مانند «مفتاح الطب»، به عنوان کلید ورود به حوزه ی فلسفه و فراگیری آن نگاشته است.

نسخه های خطی:

هیچ گزارشی از نسخ خطی آن در دست نیست.

نسخه های چاپی:

کتاب را مرحوم «محمدتقی دانش پژوه» در مجله ی «جاویدان خرد» چاپ کرده است.

۹. رسائل تازی

«ابن اسفندیار» و «علی بن زید بیهقی» این رسائل را در ۵ مجلد توصیف کرده اند.

نسخه های خطی:

هیچ گزارشی از نسخ خطی آن در دست نیست.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۱۰. الفرق بین المذکر و المونث

ایضاً «ابن اسفندیار» این کتاب را از آثار ابن هندو برشمرده است.

نسخه های خطی:

هیچ گزارشی از نسخ خطی آن در دست نیست.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۱۱. الکلم الروحانیه فی الحکم الیونانیه

ابن هندو در این اثر سخنان نغز حکمای «یونان» را که مثل

شده، گردآورده است. او حدود نیمی از کتاب را به «افلاطون» اختصاص داده است.

دکتر «مهدی محقق»، معتقد است که این کتاب «الکلم الروحانیه من الحکم الیونانیه» غیر از آن کتاب «الکلم الروحانیه من الحکم الیونانیه» است که آقای پرفسور «دایبر» در مقاله ی خود در «نشریه ی خطی خاورمیانه»، شماره ۱۲۰ معرفی کرده است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی دارالکتب الظاهریه» «دمشق»، بخش ادبیات، به شماره ۳۱۹۸ ادب ۲۷ در ۶۳ برگ موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی ملی پاریس» به شماره ۵۱۳۹ نگهداری می شود.

نسخه های چاپی:

این کتاب به سال ۱۳۱۸ه-.ق. در «قاهره»، با تصحیحات «مصطفی القبانی دمشقی»، در ۱۶۴ صفحه رقعی چاپ و منتشر شده است.

شایان ذکر است که کتاب «الکلم الروحانیه» را «مولوی سید عبدالغنی صاحب وارثی عظیم آبادی بهاری» به زبان اردو ترجمه کرده و به سال ۱۹۰۶م. در ۱۸۰صفحه رقعی و به صورت چاپ سنگی در «حیدرآباد دکن» (هند) با عنوان «اخلاق انسانیه» به چاپ رسانده است.

۱۲. المساحه

«ابن اسفندیار» در تاریخ «طبرستان» از این کتاب ابن هندو نام برده است.

نسخه های خطی:

هیچ گزارشی از نسخ خطی آن در دست نیست.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۱۳. مفتاح الطب و منهاج الطلاب

ابن هندو این اثر را به عنوان کلید آموزش علم پزشکی نوشته است. دنبال عنوان چاپی کتاب نیز، جمله ی «کلید دانش پزشکی

و برنامه دانشجویان آن» آورده شده است.

کتاب مبانی علمی و عملی دانش پزشکی و آموزش های لازم برای جویندگان آن را در اختیار قرار داده است. ترتیب آن در ده باب تنظیم شده است. باب دهم نیز در ۱۲ فصل است.

مباحث آن بیشتر در تشویق به طب، مقدمات، تعریف، فضیلت، اقسام، انشعابات فنی، طرق استنباط و دستورات پزشکی را شامل می گردد.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آیت الله العظمی مرعشی نجفی (ره)» به شماره ۷۴۶۷ در ۲۴۶ برگ، کتابت سال ۹۳۶ه‍-.ق. موجود است.

۲ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مجلس شورای اسلامی» به شماره ۱۵۵۹ (۱۵۳۸) در ۵۲۱ برگ، کتابت سال های ۸۳۳ و ۸۸۴ و ۸۳۵ه‍-.ق. و شماره ۱/۳۵۲۳ در ۲۳۸ برگ، کتابت سده ۱۱ه‍-.ق. (در آغاز و وسط نسخه چند صفحه سفید) موجود است.

در «کتابخانه ی مجلس شورای اسلامی» دو نسخه ی عکسی نیز به شماره ۱۵۳۸ و ۱۵۶۸ نگهداری می شود. سال کتابت این دو نسخه ۸۳۶ه‍-.ق. است.

۲ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی ملی ملک» «تهران» به شماره ۴۲۸۵ در ۱۱۳ برگ، کتابت سال ۷۱۱ه‍-.ق. و شماره ۴۲/۴۵۷۳ در ۳۲۹ برگ، کتابت سال ۱۰۸۶ه‍-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی ملی تبریز» به شماره ۳۶۰۶ موجود است. شاید در «کتابخانه ی ملی تبریز» نسخه های دیگری نیز وجود دارد؛ زیرا فهرست نویس نام نویسنده ی کتاب را تشخیص نداده و به چند نسخه ی دیگر ارجاع داده است.

نسخه های چاپی:

مفتاح الطب با تحقیقات «مهدی محقق» و «محمدتقی دانش پژوه» در «تهران» به سال ۱۳۶۸شمسی به چاپ رسیده است. آنها سه پیوست به کتاب افزوده و ترجمه ی خلاصه ی آن را به فارسی و انگیسی همراه اصل کتاب آورده اند. کتاب حدود ۴۰۰ صفحه وزیری شده است.

پس از آن به سال ۱۴۲۲ه-.ق. موسسه بلاغ در «بیروت» آن را در ۲۱۳ صفحه وزیری منتشر ساخته است.

۱۴. ملتقطات من الرساله المشوقه

«ملتقطات» در واقع گزیده ای از «الرساله المشوقه فی المدخل الی الفلسفه» مولف است. او این اثر را در هفت فصل تنظیم کرده است:

الاول فی السبب الذی حرکت الاول لاستنباط الفلسفه؛ الثانی فی حد الفلسفه؛ الثالث فی اقسام الفلسفه؛ الرابع فی صناعه المنطق و حده ... الخامس فی شرف المنطق؛ السادس فی تفصیل کتب المنطق و ذکر ایساغوجی؛ السابع فی ترتیب کتب الفلسفه.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آیت الله العظمی مرعشی نجفی (ره)» به شماره ۵/۱۱۱۱۰ کتابت سال ۱۲۷۴ه-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی هم در مجموعه ای که رهبر معظم انقلاب به کتابخانه ی آستان قدس رضوی (ع) هدیه کرده است، وجود دارد. این نسخه به شماره ۵/۱۲۱۲ در آن کتابخانه ی نگهداری می شود.

گفتنی است که تعدادی نسخه ی خطی در فهرست کتابخانه های متعدد با عنوان «ملتقطات» یا «ملتقطات من کلام افلاطون» موجود است که فهرست نویسان، نویسنده ی آنها را تشخیص نداده و ناشناخته آورده اند. از آنجا که موضوع اکثر آنها فلسفه و منطق و سخنان فلاسفه و حکما است، لازم است بررسی گردد. شاید ارتباطی با کتاب الملتقطات ابن هندو داشته باشند.

نسخه های چاپی:

کتاب ملتقطات به کوشش «محمدتقی دانش پژوه» در مجله «جاویدان خرد» از صفحه ۳۰-۳۳ چاپ شده است.

۱۵. نزهه العقول

در تاریخ «طبرستان» به نام این کتاب برمی خوریم. اما از جزئیات آن مطلع نیستیم.

نسخه های خطی:

هیچ گزارشی از نسخ خطی آن در دست نیست.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۱۶. النفس

این کتاب را نیز «ابن اسفندیار» در تاریخ «طبرستان» معرفی کرده است.

نسخه های خطی:

هیچ گزارشی از نسخ خطی آن در دست نیست.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۱۷. الوساطه بین الزنا و اللواطه (رساله هزلیه)

گفته شده است این اثر همان «رساله هزلیه» ابن هندو است. «ثعالبی» بخشی از آن را در «یتیمه الدهر» آورده است.

نسخه های خطی:

هیچ گزارشی از نسخ خطی آن در دست نیست.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۱۸. وصف المعاد الفلسفی

این اثر با عنوان «مقاله فی وصف المعاد الفلسفی» نیز شناخته می شود. به گفته ی مرحوم «محمدتقی دانش پژوه»، ابن هندو آن را در ۱۴ باب به «ابوعلی رستم بن شیرزاد»، پادشاه «طبرستان»، تقدیم کرده است.

از آنجا که مباحث عمده ی این رساله درباره ی شناخت نفس و کیفیت معاد نفس ناطقه است، لذا برخی معتقدند که همان رساله «النفس» است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی دانشکدهی الاهیات و معارف اسلامی دانشگاه تهران» به شماره ۸۶/۲۴۲ در ۳۹۴ برگ، کتابت سال های ۱۰۵۷–۱۰۶۸ه–.ق. موجود است. صفحات آخر این دو نسخه ناقص و افتادگی دارد.

۱ نسخه ی ناقص هم (در حدود ۳ صفحه) در «کتابخانه ی مجلس شورای اسلامی» با عنوان «رساله عملها علی بن الحسین بن هندو» موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

منابع:

اثرآفرینان ۱/۱۵۳؛ اخلاق الوزیرین، ابوحیان علی بن محمد توحیدی ۳۸۵؛ ارشاد الاریب، یاقوت حموی ۲/۱۶۸، ۱۷۳؛ اعلام المولفین الزیدیه ۶۷۴؛ الاعلام زرکلی ۴/۲۷۸؛ ایضاح المکنون ۲/۳۷۹، ۶۰۴؛ بزرگان ری ۲/۱۴۲؛ تاریخ الادب العربی ۳/۸۸؛

تاریخ ادبیات در ایران، صفا ۱/۳۰۲؛ تاریخ التراث ۲/۲۶۳؛ تاریخ طبرستان ۱۲۵-۱۲۷؛ تاریخ گزیده ۴۱۹؛ تاریخ الوزراء ۲۲۸؛ تتمه صوان الحکمه ۹۱، ۹۴۰؛ تتمه الیتیمه ۱/۱۳۴-۱۴۴؛ التراث الیونانی فی الحضاره الاسلامیه ۹۵؛ تربت پاکان، مدرسی ۲/۱۸۷-۱۸۸؛ جمهره الخطاطین البغدادیین ۱۱۱؛ الحدائق الوردیه فی مناقب ائمه الزیدیه۲/۱۶۸؛ حکماء الاسلام ۹۴؛ دانشنامه ایران و اسلام ۷/۹۲۰؛ دانشنامه زبان و ادب فارسی ۱/۱۱۳-۱۱۵؛ دانشوران ساری ۴۸؛ دایرهالمعارف بزرگ اسلامی ۵/۱۲۵؛ دایرهالمعارف بستانی ۱/۷۳۲؛ دایرهالمعارف تشیع ۱/۳۷۶؛ دمیه القصر و عصره اهل العصر ۱/۶۰۸-۶۰۹؛ دیوان ناصر خسرو ۱۳۶؛ الذریعه ۱۶/۲۷۴؛ روضات الجنات ۵/۲۲۴؛ ریحانه الادب ۶/۲۰۴ و ۸۲۷۹؛ عصر الدول و الامارات ۶۰۶-۶۰۸؛ عیون الانباء فی طبقات الاطباء ۴۲۹-۴۳۵؛ عیون التواریخ (حوادث ۴۱۰-۴۵۹) (ذیل حوادث ۴۲۰)؛ الغدیر ۴/۱۷۲؛ فرهنگ بزرگان اسلام و ایران ۳۵۲؛ فرهنگ زندگی نامه ها ۱/۸۲۲؛ فرهنگنامه پارسی ۶۸۲؛ فوات الوفیات ۲/۴۵؛ کشف الظنون ۲/۱۷۶۲؛ لغت نامه ی دهخدا (ذیل ابن هندو) ۳۶۲؛ مجله جاویدان خرد، سال سوم، شماره دوم ۲۶-۳۳؛ مجله معهد المخطوطات ۶/۷۵؛ محاسن اصفهان ۳۱، ۸۰؛ المختصر المحتاج الیه (ذیل تاریخ بغداد) ۴/۳۵۱؛ مطرح الانظار فی تراجم اطباء الاعصار و فلاسفه الامصار ۸۹-۹۰؛ مطلع البدور و مجمع البحور فی تراجم رجال الزیدیه ۴/۲۵؛ معجم الادباء ۴/۷۱-۷۶؛ معجم ادباء الاطباء ۲/۱۹؛ معجم المولفین ۲/۲۳۶؛ مفتاح الطب و منهاج الطلاب ۱۶، ۲۸، ۵۳، ۶۰، ۲۰۶-۲۱۲؛ نامه دانشوران ناصری ۳/۱۲۷-۱۳۴؛ نزهه الارواح و روضه الافراح فی تاریخ الحکماء و الفلاسفه ۳۸۲-۳۸۳؛ الوافی بالوفیات ۲۱/۱۳-۱۸؛ هدایه الراغبین ۳۱۷؛ هدیه العارفین ۱/۶۸۶؛ یتیمه الدهر ۳/۴۵۹-۴۶۲.

«علی بن حسین استرآبادی (خواجه علی آزادی)»

۹۰۱-۰۰۰ه-.ق.

«خواجه علی بن حسین استرآبادی» متخلّص به «آزادی» یا «بازاری»، از شعرای قرن دهم ه-. ق. است.

او از سرایندگان دربار «فریدون حسین میرزای گورکانی» فرزند «میرزا حسین بایقرا» است. البته همراهی وی با دربار «فریدون حسین میرزا» کوتاه بود؛ زیرا او از احساس منت امیر، بر دوش خود، رنجیده خاطر شد و دربار وی را ترک گفت.

مناعت طبع شاعر از این تلخ کامی، در یک رباعی چنین منعکس گردیده است:

گفتم با دل که ای دل احوال تو چیست

دل دیده پرآب کرد و بسیار گریست

گفتا که چگونه باشد احوال کسی

کو را به مراد دیگری باید زیست

از شرح احوال و زندگانی شاعر مطلب زیادی نمی دانیم. فقط این نکته را می توان گفت که این شاعر، جد «محمود بن میر محمد قاضی استرآبادی» است.

آثار:

دیوان

ظاهراً دیوان خواجه علی آزادی برجای نمانده و یا در اثر حوادث زمان مفقود گشته است. مرحوم «آقابزرگ» از دیوان یا شعر او سخن گفته ولی نسخه ای از آن گزارش نداده است.

نسخه های خطی:

هیچ گزارشی از نسخ خطی آن در دست نیست.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

منابع:

آتشکده ی آذر ۱/۲۴، ۷۸۷؛ اثر آفرینان ۱/۲۹؛ تاریخ نظم و نثر در ایران ۲/۶۶۵؛ تحفه سامی ۳۷۱؛ تذکره ی روز روشن ۸-۹؛ الذریعه ۹/۱۱۹؛ شمع انجمن ۸۸؛ فرهنگ سخنوران ۵، ۷۴؛ قاموس الاعلام ۲/۱۱۹۴؛ گلزار جاویدان ۱/۱۸۷؛ مخزن الغرایب ۱/۳۷۱.

«علی بن حمزه جرجانی»

قرن ؟ ه-.ق.

از شرح احوال و آثار «علی بن حمزه حرانی جرجانی»، جز گزارش «ابن شهرآشوب» در «معالم الفلما» هیچ آگاهی دیگری نداریم.

بر اساس نوشته ی مرحوم «آقابزرگ» در «الذریعه»، «ابن شهرآشوب» کتاب «الآداب العلویه من العتره المهدیه» را به نام وی ثبت کرده است.

آثار:

الآداب العلویه من العتره المهدیه

نسخه های خطی:

هیچ گزارشی از نسخ خطی آن در دست نیست.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

منابع:

الذریعه ۲۶/۱۳.

«علی بن داوود خادم استرآبادی»

قرن ۱۱ه-.ق.

از شرح زندگانی و تحصیلات «علی بن داوود»، مشهور به «خادم استرآبادی»، آگاهی چندانی در دست نیست. به احتمال زیاد، او در «استرآباد» متولد شده و هم در آنجا رشد کرده است.

این دانشمند و تبارشناس قرن یازدهم ه-. ق.، پس از فراگیری مقدمات، ادبیات فارسی و عربی، در زادگاهش، رهسپار «اصفهان» شد تا در حوزه ی علمیه ی و پایتخت آن روزگار به تحصیل ادامه دهد.

بدیهی است که وی نزد علما و استادان مبرز «اصفهان» سطوح عالی را گذراند و به مراتب علمی دست یافت؛ زیرا باوجود قلت آثارش، می توان از قلم وی، به وسعت اطلاعاتش پی برد.

بنا به توصیف تذکره نویسان، علی بن داوود، خوشطبع، شیرین کلام و بسیار دقیق بود. اما تعصب شدیدی نسبت به مذهب ابراز میداشت. از وی یک اثر باقی مانده است و آن هم بجهت شدت تعصب وی، از آثار غیرقابل استفاده عموم است.

سال و شهر مرگ وی نیز مانند سال و شهر تولد وی نامشخص است. به نظر می رسد او در «اصفهان» زیست و شاید در همانجا بدرود حیات گفت.

آثار:

انساب النواصب

آغاز:

«الحمدلله رب العالمین». یا «شکر و سپاس بیحد و بیقیاس خالقی را جل شانه»

این کتاب بر ۵۱ باب مرتب شده است. سال پایان تالیف آن ۱۰۷۶ه-.ق. است. انساب النواصب، در نسب «یزید» و «بنیامیه» و سایر کسانی که به نظر مولف از «نواصب» محسوب میگردد، نوشته شده است.

مولف این اثر را به درخواست و اصرار جمعی از دوستانش که مایل به دانستن انساب نواصب بودند، نگاشته است.

بنا به گفتهی «آقابزرگ» در «الذریعه»، قدیمیترین نسخه ی آن به سال ۱۰۸۵ه-.ق.(۹سال پس از تالیف) به وسیله کاتبی به نام «محبعلی» در «اصفهان» کتابت شده است. ظاهرا وی این نسخه را در «نجف اشرف» دیده است.

نسخه های خطی:

حداقل ۷ نسخه ی خطی از این کتاب در «کتابخانه ی آیتالله العظمی مرعشی نجفی (ره)» به شرح ذیل وجود دارد:

نسخه ی شماره ۱۷۲ در ۱۷۲ برگ و کتابت سال ۱۲۷۳ه‍-.ق. به خط «موسی بن محمدمهدی موسوی حسینی فندرسکی استرآبادی»، شماره ۱۸۸۷ در ۲۱۰ برگ، کتاب ۲۲ صفر سال ۱۲۲۸ه‍-.ق. به خط «سید شهرت بن ابوطالب خمینی حسینی کمره ای»، شماره ۲۳۷۷ در ۳۶۱ برگ، شماره ۳۳۹۲ در ۲۱۰ برگ، کتابت دوشنبه۴ ذی قعده ۱۲۴۳ه‍-.ق.، شماره ۹۰۸۵ در ۲۰۴ برگ و آغاز افتاده، شماره ۱۰۲۳۳ در ۴۴۸ برگ، کتابت سال ۱۱۲۲ه‍-.ق. و شماره ۱۳۷۳۹ در ۱۴۷ برگ، رطوبت دیده و مرمت گردیده موجود است.

۸ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مرکزی آستان قدس رضوی (ع)» به شرح ذیل نگهداری می شود:

نسخه ی شماره ۳۹۰ از مجموعه ی اهدایی مقام معظم رهبری کتابت سده ۱۱ یا ۱۲ه‍-.ق.، شماره ۱۹۱۹ در ۲۰۶ برگ، کتابت رمضان سال ۱۲۶۵ه‍-.ق.، شماره ۱۹۲۰ در ۲۵۲

برگ، کتابت جمادی الاول سال ۱۲۶۲ه-.ق.، با ۱۷ صفحه مجدول به لاجورد و طلا با عناوین شنجرف (شنگرف)، شماره ۱۹۲۱ در ۱۹۵ برگ، کتابت سال ۱۲۷۲ه-.ق.، شماره ۶۸۱۳ که قدیمترین نسخه و به سال ۱۲۴۱ه-.ق. در ۲۰۶ برگ کتابت شده است. نسخه ی شماره ۸۱۸۹ در ۲۸۴ برگ، کتابت ذی قعده سال ۱۲۵۵ه-.ق.، شماره ۱۳۰۶۹ در ۱۷۳ برگ، کتابت پنجشنبه ۵ جمادی الثانی سال ۱۲۶۶ه-.ق. و شماره ۱۴۶۴۳ در ۳۵۸ برگ، کتابت سال ۱۲۰۶ه-.ق.

۹ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آیت الله العظمی گلپایگانی (ره)» به شماره ۲۲۸ در ۲۲۲ برگ، شماره ۹/۱۳۸۳ کتابت سده ۱۲ یا ۱۳ه-.ق.، شماره ۷۷/۷ در ۱۷۳ برگ، کتابت سال های ۱۲۴۵ تا ۱۲۶۰ه-.ق.، شماره ...

۵ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مجلس شورای اسلامی» به شماره ۳۵۳۹ در ۷۸۲ صفحه، کتابت سده ۱۳ه-.ق.، شماره ۴۳۰۹ در ۲۵۱ برگ، کتابت سال ۱۲۴۵ه-.ق.، شماره ۲۰۵۱ در ۵۸۹ صفحه، کتابت سده ۱۲ه-.ق.، شماره ۲۰۵۲ در ۲۸۳ صفحه، کتابت سال ۱۰۷۶ه-.ق. و شماره ۲۰۵۳ در ۳۶۸ صفحه، کتابت سال ۱۲۴۰ه-.ق. موجود است.

۲ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مدرسه ی آخوند همدان» به شماره ۱۱۶۶ بدون کاتب و سال کتابت و شماره ۱۱۸۳ کتابت سال ۱۰۳۸ه-.ق. موجود است.

توضیح: شاید سال کتابت این نسخه اشتباه است؛ زیرا تاریخ تالیف آن بنا به تصریح مولف، ۱۰۷۶ه-.ق.است و کاتب نمیتواند پیش از تاریخ تالیف، آن را کتابت نماید.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه مدرسه ی رضویه ی قم» به شماره ۳۵ در ۳۱ برگ (احتمالاً ناقص)، کتابت سده ۱۲ یا ۱۳ه-.ق. موجود است.

۲ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی وزیری یزد» به شماره ۱۵۱۱ در ۹۵ برگ، کاتب محمدطالب، کتابت به سال ۱۱۷۱ه-.ق. و شماره ۲۶۳۹ در ۲۷۶ برگ، کاتب «محمدتقی بن ابوالحسن یزدی»، کتابت به سال ۱۲۸۸ه-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی دارالکتب الظاهریه» به شماره ۶۸۰۱ در ۱۸۳ برگ، کاتب «عبدالصمد بن عبدالغفار خلیلی»، کتابت به سال ۱۲۴۵ه-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مرکزی دانشگاه تهران» به شماره ۲۳۸۵ در ۲۱۶ برگ، کاتب احمد، کتابت به سال ۱۲۷۳ه-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مرکز دائرهالمعارف بزرگ اسلامی» به شماره ۴۲۰ در ۲۶۶ برگ، کتابت سال ۱۲۴۵ه-.ق.، کاتب ناشناخته، موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه مدرسه ی رضویه ی قم» به شماره ۶۵ کاتب و سال کتابت ناشناخته.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی انستیتو آثار خطی تاجیکستان» به شماره ۱۰۳۸ کاتب و سال کتابت ناشناخته.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی راجه محمودآباد لکهنو» به شماره ۹۱۹ در ۳۲۰ صفحه، کتابت سال ۱۲۹۸ه‍.ق.، کاتب محمدنصیر، موجود است.

۲ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی امیرالمومنین (ع) نجف» به شماره ۱۳۰۵ در ۲۵۴ برگ، کتابت سال ۱۲۳۰ه‍.ق. و شماره ۲۳ کتابت سال ۱۰۸۵ه‍.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی موزه ی ملی بریتانیا» به شماره ۱۲۹۵ در ۲۰۶ برگ، کتابت سال ۱۲۶۶ه‍.ق. موجود است.

گذشته از نسخ یاد شده، «آقابزرگ» تعداد زیادی نسخه ی خطی از کتاب فوق را در «نجف اشرف» دیده است. از آن

جمله نسخه ای به خط محب علی که در «اصفهان» به سال ۱۰۸۵ه-.ق. کتابت کرده است.

نسخه های چاپی:

این کتاب فقط یک بار در سال ۱۴۰۳ه-.ق.(۱۳۶۳) به وسیله شخصی متعصبتر از مولف، به نام «سید صادق میرشاه ولد»، از روی نسخه ی شماره ۱۹۲۱ کتابخانه ی آستان قدس رضوی (ع) که سال کتابت آن ۱۲۷۲ ه-.ق.است، ویرایش و تنظیم و در «مشهد» مقدس، در ۶۰۰ صفحه با تیراژ محدود و از طریق غیر رسمی (بدون ناشر و چاپخانه مشخص) چاپ و منتشر شده است.

منابع:

الذریعه ۲/۳۸۸؛ ریاض الجنه ۳/۶۷۲؛ شرح حال علما و ادبای استرآباد (استرآباد نامه) ۱۴۵؛ طبقات اعلام الشیعه (الروضه النضره) ۵/۳۷۲؛ فوائد الرضویه ۲۹۹-۳۰۰؛ فهرست الفبایی کتابخانه ی مرکزی آستان قدس ۶۹؛ فهرست نسخه های خطی فارسی ۶/۴۴۱۳؛ فهرست نسخه های خطی کتابخانه ی مرکزی دانشگاه تهران ۶/۳۳۷ و ۷۱۰۴؛ فهرست نسخه های خطی کتابخانه ی وزیری یزد ۳/۹۷۸؛ فهرست واره کتابهای فارسی ۳/۲۰۲۱؛ مرآه الکتب ۴/۸۷؛ معجم مولفی الشیعه ۲۴؛ معجم التراث الکلامی ۱/۵۰۳؛ نسخه ی خطی و چاپی انساب النواصب.

«سید علی بن داوود حسینی جرجانی»

(ضیاء الدین بن سدید الدین جرجانی)/ قرن ۹ه-.ق.

«سید ضیاء الدین علی بن سدید الدین داوود حسینی جرجانی»، فقیهی کامل و مجتهدی جامع اما گمنام است. حتی نام این متکلم بزرگوار دارای اختلاف است.

مرحوم «آقابزرگ»، براساس نسخه هایی که دیده است، نام او را سید محمد ضیاء الدین بن سدید الدین علی الحسینی جرجانی آورده است.

نویسندگان «موسوعه طبقات الفقها» به پیروی از «آقابزرگ»، ذیل «ضیاء الدین الجرجانی» نام او را محمد بن سدید الدین علی بن محمد الحسینی آورده اند.

اما همین نویسندگان در «طبقات المتکلمین»، نام او را «علی بن سدید الدین داوود جرجانی» نوشته اند؛ زیرا معتقدند که پس از دیدن نسخه ای از «خزائن الایمانِ» وی، نظرشان عوض شده است.

وی در این اثر نام خود را چنین آورده است: «العبد الفقیر الی الله الودود ضیاء الدین علی سدید الدین داوود» سپس استدلال کرده اند که کلمه «بن» پس از «علی» افتاده است. در واقع ضیاء الدین علی بن سدید الدین داوود صحیح است.

سال تولـد و وفات او، نیز تحصـیلات و شـرح احوالش در هاله ای از ابهام است. مرحوم «افندی» زمان حیات او را قبل از ظهور دولت «صفویه» تعیین کرده است.

مرحوم «آقابزرگ»، زمان حیات او را اوایل دولت «صـفویه» دانسـته است. براساس یافته های آن مرحوم، ضـیاء الـدین جرجانی اواخر قرن دهم و اوایل قرن یازدهم ه‍–. ق. زیسته است.

از آنجـا که شـهرت به جرجـانی پیش از دولت «صـفویه» بیشـتر رواج داشت و پس از ظهـور صـفویه، منسـوبین به «جرجـان» را استرآبادی می خواندند، شاید نظر مرحوم «افندی» به صواب نزدیک تر باشد.

مصحح رسائل فارسی سید ضیاء الدین، سرکار خانم دکتر «معصومه نورمحمدی»، در مقدمه ی مفصل خود تلاش فراوان

کرده تا شرحی از زندگانی این دانشمند بزرگ به دست دهد. اما وی پس از مطالعه ی حدود ۴۷ منبع، هدف خود را (شناسایی ضیاء الدین) تحقق نیافته دانسته و اعلام می کند: «که در هیچ یک از این کتاب ها (بجز الذریعه) و «نهضتها»، نامی از ضیاء الدین جرجانی نیست.»

به هر روی، سید ضیاء الدین جرجانی، در علوم نقلی و عقلی زمان خود، استاد مسلم و مجتهدی شناخته شده بود. این ادعا در آثار متنوع او آشکار است. اما زخم زمانه، بر برخی از آثار وی رسیده و مانع از بقای همه ی آنها برای ما شده است.

آثار:

عناوین آثار مرحوم سید ضیاء الدین جرجانی بسیار شبیه به هم هستند. ما براساس داده های «معجم المتکلمین» آنها را برشمردیم.

۱. احکام الطهاره و الصلاه و...

مرحوم «افندی» در مجلد هفتم «ریاض»، ذیل ضیاء الدین بن سدید الدین جرجانی می نویسد: «و من مولفاته کتاب فی احکام الطهاره و الصلات و الزکاه و الخمس و الصیام و ما یتعلق بذلک»

این رساله یا رساله ها، به زبان فارسی نگاشته شده است.

نسخه های خطی:

به گزارش «افندی»، ۱ نسخه ی خطی از این کتاب در شهر «فراه» وجود دارد؛ زیرا وی تصریح می کند که آن را دیده است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۲. الاخلاق

سید ضیاء الدین جرجانی در این اثر اصول و مباحث اخلاقی را مورد توجه قرار داده است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مرکزی دانشگاه تهران» به شماره ۲۶۵۷ در ۲۶۵ برگ، موجود است. بنا به نوشته ی فهرست نویس این نسخه، ظاهراً سال تالیف آن ۹۳۰ه-.ق. است. اگر این سال تالیف صحت داشته باشد، حکایت از آن دارد که وی در نیمه ی اول قرن دهم ه-. ق. می زیسته است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۳. الاسلام علی ضوء مذهب الامامیه

این کتاب را در «طبقات المتکلمین» به سید ضیاء الدین جرجانی نسبت داده اند. شاید هم منظورشان ادامه ی عنوان رساله ای با نام «خزانه الایمان فی معرفه الایمان» بوده است. لیکن نگارنده در منابع دیگر مطلبی درباره ی آن به دست نیاورد.

نسخه های خطی:

هیچ گزارشی از نسخ خطی آن در دست نیست.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۴. اصول الخمسه و المسائل المتعلقه بها و الواجبات و المندوبات

ظاهراً از مرحوم سید ضیاء الدین جرجانی، چند اثر با عناوین: «اصول الخمسه»، «الواجبات»، «واجبات نماز»، «واجبات عقلیه» و «واجبات دینیه»؛ برجای مانده است.

باوجود این، در «طبقات المتکلمین» رساله ای با عنوان فوق به او نسبت داده شده است.

مع الاسف منبع این نسبت در «طبقات المتکلمین» ذکر نشده است. نگارنده نیز اطلاعات بیشتری به دست نیاورد. ممکن است همان رساله بعدی باشد که شرح خواهد شد.

نسخه های خطی:

هیچ گزارشی از نسخ خطی آن در دست نیست.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۵. الاصول الخمسه

گفتیم نویسندگان «طبقات المتکلمین» توضیح نداده اند که این اثر و دیگر آثار منسوب به سید ضیاء الدین جرجانی را از چه منبعی نقل کرده اند و منظور از اصول الخمسه؛ اصول دین است یا فروع دین؟

اما براساس یک نسخه ی خطی منحصر به فردی که گویا در «کتابخانه ی مرکزی دانشگاه تهران» موجود است، این اثر برای شرح و توضیح پنج اصل «تشیع» نگارش یافته است.

کتاب بسیار مختصر و در پنج فصل است: فصل اول توحید، فصل دوم عدل، فصل سوم نبوت، فصل چهارم امامت و فصل پنجم درباره ی معاد است.

در آستان قدس رضوی (ره)، نیز یک نسخه موجود است که شاید همین کتاب باشد.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مرکزی دانشگاه تهران» به شماره ۲/۳۱۹۰ موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آستان قدس رضوی (ع)» به شماره ۱/۴۹۲ در ۲۸۵ برگ، کتابت سده ۱۰ه-.ق. با عنوان «مختصر در بیان واجبات و آنچه پیوسته به نماز... و زکات و خمس و روزه و جهاد» موجود است.

نسخه های چاپی:

این اثر در ضمن رسائل فارسی سید ضیاء الدین جرجانی از صفحه ی ۱۷۹-۱۸۸، با تصحیحات دکتر «معصومه نورمحمدی»، به

سال ۱۳۷۵ش.، توسط دفتر نشر میراث مکتوب در «تهران» به چاپ رسیده است.

۶. اصول الدین

با توجه به اینکه سید ضیاء الدین جرجانی آثار متعددی با عنوان «اصول الدین» دارد، مادامی که آغاز و انجام هرکدام از آنها مقایسه یا محتوای آنها مشاهده نگردد، نمی توان تشخیص و تفاوت آنها را به یقین گزارش کرد. از این رو آغاز و انجام آنها را ذکر می کنیم.

آغاز:

«بعد از بسمله و حمدله، اما بعد، بدان که اصول دین بر هشت قسم است:»

انجام:

«دوزخ جای کافران است، که این مسئله ها که گفتیم و بیان کردیم بکلی انکار کند یا بعضی را اعتقاد ندارد. این است اصول دین؛ و الله تعالی اعلم.»

وی در این اثر هشت اصل از دین را برشمرده است. ترتیب آنها چنین است:

توحید، عدل، نبوت، امامت، تولی، تبرا، امر به معروف و نهی از منکر.

به هر حال این اثر نیز مانند سایر آثار سید ضیاء الدین جرجانی، به فارسی و با عبارت «اگر گویند. گوییم»، تنظیم شده است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مرکزی دانشگاه تهران» به شماره ۵/۱۰۱۵ موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مسجد جامع گوهرشاد» «مشهد» به شماره ۲/۸۰۷ در ۲۰ برگ و به زبان فارسی موجود است.

ظاهراً ۱ نسخه نیز در «کتابخانه ی انجمن ترقی کراچی پاکستان» موجود است. این نسخه به صورت پرسش و پاسخ با تکیه بر «اگر گویند، گوییم» تالیف شده است.

گفته می شود ۱ نسخه ی خطی نیز در «مدرسه ی فیضیه قم» موجود است.

نسخه های چاپی:

رساله اصول دین در مجموعه رسائل فارسی سید ضیاء الدین جرجانی از صفحه ی ۲۲۵-۲۳۲، با تصحیحات «دکتر معصومه نورمحمدی» به سال ۱۳۷۵ش.، توسط دفتر نشر میراث مکتوب در «تهران» به چاپ رسیده است.

۷. رساله اصول الدین دیگر

این اثر را در «طبقات المتکلمین» با عبارت: «رساله اخری فی اصول الدین» به سید ضیاء الدین جرجانی نسبت داده اند. اما هیچ توضیحی درباره ی آن و تفاوتش با رساله های هم نامش نداده اند.

در مجموعه رسائل فارسی سید ضیاء الدین به تصحیح دکتر «معصومه نورمحمدی»، نام رساله، اصول الدین (۲) ثبت شده است.

سید ضیاء ضمن آوردن نام خود در اول رساله، با جمله: «اگر تو را پرسند که خدا را می شناسی؟ بگو بلی می شناسم.» آغاز می گردد و همچنان تا پایان رساله به صورت پرسش و پاسخ مباحث صفات ثبوتیه و سلبیه را مطرح می سازد.

۸. نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مرکزی دانشگاه تهران» به شماره ۱۱/۷۵۰۷، کتابت ۱۲ جمادی الاولی ۱۳۲۳ه-.ق.، به کتابت کاتبی به نام «شمس علی» موجود است.

نسخه های چاپی:

رساله اصول دین (۲) در مجموعه رسائل فارسی سید ضیاء الدین جرجانی از صفحه ۲۳۳-۲۴۶، یعنی آخرین رساله موجود در مجموعه، با تصحیحات «دکتر معصومه نورمحمدی» به سال ۱۳۷۵ش.، توسط دفتر نشر میراث مکتوب در «تهران» به چاپ

رسیده است.

۹. اصول و فروع

سید ضیاء الدین ظاهراً این رساله را در ادامه ی رساله الاصول الخمسه نوشته است. او در این اثر مباحث مهم اصول و فروع را بسیار مختصر و به همان سبک سوال و جواب، به زبان فارسی ساده بیان کرده است.

کتاب از شناخت وجود باری تعالی شروع و در ادامه از احکام نماز، مطهرات و نمازهای واجب و مستحب سخن می گوید. آغاز آن بعد البسمله چنین است:

«اگر تو را پرسند که خدای را شناسی؟ بگو شناسم. اگر تو را پرسند که خدای را به چه شناسی؟ بگو به آنکه عالم آفریده و ایجاد کرده، بعد از آنکه عالم نبود.»

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مرکزی دانشگاه تهران» به شماره ۵/۱۰۱۵، موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی انجمن ترقی اردو» در «پاکستان» به شماره ۱۷۴۴ موجود است. ظاهراً سال کتابت یا تالیف این نسخه ۹۱۶ه‍.ق. است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی ملی ملک» «تهران» به شماره ۷/۵۳۹۶ در ۹۵ برگ موجود است. این رساله با عنوان «اصول و فروع دین» از نظر محتوا بیشتر و متفاوت با دو نسخه ی قبلی است.

نسخه های چاپی:

رساله اصول و فروع در مجموعه رسائل فارسی سید ضیاء الدین جرجانی از صفحه ۱۸۹-۱۹۹، با تصحیح «دکتر معصومه نورمحمدی» به سال ۱۳۷۵ش.، توسط دفتر نشر میراث مکتوب در «تهران» به چاپ رسیده است.

۱۰. اعتقادات

در برخی منابع مانند فهرست نسخه های خطی چهار کتابخانه ی «مشهد»، کتابی با عنوان اعتقادات، به سید ضیاء الدین جرجانی نسبت داده شده است. اما آیا این اثر با کتاب عقاید و عقاید دینیه و کتاب های مشابه دیگر از وی یکسان است یا نه؟ بر نگارنده مشخص نگردید.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مدرسه ی عالی شهید مطهری (سپهسالار)» به شماره ۱۸۴۴ موجود است. این نسخه به زبان عربی است و آغاز و انجامش با رساله عقاید دینیه متفاوت به نظر می رسد.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۱۱. تجوید

بنا به گزارش «آقابزرگ» در «الذریعه» و فهرست نسخه های خطی «ملی ملک»، از سید ضیاء الدین جرجانی، یک رساله در تجوید نیز برجای مانده است.

براساس همین دو گزارش نام وی سید ضیاء الدین محمد حسینی است.

گویا این رساله همراه با قرآن چاپی، مکرر به چاپ رسیده است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی ملی ملک» «تهران» به شماره ۲/۱۸۴۷ در ۴۶ برگ، کتابت سال ۱۰۶۵ه-.ق. موجود است.

نسخه های چاپی:

به گفته ی «آقابزرگ» همراه با قرآن های چاپی، مکرر چاپ شده است.

گاهی به صورت مستقل نیز منتشر گردیده است. از آن جمله در سال ۱۳۸۷ش. در ۴۸ صفحه جیبی با عنوان «آسانترین تجوید» یا «ضیاء القاری فی تجوید کلام الباری» چاپ شده است.

۱۲. خزائن الایمان فی معرفه الایمان

چنانچه پیش تر اشاره شد، در «طبقات المتکلمین» این اثر به سید ضیاء الدین جرجانی نسبت داده شده است. اما توضیحی درباره ی آن و منبع مورد استفاده در دسترس قرار نداده اند.

ظاهراً تنها نسخه ی در دسترس این رساله، در مجموعه رسائل فارسی منتشر گردیده است. سید ضیاء الدین پس از حمد خدا، خودش را با نام: «ضیاء الدین علی سدید الدین بن داوود» معرفی کرده و رساله خود را مختصر در معرفت ایمان و اسلام توصیف نموده است.

این رساله هم به سبک پرسش و پاسخ، به زبان ساده فارسی، در شرح ایمان اجمالی و تفصیلی است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مرکزی دانشگاه تهران» به شماره ۸۷۱۱ موجود است.

نسخه های چاپی:

رساله خزائن الایمان، سومین رساله در مجموعه رسائل فارسی

سید ضـیاء الدین جرجانی از صفحه ۱۷۱-۱۷۸، با تصـحیحات «دکتر معصومه نورمحمـدی» به سال ۱۳۷۵ش.، توسط دفتر نشر میراث مکتوب در «تهران» به چاپ رسیده است.

۱۳. رساله فقهیه

سید ضیاء الدین جرجانی این رساله فقهی را برای آشنایی مکلفان با احکام شرعی، به زبان فارسی، نوشته است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی وزیری یزد» به شماره ۲/۱۱۲۳ در ۶۰ برگ، کتابت سال ۱۰۸۷ یا ۱۰۸۸ه-.ق. موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۱۴. ضیاءالقلوب فی اخلاق المطلوب

براساس گزارش فهرست مشترک نسخه های خطی فارسی «پاکستان»، نویسنده ی این کتاب، سید محمد مشهور به ضیاء الدین حسینی جرجانی مازندرانی است.

این نام با گزارش مرحوم «آقابزرگ» تطابق دارد؛ زیرا وی نیز نام سید ضیاء الدین را محمد ثبت کرده است.

کتـاب به نـام «شـاه عبـاس حسـینی موسوی»، به نثر آمیخته به نظم و حکایت های اخلاقی، به زبان فارسـی تنظیم و تالیف شـده است. فهرست نویس نسخه، موضوع آن را فلسفه عملی تشخیص داده است.

نسخه های خطی:

۱ نســخه ی خطی در «کتابخـانه ی گنـج بخش اســلام آبـاد» (فهرسـت مشـترک) بـه شــماره ۸۱۲۴ در ۵۰۰ صـفحه، بـه خط «عبدالکریم» نامی در سده ی ۱۱ه-.ق. کتابت شده است. این نسخه موریانه خورده است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۱۵. العقائد

چند اثر با عناوین: «العقائد» و «العقائد الدینیه»، از سید ضیاء الدین جرجانی در کتابخانه ها وجود دارد. یکی بودن برخی از آنها را می توان از روی آغاز و انجام شان تشخیص داد. اما برخی از آنها قابل تشخیص نیست. از آن جمله نسخه ای که در «کتابخانه ی مسجد اعظم» «قم» با عنوان فوق موجود است، بدون آغاز و انجام معرفی گردیده است. لذا باید به اصل نسخه مراجعه کرد.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مسجد اعظم» «قم» به شماره ۱/۲۱۳۵ در ۶ برگ، کتابت سال ۱۲۲۹ه-.ق. موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۱۶. رساله عقائد

این رساله که شباهت زیادی به رساله اصول دین سید ضیاء الدین دارد، هفتمین رساله در مجموعه رسائل فارسی چاپ شده ی وی معرفی شده است.

نویسنده برای آن نامی انتخاب نکرده است. اما فهرست نویسان آن را با عنوان فوق یاد کرده اند.

نسخه های خطی:

ظاهراً از این رساله نیز فقط یک نسخه شناسایی شده است. رساله عقائد در «کتابخانه ی آستان قدس رضوی (ع)» به شماره ۸۳۹۵، کتابت سال ۱۲۴۴ه-.ق. و به خواهش آقا «محمدهاشم بن موسی خان زین ابدی» تحریر شده است.

نسخه های چاپی:

رساله عقائد، هفتمین رساله در مجموعه رسائل فارسی

سید ضیاء الدین جرجانی از صفحه ۲۱۷-۲۲۳، با تصحیح «دکتر معصومه نورمحمدی» به سال ۱۳۷۵ش.، توسط دفتر نشر میراث مکتوب در «تهران» به چاپ رسیده است.

۱۷. العقائد الدینیه

با مقایسه آغاز و انجام چند نسخه ی خطی از کتاب «العقائد الدینیه»، به این نتیجه می توان دست یافت که مرحوم سید ضیاء الدین بیش از یک رساله در عقاید دینیه نوشته است. برخی از آنها بسیار مختصر و برخی مفصل تدوین گشته است.

نسخه هایی که در ذیل معرفی می گردد، به زبان فارسی و از نظر محتوا مشابه هستند.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آیت الله فاضل خوانساری (ره)» به شماره ۷/۲۶۹ در ۲۱۱ برگ موجود است.

۲ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مدرسه ی آخوند همدان» به شماره ۴/۴۷۴۸ کتابت سال ۱۰۶۶-۱۰۶۷ه-.ق. و شماره ۱۰/۱۰۸۳۶موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آستان قدس رضوی (ع)» به شماره ۷۹۷ در ۲۹ برگ موجود است.

در مقدمه مجموعه رسائل فارسی، دکتر «نورمحمدی»، این نسخه را متعلق به «کتابخانه ی ملی ملک» (وابسته به آستان قدس رضوی (ره)) دانسته و سال کتابت آن را ۱۰۵۱ یا ۱۰۷۱ه-.ق. نوشته است.

نسخه به سال ۱۱۴۵ه-.ق. توسط «نادرشاه» به آستان قدس رضوی (ع) وقف شده است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مدرسه ی آیت الله العظمی گلپایگانی (ره)» به شماره ۲/۵۳۶ در ۴ برگ، کتابت سال ۱۱۰۳-۱۱۱۳ه-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی راجه محمودآباد لکهنو» به شماره ۵/۵۹۰ در ۹ صفحه، کتابت سال ۱۲۹۷ه-.ق. با مقداری آسیب و پارگی نسخه موجود است.

۳ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آیت الله العظمی مرعشی نجفی (ره)» به شماره ۵۸۰۲ در ۱۱۵ برگ، کتابت سال ۱۰۳۱ه-.ق.، شماره ۵۹۸۰ در ۲۲۰ برگ، کتابت سال ۱۰۲۵ه-.ق.، کاتب «محبعلی بن ملا کاسبی شوشتری» و شماره ۱۰۰۳ در ۱۳۵ برگ، کتابت سال ۱۰۷۷ه-.ق.، کاتب «حسین بن محمد حسینی قمصری» مشهور به «آفتاب» موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی عمومی خیرپور» «پاکستان» به شماره ۳/۲۹۷ در ۲۶ صفحه، کتابت سال ۱۲۰۶ه-.ق. موجود

است.

۱ نسـخه ی خطی در «کتابخانه ی انجمن ترقی کراچی» «پاکستان» به شماره ۲ق ف۳ در ۲۱ برگ، کتابت سال ۹۱۶ه‍.ق.، در «مکه»، موجود است.

نسـخه ی دیگری در «کتابخانه ی انجمن ترقی» به شماره ۴۹۷۶ معرفی شـده است که به احتمال نزدیک به یقین نسـخه ی فوق است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مجلس شورای اسلامی» به شماره ۲۵۹۲۲ (قدیم) یا شماره ۹۳۹۹ (جدید)، موجود است.

۳ نسـخه ی خطی در «کتابخانه ی مرکزی دانشـگاه تهران» به شـماره ۵/۹۰۱۰، کتابت سال ۱۰۷۱ه‍.، شماره ۱/۳۱۹۰ و شماره ۳/۱۰۱۵ موجود است.

۱ نسـخه ی خطی در «کتابخانه ی مدرسه ی عالی شهید مطهری (سپهسالار)» به شماره ۳/۵۳۶، کتابت سال ۱۲۳۸ه‍.ق. موجود است.

نسخه های چاپی:

این رساله در مجموعه رسائل فارسی سید ضیاء الدین

جرجانی از صفحه ۱۳۳-۱۷۰، با تصحیح خانم دکتر «معصومه نورمحمدی» به سال ۱۳۷۵ش.، توسط دفتر نشر میراث مکتوب در «تهران» به چاپ رسیده است.

۱۸. عقائد الشیعه

ایضاً نویسندگان «طبقات المتکلمین»، تحت عنوان: «رساله فی عقائد الشیعه» کتابی به سید ضیاء الدین جرجانی نسبت داده اند که احتمال دارد همان عقائد دینیه یا رساله ای که در ذیل معرفی می گردد، باشد. شاید هم کتاب مستقلی است که ما برآن دست نیافتیم.

این رساله با بیان اصول دین در آغاز مبحث توحید، به تفصیل، صفات ثبوتیه و سلبیه را مورد توجه قرار می دهد.

پس از آن مباحث عدل، نبوت، امامت، معاد و ضرورت عمل به ارکان اسلام آمده است. هم چنین درباره ی عصمت ائمه اطهار (ع) سخن گفته است.

این رساله هم مانند سایر رساله ها به زبان فارسی و به صورت پرسش و پاسخ است.

نسخه های خطی:

ظاهراً نسخه ی منحصر بفرد این رساله به شماره ۵۵۰۶ در «کتابخانه ی انجمن ترقی اردو»، «پاکستان» موجود است. کاتب آن «مظهرعلی» و سال کتابتش ۱۲۳۶ه-.ق. است.

نسخه های چاپی:

رساله عقائد «شیعه» در مجموعه رسائل فارسی سید ضیاء الدین جرجانی از صفحه ۲۰۱-۲۱۶، با تصحیح «دکتر معصومه نورمحمدی» به سال ۱۳۷۵ش.، توسط دفتر نشر میراث مکتوب در «تهران» به چاپ رسیده است.

۱۹. معرفت امام

این اثر نیز مانند دیگر آثار مولف، در خصوص شناخت امام معصوم علیه السلام است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی علامه طباطبایی» دانشگاه «شیراز» به شماره ۲/۹۴۰ در ۲۱ برگ موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۲۰. مناسک الحج

مناسک حج را نیز در «طبقات المتکلمین» به سید ضیاء الدین جرجانی نسبت داده اند. اما مناسک حج چاپ شده، متعلق به «سید ضیاء الدین استرآبادی» متوفای ۱۴۲۵ه‍.ق. است؛ نه سید ضیاء الدین علی استرآبادی.

نسخه های خطی:

هیچ گزارشی از نسخ خطی آن در دست نیست.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۲۱. الواجبات العقلیه

چند اثر با عنوان «الواجبات العقلیه»، «بیان واجبات عقلیه»، «واجبات نماز» و «رساله در واجبات» به سید ضیاء الدین جرجانی نسبت داده شده است. اما اظهار نظر در اینکه همه ی عناوین یاد شده، یک کتاب است و کاتبان آنها را متنوع نام گذاری کرده اند یا متعدد هستند؟ نیاز به مقایسه نسخه ها دارد.

به نظر نگارنده کتاب های یاد شده، یکی هستند. و حتی احتمال دارد با کتاب عقائد دینیه نیز اتحاد داشته باشند.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مدرسه ی عالی شهید مطهری (سپهسالار)» به شماره **۲۱۶۳** با عنوان «بیان واجبات عقلیه» به زبان فارسی موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی ملی تبریز» به شماره **۲/۳۵۷۱** در ۱۰ برگ با عنوان «رساله در بیان واجبات عقلیه یا عقائد دینیه» موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آیت الله فاضل خوانساری (ره)» به شماره ۳۷۰ در ۵۴ برگ، کتابت سده ۱۲ه-.ق. با عنوان «رساله ای در بیان واجبات نماز» موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آستان قدس رضوی (ع)» به شماره ۱/۴۹۲ در ۲۸۵ برگ، کتابت سده ۱۰ه-.ق. با عنوان «مختصر در بیان واجبات نماز» موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی انجمن ترقی اردو»، «کراچی» «پاکستان» به شماره ۳ در ۱۴۵ برگ، کتابت سال ۹۱۶ه-.ق. با عنوان «رساله در بیان واجبات نماز» موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مجلس شورای اسلامی» به شماره ۴/۳۹۱۷ در ۱۴۷ صفحه، کتابت سده ۱۱ه-.ق. با عنوان «واجبات عقلیه» موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مدرسه ی آخوند همدان» به شماره ۱۱/۱۰۸۳۶ با عنوان «واجبات نماز» موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی ملی جمهوری اسلامی ایران» به شماره ۱۹۶۳/ف در ۱۳۷ برگ، کتابت سده ۱۲ه-.ق. با عنوان «سوال و جواب ضیائیه» موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۲۲. رساله در یاد کردن علمها از فریضه و سنت درهمه سال

مصحح رسائل فارسی، معتقد است که این رساله همان رساله اصول و فروع یا واجبات دینیه یا ... است. ما رساله های یاد شده را به طور مجزا معرفی کردیم. به نظر نمی رسد همه ی آنها عین همین رساله باشد. به هر روی مجموع آنها را تحت عنوان فوق آورده است.

نسخه های خطی:

نسخه ای که در فهرست «منزوی» با عنوان «اصول و فروع» معرفی شده است، به شماره ۸۲۶۲ است.

نسخه ی «کتابخانه ی ملی ملک» «تهران» به شماره ۴۹۲ با عنوان «اصول و فروع دین» ثبت شده است.

نسخه ی«کتابخانه ی انجمن ترقی اردو»،«کراچی پاکستان»، به شماره ۴۹۷۶ که گویا از مبحث عبادات آغاز می شود و شبیه نسخه ی کتابخانه ی وزیری است.

نسخه ی «کتابخانه ی وزیری یزد» با عنوان «رساله فقهیه» به شماره ۱۲۳۳۴ ثبت شده است.

نسخه ی کتابخانه ی مرکزی دانشگاه «تهران» به شماره ۴/۶۰۱۰ با عنوان «رساله واجبات و مندوبات یا رساله نماز یا رساله واجبات نماز» معرفی شده است.

هم چنین نسخه ی شماره ۳۱۹۰ همان کتابخانه ی با عنوان «رساله در یاد کردن علمها از فریضه و سنت در همه سال» ثبت شده است.

نسخه های چاپی:

رساله «در یاد کردن علمها...» در مجموعه رسائل فارسی، نخستین رساله و مفصل ترین آن هاست. رساله از صفحه ۴۵-۱۳۲، با تصحیحات خانم دکتر «معصومه نورمحمدی» به سال ۱۳۷۵ش.، توسط دفتر نشر میراث مکتوب در «تهران» به چاپ رسیده است.

۲۳. کتاب کشکول کیمیا

در خاتمه باید به اطلاع رساند که کتابی با عنوان فوق در «تبریز» منتشر شده است. در صفحه عنوان کتاب و بعد از نام آن آمده است: «تلخیص از کتاب مجموعه آقای ضیاء الدین جرجانی رحمه الله»

بر اساس اطلاعات مندرج در همان صفحه ی کتاب، تلخیص کننده یا نویسنده ی آن شخصی است به نام «عباسعلی سعیدی». او آن کتاب را از کتاب اصلی برداشت کرده است؛ زیرا می نویسد: «تاریخ اصل کتاب ۱۲۳۰هجری»

از «عباسعلی سعیدی» هیچ شناختی در دست نیست. ظاهراً وی به عنوان ناشری که خود کتابی را تلخیص یا اقتباس می کرد، اقدام به انتشار آن می نمود.

کتاب با نام وسپاس خدا و درود بر پیامبر و ائمه (ع) آغاز و با این جمله ادامه می یابد: «مخفی نماناد که این اثر جمیل (کشکول کیمیا) که متضمن پاره ی مطالب عالی و حاوی زبده ی از معالی آداب سودمند بوده، شامل بر سه فصل به شرح ذیل می باشد.»

سپس فصول را شرح می دهد. فصل اول دربیان فضائل و مناقب و کلمات قصار حضرت امیرالمومنین (ع)... فصل دوم در بیان ادعیه و اذکار و تعبیر خواب... و فصل سوم در بیان بعضی اشعار گلچین ادبی و اخلاقی و... است.

ناشر یا تلخیص کننده از نسخه ی اصل کتاب سخن نگفته و آن را معرفی نکرده است. فصل سوم کتاب ظاهراً از قلم افتاده است؛ زیرا این کتاب ۱۵۰ صفحه ای شامل فصل اول و دوم است.

اما سبک قلم و بیان آن شبیه کتاب ها و رساله های سید ضیاء الدین جرجانی نیست.

مشخصات کتاب: «تبریز»، کتابخانه ی اسلامی، سال ۱۳۱۴، قطع رقعی، ۱۵۰ صفحه، به صورت چاپ سنگی (افست).

منابع:

تراجم الرجال ۳/۱۷۶؛ الذریعه ۳/۳۷۳ و ۱۵/۲۸۳ و ۲۵/۳؛ رسائل فارسی جرجانی، مقدمه ۱-۳۷؛ ریاض العلماء ۲/۴۱۲ و ۷/۱۷۹؛ طبقات اعلام الشیعه (الروضه النضره) ۵/۵۰۵؛ موسوعه طبقات الفقهاء ۹/۲۳۰؛ طبقات المتکلمین ۳/۲۱۶-۲۱۷؛ فهرست نسخه های خطی کتابخانه ی ملی ملک ۸/۳۲۹؛ فهرست نسخه های خطی کتابخانه ی دانشگاه تهران ۷/۷۵۱؛ فهرست نسخه های خطی کتابخانه ی ملی جمهوری اسلامی ایران ۴/۴۴۲؛ فهرست نسخه های خطی کتابخانه ی وزیری یزد ۳/۸۶۵؛ معجم التراث الکلامی ۱/۲۹۸، ۳۱۳ و ۲/۱۲۶ و ۳/۱۹۰، ۴۳۲ و ۴/۲۴۰، ۲۵۱-۲۵۲ و ۵/۴۹۵.

«علی زردوز استرآبادی»

قرن ۹ه-.ق.

مرحوم «آقابزرگ» او را در زمره ی صاحبان دیوان برشمرده است. اما جز اشعاری اندك، گزارشی از دیوان وی به دست نیامد.

از زندگانی و دیگر آثار وی نیز اطلاعی در دست نیست.

آثار:

دیوان

منابع:

تذکره ی روز روشن ۵۶۵؛ الذریعه ۹/۷۴۹؛ شعرای مازندران و گرگان ۱۹۶.

«علی بن زین الدین انصاری استرآبادی»

قرن ۹ه‍-.ق.

از زندگانی و شرح احوال «علی بن زین الدین بن جمال الدین انصاری استرآبادی»، جز آنچه مرحوم «آقابزرگ» گزارش کرده است، هیچ اطلاع دیگری در دست نیست.

وی تصریح دارد که به خط و قلم علی انصاری استرآبادی کتاب هایی در موضوع علم کلام دیده است.

بنا بر همین گزارش، نام و نسب وی مطابق آنچه در فوق نوشته شد، به خط زیبا در آخر نسخه آمده است.

آثار:

رساله فی علم الکلام

براساس گزارش «آقابزرگ»، این اثر مشروح با عناوین (قوله، قوله) تدوین شده است.

نسخه های خطی:

به گفته ی «آقابزرگ»، ۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی خصوصی سید آقا تستری» در «نجف اشرف» موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

منابع:

طبقات اعلام الشیعه (احیاء الداثر) ۴/۸۷.

«علی بن عبدالعزیز جرجانی»

ح۳۲۲-۳۹۲ه-.ق.

«ابوالحسن علی بن عبدالعزیز جرجانی»، ادیب ایرانی، فقیه «شافعی» مذهب و متکلم «معتزلی» مسلك، یکی از قضات صاحب نام قرن چهارم ه-. ق. و از دوستان «صاحب بن عباد» است.

او در «جرجان» دیده به جهان گشود. اما تاریخ ولادتش ثبت نگردیده است. برخی منابع، تولد وی را حدود سال ۳۲۲ق. تخمین می زنند؛ زیرا بنابه نوشته ی «حاکم نیشابوری» ۳۲۱-۴۰۵ق.، زمان هجرت او به «نیشابور»، سال ۳۳۷ه-.ق. است. در حالی که هنگام هجرت، جوانی تازه به بلوغ رسیده بود. در آن صورت، تاریخ یاد شده چندان دور از واقعیت نخواهد بود.

بنابر همین نقل، شاید تا سن ۱۴ یا ۱۵ سالگی در زادگاهش رشد کرد و مقدمات علوم آن دوران را آموخت. آنگاه همراه برادرش، «ابوبکر جرجانی»، عازم «نیشابور» شد تا از محدثان آن مرکز علمی، حدیث بشنود و دانش بیندوزد.

مدت اقامت او در «نیشابور» مشخص نیست. اما با توجه به شهرت علمی و وجود دانشمندان بزرگ، در حوزه ی «نیشابور» (قرن سوم و چهارم)، می توان حدس زد که چند سالی از محضر علمای «نیشابور» بهره برده است. به تعبیر «حاکم»، آن دو برادر، مدت زمان طولانی از محدثان، حدیث شنیدند.

علی بن عبدالعزیز برای کسب علم از بزرگان شهرهای اسلامی آن روزگار، سفرش را تا «عراق» ادامه داد. در «بغداد» که شهرت علوم و فنونش جهانی شده بود، جز برای اندوختن توقف نکرد. آنگاه به سوی «شام»، «حجاز» و دیگر سرزمین های اسلامی رهسپار شد. وقتی به شهرت فقهی و ادبی رسید، خاك زادگاهش را پیش روی قرار داد و در مرکز «ایران» به «صاحب بن عباد» ۳۲۶-۳۸۵ق. پیوست.

«ثعالبی» ۳۵۰-۴۲۹ق. علاوه برتوصیف بسیار زیبا از جرجانی، متن نامه ای از صاحب را درباره ی «قاضی ابوالحسن جرجانی» ثبت کرده است. عبارات نامه، حکایت از احترام و اقرار بر محاسن و فضایل جرجانی دارد. وی در این نامه، جرجانی را برای مسند قضاوت، به وزیر سامانی، «حسام الدوله ابوالعباس تاش حاجب» (قرن ۴ق.) معرفی می کند. عبارات متین و کلمات دقیق نامه، از مقام بلند جرجانی و مقبولیت او نزد «صاحب»، سخن می گوید.

«ابن جوزی» ۵۰۸-۵۹۷ق. در «المنتظم» توصیف همه ی بزرگان درباره ی جرجانی را، در سه جمله ی جالب خلاصه کرده است: بسیار حدیث شنید (برای تسلط بر فقه سنتی باید احادیث همه ابواب را شنید و دانست). در دانش اندوزی بر مرتبه ای نایل گشت که همه بر بی نظیر بودنش اقرار کردند. و اشعاری خوب و زیبا سرود. سپس نمونه ای از اشعارش را نقل کرده است.

اما ثعالبی او را در روزگار خودش منفرد و یگانه، نادره الفلک، انسان حدقه العلم (گودال تجمع دانش)، قبه تاج الادب، فارس عسکر الشعر و جامع خط «ابن مقله» و نثر «جاحظ» و نظم «بحتری» دانسته است.

«یاقوت حموی» ۵۷۴-۶۲۶ق. او را ادیب، اریب و کامل توصیف کرده است. «حاکم نیشابوری» قضاوتش را راست، درست و شیوه اش را نیکو خوانده است. «ذهبی» ۶۷۳-۷۴۸ق. در «سیر اعلام النبلاء» قضاوتش را محمود و صاحب فنون و دارای خط زیبا معرفی کرده است. «سهمی»۳۴۵-۴۲۷ق. در تاریخش او را از مفاخر شهر «جرجان» برشمرده است.

جنازه ی جرجانی از «ری» به «جرجان» منتقل و در زادگاهش به خاک سپرده شد. «قاضی ابوالحسن عبدالجبار بن احمد» ۳۵۹-۴۱۹ق. امام «معتزلی ها» و قاضی القضات «ری» و «قزوین»، بر او نماز گزارد. «ابوعلی خطیر»، «قاسم بن علی»، (قرن ۵ق.)، وزیر «مجدالدوله دیلمی» (-؟۴۱۴ق.) و دیگر بزرگان آن عصر در تشییع جنازه اش حاضر شدند.

به گفته ی «یاقوت حموی»، «شیخ ابوبکر عبدالقاهر بن عبدالله جرجانی» -۴۷۱ق.، بنیان گذار علم معانی و بیان، به شاگردی خود نزد ابوالحسن جرجانی می بالید. بنابر این گزارش، وی مکرر در آثارش از استادش به بزرگی و دانش یاد می کند و خود را مدیون مهر و لطف استاد معرفی می نماید. اما برخی در این سخن تردید کرده اند؛ زیرا وفات «عبدالقاهر جرجانی» حداقل حدود هشتاد سال پس از وفات ابوالحسن جرجانی است. در این صورت چگونه امکان دارد که نزد وی تحصیل کرده باشد؟

پیش تر اشاره شد که ابوالحسن جرجانی گذشته از دانش فقه و حقوق، در هنر نیز دست داشت. خطش زیبا و شبیه خط «ابن مقله» بود. شعرش مورد ستایش شعرشناسان و سخنش مورد اعتماد سخن دانان بود.

آثار:

۱. تفسیر القرآن المجید

متاسفانه از تفسیر قرآن ابوالحسن جرجانی، اثری برجای نمانده است. اما «ذهبی» در «سیر اعلام النبلا» به تفسیر وی تصریح کرده است.

نسخه های خطی:

هیچ گزارشی از نسخ خطی آن در دست نیست.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۲. تهذیب التاریخ (صفوه التاریخ)

ثعالبی دو فصل از تاریخ وی را در «یتیمه الدهر» آورده است. به نظر می رسد تهذیب التاریخ مختصر و تهذیب شده ی «تاریخ طبری» است. به همین جهت آن را صفوه التاریخ نیز خوانده اند.

ثعالبی آن را تاریخی با الفاظ بلیغ و صحت روایات و حسن تصرف در انتقادات، توصیف کرده است.

«ابن خلدون» نیز در «تاریخ کبیر» خودش از تهذیب التاریخ علی بن عبدالعزیز جرجانی بهره برده است.

نسخه های خطی:

هیچ گزارشی از نسخ خطی آن در دست نیست.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۳. دیوان شعر

اشعار زیادی از وی در منابع مختلف نقل شده است. اما ظاهراً دیوان وی به دست ما نرسیده است. باوجود این «سزگین» مدعی است از او یک دیوان باقی مانده است. گویا این دیوان تا قرن هفتم ه‍- ق.، در یک کتابخانه در «حلب» موجود بود. از بیان «سزگین» چنین مستفاد می شود که از قرن هفت به بعد، خبری از آن دیوان در میان نیست.

هم چنین «سزگین» خبر از کتاب دیگری می دهد که گویا شرح بر دیوان «متنبی» است. این کتاب به صورت خطی

موجود و در حال حاضر در «کتابخانه ی فیض الله» نگهداری می شود. شاید خط آن نسخ و سال کتابتش ۱۰۶۴ق. است.

نسخه های خطی:

هیچ گزارشی از نسخ خطی آن در دست نیست.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۴. مجموعه رسائل

«یاقوت حموی» در «معجم الادبا» از مجموعه رسائل تدوین شده ابوالحسن جرجانی سخن گفته است. اما از محتوا و موضوع آنها چیزی نگفته است. بی شک این رسائل در مسائل ادبی و کلامی بوده است.

نسخه های خطی:

هیچ گزارشی از نسخ خطی آن در دست نیست.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۵. کتاب الوکاله

گویا «عبادی» در «طبقات الفقها الشافعیه» این کتاب را به ابوالحسن علی جرجانی نسبت داده است. این کتاب حاوی بیش از ۴۰۰۰ مسئله بوده است. اما هیچ توضیحی درباره ی مسائل مطروحه نداده است.

نسخه های خطی:

هیچ گزارشی از نسخ خطی آن در دست نیست.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۶. الوساطه بین المتنبی و خصومه

این کتاب قدرت بیان، دقت قلم و حیطه ی تسلط نویسنده اش را آشکار می سازد. ابوالحسن جرجانی آن را پس از کتاب «الکشف عن مساوی المتنبی» «صاحب بن عباد» نوشته است.

«صاحب» که خود نقادی بزرگ بود، ایراداتی بر «متنبی» وارد ساخته و اشکالاتی را به قلم آورده است. وقتی جرجانی چنین دیده است، «الوساطه» را در پاسخ به او و دیگر مسائل ادبی عصرش نگاشته است.

نسخه های خطی:

متاسفانه نسخه های خطی این کتاب در دسترس نیست. مصحح و ناشر نخست کتاب، «احمد عارف الزین»، آن را از روی دو نسخه ی خطی انتشار داده است.

یکی از آن نسخه ها عراقی و دومی متعلق به «مکتبه الازهریه» است. اما شماره ی نسخه ها و مشخصات آنها گزارش نشده است.

ناشر و مصحح دوم «محمد ابوالفضل ابراهیم» و «علی محمد البجاوی»، از سه نسخه استفاده برده اند. آنها نیز مشخصات همه ی نسخه ها را گزارش نکرده اند. اینک به همان مقداری که در مقدمه ی چاپی آن آمده بسنده می شود.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مکتبه الازهریه» به شماره ۱۵۲۶ ادب در حدود ۱۳۰ برگ، به خط «سویفی بن احمد العدوی» و سال کتابت ۱۳۲۸ه‍.ق. موجود است.

این نسخه از روی نسخه ی دیگری که به سال ۱۳۲۶ه‍.ق. کتابت شده است، استنساخ گردیده است. و نسخه ی یاد شده نیز به نوبه ی خود از روی نسخه ی مورخه ی ۱۳۱۶ه‍.ق. استنساخ شده است.

اما نسخه ی خطی که عراقی خوانده شده است، شناسایی نشد.

نسخه های چاپی:

کتاب، نخست به سال ۱۳۳۱ق. در مطبعه ی عرفان در شهر «صیدا» به وسیله استاد «احمد عارف الزین» ۱۳۰۱-

۱۳۸۰ه-.ق. به زیور طبع آراسته شد. او برای چاپ کتاب، به دو نسخه ی خطی اعتماد کرده بود. یکی از آن دو نسخه، در «عراق» و دیگری در «کتابخانه ی ازهریه» بود.

پس از آن، بار دیگر در «مصر» همان نسخه ی چاپی توسط چاپخانه «محمدعلی صبیح» تجدید چاپ شد. تا اینکه استاد «محمد ابوالفضل ابراهیم» ۱۳۲۲-۱۴۰۱ق. و «علی محمد البجاوی» -۱۳۹۸ق.، به طور اشتراکی تحقیقات بیشتری به انجام رسانده و با مراجعه به مخطوطات و مطبوعات قبلی، در سال های ۱۳۶۴، ۱۳۷۰، ۱۳۸۱ق. چاپ جدیدی را عرضه کردند. انتشار آن در «مصر» و توسط چاپخانه «عیسی البابی» و شرکا انجام گرفت. در «بیروت» هم به سال ۱۳۸۶ق. تجدید چاپ شد.

«محیی الدین صبحی العجان سوری» ۱۹۳۵م.-، الوساطه را خلاصه کرد و با عنوان «المختار من الوساطه بین المتنبی و خصومه» به سال ۱۳۹۹ق. در «دمشق» منتشر ساخت.

این خلاصه در ۴۴۸ صفحه رقعی و با یک مقدمه مفصل از سوی خلاصه کننده همراه است.

منابع:

اثر آفرینان ۱۶۰؛ الاعلام زرکلی ۴/۳۳۰ و ۵/۱۱۴؛ البدایه و النهایه ۱۱/۳۵۴؛ تاریخ ادبیات در ایران، صفا ۱/۳۵۵؛ تاریخ الاسلام (حوادث سنه ۳۸۱-۴۰۰) ۲۷۱؛ تاریخ التراث العربی ۳/۲۵۱؛ تاریخ جرجان سهمی ۳۱۸؛ تاریخ نگارش های عربی ۲/۶۶۰، ۸۶۳؛ تذکره الحفاظ ۳/۱۰۲۵؛ جمهره الخطاطین البغدادیین ۷۹؛ دانشنامه ایران و اسلام ۷/۹۴۶؛ دایرهالمعارف بزرگ اسلامی ۵/۳۳۴؛ ریحانه الادب ۱/۴۰۲؛ سیر اعلام النبلاء ۱۷/۱۹-۲۱؛ شد الازار ۴۲۱؛ شذرات الذهب ۴/۳۵۳-۳۵۵؛ طبقات الشافعیه ابن قاضی شهبه ۱/۱۶۰-۱۶۱؛ طبقات الشافعیه اسنوی ۱/۳۴۸؛ طبقات الشافعیه الکبری سبکی ۳/۴۵۹؛ طبقات الشافعیه عبادی ۱۱۱؛ طبقات الفقهاء شیرازی ۱۲۲؛ طبقات المفسرین ماوردی ۱/۴۱۴؛ فرزانگان مازندران ۱/۳۱۱-۳۱۵؛ فرق و مذاهب کلامی ۱۰۸-۲۰۷؛ فرهنگ بزرگان اسلام و ایران ۳۶۲؛ فهرس الخزائن التیموریه ۳/۲۳۶؛ الکنی و الالقاب ۲/۱۴۵؛ لغت نامه ی دهخدا ۱۰۴؛ مداخل المولفین و الاعلام العرب ۱/۲۸۹؛ مرآه الجنان ۲/۳۸۶؛ مشاهیر دانشمندان اسلام ۳/۱۳۴؛ معجم اعلام المورد ۱۵۷؛ معجم الادباء ۴/۱۵۸-۱۶۹؛ معجم المطبوعات العربیه و المعربه سرکیس ۶۸۲؛ المنتظم فی تاریخ الامم و الملوک ۱۵/۳۴؛ موسوعه اعلام العلماء و الادباء العرب و المسلمین ۵/۱۷۹؛ الموسوعه المیسره فی تراجم ائمه التفسیر و الاقراء و النحو و اللغه ۲/۱۶۱۶؛ موسوعه طبقات الفقهاء ۴/۲۹۱-۲۹۲؛ النجوم الزاهره ۴/۲۰۵؛ الوافی بالوفیات ۲۱/۲۳۹-۲۴۳؛ وفیات الاعیان ۳/۲۷۸-۲۸۱؛ هدیه العارفین ۱/۶۸۴؛ یتیمه الدهر ۴/۳-۱۰.

«عماد الدین علی بن علی استرآبادی»

(شریف قاری)/ قرن ۱۰ یا ۱۱ه-.ق.

قاری و قرآن پژوه بزرگ «استرآباد»، «عماد الدین علی بن عماد الدین علی بن نجم الدین محمود»، مشهور به «شریف قاری

استرآبادی مازندرانی»، دانش مردی است جامع، فقیهی فاضل، محدثی بارع و متکلمی پرهیزگار، که با همه ی شـهرتش، شرح درستی از زندگانی و تحصیلاتش در دست نیست.

برخی منابع، آثار او را با پدرش که هم نام و هم لقب با اوست، مخلوط کرده و اشتباه گرفته اند.

از تاریخ تولـد و وفات وی نیز آگاهی درستی در دست نیست. حتی زمان حیات او را بین قرن ده و یازده ه‍- ق. مردد دانسته اند.

ظاهراً آن دسته از محققینی که «عماد الـدین علی» را با «عماد الدین علی بن محمود» اشتباه گرفته اند، تصور نموده اند، تاریخ «عـالم آرای عباسی»، نخستین بـار از او یـاد کرده است. امـا آن کس که در عـالم آرای عباسـی بـا عنوان حکیم «عمـاد الـدین محمود» معرفی شده است، فقیه و قاری نیست. بلکه طبیب و حکیم است.

مرحوم «افندی» می فرماید: «در بعضـی نسخ تاریخ عالم آرا، مولا عماد الدین استرآبادی از علمای دولت سلطان «شاه تهماسب صفوی» و در زمره ی شخصیت های صاحب عزت و احترام دربار به شمار می رفت.»

خود وی پس از شـرح مختصـری از احوال و آثار عماد الـدین علی، دچار تردیـد گشـته و آثارش را میان «عماد الدین علی بن علی»، «عماد الدین علی بن عماد الدین علی استرآبادی»، «مولا عماد الدین استرآبادی» و «مولا عماد الدین مازندرانی کلباری»، متفرق کرده است. باوجود این در پایان سخن احتمال داده است که همه ی آنان یک تن هستند.

سپس ذیل شـرح حال «عماد الـدین استرآبادی مازنـدرانی»، برخی از آثار وی را برشـمرده و مجدداً احتمال داده است که او به عینه «مولی عماد مازندرانی کلباری» است. اما ذیل شرح حال «عماد مازندرانی کلباری»، احتمال خود را رد کرده و او را غیر از عماد الدین استرآبادی دانسته است.

این در حـالی است که وی در مجلـد سـوم نیز از مولی عمـاد الـدین علی استرآبـادی سـخن گفته و او را عـالم متکلم و منطقی معروف از دانشمندان متاخر توصیف کرده است. وی به دنبال این اظهار نظر، دو حاشیه در منطق به وی نسبت داده است.

پس از «افنـدی»، دیگران نیز دچـار تردیـدهایی شـده انـد. مرحوم «آقـابزرگ» نیز در دو قرن متفـاوت شـرح حال وی را آورده است. اما در نهایت می توان عماد الدین علی را با آثار مشخصی از دیگران تمیز داد.

به هر روی عمـاد الـدین علی شـریف قـاری استرآبـادی از عالمـان، متکلمـان و قاریان قرن دهم و یازدهم ه‍- ق. است. مرحوم «آقابزرگ» از مشایخ او «عز الدین حسین بن عبدالصمد عاملی» را معرفی کرده است.

سال های آغازین عمر علمی او مصادف است با اواخر عمر «شاه تهماسب»، که کتابی نیز به نام وی رقم زده است.

آثـاری که از وی یـاد شـده و داوری های شـرح حال نگاران نشان می دهـد که وی عالمی اسـتوار و برخوردار از آگاهی های مختلف در ابعاد گوناگون فرهنگ اسلامی است.

آثار:

۱. اثبات الواجب تعالی

این اثر را مرحومان «افندی» و «آقابزرگ» به عماد الدین علی استرآبادی نسبت داده اند. اما هیچ کدام نسخه ای از آن را ندیده و توضیحی درباره ی آن نداده اند.

آن ها براساس اعتقاد به تالیف این کتاب، توسط عماد الـدین استرآبادی، او را متکلم خوانـده اند. اما منبع نقل آن دو بزرگوار مشخص نیست.

نسخه های خطی:

هیچ گزارشی از نسخ خطی آن در دست نیست.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۲. ارشاد الأذهان الی تجوید القرآن

ظاهراً مولف در این اثر اصول قرائت هر هفت قاری مشهور را به زبان عربی جمع آوری کرده است.

به نظر برخی دیگر، مولف کتاب را در یک مقدمه و دوازده فصل سامان داده است، و در فصول مختلف آن از مخارج حروف، صفات حروف، مد، ادغام، وقف و ... سخن گفته است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مجلس شورای اسلامی» «ایران» به شماره ۱/۵۸۴۶ در ۱۱۸ برگ موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۳. اصول الفقه

رساله ی مختصری است به زبان عربی، در علم اصول فقه، که ظاهراً عماد الدین علی استرآبادی آن را در جوانی نوشته است؛ زیرا سال کتابت نسخه ی خطی آن، ۹۵۶ه-.ق. است. بنابر نظریه ی مرگ استرآبادی در نیمه ی اول قرن یازدهم، این اثر در دوران جوانی مولف تدوین شده است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آیت الله العظمی گلپایگانی (ره)» به شماره ۲۰۸/۲۴ در ۸۲ برگ، کتابت سال ۹۵۶ه-.ق. موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۴. اصول القرآات

رساله ی دیگری از مولف در بیان اصول قرآآت مختلف است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی خصوصی سعیدی ریحان» در «یزد» به شماره ۱/۱۹ موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۵. اصول قرائت ابن عامر (مفرده ابن عامر)

عماد الدین علی استرآبادی یکی از معدود دانشمندانی است که در علم قرائت چندین کتاب نوشته است. بخصوص در اصول قرائت قاریان هفت گانه یا نه گانه، به نقل از راویان معتبر، کتاب های متعدد به رشته ی تحریر در آورده است.

یکی از این آثار اصول قرائت «ابن عامر» است. «عبدالله بن عامر دمشقی» متوفای قرن دوم ه-. ق. (۱۱۸ه-.ق.)، یکی از هفت تن قاری قرآن است.

«ابن عامر» از همه ی قاریان هفت گانه، عمری طولانی تر داشت. او در زمان «عمر بن عبدالعزیز» امام جماعت مسجد جامع «دمشق» بود. «هشام ابن عمار بن نصیر» و «ابوعمرو عبدالله ابن احمد» مشهور به «ابن ذکوان»، از وی روایت نقل می کنند.

مولف استرآبادی در این اثر، قرائت به شیوه ی ایشان را بیان کرده است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آیت الله العظمی گلپایگانی (ره)» به شماره ۳/۲۱۵۵ کتابت سال ۹۶۵ه-.ق. موجود است.

۲ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آیت الله العظمی مرعشی نجفی (ره)» به شماره ۴/۲۱۶۴۴ کتابت سده ۱۳ه-.ق. و شماره ۳/۲۱۶۴۴، ایضاً کتابت سده ۱۳ه-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مجلس شورای اسلامی» به شماره ۴/۵۸۴۶ در ۱۱۸ صفحه، کتابت سده ۱۱ه-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه دانشگاه تهران» به شماره ۱۰۵۹ در ۳۳ برگ، کتابت سال ۹۸۲ه-.ق. موجود است. اما نویسنده ی آن مشخص نیست.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۶. اصول قرائت ابن کثیر (مفرده ابن کثیر)

او این قرائت را به نقل از دو راوی، «احمد بن محمد بزی» و «عبدالرحمن قنبل» از «شاطبی» نقل کرده است. کتاب به زبان عربی و در بیان اصول قرائت «عبدالله بن کثیر» متوفای حدود ۱۲۰ه-.ق. است.

«عبدالله بن کثیر مکی»، ایرانی الاصل بود. گویا از سوی «کسرا» برای فتح «حبشه» گسیل شده بود. پس از اسلام آوردن، دو تن از صحابه را درک کرد. آن دو تن «عبدالله زبیر» و «انس بن مالک» بود. «ابن کثیر» «مالکی» مذهب است.

«احمد بن محمد بن عبدالله بزی» و «محمد بن عبدالرحمن» قنبل از وی روایت می کنند.

نسخه های خطی:

۲ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آیت الله العظمی مرعشی نجفی (ره)» به شماره ۷۳۴۳ در ۹۵ برگ، کتابت سال ۱۰۰۲ه-.ق. و شماره ۲/۲۱۶۴۴ کتابت سده ۱۳ه-.ق. موجود است.

۲ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مجلس شورای اسلامی» به شماره ۳/۵۸۴۶ در ۱۱۸ برگ، کتابت سده ۱۱ه-.ق. و ۲/۱۲۰۷۹ در ۸۰ برگ، کتابت سال ۹۵۵ه-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی دانشکدهی حقوق و علوم سیاسی تهران» به شماره ۲۰۴ موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی خصوصی سعیدی ریحان» در «یزد» به شماره ۵/۱۹ کتابت سال ۹۵۴ه-.ق. موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۷. اصول قرائت ابی عمرو

«ابوعمرو بن علای بصری» یا «زبان بن عمار» مشهور به «ابوعمرو بصری» متوفای ۱۵۴ه-.ق.، یکی از قاریان هفت گانه است. مولف این اثر را در بیان اصول قرائت «ابوعمرو» نگاشته است.

«ابوعمرو» از دیگر قاریان هفت گانه، استادان بیشتری در قرائت داشت. او از مردم «بصره» بود. در «کوفه» درگذشت. ظاهراً «شیعه» و ایرانی محسوب می شد.

دو کس از وی روایت می کند: نخست «حفص بن عمرو» دوری و دوم «ابوشعیب صالح بن زیاد سوسی».

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آیت الله العظمی مرعشی نجفی (ره)» به شماره ۳/۲۱۶۴۴ کتابت سده ۱۳ه‍-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مجلس شورای اسلامی» به شماره ۷/۵۸۴۶ در ۱۱۸ صفحه، کتابت سده ۱۱ه‍-.ق. موجود است.

۲ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آیت الله العظمی گلپایگانی (ره)» به شماره ۱/۲۱۵۵ و ۲۰۸/۲۴ موجود است.

۲ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی خصوصی سعیدی ریحان» در «یزد» به شماره ۲/۱۹ کتابت سال ۹۵۴ه‍-.ق. و شماره ۴/۱۹ موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی ملی ملک» «تهران» به شماره ۱/۲۹۷ در ۳۸ برگ موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۸. اصول قرائت حمزه (مفرده حمزه)

این مفرده، ظاهراً چهارمین مفرده، از رساله هایی است که عماد الدین استرآبادی آنها را در اصول قرائت قرای سبعه به زبان عربی نوشته است.

«حمزه» فرزند «حبیب زیات کوفی»، ایرانی و «شیعه» مذهب، یکی از قاریان هفت گانه است که قرآن را نزد امام صادق (ع) قرائت کرده است.

«ابومحمد اسدی ابن هشام» مشهور به «خلف» و «ابوعیسی خلاد ابن خالد صوفی»، دو راوی از قرائت «حمزه» هستند.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آیت الله العظمی مرعشی نجفی (ره)» به شماره ۶/۲۱۶۴۴ کتابت سده ۱۳ه-.ق. جلد سوم موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مجلس شورای اسلامی» به شماره ۵/۵۸۴۶، کتابت سده ۱۱ه-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی خصوصی سعیدی ریحان» در «یزد» به شماره ۳/۱۹ کتابت سال ۹۵۵ه-.ق. موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۹. اصول قرائت عاصم

مولف، این اثر را به زبان فارسی، برای یکی از بانوان حرم صفوی، شاید به نام «مریم بلقیس»، نگاشته است. کتاب در یک مقدمه، سه فصل و یک خاتمه تنظیم گردیده است.

«عاصم ابن بهدله ابی النجود اسدی» متوفای ۱۲۷ه-.ق.، بزرگترین و مشهورترین قاری از قاریان هفت گانه است. به او لقب «شیخ القرا» و «امام القارئین» داده اند.

او قرائت خود را از «ابی عبدالرحمن سلمی» برگرفته است. و «سلمی» از مولای متقیان علی بن ابی طالب (ع) اخذ کرده است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی خصوصی احمد روضاتی اصفهان» به شماره ۱/۴ کتابت سال ۱۳۲۶ه-.ق. با صفحات ناقص از اول، موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مجلس شورای اسلامی» به شماره ۷/۱۲۱۵۵ در ۱۸۳ برگ موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی دانشکدهی الاهیات و معارف اسلامی دانشگاه تهران» به شماره ۳/۶۸۰ در ۷۸ برگ، کتابت سال ۱۰۸۴ه-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مسجد جامع گوهرشاد» «مشهد» به شماره ۱/۸۱۶ موجود است.

۳ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آیت الله العظمی مرعشی نجفی (ره)» به شماره ۶۳۵۷ در ۲۲۴ برگ، کتابت سال ۱۰۱۰ه-.ق.، شماره ۵۶۸۹م. کتابت سال ۱۰۲۷ه-.ق. و شماره ۵/۲۱۶۴۴ کتابت سده ۱۳ه-.ق. جلد سوم موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مدرسه ی عالی شهید مطهری (سپهسالار)» به شماره ۸۱۹۰ موجود است.

۲ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مدرسه ی آیت الله العظمی گلپایگانی (ره)» به شماره ۱۴۱۳، کتابت سده ۱۱ه-.ق. و شماره ۱۲۲۶موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی ملی ملک» «تهران» به شماره ۸/۶۲۰۰ در ۱۳۷ برگ، کتابت سده ۱۲ه-.ق. با عنوان مفرده «عاصم» موجود است.

۲ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی علامه طباطبایی» دانشگاه «شیراز» به شماره ۳/۵۱۰ در ۲۶ برگ، آخرش ناقص، با عنوان «رساله فی قراءه عاصم» و شماره ۸/۱۶۷۹ در ۲۲ برگ، کتابت سال ۱۱۰۱ه-.ق. موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۱۰. اصول قرائت کسائی

در این رساله ی بسیار مختصر، اصول قرائت «کسائی»، به روایت «دوری» و «ابوالحارث» بیان شده است.

«ابوالحسن علی بن حمزه کسائی کوفی» متوفای ۱۸۹ه-.ق.، ایرانی و از قاریان هفت گانه است. «حفص بن عمرو دوری» و «ابوالحارث لیث بن خالد» از وی نقل می کنند.

نسخه های خطی:

۲ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آیت الله العظمی گلپایگانی (ره)» به شماره ۱۵۷/۲۶ در ۴ برگ، کتابت سال ۹۷۰ه-.ق. و شماره ۴/۱۷۶۳ در ۵ صفحه موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی دانشکدهی حقوق و علوم سیاسی» «تهران» به شماره ۲۰۴ موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آیت الله العظمی مرعشی نجفی (ره)» به شماره ۵۶۸۲ در ۲۲۰ برگ، کتابت سال ۱۰۲۷-۱۰۲۹ه-.ق. موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۱۱. اصول قرائت نافع (مفرده نافع)

این اثر نیز مانند دیگر آثار عماد الدین استرآبادی، برای قرائت قرآن براساس قرائت قرای سبعه، از آن جمله قرائت «ابوعبدالله نافع بن ابی نعیم مدنی اصفهانی» است.

«نافع» بَرده ی «جعونه بن شعب لیثی» از هم پیمانان «حمزه بن عبدالمطلب» عموی پیامبر (ص) بود.

«نافع» از مردم «اصفهان» بود و در «مدینه» زیست. سال ۷۰ به دنیا آمد و سال ۱۶۹ یا ۱۷۶ه-.ق. در «اصفهان» درگذشت.

«عثمان بن سعید ورش» و «عیسی ابن مینا قالون»، قرائت نافع را بدون واسطه نقل می کنند.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آیت الله العظمی مرعشی نجفی (ره)» به شماره ۱/۲۱۶۴۴ کتابت سده ۱۳ه-.ق. جلد سوم موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی ملی ملک» «تهران» به شماره ۳/۱۵۹۰ در ۹۲ برگ، کتابت سال ۱۰۵۵ه-.ق. موجود است.

۲ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مجلس شورای اسلامی» به شماره ۶/۵۸۴۶ در مجموعه ای ۱۱۸ صفحه ای همراه با سایر مفرده ها و نسخه ی دیگری به شماره ۶/۳۶۶ در ۱۴۰ برگ، کتابت سال ۹۸۰ه-.ق. موجود است.

۲ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مدرسه ی آیت الله العظمی گلپایگانی (ره)» به شماره ۲/۲۱۵۵ و ۱۵۷/۲۶ موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۱۲. بیان مخارج حروف و قواعد تجویدی

مولف این رساله را در بیان مخارج حروف و قواعد تجوید به زبان فارسی نگاشته است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آیت الله فاضل خوانساری (ره)» به شماره ۵/۲۵۳ در ۸۶ برگ موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۱۳. تاویل الآیات الظاهره

در فهرست برخی کتابخانه ها، این اثر نیز به نام عماد الدین علی بن علی استرآبادی ثبت شده است. به نظر می رسد این اشتباه از آنجا ناشی شده است که فهرست نویسان از «ریاض الجنه» استفاده کرده اند.

مرحوم «آقابزرگ» ذیل عنوان کتاب یاد شده، آن را از تالیفات «سید شرف الدین علی حسینی استرآبادی» دانسته است. سپس در ادامه توضیح می دهد که به دلیل کلمه سید علی استرآبادی، صاحب «ریاض الجنه» دچار اشتباه شده است.

به هر روی این اثر که در فضائل عترت طاهره سلام الله علیهم اجمعین است، از تالیفات عماد الدین علی بن عماد الدین علی استرآبادی نیست.

بلکه متعلق به «سید شرف الدین علی استرآبادی» از علمای قرن دهم ه-. ق. است.

۱۴. تجوید القرآن

بنـا به گزارش «آقـابزرگ»، ظـاهراً سال پایان تالیف این اثر، ۱۰۷۴ه-.ق. اسـت. وی بعـد از خطبه چنین گفته است: «ان افضـل العبادات بعد المعرفه الصلاه الموقوفه صحتها علی معرفه تجوید القرآن»

عمـاد الـدین استرآبادی، کتاب را به نام شـخص خاصـی ننوشـته است. آن را در یک مقـدمه و دوازده فصل تنظیم کرده است. فهرست فصول آن چنین است:

مخـارج حروف، صـفات حروف، الترقیق و التفخیم، هـائ الکنـایه، المـد، الادغـام، التنوین و النون السـاکنه، الوقف، الاسـتعاذه، البسمله، الاختلاف فی الفاتحه و التوحید و فصل آخر در لحن است.

نسخه های خطی:

۳ نسـخه ی خطی در «کتابخانه ی آیت الله العظمی مرعشـی نجفی (ره)» به شماره ۲۲۳۸ در ۱۱۱ برگ، کتابت سده ۱۰ه-.ق.، شماره ۷۳۴۳ در ۹۵ برگ، و شماره ۱/۱۲۸۷۲ در ۲۹ برگ، کتابت سال ۱۲۷۳ه-.ق. موجود است.

۲ نسـخه ی خطی در «کتابخانه ی مسـجد جامع گوهر شاد» «مشـهد» به شماره ۴/۸۱۱ در ۱۴۰ برگ و شماره ۱۲/۱۷۶۲ کتابت سده ۱۳ه-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی وزیری یزد» به شماره ۴/۱۴۵۷ در ۳۴ برگ، کتابت سال ۱۲۹۸ه-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی دانشکدهی حقوق و علوم سیاسی تهران» به شماره ۳۰، کتابت سال ۱۲۹۳ه-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مجلس شورای اسلامی» به شماره ۳/۱۳۴ در ۱۶۹ برگ موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مولانا آزاد» به شماره ۱/۷۲۷، کتابت سال ۱۱۸۸ه-.ق. موجود است.

۱ نسـخه ی خطی در «کتابخانه ی ملی جمهوری اسلامی ایران» به شماره ۲۹۴۵/ف در ۱۱۵ برگ، کتابت سال ۱۰۰۸-۱۰۰۹ه-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخالنه مرکزی دانشگاه تهران» به شماره ۱/۷۱۹۶ در ۹ برگ، آخرش ناقص موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی خصوصی شیخ محمدرضا نائینی» در «نجف اشرف» کتابت سال ۱۰۷۴ه-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی خصوصی عاطفی کاشان» کتابت سال ۱۲۰۷ه‍-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی ملی ملک» «تهران» به شماره ۰۲۹۳ در ۷۵ برگ، کتابت سده ۱۲ه‍-.ق. موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۱۵. تحفه الشاهیه

عماد الدین علی این اثر را در علمِ قواعدِ تجوید قرآن و به اسم سلطان «شاه تهماسب صفوی» نوشته است.

کتاب در یک مقدمه و دوازده باب و یک خاتمه تنظیم شده است. مقدمه در فضل قرائت قرآن، یازده باب در اختلاف قرائت سوره فاتحه و باب دوازدهم در اختلاف قرائت سوره توحید و خاتمه در لحن است.

نسخه های خطی:

حداقل ۶ نسخه ی خطی از این اثر در «کتابخانه ی آیت الله العظمی مرعشی نجفی (ره)» به شماره ۱۰۰۳۱ در ۷۵ برگ، کتابت اواخر سده ۱۲ه‍-.ق.، شماره ۴۹۳۰ در ۷۸ برگ، شماره ۲۳۸۰ در ۲۴۴ برگ، شماره ۱۹۸۴ در ۱۴۷ برگ، کتابت سال ۱۱۰۵ه‍-.ق. و شماره ۳۱۹۵ در ۱۴۸ برگ، کتابت سال ۱۲۹۷ه‍-.ق. موجود است.

۲ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مرکزی دانشگاه تهران» به شماره ۴/۲۶۳۶ در ۳۴ برگ و شماره ۳/۷۲۷۴ کتابت سده ۱۱ه-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی خصوصی رضا همراه» در «همدان» به شماره ۶، کتابت سال ۹۷۷ه-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی ملی جمهوری اسلامی ایران» به شماره ۱۸۱۵/ف در ۲۹۸ برگ، کتابت سال ۱۱۱۹ه-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی وزیری یزد» به شماره ۳/۲۲۶۹ در ۱۶۴ برگ، کتابت سال ۱۲۷۱ه-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی ملی فارس» به شماره ۱/۲۹۷ – جز – ف۷ در ۲۰ برگ موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه مدرسه ی فیضیه» «قم» به شماره ۱/۱۸۹۵ در ۴۶ برگ موجود است.

۳ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مدرسه ی آیت الله العظمی گلپایگانی (ره)» به شماره ۲۲۲۱ در ۴۸ برگ، شماره ۱/۳۸۱ و شماره ۱۴۵۱ کتابت سده ۱۲ه-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مرکزی دایرهالمعارف بزرگ اسلامی» به شماره ۵۲۳ در ۲۰ برگ موجود است.

۲ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آستان قدس رضوی (ع)» به شماره ۵ در ۴۸ برگ، کتابت سال ۱۰۸۷ه-.ق. و شماره ۶/۲۶۹۷ در ۱۹۴ برگ، موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی خصوصی طبسی حائری» در «قم» به مشاره ۵/۲۷۶ موجود است.

۲ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی خصوصی علی حیدر موید» «قم» به شماره ۵/۱۴۰۱ در ۲۴ برگ، کتابت سال ۱۲۴۰ه-.ق. و شماره ۳/۱۳۶۰ موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی ملی ملک» «تهران» به شماره ۵/۶۲۰۰ در ۱۳۷ برگ، کتابت سده ۱۲ه-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آستانه مقدسه حضرت فاطمه معصومه (س)» به شماره ۴/۳۰ در ۲۸ برگ، کتابت سال ۱۲۵۶ه-.ق. موجود است.

۳ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مجلس شورای اسلامی» به شماره ۲/۱۲۲۵۵ در ۹۹ برگ، کتابت سال ۱۰۸۸ه-.ق.، شماره ۴۰۷۰ در ۴۱ برگ و ۱۰/۳۹۳۶ در ۴۹۰ صفحه، کتابت سده ۱۱ه-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی دانشکدهی الاهیات و معارف اسلامی دانشگاه تهران» به شماره ۲/۵۶۷ در ۲۱۳ برگ، کتابت

سال ۱۰۶۶ه-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مسجد جامع گوهر شاد» «مشهد» به شماره ۴/۱۷۸۴ در ۴۷ برگ، کتابت سال ۱۰۳۱ه-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی هم در «کتابخانه ی خصوصی سید آقا شوشتری» در «نجف اشرف» گزارش شده است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۱۶. تحفه القاری

این رساله در اصول و قواعد قرائت در یک مقدمه و چندین فصل تنظیم شده است.

احتمالاً غیر از «التحفه الشاهیه» و یا «تجوید القرآن» است.

نسخه های خطی:

۱نسخه ی خطی در «کتابخانه ی خصوصی محمدعلی دیان» در «بیرجند» به شماره ۱۰۰ در ۱۱۶ برگ، کتابت سده ۱۳ه-.ق. موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۱۷. ترجمه احتجاج طبرسی

در «ریاض العلما» و «الذریعه» و «طبقات اعلام الشیعه»،

ترجمه «احتجاج طبرسی» را به او نسبت داده اند. این ترجمه به زبان فارسی تحریر شده است.

نسخه های خطی:

هیچ گزارشی از نسخ خطی آن در دست نیست.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۱۸. حاشیه تحریر القواعد المنطقیه

«تحریر القواعد المنطقیه»، اثر «قطب الدین محمد رازی» است. بسیاری از علما و دانشمندان بر تحریر قواعد، حاشیه و شرح نوشته اند. یکی از آن حواشی، حاشیه عماد الدین علی استرآبادی است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی وزیری یزد» به شماره ۲/۲۳۰۳ در ۲۵۰ برگ، کتابت سال ۱۰۸۲ه-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مجلس شورای اسلامی» به شماره ۳۵۱۵ در ۱۳۶ صفحه، کتابت سال ۱۲۶۱ه-.ق. موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۱۹. حاشیه علی الجزریه

«محمد بن محمد جزری» مقدمه و ارجوزه ای در تجوید قرآن به رشته ی تحریر درآورده است. بنا به گزارش شرح حال نگاران، عماد الدین استرآبادی حاشیه بر آن نوشته است. اما از جزئیات و محتوای آن اطلاعی در دست نیست.

نسخه های خطی:

هیچ گزارشی از نسخ خطی آن در دست نیست.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۲۰. حاشیه شرح المطالع القطبی

مرحوم «افندی» این حاشیه را به عماد الدین علی استرآبادی نسبت داده و او را از دانشمندان منطق برشمرده است. اما خبری از نسخه های خطی آن به دست نمی دهد. سپس همین عالم را با موارد دیگری که اسم مشابه دارند، و وی در جاهای دیگری از آنها سخن گفته، یکی دانسته است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی ملی جمهوری اسلامی ایران» به شماره ۱۳۶/ع در ۱۱۵ برگ موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۲۱. حاشیه علی شرح الشمسیه القطبی

این حاشیه را نیز مرحوم «افندی» به وی نسبت داده است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آستان قدس رضوی (ع)» به شماره ۱۱۶۴ در ۳۰ برگ وجود دارد. اما فهرست نویس آن را به نام «شرف الدین علی حسینی استرآبادی» ثبت کرده است.

این نسخه باید بررسی شود. احتمال دارد که فهرست نویس اشتباه کرده است؛ زیرا مرحوم «افندی» نسخه را به نام عماد الدین علی استرآبادی دیده است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۲۲. حاشیه علی نهج البلاغه

بنا به نوشته ی مرحوم «افندی» در «ریاض العلما»، وی بر «نهج البلاغه» «سید رضی» حاشیه نوشته است.

نسخه های خطی:

هیچ گزارشی از نسخ خطی آن در دست نیست.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۲۳. خلاصه التنزیل فی اداء الحروف و الترتیل

عماد الدین علی استرآبادی این اثر را در شیوه ی ادای حروف و چگونه خواندن قرآن به سبک ترتیل، به زبان فارسی نوشته است.

ظاهراً کتاب به صورت نظم و شعر است. او این منظومه را به سال ۸۰۳ه-.ق. سروده است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آیت الله العظمی مرعشی نجفی (ره)» به شماره ۳/۱۳۱۵۷ در ۲ برگ موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آستانه مقدسه حضرت فاطمه معصومه (س)» به شماره ۵/۳: ۸۸-۵۹۳۵ در ۲۹۳ برگ، کتابت سده ۱۳ه-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مسجد جامع گوهر شاد» «مشهد» به شماره ۳/۱۶۳۲ در ۴ برگ، کتابت سال ۱۰۷۱ه-.ق. موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۲۴. رسم القرآن

مولف این اثر را در خصوص رسم الخط قرآن نوشته است. منظور از رسم الخط، همان شیوه ی صحیح نوشتن و خواندن قرآن است. نه نوع خط از نظر نسخ یا ثلث نوشتن آن.

وی رساله خود را در یک مقدمه که قواعد کلی تجوید را بیان می کند و دو قسمت، که قسمت اول در مباحث اصول و قسمت دوم در فرش حروف است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی ملی ملک» «تهران» به شماره ۱/۲۸۸۵ در ۱۵۵ برگ، کتابت سده ۱۱ه-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مدرسه ی اصفهان» به شماره ۵۴۴ در ۶۶ برگ، کتابت سال ۱۰۰۱ه-.ق.، آخرش ناقص، موجود است.

«آقابزرگ» نیز از یک نسخه در نزد «سلطان المتکلمین» به خط «نور الدین بن بدر الدین بن نور الدین دزفولی» خبر داده است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۲۵. عماد القراء و جمال الاقراء

قاری استرآبادی این کتاب مفصل را به زبان فارسی و در قراءات عشر نگاشته است.

کتاب به سال ۹۸۵-۹۸۶ه-.ق. در دو جزء تالیف شده است. جزء اول در ۲۶ باب و جزء دوم در فرش حروف و به ترتیب سوره های قرآن تنظیم گردیده است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مدرسه ی بروجردی نجف اشرف» به شماره ۸۱ در ۴۴۰ برگ، کتابت سده ۱۰ه-.ق.، اولش ناقص، موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۲۶. فضائل القرآن

این اثر به زبان فارسی و در بیان فضایل قرآن، ثواب قرائت آن و برخی از فضایل ائمه اطهار علیهم السلام است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مجلس شورای اسلامی» به شماره ۲/۵۵۷۲ مکرر در ۲۳۶ صفحه، کتابت سال ۱۳۱۹-۱۳۲۰ه-.ق. موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۲۷. قراءه قرآن

این کتاب نیز در اصول قرائت قرآن نوشته شده است. این احتمال وجود دارد که همان کتاب «تحفه شاهی» باشد. لیکن دلیل قاطعی در دست نیست.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی علامه طباطبایی دانشگاه شیراز» به شماره ۹/۱۶۷۹ در ۸ برگ، کتابت سال ۱۱۰۱ه-.ق. موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۲۸. کشف الحقائق و نظم الدقائق

این اثر ظاهراً در علم نجوم و نظم هستی، به زبان عربی تدوین شده است. عنوان های آن با کلماتی مانند: شمس، کسوف، انجلای، ظلمات، مشکوه، قمر و ... تنظیم شده است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی ملی ملک» «تهران» به شماره ۹/۶۸۸ در ۲۳۴ برگ، کتابت سال ۹۱۲ه-.ق. موجود است. محل کتابت این نسخه مدرسه ی سید عماد الدین استرآبادی است و در حاشیه ی آن شرح حال حضرت ابراهیم (ع) نوشته شده است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۲۹. مثنوی در تجوید

«آقابزرگ» این مثنوی را در «الذریعه» به عماد الدین استرآبادی نسبت داده است. اما همان طور که خودش نیز اشاره کرده است، به نظر می رسد همان کتاب تجوید وی به شعر و نظم است. لیکن به جهت احتمال تفاوت، در اینجا نیز ذکر گردید.

نسخه های خطی:

بنا به گفته ی «آقابزرگ» ۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آستان قدس رضوی (ع)» وجود دارد. این نسخه به سال ۱۰۱۷ه-.ق. کتابت شده است. گویا «نادرشاه افشار» آن را به آستان قدس رضوی (ع) وقف کرده است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۳۰. مختصر در واجبات قرائت و تجوید

این رساله که در مسائل بسیار مهم و واجب در دانستن قرائت قرآن و تجوید آن به زبان عربی و فارسی نوشته شده است، یکی دیگر از آثار تجویدی عماد الدین علی استرآبادی است. محتوای آن علاوه بر تجوید، قصص و تفسیر هم هست.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مجلس شورای اسلامی» به شماره ۸/۱۳۴ در ۱۶۹ برگ موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

منابع:

تاریخ نظم و نثر در ایران ۱/۲۶۱؛ تاریخ عالم آرای عباسی ۱/۱۶۸؛ الذریعه ۱/۱۰۵ و ۳/۳۷۱-۳۷۳، ۴۴۴ و ۶/۳۶، ۵۷، ۱۳۴ و ۱۱/۲۳۲ و ۱۴/۱۴۰ و ۱۵/۱۱۷ و ۱۷/۵۳-۵۴، ۵۵ و ۱۹/۱۳۵ و ۲۱/۳۶۷؛ ریاض العلماء ۳/۳۷۳-۳۷۴ و ۴/۱۵۳-۱۵۴، ۲۹۷-۲۹۸؛ طبقات اعلام الشیعه (احیاء الداثر) ۴/۱۴۵-۱۴۶ و (الروضه النضره) ۵/۳۷۲-۳۷۴؛ فهرست کتب خطی کتابخانه های اصفهان ۵/۳۰۹؛ فهرست نسخه های خطی کتابخانه ی دانشکده ی الاهیات و معارف اسلامی مشهد ۱/۱۱۲؛ فهرست نسخه های

خطی کتابخانه ی عمومی آیت الله العظمی گلپایگانی ۱/۸۹؛ لغت نامه ی دهخدا (ذیل علی استرآبادی) ۱۳۳؛ معجم المولفین ۲/۴۷۸؛ معجم مولفی الشیعه ۲۴؛ نهضتهای فکری ایرانیان ۱/۳۰۳.

«سید شرف الدین علی حسینی استرآبادی»

قرن ۱۰ه-.ق.

مفسر، متکلم، فقیه و دانشمند والامقام، «سید شرف الدین علی حسینی نجفی استرآبادی»، از دین پژوهان بزرگ قرن دهم ه-. ق. است.

به احتمال زیاد این عالم جلیل و پژوهشگر نبیل در «استرآباد» دیده به جهان گشود. پس از تحصیل مقدمات و بخشی از سطوح، عازم «نجف اشرف» گردید و نزد علمای بزرگ نجف به تحصیل ادامه داد.

او یکی از شاگردان مبرز «شیخ نور الدین علی بن عبدالعالی کرکی» است. درمحضر این استاد بزرگ به مقام اجتهاد رسید و خود کرسی درس برپا کرد.

تعداد زیادی از فضلای حوزه ی «نجف اشرف» نزد وی تحصیل کرده و به درجه ی اجتهاد نایل گشته اند.

تذکره نویسان در شرح احوال وی کوتاهی کرده و اطلاعات زیادی در اختیار ننهاده اند. بلکه برخی او را با «شرف الدین علی نجفی شولستانی» اشتباه گرفته اند.

از سال تولد وی خبری در دست نیست. سال وفاتش نیز اختلافی است. برخی منابع مانند «معجم المولفین»، وفاتش را ۹۶۵ه-.ق. دانسته اند. برخی دیگر مانند «معجم الفکر و الادب فی النجف» سال وفات وی را ۹۴۰ه-.ق. نوشته اند.

در آثار و تالیفات وی نیز اختلاف فراوان وجود دارد. کتاب «تاویل الآیات الظاهره» را هم به او و هم به دیگر بزرگان نسبت داده اند.

حتی مرحوم «شیخ حر عاملی»، در «امل الآمل» دو بار از وی سخن گفته است. بار نخست نام وی را «الشیخ شرف الدین بن علی النجفی» ثبت کرده و کتابت «تاویل الآیات الباهره» را به او نسبت داده است. در مرحله دوم وی را «الشیخ شرف الدین علی استرآبادی» نویسنده کتاب «شرح الجعفریه» معرفی کرده است.

به هر روی آنچه می توان از آثار و تالیفات او با توجه به نظر اکثریت ذکر کرد، به شرح ذیل است:

آثار:

۱. تاویل الآیات الظاهره فی فضل العتره الطاهره (الآیات الباهره)

مولف در این اثرِ گران قدر، آیاتی را که در شان ائمه ی اطهار علیهم السلام نازل گردیده است، جمع آوری و با استناد به روایات از طرق «شیعه» و «سنی» به آنها استدلال کرده است.

نویسنده برای تالیف کتابش از «کنز الفوائد» «کراجکی» متوفای ۴۴۹ه‍-.ق. و از کتاب «ما نزل من القرآن فی اهل البیت (ع)» تالیف «ابوعبدالله محمد بن عباس بن علی ابن ماهیار» معروف به «ابن الحجام»، از علمای قرن چهارم و از کتاب «کشف الغمه فی معرفه الائمه» «ابوالحسن بهاء الدین علی بن عیسی اربلی» متوفای ۶۹۲ه‍-.ق. و از کتاب های «علامه حلی» بهره برده است.

در انتساب این کتاب به سید شرف الدین علی استرآبادی اختلاف وجود دارد. لیکن اکثر کتاب شناسان و شرح حال نگاران آن در زمره ی آثار وی ثبت کرده اند.

شیخ «حر عاملی» معتقد است که کتاب دو نسخه دارد و یکی از آنها زیاداتی بر دیگری دارد.

به نظر «آقابزرگ»، یکی از آن دو نسخه، اصل و دیگری منتخب آن یعنی «جامع الفوائد» (کنزالفوائد) است.

نسخه های خطی:

۴ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آیت الله العظمی مرعشی نجفی (ره)» به شماره ۴۳۸، شماره ۳۸۰۲ در ۱۵۰ برگ، کتابت سال ۱۰۸۶ه-.ق.، شماره ۳۲۲ در ۱۴۲ برگ و شماره ۲۵۹ در ۱۰۰ برگ، کتابت سال ۱۰۷۰ه-.ق. موجود است.

۳ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آستان قدس رضوی (ع)» به شماره ۵۸ در ۴۳۰ برگ، شماره ۱۴۴۹ در ۲۴۸ برگ، کتابت سال ۹۹۵ه-.ق. و شماره ۱۴۵۰ در ۲۱۶ برگ، کتابت سال ۱۰۷۴ه-.ق. موجود است.

۳ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مجلس شورای اسلامی» به شماره ۵۲۹۹ در ۳۸۶ برگ، کتابت سال ۱۰۸۸ه-.ق.، شماره ۱۲۱۹۶ در ۱۹۸ برگ، کتابت سال ۱۰۷۰ه-.ق. و شماره ۴۸۴۷ در ۲۱۰ برگ، کتابت سده ۱۱ه-.ق. موجود است.

۴ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مرکزی دانشگاه تهران» به شماره ۱۸ در ۱۸۶ برگ، کتابت سال ۷۹۳ه-.ق. (احتمالاً این تاریخ غلط است)، شماره ۲۰۱۱ در ۱۶۷ برگ، شماره ۱۰۲۹ در ۲۴۱ برگ و شماره ۲۳۵۶ در ۲۶۵ برگ، کتابت سال ۱۱۲۸ه-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی وزیری یزد» به شماره ۱۷۳۴ در ۲۷۴ برگ، کتابت سال ۱۰۹۲ه-.ق. موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۲. ترجمه نفحات اللاهوت

«آقابزرگ» به نقل از «وقایع الایام»، این اثر را به «سید شرف الدین علی استرآبادی» نسبت داده است.

«نفحات اللاهوت» در علم کلام و اعتقادات، نوشته «محقق کرکی» است. این اثر به وسیله «میر محمد بن ابوطالب حسینی استرآبادی» ترجمه شده است. این احتمال وجود دارد که مرحوم «خیابانی» در نسبت دادن این ترجمه به شرف الدین علی، اشتباه کرده باشد.

۳. الفوائد الغرویه

کتاب «الفوائد الغرویه»، شرح رساله «جعفریه» «محقق کرکی» است. «علی بن عبدالعال کرکی»، مشهور به «محقق کرکی»،

کتاب «جعفریه» را در علم فقه نوشته است و سید شرف الدین رساله استادش را در زمان حیات وی شرح کرده است.

به نظر بزرگان این رشته، شرح رساله «جعفریه» کتاب ارزشمندی است و سید شرف الدین استرآبادی به خوبی از عهده ی شرح آن برآمده است.

شرح استرآبادی استدلالی و با عناوین قال اقول، در یک مقدمه و چهار باب و یک خاتمه تدوین شده است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آستان قدس رضوی (ع)» از مجموعه ی اهدایی رهبر به شماره ۳۲۲۱۹ در ۱۴۶ برگ، کتابت سده ۱۱ه-.ق. موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۴. حاشیه علی شرح شمسیه

این حاشیه را در فهرست نسخه های خطی کتابخانه ی آستان قدس رضوی (ره)، با شماره ۱۱۶۴، به سید شرف الدین علی استرآبادی نسبت داده اند. لیکن به نظر می رسد این نسبت غلط است؛ زیرا حاشیه بر «شرح شمسیه» را هیچ منبع تاریخی و کتاب شناسی به وی نسبت نداده است.

این احتمال وجود دارد که حاشیه متعلق به «عماد الدین علی استرآبادی» است. از آنجا که نام و نسبت این دو شخصیت مشابه و زمان حیاتشان نزدیک و شرح جزئیات زندگانی و آثارشان مفقود است، اشتباهات زیادی درباره ی آنها رخ داده است.

۵. تفسیر کنز الفوائد و دامغ المعاند

این اثر در فهرست نسخه های خطی مدرسه ی عالی شهید مطهری (سپهسالار) با شماره ۲۰۰۵ به سید شرف الدین علی استرآبادی نسبت داده شده است.

به نظر می رسد این نسبت نیز غلط است؛ زیرا «کنز الفوائد» خلاصه و منتخبی است از «الفوائد الغرویه» که به قلم شخصی به نام «علم» یا «علی بن سیف بن منصور نجفی»، متوفای ۹۳۷ه-.ق. انجام شده است.

منابع:

اثرآفرینان ۳/۳۳۱؛ اعیان الشیعه ۸/۲۲۷-۲۲۸؛ امل الامل ۲/۱۳۱، ۱۷۶؛ الذریعه ۱/۴۶ و ۳/۳۰۴-۳۰۵ و ۱۶/۳۵۲-۳۵۳؛ ریاض العلماء ۴/۶۶-۶۹؛ ریحانه الادب ۳/۱۹۸؛ طبقات اعلام الشیعه (احیاء الداثر) ۴/۱۴۵؛ فرهنگ بزرگان اسلام و ایران ۳۴۲؛ الفوائد الرضویه ۲۷۴؛ گنجینه ی دانشمندان ۶/۴۰۹؛ لغت نامه ی دهخدا (ذیل علی استرآبادی) ۱۳۳؛ معجم التراث الکلامی ۲/۱۴۸؛ معجم المولفین ۷/۳۳؛ معجم رجال الفکر و الادب فی النجف ۱/۱۱۴؛ معجم مولفی الشیعه ۲۴؛ المقابس ۱۹؛ هدیه العارفین ۱/۷۴۵، ۷۴۷.

«سید شمس الدین علی حسینی جرجانی»

قرن ۱۰ه-.ق.

گفته می شود، شخصی به نام «شمس الدین علی حسینی جرجانی» یا «شمس علی حسینی گرگانی» یکی از مترجمان کتاب «تذکره الکحالین» اثر «علی بن عیسی کحال» است.

جستجوی نگارنده از شرح حال و دیگر آثار علی حسینی جرجانی، به جایی نرسید. از این رو به گزارش های دست یافته بسنده شد.

آثار:

ترجمه تذکره الکحالین

به گزارش «منزوی» در «فهرست واره» «شمس علی حسینی گرگانی» به روزگار «محمدقلی قطب شاه» و به سال ۹۹۷ه-.ق.، «تذکره الکحالین» «علی بن عیسی کحال» را به فارسی ترجمه کرده است. این گزارش را «دهلوی» نیز تایید کرده است.

نسخه های خطی:

نسخه هایی از این ترجمه در فهرست مشترک نسخه هایی خطی پاکستان معرفی شده است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

منابع:

پزشکی ایران و پاکستان ۱۱۴؛ طب در تاریخ ادبیات مسلمانان پاکستان و هند ۲/۷۱۹ (۴/۷۱۹)؛ فهرست واره کتابهای فارسی ۵/۳۳۵۷.

«علی گرگانی»

قرن ۸ه‍-.ق.

عالم، فقیه و محدث قرن هشتم ه‍-. ق.، ابوالمحاسن علی گرگانی، از جمله دانشمندان سرزمین «جرجان» و «استرآباد» است که از شرح زندگانی وی هیچ آگاهی نداریم.

ظاهراً مرحوم «افندی» نخستین شرح حال نگار است که از او یاد کرده است. وی ذیل شرح حال مولی الشیخ «ابوسعید

الحسن بن الحسین الشیعی السبزواری»، به کتاب «ابوالمحاسن علی گرگانی» اشاره کرده و می گوید: «این اثر به خط شیخ حسن سبزواری کتابت شده است.»

سپس سال کتابت را ۷۴۷ه-.ق. و سال تالیف آن را ۷۲۰ه-.ق. تعیین کرده است.

گذشته از این، در بخش کنیه ها، ذیل «الشیخ ابوالمحاسن جرجانی»، او را از بزرگان علمای معاصر «علامه حلی» معرفی می کند.

مرحوم «افندی» در این بخش، از وجود یک نسخه ی کهن از آثار «ابوالمحاسن گرگانی»، در نزد خودش خبر می دهد.

مرحوم «آقابزرگ» در «الحقائق الراهنه»، بر «افندی» ایراد وارد کرده و گفته است که وی شرح حال ابوالمحاسن گرگانی را با «ابوالمحاسن رویانی»، درهم کرده است. در حالی که با مراجعه به «ریاض العلما» چنین چیزی مشاهده نمی گردد.

آثار:

تکمله السعادات فی کیفیه العبادات المسنونات

مولف این اثر را در عبادات و به زبان فارسی نوشته است.

نسخه های خطی:

صاحب «ریاض العلما» از ۱ نسخه ی خطی در کتابخانه ی خودش خبر داده و آن را به خط «شیخ حسن بن حسین سبزواری» معرفی کرده است. سال کتابت نسخه، ۷۴۷ه-.ق. است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

منابع:

اثرآفرینان ۱/۱۸۹؛ اعیان الشیعه ۲/۴۲۲؛ الذریعه ۴/۴۱۴-۴۱۵؛ ریاض العلماء ۱/۱۷۶ و ۵/۵۰۹؛ طبقات اعلام الشیعه (الحقائق الراهنه) ۳/۱۷۴.

«علی بن محمد جرجانی»

قرن ؟ ه-.ق.

از شرح حال و آثار این مولف هیچ اطلاعی در دست نداریم. فقط براساس یک نسخه ی خطی در «کتابخانه ی عمومی اوقاف سلیمانیه» «عراق» با عنوان «الالغاز النحویه» (القسم الثانی) که با نام «علی بن محمد جرجانی» ثبت شده است، پی به وجود چنین شخصی برده ایم.

کتاب با عنوان «الالغاز النحویه»، چند تن دیگر نیز نوشته اند. برخی از آنها بسیار قدیمی و برخی از متاخران هستند. لیکن هیچ کدام ربطی به هم دیگر ندارند.

همچنین خاورشناس مشهور، «ادگار بلوشه» در «فهرست نسخه های خطی فارسی کتابخانه ملی فرانسه» اثری با عنوان «جامع التواریخ» را به شخصی با نام «جرجانی، سید شریف علی بن محمد کرمانی» نسبت داده است. درستی این نسبت نیز نیاز به بررسی دارد.

خصوصاً که ترکیب این نام درست نیست؛ زیرا نسبت کرمانی و جرجانی برای اشخاصی با نام «علی بن محمد» در هیچ منبعی دیده نشده است. شاید هم منظور «بلوشه»، «میرسید شریف جرجانی» است. اما مطابق تحقیقات موجود، وی کتابی با عنوان یاد شده ندارد.

در واقع نگارنده نتوانست درستی یا نادرستی این نسبت را به دست آورد. از این رو مطابق یافته های خود، به گزارش پرداخت. باشد که در آینده اطلاعات بیشتری به دست آید و شناخت بیشتری از علی بن محمد جرجانی در دسترس قرار گیرد.

آثار:

۱. الالغاز النحویه (القسم الثانی)

این اثر با عنوان مشترک فوق در دو قسم تدوین شده است. ظاهراً قسم اول به دست «عبدالله بن محمد بیتوشی» و قسم دوم به قلم «علی بن محمد جرجانی» نوشته شده است.

موضوع آن صرف و نحو و به زبان عربی است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی عمومی اوقاف سلیمانیه ی عراق» به شماره ۲۵۳۶-۲۵۴۲ در ۶۲ برگ موجود است.

آغاز:

بعد البسمله «الباب الثانی فی الالغاز التی یطلب توجیه اعرابها اذکر ابیات...»

انجام:

«و ایراد المضمر الدال علی اراده الذی یستحیل وجوده....»

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۲. جامع التواریخ

نسخه های خطی:

ظاهراً ۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ملی فرانسه» موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

منابع:

بلوشه ۱/۱۱۱؛ فهرست واره ۱/۶۰۵؛ فهرس مخطوطات مکتبه الاوقاف المرکزیه فی السلیمانیه ج.۴.

«علی بن محمد بن ابراهیم جرجانی»

قرن ؟ ه-.ق.

از شرح حال و آثار «ابوالحسن علی بن محمد بن ابراهیم جرجانی» نیز هیچ گونه آگاهی در دست نیست. این کمترین

اطلاعات هم مبتنی بر گزارش از تصویر یک نسخه ی خطی در «کتابخانه ی احمد ثالث» در «استانبول» است.

براساس این گزارش، کتابی با عنوان «الاجناس» نوشته ی ابوالحسن علی بن محمد جرجانی است. اما نه از شخصی با این نام و نه از کتابی با مشخصات یاد شده، مطلبی در منابع به دست نیامد.

گفتنی است که «ابوالعباس احمد بن محمد ناطفی طبری حنفی» متوفای ۴۴۶ه‍-.ق.، نویسنده ی «الاحکام فی الفقه الحنفی»، کتابی با عنوان «الاجناس» نوشته است. اما این کتاب ترتیب و نظم مناسبی نداشت. مشهور است که «میر سید شریف جرجانی»، آن را به نظم در آورده و مدون کرده است.

از آنجا که نام «میر سید شریف»، «علی بن محمد جرجانی» است، این احتمال وجود دارد که وی را به نام علی بن محمد بن ابراهیم جرجانی اشتباه گرفته اند.

در هر صورت چون به عنوان یک مولف از مولفان «جرجان» شمرده شده است، در اینجا آورده شد. لیکن در ذیل زندگانی «میر سید شریف جرجانی» توضیح کامل داده خواهد شد.

آثار:

الاجناس

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی عکسی در «کتابخانه ی احمد ثالث» در «توب قاپوسرای استانبول» به شماره ۱۰۹۵ در ۱۹۹ برگ و کتابت سال ۹۷۲ه‍-.ق. موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

منابع:

فهرس المخطوطات المصوره احمد الثالث توب قاپوسرای باستانبول.

«علی بن محمد حسینی جرجانی»

قرن ۱۱ه‍-.ق.

ما درباره ی «شمس الدین علی بن محمد شمس الدین حسینی جرجانی»، اطلاعی جز آنچه «آقابزرگ» در «طبقات» گفته، نداریم.

«آقابزرگ» با فعل مجهول، (قیل) کتاب «فوائح المسک فی مناقب الائمه» را که گویا به زبان فارسی نگارش شده، به علی جرجانی نسبت داده است. اما به دنبال همین گزارش اضافه می نماید:

نام صحیح کتاب یاد شده، «فوحات القدس» است و نویسنده ی آن «یوسف علی بن محمد جرجانی» است.

با این توصیف، برای نویسنده ی فوق اثر مشخصی نمی توان برشمرد. لیکن به دلیل اینکه جزو صاحبان تالیف احتمال داده شده، ذیل این مدخل نگارش یافت.

منابع:

طبقات اعلام الشیعه (الروضه النضره) ۸/۳۸۷.

«علی بن محمد گرگانی»

قرن ؟ه-.ق.

از شرح حال و آثار «ابوالحسن علی بن محمد گرگانی»، که ظاهراً پزشک است، اطلاعی در دست نیست. اندک آگاهی از وجود وی و رساله اش در موضوع فصد (رگ زدن)، از محتوای «الذریعه» و فهرست نسخه های خطی دانشگاه «تهران» حاصل شده است.

به اعتقاد «آقابزرگ»، ابوالحسن علی بن محمد گرگانی، فصاد (رگ زن) بود. او نام خود را در دیباچه ی کتاب به همین صورت که نوشتیم، آورده است.

تحقیقات نگارنده درباره ی ابوالحسن علی بن محمد گرگانی که رساله ای به نام «فصد» داشته باشد، به جایی نرسید.

البته اشخاص زیادی در موضوع فصد کتاب نوشته اند. اما هیچ کدام با مشخصات این پزشک یا حداقل فصاد گرگانی مطابقت ندارد.

از عصر و زمان او نیز اطلاعی به دست نیامد. اما به نظر می رسد از مردمان متاخر و شاید قرن ۱۳ ه-. ق. است. این در حالی است که «منزوی» کتاب او را به پیش از سده ۹ و ۱۰ متعلق می داند.

آثار:

رساله فی الفصد

مولف این رساله را به زبان فارسی نگاشته است. به نظر «آقابزرگ»، وی کتابش را از کتاب دیگری که با همین عنوان نوشته

بود، خلاصه کرده است.

این نسخه همراه با یک مجموعه و به خط «عبدالصمد بن حسین بن محمد شوشتری» در «اصفهان» نوشته شده است.

آغاز:

«بسمله. شکر و سپاس خدای را... که... جهان است و آفریننده جانواران... چنین گوید ابوالحسن علی بن ...»

انجام:

«و علت اندر آن عضو پدید آید که بدو منسوب بود. و الله اعلم و احکم»

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مرکزی دانشگاه تهران» به شماره ۴/۲۸۳۰ در ۱۰ برگ، کتابت ۱۲۷۹ یا ۱۲۸۱ه‍-.ق. موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

منابع:

الذریعه ۱۶/۲۲۶؛ فهرست نسخه های خطی کتابخانه ی مرکزی دانشگاه تهران ۱۰/۱۶۶۷-۱۶۶۸؛ فهرست واره کتابهای فارسی ۵/۳۶۰۷؛ کتابشناسی نسخ خطی پزشکی ایران ۱۵۵.

«علی بن محمد جرجانی»

قرن ؟ ه-.ق.

دربـاره ی «سـید ابوالحسن علی بن محمـد بن علی جرجـانی»، جز آنچه در فهرس دارالکتب «القـاهره»، گزارش شـده، مطلب دیگری به دست نیامد.

این گزارش حکایت از یک نسـخه ی خطی با عنوان «اجوبه و اسـئله» دارد که گویا ابوالحسن علی بن سـید محمد جرجانی آن را نوشته است.

از آنجا که تاریـخ کتابت نسـخه، سال ۹۲۱ه-.ق. است، بنـابراین می توان گفت که سـید علی بن محمـد جرجـانی پیش از آن تاریخ می زیسته است. اما نمی توان زمان دقیق سال های زندگانی وی را تشـخیص داد. چنانچه شرح حال، تحصیلات و دیگر آثار وی در پرده ی ابهام است، سال ولادت و وفات وی نیز غیر قابل تشخیص است.

آثار:

اجوبه و اسئله

مولف این رساله را در پاسخ به یک سری پرسش های مختلف نوشته است. آغاز آن چنین است:

آغاز:

«افتتح محمدالله علی نعمه و مصلیا علی محمد بحسن کرمه...»

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی دارالکتب قاهره» به شماره ۳۷ در ۲۰ برگ، کتابت سال ۹۲۱ه-.ق. موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

منابع:

فهرس دارالکتب القاهره (القسم الاول).

«علی بن محمدجعفر شریعتمدار استرآبادی»

۱۳۱۶-۱۲۴۲ه‍.ق.

شیخ «سیف الدین علی استرآبادی»، مشهور به «شریعتمدار استرآبادی»، یکی از مشاهیر علمای «استرآباد» و بلکه «تهران» است.

او در تالیفاتش، لقب خود را «سیف الدین» و در اشعارش، تخلّص خود را «خوشدل» آورده است.

شیخ علی شریعتمدار، در ۲۲ شعبان ۱۲۴۲ه‍.ق. در «قزوین» (شهر مادرش) دیده به جهان گشود. اما اصلش از روستای «نوکنده»، «انزانِ» «استرآباد» است. پدرش از علمای بسیار بزرگ قرن سیزدهم ه‍. ق. بشمار می رود و برای نخستین بار، لقب شریعتمدار را به خود اختصاص داد.

فرزندانش که در «قزوین» و «تهران» به دنیا آمده و به تدریج از «استرآباد» دور شدند، پسوند تهرانی را نیز به دنبال نام خود آوردند.

در حال حاضر تعداد زیادی از مردان و زنان این خاندان، در «گرگان» و «تهران» با نام خانوادگی «شریعتمدار» و «شریعتمداری» زندگی می کنند که از شجره ی طیبه ی «شیخ محمدجعفر» منشعب شده اند. از آن جمله وزیر بازرگانی دولت «سید محمد خاتمی»، «محمد شریعتمداری»، از بازماندگان خاندان شریعتمدار استرآبادی «تهران» است.

گفته می شود شیخ علی شریعتمدار،عموی پدر «مجتبی مینوی» بود.

به هر حال شیخ علی شریعتمدار استرآبادی تهرانی، در «قزوین» و نزد والدش تحصیل را آغاز کرد. سپس در همان دوران کودکی، همراه با خانواده، به «کربلا» رفت. در «کربلا» مقدمات را نزد شاگردان پدرش فراگرفت. نیز «مدائن العلوم» را که شامل پنج علم از نوشته های پدرش برای اوست، خواند.

حدود سال ۱۲۵۶ه‍-.ق. همراه خانواده به «تهران» مهاجرت نمود و به پـدرش پیوست. در این دوران فقه و اصول را نزد پـدرش خوانـد. تـا سن بیست سالگی، سطوح را به پایان برد. در این زمان پـدرش «شـیخ محمـدجعفر شـریعتمدار»، که مجتهـد بزرگ پایتخت بود، درگذشت. مسجد و کلیه ی مریدانش، موقعیت بسـیار خوبی برای وی فراهم آورد. اما او از همه ی اینها گذشت و راهی عتبات عالیات گشت تا به تحصیلات خود ادامه دهد.

در «نجف اشرف» پای درس «آیت الله شیخ محمدحسن بن باقر اصفهانی»، معروف به «صاحب جواهر» و «شیخ اعظم انصاری» حاضر شد. پس از مدتی در زمره ی شاگردان خاص و پرآوازه ی آن دو استاد بزرگ به حساب آمد.

آنگـاه که به مقـام بلنـد اجتهاد دست یافت و از هردو مرجع بزرگ جهان «تشیع» اجازه ی اجتهاد دریافت نمود، رهسـپار وطن گردید و در «تهران» اقامت گزید. اسـتقبال شایانی از وی به عمل آمد. مریدان «شـیخ محمدجعفر شـریعتمدار» و درباریان به او روی آوردنـد. اما شـیخ علی شـریعتمدار، باوجود تنگـدستی و نیاز مالی، به درباریان روی خوش نشان نـداد و با تنگ دستی و قناعت زیست.

شیخ علی در اکثر علوم و فنون زمان خود اسـتاد بود. او ضمن تدریس و ارشاد، به تالیف و تحقیق بهای فراوان داد. به گونه ای که بیش از ۹۵ کتاب و رساله تالیف کرد.

گذشـته از این، شیخ علی در صنعت و علوم ریاضی نیز دارای مهارت فراوان بود. تا جایی که چند اختراع و محصول صنعتی را به عرصه ظهور رساند. اما دوران حیات او و دربار «ناصـر الدین شاه»، در شرایطی نبود که بتواند از این همه فضل و دانش بهره ببرد.

این علامه ی ذوفنون، عاقبت در ۱۶ جمادی الاولی سال ۱۳۱۵ه‍-.ق. در سن ۷۳ سالگی دار فانی را وداع و دعوت حق را لبیک گفت.

آثار:

۱. آملیه

مرحوم «مینوی» از وجود این اثر، در یادداشت هایش، گزارش داده است.

نسخه های خطی:

ظاهراً مینوی نسخه ای از آن را دیده است. لیکن در مورد مشخصات آن چیزی ننوشته است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۲. آیینه جهان نما (آیینه گیتی نما)

آیینه ی جهان نما، یک اثر تاریخی است. مولف آن را به زبان فارسی نگاشته است. مرحوم «آقابزرگ» آن را با عناوین «آیینه جهان نما»، «جهان نما»، «جهان آرا»، «جهان گشا»، «جام گیتی نما»، «جام جم» و غیر از اینها معرفی کرده است.

کتاب در دو جلد نگارش یافته، جلد نخست آن در تاریخ آفرینش هستی و وقایع تاریخ جهان، مانند پادشاهان قدیمی، پیامبران الهی است. جلد دوم آن درباره ی تاریخ اسلام از سال ۶۰ه‍-.ق. تا سال ۱۲۹۴ه‍-.ق. را شامل می گردد.

در واقع، جلد دوم کتاب تاریخ «ایران» است؛ زیرا از دوران «صفویه» به بعد، فقط درباره ی «ایران» و روی دادهای مربوط به ایرانیان را نوشته است.

مع الاسف از جلد نخست آن هیچ گزارشی به دست نیامد. لیکن یک نسخه از جلد دوم آن در «کتابخانه ی آیت الله العظمی مرعشی نجفی (ره)» وجود دارد.

به لطف آیت الله زاده، حجت الاسلام دکتر «سید محمود مرعشی نجفی»، نگارنده موفق به مطالعه اصل کتاب شد. باید اذعان داشت که کتاب بسیار معتبر و منبع موثقی درباره ی تاریخ «ایران» است.

خصوصاً درباره ی تاریخ اواخر «قاجاریان» و دوره ناصری، که مولف (شیخ علی) شخصاً با دربار ارتباط داشت، مطالب مفیدی می توان به دست آورد.

از آنجا که مولف از بزرگان حوزه ی «تهران» بود، وقایع مربوط به آغاز مشروطه خواهی، ماجرای فرقه سازی «بابیان» و «بهائیان»، حضور سید جمال الدین اسدآبادی در «ایران» و بسیاری از مسائل دیگر را یا مشاهده کرده، یا در جریان آن روی دادها واقع شده است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی نفیس (به خط مولف)، از جلد دوم، در «کتابخانه ی آیت الله العظمی مرعشی نجفی (ره)» به شماره ۱/۱۳۱۸۴ در ۱۱۷ برگ، کتابت اوایل سده ی ۱۴ه-.ق. موجود است.

این نسخه در مجموعه ای قرار دارد که تعداد دیگری از آثار وی و فرزندش «عبدالنبی بن شیخ علی شریعتمدار استرآبادی» در آن مجموعه گرد آمده است.

۱ نسخه ی خطی نیز در فهرست نسخه های خطی فارسی معرفی شده است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۳. اصلاح و تکمیل منظومه درج المضامین (بوستان)

بنا به گزارش مرحوم «حبیب آبادی»، درج المضامین سروده ی «ملا مختار قاری اعمی اصفهانی» است.

ملاـ مختار قاری، از علما، شعرا و بزرگان قرن دهم ه-. ق. در «اصفهان» بود. او این منظومه را در هفتاد بیت و در موضوع قرائت قرآن سروده است.

شیخ علی شریعتمدار، آن را در صد بیت تکمیل و اصلاح کرده و با عنوان بوستان سروده است. تاریخ پایان این منظومه سال ۱۲۸۰ه-.ق. است.

نسخه های خطی:

هیچ گزارشی از نسخ خطی آن در دست نیست.

نسخه های چاپی:

بنـا به گزارش مرحوم «آقابزرگ» در «الـذریعه»، این کتاب همراه با شـرحش «درر نثار» چاپ شـده است. اما هیـچ نسـخه ای از چاپ آن به دست نیامد تا مشخصات چاپی کتاب در اینجا گزارش شود.

۴. انیس الغرباء

شیخ علی شـریعتمدار، این کتاب را مانند کتاب «مدائن العلوم» پدرش، در علوم مختلف نگاشته است. «مدائن العلوم» شامل پنج علم از علوم بود. اما انیس الغربا شامل ۹ علم از علوم و فنون مختلف است.

او از این کتاب در کتاب «غایه الآمال» خودش سخن گفته است. لیکن نسـخه ای از آن به دست نیامـد تا گزارشـی از محتوای آن ارایه دهیم.

نسخه های خطی:

هیچ گزارشی از نسخ خطی آن در دست نیست.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۵. ایضاح التحریر

براسـاس گزارش الـذریعه، این اثر نیز، توسـط مولف در کتـاب «غـایه الآمـال» معرفی شـده است. او ایضاح التحریر را در شـرح «تحریر الاصول» خودش به رشته ی تحریر درآورده است.

از آنجا که موضوع «تحریر الاصول» در علم اصول است، ایضاح التحریر نیز در علم اصول و شرح همان اثر است.

نسخه های خطی:

هیچ گزارشی از نسخ خطی آن در دست نیست.

ص:۳۲۱

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۶. بحر الدرر

مولـف در کتـاب خـودش «غـایه الآمـال» ایـن اثر خـود را معرفی کرده و آن را ماننـد کتـاب دیگرش «کنز الـدرر» در علم نحو توصیف می کند. با این تفاوت که «کنز الدرر» به زبان فارسی و «بحر الدرر» به زبان عربی نوشته شده است.

نسخه های خطی:

۱ نسـخه ی خطی نفیس به خط مرحوم شـیخ علی شـریعتمدار در «کتابخانه ی آیت الله العظمی مرعشـی نجفی (ره)» به شـماره ۳۸۷۰ در مجموعه ای با ۲۴۵ برگ، موجود است.

مولف آن را درحاشیه اصلاح کرده و اضافاتی برآن نوشته است. به نظر می رسد مولف قصد داشت آن را تکمیل نماید.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۷. البرد الیمانی فی معانی الفاظ و الفاظ المعانی

مرحوم شـیخ علی شـریعتمدار، این کتـاب را برای عرب زبـان ها نوشـته است. هـدف وی از نگارش آن، آموزش زبان و لغات فارسی به کسانی است که زبان عربی را می دانند و مایل به فراگیری زبان فارسی هستند.

این اثر در ۲۸ کتاب و هر کتاب در چند باب، به تعداد حروف الفبا ترتیب و تنظیم شده است.

مولف برد یمانی را در نوجوانی (۱۴ سالگی)، ۲۳ شعبان ۱۲۵۶ه-.ق. به رشته تحریر در آورده است.

او این معرفی را در کتاب «غایه الآمال» در اختیار قرار داده است.

نسخه های خطی:

۱ نسـخه ی خطی نفیس و به خط مولف، در «کتابخانه ی آیت الله العظمی مرعشـی نجفی (ره)» به شماره ۳۸۶۶ در ۳۹۵ برگ، موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۸. بروج العروج

بنا به گفته ی نویسنده، در کتاب دیگرش به نام «غایه الآمال»، وی این اثر را در علم هیئت و نجوم نوشته است.

نسخه های خطی:

هیچ گزارشی از نسخ خطی آن در دست نیست.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۹. بروز الرموز

کتاب «بروز الرموز»، در کلیات و قواعد علم فقه است. مولف آن را نیز در کتابش «غایه الآمال» معرفی کرده است.

نسخه های خطی:

هیچ گزارشی از نسخ خطی آن در دست نیست.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۱۰. البروق اللامعه

این اثر، تعلیقات مرحوم شریعتمدار استرآبادی بر «زیارت جامعه ی کبیره» است. او این تعلیقات را به زبان عربی نوشته است. سپس آن را به زبان فارسی ترجمه و شرح کرده و نام آن را «عباره من دعی» نهاده است.

نسخه های خطی:

هیچ گزارشی از نسخ خطی آن در دست نیست. اما یک نسخه ی خطی در «کتابخانه ی عباسیه» «بصره» با عنوان «البروق اللامعه» وجود دارد که فهرست نویس مولف آن را تشخیص نداده و بدون مولف معرفی کرده است.

شماره ی این نسخه ۵/۸۳۶، به زبان عربی و جزو مجموعه های آن کتابخانه ی محسوب می گردد.

ص:۳۲۲

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۱۱. البنیان المرصوص

مرحوم شیخ علی شریعتمدار، این کتاب را در جوانی و زمانی که علم اصول فقه را نزد والد بزرگوارش «شیخ محمدجعفر» می خواند، به رشته تحریر درآورده است.

نام کامل آن «البنیان المرصوص فی مقدمات الشروع فی علم الاصول بالخصوص» است.

او اثر خود را در پنج مطلب مرتب کرده است. مطلب اول در تعریف علم اصول، دوم در موضوع آن، سوم در محمول آن، چهارم در فائده ی آن، پنجم در مدارک اصول است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آیت الله العظمی مرعشی نجفی (ره)» به شماره ۴۰۲۳ موجود است.

۱ نسخه ی خطی از آن را «آقابزرگ» در «کتابخانه ی خصوصی سید عبدالحسین حجت» در «کربلا» مشاهده کرده است. بنابر گزارش وی، این نسخه ناقص است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۱۲. بوستان

این اثر که منظومه ای در تجوید است، ذیل کتاب «اصلاح و تکمیل منظومه درج المضامین (بوستان)» و کتاب «الدرر النثار فی شرح تجوید ملا مختار» موسوم به «بوستان»، توضیح داده شد.

نسخه های خطی:

گویا ۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه دانشگاه تهران» به شماره ۲۵۲۰ و در ضمن یک مجموعه موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۱۳. تاج الهدایه

این رساله در موضوع کلام و اخلاق تدوین شده است.

نسخه های خطی:

هیچ گزارشی از نسخ خطی آن در دست نیست.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۱۴. تجوید التنزیل فی علم التجوید و الترتیل

این رساله به زبان عربی و در موضوع تجوید قواعد خواندن قرآن به سبک ترتیل است.

مولف با استناد به سبک قرای سبعه در هفت مقدمه و باب و هر باب در چند فصل، اثر خود را به سال ۱۲۸۳ه-.ق. به پایان برده است.

ظاهراً فرزند مولف، «شیخ محمدرضا بن علی شریعتمدار» نیز کتابی با عنوان «تجوید التنزیل» دارد.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی اصل به خط مولف در «کتابخانه ی آیت الله العظمی مرعشی نجفی (ره)» به شماره ۳۰۹۵ در ۱۴۵ برگ موجود است. این نسخه در حواشی تصحیح و اضافات دارد.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۱۵. تحریر الاصول

به نظر می رسد کتابی است در علم اصول فقه. اما از جزئیات آن اطلاعی در دست نیست.

نسخه های خطی:

هیچ گزارشی از نسخ خطی آن در دست نیست.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۱۶. تحفه الانام

این رساله را «معلم حبیب آبادی» در «مکارم الآثار» گزارش کرده است.

نسخه های خطی:

هیچ گزارشی از نسخ خطی آن در دست نیست.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۱۷. تذکره العالِمین (عالِم الابدان و عالِم الادیان)

این رساله در بیان آداب سفر و تذکرات و توصیه هایی برای عموم در حفظ بهداشت و سلامتی و دین و ایمان نگاشته شده است.

نسخه های خطی:

هیچ گزارشی از نسخ خطی آن در دست نیست.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۱۸. تعلیقه بر الروضه البهیه

مرحوم شیخ علی شریعتمداری این تعلیقات و حواشی را برای توضیح بیشتر کتاب فقهی «الروضه البهیه» نگاشته است تا به درک آسان مطالب آن برای دانشجویان حوزه های علمیه یاری رساند.

نسخه های خطی:

هیچ گزارشی از نسخ خطی آن در دست نیست.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۱۹. تعلیقه علی السیوطی

ظاهراً این اثر غیر از کتاب «طرفیه در شرح ترکیب الفیه» است. هم چنین غیر از کتاب «الجامعه النحویه و الصرفیه» است.

مولف در این اثر بر کتاب سیوطی که خود شرح اشعار الفیه ی ابن مالک است، تعلیقه زده و مواردی را شرح کرده است.

نسخه های خطی:

هیچ گزارشی از نسخ خطی آن در دست نیست.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۲۰. الجامع الناصری

بنا به گفته ی «محمدحسن خان اعتمادالسلطنه»، «ناصر الدین شاه» دستور داده بود که شیخ علی شریعتمدار به عنوان بزرگترین مجتهد پایتخت، کتابی جامع در قوانین شرع بنگارد تا مبنای قانون گذاری و اجرای احکام قرار گیرد.

این ماموریت با نظارت «میرزا سعید خان»، وزیر امور خارجه آغاز می شود. اما پیش از پایان کتاب، «میرزا سعید خان» فوت می کند. مولف آن را در اختیار «ناصر الدین شاه» قرار می دهد.

لیکن به سعایت و بدخواهی تعداد زیادی از درباریان و نیز دخالت سفارت «انگلیس» و «شوروی»، کتاب بایگانی گردید و به آن عمل نشد.

گویا این کتاب مانند «جامع عباسی» که «شیخ بهائی» برای «شاه عباس» نوشته بود، شامل کلیه ی مباحث فقه بود. به اضافه مباحثی در سیاست و تدبیر مدن و اخلاق کارگزاران حکومتی تنظیم گردیده بود.

خود شیخ علی در کتاب آیینه ی جهان نما، به این مسئله اشاره می کند:

«... پنج سال قبل، سنه ی ۱۳۰۰ه-.ق. مرحوم وزیر امور خارجه، حقیر را دعوت نمود. فرمود: شاه می فرماید: کتابی در احکام اسلام بنویس که ما می خواهیم در بلاد اسلام احکام اسلامی را جاری بداریم.

زمین شکر را بوسیده، عرض کردم: علی الخبیر سقطتم. این کار من است و بر من واجب عینی. مرخص بفرمائید می روم «مازندران»، می نویسم و روانه می دارم.

... سه کتاب بود، یکی جامع صغیر ناصریست و ده دوازده بیت است. تمام شد ولی وزیر مرحوم شد. پادشاه کتاب را خواستند. ارسال داشتم. خودم را احضار فرمودند و در اتمام دو کتاب دیگر اهتمام نمودند. در عوض تیول و ماهانه به جناب جلالت مآب صدر اعظم دست خط شد... و خاتمه این کار ان شاءالله در وقایع سنه ۱۳۰۳ه-.ق. مذکور می شود.»

ظاهراً درباریان در پی اذیت و آزار وی برآمده و تیول و مخارج وی را بالا کشیده، شیخ علی را از ادامه ی کار بازگذاشته اند.

نسخه های خطی:

فقط ۱ نسخه ی خطی از دست خط مولف وجود دارد که «ناصر الدین شاه» همان زمان دستور بایگانی آن را در «کتابخانه ی سلطنتی» داد. اما معلوم نگردید که بعدها این کتاب به دست چه کسی افتاد و به کجا منتقل گردید. لذا هیچ گزارشی از نسخه ی خطی آن به دست نیامد.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۲۱. الجامعه النحویه و الصرفیه

کتابی است جامع در علم نحو و صرف.

نسخه های خطی:

هیچ گزارشی از نسخ خطی آن در دست نیست.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۲۲. الجامعه النحویه و الصرفیه بین الترکیب و شرح الالفیه

این اثر نیز مانند اثر پیشین، کتاب جامعی است در علم صرف و نحو، و شرح دیگری بر «الفیه ابن مالك» محسوب می گردد.

نسخه های خطی:

هیچ گزارشی از نسخ خطی آن در دست نیست.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۲۳. جنه الامان و جنه الایمان

گویا مولف به سال ۱۲۹۸ه-.ق. به «مازندران» و شهر «آمل» مسافرت می کند. در آنجا با مردم حشر و نشر کرده و در مدت اقامتش، دین و اخلاق مردم «آمل» را می پسندد. در عین حال برخی صفات ناروا و رفتارهای نادرست نیز از آنها مشاهده می کند. در هدایت آنها توصیه ها می نماید و به سبب خواهش یکی از دوستانش، این رساله را در اصلاح اخلاق مردم «آمل» می نگارد.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آیت الله العظمی مرعشی نجفی (ره)» به شماره ۷۵۸۱ در ۸۵ برگ، به کتابت «میرزا مهدی تنکابنی» در سال ۱۳۰۸ه-.ق. موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۲۴. جنه السرور فی تحقیق کیفیه زیارت العاشور

مولف در این اثر گران قدر، روش های مختلف خواندن زیارت عاشورا را توضیح داده و کلیه نظریات علما را مورد بحث و بررسی قرار داده است.

برخی از آنها را رد و برخی را تایید کرده است. به طور کلی هر نظری درباره ی شیوه ی خواندن زیارت عاشورا وجود دارد، او آن را مد نظر قرار داده و صحیح ترین روش را توصیه نموده است. این رساله به زبان عربی است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آیت الله العظمی مرعشی نجفی(ره)» به شماره ۳۰۹۰ در ۴۰ برگ، به خط مولف، موجود است. این نسخه در حاشیه تصحیح و اضافات دارد.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۲۵. جواهر المعادن

در واقع، کتاب جواهر المعادن، تفسیر مفردات قرآن است.

نسخه های خطی:

هیچ گزارشی از نسخ خطی آن در دست نیست.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۲۶. حاشیه بر سیوطی

این احتمال وجود دارد که همان «تعلیقه بر سیوطی» بوده باشد. باوجود این کتابی با این عنوان نیز به وی نسبت داده شده است.

نسخه های خطی:

هیچ گزارشی از نسخ خطی آن در دست نیست.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

الحق الیقین

رساله حق الیقین، به زبان فارسی و مفصل تر از رساله «عین الیقین» در موضوع اخلاق فاضله و عقاید حقه ی «شیعه» دوازده امامی است.

گویا وی این رساله را از از کتاب «ملین العابرین» خودش خلاصه کرده است.

نسخه های خطی:

۱ نسـخه ی خطی بـه خـط مولـف در «کتابخـانه ی آیـت الله العظمی مرعشـی نجفی (ره)» بـه شـماره ۳۸۶۸ در ۲۱۰ برگ، با تصحیحات و اضافات در حواشی از سوی مولف، موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۲۷. الخمسه الشرعیه

مرحوم شیخ علی در کتـاب «غایه الآمال» ذیل شـرح حال خودش، آثارش را برشـمرده و این اثر را در بیان پنـج مسـئله مشـکل اصولی و فقهی معرفی کرده است.

نسخه های خطی:

هیچ گزارشی از نسخ خطی آن در دست نیست.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۲۸. الدر الثمین (الدرر الثمین)

بنا به نقل «آقابزرگ» از «غایه الآمال» مولف، این اثر در علم کلام و اصول دین است. او این اثر را به زبان عربی نوشته است.

نسخه های خطی:

هیچ گزارشی از نسخ خطی آن در دست نیست.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۲۹. الدرر النثار فی شرح تجوید ملا مختار موسوم به بوستان (در نثار)

درباره ی منظومه ای که مولف در موضوع تجوید سروده است، اختلافاتی وجود دارد. نسخ خطی آنها نیز متفاوت است.

ظاهراً مولف اشـعار «ملا مختار قاری» را تکمیل و اصلاح نموده و پس از مقداری اضافه کردن به آن ها، تحت عنوان «بوستان» یک منظومه جدید پدیدآورده است.

اگر این منظومه همان «اصلاح و تکمیل منظومه درج المضامین ملا مختار» باشد، که گویا همان را بوستان نامیده است، باید در صفحات کمتری تدوین شده باشد. لیکن این منظومه به نظر متفاوت می آید. از این رو آن را به طور مستقل ذکر کردیم.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آیت الله العظمی مرعشی نجفی (ره)» به شماره ۳۰۸۹ در ۱۳۶ برگ، همراه با یک منظومه در تجوید از مولف، موجود است.

این نسخه به خط مولف است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۳۰. درر الاحکام

متنی است شامل ۱۵ علم از علوم مختلف که بسیار مختصر تدوین شده است. این علوم عبارت اند از: نحو، صرف، معانی، لغت، میزان، رجال، درایه، حدیث، اصول فقه، تفسیر، تجوید، هیئت، حساب، کلام و فقه.

نسخه های خطی:

هیچ گزارشی از نسخ خطی آن در دست نیست.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۳۱. الدرر الایتام

رساله ی مختصری است در فقه که با عنوان فوق و «ارجوزه فی الفقه» شناخته می شود.

مرحوم «حبیب آبادی» الدرر الایتام را شرح بر «بوستان» دانسته است. پیش تر توضیح دادیم که شیخ علی شریعتمدار، منظومه ی «درج المضامین» «ملا ـ مختار قاری» را با عنوان «بوستان» شرح و تکمیل کرده است. موضوع آن قرائت بود. لیکن به نظر «آقابزرگ» الدرر الایتام فقه است.

«آقابزرگ» در ذیل کتاب دیگر شیخ علی، با عنوان «نخبه الاحکام»، الدرر الایتام را منظومه ی «اللمعه الدمشقیه» معرفی کرده است.

نسخه های خطی:

هیچ گزارشی از نسخ خطی آن در دست نیست.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۳۲. درر الایتام فی انموذج تفسیر آیات الاحکام

مولف در این اثر آیات احکام قرآن را به ترتیب ابواب و کتاب های فقهی جمع آوری کرده و سپس با عناوین «در یتیم» به تفسیر آنها پرداخته است. کتاب به زبان عربی تحریر شده است.

او پس از تفسیر آیه و دلالت آن در حکم فقهی، اسباب نزول، ناسخ و منسوخ بودن آیه را مورد توجه قرار داده و مباحث لازم را مطرح می سازد.

گفته می شود که این اثر فهرست مانندی است بر کتاب دیگر مولف با عنوان «الدر المنثور».

شیخ علی درر الایتام را در هشتم شعبان ۱۲۶۸ه-.ق. آغاز کرده است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی اصل به خط مولف در «کتابخانه ی آیت الله العظمی مرعشی نجفی (ره)» به شماره ۳۸۷۷ در ۱۰۱ برگ موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۳۳. راحه الحلقوم

مولف، کتاب راحه الحلقوم را، به زبان فارسی و در علم کلام و مباحث اصول دین نوشته است.

نسخه های خطی:

هیچ گزارشی از نسخ خطی آن در دست نیست.

نسخه های چاپی:

این کتاب در «تهران» و با نفقه ی «سرور الدوله» دختر «حسام السلطنه» به چاپ رسیده است.

۳۴. رافع اللجاج فی الاحتجاج

هرچند از محتوای کتاب اطلاعی در دست نیست. لیکن می توان حدس زد که در موضوع دفاع از اصول و عقاید «شیعه» و رد شبهات، نگاشته شده است.

نسخه های خطی:

هیچ گزارشی از نسخ خطی آن در دست نیست.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۳۵. رساله احتیاطیه

شاید بتوان گفت که این رساله، یکی از آثار خوب در تقریب مذاهب اسلامی است؛ زیرا شیخ علی شریعتمدار، ضمن بیان واجبات از اعمال و مناسک حج با رعایت احتیاط، ملاحظه مذاهب چهارگانه «اهل سنت» را نیز کرده و از دیدگاه آنان مسائل را مورد توجه قرار داده است.

این رساله مختصر در ۵۰ برگ وبه زبان فارسی نوشته شده است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آیت الله العظمی مرعشی نجفی (ره)» به شماره **۳۸۷۳** در **۹۱** برگ و شاید به خط مولف موجود است. ظاهراً این رساله ناتمام مانده است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۳۶. رساله خاصه تصدی لاثبات وقوع التزویج لفاطمه بنت الحسین (ع) من قاسم بن الحسن (ع)

بر اساس گزارشی که مرحوم «صدرالاسلام محمدامین امامی خوئی» در «مرآه الشرق» ارایه می دهد، مولف رساله ای دارد که در آن سعی کرده است مسئله اختلافی ازدواج میان «فاطمه» دختر «امام حسین» علیه السلام با «قاسم» پسر «امام حسن» علیه السلام را پیش از واقعه «کربلا» به اثبات برساند.

مرحوم «امامی خوئی» این رساله را دیده و مطالب آن را خوانده است. مولف در این رساله درباره ی «امام زاده قاسم» «شمیران» «تهران» و قبر بی بی شهربانو نیز تحقیقاتی انجام داده و نظر مثبتی نسبت به آن دو مکان عرضه کرده است. اما مرحوم «امامی خوئی» نظر وی را رد کرده و ادله اش را ناتمام خوانده است.

نسخه های خطی:

هیچ گزارشی از نسخ خطی آن در دست نیست.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۳۷. رموز الاقوال و کنوز بروز الاحوال الرجال

این رساله نیز در علم رجال و به زبان عربی است. با این تفاوت که مولف آن را بسیار مختصر و با روشی خاص، به ترتیب حروف گردآورده است.

سال پایان تالیف کتاب ۱۲۶۶ه‍.ق. است. اما به نظر می رسد که به درخواست «ناصر الدین شاه» در شعبان ۱۳۰۳ه‍.ق. در آن تجدید نظر کرده و تکمیل نموده است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آیت الله العظمی مرعشی نجفی (ره)» به شماره ۴۶۵۸ در ۲۸۳ برگ به خط مولف موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۳۸. رموز الکنوز

به نظر می رسد یک دوره فقه استدلالی است. اما از «کنوز الرموز» مختصرتر است.

ص:۳۲۸

نسخه های خطی:

هیچ گزارشی از نسخ خطی آن در دست نیست.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۳۹. سفینه نوح

این رساله به فارسی نوشته و موضوع آن در علم طب است.

البته قصد مولف نوشتن کتاب در علم طب به آن معنای مصطلح نبوده است. بلکه به دلیل شیوع چندین بار بیماری وبا و طاعون در «ایران» در سال های ۱۲۶۲ تا ۱۳۱۰ه-.ق. و کوتاهی مسؤولان بهداشت و پزشکان درباری، ناچار از نوشتن این رساله گردید.

هدف او نوعی گزارش به «ناصر الدین شاه» بود تا وخامت اوضاع را گوشزد کند.

نسخه های خطی:

ظاهراً یک نسخه ی اصل از خط مولف در «کتابخانه ی آیت الله العظمی مرعشی نجفی (ره)» به شماره ۳۸۷۳ در ۱۸ برگ موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۴۰. الصحویه فی عمده المطالب النحویه

کتاب مبسوطی است در علم نحو، با بیان مثال هایی و تطبیق آنها بر عوامل و قواعد نحو، مشتمل بر پنج مقدمه و پنج باب و یک خاتمه، به زبان عربی.

این کتاب غیر از کتاب دیگر مولف با عنوان «عمده المطالب» در علم نحو است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آیت الله العظمی مرعشی نجفی (ره)» به شماره ۳۸۷۰ در ۱۰۸ برگ موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۴۱. الصره الخفیه فی شرح الدره النجفیه

مرحوم شیخ علی شریعتمدار، ظاهراً سه بار کتاب «الدره النجفیه» «سید محمدمهدی بحرالعلوم» را شرح کرده است. یکی از آن شروح با همین عنوان «الصره الخفیه» مشهور است.

این شرح به صورت نظم و شعر است. زبان آن شاید عربی است.

شرح دیگر وی با عنوان «الفصوص» یا «فصوص فیروزجات خفیه خاتم نکات شرح الدره النجفیه» است. این شرح در جای خود معرفی خواهد شد.

نسخه های خطی:

هیچ گزارشی از نسخ خطی آن در دست نیست.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۴۲. طرفیه در شرح و ترکیب الفیه

طرفیه نیز یکی دیگر از کتاب های مولف در علم نحو به زبان فارسی است.

مولف در حالی که ۱۴ ساله بود، این کتاب را در شرح و ترکیب «الفیه ابن مالک» نوشت.

سال تالیف کتاب ۱۲۵۶ه-.ق. و سال بازنگری آن ۱۲۵۸ه-.ق. است.

او مطالب کتاب را از درس پدرش استفاده کرده و سپس درک و فهم خود را به صورت شرح بر «الفیه»، به قلم آورده است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آیت الله العظمی مرعشی نجفی (ره)» به شماره ۳۰۹۲ در ۸۷ برگ موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۴۳. عباده المدعی

بنا به گزارش «علی فرخ»، در شرح احوال و علمای خاندان شریعتمدار، یکی از آثار شیخ علی، رساله ی فوق الذکر است.

نسخه های خطی:

هیچ گزارشی از نسخ خطی آن در دست نیست.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۴۴. عباره من دعی فی شرح بعض الزیارات و الدعاء

این کتاب در واقع شرح و ترجمه ی فارسی کتاب دیگر مولف به نام «البروق اللامعه» وی است.

البروق، تعلیقات مولف بر زیارت جامعه کبیره است.

نسخه های خطی:

هیچ گزارشی از نسخ خطی آن در دست نیست.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۴۵. عروه الانام فی المسائل المحتاج الیها

این رساله در سه مجلد و در خصوص مسائل مورد نیاز روزانه مردم از نظر احکام فقهی است. مرحوم شریعتمدار، سعی کرده است کلیه ی مسائلی را که مردم به دانستن آنها نیاز دارند، مورد توجه قرار دهد. مقداری نیز از ادله ی احکام و نظر فقها را آورده است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی از جلد نخست این اثر در «کتابخانه ی آیت الله العظمی مرعشی نجفی (ره)» به شماره ۳۸۶۳ در ۲۱۱ برگ و به خط مولف موجود است.

۱ نسخه ی خطی از جلد دوم کتاب در «کتابخانه ی آیت الله العظمی مرعشی نجفی (ره)» به شماره ۳۸۶۴ در ۱۸۶ برگ، به خط مولف موجود است.

۱ نسخه ی خطی از جلد سوم در «کتابخانه ی آیت الله العظمی مرعشی نجفی (ره)» به شماره ۳۸۶۵ در ۲۲۴ برگ و به خط مولف موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۴۶. العشره الکامله

بنا به نوشته ی مرحوم شیخ علی شریعتمدار در کتابش «غایه الآمال» این اثر در بیان ده مسئله مشکل فقهی و اصولی تدوین شده است.

نسخه های خطی:

هیچ گزارشی از نسخ خطی آن در دست نیست.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۴۷. العقائد الدینیه

عقاید دینیه رساله مختصری است به زبان عربی در پاسخ به درخواست برخی از دوستانش.

او این رساله را برای استفاده ی کسانی که قادر به خواندن متن عربی هستند، نوشته است. سال پایان آن ۱۲۶۹ه-.ق. است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی اصل به خط مولف در «کتابخانه ی آیت الله العظمی مرعشی نجفی (ره)» به شماره ۳۸۶۷ در ۹ برگ موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

ص:۳۳۰

۴۸. علم الیقین

رساله علم الیقین به زبان فارسی و در بیان مسائل کلامی برای عموم مردم است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آیت الله العظمی مرعشی نجفی (ره)» به شماره ۳۸۷۴ در ۴۷ برگ از ۹۸ برگ مجموعه موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۴۹. عمده المطالب

کتاب عمده المطالب، ظاهراً غیر از کتاب دیگر مولف با عنوان «الصحویه فی عمده المطالب النحویه» است.

او این اثر را با ترتیبی خاص در علم نحو نوشته است. اما نتوانسته آن را تمام کند و ناقص مانده است.

نسخه های خطی:

هیچ گزارشی از نسخ خطی آن در دست نیست.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۵۰. عوامل منظوم

مولف در سال ۱۲۵۴ه-.ق. در سن دوازده سالگی، این اشعار را در بیان عوامل علم نحو سروده است.

عوامل منظوم به فارسی و در ۷۸ بیت سروده شده است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آیت الله العظمی مرعشی نجفی (ره)» به شماره ۳۸۷۰ در ۳ برگ موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۵۱. عوامل نحوی

این کتابچه کوچک به زبان فارسی و در بیان علم نحو به صورت نثر است.

او پس از سرودن دو منظومه در علم نحو به زبان فارسی و عربی، به نوشتن دو وجیزه به زبان فارسی و عربی به صورت نثر اقدام می کند و این اثر را پس از آن پدید می آورد.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آیت الله العظمی مرعشی نجفی (ره)» به شماره ۳۸۷۰ در ۳ برگ (مجموعه) موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۵۲. عین الحق

رساله بسیار مختصری است به زبان فارسی در بیان اصول پنج گانه دین. مولف این رساله را به زبان بسیار ساده وبرای افراد عادی که کمترین سواد خواندن را داشته باشند، نوشته است. او این رساله را در جمادی الثانی ۱۲۶۷ه-.ق. به پایان برده است.

نسخه های خطی:

۳ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آیت الله العظمی مرعشی نجفی (ره)» به شماره ۳۸۷۴ در ۹۸ برگ، کتابت «سید آقا وزوائی»، که توسط مولف در حاشیه تصحیح شده است، شماره ۳۸۷۲ در ۲۴۱ برگ، کتابت سال ۱۳۰۸ه-.ق. توسط «محمدباقر موسوی» و شماره ۳۸۶۷ در ۷ برگ (مجموعه ای که در۱۱۵ برگ است)، به خط مولف (نسخه ی اصل) موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۵۳. عین الیقین

این رساله، ظاهراً دومین رساله از رساله های کلامی مولف است. او این رساله را مقداری گسترده تر و برای عموم به زبان فارسی نوشته است. سال پایان آن ۱۲۶۷ه-.ق. است.

نسخه های خطی:

۲ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آیت الله العظمی مرعشی نجفی (ره)» موجود است. نسخه ی اول به شماره ۳۸۶۷ همراه رساله عین الحق وی و به خط مولف است.

نسخه ی دوم به شماره ۶۸۸۱ در مجموعه ای ۳۹۸ صفحه به کتابت «ابومحمد وزوائی» موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۵۴. غایه الآمال فی استعلام احوال الرجال

کتاب غایه الآمال به زبان عربی و در علم رجال است. در واقع این کتاب رجالی مفصل، تکمله و توسعه کتاب رجال «ابوعلی محمد بن اسماعیل حائری» متوفای ۱۲۱۵ه-.ق. با عنوان «منتهی المقال» است.

شیخ علی هر آنچه را که از «منتهی المقال» نقل می کند، با عبارت «اصل» و هر چه از دیگران نقل می کند، با عبارت «فصل» و آنچه را که نتیجه تحقیقات خودش است، با عبارت «وصل» آورده است.

او این اثر رجالی را در ۱۲ شوال ۱۳۰۲ه-.ق. به پایان برده است. مولف در همین اثر شرح احوال و آثار خودش را بیان کرده است. وی تا زمان تالیف غایه الآمال، بیش از ۷۱ اثر از آثار خود را تمام کرده و نام آنها را یادآوری کرده است.

نسخه های خطی:

بدرستی دانسته نیست که آیا از این اثر نسخه های دیگری نیز وجود دارد یا نه. لیکن آنچه مسلم است، اینکه یک نسخه ی اصل به خط مولف در «کتابخانه ی آیت الله العظمی مرعشی نجفی (ره)» وجود دارد.

این نسخه به شماره ۴۴۵۰۰ در ۶۹۷ صفحه است. اما به نظر نمی رسد این نسخه کل کتاب غایه الآمال باشد.

۱ نسخه ی عکسی نیز از روی همین نسخه در «کتابخانه ی مرکز احیاء میراث اسلامی» به شماره ۶۳ نگهداری می شود.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۵۵. الغرائب الربوبیه

رساله ای است در مقدمات عبودیت از دانستنی هایی درباره ی علم کلام و اخلاق.

نسخه های خطی:

هیچ گزارشی از نسخ خطی آن در دست نیست.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۵۶. فصل الفصول فی شرح اصل الاصول

اصل الاصول یکی از آثار ارزشمند والد مولف، «شیخ محمدجعفر شریعتمدار» است. شیخ علی کتاب پدرش را با عبارات «اصل اصل» به زبان فارسی شرح کرده است.

کتاب در شب سه شنبه ۱۷ صفر سال ۱۲۵۸ه-.ق. پایان یافته است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آیت الله العظمی مرعشی نجفی (ره)» به شماره ۳۸۷۴ در ۳۷ برگ از ۹۸ برگ مجموعه، موجود است.

این نسخه به خط مولف در حواشی تصحیح و اضافات دارد.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۵۷. الفصوص فی شرح الدره النجفیه

گفته می شود، مرحوم شیخ علی شریعتمدار، سه بار کتاب «الدره النجفیه» «سید بحرالعلوم» را شرح کرده است. یکی از آنها با عنوان «الصره الخفیه» معرفی گردید. دومی را «آقابزرگ» با همین عنوان فوق معرفی کرده است. سومی با عنوان «فصوص فیروزجات...» متعاقباً خواهد آمد.

نسخه های خطی:

هیچ گزارشی از نسخ خطی آن در دست نیست.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۵۸. فصوص فیروزجات خفیه خاتم نکات شرح الدره النجفیه (نصوص فیروزجات)

«الدره النجفیه» کتاب فقهی «سید محمدمهدی بحرالعلوم» است. «شیخ محمد بن حسن طوسی مشهدی» آن را با عنوان «الفیروزجات الطوسیه» یا «الفیروزجه الطوسیه» شرح کرده است.

شیخ علی شریعتمدار بر همان منوال طوسی، دوباره «الدره النجفیه» را به زبان عربی شرح کرده و اشتباهات «فیروزجات» را نیز برطرف نموده است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آیت الله العظمی مرعشی نجفی (ره)» به شماره ۳۰۹۱ در ۲۶۳ برگ، به خط «علی اکبر بن نصرالله»، کتابت سال ۱۲۷۷ه-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مجلس شورای اسلامی» به شماره ۲/۱۴۵۲۰ در ۴۷ برگ، آخرش ناقص، موجود است.

کتاب در حاشیه تصحیح شده است. مولف در حاشیه ی برگ دوم و سوم، وصیت نامه خود را به سال ۱۲۷۹ و ۱۳۰۲ ه-.ق. نوشته است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۵۹. الفصول

نسخه های خطی:

هیچ گزارشی از نسخ خطی آن در دست نیست.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۶۰. فلك المتفقهین

مرحوم «معلم حبیب آبادی» در «مکارم الآثار» از این اثر مولف خبر داده است.

نسخه های خطی:

هیچ گزارشی از نسخ خطی آن در دست نیست.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۶۱. قطب العباده

از گزارش مرحوم «معلم حبیب آبادی» چنین استفاده می شود که شیخ علی شریعتمدار، کتابی با عنوان فوق دارد.

نسخه های خطی:

هیچ گزارشی از نسخ خطی آن در دست نیست.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۶۲. الکشکول

چنانچه از نام کتاب نیز پیداست، کشکول، کتابی است از موضوعات متفرقه، شامل مباحثی در اعتقادات، فقه، حدیث، تاریخ و ادبیات عرب.

مولف این مطالب را با عناوین «قبسه قبسه» تنظیم کرده و هر آنچه خود تحقیق کرده یا از دیگران نقل نموده، به زبان عربی و فارسی نوشته است.

او در این اثر، به بسیاری از پرسش های فقهی، اصولی و عقیدتی، پاسخ گفته است. هم چنین این کشکول مطالب پراکنده اما ارزشمندی دارد که در شناخت معاصران مولف و شرح احوال وی و خاندانش بسیار مفید است.

نسخه، ذیل جلد اول کشکول است. اما دیگر مجلدات آن در دست نیست. مولف یک اثر دیگر با عنوان «کشکول» دارد که با «کشکول» فوق متفاوت است. از این رو جداگانه معرفی می گردد.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی از این کشکول که ظاهراً جلد اول آن است، در «کتابخانه ی آیت الله العظمی مرعشی نجفی (ره)» به شماره ۳۰۹۳ در ۱۶۹ برگ موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۶۳. کشکول

اثر دیگری از مولف است به زبان عربی، که به احتمال زیاد با کشکول قبلی متفاوت است.

مولف این کشکول را یک سال پیش از فوتش به پایان برده است.

او در این کشکول، اشعار و فوائد متفرقه فراوانی آورده و در آغاز و انجامش، «اجوبه المسائل المهنائیه» «علامه حلی» و فرزندش «فخرالمحققین» را ذکر کرده است.

نسخه های خطی:

۲ نسخه ی خطی از این کشکول در «کتابخانه ی آیت الله العظمی مرعشی نجفی (ره)» موجود است. یکی از آنها به خط مولف است.

نسخه ها عبارت اند از: شماره ۳۸۷۵ در ۱۰۱ برگ، به خط مولف و شماره ۳۰۹۴ در ۱۰۳ برگ، به خط «جواد بن محمدرضا بن شیخ علی شریعتمدار» (نوه ی مولف) به سال ۱۳۶۰ه-.ق.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۶۴. کنز التفاسیر فی المفردات القرآنیه (کنوز التفاسیر)

کنز التفاسیر، فرهنگ لغات قرآن به ترتیب حرف اول کلمات است.

مولف در این اثر ضمن رعایت تلفظ کلمات، نام سوره و جزء مربوط به کلمه را یادآوری کرده و درباره ی آن شرح و توضیح لازم را در اختیار قرار می دهد.

او این کتاب را به دستور پدرش تالیف کرده و از سال ۱۲۵۹ه-.ق. آغاز و سال ۱۲۶۵ه-.ق. آن را به پایان برده است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آیت الله العظمی مرعشی نجفی (ره)» به شماره ۲۲۲۷ در ۱۸۶ برگ موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۶۵. کنز درر الاحکام

بنا به نوشته ی «علی فرخ» در کتاب «شرح احوال علمای خاندان شریعتمدار» مولف، کتاب «کنز درر الاحکام» را در شرح «درر الاحکام» نوشته است.

«درر الاحکام» کتابی بود، شامل ۱۵ علم از موضوعات مختلف مانند: نحو، صرف، معانی، لغت و...

براساس همین گزارش و دیگر گزارش های موجود، شیخ علی شریعتمدار سه عنوان کتاب دارد که نام آنها با «کنزالدرر» آغاز می گردد.

نسخه های خطی:

هیچ گزارشی از نسخ خطی آن در دست نیست.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۶۶. کنز الدرر الایتام فی شرح لؤلؤ الاحکام

این کتاب در دو جلد و به زبان عربی نوشته شده است. در واقع کنز الدرر شرح مفصلی است بر کتاب دیگر مولف با عنوان «الدرر الایتام» که آن را به نظم و در علم فقه سروده است.

جلد اول آن حاوی مباحث صلات و مشتمل بر فن اول از فنون مقدمه کتاب در قواعد اصول است. او این جلد را در ۱۸ ربیع الاول ۱۳۰۰ه–.ق. به پایان برده است.

جلد دوم آن شامل کتاب نکاح تا مواریث است.

نسخه های خطی:

۳ نسخه ی خطی از جلد اول آن در «کتابخانه ی آیت الله العظمی مرعشی نجفی (ره)» به شماره ۳۰۹۶ در ۱۷۹ برگ، شماره ۳۸۷۸ در ۱۴۰ برگ و شماره ۴۷۱۳ در ۳۲۹ برگ موجود است.

۳ نسخه ی خطی نیز از جلد دوم آن، ایضاً در «کتابخانه ی آیت الله العظمی مرعشی نجفی (ره)» به شماره ۴۱۱۱ در ۷ برگ، شماره ۳۸۶۲ در ۱۴۲ برگ و شماره ۳۰۹۶ در ۱۷۹ برگ (همراه با جلد اول) موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۶۷. کنز الدرر

بنا به نوشته ی «علی فرخ» در «شرح احوال علمای خاندان شریعتمدار»، گویا مولف، کتاب دیگری با عنوان «کنز الدرر» یا «کنز الدر» دارد که موضوع آن علم نحو است.

براساس همین گزارش، «کنز الدرری» که در علم نحو نوشته شده است، به زبان فارسی است. اما وی منبع اطلاعات خود را در

اختیار قرار نداده است.

نسخه های خطی:

هیچ گزارشی از نسخ خطی آن در دست نیست.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۶۸. کنز اللئالی

نسخه های خطی:

هیچ گزارشی از نسخ خطی آن در دست نیست.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۶۹. کنوز الرموز

بنا به گفته ی «آقابزرگ»، کتاب استدلالی مفصلی است در علم فقه. گویا از کتاب «رموز الکنوز» مولف گسترده تر است.

نسخه های خطی:

هیچ گزارشی از نسخ خطی آن در دست نیست.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۷۰. لب الاسلام فی شرح لؤلؤ الاحکام

لب الاسلام یک اثر فقهی به زبان عربی و شرح استدلالی مفصل بر کتاب «لؤلؤ الاحکام» پدرش، «شیخ محمدجعفر شریعتمدار» است.

این شرح در چند جلد تدوین شده است. اما همه ی مجلدات آن در دسترس نیست. فقط از جلد اول و چهارم آن در «کتابخانه ی آیت الله العظمی مرعشی نجفی (ره)» گزارش در اختیار داریم.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی از جلد اول آن در «کتابخانه ی آیت الله العظمی مرعشی نجفی (ره)» به شماره ۳۸۷۹ در ۲۲۳ برگ، و به خط مولف موجود است.

نسخه ی حاضر شامل مباحث طهارت تا احکام وضوء است. مولف در پایان این جلد، سلسله ی شیوخ اجازه ی خود را به زبان فارسی در چند برگ نوشته است.

تاریخ اتمام آن شب بیستم شعبان ۱۳۰۸ه-.ق. است.

۱ نسخه ی خطی از جلد چهارم آن در «کتابخانه ی آیت الله العظمی مرعشی نجفی (ره)» به شماره ۳۸۸۰ در ۲۴۲ برگ و شامل احکام نجاسات و مقداری از مباحث کتاب حج، موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۷۱. لب الاسلام

گویا مولف اثر دیگری با عنوان «لب الاسلام» به زبان فارسی دارد که موضوع آن مسائل اعتقادی، فروع دین، اصول اخلاق اسلامی و مباحثی درباره ی عالم برزخ و دوزخ است.

این اثر در سه بخش با عبارت «عالم» تنظیم گردیده است. عالم اول به اصول دین، عالم دوم به فروع دین و عالم سوم به اصول اخلاق اختصاص دارد.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آیت الله العظمی مرعشی نجفی (ره)» به شماره ۳۸۷۳ در ۹۱ برگ، کتابت سال ۱۳۰۹ه-.ق. موجود است.

احتمالاً این نسخه نیز اصل و به خط مولف می باشد.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۷۲. لؤلؤ الاحکام (منظومه فی الفقه)

مرحوم «آقابزرگ»، این رساله را در علم فقه معرفی کرده است. براساس همین گزارش، لؤلؤ الاحکام، اشعار منظومی است که تمام ابواب فقه را شامل می شود.

در واقع او کل فقه اسلامی «شیعه» را از بحث طهارت تا دیات، به نظم آورده و در این مجموعه سروده است. «آقابزرگ» آن را ذیل عنوان «منظومه فی الفقه» آورده است.

نسخه های خطی:

به گزارش «آقابزرگ»، یک نسخه ی خطی از این منظومه، در «کتابخانه ی عبود شیخ حسن صالحی» در «کربلا» موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۷۳. المبدأ و المآل (مبداء المآل)

مرحوم شیخ علی شریعتمدار، چند اثر در علم رجال و حدیث دارد. او در این اثر، «نقد الرجال» «تفرشی» را محور قرار داده و ضمن شرح آن، به توضیح و شرح رجال حدیث پرداخته است.

مولف در این کتاب برخی از اسامی مشکل را با ضبط و چگونگی تلفظ آن آورده و با عناوین «بیان بیان» به توضیح آنها اقدام ورزیده است.

ظاهراً مولف در سال ۱۲۸۳ه-.ق. به تالیف آن اشتغال داشته است. اما تاریخ پایان آن مشخص نیست.

کتاب به زبان عربی است و ظاهراً فقط یک نسخه ی اصل به خط خودش وجود دارد.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آیت الله العظمی مرعشی نجفی (ره)» به شماره ۳۲۸۳ در ۵۲۷ برگ موجود است.

این نسخه در حواشی تصحیح و اضافات دارد.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۷۴. مبدا الآمال فی قواعد الحدیث و الدرایه و الرجال

مبدا الآمال رساله ی مختصری در قواعد علوم درایه، حدیث و علم رجال است.

مولف آن را در چهار مقدمه و سه کتاب تنظیم کرده و در شب شانزدهم جمادی الاول ۱۳۰۲ه-.ق. به پایان برده است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آیت الله العظمی مرعشی نجفی (ره)» به شماره ۴۶۵۹ در ۲۴۰ برگ موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۷۵. مجالس

این اثر به زبان فارسی و در موضوع اعتقادات است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مجلس شورای اسلامی» به شماره ۱/۱۴۵۲۰ در ۵۸ برگ، کتابت سال ۱۲۵۰ ه-.ق. موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۷۶. مثنوی بوستان

همان کتاب بوستان یا اصلاح و تکمیل «درج المضامین» است. پیش تر درباره ی آن توضیح داده شد. به بوستان و اصلاح مراجعه شود.

۷۷. محکمه شورای محمدی

این اثر فقهی، شامل چهارده باب از ابواب فقه و اصول دین است. این ابواب عبارت انـد از: توحیـد، عدل، نبوت، امامت، معاد، و خاتمه در اخلاق، طهارت، نماز، روزه، جهاد، قضا، شهادات، حدود، قصاص، دیات، همراه با مقداری از اشعار مولف.

نسخه های خطی:

بنابه گزارش «آقابزرگ» ۱ نسخه ی ناقص خطی در «کتابخانه دانشگاه تهران» به شماره **۴۳۱۰** موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۷۸. مدار المغمومین فی مزار المعصومین (ع)

رساله ای است به زبان عربی، در خصوص مزار و محل دفن ائمه معصومین علیهم السلام و سوگواری برای آن ها.

نسخه های خطی:

هیچ گزارشی از نسخ خطی آن در دست نیست.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۷۹. المدینه فی شرح المغنیه

مرحوم «ملا محمدجعفر شـریعتمدار»، والد شـیخ علی، کتابی با عنوان «المغنیه» در تشخیص وقت شرعی و قبله نوشته است. وی کتاب والدش را شرح کرده و نظر نجومی و فقهی خود را نیز بدان افزوده است.

نسخه های خطی:

هیچ گزارشی از نسخ خطی آن در دست نیست.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۸۰. مرشد الراشدین

این رسـاله نیز در اخلاق، اصول دین و کلام به زبان فارسـی نوشـته شـده است. «آقابزرگ» آن را از «غایه الآمال» مولف نقل

کرده است.

نسخه های خطی:

هیچ گزارشی از نسخ خطی آن در دست نیست.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۸۱. مصباح الانام فی علم الکلام

همان گونه که از نام کتاب هویداست، مولف آن را در علم کلام نوشته است. این رساله شاید به زبان عربی است. «آقابزرگ» آن را از «غایه الآمال» مولف نقل می کند.

نسخه های خطی:

هیچ گزارشی از نسخ خطی آن در دست نیست.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۸۲. مصباح الدلاله

مولف این رساله را در موضوع منطق نوشته است.

نسخه های خطی:

هیچ گزارشی از نسخ خطی آن در دست نیست.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۸۳. مصباح الطالب

این رساله به زبان فارسی است و برخی از مسائل نجوم را در برمی گیرد.

نسخه های خطی:

هیچ گزارشی از نسخ خطی آن در دست نیست.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۸۴. مطالع البکور من الایام و دهر الدهور

این رساله در واقع حاشیه ای است بر کتاب وقت و قبله ی «الروضه البهیه» «شهید ثانی». مرحوم شیخ علی ضمن شرح و تعلیقه بر آن، نظر فقهی و فلکی خود را نیز ابراز کرده است.

نسخه های خطی:

بنا به گزارش «آقابزرگ»، یک نسخه ی خطی از این تعلیقه، در «کتابخانه ی عبود شیخ حسن صالحی» در «کربلا» موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۸۵. ملین العابرین

از جزئیات این اثر اطلاع زیادی در دست نیست. ظاهراً رساله ی مبسوطی است در اخلاق، عقاید و مسائل متفرقه که مولف آن را با عنوان «حق الیقین» خلاصه کرده است.

نسخه های خطی:

هیچ گزارشی از نسخ خطی آن در دست نیست.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۸۶. منتخب الاقوال فی اجمال احوال الرجال

همان گونه که از نام کتاب آشکار است، مولف در اینجا سعی کرده است خلاصه و منتخبی از احوال رجال را به صورت

بسیار مختصر بیان کند. او این کتاب را در زمره ی آثار خود در کتاب «غایه الآمال» معرفی کرده است.

نسخه های خطی:

هیچ گزارشی از نسخ خطی آن در دست نیست.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۸۷. منتهی (منتقی) الآمال فی قواعد علم الرجال

مولف این اثر را در قواعد علم رجال و بیان اصطلاحات و مشکلات آن نوشته است.

کتاب در سه بخش و هر بخش در چند باب تنظیم شده است. این سه بخش شامل اصطلاحات سه علم رجال، حدیث و درایه است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آیت الله العظمی مرعشی نجفی (ره)» به شماره ۳۰۹۰ در ۱۵۶ برگ موجود است. این نسخه در حاشیه تصحیح و اضافه شده است.

احتمالاً کتاب تمام نشده و بخش هایی از آن در این نسخه وجود ندارد.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۸۸. منجیه العباد عن البلایا فی البلاد

این رساله درباره ی بلایا و بیماری های فراگیر مانند طاعون و وبا است. مولف سعی کرده است راه های پیش گیری و نجات از آن بلایا را بیاموزد.

نسخه های خطی:

هیچ گزارشی از نسخ خطی آن در دست نیست.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۸۹. منظومه در تجوید

این منظومه به زبان فارسی و در ۴ برگ به سال ۱۲۸۰ه-.ق. سروده شده است. تعداد ابیات آن ۹۲ بیت است. موضوع این منظومه تجوید قرآن است.

به نظر می رسد این منظومه همان کتاب «بوستان» مولف که در ذیل اصلاح و تکمیل درج المضامین» و «الدرر النثار فی شرح تجوید...» توضیح داده شد، است. باوجود این به دلیل اینکه در منابع مختلف، جداگانه معرفی شده بود، ما نیز مستقل ذکر کردیم.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی اصل به خط مولف در «کتابخانه ی آیت الله العظمی مرعشی نجفی (ره)» به شماره ۳۰۸۶ در ۴ برگ به شماره ۳۰۸۹ موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۹۰. منقح البراهین

نسخه های خطی:

هیچ گزارشی از نسخ خطی آن در دست نیست.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۹۱. منهاج الدرایه

کتاب منهاج الدرایه یک اثر فقهی به زبان فارسی است. به گفته ی مولف در «غایه الآمال» این اثر شامل مباحث طهارت، صلات، خمس، زکات، صوم، اعتکاف، حج، جهاد، وقوف، صدقات، سکنا، عمری، هبه، وصیت، نکاح، سبق، رمایه، تجارت، دین (قرض)، شفعه، رهن، تفلیس، حجر، ضمان، صلح، شرکت، مضاربه، مزارعه، مساقات، اجاره، وکالت، ودیعه و عاریه است.

نسخه های خطی:

هیچ گزارشی از نسخ خطی آن در دست نیست.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۹۲. المواهب السنیه فی شرح التبصره العلیه

«تبصره المتعلمین» یکی از کتاب های مختصر و بسیار مهم فقهی «علامه حلی» است. بسیاری از دانشمندان و فقها آن را شرح کرده اند. مرحوم شیخ علی شریعتمداری نیز آن را به صورت شرح مزجی (مخلوط با متن)، شرح کرده است.

این شرح در چند جلد تدوین شده است. اما همه ی مجلدات آن در دسترس نیست. فقط جلدهای اول، سوم و چهارم در «کتابخانه ی آیت الله العظمی مرعشی نجفی (ره)» گزارش شده است.

نسخه های خطی:

۲ نسخه ی خطی از جلد اول آن در «کتابخانه ی آیت الله العظمی مرعشی نجفی (ره)» به شماره ۳۰۹۷ در ۱۳۵ برگ و شماره ۳۸۷۶ در ۸۸ برگ و به خط مولف موجود است.

جلد سوم و چهارم آن نیز که شامل مباحث تیمم تا لباس مصلی است در «کتابخانه ی آیت الله العظمی مرعشی نجفی (ره)» به شماره ۳۰۹۷ نگهداری می شود. این نسخه به تاریخ ۱۳۰۶ه‍.ق. تالیف گردیده است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۹۳. موجز المسائل

کتابی است در علم نحو به زبان فارسی. مولف آن را بسیار مختصر نوشته و از این رو «موجز» نامیده است.

وی قواعد علم نحو را همراه با مثال و تطبیق آنها با قواعد مربوط، تدوین کرده است. سال پایان آن ۷ محرم ۱۲۶۷ه‍.ق. است.

نسخه های خطی:

از این اثر فقط یک نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آیت الله العظمی مرعشی نجفی (ره)» به شماره ۳۸۷۰ در ۲۴۵ برگ موجود است.

نسخه به خط مولف و در حواشی تصحیح و اضافات دارد.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۹۴. الموضحه فی تصحیح جل الاسانید الشایعه فی تهذیب الاحکام و غیره

مرحوم شیخ علی، این رساله را نیز در کتاب «غایه الآمال» معرفی کرده است. ظاهراً هدف مولف از نوشتن این رساله، تصحیح اسانید کتاب «تهذیب الاحکام» «شیخ الطائفه»، «شیخ طوسی» است.

نسخه های خطی:

هیچ گزارشی از نسخ خطی آن در دست نیست.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۹۵. نتائج الماثور فی ترجمه جنه السرور

همان طور که از نام این اثر می توان فهمید، ترجمه کتاب دیگر مولف به زبان فارسی است.

مولف کتابی با عنوان «جنه السرور فی تحقیق کیفیه زیارت العاشور» دارد که روش های مختلف خواندن زیارت عاشورا را مورد بررسی قرار داده است. از آنجا که اثر یاد شده به زبان عربی بود، آن را ترجمه کرده است تا فارسی زبانان نیز از آن بهره ببرند.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آیت الله العظمی مرعشی نجفی (ره)» به شماره ۳۰۹۰ در ۲۱ برگ موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۹۶. نتیجه النتائج

خلاصه ای از کتاب «نتائج الماثور» مولف است. پیش تر گفته شد که «نتائج الماثور» ترجمه «جنه السرور» در کیفیت خواندن زیارت عاشوراست.

نسخه های خطی:

هیچ گزارشی از نسخ خطی آن در دست نیست.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۹۷. نثر الدرر الایتام

مولف این اثر را در تفسیر آیات احکام نوشته است. به عبارتی نثرالدرر هم کتاب تفسیری است و هم کتاب فقهی.

پس از نگارش کتاب، مولف آن را با عنوان «الدرر الایتام» خلاصه کرده است.

نسخه های خطی:

هیچ گزارشی از نسخ خطی آن در دست نیست.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۹۸. نجاست اهل کتاب

نسخه های خطی:

هیچ گزارشی از نسخ خطی آن در دست نیست.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۹۹. نخبه الاحکام

بنا به نقل «آقابزرگ» از کتاب «غایه الآمال» مولف، نخبه الاحکام منظومه ای است که از کتاب دیگرش به نام «الدرر الایتام» انتخاب کرده و مقدار دیگری از منتخبات از سایر آثارش در علوم مختلف است.

براساس این گزارش، «الدرر الایتام» نظم «اللمعه الدمشقیه» است.

نسخه های خطی:

هیچ گزارشی از نسخ خطی آن در دست نیست.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۱۰۰. النخبه العراقیه

این رساله، ترجمه ی رساله ی دیگر مولف به نام «مدار المغمومین فی مزار المعصومین» است. بنابراین موضوع آن زیارت نامه معصومین علیهم السلام است.

نسخه های خطی:

هیچ گزارشی از نسخ خطی آن در دست نیست.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۱۰۱. نقل مجلس

شیخ علی شریعتمداری، در کتابش «غایه الآمال» می گوید: این نخستین کتاب است که در سن ۱۲ سالگی نوشتم.

نقل مجلس، کتابچه مختصری است در علم صرف براساس ترتیب کتاب «امثله» «میر سید شریف جرجانی». اما او این کتابچه را به زبان فارسی و برای افراد مبتدی نوشته است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آیت الله العظمی مرعشی نجفی (ره)» به شماره ۳۸۷۰ در ۸ برگ موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی خصوصی طبسی حائری» در «قم» به شماره ۷۷۱ موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۱۰۲. نور المشارق و المغارب (نور المشارق فی مواعظ الخلائق)

نور المشـارق حـاوی مطالب متفرقه و در موضوعات متعـدد است. این اثر به زبان عربی و شامل مباحثی از اعتقادات، صـفات و اخلاـق نیکو در برابر صـفات زشت، فضایـل و منـاقب ائمه اطهـار سـلام الله علیهم اجمعین و مصائب حضـرت امام حسـین علیه السلام.

ظاهراً تالیف این کتاب ناتمام مانده است. کتاب مشتمل بر پنج «مشرب» است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی اصل به خط مولف در «کتابخانه ی آیت الله العظمی مرعشی نجفی (ره)» به شماره ۳۸۷۱ در ۲۸۳ برگ، با اضافاتی در حاشیه و چند خطبه از منشات مولف در ابتدای نسخه، موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۱۰۳. نور الیقین

به گفته ی مولف در کتاب «غایه الآمال» این رساله در موضوع کلام و اصول دین است. نورالیقین از رساله «حق الیقین» مولف مفصل تر است.

نسخه های خطی:

هیچ گزارشی از نسخ خطی آن در دست نیست.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۱۰۴. نهایه الآمال

براساس گزارش مرحوم «معلم حبیب آبادی» در «مکارم الآثار»، شیخ علی این اثر را تدوین کرده است.

نسخه های خطی:

هیچ گزارشی از نسخ خطی آن در دست نیست.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۱۰۵. هدایه الانام للخواص فضلاً عن العوام

کتاب هدایه الانام، اثری است فقهی به زبان فارسی که مولف آن را در زمان حیات استادش «شیخ انصاری» به رشته تحریر درآورده است.

او در این کتاب، مسائل ضروری دین، از جمله تقلید، طهارت، صلات، روزه و نکاح را مورد بحث قرار داده و نظر شرع را بیان کرده است.

نسخه های خطی:

۲ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آیت الله العظمی مرعشی نجفی (ره)» به شماره ۳۸۶۹ در ۱۱۳ برگ و شماره ۳۸۷۲ به خط مولف موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

منابع:

آیینه جهان نما (خطی) ۲/۲۰۰-۲۳۱ (به صورت پراکنده)؛ اثر آفرینان ۳/۳۳۶؛ الاعلام زرکلی ۵/۱۷۱؛ اعیان الشیعه ۸/۳۰۹-۳۱۰؛ تاریخ بیداری ایرانیان ۱۴۵-۱۵۰؛ تذکره ی شاعران فارسی سرا ۸۸؛ تراجم الرجال ۱/۳۸۴؛ چهل سال خاطرات حسن اعظم قدسی ۱/۵۵-۵۹؛ تاریخ ایران ۲۰۱، ۷۵۵؛ دائرهالمعارف تشیع ۲/۱۰۴-۱۰۵؛ الذریعه ۱/۴۱، ۵۱، ۴۸۹ و ۲/۴۶۳، ۴۹۳ و ۳/۳۶، ۸۸-۸۹، ۱۵۲، ۱۵۵، ۳۷۹ و ۴/۴۰ و ۵/۷۵، ۱۵۸، ۲۸۱ و ۶/۳۴ و ۷/۴۱، ۷۵ و ۸/۶۵، ۱۱۷، ۱۱۹، ۱۶۲ و ۱۰/۵۵، ۶۰ و ۱۱/۲۵۱ و ۱۵/۳۹، ۲۴۸، ۲۶۷، ۳۲۵، ۳۴۰، ۳۶۸، ۳۷۳ و ۱۶/۳، ۲۳۳، ۲۳۵ و ۱۸/۷۵، ۱۴۹، ۱۷۳ و ۱۹/۴۸ و ۲۰/۱۵۶، ۲۴۱، ۲۵۰، ۳۰۶ و ۲۱/۱۰۲، ۱۰۶، ۱۱۲، ۱۴۵ و ۲۲/۳۷۵ و ۲۳/۱۹، ۱۲۵، ۱۲۸، ۱۵۰، ۱۶۰، ۲۳۹، ۲۵۲، ۲۶۸ و ۲۴/۴۷، ۵۲، ۹۲، ۹۷، ۲۹۴، ۳۸۷؛ ریحانه الادب ۳/۲۱۰؛ زندگی نامه و شخصیت شیخ انصاری ۳۴۱؛ شرح احوال علمای خاندان شریعتمداری ۱۱۵-۱۵۱؛ شرح حال رجال ایران ۶/۲۲۴؛ علماء معاصر (معاصرین) ۳۳۷، ۴۷۰؛ طبقات اعلام الشیعه (نقباء البشر) ۴/۱۳۶۴؛ فرزانگان مازندران ۱/۴۸-۵۲؛ فرهنگ بزرگان اسلام و

ایران ۳۸۸؛ فرهنگ رجال و مشاهیر تاریخ معاصر ایران ۱/۳۶۰؛ فهرست نسخه های خطی فارسی ۶/۴۰۹۰، فهرست واره کتاب های فارسی ۱/۵۶۲ و ۳/۱۸۱۰ و ۵/۳۵۰۶؛ گنجینه ی دانشمندان ۶/۴۰۷؛ لغت نامه ی دهخدا (ذیل علی) ۲۷۶؛ المآثر و الآثار ۱/۲۰۱، ۱۴۹؛ مرآه الشرق ۲/۹۰۹-۹۱۵؛ مرزداران فقاهت ۱۳۷؛ معجم التراث الکلامی ۲/۴۴۳ و ۳/۱۲۳، ۲۴۷، ۳۲۸، ۳۳۰ و ۴/۲۵۲، ۲۹۴، ۳۱۷، ۳۱۸، ۳۸۵، ۵۵۸-۵۵۹ و ۵/۶۰، ۱۲۷، ۳۰۴؛ معجم المولفین ۳/۱۹۲؛ معجم رجال الفکر و الادب فی النجف ۱-۱۳۳-۱۱۴؛ معجم طبقات المتکلمین ۵/۳۲۸-۳۲۹؛ معجم مولفی الشیعه ۲۴؛ مکارم الآثار ۱/۸۳ و ۴/۱۶۶۹؛ موسوعه طبقات الفقهاء ۱۴/۴۴۳؛ مولفین کتب چاپی فارسی و عربی ۴/۱۶۱-۱۶۲؛ یادداشت های مینوی ۱/۲۵۸، ۲۶۰، ۳۲۸، ۳۴۳.

«علی بن محمد حسینی استرآبادی»

قرن ؟ ه-.ق.

درباره ی شرح زندگانی و آثار «شرف الدین علی بن صدر الدین محمد حسینی استرآبادی»، هیچ اطلاعی در دست نیست.

فقط فهرست نسخه های خطی کتابخانه ی ملی ملک، از یک اثر در «شرح خلاصه الحساب» به نام وی خبر داده است.

در این گزارش از زمان حیات وی مطلبی به دست نیامد. لیکن زمان تالیف کتاب براساس گزارش فهرست، سال ۱۰۷۹ه-.ق. است.

اگر این تاریخ صحیح باشد، مولف از علمای قرن ۱۱ه-.ق. به شمار خواهد رفت.

هم چنین، در صورت صحت اطلاعات ارایه شده از سوی فهرست نویس، محل تالیف نسخه، «کشمیر» تعیین شده است. بنابراین شرف الدین علی بن صدر الدین محمد حسینی استرآبادی، از علمایی است که به «هند» و «کشمیر» مهاجرت کرده و این اثر را در آنجا به رشته تحریر درآورده است.

آثار:

شرح خلاصه الحساب

شرح مختصری است بر «خلاصه الحساب»، شاید «شیخ بهاء الدین عاملی»، که به زبان فارسی نگاشته است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی به دست خط مولف در «کتابخانه ی ملی ملک» «تهران» به شماره ۳۰۸۱ در ۶۹ برگ موجود است.

این نسخه به خط مولف و در «کشمیر» به سال ۱۰۷۹ ه-.ق. تالیف شده است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

منابع:

فهرست نسخه های خطی کتابخانه ی ملی ملک ۳/۵۰۱.

«علی بن محمدحسین استرآبادی»

قرن ۱۳ ه-.ق.

از زندگانی و شرح آثار «علی بن محمدحسین استرآبادی» نیز هیچ اطلاعی در دست نیست.

براساس گزارش «فهرست نسخه های خطی کتابخانه ی ملی جمهوری اسلامی ایران»، او از دانشمندان قرن سیزدهم ه-. ق. و نویسنده یک رساله در اصول دین با عنوان «عرشیه محمدیه» به زبان فارسی است.

آثار:

عرشیه محمدیه

این رساله در شرح حدیث علم است. نویسنده در ضمن شرح حدیث، اصول پنج گانه «شیعه» را نیز مورد توجه و مداقه قرار داده است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی ملی جمهوری اسلامی ایران» به شماره ۶۵۳/ف در ۱۰۵ برگ، کتابت و تالیف قرن ۱۳ه-.ق. موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

منابع:

فهرست نسخه های خطی کتابخانه ی ملی جمهوری اسلامی ایران ۲/۱۵۷؛ معجم التراث الکلامی ۴/۲۲۶.

«علی بن محمد زبحی جرجانی»

قرن ۵ ه-.ق.

«ابوالحسن علی بن محمد (ابومحمد) بن عبدالله بن علی بن حسن بن زکریا جرجانی»، عالم، محدث و حافظ، دایی حافظ «عبدالله بن یوسف جرجانی» و از متولدین «زبح» است.

«زبح» از توابع «جرجان» قدیم بود. ابوالحسن علی زبحی، پس از سال های ۳۹۰ه-.ق. در آنجا دیده به جهان گشود. او شاید در زادگاهش و «جرجان» تحصیل کرد. سپس راهی شهرهای دیگر اسلامی گردید و از استادان بزرگ بهره برد.

زبحی از «علی بن محمد مودب»، «عبدالواحد بن محمد منیری»، «قاضی ابوبکر حیری»، «ابوسعید صیرفی»، «عبدالله بن عبدالرحمن بنانی حرضی» و «حافظ حمزه سهمی جرجانی» علم و حدیث شنید.

«اسماعیل بن ابوصالح موذن و صاعد بن سیار» و جمعی دیگر از وی نقل می کنند.

ابوالحسن علی زبحی پس از دانش اندوزی به زادگاهش «جرجان» بازگشت. پس از مدتی به «خراسان» رفت و اواخر عمرش را در «هرات» گذراند. او ۷۶ سال عمر کرد. از این رو تاریخ وفاتش را سال ۴۶۷ه-.ق. ذکر کرده اند. اما صاحب «معجم البلدان» سال وفاتش را ۴۰۸ه-.ق. نوشته است. در «تبصره المتنبه» سال وفاتش ۴۲۸ه-.ق. ذکر شده است.

آثار:

تاریخ جرجان

نسخه های خطی:

هیچ گزارشی از نسخ خطی آن در دست نیست.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

منابع:

اثرآفرینان ۳/۱۶۶؛ الانساب سمعانی ۶/۲۴۰؛ تبصره المتنبه ۲/۶۶۰-۶۶۱؛ سیر اعلام النبلاء ۱۸/۳۶۴-۳۶۵؛ کشف الظنون ۱/۲۹۰؛ اللباب ۲/۵۸؛ لغت نامه ی دهخدا (ذیل زبحی) ۱۶۴؛ معجم البلدان ۳/۱۴۶؛ هدیه العارفین ۱/۶۹۲.

«سید علی بن محمد جرجانی»

۷۲۰-۸۱۶ه-.ق.

«میر سید شریف، علی بن محمد جرجانی» از ادبا و متکلمین پرآوازه ی نیمه دوم قرن هشتم و اوایل قرن نهم ه-.ق. است.

شهرت این دانشمند جرجانی، نه تنها میان همه ی فِرَق و مذاهب اسلامی پراکنده است، بلکه می توان گفت وی شهرتی جهانی دارد.

گفته می شود میر سید شریف جرجانی، در روستای «طاغو» (در الاعلام تاکو و در اثرآفرینان طاعو) از توابع «استرآباد»، به سال ۷۴۰ه-.ق. دیده به جهان گشود.

دوران کودکی و محل تحصیل مقدمات علوم، مورد اختلاف است. برخی معتقدند که وی در کودکی همراه خانواده به «شیراز» سفر کرد و هم در آنجا تحصیل نمود.

برخی دیگر تحصیلات وی را در زادگـاهش «استرآبـاد» و «قاهره» می داننـد. این دسـته بر این باورنـد که زمینه سـفر میر سـید شریف به «شیراز»، پس از بازگشت از «قاهره» و ملاقات وی با «جلال الدین شاه شجاع بن مظفر» متوفای ۷۸۶ه-.ق. فراهم آمد.

داستان از ایـن قرار اسـت که به نظر برخی وی «شـرح شمسـیه» و «شـرح مطـالع» را نزد «قطب الـدین رازی» متوفـای ۷۶۶ه-.ق. فراگرفت. امـا جمع دیگری می گوینـد به دلیل سالخوردگی «قطب الـدین رازی»، وی امکان دانش انـدوزی از «رازی» را پیـدا نکرد. بلکه به راهنمـایی وی، عـازم «قـاهره» شـد تـا از «میر محمود بن مبـارک شـاه بخاری» معروف به «میرک بخاری» متوفای ۷۷۵ه-.ق. بهره بگیرد.

«میرک بخاری»، از شاگردان برجسـته ی «قطب الـدین رازی» بود. میر سـید شـریف در سـفر خود به «قاهره»، با «شـمس الـدین قناری» متوفای ۸۳۴ه-.ق. آشـنا گشت. آنگاه در «قاهره»، «شـرح شمسـیه»، «شـرح مطالع» و «مواقف عضـد الـدین ایجی» را نزد «میرک بخـاری» خوانـد. او هم چنین ازمحضـر درس «اکمـل الـدین محمود بن محمود بـابرتی» متوفای ۷۸۶ه-.ق.، در «قاهره»، سود جست و «حاشیه الهدایه مرغینانی» را از وی فراگرفت.

عاقبت پس از ۴ سال توقف در «قاهره»، به زادگاهش «استرآباد» بازگشت. این هنگام او حدود ۳۹ سال داشت که «شاه شجاع» در قصـر زرد «استرآباد» فرود آمد. میر سـید شـریف توسط «سـعد الدین تفتازانی» به محضر وی معرفی گردید. «شاه شجاع» در همان ملاقات نخست، مقام علمی او را شناخت و قدومش را گرامی داشت. پس از این ماجرا، او میر سید شریف را همراه خود به «شیراز» برد.

جرجـانی در «شـیراز» مقامی بلنـد یافت و به مـدت ۱۰ سـال اسـتاد مسـلم و بی رقیب در «دارالشـفای فـارس» بود. تا اینکه «امیر تیمور» به سال ۷۸۹ه-.ق. به جنوب «ایران» حمله کرد و «فارس» را متصرف شد.

«تیمور» پس از تسخیر «شیراز»، مردانی، از جمله میر سید شریف جرجانی را با خود به «سمرقند» برد.

جرجـانی در آنجـا نیز مقـام رفیع خود را حفظ کرد و کرسـی تـدریس را برپا نمود. گفته می شود وی در آنجا با «سـعد الـدین تفتازانی» مناظره علمی کرد و بر او غلبه یافت. پس از این مناظره، صـدر مجلس «تیمور» از «تفتازانی» به جرجانی انتقال یافت و «تفتازانی» به خاطر این شکست، به مرگ زودرس مبتلا گشت.

به هر روی جرجانی پس از مرگ «تیمور» به سال ۸۰۷ه-.ق. خود را به «شیراز» رساند و حوزه ی درس خویش را مجدداً رونق بخشید.

گویـا در همین دوران «شـاه نعمت الله ولی» متوفـای ۸۳۴ه-.ق. به «شـیراز» سـفر کرد و مورد اسـتقبال میر سید شریف واقع شد. جرجانی از این زمان به عرفان و سیر و سلوک علاقه نشان داد و به نظر برخی، به طریقه ی «نقشبندیه» پیوست.

در خصوص مذهب میر سید شریف اختلاف زیاد است. برخی او را در اصول «اشعری» و در فروع «حنفی» دانسته اند.

دسته ای دیگر بر این باورند که میر سید شریف شیعه ی دوازده امامی بود.

«قاضی نورالله شوشتری» متوفای ۱۰۱۹ه‍-.ق.، بر «تشیع» وی اصرار دارد. او برای اثبات این مدعا شهادت «سید محمود نوربخش موسوی» (۷۹۵ – ۸۶۹ قمری) شاگرد و معاصر میر سید شریف و« محمد بن ابی جمهور احسایی» (در گذشته در حدود ۸۸۰ قمری) را گواه می آورد.

براساس این گزارش، تظاهر میر سید شریف جرجانی بر مذهب «حنفی»، به خاطر غلبه حاکمان «سنی» مذهب «تیموری» بود.

گویند «تیمور» از وی خواست که بر مبنای یکی از دو مذهب «شافعی» یا «حنفی» حکم کند. او نیز در اثر اصرار و الحاح مردم و حکام «حنفی» مذهب «سمرقند»، حکم برمبنای مذهب «حنفیه» را برگزید.

«آقابزرگ» نیز «تشیع» میر سید شریف را مسلم فرض کرده و علت این اختلاف را، گرایش برخی از فرزندان و نوادگان وی به «تسنن» می داند. او نیز از این اشکال جواب داده و علت گرایش میر سید شریف به مذهب «حنفی» را ظاهری و به دلیل غلبه حکام و قدرتمندان «سنی» مذهب بر مردم «ایران» دانسته است.

شاید از آثار میر سید شریف نیز بتوان به مذهب وی دست یافت. آثاری چون شرح تذکره ی «خواجه نصیر طوسی» و «شرح تجرید» «علامه حلی».

به هر حال میر سید شریف دانشمندی بس بزرگ و صاحب نام بود که پیروان هر ملت و مذهبی افتخار انتساب وی را به خود، مدعی بودند.

میر سید شریف شاگردان زیادی پرورید. از آن جمله پسرش «شمس الدین محمد بن علی جرجانی» متوفای ۸۳۸ه-.ق. را می توان نام برد.

هم چنین «مولانا حسن شاه بقال»، «سعد الدین اسعد دوانی»، «محیی الدین محمد کوشکناری انصاری»، «نور الدین علی بن ابراهیم جویمی شیرازی» (درگذشته به سال ۸۶۲ ه-.ق.)، «خواجه علی چاکردیزگی سمرقندی»، «محمد حاجی بن شیخ عمر بن محمود»، «شهاب الدین ابوالعباس احمد بن محمود» معروف به «ابن عربشاه (۷۹۱ - ۸۵۴ ه-.ق.)، «خواجه حافظ شیرازی»، «شیخ محمد بن ابی جمهور احسایی»، «سید محمد نوربخش»، «جلال الدین محمد بن عبدالعزیز «شافعی»، «شیخ منصور بن حسن کازرونی» و... از شاگردان نام آور میر سید شریف هستند.

میر سید شریف از پژوهشگران پرکاری است که آثار و تالیفات ارزشمندی را در عرصه های گوناگون علمی، همچون: تفسیر، کلام، منطق، فلسفه، عرفان، ادبیات عرب و علوم بلاغی، فقه و اصول، ریاضیات و نجوم و آثار دایرهالمعارفی (چند دانشی) از خود بر جای نهاده است.

شروح و حواشی وی بر آثار عقلی و نقلی علمای پیشین، از دقت نظر و تسلط او بر مباحث مطرح شده در این آثار حکایت دارد.

جرجانی در حاشیه ی نگاشته ها و شرح نگاشته های خود بیش از هر چیز کوشیده است ابهامات متن را بر طرف و منظور مولف را آشکار سازد.

او در آسان سازی و تفهیم مطالب با بهره گیری از بیانی بلیغ و شیوا چنان موفق است که بسیاری از آثار او به عنوان متن درسی و از جمله کتاب های رایج در میان طالبان علوم دینی در کشورهای مختلف اسلامی به شمار می رود.

آثار:

تا کنون بیش از ۹۴ اثر برای میر سید شریف شناسایی شده است. که از آن جمله موارد ذیل شرح داده می شود:

۱. آفریده اول

این اثر ظاهراً گزیده ای است از نوشته ها و گفته های میر سید شریف جرجانی درباره ی آفریده ی اول. توضیح اینکه میان حکما و اهل شرع، بر سر نخستین آفریده و نام آن اختلاف است. میر سید شریف سعی کرده به این سوال پاسخ دهد.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی دانشکدهی الاهیات و معارف اسلامی دانشگاه تهران» به شماره ۴/۱۵۹ در ۱۵۴ برگ، کتابت سال ۱۰۵۷ه-.ق. موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۲. آیینه گیتی نما

این اثر در برخی فهرست ها، به «محمد شریف جرجانی» نسبت داده شده است. اما در فهرست «ازبکستان» به میرسید شریف جرجانی نسبت داده شده است.

کتاب در ۵ باب و یک خاتمه است. باب اول در اثبات واجب الوجود باب دوم در معرفت نفس طبیعی و نباتی و حیوانی و انسانی باب سوم در صدور موجودات بر سبیل اجمال باب چهارم در سبب ایجاد عالم و باب پنجم در مبدأ و معاد و خاتمه در حکمت بلا و مصیبت مومنان به خدا و موحدین است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی تاشکند ازبکستان» موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی گنج بخش» «پاکستان» موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۳. الاجناس و الفروق (الاجناس فی الفروع)

«ابوالعباس احمد بن محمد ناطفی طبری» متوفای ۴۴۶ه-.ق. از علمای مذهب «حنفیه»، آثاری در فقه «حنفی» نگاشته است که یکی از آنها «الاجناس» است.

گفته می شود او الاجناس را بدون ترتیب و نظم خاصی نوشته بود. میر سید شریف جرجانی آن را منظم و مدون کرده است.

مباحث الاجناس در فروع فقه «حنفی» است. نام آن را دو گونه نوشته اند. «الاجناس و الفروق» یا «الاجناس فی الفروع».

این احتمال وجود دارد که کلمه «الاجناس» را میر سید شریف به آن اضافه کرده است. به عبارت دیگر «ناطفی» کتابی در احکام فروع فقه «حنفی» نوشته است. نسخه هایی از این اثر در برخی کتابخانه ها وجود دارد. میر سید شریف پس از ترتیب و نظم دادن به آن «الاجناس فی فروع فقه الحنفی» نام نهاده است.

عجیب اینکه یک نسخه از رساله ی «الاجناس» در «کتابخانه ی توب قاپوسرای استانبول» گزارش شده است. اما فهرست نویس نام نویسنده ی آن را «علی بن محمد بن ابراهیم جرجانی» ثبت کرده است.

بدرستی دانسته نیست که آیا فهرست نویس اشتباه کرده یا واقعاً در متن نسخه نام نویسنده این گونه آمده است.

اگر در متن نسخه نام نویسنده به همان صورت باشد که فهرست نویس ثبت کرده است، دو احتمال وجود دارد.

یکی اینکه نام جد میر سید شریف، «ابراهیم» است و این نسخه همان اثری است که میر سید شریف جرجانی آن را منظم ساخته است.

احتمال دوم اینکه شخص دیگری هم نام میر سید شریف وجود دارد که نامش «علی» و نام پدرش «محمد» است و کتابی هم نام کتاب میر سید شریف جرجانی دارد.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی عکسی در «کتابخانه ی احمد ثالث» در «توب قاپوسرای استانبول» به شماره ۱۰۹۵ در ۱۹۹ برگ و کتابت سال ۹۷۲ه‍-.ق. موجود است.

ص:۳۴۷

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۴. اسکندریه (اسکندرنامه)

رساله اسکندریه یا اسکندرنامه یا اجوبه لأسئله الاسکندر، پاسخ هایی است که میر سید شریف جرجانی برای پرسش های «امیرزاده اسکندر»، فرزند «عمر شیخ»، نوه ی «تیمور گورکانی»، متوفای ۷۸۶ه-.ق. نوشته است.

در آن عصر «اسکندرمیرزا» والی و حاکم بخش بزرگی از سرزمین «ایران» شامل «فارس»، «عراق» عجم (اراک) و «اصفهان» بود. او به سال ۸۱۵ه-.ق. از «اصفهان» نامه ای به میر سید شریف نوشت و درباره ی مسائل بسیار مهم عقیدتی، کلامی و فلسفی، پرسش هایی کرد. در ذیل به محتوای برخی از آن پرسش ها اشاره می گردد تا اهمیت پاسخ ها نیز روشن گردد.

شمار این پرسش ها در نسخه های خطی متفاوت است.

مقصود از آفرینش و سبب آن چیست؟

نخستین چیزی که آفریده شد چه بود و سبب تقدم آن چه بود؟

آیا این صحیح است که نخست آفریده، جمعی عقل یا جمعی عشق یا چیز دیگری بود؟

جسم آدمی از خاک و روحش روحانی است. ترکیب خاک و روح چگونه باشد؟

بعد از مفارقت روح از جسم، ثواب و عقاب عمل انسان چه چیز است. مرتبه و منزلت هرکس که باید بدان برسد، چیست؟

حقیقت فرشته که به طرفه العینی هزارساله راه می رود، چیست؟

سبب چیست که جبرئیل جز به پیش انبیا پیش دیگری نرود و جبرئیل خود چیست؟

شیطان گویند از آتش است. در جمیع کاینات تصرف تواند. اگر فقط وجود حق در کاینات تصرف دارد، شیطان چگونه تصرف تواند و خود شیطان چیست؟

معراج پیامبر (ص) به جسم بود یا نه و مدد جبرئیل چه بود و براق و جبرئیل چرا در مرحله ای بماندند و پیش تر نرفتند؟

صراط و سؤال و کیفیت بهشت و دوزخ و خاصیت عدد طبقات، آنکه هفت و هشت است و زیاده و کم نیست و اعراف عبارت از چیست؟

گویا «اسکندرمیرزا» این سؤالات را از دیگر بزرگان نیز پرسیده بود.

نسخه های خطی:

۸ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مجلس شورای اسلامی» به شماره ۳/۳۳۲۱ کتابت سال ۱۰۶۳ه-.ق.، شماره ۱۸/۴۹۵۴ در ۳۹۵ برگ، کتابت سال ۱۰۶۸ه-.ق.، شماره ۲۷/۵۱۸۰، کتابت سال ۱۰۶۲ه-.ق.، شماره ۹/۱۲۰۷ کتابت سال ۱۲۳۴ه-.ق.، شماره ۴/۱۹۸۸ کتابت سده ۱۳ه-.ق.، شماره ۱۲/۳۲۶۰، کتابت سال ۱۳۰۷ه-.ق.، شماره ۵۶۸۹ و شماره ۳۷/۱۴۲۸۰ موجود است.

۶ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آستان قدس رضوی (ع)» به شماره ۳۴۰، بخش حکمت، شماره ۳۴۱، شماره ۳۴۲، شماره ۳۴۳، شماره ۳۴۴ و ۳۴۵، موجود است.

۵ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آیت الله العظمی مرعشی نجفی (ره)» به شماره ۵۲۸۱، شماره ۵۶۹۷، شماره ۶۷۱۳، شماره ۶/۹۵۶۲ و شماره ۲۰/۱۱۶۱۹ در ۹ برگ موجود است.

۳ نسخه ی خطی در «کتابخانه دانشگاه تهران» به شماره ۳/۴۶۵ کتابت سال ۱۲۲۶ه-.ق.، شماره ۳۷/۱۰۳۵ کتابت سال ۱۰۹۷ه-.ق. و شماره ۴/۱۰۳۷ موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی دارالکتب قاهره» به شماره ۳۷ در زمره ی مجامیع طلعت موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی دانشکدهی الاهیات دانشگاه تهران» به شماره ۱/۳۰۸ج موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آستان حضرت شاه چراغ (احمد بن موسی ع) شیراز» به شماره ۱/مج، کتابت سال ۱۰۳۰ه-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی ملی تبریز» به شماره ۳/۳۲۳۲ در ۱۷ برگ، کتابت سال ۱۰۴۲ (۱۰۳۲)ه-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی خاندان نور الدین شیرازی» به شماره ۱۹/مجع کتابت سال ۱۰۸۴ه-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مدرسه ی عالی شهید مطهری (سپهسالار)» به شماره ۲۸/۲۹۱۱، کتابت سال ۱۰۹۲ه-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی دانشکده ی حقوق دانشگاه تهران» به شماره ۱۲/۴۶ج، کتابت سده ۱۱ه-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی بادلین آکسفورد» به شماره ۱۴/۱۹۴ موجود است.

۲ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی ملی ملک» «تهران» به شماره ۶۴۰۳ و شماره ۲/۱۳۹۶ موجود است.

۲ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی ملی کراچی پاکستان» به شماره ۴/۳۱ و شماره ۴۵۹۹در ۲۵ صفحه، کتابت سال ۱۰۸۱ه-.ق. موجود است.

به گزارش «رضا پورجوادی»، رساله ای که مرحوم «آقابزرگ» در «الذریعه»، «منزوی» در «فهرست نسخه های خطی فارسی»، آورده است، رساله ی مستقلی نیست و فصل سوم همین رساله اسکندریه است. ۱ نسخه ی خطی از این رساله در «کتابخانه ی دانشکدهی الاهیات دانشگاه تهران» به شماره ۴/۱۵۹ موجود است.

هم چنین وی در ادامه گزارش، رساله ای را که «یزدی مطلق» (فاضل) در «کتابخانه ی آستان قدس رضوی (ع)» به شماره ۱۲۹ حکمت، با عنوان «اصول الدین» معرفی کرده است، همین رساله ی «اسکندریه» دانسته است.

اما «منزوی» گفته است که ا ین رساله برای «ابوسعید طغرل» نگاشته شده است.

۲ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آیت الله العظمی گلپایگانی (ره)» با عنوان جواب سوالات «اسکندر بن عمر» وجود دارد که احتمال وحدت با این رساله نمی رود. لذا آنها را جداگانه آوردیم.

نسخه های چاپی:

سال ۱۳۸۰ «محمود یزدی مطلق (فاضل)»، در مجله «محقق نامه»، طی عنوان «مقالات تقدیم شده به استاد دکتر «مهدی محقق»، این رساله را به چاپ رساند.

این چاپ در جلد دوم همان نشریه، از صفحه ۱۳۸۹-۱۴۴۷ که به چاپ «بهاء الدین خرمشاهی» و «جویا جهانبخش» شناخته می گردد در «تهران» منتشر گردید.

قابل ذکر است که در این چاپ قسمت ابتدایی رساله شامل سؤالات «اسکندر میرزا»، آن گونه که در نسخه ی شاه چراغ وجود دارد، نیامده است.

۵. اسلام، ایمان، اعتقاد و مذاهب (عقاید اهل سنت)

آثاری از میر سید شریف در باب عقاید «اهل سنت» وجود دارد که برخی از آنها باعنوان «عقاید اهل سنت» و برخی با عنوان «اعتقادیه» و... در دست است.

فهرست نویسان نسخه های خطی انواع آنها را گزارش هایی از یک اثر دانسته اند. باوجود این باید به دلیل تفاوت های آغاز و انجام آن ها، بررسی بیشتری روی آنها صورت بگیرد.

گفتنی است این اثر به زبان فارسی است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی دانشکده ی الاهیات و معارف اسلامی» «تهران» به شماره ۸/۳۰۸ کتابت سده ۱۰ یا ۱۱ه‍.ق. موجود است.

۲ نسـخه ی خطی در «کتابخانه ی مجلس شورای اسـلامی» به شماره **۳/۱۹۱۸** و شماره **۶/۱۹۱۸** در مجموعه ای که دارای **۲۵۶** برگ است، وجود دارد.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۶. اصطلاحات الصوفیه الوارده فی فتوحات المکیه

«خانبابـا مشار» در «مولفین کتب چاپی فارسـی و عربی»، بـدون تصـریح به منبع خود، این رساله را به میر سـید شـریف جرجانی نسبت داده است.

«شیخ محمود یزدی مطلق (فاضل)» این نسبت را انکار کرده و آن را از آثار «ابن عربی» بر شمرده است.

این رساله به زبان عربی است. اما نسخه ای خطی یا چاپی از آن به دست نیامد.

نسخه های خطی:

هیچ گزارشی از نسخ خطی آن در دست نیست.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۷. رساله فی اصول الحدیث

بنا به گزارش «مدرس تبریزی» در «ریحانه الادب» و «زرکلی» در «الاعلام»، میر سـید شـریف جرجانی اثری دارد به اسم «اصول الحدیث» یا «رساله فی اصول الحدیث».

برخی نام دیگر این اثر را «الـدیباج المذهب فی معرفه اصول الحدیث» یا «مختصـر اصول الحدیث و فن اصول الحدیث» دانسـته اند.

گویا «بروکلمان» این اثر را منسوب به «دوانی» دانسته است.

در هر حال چنین اثری به میر سید شریف جرجانی نسبت داده شده است.

نسخه های خطی:

۲ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی جامع کبیر صنعا» به شماره ۴۷ در ۷ برگ و شماره ۱۵۱۲ در ۶ برگ، کتابت سال ۱۳۵۰ه-.ق. موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ سنگی آن به سال ۱۳۰۲ه-.ق. در «دهلی» انجام شده است.

در مقدمه «جامع ترمذی» به سال ۱۳۲۸ نیز چاپ شده است.

۸. اصول دین

این رساله به زبان فارسی و در بیان مسائل اعتقادی و حکمت های دینی است. میر سید شریف آن را برای «سلطان ابوسعید طغرل» نوشته است.

آغاز:

«ادراک در عبارت اکابر علما بحث و فکرت تصریح کرده اند.»

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آستان قدس رضوی (ع)» به شماره ۱۲۹ موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۹. اصول المنطقیه

چنانچه از نام این رساله پیداست، در بیان اصول منطق نگارش یافته است. اما در نسبت آن به میر سید شریف و نام کتاب، اختلافاتی وجود دارد.

دو نسخه از این رساله که در بخش امانی «کتابخانه ی مرکزی دانشگاه سلیمانیه» وجود دارد، به «محمد بن علی جرجانی»، یعنی فرزند مولف نسبت داده شده است.

فهرست نویس، با تردید آن را ترجمه ای از آثار پدر مولف، توسط پسرش دانسته و نام اصلی رساله را «الغره» یا «الدره» معرفی کرده است.

اما نسخه هایی که در «جامعه صلاح الدین» و «دارالکتب الظاهریه» است، به نام میر سید شریف جرجانی فهرست شده است.

به همین جهت دکتر «محمود یزدی مطلق» (فاضل) احتمال داده است که رساله «اصول المنطقیه» همان «الغره» ترجمه «الکبری فی المنطق» است.

نسخه های خطی:

۲ نسخه ی خطی در بخش امانی «کتابخانه ی مرکزی دانشگاه سلیمانیه» به شماره ۳۲۷ در ۱۳ صفحه و شماره ۲۰۲/۱ در ۱۱ صفحه موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مرکزی جامعه صلاح الدین» به شماره ۳۲۷ در ۱۳ صفحه موجود است. این نسخه مشابه یکی از نسخ «کتابخانه ی مرکزی دانشگاه سلیمانیه» است.

۲ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی دارالکتب الظاهریه» به شماره ۷۹۴۵ در ۵ برگ و شماره ۳۵۰۷ در ۱۶ برگ، کتابت سال ۱۱۹۸ موجود است.

نسخه های چاپی:

این رساله همراه مجموعه ای در «بولاق» «مصر» به سال ۱۳۲۸ه-.ق.، به صورت چاپ سنگی منتشر گردیده است.

هم چنین بار دیگر به سال ۱۹۴۰م. ضمن مجموعات الرسائل با تصحیح «محی الدین صبری الکردی»، در «قاهره» چاپ شده است.

۱۰. اعراب العوامل

این رساله که در علم نحو و به زبان عربی است، شاید همان کتاب «عوامل مائه» یا «عوامل فی النحو» وی باشد. اما با توجه به اینکه در نسخه های خطی با عنوان «اعراب العوامل» آمده، نه «حاشیه اعراب العوامل» یا «شرح اعراب العوامل» یا «مائه عامل» و...، اینجا نیز مستقل آورده شد.

از آنجا که میر سید شریف آثار متعددی در علم صرف و نحو و دیگر علوم دارد، بعید نیست که این نیز رساله ی دیگری در علم نحو باشد. لیکن برای اطمینان بیشتر باید توسط پژوهشگران، با متون دیگر در این موضوع مقابله شود.

وی در آغاز این رساله، پس از نام و یاد خدا و سلام و درود بر پیامبر گرامی (ص) و ائمه ی اطهار (ع)، می نویسد:

«اعلم انه لابد لکل طالب الاعراب عن معرفه مئه شیء...»

در آغاز نسخه ی دیگری دارد:

«الباء عامل لفظی سماعی. حرف من الحروف الجاره وضعت للمصاحبه او الملابسه او الاستعانه...»

خلاصه اینکه در هر نسخه ای، آغاز و انجام متفاوتی با نسخه ی دیگر می بینیم. از این رو تشخیص اتحاد آنها با موارد فوق الذکر، بدون مقابله کامل متن امکان پذیر نیست.

نسخه های خطی:

۱۲ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی دارالکتب الظاهریه» به شماره ۱۷۰۷ در ۴۹ برگ، کتابت سال ۱۱۲۴ه‍–.ق.، شماره ۹۸۸۸ در ۴۴ برگ، شماره ۱۱۲۶۲ در ۴۱ برگ، کتابت سال ۱۳۱۶ه‍–.ق.، شماره ۱۶۷۹ در ۶ برگ، شماره ۶۹۴۹ در ۴۵ برگ، شماره ۱۷۱۱ در ۸۲ برگ، شماره ۱۷۱۲ در ۳۱ برگ، کتابت سال ۱۱۰۹ه‍–.ق.، شماره ۹۸۲۳ در ۳۰ برگ، شماره ۹۴۸۰ در ۵۴ برگ، شماره ۱۷۷۱ در ۳۴ برگ، شماره ۳/۱۷۰۷ در ۴۹ برگ، کتابت سال ۱۱۲۴ه‍–.ق. و شماره ۷۹۹۳ در ۴۸ برگ موجود است.

۳ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی احمدیه عبدالحفیظ منصور» «تونس» به شماره ۴۲۵۴ در ۴۶ برگ، شماره ۲/۳۹۸۱ در ۷۹ برگ و شماره ۲/۴۲۴۹ در ۴۸ برگ، کتابت سال ۱۰۴۳ه‍–.ق. موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۱۱. الفیه الشریف

«حاجی خلیفه» در «کشف الظنون» این اثر را به میر سید شریف جرجانی نسبت داده است. در «ریحانه الادب» نیز به تبعیت از آن، این نسبت تایید شده است. لیکن «آقابزرگ» این نسبت را تایید نکرده و کتاب را به «سید شریف معمایی» نسبت داده است.

بنا به گزارش مرحوم «آقابزرگ»، «سید شریف معمایی» آن را در ۹۰۸ه-.ق. تالیف کرده است.

۱۲. الامثله (امثله و شرح امثله)

امثله کتاب ساده و مختصری است در علم صرف که میر سید شریف آن را به زبان فارسی نگاشته است. پس از مدتی خودش این کتاب را شرح کرده است.

«شرح امثله» از کتب درسی طلاب حوزه های علمیه است. این کتاب در «جامع المقدمات»، از نخستین کتاب هایی است که در برنامه درسی طلاب گنجانده شده است.

میر سید شریف در شرح امثله، به بررسی ریشه ای افعال عربی پرداخته است.

نسخه های خطی:

۶ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آستان قدس رضوی (ع)» به شماره ۳۷۸۵، شماره ض۱۴۴۷۳ کتابت سال ۱۰۹۷ه-.ق.، شماره ۱۴۴۹۱ کتابت سال ۱۳۱۹ه-.ق.، شماره ۱۴۵۶۶ کتابت سال ۱۲۵۶ه-.ق.، شماره ۱۴۶۴۷ کتابت سال ۱۰۹۹ه-.ق. و شماره ۱۴۶۵۱ کتابت سال ۱۱۴۴ه-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آستانه مقدسه حضرت فاطمه معصومه سلام الله علیها» به شماره ۵/۲۸ در ۱۳ برگ، کتابت سال ۱۲۶۱ه-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آیت الله العظمی مرعشی نجفی (ره)» به شماره ۸/۱۱۵۳۴ در ۱۱ برگ موجود است. این نسخه حاشیه نویسی فراوانی دارد.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مدرسه ی امام عصر (عج) شیراز» به شماره ۱/۲۷۷ در ۸۵ برگ موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مجلس شورای اسلامی» به شماره ۴۵۹۱ کتابت سال ۱۲۳۱ه-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی ملی فارس» به شماره ۲/۵۱۵/۴۹۲-ابو در ۳۶ برگ، کتابت سال ۱۲۴۷ه-.ق. موجود است.

۳ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی ملی ملک» «تهران» به شماره ۲۰۰۵ در ۳۸ برگ، کتابت سال ۱۲۲۹ه‍-.ق.، شماره ۲/۶۳۴۹ و شماره /۱۸۴۵ موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مدرسه ی آخوند همدان» به شماره ۱/۸۳۲ کتابت سال ۱۲۳۹ه‍-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی دانشکدهی الاهیات و معارف اسلامی دانشگاه فردوسی مشهد» به شماره ۱/۵۲۷ در ۵۶ برگ موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی دانشکدهی حقوق و علوم سیاسی اقتصادی» «تهران» به شماره ۱۶۱ کتابت سال ۱۲۴۰ه‍-.ق. موجود است.

۲ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی وزیری یزد» به شماره ۲/۲۴۸۰ در ۲۴ برگ، کتابت سال ۲۳۶ه‍-.ق. و شماره ۳/۲۴۸۰ در ۲۴ برگ با عنوان «شرح امثله» موجود است.

نسخه های چاپی:

امثله و شرح امثله بارها همراه «جامع المقدمات» یا به صورت مستقل، چاپ و منتشر گردیده است.

۱۳. بستان القلوب

رساله بستان القلوب در موضوع عرفان و تحقیقی است در مفهوم حقیقت که به میر سید شریف جرجانی نسبت داده شده است.

مولف که آن را برای پاسخ به درخواست گروهی از مردم «اصفهان» نگاشته است، کل هستی را به دو قسم تقسیم کرده است. قسم اول آنچه متعلق به اجساد است و قسم دوم آنچه متعلق به ارواح است مورد توجه قرار گرفته است.

اما این رساله به بزرگانی چون «شهاب الدین یحیی سهروردی»، «عین القضاه همدانی»، «باباافضل کاشانی»، «خواجه نصیر الدین طوسی»، «ابن سینا» و «جلال الدین دوانی» نیز نسبت داده شده است.

در ذیل آنچه به میر سید شریف جرجانی نسبت داده شده است، معرفی می گردد.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آیت الله العظمی مرعشی نجفی (ره)» به شماره ۵۶۹۷ در ۷۲ برگ، کتابت سال ۱۲۶۸ه-.ق. موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۱۴. بندهایی (پندهایی) از دفع اشکالات سید شریف جرجانی

این رساله که در یک مجموعه با گزارش ۱۵۲ برگ آمده است، بخش هایی از اشکالات و دفع اشکالات میر سید شریف جرجانی را شامل می گردد.

مشخص نیست که این مجموعه از متون اصلی آثار میر سید شریف برگرفته شده یا به طور مستقل در آثاری از وی بوده است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی ملی ملک» «تهران» به شماره ۱۱/۵۸۵۸ در ۱۵۲ برگ، کتابت سال ۱۲۳۵ه-.ق. موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

پاسخ پرسش های اسکندرخان گورکانی

نسخه های خطی:

هیچ گزارشی از نسخ خطی آن در دست نیست.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۱۵. تحفه

کتاب تحفه، رساله ای است به زبان فارسی، که شاید در علم پزشکی و بهداشت نگاشته شده است.

البته نمی توان موضوع آن را با یقین و قطع بیان کرد، اما آغاز آن با عبارت:

«نحمدک یا من بیده الصحه و السقام...» است.

از این اثر هیچ نسخه ی خطی در کتابخانه های «ایران» شناسایی نشد. لیکن در کتابخانه های «پاکستان» بسیار زیاد است.

نسخه های خطی:

۲۸ نسخه ی خطی در کتابخانه های «پاکستان» وجود دارد. برای آگاهی از همه ی نسخه ها و مشخصات آنها به فهرست مشترک «پاکستان» مراجعه شود.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۱۶. تحقیق الکلیات

«بروکلمان» این رساله را به میر سید شریف جرجانی نسبت داده است. هم چنین در «الاعلام» «زرکلی»، این اثر در زمره ی آثار میر سید شریف آمده است. «بغدادی» نیز از اثری با عنوان «کلیات» سخن گفته است.

در هر حال رساله ای که درباره ی کلیات و به زبان عربی است، جزو آثار میر سید شریف محسوب گردیده است.

نسخه های خطی:

هیچ گزارشی از نسخ خطی آن در دست نیست.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۱۷. تحقیق المباحث الموجودیه و المقاصد الاصولیه

«بروکلمان» از چنین اثری منتسب به میر سید شریف جرجانی خبر داده و از یک نسخه ی خطی آن گزارش ارایه کرده است.

تحقیق المباحث به زبان عربی است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مونیخ» «آلمان» به شماره ۶۵۹ موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۱۸. تحقیق نفس الامر (تحقیق الواقع)

همان طور که از نام رساله مشخص می گردد، نوشتار مختصری است در تحقیق نفس الامر یا واقع الامر.

«بروکلمان» از این رساله با دو عنوان فوق یاد کرده است.

رساله تحقیق نفس الامر به زبان ترکی ترجمه وبه سال ۱۹۹۲م. در «آنکارا» چاپ شده است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه دانشگاه تهران» به شماره ۱۹۳ موجود است.

نسخه های چاپی:

ترجمه ی ترکی آن در «ترکیه» به سال ۱۹۹۲م. چاپ و منتشر شده است.

۱۹. ترجمان در لغات قرآن

میرسید شریف، ترجمان را در شرح و معنی لغات قرآن نوشته است. او در این اثر معادل های فارسی و ساده ی هر یک از لغات و کلمات قرآن را به ترتیب لغات مندرج در سوره ها آورده است.

ترتیب سوره ها از انتهای قرآن به سمت سوره ی بقره است. اما سوره حمد را در ابتدا قرار داده است. وی از آوردن لغات تکراری خودداری کرده است.

ترتیب «ترجمان» را دو شخصیت دیگر، تغییر داده و به ترتیب حروف الفبا آورده اند. یکی از آنها «تاج بن محمد بن ابراهیم هاشمی» متوفای ۸۵۸ه-.ق. و دیگری «عادل بن علی بن حافظ شیرازی» از علمای قرن نهم ه-. ق. است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مجلس شورای اسلامی» به شماره ۱۲۲۵۲ موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی عمومی معارف (دارالفنون)» به شماره ۸/۱۳۱۷ در ۳۲ برگ موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آستان قدس رضوی (ع)» به شماره ۱۴۵۷ (۱۴۵۹) در ۴۳ برگ، کتابت سده ۱۰ه-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی ملی ملک» «تهران» به شماره ۱/۴۱۶ در ۶۲ برگ، کتابت سده ۱۰ه-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی وزیری یزد» به شماره ۱۱۹۸ (۲۲۸۵) در ۵۵ برگ، کتابت سال ۱۰۴۴ه-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مدرسه ی عالی شهید مطهری (سپهسالار)» به شماره ۵۲۳۵ در ۸۲ برگ، کتابت سده ۱۱ه-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی انستیتو آثار خطی تاجیکستان» به شماره ۴/۲۴۳۴ در ۵۶ برگ، کتابت سال ۱۲۶۷ه-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی راشد افندی» «قیصریه ترکیه» به شماره ۱۰۵۰ در ۷۵ برگ، کتابت سال ۹۳۴ه-.ق. موجود است. این نسخه همان نسخه ای است که توسط «عادل بن علی بن عادل حافظ شیرازی»، ترتیب داده شده است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی ایندیا آفیس» به شماره ۲۷۰۰ موجود است. این نسخه توسط «تاج بن محمد» ترتیب داده شده است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی دانشگاه تهران» به شماره ۲۹۸ موجود است.

۲ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی برلین» به شماره ۲/۳۶ و ۸/۲۳۲ موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی فاتح استانبول» به شماره a ۶۵۴ موجود است.

نسخه های چاپی:

کتاب «ترجمان» یک بار به سال ۱۳۱۳ش. در «تبریز» به صورت چاپ سنگی منتشر شده است. اما مرحوم «دبیر سیاقی» بر مبنای همان چاپ و با استفاده از چند نسخه ی خطی، مجدداً آن را به سال ۱۳۳۳ش. در «تهران» به چاپ رساند.

وی گزارشی از نسخه های خطی مورد استفاده ی خود ارایه نداده است تا درباره ی آنها مطلبی گفته شود.

همین چاپ، بعدها توسط بنیاد قرآن (سال ۱۳۶۰) در ۱۴۸ صفحه تجدید چاپ گردید.

۲۰. رساله فی تردید الانفصالی

این رساله را مرحوم «دانش پژوه» به میر سید شریف جرجانی نسبت داده است.

نسخه های خطی:

هیچ گزارشی از نسخ خطی آن در دست نیست.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

التعریفات

تعریفات از معروف ترین کتب دایرهالمعارفی در میان منابع اسلامی است. مولف، آن را به ترتیب حروف الفبا تنظیم کرده

است. نام کامل این کتاب «تعریفات العلوم و تحدیدات الرسوم» است.

چنانکه «پی یر لوری» می گوید: جرجانی در واقع این کتاب را برای طلابی نوشته است که به کتابخانه های بزرگ دسترسی نداشتند. بدین منظور که نیازهای آنها را در فهم اصطلاحات بر طرف کند.

مقصود نویسنده این کتاب با مقصود «ابن سینا» در «الحدود» متفاوت است. «ابن سینا» به دنبال آن بوده که حد (تعریف) منطقی اشیا را بیان کند. اما جرجانی چنین قصد فلسفی نداشته است.

«تعریف» آن چنانکه خود جرجانی در تعریفات درباره ی آن می نویسد، بیان چیزی است که شناخت آن برای شناخت چیز دیگر لازم است.

یعنی جرجانی محدودیت هایی که در تعریف به حد و رسم یک متفکر ارسطویی همچون «ابن سینا» برخود روا می داشته، وقعی نمی نهد. بلکه بیشتر به دنبال توضیح مفاهیم است تا بیان حد منطقی آن ها.

او در تعریف مفاهیم، معمولاً ابتدا به ریشه کلمه توجه می کند و آنگاه معانی اصطلاحی را شرح می دهد.

در گزینش مدخل های کتاب از منطق خاصی پیروی نشده است. بلکه مولف صرفاً آنچه را که مهم دانسته در کتاب خود جمع کرده است. اما عموماً به موضوعاتی پرداخته که میان عموم

مسلمانان مقبولیت دارد و از پرداختن به مسائل خاص که محل اختلاف است تا حد امکان پرهیز کرده است.

مداخل کتاب در زمینه های فقه، حدیث، کلام، فلسفه، منطق، عرفان و علوم بلاغی و ادبی است. مولف در کتاب خود گاه به منابع خود اشاره کرده است. استناد او در فقه و اصول به «ابوحنیفه» و «ابویوسف» است. در صرف و نحو به آثار «سیبویه»، «کلبی» و «فرا» و در عرفان به آثار «ابن عربی» استناد جسته است.

تعداد مدخل های عرفانی کتاب بسیار است. و تعلق خاطر نویسنده را به این مسائل نشان می دهد. در عوض تعداد مدخل های کلامی کتاب بسیار ناچیز است با این حال اندیشه ی کلامی جرجانی بتقریب بر اکثر مداخل کتاب سایه افکنده است. حتی بسیاری از مدخل های به اصطلاح فلسفی به صورت کلامی تعریف شده اند. چنانکه او در تعریف مدخل «فلسفه» می گوید: «فلسفه تشبه به خدا است در حد طاقت انسان برای رسیدن به سعادت ابدی».

کتاب تعریفات میر سید شریف جرجانی به زبان فرانسه ترجمه و چاپ شده است. «پی یر لوری» بر این ترجمه مقدمه ی مفصلی نگاشته است.

نسخه های خطی:

۲ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آیت الله العظمی مرعشی نجفی (ره)» به شماره ۵۳۳۶ در ۱۱۷ برگ، کتابت سال ۹۶۵ه-.ق. و شماره ۷۱۶۸ در ۳۵۰ برگ، کتابت سال ۱۳۱۶ه-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی بابانیین» وابسته به «کتابخانه ی اوقاف سلیمانیه» به شماره ۴۲ در ۶۳ برگ موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی ملی ملک» «تهران» به شماره ۱/۲۳۱۰ در ۹۹ برگ موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه مدرسه ی نمازی خوی» به شماره ۴۵۰ کتابت سال ۱۱۴۳ه-.ق. موجود است.

۲ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مسجد اعظم» «قم» به شماره ۱/۵۳۳ کتابت سال ۱۱۳۶ه-.ق. و شماره ۱۳۱۷ کتابت سده ۱۲ه-.ق. (ناقص) موجود است.

۲ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی ملی جمهوری اسلامی ایران» به شماره ۲۳۰۵/ع در ۱۱۵ برگ، کتابت سال ۱۰۲۰ه-.ق. و شماره ۱۴۰۹/ع در ۴۰ برگ، کتابت سده ۱۱ه-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مجلس شورای اسلامی» به شماره ۷۵۳۰ موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مرکزی دانشگاه تهران» به شماره ۹۳۵۲ موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه خصوصی مفتاح» در «تهران» به شماره ۹۸۸ه‍.ق. کتابت سال ۱۰۲۰ه‍.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی لیدن» به شماره ۷/۸۴ موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی برلین» به شماره ۹/۵۳۷۸ موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی پرینستون (برینستون)» به شماره H۴۸۹ه‍.ق. موجود است.

۴ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی ام القری» به شماره ۳۷۳ در ۹۵ برگ، شماره ۹۷۹/۱ در ۸۹ برگ، کتابت سال ۱۱۰۲ه‍.ق.، شماره ۴۸۶۵ کتابت سال ۱۰۵۰ه‍.ق. و شماره ۴۹۱۰ در ۶۲ برگ، کتابت سال ۱۱۸۳ه‍.ق. موجود است.

۱۲ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی دارالکتب الظاهریه» به شماره ۱۰۵۶۲ در ۲۰ برگ، شماره ۶۴۱۰ در ۱۲۷ برگ، کتابت سال ۱۲۶۳ه-.ق.، شماره ۴۹۵۹ در ۱۸۱ برگ، کتابت سال ۹۲۴ه-.ق.، شماره ۷۰۷۴ در ۶۷ برگ، کتابت سال ۱۱۷۳ه-.ق.، شماره ۲/۱۶۰۵ در ۱۱۷ برگ، کتابت سال ۱۰۳۰ه-.ق.، شماره ۵۰۹۲ در ۷۷ برگ، کتابت سال ۱۱۲۵ه-.ق.، شماره ۶۰۲۰ در ۹۲ برگ، کتابت سال ۱۰۰۴ه-.ق.، شماره ۳۳۰۰/ادب:۲۳۰ در ۸۱ برگ، شماره ۴۳۰۶ در ۶۸ برگ، کتابت سال ۱۳۰۹ه-.ق.، شماره ۶۳۹۰ در ۱۰۷ برگ، کتابت سال ۹۴۷ه-.ق.، شماره ۴۰۰۱ در ۳ برگ، شماره ۳۶۷۶/ادب: ۵۵ در ۱۵۳ برگ، شماره ۳۲۳۷/ادب: ۶۶ در ۶۹ برگ موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی دارالکتب الوطنیه (ملی)» «تونس» به شماره ۹۱۵ در ۱۲۳ برگ موجود است.

۵ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی عمومی اوقاف بغداد» به شماره ۳۸۸۷ در ۱۲۵ برگ، شماره ۱۱۱۳ در ۱۰۴ برگ، شماره ۶۰۹۶ در ۴۹ برگ، شماره ۶۰۱۱ در ۸۸ برگ، کتابت سال ۱۱۸۶ه-.ق. و شماره ۱۱۱۰ در ۱۲۰ برگ موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی ملی و دانشگاهی استراسبورگ» به شماره ۲/۴۱۵۷ در ۹۹ برگ موجود است.

۱ نسخه ی عکسی در «کتابخانه ی احمد الثالث» در «توب قاپوسرای» «ترکیه» به شماره ۲۷۳۸ در ۱۸۲ برگ، موجود است.

۲ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی موزه ی عراق» به شماره ۶۶۲ در ۱۳۸ برگ و شماره ۶۶۳ در ۱۵۲ برگ، کتابت سال ۹۸۳ه-.ق. موجود است.

۳ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی عمومی اوقاف موصل» به شماره ۱/۲۵/۱۹ در ۱۶۷ برگ، کتابت سال ۹۹۴ه-.ق.، شماره ۱/۱۴ در ۱۲۸ برگ و شماره ۲/۱۴ در ۱۰۱ برگ موجود است.

نسخه های چاپی:

کتاب التعریفات مکرر چاپ شده است. شاید یکی از نخستین چاپ های آن در «استانبول» به سال ۱۲۵۳ه-.ق. و پس از آن به سال ۱۲۶۵ه-.ق. به صورت چاپ سنگی بود.

در «قاهره» نیز به سال ۱۳۰۶ه-.ق. چاپ سنگی آن منتشر گردید.

در «سن پترزبورگ» به سال ۱۸۹۷م. چاپ شد.

در «آستانه» به سال ۱۳۰۷ه-.ق. چاپ شد.

در «تونس» به سال ۱۹۷۱م. چاپ گردید.

در «بیروت» بارها چاپ شده است. از جمله در سال ۱۴۰۵ه‍-.ق. با مقدمه و تصحیح «ابراهیم ابیاری» چاپ شد. سال ۱۴۰۷ه‍-.ق. با تصحیح «عبدالرحمن عمیره» چاپ گردید.

همین طور در سال های ۱۹۷۸، ۱۹۸۵ و ۱۹۸۸م. در «بیروت» چاپ شده است.

در «قاهره» به سال ۱۴۱۱ه‍-.ق. با تصحیح «محمد بن عبدالحکیم قاضی» و بر اساس چاپ «فلوگل» منتشر گردید.

ترجمه فارسی آن توسط «حسن سید عرب» و «سیما نوربخش» به سال ۱۳۷۷ از سوی نشر فروزان در «تهران» منتشر گشت.

۲۱. تفسیر آیه ی «سنریهم آیاتنا» (رساله فی الانفس و الآفاق)

«حاجی خلیفه» در «کشف الظنون»، دو اثر با اسامی فوق به میر سید شریف جرجانی نسبت داده است. این احتمال وجود دارد که منظور از هر دو اثر، یک کتاب باشد.

در هر حال، تفسیر آیه ی ۵۳ سوره ی فصلت به زبان عربی، از تفاسیری است که در زمره ی آثار میر سید شریف جرجانی آمده است.

نسخه های خطی:

هیچ گزارشی از نسخ خطی آن در دست نیست.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۲۲. تفسیر زهراوین

به گزارش «حاجی خلیفه» در «کشف الظنون»، تفسیر با عنوان «تفسیر زهراوین» به میر سید شریف جرجانی منسوب است.

او هم چنین از تشابه اسمی دو تفسیر دیگر که متعلق به «علاء الدین علی بن محمد قوشچی» متوفای ۸۷۹ه-.ق. و «ملا حسین واعظ کاشفی» است، خبر می دهد.

نسخه های خطی:

هیچ گزارشی از نسخ خطی آن در دست نیست.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۲۳. تقسیم العلوم

رساله مختصری است از میر سید شریف جرجانی که علوم را از چهار روش اهل منطق و فلاسفه، تقسیم کرده است.

نسخه های خطی:

۲ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آیت الله العظمی مرعشی نجفی (ره)» به شماره ۶۸۶۹ در مجموعه ای ۱۱۶ برگی، کتابت سال ۱۰۸۴ه-.ق. و شماره ۸۸۰ موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه دانشگاه تهران» به شماره ۸۸۰ه-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی اینديا آفیس» به شماره ۵۸۵ موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی پرینستون» به شماره ۱۶۳ موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۲۴. التناقض (رساله فی حل التناقض)

رساله ای است در حل تناقض بین نتیجه دو قیاس برهانی در کلام و در خصوص قرآن که یکی به قدم و دیگری به حدوث آن می انجامد.

در قیاس اول، قرآن صفت خداست و همه صفت های خداوند قدیم است. در قیاس دوم، قرآن دارای ترتیب است. چنانچه اجزای آن برخی مقدم بر دیگری است و هرچه اجزا و تقدم و تاخر داشته باشد، حادث است.

میر سید شریف کوشیده این تناقض را برطرف نماید. این رساله به زبان عربی نوشته شده است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مجلس شورای اسلامی» به شماره ۴۳/۱۸۰۵ موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۲۵. جامع التعلیلات

شریف جرجانی این رساله را در صرف و نحو به زبان عربی نوشته است.

نسخه های خطی:

۳ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی دانشگاه اسلامیه پیشاور پاکستان» به شماره ۱۳۴۰ در ۳۸۲ صفحه، شماره ۱۳۴۱ در

۳۱۵ صفحه و شماره ۱۳۴۹ در ۱۱۳ صفحه موجود است. این سه نسخه به زبان فارسی گزارش شده است.

۱ نسخه ی خطی در کتابخانه ی شخصی «احمد حسین قریشی قطعه داری» در «گجرات» «پاکستان» توسط «یزدی مطلق» گزارش شده است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی خلافت انجمن مرکزی ربوره» در «سرگودهای» «پاکستان» موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۲۶. الجبر و الاختیار

این عنوان، نام یک متن بسیار مختصر، درباره ی جبر و اختیار است که میر سید شریف جرجانی، آن نوشته است.

از عبارت: «خیر الامور اوسطها» برمی آید که نظر جرجانی در مسئله غامض جبر و اختیار، به نظر «شیعه» نزدیک است.

زیرا نه به جبر قایل شده و نه به اختیار. بلکه امر بین الامرین را انتخاب کرده است.

وی در آغاز این رساله می نویسد: جمیع امراض از خداوند نیست. خداوند سموم و عقاقیر مفیده هر دو را آفریده است و تناول به اختیار است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مدرسه ی عالی شهید مطهری (سپهسالار)» به شماره ۸۳۷۱ در ۱ برگ، موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مجلس شورای اسلامی» با عنوان «مسئله معضله» بدون نام نویسنده به شماره ۲۸/۵۱۸۰ در مجموعه ی ۲۵۷ برگی موجود است. آغاز و انجام این نسخه با نسخه ی «الجبر و الاختیار» یکی است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۲۷. جواب سؤالات اسکندر بن عمر

ظاهراً این رساله در پاسخ به سؤالات شخصی موسوم به «اسکندر بن عمر» نگاشته شده است. لیکن شخص «اسکندر بن عمر»

شناخته نشد.

از سوی دیگر، رساله ای با عنوان اسکندریه در «کتابخانه ی ملی ملک» و «مدرسه ی عالی شهید مطهری»، که نویسنده ی آن شخصی به نام «اسکندر بن عمر شیخ» است، وجود دارد. این احتمال وجود دارد که رساله ی فوق الذکر مشابه همان رساله ی موجود در «ملی ملک» و «مدرسه ی عالی شهید مطهری» باشد و فهرست نویس به اشتباه به میر سید شریف نسبت داده است.

اما درباره ی هیچ کدام از این مسایل نمی توان با قاطعیت سخن گفت مگر اینکه اصل یا تصویر نسخه ها رؤیت شود.

نسخه های خطی:

۲ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مدرسه ی آیت الله العظمی گلپایگانی (ره)» به شماره ۱۵۶۲ در ۱۵ برگ، کتابت سال ۱۳۱۲ه‍.ق. و شماره ۱۶۴۵ در ۷ برگ، کتابت سده ۱۳ه‍.ق. موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۲۸. حاشیه بر اشکال التاسیس فی الهندسه

«اشکال التاسیس» تالیف «شمس الدین محمد بن اشرف حسینی سمرقندی» متوفای ۶۰۰ه‍.ق. است. او این اثر را در سی و پنج شکل (قضیه) از کتاب «اصول اقلیدس» نوشته و آنها را توضیح داده است.

براساس گزارش برخی تذکره نویسان، جرجانی بر این اثر شرحی نگاشته است. باوجود این، «حاجی خلیفه» نام شرح میر سید شریف را در ضمن حواشی اشکال التاسیس نیاورده است.

نسخه های خطی:

هیچ گزارشی از نسخ خطی آن در دست نیست.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۲۹. حاشیه بر انوار التنزیل

«عبدالله بن عمر بیضاوی» متوفای ۶۸۵ه-.ق.، تفسیری دارد به نام «انوار التنزیل و اسرار التاویل» که بسیاری از علما ودانشمندان بر آن حاشیه نوشته اند. برخی تعداد این حواشی را تا ۷۰ مورد برشمرده اند. به گزارش «حاجی خلیفه» و دیگران، میر سید شریف جرجانی نیز به زبان عربی، حاشیه بر این تفسیر نوشته است.

نسخه های خطی:

هیچ گزارشی از نسخ خطی آن در دست نیست.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۳۰. حاشیه تحریر اقلیدس

این رساله حاشیه یا شرحی است که میر سید شریف جرجانی بر کتاب «تحریر اقلیدس» «خواجه نصیر الدین طوسی» نگاشته است.

میر سید شریف بر ۱۵ مقاله «تحریر اصول اقلیدس» این حاشیه را نوشته است. او در این حاشیه از «ابن هیثم»، «خط منقول» و «خط افضل المتاخرین» «کمال الدین حسن» مطالبی را ذکر کرده است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مرکزی دانشگاه تهران» به شماره ۴/۹۴۳ در ضمن مجموعه مشکوه موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی دانشکدهی ادبیات دانشگاه تهران» در ضمن مجموعه امام جمعه «کرمان» به شماره ۴/۲۸۴ کتابت سال ۸۷۲ه‍-.ق. موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۳۱. حاشیه التحفه الشاهیه

«التحفه الشاهیه» را «قطب الدین محمود بن مسعود کازرونی شافعی» متوفای ۷۱۰ه‍-.ق. در علم نجوم نوشته است.

به گزارش «حاجی خلیفه» در کشف الظنون، میر سید شریف جرجانی بر «تحفه»ی «قطب الدین شیرازی» حاشیه نگاشته است.

نسخه های خطی:

هیچ گزارشی از نسخ خطی آن در دست نیست.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۳۲. حاشیه بر العباب فی شرح اللباب

«العباب»، که به شرح «نقره کار» شهرت دارد، یکی از مهم ترین شروح کتاب «اللباب» است.

«اللباب فی النحو» نوشته «تاج الدین محمد بن محمد اسفراینی» متوفای ۶۸۴ه‍-.ق. است.

کتاب «اللباب» را «جمال الدین سید عبدالله بن محمد نیشابوری» معروف به «نقره کار» متوفای ۷۷۶ه‍-.ق.، با عنوان «العباب» شرح کرده است.

میر سید شریف جرجانی بر این شرح حاشیه نگاشته است.

ص:۳۶۰

نسخه های خطی:

هیچ گزارشی از نسخ خطی آن در دست نیست.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۳۳. حاشیه بر المطول تفتازانی

می دانیم که «مطول» اثری معروف است در علم معانی و بیان از «سعد الدین مسعود تفتازانی» متوفای ۷۹۲ه-.ق. که قرن هاست در حوزه های علمیه تدریس می گردد.

این اثر خود شرحی است بر «تلخیص مفتاح العلوم فی المعانی و البیان» «جلال الدین محمد بن عبدالرحمن قزوینی» معروف به «خطیب دمشق» متوفای ۷۳۹ه-.ق.

«مفتاح العلوم» کتاب بسیار عالی در معانی و بیان از «سراج الدین ابویعقوب یوسف سکاکی» متوفای ۶۲۶ه-.ق. است.

میر سید شریف جرجانی بر مطول، که شرح بر «تلخیص مفتاح العلوم» است، حاشیه نگاشته است. این حاشیه یکی از معروف ترین حواشی بر مطول محسوب می گردد.

برحاشیه میر سید شریف حواشی متعددی نگاشته شده است. از آن جمله حاشیه ی «مصلح الدین مصطفی بن حسام رومی»، حاشیه ی «یوسف بن حسین کرماستی»، و حاشیه ی «شریف مرتضی».

نسخه های خطی:

۸ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آستان قدس رضوی (ع)» به شماره ۱۴۵۵۲ کتابت سال ۱۰۴۱ه-.ق.، شماره ۱۴۴۲۷ کتابت سال ۱۰۵۰ه-.ق.، شماره ۴۰۴۹ کتابت سال ۱۰۷۳ه-.ق.، شماره ۳۹۹۰ کتابت سال ۱۱۱۴ه-.ق.، شماره ۱۴۷۶۴ کتابت سال ۱۲۳۲ه-.ق.، شماره ۱۴۸۶۸ کتابت سال ۱۲۳۳ه-.ق.، شماره ۳۹۹۱ و شماره ۳۹۹۲ موجود است.

۳ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آستانه مقدسه حضرت فاطمه معصومه سلام الله علیها» به شماره ۱۳۵:۱/۳-۵۲۸۲ در ۱۹۰ برگ، شماره ۱/۴: ۹۲-۶۳۰۹ در ۲۴۹ برگ، کتابت سال ۱۰۷۳ه-.ق. و شماره ۳۶۱ در ۲۱۷ برگ، کتابت سال ۹۹۷ه-.ق. موجود است.

۱۰ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آیت الله العظمی مرعشی نجفی (ره)» به شماره ۱۰۰ در ۱۹۵ برگ، کتابت سال ۱۰۶۰ه-

.ق.، شماره ۸۲۶۴ در ۱۹۴ برگ، شماره ۹۲۸۲ در ۱۳۳ برگ، شماره ۱/۱۱۴۸۶ در ۴۲ برگ، کتابت ۱۱۷۷ه-.ق.، شماره ۱۲۰۰۹ در ۱۶۱ برگ، کتابت سال ۸۹۸ه-.ق.، شماره ۱۶۷۶ در ۲۰۳ برگ، کتابت سال ۱۰۵۴ه-.ق.، شماره ۲۲۷۴ در ۱۴۱ برگ، شماره ۴۶۶۶ در ۹۳ برگ، کتابت سال ۸۶۴ه-.ق.، نسخه ی بسیار قدیمی، به خط «موسی بن نعمه بن حسن بن ابراهیم»، شماره ۱۳۱۶۳ در ۱۰۷ برگ، کتابت سال ۸۶۴ه-.ق. (مثل نسخه ی پیشین) و شماره ۶۷۰۱ در ۱۶۰ برگ، کتابت سده ۱۲ه-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آیت الله العظمی گلپایگانی (ره)» به شماره ۱۸۸۳ موجود است.

۲ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی بابانیین» وابسته به «کتابخانه ی اوقاف سلیمانیه» به شماره ۲۷ در ۱۶۰ برگ و شماره ۱۹۴ در ۱۱۳ برگ، کتابت سال ۱۲۱۰ه-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی دانشگاه امارات متحده عربی» به شماره ۲۳۱ در ۱۴۷ برگ موجود است.

۳ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی جامع کبیر صنعا» به شماره ۱۶۲۳ در ۲۵۶ برگ، کتابت سال ۱۰۶۲ه-.ق.، شماره ۱۶۳۹ در ۲۴۶ برگ و شماره ۲۲۸۵ در ۱۲۱ برگ موجود است.

۲ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مسجد جامع گوهر شاد» به شماره ۸۷۳ در ۱۹۱ برگ و شماره ۱۱۴۸ موجود است.

۲ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی دانشکدهی الاهیات و معارف اسلامی دانشگاه تهران» به شماره ۱۳۶ در ۲۰۲ برگ، کتابت سال ۱۰۷۰ه-.ق. و شماره ۲۰۳ در ۱۳۳ برگ، کتابت سده ۱۰ و ۱۱ه-.ق. موجود است.

۲ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی دانشکدهی الاهیات و معارف اسلامی دانشگاه فردوسی مشهد» به شماره ۱۴۶ در ۱۹۶ برگ، کتابت شاید سال ۱۰۸۹ه-.ق. و شماره ۱۰۳۳ در ۱۴۵ برگ موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی دانشکدهی حقوق و علوم سیاسی اقتصادی تهران» به شماره ۲۶ در ۱۲۷ برگ، کتابت سده ۱۱ و ۱۲ه-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی راجه محمودآباد لکهنو» به شماره ۵۳۱ در ۳۲۰ صفحه موجود است.

۲ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی عمومی اصفهان» به شماره ۳۲۷۴ در ۱۸۷ صفحه، کتابت سال ۸۹۷ه-.ق. و شماره ۳۳۱۱ در ۳۶۴ صفحه، کتابت سده ۱۱ه-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی عمومی فرهنگ و هنر مشهد» به شماره ب/۱۳ در ۳۱۶ صفحه، کتابت سال ۹۲۰ه-.ق. موجود است.

۲ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مرکزی دانشگاه تهران» به شماره ۱۶۳۹ در ۱۷۶ برگ، کتابت سال ۱۰۹۲ه-.ق. و شماره ۳۵۱۴ موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی نوربخش خانقاه نعمت اللهی» به شماره ۵۰۹ در ۲۷۴ صفحه، کتابت سال ۱۲۲۶ه-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه مدرسه ی نمازی خوی» به شماره ۶۰۰ موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی جامعه ام القری» به شماره ۴۹۳۳ در ۸۴ برگ موجود است.

۸ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی دارالکتب الظاهریه» به شماره ۴۹۶۷ در ۱۱۴ برگ، شماره ۱۰۹۸۳ در ۱۷۲ برگ، کتابت سال ۱۰۷۳ه-.ق.، شماره ۶۸۳۲ در ۱۰۰ برگ، شماره ۵۹۸۴ در ۱۴۲ برگ، کتابت ۸۱۷ه-.ق.، شماره ۷۳۰۹ در ۱۴۴ برگ، شماره ۵۸۷۰ در ۱۹۴ برگ، شماره ۷۶۴۹ در ۹۶ برگ و شماره ۳۵۵۱ در ۱۶۷ برگ، کتابت سال ۸۵۰ه-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی عبدالله بن عباس» در «طائف» به شماره ۱۷/۴۴ در ۱۰۵ برگ، کتابت سال ۱۲۴۶ه-.ق. موجود است.

۱۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی عمومی اوقاف بغداد» به شماره ۱۶۴۷ در ۸۳ برگ، کتابت سال ۹۶۲ه-.ق.، شماره ۱۶۹۷ در

۵۵ برگ، شماره ۱۶۳۷ در ۲۸۳ برگ، کتابت سال ۸۹۹ه‍.ق.، شماره ۶۲۰۵ در ۲۸۵ برگ، کتابت سال ۱۰۹۹ه‍.ق.، شماره ۱۷۹۷۳ در ۸۱ برگ، شماره ۳/۱۰۱۱۵ در ۲۵ برگ، شماره ۱۶۹۶ در ۱۲۵ برگ، شماره ۱۶۹۴ در ۱۲۶ برگ، کتابت سال ۱۰۳۸ه‍.ق.، شماره ۲/۱۷۳۳ در ۱۵۷ برگ، شماره ۱۶۸۲ در ۱۰۸ برگ، کتابت سال ۸۸۴ه‍.ق. و شماره ۱۷۵۵۰ در ۳۶ برگ موجود است.

۳ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی احمدیه عبدالحفیظ منصور» در «تونس» به شماره ۶۱۴۶ در ۹۵ برگ، شماره ۲/۴۳۴۰ در ۳۹ برگ، کتابت سال ۱۱۷۲ه‍.ق. و شماره ۴۳۵۹ در ۹۲ برگ، کتابت سال ۱۱۸۸ه‍.ق. موجود است.

۳ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی عمومی اوقاف موصل» به شماره ۱/۸۱/۲۵ در ۱۷۲ برگ، شماره ۱۵ در ۱۸۲ برگ، کتابت سال ۱۰۷۹ه‍.ق. و شماره ۱/۱۰/۱۸ در ۱۶۸ برگ موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی صدر بابل» به شماره ۲۱۵ کتابت سال ۱۱۲۰ه‍-.ق. موجود است.

۲ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی موزه ی بغداد» به شماره ۳۸۱ در ۴۹۲ برگ و شماره ۱۸۵۰ در ۳۵ برگ، کتابت سال ۹۰۶ه‍-.ق. با عنوان «حاشیه علی مختصر التلخیص للتفتازانی» موجود است.

۸ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مجلس شورای اسلامی» به شماره ۴۹۲۰ در ۱۵ برگ، کتابت سال ۱۰۹۳ه‍-.ق.، شماره ۷۱۵۰ در ۱۳۵ برگ، کتابت سال ۱۲۸۶ه‍-.ق.، شماره ۲/۳۱۷ (۱/۳۱۷) در ۱۴۸ برگ، کتابت سده ۱۲ و ۱۳ه‍-.ق.، شماره ۷۵۳۴، شماره ۲/۱۹۱۵ در ۶۰۹ صفحه، شماره ۶۶/ع در ۱۰۰ برگ، کتابت سده ۱۰ه‍-.ق.، شماره ۲۶۰/ع در ۱۶۶ برگ، کتابت سال ۱۲۰۰ه‍-.ق. و شماره ۵۷۵۶ در ۲۰۰ صفحه، کتابت سال ۱۰۱۸ه‍-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مخزن حمید سلیمان» (فهرست نامگوی) به شماره ۱۳۶۶ در ۲۴۴ صفحه موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی عباسیه» در «بصره» به شماره ۶۶۰ در ۴۳۴ صفحه، کتابت سال ۱۲۹۷ه‍-.ق. موجود است.

۴ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مدرسه ی آخوند همدان» به شماره (۵۰۸)۱۰۲۱۱ کتابت سال ۱۱۰۶ه‍-.ق.، شماره (۵۵۱)۱۵۰۲ کتابت سال ۱۱۰۳ه‍-.ق.، شماره (۵۵۲)۴۷۳۳ و شماره (۵۰۹)۱۰۳۳۹ کتابت سال ۱۱۲۰ه‍-.ق. موجود است.

۲ نسخه ی خطی در «کتابخانه مدرسه ی حجتیه» به شماره ۶۷۸ کتابت سال ۱۲۲۷ه‍-.ق. و شماره ۵۵۰ موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی سلیمان خان مشهد» به شماره ۱۰۱ کتابت سده ۱۲ه‍-.ق. موجود است.

۱۲ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مدرسه ی عالی شهید مطهری (سپهسالار)» به شماره ۱۰۵۸، شماره ۱۰۶۰، شماره ۱۰۶۱، شماره ۲۹۶۶ در ۱۹۲ برگ، کتابت سال ۱۰۷۰ه‍-.ق.، شماره ۲۹۶۸ در ۱۳۱ برگ، کتابت سال ۸۳۶ه‍-.ق.، شماره ۲۹۶۷ در ۱۳۰ برگ، کتابت سال ۱۰۲۷ه‍-.ق.، شماره ۲۹۹۰مکرر در ۱۷۹ برگ، کتابت سده ۱۱ه‍-.ق.، شماره ۳۲۳۱ در ۲۴ برگ، کتابت سال ۱۱۲۲ه‍-.ق.، شماره ۷۰۲۵ در ۱۵۴ برگ، کتابت سده ۱۳ه‍-.ق.، شماره ۷۰۲۶ در ۱۲۲ برگ، کتابت سال ۱۰۶۷ه‍-.ق.، شماره ۷۰۲۷ در ۱۴۴ برگ، کتابت سال ۱۰۱۳ه‍-.ق. و شماره ۶۹۴۵ در ۱۸۳ برگ، کتابت سده ۱۳ه‍-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مدرسه ی فاضلیه» به شماره ۹ در ۱۷۰ برگ موجود است.

۵ نسخه ی خطی در «کتابخانه مدرسه ی فیضیه» «قم» به شماره ۱۷۱۵ در ۱۲۵ برگ، شماره ۸۵۹ در ۱۰۶ برگ، شماره ۷۶۸ در ۱۱۵ برگ، کتابت سال ۱۲۴۰ه‍-.ق.، شماره ۱۸۹۹ در ۱۹۰ برگ، کتابت سال ۱۲۲۵ه‍-.ق. و شماره ۱۸۳۸ در ۱۷۵ برگ موجود است.

۲ نسخه ی خطی در «کتابخانه مدرسه ی مروی تهران» به شماره ۹۱۷ کتابت سده ۱۱ه‍-.ق. و شماره ۶۷۹ کتابت سال ۸۶۸ه‍-

.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه مدرسه ی میرزا جعفر» در «صحن عتیق مشهد» به شماره ۱۰۵ کتابت سده ۹ه‍-.ق. موجود است.

۲ نسخه ی خطی در «کتابخانه مدرسه ی نواب مشهد» به شماره ۲ در ۱۰۸ برگ، کتابت سده ۱۱ه‍-.ق. و شماره ۶ در ۱۷۰ برگ، کتابت سده ۱۲ه‍-.ق. موجود است.

۲ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مرکزی رشت» به شماره ۶۶ش کتابت سال ۱۲۳۰ه-.ق. و شماره ۲۴ح کتابت سال ۱۰۸۸ه-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مسجد اعظم» «قم» به شماره ۲۳۷۰ کتابت سال ۱۲۴۰ه-.ق. موجود است.

۳ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی ملی پاریس» به شماره ۴۳۹۲ در ۱۱۵ برگ، شماره ۴۳۹۲ در ۱۱۵ برگ، شماره ۹۳ و شماره ۴۳۹۴ موجود است.

۱۳ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی ملی جمهوری اسلامی ایران» به شماره ۱۵۵۴/ع در ۱۷۱ برگ، کتابت سال ۹۷۷ه-.ق.، شماره ۲۲۰۳/ع در ۲۰۵ برگ، کتابت سال ۱۲۵۱ه-.ق.، شماره ۲۰۶۵/ع در ۳۷۱ برگ، شماره ۲۴۲۰/ع در ۱۴۶ برگ، شماره ۲۴۹۱/ع در ۱۳۳ برگ، کتابت سال ۱۰۹۴ه-.ق.، شماره ۲/۳۱۵۶/ع در ۲۵ برگ، شماره ۲/۳۱۵۸/ع در ۱۷۳ برگ، کتابت سال ۱۰۰۱ه-.ق.، شماره ۵۰۴/ع در ۲۲۸ برگ، کتابت سده ۱۱ه-.ق.، شماره ۸۴۸/ع در ۱۳۳ برگ، کتابت سده ۱۱ه-.ق.، ۱۰۸۹/ع در ۳۲۶ برگ، کتابت سده ۱۱ه-.ق.، شماره ۱۳۷۸/ع در ۱۸۱، کتابت سده ۱۱ه-.ق.، شماره ۱۴۱۷/ع در ۱۴۱ برگ، کتابت سده ۱۲ه-.ق. و شماره ۱۰۸۵/ع در ۱۶۸ برگ، کتابت سده ۱۲ه-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی ملی فارس» به شماره ۱/۵/۸۹۲ کتابت سال ۱۲۲۶ه-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی ندوه العلمای لکهنو» به شماره ۱۵۵۶ در ۴۱۰ صفحه، کتابت سال ۹۹۹ه-.ق. موجود است.

۳ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی وزیری یزد» به شماره ۳۴ در ۱۹۸ برگ، کتابت سال ۱۲۵۱ه-.ق.، شماره ۱۴۵۶ در ۱۵۸ برگ، کتابت سال ۱۲۵۴ه-.ق. و شماره ۳۱۴۱ در ۸۹ برگ، کتابت سال ۱۲۲۷ه-.ق. موجود است.

۴ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی دانشگاه پرینستون» به شماره a۴۱۹، شماره H۴۲۰، شماره L۹۲ و شماره L۹۳ موجود است.

۲ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی ملی ملک» «تهران» به شماره ۳۲/۵۷۱۲ (ناقص) و شماره ۱۰/۶۸۸ موجود است.

نسخه های چاپی:

حاشیه بر مطول، به سال ۱۲۴۱ه-.ق. و پس از آن به سال های ۱۲۸۹ و ۱۳۱۰ه-.ق. در «استانبول» به صورت چاپ سنگی منتشر گردیده است.

۳۴. حاشیه بر تحریر القواعد المنطقیه فی شرح الشمسیه

«نجم الدین علی بن عمر کاتبی قزوینی» متوفای ۶۷۵ه-.ق.، کتابی در موضوع منطق با عنوان «الشمسیه» برای «خواجه شمس الدین محمد جوینی» نوشته است، که مورد توجه بسیاری از علما واقع شده و بر آن شروح و حواشی متعددی نوشته اند.

یکی از این شروح، «تحریر القواعد المنطقیه» نوشته «قطب الدین محمد رازی»، متوفای ۷۶۶ه‍-.ق. است.

«شرح قطب الدین رازی»، در میان طلاب و فضلای حوزه» از شهرت خاصی برخوردار و جزو کتب درسی آن هاست.

میر سید شریف جرجانی، بر این شرح، خصوصاً بر فصل نخست آن، «التصورات» حاشیه نگاشته است.

او در این حاشیه علاوه بر توضیح و شرح نکات مهم، گاهی به تصحیح متن نیز پرداخته است. از این روی حاشیه میر سید شریف، برای دانش پژوهان حوزه های علمیه، از اهمیت خاصی برخوردار است.

بر حاشیه ی میر سید شریف، حواشی بسیاری نوشته شده است. با مراجعه به منابعی چون کشف الظنون، به بیش از ۱۰ حاشیه از بزرگان علم و دانش برمی خوریم که حاشیه بر حاشیه میر سید شریف نگاشته اند.

نسخه های خطی:

۱۷ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مجلس شورای اسلامی» به شماره ۶۱/۱۸۹، شماره ۲۹۳۰، شماره ۴۰۵۸ در ۱۳۴ برگ، کتابت سال ۸۹۵ه-.ق.، شماره ۲۷۲۷، شماره ۳/۲۸۲۸ در ۲۶۴ برگ، شماره ۱۷۴۶، شماره ۴۹۲۲ در ۷۵ برگ، کتابت سال ۱۰۱۵ه-.ق.، شماره ۳۷۶۴ در ۱۵۲ صفحه، کتابت سال ۱۰۹۲ه-.ق.، شماره ۳۸۲۳ در ۲۳ صفحه، کتابت سال ۱۲۴۸ه-.ق.، شماره ۲/۲۹۳۱ در ۵۶۲ برگ، شماره ۳۸۵۴ در ۱۶۴ برگ، کتابت سال ۱۲۳۵ه-.ق.، شماره ۲/۱۶۴ در ۹۶ برگ، کتابت سده ۱۱ه-.ق.، شماره ۴۶۰۰ در ۸۸ برگ، کتابت سال ۱۰۷۴ه-.ق.، شماره ۲/۳۶۵ در ۱۶۱ برگ، کتابت سده ۱۱ه-.ق.، شماره ۶۰/ع در ۹۴ برگ، کتابت سال ۱۰۶۸ه-.ق. و شماره ۱۹/ع در ۱۶۴ برگ، کتابت سال ۱۲۵۲ه-.ق. موجود است.

۱۶ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آیت الله العظمی مرعشی نجفی (ره)» به شماره ۴۱۳۱ در ۲۰۸ برگ، در مجموعه ای که کتابت برخی از آنها مانند کتاب اول، سال ۱۰۱۲ه-.ق. و کتاب دوم سال ۸۴۵ه-.ق.، شماره ۵۱۰۳ در ۱۰۱ برگ، شماره ۵۳۵۶ در ۷۰ برگ، کتابت سال ۸۶۷ه-.ق.، شماره ۶۰۶۱ در ۴۲ برگ، کتابت سال ۹۰۴ه-.ق.، شماره ۷۳۰۳ در ۱۰۸ برگ، کتابت سال ۱۲۵۳ه-.ق.، شماره ۷۷۶۸ در ۹۳ برگ، کتابت سال ۹۸۸ه-.ق.، شماره ۷۹۹۸ در ۹۱ برگ، کتابت سال ۸۲۷ه-.ق. (احتمالاً قدیمی ترین نسخه ی خطی)، شماره ۸۴۷۶ در ۱۴۹ برگ، کتابت سال ۱۰۵۶ه-.ق.، شماره ۸۴۹۷ در ۱۳۱ برگ، کتابت سال ۱۰۶۸ه-.ق.، شماره ۱۰۸۷۵ در ۱۰۲ برگ، کتابت سال ۱۰۳۳ه-.ق.، شماره ۱۲۹۰۲ در ۷۶ برگ، شماره ۱۱۹۹۷ در ۱۶۱ برگ، کتابت سال ۱۰۷۱ه-.ق.، شماره ۱/۱۱۸۳۱ در ۹۹ برگ، کتابت سال ۱۲۵۱ه-.ق.، شماره ۱۱۳۴۴ در ۱۰۸ برگ، کتابت سال ۱۲۲۹ه-.ق.، شماره ۱۱۵۴۹ در ۱۱۰ برگ، کتابت سال ۱۳۳۵۴ در ۵۶ برگ و شماره ۹۹۵۸ در ۹۸ برگ، کتابت سال ۱۰۹۰ه-.ق. موجود است.

۱۰ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آیت الله العظمی گلپایگانی (ره)» به شماره ۷۱۰ کتابت سال ۱۲۳۶ه-.ق.، شماره ۷۵۲، شماره ۹۲۲ کتابت سال ۱۲۴۳ه-.ق.، شماره ۲۱۹۲ کتابت سده ۱۱ و ۱۲ه-.ق.، شماره ۲۲۵۵، شماره ۱۲۱۰ کتابت سده ۱۲ و ۱۳ه-.ق.، شماره ۱۲۳۶ کتابت سده ۱۱ و ۱۲ه-.ق.، شماره ۱۲۴۴ کتابت سده ۱۳ه-.ق.، شماره ۱۴۳۴ کتابت سال ۱۲۵۱ه-.ق. و شماره ۱۴۰۵ کتابت سال ۱۲۳۶ه-.ق. موجود است.

۲ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آیت الله فاضل خوانساری (ره)» به شماره ۳۶۸ در ۱۰۳ برگ، کتابت سال ۱۰۴۸ه-.ق. و شماره ۴۵۰ در ۱۳۵ برگ، کتابت سال ۱۲۲۱ه-.ق. موجود است.

۳۳ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آستان قدس رضوی (ع)» به شماره ۱۰۶۲۲ کتابت سال ۱۰۰۶ه-.ق.، شماره ۱۰۱۶ کتابت سال ۱۰۸۰ه-.ق.، شماره ۱۰۳۵۴ کتابت سال ۱۱۱۱ه-.ق.، شماره ۱۲۳۹۲ کتابت سال ۱۱۱۵ه-.ق.، شماره ۹۰۷۵ کتابت سال

۱۲۰۳ه‍.ق.، شماره ۱۴۵۳۸ کتابت سال ۱۲۰۹ه‍.ق.، شماره ۸۹۳۱ کتابت سال ۱۲۲۹ه‍.ق.، شماره

۱۲۳۹۳ کتابت سال ۱۲۳۴ه-.ق.، شماره ۱۱۴۰۷ کتابت سال ۱۲۳۸ه-.ق.، شماره ۱۱۵۰۴، شماره ۹۴۶۶ کتابت سال ۱۲۵۳ه-.ق.، شماره ۱۰۰۱۸ کتابت سال ۱۲۶۰ه-.ق.، شماره ۱۴۶۵۸ کتابت سال ۱۲۸۶ه-.ق.، شماره ۶۹۰۰، شماره ۵۸۵۲ در ۱۰۱ برگ، شماره ۱۰۱۵، شماره ۱۱۵۴ در ۱۱۱ برگ، شماره ۱۱۵۳ در ۱۲۱ برگ، کتابت سال ۱۲۴۹ه-.ق.، شماره ۱۱۴۲ در ۱۶ برگ، شماره ۱۱۶۱ در ۱۳۴ برگ، شماره ۶۱۳۴ در ۱۲۴ برگ، شماره ۶۷۴ کتابت سده ۱۲ یا ۱۳ه-.ق. (از مجموعه ی اهدایی رهبر)، شماره ۲/۸۸۰ کتابت سال ۱۱۳۱ه-.ق. (از مجموعه ی اهدایی رهبر)، شماره ۲/۱۰۴۲ کتابت سال ۱۲۲۸ه-.ق. (از مجموعه ی اهدایی رهبر)، شماره ۱۴۵۰۰، شماره ۱۳۷۶۲، شماره ۱۵۶۰ کتابت سال ۱۲۰۸ه-.ق.، شماره ۱۵۴۳۰ کتابت سال ۱۲۳۴ه-.ق.، شماره ۱۵۰۶۵ کتابت سال ۱۲۴۱ه-.ق.، شماره ۵۲ در ۸۴ برگ، شماره ۵۳ در ۱۰۵ برگ، شماره ۷۵، شماره ۷۶، شماره ۷۹ کتابت سال ۹۵۵ه-.ق. و شماره ۸۴ در ۴ برگ موجود است.

۲ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آستان مقدسه حضرت فاطمه معصومه» سلام الله علیها به شماره ۲۳۱ در ۸۱ برگ، کتابت سال ۱۲۷۵ه-.ق. و شماره ۴۱۸ در ۹۰ برگ موجود است.

۳ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مدرسه ی الحجیات» وابسته به «اوقاف موصل» به شماره ۵/۴۷/۲۲ در ۱۴۴ برگ، شماره ۳/۴۹/۲۲ در ۱۳۸ برگ و شماره ۱/۴۹/۲۲ در ۱۳۸ برگ موجود است.

۳ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی تربیت تبریز» به شماره ۱۳۸، شماره ۱۴۰ و شماره ۱۴۲ موجود است.

۲۲ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مدرسه ی عالی شهید مطهری (سپهسالار)» به شماره ۳۰۴۰ در ۲۰۶ برگ، کتابت سده ۱۲ه-.ق.، شماره ۳۰۱۶ در ۷۹ برگ، کتابت سال ۱۰۳۴ه-.ق.، شماره ۶۶۷۲ در ۱۲۹ برگ، کتابت سده ۱۲ه-.ق.، شماره ۳۰۲۲ در ۱۲۱ برگ، کتابت سده ۱۱ه-.ق.، ۳۰۱۷ در ۱۱۵ برگ، کتابت سال ۱۰۷۸ه-.ق.، شماره ۳۰۱۸ در ۱۱۰ برگ، کتابت سال ۱۲۳۰ه-.ق.، شماره ۶۶۶۳ در ۹۴ برگ، کتابت سده ۱۲ه-.ق.، شماره ۳۰۲۱ در ۱۱۱ برگ، کتابت سال ۱۲۳۴ه-.ق.، شماره ۶۶۶۹ در ۱۲۱ برگ، کتابت سده ۱۱ه-.ق.، شماره ۳۰۲۵ در ۹۶ برگ، کتابت سال ۱۲۲۵ه-.ق.، شماره ۶۶۶۴ در ۱۰۲ برگ، کتابت سال ۱۲۵۲هخ-.ق.، شماره ۳۰۱۹ در ۱۱۰ برگ، کتابت سال ۱۲۳۷ه-.ق.، شماره ۶۶۶۶ در ۱۳۶ برگ، کتابت سده ۱۱ه-.ق.، شماره ۶۶۷۳ در ۱۱۸ برگ، کتابت سال ۱۲۱۰-۱۲۱۲ه-.ق.، شماره ۶۶۷۴ در ۱۷۶ برگ، کتابت سال ۸۶۲-۸۶۳ه-.ق.، شماره ۸۰۹۳ در ۱۲۱ برگ، کتابت سده ۱۲ه-.ق.، شماره ۶۶۶۸ در ۱۵۷ برگ، کتابت سده ۱۲ه-.ق.، شماره ۳۰۱۵ در ۲۰۸ برگ، کتابت سال ۱۱۰۵ه-.ق.، شماره ۳۰۲۰ در ۶۹ برگ، کتابت سال ۱۲۸۰ه-.ق.، شماره ۶۶۶۷ در ۲۱۰ برگ، کتابت سده ۱۱ه-.ق.، شماره ۶۴۶۷ و شماره ۶۵۶۱ کتابت سده ۱۰ه-.ق. موجود است.

۷ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی ملی ملک» «تهران» به شماره ۲/۲۳۴۶ در ۱۷۱ برگ، کتابت سال ۱۲۴۳ه-.ق.، شماره ۶۲۷۱ در ۱۳۱ برگ، کتابت سده ۱۱ه-.ق.، شماره ۱۹۸۰ در ۱۳۱ برگ، کتابت سال ۱۱۳۰ه-.ق.، شماره ۲۸۷۸ در ۱۲۶ برگ، کتابت سال ۱۲۲۶ه-.ق.، شماره ۲۱۵۹ در ۱۱۳ برگ، کتابت سال ۱۰۶۴ه-.ق.، شماره ۲۹۳۴ در ۱۰۶ کتابت سال ۱۲۴۶ه-.ق. و شماره ۲۰۷۸ در ۱۲۷ برگ، کتابت سال ۱۲۳۵ه-.ق. موجود است.

۳ نسخه ی خطی در «کتابخانه مدرسه ی فیضیه» «قم» به شماره ۱/۷۹۳ در ۱۲۵ برگ، شماره ۲/۱۴۹۳ در ۸۸ برگ و شماره ۱/۱۱۹۹ در ۸ برگ، کتابت سال ۱۲۳۳ه-.ق. موجود است.

۴ نسخه ی خطی در «کتابخانه مدرسه ی مروی تهران» به شماره ۱/۹۱۹ کتابت سده ۱۰ه-.ق.، شماره ۹۳۶ کتابت سده ۱۱ یا ۱۲ه-.ق.، شماره ۹۳۳ کتابت سال ۱۲۱۹ه-.ق. و شماره ۸۱۵ کتابت سده ۱۲ه-.ق. موجود است.

۶ نسخه ی خطی در «کتابخانه مدرسه ی نواب مشهد» به شماره ۱۰۱ کتابت سال ۱۰۹۱ه-.ق.، شماره ۱۱ در ۱۰۲ برگ، کتابت سال ۱۲۶۲ه-.ق.، شماره ۸۴ کتابت سال ۱۰۲۱ه-.ق.، شماره ۷۲ کتابت سده ۱۳ه-.ق.، شماره ۵۳ کتابت سال ۱۲۷۵ه-.ق. و شماره ۱/۶۳ کتابت سال ۱۰۵۸ه-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی میرزا جعفر» در صحن عتیق «مشهد» به شماره ۹۶ کتابت سال ۱۲۶۴ه-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه مدرسه ی خیرات خان مشهد» به شماره ۴ در ۱۰۲ برگ، کتابت سال ۱۲۶۵ه-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مدرسه ی سلیمان خان مشهد» به شماره ۸۵، که آغاز و انجام آن نونویس شده به تاریخ ۱۲۸۲ه-.ق، موجود است.

۸ نسخه ی خطی در «کتابخانه مدرسه ی حجتیه» «قم» به شماره ۳۷۴ کتابت سال ۱۲۶۸ه-.ق.، شماره ۲۷۴ کتابت سال ۱۲۱۶-.ق.، شماره ۲۸۶، شماره ۳۷۱، شماره ۴۱۳ کتابت سال ۱۲۴۰، شماره ۴۲۰، شماره ۴۲۵ و شماره ۵۵۲ کتابت سال ۱۰۷۹ه-.ق. موجود است.

۸ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مدرسه ی آخوند همدان» به شماره (۴۶۸)۱۰۲۴۶، شماره (۴۶۴)۱۴۶ کتابت سال ۱۰۶۵ه-.ق.، شماره (۴۶۷)۵۳۱۰ کتابت سال ۱۲۴۳ه-.ق.، شماره (۴۶۵)۱۴۱۰ کتابت سال ۱۲۳۸ه-.ق.، شماره (۴۶۳)۱۲۴، شماره (۴۶۶)۴۷۹۰ کتابت سال ۱۲۵۷ه-.ق.، شماره ۱/۱۴۷۸ کتابت سال ۹۷۴ه-.ق. و شماره ۲/۳۱۶ کتابت سال ۱۲۴۱ه-.ق. موجود است.

۳ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی صدر بابل» به شماره ۱/۳۱۸ در ۱۳۵ برگ، کتابت سال ۱۲۱۹ه-.ق.، شماره ۳۲۵ در ۱۴۵ برگ، کتابت سال ۱۲۳۶ه-.ق. و شماره ۳۱۸ کتابت سال ۱۲۴۱ه-.ق. موجود است.

۶ نسخه ی خطی در «کتابخانه مدرسه ی نمازی خوی» به شماره ۱/۵۱۱، شماره ۱/۳۶۵ کتابت سال ۱۰۵۵ه-.ق.، شماره ۱/۳۶۴، شماره ۵۰۲، شماره ۵۲۱ کتابت سال ۱۲۵۸ه-.ق. و شماره ۷۵۳ کتابت سال ۱۳۱۱ه-.ق. موجود است.

۲ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مدرسه ی آیت الله العظمی خوئی (ره)» به شماره ۱۰۶ در ۷۶ برگ و شماره ۱/۱۱۲ در ۶۸ صفحه موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی موزه ی ایران باستان» به شماره ۱/۴۳۳۸ کتابت سده ۱۰ و ۱۱ه‍.ق. موجود است.

۱۰ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی دانشکدهی الاهیات و معارف اسلامی دانشگاه فردوسی مشهد» به شماره ۱۳۴ در ۱۲۵ برگ، کتابت سال ۱۲۴۴ه‍.ق.، شماره ۱۳۵ در ۱۲۶ برگ، کتابت سال ۱۱۳۶ه‍.ق.، شماره ۱۳۶ در ۱۱۷ برگ، کتابت سال ۱۲۶۲ه‍.ق.، شماره ۱۴۸ در ۵۲ برگ، کتابت سده ۹ه‍.ق.، شماره ۷۴۸ در ۱۲۵ برگ، کتابت سال ۱۲۲۲ه‍.ق.، شماره ۲/۲۹۲ در ۱۹۴ برگ، کتابت سال

۱۲۴۵ه-.ق.، شماره ۷۴۸ در ۱۲۵ برگ، کتابت سال ۱۲۲۲ه-.ق.، شماره ۲/۱۴۷۱ کتابت سال ۱۰۹۱ه-.ق.، شماره ۱۵۶۳ کتابت سال ۱۳۳۸ه-.ق. و شماره ۴/۱۳۲۴ کتابت سال ۱۰۷۷ه-.ق. موجود است.

۲ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی دانشکدهی الاهیات و معارف اسلامی دانشگاه تهران» به شماره ۱/۱۴ در ۱۹۷ برگ، کتابت سده ۱۳ه-.ق. و شماره ۲/۲۹۵ در ۱۵۶ برگ، کتابت سال ۸۸۱ه-.ق. موجود است.

۴ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی دانشکدهی ادبیات دانشگاه تهران» به شماره ۲۳۲ کتابت سال ۱۲۳۴ه-.ق.، شماره ۳۶۹ کتابت سال ۱۲۴۰ه-.ق.، شماره ۴/۲۸۴ و شماره ۲۵۹ کتابت سال ۱۱۱۲ه-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی حقوق و علوم سیاسی اقتصادی» «تهران» به شماره ۱۱۳ کتابت سال ۱۲۳۶ه-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی دایرهالمعارف بزرگ اسلامی تهران» به شماره ۳۸۱ در ۷۹ برگ، کتابت سال ۱۲۴۸ه-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی دانشگاه اصفهان» به شماره ۲۴۹ کتابت سده ۱۲ه-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی رونقی» «شهر سبز ازبکستان» به شماره ۱۷ در ۲۰۸ برگ، کتابت سال ۱۱۱۵ه-.ق. موجود است.

۲ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی عمومی اصفهان» به شماره ۵۳۷۳ در ۱۸۴ برگ، کتابت سال ۱۲۴۵ه-.ق. و شماره ۲۸۱۰ در ۲۰۱ برگ، کتابت سال ۱۲۲۵ه-.ق. موجود است.

۳ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی نوربخش خانقاه نعمت اللهی» به شماره ۵۴۷ در ۱۹۲ برگ، کتابت سال ۱۲۲۷ه-.ق.، شماره ۳۳۱ در ۱۰۸ برگ، کتابت سال ۱۱۶۰ه-.ق. و شماره ۲/۵۰۴ در ۳۱۵ صفحه، کتابت سال ۱۲۶۳ه-.ق. موجود است.

۲ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مرکزی رشت» به شماره ۲۸ح کتابت سده ۱۲ه-.ق. و شماره ۶ح کتابت سال ۱۲۰۵ه-.ق. موجود است.

۱۹ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مسجد اعظم» «قم» به شماره ۲۸۶۵ کتابت سال ۱۲۴۶ه-.ق.، شماره ۲۹۰۶ کتابت سده ۱۱ه-.ق.، شماره ۲۵۵۵ کتابت سال ۱۲۳۴ه-.ق.، شماره ۵۴۳، شماره ۶۹۱ کتابت سال ۱۰۴۶ه-.ق.، شماره ۷۴۲ کتابت سده ۱۲ و ۱۳ه-.ق.، شماره ۱۲۵۳ کتابت سال ۱۲۵۶ه-.ق.، شماره ۱۲۸۸ کتابت سده ۱۳ه-.ق.، شماره ۱۳۰۹ کتابت سال ۱۲۲۹ه-.ق.، شماره ۲/۲۰۹۵ نسخه ی ناقص، شماره ۲۲۳۲ کتابت سال ۱۲۲۸ه-.ق.، شماره ۲۴۱۳ کتابت سال ۱۲۲۷ه-.ق.، شماره ۲۵۹۱، شماره ۲/۲۲۷۲، شماره ۲/۲۵۹۱، شماره ۱/۴۹۵، شماره ۱/۵۷۱، شماره ۲۸۰۰ کتابت سال ۱۰۴۲ه-.ق. و شماره ۲۶۴۰ موجود است.

۱۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی ملی جمهوری اسلامی ایران» به شماره ۲۲۴۴/ع در ۱۲۷ برگ، کتابت سده ۱۳ه‍.ق.، شماره ۲۱۳۳/ع در ۱۰۴ برگ، شماره ۲۲۳۴/ع در ۱۱۸ برگ، کتابت سال ۱۲۴۰ه‍.ق.، شماره ۲۱۳۸/ع پایان نسخه افتاده، شماره ۲/۲۸۶۰ در ۱۴۸ برگ، کتابت سال ۱۲۷۰-۱۲۸۰ه‍.ق.، شماره ۲/۳۱۱۷/ع در ۷۸ برگ، کتابت سال ۱۰۷۶ه‍.ق.، شماره ۲/۳۱۷/ع در ۱۸۴ برگ، کتابت سال ۱۰۷۶ه‍.ق.، شماره ۱۱۰۶/ع در ۲۱۹ برگ،

کتابت سال ۱۱۲۰-۱۲۳۷ه-.ق.، شماره ۱۲۶۳/ع در ۷۰ برگ، کتابت سده ۱۱ه-.ق.، شماره ۱۱۰۲/ع در ۱۲۰ برگ، کتابت سال ۱۰۴۶ه-.ق. و شماره ۱۳۸۵/ع در ۲۱۷ برگ، کتابت سال ۱۰۶۴-۱۰۶۵ه-.ق. موجود است.

۲ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی ندوه العلمای لکهنو» به شماره ۱۲۵۲ در ۱۲۴ برگ و شماره ۱۲۵۸ در ۱۷۰ برگ موجود است.

۸ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی وزیری یزد» به شماره ۱/۱۳۱۰ در ۶۶ برگ، کتابت سال ۹۴۹ه-.ق.، شماره ۱۴۰۸ در ۱۳۱ برگ، کتابت سال ۱۰۵۴ه-.ق.، شماره ۲/۲۶۸۲ در ۳۳۷ برگ، کتابت سال ۱۲۶۰ه-.ق.، شماره ۱/۲۳۰۳ در ۲۵۰ برگ، کتابت سال ۱۰۸۲ه-.ق.، شماره ۲۱۱۴ در ۱۰۹ برگ، کتابت سال ۱۲۳۴ه-.ق.، شماره ۲۴۷۹ در ۱۲۹ برگ، با مقداری موریانه خوردگی، شماره ۳۳۶۹ در ۱۱۲ برگ، کتابت سال ۱۰۷۷ه-.ق. و شماره ۳۸۳۱ در ۱۲۷ برگ موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی جامعه ام القری» به شماره ۴۸۶۱ در ۳۳ برگ، کتابت سال ۹۷۹ه-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی دارالکتب الوطنیه تونس» به شماره ۱۵۰ در ۱۰۶ برگ، کتابت سال ۷۸۴ه-.ق. (احتمالاً تاریخ صحیح ۸۷۴ه-.ق. است) موجود است.

۲ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مدرسه ی الاسلامیه» وابسته به «کتابخانه ی عمومی اوقاف موصل» به شماره ۱/۱۴/۲۰ در ۱۵۰ برگ و شماره ۳/۱۴/۲۰ ایضاً در ۱۵۰ برگ موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی رابعیه عثمانیه» وابسته به «کتابخانه ی عمومی اوقاف موصل» به شماره ۱۰ در ۱۱۳ برگ موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی امینیه جامع باشا (پاشا)» وابسته به «کتابخانه ی عمومی اوقاف موصل» به شماره ۹/۱۸ در ۷۲ برگ موجود است.

۶ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مرکزی اوقاف سلیمانیه» به شماره ۶۲۱ در ۸۳ برگ، شماره ۲۷۵۲-۲۷۵۵ در ۹۰ برگ، شماره ۲۳۵۸ در ۳۴ برگ، شماره ۲۴۳۳ در ۷۴ برگ، شماره ۲۴۸۲ در ۹۰ برگ، کتابت سال ۱۳۰۳ه-.ق. و شماره ۲۳۷۹ در ۱۹ برگ موجود است.

۵ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی پرینستون» به شماره H۴۷۷، شماره L۱۱۸، شماره L۱۱۹، شماره L۱۲۰، شماره L۱۲۱ موجود است.

۵ نسخه ی خطی در بخش امانی «کتابخانه ی مرکزی دانشگاه سلیمانیه» به شماره ۲۰۰/۱ در ۴۱۶ صفحه، شماره ۱۶۷ در ۲۴۵ صفحه، کتابت سال ۱۱۶۲ه-.ق.، شماره ۳۰۳ در ۹۹ صفحه، کتابت سال ۱۲۲۸ه-.ق.، شماره ۲۵ در ۳۱۷ صفحه و شماره ۱۶۹

در ۳۸۴ صفحه، کتابت سال ۱۱۶۱ه‍.ق. موجود است.

نسخه های چاپی:

حاشیه میر سید شریف جرجانی بارها چاپ گردیده است. یکی از قدیمی ترین چاپ ها، چاپ سنگی «کلکته» به سال ۱۲۶۱ه‍.ق. و پس از آن چاپ «لکهنو» به سال ۱۸۸۳م. است.

در «استانبول» نیز، به سال ۱۸۸۸م. با عنوان «حاشیه السید الشریف علی التصورات» چاپ شده است.

هم چنین به سال ۱۲۸۹ه‍.ق. و ۳۶۶ه‍.ق. در «استانبول» تجدید چاپ شده است.

در «قاهره» به سال ۱۲۹۳ه‍.ق. و ۱۳۰۷ه‍.ق. چاپ گردیده است. هم چنین سال های ۱۹۰۵م. و ۱۹۰۹م. در «قاهره» با حواشی بسیار منتشر شده است.

در «ایران» از روی چاپ «قاهره» همراه با «تحریرالقواعد المنطقیه» به سال ۱۳۶۳ در «قم» چاپ شده است. پس از آن نیز مکرر چاپ گردیده است.

۳۵. حاشیه الجرجانی علی التصدیقات شرح الشمسیه

میر سید شریف جرجانی حواشی متعددی بر «شرح شمسیه» و دیگر آثار بزرگان دارد. از جمله بر مبحث تصدیقات «شرح شمسیه» نیز حاشیه نگاشته است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی جامعه ام القری» به شماره ۴۸۶۱ در ۳۳ برگ، کتابت سال ۹۷۹ه-.ق. موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۳۶. حاشیه الجرجانی علی شرح التلخیص

باوجود اینکه جرجانی بر «تلخیص المفتاح» و «تلخیص مطول»، حواشی دارد، نگارنده نتوانست به درستی تشخیص دهد که منظور از این حاشیه بر «شرح تلخیص»، کدام کتاب «تلخیص» است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی جامعه ام القری» به شماره ۴۹۳۳ در ۸۴ برگ موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۳۷. حاشیه بر تفسیر کشاف

نسخه های خطی:

هیچ گزارشی از نسخ خطی آن در دست نیست.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۳۸. حاشیه علی التلویح فی کشف حقائق التنقیح (حاشیه بر شرح تفتازانی بر تنقیح الاصول)

«تنقیح الاصول» را «صدرالشریعه ثانی»، «عبیدالله بن مسعود بخاری حنفی» متوفای ۷۴۷ه‍.-ق. در علم اصول فقه نوشته است.

«مسعود بن عمر تفتازانی» متوفای ۷۹۲ه‍.-ق. کتاب «صدرالشریعه» را شرح کرده و «التلویح فی کشف حقائق التنقیح» نام نهاده است.

میر سید شریف بر اوایل شرح «تفتازانی» حاشیه نگاشته است.

نسخه های خطی:

ظاهراً ۱ نسخه ی خطی از این اثر در «کتابخانه ی جارالله» در «سلیمانیه» به شماره ۴۶۰ موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی اسد افندی» در «ترکیه» به شماره ۲۹۷۹ موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۳۹. حاشیه بر تنقیح الاصول

میر سید شریف گذشته از «حاشیه ای» که بر «شرح تفتازانی» بر «تنقیح الاصول» نگاشته، خود نیز بر کتاب «تنقیح الاصول صدرالشریعه بخاری» حاشیه نوشته است.

گفته می شود این حاشیه بر مبحث مقدمات چهارگانه کتاب «تنقیح الاصول» نوشته شده است.

نسخه های خطی:

هیچ گزارشی از نسخ خطی آن در دست نیست.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۴۰. حاشیه بر الخلاصه فی اصول الحدیث

از آنجا که میر سید شریف عالم و دانشمندی کامل و جامع بود، فقط بر آثار ادبی حاشیه و شرح ننگاشته است. بلکه بر

کتاب های اصولی، فقهی و حدیثی نیز حاشیه و شرح نوشته است. از جمله حاشیه ای است که بر کتاب «الخلاصه فی اصول الحدیث» «شرف الدین حسن بن محمد الطیبی» متوفای ۷۴۳ نوشته است.

نسخه های خطی:

هیچ گزارشی از نسخ خطی آن در دست نیست. لیکن «بروکلمان» با عنوان «فی الاصول» این رساله و حاشیه را به او نسبت داده است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۴۱. حاشیه بر شرح ایضاح الایضاح

«الایضاح فی المعانی و البیان»، کتاب معروفی است در علم معانی و بیان از «ابوالمعالی جلال الدین محمد بن سعد الدین عبدالرحمن قزوینی» معروف به «خطیب دمشقی» متوفای ۷۳۹ یا ۷۳۷ه-.ق.

بسیاری از دانشمندان بر این اثر مهم ادبی، شرح و حاشیه نگاشته اند. یکی از این شروح که مورد توجه دانش پژوهان واقع شده است، شرحی است که «جمال الدین محمد آق سرایی» متوفای ۷۹۱ه-.ق. به نام «ایضاح الایضاح» نوشته است.

گفته می شود میر سید شریف جرجانی شرح «آق سرایی» را نپسندیده و گفته است که «الایضاح» خود مبسوط است و نیازی به شرح آنچنانی نداشته است. از این رو حواشی بر آن نگاشته است.

حواشی عربی میر سید شریف بر «ایضاح الایضاح»، بهترین اثر در زمینه ی ادب و معانی و بیان است. لیکن با تاسف، نشانی از نسخه های خطی یا چاپی آن به دست نیامد.

نسخه های خطی:

هیچ گزارشی از نسخ خطی آن در دست نیست.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۴۲. حاشیه بر شرح رضی الدین استرآبادی بر کافیه

«کافیه» کتابی است از «شیخ جمال الدین ابوعمر عثمان بن عمر»، معروف به «ابن حاجب» متوفای ۶۴۶ه‍-.ق.، که در حوزه های علمیه تدریس می گردد. «کافیه» شروح و حواشی بسیاری دارد. از جمله خود «ابن حاجب» آن را شرح کرده است. بسیاری از علما و دانشمندان، «شرح ابن حاجب» بر «کافیه» را نیز شرح کرده و یا حاشیه بر آن نگاشته اند. یکی از این شروح، «شرح» «شیخ رضی الدین محمد بن حسن استرآبادی» متوفای ۶۸۸ه‍-.ق. است. «سیوطی» «شرح» «رضی الدین استرآبادی» را بهترین شرح دانسته است.

میر سید شریف جرجانی، در «سمرقند» این شرح را تدریس می کرد. وی در اجازه نامه ای که در ۸۱۲ه‍-.ق. برای «محمد حاجی ابن شیخ عمر بن محمد» نگاشته است، «شرح رضی الدین استرآبادی» را بسیار ستوده است.

به گفته ی میر سید شریف، فهم آن برای مبتدیان بسیار مشکل بود. بنابراین با استفاده از نسخه های مختلف به تصحیح آن اهتمام ورزیده و با نوشتن حواشی، نکات دشوار آن را توضیح داده است.

نسخه های خطی:

گفتنی است که حاشیه ی میر سید شریف جرجانی بر «شرح رضی الدین استرآبادی» بر «کافیه»، از سوی فهرست نویسان خطی، اسامی گوناگونی بخود گرفته است. در برخی مواقع، تحت عنوان «شرح کافیه» یا «شرح وافیه» آمده

است. هرچند «حاشیه بر شرح وافیه» و «حاشیه بر شرح الموشح علی الکافیه» و «شرح کافیه شریفیه» یا (شرح گیپایی) کتاب ها و حواشی مستقلی از میر سید شریف جرجانی است، لیکن به دلیل شباهت هایی، نسخه های آنها از سوی فهرست نویسان مخلوط شده است. از این رو همه ی آنها را در اینجا می آوریم تا نسخه ای از دست نرود.

بدیهی است پژوهشگر هنگام مراجعه به نسخه ها تفاوت واقعی را با مقایسه و مقابله جدا خواهد کرد.

۲ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آستان قدس رضوی (ع)» (ج۳) موجود است.

۷ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آیت الله العظمی مرعشی نجفی (ره)» به شماره ۸۲۵۱ در ۵۵ برگ، کتابت سده ۹ه-.ق.، شماره ۲۸۴۹ در ۳۷۰ برگ، کتابت سال ۱۰۷۰ه-.ق.، شماره ۲/۱۲۶۵۱ در ۴ برگ، شماره ۴/۱۲۶۵۱ در ۵۵ برگ، کتابت سال ۸۹۶ه-.ق.، شماره ۱۱۵۷۲ در ۴۶ برگ، کتابت سال ۸۸۶ه-.ق. و شماره ۱۳۳۷۸ در ۱۷۰ برگ موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی ملی ملک» «تهران» به شماره ۲/۱۶۸۹ در ۱۴۷ برگ، کتابت سال ۹۱۷ه-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی ندوه العلمای لکهنو» به شماره ۳ در ۴۱۰ صفحه، کتابت سال ۱۱۰۵ه-.ق. موجود است.

۵ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مجلس شورای اسلامی» به شماره ۱۳۹۶۵ در ۲۰۰ برگ، کتابت سال ۱۰۸۶ه-.ق.، شماره ۲۸۵۴ در ۲۵۰ برگ، شماره ۴۳۶۶ در ۳۴۰ برگ، کتابت سال ۱۱۱۷ه-.ق.، شماره ۳۱۱۴ در ۴۳۳ صفحه، کتابت سده ۱۱ه-.ق. و شماره ۳/۳۹۹۷ در ۱۶۸ صفحه، کتابت سال ۱۳۲۷ه-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی عمومی اوقاف موصل» به شماره ۲/۳۶/۱۹ در ۱۳۰ برگ موجود است.

۲ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی دانشکدهی الاهیات و معارف اسلامی دانشگاه فردوسی مشهد» به شماره ۳۰۳ در ۱۵۵ برگ، کتابت سال ۸۹۱ه-.ق. و شماره ۶۸۲ در ۲۲۵ برگ موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی ولی الدین افندی» «استانبول» به شماره ۲۹۶۸ در ۱۶۳ برگ، کتابت سال ۱۰۵۶ه-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی گدیک احمد پاشا قره حصار ترکیه» به شماره ۱۷۸۳۵ در ۱۴۸ برگ، کتابت سال ۸۷۵ه-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مراد ملا» در «استانبول» به شماره ۱۷۰۲/ج۱۳۸۵ در ۱۵۵ برگ، کتابت سال ?۸۱۰ه-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مغنیسا (مانیسا) ترکیه» به شماره ۲۳۲۵ در ۱۵۴ برگ، کتابت سال ۸۸۲ه-.ق. موجود است.

۴ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مدرسه ی عالی شهید مطهری (سپهسالار)» به شماره ۶۶۸۰، شماره ۶۷۸۶ در ۱۴۴ برگ، کتابت سده ۱۲ه-.ق.، شماره ۳۹۱۷ در ۱۹۷ برگ، کتابت سده ۱۳ه-.ق. و شماره ۳۱۶۳ در ۱۷۶ برگ، کتابت سال ۱۰۲۰ه-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی ملی تبریز» به شماره ۲۶۴۹ در ۱۲۸ برگ موجود است.

۳ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی ملی جمهوری اسلامی ایران» به شماره ۱۹۴۹/ع در ۱۲۳ برگ، کتابت سال

۱۲۴۵ه-.ق.، شماره ۱۷۵۹/ع در ۱۶۳ برگ، کتابت سال ۹۴۸ه-.ق. و شماره ۱۹۶۷/ع در ۱۹۵ برگ، کتابت سال ۹۷۳ه-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی وزیری یزد» به شماره ۲۱۲۵ در ۱۲۰ برگ، کتابت سال ۱۰۷۲ه-.ق. موجود است.

نسخه های چاپی:

این حاشیه به سال ۱۲۷۵ه-.ق. در «استانبول» به صورت چاپ سنگی منتشر گردیده است.

۴۳. حاشیه الوافیه فی شرح الکافیه

«وافیه» شرح دیگری است بر «کافیه ی» «ابن حاجب» که توسط همشهری «رضی الدین استرآبادی»، یعنی «رکن الدین حسن بن محمد حسینی استرآبادی» مشهور به «ابن شرف شاه»، متوفای ۷۱۵ یا ۷۱۸ه-.ق. نوشته شده است. او سه شرح بر کتاب «کافیه» نگاشته است. «شرح کبیر» یا مبسوط. «شرح متوسط» یا «وافیه» و «شرح صغیر»

شرح وافیه متداول ترین شرح بر «کافیه» توصیف شده است. جرجانی بر این شرح نیز حاشیه نگاشته است. اما حاشیه جرجانی ناتمام مانده است. پسرش «شمس الدین محمد بن علی جرجانی»، پس از مرگ میر سید شریف، آن را کامل کرده است.

نسخه های خطی:

۲ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آستان قدس رضوی (ع)» به شماره ۳۷۹۸ کتابت سال ۸۷۹ و شماره ۳۸۰۰ کتابت سال ۸۸۱ه-.ق. موجود است.

۲ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آیت الله العظمی مرعشی نجفی (ره)» به شماره ۸۲۵۱ در ۵۵ برگ، کتابت سده ۹ه-.ق. و شماره ۴/۱۲۶۵۱ در ۵۵ برگ، کتابت سال ۸۹۶ه-.ق. موجود است.

۴ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مدرسه ی عالی شهید مطهری (سپهسالار)» به شماره ۶۶۸۰، شماره ۳۱۶۴، شماره ۳۱۷۲ و شماره ۳۱۶۵ موجود است.

۴ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی دانشکدهی الاهیات و معارف اسلامی دانشگاه تهران» به شماره ۲ در ۱۲۸ برگ، کتابت سده ۱۳ه-.ق.، شماره ۱۰ در ۳۴۲ برگ، کتابت سده ۱۳ه-.ق.، شماره ۱۳۱ در ۲۳۵ برگ، کتابت سده ۱۳ه-.ق. و شماره ۱۳۲ در ۱۳۲ برگ، کتابت سال ۱۰۹۵ه-.ق. موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۴۴. حاشیه بر شرح «الموشح علی الکافیه»

«شمس الدین محمد بن ابی بکر بن محرز بن محمد خبیصی» متوفای ۷۳۱ه‍.ق.، شرح مختصری بر «کافیه ی ابن حاجب» نگاشته است که آن را «الموشح» می نامند. میر سید شریف بر این شرح نیز حاشیه نوشته است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آیت الله العظمی مرعشی نجفی (ره)» به شماره ۱۱۵۷۲ در ۴۶ برگ، کتابت سال ۸۸۶ه‍.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی ملی ملک» «تهران» به شماره ۲/۱۶۸۹ در ۱۴۷ برگ، کتابت سال ۹۱۷ه‍.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی جامع کبیر صنعا» به شماره ۱۷۷۹ در ۱۱۸ برگ موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۴۵. شرح کافیه شریفیه (شرح گیپایی)

«گیپا» نوعی غذاست که در «شیراز» عصر میر سید شریف مرسوم و متداول بود. این غذا را کله پزها می پختند.

آنها مقداری سبزی، برنج، حبوبات و گوشت را در شیردان گوسفند ریخته و شکافش را می دوختند. سپس همراه کله در پاتیل قرار داده و می پختند. این غذای بسیار خوش طعم و عمومی را گیپا می نامیدند.

میر سید شریف در جوانی به پسر یک کله پز درس می گفت. پدر این شاگرد، هر روز برای میر سید شریف غذای گیپا می فرستاد. میر سید شریف وقتی برای این شاگرد، «کافیه» را به زبان فارسی شرح کرد، نامش را «شرح گیپا» نهاد.

بنابراین، شرح گیپا، شرحی مختصر بر «کافیه ی ابن حاجب» است که خود میر سید شریف برای استفاده شاگردش نگاشته است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آیت الله العظمی مرعشی نجفی (ره)» به شماره ۱۳۳۷۸ در ۱۷۰ برگ، رطوبت دیده و برگ آغاز افتاده، موجود است.

۲ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مدرسه ی عالی شهید مطهری (سپهسالار)» به شماره ۳۱۶۳ در ۱۷۶ برگ، کتابت سال ۱۰۲۰ه-.ق. و شماره ۴۲۰ موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی ملی جمهوری اسلامی ایران» به شماره ۱۹۶۷/ع در ۱۹۵ برگ، کتابت سال ۹۷۳ه-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مسجد جامع گوهر شاد» «مشهد» به شماره ۱۵۹۹ کتابت سال ۱۰۷۷ه-.ق. موجود است.

۲ نسخه ی خطی در «کتابخانه دانشگاه تهران» به شماره ۱۰۶۱ و شماره ۲/۵۳۷۰ موجود است.

۳ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آستان قدس رضوی (ع)» به شماره ۱۳۰۱۳ کتابت سال ۱۰۸۷ه-.ق.، شماره ۱۴۵۶۴ و شماره ۳۸۲۶ کتابت سال ۱۰۶۹ه-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی ایندیا آفیس» به شماره ۲۴۳۴ موجود است.

نسخه های چاپی:

شرح گیپایی به سال ۱۳۱۱ه-.ق. به صورت سنگی، در «استانبول» به چاپ رسیده است.

۴۶. مرآه یا کافیه فارسی

میر سید شریف علاوه بر شرح اصل «کافیه» و حاشیه بر شروح آن، متن اصلی «کافیه» را به فارسی ترجمه و آن را به نظم در

آورده است.

«کافیه فارسی» منظوم با عنوان «مرآه» یا کافیه فارسی شهرت یافته است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی بادلین» به شماره ۶/۱۱۶۵۲ موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۴۷. حاشیه بر شرح قدیم تجرید الاعتقاد

«تجرید الاعتقاد» اثر معروف «خواجه نصیر الدین طوسی» در اعتقادات است. «محمود بن عبدالرحمن بن احمد اصفهانی» متوفای ۷۴۹ه‍-.ق.، آن را شرح کرده است. این شرح که «تشیید القواعد یا تسیید القواعد فی شرح تجرید الاعتقاد» نام دارد، به «شرح قدیم تجرید الاعتقاد» شهرت یافته است.

دانشمندان علوم عقلی حواشی زیادی بر این شرح نوشته اند. اما هیچ کدام شهرت و اهمیت حاشیه میر سید شریف را ندارد.

جرجانی در حاشیه ی خود از «حاشیه ی» «نصیر الدین کاشی علی بن محمد» متوفای ۷۷۵ه-.ق. که در جواب اعتراضات اصفهانی به «طوسی» نگاشته شده است، بهره برده است.

هم چنین باید دانست که حاشیه میر سید شریف جرجانی، یکی از کتب درسی حوزه های درسی «استانبول» به شمار می رود.

حاشیه ی میر سید شریف، تمام مقصد اول و مقصد دوم را شامل می گردد.

بسیاری از علمای «اهل سنتِ» منطقه ی «آسیای صغیر»، بر حاشیه ی میر سید شریف، حواشی نوشته اند. از آن جمله: «محمد بن ابراهیم» مشهور به «خطیب زاده» متوفای ۹۰۱ه-.ق.، «سنان بن یوسف» معروف به «عجم سنان»، «احمد طالشی» را می توان نام برد.

به هر حال نسخه های حاشیه ی میر سید شریف جرجانی بر «شرح قدیم تجرید الاعتقاد» ذیلا معرفی می گردد. لیکن تعدادی نسخه ی خطی با عنوان «حاشیه» بر «شرح تجرید الاعتقاد» و یا «شرح تجرید قوشچی» یا حاشیه بر «شرح جدید تجرید» یا حاشیه بر «حاشیه جدید تجرید» وجود دارد، که آنها را پس از پایان یافتن نسخه های حاشیه شرح قدیم تجرید معرفی خواهیم کرد.

گفتنی است، برخی از این نسخه ها، با عنوان یاد شده و برخی دیگر با عنوان حاشیه بر «شرح تجرید اصفهانی» فهرست شده اند.

نسخه های خطی:

۷ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آستان قدس رضوی (ع)» به شماره ۶۶ در ۳۰۵ برگ، شماره ۹۲(۹۵) در ۲۵۹ برگ، شماره ۱۱۵ در ۳۵۳ برگ، کتابت سال ۸۲۹ه-.ق.، شماره ۴۷۱، شماره ۴۷۲، شماره ۶۹۳۶، کتابت سال ۸۹۷ه-.ق. و شماره ۹۷۸۹ موجود است.

۵ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آیت الله العظمی مرعشی نجفی (ره)» به شماره ۴۲۵۸، شماره ۵۴۱۶، شماره ۷۷۸۶، شماره ۸۰۰۴، شماره ۱۱۱۳۰ در ۲۶ برگ، کتابت سده ۱۰ه-.ق. و شماره ۱۳۷۰۶ در ۲۶۰ برگ، کتابت سال ۸۷۸ه-.ق. موجود است.

نسخه ی اخیر دارای حواشی تصحیح شده با امضای منه ره است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه مدرسه ی نمازی خوی» به شماره ۴۴۳ در ۲۰۸ برگ موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی ملی فارس» به شماره ۲/۲۹۷-خو. در ۱۱۶ برگ، کتابت سال ۱۱۱۷ه-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مسجد جامع گوهرشاد» به شماره ۱۳۴۵، کتابت سده ۱۱ه-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مسجد اعظم» «قم» به شماره ۱۱۲۲، کتابت سده ۹هـ.ق. موجود است.

۳ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مرکزی دانشگاه تهران» به شماره ۲۳۶۷، کتابت سال ۸۶۱هـ.ق.، شماره ۶۷۹۰، کتابت سال ۸۸۱هـ.ق. و شماره ۶۷۶۲، کتابت سال ۸۸۷هـ.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مرکزی اصفهان» به شماره ۱۷۲۶۹، کتابت سال ۸۸۹هـ.ق. موجود است.

۱نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آیت الله بروجردی (علوی بروجردی)» در «قم» به شماره ۵۲۳ در ۲۳۰ برگ، کتابت سال ۹۸۶هـ.ق. موجود است.

۳ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی دانشگاه پرینستون» به شماره L۱۶۹، شماره H۹۸۸ و شماره B ۳۷۲ موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی قاضی زاده محمد سلیمانیه» به شماره ۵۵ موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی ایاصوفیه» «ترکیه» به شماره ۲۲۲۷ موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی حسن حسین عبدالوهاب» در «تونس» به شماره ۱۸۲۵۳ در ۲۱ برگ موجود است.

۲ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی عمومی اوقاف بغداد» به شماره ۵۳۷۷ در ۳۵۱ برگ، کتابت سال ۸۴۲ه-.ق. و شماره ۲/۹۷۷۸ در ۱۵ برگ موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مدرسه ی الحجیات» وابسته به «اوقاف موصل» به شماره ۱/۵۲/۲۲ در ۱۶۱ برگ موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مدرسه ی امینیه جامع باشا» وابسته به «کتابخانه ی عمومی اوقاف عامه موصل» به شماره ۶/۶ در ۱۶۵ برگ، کتابت سال ۹۰۷ه-.ق. موجود است.

نسخه های چاپی:

فصل اول حاشیه میر سید شریف را خانم «حوریه شجاعی باغینی» به عنوان پایان نامه کارشناسی ارشد در سال ۱۳۷۹ در «دانشکده ی علوم انسانی دانشگاه قم»، به راهنمایی «جعفر شانظری» تصحیح کرده است.

فصل دوم و سوم آن را خانم «فهیمه سادات بهشتی» به عنوان پایان نامه کارشناسی ارشد در سال ۱۳۷۹ در «دانشگاه تربیت معلم» به راهنمایی «بهجت واحدی» تصحیح کرده است.

تاکنون هیچ نمونه ی چاپی از این حاشیه مشاهده نشده است.

۴۸. حاشیه شرح تجرید قوشچی

به نظر نمی رسد این حاشیه غیر از «حاشیه»ی «شرح قدیم تجرید» باشد؛ زیرا آغاز آنها یکی است. باوجود این، به دلیل اینکه در فهرست ها اسامی آنها دو گونه آمده بود، ما نیز جداگانه ذکر کردیم.

شایان ذکر است، چند نسخه ی دیگر نیز با عنوان «حاشیه بر شرح جدید» یا «حاشیه بر تجرید» نیز وجود دارد که آنها را نیز در همین جا، با ذکر عنوان خاص شان ذکر خواهیم کرد.

نسخه های خطی:

۲ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مدرسه ی نمازی خوی» به شماره ۳۹۹ و شماره ۱/۶۲۱ موجود است.

۲ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی عمومی اوقاف موصل» به شماره ۴/۵ در ۲۱۲ برگ و شماره ۵/۵ در ۱۷۱ برگ، با عنوان

حاشیه علی شرح تجرید موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه و موزه ی مولانا» در «قونیه» «ترکیه» به شماره ۱۲۴۰ در ۲۵۴ برگ، با عنوان حاشیه علی شرح تجرید موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه مجلس شورای اسلامی» به شماره ۴۳۶۴ در ۱۸۹ برگ، کتابت سده ۱۱ه‍-.ق.، با عنوان یاد شده موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مدرسه ی حاجی زکر (ذکر)» وابسته به «کتابخانه ی عمومی اوقاف موصل» به شماره ۲/۴۰ در ۱۹۰ برگ موجود است.

۱ نسخه ی خطی عکسی در «کتابخانه ی دانشگاه کویت» به شماره ۲۸۰۷ م. ک. (تصویر از روی نسخه ی شستربیتی) موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی شستربیتی» به شماره ۴۳۱۰، کتابت سال ۹۰۶ه‍-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آستان قدس رضوی (ع)» به شماره ۶۷ در ۲۰۷ برگ، با عنوان حاشیه بر حاشیه جدید تجرید موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مسجد جامع گوهر شاد» به شماره ۱۴۵۱ کتابت سال ۹۵۳ه-.ق. با عنوان حاشیه حاشیه شرح تجرید موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۴۹. حاشیه بر شرح محاکمات (حاشیه بر شرح الاشارات و التنبیهات)

«قطب الدین رازی» متوفای ۷۶۶ه-.ق.، کتابی با عنوان «محاکمات» نوشته و در آن کتاب، میان آرای «فخر الدین رازی» متوفای ۶۰۶ه-.ق. و «خواجه نصیر الدین طوسی» متوفای ۶۷۲ه-.ق. داوری کرده است.

از آنجا که آرای این دو تن، در «شرح» «الاشارات و التنبیهات»، با آرای «ابن سینا» اصطکاک دارد، لذا شرح محاکمات، به نوعی شرح بر «اشارات و تنبیهات» نیز محسوب می گردد.

میر سید شریف جرجانی بر «شرح محاکمات»، حاشیه نوشته و توانایی خود را در توضیح دیدگاه های سه دانشمند یاد شده به نمایش گذاشته است.

«جلال الدین دوانی» متوفای ۹۰۸ه-.ق. بر این شرح، حاشیه نوشته است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی امیرالمومنین» «نجف اشرف» به شماره ۴۹۵ موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۵۰. حاشیه بر شرح هدایه الحکمه

«هدایه الحکمه» نوشته ی «اثیر الدین ابهری» متوفای ۶۶۳ه-.ق.، در حکمت است. محمد بن مبارکشاه بخاری»، مشهور به «میرک بخاری»، از دانشمندان قرن هشتم ه-. ق. و استاد میر سید شریف جرجانی، بر آن شرح نوشته است.

جرجانی زمانی که در «شیراز» کرسی درس نهاده بود، این شرح را تدریس می کرد. این حقیقت از گزارشی که فرزندش «شمس الدین محمد جرجانی» در ابتدای «حل الهدایه» داده است، روشن می گردد.

در پی تدریس «شرح هدایه الحکمه»، بر آن حاشیه نوشته تا شاگردانش نکات دقیق آن را به خوبی فرابگیرند.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی ملی ملک» «تهران» به شماره ۲۳/۲۲۶۱ در ۱۶۱ برگ، کتابت سال ۹۶۴ه‍-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آیت الله العظمی مرعشی نجفی (ره)» به شماره ۹۶۹۴ در ۹۲ برگ، کتابت سال ۸۹۴ه‍-.ق. موجود است. این نسخه در حاشیه تصحیح شده است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آستان قدس رضوی (ع)» به شماره ۱۱۹، کتابت سال ۸۷۸ه‍-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی ایاصوفیه» به شماره ۲۴۳۸ موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۵۱. حاشیه بر عوارف المعارف

«شیخ شهاب الدین ابوحفص عمر بن عبدالله سهروردی» متوفای ۶۳۲ه‍-.ق. اثری با عنوان «عوارف المعارف» دارد که در موضوع تصوف نگاشته است. میر سید شریف جرجانی بر این کتاب حاشیه به زبان عربی نوشته است.

نسخه های خطی:

هیچ گزارشی از نسخ خطی آن در دست نیست.

ص:۳۷۷

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۵۲. حاشیه بر عوامل المائه

«عوامل المائه»، مهم ترین کتاب «عبدالقاهر بن عبدالرحمن جرجانی» متوفای ۴۷۴ه-.ق. است. «عوامل المائه» یا «مائه عامل» در موضوع علم نحو، کتابی درسی است و حواشی و شروح بسیار دارد. یکی از این حواشی، حاشیه ی میر سید شریف جرجانی است.

نسخه های خطی:

۲ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی ملی ملک» «تهران» به شماره ۲/۲۵۶۹ و شماره ۱/۲۹۸۶ موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آستان قدس رضوی (ع)» به شماره ۲۷۸ کتابت سال ۸۱۵ه-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مرکزی جامعه صلاح الدین» به شماره ۳۷۳ در ۳۱۶ صفحه، کتابت سال ۸۸۱ه-.ق. موجود است.

۲ نسخه ی خطی در بخش امانی «کتابخانه ی مرکزی جامعه سلیمانیه» به شماره ۳۶۶ در ۱۰۶ صفحه و شماره ۱۹۷ در ۳۱۶ صفحه موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی عمومی اوقاف موصل» به شماره ۲/۳۷/۱۹ در ۷۶ برگ موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۵۳. حاشیه السید الشریف الجرجانی علی شرح العوامل المسمی بسعدالله الصغیر

«سعد الدین بن سعدالله بردعی»، (صاحب حدائق الحقائق) شرحی بر «العوامل فی النحو» نوشته، که نام آن «شرح سعدالله» مشهور شده است.

میر سید شریف بر این شرح نیز حاشیه نگاشته است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مرکزی جامعه صلاح الدین» به شماره ۳۷۳ در ۳۱۶ برگ موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۵۴. حاشیه بر الکشاف عن حقائق التنزیل

«الکشاف» تفسیر قرآن و اثر «محمود بن عمر زمخشری» متوفای ۵۳۸ه‍.ق. است. بسیاری از دانشمندان بر این تفسیر حاشیه و شرح نوشته اند. یکی از بهترین حواشی، حاشیه میر سید شریف جرجانی بر کتاب «الکشاف» است.

او این حاشیه را به زبان عربی نوشته است.

گفته می شود وی در این حاشیه، برآرا و نظریات «سعد الدین تفتازانی» ایراداتی گرفته است.

بر حاشیه ی میر سید شریف حواشی زیادی نوشته شده است. یکی از این حواشی، حاشیه ی «محمد بن ابراهیم» مشهور به «خطیب زاده» متوفای ۹۰۱ه‍.ق. و دیگری حاشیه ی «حسن چلبی» متوفای ۸۸۶ه‍.ق. و... است.

نسخه های خطی:

این حاشیه نسخه های خطی متعددی دارد. برخی از آنها که قابل دسترس بود در ذیل معرفی می گردد:

۹ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مجلس شورای اسلامی» به شماره ۲۸۸/ع در ۱۶۵ برگ، کتابت سال ۸۲۸ه‍.ق.، شماره ۱۲۲۲۲ در ۱۹۰ برگ، شماره ۱۰۰ کتابت سال ۱۰۱۲ه‍.ق.، شماره ۱۰۱، شماره ۷۲۴۷، شماره ۵۷۵۰ کتابت سده ۱۱ه‍.ق.، شماره ۲/۲۷۴۹، شماره ۲۷۲۲ کتابت ۸۷۲ه‍.ق.، شماره ۱/۲۷۴۶ موجود است.

۱۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آستان قدس رضوی (ع)» به شماره ۱۳۰۳ کتابت سال ۸۳۱ه-.ق.، شماره ۱۳۰۵ کتابت سال ۸۵۱ه-.ق.، شماره ۱۳۰۴ کتابت سال ۸۶۲ه-.ق.، شماره ۱۳۷۸۶ کتابت سال ۹۷۵ه-.ق.، شماره ۱۵۱۴ کتابت سال ۱۰۱۲ه-.ق.، شماره ۱۴۰۶۲ کتابت سال ۱۰۲۵ه-.ق.، شماره ۱۳۰۲ کتابت سال ۱۰۳۷ه-.ق.، شماره ۹۹۷۹ کتابت سال ۱۰۶۸ه-.ق.، شماره ۱۳۷۸۴ کتابت سال ۱۰۸۳-.ق.، شماره ۱۳۷۸۵ و شماره ۷۵۸۳ موجود است.

۲ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آیت الله العظمی مرعشی نجفی (ره)» به شماره ۸۱۶۷ و شماره ۱۳۳۴۹ در ۱۹۴ برگ موجود است.

۳ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی ملی جمهوری اسلامی ایران» به شماره ۲۵۸۰/ع در ۱۷۴ برگ، کتابت ۱۰۵۵ه-.ق.، ظاهراً استنساخ از روی نسخه ای که از روی دست خط مولف نوشته است، در حواشی تصحیح شده، شماره ۱۷۹۵/ع در ۱۶۶ برگ، کتابت سال ۹۰۵ه-.ق. و شماره ۱۹۰۹/ع، کتابت سال ۱۰۲۴ه-.ق. موجود است.

۲ نسخه ی خطی در «کتابخانه مدرسه ی فیضیه» به شماره ۱۱۴۲ در ۱۶۰ برگ و شماره ۱۸۵۳ در ۱۹۷ برگ موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مسجد اعظم» «قم» به شماره ۳۳۱۸ موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی ملی فارس» به شماره ۱۱/۲۹۷-زم در ۲۵۵ برگ موجود است. این نسخه دارای ۱۵ سرلوحه با آب طلاست.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی وزیری یزد» به شماره ۳۳۱۴ در ۱۴۹ برگ، کتابت سال ۹۴۱ه-.ق. موجود است.

۲ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مدرسه ی عالی شهید مطهری (سپهسالار)» به شماره ۵۱۹۸ در ۱۷۷ برگ، کتابت سال ۱۰۶۳ه-.ق. و شماره ۶۵۵۹، کتابت سده ۱۱ه-.ق. موجود است.

۲ نسخه ی خطی در «کتابخانه مدرسه ی مروی تهران» به شماره ۳۳۰ کتابت سال ۱۰۶۹ه-.ق. و شماره ۷۹۳ کتابت ۱۰۶۰ه-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی دارالکتب الظاهریه» «دمشق» به شماره ۵۰۱ در ۱۳۵ برگ، کتابت سال ۷۶۹ه-.ق. موجود است.

۳ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی جامع کبیر صنعا» به شماره ۵۲ در ۱۵۱ برگ، کتابت سال ۱۰۲۱ه-.ق.، شماره ۱۸۵، در ۱۳۳ برگ، کتابت سال ۱۱۶۰ه-.ق. و شماره ۱۸۹ در ۲۱۹ برگ موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی اوقاف البابانیین سلیمانیه» به شماره ۲۹۷-۲۹۷ در ۱۳۷ برگ، کتابت سال ۱۰۹۱ه-.ق. موجود

است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی عمومی اوقاف موصل» به شماره ۵/۱ در ۲۰۲ برگ، کتابت سال ۹۲۴هـ.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی پیرمحمد شاه» در «احمدآباد» «هند» به شماره ۱۵۱ در ۱۸۲ برگ موجود است.

۲ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی دانشگاه پرینستون» به شماره ۶۴۶ H و ۱۱۴۶/۲۶ H موجود است.

نسخه های چاپی:

حاشیه بر کشاف بارها چاپ شده است. این اثر به صورت چاپ سنگی در «قاهره» به سال های ۱۳۰۷ و ۱۳۰۸ و ۱۳۱۸ و ۱۳۸۵هـ.ق. منتشر شده است.

ظاهراً آخرین چاپ آن در سال ۱۳۸۵هـ.ق. همراه با متن «کشاف» و رساله ی «الانصاف» «احمد بن محمد بن الفقیر اسکندری» متوفای ۷۴۰هـ.ق. در «مصر» چاپ شده است.

۵۵. حاشیه بر لوامع الاسرار فی شرح مطالع الانوار

«لوامع الاسرار» شرحی است که «قطب الدین رازی» بر «مطالع الانوار سراج الدین محمود ارموی» متوفای ۶۸۲هـ.ق. نگاشته است.

ظاهراً این شرح نیز در مدارس «شیراز» در قرن هشتم ه-. ق. تدریس می شد. به همین جهت مورد توجه دانش جویان و دانش پژوهان بود.

میر سید شریف جرجانی بر این شرح حاشیه نگاشت. طلاب حوزه های علمیه، از حاشیه میر سید شریف استقبال گرمی به عمل آوردند. برخی بزرگان مانند «جلال الدین دوانی» برحاشیه ی جرجانی، حاشیه نوشته است.

بعد از آن «غیاث الدین دشتکی» بر حاشیه ی میر سید شریف، با عطف توجه به حاشیه ی «دوانی»، حاشیه نگاشت.

«میرزا جان باغنوی» هم؛ حاشیه بر حاشیه ی جرجانی دارد که نسخه ی خطی آن در «کتابخانه ی مرکزی دانشگاه اصفهان» به شماره ۱۷۳۰۹ موجود است.

یکی از حواشی مورد توجه، حاشیه ای است که همشهری میر سید شریف، یعنی «میرابوالفتح عربشاهی» بر «لوامع الاسرار» نگاشته است. حاشیه ی عربشاهی، بر حاشیه ی میر سید شریف، نسخه های متعددی دارد که در جای خود معرفی شده است.

نسخه های خطی:

۹ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آیت الله العظمی مرعشی نجفی (ره)» به شماره ۸۰۳۳، شماره ۸۰۴۶، شماره ۸۳۱۴، شماره ۲/۱۱۸۰۱، کتابت سال ۱۱۰۴ه-.ق.، شماره ۱۲۰۵۳، کتابت سال ۱۰۹۶ه-.ق.، شماره ۱۱۲۵۴ در ۱۷۹ برگ، کتابت سده ۱۰ه-.ق.، شماره ۱/۱۱۲۵۸ در ۲۸ برگ، در حاشیه تصحیح شده و برگ آغازین زرین، شماره ۱۳۵۴۱ در ۱۱۳ برگ، کتابت سال ۱۰۱۵ه-.ق.، تصحیح در حواشی با امضای منه، ضیا، شماره ۱/۱۲۴۱۰ در ۸۰ برگ، رطوبت دیده، و شماره ۲/۱۱۶۶۵ در ۱۰۴ برگ، کتابت سال ۱۰۷۸ه-.ق. موجود است.

۲۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آستان قدس رضوی (ع)» به شماره ۱۳۷۶۱، کتابت سال ۸۳۹ه-.ق.، شماره ۱۰۶۳۲، کتابت۸۸۳ه-.ق.، شماره ۹۸۷، کتابت سال ۸۸۱ه-.ق.، شماره ۹۸۸، کتابت سال ۹۱۶ه-.ق.، شماره ۱۱۶۱، کتابت سال ۹۹۳، شماره ۹۷۷۷، کتابت سال ۱۰۲۳ه-.ق.، شماره ۷۵۷۹، شماره ۹۸۹، شماره ۸۳۴۸، شماره ۱۳۷۶۷، شماره ۱۵۳۲۰، شماره ۱۲۳۹، کتابت سال ۱۰۸۲ه-.ق.، اهدایی رهبر معظم انقلاب، شماره ۲۶ در ۲۴۷ برگ، شماره ۲۳ در ۱۱۸ برگ، شماره ۲۲ در ۲۰۰ برگ، شماره ۲۵ در ۲۷۴ برگ و ۲۴ در ۱۴۶ برگ موجود است.

۴ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی وزیری یزد» به شماره ۲/۲۱۴۲ در ۱۲۰ برگ، کتابت سال ۱۰۴۹ه-.ق.، شماره ۲۰۲۵ در ۱۷۴ برگ، شماره ۱۷۹۲ در ۷۸ برگ، کتابت سده ۱۱ه-.ق. و شماره ۳/۱۹۷۴ در ۱۹۶ برگ، کتابت سال ۹۹۶ه-.ق. موجود است.

۴ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی ملی جمهوری اسلامی ایران» به شماره ۲۳۱۱/ع در ۱۶۰ برگ، کتابت سال ۸۹۲ه-.ق.، شماره ۲۵۷۸/ع در ۲۳۲ برگ، با تصحیح در حواشی و جوهر پاشیدگی در برخی اوراق، شماره ۲۶۲۲ در ۲۰۲ برگ و شماره ۸۰۶/ع در ۱۶۰ برگ، کتابت سال ۱۰۳۴ه-.ق. موجود است.

۳ نسخه ی خطی در «کتابخانه مدرسه ی مروی تهران» به شماره ۶۱۲، کتابت سال ۱۱۰۷ه‍-.ق.، شماره ۹۰۳، کتابت سده ۱۲ه‍-.ق. و شماره ۸۳۶ موجود است.

۵ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مدرسه ی آخوند همدان» به شماره ۲/۱۲۵۳ کتابت سال ۱۰۶۲ه-.ق.، شماره ۱۵۰۸ کتابت سال ۱۰۹۵ه-.ق.، شماره ۴۵۹۴، شماره ۴۵۹۸ کتابت سال ۱۰۹۸ه-.ق. و شماره ۲/۱۲۵ موجود است.

۴ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی عمومی اصفهان» به شماره ۲۷۱۴ در ۲۶۹ صفحه، کتابت سده ۱۱ه-.ق.، شماره ۲۷۱۵ در ۴۸۸ صفحه، کتابت سال ۹۸۱ه-.ق.، شماره ۲۷۱۷ در ۳۲۹ صفحه، کتابت سده ۱۰ه-.ق. و شماره ۲۷۱۸ در ۱۹۹ صفحه، کتابت سال ۸۴۷ه-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی ملی فارس» به شماره ۱۶۰ موجود است.

۲ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی دانشکدهی الاهیات و معارف اسلامی دانشگاه فردوسی مشهد»» به شماره ۱/۱۹۵۳ در ۳۸ برگ، کتابت سال ۱۱۵۰ه-.ق. و شماره ۱۳۹ در ۱۴۳ برگ، کتابت سده ۹ یا ۱۰ه-.ق.، دارای حواشی، موجود است.

۲ نسخه ی خطی در «کتابخانه مدرسه ی فیضیه» «قم» به شماره ۱۶۹۴ در ۱۸۰ برگ و شماره ۱۷۱۲ در ۸۶ برگ موجود است.

۶ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مسجد اعظم» «قم» به شماره ۴۸۳، کتابت سده ۱۱ه-.ق.، شماره ۶۳۲، کتابت سال ۱۰۶۷ه-.ق.، شماره ۶۹۵ کتابت سده ۱۱ه-.ق.، شماره ۳۴۷۵ کتابت سده ۱۱ه-.ق.، شماره ۱۲۴۳ کتابت سده ۱۱ه-.ق. و شماره ۲۸۶۶ کتابت سده ۱۱ه-.ق. موجود است.

۲ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی اوقاف مرکزی سلیمانیه» «عراق» به شماره ۷۵۹ در ۱۹۱ برگ، کتابت سال ۱۰۷۲ه-.ق. و شماره ۵۲۶-۵۲۷ در ۱۲۷ برگ، کتابت سال ۱۰۹۱ه-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی جامع کبیر صنعا» به شماره ۲۲۸۲ در ۱۰۲ برگ، کتابت سال ۹۳۸ه-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی ندوه العلمای لکهنو» به شماره ۱۲۵۵ در ۳۸۳ صفحه، کتابت قبل از سال ۱۲۱۸ه-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی عمومی اوقاف موصل» به شماره ۲/۱۵ در ۲۹۴ برگ، کتابت سال ۱۰۰۲ه-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه مدرسه ی نمازی خوی» به شماره ۴۶۳ کتابت سال ۱۰۹۶ه-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی حضرت پیر محمد احمدآباد» به شماره ۵۳۴ در ۱۹۴ برگ موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی شستربیتی» به شماره ۴۰۳۶/۱ موجود است.

۱ نسخه ی عکسی از روی نسخه ی خطی «شستربیتی» در «کتابخانه ی دانشگاه کویت» به شماره ۲۵۳۵ موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مخطوطات مجتمع عراقی» به شماره ت.ف./۲۳۹ موجود است.

۲ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی دارالکتب الظاهریه» به شماره ۶۸۵۱ در ۱۳۳ برگ، کتابت سال ۱۰۰۳ه‍.-ق. و شماره ۹۹۴۱ در ۱۴۲ برگ، کتابت سال ۸۳۴ه‍.-ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی دانشگاه مرکزی» «اصفهان» (مجموعه) الفت به شماره ۱۷۲۶۹، کتابت سال ۸۸۹ه‍.-ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی دانشگاه پرینستون» به شماره H ۴۸۱ موجود است.

۹ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مرکزی دانشگاه تهران» به شماره ۵۸۲۷، شماره ۶۳۸۸، شماره ۷۱۱۷، شماره ۲/۸۳۹۷،

شماره ۸۴۲۵، شماره ۸۶۹۰، شماره ۸۹۱۶، شماره ۲/۹۵۰۷ و شماره ۴/۹۵۰۷ موجود است.

۲ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مجلس شورای اسلامی» به شماره ۲۰۸۲ و شماره ۳۲۴۴ موجود است.

۴ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی ملی ملک» به شماره ۲۰۶۰، شماره ۲۲۷۶، شماره ۱/۲۵۴۴ و شماره ۲۵۲۸ موجود است.

نسخه های چاپی:

حاشیه بر لوامع الاسرار به سال ۱۲۷۶ه-.ق. در «ترکیه» به صورت چاپ سنگی منتشر گردیده است. هم چنین مجدداً به سال ۱۳۰۳ه-.ق. نیز در «ترکیه» چاپ شده است.

در «ایران» نیز به سال ۱۲۹۳ش. همراه با اصل شرح چاپ و منتشر گردیده است.

۵۶. حاشیه بر مشکاه المصابیح

«المصابیح السنه» کتابی است از امام، «حسین بن مسعود فرای بغوی شافعی» متوفای ۵۱۶ه-.ق. در حدیث. گفته می شود که این کتاب شامل چهار هزار و هفتصد و شانزده حدیث است.

در این صورت حدود سیصد و بیست و پنج حدیث از «صحیح بخاری» و هشتصد و هفتاد و پنج حدیث از «صحیح مسلم» و هزار و پنجاه و یک حدیث از مشترک از صحاح و دیگر کتب حدیثی «اهل سنت» بیشتر است.

در هر حال «شیخ ولی الدین محمد بن عبدالله خطیب» در سال ۷۳۷ه-.ق. «المصابیح السنه» «بغوی» را تکمیل کرد و ابوابی بدان افزود. او نام کتاب خود را «مشکاه المصابیح» گذاشت.

«خطیب» در این اثر صحابی حدیث را نیز آورده است. هم چنین منابع استخراج حدیث را نیز ذکر کرده است.

میر سید شریف جرجانی بر «مشکاه المصابیح» «شیخ ولی الدین» حاشیه نگاشته است. «حاجی خلیفه» و «بروکلمان» از این حاشیه گزارش داده اند.

نسخه های خطی:

هیچ گزارشی از نسخ خطی آن در دست نیست.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۵۷. حاشیه بر مطالع الانظار فی شرح طوالع الانوار

«طوالع الانوار» رساله ی مختصری است در علم کلام که «عبدالله بن عمر بیضاوی» متوفای ۶۸۵ه‍-.ق. آن را نگاشته است. این رساله مدت ها در حوزه های علمیه خصوصاً حوزه ی «شیراز»، از متون درسی محسوب می شد.

«شمس الدین محمود بن عبدالرحمن اصفهانی» متوفای ۷۴۹ه‍-.ق. شرحی بر آن نگاشت که «مطالع الانظار» نامیده شد.

این شرح نیز مورد استفاده فراوان بود و حواشی بسیاری بر آن نوشتند.

میر سید شریف جرجانی نیز که در شرح و حاشیه نوشتن بر متون علمی ید طولایی داشت، حاشیه ای بر «مطالع الانظار» نگاشت.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی ایاصوفیه» «ترکیه» به شماره ۲۵۵۴ موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی پرینستون» به شماره L۱۳۲/۳ موجود است.

۲ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آیت الله العظمی مرعشی نجفی (ره)» به شماره ۲/۲۹۳۱ در ۴۱ برگ و شماره ۱/۱۱۲۵۸ در ۲۸ برگ موجود است.

نسخه های چاپی:

این حاشیه به سال ۱۳۲۳ه-.ق. در «قاهره»، همراه با «شرح مطالع» چاپ شده است.

۵۸. حاشیه بر شرح میرک بخاری بر حکمه العین نجم الدین دبیران کاتبی

«نجم الدین ابوالحسن علی بن عمر کاتبی قزوینی»، از شاگردان «خواجه نصیر الدین طوسی» و از مشاهیر علمای علوم عقلی است. او کتابی با عنوان «حکمه العین» در موضوع حکمت متعالیه و فلسفه اسلامی نوشته است. این اثر مورد توجه بسیاری از دانشمندان اسلامی واقع شده و شروحی بر آن نگاشته اند.

یکی از بهترین شروح، «شرح» «شمس الدین محمد بن مبارکشاه هروی» ملقب به «میرک بخاری» از دانشمندان اواخر قرن هشتم ه-. ق. است.

او این شرح را به صورت مزجی نوشته است. وی به تبعیت از مصنف، در بیشتر موارد از نظریه های «امام فخر رازی» پیروی کرده است.

هم چنین در برخی مباحث، از آثار دیگر مصنف، مانند «المفصل فی شرح المحصل» و «المنصص فی شرح الملخص» استفاده کرده است.

در موارد متعددی از حواشی «قطب الدین شیرازی» مطالبی نقل کرده است.

میر سید شریف «شرح میرک بخاری» بر «حکمه العین» «نجم الدین» را به صورت حاشیه، شرح کرده است.

این حاشیه بر آغاز مبحث احکام عناصر که بحث چهارم از مقاله چهارم (قسمت طبیعیات) است، نگاشته شده است.

حاشیه ی میر سید شریف از مبحث اَعراض (کمّ متصل و منفصل) تا پایان کیفیات نفسانیه را شامل می شود.

به جز جرجانی بسیاری از علمای دیگر نیز بر شرح میرک بخاری شرح و حاشیه نوشته اند.

از مباحث مهم طرح شده در این حاشیه مباحث وجود و ماهیت است. «دوانی» در رساله «تهلیلیه ی» خود به این مطلب اشاره کرده است.

نسخه های خطی:

۳ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آیت الله العظمی مرعشی نجفی (ره)» به شماره ۶۰۹۹، کتابت سده ۱۱ه-.ق.، شماره ۹۶۹۴ در ۹۲ برگ، کتابت سال ۸۹۴ه-.ق. و شماره ۳/۸۴۷۹ موجود است.

۳ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مجلس شورای اسلامی» به شماره ۱۶۹۴، شماره ۱۷۷۱، کتابت سده ۱۲ه‍-.ق. و شماره ۲۳۸، کتابت سده ۱۱-۱۲ه‍-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آستان قدس رضوی (ع)» به شماره ۱۱۹ در ۱۵ برگ موجود است.

نسخه های چاپی:

حاشیه ی میر سید شریف بر «شرح میرک»، به سال ۹۰۵م. در «سن پترزبورگ»، همراه با اصل «حکمه العین» چاپ شده است.

در «ایران» نیز به سال ۱۳۵۳ش. توسط انتشارات دانشگاه فردوسی «مشهد» با تصحیح جعفر زاهدی و همراه با «شرح میرک» و «حاشیه میرزا جان باغنوی» چاپ گردیده است.

۵۹. الحرفیه

میر سید شریف جرجانی، رساله ی «الحرفیه» را، در شرح لحاظ آلی و استقلالی و فرق میان معنی حرفی و اسمی، به زبان عربی نوشته است.

او در تالیف و تصنیف این رساله، از آثار دیگر محققین زبان و ادبیات عربی بهره برده است. خصوصاً از «الایضاح» «ابن حاجب» استفاده کرده است.

نسخه های خطی:

۵ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آیت الله العظمی مرعشی نجفی (ره)» به شماره ۲۷۹۰ در ۶ برگ، کتابت سده ۱۳ه-.ق.، شماره ۲۵۶۴ در ۱۶۵ برگ، کتابت سال ۹۰۷ه-.ق.، شماره ۶۸۶۹ در ۱۱۶ برگ، کتابت سال ۱۰۸۴ه-.ق.، شماره ۶۴۰۹ در ۲۶۴ برگ، کتابت سال ۱۱۰۴ه-.ق. و شماره ۶۰۸۸ در ۱۰۳ برگ، کتابت سال ۹۴۹-۹۵۲ه-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آیت الله حکیم» در نجف اشرف به شماره ۳/۲۱ در ۵۱ برگ، کتابت سال ۱۳۰۰ه-.ق. موجود است.

۲ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی جامع کبیر صنعا» به شماره ۹ در ۴ برگ، کتابت سال ۱۲۱۶ه-.ق. و شماره ۳۴ در ۳ برگ، کتابت سال ۱۱۴۳ه-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مسجد جامع گوهر شاد»ه به شماره ۹/۱۱۵۲ در ۵ موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی دانشکدهی الاهیات و معارف اسلامی دانشگاه تهران» به شماره ۲/۷۵۳ در ۲۶ برگ، کتابت سال ۱۰۲۳ه-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی ملی ملک» «تهران» به شماره ۴/۷۸۹ در ۳۰ برگ موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی دارالکتب الظاهریه» به شماره ۲/۱۶۰۶ در ۳ برگ موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی عمومی اوقاف موصل» به شماره ۴/۷۳/۲۵ در ۱۸۸ برگ موجود است.

۴ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مجلس شورای اسلامی» «ایران» به شماره ۵/۲۷۱۹ در ۱۳۳ برگ، شماره ۳/۱۹۱۸ در ۲۵۶ برگ، شماره ۱۳/۱۸۶۶ در ۷۲۱ برگ و شماره ۴/۶۳۴۹ در ۳۳۱ صفحه، کتابت سال ۸۷۲ه-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مسجد اعظم» «قم» به شماره ۱۱/۲۲۲۸ موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی ملی جمهوری اسلامی ایران» به شماره ۲/۳۰۲۰/ع در ۱۷ برگ، کتابت سال ۱۰۸۶ه-.ق. موجود است.

۴ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مرکزی دانشگاه تهران» به شماره ۳/۱۵۰۷، شماره ۳۳۷۰، شماره ۱۴۳۴۳۱ و شماره ۴/۹۸۹۰ موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی اهلورث» «برلین» به شماره ۶۵۷۶ موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی طوسی» به شماره ۱۲ موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۶۰. حرکات الاعراب

ظاهراً کتابی است در علم نحو که فقط یک گزارش از آن وجود دارد.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مخزن حمید سلیمان» (فهرست نامگوی) به شماره ۳/۲۳۵ در ۱۵۷ برگ، کتابت سال ۱۲۷۵ه-.ق. موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۶۱. حق افعال العباد

از این رساله که ظاهراً در خصوص افعال عباد است، فقط یک گزارش وجود دارد.

نام رساله حکایت از مسائل جبر و اختیار دارد. لیکن بدون دسترسی به متن آن نمی توان اظهار نظر دقیقی کرد.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در فهرست «مجموعات مخطوطه فی مکتبات استانبول» به شماره ۲۱/۱۰ در ۱ برگ معرفی گردیده است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۶۲. الخلاف فی کون القرآن قدیماً او حدیثاً

رساله مختصری است درباره ی این موضوع اختلافی میان متکلمین، که آیا قرآن قدیم است یا حادث؟

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی دانشکده ی ادبیات اصفهان» به شماره ۱۲/۱۰۴۸ موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آستان قدس رضوی (ع)» به شماره ۱۳۱۳۴، کتابت سال ۱۰۶۵ه-.ق. موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۶۳. خلق الاعمال

از این رساله فقط در فهرست نسخه های خطی مدرسه ی عالی شهید مطهری (سپهسالار) گزارش وجود دارد.

این احتمال وجود دارد که همان رساله «جبر و اختیار» میر سید شریف باشد. همان طور که رساله «حق افعال العباد» وی نیز با این رساله تشابهاتی دارد.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مدرسه ی عالی شهید مطهری (سپهسالار)» به شماره ۷۵۱۸ موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۶۴. دلائل الاعجاز

«بروکلمان» از رساله ای به این نام گزارش داده است که میر سید شریف به زبان عربی نوشته است.

نسخه های خطی:

هیچ گزارشی از نسخ خطی آن در دست نیست.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۶۵. رساله در رد شبهات معتزله

گفته می شود میر سید شریف جرجانی این رساله را برای «امیرزاده محمد»، حاکم «شیراز»، به زبان فارسی نگاشته است. منظور از «امیرزاده محمد»، شاید برادر «شاه شجاع» است.

در این صورت این رساله پیش از ۷۸۹ه‍.-ق. یعنی سالی که «شیراز» به دست «تیمور» افتاد، نوشته شده است.

آغاز:

«تقریر خلاف در آنکه فلاسفه گفته اند که عالم قدیم است و همیشه بوده است.»

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی دانشکده ی الاهیات و معارف اسلامی» «تهران» به شماره ۳/۳۰۷مج، در ۹۶ برگ، کتابت سده ۱۰-۱۱ه‍.-ق. موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۶۶. رساله السید الشریف فی بیان مقدمه الشروع فی العلم

این متن یک برگی، به زبان عربی و منسوب به میر سید شریف جرجانی است.

آغاز آن چنین است:

«اعلم ان الواجب علی الشارع امران. احدهما التصور بوجه ما لاستحاله طلب المجهول المطلق...»

انجام:

«الظاهر منه کون موضوع الفن المتخاصمین. و فیه ما فیه...»

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی دارالکتب الظاهریه» به شماره ۲/۶۱۱۳ در ۱ برگ موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۶۷. رساله السید الشریف فی الفرق بین العله الغائیه الغرض المقصود (الرساله الغائیه)

آغاز:

«اذا ترتب علی فعل اثر، فذلک من حیث انه نتیجه لذلک الفعل و ثمرته یسمی فائده له...»

انجام:

«اظهار افهام العلیه عل مقتضی قولهم کلم الناس علی قدر عقولهم»

نسخه های خطی:

۳ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی دارالکتب الظاهریه» به شماره ۳۵۳۱ در ۶۱ برگ، شماره ۱/۵۶۵۷ در ۱ برگ و شماره ۳/۳۵۳۱ در ۱ برگ، کتابت سال ۱۲۱۷ه-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در فهرست «مجموعات مخطوطه فی مکتبات استانبول» به شماره ۷/۵ در ۲ صفحه با عنوان «الرساله الغائیه» معرفی شده است.

۲ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی الخزانه التیموریه» به شماره ۵/۸۵ و شماره ۵۳/۲۹۷ با عنوان «الرساله الغائیه» موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی ملی ملک» «تهران» به شماره ۴/۴۶۹۴ در ۳۲۵ برگ، کتابت سال ۱۰۲۱ه-.ق. با عنوان «رساله

فی الاثر و الغایه» موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه دانشگاه استانبول» به شماره ۱۱/۱۰۵۰ در ۱ برگ، کتابت سال ۸۶۴ه‍-.ق. با عنوان «الرساله» موجود است.

درست است که این نسخه فقط عنوان «الرساله» دارد. لیکن با مقایسه آغاز و انجام آن می توان حدس زد که همان رساله «الفرق بین العله الغائیه» است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۶۸. رساله فی الافعال

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در فهرست «مجموعات مخطوطه فی مکتبات استانبول» به شماره ۲۳/۱۰ در ۱ برگ، معرفی گردیده است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۶۹. رساله فی البلاغه

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مدرسه ی حجیات» وابسته به «کتابخانه ی اوقاف موصل» به شماره ۳/۱۲۴/۲۲ در ۶۳ برگ موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۷۰. رساله فی المرآه

رساله ی بسیار مختصری است درباره ی «مرآه» (آیینه). مولف مدعی است که همان گونه تصویر در آینه نقش می بندد، در ذهن انسان هم منقش می گردد.

به گفته ی فهرست نویس، نام مولف در پایان رساله «سید المحققین» آمده است. وی این عبارت را به میر سید شریف جرجانی تطبیق داده است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آیت الله العظمی مرعشی نجفی (ره)» به شماره ۳/۱۱۰۷۷ در ۲ برگ، کتابت سده ۱۲ه-.ق. موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۷۱. رساله فی معنی الحروف

آنچه از نام این رساله به نظر می رسد، این است که در معنی حروف نوشته شده است. لیکن از آغاز آن، که تشابه زیادی به رساله ی «المرآتیه» دارد، این احتمال داده می شود که همان رساله ی «نسبه البصیر الی مدرکاتها» باشد.

از آنجا که عنوان آن با رساله ی «مرآتیه»، کاملاً فرق دارد، مجبور شدیم آن را مستقل معرفی کنیم.

آغاز:

«بسمله اعلم ان نسبه البصیر الی مدرکاتها...»

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی ملی ملک» «تهران» به شماره ۲/۷۳۶ در ۳۲ برگ، کتابت سده ۱۰ه-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آیت الله العظمی مرعشی نجفی (ره)» به شماره ۸۸۰ در ۳ برگ، کتابت سال ۱۲۹۲ه-.ق. با عنوان «معنی الحرف» موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مدرسه ی آخوند همدان» به شماره ۵/۴۶۰۵ معرفی شده است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی وزیری یزد» به شماره ۱۰/۲۳۷۷ در ۱۹۹ برگ وجود دارد که نام نویسنده را تشخیص نداده و ناشناخته اعلام کرده اند. لیکن با مقایسه ی آغاز و انجام آن، می توان اطمینان حاصل کرد که همان رساله ی میر سید شریف جرجانی است.

۱ نسخه ی خطی نیز در «کتابخانه ی آستان قدس رضوی (ع)» در ۴ برگ با عنوان «رساله در تحقیق معنی حرف» موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۷۲. رساله در معرفت صانع و صنع (صنع و صانع)

این رساله ی نسبتاً مفصل، به زبان فارسی و در شناخت صانع تعالی است. مباحث آن در حکمت و کلام است. از وجود و عدم و روح و عقل و فرشته و شیطان گفت گو شده است.

مولف در آغاز آن چنین می گوید:

«بعد البسمله: بدان ارشدك الله للصدق و الصواب که بعضی از طالبان راه یقین در باب معرفت صانع و صنع چند کلمه گفته محصول آن در این فصول مسطور است.»

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی ملی جمهوری اسلامی ایران» به شماره ۱۲۵/ف در ۲۱۶ برگ، کتابت سده ۱۲ه-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی نیز در «کتابخانه ی موزه ی ملی کراچی پاکستان» موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۷۳. رساله در تحقیق مجردات

بنا بر گزارش از این رساله، میر سید شریف آن را درباره ی مجردات نوشته است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی ملی جمهوری اسلامی ایران» به شماره ۵۸۲/ف در ۱۳۸ برگ، کتابت سال ۱۰۵۹ه-.ق. موجود است.

ص:۳۸۷

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۷۴. رساله در حقیقت وجود

میر سید شریف رساله ای در «مراتب وجود» دارد. لیکن آغاز و انجام این رساله با رساله «مراتب وجود» یا «الوجودیه» متفاوت است.

آغاز:

«بسمله. بدان وفقک الله تعالی و ایانا که اصحاب بحث و نظر از برای بیان وجود ذات در موجودیت تمثیلی کرده اند و چنین گفته اند...»

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی ملی ملک» «تهران» به شماره ۴/۴۶۵۶ در ۷۷ برگ، کتابت سال ۱۳۱۱ه-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی نیز در همین کتابخانه با عنوان «رساله در مراتب وجود» به شماره ۱۲۵/ف در ۲۱۶ برگ، متعلق به سده ی هشتم وجود دارد که با مقایسه ی آغاز آن، متوجه می شویم که همان رساله ی فوق است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آیت الله العظمی مرعشی نجفی (ره)» به شماره ۵۶۵۷ در ۲۶۰ برگ، کتابت سال ۹۶۰ه-.ق. با عنوان «مراتب وجود» موجود است که آغاز آن نیز با رساله ی فوق یکی است.

۱ نسخه ی خطی نیز در «کتابخانه ملی تبریز» به شماره ۱/۳۱۹۸ در ۱۲ برگ و به زبان فارسی با آغاز مشابه وجود دارد.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آستان قدس رضوی (ع)» از مجموعه اهدایی رهبر معظم انقلاب، به شماره ۱۹/۱۴۹۳ کتابت سال ۱۳۴۱-۱۳۴۲ه-.ق. موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۷۵. رساله عرفانی

به گزارش یک نسخه ی خطی از «کتابخانه ی ملی ملک» «تهران»، رساله ای از میر سید شریف جرجانی در موضوع عرفان

وجود دارد که شاید غیر از رساله «شوقیه» یا «سیر و سلوک» وی است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی ملی ملک» «تهران» به شماره ۹/۴۰۰۹ در ۱۱۱ برگ، کتابت سال ۹۲۹ه-.ق. موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۷۶. رساله فلسفی

این رساله در چند فصل تنظیم شده است. آغاز آن چنین است:

«بر مقتضای فرمان بندگی جلالی حضرت سلطان جلالی... کلمه ای چند از اقوال اصحاب ظاهر و تاویل بر آن وجه که مسموع بود مکتوب شد.»

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در نشریه دانشگاه «تهران» توسط مرحوم «دانش پژوه» معرفی شده است. این نسخه با رساله «سیر و سلوک» همراه است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۷۷. روحیه

این رساله به زبان فارسی و برای تحقیق در مباحث روح نوشته شده است. برخی این رساله را به «میر غیاث الدین

منصور دشتکی» نسبت می دهند. برخی نیز مدعی هستند که «خواجه نصیر الدین طوسی» چنین رساله ای نوشته است.

در هر حال این رساله در هشت باب بحث کرده است. ۱- تحقق صفت فرع، تحقق موصوف است. ۲- اهل حکمت، روح را بر جهان معنی اطلاق کنند. ۳- علمای اسلام، روح را بر چهار معنی اطلاق کنند. ۴- حاصل اقوال حکما درباره ی روح ۵- روح جزو قالب نیست ۶- در بیان حدوث روح ۷- در بیان بقای روح ۸- در اینکه ارواح نزدیک قیامت فانی شوند.

نسخه های خطی:

۲ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آیت الله العظمی مرعشی نجفی (ره)» به شماره ۵۶۹۷ در مجموعه ای در ۷۲ برگ، کتابت سال ۱۲۶۸ه-.ق. و شماره ۳/۱۱۲۹۴ در ۲ برگ، کتابت سال ۱۳۴۸ه-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مدرسه ی عالی شهید مطهری (سپهسالار)» به شماره ۱۹/۲۹۱۱، کتابت سال ۱۰۹۲ه-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مجلس شورای اسلامی» به شماره ۲۶/۱۸۲۲ (۲۵/۱۸۲۲) در ۹۸ برگ موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آستان قدس رضوی (ع)» به شماره ۵۹۷۶ موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۷۸. السمیه فی اصول المنطقیه

این رساله بسیار مختصر به زبان عربی و در اصول منطق است. از میر سید شریف در منطق رساله و حواشی متعددی وجود دارد. لیکن مشخص نیست که این رساله شرح یا حاشیه بر کتاب دیگری است یا رساله ی مستقلی در اصول منطق؟

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی دارالکتب الظاهریه» به شماره ۷۹۴۵ در ۵ برگ موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۷۹. سؤال و جواب

بنا به گزارش فهرست نسـخه های خطی مشترک «پاکسـتان»، یک نسخه ی خطی در «کتابخانه ی گنج بخش» با عنوان سؤال و جواب وجود دارد که به نوشـته ی فهرست نویس، «میرزا خلیل» حاکم «فارس» پرسش هایی از میر سید شریف کرده و او پاسخ هایی برای حاکم نوشته است.

لیکن احتمال دارد، فهرست نویس به اشـتباه نام پرسـش کننده را «میرزا خلیل» حاکم «فارس» تشخیص داده است؛ زیرا محتوای پرسش ها مشابه پرسش های «اسکندر خان تیموری» است.

«منزوی» در «فهرست واره» آن را جدای از «اسکندریه» فرض کرده است.

در هر صورت این رساله نیز پاسخ به یک سری پرسش های عقلی و عقیدتی است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی گنج بخش پاکستان» به شماره ۴۶۹۳ در ۷ برگ موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۸۰. سه قصیده فارسی

از میر سید شریف جرجانی سه قصیده فارسی نیز برجای مانده است.

قصیده ی اول مدح شخصی به نام «سید علی» است که ۱۳ بیت دارد. آغاز این قصیده چنین است:

هر که را دولت قرین آمد زبخت کامیاب

جز درِ تحقیق دیگر در نَزَد از هیچ باب

قصیده ی دوم در مدح شخصی به نام «محمد بن شریف» است. آغاز این قصیده در چهار بیت است یا چهار بیت آن بر جای مانده است، مطلع آن چنین است:

سپیده دم که از این قصر آینه تمثال

به جلوه باز درآمد همای زرین بال

قصیده ی سوم ۲۳ بیت دارد. عنوان آن «فی مناظره السیف و القلم» است.

این قصیده یکی از نمونه های به کارگیری «زبان حال» شمرده می شود.

گفتنی است: پیش از وی، «خواجوی کرمانی»، سه مناظره سروده است که یکی از آنها به همین نام «مناظره شمشیر و قلم» نامیده شده است.

آغاز قصیده ی سوم چنین است:

به حکم تیغ قضا و به امر کلک قدر

قرار نظم جهان داد ایزد داور

رباعی ها و اشعار دیگری نیز از میر سید شریف جرجانی نقل شده است.

نسخه های خطی:

۱ رباعی از میر سید شریف جرجانی در جُنگی به شماره ۱۴۱۸۳ در «کتابخانه ی مجلس شورای اسلامی» وجود دارد. این رباعی در تحصیل علم سروده شده است.

نسخه های چاپی:

در مجله ی «ارمغان» سال ۱۵ شماره ۹ صفحه ۳-۷۰۱ مقاله ای با عنوان «اثار علمای باستان، میر سید شریف علامه» وجود دارد

که این قصاید نیز در آنجا چاپ شده است.

۸۱. سیر و سلوک (شوقیه)، (عشق و محبت)

این رساله از رساله های میر سید شریف جرجانی در عرفان اسلامی و در بیان چگونگی سیر و سلوک است.

نسخه های خطی:

۲ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی ملی ملک» «تهران» به شماره ۸/۴۰۰۹ در یک مجموعه ۱۱۱ برگ، کتابت سال ۹۲۹ه‍.ق. و شماره ۲/۵۶۸۵ در یک مجموعه ۱۶۸ برگی، کتابت سال ۹۹۷-۱۰۱۰ه‍.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مدرسه ی عالی شهید مطهری (سپهسالار)» به شماره ۶/۷۵۱۸ موجود است.

۳ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی دارالکتب قاهره»، بخش مجامیع فارسی، به شماره ۲۳ در ۴ برگ، شماره ۲۷ در ۴ برگ، کتابت سال ۱۲۳۵ه‍.ق. و شماره ۴۱ در ۲۱ برگ موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی نوربانوی» «ترکیه» به شماره ج/۱۲۲ در ۲ برگ موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی موزه ی ملی کراچی» «پاکستان» به شماره ۸/۳۱-۱۹۷۱ در ۱۰ برگ، کتابت سال ۱۰۸۱ه‍.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی اسد افندی» «سلیمانیه» به شماره ۱۷۵۵ موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۸۲. الشافی فی الفقه

بنا به گزارش «بروکلمان»، یک نسخه ی خطی از این اثر که نوشته میر سید شریف جرجانی به زبان عربی در فقه است، در کتابخانه ی «ایاصوفیه» «ترکیه» وجود دارد.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی ایاصوفیه» «استانبول» به شماره ۱۲۰۰/۱ موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۸۳. شرح آداب البحث و المناظره

آداب البحث و المناظره از آثار «عضد الدین ایجی» متوفای ۷۵۶ه-.ق. است. بر کتاب آداب البحث و المناظره، حواشی و شروح بسیاری نگاشته شده است. یکی از این حواشی حاشیه میر سید شریف جرجانی است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آیت الله العظمی مرعشی نجفی (ره)» به شماره ۲/۱۳۳۸۴ در ۲ برگ موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آیت الله حکیم» در «نجف اشرف» به شماره ۳/۱۱۴ در ۷۱ برگ، کتابت سال ۱۰۷۰ه-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مرکزی جامعه صلاح الدین» به شماره ۲۰۲/۲ در ۹ صفحه، کتابت سال ۹۰۷ه-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی عمومی فرهنگ و هنر مشهد» به شماره ۳/ب-۶ در ۱۰۸ صفحه موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی شستربیتی» به شماره ۳۶۲۴ موجود است.

۱ نسخه ی عکسی از خطی «کتابخانه ی شستربیتی» در دانشگاه کویت به شماره ۳۳۸م ک موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی رابعیه» وابسته به «کتابخانه ی عمومی اوقاف موصل» به شماره ۴/۵۹ در ۲۱۰ برگ، کتابت سال ۱۰۸۱ه-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در«کتابخانه ی امانی»دانشگاه «سلیمانیه» به شماره ۲۰۲/۲ در ۱۰ صفحه، کتابت سال ۹۰۷ ه-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی وزیری» «یزد» به شماره ۳/۱۳۱۰ در ۵ برگ، کتابت سال ۹۴۹ه-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مجلس شورای اسلامی» «ایران» به شماره ۳/۲۷۱۹ موجود است.

۲ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مرکزی دانشگاه تهران» به شماره ۱/۸۸۰۸ با عنوان «شرح رساله وضعیه» و شماره ۲/۹۸۹۰ با عنوان «شرح رساله وضعیه» ایضاً موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی امیرالمومنین» «نجف اشرف» به شماره ۴۶۷ موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی پرینستون» به شماره B۳۸۲/۴ موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ سنگی شرح آداب البحث در سال ۱۸۴۸ در «لایپزیک» منتشر گردید.

در سال۲۶۲ه‍–.ق. در «لکهنو» نیز چاپ گردید.

در «استانبول» به سال ۱۲۳۹ و ۱۲۴۲ه‍–.ق. چاپ شد.

در «بولاق» «مصر» به سال ۱۸۴۱ه‍–.ق. چاپ گردید.

برخی «الرساله الشریفیه فی قواعد البحث» را همین حاشیه یا شرح آداب البحث و المناظره میر سید شریف دانسته اند.

این رساله به سال ۱۲۹۸ه‍–.ق. در «هند» چاپ شده است.

۸۴. شرح ابیات المفصل

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی دارالکتب المصریه» به شماره ۵۲۴۶ در ۱۱۷ برگ موجود است.

۱ نسخه ی عکسی از نسخه ی خطی «کتابخانه ی دارالکتب المصریه» در «کتابخانه ی مرکز احیاء التراث الاسلامی» به شماره ۴۰۴ نگهداری می شود.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۸۵. شرح الفاظ خطبه الوافیه فی شرح الکافیه

نسخه های خطی:

هیچ گزارشی از نسخ خطی آن در دست نیست.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

شرح امثله

نسخه های خطی:

هیچ گزارشی از نسخ خطی آن در دست نیست.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۸۶. شرح ایساغوجی

مبحث «ایساغوجی» مربوط به «کلیات خمس» است. در میان دانشمندان اسلامی، بحث ایساغوجی همواره به عنوان دیباچه و پیش درآمد مباحث منطقی مطرح بوده است. دانشمندان اسلامی آن را همواره بخشی از «ارغنون» «ارسطو» حساب می کردند. «ابن سینا» در «منطق شفا» باب «ایساغوجی» دارد که از مهم ترین آثار در این زمینه است.

در میان دانشمندان اسلامی، «ابو العباس احمد بن محمد بن مروان سرخسی» مقتول در ۲۸۶ه-.ق.، «موفق الدین عبداللطیف بن یوسف بغدادی»؛ «نور الدین علی بن محمد اشمونی» متوفای ۹۰۰ه-.ق.، «شمس الدین محمد بن حمزه فناری رومی» متوفای ۸۳۴ه-.ق.، «حکیم اثر الدین ابهری» متوفای ۶۶۰ه-.ق.، از شاگردان «فخر رازی»، هر یک کتابی در «ایساغوجی» دارند.

اثر «ابهری»، «ایساغوجی» نام دارد و با عنوان «رساله الاثیریه» نیز مشهور است و به روش متاخران، تمام باب های مربوط به «ایساغوجی» را در آن به بحث کشیده است.

دانشمندان اسلامی بر آن شرح و تفسیر بسیاری نوشته اند. جرجانی نیز کتابی با نام «میر ایساغوجی» یا «شرح ایساغوجی» دارد که ظاهراً «شرح ایساغوجی» «اثیر الدین ابهری» است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آستان قدس رضوی (ع)» به شماره ۱۱۷۷ موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۸۷. شرح التذکره النصیریه

«التذکره فی الهیئه» نوشته ی «خواجه نصیر الدین طوسی» است. این کتاب یکی از مهم ترین کتاب ها در علم هیئت است. بسیاری از دانشمندان شروحی بر آن نگاشته اند. از جمله شروح قابل توجه، شرح میر سید شریف جرجانی است.

جرجانی در این شرح به توضیح کلمات و عبارات «خواجه طوسی» پرداخته است. به گزارش «جورج صلیبا»، میر سید شریف از هر گونه اظهار نظر و نوآوری خودداری کرده است. باوجود این، شرح میر سید شریف در میان طلاب از همه ی شروح متداول تر است.

یک قرن پس از میر سید شریف جرجانی، «شمس الدین خفری» متوفای ۹۵۷ه-.ق. در تکمله ای که به «التذکره» نگاشته است، شرح جرجانی را نیز نقل می کند. البته در اغلب موارد اقوال جرجانی را نقل به معنا کرده است.

جرجانی شرح بر «تذکره» را در نیمه ی ذی حجه ۸۱۱ه-.ق. در «شیراز» به اتمام رسانده است. آغاز این شرح در نسخه های خطی متفاوت است. برخی دارای دیباچه و برخی فاقد آن است.

شرح جرجانی دارای چهارباب است و هر باب چند فصل دارد. باب اول در مقدمات (مبادی طبیعی و ریاضی هیئت)، باب دوم فلکیات، باب سوم سفلیات و باب چهارم مقادیر اجرام است.

در فصل یکم از باب سوم، جرجانی موقعیت دریاها، رودها و جزایر ربع مسکون از جمله موقعیت «خلیج فارس» و رودها و نهرهایی را که به آن می ریزند، گزارش می کند.

نسخه های خطی:

۴ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آستان قدس رضوی (ع)» به شماره ۵۵۶۷ کتابت سال ۸۲۵ه-.ق.، شماره ۵۵۶۸ کتابت سال ۸۳۶ه-.ق.، شماره ۵۳۴۵ در ۱۸۷ برگ، کتابت سال ۸۸۱ه-.ق. و شماره ۱۲۰۰۰ ک تابت سال ۹۳۴ه-.ق. موجود است.

۳ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آیت الله العظمی مرعشی نجفی (ره)» به شماره ۲۹۲۳ درد ۹۴ برگ، کتابت سال ۱۳۳۷ه-.ق.، شماره ۳۳۸۱ در ۱۲۷ برگ و شماره ۱۰۳۸۹ در ۱۱۵ برگ، کتابت سال ۸۱۳ه-.ق. (اگر این تاریخ صحت داشته باشد، قدیمی ترین نسخه و شاید به خط شارح است) موجود است.

۴ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مجلس شورای اسلامی» به شماره ۲۰۹ در ۱۰۲ برگ، کتابت سده ۹ه-.ق.، شماره ۶۲۲۴ در ۳۲۲ برگ، کتابت سال ۸۱۶ه-.ق.، شماره ۶۲۳۸ در ۲۳۷ برگ، کتابت سال ۹۸۳ه-.ق. و شماره ۶۱۷۲ در ۲۲۶ برگ، کتابت سال ۸۷۷ه-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه مدرسه ی حجتیه» «قم» به شماره ۱۰۵ در ۱۳۰ برگ، کتابت سال ۱۰۹۷ه-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی دانشکدهی الاهیات و معارف اسلامی دانشگاه فردوسی مشهد» به شماره ۷۹۵ در ۲۰۰ برگ، کتابت سال ۹۲۹ه-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی شستربیتی» به شماره ۴۳۰۹ کتابت سال ۸۳۳ه-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی عکسی از نسخه ی «شستربیتی» در «کتابخانه ی جامعه الکویت» به شماره ۲۸۰۶م ک موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی ملی (الوطنیه) تونس» به شماره ۶۶۸ در ۳۶ برگ موجود است.

۳ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی موزه ی عراق» به شماره ۱۳۶۹۱/۲ در ۱۶ برگ، شماره ۹۷۲ در ۲۴۰ برگ و شماره ۷۸۲۲ در ۳۷۴ برگ موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مخطوطات مجتمع عراقی» به شماره ۴۵۱ در ۱۹۵ برگ موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی دارالکتب الظاهریه» «دمشق» به شماره ۳۱۱۷ در ۱۶۰ برگ موجود است.

۲ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی پرینستون» به شماره H۵۰۶ و B۵۵ موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی ملی تونس» به شماله ۶۶۸م. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی برلین» به شماره ۵۶۸۱ موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۸۸. شرح تصریف عزی

میر سید شریف این شرح را، بر کتاب «تصریف عز الدین عبدالوهاب بن ابراهیم زنجانی» زنده به سال ۶۵۵ه‍.-ق. نوشته است.

شرح میر سید شریف در میان شروح بسیارِ تصریف، از اهمیت زیادی برخوردار است.

جرجانی این شرح را به زبان عربی نوشته است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی عمومی معارف (دارالفنون)» به شماره ۵/۱۲۲۵ در ۳۴ برگ موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی گنج بخش اسلام آباد» «پاکستان» به شماره ۱۱ در ۱۸۰ صفحه، کتابت سال ۱۱۰۷ه-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی موزه ی ملی کراچی پاکستان» به شماره ۷۴ در ۱۰۶ صفحه، کتابت سال ۱۰۸۱ه-.ق. موجود است.

۷ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی دارالکتب الظاهریه» به شماره ۱۶۱۲ در ۳۹ برگ، شماره ۳/۱۱۱۸ در ۵ برگ، کتابت سال ۸۲۶ه-.ق.، شماره ۲/۱۲۲ در ۱۲ برگ، شماره ۳/۱۹۳ در ۱۱ برگ، شماره ۲/۱۶۱۷ در ۱۱ برگ، شماره ۲/۱۶۱۸ در ۱۱ برگ، کتابت سال ۱۰۹۳ه-.ق. و شماره ۲/۳۶۳۲ در ۱۴ برگ موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی لاله لی» وابسته به «کتابخانه ی سلیمانیه استانبول» به شماره ۳۷۴۰/۳ در ۱۸ برگ، کتابت سده ۹ه-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی احمدیه عبدالحفیظ منصور» «تونس» به شماره ۲/۶۷۷۶ در ۵۰ برگ، کتابت سال ۹۸۸ه-.ق. موجود است.

و ده ها نسخه ی دیگر در کتابخانه های پاکستان.

نسخه های چاپی:

این اثر، گذشته از چاپ مکرر در مجموعه کتاب «جامع المقدمات»، به سال ۱۲۶۶ه-.ق. در «استانبول» به صورت چاپ سنگی منتشر شده است.

۸۹. شرح خطبه البیان

خطبه البیان به حضرت علی بن ابی طالب علیه السلام منسوب است. بسیاری از علما و دانشمندان اسلامی، بر این خطبه شرح و حاشیه نگاشته اند. یکی از این شروح، شرح میر سید شریف جرجانی است.

اما «منزوی»، نسبت این شرح به سید شریف جرجانی را دور دانسته است؛ زیرا وی معتقد است که غلوهای موجود در این شرح با عقاید میر سید شریف تطابق ندارد.

او احتمال داده است که این شرح متعلق به «سید شریف نقطوی»، نگارنده «ذره نامه»، شخصیتی از «حروفیان»، باشد.

نسخه های خطی:

۲ نسخه ی خطی در «کتابخانه دانشگاه تهران» به شماره ۲۶/۱۰۱۵، کتابت سال ۹۱۳ه‍-.ق. و شماره ۹/۲۸۹۶، کتابت سال ۱۲۱۳ه‍-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی ملی ملک» «تهران» به شماره ۲۲/۵۴۷، کتابت سده ۱۱ه‍-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در کتابخانه های «نجف اشرف» به شماره ۶/۱۷۵۴، کتابت سده ۱۰ه‍-.ق. موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۹۰. شرح الدره

نسخه های خطی:

هیچ گزارشی از نسخ خطی آن در دست نیست.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۹۱. شرح الرحبیه

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی شیخ عبدالمجید خطیب» وابسته به «کتابخانه ی عمومی اوقاف موصل» به شماره ۱/۱۶

در ۱۴۸ برگ، کتابت سال ۱۱۵۲ه-.ق. موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۹۲. شرح العقائد العضدیه

«عضد الدین ایجی» رساله ی بسیار مختصری را در دوازده روز نوشت که به رساله ی «عقائد عضدیه» مشهور گردید.

این رساله مورد توجه دانشمندان و متکلمان واقع شد و شروح و حواشی متعددی برآن نوشته و جزو کتب درسی خود قرار دادند.

یکی از نخستین و مهم ترین شروح، شرح میر سید شریف جرجانی است.

«شرح جلال الدین دوانی» متوفای ۹۰۸ه-.ق. پس از شرح میر سید شریف نوشته شده است. به نظر برخی از صاحب نظران، وی در نوشتن شرح خود به شرح میر سید شریف توجه داشته است.

به هر حال شرح میر سید شریف با عنوان شرح العقائد العضدیه دارای حواشی زیادی است.

برخی از حواشی بر شرح میر سید شریف، عبارت اند از: حاشیه ی «محمد بن فرامرز» معروف به «ملاخسرو» متوفای ۸۸۵ه-.ق.، حاشیه ی «احمد بن موسی خیالی» متوفای ۸۶۲ه-.ق.، حاشیه ی «علاء الدین علی بن محمد طوسی» متوفای ۸۸۷ (۸۷۷)ه-.ق. و حاشیه ی «مصلح الدین مصطفی بن محمد قسطلانی» متوفای ۹۰۱ه-.ق.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی احمد در سلیمانیه عراق» به شماره ۱۸۸۶ موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۹۳. شرح غره

نسخه های خطی:

هیچ گزارشی از نسخ خطی آن در دست نیست.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۹۴. شرح الفرائض السراجیه

«فرائض» رساله ای است در مبحث ارث، که از منابع مهم فقهی «اهل سنت» محسوب می گردد. نام نویسنده ی آن در منابع، مختلف آمده است.

«حاجی خلیفه» در «کشف الظنون» یک بار «احمد بن محمد» و بار دیگر «محمد بن طیفور» آورده است. در لقب و کنیه ی وی نیز اختلاف است.

در فهرست های نسخه های خطی نیز نامش را بسیار متفاوت آورده اند. از آن جمله: «ابوطاهر محمد بن محمد»، «ابوطاهر محمد بن محمود»، «سراج الدین محمد بن محمد»، «سراج الدین محمد بن محمود بن عبدالرحمن» و «ابوطاهر محمد بن محمود بن عبدالرشید بن طیفور».

تاریخ وفاتش نیز متفاوت است. زنده به سال ۵۹۶ه‍.ق. و متوفای ۵۶۰ه‍.ق. نیز آورده اند.

«دانشنامه ادب فارسی در افغانستان»، او را «امام الکبیر ملک الکلام مجد الدین احمد بن محمد بن ابی بدیل بدیهی سجاوندی» متوفای ۵۶۰ه‍.ق. ثبت کرده است. اما کتاب «فرائض» را در زمره ی آثار وی نیاورده است.

در هر حال، «فرائض» را «سراج الدین احمد» یا «محمد» نامی که شهرت به «سجاوندی» داشت، نوشته است. این شخص علایم هفت گانه وقف در قرائت قرآن را ابداع کرده است. از این رو به این علایم، علایم وقف سجاوندی گویند.

میر سید شریف جرجانی کتاب «فرائض» وی را شرح کرده است. شرح میر سید شریف بسیار مورد توجه علمای «اهل سنت» واقع شده است. همین توجه و اهمیت سبب شده است که حواشی و شروحی بر شرح میر سید شریف نوشته شود.

برخی از حواشی بر شرح میر سید شریف از این قرار است:

حاشیه ی «احمد بن عبدالاول سعیدی قروینی» متوفای ۹۶۶ه-.ق.، حاشیه ی «امیرحسن رومی» متوفای ۹۴۱ه-.ق.، حاشیه ی «محیی الدین محمد بن خطیب قاسم» متوفای ۹۴۰ه-.ق.، حاشیه ی «محیی الدین احمد بن محمد یا محمد بن احمد عجمی» از دانشمندان قرن ۹ یا ۱۰ه-.ق. برای «سلطان بایزید»، حاشیه ی «محمد شاه فناری» متوفای ۹۲۹ه-.ق.، حاشیه ی «قوام الدین قاسم بن احمد جمالی» متوفای ۹۰۲ه-.ق.، حاشیه ی «مولی فضیل بن علی جمالی» متوفای ۹۹۱ه-.ق.، حاشیه یعقوب بن سیدی علی متوفای ۹۳۱ه-.ق.، حاشیه ی «احمد بن یحیی بن محمد تفتازانی» متوفای ۹۰۶ یا ۹۱۶ه-.ق.، حاشیه ی «محمد بن ابراهیم حلبی» متوفای ۹۷۱ه-.ق. و حاشیه ی «محمد بن مصطفی کورانی» معروف به «وانی» متوفای ۹۲۲ه-.ق.

این همه حاشیه بر شرح میر سید شریف، حکایت از جایگاه رفیع کتاب وی در میان علمای فقه و اصول «اهل سنت» دارد.

نسخه های خطی:

۳ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آستان قدس رضوی (ع)» به شماره ۱۳۲۱۹ کتابت سال ۹۲۶ه-.ق.، شماره ۸۵۹۵ و شماره ۱۲۵۵ کتابت سده ۱۲ه-.ق. از مجموعه اهدایی رهبر معظم انقلاب، موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی بابانیین» وابسته به «کتابخانه ی اوقاف سلیمانیه» به شماره ۳۱۰-۳۱۱ در ۸۷ برگ موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی دانشگاه امارات متحده عربی» به شماره ۱۹۵ در ۷۴ برگ، کتابت سال ۱۰۹۳ه-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی جامع کبیر صنعا» به شماره ۱۴۲۴ در ۷۵ برگ موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی حضرت پیر محمد احمدآباد» به شماره ۴۹۹ در ۱۸ برگ، موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی راجه محمودآباد لکهنو» به شماره ۲/۲۵۶ در ۲۴۰ برگ موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی ملی عشق آباد ترکمنستان» به شماره ۳-۱۰ در ۱۶۴ برگ موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی جامعه ام القری» «مکه» به شماره ۴۶۵۵ در ۱۴۵ برگ، کتابت سال ۸۷۸ه-.ق. موجود است.

۲ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی عبدالله بن عباس» در «طائف» به شماره ۷/۱۳ در ۹۳ برگ و شماره ۷/۱۴ در ۱۰۲ برگ موجود است.

۱۶ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی عمومی اوقاف بغداد» به شماره ۴۲۵۸ در ۱۱۰ برگ، کتابت سال ۱۱۲۸ه‍.ق.، شماره ۱۲۱۹۲ در ۵۶ برگ، شماره ۱/۲۳۱۸۶ در ۵۸ برگ، کتابت سال ۱۳۰۷ه‍.ق.، شماره ۴۲۴۵ در ۱۵۴ برگ، کتابت سال ۱۰۱۸ه‍.ق.، شماره ۲/۱۰۶۱۶ در ۱۰۰ برگ، کتابت سال ۱۱۲۳ه‍.ق.، شماره ۴۲۶۰ در ۱۴۸ برگ، شماره ۴۲۷۹ در ۱۰۲ برگ، کتابت سال ۱۲۶۰ه‍.ق، شماره ۹۷۱۵ در ۱۰۸ برگ، کتابت سال ۹۸۸ه‍.ق.، شماره ۴۲۴۸ در ۱۱۵ برگ، شماره ۴۲۵۰ در ۱۹۶ برگ، شماره ۶۸۶۶ در ۸۸ برگ، کتابت سال ۱۲۷۲ه‍.ق.، شماره ۴۳۰۸ در ۹۸ برگ، شماره ۴۲۸۵ در ۸۵ برگ، شماره ۱/۶۸۶۳ در ۱۳۲ برگ، شماره ۴۲۸۰ در

۱۳۵ برگ، کتابت سال ۱۲۱۰ه-.ق. و شماره ۴۲۷۰ در ۱۳۵ برگ، کتابت سال ۱۱۳۸ه-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مرکز ملک فیصل للبحوث و الدراسات الاسلامیه عربستان» به شماره ۲۵۲۳ در ۱۱۰ برگ، کتابت سال ۹۸۷ه-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مدرسه ی اسلامی» وابسته به «کتابخانه ی عمومی اوقاف موصل» به شماره ۲/۸ در ۹۳ برگ موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مدرسه ی جامع کبیر نوری» وابسته به «کتابخانه ی عمومی اوقاف موصل» به شماره ۲۳ در ۱۲۹ برگ، کتابت سال ۸۷۲ه-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی عبدالهادی» وابسته به «کتابخانه ی عمومی اوقاف موصل» به شماره ۷ در ۱۱۸ برگ موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مدرسه ی حاج حسین بیک» وابسته به «کتابخانه ی عمومی اوقاف موصل» به شماره ۷/۶ در ۱۴۷ برگ، کتابت سال ۱۱۸۹ه-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی حمو القدو» وابسته به «کتابخانه ی عمومی اوقاف موصل» به شماره ۲/۳ در ۹۵ برگ، کتابت سال ۱۰۳۰ه-.ق. موجود است.

۲ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مدرسه ی حاج زکر» وابسته به «کتابخانه ی عمومی اوقاف موصل» به شماره ۱/۱۷/۱۸ در ۹۵ برگ و شماره ۱۲/۷ در ۱۰۸ برگ موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مدرسه ی رضوانیه» وابسته به «کتابخانه ی عمومی اوقاف موصل» به شماره ۳/۶ در ۸۴ برگ، کتابت سال ۹۹۳ه-.ق. موجود است.

۸ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی عمومی اوقاف موصل» به شماره ۷/۷ در ۱۶۲ برگ، شماره ۱۴/۹ در ۱۰۲ برگ، شماره ۱۳/۹ در ۱۲۵ برگ، شماره ۱/۶۴/۲۵ در ۹۲ برگ، کتابت سال ۱۱۶۰ه-.ق.، شماره ۲۱ در ۷۱ برگ، شماره ۱۵/۶ در ۲۶۱ برگ، کتابت سال ۱۲۲۷ه-.ق.، شماره ۲/۱۰۱ در ۱۰۰ برگ و شماره ۱۳/۸ در ۱۸۲ برگ، کتابت سال ۱۱۶۶ه-.ق. موجود است.

۱۰ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی موزه ی عراق» به شماره ۲۹۰۹ در ۱۵۵ برگ، کتابت سال ۱۰۸۴ه-.ق.، شماره ۳۲۷۷ در ۱۹ برگ، شماره ۵۹۱۴ در ۲۱۲ برگ، شماره ۲۴۸۱ در ۲۱۸ برگ، شماره ۴۱۵۳ در ۱۲۶ برگ، کتابت سال ۱۱۰۹ه-.ق.، شماره ۴۴۶۲ در ۱۸۰ برگ، کتابت سال ۱۲۱۹ه-.ق.، شماره ۲۴۴۱ در ۱۹۰ برگ، کتابت سال ۱۱۵۵ه-.ق.، شماره ۶۷ در ۲۹۶ برگ، کتابت سال ۱۱۳۷ه-.ق.، شماره ۳۱۹۹ در ۱۳۴ برگ، کتابت سال ۱۲۲۶ه-.ق. و شماره ۴۷۵۷ در ۱۹۲ برگ، کتابت سال

۱۱۶۷ه‍.ق. موجود است.

۲ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی ملی جمهوری اسلامی ایران» به شماره ۲۶۸۹ در ۱۱۵ برگ، کتابت سال ۱۰۲۱ه‍.ق. و شماره ۱/۳۰۱۷/ع در ۱۳۳ برگ، کتابت سال ۱۰۶۳ه‍.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی ندوه العلمای لکهنو» به شماره ۶۳۳ در ۲۱۲ برگ موجود است.

۲ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی دانشگاه پرینستون» به شماره H۹۲۳ و شماره ۲۷۲ L موجود است.

نسخه های چاپی:

شرح فرائض سجاوندی یا سراجیه، یک بار در «قازان (غازان)» به سال ۱۸۸۹م. به صورت چاپ سنگی و بار دیگر به سال ۱۹۰۲م. چاپ و منتشر گردیده است.

در «بولاق» «مصر» نیز به سال ۱۳۰۳ه-.ق. به صورت چاپ سنگی منتشر شده است.

۹۵. شرح جواهر الفرائض

گویا «جواهر الفرائض»، رساله ی جامع و مختصری است در اصول علم فرائض و مواریث نوشته «خواجه نصیر الدین طوسی». البته با این عنوان، آثاری از دیگر دانشمندان نیز وجود دارد. لیکن مشهورترین کتاب «جواهر الفرائض» نوشته ی «خواجه نصیر طوسی» است.

«جرجی زیدان» در «آداب اللغه» شرحی از «جواهر الفرائض» را به میر سید شریف جرجانی نسبت داده است.

«محمود یزدی مطلق (فاضل)» احتمال داده است که «جرجی زیدان» شرح فرائض سراجیه یا «سجاوندی» را با شرح فوق اشتباه گرفته است.

اما احتمال دیگری نیز وجود دارد. و آن اینکه «شاه ابوالحسن» یا «شیخ ابوالحسن بن احمد شریف ابیوردی قائنی» متوفای ۹۶۶ه-.ق. «جواهر الفرائض» را با عنوان «التحریر فی شرح الفرائض النصیریه» شرح کرده است. شاید «جرجی زیدان» از کلمه شریف و شباهت کنیه و لقب این شارح با میر سید شریف، شرح «ابوالحسن بن احمد شریف» را، به میر سید شریف نسبت داده شده است.

نسخه های خطی:

هیچ گزارشی از نسخ خطی آن در دست نیست.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۹۶. شرح فوائد الغیاثیه

«فوائد الغیاثیه» رساله ی کوتاهی است در خطابه و در واقع تلخیصی است از «مفتاح العلوم» «سکاکی». این کتاب به «غیاث الدین محمد» تقدیم شده است. از این روی «فوائد غیاثیه» نام گرفته است.

بر این اثر، پیش از میرسید شریف جرجانی، دو شرح نوشته شده است. یکی شرح «محمد بن حاجی بن محمد بخاری سعید» است که برای «شاه شجاع» در ۷۶۰ه-.ق. نوشته است. دیگری شرحی است از «ابوعبدالله شمس الدین محمد کرمانی» متوفای ۷۶۷ یا ۷۸۶ه-.ق.

نسخه های خطی:

گزارش ها، از نسخه های خطی این شرح، چندان دقیق نیست. یک نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مسجد اعظم» به پسرش «محمد بن علی جرجانی» نسبت داده شده است. نسخه ی دیگری در «کتابخانه ی ملی ملک» است که با عنوان «بندی از شرح فوائد الغیاثیه» معرفی گردیده است. هر دو نسخه در ذیل معرفی می شود:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی ملی ملک» «تهران» به شماره ۹/۶۴۱۵ در ۱۳۳ برگ، با عنوان «بندی از شرح فوائد الغیاثیه» موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مسجد اعظم» «قم» به شماره ۶۳۹ کتابت سده ۱۰ و ۱۱ه‍-.ق.، منسوب به محمد بن میر سید شریف جرجانی، موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۹۷. شرح قصیده لامیه بانت سعاد

«بانت سعاد» قصیده ای است از «کعب بن زهیر»، شاعر قصیده سرای بسیار مشهور عرب.

«کعب» شاعری بزرگ از جمله شعرایی مخضرم است که هم در دوران جاهلیت و هم در دوران اسلام، اشعار و قصاید بسیار عالی سروده است.

پدرش نیز از شعرای بسیار بزرگ جاهلیت و یکی از هفت شاعری بود که اشعارش برای مباهات عرب در «کعبه» آویخته شده بود.

قصیده ی «بانت سعاد» به «قصیده ی لامیه» نیز شهرت دارد؛ زیرا همه ی ابیات آن با لام تمام می شود. این قصیده ۵۸ بیت دارد و با عبارت «بانت سعاد» آغاز می گردد.

او این قصیده را نیز مانند شعرای جاهلیت خطاب به معشوقه خود «سعاد» دختر عمویش سروده است. اما پس از چند بیت، به عذرخواهی از رسول خدا صلی الله علیه و آله پرداخته و از گذشته ی خود اظهار پشیمانی کرده است.

قصیده بانت سعاد شروح و تضمین های بسیاری دارد. گفته می شود که میر سید شریف جرجانی نیز آن را شرح کرده است.

نسخه های خطی:

هیچ گزارشی از نسخ خطی آن در دست نیست. لیکن ۱ نسخه ی خطی با عنوان «شرح قصیده سید شریف» در فهرست مخطوطات «کتابخانه ی دانشگاه استانبول» گزارش شده است.

این نسخه به شماره ۵۰ در ۱۹۶ برگ و کتابت سده ۱۲ه-.ق. معرفی شده است.

آغاز آن چنین است: «هذا شرح قصیده سید شریف علیه الرحمه، بسم الله ...

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۹۸. شرح کافیه شریفیه

نسخه های خطی:

هیچ گزارشی از نسخ خطی آن در دست نیست.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۹۹. شرح کبری

نسخه های خطی:

هیچ گزارشی از نسخ خطی آن در دست نیست.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۱۰۰. شرح الکشاف

نسخه های خطی:

هیچ گزارشی از نسخ خطی آن در دست نیست.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۱۰۱. شرح کنز الدقائق

بنا به گزارش «بغدادی» در «هدیه العارفین»، میر سید شریف جرجانی بر کتاب «کنزالدقائق» «ابوالبرکات حافظ الدین عبدالله بن احمد نسفی» متوفای ۷۱۰ه‍-.ق.، شرح نگاشته است.

کتاب «کنز الدقائق» در موضوع علم فقه «حنفی» نوشته شده است. شارحان متعددی آن را شرح کرده اند. میر سید شریف جرجانی نیز یکی از آنان است. اما «حاجی خلیفه» در «کشف الظنون» میر سید شریف را در زمره ی شارحان آن ذکر نکرده است.

نسخه های خطی:

هیچ گزارشی از نسخ خطی آن در دست نیست.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۱۰۲. حاشیه بر شرح المختصر المنتهی

«المنتهی السوال و الامل فی علمی الاصول و الجدل»، اثر معروفی است از «شیخ جمال الدین بن عمر عثمان» معروف به

«ابن حاجب» متوفای ۶۴۶ه-.ق. در علم اصول فقه و جدل که توسط خود نویسنده خلاصه شده است.

خلاصه «المنتهی» با عنوان «مختصر المنتهی» شناخته می شود. نویسنده در تلخیص خود مباحث اصولی را حفظ کرده و ادله سمعیه و اجتهاد و ترجیح را آورده است.

تلیخص «ابن حاجب» از نظر ایجاز،شهرت دارد. بسیاری از دانشمندان پس از او، آن را شرح کرده و حواشی نوشته اند.

یکی از شروح مشهور «مختصر المنتهی»، شرح «عضد الدین ایجی» متوفای ۷۵۶ است.

میر سید شریف جرجانی بر شرح ایجی بر «مختصر المنتهی» حاشیه نگاشته است.

حاشیه ی میر سید شریف بر شرح ایجی بر مختصر المنتهی، از کتب درسی در دوره های مختلف بوده است.

گفته می شود، «محی الدین محمد کوشکناری انصاری» از شاگردان میر سید شریف جرجانی، در «شیراز» این کتاب را تدریس می کرد.

گویا «جلال الدین دوانی» حاشیه بر «شرح مختصر المنتهی» را نزد «کشکناری (کوشکناری)» خوانده است.

بر این حاشیه و شرح، حواشی و شروحی نگاشته شده است. شمردن این حواشی و شروح به طول می انجامد لذا از شمردن آنها خودداری شد.

نسخه های خطی:

۱۳ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آستان قدس رضوی (ع)» به شماره ۲۸۷۰ کتابت سال ۹۱۳ه-.ق.، شماره ۲۸۷۴ کتابت سال ۱۰۲۲ه-.ق.، شماره ۲۸۷۲ کتابت سال ۱۰۶۲ه-.ق.، شماره ۷۵۸۰ در ۱۷۴ برگ، کتابت سال ۱۰۵۶ه-.ق.، شماره ۲۸۶۹ کتابت سال ۱۰۸۸ه-.ق.، شماره ۲۸۷۶، شماره ۲۸۷۱، شماره ۱۳۹۷۵، شماره ۱۴۸۴۱، شماره ۲۸۷۳، شماره ۸۷۲۷ در ۶۴ برگ، شماره ۲۹۹۷ در ۱۵۲ برگ، کتابت سده ۹ه-.ق. و شماره ۲۸۷۵ موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آستانه مقدسه حضرت فاطمه معصومه» سلام الله علیها به شماره ۲/۳: ۱۳۵-۵۲۸۲ در ۱۹۰ برگ، کتابت سده ۱۱ه-.ق. موجود است.

۳ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آیت الله العظمی مرعشی نجفی (ره)» به شماره ۹۲۳۳ در ۱۷۲ برگ، کتابت سال ۱۰۳۹ه-.ق.، شماره ۱/۱۳۱۵۵ در ۷۹ برگ و شماره ۹۴۸۳ کتابت سده ۱۱ه-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آیت الله العظمی گلپایگانی (ره)» به شماره ۲/۱۸۹۱ در ۶۵ برگ موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی دانشکدهی الاهیات و معارف اسلامی دانشگاه تهران» به شماره ۱/۲۴۷ در ۲۰۵ برگ، کتابت سده ۱۰ یا ۱۱ه‍-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی دانشکدهی الاهیات و معارف اسلامی دانشگاه فردوسی مشهد» به شماره ۲/۴۹۰ در ۱۲۳ برگ، کتابت سال ۱۰۸۳ه‍-.ق. موجود است.

۲ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی عمومی اوقاف موصل» به شماره ۳/۶ در ۲۰۷ برگ، کتابت سال ۸۶۷ه‍-.ق. و شماره ۷/۶ در ۷۱ برگ موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی عمومی اوقاف سلیمانیه» به شماره ۱۰۹۰-۱۰۹۱ در ۶۹ برگ، کتابت سال ۱۰۸۹ه‍-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی رفاعه رافع طهطاوی» به شماره ۳۲ در ۲۳ برگ موجود است.

۳ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی موزه ی عراق» به شماره ۳۴۸۴ در ۱۹۰ برگ، کتابت سال ۸۵۶ه‍-.ق.، شماره ۴۱۲۸ در ۱۲۰ برگ، کتابت سال ۱۲۱۷ه‍-.ق. و شماره ۵۷۵۳ در ۲۳۸ برگ، کتابت سال ۱۰۳۶ه‍-.ق. موجود است.

۴ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مجلس شورای اسلامی» «ایران» به شماره ۳۳۳۸ در ۲۶۰ صفحه، کتابت سال ۹۶۸ه-.ق.، شماره ۳/۲۷۴۶ در ۴۰۰ برگ، کتابت سال ۸۳۱ه-.ق.، شماره ۳۲۴۹ در ۱۳۵ صفحه، کتابت سده ۱۱ه-.ق. و شماره ۱/۳۷۶۰ در ۴۱۶ صفحه، کتابت سال ۱۲۹۰ه-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی سید محمدباقر طباطبایی» در «کربلا» به شماره ۸۱ در ۱۹۶ صفحه، کتابت سال ۹۸۵ه-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه مدرسه ی مروی تهران» به شماره ۵۷۳ کتابت سال ۱۰۱۷ه-.ق. موجود است.

۲ نسخه ی خطی در «کتابخانه مدرسه ی نواب مشهد» به شماره ۱/۲۶۴ و شماره ۱۱ در ۱۰۶ برگ موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مسجد اعظم» «قم» به شماره ۲۶۷۵ کتابت سال ۱۰۶۰ه-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی ملی جمهوری اسلامی ایران» به شماره ۲۶۱۸ در ۸۵ برگ موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی ندوه العلمای لکهنو» به شماره ۷۱۸ در ۱۶۰ صفحه موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی وزیری یزد» به شماره ۱/۱۲۶۴ در ۲۲۵ برگ، کتابت سال ۹۷۱ه-.ق. موجود است.

۴ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مرکزی دانشگاه تهران» به شماره ۷۰۷۹، شماره ۷۱۷۳، شماره ۷۵۶۹ و شماره ۱/۸۲۴۴ موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی پرینستون» به شماره B۶۸/۲ موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ سنگی این اثر به سال ۱۳۱۶ه-.ق. در «بولاق» «مصر» انجام شده است.

۱۰۳. شرح مفتاح العلوم

نسخه های خطی:

هیچ گزارشی از نسخ خطی آن در دست نیست.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۱۰۴. شرح الملخص

«الملخص» و شرح آن به عربی است. «شرف الدین محمود بن محمد چغمینی» متوفای ۶۱۸ه‍–.ق. کتابی به نام «الملخص» در علم هیئت نوشته است. این کتاب جزو کتب درسی حوزه های علمیه است.

به دلیل اهمیت کتاب و نویسنده ی آن، شروح زیادی بر آن نگاشته شده است. میر سید شریف رساله الملخص را آن گونه که مطلوب دانش جویان است، شرح کرده است؛ زیرا وی به دلیل تدریس متون کتاب ها، به نیازها و سوال ها و اشکالات آنان آگاه تر از دیگران بود.

نسخه های خطی:

۳ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آستان قدس رضوی (ع)» به شماره ۵۳۵۰ در ۹۸ برگ، کتابت سال ۸۶۲ه‍–.ق.، شماره ۱۲۰۸۱ کتابت سال ۹۵۶ه‍–.ق. و شماره ۱۱۳۱۸ کتابت سال ۱۰۵۸ه‍–.ق. موجود است.

۳ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آیت الله العظمی مرعشی نجفی (ره)» به شماره ۲۲۳۴ در ۴۹ برگ، شماره ۸۹۷۶ در ۸۲ برگ و شماره ۸۵۰۲ در ۵۳ برگ، کتابت سال ۸۳۷ه‍–.ق. موجود است.

۷ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مرکزی دانشگاه تهران» به شماره ۲/۷۹۸، شماره ۱/۴۸۷، شماره ۱/۴۸۷۵، شماره ۵۲۸۲، شماره ۲/۲۷۹۸ در ۸۳ برگ، شماره ۷۱۳۹ و شماره ۱۱۰۰ در ۹۰ برگ موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی نوربخش خانقاه نعمت اللهی» «تهران» به شماره ۱/۶۰۹ در ۱۶۸ صفحه، کتابت سال ۸۸۰ه-.ق. موجود است.

۲ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مجلس شورای اسلامی» «ایران» به شماره ۱/۶۲۰۹ در ۱۵۸ برگ، کتابت سده ۱۰ه-.ق. و شماره ۱/۶۳۴۹ در ۳۳۱ صفحه، کتابت سال ۸۷۲ه-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی ملی ملک» «تهران» به شماره ۶۵۳ در ۷۴ برگ، کتابت سال ۱۰۵۵ه-.ق. موجود است.

۲ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی دارالکتب الظاهریه» به شماره ۶۷۰۶ در ۷۳ برگ، شماره ۱/۳۱۰۷ در ۴۷ برگ، کتابت سال ۸۰۷ه-.ق. موجود است.

۲ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی ایاصوفیه سلیمانیه» به شماره ۲۶۵۴ و شماره ۲۶۵۵ موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی فاتح ترکیه» به شماره ۳۴۰۸ موجود است.

۲ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مسجد جامع گوهرشاد» «مشهد» به شماره ۹۹۲ و شماره ۸۵۴ کتابت سال ۸۲۲ه-.ق. موجود است.

۲ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی پرینستون» به شماره B۹۹/۱ و شماره B۶۶/۲ موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۱۰۵. شرح المواقف

کتاب «مواقف» نوشته ی «عضد الدین ایجی» متوفای ۷۵۶ه-.ق. است. شرحی که میر سید شریف جرجانی بر آن نگاشته است، مشهورترین و با اهمیت ترین شرح است.

او این شرح را در شوال ۸۰۷ه-.ق. در «سمرقند» به پایان برده است. و آن را به «غیاث الدین پیر محمد اسکندر» هدیه کرده است.

دو سوم از شرح مواقف، یعنی از فصل اول تا فصل چهارم، شامل بحث درباره ی منطق طبیعیات و امور عامه است. یک سوم باقیمانده شامل مباحث الاهیات، احدیت خداوند متعال، صفات ثبوتی و صفات ممکن مانند سمع و بصر، خلق الاعمال، و سرانجام بحث درباره ی اسمای الهی از طریق سمعیات است.

بیش از ۳۰ حاشیه بر شرح مواقف میر سید شریف نوشته شده است. گذشته از این، تعدادی رساله مستقل در رد و ایراد و جواب به شرح مواقف نوشته شده است.

این همه حکایت از اهمیت آن دارد.

نسخه های خطی:

۴ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی ملی ملک» به شماره ۱/۲۴۸۵، شماره ۲۲۰۹، شماره ۱۹۲۵ و شماره ۲۹۷۸ موجود است.

۵ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آیت الله العظمی مرعشی نجفی (ره)» به شماره ۱۱۸۶، شماره ۱۶۱۵، شماره ۵۲۷۲، شماره ۴۳۹۰ و شماره ۵۷۰۸ موجود است.

۲ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مجلس شورای اسلامی» به شماره ۲۴۸۵ و ۳۲۶۸ موجود است.

۴ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آستان قدس رضوی (ع)» به شماره ۱۵۵، شماره ۱۱۷۰۴، شماره ۷۵۳ و شماره ۹۸۳۲ موجود است.

۲ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مرکزی دانشگاه تهران» به شماره ۶۶۷۴ و شماره ۸۲۷۰ موجود است.

۲ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی دانشگاه پرینستون» به شماره H۹۹۰ و شماره B۲۹۰ موجود است.

۴ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی ملی جمهوری اسلامی ایران» به شماره ۳۰۳۲/ع در ۳۱۸ برگ، کتابت سده ۹ه-.ق.، شماره ۲۷۶۳ در ۵۵۴ برگ، کتابت سال ۱۰۲۶ه-.ق.، شماره ۲۶۶۳ در ۲۵۸ برگ، کتابت سال ۸۷۳ه-.ق. (نسخه ی قدیمی و نیمی از آن با نسخه ی اصل مقابله شده و نیمی دیگر با نسخه ی دیگر مقابله و تصحیح گردیده است.) و شماره ۲۶۹۲ در ۳۱۸ برگ، کتابت سال ۸۲۸ه-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی ندوه العلمای لکهنو» به شماره ۸۸۸ کتابت سال ۱۰۷۰ه-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی اسلامی یافا» در «فلسطین» به شماره ۱۷۷ در ۳۱۴ برگ موجود است.

۱۰ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی عمومی اوقاف بغداد» به شماره ۵۱۷۲ در ۷۹ برگ، شماره ۵۳۴۰ در ۲۹۹ برگ، شماره ۶۴۵۲، شماره ۵۱۶۹ در ۲۶۹ برگ، شماره ۹۶۳۸ در ۴۰۱ برگ، شماره ۴۹۶۴ در ۲۸۴ برگ، شماره ۳۸۷۲ در ۳۹۵ برگ، شماره ۱۲۲۴۶ در ۵۵۸ برگ، شماره ۴۹۷۳ در ۲۸۵ برگ، کتابت سال ۸۵۹ه-.ق. و شماره ۱۳۱۷۵ در ۶۴۷ برگ موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی راجه محمودآباد لکهنو» به شماره ۴۳۱ در ۵۴۲ صفحه موجود است.

۴ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی عمومی اوقاف موصل عراق» به شماره ۱۱/۵ در ۳۶۳ برگ، شماره ۱۰/۶ در ۲۲۳ برگ، شماره ۸/۶ در ۴۳۵ برگ، کتابت سال ۸۲۴ه-.ق. و شماره ۷/۶ در ۳۰۵ برگ موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی امینیه» در «جامع باشا» وابسته به «کتابخانه ی عمومی اوقاف موصل» به شماره ۱۲/۶ در ۴۸۴ برگ، کتابت سال ۱۰۲۰ه-.ق. موجود است.

۲ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی حضرت پیر محمد در احمدآباد» به شماره ۵۳۰ در ۲۱۲ و شماره ۵۳۱ در ۵۸ برگ موجود است.

۲ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی اوقاف مرکزی سلیمانیه عراق» به شماره ۲۶۵۵ در ۳۶۷ برگ، کتابت سال ۱۲۲۸ه-.ق. و شماره ۱۰ در ۳۲۷ برگ موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مرکزی ملک فیصل» در «عربستان سعودی» به شماره ۲۴۸۲ در ۴۱۵ برگ، کتابت سال ۸۹۰ه-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه مدرسه ی فیضیه» «قم» به شماره ۳۴۲ در ۳۳۵ برگ، کتابت سال ۹۰۰ه-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی نوربخش خانقاه نعمت اللهی» به شماره ۳۸۰ در ۳۵۳ صفحه موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مدرسه ی مروی» به شماره ۳۱۱، کتابت سده ۱۱ه-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی دانشکدهی الاهیات و معارف اسلامی دانشگاه فردوسی مشهد» به شماره **۱۴۶۲** موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه مدرسه ی نمازی خوی» به شماره **۵۵۲** موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی وزیری یزد» به شماره ۱۴۷ در **۳۵۹** برگ، کتابت سال ۱۲۳۶ه‍-.ق. با عنوان «شرح مواقف السلطانیه» موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی بابانیین» وابسته به «کتابخانه ی اوقاف سلیمانیه عراق» به شماره **۲۳۵** در **۳۰۶** برگ موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی حسن حسنی عبدالوهاب» به شماره **۱۸۱۲۵** در **۳۵۵** برگ موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی ملی عشق آباد ترکمنستان» به شماره ۱۱۲-۳ در ۲۶۷ برگ موجود است.

نسخه های چاپی:

شرح مواقف بارها و بارها چاپ شده است. شاید قدیمی ترین چاپ آن به صورت سنگی به سال ۲۳۹ه-.ق. در «استانبول» انجام شده است.

پس از آن در سال های ۱۲۴۲ و ۱۲۸۶ و ۱۲۹۲ و ۱۳۱۱ه-.ق. در «استانبول» تجدید چاپ گردید.

در «دهلی» به سال ۱۲۹۰ه-.ق.، در «لکهنو» به سال ۱۲۶۰ و ۱۲۶۲ه-.ق.، در «بولاق» «مصر» سال ۱۸۴۱م.، در «لایپزیک» سال ۱۸۴۸م. و در «قاهره» سال ۱۳۲۵ه-.ق. چاپ شده است.

در «ایران» نیز مکرر چاپ شده است. اخیراً به سال ۱۳۷۰ در «قم» منتشر گردیده است.

۱۰۶. شرح نصاب الصبیان

«نصاب الصبیان» کتاب آموزشی و درسی برای کودکان است.

این کتاب که به زبان فارسی و منظوم است، لغات و کلمات فارسی را به صورت شیوا و با مثال آموزش می دهد.

این کتاب را «ابونصر بدر الدین محمد (محمود یا مسعود) بن ابی بکر فراهی» متوفای ۶۴۰ه-.ق. نوشته است.

میر سید شریف جرجانی آن را شرح کرده است. برخی در نسبت این شرح به میر سید شریف جرجانی تردید کرده اند. لیکن مقایسه متن آن با دیگر آثار جرجانی مانند صرف میر و نحو میر، صحت انتساب شرح نصاب را تقویت می کند.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مرکزی دانشگاه تهران» به شماره ۵۸۳۵ موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۱۰۷. شرح الهدایه مرغینانی

«الهدایه» کتابی است در فروع فقه «حنفی» از «برهان الدین علی بن ابی بکر مرغینانی» متوفای ۵۹۳ه-.ق. که در شرح «بدایه

المبتدی» خودش نوشته است.

میر سید شریف جرجانی بر این کتاب شرح نوشته است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی ملی ملک» «تهران» به شماره ۱/۲۲۳۸ موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۱۰۸. حاشیه بر شرح وقایه الروایه فی مسائل الهدایه

کتاب «وقایه الروایه فی مسائل الهدایه» در فروع فقه «حنفی»، نوشته ی «برهان الشریعه محمود بن صدرالشریعه» اول متوفای ۷۴۷هـ.ق. است.

«وقایه» را «صدرالشریعه دوم»، «عبیدالله بن مسعود محبوبی» متوفای ۷۵۰هـ.ق. شرح کرده است.

میر سید شریف جرجانی بر «شرح محبوبی» بر «وقایه الروایه»، حاشیه نگاشته است. از این حاشیه، «حاجی خلیفه» در «کشف الظنون» خبر داده است.

نسخه های خطی:

ظاهراً ۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی بابانیین» وابسته به «کتابخانه ی اوقاف سلیمانیه» به شماره ۱۸۲ در ۱۱۵ برگ موجود است.

عنوان این نسخه «شرح وقایه الروایه فی مسائل الهدایه فی الفقه الحنقی» است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

ص:۴۰۴

۱۰۹. شریفیه (الرساله الشریفیه فی آداب البحث)

«شریفیه» یا «رساله شریفیه» یا «رساله فی الوضع»، نام کتابی است که گویا میر سید شریف جرجانی در شرح «آداب البحث» «عضد الدین ایجی» نوشته است.

به نظر برخی از پژوهشگران، این رساله که توسط «شیخ عبدالرشید» حاشیه نویسی شده است، همان «شرح آداب البحث و المناظره عضد الدین ایجی» است. اما برخی دیگر معتقدند که این رساله غیر از «شرح آداب البحث ایجی» است.

از آنجا که حواشی و شروح نگاشته شده توسط میر سید شریف جرجانی گاهی با عنوان شریفیه شهرت دارد، تشخیص، بدون مقایسه این دو اثر مشکل است.

به عنوان مثال، آثار دیگر میر سید شریف مانند: «الحرفیه» با عنوان «الحرفیه الشریفیه» و «شرح بر فرائض سراجیه» با عنوان «شریفیه شرح سراجیه» و «شرح بر کافیه» با عنوان «شریفیه شرح کافیه» نیز خوانده شده است.

بر این اساس این احتمال وجود دارد که «شریفیه»ی یاد شده، همان «شرح آداب البحث و المناظره» «ایجی» باشد. لیکن باوجود نسخه ی چاپی آن امکان مقایسه دو متن وجود دارد.

در هر صورت، «منزوی» در «فهرست واره»، به نقل از «عبدالحسین حایری»، آن را چنین معرفی کرده است:

در حدوث و قدم عالم و حشر جسمانی، مباحثی که مورد گفت و گوی «معتزلیان» و «اهل سنت» بوده است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی موزه ی ملی پاکستان» به شماره ۴۷۱۷ در ۸ صفحه، کتابت ۱۰۸۱ه-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه دانشگاه استانبول» به شماره ۱۳۴۴ در ۱۹ برگ، کتابت سال ۹۶۴ه-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی ندوه العلمای لکهنو» به شماره ۱ در ۳۹۲ برگ، کتابت سال ۱۲۶۵ه-.ق. موجود است.

نسخه های چاپی:

به سال ۱۲۹۸ه-.ق.، همراه با شرح «شیخ عبدالرشید» و حاشیه «ابوالحسن محمد بن عبدالحی» در «هند» چاپ سنگی شده است.

۱۱۰. صرف میر (رساله فی الصرف)

رساله ای که میر سید شریف جرجانی در علم صرف نوشت، به نام خود وی یعنی «صرف میر» شهرت یافت.

این رساله مختصر، اما بسیار جامع و روان، مشهورترین کتاب درسی در حوزه های علمیه است.

«صرف میر» در حال حاضر جزو کتاب «جامع المقدمات» است. کتابی که طلاب در نخستین دوره تحصیل مقدمات، آن را خوانده و مباحثه می کنند.

صرف میر، در سه بخش تنظیم گردیده است. این سه بخش عبارت اند از: مباحث اسم، حرف و فعل.

در هر کدام از این سه بخش، اشتقاقات و تصرفات مختلف در کلمه و چگونگی صرف آنها مورد توجه قرار گرفته است.

نسخه های خطی:

۱۲ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آستان قدس رضوی (ع)» به شماره ۱۲۵۳۹ کتابت سال ۱۰۶۸ه‍.ق.، شماره ۱۲۶۸۵ کتابت سال ۱۲۳۱ه‍.ق.، شماره ۱۴۴۳۹ کتابت سال ۱۲۳۶ه‍.ق.، شماره ۱۴۴۹۳ کتابت سال ۱۲۴۴ه‍.ق.، شماره ۱۴۹۱۲ کتابت سال ۱۲۷۰ه‍.ق.، شماره ۱۴۴۹۲ کتابت سال ۱۲۷۱ه‍.ق.، شماره ۳۸۹۰، شماره ۳۹۳۴، شماره ۱۰۵۴۹، شماره ۱۳۳۸۱، شماره ض۱۳۵۹۴ کتابت سال ۱۲۸۶ه‍.ق. و شماره ض۱۴۴۵۸ کتابت سال ۱۲۶۹ه‍.ق. موجود است.

۲ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آستانه مقدسه حضرت فاطمه معصومه» سلام الله علیها به شماره ۱/۳:۹۱-۶۱۶۳ در ۸۳ برگ، کتابت سال ۱۲۰۶-۱۲۰۷ه-.ق. و شماره ۲/۳:۷۵-۵۹۴۴ در ۲۰۸ برگ، کتابت سال ۱۲۲۷ه-.ق. موجود است.

۴ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آیت الله العظمی مرعشی نجفی (ره)» به شماره ۲۶۴۴ در ۲۵۶ برگ، کتابت سال ۱۲۷۹-۱۲۸۰ه-.ق.، شماره ۱/۱۱۳۶۷ در ۱۹ برگ، کتابت سال ۱۲۴۴ه-.ق.، شماره ۵/۱۱۵۳۴ در ۲۲ برگ، کتابت سال ۱۲۲۵ه-.ق. و شماره ۷/۱۱۳۶۷ موجود است.

۲ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مسجد جامع گوهر شاد» «مشهد» به شماره ۲/۱۱۵۹ در ۲۸ برگ و شماره ۲/۱۱۶۲ موجود است.

۳ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی دانشکدهی ادبیات دانشگاه تهران» به شماره ۱/۳۵۱ کتابت سده ۱۳ه-.ق.، شماره ۱/۱۸۸ کتابت سال ۱۲۴۱-۱۲۴۵ه-.ق. و شماره ۳۳۲ کتابت سال ۱۲۴۱ه-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی دانشکدهی الاهیات و معارف اسلامی دانشگاه تهران» به شماره ۲/۴۰۲ در ۴۷ برگ، کتابت سال ۱۲۳۶ه-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی دانشکدهی الاهیات و معارف اسلامی دانشگاه فردوسی مشهد» به شماره ۱/۲۶ در ۳۶ برگ، کتابت سال ۱۲۳۴ه-.ق. موجود است.

۷ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی ندوه العلمای لکهنو» به شماره ۱/۳۵۱ در ۴۶ صفحه، کتابت سال ۱۲۳۵ه-.ق.، شماره ۴ در ۷۱ صفحه، شماره ۲۰ در ۵۴ صفحه، شماره ۵۱ در ۵۴ صفحه، کتابت سال ۱۲۰۰ه-.ق.، شماره ۱۲ در ۳۵ صفحه، کتابت سال ۱۱۹۷ه-.ق.، شماره ۱۶ در ۱۱۸ صفحه و شماره ۴۴ در ۴۲ صفحه، کتابت سال ۱۲۴۷ه-.ق. موجود است.

۵ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مجلس شورای اسلامی» «ایران» به شماره ۸/۱۴۱۷۱ در ۲۴ برگ، کتابت سال ۱۲۳۹ه-.ق.، شماره ۴/۱۳۹۶۱ در ۱۸۰ برگ، شماره ۱/۳۳۹۱ در ۱۵۰ صفحه، کتابت سده ۱۳ه-.ق.، شماره ۱۰۹ در ۹ صفحه، کتابت سال ۱۲۹۹ه-.ق. و شماره ۹/۱۲۰۰۴ در ۱۴۸ برگ موجود است.

۳ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی ملی ملک» «تهران» به شماره ۳/۶۳۴۹، شماره ۴/۱۸۴۵ در ۱۴۸ برگ، کتابت سده ۱۳ه-.ق. و شماره ۲/۲۵۰۹ موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مدرسه ی امام عصر (عج) شیراز» به شماره ۲/۲۷۷ در ۸۵ برگ، کتابت سده ۱۳ه-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مدرسه ی صدر بابل» به شماره ۲۸۵ موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابکده خصوصی رضا همراه» در «همدان» به شماره ۲/۴۱ کتابت سال ۱۲۵۸ه‍-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مدرسه ی آخوند همدان» به شماره ۲/۸۳۲ کتابت سال ۱۲۳۹ه‍-.ق. موجود است.

۴ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مدرسه ی عالی شهید مطهری (سپهسالار)» به شماره ۱/۶۹۶۸ در ۱۶۷ برگ، کتابت سال ۱۲۴۸ه‍-.ق.، شماره ۶۷۷۵، شماره ۶۷۷۷ و شماره ۶۹۲۹ در ۱۱۶ برگ، کتابت سال ۱۲۴۷ه‍-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه مدرسه ی نواب مشهد» به شماره ۶۹ موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مرکز احیای میراث اسلامی» «قم» به شماره ۱/۲۸۱ در ۲۸ برگ، کتابت سال ۱۲۲۹ه-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مسجد اعظم» «قم» به شماره ۳۰۵۹ کتابت سده ۱۳ه-.ق. موجود است.

۲ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی ملی تبریز» به شماره ۳/۳۴۲۸ در ۲۶ برگ، کتابت سال ۱۲۶۰ه-.ق. و شماره ۶۶۱۷ موجود است.

۱۰ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی ملی جمهوری اسلامی ایران» به شماره ۱۲۲۷/ع در ۱۷۹ برگ، کتابت سال ۱۲۲۸ه-.ق.، شماره ۲۰۰۹/ع کتابت سال ۱۱۱۱ه-.ق.، شماره ۶۹۵/ع در ۲۹ برگ، کتابت سده ۱۲ه-.ق.، شماره ۲۴۸۶ در ۱۱۵ برگ، کتابت سده ۱۲ه-.ق.، شماره ۱۰۰۳/۵ در ۱۱۱ برگ، کتابت سال ۱۲۳۸-۱۲۳۹ه-.ق.، شماره ۱۱۳۸/ع در ۱۴۰ برگ، کتابت سال ۱۱۰۹ه-.ق.، شماره ۲۷۴۸/ف در ۴۸ برگ، کتابت سال ۱۱۲۶ه-.ق.، شماره ۲۷۵۲/ف در ۱۱۶ برگ، کتابت سال ۱۲۲۳ه-.ق.، شماره ۲/۳۶۳/ف در ۱۰۵ برگ، کتابت سده ۱۳ه-.ق.، شماره ۴۰۱/ف در ۷۲ برگ، کتابت سده ۱۳ه-.ق. موجود است.

۶ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی وزیری یزد» به شماره ۱/۱۱۰۲ در ۲۷ برگ، کتابت سده ۱۳ه-.ق.، شماره ۱/۲۸۰۱ در ۳۷ برگ، کتابت سال ۱۲۷۴ه-.ق.، شماره ۲۲۴۵ در ۴۶ برگ، کتابت سال ۱۲۴۵ه-.ق.، شماره ۱/۲۲۳۴ در ۱۴۵ برگ، کتابت سال ۹۶۸ه-.ق.، شماره ۱/۳۹۰۰ در ۱۷۲ برگ، کتابت سال ۱۲۷۲ه-.ق. و شماره ۲/۳۸۳۲ در ۳۹ برگ، شماره ۱۲۶۳ه-.ق. موجود است.

۵ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی موزه ی ملی کراچی پاکستان» به شماره ۲/۱۴۳۷ کتابت سال ۱۲۴۸، شماره ۸۱، شماره ۱۴۳۱ کتابت سال ۱۲۶۸ه-.ق.، شماره ۳/۱۱۳۵ کتابت سال ۱۲۴۱ه-.ق. و شماره ۱۴۳۳ کتابت سال ۱۲۴۸ه-.ق. موجود است.

۵ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی ایندیا آفیس» به شماره ۲/۲۵۰۹، شماره ۲۴۰۷، شماره ۲۴۰۹، شماره ۲/۲۴۱۳ و شماره ۲۴۰۸ موجود است.

۴ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی بادلین» به شماره ۱۶۵۳، شماره ۱۶۵۴، شماره ۱۶۵۵ و شماره ۱۶۵۶ موجود است.

۲ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آستان حضرت عبدالعظیم (ع)» در «شهری» به شماره ۲۸۹ و شماره ۲/۱۸۴ موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه دانشگاه تهران» به شماره ۱۲/۲۸۹۶ موجود است.

حدود ۱۰۰ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی موسسه خاورشناسی فرهنگستان علوم روسیه» موجود است.

حدود ۱۰۰ نسخه ی خطی در کتابخانه های «پاکستان» موجود است.

و نسخه های متعدد دیگری که شمردن آنها به درازا می انجامد.

نسخه های چاپی:

رساله صرف میر بارها در «ایران» و دیگر کشورهای اسلامی چاپ و متشر شده است. شاید نخستین چاپ سنگی آن به سال ۱۲۸۸ه‍.ق در «لکهنو» باشد.

۱۱۱. الصغری فی المنطق

میر سید شریف در علم منطق چند رساله مستقل نوشته است. دو رساله از این مجموعه رساله ها با عنوان «الصغری فی المنطق» و «الکبری فی المنطق» به زبان فارسی است.

رساله الصغری شامل یک مقدمه که مباحثی چون تعریف، تصور، تصدیق نظری، بدیهی، فکر، معرف و حجت را در برمی گیرد. و دو فصل که در فصل اول، مباحث معرف: یعنی

کلی و جزئی، کلیات خمس و اقسام تعریف آمده است.

در فصل دوم مباحث دلیل، یعنی اقسام قضیه، تعریف قیاس اقترانی و استثنائی و تبیین اجزای قیاس و اشکال چهارگانه ذکر شده است.

این رساله را پسر میر سید شریف جرجانی، یعنی «سید شمس الدین محمد»، پس از مرگ پدرش، به زبان عربی ترجمه کرده و دو بخش پایانی با عنوان خاتمه و تذنیب با مباحث مناظره به آن اضافه کرده است.

«سید شمس الدین محمد بن علی جرجانی»، این رساله را «الدره» نامیده است.

نسخه های خطی:

۲ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی ملی ملک» «تهران» به شماره ۱۷۸۰ و شماره ۲/۲۳۰۷ در ۷۷ برگ، کتابت سال ۱۳۱۶ه-.ق. موجود است.

۴ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی دانشکده ی الاهیات و معارف اسلامی دانشگاه فردوسی مشهد» به شماره ۲/۴۸۰ در ۶۳ برگ، کتابت سال ۱۲۸۴ه-.ق.، شماره ۳/۴۷۷ در ۳ برگ، شماره ۱/۱۵۸۸ و شماره ۳/۵۰۶ در ۱۴۶ برگ، کتابت سال ۱۱۱۳ه-.ق. موجود است.

۵ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی ملی جمهوری اسلامی ایران» به شماره ۷(۶۷) در ۷۸ برگ، کتابت سال ۱۱۰۷ه-.ق.، شماره ۷/۶۶۶۱۷ در ۱۸۳ برگ، کتابت سال ۱۱۰۱ه-.ق.، شماره ۴/۹۱۴ در ۴ برگ، شماره ۱۰۰۳/۳ در ۱۱۱ برگ، کتابت سال ۱۲۳۸-۱۲۳۹ه-.ق. و شماره ۱۷۵۹/ع در ۱۶۳ برگ، کتابت سال ۹۴۸ه-.ق. موجود است.

۲ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آستان قدس رضوی (ع)» به شماره ۱۴۸ در ۵ برگ، شماره ۱۱۱۱، کتابت سال ۹۸۰ه-.ق. و شماره ۱۳۳۱۵، کتابت سال ۱۲۸۶ه-.ق. موجود است.

۲ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آستانه حضرت معصومه» سلام الله علیها به شماره ۲/۴: ۱۲-۶۲۶۶ در ۴۲ برگ، کتابت سال ۱۲۴۳ه-.ق. و شماره ۱/۴: ۱۷-۵۹۴۰ در ۷۵ برگ، کتابت سال ۱۱۸۱ه-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آستان حضرت احمد بن موسی (شاهچراغ)» «شیراز» به شماره ۸۶۰ در ۸ برگ موجود است.

۳ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آیت الله العظمی مرعشی نجفی (ره)» به شماره ۱۰۳۶۳ در ۱۳ برگ، کتابت سده ۱۳ه-.ق.، شماره ۶/۱۱۳۸۸ در ۴ برگ، کتابت سال ۱۱۳۱ه-.ق. و شماره ۳/۱۱۵۰۹ در ۶ برگ موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آیت الله العظمی گلپایگانی (ره)» به شماره ۵/۱۴۰۳، کتابت سال ۱۱۰۷ه-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه مدرسه ی رضویه ی قم» به شماره ۶/۹۱ در ۱۱۲ برگ، کتابت سال ۱۲۱۵ه‍-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مدرسه ی نمازی خوی» به شماره ۲/۴۵۲ کتابت سال ۱۰۸۳ه‍-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی وزیری یزد» به شماره ۱/۳۲۷۹ در ۸۷ برگ، کتابت سال ۱۲۶۶ه‍-.ق. موجود است.

۵ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مجلس شورای اسلامی» به شماره ۲/۵۹۳۲ در ۷۰ برگ، کتابت سال ۱۰۹۱ه‍-.ق.، شماره ۴/۳۳۷۲ در ۱۴۴ صفحه، کتابت سال ۱۳۲۸-۱۳۵۲ه‍-.ق.، شماره ۱۳/۱۹۱۸ در ۲۵۶ برگ، شماره ۱۴/۶۴۰ و شماره ۵/۶۲۶، کتابت سال ۹۰۱ه‍-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مدرسه ی عالی شهید مطهری (سپهسالار)» به شماره ۶۷۴۸، کتابت سال ۱۲۰۹ ه‍-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی عمومی معارف (دارالفنون)» به شماره ۳/۱۲۲۵ در ۱۵ برگ موجود است.

۲ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مسجد جامع گوهر شاد» به شماره ۳/۱۱۶۱ و ۴/۱۱۵۲ در ۴ برگ موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مرکزی رشت» به شماره ۲۲ کتابت سده ۱۳ه-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی دارالکتب قاهره» به شماره ۱ در ۲ برگ، کتابت سال ۱۰۲۸ه-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مرکزی اوقاف سلیمانیه» به شماره ۶۸۱-۳۸۳ در ۸ برگ، کتابت سال ۱۲۷۰ه-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی شستربیتی» به شماره ۴۷۹۶/۵، کتابت سال ۹۲۶ه-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی عکسی از نسخه ی کتابخانه ی شستربیتی در «کتابخانه ی دانشگاه کویت» به شماره ۳۲۹۳م.ک. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی ندوه العلمای لکهنو» به شماره ۵ در ۶ صفحه موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آیت الله حکیم» در «نجف اشرف» به شماره ۶/۱۱۴ در ۴۱ برگ، کتابت سال ۱۰۷۰ه-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی راجه محمودآباد لکهنو» به شماره ۱/۳۲۱ در ۱۳ صفحه، کتابت سال ۱۲۷۲ه-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مولا داوود» در «سرگودها»، «بهلوال»، «نصیرآباد»، به شماره ۴۵۳۹ در ۲۲ برگ، کتابت سده ۱۲ه-.ق. موجود است.

۲ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مولانا محمد علی در اتک»، «مکه» «پاکستان» به شماره ۴۵۳۸ در ۴۴ برگ، کتابت سده ۱۲ه-.ق. و شماره ۴۵۳۷ در ۲۸ برگ، کتابت سال ۱۱۴۲ه-.ق. موجود است.

۴ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی موزه ی ملی کراچی پاکستان» به شماره ۴۵۳۶ (۱۱۶۱-۱۹۶۱)، کتابت سال ۱۱۲۶ه-.ق.، شماره ۴۵۴۱ در ۱۵ صفحه، کتابت سال ۱۲۳۵ه-.ق.، شماره ۴۵۴۷ (۷۲۶۹) در ۱۴ برگ، کتابت سده ۱۴ه-.ق. و شماره ۴۵۴۳ (۷۷۳۳) در ۸ برگ، کتابت سال ۱۲۶۷ه-.ق. موجود است.

۲ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی گنج بخش اسلام آباد» «پاکستان» به شماره ۴۵۴۷ در ۱۴ برگ، کتابت سده ۱۴ه-.ق. و شماره ۴۵۴۵ در ۴ برگ، کتابت سده ۱۳ه-.ق. موجود است.

۲ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی عمومی خیرپور» «پاکستان» به شماره ۴۵۴۴ در ۱۶ برگ، کتابت سال ۱۲۸۶ه-.ق. و شماره

۴۵۴۲ در ۶ برگ، کتابت سال ۱۲۵۶ه‍-.ق. موجود است.

۲ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی ایندیا آفیس» به شماره ۲۱۸۱ و ۲۱۸۲ موجود است.

نسخه های چاپی:

این رساله دو بار در «لکهنو» به صورت چاپ سنگی منتشر گردیده است. بار نخست به سال ۱۸۴۳م. و بار دوم به سال ۱۲۶۴ه‍-.ق. همراه با «الکبری فی المنطق» چاپ شده است.

در «ایران» نیز کتابخانه، موزه و مرکز اسناد مجلس شورای اسلامی و به تصحیح «علی اوجبی»، در سال ۱۳۷۹ اقدام به چاپ آن کرده است.

۱۱۲. رساله فی الصوت

این رساله شاید در علم «صوت و الحان» است. «محمد سخاوی» در «الضوء اللامع» آن را به میر سید شریف جرجانی نسبت داده است.

میر سید شریف رساله ی دیگری نیز به نام ادوار یا شرح علم ادوار دارد که در علم موسیقی است.

نسخه های خطی:

هیچ گزارشی از نسخ خطی آن در دست نیست.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۱۱۳. ظفر الامانی فی مختصر الجرجانی

ظفر الامانی رساله ی مختصری است در موضوع اصطلاحات حدیث.

نسخه های خطی:

هیچ گزارشی از نسخ خطی آن در دست نیست.

نسخه های چاپی:

این اثر به سال ۱۳۰۴ه-.ق. به صورت چاپ سنگی با مقدمه ابن صلاح در «هند» منتشر گردیده است.

۱۱۴. العلم بالشیء من وجه و العلم بذلک الوجه

در این رساله، میر سید شریف جرجانی در خصوص مبحث «العلم بالشیء من وجه، العلم بذلک الوجه» سخن گفته است.

نسخه های خطی:

۳ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی ملی ملک» «تهران» به شماره ۵/۶۴۱۵ در مجموعه ای ۱۳۳ برگی، با عنوان «رساله فی تحقیق العلم بالشیء و العلم بالشی من وجه»، شماره ۱۶۴۶ و شماره ۲/۲۴۸۵ موجود است.

۲ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مجلس شورای اسلامی» به شماره ۷/۵۴۷۸، کتابت سده ۱۲ه-.ق.، با عنوان «العلم بالوجه و العلم بالشیء من ذلک الوجه» و شماره ۲۵/۱۹۱۸ (۲۱/۱۹۱۸) در ۲۵۵ برگ موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آستان قدس رضوی (ع)» به شماره ۲/۲۴۸۵ در مجموعه ای ۳۰۱ برگی، کتابت سال ۳۰۱ برگی، کتابت سال ۹۳۱ه-.ق. موجود است.

۳ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آیت الله العظمی مرعشی نجفی (ره)» به شماره ۶۸۶۹ در ۱۱۶ برگ، کتابت سال ۱۰۸۴ه-

.ق.، شماره ۸۸۰ در ۱۸۱ برگ، کتابت سال ۱۲۹۲ه‍.ق. و شماره ۶۵۴۳ در ۲۰۷ برگ، کتابت سال ۱۰۸۳ه‍.ق.، هر سه با عنوان «الفرق بین العلم بالشیء و بوجهه» موجود است.

۳ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی دانشگاه تهران» به شماره ۱۴/۳۴۳۰، شماره ۲/۱۴۰۷ و شماره ۲/۱۷۷۳ موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۱۱۵. رساله فی علم الادوار

این رساله را برخی تذکره نویسان مانند: «محمد لکهنوی» در «الفوائد البهیه» و «محمد سخاوی» در «الضوء اللامع» به میر سید شریف جرجانی نسبت داده اند.

یک نسخه ی خطی از «شرح عربی ادوار» «صفی الدین عبدالمومن بن یوسف خویی» یا «ارموی» متوفای ۶۹۳ه‍.ق.، نگاشته ی ۷۷۷ه‍.ق.، در علم موسیقی، موجود است که به «شاه شجاع» تقدیم شده است.

«هنری جورج فارمر»، استاد دانشگاه «گلاسکو»ی «انگلستان» و دانشگاه «قاهره»، موسیقی شناس انواع موسیقی خاورمیانه، این شرح را متعلق به میر سید شریف جرجانی دانسته است. اما «نویباور» این ادعا را رد کرده و اثر یاد شده را متعلق به جرجانی نمی داند. بلکه نگاشته ی فردی به نام «مبارک شاه» می داند.

نسخه های خطی:

هیچ گزارشی از نسخ خطی آن در دست نیست.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۱۱۶. العوامل فی النحو (مائه عامل فی النحو)

نسخه های خطی:

هیچ گزارشی از نسخ خطی آن در دست نیست.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۱۱۷. الفرق بین الغرض و الغایه و الفائده

رساله بسیار مختصر در یک صفحه است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی دانشکده ی ادبیات اصفهان» به شماره ۶/۱۰۴۶ موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه دانشگاه تهران» به شماره ۲۵۰۸ موجود است.

۲ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مدرسه ی عالی شهید مطهری (سپهسالار)» به شماره ۱۲۱۶ و شماره ۷۴۵۳ موجود است.

۱ نسخه ی خطی در«کتابخانه ی مجلس شورای اسلامی» به شماره ۲۳۹ موجود است.

۲ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی دارالکتب الظاهریه» «دمشق» به شماره ۶۵۶۱ در مجموعه ای ظاهراً ۶۱ برگی و شماره ۱/۵۶۷۵ در ۱ برگ موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۱۱۸. رساله القدر

میر سید شریف در موضوع قدر رساله ی بسیار مختصری به زبان عربی نوشته و در مسایل مربوط به جبر و اختیار بحث کرده است. برخی این رساله را با رساله «الجبر و الاختیار» وی یکی دانسته اند.

او در رساله ی خود با استناد به آیات قرآنی، افعال و اعمال بندگان را از نظر آرای مختلف نقد و در نهایت نظر خود را بیان

کرده است.

«سید محمدعلی روضاتی» معتقد است که «ملاصدرا» در «رساله جبر و تفویض» و «خلق الاعمال»، از «رساله قدر» میر سید شریف بهره برده است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آیت الله العظمی مرعشی نجفی (ره)» به شماره ۴۶۶۰ در ۱۹۶ برگ، کتابت سال ۱۲۵۷ه-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مرکزی دانشگاه تهران» به شماره ۱۳/۲۱۱۴ در ۱۳۰ برگ، کتابت سال ۱۰۷۲ه-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مجلس شورای اسلامی» به شماره ۳/۱۱۰ موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۱۱۹. رساله قضا و قدر (جبر و اختیار)، (مسئله معضله)

این رساله مانند رساله قدر، در مباحث جبر و اختیار سخن می گوید. لیکن به زبان فارسی است. برخی این رساله را با رساله ی «القدر» به عربی و رساله «الجبر و الاختیار» یکی دانسته اند.

«منزوی» و «آقابزرگ» از این رساله گزارش داده اند.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مجلس شورای اسلامی» به شماره ۲۸/۵۱۸۰، کتابت سال ۱۰۶۹ه-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی دیگر در «کتابخانه ی مجلس شورای اسلامی» با عنوان «مسئله معضله» به شماره ۶۵۹۴ موجود است. مسئله معضله همان رساله ی الجبر و الاختیار است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مدرسه ی عالی شهید مطهری (سپهسالار)» به شماره ۸۳۷۱ به زبان عربی موجود است.

این احتمال وجود دارد که این نسخه غیر از نسخه های پیشین و رساله ی دیگری از میر سید شریف است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۱۲۰. الکبری فی المنطق

این رساله را نیز میر سید شریف جرجانی در علم منطق نوشته است. پسرش «شمس الدین سید محمد بن علی جرجانی» این را نیز به عربی ترجمه کرده و «الغره» نامیده است.

نسخه های خطی:

۱۳ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی ملی ملک» «تهران» به شماره ۱۷۸۰ در ۹ برگ، کتابت سال ۱۲۴۳ه-.ق.، شماره ۱/۲۹۱۱ در ۱۴۰ برگ، کتابت سال ۱۲۶۳ه-.ق.، شماره ۱/۳۰۰۰ در ۱۲۱ برگ، شماره ۶/۱۴۴۴ در ۱۷۱ برگ، کتابت سال ۸۴۶ه-.ق.، شماره ۳/۲۳۴۰ در ۲۰۲ برگ، کتابت سال ۱۲۲۴ه-.ق.، شماره ۱/۵۸۲۶ در ۶۹ برگ، کتابت سده ۱۲ه-.ق.، شماره ۱/۶۳۶۹، شماره ۲/۲۶۹۴، شماره ۲/۲۴۵۹ (۲/۳۴۵۹) در ۱۳۳ برگ، کتابت سال ۱۲۱۵ه-.ق.، شماره ۲/۷۳۵ در ۴۰ برگ، شماره ۱/۲۹۶۲ در ۱۲۶ برگ، کتابت سده ۱۳ه-.ق.، شماره ۴/۶۰۹۳، شماره ۶/۸۰۵ در ۱۸۶ برگ، کتابت سال ۱۲۹۲ه-.ق. موجود است.

۳۴ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آستان قدس رضوی (ع)» به شماره ۱۵۳ در ۱۸ برگ، شماره ۱۵۴ در ۲۴ برگ، شماره ۱۵۵ در ۱۳ برگ، شماره ۱۱۱۸ کتابت سال ۱۰۷۳ه-.ق.، شماره ۱۴۵۷۲ کتابت سال ۱۰۹۲، شماره ۱۴۴۷۳ کتابت سال ۱۰۹۷ه-.ق.، شماره ۱۱۱۷ کتابت سال ۱۱۱۶ه-.ق.، شماره ۱۳۷۰۳ کتابت سال ۱۱۷۶ه-.ق.، شماره ۹۶۱۹ کتابت سال ۱۲۲۱ه-.ق.، شماره ۱۱۱۶ کتابت سال ۱۲۲۴ه-.ق.، شماره ۱۲۶۶۴ کتابت سال ۱۲۲۸ه-.ق.، شماره ۱۰۶۲۸ کتابت سال ۱۲۲۹ه-.ق.، شماره ۱۰۴۲ کتابت سال ۱۲۳۳ه-.ق.، شماره ۱۳۳۶۳ کتابت سال ۱۲۳۹ه-.ق.، شماره ۱۴۷۹۵ کتابت سال ۱۲۳۴ه-.ق.، شماره ۱۱۹۶ در ۲۶ برگ، کتابت سال ۱۲۴۲ه-.ق.، شماره ۷۳۰۳ کتابت سال ۱۲۵۸ه-.ق.، شماره ۱۴۶۰۰ کتابت سال ۱۲۵۵ه-.ق.، شماره ۱۴۵۷۰ کتابت سال ۱۲۵۶ه-.ق.، شماره ۱۰۰۷۰ کتابت سال ۱۲۶۰ه-.ق.، شماره ۱۳۶۷۵ کتابت سال ۱۲۶۰ه-.ق.، شماره ۱۴۵۵۷ کتابت سال ۱۲۷۴ه-.ق.، شماره ۱۴۹۰۴، شماره ۱۱۹۴ در ۱۲ برگ، شماره ۸۸۹۸، شماره ۱۳۲۸۹، شماره ۱۳۶۲۲، شماره ۱۱۹۵ در ۱۵ برگ، شماره ۱۱۷۰۳، شماره ۱۵۲۱۸ کتابت سال ۱۲۴۱ه-.ق.، شماره ۱۵۲۱۶، شماره ۲/۲۶۹۴ در ۸۵ برگ، شماره ۵/۱۱۲۷ و شماره ۱۵۱۷۷ موجود است.

۸ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آستانه حضرت معصومه» سلام الله علیها به شماره ۲/۴: ۱۳۰-۵۸۳۶ در ۸۵ برگ، شماره ۲/۴: ۱۴-۵۹۴۰ در ۷۵ برگ، کتابت سال ۱۱۸۱ه-.ق.، شماره ۴: ۳۴-۶۳۹۱ در ۲۵ برگ، کتابت سال ۱۲۸۴ه-.ق.، شماره ۴/۶۱۷۸

در ۱۱۳ برگ، کتابت سده ۱۲ه‍-.ق.، شماره ۱/۴: ۱۲-۶۲۶۶ در ۴۲ برگ، کتابت سال ۱۲۴۳ه‍-.ق.، شماره ۲/۲۲۶ در ۳۹ برگ، شماره ۳/۶۸۸ در ۴۳ برگ و شماره ۲/۴۹۴ در ۱۹۷ برگ، کتابت سال ۱۲۳۵ه‍-.ق. موجود است.

۱۵ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آیت الله العظمی مرعشی نجفی (ره)» ۵۲۲، شماره ۵۲۳، شماره ۷۱۵ در ۱۴۳ برگ، شماره ۹۸۶ در ۱۵۰ برگ، کتابت سال ۱۱۰۰ه‍-.ق.، شماره ۲۶۴۴ در ۲۵۶ برگ، شماره ۲۷۵۶ در ۱۲۳ برگ، کتابت سال ۱۲۶۷ه‍-.ق.، شماره ۹۲۱۱ در ۸۸ برگ، شماره ۱۰۳۶۳ در ۱۳ برگ، کتابت سده ۱۳ه‍-.ق.، شماره ۱۰۴۳۶ در ۱۸۴ برگ، کتابت سال ۱۲۳۰ه‍-.ق.، شماره ۷۲۹۸ در ۱۸۴ برگ،

کتابت سال ۱۲۷۳ه-.ق.، شماره ۴/۱۱۳۱۹ در ۱۰ برگ، کتابت سال ۱۲۹۲ه-.ق.، با مقداری تغییرات در کلمات و متن، تحت عنوان «تقریرات کبری»، شماره ۷/۱۱۳۶۷ در ۹ برگ، کتابت سال ۱۲۴۵ه-.ق.، شماره ۶/۱۱۵۳۹ در ۱۹ برگ، کتابت سال ۱۲۸۶ه-.ق.، شماره ۴۹۵۹ و شماره ۵۲۹۰ موجود است.

۹ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آیت الله العظمی گلپایگانی (ره)» به شماره ۲/۲۲۱۴، شماره ۲/۹۵۹ کتابت سال ۱۲۸۱ه-.ق.، شماره ۱/۱۱۳۵ کتابت سده ۱۳ه-.ق.، شماره ۲/۱۲۹۱ کتابت سال ۱۰۷۹-۱۰۸۲ه-.ق.، شماره ۲/۶۰۵، شماره ۱/۱۰۳۴ کتابت سال ۱۲۴۲ه-.ق.، شماره ۲/۱۰۹۶، شماره ۴/۱۴۰۳ کتابت سال ۱۱۰۷-۱۱۰۸ه-.ق. و شماره ۵/۱۳۸۸ کتابت سده ۱۳ه-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آستان حضرت احمد بن موسی (شاهچراغ) شیراز» به شماره ۸۹ در ۱۴ برگ، کتابت سال ۱۲۲۲ه-.ق. موجود است.

۲ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آیت الله فاضل خوانساری (ره)» به شماره ۱/۴۵۶ در ۷۲ برگ، کتابت سال ۱۰۷۷ه-.ق. و شماره ۲/۴۵۸ در ۱۴۹ برگ، کتابت سال ۱۲۵۳ه-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی بروسه ترکیه» به شماره ۱/۱۳۶۱ در ۱۲ برگ موجود است.

۷ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مسجد جامع گوهر شاد» به شماره ۴/۶۰۲ در ۹۴ برگ، کتابت سال ۱۲۴۴ه-.ق.، شماره ۱/۱۰۹۵ در ۱۲ برگ، شماره ۱/۱۱۶۱، شماره ۱/۱۱۵۹ در ۱۸ برگ، شماره ۱/۱۰۸۵ در ۳۰ برگ، شماره ۱/۱۵۸۱ کتابت سده ۱۳ه-.ق. و شماره ۳/۱۵۸۱ کتابت ۱۳ه-.ق.، موجود است. نسخه ی اخیر با عنوان «الدره» و به زبان عربی که به احتمال زیاد همان ترجمه «الصغری فی المنطق» توسط پسر نویسنده است، با نام «الکبری» معرفی شده است.

۵ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی دارالکتب قاهره» به شماره ۱ در ۱۲ برگ، شماره ۱۰۲۸ه-.ق.، شماره ۱۹ در ۱۴ برگ، شماره ۶ در ۱۶ برگ، شماره ۷۷۱ در ۲۳ برگ، کتابت سال ۱۲۸۰ه-.ق. و شماره ۹۵۵ در ۱۶ برگ، کتابت سال ۸۷۱ه-.ق. موجود است.

۲ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی دانشکده ی ادبیات دانشگاه تهران» به شماره ۵/۱۸۸ و شماره ۱/۲۹۴ کتابت سده ۱۳ه-.ق. موجود است.

۵ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی دانشکدهی الاهیات و معارف اسلامی دانشگاه فردوسی مشهد» به شماره ۲/۵۰۶ در ۱۴۶ برگ، کتابت سال ۱۱۱۳ه-.ق.، شماره ۲/۵۴۵ کتابت سال ۹۹۹ه-.ق.، شماره ۱/۵۳۲ در ۳۶ برگ، کتابت سال ۱۲۶۰ه-.ق.، شماره ۴/۴۷۷ در ۱۹ برگ، کتابت سال ۹۶۴ه-.ق. و شماره ۲/۱۵۸۸ موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی دانشکدهی حقوق و علوم سیاسی اقتصادی» «تهران» به شماره ۲۶۸ در ۲۳ برگ، کتابت سال

۱۲۶۸ه‍-.ق. موجود است.

۶ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی دایرهالمعارف بزرگ اسلامی تهران» به شماره ۳/۶۶۶۸۵ در ۱۴۸ برگ، کتابت سال ۱۲۷۰ه‍-.ق.، شماره ۲۳۰ در ۵۶ برگ، با عنوان «شرح کبری»، شماره ۳۶۸(۳) در ۹ برگ، کتابت سال ۱۲۷۰ه‍-.ق.، شماره ۲/۶۶۷۴۶ در ۱۲۰ برگ، کتابت سال ۱۲۸۰ه‍-.ق.، شماره ۶۶۶۱۷ در ۱۸۳ برگ، کتابت سال ۱۱۰۱ه‍-.ق. و شماره (۲) ۴۵۰ در ۱۴ برگ، کتابت سال ۱۲۸۰ه‍-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی راجه محمودآباد لکهنو» به شماره ۲/۳۲۱ در ۴۶ صفحه، کتابت سال ۱۲۷۲ه-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی رضا رامپور» «پاکستان» به شماره ۸۶۳۱م. در ۲۰ برگ موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی عمومی فرهنگ و هنر مشهد» به شماره ب – ۴۰ در ۲۴ صفحه موجود است.

۳ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی عمومی معارف (دارالفنون)» به شماره ۳/۲۹۷۵ در ۱۴ برگ، شماره ۴/۲۵۸۷ در ۱۴ برگ و شماره ۴/۱۲۲۵ در ۲ برگ، کتابت سال ۱۲۹۰ه-.ق. موجود است.

۳ نسخه ی خطی در «کتابخانه دانشگاه تهران» به شماره ۴۱۴ در ۹۸ برگ، ۱/۱۳۹۸ در ۵۵ برگ و شماره ۱/۱۴۲۰ در ۱۴۴ برگ موجود است.

۲ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی انستیتو تاریخ، باستان شناسی و مردم شناسی مرکز علمی داغستان (فرهنگستان علوم روسیه)» به شماره ۹۱۹ در ۱۳ برگ، کتابت سال ۱۰۹۲ه-.ق. و شماره ۲۷۶۷ در ۲۰ برگ، کتابت سال ۱۲۸۶ه-.ق. موجود است.

۲ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی ندوه العلمای لکهنو» به شماره ۶ در ۱۸ صفحه و شماره ۱۲۵۸ در ۱۷۰ برگ، موجود است.

۲ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی نوربخش خانقاه نعمت اللهی» به شماره ۱/۵۰۵ در ۱۱۶ صفحه و شماره ۱/۵۹۷ در ۲۰۰ صفحه موجود است.

۱۸ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی وزیری یزد» به شماره ۲/۲۰۱۰ در ۱۲۴ برگ، شماره ۶/۱۳۰۰ در ۱۰۸ برگ، کتابت سال ۱۲۲۴ه-.ق.، شماره ۷/۱۰۴۴ در ۱۴ برگ، کتابت سال ۱۲۶۵ه-.ق.، شماره ۱/۱۳۹۴ در ۱۸ برگ، کتابت سال ۱۲۷۰-۱۲۷۲ه-.ق.، شماره ۱۴۷۵ در ۵۰ برگ، کتابت سده ۱۲ه-.ق.، شماره ۲/۱۳۵۶ در ۱۰ برگ، کتابت سده ۱۳ه-.ق.، شماره ۱/۲۱۰۵ در ۱۲۳ برگ، کتابت سال ۱۱۰۴-۱۱۳۳ه-.ق.، شماره ۶/۲۶۷۶ در ۹۹ برگ، کتابت سال ۱۲۰۷ه-.ق.، شماره ۲/۲۶۶۹ در ۵۳ برگ، شماره ۵/۲۴۳۷ در ۲۵۷ برگ، کتابت سال ۱۲۴۴ه-.ق.، شماره ۲/۲۵۴۱ در ۷۶ برگ، کتابت سال ۱۲۲۳ه-.ق.، شماره ۱/۲۷۸۴ در ۸۵ برگ، کتابت سال ۱۲۹۴-۱۲۹۷ه-.ق.، شماره ۳/۲۴۸۴ در ۱۴۳ برگ، کتابت سال ۱۲۲۲ه-.ق.، شماره ۴/۳۴۳۱ در ۱۴۳ برگ، کتابت سال ۱۲۶۳ه-.ق.، شماره ۲/۳۶۳۳ در ۱۳۹ برگ، شماره ۱/۳۳۰۸ در ۸۰ برگ، کتابت سال ۱۲۳۶-۱۲۴۰ه-.ق.، شماره ۳/۳۱۳۹ در ۹۸ برگ، کتابت سال ۱۲۵۰-۱۲۵۸ه-.ق.، شماره ۲/۳۲۷۹ در ۸۷ برگ، کتابت سال ۱۲۶۶ه-.ق. و شماره ۳/۳۴۴۹ در ۱۰۷ برگ، کتابت سال ۱۲۴۵ه-.ق. موجود است.

۱۲ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مجلس شورای اسلامی» به شماره ۲/۵۶۲۰ در ۱۸۸ برگ، کتابت سال ۱۲۴۶ه-.ق.، شماره ۲/۲۸۹۵ در ۱۶۶ برگ، کتابت سال ۱۲۶۴ه-.ق.، شماره ۲/۲۷۷۰ در ۲۵۰ برگ، کتابت سال ۱۲۲۲ه-.ق.، شماره ۳۲۸ در ۱۹۱ برگ، کتابت سده ۱۲ه-.ق.، شماره ۶۲۶ در ۲۰۸ برگ، شماره ۴/۳۱۶۵ در ۱۱۸ صفحه، کتابت سده ۱۲ه-.ق.، شماره ۲/۳۱۶

در ۶۳ برگ، کتابت سال ۱۲۷۷ه‍.ق.، شماره ۱۹۴۰ در ۱۳۲ برگ، شماره ۱۹۴۲ در ۳۷۶ صفحه، شماره ۲۱۰۲/ف در ۱۱۷ صفحه، شماره ۲/۸۴ و شماره ۳/۵۹۳۲ در ۷۰ صفحه، کتابت سال ۱۰۹۱ه‍.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مدرسه ی امام عصر (عج) شیراز» به شماره ۲/۲۷۶ کتابت سال ۱۲۷۵ه-.ق. موجود است.

۵ نسخه ی خطی در «کتابخانه مدرسه ی نمازی خوی» به شماره ۱/۷۵۷ کتابت سال ۱۲۵۳ه-.ق.، شماره ۱/۴۰۷ کتابت سال ۱۲۴۵ه-.ق.، شماره ۲/۳۶۶، شماره ۲/۵۶۱ کتابت سال ۱۲۴۳ه-.ق. و شماره ۱/۴۵۲ کتابت سال ۱۰۸۲ه-.ق. موجود است.

۶ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مرکز احیای میراث اسلامی» «قم» به شماره ۱/۴ در ۲ برگ، کتابت سال ۱۳۰۵ه-.ق.، شماره ۲/۲۸۰ در ۹ برگ، شماره ۴/۲۶۳ در ۱ برگ، شماره ۳/۳۳۰ در ۱۴ برگ، کتابت سال ۱۲۴۵ه-.ق.۱/۳۶۱ در ۱۴ برگ، کتابت سال ۱۲۴۲ه-.ق. و شماره ۲/۳۶۴ در ۱۰ برگ، کتابت سال ۱۰۸۵ه-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی شستربیتی» به شماره ۴۷۹۶/۵ کتابت سال ۹۲۶ه-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی عکسی از نسخه ی «کتابخانه ی شستربیتی» در «کتابخانه ی دانشگاه کویت» به شماره ۳۲۹۳م.ک. موجود است.

۶ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مدرسه ی خاتم الانبیا (ص) (صدر) بابل» به شماره ۱/۲۲۸، شماره ۳/۲۶۱، شماره ۱/۱۸۶، شماره ۲/۱۸۶، شماره ۵/۱۸۶ و شماره ۲/۲۳۴ کتابت سال ۱۲۴۲ه-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابکده خصوصی بحرالفضائل» «همدان» به شماره ۲/۷ در ۱۲۵ برگ، کتابت سده ۱۳ه-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی کشمیر» به شماره ۴۲۶ در ۱۱۹ برگ موجود است.

۴ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مدرسه ی آخوند همدان» به شماره ۱/۲۳۵ کتابت سال ۱۱۸۹ه-.ق.، شماره ۱/۱۳۸، شماره ۱/۱۵۰۴ و شماره ۲/۴۷۹۹ (۱/۴۸۹۹) کتابت سال ۱۲۰۰ه-.ق. موجود است.

۴ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مدرسه ی آیت الله العظمی خوئی (ره)» به شماره ۲/۱۱۲ کتابت سال ۱۲۵۷ه-.ق.، شماره ۲/۱۳۵ در ۱۲ صفحه، کتابت سال ۱۲۳۳ه-.ق. و شماره ۱/۱۲۷ در ۲۰ صفحه، کتابت سال ۱۲۰۳ه-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مدرسه ی رضویه» به شماره ۵/۹۱ در ۱۱۲ برگ، کتابت سال ۱۲۱۵ه-.ق. موجود است.

۱۰ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مدرسه ی عالی شهید مطهری (سپهسالار)» به شماره ۶۷۱۳ کتابت سده ۱۲ه-.ق.، شماره ۶۷۴۸ کتابت سال ۱۲۰۹ه-.ق.، شماره ۳۰۲۹ در ۴۲ برگ، کتابت سده ۱۳ه-.ق.، شماره ۶۶۵۰ کتابت سال ۱۲۲۹ه-.ق.، شماره ۷۱۱۲، شماره ۶۶۸۱ کتابت سده ۱۲ه-.ق.، شماره ۶۶۸۰ در ۹۱ برگ، کتابت سال ۹۸۳ه-.ق.، شماره ۵۳۴ در ۵۴ برگ، کتابت سال ۱۲۶۱ه-.ق.، شماره ۶۶۸۲ در ۴۹ برگ، کتابت سده ۱۰ه-.ق. و شماره ۶۹۲۳ در ۷۰ برگ، کتابت سال ۱۲۲۴ه-.ق. موجود است.

۱۳ نسـخه ی خطی در «کتابخانه مدرسه ی فیضیه» «قم» به شماره ۲/۷۹۶، شماره ۲/۸۸۵ کتابت سال ۱۲۶۲ه‍.ق.، شماره ۱۲۹۶، شماره ۴/۹۴۷ کتابت سال ۱۲۶۴ه‍.ق.، شماره ۱/۱۴۰۸ کتابت سال ۱۱۰۹-۱۱۱۰ه‍.ق.، شماره ۳/۸۱۳، شماره ۴/۱۴۰۸ کتابت سده ۱۱ه‍.ق.، شماره

۱/۱۷۱۳ کتابت سال ۱۲۳۶-۱۲۳۸ه-.ق.، شماره ۱/۱۱۲۸ کتابت سال ۱۲۶۲-۱۲۶۳ه-.ق.، شماره ۳/۱۱۰۹، شماره ۲/۸۹۲ کتابت سال ۱۲۴۲-۱۲۴۴ه-.ق.، شماره ۲/۲۰۱۴ در ۲۴ برگ، کتابت سال ۱۲۵۴ه-.ق. و شماره ۱۷۱۷ موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه مدرسه ی مروی تهران» به شماره ۲/۵۰۸ موجود است.

۳ نسخه ی خطی در «کتابخانه مدرسه ی میرزا جعفر» در صحن عتیق «مشهد» به شماره ۱/۱۷۵ کتابت سال ۱۲۵۹ه-.ق.، شماره ۱/۱۷۶ و شماره ۲/۹۵ کتابت سال ۱۲۲۲ه-.ق. موجود است.

۵ نسخه ی خطی در «کتابخانه مدرسه ی نواب مشهد» به شماره ۴۱، شماره ۲/۲۴۶، شماره ۱/۱۰۵ کتابت سال ۱۰۹۶ه-.ق.، شماره ۱/۶۷ کتابت سده ۱۴ه-.ق. و شماره ۲/۶۶ کتابت سال ۱۱۴۴ه-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مرکزی رشت» به شماره ۱۸۳ک. کتابت سال ۱۲۱۷ه-.ق. موجود است.

۶ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مسجد اعظم» «قم» به شماره ۳۹۱۶ کتابت سال ۱۲۷۸ه-.ق.، شماره ۳۸۶۸ کتابت سال ۱۲۵۹ه-.ق.، شماره ۳۸۸۵ کتابت سال ۱۰۳۸ه-.ق.، شماره ۲۸۰۲ کتابت سده ۱۲ه-.ق.، شماره ۳۳۶۸ کتابت سده ۱۳ه-.ق. و شماره ۸۹۰ کتابت سال ۱۲۳۰ه-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی ملی تبریز» به شماره ۵/۲۷۲۱ در ۱۵ برگ، کتابت سال ۱۲۸۴ه-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی ملی فارس» به شماره ۳/۵۱/۸۹۱-ح.ق. در ۱۲ برگ موجود است.

۱۰ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی ملی جمهوری اسلامی ایران» به شماره ۱۷۵۹/ع در ۱۶۳ برگ، کتابت سال ۹۴۸ه-.ق.، شماره ۱۶۵۳/ع در ۱۸۲ برگ، کتابت سال ۱۲۵۶-۱۲۷۷ه-.ق.، شماره ۲۱۱۱/ع کتابت شاید سال ۸۹۶ه-.ق.، شماره ۸۰۲/ف در ۱۹۲ برگ، کتابت سده ۱۱ه-.ق.، شماره ۶۶۱/ف در ۲۶ برگ، کتابت سال ۱۲۰۶ه-.ق.، شماره ۲۴۵۸/ع در ۱۱۷ برگ، کتابت سال ۱۲۶۳ه-.ق.، شماره ۱۰۰۳/۴ در ۱۱۱ برگ، کتابت سال ۱۲۳۸-۱۲۳۹ه-.ق.، شماره ۱۱۰۲/ف در ۱۰۵ برگ، کتابت سده ۱۲ه-.ق.، شماره ۲۷۴۸/ف در ۴۸ برگ، کتابت سال ۱۱۲۶ه-.ق. و شماره ۲۷۴۶/ف در ۱۰۳ برگ، کتابت سده ۱۲ه-.ق. موجود است.

۲ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی ایندیا آفیس» به شماره ۲۱۸۰ و شماره ۲۶۹۹ موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی ملی کراچی پاکستان» به شماره ۲/۱۱۶۷ موجود است.

بیش از ۲۰ نسخه ی خطی در کتابخانه های مختلف «پاکستان» وجود دارد که آنها را می توان در فهرست مشترک نسخه های خطی «پاکستان» مشاهده کرد.

نسخه های چاپی:

کتاب «الکبری فی المنطق» نخست به صورت چاپ سنگی در «لکهنو» به سال ۱۲۶۴ه‍-.ق. منتشر گردید. هم چنین بار دیگر در «لکهنو» به سال ۱۸۴۴م. چاپ شد.

در «ایران» به سال ۱۳۴۴ش. و در «اصفهان» به همت «سید احمد روضاتی» همراه با «فوائد منطقی: شرح کتاب کبری» چاپ گردید.

۱۲۱. کلمه التوحید (رساله در کلمه لااله الا الله)

این رساله مختصر نیز به میر سید شریف جرجانی منسوب است. شایان ذکر است که آثاری با عنوان «کلمه التوحید» یا

«شرح کلمه التوحید» و امثال آن، توسط برخی دیگر از بزرگان «استرآباد» و «جرجان» نگاشته شده است که به برخی از آنها در ذیل مدخل مربوط اشاره خواهد شد.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی دارالعلوم الاسلامیه پیشاور پاکستان» به شماره ش.۱۸۲۱ موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۱۲۲. المباحث الوجودیه فی المقاصد الاصولیه

با توجه به آغاز و انجام و محتوای این رساله، به نظر نمی رسد همان رساله «الوجودیه» یا «مراتب الوجود» باشد. لذا آن را بطور مستقل آوردیم.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی عمومی اوقاف موصل» به شماره ۷/۱۱/۲۵ در ۷۳ برگ، کتابت سال ۱۲۱۱ه-.ق. موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۱۲۳. المبادی الکلامیه

این رساله، کتابی است به زبان عربی در موضوع منطق که ظاهراً میر سید شریف آن را در آموزش منطق نوشته است. به عبارت دیگر حاشیه یا شرح بر کتاب های منطقی نیست.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی رفاعه رافع الطهطاوی» به شماره ۳۲ در ۲۳ برگ موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۱۲۴. مبدأ و معاد

کتابچه ی کوچکی است در باب مبدأ و معاد. رساله ی مبدأ و معاد به زبان فارسی نوشته شده است. نسخه های اندکی از آن در کتابخانه ها موجود است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آستان قدس رضوی (ع)» به شماره ۹۵۹۶ موجود است.

۲ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مجلس شورای اسلامی» به شماره ۲/۲۳۸۱ و شماره ۱۰۶۱ موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی ملی جمهوری اسلامی ایران» به شماره ۲۰۵۹/ف در ۷۰ برگ، کتابت سده ۱۳ه-.ق. موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۱۲۵. المختصر لمعرفه علم الحدیث

به احتمال زیاد همان رساله «المختصر فی اصول علم الحدیث» است. به ذیل آن مراجعه شود.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی با عنوان فوق در «کتابخانه ی ندوه العلمای لکهنو» به شماره ۴۶۴ در ۱۲ برگ، کتابت سال ۱۲۶۷ه-.ق. موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۱۲۶. المرآتیه

نسخه های خطی:

هیچ گزارشی از نسخ خطی آن در دست نیست.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۱۲۷. مسائل علوم ثلاثه (امهات مسائل ثلاثه)

میر سید شریف این رساله را به زبان فارسی و در بیان مسائل سه علم به ترتیب: علم کلام، علم فقه و علم اصول فقه نوشته است.

گفته می شود وی این رساله را برای یکی از امرای عصر خود نگاشت. اما نام آن امیر مشخص نگردیده است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی دانشکدهی الاهیات و معارف اسلامی دانشگاه تهران» به شماره ۴/۳۰۷ در ۹۶ برگ، کتابت سده ۱۰ یا ۱۱ه-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی موزه ی ملی کراچی پاکستان» به شماره ۶/۳۱ در ۱۰ صفحه، کتابت سال ۱۰۸۱ه-.ق. موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۱۲۸. المصباح فی شرح مفتاح العلوم

«مفتاح العلوم» یکی از بهترین کتاب های درسی در علم معانی بیان است. نویسنده ی آن «سراج الدین ابویعقوب یوسف بن ابوبکر سکاکی» متوفای ۶۲۶ه-.ق. است؛ به دلیل اهمیت این کتاب، بسیاری از دانشمندان اسلامی برآن شروح و حواشی نگاشته اند.

از جمله شروح «مفتاح العلوم»، شرح «قطب الدین محمود بن مسعود بن مصلح شیرازی» متوفای ۷۱۰ه-.ق.، شرح «سعد الدین تفتازانی» متوفای ۷۹۱ه-.ق.، شرح «میر سید شریف جرجانی» موسوم به «المصباح» که در ۸۰۳ه-.ق. در «سمرقند» به اتمام رسیده، می توان نام برد.

به گفته ی «قاضی نورالله شوشتری»، نویسنده (میر سید شریف) در این اثر از ناخشنودی خود از سفر به «سمرقند» یاد کرده است.

میر سید شریف جرجانی در آغاز این کتاب چنین گفته است: «همیشه سر آن داشتم که به شرح مفتاح العلوم سکاکی بپردازم ولی فرصت به دست نمی آمد تا اینکه به ماوراءالنهر افتادم و همگان دیدم که از کتاب سکاکی شروحی به دست دارند که جروحی بیش نیست. پس بر آن شدم که این کتاب را در قسم سوم کتاب مفتاح العلوم، به کتابت آورم که حاوی بحث در دو

علم معانی و بیان باشد»

شرح میر سید شریف بیش از شروح دیگر آن، مورد توجه دانش جویان و دانش پژوهان قرار گرفته است. چنانکه بسیاری از علما، خصوصاً علمای ترک، بر آن حاشیه ها نگاشته اند. برخی از این حواشی عبارت اند از:

حاشیه ی «شمس الدین محمد بن حمزه فناری» متوفای ۳۴ه‍-.ق.، حاشیه ی «مولی علاء الدین علی بن محمد» متوفای ۸۷۱ه‍-.ق.، حاشیه ی «مولی لطف الله بن حسن توقاقی» متوفای ۹۰۰ه‍-.ق.، حاشیه ی «مولی یوسف الحمیدی» معروف به «شیخ سنان» متوفای ۹۱۱ه‍-.ق.، حاشیه ی «محیی الدین محمد بن حسن سامسونی» متوفای ۹۱۹ه‍-.ق.، حاشیه ی «مولی سعدی بن تاجی» متوفای ۹۲۲ه‍-.ق.، حاشیه ی «قطب الدین مرزیفونی» متوفای ۹۳۵ه‍-.ق.، حاشیه ی «مولی احمد بن مصطفی» معروف به «طاش کبری» متوفای ۹۶۲ه‍-.ق.، حاشیه ی «مولی صالح بن قاضی جلال» متوفای ۹۷۳ه‍-.ق.، حاشیه ی «مولی عبدالرحمن بن صاحبلی امیر» معروف به «علم شاه» متوفای ۹۸۷ه‍-.ق.، حاشیه ی «مولی احمد بن محمود» معروف به «قاضی زاده مفتی» متوفای ۹۸۸ه‍-.ق.، حاشیه ی «مولی محمد بن صاری» متوفای ۹۹۰ه‍-.ق.، حاشیه ی «زکریا بن بیرام انقروی» متوفای ۱۰۰۱ه‍-.ق.، حاشیه ی «مولی شمس الدین احمد بن سلیمان

بن کمال پاشا رومی حنفی» متوفای ۹۴۰ه-.ق.، حاشیه ی «مولی محیی الدین بن علاء الدین علی فناری» متوفای ۹۵۴ه-.ق.، حاشیه ی «محمد بن سنان الدین یوسف» متوفای ۹۱۲ه-.ق.، حاشیه ی «محمد بن موسی بسنوی» مشهور به «غلامک» متوفای ۱۰۴۵ه-.ق. حاشیه ی «نظام الدین عثمان» معروف به «مولی زاده خطایی (ختایی)» و حاشیه ی «مولی مصطفی بن سلیمان بالی زاده» متوفای ۱۰۶۹ه-.ق.

این همه حاشیه و شرح بر شرح مفتاح العلوم میر سید شریف جرجانی، حکایت از اهمیت آن نزد علمای ادب و کتاب درسی بودن آن دارد.

نسخه های خطی:

۵ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آستان قدس رضوی (ع)» به شماره ۴۰۶۲ در ۳۱۸ برگ، کتابت سال ۸۳۰ یا ۸۰۳ه-.ق. (احتمالاً ۸۳۰ه-.ق. صحیح است)، شماره ۴۰۱۸ در ۲۶۱ برگ، کتابت سال ۸۳۹ه-.ق.، شماره ۴۰۱۹ کتابت سال ۱۰۹۹ه-.ق.، شماره ۱۱۳۳ کتابت سده ۱۱ه-.ق.، از مجموعه اهدایی رهبر معظم انقلاب و شماره ۴۰۱۷ موجود است.

۲ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آستانه مقدسه حضرت فاطمه معصومه» سلام الله علیها به شماره ۳/۶۱۹ در ۱۴۱ برگ، کتابت سده ۱۰ه-.ق. و شماره ۵۵۴ در ۴۵۶ برگ، کتابت سال ۱۰۰۰ه-.ق. موجود است.

۴ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آیت الله العظمی مرعشی نجفی (ره)» به شماره ۸۴۱۸ در ۳۸۱ برگ، شماره ۱۰۰۷۲ در ۲۰۰ برگ، کتابت سده ۱۰ه-.ق.، شماره ۲۶۳۴ در ۳۱۱ برگ و شماره ۲۹۸۳ در ۲۴۴ برگ، کتابت سال ۸۵۳ه-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آیت الله العظمی گلپایگانی (ره)» به شماره ۶۱۹ کتابت سال ۸۰۳ یا ۸۰۴ه-.ق. موجود است.

گفتنی است، اگر تاریخ کتابت این نسخه به سال ۸۰۳ یا ۸۰۴ه-.ق. صحت داشته باشد، یکی از دو نسخه ی قدیمی و در واقع زمان تالیف کتاب و به احتمال قوی به خط میر سید شریف جرجانی یا استنساخ از خط اوست.

دومین نسخه ی قدیمی، در «کتابخانه ی ملی جمهوری اسلامی ایران» است که در جای خود بدان اشاره خواهد شد.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مدرسه ی الحجیات» وابسته به «کتابخانه ی اوقاف موصل» به شماره ۵/۱۵ در ۲۶۷ برگ، کتابت سال ۱۰۲۷ه-.ق. موجود است.

۳ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی دانشکدهی الاهیات و معارف اسلامی دانشگاه تهران» به شماره ۲۰۲ در ۲۴۰ برگ، کتابت سال ۱۲۹۹ه-.ق.، شماره ۱۳۸۱ کتابت سال ۸۵۸ه-.ق. و شماره ۲۸۶ در ۲۸۸ برگ، کتابت سال ۸۰۴ه-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی دانشکدهی الاهیات و معارف اسلامی دانشگاه فردوسی مشهد» به شماره ۱۴۵۴ موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی دانشکدهی حقوق و علوم سیاسی اقتصادی تهران» به شماره ۱۰۷ در ۴۲۴ برگ، کتابت سده ۱۳ه‍-.ق. موجود است.

۲ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مرکزی دانشگاه تهران» به شماره ۲۰۶۰ در ۲۱۱ برگ، کتابت سال ۸۱۹ه‍-.ق.، شماره ۱۵۳۷ در ۲۴۵ برگ، کتابت سال ۸۶۰ه‍-.ق. و شماره ۶۶۰۴ موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی جامعه ام القری» به شماره ۱۷۷۳ در ۱۴۸ برگ موجود است.

۳ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی دارالکتب الظاهریه» «دمشق» به شماره ۸۲۲۹ در ۲۱۹ برگ، کتابت سال ۸۳۰ه‍-.ق.، شماره ۱۳۴ در ۲۶۲ برگ و شماره ۷۷۲۶ در ۲۰۲ برگ، کتابت سال ۹۹۴ه‍-.ق. موجود است.

۲ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی دارالکتب الوطنیه» «تونس» به شماره ۱۲۲ در ۲۱۷ برگ، کتابت سال ۹۸۹ه-.ق. و شماره ۱۴۵ در ۲۶۳ برگ، کتابت سال ۱۰۲۶ه-.ق. موجود است.

۲ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی عمومی اوقاف بغداد» به شماره ۱۶۴۵ در ۱۳۵ برگ، کتابت سال ۹۰۰ه-.ق. و شماره ۱۶۷۰ در ۲۱۶ برگ، کتابت سال ۸۵۶ه-.ق. موجود است.

۲ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مرکز ملک فیصل» «عربستان» به شماره ۲۴۷۷ در ۲۴۶ برگ، کتابت سال ۸۲۱ه-.ق. و شماره ۲۴۷۹ در ۳۰۶ برگ، کتابت سال ۹۰۱ه-.ق. موجود است.

۶ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی احمدیه عبدالحفیظ منصور» «تونس» به شماره ۴۳۱۰ در ۱۸۷ برگ، شماره ۷۶۹۴ کتابت سال ۹۵۷ه-.ق.، شماره ۴۳۱۲ در ۱۳۱ برگ، کتابت سال ۸۶۳ه-.ق.، شماره ۶۵۰۵ در ۱۸۲ برگ، کتابت سال ۸۷۱ه-.ق.، شماره ۴۳۱۱ در ۲۸۷ برگ و شماره ۴۳۰۹ در ۲۳۶ برگ موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی عمومی اوقاف موصل» به شماره ۷/۱۳ در ۱۸۸ برگ موجود است.

۹ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی موزه ی بغداد» به شماره ۳۹۴ در ۴۱۶ برگ، کتابت سال ۸۶۰ه-.ق.، شماره ۱۴۵ در ۲۸۰ برگ، کتابت سال ۸۱۲ه-.ق.، شماره ۲۵۳۰ در ۳۱۸ برگ، کتابت سال ۸۳۲ه-.ق.، شماره ۳۰۹۱ در ۱۹۸ برگ، شماره ۲۸۳۷ در ۵۸۶ برگ، شماره ۲۴۴۸ در ۱۵۶ برگ، شماره ۷۷۴ در ۳۵۸ برگ و شماره ۱۵۱۳ در ۴۰۴ برگ، کتابت سال ۸۷۵ه-.ق. موجود است.

۱۰ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مجلس شورای اسلامی» «ایران» به شماره ۱۱۰۶ در ۱۲۴ برگ، کتابت سال ۸۲۱ه-.ق.، شماره ۳۲۰ در ۲۰۳ برگ، کتابت سال ۸۲۷ه-.ق.، شماره ۳۰۸۱ در ۵۳۶ صفحه، کتابت سال ۱۲۹۲ه-.ق.، شماره ۷۲۸۹ در ۱۹۰ برگ، شماره ۷۰۸۷ در ۱۹۶ برگ،۳۵۱/ع در ۳۱۹ برگ، کتابت سال ۹۵۰ه-.ق.، شماره ۵۹۸۲ در ۱۶۰ برگ، کتابت سده ۱۲ه-.ق.، شماره ۵۸۶۱ در ۱۶۶ صفحه، کتابت سده ۱۳ه-.ق.، شماره ۳/۱۴۰۳۴ در ۲۹۱ برگ، کتابت سال ۸۳۹ه-.ق. و شماره ۱۹۳ در ۲۰۳ برگ، کتابت سال ۸۲۷ه-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مدرسه ی عالی شهید مطهری (سپهسالار)» به شماره ۶۹۹۸ در ۱۵۵ برگ، کتابت سده ۱۲ه-.ق. موجود است.

۲ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مدرسه ی فاضلیه» به شماره ۲۷ در ۱۵۶ برگ و شماره ۳۸ در ۲۹۹ برگ، کتابت سال ۸۴۲ه-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه مدرسه ی فیضیه» «قم» به شماره ۵۲۰ در ۲۱۰ برگ، کتابت سده ۱۰ه-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه مدرسه ی مروی تهران» به شماره ۸۶۷ کتابت سال ۱۳۲۱ه‍.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مخطوطات مجتمع عراقی» به شماره ت ف/۴۲۱ در ۱۴۰ برگ موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی ملی پاریس» به شماره ۴۴۱۹ موجود است.

۷ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی ملی جمهوری اسلامی ایران» به شماره ۲۳۲۶/ع در ۳۶۸ برگ، کتابت سال ۹۹۰ه‍.ق.، شماره ۳۰۲۷/ع در ۲۳۳ برگ، کتابت سده

۱۰ه-.ق.، شماره ۷۷۹/ع در ۲۵۶ برگ، کتابت سال ۸۲۷ه-.ق.، شماره ۵۰۴/ع در ۲۲۷ برگ، کتابت سده ۱۱ه-.ق.، شماره ۱۲۹۳/ع در ۱۹۷ برگ، کتابت سده ۱۲ه-.ق.، شماره ۱۴۰۶/ع در ۱۶۳ برگ، کتابت سده ۱۲ه-.ق. و شماره ۳۵۱/ع کتابت سال ۸۰۳ه-.ق. که گویا قدیمی ترین نسخه ی این اثر و شاید به خط مولف، موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی ندوه العلمای لکهنو» به شماره ۱۵۸۰ در ۴۸۰ صفحه موجود است.

۲ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی وزیری یزد» به شماره ۹۸ در ۲۶۸ برگ، کتابت سده ۱۰ه-.ق. و شماره ۳۰۳۴ در ۳۵۴ برگ موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی پرینستون» به شماره B۱۷۲ موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۱۲۹. معانی و بیان و بدیع

این رساله با عنوان فوق، به تشخیص فهرست نویس خطی آن، غیر از رساله های میر سید شریف در شرح و حاشیه بر «مفتاح العلوم»، یا دیگر کتب در موضوع معانی و بیان است. عبارتی که فهرست نویس دارد چنین است:

«هر چند شرحی بر «مفتاح العلوم سکاکی» به ویژه بخش بلاغت و نیز کتابچه هایی در دانش های ادبی آن روز از وی در دست هست، ولی در منابع در دسترس، از این کار او نشانی به دست نیامد.»

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی گنج بخش اسلام آباد» «پاکستان» به شماره ۲۳۶۵ در ۲۰ صفحه، کتابت سال ۱۱۲۶ه-.ق. موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۱۳۰. مقالید العلوم فی الحدود و الرسوم

این رساله میر سید شریف نیز مانند کتاب «التعریفاتش»، نوعی دایرهالمعارف و فرهنگ محسوب می گردد.

زیرا وی در مقالید العلوم، به تعریف اصطلاحات و مدخل های علمی ۲۱ علم پرداخته است.

او پیبش از شـروع کتـاب، طی مقـدمه ای بـه بحـث از اهمیـت فهـم اصـطلاحات علمی همـت گماشـته و توضـیح می دهـد: اصطلاحات علمی در علوم مختلف، معانی متفاوتی دارند.

این گونه نیست که تعریف از یک اصطلاح در یک شاخه از علوم مانند تعریف آن در شاخه ی دیگر باشد.

او مطالب کتاب را از زبان استادان و یا از متون کتاب ها برگرفته است.

میر سید شریف این رساله را به «شاه شجاع» تقدیم کرده است.

فصل هفدهم این رساله در علم موسیقی و در تعریف اصطلاحات این علم است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی موزه ی ملی بریتانیا» به شماره ۳۱۴۳۵۲ موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۱۳۱. مقالی در فایده و غایت فعل

فهرست نویسـان، موضوع این رسـاله عربی را ادعیه نوشـته انـد. اما نمی توان ادعیه به معنایی که ما در ذهن داریم از این رساله انتظار داشت.

این رساله در غایت و نتیجه ی فعل و عمل است. همان

گونه که از نامش پیداست، در اینکه هدف هر انسانی از انجام دادن کاری، رسیدن به هدف خاصی است و یا باید باشد و چگونه باید باشد، بحث می کند.

آغاز رساله چنین است:

«بعد البسمله: اذا ترتب علی فعل اثر فذلک الاثر من حیث انه نتیجه لذلک الفعل و...»

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی دانشکدهی الاهیات و معارف اسلامی دانشگاه فردوسی مشهد» به شماره ۲/۱۸۵۰ در ۸۸ برگ موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۱۳۲. مقدمه فی الصرف

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مدرسه جامع النبی الشیث» وابسته به «کتابخانه ی عمومی اوقاف موصل» به شماره ۲/۶/۱۹ در ۱۸۱ برگ موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۱۳۳. نحو میر

نحو میر نیز رساله ای از میر سید شریف جرجانی است که در زمره ی کتاب های درسی حوزه های علمیه اسلامی قرار دارد.

میر سید شریف این رساله را نیز مانند «صرف میر»، به زبان فارسی و روان نوشته است.

جرجانی رساله ی نحو را در سه بخش تصنیف کرده است. بخش نخست در حروف عامله است. بخش دوم در عمل افعال بحث می کند. اما بخش سوم در مبحث اسامی است که آنها را نیز اسامی عامله نامیده است.

نسخه های خطی:

۲ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آستان قدس رضوی (ع)» به شماره ۱۰۳۴۳ و شماره ۱۱۴۲۰ کتابت سال ۱۱۱۱ه‍.ق. موجود است.

۲ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی ندوه العلمای لکهنو» به شماره ۶ در ۲۸ صفحه و شماره ۹ در ۴۶ صفحه، کتابت سال ۱۲۵۵ه‍.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی دانشگاه پیشاور پاکستان» به شماره ۱۹۷ در ۲۱ صفحه، کتابت سال ۱۰۹۱ه‍.ق. موجود است.

۴ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی موزه ی ملی کراچی پاکستان» به شماره ۱۴۶۲ کتابت سال ۱۲۵۵ه‍.ق، شماره ۵/۴۳۰ کتابت سال ۱۲۶۲ه‍.ق.، شماره ۲۶/۹۰۹ کتابت سال ۱۲۴۷ه‍.ق. و شماره ۱۴۶۴ در ۲۶ صفحه موجود است.

۳ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی گنج بخش اسلام آباد» «پاکستان» به شماره ۵۷۴۶ در ۴۴ صفحه، کتابت سال ۱۲۶۹ه‍.ق.، شماره ۶۲۹۲ در ۳۷ برگ، کتابت سال ۱۲۴۱ه‍.ق. و شماره ۴۹۹۲ در ۵۱ صفحه، کتابت سده ۱۳ه‍.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی راجه محمودآباد لکهنو» به شماره ۳/۴۴۷ در ۴۰ صفحه، کتابت سال ۱۲۵۵ه‍.ق. موجود است.

ده ها نسخه ی خطی دیگر در کتابخانه های «پاکستان» می توان به دست آورد.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۱۳۴. نسبت البصیر الی مدرکاتها (المرآتیه)

میر سید شریف جرجانی، در این رساله ی کوچک، در رابطه ی میان عقل و آنچه چشم درک می کند، بحث کرده است.

به عبارت دیگر، نسبت درک بصیرت و عقل با خود عقل مورد توجه قرار دارد.

به همین جهت میر سید شریف در همان ابتدای رساله می فرماید: «نسبت عقل به آنچه درک می کند، مانند نسبت چشم به محسوسات است»

نسخه های خطی:

۲ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آیت الله العظمی مرعشی نجفی (ره)» به شماره ۶۶۳۶ در ۱۱۸ برگ، کتابت سال ۹۲۲ه-.ق. و شماره ۲/۱۲۳۸۸ در ۲ برگ با عنوان «الرساله المرآتیه» موجود است.

۳ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی عمومی اوقاف موصل» به شماره ۱۰۴ و ۷۳:۲۸، شماره ۲/۲۳/۲۴ در ۷۲ برگ و شماره ۴/۶۸/۲۴ در ۱۴۲ برگ با عنوان «الرساله المرآتیه» موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مخطوطات» «استانبول» به شماره ۱۶/۱۰ موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی دانشکدهی الاهیات و معارف اسلامی دانشگاه تهران» به شماره ۳۱۳ وجود دارد که نویسنده آن را ناشناخته گزارش کرده و عنوانش را «رساله در نسبت بصیر به مدرکاتش» اعلام کرده اند.

۳ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی عمومی اوقاف بغداد» به شماره ۲/۱۳۸۵۴ در ۲ برگ، شماره ۷/۱۳۷۸۲ در ۲ برگ و شماره ۵۲۸۰ در ۴ برگ، کتابت سال ۱۲۶۶ه-.ق.، هر سه نسخه با عنوان «رساله فی الحکمه (المرآتیه)» موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۱۳۵. نصیحت نامه

مرحوم «احمد گلچین معانی»، در دفتر پنجم نسخه های خطی،رساله ای با عنوان «نصیحت نامه» به میر سید شریف جرجانی نسبت داده است.

به گزارش وی، یک نسخه ی خطی از این رساله در «کتابخانه ی مجلس شورای اسلامی» به شماره ۱۴/۲۳۸۶ موجود است.

لیکن گفته می شود، امروزه این شماره تغییر یافته و متعلق به نسخه ی دیگری است و مسؤولان «کتابخانه ی مجلس»، از وجود آن نسخه اظهار بی اطلاعی می کنند.

مرحوم «دانش پژوه» نیز در نشریه «دانشگاه تهران» به این نسخه اشاره کرده است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مجلس شورای اسلامی» به شماره ۱۴/۲۳۸۶ گزارش شده است. لیکن در حال حاضر وجود ندارد.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۱۳۶. الوجودیه (رساله فی الموجودات و مراتب ها)، (مراتب الموجودات)

میر سید شریف جرجانی در این رساله از مراتب وجود سخن گفته است. اما بیشتر اشیای نورانی را مورد توجه قرار داده و آنها را از نظر نورانیت در سه مرتبه جای داده است.

مرتبه نخست: اشیایی که نور آنها ذاتی نیست و از شیء نورانی دیگر برگرفته است. مانند نور زمین که در اثر تابش

نور خورشید روشن و نورانی می شود. این مرتبه از نور را مستعار نامیده است.

مرتبه دوم: اشیایی هستند که نور آنها مقتضای ذات آن هاست. چنانکه خورشید بر آن تقدیر که ذاتش مستلزم و مقتضی نور وی است.

مرتبه سوم: اشیایی که به ذات خود روشن و آشکار هستند. مانند خورشید.

گفته می شود که جرجانی در این تقسیم بندی از «شیخ اشراق» تاثیر پذیرفته است. گویا همین تقسیم بندی در بحث «تخصص وجود» «ملا صدرا» به تعابیر دیگر نیز آمده است.

میر سید شریف در خلال مباحث این رساله، از اشعار و قصاید نیز بهره برده است. سه رباعی از یک شاعر که نامش را نیاورده است. سه بیت از «مثنوی مولوی» و قصیده ای به عربی از امام زین العابدین (ع) استفاده کرده است.

قابل توجه است که میر سید شریف جرجانی هنگام نام بردن از امام (ع) او را به صفت معصوم که از خصوصیات «شیعیان» است، استفاده کرده است. عین عبارت او چنین است: «امام المعصوم زین العباد، نبیره حضرت رسالت علیه سلام الله»

گفتنی است این رساله به زبان عربی، ترکی و ژاپنی ترجمه شده است. مترجم عربی آن «کمال بن شهاب الدین نیشابوری» است که در ۸۷۴ه-.ق. اقدام به ترجمه ی آن نموده است.

یک نسخه ی خطی از ترجمه ی عربی آن در «کتابخانه ی پرینستون» به شماره ۵۳۷۳ موجود است. شاید نسخه ی شماره ۸۸۰ «کتابخانه ی حضرت آیت الله العظمی مرعشی نجفی (ره)» نیز نسخه ای از همین ترجمه است.

ترجمه ترکی آن به سال ۱۹۹۲م. در دانشگاه «آنکارا» چاپ شده است. شاید نام مترجم آن «ریسپ دوران» است.

اما ترجمه ژاپنی آن توسط «آکیرو ماتسوموتو» انجام گرفته و به سال ۱۹۸۸م. در دانشگاه ملی «ژاپن» چاپ گردیده است.

نسخه های خطی:

۱۴ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مجلس شورای اسلامی» به شماره ۵۰۹۵ در ۱۰ برگ، کتابت سال ۱۰۱۸ه-.ق.، شماره ۶/۴۳۳۲، کتابت سال ۱۰۶۹ه-.ق.، شماره ۲۶/۵۱۸۰ در ۲۵۸ برگ، کتابت سال ۱۰۶۹ه-.ق.، شماره ۲/۴۹۴۲، کتابت سال ۱۰۸۵ه-.ق.، شماره ۲/۹۱نجم.، کتابت سده ۱۲ه-.ق.، شماره ۸/۱۲۵۵ در ۳۰۶ برگ، کتابت سال ۱۰۹۱ه-.ق.، شماره ۱۵/۵۳۱ در ۳۱۲ برگ، کتابت سده ۱۰ه-.ق.، شماره ۱۱/۵۳۳، کتابت سال ۱۲۲۰ه-.ق.، شماره ۴۰/۱۸۲۲ در ۹۸ برگ، شماره ۴/۶۶نجم.، کتابت سال ۱۲۲۵ه-.ق.، شماره ۲۹/۱۸۲۲، کتابت سال ۱۲۳۶ه-.ق.، شماره ۵/۹۳۳، شماره ۵۸۹۶، کتابت سده ۱۴ه-.ق. و شماره ۵/۹۳۳ موجود است.

۹ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آستان قدس رضوی (ع)» به شماره ۵۸۷۶ در ۱۰ برگ، شماره ۵۹۷۵ در ۳ صفحه، شماره ۷۱۳ مجموعه حکمت، کتابت سده ۹ه-.ق.، شماره ۷۱۴ مجموعه حکمت، شماره ۷۱۵ مجموعه حکمت، شماره ۲۱۷، کتابت سال ۱۱۸۳ه-.ق.، شماره ۱۴۶۲۳، کتابت سال ۱۲۷۲ه-.ق. و شماره ۶۴۰۹ در ۲ برگ موجود است.

۱۲ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آیت الله العظمی مرعشی نجفی (ره)» به شماره ۶۵۴۳ در ۲۰۷ برگ، کتابت سال ۱۰۸۳ه-.ق.، شماره ۶۸۶۹ در ۱۱۶ برگ، کتابت سال

۱۰۸۴ه-.ق.، شماره ۶۵۵۷ در ۲۶۰ برگ، کتابت سال ۹۶۰ه-.ق.، تصحیح شده در حاشیه، شماره ۸۸۰ در ۱۸۱ برگ، کتابت سال ۱۲۹۲ه-.ق.، شماره ۷۴۱۰ در ۱۸۴ برگ، کتابت سال ۱۰۴۴ه-.ق.، شماره ۵۶۹۷ در ۷۲ برگ، کتابت سال ۱۲۶۸ه-.ق.، شماره ۷۶۶۳ در ۲۲۱ برگ، کتابت سال ۱۰۹۹-۱۱۴۴ه-.ق.، شماره ۴/۱۱۲۹۴ در ۴ برگ، کتابت سال ۱۳۴۸ه-.ق.، شماره ۱۹/۱۱۶۱۹ در ۵ برگ، شماره ۱۳/۱۲۶۸۰ در ۲ برگ، شماره ۵/۱۳۶۰۱ در ۲ برگ، کتابت سده ۱۱ه-.ق. و شماره ۷۴۱۰ موجود است.

۳ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی ملی جمهوری اسلامی ایران» به شماره ۱۸/۲۲۵، کتابت سال ۱۱۱۹، شماره ۵/۹۳۳ در ۲ برگ و شماره ۱۲۵/ف در ۲۱۶ برگ، کتابت سده ۱۲ه-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مسجد اعظم» «قم» به شماره ۱/۱۵۵۸، کتابت سده ۱۳ه-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی ملی تبریز» به شماره ۱/۳۱۹۸ در ۱۲ برگ موجود است.

۴ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مدرسه ی عالی شهید مطهری (سپهسالار)» به شماره ۱۲۱۶، شماره ۲۹۱۱، شماره ۶۶۷۴ و شماره ۱۳۱۹ در ۱۴۱ برگ موجود است.

۲ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی ملی ملک» «تهران» به شماره ۲/۱۵۹۶ در ۶۵ برگ، کتابت سال ۱۱۱۹ه-.ق. و شماره ۴/۴۶۵۶، کتابت سال ۱۳۱۱ه-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه دانشگاه استانبول» به شماره ۲/۹۵۹ در ۴ برگ، کتابت سده ۱۲ه-.ق. موجود است.

۲ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی دارالکتب قاهره» به شماره ۷۶۶، کتابت ۱۰۴۷ه-.ق. و شماره ۲۵ موجود است.

۴ نسخه ی خطی در «کتابخانه دانشگاه تهران» به شماره ۲/۳۷۶۰، کتابت سده ۹ یا ۱۰ه-.ق.، شماره ۴۰/۱۰۳۵، کتابت سال ۱۱۰۴ه-.ق.، شماره ۱۶/۸۹۰ و شماره ۱/۱۰۳۳ موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی پاریس» به شماره SP۴/۸۰ موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی روان کوشکو» به شماره ۸/۲۰۴۲ کتابت سال ۸۸۸ه-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آقای واجد» در «شیراز» به شماره ۲/مج، کتابت سال ۹۴۰ه-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی خاندان سید نور الدین» در «شیراز» به شماره ۳۲/مج، کتابت سال ۱۰۸۰ه-.ق. موجود است.

۲ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی علی اصغر مهدوی در «تهران» به شماره ۱۸/۲۸۱، کتابت سال ۱۱۰۹-۱۰۴۶ه-.ق. و شماره

۲/۴۶۳، کتابت سال ۱۲۹۶ه‍-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی دانشکدهی الاهیات و معارف اسلامی دانشگاه تهران» به شماره ۳/۷۶۳، کتابت سده ۱۲ه‍-.ق. موجود است.

نسخه های چاپی:

این اثر و ترجمه های آن بارها چاپ و منتشر گردیده است.

چاپ سنگی آن ذیل «کلمات المحققین» به کوشش «نصرالله تقوی» انجام گرفته است.

چاپ عکسی از روی نسخه ای به خط «عمادالکتاب»، به کوشش «نصرالله تقوی» در «تهران» به سال ۱۳۲۱ش. منتشر گردیده است.

چاپ حروفی نیز به تصحیح «نصرالله تقوی»، از سوی انتشارات نهضت زنان مسلمان در «تهران» انجام گرفته است.

پس از آن در «مجله دانشکده ی ادبیات و علوم انسانی تهران» تحت عنوان «دو رساله از ملاصدرا و میر سید شریف گرگانی» توسط «کرامت رعنا حسینی» چاپ شده است.

«حسین معلم»، «نقد نبازی»، تهران: ۱۳۷۳ش. ص. ۱۴۰-۱۳۳، از روی نسخه ای نامشخص.

چاپ «تقوی» بر اساس نسخه ی خطی «عمادالکتاب» سده ۱۴ه-.ق. از روی نسخه ی مجلس به شماره ۴۲۵۷ است.

۱۳۷. وحدت وجود

به احتمال زیاد همان رساله «الوجودیه» یا «مراتب الوجود» است. اما با توجه به عنوان آن، بهتر بود به طور مستقل آورده شود.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آیت الله العظمی مرعشی نجفی (ره)» به شماره ۵/۱۳۶۰۱ در ۲ برگ، کتابت سده ۱۱ یا ۱۲ه-.ق. موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۱۳۸. الولدیه

این رساله در قواعد منطق است. از آن روی این رساله به «الولدیه» شهرت یافته است که میر سید شریف آن را برای فرزندش نوشته است. در آغاز یکی از نسخه های کتاب چنین آمده است:

«... فان الرساله الشریفه التی الفها فی المنطق لاجل ولده... ابوالبرکات... رساله مشتمله علی قواعد نفیسه... الا آنها لما وقعت بالعباره الفارسیه و کان ضبط العربیه لفصحاتها اسهل... عربتها لاجل ولدی الاعز...»

برخی، از این عبارت استنباط می کنند که این رساله همان «الصغری» یا «الکبری» یا ترجمه ی یکی از آنها «الغره» یا «الدره» است.

در «ایضاح المکنون» نوشته است که «عبدالرحمن بن کریم آمدی» متوفای ۱۲۲۲ه-.ق. این اثر را شرح کرده است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی موزه ی آسیایی لنینگراد» به شماره ۹۳۳ موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی عمومی دمشق» به شماره ۲۳:۸۰ موجود است.

۱ نسخه خطی در «کتابخانه ی بادلین» به شماره ۱۴۵۵ موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی رضا رامپور» به شماره ۱/۷۰۷ موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی گوته» در «آلمان» به شماره ۱۱۹۵ موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مونیخ آلمان» به شماره ۶۰۸:۲ موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی دارالکتب قاهره» به شماره ۷/۱۰۶ موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی راشد افندی» «قیصریه» «ترکیه» به شماره ۳/۵۲۱ در ۱۰۲ برگ، کتابت سال ۹۳۰ه‍.ق. موجود است.

۲ نسخه ی خطی در «کتابخانه دانشگاه استانبول» به شماره ۲/۷۸۹ در ۱۲ برگ، کتابت سال ۱۲۸۸ه‍.ق. و ۱/۳۴۲ در ۶ برگ، کتابت سال ۱۲۶۶ه‍.ق. موجود است.

۲ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی دارالکتب الظاهریه» به شماره ۳/۳۵۰۷ در ۱۶ برگ و شماره ۹۹۹۲ در ۲۰ برگ، کتابت سال ۱۰۸۰ه‍.ق. موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

شاید آثار و تالیفات میر سید شریف جرجانی بیش از این باشد که به قلم آمد. لیکن در حال حاضر به همه ی آنها دسترسی نبود.

با فهرست شدن و معرفی آثار خطی بیشتر در کتابخانه های «ایران» و جهان، آثار بیشتری از وی شناخته خواهد شد.

در پایان باید گفت که از میر سید شریف نامه ها و مکاتباتی نیز برجای مانده است. از آن جمله مکاتبه وی با «عبدالرحیم بن معروف رازی» است. در یک نسخه ی خطی به شماره ۱۴۰۳۴ کتابخانه ی مجلس شورای اسلامی، یادداشتی از نامبرده ی فوق وجود دارد که در جواب نامه جرجانی نوشته است.

گویا جرجانی از وی خواسته است کلماتی را که منظورش بود، در اشعاری آورده شود. «رازی» آن کلمات را به نظم کشیده و برای جرجانی فرستاده است.

هم چنین از میر سید شریف اجازه نامه هایی نیز برجای است. یکی از این اجازه نامه ها، اجازه ای است که به «محمد حاجی ابن شیخ عمر بن محمد»، یکی از شاگردانش، به زبان عربی داده است.

«عبدالقادر بن عمر بغدادی» متوفای ۱۰۹۳ه-.ق. در مقدمه کتاب «خزانه الادب» این اجازه نامه را نقل کرده است. تاریخ نگارش اجازه نامه سال ۸۱۳ه-.ق. در «سمرقند» است.

وی در این اجازه به شاگردش رخصت نقل روایت و تدریس فنون ادب و اصول فقه را داده است.

گذشته از این ها، جرجانی مناظراتی نیز با علما و ادبای زمان خود داشت که متن برخی از آنها برجای است. یکی از این مناظره ها، مناظره ی وی با «سعد الدین تفتازانی» است.

گفته می شود، مناظره جرجانی با «تفتازانی»، یک بار و در یک جلسه اتفاق نیافتده است. بلکه چند مناظره میان آنان واقع شده است.

در یکی از این مناظره ها، موضوع بر سر این مسئله بود:

آیا اراده ی انتقام، سبب غضب می شود، یا غضب، سبب اراده ی انتقام می شود؟»

گویا «تفتازانی» معتقد به این بود که اراده ی انتقام، سبب غضب می شود.

جرجانی که از نظریه ی مقابل دفاع می کرد، بر «سعد الدین تفتازانی» غالب می گردد.

اما مشخص نیست که در این مناظره ها چه کسی داور بود.

در مناظره ی دیگری که در «سمرقند» و در حضور «تیمور» اتفاق افتاد، «نعمان الدین خوارزمی» متوفای ۸۰۵هـ.ق. داوری کرد.

موضوع این مناظره، «اجتماع استعاره تبعیه و استعاره ی تمثیلیه» بود.

برای آگاهی از متن مناظره (نسبتاً طولانی) که گویا روزها به طول انجامیده، به مقاله ی «مناظره های میر سید شریف جرجانی و سعد الدین تفتازانی» در مجله آینه میراث، دوره جدید، تابستان ۱۳۸۴ شماره ۲۹ نوشته ی «صدر الدین گوموش» و ترجمه ی «لیلا رحیمی بهمنی» مراجعه کنید.

هم چنین به نوشته ی «طاش کوپری زاده» «احمد افندی» متوفای ۹۳۸هـ.ق. با عنوان «مسالك الخلاص فی مهالك الخواص» مراجعه شود.

وی معتقـد است که جرجانی در این مناظره با تسـلط بر علم منطق و فنون مناظره، مغلطه کرده و سـخنان آراسـته گفته است. اما حق با «سعد الدین تفتازانی» بوده است. داور نیز از فنون مناظره ناآگاه بوده و نتوانسته حق را به صاحب آن بدهد.

در هر حال قدرت بیان، تسـلط بر متون درسـی ادبی، بلاغی و علوم و فنون مختلف، از میر سید شریف جرجانی مردی غیر قابل شکست در منـاظره هـا سـاخته بود. او قادر بود در انواع علوم و فنون به احتجاج و مباحثه بپردازد و با اسـتفاده از قواعـد منطق و آداب مناظره، حریف را شکست بدهد.

گفته اند جرجانی با «غیاث الدین جمشید کاشانی» متوفای ۸۳۳ه-.ق. نیز مناظره و او را نیز مغلوب ساخته است. اما از موضوع، متن، مکان و داور این مناظره مطلبی در دست نیست.

منابع:

آداب اللغه ۳/۱۳۵؛ آثار عجم ۴۵۹؛ اثرآفرینان ۲/۱۹۷؛ احسن التواریخ ۹۱-۹۲؛ از سـعدی تا جامی ۳۷۶؛ اصول تعلیم (نشریه وزارت معـارف)، زیر نظر ابـوالحسن فروغی، ج ۲، ش ۳، ص ۱۳-۱۶۶؛ اعلام اصـول الفقه الاسـلامی و مصـنفاتهم ۳/۲۸۹؛ الاعلام زرکلی ۵/۷، ۱۵۹؛ اعیان الشیعه ۷/۳۳۸ و ۸/۳۱۳؛ البـدر الطالع ۱/۴۸۸-۴۹۰؛ بغیه الوعـاه فی طبقـات اللغویین و النحاه ۲/۱۹۶-۱۹۷؛ تاریخ ادبیات در ایران، صفا ۳/۲۹۱-۲۹۲ و ۲/۸۸، ۹۱-۹۲؛ تاریخ بافت قدیمی شیراز ۲۰۸-۲۰۹؛ تاریخ نظم و نثر در ایران ۱۹۰-۱۹۱ و ۲/۷۵۳؛ تاریـخ راقم سـمرقندی ۴۳؛ تاریـخ علوم و فلسـفه ایرانی ۶۹۶؛ تاریـخ کثیره ۷۳؛ تذکره منتخب اللطایف ۲۲۸؛ جمهره الخطاطین البغـدادیین ۱۹۵؛ حبیب السـیر ۳/۵۴۶؛ حبیب السیر ۳/۵۴۷؛ دانشـمندان و سخن سرایان فارس ۳/۲۱۵؛ دانشنامه جهان اسلام ۶/۷۹۰-۷۹۳؛ دایرهالمعارف اسلام، بروکلمان ۲/۱۰۶۶؛ دایرهالمعارف بزرگ اسلامی ۱۷/۷۰۹-۷۱۳؛ دایرهالمعـارف تشیع ۵/۳۳۳ و ۹/۵۸۱؛ دایرهالمعـارف فارسـی ۱/۷۳۲؛ دایرهالمعـارف مصـور پیمـان ۳۳۰؛ درر العقـود الفریده ۵۲۴؛ الـذریعه ۴/۵۰ و ۵/۱۷۵، ۲۰۵ و ۶/۷۰، ۷۲، ۷۳، ۷۵، ۷۶، ۱۲۵، ۱۲۸، ۱۳۳، ۱۳۶، ۱۳۷، ۱۸۵ و ۹/۹۰، ۵۲۱ و ۱۱/۲۰، ۱۹۶ و ۱۳/۱۴۴ و ۱۴/۳۱ و ۱۵/۴۲ و ۱۶/۳۵۶ و ۱۷/۴۹، ۱۴۷ و ۱۹/۳۰۸، ۳۲۴ و ۲۲/۳۸۴ و ۲۳/۵۸، ۷۳، ۱۰۲ و ۲۴/۱۰۱، ۲۲۲، ۳۷۶ و ۲۵/۵۶؛ راهنمـای بازار کتاب ۴/۲۱۵، ۲۷۰؛ رجال حبیب السـیر ۶۹؛ رشـحات عین الحیاه ۱/۱۸۶-۱۹۰؛ روضات الجنات ۵/۳۰۰، ۴۹۷؛ روضه الصفا ۸/۴۵۲؛ ریاض العارفین ۲۱۲؛ ریحانه الادب ۳/۲۱۳-۲۱۷؛ شذرات الذهـب ۶/۳۲۱؛ شرح حـال علما و ادبای استرآباد (استرآبادنامه) ۱۱۶؛ الشقائق النعمانیه ۴۳-۴۴؛ شمع انجمن ۲۳۷؛ طبقات اعلام الشیعه (الضیاء اللامع فی القرن التاسع) ۶/۹۰-۹۱؛ طبقات مفسـران شیعه ۵/۳۱۳، ۳۳۷؛ طرائق الحقائق ۲/۶۸۹؛ عارفان بزرگ ایران در بلنـدای فکر انسـانی ۶۷۳؛ فارسـنامه ناصری ۲/۱۱۳۸؛ فرزانگان مازنـدران ۱/۲۸۱-۲۸۴؛ فرهنـگ بزرگان اسـلام و ایران ۳۸۳؛ فرهنگ سخنوران ۲۹۸؛ الفوائـد البهیه محمد بن عبدالحی لکنهوی هندی ۱۲۵-۱۳۰؛ فهرس اعلام الذریعه ۲/۱۰۶۶ و ۳/۲۰۰۲؛ الفهرس المختصر لمخطوطات مکتبه الحرم المکی الشریف ۱/۵۲، ۳۵۸، ۳۸۵، ۴۷۹؛ فهرست کتاب های چاپی فارسی ۲/۲۵۶۳، فهرست

کتب چاپ سنگی کتابخانه ی مرکزی تبریز ۶۰؛ فهرست نسخه های خطی فارسی ۲/۷۳۲، ۷۲۵، ۷۷۱،۸۱۶، ۸۵۹، ۹۶۶، ۱۷۰۶؛ فهرست واره کتاب های فارسی ۶/۵۸، ۶۰، ۷۰، ۷۳، ۱۲۴، ۱۴۸، ۱۵۴، ۱۶۰، ۱۷۰، ۱۸۵، ۱۸۹، ۱۲۴، ۲۵۲، ۶۶۹؛ کارنامه بزرگان ایران ۲۵۴؛ کشف الظنون ۱/۴۴۸،۷۴۹، ۸۵۴ و ۲/۱۴۷۹؛ الکنی و الالقاب ۲/۳۵۹، ۴۶۸؛ گنجینه ی دانشمندان ۶/۴۰۸؛ لغت نامه ی دهخدا (ذیل طاغو) ۲۲ و (ذیل جرجانی) ۳۲۳؛ مجالس المومنین قاضی نورالله شوشتری ۲/۲۱۲، ۲۲۰؛ مجله ارمغان، سال پانزدهم ص ۷۰۱؛ مدارس نظامیه ۱۲۵-۱۲۷؛ مشاهیر جهان ۲۱۴؛ مصادر التراث فی المکتبات الخاصه فی الیمن ۱/۲۰۵، ۳۸۵، ۴۴۵؛ معارف (نشریه مرکز نشر دانشگاهی)، ش ۳، آذر اسفند ۱۳۸۱ (ش ۵۷ پیاپی)، ص ۳۴—۱۹۲؛ معجم اعلام المورد ۱۵۷؛ معجم الفلاسفه ۲۳۳؛ معجم المولفین ۲/۵۱۵؛ معجم مولفی الشیعه ۱۱۶؛ مفتاح السعاده ۲/۲۶۱؛ موسوعه اعلام العلماء و الادباء العرب و المسلمین ۵/۱۸۷؛ الموسوعه الذهبیه للعلوم الاسلامیه ۱۲/۱۰۱-۱۰۳؛ الموسوعه المیسره فی تراجم ائمه التفسیر و الاقراء و النحو و اللغه ۲/۱۴۰۷؛ مولفین کتب چاپی فارسی و عربی ۴/۳۷۷-۳۷۹؛ نام نامه موسیقی ایران زمین ۳/۱۴۵؛ نتایج الافکار ۳۶۱؛ نزهت الاخبار ۵۶۹؛ نفحات الانس ۳۸۹؛ هدیه العارفین ۱/۷۲۸.

«علی بن محمد فصیحی استرآبادی»

۰۰۰ — ۵۱۶ه-.ق.

«ابوالحسن علی بن ابی زید» معروف به «ابن ابی زید فصیحی استرآبادی»، عالم، ادیب، استاد و شاعر اواخر قرن پنجم و اوایل قرن ششم ه-. ق. است.

او در «استرآباد» دیده به جهان گشود و در همانجا رشد کرد. تحصیلاتش را در زادگاهش آغاز کرد و پس از پایان بردن مقدمات، به حلقه ی درس عبدالقاهر جرجانی، ادیب بزرگ «جرجان»، و دیگر استادان بزرگ آن سامان، پیوست.

فصیحی پس از چند سال تحصیل، به مراتب علمی بلندی دست یافت و شهرتش از مرزهای «جرجان» و «استرآباد» گذشت.

مدتی در زادگاهش کرسی درس برپا کرد و به تعلیم و تربیت شاگردان پرداخت. آنگاه که مقام رفیع استادی را احراز کرد، به سوی «بغداد» رهسپار شد.

در «بغداد» نیز به تدریس ادامه داد و نزد دانشمندان مذاهب مختلف، نام و اعتبار کسب کرد. به همین جهت پس از فوت «خطیب تبریزی»، استادی و مدرسی مدرسه ی نظامیه را به او واگذار کردند.

استادی در مدارس نظامیه، خصوصاً مدرسه ی نظامیه «بغداد»، نیاز به شرایط علمی، ادبی، اخلاقی و مهارت در تدریس داشت که فصیحی استرآبادی از همه ی آنها برخوردار بود.

اما مدرسه ی نظامیه شرط خاص دیگری نیز داشت. این شرط، پیروی کردن از مذهب «شافعی» بود. شاگردان و استادان مدرسه ی نظامیه باید تابع و پیرو مذهب «شافعی» باشند تا بتوانند از امکانات و محیط علمی آن مدرسه ی بهره ببرند. در غیر

این صورت آنها را بیرون می کردند.

با توجه به تسلط فصیحی بر احکام و آرای فقهی و اصولی مذاهب پنج گانه، تا مدتی کسی از مذهب فصیحی خبر نداشت. اما با گذشت زمان و در پی تعقیب و تجسس هایی، حاکمیت آن عصر، بر فصیحی سوء ظن پیدا کرد و عاقبت به اتهام «تشیع» از آن مدرسه ی اخراج گردید.

پس از فصیحی، «ابومنصور جوالیقی» جایگاه استادی را در مدرسه ی نظامیه اشغال کرد.

فصیحی نه تنها در اثر تنگ نظری های حاکم بر فضای آن روزگار، از تدریس در نظامیه محروم شد، بلکه حقوق و مزایای استادی او در خارج از نظامیه نیز محدود و بلکه قطع شد.

او در خانه و محیط علمی نیز با مشکلات و محدودیت هایی روبرو گردید. با این همه از مذهب خود دست نکشید و با افتخار گفت از سرتا به قدم، پیرو شیعه ی آل محمد (ص) هستم.

این در حالی بود که بسیاری از بزرگان و استادان مذاهب دیگر مثل: «احمد بن علی بن برهان» متوفای ۵۱۸ه-.ق. و «ابوبکر محمد بن یحیی بن مظفر» معروف به «ابن جبیر سلامی» متوفای ۶۳۹ه-.ق. به خاطر کسب اجازه تدریس در نظامیه، از مذهب خود دست کشیده به مذهب «شافعی» گرویدند.

اما شهرت و مهارت فصیحی در تدریس علوم دینی و ادبی، سبب گردید که شاگردان مدرسه ی نظامیه برای استفاده از وی، به منزلش هجوم ببرند.

فصیحی پس از مدتی آنها را قانع کرد که برای حفظ شرایط مدرسه و محروم نشدن از مزایای آنجا، به نزد استاد منصوب پس از وی بروند و از دروس او استفاده کنند.

بعد از آن فصیحی خانه نشین گشت و عزلت گزید. به خاطر همین عزلت گزینی، مورد طعن برخی از معاصران خود واقع شد.

اما فصیحی با سرودن اشعار نغزی پاسخ آنان را داد و حتی «ابن سکره» را که در طعن «شیعه» اشعاری سروده و متعه را حرام اعلام کرده بود، با گفتن اشعاری رد کرد.

سرانجام این دانشمند بزرگ ایرانی در غربت و تنهایی، به سال ۵۱۶ه-.ق. در «بغداد» جان سپرد و هم در آنجا مدفون گشت.

اما به نظر نویسنده ی «تاریخ الکاظمیه»، جنازه ی وی به «کاظمیه» منتقل و در «مشهد» شریف «کاظمین» علیهما السلام به خاک سپرده شد.

درباره ی شهرت وی به فصیحی، گفته اند که به جهت مطالعه زیاد کتاب «فصیح» «ثعلب نحوی» چنین نامیده شد. لیکن به نظر می رسد «فصیحی» تخلّص وی در شعر بود.

گفتنی است که شخصیت دیگری از مردم «جرجان» و «استرآباد» با شهرت یا تخلّص فصیحی وجود دارد که گویا مثنوی «وامق و عذرا» را سروده است. در جای خود به او اشاره خواهد شد.

هم چنین «فضل الله حروفی» را نیز «فصیحی» خوانده اند. برخی گفته اند وی در شعر «فصیحی» تخلّص می کرد. در حالی که

تخلّص مشهور «فضل الله حروفی»، «نعیمی» است.

آثار:

دیوان

مرحوم «آقابزرگ» در «الذریعه»، وی را در زمره ی شاعران آورده و از دیوان یا اشعار او سخن گفته است.

در «ریاض العلما» بخشی از اشعار وی ثبت گردیده است. اینکه دیوان وی تدوین نشده یا مفقود گشته، اطلاع دقیقی در دست نیست. به همین دلیل هیچ نسخه ی خطی از وجود آن گزارش نشده است.

منابع:

اثر آفرینان ۴/۲۸۹؛ اشاره التعیین ۲۲۷؛ اعیان الشیعه ۸/۳۱۳؛ انباه الرواه ۲/۳۰۶؛ بغیه الوعاه ۲/۱۹۷؛ البلغه ۱۵۶؛ تاریخ الکاظمیه ۲۷۷؛ تاسیس الشیعه ۱۱۲؛ جمهره

الخطاطین البغدادیین ۱۹۵؛ دایرهالمعارف تشیع ۲/۱۰۴؛ الذریعه ۹/۸۳۴؛ روضات الجنات ۵/۲۵۱-۲۴۹؛ ریاض العلماء ۴/۲۲۴-۲۲۵؛ ریحانه الادب ۴/۳۴۳؛ شذرات الذهب ۷/۱۲۵-۱۲۶؛ شرح حال علما و ادبای استرآباد (استرآبادنامه) ۱۱۶؛ طبقات اعلام الشیعه (الثقات العیون) ۳/۲۰۳؛ عیون التواریخ ۱۲/۱۵۳؛ فرزانگان مازندران ۱/۲۸۱-۲۸۴؛ فرهنگ بزرگان اسلام و ایران ۳۷۹؛ الکنی و الالقاب ۳/۳۱؛ گنجینه ی دانشمندان ۶/۴۰۸؛ لغت نامه ی دهخدا (ذیل ابوالحسن) ۴۰۶؛ مجالس المومنین ۱/۵۶۴-۵۶۸؛ مدراس نظامیه و تاثیرات علمی و اجتماعی آن ۱۲۵-۱۲۸؛ معجم الادباء ۵/۶۶-۷۵، ۱۹۶۴؛ الموسوعه المیسره فی تراجم ائمه التفسیر و الاقراء و النحو و اللغه ۲/۱۶۷۴؛ نزهه الالباء ۲۷۴؛ الوافی بالوفیات ۲۲/۸۵-۸۶؛ وفیات الاعیان ۳/۳۳۷.

«علی بن محمد بن محمدشریف عربی استرآبادی»

قرن ۱۲ یا ۱۳ ه-.ق.

از شرح احوال، آثار و روزگار «علی بن محمد بن محمدشریف استرآبادی» هیچ اطلاعی نداریم. تنها گزارش از وجود او، خبری است که در فهرست نسخه های خطی کتابخانه ی مجلس شورای اسلامی قابل دسترسی است.

در این فهرست، یک اثر به نام وی ثبت و معرفی شده است که در ذیل توضیح داده می شود.

گفتنی است، پیشتر ذیل مدخل «صدر الدین بن علی بن محمد بن محمدشریف استرآبادی» احتمال نسبت پدر و فرزندی وی با این مدخل داده شده است.

آثار:

دوحه الاردشیریه

این اثر به زبان فارسی و در علم سیاست مدن است. مولف آن را در یک مقدمه و سه مقاله و یک خاتمه تنظیم کرده است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مجلس شورای اسلامی» به شماره ۸۶۰۶ در ۹۵ برگ، کتابت سال ۱۲۵۱ه-.ق. موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

منابع:

فهرست نسخه های خطی کتابخانه ی مجلس شورای اسلامی ۲۸/۱۵۳.

«علی بن محمد مدنی گرگانی»

۱۲۹۰ش./۱۳۳۰ه‍.-ق. — ۰۰۰

«سید علی بن محمد مدنی گرگانی» از دبیران و نویسندگان قرن چهاردهم ه‍.- ق. است.

وی در «گرگان» دیده به جهان گشود و پس از پایان بردن دوره متوسطه، در رشته فیزیک و شیمی به تحصیل ادامه داد و از دانش سرای عالی «تهران» به سال ۱۳۱۰ش. با مدرک لیسانس فارغ التحصیل شد.

پس از آن ضمن تدریس در دبیرستان های «تهران»، به تحقیق و نگارش کتاب نیز همت گماشت.

آثار:

۱. اصول حکمت طبیعی

از جلمه کتاب های درسی برای سطح دبیرستان هاست.

نسخه های خطی:

هیچ گزارشی از نسخ خطی آن در دست نیست.

نسخه های چاپی:

قسمت اول این کتاب درسی، به سال ۱۳۱۷ش. در قطع جیبی در «تهران» به چاپ رسیده است.

۲. فیزیک

این کتاب نیز مانند کتاب قبلی نویسنده، از کتاب های درسی دبیرستانی است.

نسخه های خطی:

هیچ گزارشی از نسخ خطی آن در دست نیست.

نسخه های چاپی:

این اثر نیز در «تهران» چاپ شده است.

منابع:

مولفین کتب چاپی فارسی و عربی ۴/۳۹۶؛ سالنامه دانش سرای عالی تحصیلی سال ۱۳۱۳-۱۳۱۴ ص. ۱۲۴.

«علی بن محمود استرآبادی»

قرن ۸ه-.ق.

همان طور که در شرح حال «عماد الدین علی استرآبادی» گفته شد، زندگی نامه ی این پدر و فرزند، در اثر کمبود منابع، دچار آشفتگی شده و در برخی موارد درهم آمیخته شده است.

اگر این ادعا درست باشد که نام و لقب پدر عما الدین علی نیز مانند خودش عماد الدین علی است، بدین ترتیب اشتباه در بیان شرح حال آنان قدری طبیعی به نظر می رسد. اما باید توجه داشت که در کلیه ی منابعی که اثری به نام عماد الدین علی استرآبادی در قرن نهم ه-. ق. ثبت شده است، اشتباه بوده و همه ی آنها مربوط به تالیفات قرن دهم و یازدهم است.

ظاهراً پدر عماد الدین علی اثری از خود برجای نگذاشته و یا به دست ما نرسیده است؛ زیرا کلیه آثاری که به نام او گزارش شده است، متعلق به فرزندش عماد الدین علی بن عماد الدین علی استرآبادی است.

این احتمال هم وجود دارد که برخی از آثار یاد شده برای عماد الدین علی استرآبادی، متعلق به پدر وی باشد. مانند آنچه در علم منطق نوشته شده است.

اما از آنجا که همه ی این آثار را ذیل نام فرزندش شرح دادیم، در اینجا تکرار نمی کنیم. باید به همه ی نسخه های آثار یاد شده مراجعه و تحقیق لازم را به عمل آورد. اما در حال حاضر چنین اجازه و امکانی برای نگارنده وجود ندارد.

منابع:

تاریخ نظم و نثر در ایران ۱/۲۶۱؛ الذریعه ۳/۳۷۱-۳۷۲؛ ریاض العلماء ۳/۳۷۳-۳۷۴ و ۴/۱۵۳-۱۵۴، ۲۹۷-۲۹۸؛ فهرست نسخه های خطی کتابخانه ی عمومی آیت الله العظمی گلپایگانی ۱/۸۹؛ لغت نامه ی دهخدا (ذیل علی استرآبادی) ۱۳۳؛ معجم مولفی الشیعه ۲۴؛ نشریه دانشگاه تهران ۴/۴۶۱؛ نهضتهای فکری ایرانیان ۱/۳۰۳.

«عمار بن رجاء استرآبادی»

۲۶۷-۰۰۰ه.ق.

«ابویاسر عمار بن رجای تغلبی استرآبادی»، ظاهراً از علما و محدثان «حنبلی» مذهب «جرجان» است.

«سهمی جرجانی در تاریخ جرجان» ، او را شیخِ فاضلِ دین دارِ و ثقه در نقل حدیث توصیف کرده است.

براساس همین گزارش، ابویاسر عمار بن رجا استرآبادی، پس از تحصیل مقدمات، در ۲۸ سالگی رهسپار سفر علمی

شده و از مشایخ حدیث، احادیث نبوی (ص) را شنیده و در کتابی جمع آوری کرده است.

او از «یزید بن هارون»، «محمد بن بشر عبدی»، «زید بن حباب»، «یحیی بن آدم»، «حسین بن علی جعفی»، «معاویه بن هشام» و «عبیدالله بن موسی» حدیث استماع کرد.

هم چنین، «ابونعیم عبدالملک بن محمد بن عدی»، «احمد بن محمد بن مطرف استرآبادی» و «محمد بن حسین ادیب» از او حدیث شنیدند و نقل کردند.

آثار:

المسند الکبیر

این اثر حدیثی، شامل مجموعه احادیثی بود که عمار استرآبادی پس از شنیدن احادیث از شیوخ حدیث، به گردآوری آن همت گماشته بود.

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی به دست نیامد.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

منابع:

تاریخ جرجان سهمی ۵۳۴-۵۳۵؛ تذکره الحفاظ ۲/۵۶۱-۵۶۲؛ الجرح و التعدیل ۶/۳۹۵؛ الدر المنضد فی ذکر اصحاب الامام احمد ۱/۱۴۴؛ علماء الحنابله ۶۷؛ طبقات الحنابله ۱/۲۴۷؛ مختصر النابلسی ۱۸۲؛ المنتظم فی تاریخ الامم و الملوک ۵/۶۱.

«عیسی بن یحیی جرجانی»

۴۰۱-۳۶۱ه-.ق.

«ابوسهل عیسی بن یحیی مسیحی جرجانی»، پزشک، فیلسوف، اخترشناس و ریاضی دان ایرانی، از دانشمندان بلند مرتبه «جرجان» در سده چهارم ه-. ق. است.

از شرح حال و زندگانی وی آگاهی چندانی در دست نیست. همین قدر می دانیم که در «جرجان» متولد شد. درجوانی و پس

از آموختن مقدمات، راهی «بغداد» گردید و به تحصیل ادامه داد. تا در علوم عصر خود صاحب نام و آوازه گشت.

ابوسهل پس از فراگیری پزشکی، نجوم و ریاضیات، «بغداد» را به سوی شمال «ایران» ترک گفت.

از آنجا که ابوسهل کتابی برای «اسپهبد مرزبان بن رستم ابن شروین» - از امیران «آل باوند» - نوشته، می توان گفت که وی زمانی نزد مرزبان که مدتی بر «فریم» و «شهریارکوه» فرمان می راند، به سر برده است. ابوسهل سپس به «گرگانج» رفت و به دربار «ابوعلی مأمون بن محمد خوارزمشاه» راه یافت و به زودی به مقامی بلند رسید. از آنجا که ابوسهل کتاب هایی برای این فرمانروا، ابوالحسن سهیلی (سهلی) - وزیر مأمونیان تا حدود ۴۰۴ه-.ق. و «ابوالعباس مأمون بن مأمون» نوشته است، می توان پنداشت که وی پس از رفتن به «گرگانج»، دست کم تا سال ۴۰۰ه-.ق. در آن شهر و در دربار مأمونیان بوده است.

بنابر روایت نظامی عروضی، ابوسهل به همراه «ابونصر منصور بن عراق»، «بیرونی»، «ابن سینا» و «ابن خمار» در فرمانراویی «مأمون بن مأمون» و وزارت «ابوالحسین سهیلی» در دربار «خوارزمشاه» گرد آمده بودند، تا آنکه «سلطان محمود غزنوی»، «حسین بن علی میکال» را نزد مأمون فرستاد و از وی خواست که آنان را به دربار وی روانه کند. مأمون پیش از پذیرفتن فرستاده ی محمود، موضوع را به

آگـاهی آنـان رسانـد و گفت چون توان سـرپیچی از دسـتور محمود را نـدارد، هر که رفتن به دربـار او را خوش نمی دارد، از «گرگانـج» بگریزد. ابوسـهل و «ابن سـینا» از رفتن به دربار محمود خودداری کردند و از راه بیابان «خوارزم» (قره قوم(رهسـپار سفر شدند. «ابن سـینا» بر پایه ی احکام نجوم پیش بینی کرد که راه گم خواهند کرد و ابوسـهل نیز بر همان اساس گفت که از این سـفر، جان به سـلامت نخواهد برد. سـرانجام آن دو در بیابان سـرگردان شدند. ابوسهل از تشنگی جان سپرد و «ابن سینا» با دشواری فراوان خود را به باورد (ابیورد) رساند و سرانجام به «جرجان» رفت.

«نظامی عروضـی» تأکید کرده است که در این زمان «قابوس وشمگیر»، فرمانروای «جرجان» بوده است. بر پایه ی سخن نظامی، این روی داد به پیش از سال **۴۰۳**ه‍–.ق. باز می گردد.

در هر حال، ابوسـهل – اسـتاد «ابن سینا» – در پزشکی بود. بسیاری او را در پزشکی چیره دست توصیف کرده اند. حتی از «ابن سینا» هم چیره دست تر بود.

در فلسفه و ریاضیات نیز مهارت داشت. «فخر رازی» او را در زمره ی بزرگ ترین فیلسوفان دنیای اسلام آورده است.

«بیهقی» او را در زمره ی مسـیحیان آورده و گفته است که به پرسـتش گـاه هـای مسـیحیان نمی رفت بلکه در خانه عبادت می کرد.

آثار:

۱. آداب صحبه الملوک

نسخه های خطی:

هیچ گزارشی از نسخ خطی آن در دست نیست.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۲. اختصار المجسطی

نسخه های خطی:

هیچ گزارشی از نسخ خطی آن در دست نیست.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۳. ارکان العالم

این رساله که ظاهراً درباره ی هستی و ارکان عالم است، در کتابخانه های کشورهای اسلامی گزارش نشده است. فقط در «کتابخانه ی لیدن» موجود است.

نسخه های خطی:

به گزارش «ویستنفیلد ورهووه»، ۲ نسخه ی خطی از این کتاب در «کتابخانه ی لیدن» نگهداری می شود.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۴. اصناف العلوم الحکمیه

ابوسهل جرجانی این رساله را در بیان انواع و اصناف علوم و دانش ها نگاشته است. باوجود اینکه از سخنان نخستین کتاب مشخص می گردد که ابوسهل این اثر را در پاسخ به خواسته «ابوالحسن سهلی» نوشته است، «ویستنفیلد ورهووه» آن را متعلق به ابوسهل ندانسته و بلکه از آثار «ابوالحسن سهلی» پنداشته است.

ابوسهل در این اثر، نوعی طبقه بندی علوم را ارایه داده است. به گفته ی مترجم آن به انگلیسی، «دیمتری گوتاس»، طبقه بندی ابوسهل این امتیاز را دارد که فهرست نسبتاً کاملی از رئوس مطالب به دست می دهد.

«اصناف العلوم» به زبان عربی نوشته شده و یک مقدمه ی کوتاه فارسی دارد. او در این اثر از طبقه بندی یونانی متاثر

گردیده است. شاید علت این تاثیرپذیری، مطالعات کتاب های یونانی در طب بوده است.

نسخه های خطی:

هیچ گزارشی از نسخ خطی آن در دست نیست.

نسخه های چاپی:

کتاب «اصناف العلوم الحکمیه» به سال ۱۳۷۰ش. در «تهران» به کوشش «محمدتقی دانش پژوه» در مجله تحقیقات اسلامی از صفحه ۲۱۱ تا ۲۲۰ به چاپ رسیده است.

۵. اصول علم النبض

نسخه های خطی:

هیچ گزارشی از نسخ خطی آن در دست نیست.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۶. اظهار حکمه الله تعالی فی خلق الانسان (رساله خلق الانسان) (فوائد الاعضاء)

این رساله از مشهورترین نوشته های ابوسهل است. وی در پیش گفتار گوید: که در این کتاب روش پیشینیان را در نظم مطالب کنار گذاشته و ترتیبی نو برگزیده است.

هم چنین برخی از گفته های آنان را که به موضوع مربوط نبوده، حذف کرده و افزون بر آنچه «جالینوس» و دیگر پیشینیان درباره ی منافع اعضای بدن گفته اند، مطالب فراوان و سودمندی را نیز که خود بدان ها دست یافته، آورده است.

«ابن ابی اصیبعه» این کتاب را از جهت سبک نگارش، درستی و دقت مطالب بسیار ستوده است.

ابوسهل در این رساله، در مورد هر عضو، نخست به بیان ساختمان آن پرداخته و سپس فواید، شکل، جایگاه آن عضو در بدن و عملکرد آن را بیان کرده است.

بخش های نخست کتاب درباره ی قلب و دستگاه تنفس و بخش پایانی درباره ی رحم است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مرکزی دانشگاه تهران» به شماره ۴۴۷ در ۱۸۳ برگ، کتابت به خط نسخ کهن موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی نورعثمانیه» کتابت سده ۸ه‍-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی ملی ملک» «تهران» به شماره ۴۴۴۷ در ۳۲ برگ، کتابت سده ۹ه‍-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه دانشگاه استانبول» موجود است.

۱ نسخه ی خطی در کتابخانه ای در «حلب» موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی گوتا» در ایالت «تورینگن» «آلمان» موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۷. تحقیق امر الوباء و الاحتراز عنه و اصلاحه اذا وقع

این کتاب، رساله ای است در چهار فصل که ابوسهل به تحقیق درباره ی بیماری وبا پرداخته است. وی این کتاب را برای «ابوالعباس مامون بن مامون» نوشته است.

«سزگین» فصل های چهارگانه ی آن را شرح داده است. نسخه های خطی این رساله در کتابخانه های «ایران» گزارش نشده است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی شهید علی» «ترکیه» موجود است.

۱ نسخه ی خطی در کتابخانه ای در «کابل» موجود است.

۱ نسخه ی خطی در کتابخانه ای در «حلب» موجود است.

ص:۴۳۵

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۸. ترجمه ی کتابی درباره ی نفس

نسخه های خطی:

هیچ گزارشی از نسخ خطی آن در دست نیست.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۹. تعبیر الرؤیا

نسخه های خطی:

هیچ گزارشی از نسخ خطی آن در دست نیست.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۱۰. تلخیص الخطب (تلخیط الخطب)

«الخطب» کتابی است که مولف آن ناشناخته است. بنا به گزارشی که «ابواسحاق ابراهیم بن ابوالفضل» معروف به «ابن عسال» از دانشمندان قرن هفتم ه‍- ق.، در کتابش «مجموع اصول الدین و مسموع محصول الیقین» داده است، «ابوسهل» «الخطب» را تلخیص کرده است.

«ابن عسال» در بخش سوم کتاب خود، قسمت هایی از تلخیط الخطب ابوسهل را نقل کرده است.

از مطالعه ی بخش های نقل شده توسط «ابن عسال» می توان پی برد که ابوسهل در علم کلام و اصول دین نیز نظریات ویژه ای داشت.

از آن جمله درباره ی صفاتی مانند: قادر و عالم بودن خداوند متعال، معتقد است که این صفات را باید به صورت مجاز و

استعاره درباره ی خدا به کار برد؛ زیرا ویژگی های این صفات در خداوند متعال آن چنان است که در هیچ موجود دیگری نیست تا بتوان آن را تصور کرد.

نسخه های خطی:

هیچ گزارشی از نسخ خطی آن در دست نیست.

نسخه های چاپی:

بخش های نقل شده ی کتاب ابوسهل، همراه با بخش های دیگر از کتاب ابن عسال، نخستین بار در کتاب «سلك الفصول فی مختص الاصول» در «قاهره» و به سال ۱۹۰۰م. چاپ گردید.

هم چنین «لویس شیخو» این بخش از کتاب ابوسهل را همراه با «شرح ابن عسال» بر آن، تحت عنوان «مقاله فی اقسام الدین» منتشر کرده است.

۱۱. تلخیص السماء و العالم

این رساله در واقع خلاصه ی کتاب «السما و العالم» «ارسطو» است که ابوسهل مسیحی آن را تلخیص کرده است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی لیدن هلند» موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۱۲. التوسط بین ارسطوطالیس و جالینوس فی المحرك الاول

نسخه های خطی:

هیچ گزارشی از نسخ خطی آن در دست نیست.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۱۳. حقیقه سوء المزاج ما هو و کم اصنافه

نسخه های خطی:

هیچ گزارشی از نسخ خطی آن در دست نیست.

ص:۴۳۶

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۱۴. دستور الخط

نسخه های خطی:

هیچ گزارشی از نسخ خطی آن در دست نیست.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

دلاله اللفظ علی المعنی

نسخه های خطی:

هیچ گزارشی از نسخ خطی آن در دست نیست.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۱۵. رساله الادویه

این رساله ی بسیار مختصر در معرفی داروهای گیاهی و ادویه ی مفرده است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مغنیسا (مانیسا) ترکیه» نگهداری می شود.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۱۶. رساله فی ماهیه الجدری و تدبیره

رساله «الجدری» در شناخت و درمان آبله است. ابوسهل این بیماری را بخوبی شناخته و راه درمان آن را بیان کرده است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی شهید علی» موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی حلب» موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۱۷. رسوم الحرکات فی الاشیاء ذوات الوضع

نسخه های خطی:

هیچ گزارشی از نسخ خطی آن در دست نیست.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۱۸. سبب برد ایام العجوز

نسخه های خطی:

هیچ گزارشی از نسخ خطی آن در دست نیست.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۱۹. سکون الارض او حرکتها

نسخه های خطی:

هیچ گزارشی از نسخ خطی آن در دست نیست.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۲۰. الطب الکلی

رساله الطب الکلی، یکی از معروف ترین آثار ابوسهل و از نظر حجم پس از کتاب «المائه» قرار دارد.

در آغاز یکی از نسخه های این کتاب، به تالیف آن برای «ابوالحسن سهیلی» تصریح شده است.

کتاب شامل دو مقاله است: مقاله ی نخست ۳۹ باب دارد و ابوسهل در آن از مبانی عمومی پزشکی همچون فیزیولوژی، بهداشت، خواب و بیداری، تغذیه و غیر آن سخن گفته است.

مقاله دوم ۴۱ باب دارد و دو سوم حجم کتاب را شامل می شود. ابوسهل در این مقاله ابتدا بیماری های مربوط به

اعضای بدن را به ترتیب از بالا به پایین نام برده و سپس نام برخی از بیماری های عمومی بدن، امراض پوست، استخوان، مو و عوارض ناشی از گزش جانوران را ذکر کرده است و سپس در هر بخش به معرفی داروهای ویژه ی این بیماری ها پرداخته و نحوه ی ساخت آنها را بیان کرده است.

از سخنان ابوسهل در مقدمه این کتاب چنین برمی آید که وی مسائل مربوط به شناخت نشانه های بیماری را که کمتر به آن پرداخته است، بیرون از مبحث کتاب خود می شمرده است.

نسخه های خطی:

۲ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مرکزی دانشگاه تهران» به شماره ۱۴۰۹ در ۱۷۹ برگ، کتابت سال ۷۲۷ه-.ق. و شماره ۹/۱۹۸۷ در ۲۶۳ برگ، موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی ملی جمهوری اسلامی ایران» به شماره ۱۵۷۷ در ۹۹، ۱۱۵ برگ، کتابت سال ۱۰۸۵ و ۱۲۷۶ه-.ق. موجود است.

۲ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی موزه ی عراق» به شماره ۵۳۲ در ۴۲۸ برگ، کتابت سال ۱۰۰۱ه-.ق. و شماره ۱۵۶۵ در ۱۸۲ برگ، کتابت سال ۷۱۴ه-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی برلین» موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی رضا رامپور» موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی حلب» موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۲۱. عله التربه التی تستعمل فی احکام النجوم

نسخه های خطی:

هیچ گزارشی از نسخ خطی آن در دست نیست.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۲۲. العلم الطبیعی

کتاب العلم الطبیعی نیز از آثار علمی پژوهشی ابوسهل مسیحی جرجانی است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی عمومی آیت الله حکیم» در «نجف اشرف» به شماره ۲۳۷ در ۴۴ برگ، کتابت سال ۷۱۵ ه-.ق. موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۲۳. الغزلیات الشمسیه

نسخه های خطی:

هیچ گزارشی از نسخ خطی آن در دست نیست.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۲۴. فوائد فی الشعر (فوائد من قول عیسی بن یحیی المسیحی فی الشعر)

همان طور که از نام کتاب می توان حدس زد، درباره ی شعر و نظم، مطالب مفیدی را ذکر کرده است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی بغدادلی وهبی ترکیه» موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۲۵. قوانین الصناعه

نسخه های خطی:

هیچ گزارشی از نسخ خطی آن در دست نیست.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۲۶. کتابی درباره ی نفس

نسخه های خطی:

هیچ گزارشی از نسخ خطی آن در دست نیست.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۲۷. المائه فی صناعه الطب (صد باب) (دیوان طب)

این کتاب مشهورترین و بزرگ ترین نوشته ی ابوسهل جرجانی است. صد باب، در واقع یک دایرهالمعارف بزرگ پزشکی محسوب می گردد.

کتاب المائه، در صد بخش تنظیم شده است. ابوسهل به هر بخش از بخش های صدگانه کتاب یک عنوان و نام انتخاب کرده است. وی درباره ی سبک نگارش و وجه تسمیه ی آن می گوید:

من هر بخش را به گونه ی کتاب جداگانه ای نوشتم تا استفاده از هریک از این بخش ها به شکل مستقل امکان داشته باشد.

در این اثر بر خلاف کتاب «الطب الکلی» مسائل عمومی پزشکی، بیش از دو سوم آن را در برمی گیرد و درباره ی علاج بیماری ها، از برگ ۱۹۹ تا آخر سخن گفته است.

ترتیب بخش درمانی این کتاب نیز مانند مقاله دوم الطب الکلی است. با این تفاوت که در المائه، مباحث درمان برخی از بیماری های عمومی پیش از بخش درمان دردهای مربوط به عضو مشخص آمده است.

ابوسهل در المائه نیز به ذکر آثار و نحوه ی ترکیب داروها پرداخته و به بخش شناسایی و شرح نشانه های بیماری بسیار کم توجه کرده است.

بر این کتاب حاشیه ها و تعلیقاتی نیز نوشته اند. برخی از آنها بدین شرح هستند:

حاشیه ی «ابن تلمیذ» پزشک نامدار با عنوان «الحواشی علی کتاب المائه» و تعلیق وی با عنوان «تعالیق استخرجها من الکتاب المائه للمسیحی»، حاشیه ی «نعمان بن ابی الرضا اسرائیلی» به نام «الحواشی النعمانیه و المقاصد الطبیه» که در ۱۹۵۹م. به کوشش «قدری شرفی» در «حیدرآباد دکن» به چاپ رسید.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی نور عثمانیه» به شماره ۳۵۵۷ نگهداری می شود که کهن ترین نسخه ی این کتاب محسوب می گردد.

گویا کتابت این نسخه به زمان حیات مولف بازمی گردد. نسخه دارای ۴۰ کتاب از ۱۰۰ کتاب مولف را داراست و مرتب نیست.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی خانقاه احمدیه» «شیراز»، کتابت سده ۶ و ۷ه‍-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی بادلین» کتابت سال ۵۹۲ه‍-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مغنیسا (مانیسا) ترکیه» به شماره ۱۷۹۶ کتابت سال ۶۷۳ه‍-.ق.، شامل کتاب های ۵۷ تا ۱۰۰، موجود است.

۳ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مجلس شورای اسلامی» به شماره ۱/۶۳۹۲ در ۴۵۷ صفحه، کتابت سده ۱۳ه‍-.ق.، ۱/۱۷۵ در ۲۵۶ برگ، کتابت سده ۱۱ه‍-.ق. و شماره ۱/۶۳۳۵ در ۵۰۲ صفحه، کتابت سال ۶۴۳ه‍-.ق.، گویا استنساخ شده از روی نسخه ی اصل مولف توسط «ابن ملکا»، موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی ملی ملک» «تهران» به شماره

۴۵۵۲ در ۲۹۹ برگ، کتابت سده ۱۱ه-.ق. موجود است.

۲ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی دایرهالمعارف بزرگ اسلامی تهران» به شماره ۲/۱۲۲۱۲۱ در ۳۸۶ برگ و شماره ۲/۲۱۶ در ۳۸ برگ موجود است.

۲ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مرکزی دانشگاه تهران» به شماره ۲۰۰۶ در ۱۱۷ برگ، کتابت سال ۹۰۳ه-.ق. و شماره ۴۴۹ در ۸۷ برگ موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آیت الله العظمی مرعشی نجفی (ره)» به شماره ۵۹۴۶ در ۲۰ برگ، کتابت سال ۷۰۵ یا ۵۰۷ه-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی ملی جمهوری اسلامی ایران» به شماره ۲۰۷۱/ع در ۲۶۴ برگ، کتابت سال ۱۳۲۳ه-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی دکتر داوود چلبی» وابسته به «کتابخانه ی عمومی اوقاف موصل» به شماره ۲۳/۶ در ۲۹۱ برگ موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آستان قدس رضوی (ع)» به شماره ۵۱۱۵ در ۲۸۷ برگ موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی جامعه القرويين» «فاس» به شماره ۸۰/۴۰۹ در ۱۷۱ برگ موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی دارالکتب الظاهریه» «دمشق» به شماره ۹۰۸۷ در ۲۷۱ برگ موجود است.

۳ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی موزه ی عراق» به شماره ۳۲۶۵۲ در ۲۷۱ برگ، شماره ۹۹۷۰ در ۳۵۸ صفحه و شماره ۲۱۶۶۵ در ۲۰۶ صفحه موجود است.

نسخه های چاپی:

کتاب مائه بارها چاپ شده است. حداقل دو چاپ از آن یکی در «دمشق» توسط المعهد الفرنسی بدمشق به سال ۲۰۰۰م. در ۲ جلد چاپ شده است.

چاپ دیگر آن در «جبیل» توسط دار و مکتبه بیبلیون، به سال ۲۰۰۴م. در ۲۷۳ صفحه چاپ شده است.

۲۸. مبادی الموجودات الطبیعیه

این اثر علمی را ابوسهل جرجانی در شناخت مبادی موجودات طبیعی نوشته است.

بحث و جست جو از آغاز و آفرینش و چرایی و چیستی موجودات طبیعی، دانشی است که بشر امروزی در پی پاسخ به آن آزمایش ها و تجارب زیادی را با استفاده از امکانات فراوان انجام داده و هنوز به نتیجه ی قطعی نرسیده است. باوجود این ابوسهل جرجانی در بیش از هزار سال پیش، درباره ی آن سخن گفته است.

همان طور که «ابن سینا» در بیش از هزار سال پیش، راجع به شبیه سازی و عمل لقاح خارج از رحم مادر سخن گفته و مدعی شده است که پیش از او عملی گردیده است.

«بروکلمان» یک جا این اثر را به «ابوسهل جرجانی» نسبت داده و یک جای دیگر به اشتباه به «فارابی» نسبت داده است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی لیدن هلند» موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۲۹. مبادی الهندسه

نسخه های خطی:

هیچ گزارشی از نسخ خطی آن در دست نیست.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۳۰. المسائل

المسائل اثری است که به ابوسهل نسبت داده شده است. اما از موضوع و محتوای آن مانند نسخه های خطی، اطلاعی در دست نیست.

نسخه های خطی:

هیچ گزارشی از نسخ خطی آن در دست نیست.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۳۱. النرجسیه

نسخه های خطی:

هیچ گزارشی از نسخ خطی آن در دست نیست.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۳۲. نوادر الحکماء

ابوسهل مسیحی جرجانی این اثر را برای «اسپهبد مرزبان بن رستم بن شروین» نگاشته است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی از این رساله در «کتابخانه دانشگاه استانبول» موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

منابع:

الآثار الباقیه ۶۳؛ اثر آفرینان ۱/۱۷۱؛ ایرانیکا ۱/۷۴۸-۷۴۹؛ تاریخ ادبیات در ایران، صفا ۱/۳۴۶؛ تاریخ الادب الجغرافی العربی ۱/۲۴۶؛ تاریخ الحکماء ۴۰۸، ۴۱۴، ۴۱۷؛ تاریخ علوم و فلسفه ایرانی ۵۲۵؛ تاریخ فلاسفه ایرانی ۳۳۸؛ تاریخ مختصر الدول ۳۳۰؛ تاریخ نگارستان ۱۱۴-۱۱۵؛ تاریخ نهضتهای فکری ایرانیان؛ تتمه صوان الحکمه ۱۲، ۴۰، ۴۵، ۸۸-۹۰؛ تحدیدنهایات الاماکن ۵۳ ، ۱۳۷؛ چهار مقاله نظامی ۱۱۸-۱۲۱؛ حبیب السیر ۲/۴۴۴؛ دایرهالمعارف بزرگ اسلامی ۵/۵۷۴-۵۷۹؛ دایرهالمعارف دانش و هنر ۱۲۷۰؛ دایرهالمعارف مصور پیمان ۸۶۶؛ روضه الصفا ۷/۴۶۵-۴۶۶؛ ریحانه الادب ۷/۱۴۸؛ سه حکیم مسلمان ۲۸؛ عیون الانباء ۱/۲۷۶، ۳۲۷-۳۲۸ و ۲/۳، ۱۹؛ فردوس الحکمه فی الطب ۳۲؛ فرهنگ نام آوران خراسان ۳۲؛ فصل در معرفت نور ۱۹۸؛ کارنامه بزرگان ایران ۱۷۳؛ کامل الصناعه الطبیه ۱/۵؛ کشف الظنون ۲/۱۵۷۶؛ لغت نامه ی دهخدا (ذیل ابوسهل) ۵۳۲؛ محبوب القلوب ۲۵۷-۲۵۸؛ مراغه در سیر تاریخ ۳۲۸؛ مسالک الابصار ۹/۲۵۵؛ معجم العلماء العرب

۱/۱۸۸؛ معجم المولفین ۲/۵۹۹؛ مناظرات ۲۱؛ موسوعه علماء الطب ۶۴؛ موسوعوه اعلام العلماء و الادباء العرب و المسلمین ۵/۱۸۴؛ نامه دانشوران ناصری ۱/۵۷؛ نزهه الارواح ۳۸۳-۳۸۴؛ نوادر المخطوطات العربیه فی مکتبات ترکیا ۲/۴۲۴-۴۲۵؛

«عیوقی دهستانی (مجد الدین عیوق)»

قرن ۶ه‍-.ق.

از نام، شرح احوال، ولادت و وفات عیوقی هیچ اطلاعی در دست نیست. آنچه مسلم است، شاعری از «دهستان» «مازندران» بود. گویا در دربار «سلطان محمود غزنوی» حضور داشت.

اختلاف فراوانی که در نام، نسب، و زمان عیوقی میان تذکره نویسان وجود دارد، مانع از تبیین درست زندگی نامه ی وی می گردد.

هرچند عیوقی با داستان «ورقه و گلشاه»، شناخته می شود، لیکن مثنوی دیگری در بحر رمل مسدس و قصایدی دارد که ظاهراً برجای نمانده یا نسخه های آنها شناخته نشده است.

آثار:

۱. دیوان

ظاهراً از این دیوان فقط یک اثر با عنوان «ورقه و گلشاه» برجای مانده است.

نسخه های خطی:

هیچ گزارشی از نسخ خطی آن در دست نیست.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۲. مثنوی ورقه و گلشاه

«ورقه و گلشاه» از داستان های عشقی است. اصل آن عربی و «ورقه» نام پسر رئیس قبیله ی «بنی شیبه» است. «گلشاه» نیز دختر عموی او بود. گویا آن دو طی حوادثی، ناکام درگذشتند.

شایان ذکر است، «ورقه و گلشاه» شباهت زیادی به داستان کهن «عروه و عفرا» دارد. این داستان در قرن چهارم هجری شهرت داشت.

پیش از آن «ابوحرزه جریر» متوفای ۱۱۰ه-.ق.، آن را از متون عربی کهن به نظم درآورده بود.

«مسعودی» در «مروج الذهب» نیز به این داستان اشاره کرده است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی از این اثر را دکتر «احمد آتش»، استاد دانشگاه «استانبول»، ظاهراً در کتابخانه ی «توب قاپوسرای» «ترکیه» به دست آورده است. شاید شماره ی این نسخه ۸۴۱ باشد.

به نظر می رسد این نسخه همان نسخه ی «یوسف مداح» است که به زبان ترکی ترجمه شده و یک بار دیگر توسط همان مترجم به فارسی نگاشته شده است.

نخستین بار کسی که از روی آن، نسخه ی دیگر برداشت، «عباس اقبال آشتیانی» بود. این نسخه، با سه یادداشت از استاد «بدیع الزمان فروزانفر» همراه است و در «کتابخانه ی مرکزی دانشگاه تهران» نگهداری می شود.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی دانشگاه لاهور» گزارش شده است. این نسخه در ۱۳۸ برگ، کتابت شده و سال ۱۲۲۹ه-.ق. در «کابل» استنساخ گردیده است.

از ۱ نسخه ی خطی در نشریه نسخه ی های خطی کتابخانه ی مرکزی دانشگاه «تهران» گزارش داده شده است. گویا این نسخه در کتابخانه ی دکتر «مهدی محقق» موجود است.

این نسخه در ۱۴۹ برگ استنساخ و تصحیح شده است. اما مشخص نیست که از روی کدام نسخه استنساخ و تصحیح گردیده است.

نسخه ای از ورقه و گلشاه که توسط «عبدالمومن محمد خویی» کتابت و با ۷۱ لوح تصویر، نقاشی و صحنه آرایی شده است، نیز وجود دارد. این نسخه یکی از کهن ترین نسخه های خطی مصور است.

نسخه های چاپی:

نخستین بار دکتر «ذبیح الله صفا» آن را تصحیح و در سال ۱۳۴۳ش. از طریق انتشارات دانشگاه «تهران»، در ۱۳۵ صفحه وزیری همراه با تصاویر، منتشر کرد.

این چاپ به سال ۱۳۶۲ش. در «تهران» و در ۱۷۵ صفحه تجدید چاپ گردید.

داستان ورقه و گلشاه، به زبان ترکی جغتایی و ترکی «عثمانی» ترجمه شده است.

یکی از این ترجمه ها با عنوان «حکایه عجیبه» به سال ۱۳۲۴ش. توسط «ملا عبدالله بن میر کریم» در «تاشکند» به صورت چاپ سنگی منتشر شده است.

شاید قدیم ترین ترجمه به زبان ترکی را، «یوسف مداح»، شاعر آذری، به سال ۷۷۰ه‍.ق. انجام داده است.

ترجمه ی «یوسف مداح»، به زبان انگلیسی ترجمه گردیده و به سال ۱۹۷۶م. در «لیدن»، به کوشش «گریس مارتین اسمیت»، همراه با اصل ترکی آن چاپ شده است.

در قرن نهم ه‍- . ق.، «مسترلی دیاعی»، انشای مجددی از آن را پدید آورد.

دکتر «احمد آتش» اصرار دارد که داستان فرانسوی «فلوور وبلانشفلر» متاثر از داستان ورقه و گلشاه است. دکتر «ذبیح الله صفا» این نظر را تایید کرده است.

«الساندر بومباچی»، استاد زبان و ادبیات ترکی در «موسسه دانشگاهی ناپل» و خاورشناس متوفای ۱۹۷۹م. در این اواخر، حین تحقیق در ترجمه ترکی «مداح»، تائید کرده است که منبع داستان فرانسوی، همان منبعی بوده است که آتش ذکر نموده است.

گفته می شود: یک نسخه ی دیگر در سده یازدهم هجری برابر با قرن هفدهم میلادی در «آذربایجان» به زبان ترکی ترجمه وبه «شاه عباس صفوی» اهدا گردید.

آقای «اسدالله سورن ملکیان شیروانی»، استاد و مدیر پژوهش در مرکز ملی تحقیقات علمی(CNRS) متن ورقه و گلشاه را به فرانسه ترجمه کرده و با مقایسه ی تصاویر هنری آن، در مجله ی هنرهای آسیایی به معرفی پرداخته است.

منابع:

تاریخ ادبیات ترک، بومباچی ۲۴۹؛ تاریخ ادبیات در ایران، صفا ۱/۶۰۱-۶۰۳ و ۲/۳۶۰-۳۶۱؛ تاریخ نظم و نثر در ایران ۱/۹۵؛ الذریعه ۳/۷۸۱-۷۸۲؛ فرهنگ سخنوران ۴۱۳؛ گلزار جاویدان ۳/۱۲۳۰؛ لباب الالباب ۴۹۴-۴۹۵؛ لغت نامه ی دهخدا (ذیل عیوقی) ۴۹۰؛ مجله دانشکده ی ادبیات دانشگاه تهران (۱-۴) : ۱-۱۳؛ مجله هنرهای آسیایی ۲۲ / ۸-۱۰۳؛ مجمع الفصحاء ۳/۱۲۴۰.

ف

«فاطمه (بی بی فاطمه) بنت محمدباقر استرآبادی»

(بی بی خانم استرآبادی)/ ۱۲۷۲ه‍-.ق. — ۰۰۰

بـانو «بی بی فـاطمه» یکی از نخستین زنـانی است که بـا قلم، برابر تبعیضـخواهی مردان ایسـتاد و از هویت زن، با تکیه بر آموزه های دینی و فرهنگی دفاع کرد.

نیز، شاید او نخستین زنی است که مدرسهی دخترانه تاسیس و به مدیریت آن همت گماشت. بی بی خانم نخستین زنی بود که در نشـریات رسـمی کشـور مقـاله نـوشت و از عملکرد خـود دفـاع نمـود. این مقـاله در بیست و هفتم ربیع الاـول ۱۳۲۵ش. در روزنامه ی «تمدن» به چاپ رسید.

بیبی خانم زنی تحصـیل کرده، فاضل و در زمره ی خوش نویسان به شمار می رفت. پدرش «محمدباقر خان» رئیس ایل «انزاب» و مادرش «خـدیجه»، دختر «حاج ملا کاظم مجتهـد مازندرانی» بود؛ چون در دربار «ناصـر الدین شاه» به زنان درس می گفت، ملاباجی نامیده می شد.

بی بی فـاطمه، در «نوکنـده» «استرآبـاد» دیـده به جهان گشود و در «تهران» پرورش یافت؛ چون به ۲۲ سالگی رسید، با «موسی خان وزیری» از مهاجران قفقازی، ازدواج کرد. حاصل این ازدواج تولد هفت فرزند بود.

بی بی فـاطمه کتابی با عنوان «معایب الرجال» نوشت. آنچه در علت نوشـتن معایب الرجال گفته شـده، اینکه: شـخص مجهولی (احتمالاًـ از شاهزادگان قاجار)، کتابی با عنوان «تادیب النسوان» به سال ۱۲۸۸ه‍-.ق. نوشت. او در رساله ی کوچکش، دیدگاه اسلام و غرب را دربارهی زن مخلوط کرده و از نگاه خود به تحلیل اخلاق و رفتار زنان پرداخته بود. اما نام کتاب را ناشیانه از «تادیب النسوان» «عبید زاکانی» تقلید و مطالبش را با ناپختگی و آمیخته به توهین تقریر نموده بود.

بیبی فـاطمه کتـاب را خوانـده و بـا نوشـتن «معـایب الرجال» به طور غیر مسـتقیم، به آن پاسـخ داد. او به حق گفته است: «نه هر مردی از هر زنی فزون تر است و نه هر زنی از هر مردی فروتر»

«انواع و اقسام از خواص و عوام زن و مرد خوب و بـد هر دو می باشـند، صـفات حمیـده و رذیله از همه قسم مشاهده می شود. اگر بایـد تربیت بشونـد بایـد همه را بنماینـد. و تربیت هم موقوف به تمام قوانین تمـدن و تـدین ملیه و دولتیه و شـرعیه و عرفیه کشوریه و لشکریه می باشد.»

آثار:

معایب الرجال

کتـاب بی بی خـانم استرآبـادی در دو بخش است. در بخش نخست، جواب ده فصـل «تأدیب النسوان» را داده و در بخش دوم «معایب الرجال» را در چند مجلس تدوین کرده است.

کتـاب «معـایب الرجـال» از دو جهت حایز توجه است. نخست شـیوهی بیان آن که با شوخ طبعی و قلم طنز همراه است. نکتهی دوم، توجه دادن مردان به اینکه چون عمل یک عـده مرد نمیتوانـد جامعهی مردان را متصف به صـفات رذیلهی آن عـده کند، عمل یک عده زن هم بازگو کننده ی جامعهی زنان نیست.

برای آشنایی با قلم او، چند سطر از متن کتاب را، آنجا که از مجلس قمار مردان انتقاد میکند، نقل میکنیم:

«چون شطرنج بازی مشکل است، دو حریف دانا و اتاق تنها میخواهد. تخته نرد هم مشکل است، چون بُرد حریف به آمدن طاس است. چنان که گفتهاند طاس اگر نیک نشیند همه کس نراد است. پس آن گروه نسناس میشوند مایل آس ناس. دستهای سرگرم ترن زدن، جمعی مشغول گنجفه بازی کردن، به قسمی که تا بعد از زوال فرصت بول کردن و غذا خوردن نمیکنند.»

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی ملی ملک» «تهران» به شماره ۶۹۲۷ در ۱۴۹ برگ، کتابت سال ۱۳۱۴ه-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مجلس شورای اسلامی» موجود است.

نسخه های چاپی:

اثر انتقادی بی بی استرآبادی، در سال ۱۳۷۱ش. برابر با ۱۹۹۲م. همراه با کتاب «تادیب النسوان» در «نیویورک آمریکا» به چاپ رسید. این چاپ به کوشش «حسن جوادی» و «منیژه مرعشی»، از سوی کانون پژوهش تاریخ زنان «ایران» منتشر گردید.

سال بعد (۱۹۹۳م.) نشر باران در «سوئد»، با ویرایش «افسانه نجم آبادی»، به انتشار آن دست زد.

کتاب «معایب الرجال» نقد نیز شده است. نقدها در نشریات ایرانی و خارجی، از جمله در «پاریس» و «سوئد» منتشر شده است.

منابع:

اولین زنان ۵۱؛ دانشنامه زنان فرهنگساز ایران و جهان ۱/۴۹۵؛ زنان خوش نویس درتمدن اسلام ۱۱۵؛ زنان نامی در تاریخ، فرهنگ و تمدن اسلامی ۴۴۴؛ کارنمای زنان کارای ایران از دیروز تا امروز ۱۱؛ مشاهیر زنان ایرانی و پارسی گوی از آغاز تا مشروطه ۳۴؛ هم چنین بنگرید به: زنان طناز و نخستین زن طنزنویس ایرانی، نوشته ی عمران صلاحی و بی بی خانم استرآبادی و افضل وزیری، نوشته ی افسانه نجم آبادی.

«فتح بن یزید جرجانی»

قرن ۳ ه-.ق.

«ابوعبدالله» یا «ابوعبیدالله فتح بن یزید جرجانی»، از محدثان و راویان ایرانی تبار و «شیعه» مذهب در قرن سوم ه-. ق. است.

رجال شناسان او را در شمار اصحاب امام رضا (ع) و امام هادی (ع) محسوب و احادیثی در توحید، فقه و معارف اسلامی از وی نقل کرده اند.

«احمد بن محمد بن خالد برقی» و «مختار بن محمد بن مختار همدانی» و «عبدالله بن حسن علوی» از او حدیث نقل می کنند.

مجموع احادیث نقل شده از وی حدود ۱۷ حدیث است. با این وجود، احادیث وی، متنوع و در موضوعات مختلف است. به عنوان نمونه: در حدیث مفصلی اعتراف می کند که به تصورش امام (ع) نیازی به خوردن و آشامیدن ندارد. از این رو سوال می کند و امام (ع) او را با سخنانی روشن راهنمایی می نماید.

فتح بن یزید در «خراسان» می زیست و از محتوای برخی از روایات منقول از وی چنین برمی آید که در سفر حج حضرت امام هادی (ع) را ملاقات کرده است.

آثار:

مسائل الفتح بن یزید

«آقابزرگ» در «الذریعه» می نویسد: «رواه عنه النجاشی باسناده الیه»

«شیخ طوسی» دو مورد، در «رجال» و «فهرست» خویش از وی یاد کرده است.

شیخ صدوق نیز احادیثی از فتح بن یزید نقل کرده است.

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی به دست نیامد.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

منابع:

اتقان المقال فی احوال الرجال ۳۳۴؛ بهجه المقال فی شرح زبده الرجال ۷/۴۴۱؛ تفسیر عیاشی ۱/۱۱۱؛ تنقیح المقال ۲/۳؛ التوحید ۵۶، ۱۸۵، ۲۸۳؛ توضیح الاشتباه و الاشکال ۲۴۵؛ جامع الرواه ۲/۱، ۲؛ الجامع فی الرجال ۲/۶۰۹؛ الخصال ۴۵۰؛ خلاصه الاقوال علامه حلی ۳۸۸؛ دایرهالمعارف تشیع ۱۲/۲۱۰-۲۱۱؛ الذریعه ۲۰/۳۶۱؛ رجال ابن داوود ۴۹۲؛ رجال ابن غضایری ۱۲؛ رجال برقی ۶۰؛ رجال طوسی ۴۲۰، ۴۹۰؛ رجال علامه حلی ۲۴۷؛رجال نجاشی ۸۶؛ صحیفه الصفا ۱۱۶؛ عوالم العلوم و المعارف ۲۴/۷۳۷؛ عیون اخبار الرضا ۲۵۴؛ فهرست طوسی ۱۲۶؛ قاموس الرجال ۷/۳۰۰-۳۰۱؛ کافی کلینی ۱/۱۱۹؛ مجمع الرجال ۵/۱۲-۱۳؛ مختصر المقال فی معرفه الرجال ۵۵؛ مستدرک الوسائل ۲۶/۲۹۴؛ مستدرکات علم الرجال ۶/۱۹۲؛ مسند الامام الکاظم (ع) ۳/۴۹۰؛ مشیخه التهذیب ۲۴/۲۴۹؛ معالم العلماء ۹۲؛ معجم رجال الحدیث ۱۳/۲۶۸؛ معجم رجال الحدیث و ثقاته ۵/۲۵۴۶؛ المعجم الموحد لاعلام الصول الرجالیه ۲/۱۸۵؛ المعین علی معجم رجال الحدیث ۱/۳۶۸؛ المفید من معجم رجال الحدیث ۴۵۳؛ منتهی المقال ۵/۱۸۶؛ منهج المقال ۲۵۸؛ موسوعه طبقات الفقهاء ۳/۴۲۷-۴۲۹؛ نخبه المقال فی تمییز الاسناد و الرجال ۲۳۴؛ نقد الرجال ۴/۱۲ و ۵/۱۸۱؛ الوجیزه ۱۶۰.

«فخر الدین اسعد گرگانی»

۰۰۰ — بعد ۴۴۶ه-.ق.

«فخر الدین اسعد گرگانی»، شاعر و داستان سرای قرن پنجم ه‍ـ. ق.، از نخستین ادبای فارسی سرای «جرجان» است.

از شرح زندگانی، زمان و مکان تولد و روی دادهای دوران حیات شاعر هیچ مطلبی در منابع وجود ندارد.

باتوجه به شهرتش به «گرگان»، همه بدون استثنا، شاعر را از مردم «گرگان» و خاندانش را گرگانی دانسته اند. همین شهرت سبب شده که برخی تولد و وفات وی را به «گرگان» زمین منسوب کنند.

اما برخی دیگر تولد وی را به «ملایر» نسبت می دهند. آنان به جهت آنکه شاعر از دژ «گوراب» سخن رانده است، وی را به روستای «کَرکان» در ده کیلومتری «گوراب ملایر» منسوب داشته اند.

به اعتقاد این دسته، «گرکان» یا «کرکان»، با گذشت زمان و به دلیل شهرت «گرگان»، به گرگانی تبدیل شده و وی به آن شهر بزرگ مشهور گشته است.

«گرکان» از توابع «آشتیان» در استان مرکزی، «اراک»، روستایی است که در گذشته های دور نام و شهرتی نداشت. در قرن ۱۳ و ۱۴ه‍ـ.ق. برخی بزرگان و خاندان «قریب»، سبب شهرت آن شدند.

به هر روی، از فخر الـدین اسـعد گرگانی جز آنچه معاصـر «سـلطان ابوطالب طغرل بیک بن میکائیل بن سـلجوق» (۴۲۹-۴۵۵) بود، چیز دیگری نمی دانیم.

هم چنین می دانیم که او همراه «طغرل بیک»، به «اصـفهان» رفت و درفتـح آن حضور داشت. پس از آن در «اصـفهان» زیست. شاید در اواخر عهد «طغرل سلجوقی» تن به خاک سپرد.

«حاجی خلیفه» در «کشف الظنون» او را به «فخری گرگانی» متخلّص کرده است. لیکن خود فخر الدین اسعد گرگانی، در هیچ جا از این تخلّص سخنی به میان نیاورده است.

مذهب فخر الدین، «معتزلی» و به ادعای «دایرهالمعارف تشیع»، شاید «شیعه» مذهب بود.

از سخنان و اشعار او در ویس و رامین، به گستره ی دانش و آگاهی هایش از فلسفه و علوم، نجوم، ادبیات عربی و خط پهلوی می توان پی برد.

او با سـرودن مثنوی «ویس و رامین»، سـبک و شیوهی خاصی در شعر و ادب فارسی از خود به یادگار نهاد که شعرای بعدی از آن تاثیر پذیرفته و داستانهای عشقی متعددی را برهمان سبک سرودند.

شـاعر در این اثرِ داسـتانی، از لغـات مهجور عربی دوری گزیـده و بـا زبـان ساده، مطالب خود را بیان کرده است. اما او اصـرار ندارد که فارسی سره بسراید. بلکه در هرجا که لازم بود، از کلمات عربی هم بهره برده است.

هنر فخر الـدین اسـعد گرگـانی این است که دقیقـترین احساسـات عاشـقانه را - که به وصف در نیایـد - بـا عبـاراتی شـیرین و شورانگیز به زبان آورده است.

آثار:

۱. مثنوی ویس و رامین

این مثنـوی بیش از هشت هزار بیت است. به عبـارتی پس از «گشـتاسب نـامه»ی «دقیقی» و «شـاه نـامه»ی «فردوسـی»، سومین و کامل ترین مثنوی فارسی است که در دست داریم.

داسـتان ویس و رامین، را فخر الدین اسـعد گرگانی، چنان شـیوا به نظم درآورده است که بر همه ی مثنوی های عشقی پیش و پس از خود سایه افکنده است.

هر چند محتوای داسـتان دور از مواضع شـرعی و اخلاقی ایرانیان و مسـلمانان است، اما از نظر هنر شـعری و توصـیف لحظه ها، احساسات، عواطف و نگاه های هنرمندانه، این مثنوی در اوج هنرنمایی است.

شاعر در توصیف مناظر حسی هم بسیار تواناست. عنان سخن از دست نمیدهد و تصویری روشن از منظرهی مورد داستان در اختیار خواننده قرار میدهد.

به نظر سخنسنجانِ دقیق، وصف او از شب آنقدر استادانه و محکم است که شاعرانی چون «نظامی» از او تقلید کرده و در داستانهای منظوم خود از روش فخر الدین پیروی کردهاند.

وی از انواع تشبیه و استعاره هم بهره برده و نظمی دلنشین پرداخته است. هم چنین مثلهای رایج فارسی را از شعر شاعران پیشین اقتباس یا خود به نظم آورده است. یک نمونه از این مثلها چنین است:

تو چون طبلی که بانگت سهمناکست

ولیکن در میانت باد پاکست

فخر الدین از ضرب المثلهای فراوان استفاده کرده و شعر خود را جذابتر نموده است. نمونه:

هر آن کهتر که با مهتر ستیزد

چنان افتد که هرگز برنخیزد

تمثیلهای زیبا نیز بکار برده است. نمونه:

هوا چون آتشست و سرزنش باد

چه سازد باد چون در آتش افتاد

خرد را می بپوشد دیده را خواب

گنه را عذر شوید جامه را آب

یکی از ویژگیهای مثنوی ویس و رامین، توالی منطقی حوادث داستان مانند حلقه های زنجیر است که خواننده را با شیفتگی به دنبال خود میکشد. نیز دوری جستن شاعر از عشق افلاطونی و وصف عشق جسمانی با تفکر خاکی، موجب شده است که داستان طبیعی و امروزی جلوه کند. اما آنچه از نظر تاثیر در ادب فارسی گفتنی است، اینکه وزن منظومهی ویس و رامین چنان در دل شاعران پس از فخر الدین نشسته است که بسیاری از آن ها، مثنوی های خود را بر این وزن سرودهاند.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی از این رساله در «کتابخانه دانشگاه استانبول» موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی ملی ملک» «تهران» به شماره ۴/۵۶۱۱ در ۱۹۷ برگ، کتابت سده ۱۲ه-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی عمومی بایزید استانبول» به شماره ۵۴۱۱ در ۲۹۵ برگ موجود است. این نسخه ظاهراً کامل ترین و بهترین نسخه ی خطی ویس و رامین است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی الف. شپرنگر» در «کلکته ی هند» موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی عمومی برلین» موجود است. این نسخه به احتمال زیاد رونوشتی از نسخه ی «هند» است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی بادلین آکسفورد» موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی ملی پاریس» موجود است.

نسخه های چاپی:

شاید نخستین چاپ مثنوی ویس و رامین، در «کالج پریس»«کلکته» به سال ۱۸۶۵م. در ۴۰۰ صفحه و به اهتمام «کاپیتان صاحب» انجام گرفت.

نسخه ی خطی چاپ «کلکته»، بسیار ناخوانا و دارای اشکالات بود که ناشر آن «ناسولیس» چاره ای از انتشار مغلوط آن نداشت.

پس از او نسخه های دیگری در کتابخانه های «برلین»، «بادلین»، «ملی پاریس» و «بایزید» «استانبول» شناسایی شد و چاپ های بهتری عرضه گردید.

یکی از این چاپ های مهذب، چاپ سال ۱۳۱۴ش. به اهتمام و تصحیح «مجتبی مینوی» در «تهران» است.

او به حق بیشترین زحمت را برای احیای این مثنوی برخود تحمیل کرد.

پس از «مینوی»، «محمدجعفر محجوب» همتی کرد و با مقایسه ی چاپ «کلکته» و «تهران»، چاپ کامل تری از ویس و رامین را به سال ۱۳۳۷ش. در چاپخانه بهمن نو «تهران» به انجام رساند که دارای مقدمه طولانی، حواشی و تعلیقات فراوان و فرهنگ واژه ها بود.

۲. مثنوی ساقی نامه و مغنی نامه

گذشته از مثنوی ویس و رامین، مثنوی ها و اشعاری برجای مانده است که به صورت کامل و یک کتاب نیست.

بی تردید این اشعار و مثنوی ها در حوادث زمان دچار

آسیب گشته و جز اندکی از آنها نمانده است. از این رو نسخه های خطی یا گزارش های چاپی ندارد.

منابع:

آتشکده ی آذر ۲/۸۰۴-۸۰۵؛ اثرآفرینان ۴/۲۶۵؛ اطلاعـات عمومی یا دایرهالمعارف ۲۳۳؛ امتحان الفضلاء ۱/۱۲۲ و ۲/۸۹؛ با کاروان حله ۶۹-۸۳؛ بهارستان ۱۱۱؛ تاریخ ادبیات ایران از فردوسی تا سعدی ۴۱۲-۴۱۵؛ تاریخ ادبیات در ایران، صفا ۲/۳۷۰-۳۷۷؛ تاریخ گزیده ۸۲۴؛ تاریخ نظم و نثر در ایران ۱/۵۱-۵۲؛ تذکره ی میخانه ۱۴، ۱۵، ۱۶، ۱۷؛ ترجمه مجالس النفائس ۳۳۳؛ دایرهالمعـارف مصور پیمان ۷۷؛ دایرهالمعارف تشیع ۱۲/۲۲۲-۲۲۳؛ دایرهالمعـارف فارسـی دکتر مصاحب ۲/۱۸۴۶؛ دویست سخنور نظمی ۴۴۵؛ الذریعه ۹/۸۱۳-۸۱۴؛ زندگی نامه شاعران ایران ۱۰۳؛ زندگی نامه معروفترین نویسـندگان و شعرای جهان ۶۰؛ سبک شناسی ۱۴۴؛ سخن و سخنوران ۲؛ سـفینه خوشـگو...؛ شخصیت های نامی ایران ۳۷۹؛ شـعرای گرگان و مازندران ۲۱۸-۲۲۰؛ تـذکره ی صـبح گلشن ۳۱۳؛ فرهنگ اعلام سـخن ۲/۱۳۴۱؛ فرهنگ جامع تاریـخ ایران ۲/۶۳۰؛ فرهنگ سخنوران ۴۳۵؛ فرهنـگ شـاعران زبان فارسـی از آغاز تا امروز ۱/۴۲۵؛ فرهنگ فارسـی معین ۶/۱۳۰۹-۱۳۱۰؛ قـاموس الاعلام ۵/۳۳۴۴؛ کارنامه بزرگان ایران ۵۷؛ کشف الظنون ۲/۲۰۲۵؛ گلزار جاویدان ۲/۱۰۲۷-۱۰۲۸؛ گنج سخن ۱۵؛ گنج و گنجینه ۵۵۷-۵۶۰؛ لباب الاباب ۲۴۰؛ لغت نامه ی دهخـدا (ذیل فخر الـدین) ۷۴-۷۶؛ مجمع الفصـحاء بخش دوم ۱/۱۳۸۸؛ مشاهیر نیشابور، شـهر قلمدانهای مرصع ۵۹۲؛ مولفین کتب چاپی فارسی و عربی ۱/۵۶۳؛ نگارستان سخن ۷۳؛ هفت اقلیم ۳/۱۰۳-۱۰۶.

«فضل بن اسماعیل جرجانی»

(تمیمی جرجانی) / قرن ۵ه-.ق.

«ابوعامر فضل بن اسـماعیل تمیمی جرجانی»، ادیب، فاضل، نحوی و شاعر بلند پایه ی «جرجان»، در عصـر «عبدالقاهر جرجانی» و از اصحاب وی است.

«حموی» در «معجم الادبا» عبارات خاصـی در توصـیف فضل بن اسـماعیل جرجانی به کار برده است. او معتقد است که فضل، خوش خط بود. مطالب را درست می نوشت. نظم و شـعرش دلنشـین و نوشته و نثرش فصیح بود. آثار و تالیفاتش خوب و مفید است.

فضل بن اسـماعیل، از مشایخ زیادی حدیث شـنیده است. از آن جمله، از «شیخ ابو سعد بن رامش»، «ابو نصر بن رامش مقری»، «ابو بکر احمد بن علی بن خلف شیرازی» و «ابو القاسم اسماعیل بن زاهر نوقانی» حدیث شنید.

او در جوانی از شیوخ «اسماعیلی» نیز حدیث شنید.

زمـان مرگ وی به درستی مشـخص نیست. امـا از آنجـا که به تاریـخ ۴۵۱ه-.ق. از «شـیخ ابـو بکر احمـد بن منصور بن خلف مغربی» حدیث شنید، می توان گفت پس از این تاریخ فوت کرده است.

فضل مدتی در «نیشابور» زندگی کرد؛ زیرا به سال ۴۵۲ه‍-.ق. وارد «نیشابور» گردید. اما مشخص نیست که آیا تا پایان عمر در آن شهر ماند یا به دیگر شهرهای «ایران» هجرت کرد.

آثار:

۱. البیان فی علم القرآن

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی به دست نیامد.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

ص:۴۴۹

۲. سلوه الغرباء

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی به دست نیامد.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۳. عروق الذهب فی الشعر و اختیاره

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی به دست نیامد.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۴. قلائد الشرف فی الشعر

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی به دست نیامد.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

منابع:

اعلام تمیم ۴۳۳؛ بغیه الوعاه ۲/۱۴۵؛ تاریخ جرجان سهمی، مقدمه؛ طبقات المفسرین داوودی ۲/۳۲؛ معجم الادباء ۴/۵۵۰-۵۵۸؛ معجم المفسرین ۱/۴۲۰؛ منتخب تاریخ نیشابور ۱/۶۲۸؛ الموسوعه المیسره فی تراجم ائمه التفسیر و الاقراء و النحو و اللغه ۲/۱۸۱۷.

«فضل الله بن عبدالرحمن نعیمی استرآبادی»

(فضل الله حروفی)/ ۷۴۰-۷۹۶ه‍.-ق.

«جلال الـدین ابومحمد فضل الله بن عبدالرحمن حسـینی»، متخلّص به «نعیمی»، سال ۷۴۰ه‍.-ق.، به قولی در «شـروان» و به قولی دیگر، در «استرآباد» زاده شد. تولد او در «استرآباد» به صحت نزدیک تر است؛ زیرا اولاً منابع متعددی او را استرآبادی الاصل توصـیف کرده انـد. ثانیاً او بـا نوشـتن کتـابی بـا عنوان «جاودان نامه» به زبان محلی استرآبادی، نشان داد که زبان مادری اش، استرآبـادی است. به کـار بردن اصـطلاحات گویش استرآبـادی در آثار نعیمی و برخی جانشـینانش به حـدی است که سال ها بعد، پیروانش برای فهم این اصطلاحات کتابی در شرح اصطلاحات استرآبادی نوشتند.

در لقب، کنیه و نام پـدر نعیمی نیز اختلاف است. برخی نام پـدرش را «ابومحمد» و برخی دیگر «بهاء الدین حسن» و دسـته ای «عبدالرحمن» نوشـته اند. لقبش را «جلال الدین»، «شـهاب الدین» و «شاه فضل» ثبت کرده اند. به جهت اینکه اصـلی استرآبادی دارد، استرآبـادی، و از آنجـا که گفته می شود مـدتی در «مشـهد» و «تـبریز» زیسـته است، مشـهدی، تـبریزی و گـاهی شـروانی خوانده اند. لیکن او در صـفحه ی ۴۱۲ از نسـخه ی «دانشـگاه کمبریج» کتاب «نوم نامه» خود را به صراحت استرآبادی خوانده است.

از دوران جـوانی و نوجوانی فضـل الله نعیمی، اطلاـعی در دست نیست. همین قـدر می دانیم که مـدتی به طـاقیه دوزی اشـتغال داشت و از دست رنـج خـویش نـان می خورد؛ چون از هر نـان شـبه نـاک پرهیز کرد و نـان هیـچ کس نخورد، به حلاـل خور شهرت یافت.

گفته می شود، پدرش قاضـی القضات «استرآباد» بود. به طور قطع نعیمی تحصـیلاتش را در زادگاهش «استرآباد» آغاز کرده و ادبیات فارسی و عربی را به خوبی فراگرفته بود.

نعیمی پس از تحصـیل علوم رایج زمان خود، به سیر و سفر پرداخت و از شهرهای «ایران»، «عراق» و «آسیای صغیر» دیدن کرد. جزئیات این سفرها و کسانی را که دیدار

کرده و علومی را که در این دوران آموخته است، در منبعی به دست نمی آوریم؛ زیرا خود نعیمی به این جزئیات نپرداخته و معاصرانش به دلیل وضعیت خاص سیاسی و اجتماعی وی، به روی دادهای پس از شهرتش و مبارزاتش اهمیت داده اند. البته برخی به حضور او در «نجف اشرف» به مدت ۲۷ سال اشاره کرده اند. اما سندی بر این مدعا به چشم نمی خورد.

بنا به شهادت آثاری که نعیمی از خود برجای نهاده و اظهار نظری که کارشناسان این فن ارایه می دهند، او علاوه بر یادگیری علوم مرسوم زمان خود، عهد عتیق و جدید، تعالیم ادیان باستان «هند» و «چین»، علوم غریبه مانند جفر و رمل، آثار «باطنیان» و «اسماعیلیان»، حکمت و فلسفه ی باستان «روم» و «یونان» و «ایران» و فلسفه ی اسلامی را مطالعه کرده و از کلیات مباحث اصلی آنها آگاهی داشت.

برای شناخت بهتر نعیمی و افکارش، باید عصر او مورد مطالعه قرار گیرد و به اوضاع سیاسی و اجتماعی آن دوران توجه شود.

دورانی که میراثش ویرانه های حمله ی وحشیانه ی مغولان، خانواده های متلاشی شده ی ایرانیان، سکوت و عزلت دانشمندان و مرگ مردان و پهلوانان بود. بر این ویرانه ها «تیموریان» کاخ ظلم و ستم افراشته بودند و مردم سرزمین های پهناوری از خاورمیانه را زیر سم اسبهای شان لگدکوب می کردند.

نعیمی در چنین دورانی (۷۸۸ه-.ق.) تعالیم خود را آشکار ساخت. او با بهره گیری از آموزه های مذهبی و شیوه های صوفیانه که در آن دوران مقبولیت تام داشت، مبارزه علیه استبداد «تیموری» را در سرلوحه ی اهدافش قرار داد.

وی برای این منظور، از اسرار و رموز معانی و مفاهیم حروف که در میان همه ی ملت ها و مذهب ها سابقه و زمینه ی اعتقادی داشت، بهره جست و تمام امور و احکام دینی را به بیست و هشت حرف عربی و سی و دو حرف فارسی ارجاع داد.

ذاتی که عبارت است از سی و دو حرف

عین دو جهان است، چه مظروف و چه ظرف

یعنی که حقیقت حروف از ذات است

ای منشی علم نحو و ای واضع صرف

کار فضل الله نعیمی بالا- گرفت و پیروان زیادی در میان مردم به دست آورد. تا جایی که از «امیر تیمور گورکانی» (۷۳۶-۸۰۷ه-.ق.) دعوت کرد تا آیین او را بپذیرد و با مردم به شیوه ی عدالت رفتار کند.

دستگاه حکومت «تیموری» برای از بین بردن او و افکارش، دست به کار شد و مخالفت ها را برعلیه نعیمی بسیج کرد. دیری نپایید که علما نیز براساس آنچه درباره ی وی شنیده بودند، به تکفیرش رای دادند. «میرانشاه» متوفای ۸۱۰ه-.ق. پسر «امیر

تیمور»، مامور دستگیری و قتل نعیمی شد.

عاقبت فضل الله در «شروان» به دست نیروهای «میران شاه» دستگیر و به تیغ شرارت شاهزاده ی مستبد، سر بریده شد. جسدش به دستور «امیرتیمور» در شهر «شروان» و «گنجه» به ریسمان کشیده شد و سرانجام به آتش کینه سوخت.

پس از آن جانشینان و پیروانش به وضع بسیار فجیعی قتل عام شدند. از این رو بازماندگانش، به خلوت و خفا روی آوردند.

افکارش در «آسیای صغیر» و سرزمین های دور از زادگاهش، به طور مخفیانه و زیرزمینی گسترش یافت. به همین دلیل انحرافات و تغییرات بنیادی در آنها به وجود آمد و جدایی های فراوانی به شکل فرقه ها و مذاهب جدید روی داد. از مهم ترین فرقه های برخاسته از جانشینان حروفی، «نقطویان» و «بکتاشیان» است.

درباره ی نعیمی و افکارش، سخن بسیار است. اما تحقیقات مستند و دور از تعصب کمتر به چشم می خورد.

یکی از مستندات دست اول حروفیان، کتاب «خوابنامه» اثر «نصرالله بن حسن نافجی»، شاگرد فضل الله نعیمی است. او می نویسد:

«در سراسر خراسان و عراق و آذربایجان و شروان ایشان را حلال خور و راستگو می خواندند. آنان روزها به روزه و شبها به عبادت بیدار بودند و در رعایت احکام، اهتمامی بلیغ می ورزیدند و به حدی تسلیم قضای الهی بودند که هیچ مصیبت و بلایی نمی توانست آنان را پریشان کند.»

«عبدالحسین بن احمد امینی» متوفای ۱۳۹۰ه-.ق. در «شهداء الفضیله»، شرح حال ستایش آمیزی درباره ی فضل الله حروفی و «نسیمی» نوشته و آن دو را جامع علوم عقلی و نقلی و از سادات صحیح النسب و شهدای عالی قدر «شیعه» دانسته است.

«آقابزرگ» نیز از فضل الله حروفی با عنوان شهید یاد کرده است. «میرزا محمدعلی مدرس تبریزی»، فضل الله را حکیم، عارف و دارای علوم ظاهری و باطنی و صاحب کرامات معرفی کرده است.

به نظر می رسد این سخن که «حروفیان» در طی تاریخ خود دچار تغییر و تحولاتی شده و پس از مرگ فضل الله نعیمی، بنیان گذار «حروفیه»، و پس از مرگ شاگردان و جانشینانش، «سید علی اعلی» و «عماد الدین نسیمی»، مطالب خلاف اعتقادات اسلامی در آنها راه یافته است، می تواند منطقی باشد.

آثار:

۱. آفاق و انفس (انفس و آفاق)

این رساله به نثر و زبان فارسی است. «کامل مصطفی شیبی» متوفای ۱۹۲۷م. در کتاب «تشیع و تصوف»، از وجود آن خبر داده است. وی محتوای آن را از اشعار مقدس و کم نظیر عالم دانسته است.

نسخه های خطی:

گفته می شود ۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی دانشگاه شیرانی لاهور» به شماره ۱/۱۲۰۰/۴۲۵۳ موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۲. الالاهیه و الفضلیه

بنا به گزارش «منزوی» در «فهرست نسخ خطی فارسی»، کتابی با عنوان فوق به فضل الله حروفی نسبت داده شده است. منبع وی در این گزارش، فهرست نسخه های خطی دارالکتب المصریه است. در حالی که در پاورقی فهرست یاد شده، احتمال اتحاد این اثر با جاودان نامه داده شده است.

در هر صورت این اثر نیز از متون «حروفیه» و از تالیفات فضل الله در بیان آرا و افکارش به زبان فارسی ساده محسوب می گردد.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی دارالکتب قاهره» به شماره ۵۸ در ۲۷۸ برگ موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۳. بشارت نامه

دو کتاب در آثار «حروفیان» با عنوان «بشارت نامه» شناخته شده است. یکی از آنها را سید فضل الله نعیمی به زبان فارسی و به نثر نگاشته است. پس از او، «رفیعی»، شاعر ترک زبان، خلیفه و جانشین «عماد الدین نسیمی»، آن را به زبان ترکی ترجمه و به نظم درآورد.

دومی کتابی است که «امیر سید علی» ملقب به «علی اعلی» متوفای ۸۲۲ه‍.ق.، به سال ۸۰۲ه‍.ق. نوشته است.

سرودن بشارت نامه سید فضل الله، به زبان ترکی، در سال ۸۱۱ه‍.ق. توسط «رفیعی» به پایان رسید.

بشارت نامه یکی از مهم ترین آثاری است که در سراسر آن، وجود اندیشه های حروفی چشمگیر است.

«رفیعی» در این اثر از «عماد الدین نسیمی» به احترام و بزرگی یاد کرده و تاکید می کند که وی از طریق «نسیمی» با اندیشه ها و افکار نعیمی آشنا شد.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی ملی ملک» «تهران» به شماره ۱/۴۵۹۸ در ۲۶ برگ، کتابت سده ۱۱ه‍.ق. موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۴. جاوادان نامه

کتاب «جاودان نامه» که گاهی به نام «جودان نامه» و زمانی «جودان نومه» خوانده می شود، تفسیری است که فضل بر قرآن نوشته است.

وی در این تفسیر، تاویل های تازه ای برای آیات قرآن آورده است. هدف او از این نوع تاویل ها، استناد بر حقانیت دعوی های خویش بوده است. پیروان او از این کتاب در نوشته های خود جمله ها نقل کرده اند. برخی صفحه های آن سراسر به فارسی است و حتی یک واژه ی گرگانی ندارد. نثر آن همه جا بسیار ساده است و در آن هیچ گونه صنعت به کار نرفته وحتی دقت بسیار نیز نشده است. فقط فضل الله کوشیده است که آنچه می خواسته، به سادگی یادداشت کند. گاهی حتی غلط دستوری در بعضی جمله های آن دیده می شود.

گفتنی است «جاودان نامه» را شاگردان و جانشینان فضل الله شرح داده اند. نسخه های خطی برخی از این شروح در کتابخانه های «ایران» و جهان، از جمله کتابخانه ی مجلس شورای اسلامی موجود است.

هم چنین «جاودان نامه» یکی از متون اصلی «حروفیه» محسوب می گردد. به گونه ای که آنها این کتاب را در نهان و آشکار برای پیروان این فرقه، تدریس می کنند.

نسخه های خطی جاودان نامه در همه ی کتابخانه های «ایران» و جهان شناسایی نشده و متون آنها با هم مقایسه نگردیده است. از این رو به درستی دانسته نیست که آیا جاودان نامه همان «جاودان کبیر» و «جاودان صغیر» است یا هرکدام آنها کتاب مستقلی هستند؟

نسخه های خطی:

۲ نسخه ی خطی در «کتابخانه دانشگاه استانبول» به شماره ۸۶۹ در ۲۳ برگ، کتابت سال ۱۰۴۹ه.-ق. و شماره ۱۲۵۶ در ۲۲۳ برگ، کتابت سده ۱۲ه.-ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مجلس شورای اسلامی» به شماره ۱۵۶۹۹ در ۴۳۶ برگ، وجود دارد که نام «جاودان نامه» در آن نیست. لیکن به نظر کارشناسان، احتمال دارد شرح آن باشد. یا تحریری از آن. از سوی دیگر چون تاریخ تالیف این اثر به سال ۷۷۶ه.-ق.، یعنی زمان حیات فضل الله و پیش از تاریخ تالیف جاودان نامه است، کمی مسئله پیچیده می شود.

زیرا بنا به نوشته ی «صادق کیا»، جاودان نامه به سال ۷۹۶ه.-ق. در «شروان» (باکو) تالیف شده است. در این صورت چگونه شرح آن پیش از تالیف نوشته می شود؟

از این روی، به نظر می رسد نسخه ی شماره فوق مجلس شورای اسلامی، یک نسخه ی دیگر از «جاودان نامه» است.

۱ نسخه ی خطی دیگر نیز در «کتابخانه ی مجلس شورای اسلامی» به شماره ۱۷۷۹۷ در ۲۰۸ برگ موجود است.

۱ نسخه ی خطی عکسی در «کتابخانه ی دانشگاه کمبریج» در ۴۰۲ برگ موجود است.

گویا دو نسخه ی خطی نیز در «کتابخانه ی خصوصی علی امیری» در «استانبول» به شماره ۱۰۰۰ و ۱۰۴۶ موجود است.

۱ نسخه ی خطی هم در «کتابخانه ی خصوصی پرفسور چودی» در «بازل سوئیس» گزارش شده است. این نسخه در ۳۳۹ برگ است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۵. جاودان کبیر

برخی معتقد هستند که «جاودان کبیر» همان «جاودان نامه» است. اما محتوای جاودان کبیر و «جاودان نامه»، در مقایسه ی نسخه های خطی آن ها، متفاوت به نظر می رسد.

نسخه های خطی:

۴ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی دارالکتب قاهره» به شماره ۱ در ۴۲۷ برگ، شماره ۱ مکرر در ۲۴۱ برگ، کتابت سال ۱۱۹۸ه-.ق.، شماره ۲ در ۱۳۳ برگ و شماره ۴ در ۵۰۰ برگ، کتابت سال ۱۲۴۰ه-.ق. موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۶. جاودان صغیر

به فضل الله نعیمی، کتاب دیگری با نام «جاودان صغیر» نسبت داده اند که گویا غیر از «جاودان کبیر» و «جاودان نامه» است.

زیرا در ترجمه ای که به نام «دُر یتیم در ترجمه جاودان» با تعبیر «فهرست الابواب ترجمه جاودان صغیر» معرفی شده، باید گفت این اثر، ترجمه آن جاودان نامه که با شش کلمه «ابتدا» آغاز می شود و به لهجه گرگانی است، نمی باشد.

هر چه هست، اثری است به فارسی رایج از آثار فضل الله نعیمی، که در برخی کتابخانه ها می توان به نسخه هایی از آن دست یافت.

۱ نسخه ی خطی نیز در «کتابخانه ی خصوصی علی امیری» در «استانبول» به شماره ۹۲۰ کتابت سال ۹۹۲ه-.ق. موجود است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی دانشکدهی ادبیات و علوم انسانی» «مشهد» به شماره ۵۹ کتابت سال ۱۰۳۸ه-.ق. موجود است.

گفتنی است، تشخیص و تمییز میان آثار فضل الله نعیمی با عنوان «جاودان نامه»، «جاودان کبیر» و «جاودان صغیر» و اظهار نظر قطعی درباره ی یکی بودن و یا جداگانه بودن آن ها، نیاز به تحقیق و مقایسه ی اصل نسخه های شناسایی شده در کتابخانه ها دارد.

در حال حاضر آنچه با این اسامی در کتابخانه ها گزارش شده است، در اینجا معرفی گردید تا پژوهشگران به آنها دسترسی پیدا کرده و در تحقیقات خود به نظر درست دست پیدا کنند.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۷. دیوان

از آنجا که همه ی نسخه های خطی دیوان فضل الله نعیمی شناسایی نگردیده، نمی توان در چگونگی اشعار و سروده های وی اظهار نظر کرد. در حال حاضر با توجه به نسخه ای که در

«کتابخـانه ی مجلس شورای اسـلامی» موجود است، دو بنـد مثنوی، چنـد غزل، چنـد رباعی و یک ترجیع در دیوانش می توان یافت.

گویـا سـید فضـل الله نعیمی این اشـعار یا حـداقل این مثنوی ها را برای ارشاد «عماد الـدین نسـیمی» سـروده است. اما منظورش مخاطب خاص نیست و با این خطاب، همه ی پیروانش را در نظر گرفته است.

آغاز این دیوان چنین است:

ای جوانی خفته در باغ کهن

بشنو از مرغ سحرخیز این سخن

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مجلس شورای اسلامی» به شماره ۱/۳۶۳ در ۱۲۷ برگ، کتابت سال ۹۱۰ه-.ق. موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۸. رساله در اصول حروفیه

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی به دست نیامد.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۹. رساله فی رفع بعض الشبهات

رساله ای است منسوب به سید فضل الله نعیمی که در آن به پاسخ برخی شبهات پرداخته است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مسجد اعظم» «قم» به شماره ۳/۳۳۲۳ در ۵ صفحه موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۱۰. سوالات

این رساله ی بسیار مختصر، با عنوان سوالات، که به زبان عربی و در موضوع حکمت، کلام و فلسفه است، به نویسنده ای با نام «مولی سید فاضل فضل الله استرآبادی» نسبت داده شده است.

در حال حاضر که به اصل نسخه دسترسی نیست، چاره ای جز معرفی آن در کار نخواهد بود. باشد که در آینده تحقیق و این نسبت تصحیح گردد.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آستان قدس رضوی (ع)» به شماره ۶۷۷ در ۴ برگ، موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۱۱. عرش نامه

«عرش نامه» را کتابی در نظم و به زبان فارسی در قالب مثنوی توصیف کرده اند. از آنجا که تا کنون به نسخه ای از آن دسترسی نیست، نمی توان به درستی داوری کرد که آیا عرش نامه همان «جاودان نامه» است، یا کتابی مستقل از آن؟

در هر حال «گولپینارلی» آن را همان «جاودان نامه» معرفی کرده است؛ زیرا معتقد است که در اشعاری از این کتاب این حقیقت نهفته است:

کرد این را عرش نامه نام حق

کس نگیرد تا ابد بر آن سبق

جاودان نامه باشد نام او

باز چون جاوید هست اکرام او

سید اسحاق استرآبادی شعری دارد که از فحوای آن می توان این احتمال را که عرش نامه کتاب دیگری از فضل الله نعیمی است، به دست آورد:

جاودانی نامه یار غار ماست

عرش نامه مونس و دلدار ماست

«ادوارد براون» آن را در نشریه ی «اسیاتیک» به سال ۱۹۰۷م. شناسانده و گوید: عرش نامه مثنوی فارسی در ۱۱۲۰ بیت است. آغاز آن چنین است:

بی بسم الله الرحمان الرحیم

آدم خاک است ای دیو رجیم

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی به دست نیامد. لیکن در فهرست نسخه های خطی کتابخانه ی دارالکتب المصریه یک اثر با عنوان «عرش نامه» به شماره ۷م. در ۱۲۴ برگ معرفی شده است که نویسنده ی آن ناشناخته است.

در «کتابخانه ی ملی ملک» «تهران» نیز یک اثر با عنوان «عرش نامه» به «افضل الدین کاشانی، محمد بن حسین» مشهور به «بابا افضل کاشانی» متوفای ۶۶۷ه-.ق. نسبت داده شده است. این نسخه به شماره ۷/۴۱۹۱ در ۲۳۴ برگ، کتابت سده ۱۱ه-.ق. ثبت شده است. اما در منابع دیگر چنین اثری در فهرست آثار «بابا افضل» نیست.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۱۲. عرف نامه

ظاهراً عرف نامه نیز منظومه ی فارسی از اشعار فضل الله نعیمی است. به این مطلب «کامل مصطفی شیبی» اشاره کرده است. هم چنین «اسماعیل پاشا بغدادی» در «هدیه العارفین»، «عرف نامه» را از آثار نعیمی برشمرده است.

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی به دست نیامد.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۱۳. کرسی نامه

گفته می شود، کرسی نامه، مثنوی عرفانی از فضل الله نعیمی است با این آغاز:

بود واجب در جمیع کارها

حمد و شکر کاشف اسرارها

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی در «کتابخانه توپ قاپوسرای ترکیه» به شماره ۱/۱۶۶۳ EH موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۱۴. کلمات مولانا نعیمی

این رساله ی چهار برگی، با عنوان «کلمات مولانا نعیمی» به زبان فارسی و به صورت منظوم است. آغاز آن چنین است:

داریم نشان بی نشانی

دانیم زبان بی زبانی

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی دارالکتب المصریه» به شماره ۱۷۲م. در ۴ برگ موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۱۵. محبت نامه

رساله ی محبت نامه از آثار منثور فضل الله نعیمی به گویش استرآبادی است. گفتنی است کلمات استرآبادی موجود در

این رساله بیشتر از جاودان نامه نیست.

«محمدصادق کیای تهرانی» معتقد است که سید فضل الله در این اثر از عشق و معنای آن سخن گفته است. و نثر آن مانند «جاودان نامه» ساده است.

«کامل مصطفی شیبی» نیز شرح مفصلی از محبت نامه به دست می دهد. مختصر آنکه نعیمی، افکار عارفانه ی خود را در این آثار برای پیروانش آشکار ساخته است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مجلس شورای اسلامی» به شماره ۱/۲۵۳ در ۲۷۱ برگ، کتابت سال ۱۱۰۷ه-.ق. موجود است.

هم چنین ۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مجلس شورای اسلامی» (سنای سابق) به شماره ۱۲/۵۳۱ وجود دارد که فهرست نویس آن را به نام «سید شریف» ثبت کرده است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی ملی ملک» «تهران» به شماره ۴۵۹۷ در ۹۵ برگ، کتابت سده ۱۰ه-.ق. موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۱۶. مناجات نعیمی

در فهرست مخطوطات دارالکتب المصریه، کتابی با عنوان «مناجات نعیمی» ثبت شده و فهرست نویس، نام نویسنده ی آن را «سلطان المحققین نعیمی» ذکر کرده است.

البته او این نام را از متن کتاب انتخاب کرده است؛ زیرا آغاز کتاب با این جمله شروع می شود:

«مناجاه سلطان المحققین نعیمی قدس سره... باب دیده پیران ژنده پوش غریبت... الخ»

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی دارالکتب مصریه» به شماره ۹ در ۱۷ برگ موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۱۷. نامی نامه

به گزارش فهرست نسخه های خطی ملی ملک، این اثر نیز از تالیفات فضل الله حروفی شمرده شده است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی ملی ملک» «تهران» موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۱۸. نوم نامه

این اثر را از آثار شهودی سید فضل الله نعیمی استرآبادی توصیف کرده اند. گویا از جوانی، خواب های خود را با ذکر تاریخ و مکان آن جمع آوری کرده و در این اثر به آنها پرداخته است.

به اعتقاد نعیمی، اگر باب وحی پس از پیامبر اکرم (ص) مسدود است، لیکن باب الهام و رویای صادق باز است. مومن ممکن است در خواب، صحنه ها و گفت گوهایی را مشاهده کند که بر اثر آن بر حقایقی آگاه گردد.

از این رو، او خواب های خود را به صورت یادداشت روزانه، گرد آورده است. به همین جهت اشکالات دستوری و نواقصی را دربردارد.

این یادداشت ها به زبان فارسی و گویش استرآبادی است.

خواب های نعیمی از سال ۷۶۵ه‍-ق. آغاز می گردد، آخرین خوابی که بیان کرده است، حدود شش ماه پیش از کشته شدنش به سال ۷۹۶ه‍-ق. است. او هم چنین شهرهای متعددی را به عنوان مکان دیدن خواب نام برده است.

به نظر برخی منابع، نوم نامه دنباله ی «جاودان نامه» نعیمی است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی دانشگاه کمبریج» در ۷ برگ موجود است. در این نسخه، از ورق ۴۰۵ «نوم نامه ی الهی» آغاز می شود و بر حاشیه این ورق چنین نوشته شده است : «اول و ابتداء نونامه الهی این حدیث قدسی است» و در برابر آن در متن این جمله دیده می شود: «بسم اللّه الرحمن الرحیم . در حدیث قدسی حضرت عزت می فرماید که لولاک لماخلقت الافلاک». و بر حاشیه ورق ۴۰۶ نوشته شده : «و این مبشره آن زمان دیدن که بعد از او تعبیر رویا و تاویل منامات فتح شد در سنه خمسه و ستین وسبعمائه من الهجره النبویه صلعم (صلی اللّه علیه و آله و سلم)». و از همین صفحه فضل خواب های خود را پیاپی یاد می کند. در ورق ۴۱۲ که پایآن نسخه و نوم نامه است، این حدیث آمده : «ان للقرآن ظهراً و بطناً و لبطنه بطناً الی سبعه ابطن»

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۱۹. هدایت نامه

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی به دست نیامد.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

منابع:

آتشکده ی آذر ۲/۸۰۳؛ احسن التواریخ ۱/۳۰۳-۳۰۴؛ از سعدی تا جامی ۶۵۶؛ اسلام در ایران، صفحات فراوان؛ انباء الغمر بابناء العمر ۵/۴۶-۴۷؛ تاریخ ادبی ایران، براون ۳/۵۱۶-۵۲۳؛ تاریخ حبیب السیر ۳/۶۱۵-۶۱۷؛ تاریخ نظم و نثر در ایران ۱/۲۱۴ و ۲/۷۶۴-۷۶۵؛ تاریخ نهضت های فکری ایرانیان از مولوی تا جامی ۱/۱۶۲؛ تذکره ی هفت اقلیم ۲/۱۲۵۸؛ حروفیه: تحقیق در تاریخ و آراء و عقاید، همه صفحات؛ دانشمندان آذربایجان ۳۷۸-۳۸۸؛ دانشنامه ادب فارسی در آناتولی و بالکان ۶/۳۱۸-۳۲۴؛ دانشنامه جهان اسلام ۱۳/۸۳-۸۷؛ دایره المعارف تشیع ۶/۲۴۳-۲۴۵؛ الذریعه ۵/۷۷ و ۶/۹ و ۹/۵۷۰-۵۷۱، ۸۳۶، ۱۲۱۷ و ۱۵/۲۴۷ و ۱۸/۷۷ و ۲۵/۱۰۷؛ روضات الجنات اسفزاری ۲/۸۶؛ روضات الجنان و جنات الجنان ۱/۴۷۸-۴۸۰، ریاض العارفین

۱۵۶؛ ریحانه الادب ۲/۳۸ و ۶/۲۱۸–۲۲۰؛ سخنوران آذربایجان ۲/۷۰۳؛ سیری در تصوف: شرح حال هفتاد تن از مشایخ و اقطاب صوفیه ۱۴۶؛ شعرای مازندران و گلستان ۳۲۸؛ الشقائق النعمانیه فی علماء الدوله العثمانیه ۳۸–۳۹؛ شهدا الفضیله ۷۹–۸۰، ۹۸–۹۹؛ تذکره ی صبح گلشن ۵۳۴؛ الضوء اللامع لاهل القرن التاسع ۶/۱۷۳–۱۷۴؛فرهنگ بزرگان اسلام و ایران ۴۱۹؛ فرهنگ جامع تاریخ ایران ۲/۵۳۹؛ فرهنگ سخنوران ۴۴۹؛ فرهنگ فارسی معین (اعلام) ۵/۴۵۷–۴۵۸ و ۶/۱۳۶۹–۱۳۷۰؛ فهرست دارالکتب المصریه ۱/۲۷، ۱۱۱؛ فهرست متون حروفیه، همه صفحات؛ فهرست نسخه های خطی فارسی ۱/۱۱۱۱–۱۱۱۲ و ۴/۳۰۵۵؛ فهرست واره کتابهای فارسی۳/۲۲۴۲، ۲۳۳۲ و بخش اول ۷/۱۰۹، ۲۶۳، ۳۸۸، ۵۶۲، ۶۵۰ و ۸/۸۳۳، ۱۰۵۷؛ قاموس الاعلام ۵/۳۴۱۴–۳۴۱۵ و ۶/۴۵۹۴؛ کشف الظنون ۱/۵۷۸ و ۲/۱۱۲۲، ۱۶۱۱؛ گلزار جاویدان ۳/۱۶۵۴؛ لغت نامه ی دهخدا (ذیل نعیمی) ۶۳۹؛ مجمل فصیحی ۳/۱۱۱۴؛ معجم الفلاسفه ۴۲۸؛ مفاخر آذربایجان (شهدا و نیکوکاران) ۱۹۱۳؛ الموسوعه الذهبیه للعلوم الاسلامیه ۱۳/۵۰۵–۵۰۶؛ نام آوران آذربایجان ۲/۴۰؛ نسخه شناسی آثار حروفیان در کتابخانه ی مجلس، همه صفحات؛ واژه نامه گرگانی، همه صفحات؛ هدیه العارفین ۱/۸۲۲.

«فضل الله بن محمدجعفر استرآبادی»

قرن ۱۳ه-.ق.

از شرح حال، زندگانی و آثار «فضل الله بن محمدجعفر استرآبادی»، هیچ اطلاعی در دست نیست. فقط در فهرست نسخه های خطی دانشکده ی ادبیات دانشگاه «تهران»، یک نسخه با عنوان «کشکول» به نام فضل الله بن محمدجعفر استرآبادی ثبت شده است.

مرحوم «آقابزرگ» نیز از همین اثر و نویسنده ی آن یاد کرده و هیچ اطلاعاتی به دست نداده است. ظاهراً او فضل الله بن محمدجعفر را شخصیتی مستقل فرض کرده و با چند تن فضل الله استرآبادی که در این مجموعه نیز معرفی شدند، متحد نمی داند.

از آنچه مرحوم «آقابزرگ» در معرفی این کشکول بیان می کند، چنین می توان استنباط کرد که فضل الله بن محمدجعفر استرآبادی پزشک بوده است. یا حداقل بر طب سنتی و اسلامی آشنا و بلکه مسلط بوده است.

به گزارش «استوری» اثر دیگری در کتابخانه ی «بادلین» با عنوان «زادالمسافرین» به او نسبت داده شده است که آن نیز در علم طب است.

آثار:

۱. زادالمسافرین

کتابی است به زبان فارسی در پزشکی که مولف آن را از کتاب های حکمای پیشین برگزیده است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه خطی در «کتابخانه ی بادلین» نوشته ی ۱۲۵۹ه-.ق. موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۲. کشکول

رساله ای است در موضوعات پزشکی، به شکل پراکنده که از سوی نویسنده ی آن در دیباچه، کشکول نامیده شده است.

گویا این کشکول، در ۴۸۷ بند، تدوین شده است، لیکن نسخه ی معرفی شده ی ذیل، فقط ۶۴ بند آن را دارد. آغاز آن چنین است:

«حمدله... اما بعد بر نظر اصحاب بینش پوشیده نماند که این رساله ایست متفرقه و این کمترین...»

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی دانشکدهی ادبیات دانشگاه تهران» به شماره ۸۶ در ۱۳۷ برگ، کتابت سده ۱۳ه‍-.ق. موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

منابع:

الذریعه ۱۸/۷۷؛ شرح احوال علمای خاندان شریعتمداری ۱۸۳-۱۸۴؛ فهرست نسخه های خطی کتابخانه ی دانشکده ی ادبیات دانشگاه تهران ۳۹۴؛ فهرست واره کتابهای فارسی ۵/۳۴۹۳.

«سید فضل الله بن محمد کیای حسینی استرآبادی»

قرن ۱۰ه‍-.ق.

عالم، فاضل، حکیم، فقیه، متکلم و دانشمند قرن دهم ه‍-. ق.، «امیر فضل الله» فرزند «سید محمد کیای حسینی» از بزرگان «استرآباد» است.

او پس از تحصیل مقدمات، به محضر درس عارف و فقیه بزرگ، «مقدس اردبیلی»، «احمد بن محمد» متوفای ۹۹۳ه‍-.ق.

حاضر شد و در زمره ی شاگردان ممتاز وی قرار گرفت.

هم چنین گفته می شود، امیر فضل الله، در درس «محقق کرکی»، «نور الدین علی بن حسین» متوفای ۹۴۰ه-.ق. شرکت جسته و در معارف عقلی استفاده ی زیادی از وی کرده بود.

مقام علمی سید فضل الله در علوم عقلی بدان پایه بود که «مقدس اردبیلی» در پاسخ به سوال شاگردانش هنگام فوت، گفت: در مسائل عقلی به امیر فضل الله و در مسائل شرعی به «امیر علام» مراجعه کنید.

آنچه گفتنش در اینجا ضرورت دارد، اینکه مرحوم «افندی» سه تن با نام «فضل الله استرآبادی» ذکر کرده و پس از اندک تردید، هر سه را یک تن بر شمرده است.

مرحوم «آقابزرگ» نیز سه فضل الله استرآبادی برشمرده و احتمال اتحاد دو تن از آن را دور از ذهن ندانسته است.

مولفان «موسوعه طبقات الفقها» میر فضل الله، شاگرد «کرکی»، را غیر از میر فضل الله، شاگرد «مقدس اردبیلی» دانسته است.

باتوجه به قراین و شواهد موجود از نظر زمان، تخصص، استادان و نام و نام پدر و نام خانوادگی و شهرت، احتمال مرحوم «افندی» مبنی بر یکی بودن سه تن یاد شده، قوی تر به نظر می رسد.

آثار:

۱. اجازه

سید فضل الله استرآبادی این اجازه مبسوط را به تاریخ شنبه سوم ذی حجه سال ۱۲۵۲ه-.ق. نوشته است.

آغاز آن چنین است:

«منه التوفیق للتوقی من الجحیم – الی – قوله الحمدلله الذی لایخفی علیه شیء»

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی به دست نیامد.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۲. تعلیقات علی آیات الاحکام

«زبده البیان فی آیات الاحکام»، نوشته ی استادش «مقدس اردبیلی» در موضوع تفسیر آیات احکام است. میر فضل الله استرآبادی بر این کتاب استادش تعلیقاتی نوشته و ضمن رد و تایید مطالب آن، به شرح و توضیح نیز پرداخته است.

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی به دست نیامد.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۳. تعلیقات علی الاهیات الشرح الجدید للتجرید

شرح تجرید از جمله کتاب هایی است که شروح و تعلیقات بسیاری دارد. پیش تر تعدادی از بزرگان «استرآباد» را که دارای شروح و حواشی بر تجرید الاعتقاد و شروح آن نوشته بودند، ذکر شد. اینک سید فضل الله استرآبادی نیز تعلیقاتی بر شرح جدید تجرید الاعتقاد نگاشته است.

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی به دست نیامد.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۴. رساله تقلید المیت

ظاهراً این رساله در رد نظریه ی منع تقلید از مجتهد میت

است. به نظر میر فضل الله استرآبادی، تقلید بر مجتهد میت، با شرایطی بلامانع بوده است.

گفته می شود، «شهید ثانی (ره)» پس از نوشتن رساله ی «عدم جواز تقلید میت» آن را به سید فضل الله استرآبادی فرستاد تا نظر فقهی خود را بیان کند. سید در پاسخ به آن رساله، این رساله را نگاشت.

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی به دست نیامد.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۵. رساله جمع فیها اثنی عشر حدیثاً من طرق اهل السنت فی فضائل امیرالمومنین (ع)

تعداد ۱۲ حدیث در فضایل و اثبات خلافت امیرالمومنین (ع) است.

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی به دست نیامد.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۶. رساله فی حل شبهه علی کلمه التوحید

میر فضل الله استرآبادی در این رساله پیرامون کلمه «لا ـ اله الا ـ الله» بحث کرده و معنای آن و اعراب صحیح را یادآور شده است.

او این رساله را برای شخصی با نام «محی الدین» نگاشته است.

رساله ی فوق با نام «تحقیق کلمه التوحید»، «شرح کلمه التوحید» و «حل شبهه کلمه التوحید» نیز شناخته می شود. حتی برخی آن را با عنوان «تهلیلیه فی تفسیر کلمه التوحید» و کتابی غیر از شرح «کلمه التوحید» تصور کرده اند. لیکن همه ی آنها اسامی مختلفی از یک کتاب است.

گفتنی است که با این عنوان و مشابه آن کتاب هایی توسط دیگر بزرگان «جرجان» و«استرآباد» نوشته شده است که در مدخل مربوط به آن اشاره خواهد شد. از آن جمله «میر سید علی شریف جرجانی» و «شمس الدین محمد استرآبادی» در این موضوع و با عناوین مشابه کتاب دارند.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مرکزی دانشگاه تهران» به شماره ۶/۱۶۴۳ در ۱۴۵ برگ موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مجلس شورای اسلامی» به شماره ۴۵۶۶ در ۱۲۰ برگ موجود است.

۲ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آیت الله العظمی مرعشی نجفی (ره)» به شماره ۲۷۴۹ در ۷۴ برگ و شماره ۴۹۹۵ در ۱۰۴ برگ موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آستان قدس رضوی (ع)» از مجموعه ی اهدایی رهبر به شماره ۴/۱۴۹۵ کتابت ۱۳۲۸ه‍-.ق. موجود است.

بنا به گزارش «آقابزرگ»، ۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی خصوصی سید حسن صدر» در «نجف اشرف» کتابت سال ۱۰۲۴ه‍-.ق. موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۷. رساله فی حل المغالطات

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی به دست نیامد.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۸. رساله فی نجاسه الخمر

سید فضل الله استرآبادی در این رساله نظر استادش را که قایل به طهارت خمر شده است، رد کرده است. آنگاه ادله ی

خود را برای اثبات نجاست آن بیان کرده است.

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی به دست نیامد.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۹. سوالات

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی به دست نیامد.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

منابع:

اعیان الشیعه ۸/۴۰۱؛ اصدارات موتمر الاردبیلی ۸/۱۹۹؛ دایرهالمعارف تشیع ۲/۵۱۹؛ الذریعه ۱/۱۵۸ و ۴/۳۵۰، ۳۹۲، ۴۸۸ و ۶/۹، ۱۰۳ و ۷/۶۹، ۷۶ و ۱۴/۴۱ و ۲۴/۶۵؛ ریاض العلماء ۴/۳۶۱، ۳۶۲، ۳۶۴؛ شهداء الفضیله ۱۶۷؛ فوائد الرضویه ۳۵۲؛ فهرست چهار کتابخانه ی مشهد ۱/۲۴۸؛ طبقات اعلام الشیعه (احیاء الداثر) ۷/۱۸۱؛ مستدرک الوسائل ۳/۴۲۹؛ معجم التراث الکلامی ۲/۳۴۷، ۳۸۳ و ۳/۱۴۸-۱۴۹، ۵۵۸؛ معجم رجال الفکر و الادب فی النجف ۱/۱۱۵؛ معجم مولفی الشیعه ۲۴؛ معجم طبقات المتکلمین ۳/۳۲۳-۳۲۴؛ موسوعه طبقات الفقهاء ۱۰/۱۹۹.

«میر فهمی استرآبادی»

قرن ۱۰ه-.ق.

درباره ی شاعر و ادیب قرن دهم ه-. ق.، «میر فهمی استرآبادی» همین قدر می دانیم که اشعاری دلنشین، شامل ترجیع بند، ترکیب بند، قصاید و غزلیات سروده است. روی هم رفته، او را شاعری خوش ذوق توصیف کرده اند. لیکن در شرح احوالش مطلب مهمی ننگاشته اند.

آثار:

دیوان

این دیوان به زبان فارسی و شامل همه ی اشعار قابل دسترس فهمی استرآبادی است.

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی به دست نیامد.

نسخه های چاپی:

دیوان فهمی استرآبادی را اخیراً (۱۳۸۹)، با تصحیح «محمدحسین کرمی» در ۴۱۴ صفحه وزیری، انتشارات مرکز پژوهشی میراث مکتوب، در «تهران»، چاپ کرده است.

منابع:

اثرآفرینان ۴/۳۰۱؛ تاریخ نظم و نثر در ایران ۱/۵۵۱؛ تذکره ی روز روشن ۵۳۹؛ شعرای گرگان و مازندران ۲۲۸-۲۲۹؛ فرهنگ سخنوران ۴۵۶؛ کاروان هند ۲/۱۰۷۰؛ گلزار جاویدان ۲/۱۰۹۹؛ منتخب التواریخ ۲۹۸؛ نگارستان سخن ۷۳.

ق

«قابوس بن وشمگیر»

۳۶۶-۴۰۳ه-.ق.

«شمس المعالی ابوالحسن قابوس بن وشمگیر»، پادشاهی جنگجو و ادیبی فاضل از خاندان «آل زیار» است.

«آل زیار» یکی از سلسله های پادشاهان ایرانی تبار برخاسته از شمال «ایران» هستند. آنها در حدود سال های ۳۱۶ تا ۴۸۳ه-.ق. بر قسمتی از سرزمین های شمال «ایران» شامل: «گرگان»، «مازندران»، «گیلان»، «قزوین»، «ری»، «اصفهان» و حتی زمانی «خوزستان» فرمانروایی کردند.

«زیاریان» حاکمانی فرهنگ دوست و ادب پرور بودند. در حکمرانی پادشاهان زیاری، خصوصاً در زمان شمس المعالی قابوس بن وشمگیر و «عنصرالمعالی کیکاوس بن اسکندر»، علم و ادب گسترش یافت و فرهنگ ایرانی زنده شد.

سر سلسله ی آنان «مرداویج بن زیار» متوفای ۳۲۳ه-.ق. بود. مرداویج و برادرش وشمگیر، از دهقانان شمال «ایران» بودند که در اثر کفایت و درایت، به مقام فرماندهی و سپس حکمرانی رسیدند.

قابوس بن وشمگیر، چهارمین پادشاه زیاری بود. او را پادشاهی ادیب و شاعری توانا، هنرپروری متفکر توصیف می کنند. قابوس به دو زبان فارسی و عربی شعر می سرود. در نوشتن زبردست بود. خطی خوش داشت و در نجوم و دانش های دیگر صاحب نظر بود. دربارش را تبدیل به محفل علمی و محل تجمع علما و دانشمندان کرده بود.

«ابوریحان محمد بن احمد بیرونی»، متوفای ۴۴۰ه-.ق.، کتاب «الآثار الباقیه» را به سال ۳۹۱ه-.ق. در «گرگان» و به نام قابوس نوشت.

«ابن سینا» در زمان فرمانروایی قابوس، به «گرگان» هجرت کرد. هر چند موفق به دیدار قابوس نشد، لیکن در سایه ی پادشاهان زیاری به معالجه رایگان بیماران همت گماشت و کتاب «قانون» را نگاشت.

با همه ی علم و ادب و فضلی که برای توصیف قابوس بن وشمگیر گفته اند؛ او را پادشاهی سخت گیر، خشن و زشت خوی نیز خوانده اند. به همین جهت مدت ۱۸ سال از حکومت خود دور ماند و در سایه سامانیان زیست. عاقبت نیز به دست سربازان و فرماندهان تحت فرمان خودش کشته شد.

بنای «برج قابوس» در «گنبد کاووس» یکی از شاهکار های معماری قرن چهارم ه-. ق. است که مدت هزار سال در مقابل انواع حوادث دوام آورده و هم چنان با شکوه و عظمت ایستاده است. این بنا به دستور قابوس ساخته شده است و او در همین مکان مدفون است.

آثار:

۱. تذکره الادباء (بخشی از)

در «کتابخانه ی ملی ملک» یک نسخه ی خطی با عنوان «تذکره الادبا» وجود دارد که نویسنده ی آن ناشناخته است. اما بخشی از این اثر متعلق به رسائل و انشای قابوس بن وشمگیر است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی ملی ملک» «تهران» به شماره **۲۸۵۳** کتابت سده ۱۲ و ۱۳ه‍-.ق. موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

ص:۴۶۳

۲. دیوان

مرحوم «آقابزرگ» از دیوان وی سخن گفته است. لیکن دیوان قابوس در زمان خودش جمع آوری نشده است. بلکه اشعار عربی و فارسی او که در منابع مختلف پراکنده است، می تواند مجموعه دیوان وی محسوب گردد.

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی به دست نیامد.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۳. سیر الملوك

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی به دست نیامد.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۴. قصاید شمس المعالی

دو قصیده از شمس المعالی قابوس بن وشمگیر است که یکی از آنها فارسی و دیگری به زبان عربی است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی ملی جمهوری اسلامی ایران» به شماره ۶۲۸ف موجود است.

۱ نسخه ی خطی نیز در «کتابخانه ی عمومی اوقاف موصل» به شماره ۱۲/۱/۱۶ در ۴۱۰ صفحه موجود است که بخشی از قصاید قابوس بن وشمگیر را شامل می گردد. این نسخه با عنوان «قصاید و ابیات لابی الفرج الشاوی و قابوس بن وشمگیر...» ثبت شده است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۵. کمال البلاغه

مجموعه رسائل و نامه های قابوس بن وشمگیر است.

نسخه های خطی:

۲ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی ملی ملک» «تهران» به شماره ۱۱۴۵ در ۱۱۷ برگ، کتابت سال ۱۲۷۰ه‍–.ق. و شماره ۲/۵۵۶ در ۱۷۷ برگ، کتابت سده ۱۳ه‍–.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی عمومی اوقاف بغداد» به شماره ۵۹۵ در ۴۶ برگ، کتابت سال ۱۲۹۴ه‍–.ق. موجود است.

نسخه های چاپی:

کمال البلاغه به سال ۱۳۴۱ه‍–.ق. در «بغداد» توسط انتشارات المکتبه العربیه در ۱۱۲ صفحه رقعی چاپ و منتشر گردیده است.

۶. مجموعه قصائد و مخمس

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مرکزی دانشگاه تهران» موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۷. منشات قابوس

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مجلس شورای اسلامی» به شماره ۲/۵ در ۱۵۲ صفحه کتابت سال ۱۲۶۰ه‍–.ق. موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

منابع:

آتشکده ی آذر ۱/۸۲؛ اثر آفرینان ۴/۳۱۱؛ از سعدی تا جامی ۳۰۰-۳۰۱؛ اسماء المولفین، الف ۸۲۵؛ اعلام المولفین

الزیدیه ۷۵۹؛ الاعلام زرکلی ۵/۱۷۰؛ اعیان الشیعه ۸/۴۳۲؛ تاریخ ابن وردی ۱/۳۲۵؛ تاریخ ادبی ایران، الف ۶۸۱؛ تاریخ ادبیات در ایران ۱/۲۱۲؛ تاریخ ادبیات ۲۲؛ تاریخ برگزیدگان ۷۰-۷۱؛ تاریخ گزیده ۴۱۴-۴۱۵؛ تذکره الشعراء ۵۵؛ تذکره ی روز روشن ۵۴۳؛ تذکره ی هفت اقلیم...؛ حبیب السیر ۲/۴۴۰؛ دایرهالمعارف بزرگ اسلامی ۲/۱۹-۲۳؛ الذریعه ۹/۸۵۹ و ۱۷/۸۶؛ ریحانه الادب ۳/۲۵۱-۲۵۲؛ ریاض الجنه روضه پنجم، قسم د وم ۹۰۳؛ شاعران بی دیوان ۳۷۸-۳۸۰؛ شخصیت های نامی ایران ۳۸۶؛ الشعر و الشعراء فی کتاب العمده ۲۱۴؛ فرهنگ جامع تاریخ ایران ۲/۵۲۹؛ فرهنگ سخنوران ۴۶۱؛ فرهنگ فارسی معین ۲/۱۴۱۲-۱۴۱۳؛ قابوس وشمگیر زیاری، همه کتاب؛ قاموس الاعلام ۵/۳۴۹۰؛ کارنامه بزرگان ایران ۹۸؛ الکامل فی التاریخ ۹/۸۲؛ کتاب گیلان ۲/۶۶۴؛ کشف الظنون ۲/۱۵۰۵؛ گل هایی از گلستان شعر فارسی ۱/۳۸؛ لباب الالباب ۱/۲۹-۳۰؛ لغت نامه ی دهخدا (ذیل قابوس) ۱۲؛ مجله المجمع العلمی العربی ۲۸/۶۷؛ مجمع الفصحاء بخش اول جلد اول ۲۰۳؛ معجم الادباء ۶/۲۱۹-۳۳۳؛ المعجم العسگری الموسوعی ۲/۱۰۸۲؛ معجم المولفین ۸/۹۱؛ المنتظم فی تاریخ الامم و الملوک ۷/۲۶۴؛ النجوم الزاهره ۴/۲۳۳؛ وفیات الاعیان ۲/۱۵۹ و ۳/۳۲۰ و ۴/۷۹-۸۲ و ۷۳۲۵؛ هدیه العارفین ۱/۸۲۵؛ یتیمه الدهر ۳/۲۸۸.

ک

«کمال الدین بن حسن سحابی استرآبادی»

قرن ۱۱ه-.ق.

از آنجا که در نام این شخصیت اختلاف نظر وجود دارد و برخی منابع، او را با نام کمال الدین و فرزند حسن می شناسند؛ لذا ذیل این مدخل نیز از وی یادی شد. لیکن آنچه صحیح به نظر می رسد، اینکه کمال الدین لقب اوست و نامش حسن است. از این رو باید به مدخل حسن سحابی استرآبادی مراجعه کرد.

م

«مجتبی مینوی»

۱۳۹۸-۱۳۲۰ه.-ق.

«مجتبی مینوی» فرزند «عیسی» فرزند «محمدحسن شریعتمدار استرآبادی» است. نیای بزرگش، «حاج شیخ محمدجعفر شریعتمدار استرآبادی» از علمای مشهور «استرآباد» است.

روان شاد، استاد مجتبی مینوی، در خاندانی که پشت در پشت روحانی و اهل علم و ادب بودند، به تاریخ ۱۹ بهمن سال ۱۲۸۲ شمسی برابر با ۱۳۲۰ ه.- ق.، در «تهران» دیده به جهان گشود.

کودکی را در «سامرا» گذراند و مقدمات را در آنجا آموخت. پدرش که از شاگردان ممتاز «شیخ محمدتقی شیرازی» بود، پس از نیل به درجه ی اجتهاد، رهسپار «ایران» گردید و مجتبی، ادامه ی تحصیلات را در مدارس امانت و افتخاریه گذراند. دوره متوسطه را در دارالفنون به پایان برد. از سال ۱۲۹۸ش؛ به دلیل عزیمت پدرش به عدلیه ی «رشت»، مجبور به مسافرت به آنجا شد.

از سال ۱۲۹۹ش. در دارالمعلمین تحصیل کرد. پس از اشتغال پدرش در مجلس شورای ملی، مدت ۲ سال به عنوان تندنویس در مجلس به کار پرداخت. در همین دوره آموزش زبان پهلوی را نزد «پرفسور هرتسفلد» آلمانی آغاز کرد.

از سال ۱۳۰۷ش. به عنوان معاون دفتر سرپرستی محصلین در سفارت «ایران» در «فرانسه» مشغول به کار شد. اما پس از چند ماه به «ایران» بازگشت و در «کتابخانه ی معارف» (ملی امروز) به کار پرداخت.

او در این سال ها با «محمدعلی فروغی»، «سید حسن تقی زاده» و «علامه محمد قزوینی» آشنا شد. مدت چهار سال در دفتر سرپرستی محصلین «ایران» در سفارت «ایران» در «انگلیس» به کار اشتغال ورزید. در همین دوره به تکمیل زبان های انگلیسی و فرانسه پرداخت.

یک سال بعد مجدداً به «انگستان» بازگشت و مدت ۱۵ سال اقامت گزید. در این دوره با بسیاری از خاورشناسان مشهور مانند «ولادیمیر مینورسکی»، «دنیس رایس» و ... آشنا شد و مراوده کرد.

از سال ۱۳۲۸ش. که به دعوت دانشگاه «تهران» به «ایران» بازگشت و ضمن تدریس به ماموریت های پژوهشی در کتابخانه های «ترکیه» فرستاده شد، مطالعات و پژوهش های علمی و ریشه دار وی آغاز گردید.

او در ده ها کنگره و سمینار علمی شرکت جست. تعداد زیادی مقاله انتشار داد و تالیفاتی را از خود به یادگار نهاد.

آثار:

۱. آزادی و آزادفکری

مجموعه ی هفت مقاله از استاد مجتبی مینوی، درباره ی آزاداندیشی و دموکراسی است. این مقاله ها پیش تر در نشریات «ایران» منتشر گردیده بود. لیکن به همت و کوشش «ماه منیر مینوی» یک جا، به صورت کتاب منتشر شد.

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی به دست نیامد.

نسخه های چاپی:

این کتاب بارها چاپ شده است. یکی از قدیم ترین چاپ های آن به سال ۱۳۳۸ش. در «تهران» و توسط

انتشارات توس در ۱۵۶ صفحه انجام شده است. کتاب آزادی و آزادفکری، حدود پنج بار تجدید چاپ گردید.

۲. اجتماع کواکب در سال ۵۸۲

این اثر قبلاً در شماره چهارم از سال دوم مجله دانشکدهی ادبیات چاپ شده بود. پس از آن به صورت کتاب چاپ شد.

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی به دست نیامد.

نسخه های چاپی:

در ۳۹ صفحه بدون، مشخصات محل نشر، ناشر و سال نشر چاپ گردیده است.

۳. احیاء

احیا اثری است درباره ی تجدید حیات فکری در اسلام و باز سازی اجتماع مسلمانان بر مبنای اعتماد به نفس.

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی به دست نیامد.

نسخه های چاپی:

این کتاب را به سال ۱۳۶۷ «حسن یوسفی اشکوری» در «تهران» و در ۱۹۴ صفحه ی رقعی چاپ کرد.

۴. از خزاین ترکیه

این کتاب به ضمیمه مجله دانشکدهی ادبیات شماره ۲ سال چهارم چاپ شده بود. پس از آن به صورت کتاب چاپ گردید. مینوی در این اثر مختصر، گزارشات ارزشمندی از کتابخانه ها و خزاین «ترکیه» در اختیار پژوهشگران قرار داده است.

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی به دست نیامد.

نسخه های چاپی:

در ۳۵ صفحه بدون مشخصات نشر در «تهران» چاپ شد.

۵. اسلام از دریچه چشم مسیحیان

مرحوم مجتبی مینوی در این اثر به نقد دیدگاه مسیحیان درباره ی اسلام پرداخته است. مسیحیان به عمد یا به دلیل انحراف در مسیر تحقیق و یا به جهت عدم دسترسی به منابع بهتر و بیشتر، اغلب دیدگاه منفی نسبت به اسلام و مسلمانان دارند. باوجود این برخی از آنان در اثر تحقیقات گسترده و آشنایی با پژوهشگران پرهمت ایرانی و اسلامی، بر حقایقی دست یافته و به آن اقرار کرده اند.

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی به دست نیامد.

نسخه های چاپی:

کتاب اسلام از دریچه چشم مسیحیان، یک بار در ۹۳ صفحه وزیری بدون مشخصات نشر، به چاپ رسیده است.

۶. اصلاح یا تغییر خط فارسی

این جزوه بسیار مختصر که نخست به صورت مقاله بود، به صورت کتاب نیز چاپ گردید.

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی به دست نیامد.

نسخه های چاپی:

سال ۱۳۴۴ش. انتشارات یغما در «تهران» آن را در یک کتابچه ی ۱۸ صفحه ای چاپ کرد.

۷. اطلال شهر پارسه

این اثر نوشته «ارنست هرتسفلد» است. وی درباره ی حالت کنونی اطلال شهر پارسه (پرسپولیس) معروف به تخت جمشید مطالبی ارزنده عنوان کرده و پیشنهادهایی

برای حفظ آن داده است. مجتبی مینوی آن را به سال ۱۳۰۸ش. ترجمه کرد.

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی به دست نیامد.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۸. اقبال لاهوری شاعر پارسی گوی پاکستان

مینوی در این اثر مختصر، به شرح احوال و افکار اقبال لاهوری پرداخته است. او به خوبی این شاعر پاکستانی را که احیا کننده و گسترش دهنده ی زبان فارسی در «پاکستان» است، معرفی کرده است.

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی به دست نیامد.

نسخه های چاپی:

این کتاب در انتشارات مجله ی یغما به سال ۱۳۲۷ در ۷۵ صفحه وزیری چاپ شده است. پس از آن نیز تجدید چاپ گردیده است.

۹. اگر چه، با آنکه، هرچند: یکی از مباحث نحو فارسی

این اثر بسیار مختصر درباره ی حروف ربط مرکب است.

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی به دست نیامد.

نسخه های چاپی:

مینوی این اثر ادبی خود را به سال ۱۳۴۴ به عنوان ضمیمه مجله ی دانشکده ی ادبیات دانشگاه «تهران» در ۲۶ صفحه وزیری به چاپ رساند.

۱۰. بررسی ها دخت نسک

پانزده گفتار درباره ی چند تن از رجال ادب اروپا از «اومیروس» تا «برنارد شاو» است. «مینوی» در این اثر با همکاری «مهشید میرفخرایی»، به نقد نویسندگان ادبیات انگلیسی در خصوص اوستا پرداخته است.

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی به دست نیامد.

نسخه های چاپی:

به سال ۱۳۷۱ در «تهران» موسسه ی مطالعات و تحقیقات فرهنگی (پژوهشگاه) توس در ۱۹۸ صفحه منتشر شده است.

۱۱. پانزده گفتار

همان کتاب پیشین درباره ی نقد آثار ادبی نویسندگان انگلیسی است. این کتاب گاهی با عنوان پانزده گفتار و گاهی با عنوان «بررسی ها دخت نسک» شناخته می شود.

۱۲. پیر گینت

«پیر گینت» (Peer Gynt) عنوان نمایشنامه ای از «هنریک ایبسن نروژی» -۱۸۲۸م. است. مینوی این اثر پرآوازه ی هنریک را خلاصه کرده است.

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی به دست نیامد.

نسخه های چاپی:

ظاهراً نخست در مجله سخن به سال ۱۳۳۳ش. منتشر گردید.

۱۳. تاریخ خط عربی و فارسی

پژوهشی است در خط عربی و فارسی به زبان انگلیسی.

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی به دست نیامد.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۱۴. تاریخ و فرهنگ معاصر

مجموعه گفتارها و نوشته های مجتبی مینوی درباره ی تاریخ «ایران» و «قاجاریان» است. او در این اثر به

جنبش های اسلامی توجه کرده است. مینوی آن را به سال ۱۳۵۲ عرضه کرد.

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی به دست نیامد.

نسخه های چاپی:

چاپ دوم آن به سال ۱۳۵۶ در انتشارات خوارزمی و در ۵۵۴ صفحه اتفاق افتاد. بعدها به سال ۱۳۶۹ تجدید چاپ گردید.

۱۵. ترجمه تاریخ طبری

«تاریخ الامم و الملوك» نوشته ی «محمد بن جریر طبری» متوفای ۳۱۰ه-.ق. یکی از منابع تاریخی اسلام است که به زبان عربی نوشته شده است. مینوی این اثر را به زبان فارسی ترجمه کرد تا ایرانیان فارسی زبان از آن بهره مند شوند.

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی به دست نیامد.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۱۶. ترجمه علوم چینی به فارسی در قرن هشتم هجری

این کتاب از مجله دانشکده ی ادبیات، شماره اول، سال سوم، ص ۱ تا ۲۶، مهرماه ۱۳۳۴، برداشت و نقل شده است.

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی به دست نیامد.

نسخه های چاپی:

چاپ اثر فوق، بدون مشخصات نشر است.

۱۷. شرح کلیله و دمنه

کلیله و دمنه از آثار مشهور ادبی در حوزه ی داستانی با محتوای اجتماعی – سیاسی است که مینوی آن را تصحیح و شرح کرده، آنگاه در اختیار فارسی زبانان قرار داده است.

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی به دست نیامد.

نسخه های چاپی:

شرح کلیله و دمنه «ابوالمعالی نصرالله منشی» بارها چاپ و منتشر شده است. در سال های ۱۳۴۳ انتشارات دانشگاه «تهران» و نیز انتشارات شرکت سهامی افست، آن در ۴۵۱ صفحه وزیری دست یازیدند.

بعد از آن بارها تجدید چاپ شد و ناشران متعددی مثل امیرکبیر و دیگران، چاپ های متنوعی از آن را انتشار دادند.

۱۸. ترجمه و دیباچه کتاب تاریخ ثعالبی

«ابومنصور عبدالملک حسین بن محمد بن اسماعیل ثعالبی» متوفای ۴۲۹ه‍.-ق. کتابی با عنوان «غرر اخبار ملوک فرس و سیرهم» نوشته است که با نام «تاریخ ثعالبی» شهرت دارد. مینوی بر آن دیباچه ای نگاشته و این ترجمه منتشر گردیده است.

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی به دست نیامد.

نسخه های چاپی:

این اثر به سال ۱۳۶۸ توسط انتشارات نقره در «تهران» و در دو جلد به چاپ رسیده است.

۱۹. تسامح آری یا نه؟

تسامح آری یا نه؟ مجموعه مقالاتی است که «موسسه ی فرهنگی اندیشه معاصر»، اقدام به گردآوری آن نموده است.

در این مجموعه مقالاتی از مجتبی مینوی، «عبدالحسین زرین کوب» و چند تن دیگر درباره ی آزاداندیشی وجود دارد.

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی به دست نیامد.

ص:۴۷۰

نسخه های چاپی:

جلد اول کتاب در سال ۱۳۷۷ توسط انتشارات خرم در «قم» منتشر شد.

۲۰. تقی زاده

به مناسبت سالگرد وفات «سید حسن تقی زاده»، مجتبی مینوی کتابی با عنوان فوق منتشر کرد.

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی به دست نیامد.

نسخه های چاپی:

یادنامه «سید حسن تقی زاده» به سال ۱۳۴۹ توسط انجمن آثار ملی در «تهران» چاپ شد.

۲۱. داستان رستم و سهراب از شاهنامه فردوسی

مجتبی مینوی با تصحیح و چاپ شاهنامه ی فردوسی با «محمدعلی فروغی» همکاری کرده و تحقیقات زیادی در این باره به انجام رسانده بود. او برخی از داستان های شاهنامه را جداگانه مورد توجه قرار داد. یکی از این داستان ها، داستان غم انگیز رستم و سهراب است که به تصحیح و تحقیق مینوی چاپ شد.

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی به دست نیامد.

نسخه های چاپی:

این اثر یک بار در ۱۸۹ صفحه و بار دیگر در ۲۰۵ صفحه چاپ گردید. مشخصات نشر چاپ های قدیم در شناسنامه کتاب وجود ندارد. لیکن چاپ اخیر آن توسط انتشارات زوار در «تهران» و به سال ۱۳۸۶ انجام شده است.

۲۲. داستان سیاووش از شاهنامه فردوسی

این داستان نیز یکی از داستان های جذاب «شاهنامه ی فردوسی» است. مینوی این داستان را با مقدمه ی «مهدی قریب گرکانی» انتشار داده است.

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی به دست نیامد.

نسخه های چاپی:

از جمله چاپ هـای داستان سیاووش، چاپ سال ۱۳۶۳ توسط انتشارات «موسسه ی مطالعات و تحقیقات فرهنگی وزارت آموزش عالی» است که در دو جلد به انتشار آن دست زده است. پس از آن به سال ۱۳۶۹ نیز تجدید چاپ گردید.

۲۳. داستان فرود از شاهنامه فردوسی

این اثر نیز از تلاش های مینوی در شناساندن بهتر محتوای شاهنامه فردوسی است.

داستان فرود، به مناسبت «جشنواره بزرگداشت فردوسی طوسی»، از شاهنامه برگزیده شد و به تصحیح «محمد روشن» و مقدمه ی مجتبی مینوی انتشار یافت.

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی به دست نیامد.

نسخه های چاپی:

سال ۱۳۵۴ دفتر انتشارات رادیو تلوزیون ملی «ایران» آن را چاپ کرد. بعدها بـه سـال ۱۳۶۹ موسسه مطالعات و تحقیقات فرهنگی وزارت آموزش عالی به تجدید چاپ آن اقدام کرد.

۲۴. داستان کلیله و دمنه رودکی

این اثر چهارده صفحه ای که در «فرهنگ ایران زمین» منتشر گردید، نگاه محققانه ی مینوی به شعر فارسی قرن چهارم و پنجم است.

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی به دست نیامد.

نسخه های چاپی:

به سال ۱۳۳۶ در ۱۴ صفحه وزیری همراه «فرهنگ ایران زمین» دفتر ۴ جلد ۵ چاپ شد.

۲۵. داستانسرایی هزار داستان برای دختران و پسران

این اثر ادبی یک ترجمه است از زبان انگلیسی برای دختران و پسران جوان.

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی به دست نیامد.

نسخه های چاپی:

کتابخانه ی ملی از وجود چاپی این اثر در ۳۱ صفحه بدون مشخصات چاپی گزارش داده است.

۲۶. داستان ها و قصه ها

مجموعه داستان ها و قصه های کوتاه فارسی است که مینوی آنها را به صورت مقاله هایی، برای مردم «ایران» زمین نوشته است.

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی به دست نیامد.

نسخه های چاپی:

سال ۱۳۴۹ توسط انتشارات خوارزمی در «تهران» و در ۲۹۷ صفحه وزیری منتشر شده است.

ظاهراً این کتاب دارای چند جلد است که جلد نخست آن چاپ شده است.

سال ۱۳۸۰ تجدید چاپ گردیده است. شاید بیش از سه بار چاپ شده است.

۲۷. دانش اندوزی یا خیال پردازی

کتابی است که مطالب آن از شماره های شهریور و مهرماه سال پانزدهم مجله ی «یغما» استخراج شده است.

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی به دست نیامد.

نسخه های چاپی:

کتابخانه ی ملی آن را در ۲۳ صفحه بدون مشخصات نشر معرفی کرده است.

۲۸. درباره ی مثنوی تحریمه القلم حکیم سنایی

این کتاب نخستین مقاله از دفتر اول جلد پنجم «فرهنگ ایران زمین» است که به صورت مستقل نیز منتشر گردیده است.

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی به دست نیامد.

نسخه های چاپی:

بنا به گزارش کتابخانه ی ملی، در ۱۱ صفحه و بدون مشخصات نشر چاپ شده است.

۲۹. راپرت

راپرت (راپورت) عنوان دیگر کتاب «اطلال شهر پارسه» یا گزارشی است که «ارنست امیل هرتسفلد» متوفای ۱۹۴۸م. در خصوص تخت جمشید ارایه داده است.

۳۰. شیر و خورشید (منشاء نقش شیر خورشید)

مینوی در این اثر به تحقیق و تفحص در ریشه ی نقش شیر خورشید پرداخته و آن را نمادی از نجوم باستانی بر شمرده است.

شواهد و متون ادبی و باستان شناسی، که «احمد کسروی»، «مجتبی مینوی» و «سعید نفیسی» گردآوری و بررسی کرده اند، نشان می دهد که نشان ستاره بینی خورشید در صورت فلکی اسد در منطقه البروج از قرن ششم هجری نقشی نمادین و رایج بوده است. تحقیقات «مینوی»، «نفیسی» و «کسروی» نشان می دهد که این نشان از ستاره بینی وارد

فرهنگ عام، نشان ها و نقوش هنری شـده است و از آنجا به تدریـج و در حدود قرن پانزده میلادی (نهم هجری) به نقش های روی پرچم ها وارد می شود.

بدون مشخصات چاپ و نشر، در ۱۰۸ صفحه موجود است.

۳۱. صلاح الدین ایوبی و بنگیان

«جرجی زیـدان» کتابی با عنوان «صـلاح الـدین» و «مکائد الحشاشـین» نوشـته که مینوی آن را با عنوان فوق ترجمه کرده است. موضوع آن یک داستان تاریخی است.

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی به دست نیامد.

نسخه های چاپی:

کتاب «صلاح الدین ایوبی» و «بنگیان» به سال ۱۳۰۴ در کتابخانه ی شرق «تهران» چاپ و منتشر گردید.

۳۲. علامه اقبال

کتاب مختصری است در شناخت «اقبال لاهوری» که توسط صوفی «غلام مصطفی تبسم»، به زبان اردو برگردانده شده است.

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی به دست نیامد.

نسخه های چاپی:

این کتاب در ۹۶ صفحه و در «لاهور» منتشر شده است.

۳۳. عمر دوباره

عمر دوبـاره عنوان کلی بر روی برخی آثـار مجتبی مینوی است. به عنوان مثـال: کتاب «تاریـخ و فرهنگ»، کتاب «نقـد حال» و چند اثر وی، زیر مجموعه ی عنوان «عمر دوباره» هستند.

در بعضی موارد، مجموعه گفتارها و نوشته های مینوی تحت عنوان «عمر دوباره» منتشر شده است.

۳۴. غزالی طوسی

اثر مختصری است در شناخت «غزالی طوسی، ابوحامد محمد» که با عنوان نقد حال نیز شناخته می شود.

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی به دست نیامد.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۳۵. فردوسی و شعر او

تحقیقات مینوی درباره ی فردوسی و نقد اشعار اوست.

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی به دست نیامد.

نسخه های چاپی:

این کتاب به سال **۱۳۴۶** در «تهران» و به همت انجمن آثار ملی در **۲۴۶** صفحه منتشر شد.

سال **۱۳۵۴** توسط انتشارات دهخدا مجدداً در «تهران» چاپ گردید. پس از آن به سال **۱۳۷۲** انتشارات توس در **۲۴۶** صفحه انتشار داد. چهارمین چاپ آن به سال **۱۳۸۵** اتفاق افتاد.

۳۶. فردوسی و مقام او

اثر دیگری از مینوی درباره ی شاهنامه فردوسی و مقام ادبی ابوالقاسم فردوسی است.

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی به دست نیامد.

نسخه های چاپی:

این اثر در **۱۳۸** صفحه و بدون مشخصات نشر چاپ شده است.

۳۷. فهرست واره کتابخانه ی مینوی

این اثر به کوشش «محمدتقی دانش پژوه» و «ایرج افشار»

تهیه شده است. مینوی کتابخانه ی بسیار ارزشمندی داشت که پس از مرگش مورد استفاده جامعه محققان و استادان دانشگاه قرار گرفت.

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی به دست نیامد.

نسخه های چاپی:

به سال ۱۳۷۳ در پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی در ۲۳۶ صفحه چاپ شد.

سال بعد در ۲۵۲ صفحه توسط همان ناشر تجدید چاپ گردید.

۳۸. کابوسنامه فرای: تمرینی در فن تزویرشناسی

این اثر مختصر در خصوص نسخه شناسی «قابوسنامه» اثر «عنصرالمعالی کیکاوس بن اسکندر زیاری» است. گویا نسخه ای که توسط «ریچارد نلسون فرای» متوفای ۱۹۲۰م. معرفی شده بود، از نظر مجتبی مینوی مجعول است.

«نلسون فرای»، ایران شناس، سکه شناس، باستان شناس و استاد دانشگاه، آمریکایی و دارای تالیفات متعدد در زمینه خاورشناسی و باستان شناسی است.

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی به دست نیامد.

نسخه های چاپی:

مجله یغما سال ۱۳۳۵ آن را در ۳۰ صفحه انتشار داد. پیش از آن در «استانبول» به همت «هاگپ صرافیان» در چاپخانه «پولیگراف» «استانبول» در ۲۶ صفحه چاپ شده بود.

۳۹. کشف الواح تاریخی بنای تخت جمشید

گزارشی است از کشف الواح تاریخ در شهر پرسپولیس (تخت جمشید) که به سال ۱۳۱۲ توسط «ارنست هرتسفلد» ارایه شده است. مرحوم مینوی آن را به فارسی ترجمه کرده است.

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی به دست نیامد.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۴۰. کشف دو لوح تاریخی در همدان

گزارشی است از دو لوح کشف شده در «همدان» به سال ۱۳۰۵ که توسط «ارنست هرتسفلد» تدوین شده است. مرحوم «مینوی» آن را به زبان فارسی ترجمه کرده است.

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی به دست نیامد.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۴۱. مازیار

این اثر در واقع با دو عنوان و توسط دو نفر پدید آمده است. قسمت اول، درباره ی «مازیار» و تاریخ زندگانی و اعمال او است. قسمت دوم یک درام تاریخی در سه پرده است. مینوی این کتاب را با همکاری «صادق هدایت» نوشته است.

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی به دست نیامد.

نسخه های چاپی:

کتاب بارها چاپ شده است. یکی از این چاپ ها، را امیرکبیر در سال ۱۳۳۳ و در ۱۴۰ صفحه وزیری انجام داده است. پس از آن به سال ۱۳۴۲ تجدید چاپ شده است.

پیش از آن در «مطبعه روشنایی» «تهران» به سال ۱۳۱۲ در ۱۲۸ صفحه چاپ شده بود.

۴۲. مباحث صرفی و نحوی

این کتاب از آثار ادبی مینوی است. او سعی داشت طی سلسله مقالات یا جزوه های مختصر، مباحث ادبی را مورد

توجه قرار دهد. نخستین اثر وی در این زمینه، شامل مباحث مصدری با نشان «یت» در آخر کلمات عربی بود. مانند: افضلیت، مرکزیت، خاصیت.

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی به دست نیامد.

نسخه های چاپی:

این کتاب در ۳۰ صفحه توسط انتشارات مجلس شورای ملی در سال ۱۳۲۹ چاپ گردید.

هم چنین توسط انتشارات مجله ی یغما تجدید چاپ شد.

۴۳. مصنفات بابا افضل

مجتبی مینوی با همکاری «یحیی مهدوی»، دو جلد کتاب را انتشار دادند که در جلد اول هفت مقاله و در جلد دوم پنج رساله، تقریرات، نامه ها، اشعار و متون قدیمی وجود داشت.

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی به دست نیامد.

نسخه های چاپی:

این کتاب یک بار به سال ۱۳۳۱ در دانشگاه «تهران» چاپ شد. بار دیگر در سال ۱۳۶۶ توسط انتشارات خوارزمی در «تهران» و در ۸۲۶ صفحه منتشر گردید.

۴۴. معلومات تاریخی درباره ی آثار ملی اصفهان و فارس

گزارش هایی از مطالعات و تحقیقات «ارنست هرتسفلد» درباره ی آثار ملی و تاریخی «اصفهان» و فارس است. مینوی این اثر را سال ۱۳۰۶ به فارسی ترجمه کرده است.

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی به دست نیامد.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۴۵. ملا قطب شیرازی

شرح حال، افکار و آثار «قطب الدین محمود شیرازی» است.

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی به دست نیامد.

نسخه های چاپی:

سال ۱۳۴۸ در «تهران» و در ۴۱ صفحه منتشر شده است.

۴۶. مینوی بر گستره ادبیات فارسی

مجموعه مقالات، سخنرانی ها، خطابه ها و طرح های مجتبی مینوی و دیگر بزرگان علم و ادب درباره ی مینوی را شامل می گردد.

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی به دست نیامد.

نسخه های چاپی:

این اثر به کوشش «ماه منیر مینوی»، خواهر استاد مجتبی مینوی و همسر دکتر «اسماعیل بیگی»، گردآوری و منتشر گردید.

سپس در سال ۱۳۸۱ توسط انتشارات توس در «تهران» و در ۶۲۴ صفحه وزیری چاپ شد.

۴۷. مینوی و شاهنامه

نتایج تحقیقات و مطالعات مینوی درباره ی شاهنامه است.

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی به دست نیامد.

نسخه های چاپی:

بنا به گزارش کتابخانه ی ملی یک نسخه ی چاپی از آن در ۱۳۱ صفحه بدون مشخصات نشر نگهداری می شود.

ص:۴۷۵

۴۸. نامه مینوی

این مجموعه شامل سی و هشت گفتار در ادب و فرهنگ ایرانی است که به پاس پنجاه سال مطالعات و تحقیقات مجتبی مینوی گردآوری و چاپ شده است.

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی به دست نیامد.

نسخه های چاپی:

این کتاب در سال ۱۳۵۰ در انتشارات سنایی «تهران» و در ۵۸۸ صفحه، زیرنظر و ویرایشگری «ایرج افشار»، «حبیب یغمایی» و «محمد روشن» به سرانجام رسیده است.

۴۹. نقد حال

بخشی از زیر مجموعه «عمر دوباره» است که مرحوم مینوی انتشار داده است. وی در این بخش به نقد نویسندگان و ایرانشناسان پرداخته است.

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی به دست نیامد.

نسخه های چاپی:

یکی از چاپ های آن به سال ۱۳۵۱ در انتشارات خوارزمی و در ۵۵۰ صفحه انجام شده است. همین ناشر سال ۱۳۵۸ و ۱۳۶۷ دست به تجدید چاپ آن زد.

۵۰. وضع ملت و دولت و دربار در دوره شاهنشاهی ساسانیان

«آرتور امانوئل کریستین سن» فرزند «ویلهلم دانمارکی» و متوفای ۱۹۴۵م.، ایران شناس، مورخ و استاد دانشگاه، کتاب فوق را پس از مطالعات و تحقیقات و چند سفر به «ایران»، درباره ی «ایران» دوران ساسانی نگاشت.

مرحوم مجتبی مینوی این اثر را به سال ۱۳۱۴ به فارسی ترجمه کرد. لیکن دولت مستبد «رضاخان» دستور توقیف کتاب را صادر کرد و حقوق مینوی را قطع نمود.

مینوی از این رفتار خشن ناراحت شد و مدتی طولانی به اروپا رفت. سپس به سال ۱۳۲۰ اجازه انتشار آن را به دست آورد و از کتاب رفع توقیف شد.

این کتاب به تشریح نظام اجتماعی، نظم و تربیت عمومی «ایران» و آیین و آداب ایرانیان در زمان ساسانیان اختصاص دارد. نویسنده افزون بر طبقات چهارگانه ی جامعه ی «ایران» عصر ساسانی و زیرشاخه ی هریک، هم چنین تقسیمات اشراف و بزرگان به وضعیت خانواده، مسئله ی ازدواج و انواع آن در دوره ی مذکور می پردازد.

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی به دست نیامد.

نسخه های چاپی:

کتاب را پس از سال ۱۳۱۴ کمیسیون معارف مجلس شورای ملی در «تهران» چاپ کرد و پس از رفع توقیف به سال ۱۳۲۰، یک بار دیگر نیز پس از انقلاب (۱۳۷۴)، پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی در ۱۹۱ صفحه چاپ کرد. هم چنین سال ۱۳۸۶ در ۲۱۸ صفحه وزیری توسط انتشارات اساطیر «تهران» منتشر شد.

۵۱. هفتاد سالگی فرخ

این اثر به مناسبت هفتادمین سال عمر «سید محمود فرخ» متوفای ۱۳۶۰ش.، زیرنظر و با مقدمه ی مجتبی مینوی، از مجموعه مقالات و خطابه هایی که در بزرگداشت «فرخ» برگزار شده بود، تهیه گردید.

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی به دست نیامد.

نسخه های چاپی:

کتاب به سال ۱۳۴۴ توسط انتشارات مجله ی یغما در چاپخانه تابان «تهران» و در ۲۲۳ صفحه منتشر شد.

۵۲. یادداشت های مینوی

عبارت یادداشت های مینوی، عنوانی عمومی بر سلسله آثاری است که از روی یادداشت ها و فیش هایی که زنده یاد مینوی طی مطالعات و تحقیقات خود به آنها دست یافته بود، گردآوری شده است.

این یادداشت ها در چند جلد است. جلد نخست آن مشتمل بر دو بخش است. بخش اول روش تحقیق تاریخ، بخش دوم درباره ی رجال، شاعران، شارحان، فیلسوفان، مورخان و دانشمندان قرون گذشته و معاصر ایرانی، عرب و گاهی غربی.

مجلدات دیگر از یادداشت های مینوی، شامل، تصوف، «فردوسی» و «شاهنامه»، دستور زبان فارسی، اشتقاق سازی عامیانه، عروض، بدیع و قافیه، سفرنامه ها، درباره ی مولوی و کسان او، مولویان، «سلطان ولد» و ما بعد او، «نوروزنامه» و «خیام»، «ویس و رامین»، «ناصر خسرو» و «اسماعیلیه»، درباره ی موسیقی، «جامی»، «عبید زاکانی» و «موش و گربه»، نسخه های خطی «ترکیه» و «انگلیس»، «یوسف و زلیخا»، «نظام الملک» و «سیاست نامه»... است.

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی به دست نیامد.

نسخه های چاپی:

جلد اول توسط پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی به سال ۱۳۷۵ در ۴۹۲ صفحه وزیری در «تهران» و به کوشش «مهدی قریب» و «محمدعلی بهبودی» منتشر گردیده است.

جلد دوم یا شماره ی دوم از یادداشت های مینوی شامل: «آرا و افکار»، «اعلام مشایخ» و «آثار و رسایل صوفیه» است که به انضمام فهرست آیات، احادیث، گفتار مشایخ، نیز فهرست منابع و اعلام و یادگارهای فرهنگی مرحوم «مینوی» به چاپ رسیده است.

این شماره در ۳۶۰ صفحه توسط پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی به سال ۱۳۸۴ منتشر شده است.

شماره ی دیگر آن ایضاً توسط همان ناشر به سال ۱۳۷۶ در ۵۲۲ صفحه منتشر شده است.

۵۳. یادنامه ایرانی مینورسکی

مجموعه مقالات و مطالعات تاریخی و ایران شناسی زنده یاد مینوی است که به مناسبت یادنامه ی «ولادیمیر فدروویچ مینورسکی» متوفای ۱۹۶۶م. ایران شناس و خاورشناس روسی پدید آمده است.

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی به دست نیامد.

نسخه های چاپی:

این اثر با همکاری «ایرج افشار» در سال ۱۳۴۸ توسط انتشارات دانشگاه «تهران» در ۸+۲۰۵+۲۵۵ صفحه منتشر شده است.

۵۴. یکی از فارسیات ابونواس

کتابچه ی مختصری است در شناخت، نقد و تفسیر آرا و افکار «حسن بن هانی» مشهور به «ابونواس» متوفای ۱۹۸ ه‍.ق.

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی به دست نیامد.

ص:۴۷۷

نسخه های چاپی:

این اثر در ۱۴ صفحه به سال ۱۳۳۴ در «استانبول» منتشر شده است.

اما آثاری که شادروان مینوی به تصحیح و تحقیق آنها پرداخته و یا از روی نسخه های خطی نادر، به چاپ و انتشار آنها دست زده است، به قرار ذیل است:

۵۵. احوال و اقوال (آثار) شیخ ابوالحسن خرقانی به ضمیمه منتخب نورالعلوم

این اثر که یک متن عارفانه و صوفیانه است، گویا تالیف جمعی از اهل تصوف است. مجتبی مینوی آن را از روی یک نسخه ی خطی در «لندن» تصحیح و تحقیق کرده و به چاپ رسانده است.

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی به دست نیامد.

نسخه های چاپی:

کتاب احوال و اقوال شیخ ابوالحسن خرقانی، بارها توسط ناشران مختلف چاپ شده است. انتشارات انجمن آثار ملی سال ۱۳۵۴ در ۱۸۰ صفحه و انتشارات طهوری در سال های ۱۳۵۹، ۱۳۶۳، ۱۳۶۷، ۱۳۷۲ و ۱۳۸۱ دست به انتشار آن زده است.

۵۶. اخلاق ناصری

اخلاق ناصری از آثار و تالیفات «خواجه نصیر الدین طوسی، محمد بن محمد» متوفای ۶۷۲ه-.ق. است. مینوی این اثر را تصحیح و چاپ کرده است.

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی به دست نیامد.

نسخه های چاپی:

اخلاق ناصری بارها توسط انتشارات خوارزمی چاپ شده است. از آن جمله، سال ۱۳۴۶، ۱۳۵۶، ۱۳۶۰، ۱۳۶۴، ۱۳۷۳ و ۱۳۸۷ در ۶۲۰ صفحه منتشر شده است.

۵۷. بخشی از تفسیری کهن با یادداشتی از مجتبی مینوی

این اثر تفسیری کهن، تا زمانی که مینوی آن را معرفی کند، ناشناخته بود. تفسیر یاد شده، به زبان فارسی، متعلق به قرن پنجم ه‍-. ق. و از تفاسیر «اهل سنت» است.

نسخه های خطی:

نسخه ی خطی آن را مرحوم مینوی در مقدمه کتاب توضیح داده است.

نسخه های چاپی:

به سال ۱۳۵۱ توسط انتشارات بنیاد فرهنگ ایران در ۲۳۲ صفحه چاپ کرده است.

بعدها سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاه ها (سمت) و با همکاری پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی، به سال ۱۳۸۲ در ۱۸۴+چهل و چهار صفحه منتشر شد.

۵۸. داستان ویس و رامین

۵۹. دیوان ناصر خسرو

۶۰. نامه تنسر به گشنسب (نامه تنسر میرب بذان میر بذارد شیر پاپکان به جنسف)

و ده ها اثر دیگر که به تصحیح مرحوم مینوی احیا و چاپ گردید.

منابع:

آشنایی با ایران شناسان – مجتبی مینوی، روزنامه اطلاعات، مهر ۱۳۸۳ ص ۶؛ از مولفی ناشناخته تا استاد مینوی، آیینه پژوهش، شماره ۸۱، مرداد و شهریور ۱۳۸۲، صفحه ۶۸-۷۲؛ استاد مینوی و متن شناسی شاهنامه، آینه میراث، شماره ۳۹، زمستان ۱۳۸۶، صفحه ۱۲۹-۱۰۳؛ اهمیت و مقام کوه مقدس و

مینوی، نشریه کتاب ماه هنر، شماره ۳۵،۳۶، مرداد و شهریور ۱۳۸۰، صفحه ۱۰۲-۱۰۷؛ چهره هایی از پیشروان هنر و ادبیات معاصر ایران ۳۶؛ دایرهالمعارف دانش و هنر ۷۴؛ دایرهالمعارف مصور پیمان ۳۸۶؛ دو نامه منتشر نشده از مجتبی مینوی درباره ی ویس و رامین، کتاب ماه ادبیات و فلسفه، شماره ۱۷، اسفند ۱۳۷۷، صفحه ۳۰-۳۱؛ روشنفکران ایرانی و غرب ۳۰۸؛ زندگی نامه و خدمات علمی و فرهنگی استاد مجتبی مینوی، تهران: انجمن آثار و مفاخر فرهنگی، سال ۱۳۸۵، کل کتاب؛ سخنگوی تاریخ و ادب فارسی، جام جم، شماره ۵، بهمن ۱۳۸۲، صفحه ۱۵؛شخصیت های نامی ایران ۴۶۶؛ شرح حال رجال سیاسی و نظامی معاصر ایران ۳/۱۵۸۹-۱۵۹۳؛ فهرست کتابهای فارسی شده چاپی ۱/۲۰۱؛ کتاب شناسی تئاتر ۱۵۳؛ کتاب شناسی رمان ۱/۴۱۲ و ۲/۷۸۵؛ کتاب شناسی موسیقی ۱۵؛ کتاب شناسی نهاوند ۲۱۰؛ کژراهه: خاطراتی از تاریخ حزب توده ۲۰۸؛ گزارش بزرگداشت به مناسبت گذشت ربع قرن از درگذشت ادیب توانا و مورخ زبردست مرحوم مجتبی مینوی، انجمن آثار ملی و مفاخر فرهنگی سال ۱۳۸۰؛ گشتی در داستان فرود، نشریه گلچرخ، سال ۲، شماره ۶، اردیبهشت ۱۳۷۲، صفحه ۵۸-۶۲؛ مقالات مینوی، جهان کتاب، شماره ۱۷۰، خرداد ۱۳۸۹، صفحه ۹؛ مکارم الآثار ۴/۱۳۵۰؛ ملاحظاتی در باب کلیله و دمنه، نشر دانش، سال ۲۰، شماره ۳، پاییز ۱۳۸۲، صفحه ۴۴-۵۰؛ مولفین کتب چاپی فارسی و عربی ۵/۱۷۹-۱۸۲؛ نادره کاران ۳۴۰؛ یادداشت های مینوی، کل کتاب.

«محمد استرآبادی»

قرن ؟ه-.ق.

مرحوم «آقابزرگ»، در «الذریعه»، کتابی با عنوان «صیغ النکاح و الطلاق» را به شخصی با نام، میرزا «محمد استرآبادی» نسبت داده است، اما درباره ی شخصیت و شرح حال آن سکوت کرده است.

تحقیق نگارنده نیز به جایی نرسید و نتوانست تشخیص دهد که این میرزا محمد استرآبادی کیست و در چه زمانی می زیست. لیکن دو احتمال وجود دارد.

از آنجا که دو تن از علما و بزرگان «استرآباد»، کتابی با عنوان «صیغ العقود النکاح و الطلاق» یا «صیغ العقود و الایقاعات» دارند، و نام هردو تن، با کلمه ی «محمد» آغاز می گردد، ممکن است اشتباهی رخ داده و واژه ی دوم نام نویسنده در هنگام یادداشت برداری از قلم افتاده است.

این دو تن، «ملا محمدجعفر شریعتمدار استرآبادی» و «ملا محمدیوسف حائری استرآبادی» هستند. به آثار و تالیفات هر کدام از آنان در مدخل مربوط، اشاره خواهد شد.

در صورت درستی این احتمال، اثر یاد شده ی فوق، متعلق به قرن سیزدهم ه-. ق. خواهد بود؛ زیرا هردو شخصیت یاد شده از بزرگان قرن سیزدهم هستند.

احتمال دوم به این شرح است:

از آنجا که برخی از علمای «استرآباد» از شهر خود دور شده و به شهرها و کشورهای اسلامی هجرت کردند، در آن سرزمین ها به درستی شناخته نشده اند. از این رو ممکن است میرزا محمد استرآبادی نیز به کشور «مصر» رفته باشد و در آنجا این تالیف را از خود برجای نهاده است. خصوصاً که نسخه ی خطی کتاب وی را مرحوم «آقابزرگ» در دارالکتب «مصر» گزارش کرده است.

آثار:

صیغ النکاح و الطلاق

بنا به گزارش «آقابزرگ»، این اثر در بیان صیغه های (گفتارهای انشایی هنگام معامله) عقد نکاح و طلاق است. اما از جزئیات محتوای آن مطلبی به دست نمی دهد.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی دارالکتب مصر»، همراه با کتاب «بهجه الناظر» موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

منابع:

الذریعه ۱۵/۱۱۱.

«محمد استرآبادی»

۱۰۳۶-۰۰۰ه-.ق.

ایضاً مرحوم «آقابزرگ»، در «الذریعه»، ذیل کتابی با عنوان «شرح آیات الاحکام»، می نویسد: «للرجالی المعروف المیرزا محمد الاسترابادی المتوفی فی سنه ۱۰۳۶ه-.ق.»

لیکن همان گونه که وی به دنبال این مطلب تصریح می کند که در جلد اول «الذریعه»، این اثر را با عنوان «آیات الاحکام» آورده است، سال وفات نویسنده را نیز در آنجا ۱۰۲۶ه-.ق. ذکر می کند.

بدین ترتیب می توان قطع پیدا کرد که منظور مرحوم «آقابزرگ» از «میرزا محمد استرآبادی» متوفای ۱۰۳۶ه-.ق. همان، «میرزا محمد بن علی بن ابراهیم استرآبادی» متوفای ۱۰۲۸ه-.ق. است.

با این توضیح، پژوهشگران را به مدخل «محمد بن علی استرآبادی» ارجاع می دهیم.

«محمد استرآبادی»

۰۰۰-بعد ۹۰۵ه-.ق.

«شمس الدین محمد استرآبادی» که گویا تا سال ۹۰۵ه-.ق. زنده بود، از علما، حکما و متکلمین «استرآباد» در اوایل قرن دهم ه-. ق. بود.

از شرح زندگانی و آثار شمس الدین محمد استرآبادی آگاهی اندکی در دست است. شاید نخستین کسی که از او گزارشی در اختیار قرار داده است، به گفته ی مرحوم «آقابزرگ»، صاحب «مجالس المومنین» است. وی از «حاشیه ی» استرآبادی بر

«شرح جدید تجرید» که به نام «سلطان محسن مشعشعی» نگاشته است، خبر می دهد.

«آقابزرگ» ملا شمس الدین محمد استرآبادی را معاصر «میر صدر الدین دشتکی» متوفای ۹۰۳ه‍-.ق. و مولی «جلال الدین دوانی» متوفای ۹۰۸ه‍-.ق. معرفی کرده است.

این مقدار از اطلاعات، هویت ملا شمس الدین محمد استرآبادی را مشخص نمی کند و زوایای زندگانی او همچنان در پرده ی ابهام باقی می ماند.

آنچه در تفحص از شمس الدین محمد استرآبادی در قرن نهم و دهم به دست آمد، نشان می دهد که دو تن در قرن نهم هجری و دو تن در قرن دهم هجری به نام محمد و ملقب به شمس الدین وجود داشته است.

اما آگاهی ما از همه ی آنها مطابق اطلاعات اندک منابع تاریخی و شرح حال نگاری، بسیار کم است. گذشته از آن، هیچ کدام با شرایط این نویسنده که در حال نگارش شرح حال آن هستیم، تطابق ندارد. از این رو به همین مقدار کفایت کرده و تحقیق بیشتر را موکول به یافتن منابع بیشتر می نماییم.

آثار:

۱. حاشیه علی الشرح الجدید للتجرید

آن گونه که «آقابزرگ» از «قاضی» در «مجالس المومنین» نقل می نماید، وی در شرح حال «سلطان محسن مشعشعی»، می نویسد: ملا شمس الدین محمد استرآبادی حاشیه ای بر شرح

جدید قوشچی، به نام «سلطان محسن مشعشی» نوشته و در آن بر حاشیه ی قدیم اعتراضاتی کرده است.

این عبارت حکایت از آن دارد که وی علاوه بر نوشتن حاشیه بر «شرح جدید قوشچی»، مطالب «شرح قدیم» را نیز مورد انتقاد قرار داده و آنها را در برخی موارد رد کرده است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی حضرت آیت الله العظمی مرعشی نجفی (ره)» به شماره ۸۶۸ در ۸۹ برگ موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۲. رساله فی تحقیق کلمه التوحید

این رساله نتیجه ی تحقیقات ملا شمس الدین محمد استرآبادی در کلمه توحید و لااله الا الله است.

براساس گزارشی که مرحوم «آقابزرگ» در ذیل کتابی با عنوان «التهلیلیه» در شرح کلمه التوحید داده است، و سپس در ذیل «شرح کلمه التوحید» نویسنده ی آن را شمس الدین محمد استرآبادی تعیین می کند، با مقایسه ی آغاز و انجام آنها اطمینان حاصل می گردد که منظور یک اثر است.

وی در این گزارش تصریح می کند که نویسنده برای توحید سه مرتبه قایل شده است. مرتبه نخست توحیدی است که عموم مردم به آن اعتقاد دارند. مرتبه دوم توحیدی است که اشخاص خاص معتقد هستند و مرتبه ی سوم توحید خاص الخاص است.

آغاز:

«الحمدلله لمن تفرد و تعالی ان توحد...»

انجام:

«ربنا اشرح لنا صدورنا – الی قوله – و لاتجعلنا فی سلک المعارین و الحمد لولیه الولاً و آخراً»

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مرکزی دانشگاه تهران» به شماره ۹/۱۹۲۵ در ۱۱۸ برگ موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی دانشکده ی حقوق تهران» به شماره ۱۵۵ در ۱۲ برگ موجود است.

«آقابزرگ» ذیل «التهلیلیه» از وجود یک نسخه ی خطی در «کتابخانه ی خصوصی مولی محمدعلی خوانساری» در ضمن یک مجموعه عتیقه خبر داده است.

هم چنین او نسخه ای را نزد «شیخ علی اکبر مروج» در «مشهد» امام رضا (ع) مشاهده کرده است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

منابع:

الذریعه ۴/۵۱۵-۵۱۶ و ۶/۱۱۶ و ۱۴/۴۱؛ طبقات اعلام الشیعه (احیاء الداثر) ۷/۲۰۴؛ معجم التراث الکلامی ۳/۵۰ و ۴/۸۸، ۵۲۵؛ معجم طبقات المتکلمین ۳/۳۶۶؛ معجم مولفی الشیعه ۲۳.

«محمد استرآبادی»

قرن؟ه-.ق.

از شرح حال و زندگی نامه «میرزا محمد استرآبادی» هیچ مطلبی نمی دانیم. فقط به یک اثر از وی در «فهرست نسخه های خطی کتابخانه ی دانشکده ی الاهیات و معارف اسلامی» «تهران» برخوردیم که در ذیل معرفی می گردد.

از آنجا که هیچ سندی بر یک تن بودن این شخص با دیگر نویسندگان با نام محمد استرآبادی در دست نبود، آن را مستقل ذکر کردیم.

ص:۴۸۱

آثار:

تعقیبات

کتابی است در بیان ادعیه ی روز، هفته و ماه ها، نیز تعقیبات نماز ها و آداب دعا کردن که به زبان فارسی نگاشته شده است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی دانشکدهی الاهیات و معارف اسلامی دانشگاه تهران» به شماره ۱/۲۴۶ در ۱۸۳ برگ، کتابت سده ۱۲–۱۳ه–.ق. موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

منابع:

فهرست نسخه های خطی کتابخانه ی دانشکده ی الاهیات و معارف اسلامی تهران.

«محمد بزمی استرآبادی»

قرن ۱۰ه–.ق.

تذکره ها و منابع شرح حال نگاری، «بزمی» را از ادبا و شعرای «استرآباد» برشمرده و دیوانی را به او نسبت داده اند. اما «آقابزرگ»، معتقد است که دیوان وی برجای نمانده و به همین جهت تعبیر «دیوان او شعره» را برای وی به کار برده است.

این در حالی است که نویسندگان «اثرآفرینان»، با جزم و یقین، دیوانی را برای وی ثبت کرده اند.

«فرخ زاد خان خلیلی»، در کتاب جهان تاریخ، «محمد بزمی» را «خواجه غیاث الدین محمد آصفی استرآبادی» نامیده است. او هیچ منبعی را برای مطالب خود ارایه نکرده است. لیکن از توصیفی که درباره ی این شاعر به دست داده و نمونه ی شعری که آورده است، نشان می دهد که منظورش بزمی استرآبادی است.

در هر حال، بزمی از شعرایی است که گویا در ساخت دوبیتی مهارت ویژه داشت. هم چنین بزمی را شاعری شوخ طبع توصیف کرده اند.

مرگ بزمی با اختلاف نقل شده است. برخی معتقدند که وی به خاطر شوخ طبعی کشته شده است. برخی دیگر از منابع،

مرگ او را قتل به دست افغان ها ثبت کرده اند.

هم چنین برخی منابع تخلّص وی را «برقی» نوشته اند و مرگش را به سال ۹۵۰ه‍.ق دانسته اند.

آثار:

دیوان

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی به دست نیامد.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

منابع:

آتشکده ی آذر ۲/۷۷۸؛ اثر آفرینان ۲/۵۹؛ تاریخ نظم و نثر در ایران ۱/۵۱۸؛ تذکره ی روز روشن ۱۰۸؛ تذکره ی مجمع الخواص ۲۲۹؛ جهان تاریخ ۱/۲۷۶؛ الذریعه ۹/۱۳۳-۱۳۴؛ شعرای مازندران و گرگان ۵۱؛ شمع انجمن ۸۸؛ تذکره ی صبح گلشن ۶۲؛ فرهنگ سخنوران ۱۳۴؛ قاموس الاعلام ۲/۱۳۰۷؛ گلزار جاویدان ۱/۲۰۷؛ لغت نامه ی دهخدا (ذیل بزمی) ۱۰۴۶-۱۰۴۷؛ نتایج الافکار ۱۰۲.

ص:ر۴۸۲

«شمس الدین محمد جرجانی»

۱۱۳۲-۰۰۰ه.-ق.

از شرح احوال و آثار «شمس الدین محمد جرجانی» هیچ اطلاعی در دست نداریم. تنها آگاهی ما از وجود چنین شخصی، یادداشتی است که پیش تر، یکی از همکاران نگارنده از فهرست نسخه های خطی یک کتابخانه برداشت کرده و نام کتابخانه را فراموش نموده است.

در حال حاضر برای از دست ندادن این مقدار اطلاعات، چاره ای جز نقل آن نبود. امید است که در آینده بتوانیم، آگاهی بیشتری از این مدخل به دست بیاوریم.

آثار:

خواص الاشیاء

موضوع اثر مشخص نیست و شاید به صورت منظوم نگاشته شده است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی به شماره ۳/۱۰۸ XVIII بدون نام کتابخانه ی گزارش شده است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

«محمد جرجانی جهرمی»

قرن ۱۳ه-.ق.

به نظر نمی رسد «محمد جرجانی جهرمی»، در زمره ی نویسندگان و مولفان «جرجان» و «استرآباد» قرار بگیرد. هرچند نویسندگان کتاب «اثرآفرینان جهرم» به نقل از پایگاه اینترنتی کتابخانه ی بزرگ حضرت آیت الله العظمی مرعشی نجفی (ره)، او را در شمار صاحبان اثر تالیفی جهرم نوشته اند؛ زیرا آنچه از محمد جرجانی جهرمی در دست داریم، گزارشی است که در فهرست مشترک نسخه های خطی فارسی «پاکستان»، بدان اشاره شده است.

در این فهرست، یک جزوه ی مختصر، به عنوان «مکتوبات محمد جرجانی جهرمی» معرفی شده است.

از آنجا که مشخصات بیشتری از این نسخه و محتوای آن در دست نیست، این احتمال وجود دارد که محمد جرجانی جهرمی کاتب بوده و مطالبی را یادداشت کرده است.

اما آیا منظور از «مکتوبات» نامه های او یا مطالب یادداشت شده به عنوان تالیف بوده یا نه؟ هیچ آگاهی نداریم.

آثار:

مکتوبات

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی دانشگاه لاهور»، «پنجاب» آذر به شماره ۹۴ در ۲۱ صفحه، کتابت سده ۱۳ه-.ق. گزارش شده است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

منابع:

اثر آفرینان جهرم ۸۴-۸۵؛ هم چنین مراجعه شود به جلد پنجم فهرست مشترک.

«محمد رضایی استرآبادی»

قرن؟ه-.ق.

از «محمد رضایی استرآبادی» جز آنچه در فهرست نسخه های خطی کتابخانه ی دانشگاه «تهران»، آمده است، اطلاع دیگری نداریم.

در این فهرست به یک اثر از وی که در مسایل کلامی و

اصولی نگاشته شده است، اشاره گردیده لیکن زمان حیات وی مشخص نشده است.

اگر نسبت داده شده صحیح باشد، وی از علمای قرن ۱۲ یا ۱۳ه-.ق. می تواند شمرده شود.

آثار:

القواعد و الفوائد

ظاهراً رساله ای است در علم کلام و اصول دین که در سده ی ۱۳ه-.ق. کتابت شده است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مرکزی دانشگاه تهران» به شماره ۲/۷۳۱۰ کتابت سده ۱۳ه-.ق. موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

منابع:

تاریخ فرشته ۴۴۷؛ فهرست نسخه های خطی کتابخانه ی دانشگاه تهران ۱۶/۵۰۹؛ معجم التراث الکلامی ۴/۴۷۰.

«شمس الدین محمد عجیبی گرگانی»

قرن۶ه-.ق.

درباره ی نسبت «شمس الدین محمد عجیبی»، و اینکه جرجانی یا جوزجانی است، اختلاف نظر وجود دارد. قدیمی ترین شرح حال نگار درباره ی او، «عوفی» در «لباب الالباب»، است که او را جوزجانی می نامد. باوجود اینکه عوفی تقریباً با عجیبی معاصر و به زمان حیاتش نزدیک بود، اما مطلب زیادی درباره ی وی ننوشته است. فقط عجیبی را شاعری صاحب ذوق توصیف کرده است.

«آقابزرگ» نام او را «شمس الدین محمد عجیبی جرجانی» ثبت کرده است. اگر تشخیص مرحوم «آقابزرگ» در تعیین نسبت جرجانی را بپذیریم، در آن صورت یکی از شاعران «جرجان» محسوب می گردد.

براساس استنباطی که نویسندگان «دانشنامه ادب فارسی در افغانستان» از اشعار عجیبی کرده اند، معتقد هستند که وی از شاعران دربار سلجوقیان است.

گویا مدیحه گوی «بهاء الدین سام بن حسین غوری» (۵۴۴-۵۴۶ه‍-.ق.) بوده است.

همین «دانشنامه» تصریح دارد که «سعید نفیسی» در «تاریخ نظم و نثر»، شمس الدین محمد عجیبی را به اشتباه، شاعر سده ی دهم ه‍-. ق. و مداح «سام میرزای صفوی» تصور کرده است.

آثار:

دیوان

مجموعه اشعار عجیبی جرجانی است.

نسخه های خطی:

«آقابزرگ» از کتاب «امتحان الفضلا» نقل می کند که وی یک نسخه ی خطی از کتاب عجیبی را به خط «ملا معروف» دیده است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

منابع:

آتشکده ی آذر ۱۵۸؛ تاریخ نظم و نثر در ایران ۱/۹۱ و ۲/۶۸۶؛ تذکره ی روزروشن ۴۴۵؛ تذکره ی نصرآبادی ۴۹۲؛ دایرهالمعارف آریانا ۳/۴۷۲-۴۷۳؛ دانشنامه ادب

فارسی در افغانستان ۳/۶۹۲؛ دیوان انوری ۱/۳۶۲-۳۶۴؛ دیوان سنایی ۲۵۲-۲۵۵؛ الذریعه ۹/۷۰۸؛ ریاض الجنه ۸۷۴؛ غوریان ۲۷۰-۲۷۲؛ فرهنگ سخنوران ۳۸۵؛ لباب الالباب ۲/۳۵۲-۳۵۴؛ مجمع الفصحاء، بخش دوم ۱/۱۲۳۹.

«سید جمال الدین محمد حسینی استرآبادی»

قرن ؟ه-.ق.

از شرح احوال «سید جمال الدین محمد حسینی استرآبادی» جز آنچه «آقابزرگ» از «کشف الحجب» نقل می نماید، اطلاعات آشفته ای در دست است که در «الذریعه» و «ریاض العلما» به صورت پراکنده قابل مشاهده است.

بر اساس همین گزارش، وی بر کتاب «تهذیب الوصول» «علامه حلی» شرحی نگاشته است. از آنجا که در همین گزارش، ملا محمدامین استرآبادی در کتابش «الفوائد المدنیه» از شرح سید جمال الدین محمد استرآبادی مطالبی نقل می کند، بنابراین، سید جمال الدین محمد استرآبادی پیش از قرن ۱۱ه-.ق. می زیسته است.

گفتنی است که پیش تر در مدخل «سید جمال الدین بن عبدالله حسینی جرجانی» و مدخل «عبدالله بن محمد جرجانی» در خصوص دو یا سه تن که شباهت اسمی و لقبی دارند، سخن گفتیم. باید اضافه کرد که نکته مشترک مدخل نخستین «سید جمال الدین بن عبدالله حسینی جرجانی» با این مدخل (سید جمال الدین محمد استرآبادی) این است که هر دو بر کتاب «تهذیب الاصول» یا «تهذیب الوصول» «علامه حلی» شرح نگاشته اند.

لیکن از آنجا که نام آن دو به تصریح عبارات «آقابزرگ» و «افندی» و دیگر شرح حال نگاران باهم متفاوت است، نمی توان به یکی بودن آن دو اطمینان کرد.

گذشته از آن، سید جمال الدین محمد استرآبادی ظاهراً در دستگاه «صفویه» دارای جاه و مقام بوده است. لیکن درباره ی سید جمال الدین بن محمد جرجانی، چنین سخنی وجود ندارد.

«افندی» بارها به مقام صدارت وی اشاره کرده و از «احسن التواریخ» و دیگر منابع تاریخی دوران «صفویان»، نقل می کند: «او مراسم غسل، تکفین و تدفین «شاه اسماعیل صفوی» را به عهده داشت. سپس همراه جنازه تا «اردبیل» رفت و شاه را در کنار قبر شیخ صفی به خاک سپرد.» اما گاهی به جای «جمال الدین»، کلمه ی «جلال الدین» را به کار می برد.

علی ای حال، سید جمال الدین محمد استرآبادی فقیه، اصولی و مفسری از سرزمین «استرآباد» است.

آثار:

۱. تفسیر سوره جحد (کافرون)

بنـا به گزارش «فهرست نسـخه هـای خطی کتابخانه ی مجلس شورای اسـلامی»، یک نسـخه از «تفسـیر سوره ی جحـد» در آن کتابخانه ی وجود دارد که فهرست نویس، آن را به جمال الدین محمد استرآبادی نسبت داده است.

کاتب در پایان این نسخه می نویسد: «کذا وجدت بخط السید الاجل الامجد جمال الدین محمد الاسترآبادی قدس سره»

این تفسیر به زبان عربی است.

نسخه های خطی:

۲ نسـخه ی خطی در «کتابخانه ی مجلس شورای اسـلامی» به شماره ۱۸/۱۸۰۵ در مجمـوعه ای که ۶۰۶ صفحه دارد، و شماره ۴۹۰۰ در ۳۷۷ برگ، کتابت سال ۱۰۷۲-۱۰۸۲ه‍-.ق.

موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۲. شرح تهذیب الوصول

«تهـذیب الوصول» یـا به عبارتی کامل تر، «تهـذیب طریق الوصول الی علم الاصول» از آثار گران بهای «علامه ی حلی» متوفای ۷۲۶ه-.ق. است. این اثر به نام مختصـر «تهذیب الوصول» شـهرت دارد. بسـیاری از فقها و مجتهدین بر این اثر شرح نگاشته اند. یکی از این شـروح شـرح سـید جمال الـدین محمـد استرآبادی است. اهمیت این شـرح آن قـدر بوده است که «ملا محمدامین استرآبادی» از آن مطالبی نقل کرده است.

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی به دست نیامد.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

منابع:

الذریعه ۴/۵۱۲ و ۱۳/۱۶۹.

هم چنین:

اثرآفرینان۲/۱۹۶؛ اعیـان الشـیعه ۴/۲۱۶-۲۱۷؛ تاریـخ عـالم آرای عباسـی ۱/۱۴۴ ، ۱۵۳؛ دایرهالمعـارف تشـیع ۵/۴۳۱؛ الذریعه ۴/۵۱۲ و ۷/۹۹ و ۱۳/۱۶۶-۱۶۷؛ روضـات الجنـات ۲/۲۱۱-۲۱۲؛ ریـاض العلمـاء ۵/۳۳ و ۷/۶۰، ۶۱، ۶۴-۶۶؛ ریحـانه الادب ۱/۳۹۹؛ طبقات اعلام الشـیعه (احیاء الـداثر) ۴/۴۲؛ فرهنـگ بزرگان اسـلام و ایران ۳۱۴؛ فوائـد الرضویه ۸۴؛ کشـف الحجب و الاستار ۳۳۰؛ لغت نـامه ی دهخـدا (ذیل جرجانی) ۳۲۱؛ مرآت الکتـب ۱/۴۸۸-۴۴۹؛ معجم المـولفین ۱/۵۰۳ (۳/۱۵۷)؛ معجم مولفی الشیعه ۱۱۵؛ مقالات تاریخی ۳/۲۰۰-۲۰۱.

«سلطان محمد صدقی استرآبادی»

۹۵۲-۰۰۰ه-.ق.

«مولانـا سـلطان محمـد» متخلّص به «صـدقی» یا «ساقی»، استرآبادی، از علما و شـعرای قرن دهم ه‍-. ق. است. او در نیمه ی دوم قرن نهـم ه‍-. ق. در «استرآبـاد» دیــده بـه جهـان گشـود. در همانجـا رشـد کرد و علـم و ادب را از اسـتادان فاضـل «استرآبـاد» فراگرفت.

به درستی دانسته نیست که در چه زمانی «استرآباد» را به قصد حوزه های علمیه ی «اصفهان» و «کاشان» ترک گفت. لیکن همین قدر مسلم است که اواخر عمر را در «کاشان» بسر برد.

صـدقی پیش از آنکه شاعر باشد، عالم و فقیه بود. لیکن غزل و قصیده را خوب می سرود. در شعر «صدقی» تخلّص می کرد. برخی منابع تخلص وی را «ساقی» تصور کرده اند. شاید به دلیل «ساقی نامه»، تخلص وی را ساقی نوشته اند. برای او این افتخار کافی است که شاگردی چون «محتشم کاشانی» را پرورید.

منابع شرح حال نگاری، تصریح کرده اند که وی در «کاشان» کرسی تدریس فقه و اصول داشت. مرحوم «افندی» نام او را به اشتباه «جان محمد» نوشته است. وی می گوید: مولانا جان محمد متخلّص به «صدقی»، معاصر «میرزا مخدوم» «سنی» است. این در حالی است که پیش تر او را با نام سلطان محمد معرفی کرده بود.

چند شخصیت دیگری با نام «سلطان محمد استرآبادی» در منابع مذکور است که مطالب مفصل را به ذیل مدخل «سلطان محمد بن حسن» موکول می نماییم.

به هر حال از بیان «سام میرزا» در «تحفه ی سامی» چنین استفاده می شود که گویا مولانا صدقی، منبر می رفت و به

افاده ی علوم دینی و نشر معارف اسلامی اشتغال داشت. صدقی سرانجام به سال ۹۵۲ یا ۹۴۵ه-.ق. در دیار «کاشان» تن به خاک سپرد.

آثار:

۱. دیوان قصاید و غزلیات

بنا به تصریح «حسن روملو» در «احسن التواریخ»، مجموعه اشعار و قصاید و غزلیات سلطان محمد صدقی به صورت دیوان، در آن عصر موجود بود.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مرکز احیای میراث اسلامی» «قم» به شماره ۲۴۰۱ موجود است.

نسخه های چاپی:

دیوان صدقی به وسیله ی دکتر «علی حیدری یساولی» تصحیح و در مجموعه ی میراث ادیبان «شیعه» در دست انتشار و چاپ است.

۲. ساقینامه

مجموعه اشعاری است که صدقی با عنوان «ساقی» و «ساقیا» سروده است.

نسخه های خطی:

بنا به گزارش «آقابزرگ»، ۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی خصوصی حافظ حسین کربلایی» موجود است.

نسخه های چاپی:

ساقی نامه ی صدقی استرآبادی در برخی منابع مانند: «تذکره ی پیمانه» درج شده است.

۳. شرح مطالع الانوار

«افندی» به نقل از «احسن التواریخ» این کتاب را به او نسبت داده است.

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی به دست نیامد.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

منابع:

آتشکده ی آذر ۲/۷۹۰؛ احسن التواریخ ۳۱۴؛ تاریخ ادبیات در ایران ۵/۷۹۳؛ تاریخ نظم و نثر در ایران ۱/۴۶۴، ۶۵۳؛ تاریخ نهضت های فکری ایرانیان از آغاز قرن دهم ۱۱۷؛ تحفه سامی ۸۰-۸۱؛ تذکره ی پیمانه ۲۶۳؛ خلاصه التواریخ، جلد ۵، ذیل وقایع سال ۹۵۲ه-.ق.؛ دایرهالمعارف تشیع ۲/۱۰۳؛ الذریعه ۹/۶۰۵، ۹۹۴ و ۱۲/۱۰۹؛ ریاض العلماء ۲/۴۵۴ و ۶/۱۶۷؛ شرح حال علما و ادبای استرآباد (استرآباد نامه) ۱۲۴-۱۲۵؛ شعرای مازندران و گرگان ۱۴۷؛ تذکره ی صبح گلشن ۲۵۲؛ فرهنگ سخنوران ۳۳۵؛ گلزار جاویدان ۲/۶۴۲، ۸۰۲؛ گل هایی از گلستان شعر فارسی ۱/۱۹۴؛ هفت اقلیم ۱۱۵-۱۱۶.

«محمد مروزی استرآبادی»

قرن ۷ه-.ق.

«ابوجعفر محمد مروزی استرآبادی»، معروف به «قبه»، شاید از علمای «شافعی» مذهب «استرآباد» در قرن هفتم ه-. ق. است.

از شرح احوال و آثار وی، فقط گزارش یک اثر را در دست داریم که «جامع الاصول لاحادیث الرسول» را خلاصه کرده است.

آثار:

مختصر جامع الاصول لاحادیث الرسول (ص)

بنا به گزارش «حاجی خلیفه» در «کشف الظنون»، ابوجعفر محمد مروزی استرآبادی، کتاب «جامع الاصول»

«مبارک بن محمد» معروف به «ابن اثیر جزری» متوفای ۶۰۶ه-.ق. را به همان نسق کتاب اصلی خلاصه کرده است. این خلاصه به سال ۶۸۲ه-.ق. به پایان رسیده است.

محمد مروزی استرآبادی هنگام پایان دادن این اثر، حدود ۶۲ سال داشت.

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی به دست نیامد.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

منابع:

الجواهر المضیئه ۲/۱۴۹؛ کشف الظنون ۱/۵۳۶؛ معجم المولفین۳/۷۱۲.

«محمد نامی استرآبادی»

۱۲۳۸-۰۰۰ه-.ق.

«میرزا محمد نامی استرآبادی کرمانشاهی»، از ادبا، شعرا و فضلای استرآبادی الاصل «کرمانشاه» است.

شرح حال نگاران، محمد نامی را از احفاد «میرزا مهدی خان» منشی «نادرشاه افشار» معرفی کرده اند. از آنجا که پدر و جدش در دستگاه حکومتی خدمت می کرد، مجبور به هجرت به دیگر شهرهای «ایران» شدند.

پدرش در «کرمانشاه» خدمت می کرد و میرزا محمد در آنجا دیده به جهان گشود. خودش در دستگاه حکومت «محمدعلی میرزا دولتشاه» صاحب مقام و منزلت بود.

«میرزا احمد دیوان بیگی شیرازی» در «حدیقه الشعرا»، نامی را از شاعران فاضل و رئیس ادبا توصیف کرده است.

او می گوید: در زمان توقف در «کرمانشاه» دو نسخه از اشعار او را دیدم. سپس توضیح می دهد که یکی از آنها را یکی از شاگردانش تغییر داده و پس از تصرفاتی به نام خود کرده است. نسخه ی دیگر هم ناتمام بود.

اما «فرشید یوسفی» در «باغ هزار گل» می نویسد: «دیوان نامی را چندین سال پیش نگارنده ملاحظه نمود که با خط بسیار زیبا تهیه و تدوین شده بود...»

برخی منابع مانند «تاریخ مشاهیر کُرد»، نامی کرمانشاهی را از طایفه ی «کلهر» تصور کرده و در زمره ی شعرای کُرد آورده است. «لغت نامه ی دهخدا»، «نامی کلهری» را با «نامی کرمانشاهی» یکی دانسته و او را «نامی کرمانشاهی کلهری» فرض کرده است.

به نظر نمی رسد منظور «تاریخ مشاهیر کرد»، از «نامی کلهری»، همان نامی کرمانشاهی استرآبادی باشد. خصوصاً که «نامی کلهری» را از مقربان و نزدیکان «الله قلیخان زنگنه» حاکم «کرمانشاه» معرفی کرده است.

در هر حال نامی استرآبادی کرمانشاهی، از شعرایی است که قصاید و غزلیات در مدح رسول اکرم (ص) و ائمه ی اطهار (ع) بسیار سروده و اشعارش از مهارت و قدرت طبع او حکایت دارد.

میرزا محمد استرآبادی کرمانشاهی ظاهراً در همان «کرمانشاه» زیست و هم در آنجا به سال ۱۲۳۸ه‍-.ق. بدرود حیات گفت.

نام پدر نامی کرمانشاهی به دست نیامد. لیکن فرزندش «میرزا عبدالمجید» متخلّص به «منظر» و نوه اش «میرزا حسن» متخلّص به «کوثر» است.

آثار:

دیوان

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی ملی تبریز» به شماره ۲۶۲۸ در ۱۱۶ برگ، کتابت سده ۱۳ و ۱۴ه‍-.ق. موجود است.

«دیوان بیگی» نیز از دو نسخه در «کرمانشاه» خبر داده است.

هم چنین «فرشید یوسفی» نیز از وجود یک نسخه در «کرمانشاه» که آن را به خط زیبا دیده است، گزارش می دهد.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

منابع:

اثر آفرینان ۶/۱۷؛ باغ هزار گل، تذکره ی سخنوران کرمانشاه ۵۳۰، ۶۶۷-۶۶۹؛ تاریخ شعرای کرمانشاه ۱۳۸؛ تاریخ مشاهیر کرد ۱/۲۷۲؛ تذکره ی مختصر شعرای کرمانشاه و انجمن های ادبی – مطبوعات ۱۳۷؛ حدیقه الشعراء ۲/۱۴۶۱ و ۳/۱۸۴۳-۱۸۵۱؛ الذریعه ۹/۱۱۶۷؛ فرهنگ سخنوران ۴۹۱، ۹۱۹؛ گلزار جاویدان ۳/۱۶۰۴؛ لغت نامه ی دهخدا (ذیل نامی) ۲۶۵؛ مجمع الفصحاء، بخش سوم ۲/۱۶۰۱.

«محمد نصرآبادی استرآبادی»

قرن ۱۳ یا ۱۴ه-.ق.

مرحوم «شیخ محمدصالح استرآبادی» در تذکره ی خویش شرح حال بسیار مختصری از رجال «استرآباد» و «جرجان» را یادآور شده ولی به تاریخ ولادت، وفات و دیگر جزئیات زندگانی آنها اشاره ای نکرده است. از آن جمله درباره ی نصرآبادی می نویسد:

«الفاضل المحقق و العالم المدقق الآخوند ملا محمد نصرابادی الاسترابادی رفع الله قدره، مسقط الراس آن سمو القدر و المکان قریه ی نصراباد استراباد است...»

وی در ادامه می افزاید: «در واقعه ی ایشانی]پریشانی[استراباد که سابقاً اشاره شد اسیر طایفه ی تراکمه گردید.»

از این عبارت می توان زمان حیات «ملا محمد نصرآبادی» را استنباط کرد؛ زیرا ترکمانان چند بار به «گرگان» هجوم آورده و با مردم درگیر جنگ شده اند. یکی از این جنگ ها در سال ۱۲۷۴-۱۲۷۶ه-.ق. اتفاق افتاد و پس از آن ترکمانان «یموت» در «آق قلعه» مستقر شدند.

بار دوم به سال ۱۳۰۳-۱۳۰۴ه-.ق. ترکمن های «یموت» و «گوگلان» به شورش دست زدند و «شیعیان» زیادی را در «گرگان» و دیگر شهرهای اطراف به خاک و خون کشیدند. هرچند این شورش با سرکوب دولت مرکزی پایان یافت، لیکن صدمات زیادی به کشور وارد ساخت.

در هر حال اگر در این فقره شورش ها، ملا محمد نصرآبادی به دست ترکمن ها اسیر شده باشد، قطعاً در سده ی ۱۳ می زیسته است.

البته بنا به گزارش شیخ محمدصالح، وی پس از استخلاص از دست ترکمانان، مدتی را در «تهران» زندگانی کرد و سرانجام در پایتخت زندگانی را بدرود گفت. از این رو می توان گفت او در اوایل سده ی ۱۴ه‍-.ق. درگذشته است.

به هر روی، ملاـ محمد نصرآبادی، در روستای «نصرآباد» «استرآباد» دیده به جهان گشود. در همان شهر زندگی کرد و تحصیلات خود را تا پایان ادبیات ادامه داد. آنگاه به عتبات عالیات سفر کرد و فقه و اصول و دیگر علوم رایج را در حوزه های علمیه «نجف اشرف» و «کربلا» به پایان برد.

سپس به «استرآباد» بازگشت و در مسجد جامع «استرآباد» و در شبستان غربی به امامت جماعت و ارشاد مردم همت گماشت.

آثار:

۱. تذکره الواعظین

این اثر در واقع مجموعه سخنرانی ها و گفتار های پندآموز وی در طی ۱۲ سال ارشاد مردم است.

نسخه های خطی:

احتمالاً نزد وارثان و فرزندانش موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۲. تحریرات فقهی

بنا به گزارش «شیخ محمدصالح»، وی تقریرات درس فقه استادان خود را نوشته بود.

نسخه های خطی:

براساس گزارش «شیخ محمدصالح»، که ظاهراً مسوده ی این تحریرات را نزد ملا محمد نصرآبادی دیده بود، باید نسخه ی مسوده ی آن نزد فرزندانش موجود باشد.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

منابع:

شرح حال علما و ادبای استرآباد (استرآباد نامه) ۱۹۵-۱۹۶.

«محمد بن ابراهیم استرآبادی»

۳۱۹-۴۰۸ه-.ق.

محدث قرن پنجم ه-. ق.، «ابوعبدالله محمد بن ابراهیم بن جعفر را یزدی جرجانی نیشابوری» و حتی اصفهانی نیز نامیده اند.

وی را از آن روی جرجانی گفته اند که در این سرزمین زاده شد؛ چون در «نیشابور» رشد کرد، نیشابوری گفتند. از آنجا که در «اصفهان» بدرود حیات گفت، اصفهانی یا اصبهانی نامیدند. اما نسبت یزدی یک نسبت اشتباه است؛ زیرا در «سیر اعلام النبلا» به اشتباه یزدی ثبت شده است. این اشتباه به دلیل شخصیت دیگری است که او نیز نزیل «اصفهان» بوده، و شاید مولف، شرح آن دو را درهم کرده است.

به هر روی محمد بن ابراهیم، از محدثان «اهل سنت» و شخصیتی مقبول الروایت شمرده شده است. در «تاریخ الاسلام» به نقل

از منابع پیشین، ابوعبدالله محمد جرجانی را صدوق، مقبول و عالی الاسناد توصیف کرده است.

محمد بن ابراهیم جرجانی، پس از تحصیل در زادگاهش، به «نیشابور» سفر کرد و در آنجا از محدثانی چون: «محمد بن حسین قطان»، «عباس بن محمد ابن قوهیار»، «حاجب بن احمد طوسی»، «محمد بن حسن محمدآبادی»، «اباالعباس اصم»، «محمد بن عبدالله صفار» و «حسین بن یعقوب بخاری» و چند تن دیگر حدیث شنید.

پس از سال ۳۴۰ه-.ق. به «اصفهان» هجرت کرد و تا پایان عمر در آن شهر ماند. در آنجا ضمن شنیدن حدیث از محدثان ساکن در آن شهر، به تدریس و املای حدیث پرداخت. از آن روی «امالی» وی نوشته شد و نسخه هایی برجای ماند.

بسیاری از جمله: «ابوبکر محمد بن حسن بن سلیم قاضی» و «عبدالرزاق بن عبدالکریم حسن آبادی»، «ابومسعود سلیمان بن ابراهیم حافظ»، «ابوعمرو عبدالوهاب بن منده»، «سهل بن عبدالله غازی»، «محمد بن احمد بن ررا»، امام جامع «اصفهان»، «محمود بن جعفر کوسج»، «رئیس قاسم ابن الفضل»، «ابونصر عبدالرحمن بن محمد سمسار» و تعدادی دیگر، از وی حدیث شنیدند.

آثار:

الامالی

مجموعه احادیثی است که ابوعبدالله محمد بن ابراهیم جرجانی از شیوخ و استادان خود شنیده و به شاگردانش املا کرده است.

نسخه های خطی:

۲ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی دارالکتب الظاهریه»

«دمشق» به شماره ۳/۳۸۱۰ در ۹۳ برگ، کتابت سال ۶۰۵ه-.ق. و شماره ۲/۱۵۶۶ موجود است.

۱ نسخه ی خطی عکسی نیز در «کتابخانه ی احمد سعید خازندار»، به شماره ۳/۷۰۹م. ك. موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

منابع:

الانساب ۵۹۹؛ تاریخ التراث العربی ۱/۳۷۱، ۴۵۹؛ تاریخ الاسلام (حوادث سنه ۴۰۱-۴۲۰) ۱۷۸-۱۷۹؛ دانشنامه مشاهیر یزد ۳/۱۶۷۷-۱۶۷۸؛ سیر اعلام النبلاء ۱۷/۲۸۶-۲۸۷؛ شذرات الذهب ۳/۵۱؛ العبر فی خبر من غبر ۳/۹۹؛ طبقات الشافعیه الکبری ۵/۳۰۳؛ فهرس مخطوطات دارالکتب الظاهریه ۴۳۴؛ معجم المولفین ۸/۱۹۵؛ المعین فی طبقات المحدثین ۱۲۱.

«محمد بن ابراهیم استرآبادی»

قرن ۴ه-.ق.

«ابوزرعه محمد بن ابراهیم بن عبدالله بن محمد بن بندار بن سهل بن اسحاق بن سعید بن عبدالواحد استرآبادی»، ملقب و منسوب به «یمنی»، از محدثان قرن چهارم ه-. ق. است.

از آنجا که ابوزرعه، پس از رشد و تحصیل در «استرآباد»، به «یمن» هجرت کرد، در آنجا ساکن شد و ازدواج کرد، به همین جهت «یمنی» نامیده می شود.

بنا به گزارش «سهمی» در «تاریخ جرجان»، ابوزرعه محمد بن ابراهیم استرآبادی، سفرهای علمی طولانی داشت و از علما و شیوخ «خراسان»، «شام»، «جزیره»، «مصر»، و «عراق»، احادیث بی شماری شنیده و آنها را در کتاب هایی گردآورده است.

او سرانجام به زادگاه خویش بازگشت و در «استرآباد» دیده از جهان فروبست.

آثار:

کتب احادیث

برای کتاب ها و یادداشت های حدیثی ابوزرعه، در منابع تاریخی و شرح حال نگاری، نام مشخصی ذکر نشده است. لیکن امثال «سهمی»، تصریح کرده اند که: بسیار سفر کرد، بسیار حدیث شنید و بسیار حدیث نوشت و گردآورد.

از آنجا که «ابوحمزه سهمی» مطالب زیادی از وی حکایت می کند، به نظر می رسد کتاب ابوزرعه را دیده است.

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی به دست نیامد.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

منابع:

تاریخ جرجان سهمی ۳۲۰، ۳۹۴، ۴۰۹، ۴۳۸، ۴۶۱، ۵۰۸، ۵۴۰-۵۴۱، ۵۱۲؛ تذکره الحفاظ ۳/۹۹۸-۹۹۹؛ سیر اعلام النبلاء ۱۷/۴۸-۴۹؛ طبقات الحفاظ ۳۹۶.

«محمد بن ابوطالب استرآبادی»

قرن ۱۰ه-.ق.

پیش تر ذیل مدخل «ابوطالب استرآبادی»، «محمد استرآبادی» و «سید جمال الدین محمد استرآبادی» به این نکته اشاره شد که به دلیل وجود چند تن ابوطالب استرآبادی و محمد استرآبادی، شرح حال آنان دچار آشفتگی شده است. اینک ذیل مدخل «محمد بن ابوطالب استرآبادی» نیز با چنین وضعیتی روبرو هستیم.

«آقابزرگ» از دو تن «محمد بن ابوطالب» در «طبقات اعلام الشیعه» سخن گفته است. استنباط نویسندگان «معجم طبقات المتکلمین» این است که یکی از آنان سید و دیگری شیخ است. این استنباط درست به نظر می رسد؛ زیرا «آقابزرگ» یکی از آنان را «محمد بن ابوطالب موسوی حسینی استرآبادی» و دیگری را «محمد بن ابوطالب استرآبادی» خوانده است.

ظاهراً این دو تن معاصر بودند و منابع شرح حال نگاری، به دلیل کمبود اطلاعات، کتاب های آن دو را، به هر دو تن نسبت داده اند. از آنجا که امکان تفکیک این آثار با آگاهی های اندکی که در دست داریم، ممکن نبود، همه را ذیل این مدخل آوردیم. باشد که در آینده بتوانیم دقیق تر اظهار نظر کنیم.

«امیر شمس الدین ابوعبدالله محمد بن ابوطالب استرآبادی»، دانشمندی پرآوازه از قرن دهم ه-. ق.، شاگرد «محقق کرکی» و «مجیز» از اوست.

در وصف مقام و منزلت او هرچه ما بگوییم اندک است؛ زیرا بزرگان در توصیف اش چنین گفته اند:

«المولی المحقق الأفضل الأکمل خاصه المتأخرین و زینه المتبحرین...»، «المولی الاجل، الأعلم الاعظم العالم العامل الکامل، أوحد العلماء فی الزمان، قدوه الفضلاء المحققین فی الایام...» و «فاضل جامع لأطراف العلوم الدینیه أدیب حسن الکتابه و الشعر بالفارسیه و کان یتخلّص فی شعره بحزینی، شدید الولاء لاهل بیت علیهم اسلام...».

به شهادت همه ی شرح حال نویسان، محمد بن ابوطالب استرآبادی، دانشمندی متبحر در علوم مختلف و پژوهشگری ژرف اندیش در دانش های گوناگون بود. او در فقه، کلام، تفسیر، حدیث، معارف اسلامی و ادب، قلم زده و آثاری از خود برجای نهاد است.

آثار:

۱. اجازه

مرحوم «آقابزرگ» در «الذریعه»، خبر از اجازه نامه ی شیخ محمد بن ابوطالب استرآبادی می دهد که در ظهر کتاب «جواهر الکلمات» «عطاءالله بن مسیح الدین رستمداری» دیده است.

این اجازه در غره جمادی الثانی سال ۹۲۲ه-.ق.، برای «سید قطب الدین احمد بن شمس الدین محمد تادوانی» صادر شده است.

نسخه های خطی:

بر اساس گزارش «آقابزرگ»، ۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مولی عطاءالله رستمداری» دیده شده است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۲. اشعار

بی گمان اشعار عربی و فارسی که مولی محمد استرآبادی سروده، بسیار است، برخی از آنها در تذکره ها و کتاب های ادبی نقل شده است. اما تاکنون دیوان مستقلی (غیر از کتاب های منظوم) از وی به دست نیامده است.

تنها نسخه ای که به نام «حزینی» ثبت شده است، در «کتابخانه ی ملی ملک» سراغ داریم. اما عنوان این اثر «اشعار حروفی» و زبانش ترکی است. به درستی مشخص نیست چرا این اثر را به نام «حزینی» ثبت کرده اند.

در هر حال یکی از آثار وی، مجموعه اشعاری است که شاید با تفحص بتوان آنها را گردآورد.

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی به دست نیامد.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۳. ترجمه و شرح خطبه البیان

خطبه البیـان از خطبه هـای مشـهوری است که در نهـج البلاـغه وجود نـدارد ولی انتساب آن به امیرالمومنین (ع) شـهرت دارد. «میرزای قمی» در انتساب این خطبه تردید کرده است.

این خطبه نسـخه های متعدد دارد. کامل ترین نسخه را «آقابزرگ» در پانصد بیت توصیف کرده است. گویا امام (ع) آن را در «کوفه» انشا فرموده است.

بسـیاری از علما و دانشـمندان «شیعه» مانند «محمدتقی مجلسی» و دیگر بزرگان، به شرح این خطبه اقدام کرده اند. شیخ محمد بن ابوطالب استرآبادی نیز این خطبه را شرح کرده است.

شرح استرآبادی، به صورت نظم و شعر است. مرحوم «سید عبدالعزیز طباطبایی» متوفای ۱۴۱۶ه-.ق. متن آن را دیده است.

نسخه های خطی:

۱ نسـخه ی خطی در «کتابخانه ی امیرالمومنین (ع)» در «نجف اشرف» به شماره **۱۷۹۲** همراه با «حدایق الیقین» از همین محمد بن ابوطالب استرآبادی، موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۴. ترجمه مائه کلمه جاحظ

«ابوعثمـان عمرو بن بحر جاحظ» متوفای **۲۵۵**ه-.ق.، صـد کلمه از کلمـات قصار حضـرت امیرالمومنین علی (ع) را گرد آورده است. تعـدادی از ادبا و دانشـمندان آن را ترجمه و شـرح کرده انـد. یکی از این ترجمه ها، ترجمه منظوم استرآبادی به فارسـی است.

متن این ترجمه در دسترس نیست. تنها ترجمه ی قابل دسترس از کلمات قصار امیرالمومنین (ع) که توسط محمد بن ابوطالب استرآبادی به نظم در آمده است، با عنوان «حدیقه الریاحین» شناخته شده است.

اینک به روشنی نمی توان گفت که استرآبادی فقط همین صد کلمه را ترجمه نموده است یا هم صد کلمه جاحظ را ترجمه نموده و هم صد کلمه ی قصار از کلمات امیرالمومنین (ع) را انتخاب کرده و آن را نیز به نام «حدیقه الریاحین» ترجمه و به نظم درآورده است.

نسخه های خطی:

از این ترجمه نسخه ای به دست نیامد.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۵. ترجمه نفحات اللاهوت فی اللعن علی الجبت و الطاغوت

کتاب «نفحات اللاهوت فی اللعن علی الجبت و الطاغوت» نوشته ی «نور الدین ابوالحسن علی بن حسین» مشهور به «محقق کرکی عاملی» متوفای ۹۴۰ه‍-.ق. است. وی این اثر را به سال ۹۱۷ه‍-.ق. به رشته ی تحریر درآورده است.

سید محمد استرآبادی کتاب استادش را بسیار مختصر و به صورت کلمه به کلمه (ترجمه برابر)، به فارسی برگردانده است. این ترجمه نزد کارشناسان، بسیار خوب ستوده شده است.

نسخه های خطی:

۲ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی حضرت آیت الله العظمی

مرعشی نجفی (ره)» به شماره ۱۹۷۷ در ۸۷ برگ و شماره ۵۶۷۳ در ۲۳ برگ موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آستان حضرت شاه عبدالعظیم حسنی (ع)» در «شهرری» به شماره ۹۱ کتابت ۱۹ جمادی الثانی ۹۵۱ه-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مرکز احیاء میراث اسلامی قم» به شماره ۴/۲۸۳ در ۱۶۵ برگ موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی دایرهالمعارف بزرگ اسلامی» به شماره ۱۱/۶۶۴۳۷ در ۱۶۲ برگ، کتابت سال ۱۰۵۷ه-.ق. موجود است.

هم چنین نسخه ی دیگری به شماره ۱۱/۴۳۰ در ۱۲۹ برگ، کتابت سال ۱۰۵۸ه-.ق. در «کتابخانه ی دایرهالمعارف بزرگ اسلامی» گزارش شده است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مجلس شورای اسلامی» به شماره ۴۳۳۴ در مجموعه ای ۱۲۳ برگ، کتابت ۱ جمادی ۱۱۱۷ه-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی دانشکدهی الاهیات و معارف اسلامی دانشگاه فردوسی مشهد» به شماره ۲/۱۵ در ۱۰۰ برگ، کتابت سال ۱۰۱۰ه-.ق. موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۶. تفسیر آیه الکرسی

این تفسیر، بسیار مختصر و به زبان فارسی است. مفسر آن را تا آیه ی «وهو العلی العظیم» از آیه الکرسی تفسیر کرده است.

کتاب دارای یک مقدمه و دو فصل و یک خاتمه، به نام «شاه تهماسب صفوی» (۹۳۰-۹۸۴ق) نگاشته شده است.

سید محمد استرآبادی، بیشتر به جنبه های ادبی و کلامی آیه توجه دارد. و در صدد اثبات واجب تعالی و وحدانیت او سخن گفته است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آیت الله العظمی مرعشی نجفی (ره)» به شماره ۱۰۱۴۷ در ۱۵۸ برگ موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مدرسه ی عالی شهید مطهری (سپهسالار)» به شماره ۷۵۴۹ کتابت سده ۱۰ه-.ق. موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۷. حدایق الیقین فی فضایل امام المتقین (ع)

این اثر، به زبان فارسی و تفسیر و شرح حدود هشتاد آیه از آیات قرآن کریم است که در فضایل و اثبات خلافت حضرت امیرالمومنین (ع) نازل شده است.

مولف با استناد به احادیث وارد شده از طریق «شیعه» و «سنی»، نیز با تمسک به گفتار مفسران بزرگ، به شرح آیات اشاره شده پرداخته است.

آغاز:

۸. توشیح کلام هر سخن دان

حمد است و سپاس و شکر یزدان

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی حضرت آیت الله العظمی مرعشی نجفی (ره)» به شماره ۱۰۱۴۷ در مجموعه ای ۱۵۸ برگ موجود است.

۲ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی ملی جمهوری اسلامی ایران» به شماره ۱۹۸۹/ف در ۱۰۰ برگ، کتابت سده ۱۲ه-.ق. و شماره ۱۳۴۰/ف در ۲۱۱ برگ، کتابت سال

۱۰۴۳ه-.ق. بدون تشخیص مولف موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی شوشتری» در «نجف اشرف» موجود است. سال کتابت آن ۱۰۴۳ه-.ق. و کاتب آن «مولا عبدالصمد لنگرودی» است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۹. حدیقه الریاحین

ظاهراً محمد بن ابوطالب استرآبادی، صد کلمه از کلمات قصار علی (ع) را انتخاب کرده و آنها را به زبان فارسی ترجمه و به شعر در آورده است.

در اول این کتاب، یک خطبه ی ممزوج به فارسی و عربی آمده است.

آغاز:

زبان بگشا به تحمید الهی

که آن بهتر ترا از هر چه خواهی

و در ترجمه ی «انا یعسوب الدین» گوید:

منم سلطان دین وشاه مردان

امام و پیشوای اهل ایمان

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی عمومی امیرالمومنین (ع)» در «نجف اشرف» به شماره ۱۷۹۲ در مجموعه ای همراه با «شرح خطبه البیان» از همین مترجم، کتابت سده ۱۳ه-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آیت الله روضاتی» در «اصفهان» موجود است. این اثر، پنجمین رساله از مجموعه ای است که استاد «روضاتی» ضمن مقاله ای در دفتر پنجم نشریه نسخه های خطی از کتابخانه ی خود معرفی کرده اند. کتابت آن شاید سده ۱۲ه-.ق. است.

۱ نسـخه ی خطی در «کتابخـانه ی آیـت الله العظمی گلپایگـانی (ره)» بـه شـماره ۱۴۸۴ در ۴ برگ، کتـابت سـال ۱۱۰۰ه‍-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخـانه ی آیت الله العظمی مرعشـی نجفی (ره)» به شـماره ۸۰۰۸ کتابت ۱۰۷۳ه‍-.ق. با عنوان «ترجمه صد کلمه حضرت علی علیه السلام» که در واقع «ترجمه صد کلمه» جاحظ نیست.

نسخه های چاپی:

حدیقه الریاحین توسط حجت الاسـلام «حافظیان بابلی» از روی دو نسـخه ی خطی «مرعشـی» و «گلپایگانی» تصحیح شده و در جلد اول میراث ماندگار، به سال ۱۳۸۳ در «قم» منتشر گردیده است.

۱۰. سرور النساء در فضایل فاطمه زهرا (س)

بر اساس گزارشـی که در «تراجم الرجال» مشاهده می شود، مرحوم سـید محمد بن ابوطالب استرآبادی، کتابی با عنوان «سـرور النسا» نوشته است. لیکن از آنجا که منبع اطلاعات نویسنده ی «تراجم الرجال»، نسخه های خطی کتابخانه ی آیت الله مرعشی و مرکز میراث اسـلامی است، به فهرست نسـخه هـای خطی کتابخـانه ی آیت الله العظمی مرعشـی نجفی (ره) مراجعه شـد. آغاز کتابی که با عنوان فوق و به شماره ۱۰۱۴۷ معرفی شده است، با آغاز کتاب «حدیقه الریاحین» شباهت زیادی دارد.

آغاز:

از حمد و ستایش الهی

یابی زخدا هر آنچه خواهی

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی حضرت آیت الله العظمی مرعشی نجفی (ره)» به شماره ۱۰۱۴۷ در یک مجموعه ی

ص:۴۹۵

۱۵۸ برگی موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۱۱. شرح دعای صنمی قریش

گفته می شود، این دعا (صنمی قریش) از پوشیده ترین اسرار و از پر فضیلت ترین اذکار است. گویا امیرالمومنین (ع) آن را در قنوت نمازهایش می خواند.

امام علی (ع) در این دعا از رنج هایی که پس از رحلت رسول اکرم (ص) تحمل فرموده شکایت کرده است. مصایبی که طی سی سال دوران زندگانی او، از سوی یاران ظاهری پیامبر (ص) وارد شد و جامعه ی اسلامی را دچار شکاف و چند دستگی کرد.

به هر حال محمد بن ابوطالب استرآبادی، به ترجمه و شرح آن همت گماشته و آن را به زبان فارسی برگردانده است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آستان حضرت عبدالعظیم حسنی (ع)» کتابت سال ۱۳۰۶ه-.ق. با آغازی ناقص و افتاده، موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۱۲. شرح جعفریه

«جعفریه» از آثار فقهی «نور الدین علی بن حسین کرکی» است که در سال ۹۱۷ه-.ق. آن را نوشته است. محمد بن ابوطالب و بسیاری از شاگردان و علمای پس از او، به شرح «جعفریه» دست یازیده اند. شرحی که سید محمد بن ابوطالب استرآبادی بر کتاب «جعفریه» نگاشته است، «المطالب المظفریه» نام دارد. لذا به مدخل «المطالب المظفریه» مراجعه شود.

۱۳. شرح نجات العباد فی المبداء و المعاد

محمد بن ابوطالب حسینی استرآبادی، کتابی با عنوان «نجات العباد فی المبدا و المعاد» به عربی نوشته و سپس همان کتاب را شرح کرده است. این شرح به شکل مزجی (شرح در لابلای متن) و ایضاً به زبان عربی است.

آغاز:

«الحمدلله الذی رفع السموات بغیر و القی رواسی»

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آستان قدس رضوی (ع)» به شماره ۷۵۴ در ۶۲ برگ، کتابت سال ۹۷۷ه-.ق. موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۱۴. المطالب المظفریه فی شرح رساله الجعفریه

پیش تر گفته شد که «رساله جعفریه» از آثار فقهی «محقق کرکی» است. استرآبادی آن را به زبان عربی شرح کرده است.

«آقابزرگ» شرح استرآبادی را بسیار ستوده است. او آن را شرحی بدیع، نه طولانی و نه مختصر، بلکه متوسط توصیف کرده است.

او در علت نام گذاری این شرح به «المطالب المظفریه» می گوید: چون آن را به امیر کبیر «مظفر بتکچی جرجانی» هدیه کرده و به نام او نگاشته، از آن جهت المطالب المظفریه نام نهاده است.

آغاز:

«الحمد لله الذی فضلنا علی سائر الامم باعدل الادیان، و اوضح لنا شرایع الاسلام باتم الایضاح و اکمل البیان...»

نسخه های خطی:

۱۵ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آستان قدس رضوی (ع)»

شناسایی شده است. مشخصات برخی از آنها به این شرح است:

شماره ۶۴۹۸ در ۲۱۸ برگ، کتابت سال ۹۷۲ه‍-.ق.، شماره ۲۷۸۱ در ۲۴۹ برگ، کتابت سال ۹۸۰ه‍-.ق. و ...

۱۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آیت الله العظمی مرعشی نجفی (ره)» به شماره ۷۹۱۶ در ۱۳۸ برگ، شماره ۵۲۲۸ در ۶۰۲ برگ، کتابت سال ۱۱۲۹ه‍-.ق.، شماره ۸۸۶۹ در ۲۸۴ برگ، شماره ۸۳۵۹ در ۱۹۸ برگ، شماره ۸۷۵۳ در ۱۷۹ برگ، کتابت سال ۹۶۸ه‍-.ق.، شماره ۵۳۷۰ در ۲۱۱ برگ، کتابت ۱۰۱۴ه‍-.ق.، شماره ۶۶۶۷ در ۱۴۹ برگ، کتابت سال ۹۵۴ه‍-.ق.، شماره ۲۹۰۵ در ۱۷۸ برگ، کتابت سده ۱۱ه‍-.ق.، شماره ۲۷۷۶ در ۱۸۸ برگ، شماره ۱۵۲۱ در ۱۴۴ برگ و شماره ۱۸۴۸ در ۱۱۲ برگ، کتابت سال ۱۰۵۸ه‍-.ق. موجود است.

۲ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مدرسه ی آخوند همدان» به شماره ۴۷۲۴ کتابت ۹۶۵ه‍-.ق. و شماره ۱/۱۰۷۴ موجود است.

۲ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی موزه ی عراق» به شماره ۳۰۸۰ در ۵۳۴ برگ، کتابت سال ۱۰۴۵ه‍-.ق. و شماره ۲۸۰۶ در ۵۳۶ برگ، کتابت سال ۱۱۳۹ه‍-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مدرسه ی خاتم الانبیا (ص) صدر بابل» به شماره ۱۴۲ در ۱۱۳ برگ موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مرکزی دانشگاه تهران» به شماره ۱/۲۶۹۴ کتابت سال ۱۰۴۴ه‍-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مجلس شورای اسلامی» به شماره ۱۳۹خ کتابت سال ۹۵۵ه‍-.ق. موجود است.

۲ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی عمومی معارف (دارالفنون)» به شماره ۳۲۰ در ۲۱۷ برگ، کتابت سده ۱۲ه‍-.ق. و شماره ۳۱ در ۲۸۳ برگ، کتابت سال ۹۴۶ه‍-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مدینه العلم امام خالصی کبیر» کتابت سال ۹۷۰ه‍-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مرکزی رشت» به شماره ۲۷ر موجود است. انجام این نسخه، افتادگی دارد.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی میرزا جعفر» «مشهد» به شماره ۵۹ کتابت سده ۱۲ه‍-.ق. موجود است.

۲ نسخه ی خطی در «کتابخانه مدرسه ی نواب مشهد» به شماره ۴۵ در ۳۵۱ برگ و شماره ۱۰۷ کتابت سال ۱۰۹۶ه‍-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی عمومی فرهنگ و هنر مشهد» به شماره الف ۷ در ۳۸۲ صفحه، کتابت سال ۹۷۵ه‍-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی سید محمدباقر طباطبایی» در «کربلا» به شماره ۳۳۵ در ۵۵۴ صفحه موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مدرسه ی فاضلیه» به شماره ۴۸ در ۳۵۱ برگ موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه مدرسه ی حجتیه» به شماره ۱۲۱ کتابت سال ۹۳۸ه‍.ق. موجود است.

۲ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی وزیری یزد» به شماره ۱۲۱۲ در ۱۶۸ برگ، کتابت سده ۱۳ه‍.ق. و شماره ۶۲ در ۲۲۶ برگ، کتابت سال ۹۶۴ه‍.ق. موجود است.

۲ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی ملی ملک» «تهران» به شماره ۲۷۹۷ در ۲۹۳ برگ، کتابت سال ۹۵۰ه‍.ق. و شماره ۲۳۸۰ در ۱۵۲ برگ، کتابت سده ۱۱ه‍.ق. موجود است.

۲ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی دانشکدهی الاهیات و معارف اسلامی دانشگاه فردوسی مشهد» به شماره ۱۸۳۲ در ۱۵۸ برگ، کتابت سده ۱۱ه‍.ق. و شماره ۱۵۸۴ در ۲۷۴ برگ، کتابت سال ۱۰۳۴ه‍.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی دانشکدهی الاهیات و معارف اسلامی دانشگاه تهران» به شماره ۲/۹۹ در ۱۴۰ برگ، کتابت سال ۹۸۴ه-.ق. موجود است.

۲ نسخه ی خطی در «کتابخانه مدرسه ی فیضیه» به شماره ۱۷۰۰ در ۳۲۸ برگ و شماره ۳۵۶ در ۳۹۲ برگ، کتابت سده ۱۱ه-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی حسینیه شوشتری ها» موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۱۵. نجات العباد فی المبداء و المعاد

این رساله در اصول دین و مباحث مبدأ و معاد است. استرآبادی آن را به زبان عربی در شش فصل نگاشته است. پس از آن اقدام به شرح کتاب خودش کرده است که در جای خود شناساندیم.

نسخه های خطی:

مرحوم «آقابزرگ» ۱ نسخه ی خطی از کتاب نجات العباد فی المبدأ و المعاد را در «کتابخانه ی خصوصی فراهانی» دیده است.

هم چنین از یک نسخه ی دیگر که گویا در «مدرسه ی رزمساریه قزوین» به سال ۹۷۷ه-.ق. توسط «محمد بن علی بن مرتضی حسینی استرآبادی» کتابت شده، گزارش داده است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

منابع:

اعیان الشیعه ۹/۶۳؛ ایضاح المکنون ۲/۴۹۶؛ تاریخ نظم و نثر در ایران ۱/۳۴۳؛ تحفه سامی ۷۸؛ تذکره ی شعرای فارسی سرا ۶۹؛ تراجم الرجال ۲/۳۵۷-۳۵۸؛ الذریعه ۱/۲۲۹ و ۴/۱۳۴ و ۷/۲۰۰ و ۱۳/۱۷۴، ۱۷۶ و ۱۴/۱۰۲ و ۲۱/۱۴۰ و ۲۴/۵۹ و ۲۶/۲۰۴؛ روضات الجنات ۷/۳۴؛ ریاض العلماء ۵/۴۶۶؛ شعرای مازندران و گرگان ۱۷۸، ۲۷۹؛ طبقات اعلام الشیعه (احیاء الداثر) ۷/۱۱۱، ۲۰۵-۲۰۶؛ فهرست نسخه های خطی فارسی ۵/۶۰۸؛ گلزار جاویدان ۳/۱۲۶۹؛ لباب الالقاب ۳۸-۳۹؛ معجم التراث الکلامی ۲/۲۶۳ و ۴/۹۴-۹۵ و ۵/۳۶۷؛ معجم طبقات المتکلمین ۳/۳۲۵-۳۲۶؛ معجم المولفین ۳/۳۶۲.

«محمد بن احمد جرجانی»

قرن ۱۰ه‍-.ق.

آگاهی ما درباره ی «محمد بن احمد جرجانی» از حکما و ستاره شناسان قرن دهم ه‍-. ق.، بسیار اندک است.

ظاهراً «آقابزرگ» تنها کسی است که از یک اثر وی خبر داده و به نام و مشخصات کتاب و نویسنده اشاره ای گذرا کرده است.

آثار:

المنازل و المراحل للاجسام و الارواح

مولف در این اثر بر اساس عدد ۱۹ که به حساب ابجد از حروف بسمله به دست می آید، منازل و مراحل اجسام و ارواح را تعیین کرده است.

آغاز:

«حمد و سپاس بی قیاس وجودی را که عالم را از کتم عدم بوجود آورد و انواع صنایع و اصناف بدایع را در او ودیعت گذارد.»

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی عمومی امیرالمومنین (ع)» در «نجف اشرف» به شماره ۱/۶۰۸، ضمن مجموعه ای به کتابت سال ۹۷۶ه‍-.ق. موجود است.

ص:۴۹۸

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

منابع:

الذریعه ۲۲/۲۵۱؛ طبقات اعلام الشیعه (احیاء الداثر) ۷/۲۱۳.

«محمد بن احمد غطریفی جرجانی»

۳۷۷-۰۰۰ه-.ق.

«ابواحمد محمد بن احمد بن حسین بن قاسم بن سری بن غطریف بن جهم عبدی غطریفی جرجانی رباطی غازی»، از محدثان «شافعی» مذهب «جرجان» است.

پدرش از مردم «نیشابور» بود. مدتی در مرز «دهستان» از توابع «جرجان» سکونت کرد. او در آنجا به شغل مرزداری اشتغال داشت. از این روی، ابواحمد محمد غطریفی، در همان مرز دهستان، حدود سال ۲۸۰ه-.ق. زاده شد. پدرش برای تحصیل و تربیت، او را به «جرجان» فرستاد.

ابواحمد در «جرجان» رشد کرد و علوم روزگار خویش را فراگرفت. تا جایی که در زمره ی محدثان «جرجان» به شهرت رسید.

ابواحمد محمد جرجانی مانند دانشمندان معاصر خود، رنج سفر برخود هموار ساخت تا از محدثان شهرهای اسلامی حدیث بشنود. به همین جهت از «جرجان» به «نیشابور»، «ری»، «همدان»، «بصره»، «بغداد» و دیگر شهرها کوچ کرد.

کسانی که ابواحمد جرجانی از آنها حدیث شنید، عبارت اند از: «ابوخلیفه جمحی»، «حسن بن سفیان»، «عمران ابن موسی بن مجاشع»، «ابراهیم بن یوسف هسنجانی»، «عبدالله بن ناجیه»، «هیثم بن خلف»، «احمد بن حسن صوفی»، «ابوالعباس بن سریج شیخ شافعیان»، «ابوبکر بن خزیمه»، «عبدوس بن احمد همدانی»، «احمد بن محمد وزان»، «محمد بن محمد بن سلیمان باغندی»، «عمر بن محمد کاغدی» و دیگر محدثان هم طبقه ی وی.

دوستش «امام ابوبکر اسماعیلی»، افزون بر صد حدیث از وی در تالیفات خود نقل کرده است. هم چنین «ابونعیم حافظ»، «حمزه سهمی»، «رضی بن اسحاق نصری»، «ابوالعلای سری» و «قاضی ابوطیب طبری» از وی حدیث روایت می کنند.

ابواحمد محمد غطریفی جرجانی، سرانجام در سال ۳۷۷ه-.ق.، پس از عمری تلاش و کوشش در راه کسب دانش، دیده از جهان فروبست و در زادگاهش «جرجان» به خاک سپرده شد.

آثار:

۱. احادیث حسان

مجموعه احادیثی است که از نظر غطریف «حسن» تلقی شده است. «حسن» اصطلاحی است برای حدیث از نظر سند.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مدرسه ی عمریه» در «دارالکتب ظاهریه دمشق» به شماره ۲/۳۷۹۰ در ۵ برگ موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۲. حدیث الغطریفی

احادیثی است که غطریفی از مشایخ حدیثی خود گرد آورده است.

نسخه های خطی:

۲ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مدرسه ی عمریه دارالکتب

ظاهریه دمشق» به شماره ۴/۳۷۵۰ در ۱۰ برگ و شماره ۳/۳۷۷۷ در ۱۸ برگ، موجود است.

۲ نسخه ی خطی عکسی در «کتابخانه ی دانشگاه کویت» به شماره ۶۰۵م.ك. و ۸۱۱م.ك. کتابت سال ۶۳۱ه-.ق. موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۳. شرح السنه

شرح و متن احادیث تعدادی از احادیثی است که از مشایخ خود استماع کرده است.

نسخه های خطی:

۲ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی دارالکتب الظاهریه» «دمشق» به شماره ۲/۱۳۸۲ در ۱۱ برگ و شماره ۵۴/۱۳۸۲ در ۴ برگ موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۴. المسند الصحیح علی صحیح البخاری (الصحیح علی المسانید)

وی در این اثر حدیثی، کتاب «صحیح بخاری» را الگوی خود قرار داده و به همان سبک سعی کرده است، احادیث صحیح از نظر خودش را گردآورد.

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی به دست نیامد.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

منابع:

اثر آفرینان ۴/۲۳۱-۲۳۲؛ الانساب سمعانی ۹/۱۵۹-۱۶۰؛ ایضاح المکنون ۲/۶۴؛ تاریخ الاسلام (حوادث سنه ۳۵۱-۳۸۰) ۶۱۴-۶۱۵؛ تاریخ التراث العربی ۱/۳۳۲-۳۳۳؛ تاریخ جرجان ۳۸۷-۳۸۸؛ تذکره الحفاظ ۳/۹۷۱-۹۷۳؛ الرساله المستطرفه ۸۸؛ سیر اعلام النبلاء ۱۶/۳۵۴-۳۵۵؛ شذرات الذهب ۳/۹۰؛ طبقات الحفاظ ۳۸۷؛ العبر فی خبر من غبر ۳/۵؛ اللباب ۲/۱۷۵؛ لسان المیزان ۵/۳۵؛ مرآه الجنان ۲/۴۰۸؛ معجم المولفین ۲/۶۸؛ المنتظم فی تاریخ الامم و الملوک ۱۴/۳۲۷-۳۲۸؛ موسوعه الاسلامیه ۲/۲۱۹؛ الوافی بالوفیات ۲/۸۴؛ هدیه العارفین ۲/۵۰.

«محمد بن احمد جرجانی»

۳۶۸-۰۰۰ه-.ق.

«ابوجعفر محمد بن احمد جرجانی»، ادیب، نحوی و شاعر سده ی چهارم ه-. ق. است. در برخی از فهرست ها، کتابی با عنوان «تحفه المجالس» به او نسبت داده شده است. لیکن اشتباه است. وی کتابی با این عنوان ندارد.

منابع:

بغیه الوعاه۱/۵۲.

«محمد بن احمد جوهری جرجانی»

قرن؟ه-.ق.

منظور همان «علی بن احمد جوهری» است که پیش تر بدان اشاره شد. برخی منابع مانند «ریحانه الادب» و «فرهنگ بزرگان» به اشتباه «محمد بن احمد جوهری» نوشته اند.

منابع:

ریحانه الادبی ۱/۴۴۱؛ فرهنگ بزرگان اسلام و ایران ۴۵۳.

«محمد بن احمد موسوی استرآبادی»

قرن ۱۱ه‍-.ق.

درباره ی دانشمند سده یازدهم ه‍-. ق. «محمد بن احمد موسوی» ملقب به «باقر موسوی»، هیچ آگاهی نداریم.

یک گزارش در فهرست نسخه های خطی «کتابخانه ی ملی جمهوری اسلامی ایران» وجود دارد که شخصی با نام فوق، کتابی تحت عنوان «خلاصه الوصول الی زبده الاصول» دارد. لیکن به نظر می رسد فهرست نویس یا کاتب دچار اشتباه شده است؛ زیرا در قرن ۱۱ه‍-.ق. شخصی با این نام و مشخصات وجود ندارد. بلکه «سید محمدباقر میرداماد» کتابی با نام «خلاصه الوصول فی شرح زبده الاصول» دارد.

البته ممکن است منظور «امیر محمدباقر بن سید امیر فخر الدین احمد حسینی موسوی» مشهور به «طالبان» باشد؛ زیرا «سید محمدباقر طالبان» نیز کتابی با عنوان «خلاصه الوصول فی شرح زبده الاصول» دارد. برای آگاهی از شرح احوال و آثار وی، به مدخل «محمدباقر بن احمد» مراجعه کنید.

منابع:

فهرست نسخه های خطی کتابخانه ی ملی جمهوری اسلامی ایران ۱۰/۶۰۵.

«محمد بن اسماعیل لامعی گرگانی»

۳۹۲-۰۰۰ه‍-.ق.

«ابوالحسن بن محمد بن اسماعیل دهستانی لامعی گرگانی»، از شعرای صاحب نام «جرجان» در قرن چهارم ه‍-. ق. است.

برخی نام او را به اشتباه ابوالحسن ثبت کرده اند. لیکن صحیح این است که ابوالحسن کنیه ی اوست.

او در «بکرآباد» «جرجان» گام بر گیتی نهاد و در «جرجان» تحصیل کرد. از نوجوانی به شعر سرودن پرداخت. اشعارش ساده و در وصف طبیعت است. ابوالحسن در شعر «لامعی» تخلّص می کرد.

لامعی مداح «خواجه نظام الملک طوسی» (۴۸۵ه‍-.ق.)، وزیر «آلپ ارسلان» (- ۴۶۵ ه‍-.ق.) و «ملکشاه سلجوقی» (۴۸۵ه‍-.ق.) بود و پیش از وی «عمیدالملک کندری» (۴۵۵ه‍-.ق.) را مدح گفته بود.

هرچند لامعی را شاعری تقلیدگرا توصیف کرده اند، لیکن در عین تقلید از شعرای پیشین، باریک بین، نکته سنج و نوآور بود.

اشعار لامعی گرگانی، با ترکیب های زیبای عربی جایگاه خاصی دارد. او از تشبیه های عربی نیز بهره جسته است. در این

زمینه از «منوچهری دامغانی، ابوالنجم احمد بن قوص» متوفای ۴۳۲ه‍-.ق. تقلید می کرد.

گفته اند، در سرودن اشعار بلند و وصف طبیعت، از «فرخی سیستانی، ابوالحسن علی بن جولوغ» متوفای ۴۲۹ه‍-.ق. پیروی می کرد.

برخی شرح حال نویسان براین باورند که لامعی در «خراسان» از« محمد غزالی» علوم حکمی و ادبی را فراگرفت. اما این نظر چندان صحیح به نظر نمی رسد.

آثار:

دیوان شعر

این دیوان، حدود هزار بیت از اشعار فارسی لامعی گرگانی را شامل می گردد.

مطلع یک قصیده از او چنین است:

در جویبارها، که نوشت این نگارها

که ایدون پر نگار شده جویبارها

نسخه های خطی:

۵ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی ملی جمهوری اسلامی

ایران» به شماره ۹۱۷/ف در ۲۹ برگ، کتابت سال ۱۳۱۲ه‍.ق.، شماره ۶۱۶۳-۵ در ۲۳ برگ، کتابت سال ۱۲۷۴ه‍.ق.، ۴۹۶۵ در ۱۹ برگ، کتابت سال ۱۲۸۲ه‍.ق.، ۱۰۹۱۷-۵ کتابت سال ۱۳۱۲ه‍.ق. و شماره ۴۱۳/ف در ۲۲ برگ، کتابت سال ۱۲۶۹ه‍.ق. موجود است.

در «کتابخانه ی ملی جمهوری اسلامی ایران» ۱ نسخه ی خطی با عنوان «کتاب شعر لامعی چلبی» وجود دارد که به زبان ترکی است و قطعاً متعلق به لامعی گرگانی نیست.

۲ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مدرسه ی عالی شهید مطهری (سپهسالار)» به شماره ۱۴۸ در ۲۳ برگ، کتابت سال ۱۲۷۶ه‍.ق. و ۱۵۰ در ۳۰ برگ، کتابت سال ۱۲۶۸ه‍.ق. موجود است.

۳ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مجلس شورای اسلامی» به شماره ۱۳۵۵۶ در ۸۲ برگ، کتابت سال ۱۳۳۱ه‍.ق.، شماره ۹/۱۳۵۶۱ در ۲۱۵ برگ، و شماره ۲/۱۳۸۹۲ در ۱۱۹ برگ، کتابت سال ۱۲۶۸ه‍.ق. موجود است.

۳ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مرکزی دانشگاه تهران» به شماره ۵۴۷۹ کتابت سال ۱۲۷۹ه‍.ق.، شماره ۵۹۴۴ کتابت سده ۱۳ه‍.ق. و شماره ۶۰۵۲ در ۴۰ برگ، کتابت سده ۱۳ه‍.ق. موجود است.

۴ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی سلطنتی تهران» به شماره ۲۸۶۴ در ۶۲ صفحه، کتابت سده ۱۳ه‍.ق.، شماره ۲۸۶۴ در ۵۳ صفحه، کتابت سال ۱۲۷۷ه‍.ق.، شماره ۲۹۸۱ کتابت سال ۱۲۷۸ه‍.ق. و شماره ۲۹۸۵ در ۷۰ صفحه، کتابت سال ۱۲۹۷ه‍.ق. موجود است.

۲ نسخه ی خطی در «کتابخانه دانشگاه استانبول» به شماره ۱۵۸۷ در ۴۳ برگ، کتابت سده ۱۴ه‍.ق. و شماره ۲/۱۵۳۶ در ۱۳ برگ، کتابت سال ۱۲۷۳ه‍.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی نوربخش خانقاه نعمت اللهی» به شماره ۲/۳۶۶ در ۱۵۰ صفحه موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی موسسه خاورشناسی فرهنگستان علوم روسیه» به شماره B-۲۱۶ کتابت سال ۱۲۷۸ه‍.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی خصوصی جابری» در «اصفهان» به شماره ۲مج کتابت سده ۱۴ه‍.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی ملی جمهوری اسلامی ایران» با عنوان «منتخبی از دیوان لامعی» به شماره ۱۳۱/ف در ۸ برگ موجود است.

در «کتابخانه ی بروسه ترکیه» ۱ نسخه ی خطی با عنوان «منظومه لغت یا تحفه لامعی» وجود دارد که به نظر نمی رسد متعلق به

لامعی گرگانی باشد.

نسخه های چاپی:

دیوان لامعی بارها چاپ شده است. شاید قدیمی ترین چاپ آن، به سال ۱۲۹۵ه‍.ق. برگردد. در این سال دیوان لامعی به صورت چاپ سنگی منتشر گردید.

یکی از این چاپ ها به سال ۱۳۱۹ش. در انتشارات تضامنی «تهران» در **۲۲۴** صفحه رقعی به سرانجام رسیده است.

چاپ دیگر به کوشش «محمد دبیر سیاقی» در «تهران» و در **۲۳۲** صفحه انجام گرفته است.

«محمد دبیر سیاقی» کار خود را در سال های بعد به تجدید چاپ رساند. از جمله به سال ۱۳۵۵ش. مجدداً در **۲۳۲** صفحه رقعی انتشار داد. هم چنین انتشارات اشجع نیز همان چاپ را تجدید کرد.

«سعید نفیسی» هم اقدام به تصحیح آن نموده است. پس از انقلاب اسلامی، «کوهی کرمانی» نیز به تصحیح و چاپ آن اقدام کرد.

منابع:

آتشکده ی آذر ۲/۸۰۵-۸۱۷؛ اثر آفرینان ۵/۹۱-۹۲؛ تاریخ ادبیات ایران از سنایی تا سعدی ۴۳؛ تاریخ ادبیات در ایران ۲/۳۸۶-۳۹۸؛ تاریخ نظم و نثر در ایران ۱/۵۰؛ تذکره ی دولتشاه ۸۱؛ تذکره ی کاظم ۵۵۸؛ دایرهالمعارف مصور پیمان ۹۲؛ الذریعه ۹/۹۳۹-۹۴۰؛ ریاض الجنه، روضه سوم ۹۰۷؛ ریحانه الادب ۵/۱۱۹-۱۲۰؛ شعرای مازندران و گرگان ۲۶۸-۲۷۱؛ تذکره ی صبح گلشن ۳۵۳؛ فرهنگ بزرگان اسلام و ایران ۴۶۹؛ فرهنگ سخنوران ۴۹۹؛ فهرس اعلام الذریعه ۳/۱۹۳۶؛ فهرست کتاب های چاپی فارسی ۲/۲۳۶۳؛ فهرست نسخه های خطی فارسی ۳/۲۵۰۵؛ قاموس الاعلام ۵/۳۹۷۴؛ گلزار جاویدان ۳/۱۲۰۵-۱۲۰۶؛ لغتنامه دهخدا (ذیل لامعی) ۷۴؛ مجمع الفصحاء، بخش سوم از جلد اول ۱۷۵۳؛ المعجم فی معاییر اشعار العجم ۳۸۹؛ موسوعه مؤلفی الامامیه ۲/۹۷؛ مولفین کتب چاپی فارسی ۱/۱۶۴-۱۶۵؛ هفت اقلیم ۳/۱۰۵.

«محمد بن جعفر خزاعی جرجانی»

۳۳۲-۴۰۸ه‍-.ق.

«ابوالفضل محمد بن جعفر بن عبدالکریم بن بدیل خزاعی جرجانی»، ادیب و متخصص در علم قرائت قرآن است.

گویا نام اصلی وی «کمیل» بوده است. شاید برای اینکه با همشهری خویش «کمیل بن جعفر بکرآبادی جرجانی» «حنفی» متوفای ۳۳۶ه‍-.ق. تشابه اسمی پیدا نکند، نام خویش را به محمد تغییر داده است.

«خطیب» در «تاریخ بغداد»، او را یکی از زحمت کشان در علم قرائت توصیف کرده است.

برخی منابع خزاعی جرجانی را توثیق و برخی تضعیف کرده اند. به هر حال محمد بن جعفر جرجانی، برای فراگیری همه ی آرا و نظریات قاریان مشهور عصر خود، سفرها کرد و استادان بسیاری را دید.

نزد «علی حسن بن سعید مطوعی» و «علی احمد بن نصر شذائی» و بسیاری دیگر در «عراق»، «مصر» و «خراسان» تحصیل کرد.

از «ابوبکر اسماعیلی»، «یوسف بجیرمی»، «ابوبکر قطیعی» و «ابوعلی بن حبش» حدیث شنید.

«ابوالقاسم تنوخی»، «ابوالعلا واسطی»، «احمد بن فضل باطرقانی»، «ابوالحسن بن داوود دارانی» و «عبدالله بن شبیب اصفهانی» از وی روایت نقل می کنند.

آثار:

۱. الابانه فی الوقف و الابتداء

الابانه کتابی است در بیان اصول و قواعد توقف هنگام قرائت قرآن و دیگر مباحث علم قرائت.

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی به دست نیامد.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۲. اسانید القراءات

خطیب می گوید: «من این کتاب را دیده بودم. ظاهراً چند جزء بوده است. آن را بسیار گرامی می داشتم. لیکن برخی از قاریان بدگویی کردند و من نسبت به آن بدبین شدم.»

نسخه های خطی:

فقط خطیب بغدادی وجود آن را گزارش کرده است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۳. تهذیب الاداء فی السبع

اثری است در قرائت به سبک قاریان هفت گانه.

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی به دست نیامد.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۴. المنتهی فی قرائات العشر

هدف مولف بیان شیوه ی قرائت قرآن به سبک قاریان دهگانه است. قاریان قرآن به اختلاف، هفت گانه، نه گانه و ده گانه خوانده شده اند.

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی به دست نیامد.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۵. الواضح فی التاریخ

احتمالاً در تاریخ قراءات است.

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی به دست نیامد.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

منابع:

الاعلام زرکلی ۶/۷۱؛ تاریخ الاسلام (حوادث سنه ۴۰۱-۴۲۰) ۱۷۹-۱۸۰؛ تاریخ بغداد ۲/۱۵۷-۱۵۸؛ تاریخ جرجان سهمی ۴۱۶؛ جامع شمل اعلام المهاجرین المنتسبین الی الیمن و قبائلهم ۴۹۸؛ سیر اعلام النبلاء ۱۷/۲۲۱؛ شذرات الذهب ۵/۵۱؛ طبقات القراء ۲/۵۷۴؛ العبر فی خبر من غبر ۲/۲۱۶؛ غایه النهایه ۲/۱۰۶؛ غربان الزمان ۳۴۳؛ کشف الحثیث ۶۳۵؛ کشف الظنون ۱۸۵۸، ۱۹۹۵؛ اللباب فی تهذیب الانساب ۱-۱۰۳-۱۰۴؛ لسان المیزان ۵/۱۱۴؛ مختصر تاریخ دمشق ۲۲/۷۱؛ مرآه الجنان ۳/۲۰-۲۲؛ معجم المولفین ۳/۱۹۴؛ معرفه القراء الکبار ۱/۳۸۰؛ المغنی فی الضعفاء ۲/۵۳۶؛ المقفی ۵/۵۰۰؛ المنتظم فی تاریخ الامم و الملوک ۱۴/۳۴۲؛ الموسوعه المیسره فی تراجم ائمه التفسیر و الاقراء و النحو و اللغه ۲/۲۰۱۲-۲۰۱۳؛ میزان الاعتدال ۶/۹۲-۹۳؛ الوافی بالوفیات ۲/۳۰۵-۳۰۶.

«محمد بن حسن استر آبادی»

قرن؟ه-.ق.

درباره ی «محمد بن حسن شریف استرآبادی»، جز یک گزارش از اثر وی در فهرست نسخه های خطی مرکز احیاء التراث اسلامی «قم»، هیچ اطلاع دیگری در دست نیست.

اگر این گزارش را صحیح فرض کنیم، باید او را در شمار علما قرار دهیم؛ زیرا کتاب وی به زبان عربی و در موضوع اخلاق است.

آثار:

الرساله السعدیه فی الحکمه العلمیه و العملیه

این اثر در اخلاق و به زبان عربی نوشته شده است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مرکز احیاء میراث اسلامی قم» به شماره ۱/۱۹۳ در ۴۶ برگ، و به خط «نظام بن شیخ صادق» موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

منابع:

فهرست نسخه های خطی کتابخانه ی مرکز احیاء میراث اسلامی.

ص:۵۰۴

«محمد بن تاج الدین حسن استرآبادی»

قرن ۱۰ه‍-.ق.

پیشتر ذیل مدخل «احمد بن تاج الدین حسن» یادآور شدیم که به نظر برخی از بزرگان، وی برادری با نام «سلطان محمد بن تاج الدین حسن بن سیف الدین استرآبادی» دارد. اما شرح حال وی چندان روشن نیست.

ظاهراً شش تن با نام «سلطان محمد» یا «محمد بن حسن» به «استرآباد» منسوب هستند. یکی از آنان، «محمد بن حسن شریف استرآبادی» بود که در مدخل پیشین گذشت. دومی: «محمد بن تاج الدین حسن اصفهانی» مشهور به فاضل هندی است که در مدخل پسین خواهد آمد. سومی: «سلطان محمد صدقی استرآبادی» است که شرح حال وی نیز در چند مدخل پیشتر گذشت. چهارمی: شاعری است به نام «سلطان محمد» که برخی منابع مانند: «گلزار جاویدان»، او را برادر مولانا «ابراهیم استرآبادی» و برخی دیگر مانند: «شعرای مازندران و گرگان» وی را فرزند مولانا «ابراهیم استرآبادی» و برادر «اسماعیل استرآبادی» دانسته است. پنجمی: در «فهرست مستند اسامی مشاهیر و مولفان» «کتابخانه ملی» ذیل مدخل «استرآبادی، سلطان محمد بن حسن، -۹۵۲ق.» آمده است. این منبع در ارجاعات همین مدخل، تخلصش را «ساقی» و نام پدرش را «تاج الدین حسن» ثبت کرده است. ششمی: که در واقع مدخل مورد نظر ماست، «سلطان محمد بن تاج الدین حسن بن سیف الدین استرآبادی» نویسنده ی کتاب «تحفه المجالس» است.

شاید کهن ترین منبع، که از سلطان محمد استرآبادی سخن گفته است، «تحفه سامی» است. اما گزارش «تحفه سامی» با «سلطان محمد صدقی استرآبادی» مطابقت دارد. بنابراین، نویسنده ی «تحفه المجالس» غیر از موارد یاد شده در فوق است.

آثار:

تحفه المجالس

این کتاب به زبان فارسی و در یک مقدمه، چهارده مقصد و یک خاتمه تنظیم شده است. مولف در مقدمه معنای معجزه را بیان کرده و منابع خودش را یادآور شده است. چهارده مقصد را به معجزات چهارده معصوم اختصاص داده است. در خاتمه شهرهای حضرت صاحب الامر (عج) و علایم ظهور آن حضرت را بیان کرده است.

تحفه المجالس توسط «میرزا محمد بن محمدعلی کاشانی ترک آبادی» خلاصه شده است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آستانه حضرت فاطمه معصومه (س)» به شماره ۳: ۱۰۶-۵۷۷۲ در ۱۹۲ برگ، کتابت سال ۱۲۴۹ه‍-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آیت الله العظمی مرعشی نجفی (ره)» به شماره ۳۱۰۹ در ۱۳۴ برگ، موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی دانشکده ی الاهیات و معارف اسلامی تهران» به شماره ۱/۱۰۴ موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی وزیری یزد» به شماره ۲۶۷۰ در ۱۳۶ برگ موجود است.

۱ نسخه ی عکسی در «کتابخانه ی مرکز احیای میراث اسلامی قم» به شماره ۲۹۴ در ۳۵۱ صفحه، کتابت سال ۱۲۰۸ه‍.ق. موجود است.

علاوه بر موارد فوق، در کتابخانه های «مدرسه ی فیضیه»، «تبریز»، «آستان قدس» و «دانشگاه» نیز موجود است.

ص:۵۰۵

۱ نسخه ی خطی از «مختصر تحفه المجالس» در «کتابخانه ی جامعه مدینه العلم امام خالصی کبیر» در «کاظمیه» کتابت ۱۲۶۲ه-.ق. موجود است.

نسخه های چاپی:

تحفه المجالس بارها چاپ شده است. اما اکثر چاپ ها، بی کیفیت و همراه با اغلاط فراوان است. شاید نخستین چاپ به سال ۱۲۶۷ه-.ق. در «تهران» و به صورت چاپ سنگی در قطع رحلی انجام شد. پس از آن در «تبریز» و به سال ۱۲۷۴ه-.ق. در قطع رحلی و چاپ سنگی منتشر شد. چاپ های دیگر عبارت اند از : در «تهران» به سال های ۱۲۹۷، ۱۳۲۶، ۱۳۶۸ و ۱۳۷۳ه-.ق.؛ در «تبریز» سال ۱۲۷۸ه-.ق.؛ در «نجف اشرف» سال ۱۳۴۴ه-.ق. و چند چاپ بدون تاریخ و بدون محل نشر.

برگزیده ی آن را موسسه تحقیقات و نشر معارف اهل بیت (ع) در «قم» منتشر کرده است.

منابع:

تذکره تحفه سامی ۸۰، ۱۲۸؛ الذریعه ۳/۴۶۵-۴۶۶ و ۱۲/۱۰۹؛ شرح حال علما و ادبای استرآباد (استرآبادنامه) ۱۲۴، ۱۲۵؛ صبح گلشن ۲۵۲؛ فرهنگ سخنوران ۳۳۵؛ فهرست استوری /۲۱۶؛ فهرست کتابهای فارسی ۱/۱۲۱۴؛ فهرست مستند اسامی مشاهیر و مولفان ۱/۱۸۵؛ فهرست نسخه های خطی فارسی ۶/۴۴۲۹؛ فهرست واره کتابهای فارسی ۳/۱۵۲۹، ۱۵۷۹؛ گلزار جاویدان ۲/۶۴۲، ۸۰۲؛ گلهایی از گلستان شعر فارسی ۱/۱۹۴؛ مولفین کتب چاپی فارسی ۳/۳۴۹.

«محمد بن تاج الدین حسن اصفهانی»

(فاضل هندی)/ ۱۰۶۲-۱۱۳۷ه-.ق.

پیش از هر سخنی باید به این نکته توجه داشت که آیا «محمد بن تاج الدین حسن»، مشهور به «فاضل هندی»، اصالتاً اصفهانی است؟ یا به دلیل سکونت پدرانش در «اصفهان»، بدانجا منسوب شده است؟

«مرحوم خوانساری» در «روضات الجنات»، استناداً به یک اجازه از «سید حسین بن سید حیدر کرکی»، او را «فلاورجانی» دانسته است. همین نظر سبب شده تا دیگران نیز فاضل هندی را فلاورجانی، لنجانی، رویدشتی و اصفهانی بخوانند.

اما هیچ سندی بر اینکه شخص نام برده شده در اجازه ی فوق الذکر، پدر فاضل هندی و جدش باشد، در دست نیست. همان طور که محقق معاصر، «رسول جعفریان» نیز می نویسد: «اگر در اجازه ی فوق الذکر از «سید حسین کرکی»، «تاج الدین» مذکور، شخصی جز «تاج الدین» پدر فاضل هندی باشد، از اساس فلاورجانی بودن خاندان فاضل منتفی است. این احتمال از آنجاست که خود فاضل نام جد خود را «محمد» یاد کرده و گرچه محتمل است لقب وی «شرف الدین» بوده، اما چنانچه این لقب را داشت، خود فاضل به افتخار در موارد دیگر که از جد خود یاد کرده، آن را ذکر می کرد.»

عبارت اجازه ی مذکور چنین است: «اجزت له... ان یروی عنی... ما حدثنی به المولی الجلیل الفاضل النبیل مولانا تاج الدین حسن بن شرف الدین الفلاورجانی الاصفهانی...»

همین تشکیک، برای عدم اطمینان به اصفهانی بودن وی کافی است. لیکن آیا او یا نیاکانش، استرآبادی هستند که در این مجموعه ذکر شود؟

در پاسخ این سوال باید گفت: اطمینانی به استرآبادی بودن نیاکان وی نیز در دست نیست. اما از آنجا که هدف این مجموعه جمع آوری، فهرست مولَفات کلیه ی کسانی است که به نوعی استرآبادی و جرجانی خوانده شده اند، احتمال استرآبادی نیز برای ما کافی خواهد بود. دلیل این احتمال، تشابه نام، نام پدر و لقب پدر «سلطان محمد بن تاج الدین حسن بن سیف الدین استرآبادی» با «محمد بن تاج الدین حسن اصفهانی» است.

اینک به درستی دانسته نیست که آیا نیاکان فاضل هندی استرآبادی بودند و در «اصفهان» سکنا گزیدند، یا پشت در پشت اصفهانی بودند و نام او جز تشابه اسمی، هیچ ربطی به «استرآباد» ندارد. از این رو، مدخلی را برای وی اختصاص دادیم. لیکن از ذکر آثارش صرف نظر می کنیم. علاقه مندان به منابع ذیل مراجعه نمایند.

منابع:

آشنایی با علوم اسلامی ۳۰۶؛ اثر آفرینان ۴/۲۵۲؛ الاجازه الکبیره ۴۲، ۱۰۱، ۱۴۷، ۱۴۸، ۱۷۷، ۲۰۷؛ احوال و آثار بهاء الدین اصفهانی، بیشتر صفحات؛ اعلام الهند ۱/۲۸۹ و ۲/۳۸۰؛ اعیان الشیعه ۹/۱۳۸؛ ایضاح المکنون ۱/۳۰۹، ۴۴۰، ۵۸۳ و ۲/۳۶۶، ۵۶۴، ۵۹۶؛ البدر الزاهر فی تراجم اعلام کتاب جواهر ۴۸۷؛ بزمگاه دلبران ۱۸-۱۹؛ بهجه الآمال ۳۷۵؛ تاریخ اصفهان ۱۷۴-۱۷۵، ۳۰۷؛ تاریخ حزین ۶۴؛ تاریخ نهضت های فکری ایرانیان ۱/۴۶۶-۴۶۷ و ۲/۶۲۱، ۶۴۹؛ تذکره الانساب ۱۰۷؛ تذکره العلماء ۱۶۹؛ تراجم الرجال ۱/۱۰۶ و ۳/۲۹۰-۲۹۱؛ تکمله امل الآمل ۸۵، ۲۳۶؛ تلامذه العلامه المجلسی و المجازون منه ۶۳؛ دایرهالمعارف تشیع ۱۲/۱۷۶-۱۷۷؛ درآمدی بر فقه اسلامی ۳۳؛ الذریعه ۱/۲۳۲-۲۳۳، ۲۸۰ و ۳/۴۹، ۱۹۵، ۱۹۹ و ۴/۲۶۵، ۲۹۶، ۴۲۳، ۴۳۱ و ۵/۲۲۹، ۳۱۱ و ۶/۱۲۶، ۱۳۷، ۱۳۹ و ۷/۲۷۶-۲۷۷ و ۱۰/۲۵۷ و ۱۱/۳۴-۳۵، ۱۶۸ و ۱۲/۱۶ و ۱۳/۳۷۰، ۳۷۲ و ۱۵/۳۶۱ و ۱۷/۲۳۳ و ۱۸/۵۶-۵۷، ۱۳۲، ۲۵۹-۲۶۰ و ۲۲/۲۰۴، ۲۷۲، ۳۴۶، ۳۶۱ و ۲۴/۵۷؛ رجال اصفهان در علم و عرفان و ادب و هنر ۶۱، ۶۹-۷۱، ۱۲۲؛ روضات الجنات ۷/۱۱۱-۱۱۸؛ ریاض الجنه ۲/۱۹۷-۲۰۸ و ۴/۱۰۳؛ ریاض العلماء ۷/۳۶؛ ریحانه الادب ۴/۲۸۴؛ زندگی نامه علامه مجلسی ۱/۳۷۵؛ سراج المعانی دراحوالات امام سید الوالحسن اصفهانی ۴۵؛ سفینه البحار ۱/۱۱۴؛ سیری در تاریخ تخت فولاد ۱۶۶؛ شرح حال علمای شیعه (نجوم السماء) ۲۳۱-۲۳۲؛ شرح مجموعه گل ۱۲۲، ۱۳۷؛ طبقات اعلام الشیعه (الکواکب المنتشره) ۹/۵۷۵-۵۷۷؛ طرائق الحقائق ۱/۲۸۵؛ فقهای نامدار شیعه ۲۶۵؛ فهرست کتب چاپ سنگی کتابخانه ی مرکزی تبریز ۲۲؛ فوائد الرضویه ۴۷۷-۴۸۲؛ قصص العلماء تنکابنی ۳۱۲-۳۱۳؛ کشف الحجب و الاستار ۱۳۸، ۳۰۳، ۳۴۶، ۴۶۴، ۵۳۸، ۵۵۷، ۵۶۹؛ الکنی و الالقاب ۲/۹۴، ۱۰۴، ۱۰۷ و ۳/۸، ۲۴۳؛ گنجینه آثار تاریخ اصفهان ۶۸۸؛ لغت نامه ی دهخدا (ذیل فاضل هندی) ۴۹۲؛ لمعه النور و الضیاء ۱۴۲؛ مطلع الانوار ۴۹۴-۴۹۵؛ معجم التراث الکلامی ۱/۱۵۴ و ۲/۱۱۰، ۱۹۴، ۲۷۷، ۳۴۴، ۳۴۹، ۴۸۹ و ۳/۵۳-۵۴، ۵۶، ۴۹۵ و ۴/۷۹، ۵۳۰؛ معجم طبقات المتکلمین ۴/۳۱۰-۳۱۲؛ معجم مخطوطات الشیعه حول القرآن ۱۷؛ معجم المولفین ۳/۲۳۲؛ معجم مولفی الشیعه ۳۶؛ مقابس الانوار ۱۸؛

منتخب آثار حکماء ۳/۵۴۴؛ مولفین کتب چاپی فارسی ۳/۳۴۹؛ هدیه الاحباب ۱۰۷؛ هدیه العارفین ۲/۳۱۸.

«محمد بن حسن جرجانی»

قرن؟ه-.ق.

درباره ی «شمس الدین محمد بن حسن جرجانی»، اطلاعاتی جز آنچه «آقابزرگ» در توضیح کتابش آورده است، مطلبی در دست نداریم.

براساس گزارش وی، محمد بن حسن جرجانی کتابی منظوم در پزشکی دارد که تاریخ کتابت آن سال ۹۳۱-۹۶۶ه-.ق. است. بنابراین باید پیش از این زمان در حال حیات بوده باشد. اما به درستی نمی دانیم که چه مقدار پیش از آن می زیسته است؟

آثار:

۱. درّ منظوم در اشرف علوم

این اثر یک منظومه در علم طب و پزشکی است. مولف آن را در سه جمله تنظیم کرده است. جمله ی نخست در حفظ صحت بدن است. جمله ی دوم در معالجه ی امراض است. جمله ی سوم در بیان مرکبات از داروهای گیاهی و غیره است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آیت الله العظمی مرعشی نجفی (ره)» به شماره ۱۱۰۹۷ در ۳۳ برگ، کتابت سده ۱۱ه-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی سید محمدعلی روضاتی» در «اصفهان»، کتابت سال ۳۱-۹۶۶ه-.ق. موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۲. طب

رساله ای است در طب.

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی یافت نشد.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

منابع:

الذریعه ۱۹/۱۷۷؛ معجم مولفی الشیعه ۱۱۶؛ فهرست واره کتابهای فارسی ۵/۳۲۸۲، ۳۴۴۹، ۳۵۳۲.

«محمد بن حسن ختن استرآبادی»

۳۸۶-۳۱۱ه‍-.ق.

«ابوعبدالله محمد بن حسن بن ابراهیم استرآبادی»، معروف به «خَتَن»، از فقهای «شافعی» مذهب «جرجان» و «استرآباد» است.

محمد بن حسن ختن را ادیب، آگاه بر اصول قرائت و عالم بر ابواب فقه «شافعی» توصیف کرده اند.

او به سال ۳۱۱ه‍-.ق. در «جرجان» دیده به جهان گشود. پس از تحصیل مقدمات، به فراگیری علوم حدیث پرداخت.

از «عبدالملك بن محمد بن عدی»، «عبدالله بن جعفر بن فارس»، «ابوالعباس اصم»، «ابوالقاسم طبری»، «دعلج بن احمد» و دیگران، در «جرجان»، «نیشابور»، «اصفهان» و «عراق»، حدیث شنید.

«حمزه بن یوسف سهمی» از وی در تاریخ «جرجان» روایت نقل می کند.

محمـد بـن حسـن جرجـانی مـدت زمـان طولانـی به تـدریس اشـتغال داشت و شـاگردان زیـادی در محضـرش فقه «شـافعی» را آموختند.

آثار:

شرح التلخيص

«التلخيص فی فروع فقه الشـافعی» از آثـار «ابوالعباس احمـد بن قاص» متوفای ۳۳۵ه‍-.ق. است. محمـد بن حسن جرجانی آن را شرح کرده است.

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی به دست نیامد.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

منابع:

الانساب سـمعانی ۲/۳۲۳؛ تاریخ الاسـلام (حوادث سـنه ۳۸۱-۴۰۰) ۱۲۵؛ تاریخ جرجان سـهمی ۴۳۷، ۴۵۱؛ سـیر اعلام النبلاء ۱۶/۵۶۳؛ شذرات الذهب ۳/۱۲۰ و ۴/۴۵۹؛ العبر فی خبر من غبر ۳/۳۳؛ طبقات الشافعیه ابن قاضی شهبه ۱/۱۶۳؛ طبقات الشافعیه ابن هـدایه الله ۱۰۴؛ طبقـات الشافعیه الکبری سـبکی ۳/۱۳۶؛ طبقـات الفقهـاء الشافعیه عبادی ۱۱۱؛ طبقات المفسـرین داوودی ۲/۱۲۱؛ کشف الظنون ۱/۴۷۹؛ اللباب ۱/۳۴۵، ۴۲۲؛ معجم المولفین ۳/۲۱۲؛ الموسوعه المیسره فی تراجم ائمه التفسیر و الاقراء و النحو و اللغه ۳/۲۰۳۸؛ موسوعه طبقـات الفقهاء ۴/۳۸۹؛ النجوم الزاهره ۴/۱۷۵؛ وفیـات الاعیان ۴/۲۰۳؛ وفیـات الاعیان ۴/۲۰۳؛ هدیه العارفین ۲/۵۵.

«سید محمد بن حسن استرآبادی»

(رضی استرآبادی) / ۰۰۰-۶۸۶ه‍-.ق.

دربـاره ی ادیب فرزانه و دانشـمند گران مایه «نجم الائمه رضـی الـدین محمـد بن حسن استرآبادی»، آگاهی بسـیار انـدک در دست است.

همین قدر می دانیم که در «استرآباد» متولد شد. پس از تحصـیل مقدمات و ادبیات فارسـی و عربی، رهسـپار حوزه ی علمیه ی

«نجف اشرف» گردید.

در «نجف اشرف» از محضر درس استادان بزرگ بهره برد. آثار ارزشمندی را در «نجف اشرف» تالیف و تصنیف کرد. اما آیا پس از نیل به درجات عالی دانش، به وطن خویش بازگشت یا نه؟ اطلاعی نداریم. حتی سال مرگ وی اختلافی است. سال ۶۸۴ و ۶۸۶ه‍-.ق. را به عنوان تاریخ احتمالی وفات وی ذکر می کنند.

مرحوم «افندی» در «ریاض العلما» پس از توضیحاتی می فرماید: «من یک نسخه ی خطی عتیقه از شرح کافیه ی او را که به خط خودش در آن نوشته بود که به سال ۶۸۸ه‍-.ق. آن را تمام کردم.»

اگر این گزارش صحت داشته باشد، باید گفت که وی پس از سال ۶۸۸ه‍-.ق. درگذشته است.

در هر صورت، رضی استرآبادی در میان دانشمندان «شیعه» و «سنی» از مقامی ارجمند برخوردار بود. برخی منابع، او را با القاب «فخر اعاجم» و «صدر اعاظم» ستوده اند.

منابع دیگر، رضی استرآبادی را متمایل به «مکتب بصری» در علم نحو دانسته اند. اما انصاف این است که رضی استرآبادی از تعصب به دور بود. هر جا رای کوفیان را درست تشخیص داده است، همان را تایید کرده است. گاهی نظر هردو مکتب را مردود اعلام کرده و نظر خود را با دلیل به اثبات رسانده است.

در مقام علمی رضی استرآبادی همین بس که گفته اند شرح او بر «کافیه ی ابن حاجب» نظیر ندارد. نه پیش از او و نه پس از او، هیچ اثری به دقت و صحت و ارزشمندی آن نمی رسد.

آثار:

۱. الفیه استرآبادی فی المنطق

از این اثر فقط فهرس دارالکتب الظاهریه گزارش داده است. آغاز کتاب چنین است:

قال الرضی بن امیر سید حسن

کلب الغلام القرشی الموتمن

احمدک اللهم بالتصدیق

ما جاء فی احمدک الصدیق

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی دارالکتب الظاهریه» به شماره ۶۷۲۲ در ۵۶ برگ، کتابت سال ۱۳۳۹ه-.ق. موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۲. حاشیه علی شرح تجرید العقائد الجدیده و الحاشیه القدیمه

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی به دست نیامد.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۳. حاشیه علی شرح الجلال الدین دوانی لتهذیب المنطق و الکلام

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی به دست نیامد.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۴. شرح الشافیه

«شافیه» از آثار «ابن حاجب، عثمان بن عمر» متوفای ۶۴۶ه‍-.ق. در علم صرف است. دانشمندان زیادی بر این کتاب شرح نگاشته اند. یکی از بهترین شروح، شرح رضی الدین محمد استرآبادی است.

شرح شافیه از کتاب های درسی حوزه های علمیه «شیعه» و «سنی» است.

نسخه های خطی:

۲ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی ملی جمهوری اسلامی ایران» به شماره ۲۵۳۵/ف در ۲۷۰ برگ موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مرکزی دانشگاه تهران» به شماره ۱۷۷۰ در ۲۱۲ برگ موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مدرسه ی آخوند همدان» به شماره ۴۵۶۹ کتابت سال ۹۵۹ه‍-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مرکزی رشت» به شماره ۷ ش. کتابت سده ۱۳ه‍-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی دانشکدهی ادبیات دانشگاه تهران» به شماره ۱۱۶ در ۱۴۳ برگ، کتابت سال ۱۰۴۹ه‍-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی نوربخش خانقاه نعمت اللهی» به شماره ۵۲۳ در ۵۰۴ صفحه موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه مدرسه ی رضویه ی قم» به شماره ۴ در ۲۰۰ برگ، کتابت سده ۱۱ه‍-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه مدرسه ی فیضیه» «قم» به شماره ۴۰۰ در ۲۳۰ برگ، کتابت سال ۱۰۳۰ه‍-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مدرسه ی عالی شهید مطهری (سپهسالار)» به شماره ۶۸۷۷ در ۲۱۸ برگ، کتابت سال ۱۲۵۰ه-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی وزیری یزد» به شماره ۷۰۶ در ۲۷۵ برگ، کتابت سده ۹ه-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی شستربیتی» به شماره ۳۵۱۸/۱ موجود است.

۱ نسخه ی عکسی از نسخه ی خطی شستربیتی در «کتابخانه ی دانشگاه کویت» به شماره ۲۰۱۷ کتابت سال ۹۸۲ه-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی جامعه ام القری» به شماره ۴۸۷۷ در ۷۸ برگ، کتابت سال ۱۲۱۹ه-.ق. موجود است.

۲ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی جامع کبیر صنعا» به شماره ۱۸۲۶ در ۱۱۰ برگ، کتابت سال ۸۶۳ه-.ق. و شماره ۱۷۷۰ در ۱۳۳ برگ، کتابت سال ۹۲۱ه-.ق. موجود است.

۲ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی عمومی اوقاف بغداد» به شماره ۱۲۴۰ در ۱۲۱ برگ و شماره ۱۴۳۷ در ۳۸۵ برگ، کتابت سال ۸۴۹ه-.ق. موجود است.

چند نسخه ی خطی نیز در «کتابخانه ی آستان قدس رضوی (ع)» موجود است.

نسخه های چاپی:

شاید قدیم ترین چاپ شرح شافیه، به سال ۱۲۸۰ه-.ق. برمی گردد؛ زیرا در این سال «کارخانه ی الله قلی خان» در «تهران» اقدام به چاپ سنگی شرح شافیه کرد. این چاپ بدون شماره ی صفحه بود.

سال ۱۲۸۳ه-.ق. در «دهلی» نیز به صورت چاپ سنگی و در ۴۲۸ صفحه رحلی منتشر گردید.

در «تبریز» به سال ۱۲۹۸ه-.ق.، کارخانه «حاجی ابراهیم بن احمد» اقدام به چاپ سنگی کتاب در ۳۲۶ صفحه کرد.

در سال ۱۳۱۱ه-.ق. و چند چاپ بدون ناشر و محل نشر و بدون صفحه شمار، نیز وجود دارد. اما چاپ های جدید، در «ایران»، «قاهره»، «بیروت» و دیگر شهرها به صورت چاپ حروفی انجام شده است.

شرح قصائد السبعه

«عبدالحمید بن هبه الله»، معروف به «ابن ابی الحدید معتزلی»، متوفای ۶۵۵ه-.ق. اثری با عنوان «القصائد السبع العلویات» در مدح امیرالمومنین علی بن ابی طالب (ع) دارد. رضی استرآبادی این قصاید را شرح کرده است.

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی به دست نیامد.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۵. شرح الکافیه (الوافیه فی شرح الکافیه)

«جمال الدین ابوعمرو عثمان بن عمر»، مشهور به «ابن حاجب»، متوفای ۶۴۶ه‍.ق. از علمای بزرگ «مالکی» و استاد علم نحو، کتابی با عنوان، «کافیه» در علم نحو نگاشته است. این کتاب مورد توجه همه ی دانشمندان نحو و ادبیات زبان عرب واقع شده و شروح متعددی بر آن نگاشته اند. از آن جمله سید رضی الدین محمد استرآبادی نیز بر آن شرح نگاشته است.

شرح رضی، یکی از مشهورترین و بی نظیرترین شروح «کافیه» است. به نظر کارشناسان ادبیات عرب، تاکنون اثری به جامعیت، دقت و صحت آن نوشته نشده است.

نسخه های خطی:

۶ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آیت الله العظمی مرعشی نجفی (ره)» به شماره ۷۹۲۰ در ۳۹۲ برگ، کتابت سال

۱۰۳۹ه-.ق.، شماره ۹۴۲۵ در ۳۲۸ برگ، کتابت سال ۸۳۹ه-.ق.، شماره ۷۴۶۴ در ۳۰۳ برگ، کتابت سال ۸۵۶ه-.ق.، شماره ۵۵۲۸ در ۱۶۷ برگ، شماره ۱۰۰۷۱ در ۳۷۶ برگ، کتابت سال ۸۴۰ه-.ق. و شماره ۱۰۰۸۵ در ۲۴۹ برگ، کتابت سال ۱۰۹۵ه-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آیت الله فاضل خوانساری (ره)» به شماره ۵۹ در ۱۹۵ برگ، کتابت سال ۶۸۳ه-.ق. موجود است.

بیش از ۶ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آستان قدس رضوی (ع)» موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آستانه حضرت فاطمه معصومه (س)» به شماره ۱۰۵ در ۵۳۸ برگ، کتابت سال ۸۸۶ه-.ق. موجود است.

۹ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی ملی جمهوری اسلامی ایران» به شماره ۷۸۵/ع در ۳۵۰ برگ، کتابت سال ۱۰۷۷ه-.ق.، شماره ۲۸۴۸ در ۴۰۸ برگ، کتابت سال ۱۰۵۲ه-.ق.، شماره ۲۷۳۷ در ۲۸۱ برگ، کتابت سال ۸۲۹ه-.ق.، شماره ۲۱۵۵/ع در ۲۷۵ برگ، کتابت سال ۱۲۳۷ه-.ق.، شماره ۲۱۷۲/ع در ۲۷۵ برگ، کتابت سده ۱۱ه-.ق.، شماره ۶۲۰/ع در ۳۲۱ برگ، کتابت سده ۱۱ه-.ق.، شماره ۲۰۸۴، شماره ۲۱۵۶/ع در ۲۷۵ برگ، کتابت سده ۱۲ه-.ق. و شماره ۵/۲۰ع در ۱۸۶ برگ، کتابت سده ۱۰ه-.ق. موجود است.

۷ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مجلس شورای اسلامی» به شماره ۷۰۹۱ در ۲۹۲ برگ، کتابت سال ۸۴۶ه-.ق.، شماره ۷۲۳۱ در ۲۲۲ برگ، کتابت سال ۱۱۰۰ه-.ق.، شماره ۴۸۷۸ در ۲۷۶ برگ، کتابت سال ۱۰۸۶ه-.ق.، شماره ۳۷۸۰ در ۳۳۲ صفحه، کتابت سال ۸۳۰ه-.ق.، شماره ۳۵۹۰ در ۷۰۲ صفحه، کتابت سال ۸۴۲ه-.ق.، شماره ۱۶۳۸ در ۷۴۵ صفحه، کتابت سال ۱۱۳۳ه-.ق. و شماره ۲۹۵۴ در ۹۵۶ صفحه موجود است.

۱۰ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مدرسه ی عالی شهید مطهری (سپهسالار)» به شماره ۳۲۰۲ در ۴۹۱ برگ، کتابت سال ۱۱۰۶ه-.ق.، شماره ۳۲۰۳ در ۲۷۸ برگ، شماره ۳۲۰۴ در ۲۷۹ برگ، شماره ۳۲۰۵، شماره ۳۲۰۷ در ۲۴۴ برگ، شماره ۳۲۰۸ در ۲۳۶ برگ، کتابت سال ۱۰۱۵ه-.ق.، شماره ۶۸۸۲ در ۲۷۷ برگ، کتابت سده ۱۱ه-.ق.، شماره ۶۸۷۶ در ۳۹۶ برگ، کتابت سال ۸۷۷ه-.ق. و شماره ۵۰۲۳ در ۱۹۷ برگ موجود است.

۳ نسخه ی خطی در «کتابخانه مدرسه ی نمازی خوی» به شماره ۹۰ در ۳۲۸ برگ، شماره ۵۰۱ و شماره ۷۲۹ موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مدرسه ی آخوند همدان» به شماره ۳۱۰ کتابت سال ۹۲۷ه-.ق. موجود است.

۲ نسخه ی خطی در «کتابخانه مدرسه ی مروی تهران» به شماره ۵۰۱ و شماره ۵۴۳ کتابت سال ۹۸۱ه-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مدرسه ی امام عصر (عج) شیراز» به شماره ۳۰۵ در ۲۳۶ برگ، کتابت سال ۱۲۵۶ه‍-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مدرسه ی حاج حسین بیک» وابسته به «کتابخانه ی عمومی اوقاف موصل» به شماره ۱۰/۱۱ در ۱۸۴ برگ، کتابت سال ۸۹۰ه‍-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی تربیت تبریز» به شماره ۲۳۹ موجود است.

۶ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی وزیری یزد» به شماره ۱۶۱ در ۲۵۶ برگ، کتابت سال ۸۱۲ه‍-.ق.، شماره ۳۴۰۳ در ۵۰۱ برگ، شماره ۱۵۲۲ در ۱۷۷ برگ، کتابت سده ۱۱ه‍-.ق.، شماره ۱۲۰۱ در ۲۰۱ برگ، کتابت سال

۱۰۸۹ه-.ق.، شماره ۱۱۷۹ در ۱۳۱ برگ، کتابت سده ۱۱ه-.ق. و شماره ۱۱۳۱ در ۱۱۰ برگ، کتابت سده ۹ه-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی ملی فارس» به شماره ۵۱۵/۴۹۲-ابن، در ۲۷۵ برگ موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی دارالکتب الظاهریه» به شماره ۶۵۹۷ موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی کمبریج» به شماره ۱۳۵۶ موجود است.

۲ نسخه ی عکسی از نسخه های خطی «کتابخانه های دارالکتب الظاهریه» و «کمبریج» در «کتابخانه ی دانشگاه کویت» به شماره ۸۰۵ کتابت ۱۰۷۸ه-.ق. و شماره ۸۵۸ کتابت سال ۱۰۷۷ه-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی دانشکدهی حقوق و علوم سیاسی اقتصادی دانشگاه تهران» به شماره ۵۵ در ۳۰۸ برگ، کتابت سال ۸۹۷ه-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مرکز الملک فیصل للبحوث و الدراسات الاسلامیه» به شماره ۲۶۲۱ در ۲ جلد ۳۵۷ برگ، کتابت سال ۱۲۲۴ه-.ق. موجود است.

۲ نسخه ی عکسی در «کتابخانه ی مرکز احیاء میراث اسلامی قم» به شماره ۲۷ در ۳۹۰ صفحه و شماره ۲۵۰ در ۶۶۶ صفحه، کتابت سال ۸۲۳ه-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی ملی تونس» به شماره ۱۵۳۷۴ در ۳۴۴ برگ موجود است.

۱ نسخه ی عکسی از نسخه ی کتابخانه ی ملی «تونس» در «کتابخانه ی مرکز البحث العلمی و احیاء التراث الاسلامی» به شماره ۸۳۲ موجود است.

۳ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی دانشگاه مدینه العلم امام خالصی» در «کاظمیه» موجود است.

۲ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی دانشکدهی ادبیات دانشگاه تهران» به شماره ۴۸۸ کتابت سال ۱۱۱۴ه-.ق. و شماره ۷۹ کتابت سده ۱۱ه-.ق. موجود است.

۲ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مرکزی دانشگاه تهران» به شماره ۱۷۲۹ در ۵۵۸ برگ و شماره ۱۴۹۹ در ۳۷۷ برگ موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی بابانیین» وابسته به «کتابخانه ی اوقاف سلیمانیه» به شماره ۲۴۲ در ۳۹۳ برگ، کتابت سال

۱۲۰۶ه‍-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مدرسه ی جامع النبی الشیث» وابسته به «کتابخانه ی عمومی اوقاف موصل» به شماره ۱/۴۵/۱۹ در ۴۲۲ برگ موجود است.

۷ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی دارالکتب الظاهریه» به شماره ۹۰۹۹ در ۳۹۲ برگ، شماره ۹۱۳۰ در ۲۱۱ برگ، شماره ۷۸۰۸ در ۳۷۸ برگ، کتابت سال ۱۰۸۳ه‍-.ق.، شماره ۶۵۹۷ در ۳۴۶ برگ، شماره ۶۵۹۶ در ۲۰۷ برگ، شماره ۱۷۹۷ در ۳۳۵ برگ و شماره ۱۱۴۲۲ در ۳۱۴ برگ، کتابت سال ۸۴۹ه‍-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی دانشگاه ام القری» به شماره ۴۸۸ در ۳۱۵ برگ، کتابت سال ۸۴۷ه‍-.ق. موجود است.

۹ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی موزه ی عراق» به شماره ۷۳ در ۴۰۴ برگ، کتابت سال ۱۲۷۲ه‍-.ق.، شماره ۲۹۶۴ در ۳۸۲ برگ، کتابت سال ۱۱۳۵ه‍-.ق.، شماره ۳۷۴۶ در ۸۸۶ برگ، کتابت سال ۱۰۹۹ه‍-.ق.، شماره ۱۲۲۹ در ۵۲۶ برگ، شماره ۴۳۹ در ۸۴۴ برگ، کتابت سال ۹۱۷ه‍-.ق.، شماره ۱۵۹۷ در ۵۹۴ برگ، کتابت سال ۸۵۴ه‍-.ق.، شماره ۲۵۲۱ در ۵۶۴ برگ، کتابت سال ۸۸۹ه‍-.ق.، شماره ۲۷۹۶ در ۵۹۸

برگ، کتابت سال ۹۰۷ه-.ق. و شماره ۲۹۰۲ در ۷۳۸ برگ، کتابت سال ۱۲۶۹ه-.ق. موجود است.

۲ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی عمومی اوقاف موصل» به شماره ۱۰/۱۷ در ۲۲۱ برگ و شماره ۳۲/۱۶ در ۲۲۰ برگ، کتابت سال ۸۹۳ه-.ق. موجود است.

۲ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی دانشکدهی الاهیات و معارف اسلامی دانشگاه تهران» به شماره ۳۵ در ۱۸۱ برگ، کتابت سده ۱۱ه-.ق. و شماره ۶۴ در ۲۴۸ برگ، کتابت سده ۱۲ه-.ق. موجود است.

۵ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی عمومی اوقاف بغداد» به شماره ۱۳۵۴ در ۳۶۱ برگ، شماره ۱۳۵۳ در ۲۹۹ برگ، کتابت سال ۹۱۷ه-.ق. شماره ۶۰۸۲ در ۳۲۲ برگ، شماره ۱۲۱۵۷ در ۲۰۰ برگ، کتابت سال ۱۱۰۰ه-.ق. و شماره ۶۱۶۷ در ۲۱۹ برگ موجود است.

۲ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی شستربیتی» به شماره ۳۱۴۰ کتابت سال ۷۹۷ برگ و شماره ۴۳۲۱ کتابت سال ۸۱۷ه-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی ملی موزه ی بریتانیا» به شماره ۳۹۳۳ موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی عمومی اصفهان» به شماره ۳۱۳۹ کتابت سده ۱۲ه-.ق. موجود است.

۲ نسخه ی خطی در «کتابخانه مدرسه ی حجتیه» «قم» به شماره ۱۶ و ۳۴۵ موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی دانشکدهی ادبیات و علوم انسانی مشهد» به شماره ۲۰۶ در ۴۱۶ برگ موجود است.

۹ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی احمدیه تونس» به شماره ۶۱۳۲ در ۱۲۷ برگ، شماره ۶۷۵۴ در ۲۰۱ برگ، شماره ۳۹۸۸ در ۲۶۳ برگ، شماره ۶۷۵۵ در ۲۶۴ برگ، کتابت سال ۸۱۳ه-.ق.، شماره ۳۹۸۷ در ۳۴۳ برگ، کتابت سال ۹۵۲ه-.ق.، شماره ۶۷۵۶ در ۲۰۴ برگ، شماره ۳۹۹۰ در ۱۱۹ برگ، کتابت سال ۹۹۳ه-.ق.، شماره ۳۹۹۳ در ۱۹۶ برگ، کتابت سال ۱۰۰۰ه-.ق.، شماره ۳۹۹۱ در ۲۱۰ برگ، کتابت سال ۸۸۶ه-.ق. و شماره ۳۹۸۹ در ۲۰۲ برگ، کتابت سال ۹۴۲ه-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی ملی پاریس» به شماره ۶۲۱۵ موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی دانشگاه مرکزی صلاح الدین» به شماره ۱۸۷/۲ در ۱۹۳ صفحه موجود است.

۲ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مرکزی اوقاف سلیمانیه» به شماره ۱۱۷۶ در ۴۶ برگ و شماره ۷۷۳ در ۱۸۵ برگ موجود است.

نسخه های چاپی:

شرح الکافیه بارها چاپ شده است. سال ۱۲۷۵ه‍-.ق. در «ترکیه» همراه با اصل کتاب چاپ شد.

۶. شرح مغنی اللبیب

«مغنی اللبیب عن کتب الاعاریب» از آثار «جمال الدین ابومحمد عبدالله بن یوسف انصاری» معروف به «ابن هشام نحوی» متوفای ۷۶۱ه‍-.ق. در علم نحو است. براساس گزارش فهرست کتابخانه ی وزیری یزد، رضی الدین استرآبادی شرحی بر آن نگاشته است که در ذیل معرفی می گردد.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی وزیری یزد» به شماره ۲۷۳۳ در ۲۴۳ برگ، کتابت سال ۱۲۴۸ه‍-.ق. موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۷. شرح مقدمه ابن حاجب

ظاهراً بر مقـدمه ی «ابن حاجب» که در موضوع علم صـرف است، نیز شـرحی نگاشـته است. به نظر نمی رسد این مقدمه همان شرح بر «شافیه» باشد.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی دارالکتب المصریه» به شماره ۶۷ موجود است.

۱ نسخه ی عکسـی از نسـخه ی خطی «دارالکتب المصـریه» در «کتابخـانه ی مرکز البحث العلمی و احیاء التراث الاسـلامی» به شماره ۸۶۰ در ۳۴۰ برگ موجود است.

نسخه های چاپی:

ظـاهراً دو چاپ از این اثر موجود است. چاپ نخست در «تهران» به سال ۱۲۸۰ه-.ق. به صورت سنگی و در کارخانه ی «استاد قلی خان» در قطع وزیری انجام شده است.

چـاپ دیگر از این اثر را به سـال ۱۳۰۰ه-.ق. در «تهران» «حـاج ملاـ محمـدباقر تاجر کتابفروش»، به صورت سـنگی و در ۳۹۶ صفحه وزیری منتشر کرده است.

منابع:

اثرآفرینان ۳/۱۲۶؛ الاعلام زرکلی ۶/۸۶، ۳۱۷؛ اعیان الشـیعه ۹/۱۵۱-۱۵۳؛ امـل الآمل ۲/۲۵۵؛ بغیه الوعـاه ۱/۲۴۸، ۵۶۷-۵۶۸؛ تاریخ الادب العربی، تکمله، ۳؛ تاریخ ادبیات صـفا ۳/۲۸۹؛ تاریخ زنجان علماء و دانشـمندان ۲۶۳؛ تاریـخ نظم و نثر در ایران ۱/۱۹۱؛ تاسیس الشیعه ۱۳۱-۱۳۳؛ خزانـه الاـدب و لب لبـاب لسـان العرب ۱/۳۷؛ دایرهالمعارف الاسـلامیه ۱/۷۲۱ و ۲/۷۴۳؛ دایرهالمعارف تشیع ۲/۱۰۶؛ دره الحجال فی غره اسماء الرجال ۱۴۰؛ الذریعه ۱۳/۳۱۳، ۳۹۱ و ۱۴/۳۰؛ روضات الجنات ۳/۳۴۶؛ ریاض العلماء ۵/۵۳-۵۴؛ ریحانه الادب ۲/۳۱۵؛ شذرات الذهب ۵/۳۹۵ و ۷/۶۹۱؛ شـرح حال علما و ادبای استرآباد (استرآباد نامه) ۱۱۹؛ طبقات اعلام الشیعه (الانوار الساطعه) ۴/۱۵۵؛ فرزانگان مازندران ۱/۶۰-۶۳؛ فرهنگ بزرگان اسـلام و ایران ۴۹۰؛ فوائـد الرضویه ۴۶۳؛ الفهرس المختصـر لمخطوطـات مکتبـه الحرم المکی الشـریف ۱/۳۶۱؛ فهرس مکتبـه الاـزهر ۴/۸۱؛ کشف الظنون ۲/۱۰۲۰-۱۰۲۲، ۱۳۷۰؛ الکنی و الالقــاب ۲/۳۱۵؛ گنجینـه ی دانشــمندان ۶/۴۰۹؛ لغت نـامه ی دهخـدا (ذیـل رضـی استرآبادی) ۵۰۰؛ مداخل المولفین و الاعلام العرب حتی عام 1215ق. ۱/۵۷۵؛ مشاهیر دانشمندان اسلام ۳/۲۶۶؛ مصادر التراث فی المکتبات الخاصه فی الیمن ۲/۴۸۴؛ معجم اعلام المورد ۲۰۷؛ معجم المطبوعات ۹۴۰؛ معجم المولفین ۳/۲۱۳؛ معجم رجال الفکر و الاـدب فی النجف ۱/۱۱۳؛ مفتاح السعاده ۱/۱۴۲؛ موسوعه اعلام العلماء و الادباء العرب و المسـلمین ۱/۵۴۷؛ الموسوعه المیسـره فی تراجم ائمه التفسـیر و الاقراء و النحو اللغه ۳/۲۰۴۸؛ مولفین کتب چاپی فارسـی و عربی ۵/۳۹۰-۳۹۱؛ نفس المرجع

۲۵۱؛ هدیه الاحباب ۱۴۱-۱۴۲؛ هدیه العارفین ۲/۱۳۴.

«محمد بن حسین جرجانی»

۴۲۱-۵۰۰۰-.ق.

«ابوالحسین محمد بن حسین بن محمد بن حسین بن عبدالوارث فسائی جرجانی نحوی»، از شعرا، ادبا، شاعران و لغت شناسان قرن پنجم ه-. ق. است.

«ابن عبدالوارث» را «ابن اخت فارسی» نیز می خوانند؛ زیرا وی خواهرزاده ی و شاگرد خاص «ابوعلی فارسی» است.

ابوالحسین ابن عبدالوارث، اصالتاً از مردم فارس است. لیکن در «نیشابور» زاده شد. در شهرها و سرزمین های مختلف به تحصیل دانش و شنیدن حدیث گذراند.

مـدتی در خـدمت «صاحب بن عباد» در «ری» بسـر برد. پس از آن اندک زمانی در «غزنه» به خدمت دربار «غزنویان» درآمد و در پادشاهی کوتاه «اسماعیل بن سبکتگین غزنوی»، به وزارت رسید.

پس از سقوط دولت مستعجل «اسماعیل بن سبکتگین»، به «خراسان» بازگشت و در «نیشابور» اقامت گزید.

او سفری به حج داشت. هنگام بازگشت از سفر حج، اقامت دائمی در «جرجان» را اختیار نمود و تا پایان عمر در آن شهر ماند.

وی در «جرجـان» بـه تـدریس پرداخـت. یکی از مشـهورترین شـاگردان وی «عبـدالقاهر جرجـانی» اسـت. که تنهـا در نزد «ابن عبدالوارث» درس خواند و بدان مقام ارجمند رسید.

آثار:

۱. دیوان

این دیوان به زبان عربی است.

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی به دست نیامد.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۲. ماهیه الشعر

در شرح و بیان شعر و انواع آن است.

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی به دست نیامد.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۳. الهجاء

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی به دست نیامد.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

منابع:

اثرآفرینان ۱/۱۲۷؛ الاعلام زرکلی ۶/۹۹ و ۹/۳۳۰؛ انباه الرواه ۳/۱۱۶؛ ایضاح المکنون ۲/۴۲۱؛ بغیه الوعاه ۱/۹۴؛ دانشمندان و سخن سرایان فارس ۱/۹۵؛ روضات الجنات ۳/۳۳۹؛ ریحانه الادب ۷/۳۷۶ و ۸/۱۰۳-۱۰۴؛ طبقات اعلام الشیعه (النابس فی القرن الخامس) ۲/۱۶۴؛ فرهنگ بزرگان اسلام و ایران ۴۹۶؛ فرهنگ زندگی نامه ها ۱/۵۶۹؛ معجم الادباء ۶/۲۵۲۳؛ معجم المولفین ۳/۲۵۸؛ الموسوعه المیسره فی تراجم ائمه التفسیر و الاقراء و النحو و اللغه ۳/۲۰۵۸؛ الوافی بالوفیات ۳/۹؛ هدیه العارفین ۲/۶۴.

«محمد بن حسین عطشی جرجانی»

زنده ۴۲۷-.ق.

از «ابوالحسین محمد بن حسین عطشی جرجانی» آگاهی بسیار اندکی در دست است. این مقدار اطلاعات، گزارشی است که سهمی در تاریخ «جرجان» از او داده است.

براساس گزارش سهمی، وی در «مرو» ساکن شد. اما مشخص نیست که آیا در همانجا درگذشت یا اواخر عمر خویش را در زادگاهش «جرجان» گذراند؟

آثار:

الدر و البهاء

در ذکر و بیان شناخت خداوند متعال و مباحث دیگر از اصول دین مانند ایمان، توحید و ابواب دیگر از اعتقادات است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی را «سهمی» نزد «بشر ابن محمد باهنی» دیده است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

منابع:

تاریخ جرجان سهمی ۴۳۹؛ معجم المولفین ۳/۲۴۸.

«سید محمد بن حسین سماکی استرآبادی»

(فخر الدین سماکی) / ۹۱۸-۹۸۴ه‍-.ق.

«فخر الدین محمد بن حسین سماکی استرآبادی»، یکی از مشهورترین فلاسفه و متکلمان «استرآباد» در «قزوین»، پایتخت آن روزگار «ایران» است.

متاسفانه باوجود شهرت و عظمت علمی این دانشمند، منابع تاریخی و شرح حال نگاری، از نوشتن شرح مبسوط زندگی نامه ی وی کوتاهی کرده و اینك مطلب چندان مهمی در دست نیست.

همین قدر می دانیم که اصل وی از «استرآباد» است. برخی او را به روستایی با نام «سماك» از توابع «استرآباد» نسبت می دهند. لیکن در منابع جغرافیایی، اشاره ای به روستایی با این نام وجود ندارد. به نظر می رسد، سماکی با فتحه و تشدید میم، به معنای ماهی فروش، صحیح تر باشد.

در هر حال، به روشنی دانسته نیست که آیا میر فخر الدین سماکی در «استرآباد» زاده شد یا پیش از تولدش، خانواده ی وی به «قزوین» مهاجرت کرد و او در «قزوین» دیده به جهان گشود؟

آنچه مسلم است، اینکه سماکی تحصیلاتش را در «قزوین» و چند شهر دیگر مانند «نجف اشرف» و «شیراز» گذراند.

برخی منابع دو شخصیت را با مشخصات مشابه در قرن نهم و دهم ه‍- ق.، شناسایی و معرفی می نمایند. از آنجا که در برخی منابع اشاره ای به شرکت «سید محمدباقر» مشهور به «میرداماد» در درس فخر الدین استرآبادی است، تصور شده است که دو تن فخر الدین استرآبادی یا سماکی وجود دارد.

هم چنین برخی فهرست نویسان، فخر الدین سماکی را تا سال ۱۰۷۷ و شاید هم تا سال ۱۱۰۸ه‍-.ق. زنده تصور کرده اند. از جمله در فهرست نسخه های خطی مجلس، ذیل «تفسیر آیه الکرسی» ادعا شده است که وی در سال های یاد شده، همراه اردوی «نجف قلی خان بیگلربیگی» با «شاه عباس دوم» به شهرهای «مازندران»، «استرآباد» و... سفر کرده و این مجموعه را در سفرهایش نوشته است. همچنین در معرفی نسخه ی دیگر، نویسنده ی آن را «فخر الدین بن حسین حسینی استرآبادی»، غیر از

فخر الدین سماکی دانسته است.

این در حالی است که همان منابع نمی توانند آثار آن دو را به روشـنی از هم دیگر جدا کنند. از سوی دیگر سال وفات آن دو را ۹۸۴ه‍-.ق. یا نزدیک به این زمان تعیین می کنند.

به نظر می رسد یک تن بیشتر فخر الدین محمد بن حسین حسینی سماکی استرآبادی در قرن دهم ه‍-. ق. وجود ندارد.

در هر حال سماکی از دانشمندان بنام و از شاگردان ممتاز «امیرغیاث الدین منصور دشتکی شیرازی» متوفای ۹۴۸ه‍-.ق. است.

مشـهور است که میر فخر الدین مدتی در «نجف اشـرف» با «شهید ثانی، زین الدین بن علی» متوفای ۹۶۵ه‍-.ق. دوستی داشت. گویـا در این ملاقـات، یـا ملاقـات هـا، مباحثـات و مـذاکرات علمی میـان آنهـا برگزار شـده است. «شـهید ثانی» در حرم مطهر حضرت علی (ع) وی را به عظمت و حق صاحب قبر سوگند داده تا به صراحت نظر خود را درباره ی اجتهاد و

عدم اجتهاد «شهید ثانی» بیان کند؛ چون سماکی به اجتهاد وی شهادت داد، «شهید ثانی» اعلام اجتهاد نمود.

اگر این نکته صحت داشته باشد، نشان از مقام بلند سماکی در فقه و اصول دارد.

فخر الدین سماکی گذشته از فقه، حدیث، اصول فقه، تفسیر و ادبیات عربی، در طب، حکمت و فلسفه نیز سرآمد بود. برخی او را حامل مکتب فلسفی «شیراز» به «قزوین» و «اصفهان» می دانند.

مدتی در «سبزوار» به عنوان «شیخ الاسلام» به خدمت پرداخت و ضمن ارشاد و رتق و فتق امور شرعی مردم «سبزوار»، به داوری نیز اشتغال داشت. پس از آن به «قزوین» بازگشت و به تدریس پرداخت. «شاه تهماسب اول» متوفای ۹۸۴ه-.ق.، میر فخر الدین سماکی را به عنوان وزیر اعظم به صدارت خود انتخاب کرد. اما از جزئیات دوران صدارت وی آگاهی دقیقی در دست نیست.

آنچه مسلم است اینکه در کنار کارهای دولتی و دیوانی، به تدریس خود ادامه می داد. به نوشته ی «اسکندر بیک منشی» در «عالم آرای عباسی»: «همه روزه جمعی کثیر از طلبه علوم معقول و منقول به مدرس آن حاضر گشته استفاده علوم می نمودند و افادات علیه اش مستفید و بهره مند می گشتند.»

به هر روی، فخر الدین سماکی، شاگردان زیادی را پرورید. از آن جمله برخی، میرداماد را شاگرد او توصیف کرده اند.

در فلسفه و کلام از بنیان گذاران و نشردهندگان علوم عقلی به شمار رفته است. از نظر فقه و اجتهاد، به مکتب اصولی تعلق خاطر داشت.

برخی منابع مرگ میر فخر الدین را به سال ۹۸۴ه-.ق. در «کربلا» تعیین کرده اند.

آثار:

۱. آداب البحث و المناظره (آداب البحث) (آداب المناظره)

آداب البحث و المناظره کتاب ارزشمندی است در اصول مناظره به روش منطقی و فلسفی که میر فخر الدین آن را با آوردن مثال هایی، کاربردی و تطبیقی کرده است.

او در نیمه ی دوم رساله، پانزده مغالطه را به عنوان تمرین برای دانش جویان و دانش پژوهان این رشته آورده تا بتوانند فرق میان مغالطه با مناظره ی منطقی را تشخیص دهند.

ظاهراً سماکی این رساله را به سال ۹۵۸ه-.ق. به درخواست جمعی از طلاب و شاگردانش نگاشته است.

نسخه های خطی:

۶ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آیت الله العظمی مرعشی نجفی (ره)» به شماره ۹۵۶۹ در مجموعه ای ۱۱۳ برگ، کتابت سال ۱۰۵۳ه‍.ق.، شماره ۳/۲۴۹۸ در مجموعه ای ۱۵۷ برگ، کتابت سال ۱۰۶۰ه‍.ق.، شماره ۷/۲۷۴۹ در ۱۳ برگ، شماره ۴۱۱۶ در ۲۴ برگ، کتابت سال ۱۲۸۰ه‍.ق.، شماره ۱۲/۵۰۴۶ در ۲۲ برگ، کتابت در زمان حیات مولف و شماره ۵/۵۱۰۱ در ۴ برگ، کتابت سال ۱۰۵۷ه‍.ق. موجود است.

۷ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آستان قدس رضوی (ع)»، به شماره ۱۹ در ۴ برگ، شماره ۴ در ۱۱ برگ، شماره ۸/۲۵۸۰ در ۱۴۵ برگ، کتابت سده ۱۱ه‍.ق.، شماره ۱۱۳۰ در ۱۰ برگ، شماره ۱۱۳۱ در ۹ برگ، شماره ۹۷۰ در ۲۰ برگ و شماره ۹۶۷ در ۱۱ برگ، کتابت سال ۱۰۶۰ه‍.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی ملی ملک» به شماره

۳/۷۸۹ در ۳۰ برگ، کتابت سال ۱۱۸۵ه-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مرکزی دانشگاه تهران» به شماره ۱/۸۸۳ در ۸۴ برگ، کتابت سال ۱۳۰۰ه-.ق.، شماره ۳/۶۷۱۰ در ۲ برگ، کتابت سال ۱۰۶۴ه-.ق. و شماره ۴/۷۰۹۰ در ۱۰ برگ، کتابت سال ۱۰۰۴ه-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی ملی جمهوری اسلامی ایران» به شماره ۱۲۴۰/ع در ۱۹۳ برگ، کتابت سده ۱۳ه-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مرکز احیاء میراث اسلامی قم» به شماره ۱/۱۰۸ در ۱۰ برگ، کتابت سال ۱۰۹۳ه-.ق. و ۱ نسخه ی عکسی به شماره ۵۴ در ۱۹ صفحه، کتابت سال ۹۸۸ه-.ق. و تصحیح شده در حواشی از سوی مولف، موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی دفتر تبلیغات» «قم» به شماره ۲/۵۴۱ در ۱۲ برگ، کتابت سال ۱۱۱۱ه-.ق. موجود است.

۳ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مجلس شورای اسلامی» به شماره ۹/۲۷۸۶ در ۹ برگ، کتابت سال ۱۰۲۲ه-.ق.، شماره ۱/۴۴۱ در ۱۳ برگ، کتابت سال ۱۰۵۷ه-.ق. و شماره ۱۶۸۰ (۱۳۴۳) با عنوان «رساله در علم مناظره» موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۲. اثبات الله

این اثر در واقع حاشیه بر «مقصد سوم» از بخش «الاهیات» «شرح جدید» «علاء الدین علی بن محمد قوشچی» بر «تجرید الاعتقاد» «خواجه نصیر الدین طوسی» است.

میر فخر الدین محمد استرآبادی، بر هر بخش «شرح جدید قوشچی» بر «تجرید»، حاشیه ی جداگانه ای نگاشته است.

برخی از این حواشی عنوان خاص دارد. از آن جمله این حاشیه توسط خود میرفخر الدین «اثبات الله» نامیده شده است.

این نام از نظر حساب ابجد، مطابق تاریخ ۹۴۱ه-.ق.، سال پایان نگارش آن است.

نسخه های خطی:

۴ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آیت الله العظمی مرعشی نجفی (ره)» به شماره ۳/۳۴ در ۸۲ برگ، کتابت سال ۱۰۷۴ه-.ق.، شماره ۴۹۱ در ۱۲۳ برگ، کتابت در زمان حیات مولف، شماره ۶۶۳۳ در ۸۷ برگ، کتابت سال ۱۰۴۳ه-.ق. و شماره ۶۶۴۲ در ۱۳۶ برگ، کتابت سال ۱۰۴۶ه-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آیت الله فاضل خوانساری (ره)» به شماره ۴/۱۹۷ در یک مجموعه ۲۰۵ برگ، موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی تربیت تبریز» به شماره ۲۵۱ کتابت سال ۱۰۰۵ه‍-.ق. موجود است.

۲ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی ملی جمهوری اسلامی ایران» به شماره ۴/۲۸۹۹ و شماره ۱/۳۸۳۵/ع در ۸۶ برگ، کتابت سده ۱۲ه‍-.ق. موجود است.

۲ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی دانشکدهی الاهیات و معارف اسلامی مشهد» به شماره ۱۴۴۹ در ۶۹ برگ و شماره ۱۷۰۷ در ۹۸ برگ، کتابت سده ۱۱ه‍-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مجلس شورای اسلامی» به شماره ۸۶ کتابت سال ۱۰۰۸ه‍-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی نوربخش خانقاه نعمت اللهی تهران» به شماره ۵۹۴ در ۵۰ صفحه، کتابت سال ۱۰۶۷ه-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آستان قدس رضوی (ع)» به شماره ۱۱۱ در ۱۰۲ برگ موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۳. اجازه

این اجازه از سوی امیرفخر الدین سماکی به «سید رفیع الدین ابراهیم حسینی» داده شده است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مجلس شورای اسلامی» به شماره ۵۳/۱۴۲۸۰ در مجموعه ۱۱۷ برگ موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۴. الاسئله السماکیه (جوابات مسائل الفخریه) (جوابات السماکی)

این مجموعه، سه پرسش میرفخر الدین محمد بن حسین سماکی استرآبادی است که از محضر «زین الدین شهید ثانی» سوال کرده است.

پرسش ها در خصوص ۱. وسخ و کثافت مخلوط با منی که در زیر ناخن است. آیا نجس است؟ مانع نماز می شود و احکام آن چیست؟ ۲. در مورد پوست نازکی که از بدن انسان زنده جدا می گردد. حکم آن چیست؟ ۳. حد شعور مریض برای وصیت کردن چقدر است و چگونه است؟

پاسخ این پرسش ها در حدود ۲۵۰ سطر است که مرحوم «شهید ثانی» برای سماکی نوشته است و در آغاز آن از مرحوم سماکی خیلی تبجیل کرده است.

نسخه های خطی:

مرحوم «آقابزرگ» در گزارش خود، به چند نسخه اشاره کرده است. از آن جمله:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آستان قدس رضوی (ع)» که کتابت آن سال ۹۸۰ه-.ق. است.

۱ نسخه ی خطی در ضمن «مجموعه رسائل» «شیخ احمد سبیعی» به خط «ابو المعالی بن ابو الفتوح بن فتحی کانوی» و کتابت سال ۱۰۲۹ه-.ق. دیده است.

نسخه ی دیگری را در «کتابخانه ی شیخ میرزا محمد تهرانی عسکری» در ضمن مجموعه رسائل شهید دیده است.

۱ نسخه ی خطی را نیز در «کتابخانه ی میرزا محمد تهرانی» در «سامرا» به خط «محمدصالح بن حاج حسن علی باغ سهیل» به کتابت سال ۱۰۰۱ه-.ق. دیده است.

۱ نسخه ی خطی نزد «مولا محمدعلی خوانساری» به خط «سید علی نقی بن محمدحسین بن محمد بن حسین تبریزی» در ضمن «مجموعه رسائل فقهیه» دیده است.

لیکن از همه ی این نسخه ها مهم تر، نسخه ای است که در «کتابخانه ی آیت الله العظمی مرعشی نجفی (ره)» به شماره ۱/۱۲۷۵۲ نگهداری می شود.

زیرا این نسخه به خط اصلی «شهید ثانی» است. در این پاسخ نامه ی مختصر، گذشته از سه پرسش فوق، «شهید ثانی» به پرسش های دیگر نیز با عنوان «قوله» جواب داده است.

نسخه با عنوان «اجوبه المسائل النجفیه» در ۱۶ برگ است.

۵ نسخه ی دیگر در «کتابخانه ی آیت الله العظمی مرعشی نجفی (ره)» با عنوان «اجوبه مسائل السماکی» وجود دارد که به نظر می رسد با همین رساله یکی باشند.

شماره های آنها عبارت اند از: شماره ۱۰۱۶۹ در مجموعه ۱۹۰ برگ، شماره ۷۲۰۶ در مجموعه ۲۶۲ برگ، شماره ۶۶۳۲ در ۳۵ برگ، کتابت سال ۱۳۱۵ه-.ق.، شماره ۸/۱۳۳۶۷ در ۴ برگ و شماره ۸/۱۱۴۳۲ در ۳ برگ، کتابت سال ۱۲۳۱ه-.ق.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۵. تعلیقه علی المواقف

المواقف یکی از آثار کلامی «عبدالرحمان بن احمد» مشهور به «عضد الدین ایجی» متوفای ۷۵۶ه-.ق. است. بسیاری از بزرگان علم کلام، شرح و حاشیه بر آن نگاشته اند. از آن جمله تعلیقاتی است که میر فخر الدین سماکی نوشته است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی ملی جمهوری اسلامی ایران» به شماره ۱۲۴۰/ع در مجموعه ای ۱۹۳ برگ، کتابت سده ۱۰ه-.ق. موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۶. تفسیر آیه الکرسی

بسیاری از دانشمندان در علوم معقول و منقول، آیه الکرسی را تفسیر کرده اند. میر فخر الدین استرآبادی نیز تفسیری مختصر به زبان فارسی بر آیه الکرسی نوشته است.

مولف در این تفسیر ضمن بیان خواص آیه الکرسی به بحث توحید و اثبات واجب پرداخته است. سال پایان تفسیر ۹۵۲ه-.ق. و به «شاه تهماسب» پیش کش شده است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی دانشکدهی الاهیات و معارف اسلامی مشهد» به شماره ۹۴ در ۸۲ برگ، کتابت سال ۱۰۹۰ه-.ق. موجود است.

۲ نسخه ی خطی در «دانشگاه تهران» به شماره ۴۹/۶۷۱۰ در ۴ برگ و شماره ۳/۷۲۲۴ کتابت سال ۱۲۲۶ه‍.ق. موجود است.

۲ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مجلس شورای اسلامی» به شماره ۶۶/۵۱۳۸ در ۸ برگ، کتابت سده ۱۱ه‍.ق. و شماره ۵/۱۱۴۹ در ۱۵۳ برگ، کتابت سال ۱۰۷۷-۱۱۰۸ه‍.ق. موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۷. حاشیه اثبات الواجب

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی ملی ملک» «تهران» به شماره ۶/۱۶۳۵ در مجموعه ای ۲۶۰ برگ موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۸. حاشیه الجواهر

ظاهراً حاشیه ی مختصری است که به زبان عربی بر مبحث «جواهر و اعراض» «شرح تجرید الاعتقاد» نگاشته است. تاریخ نگارش آن سال ۹۶۵ه‍.ق. است.

این حاشیه نیز مانند دیگر حواشی وی بر شرح قوشچی بر تجرید، جداگانه نگارش یافته است. بنابراین دومین حاشیه ی

سماکی بر آن کتاب محسوب می گردد.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آستان قدس رضوی (ع)» به شماره ۱۰۳ در ۷۰ برگ موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آیت الله فاضل خوانساری (ره)» به شماره ۳/۱۹۷ در مجموعه ای ۲۰۵ برگ موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مسجد جامع گوهر شاد» «مشهد» به شماره ۱۵۶۴ کتابت سال ۱۰۲۹ه-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی دانشکدهی الاهیات و معارف اسلامی مشهد» به شماره ۳/۱۹۶ در ۳۰ برگ، کتابت سده ۱۱ه-.ق. موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۹. حاشیه حاشیه الدوانی علی تهذیب المنطق

«تهذیب المنطق» از آثار «سعد الدین مسعود بن عمر تفتازانی» متوفای ۷۹۲ه-.ق. است. تعداد زیادی شرح و حاشیه بر این اثر، توسط علما و دانشمندان نگاشته شده است. از آن جمله حاشیه ی «جلال الدین محمد بن اسعد دوانی» متوفای ۹۰۷ه-.ق. است که مورد توجه دانش پژوهان قرار گرفته است. میر فخر الدین سماکی، مانند بسیاری از علما، بر این حاشیه حاشیه نگاشته است.

حاشیه ی سماکی متوسط، با عناوین «قوله قوله» و به زبان عربی است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آیت الله العظمی مرعشی نجفی (ره)» به شماره ۲/۱۲۶۶۲ در ۶۳ برگ موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه دانشگاه تهران» به شماره ۱/۱۲۲۴ در ۸۴ برگ، کتابت سال ۱۰۰۹ه-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی ملی جمهوری اسلامی ایران» به شماره ۱۲۴۰/ع در ۱۹۳ برگ، کتابت سده ۱۳ه-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی ملی ملک» «تهران» به شماره ۵۸۴۶ در ۷۱ برگ، کتابت سال ۹۶۹ه-.ق. موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۱۰. حاشیه علی روض الجنان

«روض الجنان» از آثار «ابوالحسن علی بن احمد ابیوردی کاشانی» متوفای ۹۶۶ه-.ق. در فلسفه و حکمت است.

میر فخر الدین محمد سماکی، ظاهراً به سال ۹۵۵ه-.ق. بر آن حاشیه نگاشته است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آیت الله العظمی مرعشی نجفی (ره)» به شماره ۳۱۲۳ در ۱۰۶ برگ با عنوان «حاشیه روضه الجنان» موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۱۱. حاشیه علی شرح جدید تجرید

پیش تر اشاره شد که میر فخر الدین سماکی برای هر بخش از «شرح قوشچی» بر «تجرید الاعتقاد»، حاشیه ی جداگانه ای نوشته است. تا کنون دو حاشیه از وی را شناساندیم. حاشیه ی سوم، بر مبحث ماهیت و علت و معلول است.

نسخه های خطی:

۶ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آستان قدس رضوی (ع)» به شماره ۴۶۱ در ۲۴ برگ، شماره ۴۶۲ در ۶۹ برگ، شماره

۴۶۳ در ۸۲ برگ، شماره ۴۶۴ در ۲۹ برگ، شماره ۵۹۵ در ۸۸ برگ، کتابت سال ۹۸۶ه-.ق. و شماره ۷۲۰۸ در ۲۹ برگ، موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی دانشگاه مدینه العلم امام خالصی کبیر» در «کاظمیه» موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی عمومی اوقاف موصل» به شماره ۴/۶ در ۱۳۵ برگ، کتابت سال ۱۱۰۵ه-.ق. موجود است.

۲ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آیت الله فاضل خوانساری (ره)» به شماره ۱/۱۹۷ در مجموعه ای ۲۰۵ برگ و شماره ۲/۱۲۷ موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی دانشکدهی الاهیات و معارف اسلامی مشهد» به شماره ۱۴۴۹ در ۶۹ برگ موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی وزیری یزد» به شماره ۲/۱۱۲۷ در مجموعه ای ۱۶۵ برگ، کتابت سال ۱۰۸۳ه-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی نوربخش خانقاه نعمت اللهی» به شماره ۵۹۴ در مجموعه ای ۵۰۰ صفحه، کتابت سال ۶۷۰ه-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مسجد اعظم» «قم» به شماره ۲/۳۷۹۰ موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۱۲. حاشیه علی شرح الهدایه

«هدایه الحکمه» از آثار «اثیر الدین مفضل بن عمر ابهری» متوفای ۶۶۳ه-.ق. در موضوع حکمت و فلسفه است.

تعداد زیادی از بزرگان فلسفه، مانند «ملاصدرا» بر این اثر شرح نگاشته اند. یکی از این شروح، «شرح قاضی کمال الدین میر حسین بن معین الدین حسینی میبدی» متوفای ۹۰۴ه-.ق. است.

میر فخر الدین سماکی بر این شرح میبدی حاشیه نگاشته است. حاشیه ی وی تقریباً مختصر است. با عناوین «قوله قوله» به رد و نقض و گاهی تایید آرای میبدی پرداخته است.

نسخه های خطی:

۵ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آیت الله العظمی مرعشی نجفی (ره)» به شماره ۶۸۸۲ در ۱۳۶ برگ، کتابت سال ۱۰۷۲ه-.ق.، شماره 7153 در ۸۱ برگ، کتابت نزدیک به عصر مولف، شماره ۹۲۸۴ در ۱۴۰ برگ، کتابت سال ۹۹۹ه-.ق.، شماره ۱/۹۵۶۹ در ۱۰۳ برگ، کتابت سال ۱۰۶۰ه-.ق. و شماره ۱۱۲۷۵ در ۱۵۴ برگ، کتابت سال ۱۱۸۷ه-.ق. موجود است.

۳ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مجلس شورای اسلامی» به شماره ۱۶۹ در ۲۳۱ برگ، کتابت سده ۱۱ه-.ق.، شماره ۱۷۷۶ در ۲۰۵ صفحه، ک تابت سال ۱۰۵۱ه-.ق. و شماره ۵/۸۶۰ در ۳۵ برگ، کتابت سده ۱۱ه-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی ملی ملک» «تهران» به شماره ۵۷۷۲ در ۱۰۸ برگ، کتابت سده ۱۱ه-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی عمومی اوقاف موصل» به شماره ۲/۴۹ در ۱۷۲ برگ موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی شستربیتی» به شماره ۴۴۴۸ کتابت ظاهراً سال ۹۸۲ه-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی عکسی از نسخه ی کتابخانه ی شستربیتی در «کتابخانه ی دانشگاه کویت» به شماره ۲۹۴۵م.ک. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مدرسه ی امام عصر (عج)

شیراز» به شماره ۸۸ در ۸۰ برگ، کتابت سده ۱۱ه-.ق. موجود است.

۶ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آستان قدس رضوی (ع)» به شماره ۶۶۹۷ در ۶۷ برگ، کتابت سال ۱۲۶۱ه-.ق.، شماره ۷۵۸۱ در ۲۲۷ برگ، شماره ۹۹۷۰ در ۸۷ برگ و ناقص الطرفین و شماره ۴۱۲ در ۱۰۲ برگ، شماره ۴۸۴ در ۶۸ برگ و شماره ۴۸۳ در ۱۹۲ برگ، کتابت سده ۱۰ه-.ق. موجود است.

۳ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مرکزی دانشگاه تهران» به شماره ۳۰۹ در ۱۰۳ برگ، کتابت سال ۹۸۶ه-.ق.، شماره ۱/۶۲۳۵ کتابت سال ۱۰۲۵ه-.ق. و شماره ۲/۷۱۵۸ موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی دانشکدهی الاهیات و معارف اسلامی مشهد» به شماره ۱۴۵۱ کتابت سال ۱۰۳۵ه-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی دفتر تبلیغات» «قم» به شماره ۳/۲۴۴ در ۱۶۱ برگ، کتابت سال ۱۰۵۸ه-.ق. موجود است.

۲ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مسجد جامع گوهر شاد» به شماره ۱/۸۶۴ در ۱۵۵ برگ، شماره ۱/۶۷۳ در ۲۲۲ برگ، کتابت سده ۱۲ه-.ق. و شماره ۱۱۸۴ موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه مدرسه ی رضویه ی قم» به شماره ۷۳ در ۱۴۰ برگ، کتابت سال ۱۰۴۸ه-.ق. موجود است.

۳ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی ملی جمهوری اسلامی ایران» به شماره ۶/۸۶۰ در ۳۵ برگ، کتابت سده ۱۱ه-.ق.، شماره ۱۸۰۴/ع در ۱۲۰ برگ، کتابت سده ۱۲ه-.ق. و شماره ۱۲۴۰/ع در ۱۹۳ برگ، کتابت سده ۱۳ه-.ق. موجود است.

نسخه های چاپی:

همراه با اصل کتاب «شرح الهدایه» در «تهران» به سال ۱۳۰۵ در ۱۹۵ صفحه رقعی و به سال ۱۳۳۱ در ۲۰۳ صفحه وزیری چاپ شده است.

۱۳. حاشیه علی شرح الشمسیه

«شمسیه» کتابی است در منطق که «نجم الدین ابوالحسین عمر بن علی کاتبی قزوینی» متوفای ۶۷۵ه-.ق. آن را در بیان اصول و قواعد منطق نگاشته است.

این اثر دارای شروح متعددی است. حاشیه ای که میر فخر الدین استرآبادی بر «شرح شمسیه» نوشته است، به احتمال زیاد حاشیه بر «شرح قطب الدین محمد رازی» است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آستان قدس رضوی (ع)» به شماره ۱۱۶۳ در ۳۲ برگ موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مجلس شورای اسلامی» به شماره ۳/۳۹۳۶ در ۴۹۰ صفحه، کتابت سده ۱۱ه‍-.ق. موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۱۴. حاشیه علی الفوائد الضیائیه

این حاشیه ی مختصر با عناوین «قوله قوله» بر کتاب «الفوائد الضیائیه» «نور الدین عبدالرحمان بن احمد جامی» متوفای ۸۹۷ه‍-.ق. نگاشته شده است. فخر الدین سماکی، آن را به نام «ملاذ الاکابر و الاعالی محمود» تحریر کرده است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آیت الله العظمی مرعشی نجفی (ره)» به شماره ۱/۳۰۴۲ در ۹۶ برگ موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

گذشته از آثار فوق، برخی آثار، در فهرست ها و کتاب شناسی ها، به نام فخر الدین حسینی جرجانی ثبت شده است. از آنجا که احتمال دارد، متعلق به فخر الدین حسینی استرآبادی باشد، ما نیز آنها را به طور جداگانه ذکر کردیم. از آن جمله موارد ذیل است:

۱۵. ترجمه اربعون حدیثاً

این اثر به زبان فارسی و ترجمه ی چهل حدیث است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی دایرهالمعارف بزرگ اسلامی» به شماره ۴/۶۶۷۸۶ در ۱۶۴ برگ، کتابت سال ۹۷۶ه-.ق. و به خط «غلامعلی بن درویش بن درویش علی مشهدی» موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۱۶. انموذج العلوم

این اثر در فهرست نسخه های خطی کتابخانه های «رشت» و «همدان» (ص ۱۳۹۴) به فخر الدین استرآبادی نسبت داده شده است.

گفتنی است، چند تن از علما، اثری با عنوان «انموذج العلوم» دارند. لیکن مشهورترین آن ها، «انموذج العلوم» «جلال الدین محمد بن اسعد دوانی» است.

این احتمال وجود دارد که میرفخر الدین بر انموذج العلوم دوانی حاشیه نگاشته است. و همراه با متن اصلی چنین گزارش شده است.

۱۷. خلاصه من مسائل المناظره

این اثر نیز در فهرست نسخه های خطی کتابخانه ی ملی به میر فخر الدین سماکی نسبت داده شده است.

پیش تر گفتیم که میرفخر الدین سماکی، کتابی با عنوان «آداب المناظره» دارد. اما آیا خود وی دست به تلخیص این اثر با عنوان «خلاصه من مسائل المناظره» زده یا کتاب مستقل دیگری با عنوان یاد شده نوشته است، دقیق روشن نیست.

منابع:

اثر آفرینان ۳/۲۷۰؛ احسن التواریخ ۴۹۰؛ اعیان الشیعه ۷/۳۳۶؛ اوقاف بغداد ۲/۱۱۷؛ تاریخ نظم و نثر در ایران۱/۳۷۴-۳۷۵؛ تراجم الرجال ۲/۲۸۴، ۳۸۹؛ خلد برین واله اصفهانی ۴۱۴؛ دایرهالمعارف تشیع ۲/۱۰۵ و ۹/۲۸۹؛ الذریعه ۱/۹۹ و ۲/۸۶ و ۴/۳۳۰-۳۳۱ و ۵/۲۰۶ و ۶/۱۱۷، ۱۳۹ و ۱۱/۲۷۴؛ روضه الصفا ۸/۵۷۴؛ ریاض العلماء ۵/۴۳۶ و ۷/۲۲۱-۲۲۲؛ ریحانه الادب ۳/۶۷-۶۸ و ۴/۳۰۴-۳۰۵؛ طبقات اعلام الشیعه (احیاء الداثر) ۷/۱۰۲، ۱۷۹-۱۸۰؛ عالم آرای عباسی ۱/۱۴۵-۱۴۶، ۱۴۹، ۱۸۶؛ فرهنگ بزرگان اسلام و ایران ۴۹۷؛ کشف الحجب و الاستار ۱۳۹، ۱۷۷؛ کشف الظنون ۱/۳۵۰؛ الکنی و الالقاب ۱/۱۷ و ۲/۳۲۲ و ۳/۴۱؛ مرآه الکتب ۱/۱۶۸-۱۷۰ و ۳/۳۱؛ معجم التراث الکلامی ۱/۱۳۴، ۱۵۵، ۳۸۲ و ۲/۲۸۷، ۳۰۱ و ۳/۳۳، ۴۰، ۶۰، ۶۲؛ معجم المولفین ۳/۲۴۹؛ معجم طبقات المتکلمین ۳/۳۳۸-۳۳۹؛ مولفین کتب چاپ فارسی و عربی ۵/۴۱۷-۴۱۸؛ میراث اسلامی ایران، دفتر اول ۱/۴۱۰؛ هدیه الاحباب ۱۵۱.

«محمد بن حسین عقیلی استرآبادی»

قرن ۱۱ یا ۱۳ه‍-.ق.

از شرح زندگانی و آثار «محمد بن حسین عقیلی استرآبادی» هیچ اطلاعی در دست نیست. همین قدر می دانیم که وی خطاط بود و خط نستعلیق و نستعلیق شکسته را به خوبی می نوشت.

کتابت و استنساخ تعداد زیادی کتاب به وی نسبت داده شده است. بیش از ۵۰ نسخه ی خطی در کتابخانه ها گزارش شده است که به خط «محمد بن حسین عقیلی استرآبادی» استنساخ گردیده است. لیکن تاریخ تعدادی از آنها سال ۱۰۵۸ه-.ق. و تعدادی دیگر ۱۲۷۹ه-.ق. است.

به درستی نمی دانیم وی در قرن ۱۱ه-.ق. می زیست یا در قرن ۱۳ه-.ق. اما نویسندگان «معجم التراث الکلامی»، یک نسخه ی خطی با عنوان «اثبات الواجب» به نقل از فهرست نسخه های خطی دانشگاه «تهران» به او نسبت داده اند که در ذیل معرفی می گردد.

از سوی دیگر، مرحوم «میرزا محمدصالح استرآبادی»، در «شرح حال علما و ادبای استرآباد»، از شخصی به نام «سید محمد عقیلی استرآبادی» مشهور به «آقا سید طاووس عقیلی» سخن گفته است، که شباهت زیادی از نظر نام و شهرت با شخص مورد نظر ما دارد.

«میرزا محمدصالح»، عقیلی را عالمی متبحر و فاضل و اهل عرفان و حکمت معرفی کرده است. اما از زمان حیات و جزئیات زندگانی وی هیچ اطلاعی به دست نمی دهد.

آثار:

اثبات الواجب

گویا جزوه ی بسیار مختصری است در اثبات واجب الوجود و ذات باری تعالی، که محمد بن حسین عقیلی استرآبادی تالیف کرده است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه دانشگاه تهران» به شماره ۳/۶۹۲۱ در ۱ برگ، کتابت سده ۱۱ه-.ق. موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

منابع:

شرح حال علما و ادبای استرآباد (استرآباد نامه) ۱۸۹؛ معجم التراث الکلامی ۱/۱۵۴-۱۵۵.

«محمد بن حسین بدلیسی استرآبادی»

قرن ۹ ه‍-.ق.

درباره ی «ابوالیقین محمد بن حسین بن محمدحسین استرآبادی»، که گاهی «خراسانی» و گاهی «بدلیسی» خوانده شده است، هیچ اطلاعی نداریم.

«بدلیس» از شهرهای کوچک شرق «آناتولی» است. به روشنی نمی دانیم این شخص چگونه به سه منطقه ی جدا از هم (بدلیس، خراسان، استرآباد) منسوب شده است. اما آنچه مسلم است اینکه یک اثر به نام وی در کتابخانه ها ثبت شده است.

«نفیسی» که عادت به دادن منبع اطلاعات خود ندارد، وی را از پیروان طریقه ی «حروفیان» دانسته و در زمره ی ادیبان سده نهم ه‍-. ق. به شمار آورده است.

آثار:

۱. استوانامه

گویا رساله ای است به زبان فارسی، در بیان افکار و آرای فرقه ی «حروفیان» که ابوالیقین محمد استرآبادی آن را به سال ۸۴۶ه‍-.ق. نگاشته است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی دانشکدهی ادبیات دانشگاه تهران» به شماره ۱۰۲ در ۷۶ برگ، کتابت سال ۱۰۲۴ه‍-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی ملی ملک» «تهران» به شماره ۴۰۰۱ در ۹۲ برگ موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی دانشگاه لس آنجلس آمریکا» موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۲. اسرار السعاده

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی دانشگاه لس آنجلس آمریکا» موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

منابع:

اثرآفرینان ۱/۱۹۸؛ تاریخ نظم و نثر در ایران ۲/۷۸۵؛ فهرست نسخه های خطی کتابخانه ی ملی ملک ۲/۲۳؛ فهرست نسخه های خطی کتابخانه ی دانشگاه لس آنجلس آمریکا ۵۶۳؛ فهرست واره کتابهای فارسی ۷/۶۰.

«محمد بن زین العابدین استر آبادی»

قرن ۹ یا ۱۰ ه-.ق.

بجز نام و گزارش یک اثر در دو کتابخانه، هیچ آگاهی دیگری از «غیاث الدین محمد بن زین العابدین استرآبادی» در دست نیست.

با توجه به تاریخ کتابت دو نسخه از اثری که وی از خود برجای نهاده است، باید گفت که محمد بن زین العابدین استرآبادی، از علمای پیش از سده دهم ه-. ق. است؛ زیرا سال کتابت آن دو نسخه، ۹۷۴ و ۹۷۸ه-.ق. است.

البته در نسخه ی خطی «کتابخانه ی آیت الله العظمی مرعشی نجفی (ره)» و منابعی چون: «الذریعه»، «تاریخ ادبیات ایران» و «تاریخ نظم و نثر در ایران»، نویسنده ی «ترجمه ی عده الداعی» را «نصیر الدین محمد بن عبدالکریم استرآبادی» نوشته اند.

از آنجا که کتاب «عده الداعی» را علمای متعددی ترجمه کرده است، این احتمال وجود دارد که دو تن استرآبادی دست به ترجمه ی آن زده باشند. لیکن از سوی دیگر چون زمان حیات هردو استرآبادی، سده ی دهم ه-. ق. است، احتمال دو تن

بودن مترجمان عده الداعی ضعیف می گردد. لذا چاره ای جز معرفی هر دو وجود ندارد.

آثار:

ترجمه عده الداعی و نجاح الساعی

کتاب «عدهالداعی و نجاح الساعی» از آثار بسیار ارزنده ی «ابوالعباس جمال الدین احمد بن محمد» مشهور به «ابن فهد حلی» متوفای ۸۴۱ه‍.ق. است. وی این رساله را در آداب و رسوم دعا و قرائت قرآن، به زبان عربی نگاشته است.

براساس گزارش «فهرست نسخه های خطی مجلس و دانشکده ی الاهیات دانشگاه» «تهران»، محمد بن زین العابدین استرآبادی آن را به زبان فارسی، به سال ۹۷۴ ه‍.ق. ترجمه کرده است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مجلس شورای اسلامی» به شماره ۱۲۳۷۳ در ۲۳۹ برگ، کتابت سال ۹۷۴ه‍.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی دانشکدهی الاهیات و معارف اسلامی دانشگاه تهران» به شماره ۷۲۵ در ۲۰۱ برگ، کتابت سال ۹۷۸ه‍.ق. موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

ص:۵۲۷

منابع:

اثرآفرینان ۱/۳۲۰؛ تاریخ ادبیات در ایران ۵/۱۴۸۷؛ تاریخ نظم و نثر در ایران ۱/۳۷۳؛ الذریعه ۴/۱۱۶ و ۲۰/۱۲۴؛ فهرست نسخه هـای خطی کتابخانه ی مجلس ۳۵/۳۰۲؛ فهرست نسخه هـای خطی دانشکده ی الاهیات دانشگاه تهران ...؛ فهرست واره کتابهای فارسی ۷/۲۰۷.

«محمد بن عبدالکریم انصاری استرآبادی»

قرن ۱۰ه-.ق.

مرحوم «آقابزرگ» در «الذریعه» و «طبقات اعلام الشیعه» درباره ی «نصیر الدین محمد بن عبدالکریم انصاری استرآبادی» از دانشمندان و مترجمان سده ی دهم ه-. ق.، گزارش بسیار مختصری در اختیار نهاده است که جز نام و نشان مولف و زمان حیاتش، مطلب دیگری نمی توان از آن گزارش به دست آورد.

البته به این نکته نیز اشاره کرده است که نصیر الدین محمد استرآبادی، در «هرات» زندگانی می کرد و معاصر «شاه تهماسب اول صفوی» بود.

هم چنین می توان از این گزارش استفاده کرد که ترجمه ی «مکارم الاخلاق» و «عده الداعی»، به دستور «محمدخان شرف الدین اوغلی تکلو»، حاکم «هرات» و «خراسان» انجام گرفته است.

آثار:

۱. ترجمه عده الداعی

پیش تر شناساندیم که عده الداعی از آثار ابن فهد حلی و در موضوع دعاهاست. نصیر الدین محمد بن عبدالکریم انصاری استرآبادی آن را به زبان فارسی ساده ترجمه کرده است. سال پایان این ترجمه شوال ۹۶۷ه-.ق. گزارش شده است.

هم چنین گفتیم که در دو نسخه ی دیگر مجلس و دانشکده ی ادبیات دانشگاه «تهران»، نام مترجم، غیاث الدین محمد بن زین العابدین استرآبادی ثبت شده است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آیت الله العظمی مرعشی نجفی (ره)» به شماره ۱۱۵۶۹ در ۱۹۴ برگ، کتابت سال ۱۰۸۵ ه-.ق. موجود است.

بنـا به گزارش «آقابزرگ» ۱ نسـخه ی خطی در «کتابخـانه ی سـید محمـدباقر طباطبـایی» یزدی در «نجف اشـرف» کتابت سال ۱۲۲۰ه‍–.ق. موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۲. محاسن الآداب ترجمه ی مکارم الاخلاق

مکارم الاخلاق از آثار با ارزش «رضـی الـدین ابونصـر حسن بن فضل طبرسـی» متوفای ۵۴۸ه‍–.ق. است. محمـد بن عبدالکریم انصاری استرآبادی آن را به دستور حاکم «هرات»، به فارسی ترجمه کرده است.

بنابر گزارش مرحوم «آقابزرگ»، سال پایان ترجمه، ۹۶۳ه‍–.ق. است.

نسخه های خطی:

۱ نسـخه ی خطی در «کتابخانه ی آسـتان قدس رضوی (ع)» به شـماره ۱۲۴۹۷ در ۲۶۹ برگ، کتابت سال ۱۰۵۹ه‍–.ق. موجود است.

۲ نسـخه ی خطی در «کتابخـانه ی مسـجد اعظـم» «قـم» بـه شـماره ۱۷۶ کتـابت سال ۱۰۸۴ه‍–.ق. و شـماره ۱۸۱۱ کتـابت سال ۱۱۱۷ه‍–.ق. موجود است.

۶ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی وزیری یزد» به شماره

۶۶۴ در ۱۶۱ برگ، کتابت سده ۱۱ه-.ق.، شماره ۶۲۳ در ۱۸۱ برگ، کتابت سده ۱۱ه-.ق.، شماره ۶۷۴ در ۳۰۶ برگ، کتابت سده ۱۱ه-.ق.، شماره ۶۷۵ در ۳۳۷ برگ، کتابت سده ۱۱ه-.ق.، شماره ۱۵۶۵در ۱۵۵ برگ، کتابت سال ۱۰۳۹ه-.ق. و شماره ۲۱۷۴ در ۲۹۶ برگ موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی احسان دانش پاکستان»، در ۲۵۷ صفحه و کتابت سال ۱۰۵۴ه-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی عمومی امینی« در «نجف اشرف» کتابت سال ۱۰۶۲ه-.ق. موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

منابع:

اثرآفرینان ۱/۳۲۰؛ تاریخ ادبیات در ایران ۵/۱۴۸۷؛ تاریخ نظم و نثر در ایران ۱/۳۷۳؛ الذریعه ۴/۱۱۶ و ۲۰/۱۲۴؛ طبقات اعلام الشیعه (احیاء الداثر) ۷/۲۰۷؛ فهرست نسخه های خطی کتابخانه ی آیت الله العظمی مرعشی نجفی (ره) ۲۹/۲۶۵؛ فهرست نسخه های خطی فارسی ۲/۱۶۸۰ و ۵/۴۱۵ و ۶/۴۵۳۲-۴۵۳۱؛ فهرست نسخه های خطی کتابخانه ی وزیری یزد ۳/۹۹۰؛ فهرست واره کتابهای فارسی ۳/۱۷۵۸.

«محمد بن عبدالله هلالی استرآبادی»

۹۳۶-۰۰۰ه-.ق.

پیش تر اشاره کردیم که بیشتر منابع، هلالی استرآبادی را با لقبش «بدر الدین» یا «نور الدین» معرفی کرده و از بیان نام او غفلت ورزیده اند. لیکن بنابر گزارش فهرست برخی نسخه های خطی، نام کامل او «محمد بن عبدالله خراسانی هراتی جغتایی استرآبادی هلالی» است.

هلالی از مشاهیر شعرای «استرآباد» در قرن دهم ه-. ق. و اصلاً از ترکمانان جغتای است. باوجود اینکه زبان مادری او ترکی است، اشعارش را به فارسی سروده است.

نیاکانش به «استرآباد» هجرت کردند و هلالی در «استرآباد» متولد شد. اما در جوانی به «خراسان» سفر کرد. سپس از «خراسان» به «هرات» رفت. در «هرات» زندگی کرد و به شهرت رسید. در شعر هلالی تخلّص نمود و بزرگان را مدح گفت.

او جوانی خوش سیما و سخنور بود. بتدریج در «هرات» به دربار «سلطان حسین بایقرا» راه یافت. مقام بلند ادبی و سیاسی دربار، «امیر علیشیر نوایی»، استعداد بدر الدین را شناخت. او را نواخت و به خواندن، نوشتن و سرودن تشویق کرد.

هلالی دوران پختگی را در دربار «هرات» گذراند و در میانه جنگ «صفویان» و ازبک‌ها، با «شیعه» و «سنی» مدارا کرد. به سال ۹۳۵ه‍.ق. «عبیدالله خان ازبک» «هرات» را تسخیر کرد و مردان زیادی را به طمع تصرف اموالشان، دستگیر نمود. خان ازبک به بهانه‌های واهی و تهمت‌های ناروا، بزرگان شهر را کشت و اموالشان را مصادره کرد.

هلالی نیز مانند بسیاری از شخصیت‌های «هرات»، به تهمت «تشیع»، در مخمصه واقع شد. او از روی ناچاری، قصیده‌ای در مدح «عبیدالله ازبک» سرود. این قصیده مورد توجه خان قرارگرفت و چندی هلالی را در دربار خود محترم داشت. اما شاعران رقیب مانند: «بقایی لنگ» و «شمس الدین قهستانی» بر او حسد ورزیدند و با طرح کردن یک دوبیتی در هجو «عبیدالله خان»، هلالی را متهم ساخته و خان را برکشتن وی تحریک کردند. خان هم که در ربودن اموال و کشتن مردان و زنان دستی پرتحرک داشت، شاعر را به دم تیغ سپرد و اموالش را تصرف نمود.

گفته می‌شود خان ازبک پس از قتل هلالی، پشیمان گشت. اما این پشیمانی سودی نداشت. هلالی که در سرودن اشعار فارسی و ترکی به سبک هراتی شهرت دارد، یکی از شاعران پایان دوران «تیموری» محسوب می گردد. او در غزل‌سرایی و مثنوی توانمند است. اشعارش ساده و پراحساس است.

آثار:

۱. اشعار هلالی

هرچند ممکن است نسخه‌هایی که با عنوان اشعار، شعر و جُنگ اشعار هلالی در کتابخانه‌ها وجود دارد، در دیوان وی هم موجود باشد، اما این ادعا نیاز به مقایسه و بررسی محتوای آنها دارد. از این‌رو ناچار از ذکر آنها به طور مستقل هستیم.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی ملی ملک» به شماره ۸/۶۴۵۸ در ۸۳ برگ و کتابت سال ۱۰۷۰ه-.ق. موجود است.

۱ نسخه‌ی دیگر هم در همین «کتابخانه ی ملی ملک» با عنوان «شعر هلالی» به شماره ۱۴/۶۲۴۷ در ۱۶۲ برگ و کتابت سده ۱۲ه-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی حمید سلیمان» (فهرست نامگوی) به شماره ۲/۲۰۱ در ۲۰۱ صفحه موجود است.

۲ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مجلس شورای اسلامی» به شماره ۵۴۴ در ۶۲ برگ، کتابت سده ۱۰ه-.ق. و شماره ۱۱/۴۳ در ۲۲۰ برگ و کتابت سده ۱۳ه-.ق. با عنوان «جنگ اشعار» موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مرکزی رشت» به شماره ۸۰۶ کتابت سده ۱۳ه-.ق. و با عنوان «جنگ» که مجموعه ای از اشعار هلالی، محتشم و دیگر شعرا را در بردارد، موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۲. دوازده امام هلالی

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مجلس شورای اسلامی» به شماره ۱۸/۱۳۷۹۴ در ۱۱۲ برگ موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۳. دیوان شعر

دیوان بدر الدین هلالی حدود ۲۸۰۰ بیت است.

نسخه های خطی:

۴ نسخه ی خطی در «کتابخانه دانشگاه استانبول» به شماره ۱۴۸ در ۵۰ برگ، کتابت سده ۱۰ه-.ق.، شماره ۲/۴۳۵ در ۴۲ برگ، کتابت سده ۱۰ه-.ق.، شماره ۱۳۵۴ در ۵۳ برگ، کتابت سال ۹۷۰ه-.ق. و شماره ۴۹۵ در ۱۷ برگ موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی عمومی بایزید استانبول» به شماره ۵۶۷۵ در ۶۷ برگ موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی عاطف افندی» «استانبول» به شماره ۲۰۰۸ در ۵۳ برگ، کتابت سال ۹۷۱ه-.ق. با عنوان «دیوان صفات العاشقین» موجود است.

۳ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی دارالکتب قاهره» به شماره ۱۳۶ در ۳۴ برگ، شماره ۴۹ در ۳۱۴ برگ، کتابت سال ۱۲۰۵ه-.ق. و شماره ۹۰، کتابت سال ۹۳۷ه-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی دارالکتب الظاهریه» «دمشق» به شماره ۴۶۴۴در ۱۰۵ برگ و کتابت سال

۱۳۰۴ه-.ق. موجود است.

۲ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی دانشگاه پنجاب» «لاهور» به شماره ۷۵۰۶/۲۸۴-۵ در ۲۱۲ صفحه، کتابت سال ۱۰۰۸ه-.ق. و شماره ۷۴۴۳/۲۲۱-۵ در ۱۳۴ صفحه، کتابت سال ۱۱۳۰ه-.ق. اولش ناقص، موجود است.

۲ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آستان قدس رضوی (ع)» به شماره ۶۰۷ در ۵۲ برگ، کتابت سده ۱۰ه-.ق. و شماره ۵/۹۴۸ در ۲۰۲ برگ، کتابت ۱۰۲۷ه-.ق. موجود است. نسخه‌ی اخیر منتخباتی از دیوان را نیز دربر دارد.

۳ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی موزه ی ملی کراچی پاکستان» به شماره ۱۵۱-۱۹۷۳ N.M. در ۱۳۲ صفحه، کتابت سده ۱۲ه-.ق.، شماره ۲۳۵-۱۹۶۹ N.M. در ۹۲ صفحه، کتابت سده ۱۲ه-.ق.، دو طرف ناقص و شماره ۶/۱۷۶-۱۹۶۲ N.M. در ۱۳۵ صفحه، کتابت سال ۱۲۳۳ه-.ق. آخرش ناقص، موجود است.

۴ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مجلس شورای اسلامی» به شماره ۵۴۴ در ۶۲ برگ، کتابت سده ۱۰ه-.ق.، با عنوان «جنگ اشعار از هلالی تا امیر شاهی»، شماره ۲۶۵۸ در ۶۷ صفحه، کتابت سال ۹۵۹ه-.ق.، شماره ۱/۱۳۷۷۷ در ۲۳۱ برگ، کتابت سال ۱۰۹۲ه-.ق. و شماره ۷/۱۳۵۲۴ در ۲۰۸ برگ موجود است.

ظاهراً نسخه ی دیگری در «کتابخانه ی مجلس شورای اسلامی» به شماره ۳۸/۱۴۱۴۵ موجود است.

۲ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مرکزی دانشگاه تهران» به شماره ۴۰۹۸ در ۷۵ برگ، کتابت سده ۱۳ و ۱۴ه-.ق. و شماره ۷۹۵۶ در ۱۲۰ برگ، کتابت ۱۲۲۸ه-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی عکسی نیز در «کتابخانه ی مرکزی دانشگاه تهران» در میان میکروفیلم‌ها وجود دارد.

۵ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی معهد الدراسات الشرقیه» «تاجیکستان» به شماره ۲۲ در ۴۲ برگ، کتابت سده ۱۹م.، شماره ۲۳۸۶ در ۱۴۳ برگ، کتابت سال ۱۳۲۰ه-.ق.، شماره ۱۴۷۷ در ۱۱۸ برگ، کتابت سال ۱۳۳۱ه-.ق.، شماره ۵۱۴۶ در ۳۹ برگ، کتابت سال ۱۳۵۶ه-.ق.، ناقص و شماره ۱۳۹۶ در ۸۹ برگ، کتابت سال ۹۳۶ه-.ق.، ناقص و شامل غزلیات شاعر، موجود است.

۳ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی معهد الدراسات الشرقیه» «تاشکند» به شماره ۲۵۱۸ در ۹۰ برگ، کتابت سده ۱۲ه-.ق.، شماره ۶/۱۰۳۶ در ۱۶۴ برگ، کتابت سال ۱۳۱۹ه-.ق. و شماره ۳/۶۶۷۸ در ۵۶ برگ، کتابت سال ۱۳۱۹ه-.ق. موجود است.

۳ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی موسسه خاورشناسی فرهنگستان علوم روسیه» به شماره ۷۰-A، شماره ۲۱۴-B در ۹۲ برگ، و شماره ۲۱۵-B در ۱۱۸ برگ موجود است.

۲ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی عمومی مغنیسا (مانیسا) ترکیه» به شماره ۲/۲۶۶۶ در ۴۷ برگ و ۲/۲۶۶۷ در ۱۳۲ برگ، موجود است.

۳ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی ملی ملک» «تهران» به شماره ۵۵۲۱ در ۶۳ برگ و شماره ۲۶/۱۳۴۰ در ۱۹ صفحه، کتابت سده ۱۱ه-.ق. در حاشیه‌ی نسخه، شماره ۱۱/۵۵۶۱ در ۳۰۰ برگ، کتابت سال ۱۲۴۲ه-.ق. و شماره ۲۴/۵۳۰۷ در ۳۸۷ برگ و کتابت سده ۱۱ه-.ق. موجود است.

۴ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی سلطنتی» به شماره ۳/۷۱۲ در ۵۱۶ صفحه، کتابت سده ۱۰ه-.ق.، شماره ۵۹۳ در ۴۵ صفحه، کتابت سال ۹۶۱ه-.ق.، شماره ۵۹۴ در ۱۴۴

صفحه، کتابت سده ۱۱۱۲ه-.ق. و شماره ۲/۷۱۰ در ۸۶۸ صفحه، کتابت سال ۹۶۷ه-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی سلطنتی کوپنهاگ» به شماره ۱۲۶ و کتابت سده ۱۱ه-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی همدرد کراچی پاکستان» به شماره ۱۶ در ۱۱۴ صفحه و کتابت سال ۱۸۵۱ م. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ملی جمهوری چک (پراگ)» به شماره XVIII B۲۲ در ۵۹ برگ و کتابت سال ۹۴۹ه-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی ملی جمهوری اسلامی ایران» به شماره ۲/۲۹۰ در ۴۵۸ صفحه و کتابت سال۹۷۹ه-.ق. موجود است.

۲ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی راجه محمودآباد لکهنو» به شماره ۲۹۲ در ۱۶۸ برگ، کرم خورده و شماره ۳/۱۶۶ در ۲۰۰صفحه، کتابت سال ۱۲۳۷ه-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی کشمیر» به شماره ۲۳۵۷ در ۷۸ برگ موجود است.

۲ نسخه ی خطی در «کتابخانه آیت الله العظمی مرعشی نجفی (ره)» به شماره ۸۵۰۷ در ۵۷ برگ، کتابت سال ۱۲۳۸ه-.ق. و شماره ۳/۱۱۵۸۷ در ۴۳ برگ موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی ملی تبریز» به شماره ۲۸۷۹ در ۶۷ برگ، کتابت سال شاید ۹۰۶ه-.ق. موجود است.

و دهها نسخه ی خطی دیگر در کتابخانه‌های «پاکستان» موجود است.

نسخه های چاپی:

تاکنون چاپ‌های متعددی از دیوان هلالی منتشر شده است. شاید در «ایران» کهن‌ترین چاپ به سال ۱۳۱۵ه-.ق. در «تهران»، قطع وزیری و ۱۲۰ صفحه، برمی‌گردد. پس از آن توسط «کتابخانه ی سنایی» در «تهران» به سال ۱۳۳۷ش. و ۱۳۶۸ش. و ۱۳۷۵ش. تجدید چاپ گردیده است.

در «کانپور» به سال ۱۲۷۷ه-.ق. در قطع وزیری و ۵۶ صفحه و سال ۱۸۸۹م. در قطع وزیری و ۱۵۶ صفحه منتشر شد.

در «لکهنو» نیز به سال ۱۸۴۷م. چاپ شده است.

و در «لاهور» به سال ۱۳۲۱ه-.ق. چاپ گردیده است.

۴. رساله تعلیم قافیه

نسخه های خطی:

۲ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی دانشگاه شیرانی لاهور» به شماره ۲۰۴۳/۵۰۵۵ و شماره ۲/۲۲۳۹/۵۲۴۹ کتابت سده ۱۳ه‍-.ق. موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۵. شاه و درویش (شاه و گدا)

این اثر در ۱۳۴۵ بیت تنظیم شده است.

نسخه های خطی:

۲ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی دانشگاه پنجاب لاهور» به شماره ۷۷۳۷/۵۱۵-۵ در ۹۸ صفحه، کتابت سده ۱۳ه‍-.ق. و شماره ۷۴۳۳/۲۳۱-۵ در ۱۰۰ صفحه، کتابت سال ۱۰۷۴ه‍-.ق. موجود است.

۲ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی شجدرین لنینگراد» به شماره ۲۵۴ در ۴۴ برگ، کتابت سال ۹۴۴ه‍-.ق. و شماره ۲۵۵ در ۵۲ برگ موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی موزه ی ملی بریتانیا» به شماره ۵۶۰۱ OR، کتابت سال ۹۸۲ه‍-.ق.، همراه با «صفات العاشقین» و «لیلی و مجنون» موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی موزه ی هنرهای تجسمی تهران» در ۷ برگ و کتابت سال ۹۱۱ه-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی موزه ی ملی کراچی پاکستان» به شماره ۱۵۲-۱۹۷۳ N.M. کتابت سال ۱۱۶۵ه-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی معهد الدراسات الشرقیه تاجیکستان» به شماره ۴۹۰۴ در ۴۵ برگ و کتابت سال ۱۳۳۳ه-.ق. موجود است.

۳ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی انستیتو آثار خطی تاجیکستان» به شماره ۴/۱۳۷۶ در ۴۳ برگ، کتابت سده ۱۹م.، شماره ۱۲۹۶ در ۵۲ برگ، کتابت سال ۱۲۹۱ه-.ق. و شماره ۱/۱۹۹۳ در ۴۰ برگ، کتابت سال ۱۱۶۱ه-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی معهد الدراسات الشرقیه تاشکند» به شماره ۸۹۶۷ در ۴۴ برگ، کتابت سده ۱۱ه-.ق. موجود است.

۲ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی ملی ملک» «تهران» به شماره ۴۸۴۶ در ۴۱ برگ، کتابت سال ۹۵۳ه-.ق. و شماره ۳۵۸۸ در ۴۶ برگ، کتابت سال ۱۲۵۹ه-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی سلطنتی تهران» به شماره ۲/۷۱۰ در ۸۶۸ صفحه، کتابت سال ۹۶۷ه-.ق. و شماره ۵۹۷ در ۱۰۴ صفحه و کتابت سال ۹۵۰ه-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی عکسی از نسخه ی شماره ۵۹۷ کتابخانه ی سلطنتی در «کتابخانه ی مرکزی دانشگاه تهران» موجود است.

۲ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی ملی جمهوری اسلامی ایران» به شماره ۲/۱۲۴۳ در ۱۰۰ برگ، کتابت سال ۱۲۳۰ه-.ق. و شماره ۵۶۷/ف در ۴۰۰ برگ، کتابت سال ۱۲۸۷ه-.ق. موجود است.

۴ نسخه ی خطی در «کتابخانه دانشگاه استانبول» به شماره ۱۲۵۷ در ۵۲ برگ کتابت سده ۱۰ه-.ق.، شماره ۱۵۷۸ در ۶۳ برگ، کتابت سده ۱۱ه-.ق.، شماره ۴۳۱ در ۵۱ برگ، کتابت سده ۱۰ه-.ق.، و شماره ۱/۱۴۲ در ۱۰۱ صفحه، کتابت سال ۱۳۱۸ه-.ق. موجود است.

۴ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مغنیسا (مانیسا) ترکیه» به شماره ۱/۲۶۸۵ در ۵۲ برگ، شماره ۲۶۹۵ در ۸۹ برگ، شماره ۱/۲۶۸۷ در ۳۳ برگ، و شماره ۱/۲۶۷۱ در ۵۹ برگ، موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی گدیک احمد پاشا قره حصار ترکیه» به شماره ۱۷۷۴۳ در ۵۵ برگ موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی عمومی بایزید استانبول ترکیه» به شماره ۵۶۷۶ در ۵۲ برگ موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی سلیمیه ادرنه ترکیه» به شماره ۴۷۶ در ۴۲ برگ، کتابت سده ۱۱ه-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی بروسه ترکیه» به شماره ۲/۲۰۲۶ در ۳۴ برگ، کتابت سال ۹۶۹ه-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی امیر خواجه کمانکش استانبول ترکیه» به شماره ۳۶۴ در ۵۶ برگ، کتابت سده ۱۱ه-.ق. موجود است.

۳ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی موسسه خاورشناسی فرهنگستان علوم روسیه» به شماره A-۵۷ در ۴۱ برگ و کتابت سال شاید ۹۴۱ه-.ق.، شماره B-۲۳۵۳ و شماره B-۱۸۸ موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ملی جمهوری چک (پراگ)» به شماره XVIII B۸۷ موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی دانشکدهی ادبیات دانشگاه تهران» به شماره ۲۰۶، کتابت سده ۱۱ه-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی دانشکدهی ادبیات و علوم انسانی دانشگاه فردوسی مشهد» به شماره ۲۶۸ در ۵۲ برگ موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی ملی تبریز» به شماره ۲۸۷۹ در ۶۷ برگ و کتابت سال ۹۰۶ه-.ق. موجود است.

و دهها نسخه ی خطی دیگر در کتابخانه‌های «پاکستان» موجود است.

نسخه های چاپی:

منظومه یا مثنوی شاه و گدا، مکرر چاپ شده است. یکی از این چاپ‌ها به سال ۱۳۲۱ه-.ق. در «تبریز» و در قطع جیبی و در ۱۶۴ صفحه انجام شده است.

سپس در سال ۱۳۲۵ش. در قطع رقعی و ۸۸ صفحه در «تهران» چاپ شد. پس از آن در سال‌های ۱۳۳۷ش. و ۱۳۶۸ش. توسط کتابخانه ی سنایی «تهران» در قطع وزیری چاپ گردید.

۶. شعر

اشعاری است از هلالی که با عنوان «شعر» ثبت شده است. نمی دانیم که آیا همان دیوان وی یا دیگر آثار هلالی است. از این رو مستقل ذکر کردیم.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی ملی ملک» «تهران» به شماره ۱۴/۶۲۴۷ در ۱۶۲ برگ، کتابت سده ۱۲ه-.ق. موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۷. شمع و پروانه

این اثر نیز مجموعه ای از اشعار هلالی است که با عنوان «شمع و پروانه» ثبت شده است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مجلس شورای اسلامی» به شماره ۵/۱۳۸۴ در مجموعه ۴۰۸ برگ، کتابت سال ۹۳۴ه-.ق. موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۸. صفات العاشقین (یوسف و زلیخا)

هلالی در این اثر اشعار اخلاقی و عرفانی را در موضوعات مختلف و در ۲۰ باب تنظیم و حدود ۱۲۳۷ بیت را گردآورده است.

برخی صفات العاشقین را همان مثنوی «یوسف و زلیخا» دانسته اند. لیکن آغاز این دو کتاب با هم فرق دارد. لذا آغاز هر کدام را ذیل عنوان خودش ذکر می کنیم تا مراجعه کننده به مقصود خود برسد.

خداوندا دری از غیب بگشای

جمال شاهد «لاریب» بنمای

نسخه های خطی:

۲ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی موسسه خاورشناسی فرهنگستان علوم روسیه» به شماره B-۹۲۶ کتابت سال ۱۰۹۰ه-.ق. و شماره C-۱۱۲ کتابت سال ۱۰۶۰ه-.ق. موجود است.

۳ نسخه ی خطی در «کتابخانه دانشگاه استانبول» «ترکیه» به شماره ۱۴۳ در ۵۰ برگ، شماره ۹۹۷ در ۵۲ برگ، کتابت سده ۱۲ه-.ق. و شماره ۸۱۵ در ۴۲ برگ، کتابت سال ۹۷۹ه-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی عاطف افندی» «استانبول» «ترکیه» به شماره ۲۰۰۸ در ۵۳ برگ، کتابت

سال ۹۷۱ه‍-.ق. با عنوان «دیوان هلالی» موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی دانشگاه مدینه العلم امام خالصی در کاظمیه»، کتابت ۱۳۰۳ه‍-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی دانشگاه پنجاب لاهو»ر به شماره ۷۳۱۳/۹۰-۵ در ۱۷ برگ و کتابت سده ۱۲ه‍-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی سلطنتی کوپنهاگ» به شماره ۲/۱۲۵ و کتابت سده ۱۱ه‍-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی شجدرین لنینگراد روسیه» به شماره ۲۵۶ در ۴۵ برگ موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آستان قدس رضوی (ع)» به شماره ۷۱۹ در ۶۳ برگ، کتابت سده ۱۰ه‍-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی موزه ی ملی بریتانیا» به شماره Or۵۶۰۱.، کتابت سال ۹۸۲ ه‍-.ق. همراه با «شاه و گدا» و «لیلی و مجنون» موجود است.

۳ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی ملی کراچی پاکستان» به شماره ۳/۱۳-۱۹۷۱ N.M. در ۸۴ برگ، کتابت سال ۱۱۲۹ه‍-.ق.، شماره ۹۱۱-۱۹۶۱ N.M. در ۵۶ برگ، کتابت سال ۱۰۸۰ه‍-.ق. و شماره ۱۵۳-۱۹۷۳ N.M. در ۱۰۰ برگ، کتابت ۱۱۶۵ه‍-.ق. موجود است.

از نسخه ی اخیر «کتابخانه ی ملی کراچی»، ۱ نسخه ی عکسی در «کتابخانه ی مرکزی دانشگاه تهران» موجود است.

۴ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مجلس شورای اسلامی» به شماره ۱۰/۱۳۸۴ در ۱۵۹ صفحه، کتابت سال ۹۳۴ه‍-.ق.، شماره ۱۰/۱۳۸۵۸ در ۴۳۰ برگ، کتابت سال ۱۲۴۰ه‍-.ق.، شماره ۲۹/۱۳۹۳۴ در ۱۵۴ برگ، کتابت سال ۱۰۴۰ه‍-.ق. و شماره ۶۰۱ در ۵۰ برگ و کتابت سال ۱۲۹۷ه‍-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مرکزی دانشگاه تهران» به شماره ۵۸۷۲ در ۶۲ برگ و کتابت سده ۱۱ه‍-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی معهد الدراسات الشرقیه تفلیس» به شماره ۲۷۱ کتابت سده ۱۳ه‍-.ق. موجود است.

۲ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی معهد الدراسات الشرقیه روسیه» به شماره B-۹۲۶ کتابت سال ۱۰۹۰ه‍-.ق. و شماره C-۱۱۲ کتابت سال ۱۰۶۰ه‍-.ق. موجود است.

۲ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی معهد الدراسات الشرقیه تاجیکستان» به شماره ۲/۵۷۷ در ۵۲ برگ، کتابت سال ۱۲۵۸ه‍-.ق. و شماره ۲/۱۴۵۱ در ۳۴ برگ، کتابت سال ۱۲۹۷ه‍-.ق. موجود است.

۲ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی ملی ملک» به شماره ۵۱۲۳ در ۷۴ برگ، کتابت سده ۱۱ه‍-.ق. و شماره ۱/۵۰۲۸ در ۶۴ برگ، کتابت سال ۱۲۳۹ه‍-.ق. موجود است.

۳ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی ملی جمهوری اسلامی ایران» به شماره ۵۵۳/ف در ۳۹ برگ، کتابت سال ۱۰۲۸ه‍-.ق.، شماره ۲۱۱ در ۷۸ صفحه، کتابت سال ۱۰۳۸ه‍-.ق. و شماره ۱/۱۲۴۳ در ۱۰۰ برگ، کتابت سال ۱۲۳۰ه‍-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی دانشکدهی ادبیات دانشگاه تهران» به شماره ۴/۲۴۰ کتابت سال ۱۲۸۹ه‍-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی دایره‌المعارف بزرگ اسلامی» به شماره ۳۰۶ در ۵۲ صفحه موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی وزیری یزد» به شماره ۱/۲۴۴۵ در ۶۲ برگ، کتابت سال ۱۲۱۹ه‍-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی تربیت تبریز» به شماره ۱۷۳ کتابت سال ۱۲۱۷ه‍-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مدرسه ی عالی شهید مطهری (سپهسالار)» به شماره ۲۷۴ در ۲۴ برگ موجود است.

و چندین نسخه ی خطی در کتابخانه‌های «پاکستان» موجود است.

نسخه های چاپی:

صفات العاشقین هم مانند بیشتر آثار بدر الدین هلالی، بارها چاپ شده است. یک بار در «کانپور»، «نولکشور» به سال ۱۸۹۴م. در قطع وزیری و ۱۵۸ صفحه و بار دیگر به سال ۱۳۳۳ه-.ق. در «لاهور» و در ۱۵۶ صفحه چاپ گردیده است.

در «ایران» نیز یک بار با مقدمه ی «عباس اقبال آشتیانی» به سال ۱۳۲۴ش. در قطع جیبی و ۶۳ صفحه، بار دیگر توسط کتابخانه ی سنایی در سال ۱۳۳۷ش. با مقدمه ی «سعید نفیسی» در ۳۳۴ صفحه وزیری چاپ شده است.

۹. غزلیات هلالی

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی ملی ملک» به شماره ۶/۶۴۵۸ در ۸۳ برگ، کتابت سال ۱۰۷۰ه-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مغنیسا (مانیسا) ترکیه» به شماره ۳/۲۶۹۱ در ۱۳ برگ موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی امامزاده احمد بن موسی (ع) (شاه چراغ)» «شیراز» به شماره ۱۴/۶۱۷ در ۳۱ صفحه با عنوان «مقداری از غزلیات هلالی» موجود است.

۲ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آیت الله العظمی مرعشی نجفی (ره)» به شماره ۱۳۹۶ در ۸۹ برگ موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۱۰. لیلی و مجنون

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی دانشگاه پنجاب» «لاهور» به شماره ۷۹/۸۷۱ در ۳۳ برگ و کتابت سده ۱۳ه-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی موزه ی ملی بریتانیا» به شماره Or ۵۶۰۱. کتابت سال ۹۸۲ه‍.-ق. همراه با «صفات العاشقین» موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی موزه ی ملی کراچی» به شماره ۷۲-۱۹۷۸ N.M. در ۹۴ صفحه کتابت سال ۱۲۹۷ه‍.-ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی خصوصی محمدباقر» در «لاهور»، در ۴۶ برگ موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی ملی تبریز» به شماره ۲۸۲۰ در ۳۷ برگ، کتابت سال ۱۲۳۴ه‍.-ق. موجود است.

نسخه های چاپی:

به سال ۱۳۵۱ش. در «تهران» و در قطع رقعی و ۱۴۳ صفحه با تحقیق «لطف الله دانشور علمی» چاپ شده است.

۱۱. مثنوی هلالی

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی راجه محمود لکهنو» به شماره ۳۱۸ در ۶۴ برگ و کتابت سال ۱۰۸۶ه‍.-ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مجلس شورای اسلامی» به شماره ۶/۵۹۹۶ در ۲۸۰ صفحه و کتابت سده ۱۱ه‍.-ق. با عنوان «مثنوی در مناجات» موجود است.

۱ نسخه ی خطی هم در «کتابخانه ی اداره تحقیقات اسلامی» «اسلام آباد» «پاکستان» به شماره ۹۹ در ۵۰

ص:۵۳۶

صفحه با عنوان «مجربات هلالی» موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۱۲. مجربات هلالی

این اثر نمی تواند از آثار بدر الدین محمد بن عبدالله هلالی باشد؛ زیرا در علم پزشکی و داروهای گیاهی است. اما با توجه به اینکه تحت عنوان «مجربات هلالی» ثبت شده است، شاید نظر کسی را به سوی بدر الدین هلالی جلب کند. ذکر و توضیح این نکته پژوهشگر را روشن می کند.

۱۳. مناجات هلالی

تحت عنوان فوق یک اثر در کتابخانه ی مجلس ثبت شده است. ما نیز به همان عنوان می شناسانیم.

اثر یاد شده یک مثنوی است که با این بیت آغاز می گردد:

بود عالم همین ویرانه ای چند

به هر ویرانه محنت خانه ای چند

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مجلس شورای اسلامی» به شماره ۶/۵۹۹۶ در مجموعه ای ۲۸۰ صفحه، کتابت سده ۱۱ه-.ق. موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۱۴. یوسف و زلیخا

پیش تر گفتیم که به نظر برخی مثنوی «یوسف و زلیخا» همان صفات العاشقین است. این در حالی است که آغاز هر کدام از آنها با دیگری متفاوت است. لذا جداگانه ذکر گردید.

سخن نخلی ز مَستان معانی است

حلاوت بخش کام زندگانی است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مدرسه ی عالی شهید مطهری (سپهسالار)» به شماره ۲۷۴ موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

منابع:

احسن التواریخ ۲۹۱؛ تاریخ ادبیات در ایران، صفا ۴/۴۳۲-۴۳۸؛ تاریخ نظم و نثر در ایران ۱/۴۰۹؛ تحفه سامی ۹۰-۹۴؛ تذکره ی زرنگار (عرفا، علماء، شعرا،... هرات) ۳۵؛ دانشنامه ادب فارسی در آسیای مرکزی ۱/۹۲۸-۹۲۹؛ دایرهالمعارف مصور پیمان ۱۱۴؛ دویست سخنور نظمی ۷۵۰؛ دیوان هلالی (مقدمه) ۵-۲۴؛ الذریعه ۹/۱۲۹۴-۱۲۹۵ و ۱۳/۲۳ و ۱۵/۴۵ و ۱۸/۳۹۹ و ۱۹/۲۲۲ ، ۲۳۵-۲۳۶؛ رجال کتاب حبیب السیر ۲۴۷؛ ریاض الشعراء داغستانی ۱/۷۸۰؛ ریاض العارفین ۴۱۰؛ ریحانه الادب ۶/۳۶۷-۳۶۸؛ زندگی نامه شاعران نامی ایران ۲۳۱؛ سفینه مروارید ۱۷۹-۱۸۰؛ شخصیت‌های نامی ایران ۵۲۲؛ شرح حال علما و ادبای استرآباد (استرآبادنامه) ۱۲۶-۱۲۹؛ فرهنگ سخنوران ۲/۱۰۰۰-۱۰۰۱؛ فرهنگ فارسی معین ۶/۲۲۹۱؛ فرهنگ نام‌آوران خراسان ۲۲۲؛ فهرست کتاب های چاپ سنگی کتابخانه ی مرکزی تبریز ۲۹۵؛ فهرست نسخه‌های خطی فارسی ۲/۲۳۹۲ و ۳/۳۱۸۰، ۳۳۹۷ و ۴/۴۴۱۷؛ فهرست نسخه‌های خطی کتابخانه ی آستان قدس رضوی (ع) ۷/۵۴۹؛ گلزار جاویدان ۳/۱۷۴۵؛ گل هایی از گلستان شعر فارسی ۱/۱۶۴؛ لغت نامه ی دهخدا (ذیل هلالی) ۲۵۰؛ مجالس النفائس ۵۳، ۶۸؛ مجله یادگار، سال دوم شماره سوم ۳/۶۵؛ مجمع الفصحاء، جلد دوم بخش

اول ۲/۱۷۵؛ موسوعه مؤلفی الامامیه (چاپ جدید) ۱۵۰/۶-۱۵۳؛ مولفین کتب چاپی فارسی و عربی ۷۸۶/۶-۷۸۸؛ هفت اقلیم ۳/۱۰۹.

«محمد بن عبدالله اصفهانی جرجانی»

(ابن مملک) / قرن ۳ و ۴ ه‍-.ق.

«ابوعبدالله محمد بن عبدالله بن مملک اصفهانی جرجانی»، مشهور به «ابن مملک»، از متکلمین جلیل القدر و عظیم الشان اواخر سده ی سوم و اوایل سده ی چهارم ه‍-. ق. است.

او در «جرجان» متولد شده و پس از تحصیل مقدمات، به شهرهای مختلف اسلامی سفر کرد. مدتی در «اصفهان» رحل اقامت افکند و به همین خاطر اصفهانی نیز نامیده شد.

ابن مملک، نخست مذهب «اهل تسنن» داشت. از نظر اصول، در زمره ی «معتزلیان» بود. در ملاقات و گفت گوهایی با «عبدالرحمان بن احمد بن جبرویه (خیرویه) عسکری»، مذهب «تشیع» را پذیرفت.

او پس از گرویدن به آیین «تشیع»، به تحقیق و تفحص بسیار پرداخت و در علم کلام به مقامی بلند دست یافت.

گفته می شود، محمد بن عبدالله جرجانی، پس از استبصار و تحقیق در مذهب «تشیع»، به روشنگری پرداخت و با ابوعلی محمد بن عبدالوهاب جبائی متوفای ۳۰۳ه‍-.ق. و رئیس «معتزلیان» «بصره»، مناظراتی داشت.

آثار:

۱. الجامع فی سائر ابواب الکلام

این اثر گویا از آثار بسیار مهم و مفصل محمد بن عبدالله جرجانی در مباحث مختلف کلامی است.

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی به دست نیامد.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۲. مجالس مع ابی علی الجبائی

این اثر، مشروح مناظرات محمد بن عبدالله جرجانی با «ابوعلی محمد بن عبدالوهاب جبائی» است.

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی به دست نیامد.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۳. المسائل و الجوابات فی الامامه

مجموعه ای از پاسخ ها به پرسش ها و شبهاتی است که درباره ی امامت از سوی دشمنان امامت علی بن ابی طالب (ع) مطرح می گردید.

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی به دست نیامد.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۴. موالید الائمه (ع)

همان گونه که از نام این اثر آشکار است، در بیان تاریخ و زمان تولد هریک از چهارده معصوم (ع) به اتکای احادیث و اخبار صحیح از طرق «شیعه» است.

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی به دست نیامد.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۵. نقض الجبائی فی الامامه

اثری است کلامی در اثبات امامت علی بن ابی طالب (ع) و امامان دوازده گانه، در رد ادعاها و ادله ی ابوعلی جبائی.

ص:۵۳۸

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی به دست نیامد.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

منابع:

اثر آفرینان ۲/۱۹۷؛ اعیان الشیعه ۱/۱۳۴ و ۹/۳۹۰؛ تاریخ جرجان ۳۳۷، ۳۳۸؛ تاسیس الشیعه ۳۷۶؛ تنقیح المقال ۳/۱۴۶؛ جامع الرواه ۲/۱۴۴، ۴۳۶؛ دانشمندان و بزرگان اصفهان ۱/۱۳۴؛ الذریعه ۲/۳۳۵ و ۵/۲۷ و ۱۹/۳۶۶ و ۲۰/۳۷۳ و ۲۳/۲۳۶ و ۲۴/۲۸۹؛ رجال العلامه الحلی ۱۸۸؛ رجال النجاشی ۳۸۱؛ شذرات الذهب ۲/۱۳۸؛ طبقات اعلام الشیعه (نوابغ الرواه) ۱/۱۴۷، ۲۸۱-۲۸۲؛ فرهنگ زندگی نامه ها ۱/۷۵۹؛ فلاسفه شیعه ۵۰؛ الفهرست ابن ندیم ۲۶۶؛ فهرست طوسی ۲۲۵؛ قاموس الرجال ۸/۲۵۵؛ کشف الحجب و الاستار ۵۸۸؛ مختصر دول الاسلام ۱/۱۲۲؛ معالم العلماء ۱۴۲؛ معجم التراث الکلامی ۱/۴۷۷ و ۲/۴۱۲ و ۵/۳۹، ۴۳، ۱۰۶-۱۰۷، ۴۱۰؛ معجم طبقات المتکلمین ۱/۴۲۱؛ معجم المولفین ۲/۳۰۲؛ معجم رجال الحدیث ۱۶/۲۴۶؛ مقالات الاسلامیین اشعری ۳۵۸؛ منتهی المقال ۶/۱۰۳؛ موسوعه من حیاه المستبصرین ۵/۵۵۱-۵۵۲؛ نقد الرجال ۳۱۸.

«محمد بن عبدالله جرجانی»

۲۵۸-۰۰۰ه-.ق.

«ابوعبدالله محمد بن عبدالله بن سنجر جرجانی»، از علما و محدثان قرن سوم ه-. ق. است.

وی ظاهراً در «جرجان» دیده به جهان گشود و پس از کسب دانش، به شهرهای دیگر هجرت کرد. مدتی را در «بصره» گذراند.

این دانشمند «اهل سنت»، اواخر عمر، رخت سفر به «مصر» افکند و در آنجا ساکن گردید. سرانجام به سال ۲۵۸ه-.ق. در روستایی به نام «قطابه»، در «مصر» جان باخت.

آثار:

۱. العین

کتابی در احادیث نبوی است که آن شش جلد توصیف کرده اند.

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی به دست نیامد.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۲. المسند

«المسند» یک اثر حدیثی در بیست جلد است.

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی به دست نیامد.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

منابع:

الاعلام زرکلی ۶/۲۲۳؛ تاریخ جرجان ۳۳۷؛ فرهنگ زندگی نامه ها ۱/۴۸۲؛ فهرسه ابن خلیفه ۱۴۲؛ معجم المولفین ۳/۳۳۷، ۴۴۱؛ هدیه العارفین ۲/۱۶.

«محمد بن عبدالله کاتبی نیشابوری استرآبادی»

۸۳۸-۰۰۰ه-.ق.

«شمس الدین محمد بن عبدالله کاتبی ترشیزی هروی نیشابوری استرآبادی»، ادیب و شاعر سده نهم ه-. ق.، از خوش نویسان دربار «بایسنقر میرزا» پسر «شاهرخ میرزا» به شمار می رود.

پدرش از مردم روستای «طرق» بود. به احتمال زیاد، محمد کاتبی، در زادگاه پدرش قدم به هستی نهاد. «طرق» میان شهرهای «ترشیز» (کاشمر کنونی)، «نیشابور» و «طوس» قرار دارد. به همین جهت وی را ترشیزی و نیشابوری نیز نامیده اند.

وی پس از فراگیری مقدمات، در جوانی راهی «نیشابور» شد و در آنجا تحصیلات خود را تکمیل کرد.

گفته می شود کاتبی در «نیشابور» از محضر استادش «محمد بن علی سیمی نیشابوری»، رنجید و آنجا را به قصد «هرات» ترک گفت.

روزگار بر کاتبی در «هرات» سخت گرفت و او در نهایت تهی دستی زندگانی گذراند. زمانی گذشت تا کاتبی توانست به دربار «بایسنقر» راه پیدا کند. اما حضور در دربار «بایسنقر» آن چنان طولانی نشد که او بتواند رنج های خود را وانهد و گذشته ی خود را جبران نماید.

«بایسنقر»، کاتبی را به استقبال قصیده ی «کمال الدین اسماعیل اصفهانی» متوفای ۶۳۵ه-.ق. تشویق کرد. وی استقبال نیکویی به عمل آورد. لیکن شاعران و یاران معاصرش، ارزشی بر شعر او ننهادند. همین موضوع موجب رنجش خاطر کاتبی گردید و «هرات» را به سوی «استرآباد» پشت سر نهاد.

دیر زمانی در «استرآباد» نپایید. به شوق دیدار «شیخ ابراهیم شروانی» از حکمرانان «شروانشاهان»، به آن سامان شتافت. «امیر شروانشاه» مقدمش را گرامی داشت و زر بسیار برای اشعار بلندش پرداخت.

کاتبی زر بپراکند و خود راهی «آذربایجان» گردید. در نزد «اسکندر بن قرایوسف ترکمان» قصیده ی غرایی خواند. اما او دقایق شعر او را درنیافت و مقامش را به مقدار انتظار نپرداخت. به همین جهت «آذربایجان» را نیز به امید رسیدن به خدمت «صاین الدین ترکه»، رها ساخت و «اصفهان» را مقصد خود قرار داد.

در «اصفهان» از محضر «صاین الدین ترکه» بهره ها برد و به عرفان و تصوف روی آورد و رساله ای بنوشت. اما «اصفهان» نیز نتوانست روح پرشور او را جذب خود کند. تا اینکه رحل سفر به «استرآباد» افکند. در آنجا عزلت گزید و به زندگانی ساده قناعت کرد. اشعاری سرود و رساله ها پدید آورد. تا اینکه به سال ۸۳۹ یا ۸۳۸ه-.ق. در اثر شیوع بیماری طاعون بدرود حیات گفت. جنازه اش را در جوار «امام زاده معصوم» که به «نه گوران» شهرت دارد، مدفون ساختند.

آثار:

۱. انتخاب دیوان کاتبی (منتخب اشعار کاتبی)

این نسخه، اشعاری است از دیوان کاتبی که انتخاب کننده ی آن مشخص نیست. لیکن بخشی از اشعار وی را در برمی گیرد.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه دانشگاه استانبول» به شماره ۴/۵۳۳ در ۱۶ برگ، کتابت سال ۸۸۴ه‍-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی دارالکتب المصریه» به شماره ۴- م. در ۲۰۵ برگ موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۲. بهرام و گل اندام (بهرام نامه) (گل آرام)

بهرام نامه یا بهرام و گل اندام، یک منظومه ی عاشقانه به شکل مثنوی است. کاتبی در این مثنوی عاشقانه، ماجرای

میان شخصیت های داستان، (بهرام و گل اندام) را با زبانی عرفانی بازگو کرده است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آیت الله العظمی گلپایگانی (ره)» به شماره ۱۸۸/۱۳ در ۹۲ برگ موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی دارالکتب» «القاهره» به شماره ۳۶ در ۱۹۹ برگ موجود است.

۲ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی ملی ملک» «تهران» به شماره ۱/۴۷۰۹ در ۱۶۷ برگ، کتابت سده ۱۲ه-.ق. و شماره ۴۵۸۷ در ۱۰۵ برگ، کتابت سال ۱۲۹۳ه-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مجلس شورای اسلامی» به شماره ۲/۳۰۴ در ۲۰۰ برگ، سده ۱۲ه-.ق. موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۳. تجنیسات

این اثر نیز مجموعه اشعار کاتبی استرآبادی است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی ملی ملک» «تهران» به شماره ۲/۵۰۰۳ در ۵۰ برگ، کتابت سده ۱۰ه-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه دانشگاه استانبول» به شماره ۸/۴۸۳ در ۷۲۵ برگ، کتابت سال ۸۸۹ه-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی موسسه خاورشناسی فرهنگستان علوم روسیه» به شماره ۵۰A موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۴. حسن دل (حسن و عشق)

این رساله مجموعه داستان به نثر و نظم و مطالب ادبی و عرفانی و اخلاقی است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی خلق دیاربکر استانبول» به شماره ش.آ.۳۲۴۸/ در ۲۴ برگ، کتابت سده ۱۰ه‍-.ق. موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۵. خمسه کاتبی

کاتبی در واقع به تقلید از «خمسه ی نظامی»، پنج منظومه با نام های مختلف که در پی خواهد آمد، سروده و آنها را به نام «خمسه ی کاتبی» می شناسند. لیکن از آنجا که این پنج سروده، با عنوان مستقل در کتابخانه ها ثبت و فهرست شده است، مانیز به شناسایی مستقل آنها بسنده کردیم.

این پنج منظومه عبارت اند از: «گلشن ابرار»، «مجمع البحرین»، «ناظر و منظور»، «مثنوی ده باب» و «محب و محبوب».

۶. دلربا (کلیات دلربا)

از مجموعه آثار و اشعار کاتبی استرآبادی به زبان فارسی درباره ی سرگذشت «قباد»، پادشاه «یمن» با وزیرش است.

وی این منظومه را بعد از سال ۸۳۰ه‍-.ق. سروده است.

۷. نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی دانشگاه پنجاب لاهور» به شماره ۳۶/۲۳۰ کتابت سده ۱۰ موجود است.

۲ نسخه ی خطی در «کتابخانه دانشگاه استانبول» به شماره ۶/۱۳۲۲ در ۱۶ برگ، کتابت سال ۸۹۳ه‍-.ق. و شماره

۱۰/۴۸۳ در مجموعه ۷۲۵ برگ، کتابت سال ۸۸۹ه-.ق. موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۸. ده باب

این اثر شامل بخشی از اشعار کاتبی استرآبادی است که با عنوان «ده باب» خوانده می شود.

وی در این اثر از شیوه ی «بوستان سعدی» تقلید کرده است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مسجد اعظم» «قم» به شماره ۲۸۷۷ در ۳۸ برگ، کتابت سده ۱۰ و ۱۱ه-.ق. موجود است.

۲ نسخه ی خطی در «کتابخانه دانشگاه استانبول» به شماره ۱۷/۱۰۵۰ در ۴۱ برگ، کتابت سال ۸۶۴ه-.ق. و شماره ۴/۱۳۲۲ در ۳۳ برگ، کتابت سال ۸۹۳ه-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی محمدشفیع در لاهور پاکستان» به شماره ۱۵۱/۱۶۹ در ۴۵ صفحه، کتابت سال ۹۸۱ه-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی دانشگاه لاهور پاکستان» به شماره ۳۶/۲۳۰ کتابت سده ۱۰ه-.ق. موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۹. دیوان

نسخه هایی که از دیوان کاتبی موجود است، آغاز متفاوتی دارند. این تفاوت می تواند به دلیل افتادگی برخی از نسخه ها یا به جهت استنساخ متفاوت کاتبان باشد. این احتمال نیز وجود دارد که دو دیوان از وی برجای مانده است. یا دیوان وی متفاوت جمع آوری شده است.

در هر حال دو آغاز که در بیشتر نسخه ها مشترک است، در ذیل نقل می گردد.

آغاز (۱):

ای گل آدم به خمر جان مخمر ساخته

خاک ره را کیمیای مهر تو زر ساخته

آغاز (۲):

آفاق پر صداست ز کوه گناه ما

کوه گناه چند بود سنگ راه ما

نسخه های خطی:

۴ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی ملی ملک» «تهران» به شماره ۴/۵۳۰۷ در مجموعه ۳۸۷ برگ، کتابت سده ۱۲ه‍-.ق.، شماره ۵۵۷۴ در ۲۷۶ برگ، کتابت سال ۸۷۰ه‍-.ق.، شماره ۴۹۸۷ در ۱۲۵ برگ، کتابت سده ۹ه‍-.ق. و شماره ۵۰۰۷ در ۸۹ برگ، کتابت سده ۹ه‍-.ق. موجود است.

۵ نسخه ی خطی در «کتابخانه دانشگاه استانبول» به شماره ۱/۱۳۲۲ در ۱۸۸ برگ، کتابت سال ۸۹۳ه‍-.ق.، شماره ۴۵۱ در ۸۳ برگ، کتابت سده ۱۱ه‍-.ق.، شماره ۱۵۵۲ در ۴۲۴ برگ، کتابت سده ۱۲ه‍-.ق.، شماره ۹۱۶ در ۱۴۴ برگ، کتابت سال ۹۲۷ه‍-.ق. و شماره ۱۱۵۴ در۶۳ برگ، کتابت سده ۹ه‍-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی دانشگاه پنجاب پاکستان» به شماره ۳۶/۲۳۰ کتابت سده ۱۰ه‍-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی گنج بخش اسلام آباد» «پاکستان» به شماره ۱۱۶۴ کتابت سده ۱۱ه‍-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی محمدشفیع لاهور پاکستان» به شماره ۱۴۹/۱۷ در ۱۴۷ صفحه، کتابت سال

۹۸۱ه-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی ملی جمهوری اسلامی ایران» به شماره ۱۴۱۵/ف در ۱۳۵ برگ، کتابت سده ۱۲ه-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مدرسه ی عالی شهید مطهری (سپهسالار)» به شماره ۲۷۹ در ۳۴۷ برگ، کتابت سده ۱۳ه-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی دارالکتب» «القاهره» به شماره ۷۳ در ۱۱۰ برگ موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی دانشکدهی ادبیات و علوم انسانی دانشگاه فردوسی مشهد» به شماره ۱۵۱ در ۳۳۹ برگ موجود است.

۲ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی انستیتو آثار خطی تاجیکستان» به شماره ۱۹۴۸ در ۱۰۶ برگ و شماره ۵۳۹ در ۱۰۴ برگ، کتابت سال ۱۲۶۳ه-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ملی جمهوری چک (پراگ)» به شماره ۱۰B XVIII در ۳۳۷ برگ موجود است.

۳ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی موسسه خاورشناسی فرهنگستان علوم روسیه» به شماره ۴۹- A در ۱۳۰ برگ، شماره ۹۳-A و شماره ۱۱۵-A کتابت سال ۱۲۶۷ه-.ق. موجود است.

نسخه های چاپی:

دیوان کاتبی به سال ۱۳۸۲ از سوی بنیاد پژوهش های اسلامی «مشهد» در ۲۵۰ صفحه، با تصحیح «تقی وحیدیان کامیار»، «سعید خومحمدی خیرآبادی» و «مجتبی جوادی نیا» چاپ و منتشر شده است.

همچنین دیوان قصاید، قطعات، رباعیات و مفردات کاتبی با تصحیح و تحقیق «علی حیدری یساولی»، تحت عنوان «کاتبی ترشیزی، زندگی و شعر او» در فصلنامه ی «نامه انجمن»سال نهم، شماره اول و دوم، بهار و تابستان ۱۳۸۸ منتشر شده است.

۱۰. سی نامه (محب و محبوب)

از دیگر آثار شعری کاتبی، کتابچه ای به نام «سی نامه» است. علت نام گذاری آن به سی نامه، این است که در بیت اول آغاز آن کلمه «سی نامه» به کار رفته است.

آغاز:

«زهی سی نامه ام نامی زنامت...»

برخی منظومه ی «سی نامه» را همان «محب و محبوب» دانسته اند.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی دانشگاه پنجاب پاکستان» به شماره ۲۳۰ در ۱۵۴ برگ، کتابت سده ۱۰ه-.ق. موجود است.

۲ نسخه ی خطی در «کتابخانه دانشگاه استانبول» به شماره ۵/۱۳۲۲ در ۳۹ برگ، کتابت سال ۸۹۳ه-.ق. و شماره ۹/۴۸۳ در مجموعه ۷۲۵ برگ، کتابت سال ۸۸۹ه-.ق. موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۱۱. شتر و حجره

این اثر، قصیده ی نونیه ای است بسیار زیبا در ۵۷ بیت که تمثیلی با نام شتر و حجره در آن به کار رفته است.

اصل قصیده در مدح حضرت علی بن ابی طالب (ع) است.

آغاز:

مرا غمی است شتروارها بحجره تن

شتر دلی نکنم غم کجا و حجره من

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آیت الله العظمی مرعشی نجفی (ره)» به شماره ۱۳/۱۳۴۹۹ در ۳ برگ، موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۱۲. غزلیات کاتبی

مجموعه ای از غزلیات کاتبی است.

آغاز:

نقد گنجینه این کلبه ویرانه ما

مزد دستی که زبنیاد کند خانه ما

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه دانشگاه استانبول» به شماره ۳/۱۵۰ در ۱۷ برگ، کتابت سده ۱۰ه-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی انستیتو آثار خطی تاجیکستان» به شماره ۶۲۸ در ۲۵ برگ موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۱۳. قصیده یا قصاید کاتبی

چند قصیده از قصاید کاتبی استرآبادی، گاهی به صورت جنگ همراه با قصاید دیگران و گاهی به تنهایی در برخی کتابخانه ها گزارش شده است. از آن جمله موارد ذیل است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مرکزی دانشگاه تهران» به شماره ۱۸/۲۴۷۳ در ۱۲۵ برگ، با عنوان «قصیده کاتبی» موجود است.

۲ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مجلس شورای اسلامی» به شماره ۳/۴۷۲ در ۱۳۸ برگ و شماره ۲۲/۱۳۸۸۳ در ۱۶۹ برگ، همراه با قصاید چند شاعر دیگر موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۱۴. کلیات کاتبی

مجموعه اشعار کاتبی استرآبادی در زمینه های مختلف است. از آن جمله، شامل مثنوی ده باب، مجمع البحرین یا ناظر و منظور، محب و محبوب یا سی نامه، قصاید، غزلیات و رباعیات.

نسخه های خطی:

۳ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مجلس شورای اسلامی» به شماره ۲۶۱۶ در ۱۴۰ صفحه، کتابت سال ۱۲۷۶ه‍.-ق.، شماره ۲۶۱۷ در ۲۸۱ صفحه، کتابت سده ۱۲ه‍.-ق. و شماره ۲۶۱۵ در ۴۳۷ صفحه، کتابت سده ۹ و ۱۰ه‍.-ق. موجود است.

۳ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی انستیتو آثار خطی تاجیکستان» به شماره ۱/۸۸۴ در مجموعه ۳۳۰ برگ، کتابت سال ۸۵۰ه‍.-ق.، شماره ۹۲۲ در ۲۹۲ برگ، کتابت سال ۸۶۳ه‍.-ق. و شماره ۷۹۷ در ۲۴۸ برگ، کتابت سال ۸۷۵ه‍.-ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه دانشگاه استانبول» به شماره ۵۰۴ در ۲۹۱ برگ، کتابت سال ۸۶۷ه‍.-ق. موجود است.

۲ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی موسسه خاورشناسی فرهنگستان علوم روسیه» به شماره C-۱۰۰ کتابت سال ۸۶۷ه‍.-ق. و شماره B-۱۸۵ موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی دانشگاه پنجاب پاکستان» به شماره ۳۶/۲۳۰ در مجموعه ۲۱۲ برگ، کتابت سده ۱۰ه‍.-ق. موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۱۵. گلشن ابرار

این اثر منظوم کاتبی به تقلید از «مخزن الاسرار» «نظامی»، سروده شده است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی دانشگاه پنجاب پاکستان» در مجموعه ای به شماره ۳۶/۲۳۰ کتابت سده ۱۰ه-.ق. موجود است.

۲ نسخه ی خطی در «کتابخانه دانشگاه استانبول» به شماره ۶/۴۸۳ در مجموعه ۷۲۵ برگ، کتابت سال ۸۸۹ه-.ق. و شماره ۲/۱۳۲۲ در ۲۳ برگ، کتابت سال ۸۹۳ه-.ق. موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۱۶. مثنویات کاتبی

بخشی از سروده های کاتبی که به شکل مثنوی است در این مجموعه جمع آوری و با عنوان مثنویات کاتبی ثبت شده است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مجلس شورای اسلامی» به شماره ۵/۱۳۶۱۹ در ۵۵ برگ، کتابت سال ۱۳۴۸ه-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی انستیتو آثار خطی تاجیکستان» به شماره ۴۸۵ در ۱۵۱ برگ، کتابت سال ۱۰۱۴ه-.ق. موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۱۷. مجمع البحرین

این منظومه به تقلید از منظومه ی «خورشید و جمشید» «سلمان ساوجی» متوفای ۷۷۸ه-.ق. سروده شده است.

نسخه های خطی:

۲ نسخه ی خطی در «کتابخانه دانشگاه استانبول» به شماره ۷/۴۸۳ در مجموعه ۷۲۵ برگ و شماره ۳/۱۳۲۲ در ۳۴ برگ، کتابت سال ۸۹۳ه‍-.ق. موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۱۸. ناظر و منظور (ناصر و منصور)

داستانی منظوم است از عشق عرفانی به تقلید از «همای و همایون» «خواجوی کرمانی، محمود بن علی» متوفای ۷۵۳ه‍-.ق. که «ذوبحرین» نیز نامیده می شود.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مجلس شورای اسلامی» به شماره ۱/۳۰۴ در مجموعه ۲۰۰ برگ، کتابت سده ۱۲ه‍-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی ملی ملک» «تهران» به شماره ۱/۵۰۰۳ در ۵۰ برگ، کتابت سده ۱۰ه‍-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی محمدشفیع در لاهور پاکستان» به شماره ۱۵۰/۱۶۸ در ۴۴ صفحه، کتابت سال ۹۸۱ه‍-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی دانشگاه پنجاب پاکستان» به شماره ۳۶/۲۳۰ کتابت سده ۱۰ه‍-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی دانشگاه پنجاب پاکستان» به شماره ۲۵/۲۱۷۶ در ۳۸ صفحه، کتابت سده ۱۲ه‍-.ق. موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

منابع:

آتشکده ی آذر ۷۵؛ اثر آفرینان ۵/۳؛ احوال و آثار خوش نویسان ۳/۸۱۷؛ از سعدی تا جامی ۷۰۸-۷۱۸؛ بهارستان ۱۲۱؛ تاریخ ادبی ایران ۵۴۵؛ تاریخ ادبیات در ایران صفا ۴/۲۳۳-۲۴۴؛ تاریخ ادبیات فارسی ۸۰؛ تاریخ حبیب السیر ۴/۱۸؛ تاریخ نظم و نثر در ایران ۲۹۷-۲۹۸؛ تذکره الشعراء ۳۸۱؛ تذکره ی حسینی ۲۸۱؛ تذکره ی هفت اقلیم ۲/۲۵۹-۲۶۴؛ ترجمه مجالس النفائس ۱۰ ، ۱۸۶؛ دانشنامه هنرمندان ایران و جهان اسلام ۷۶۹؛ دایرهالمعارف تشیع ۱۳/۴۰۵-۴۰۶؛ دایرهالمعارف فارسی مصاحب ۲/۲۱۱۴؛ دویست سخنور نظمی ۵۳۱؛ الذریعه ۷/۶۲ و ۹/۸۳۶، ۸۹۶-۸۹۷ و ۱۹/۱۳۰-۱۳۱، ۱۸۱، ۲۱۵-۲۱۶، ۲۸۳، ۳۱۷-۳۱۸؛ ریاض الجنه ۹۰۵؛ ریاض العارفین ۲۰۴-۲۰۵؛ ریحانه الادب ۵/۱۴، ۳۳۵؛ زندگی نامه شاعران نامی ایران ۲۱۷؛ شمع انجمن ۳۹۵؛ تذکره ی صبح گلشن ۳۳۶؛ فرهنگ بزرگان اسلام و ایران ۵۳۳؛ فرهنگ سخنوران ۴۷۸؛ فرهنگ نام آوران خراسان ۱۷۴؛ قاموس الاعلام ۵/۳۸۰۷-۳۸۰۸؛ الکنی و الالقاب ۳/۱۰۰؛ گلزار جاویدان ۳/۱۱۵۱-۱۱۵۲؛ گنج دانش ۵۲۳؛ لغتنامه دهخدا (ذیل کاتبی) ۶۰-۶۳؛ مجالس المومنین ۲/۶۵۹-۶۶۳؛ مجالس النفائس ۱۰-۱۱، ۱۸۶-۱۸۷؛ مجمع الفصحاء، بخش اول از جلد دوم ۲/۹۳؛ مرآه الخیال ۶۵؛ مرآ ه الفصاحه ۵۱۳-۵۱۵؛ مشاهیر نیشابور شهر قلمدان های مرصع ۲۴۲-۲۵۰؛ مطلع الشمس ۱۷۵؛ مناقب هنروران ۵۷؛ منظومه های فارسی ۲۸۴-۲۹۱؛ نتایج الافکار ۵۹۶.

«محمد بن عبدالنبی اخباری استرآبادی»

۱۱۷۸-۱۲۳۲ه.-ق.

«جمال الدین ابواحمد محمد بن عبدالنبی بن عبدالصانع اخباری نیشابوری استرآبادی اکبرآبادی هندی»، از احیاگران فرقه ی نوین اخباری و از رهبران بسیار تند آن گروه بود.

او مردی دانشمند، مسلط به ادبیات عربی، متبحر در فقه به شیوه ی اخباری، مسلط بر احادیث شیعی، آشنا بر اصول رجالی، متمحض در کلام جدلی و بسیار سخنور و خوش برخورد توصیف شده است.

گویا نوادگانش، سلسله ی نسب او را به ائمه ی هدی (ع) می رسانند و ادعای سیادت دارند. اما ظاهراً خود میرزا محمد اخباری چنین ادعایی نداشت.

درست است که میرزا محمد اخباری در «اکبرآباد» «هند» دیده به جهان گشوده است، لیکن مسلم است که ریشه ی استرآبادی دارد. گفته می شود پدرش از «استرآباد» به «نیشابور» و از آنجا به «هند» مهاجرت کرد. از این رو میرزا محمد در «هند» زاده شد. به همین جهت او را نیشابوری، استرآبادی، اکبرآبادی و هندی نیز می خوانند.

مشهور است که میرزا محمد اخباری گذشته از تحصیل علوم متداول زمان خود، در علوم غریبه مانند: جفر، رمل، اعداد و طلسمات نیز مهارت داشت.

در برخی منابع، در مجادله و مباحثه بسیار ماهر و در سخاوت و سماحت، یگانه ی روزگار خوانده شده است.

به هر روی، میرزا محمد اخباری، تحصیلات مقدماتی را در «هند» گذراند. آنگاه که به بیست سالگی رسید (۱۱۹۸ه‍.ق.)، همراه زن و فرزند، سرزمین «هند» را به سوی «مکه» ترک گفت. پس از انجام مناسک حج، به عتبات عالیات هجرت کرد و مدتی در «کربلا» و «نجف اشرف» به تحصیل ادامه داد.

او در این دوره، از محضر درس «آقا محمدعلی بهبهانی»، «میرزا مهدی شهرستانی» و «شیخ موسی آل کاشف الغطا بحرینی» استفاده کرد.

ص:۵۴۶

دشمنی آشکار وی با فقهای اصولی و زشت گویی علیه مجتهدانی چون: «میرزا ابوالقاسم قمی»، «شیخ جعفر عرب نجفی»، «محمدابراهیم کلباسی» و «میر سید علی طباطبایی»، موجب تحریک مردم گردید و عرصه بر وی تنگ شد. تا مجبور شد «عراق» را ترک کند.

اخباری به «ایران» سفر کرد و از شهرهای «اصفهان»، «ری»، «گیلان»، «خراسان» و «فارس» دیدن کرد. حکومت قاجار، استقبال گرمی از وی به عمل آورد و مدت چهار سال در «تهران» اقامت گزید. این دوره مصادف بود با دوره ی اول جنگ های «ایران» و «روس».

میرزا محمد اخباری به «فتحعلی شاه» وعده داد که اگر از «اخباریان» حمایت کند، چله بنشیند و «سر پاول سیسانوف گرجی»، ژنرال سردار قشون «روس» را روز چهلم برای شاه تحفه کند.

فتحعلی شاه پذیرفت. محمد اخباری در حجره ای در شاه عبدالعظیم چله نشست و در به روی خود بست. روز چهلم سر ژنرال «روس» را برای شاه آوردند.

پس از آن شاه و درباریان از قدرت معنوی او به خوف افتادند و عاقبت میرزا محمد را به «عراق» تبعید کردند. او در «کاظمین» سکونت اختیار کرد و همچنان به دشمنی با مراجع تقلید و فقهای اصولی ادامه داد. دو تن از سرداران «عثمانی» در حکومت «عراق»، به این اختلاف دامن زدند و موجبات قتل میرزا محمد اخباری به دست مردم را فراهم آورند.

با وجود اختلاف شدید میان او و مجتهدان اصولی، همگان بر فضل میرزا محمد اخباری استرآبادی اقرار دارند. او به عربی و فارسی شعر می سرود و «سیل» تخلّص می کرد. تالیفاتش از هشتاد عنوان متجاوز است.

آثار:

۱. آیینه عباسی در نمایش حق شناسی (امالی عباسی)

این اثر به زبان فارسی، در اعتقادات و دفاع از شبهاتی است که نصارا بر اسلام و مسلمانان ایراد کرده اند. گویا میرزا محمد اخباری آن را به دستور «عباس میرزا» فرزند «فتحعلی شاه» نگاشته است. به همین جهت نام آن را «آیینه عباسی یا امالی عباسی» نهاده است.

کتاب در پنج باب تنظیم شده است. باب اول: در رد عقاید یهود. باب دوم: در رد عقاید نصارا. باب سوم: در بشارات حضرت عیسی بر نبوت حضرت محمد (ص). باب چهارم: در رد عقاید مجوس. باب پنجم: در حقیقت اسلام و نبوت خاصه همراه با ذکر معجزات و دفع شبهات است.

تاریخ پایان تالیف کتاب ظاهراً سال ۱۲۳۰ه-.ق. است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آستان قدس رضوی (ع)» به شماره ۴۰ در ۸۰ برگ موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آیت الله العظمی مرعشی نجفی (ره)» به شماره ۳۹۱۴ در ۱۰۷ برگ موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آیت الله العظمی گلپایگانی (ره)» به شماره ۶۴/۵ در ۲۵ برگ، کتابت سال شاید ۱۲۳۰ه‍-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی فیضیه ی قم» به شماره ۱۱۰۶ در ۱۱۱ برگ موجود است.

نسخه های چاپی:

«خانبابا مشار» در «مولفین کتب چاپی» این اثر را در زمره ی کتاب های چاپی نام برده ولی مشخصات چاپی آن را ذکر نکرده است.

۲. الاجماع

این اثر در مبحث حجیت اجماع از دیدگاه میرزا محمد اخباری است. او در این مسئله نیز مانند دیگر مسائل فقهی، با فقهای اصولی به مجادله و مخالفت برخاسته و ادله ی خود را ذکر کرده است.

گفتنی است که کتابی تحت عنوان «کشف القناع عن حجیه الاجماع» توسط یکی از نوادگان میرزا محمد اخباری چاپ شده است. نمی دانیم آیا این اثر همان اثری است که با عنوان «الاجماع» نسخه ی خطی آن معرفی می گردد یا کتاب دیگری از وی است.

البته اثری از محمد اخباری با عنوان «کشف القناع عن عور الاجماع» در جای خود شناسانده خواهد شد. از آنجا که آغاز این نسخه در دسترس نیست، نمی دانیم با کتاب فوق یکی است یا نه؟

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آیت الله العظمی مرعشی نجفی (ره)» به شماره ۲/۱۲۰۴۰ در ۹ برگ، کتابت سده ۱۳ه-.ق. موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۳. ادله الاسلام

این اثر به زبان عربی و در بیان ادله ی اسلام در اصول و فروع است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی دانشکدهی ادبیات دانشگاه تهران» به شماره ۷/۱۹۲ موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۴. ادله تعمیم التکلیف

در بیان ادله ی احکام از حلال و حرام است به زبان عربی. در واقع این اثر به نوعی از کتب اصول فقه «اخباریان» محسوب می

گردد.

شایان ذکر است که اثر دیگری با عنوان «کتاب فی اصول الفقه یا رساله فی اصول الفقه» ذیل «اصول الفقه» از آثار میرزا محمد اخباری شناسانده خواهد شد که به احتمال زیاد غیر از این اثر است که ذکر کردیم.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آستان قدس رضوی (ع)» به شماره ۱۲/۲۸۱۵ در مجموعه ۱۸۷ برگ موجود است.

گفتنی است فهرست نویس این اثر را با تردید به میرزا محمد اخباری نسبت داده است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۵. ادله فروع الاسلام و ما اتفق الامامیه علیه

اثر دیگری است از میرزا محمد اخباری در بیان فروع دین از دیدگاه وی و آنچه مورد اتفاق همه ی علمای شیعه ی دوازده امامی است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی ملی ملک تهران» به شماره ۱/۳۴۹۴ در مجموعه ۳۰۸ برگ موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۶. استمرار الحجه

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی دانشکدهی الاهیات و معارف

اسلامی دانشگاه تهران» به شماره ۶/۱۹۳ موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۷. اصول دین و فروع آن

گفته می شود دو رساله در اصول دین، یکی به زبان عربی و دیگری به زبان فارسی توسط میرزا محمد اخباری نگاشته شده است.

این اثر استدلالی نیست و فقط به بیان اصول دین و فروع دین اسلام از دیدگاه «اخباریان» پرداخته است. ظاهراً تاریخ تالیف این اثر سال ۱۲۲۷ه-.ق. است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مدرسه ی عالی شهید مطهری (سپهسالار)» به شماره ۱۳۲۲ در ۱۶۹ برگ موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی خواجه محمد مرتضی انصاری» در «اسلام آباد پاکستان» کتابت سال ۱۲۴۱ه-.ق. موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۸. اصول الفقه

این اثر به زبان عربی و در دوازده باب تنظیم شده است. باب دوم آن در مبحث اجتهاد و تقلید است. باب سوم می گوید: واجب است در تشخیص تکلیف و احکام شرعی، به اهل ذکر مراجعه شود.

ظاهراً منظور میرزا محمد اخباری، از «اهل الذکر» همان است که در قرآن کریم و تفاسیر آن از طرق مفسران اخباری مزاج، معنا شده است. باب دوازدهم در این مورد بحث می کند که آیا جاهل به احکام معذور است یا نه؟

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه مدرسه ی فیضیه» «قم» به شماره ۴۸ در ۲۲۶ برگ موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۹. اعتقادات

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی به دست نیامد.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۱۰. اقسام افعال العباد و امورهم و وجوب التوقف و الاحتیاط فی الشبهات

مولف در این اثر به بیان افعال عباد از دیدگاه «اخباریان» پرداخته و آنها را در دسته های مختلف دسته بندی کرده است و برای موارد شبهه، حکم احتیاط و توقف را صادر نموده است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آستان قدس رضوی (ع)» به شماره ۱۶/۲۸۱۵ در ۱۷۸ برگ، کتابت سده ۱۲ه-.ق. موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۱۱. اقل ما یجب علی المکلفین

اثر دیگری است در تکالیف یک مسلمان و با دیدگاه اخباری که به زبان عربی و با درخواست جمعی از پیروان میرزا محمد اخباری نگاشته شده است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آیت الله العظمی مرعشی

نجفی (ره)» به شماره ۹۲۳۸ در ۲۰۶ برگ، کتابت ظاهراً ۱۲۱۶ه-.ق. موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۱۲. امکان حصول العلم من خبر الثقه العامی

بحث درباره ی اینکه آیا از خبر واحد یک شخص مورد وثوق عامی (اهل سنت)، علم حاصل می گردد و در نتیجه حجیت دارد یا خیر؟

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی به دست نیامد.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۱۳. انسان العین (انساب العین)

گویا در «روضات الجنات» نام این اثر «انساب العین» ثبت شده است. «آقابزرگ» آن را «انسان العین» دانسته و آن را ملقب به «ضیاء الملوین» برای تفرقه میان «زین» و «شین» معرفی کرده است. هم چنین کتاب را رد بر کتاب «عین العین» «میرزای قمی» در رد کتاب «قبسه العجول فی الاخبار و الاصول» میرزا محمد اخباری، می داند.

فهرست نویس نسخه های خطی، در بخش کتاب شناسی این اثر نیز می نویسد: «تعلیقه ای است بر کتاب عین العین ابی القاسم بن حسن جیلی»

باید گفت، اگر منظور از «ابوالقاسم بن حسن جیلی»، همان «میرزای قمی، ابوالقاسم بن محمدحسن شفتی گیلانی» است، نگارنده کتابی با عنوان «عین العین» منسوب به وی را به دست نیاورد. اما اگر کس دیگری باشد، برای نگارنده ناشناخته است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی دانشکدهی الاهیات و معارف اسلامی دانشگاه تهران» به شماره ۱/۱۵۹ در ۱۵۴ برگ، کتابت سال ۱۲۴۷ه-.ق. موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۱۴. انموذج المرتاضین

از محتوا و موضوع این اثر آگاهی نداریم. در یک نسخه زبان آن عربی و در نسخه ی دیگر فارسی ثبت کرده اند.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آستان حضرت احمد بن موسی (شاه چراغ)» «شیراز» به شماره ۴/۵۰۹ در ۲۶ برگ، کتابت سال ۱۲۱۲ه-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آیت الله العظمی مرعشی نجفی (ره)» به شماره ۹۲۳۸ در مجموعه ۲۰۶ برگ، کتابت سال ۱۲۱۶ه-.ق. موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۱۵. ایقاظ النبیه

میرزا محمد اخباری این اثر را در فقه نوشته است. او در احکام شرعی و فقهی، مطابق ادله و نظریات «اخباریان»، رای داده است.

نواده اش «میرزا ابراهیم بن محمد بن محمد اخباری»، شرح احوال و زندگانی جدش را در آخر این کتاب اضافه کرده است.

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی به دست نیامد.

ص:۵۵۰

نسخه های چاپی:

جلد اول این اثر توسط «میرزا ابراهیم» از نوادگان میرزا محمد اخباری تصحیح شده و در سال ۱۳۵۶ه-.ق. منتشر گردیده است.

«دایرهالمعارف بزرگ اسلامی» محل انتشار این اثر را «مصر» و «خانبابا مشار» محل انتشار آن را «بصره» ذکر کرده است.

۱۶. البرهان فی التکلیف و البیان (البرهانیه)

میرزا محمد اخباری در این اثر راه های تشخیص تکلیف و احکام شرعی را از دیدگاه «اخباریان» بیان کرده است. اما عملاً مباحث کلامی و اصولی را با مباحث و شیوه ی اخباری درهم آمیخته است.

او در اثر خود سعی کرده مسلک اخباری را شیوه ی صحیح و روش محکم نشان دهد و مجتهدان اصولی را خطاکار بنماید.

«علی محمد باب» بر این کتاب میرزا محمد اخباری حاشیه نگاشته و به برخی مسائل و مباحث آن اعتراض کرده و ایراد گرفته است.

«میرزا محمدباقر رشتی لاری»، از شاگردان میرزا محمد اخباری کتاب «البرهان» را شرح کرده و با عنوان «الکلمات الحقانیه» به اشکالات «علی محمد باب» پاسخ گفته است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آستان قدس رضوی (ع)» به شماره ۸۷۳۱ در ۲۱ برگ، کتابت سال ۱۲۴۳ ه-.ق. موجود است.

۳ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آیت الله العظمی مرعشی نجفی (ره)» به شماره ۶۶۲۳ در ۹۲ برگ، کتابت سال ۱۲۳۲ه-.ق.، شماره ۹۲۳۸ در مجموعه ۲۰۶ برگ، کتابت سال ۱۲۱۶ه-.ق. و شماره ۱/۱۲۸۲۱ در ۱۵ برگ، کتابت سال ۱۲۲۵ه-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مجلس شورای اسلامی» به شماره ۱/۲۷۹۷ در ۱۹۹ برگ، کتابت سال ۱۲۱۹ه-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آستان حضرت احمد بن موسی (شاه چراغ)» «شیراز» به شماره ۱/۵۰۹ در ۳۵ برگ، کتابت سال ۱۲۱۱ه-.ق. موجود است.

نسخه های چاپی:

سال ۱۳۴۱ه-.ق. در «بغداد» چاپ شده است.

۱۷. پاسخ نامه یزدی

«حاج محمدعلی یزدی» امام جمعه و جماعت «یزد» در خصوص جهر و اخفات تسبیحات اربعه در رکعت سوم و چهارم از میرزا محمد اخباری پرسش ها کرده است.

وی به این پرسش ها پاسخ گفته و به طریق «اخباریان» استدلال کرده و در نهایت به جواز خواندن «جهر» رای داده است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آیت الله العظمی مرعشی نجفی (ره)» به شماره ۷۱۵۶ در ۲۷۷ برگ، کتابت سال ۱۲۲۴ه-.ق. موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۱۸. تحفه الامین و الدر الثمین

این اثر پاسخ به ۱۲ پرسش «محمدامین خان همدانی» فرزند «مصطفی قلیخان» است.

تحفه الامین لقبی است که مولف به جهت نام پرسش گر به

اثر خود داده است.

نسخه های خطی:

۲ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آیت الله العظمی مرعشی نجفی (ره)» به شماره ۸۵۳۲ در ۳۴ برگ، کتابت سال ۱۳۳۹ه-.ق. و شماره ۷۱۵۶ در مجموعه ۲۷۷ برگ، کتابت سال ۱۲۲۴ه-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی دانشکدهی الاهیات و معارف اسلامی دانشگاه تهران» به شماره ۱/۲۵ در ۱۷۸ برگ، کتابت سده ۱۳ه-.ق. موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۱۹. تحفه جهانبانی

کتابی است به زبان فارسی در اثبات امامت حضرت علی بن ابی طالب (ع) به استناد ادله ی عقلی و نقلی، هم چنین مباحثی از اصول دین را دربردارد.

وی این اثر را به «محمدعلی میرزا» فرزند «فتحعلی شاه» اهدا کرده است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آیت الله العظمی مرعشی نجفی (ره)» به شماره ۱۰۷۴۹ در ۳۰ برگ، کتابت سال ۱۲۲۱ه-.ق. موجود است.

۲ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مجلس شورای اسلامی» به شماره ۳/۳۸۹ در ۱۴۹ برگ، کتابت سده ۱۳ه-.ق. و شماره ۲/۲۸۳۴ در مجموعه ۲۰۰ برگ موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۲۰. تحفه الخاقان (دوائر العلوم و جداول الرقوم)

میرزا محمد اخباری در آغاز این کتاب می نویسد: «الموسومه بتحفه الخاقان مرتبه العنوان الملقبه بدوائر العلوم و جداول الرقوم»

در واقع وی دانش های مختلف را همراه با جداول و نقشه و اشکال هندسی، جمع آوری و مانند یک دایرهالمعارف کوچک، تنظیم کرده است. این دانش ها عبارت اند از: اسطرلاب، علم حروف، علم الاسما و برخی علوم غریبه ی دیگر.

او کتاب را به «فتحعلی شاه» اهدا نموده است. اما نام پادشاه در کتاب ذکر نشده است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آیت الله العظمی مرعشی نجفی (ره)» به شماره ۵۲۷۵ در ۵۲ برگ موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی ملی ملک تهران»به شماره ۳۶۲۷ در ۴۲ برگ، کتابت سده ۱۳ه-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مجلس شورای اسلامی» به شماره ۱/۷۰۶۷ در ۵۱ برگ موجود است.

۳ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی ملی جمهوری اسلامی ایران» به شماره ۷۳۰/ع در ۴۹ برگ، کتابت سال ۱۲۸۱ه-.ق.، شماره ۱۵۷۵/ع در ۸۴ برگ، کتابت سده ۱۳ه-.ق. و شماره ۱۸۱۲/ف در ۴۲ برگ، کتابت سده ۱۳ه-.ق. موجود است.

فهرست نسخه های خطی کتابخانه ی ملی، مولف دو نسخه از سه نسخه ی فوق را اشتباه نوشته و زبان یکی از آنها را فارسی ثبت کرده است.

نسخه های چاپی:

کتاب تحفه الخاقان همراه با «نسبنامه» حضرت محمد (ص) تحت عنوان «شجره النبویه المحمدیه» به سال ۱۴۰۲ه-.ق. در «قم»، توسط انتشارات «ارومیه»، در ۱۰۸ صفحه رحلی چاپ شده است.

۲۱. تحفه الدراویش (تحفه الدرویش)

مجموعه دعاها و استعاذات در چهل دو باب یا تجربه است که میرزا محمد اخباری مدعی است آنها تجربه شده و مفید هستند.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آستانه مقدسه حضرت فاطمه معصومه (س)» به شماره ۶/۵۳۱ در ۸۲ برگ، کتابت سال ۱۲۷۰ه-.ق. با عنوان «تحفه الدراویش» موجود است. آخر این نسخه افتادگی دارد.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی ملی فارس» به شماره ۸/۲۱/۲۹۷ در ۶ برگ موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی راجه محمودآباد لکهنو» به شماره ۲۰۱۶ در ۲۰ صفحه، کتابت سال ۱۲۴۸ه-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی دایرهالمعارف بزرگ اسلامی تهران» به شماره ۵/۶۶۸۲۴ در ۱۵۱ برگ موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۲۲. تحفه لاریه

این اثر یک رساله فقهی و فتوایی مختصر است. مشخص نیست که اصل کتاب مختصر بوده یا کاتب زمان استنساخ، مواردی را حذف کرده است.

در هر حال احکام و فتواهای «اخباریان» در مسائل مربوط به طهارت، نماز، روزه و حج در این رساله آمده است.

نسخه های خطی:

۲ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آیت الله العظمی مرعشی نجفی (ره)» به شماره ۱۷۵۶ در ۲۷۷ برگ، کتابت سال ۱۲۲۴ه-.ق. و شماره ۱۳۶۹۱ در ۲۶۰ برگ موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مجلس شورای اسلامی» به شماره ۴۴۶۴ در ۱۱۴ برگ، کتابت سال ۱۲۲۱ه-.ق. موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۲۳. تسلیه القلوب الخزینه الجاری مجری الکشکول و السفینه

گویا اثری است بسیار مفصل و مبسوط در ۱۰ یا ۱۲ جلد که میرزا محمد اخباری احادیث، اخبار، مسائل تفسیری و خیلی از مطالب دیگر را از منابع مختلف انتخاب و جمع آوری کرده است.

او پس از نقل هر مطلبی، مقداری مطالب نیز از خودش بر آن افزوده و به شیوه ی «اخباریان» سخن گفته است.

هم چنین در جای جای کتاب، فرصت را از دست نداده و به فقهای اصولی می تازد.

نسخه های خطی:

۲ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آیت الله العظمی مرعشی نجفی (ره)» به شماره ۶۷۲۹ در ۲۶۵ برگ، جلد دوم و شماره ۷/۱۲۸۲۱ در ۲۲ برگ موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مجلس شورای اسلامی» به شماره ۷۱۶۷ در ۲۵۹ برگ، کتابت سال ۱۲۵۰ه-.ق. موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۲۴. تقسیم العلماء الی المصوبه و المخطئه

رساله ی مختصری است در تقسیم علما به «مصوبه» (کسانی که حکم شرعی را درست تشخیص داده اند) و

«مخطئه» (کسانی که در تشخیص حکم شرعی اشتباه کرده اند) که ظاهراً توسط کسی از یک رساله ی مفصل مولف انتخاب شده است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آیت الله العظمی مرعشی نجفی (ره)» به شماره ۳/۱۲۰۴۰ در ۳ برگ موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۲۵. تقویم الرجال

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی به دست نیامد.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۲۶. توجیه و تفسیر بعض روایات اعتقادی و اخلاقی از بحارالانوار و...

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مدرسه ی آخوند همدان» به شماره ۳۸/۶۴۶ موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۲۷. الجواهر النفیسه

این اثر را «محمدابراهیم بن محمدعلی طبسی خراسانی» با عنوان «تحفه ی محمدیه» به فارسی ترجمه کرده است. لیکن از خود کتاب خبری به دست نیامد.

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی به دست نیامد.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۲۸. الحجر الملقم

میرزا محمد اخباری در این اثر به تاریخچه اجتهاد و شیوه ی کشف از حکم شرعی پرداخته است. او سعی کرده استنباط احکام شرعی را فقط از طریق اخبار و احادیث که شیوه ی «اخباریان» است، اثبات نماید.

وی برای ادعای خود مبنی بر ابطال اجتهاد ۱۲ دلیل عقلی و نقلی آورده است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آستان قدس رضوی (ع)» به شماره ۸۶۵۷ در ۶ برگ موجود است.

۱ نسخه ی دیگر که از مخطوطات مرحوم فاضل خوانساری بود، توسط مقام معظم رهبری به آستان قدس رضوی (ع) اهدا گردیده و به شماره ۱/۱۱۱۱ موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آیت الله العظمی مرعشی نجفی (ره)» به شماره ۷۱۵۶ در مجموعه ۲۷۷ برگ، کتابت سال ۱۲۲۴ه-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مجلس شورای اسلامی» به شماره ۵/۲۷۹۷ در ۱۹۹ برگ موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۲۹. حرز الحواس من وسواس الخناس

این اثر در پاسخ به پرسش شخصی به نام «سید محمدرضا بن سید شبر» است در خصوص مسئله طینت و اختیار و جبر و نیز در تفاوت مجتهد و اخباری، که میرزا محمد اخباری سی و نه تفاوت میان اخباری و مجتهد نقل می کند.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آستان قدس رضوی (ع)» به

شماره ۵/۲۸۱۵ در ۱۷۸ برگ، کتابت سده ۱۲ه-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آستان حضرت احمد بن موسی (شاه چراغ)» «شیراز» به شماره ۲/۵۰۹ در ۲۲ برگ، کتابت سال ۱۲۱۱ه-.ق. موجود است.

۲ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آیت الله العظمی مرعشی نجفی (ره)» به شماره ۶۶۲۳ در ۹۲ برگ، کتابت سال ۱۲۳۲ه-.ق. و شماره ۱۰۰۱۷ در ۱۷۳ برگ، کتابت سال ۱۲۷۵ه-.ق. موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۳۰. حرمه التنباك و القهوه

مولف به شیوه ی «اخباریان» حکم به حرمت استعمال تنباکو و قهوه داده و مجموعه ای از روایات و احادیث را نقل و برای منظور خود معنا و تفسیر کرده است.

وی این رساله را به درخواست شخصی به نام «حاجی محمدجعفر» نگاشته است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آیت الله العظمی مرعشی نجفی (ره)» به شماره ۵۶۶۳ در ۸ برگ، کتابت سال ۱۲۴۸ه-.ق. موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۳۱. حسن الاتفاق فی تحقیق الصداق

میرزا محمد اخباری تعدادی حدیث در خصوص صداق و کابین زنان از ائمه (ع) و رسول خدا (ص) نقل کرده و سپس با عبارت «اقول» نظر خود را افزوده است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آیت الله العظمی مرعشی نجفی (ره)» به شماره ۶/۱۲۸۲۱ در ۱۳ برگ موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۳۲. حقیقه الاعیان فی معرفه الانسان (حقیقه الانسان)

چنانچه از نام کتاب مشخص می گردد، موضوع آن در شناخت انسان و تاریخ تالیفش سال ۱۲۲۴ه-.ق. است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مدرسه ی آخوند همدان» به شماره ۱/۲۴۹۹ موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۳۳. حقیقه الشهود فی معرفه المعبود

در «مکارم الآثار» این کتاب نیز به میرزا محمد اخباری نسبت داده شده است.

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی به دست نیامد.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۳۴. حکمه العارفین

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مجلس شورای اسلامی» به شماره ۱۴۱۳ (۱۲۴۱) در مجموعه ۸۹۰ صفحه موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۳۵. الدر الفرید و معراج التوحید

«آقابزرگ» به نقلی از حفید میرزا محمد اخباری، یعنی «میرزا محمدتقی»، این اثر را از آثار مولف شمرده است.

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی به دست نیامد.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۳۶. الدمدمه الکبری

در رد «زنادقه صغری» است. منظور وی از زنادقه ی صغری، فقهای اصولی است.

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی به دست نیامد.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۳۷. دوایر العلوم و جداول الرسوم

پیش تر این اثر را تحت عنوان «تحفه الخاقان» شناساندیم.

۳۸. دیوان شعر عربی

میرزا محمد اخباری اشعار زیادی به زبان عربی سروده است. لیکن گزارشی از دیوان عربی وی به دست نیامد. فقط در «مکارم الآثار» دو دیوان برای وی گزارش شده است.

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی به دست نیامد.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۳۹. دیوان شعر فارسی

یک نسخه از دیوان فارسی میرزا محمد اخباری در کتابخانه ی مجلس گزارش شده است که در ذیل معرفی می گردد.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مجلس شورای اسلامی» به شماره ۱۳۶۴۸ در ۷۵ برگ، با عنوان «دیوان سیل اخباری» موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۴۰. ذخیره الالباب الی کل علم فیه باب

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی به دست نیامد.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۴۱. ذخیره الالباب و بغیه الاصحاب

در این اثر نیز مانند اثر دیگرش با عنوان «دوائر العلوم» دانش های مختلف را گردآورده و جدول هایی بر آن افزوده است.

کتاب در ۲۳ باب است. باب اول درباره ی حروف و باب آخر آن در فقه است.

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی به دست نیامد.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۴۲. رجال

گویا رجال را از منظر «اخباریان» مورد بحث قرار داده است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مدرسه ی آخوند همدان» به شماره ۱۲۴۱۶ موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۴۳. رجل جراد

ظاهراً در علوم غریبه است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی دایرهالمعارف بزرگ اسلامی» به شماره ۴/۶۶۸۲۴ در ۱۵۱ برگ موجود است.

۱ نسخه ی دیگر نیز در همان کتابخانه ی شاید به شماره (۴) ۱۴۲ موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۴۴. رد عقاید الصوفیه

در این رساله عقاید صوفیه را نقد و رد کرده است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مرکزی دانشگاه تهران» به شماره ۱/۲۸۴۲ موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۴۵. الرد علی البادری

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی به دست نیامد.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۴۶. رد منع از شهادت به ولایت

گویا شخصی که شهادت به ولایت را جایز نمی دانسته است، نامه ای می نویسد. این نامه توسط «فتحعلی شاه» به میرزا محمد اخباری فرستاده می شود تا پاسخ او را بدهد. وی در چهارده فصل پاسخ این مسئله را داده است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آستان قدس رضوی (ع)» به شماره ۲۱/۲۸۱۵ در ۱۷۸ برگ، کتابت سده ۱۲ه-.ق. موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۴۷. رد وحدت وجود

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی به دست نیامد.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۴۸. رساله البرهان

شاید همان رساله «البرهان فی التکلیف و البیان» باشد و شاید هم یک رساله ی دیگر از میرزا محمد اخباری است.

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی به دست نیامد.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۴۹. رساله فی شهر رمضان لاینقض عن ثلثین یوماً

مولف در این رساله سعی دارد اثبات کند که ماه رمضان از ۳۰ روز کمتر نمی شود. او برای اثبات مدعای خود از «شیخ صدوق» و دیگران نقل می کند.

ظاهراً از کتاب «هدایه الابرار» «شیخ حسین بن شهاب الدین عاملی» نقل می کند.

نسخه های خطی:

۱ نسـخه ی خطی در «کتابخانه ی آسـتان قدس رضوی (ع)» به شماره ۱۳/۲۸۱۵ در مجموعه ۱۷۸ برگ، کتابت سده ۱۲ه‍-.ق. موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۵۰. رساله فی العقائد

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی به دست نیامد.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۵۱. رساله فی الفقه

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی به دست نیامد.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۵۲. رساله اعتذار

مرحوم معلم حبیب آبادی، به نقل از «روضات الجنات» این کتاب را در شمار کتاب های میرزا محمد اخباری آورده است.

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی به دست نیامد.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۵۳. رساله در رد اعتراض هایی که به رساله «برهانیه» گرفته اند.

مولف در این رساله به ایراداتی که بر «رساله برهانیه ی» وی گرفته اند پاسخ داده است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آستان حضرت احمد بن موسی (ع) (شاه چراغ)» «شیراز» به شماره ۳/۵۰۹ در ۸ برگ، کتابت سال ۱۲۱۲ه‍–.ق. موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۵۴. رساله شهادت بر ولایت در اذان

این رساله در پاسخ به پرسش فتحعلی شاه نگاشته شده است. شاه از میرزا محمد اخباری سوال کرده که آیا شهادت دادن بر ولایت در اذان جایز است یا نه؟

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی به دست نیامد.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۵۵. رساله

این رساله که نام آن مشخص نیست، همراه با دو رساله ی دیگر، در یک مجموعه نگهداری می شود. رساله نخست به زبان عربی است. محتوای آن اشعار عربی و گاهی فارسی و احادیث است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مجلس شورای اسلامی» به شماره ۱۳۴۲ (۱۲۴۱) در مجموعه ۸۹۰ صفحه ی رحلی موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۵۶. رساله

این رساله نیز بدون نام و به زبان فارسی است. محتوای آن نصایح و مواعظ است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مجلس شورای اسلامی» به شماره ۱۲۸۱ (۱۲۴۱) در مجموعه ۸۹۰ صفحه موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۵۷. رساله

رساله ی سوم در بیان تشابه و تناسب میان عوالم هستی و نشات وجود است. وی برای بیان مطالب خود از آیات و احادیث بهره برده است.

هم چنین شرح مفصلی درباره ی مراتب تجلیات وجود و ظهورات ولایت کبری است.

این رساله نیز همراه دو رساله ی قبلی است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مجلس شورای اسلامی» به شماره ۱۴۳۰ (۱۲۴۱) در مجموعه ۸۹۰ صفحه موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۵۸. الزلفی

درباره ی اسمای حسنی است.

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی به دست نیامد.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۵۹. السلطان المبین لمعرفه دعاه الدین

این رساله در بیان حدود دین اسلام و مذهب حق «شیعه» دوازده امامی است. مولف دین واقعی را فقط در احادیث و اخبار ائمه ی اطهار (ع) از طریق «اخباریان» می داند و شیوه مجتهدان را باطل و گمراه کننده معرفی می کند.

در واقع رد طریق «اصولیه» و اثبات طریق «اخباریان» است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آیت الله العظمی مرعشی نجفی (ره)» به شماره ۶۶۲۳ در ۹۲ برگ، کتابت سال ۱۲۳۲ه-.ق. موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۶۰. سوی الصراط البرزخ بین التفریط و الافراط فی مساله الاحتیاط

مباحثی است در مسائل مورد شک و تردید که وی شیوه ی احتیاط را صحیح و موجب نجات می داند.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مدرسه ی آخوند همدان» به شماره ۲/۴۸۱۶ موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۶۱. سیف الله المسلول علی محرفی دین الرسول

این اثر در واقع پاسخ و رد بر کتاب «تحفه اثنی عشری» «مولوی عبدالعزیز دهلوی» است.

وی مطالب را به صورت متن و شرح آورده و ادله و ادعاهای برهانی او را پاسخ برهانی داده و ادله و ادعاهای اقناعی را پاسخ اقناعی داده است. کتاب به زبان فارسی است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آیت الله العظمی مرعشی نجفی (ره)» به شماره ۸۶۷۸ در ۲۵۲ برگ موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۶۲. السیف البتار لقطع وتین الفجار

رساله مختصری در اصول فقه به شیوه ی «اخباریان» و به زبان عربی است.

متاسفانه منظور میرزا محمد اخباری از فجار، فقهای اصولی است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آستان قدس رضوی (ع)» به شماره ۸۷۲۹ در ۴ برگ موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۶۳. شرح حدیث حسین منی و انا من حسین (ع)

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی به دست نیامد.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۶۴. شرح کتابی در اصول فقه و فقه

گویا نامه ای است که در اصول فقه و فقه مطالبی را مطرح ساخته و میرزا محمد اخباری به آن نامه با عناوین «قوله» پاسخ گفته است.

متن در حاشیه و شرح یا پاسخ در جای متن کتاب آمده و هردو به زبان فارسی است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آستان قدس رضوی (ع)» به شماره ۱۷/۲۸۱۵ در مجموعه ۱۷۸ برگ، کتابت سده ۱۲ه-.ق. موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۶۵. الشعره الناریه در جواب مسائل لاریه

«آقابزرگ» احتمال داده که شاید این اثر همان «الشعله الناریه» باشد که نوه ی میرزا محمد اخباری از آن خبر داده است.

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی به دست نیامد.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۶۶. الشعله الناریه

گویا «میرزا محمدتقی اخباری» نوه ی میرزا محمد اخباری این رساله را نیز از آثار وی برشمرده است.

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی به دست نیامد.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۶۷. شمس الحقیقه

این رساله به زبان عربی و در بیان طریقه ی «اخباریان» است. سال تالیف آن ۱۲۲۴ه‍.-ق. است.

آغاز آن چنین است:

«بسمله. الحمدلله و سلام علی عباده الذین اصطفی، اما بعد فهذه شمس الحقیقه لمن سلك الطریقه... شمس اللطیفه الانسانیه المعبر عنها بالروح...»

انجام:

«فهو الاول بحکم الوجود و الآخر بحکم الشهود الظاهر بالحدود الباطن فی الموجود لاتنقص و لایزید. انه حمید مجید...»

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مجلس شورای اسلامی» به شماره ۴۲۹۶ کتابت سال ۱۲۲۹ه‍.-ق. موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

ص:۵۶۰

۶۸. الشهاب الثاقب و النجم العاقب

شرح و گفتاری است به زبان فارسی در بیان لزوم بازگشت به اخبار و استنباط احکام شرعی از احادیث نبوی (ص) و ائمه (ع).

وی رجوع به مجتهدان را باطل و احکام از طریق «اصولیان» را ظن و مردود دانسته است.

اخبار و احادیث فراونی را برای اثبات ادعای خود آورده و سعی در رد فقهای اصولی کرده است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آیت الله العظمی مرعشی نجفی (ره)» به شماره ۸۹۶۲ در ۹۸ برگ موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۶۹. الصارم البتار لقد الفجار و قط الاشرار

در «مکارم الآثار» این کتاب سه جلد معرفی شده و سپس به نقل از «آقابزرگ» آن را در شش جلد دانسته است.

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی به دست نیامد.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۷۰. صحیفه الصفا فی ذکر اهل الاجتباء و الاصطفاء

این اثر به زبان عربی، در مباحث رجالی و در دو جلد است. جلد اول در علم درایه و جلد دوم علم رجال و اسامی، کنی و القاب است.

جلد اول به سال ۱۲۰۸ه-.ق. پایان یافته است. جلد دوم در شاه عبدالعظیم (ع) به سال ۱۲۲۵ه-.ق. پایان یافته است.

نسخه های خطی:

۲ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آستان قدس رضوی (ع)» به شماره ۶۹۲۲ در ۳۴۹ برگ، کتابت سال ۱۲۲۸ه‍.ق. و شماره ۶۹۲۳ در ۱۳۶ برگ موجود است.

۴ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مجلس شورای اسلامی» به شماره ۲/۲۷۳۷ در ۲۸۷ برگ، کتابت سال ۱۲۴۱ه‍.ق.، شماره ۷۰۳۹ در ۳۶۷ برگ، کتابت سال ۱۲۶۷ه‍.ق.، شماره ۲۸۲۹ در ۳۵۰ برگ و شماره ۲/۳۳۲۷ در ۲۸۸ برگ، کتابت سال ۱۲۴۱ه‍.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آیت الله العظمی مرعشی نجفی (ره)» به شماره ۸۴۴۰ در ۲۲۳ برگ، کتابت سال ۱۳۹۵ه‍.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مدرسه ی عالی شهید مطهری (سپهسالار)» به شماره ۲۶۷۸ در ۳۰۳ برگ موجود است.

۲ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی ملی ملک تهران» به شماره ۴۰۳۳ در ۱۲۳ برگ، کتابت سال ۱۲۲۴ه‍.ق. و شماره ۲/۳۴۹۴ در ۳۰۸ برگ، کتابت سده ۱۳ه‍.ق. موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۷۱. صورت التوقف و الاحتیاط عند الاشتباه فی الاحکام

میرزا محمد اخباری در این رساله شانزده صورت از موارد توقف و احتیاط را به زبان عربی بیان کرده است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آستان قدس رضوی (ع)» به شماره ۹/۲۸۱۵ در مجموعه ۱۷۸ برگ، کتابت سده ۱۲ه‍.ق. موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۷۲. الصیحه بالحق علی من الحد و تزندق

«آقابزرگ» به نقل از کتاب «الفوائد الشیرازیه» اثر شاگرد میرزا محمد اخباری، به نام «میرزا فتحعلی»، می فرماید: این اثر در رد کتاب «الحق المبین» «کاشف الغطا» است.

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی به دست نیامد.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۷۳. ضیاء المتقین فی معارف الدین

رساله ای است مختصر در معارف دین و اصول فقه به شیوه ی «اخباریان» و رد سایر طرق و فرقه ها خصوصاً طریق «اصولیه». این رساله به زبان عربی است.

وی این رساله را در سال ۱۲۲۸ه-.ق. در «کاظمین» و به نام نواده ی عمویش «احمد بن زین العابدین» نوشته است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آستان قدس رضوی (ع)» به شماره ۳۰۲۰ در ۵۴ برگ موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۷۴. الطهر الفاصل بین الحق و الباطل

این اثر با عنوان صحیح «المطمر الفاصل...) خواهد آمد.

۷۵. عبره الناظرین

ظاهراً مراسلات و نامه ها و مناظراتی است که میان میرزا محمد اخباری و «شیخ احمد احسائی» واقع شده است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مجلس شورای اسلامی» به شماره ۱/۳۸۹ در ۱۴۹ برگ، کتابت سده ۱۳ه‍-.ق. موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۷۶. غمزه البرهان لنبهه الوسنان

کتابی است در اصول فقه اخباری و موارد تناقض احکام و ادله و تباین میان حکم منصوص و ... به زبان عربی که ظاهراً شخصی درباره ی آنها سوال کرده است.

شیخ «احمد احسائی» بر این کتاب ردیه نگاشته است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی دانشکدهی الاهیات و معارف اسلامی دانشگاه تهران» به شماره ۲/۱۵۹ در مجموعه ۱۵۴ برگ، کتابت سال ۱۲۴۷ه‍-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مجلس شورای اسلامی» به شماره ۲/۳۸۹ در ۱۴۹ برگ، کتابت سده ۱۳ه‍-.ق. موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۷۷. فتح الباب الی الحق و الصواب

این رساله به زبان عربی و در رد فقهای اصولی، خصوصا در رد مبحث «انسداد باب علم» است.

وی این رساله را به خواهش یکی از شاگردانش به نام «میرزا عبدالحسین» در سال ۱۲۱۰ه‍-.ق. نگاشته است.

میرزا محمد اخباری در پایان این کتاب اجازه روایت به شاگردش «میرزا عبدالحسین» از این کتاب و سایر مرویاتش داده است.

ص:۵۶۲

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آستان قدس رضوی (ع)» به شماره ۸۷۲۸ در ۱۰۲ برگ، کتابت سال ۱۲۱۰ ه-.ق. موجود است.

۴ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آیت الله العظمی مرعشی نجفی (ره)» به شماره ۶۲۹۷ در ۸۵ برگ، کتابت سال ۱۲۲۱ه-.ق.، شماره ۱/۱۱۲۵۳ در ۱۰۹ برگ، کتابت سده ۱۳ه-.ق.، شماره ۳۶۸۲ ۱۵۹ برگ، کتابت سال ۱۲۱۱ه-.ق. و شماره ۳/۱۲۸۲۱ در ۶۱ برگ، کتابت سال ۱۲۲۵ه-.ق. موجود است.

۲ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مجلس شورای اسلامی» به شماره ۵/۳۸۹ در ۱۴۹ برگ، کتابت سده ۱۳ه-.ق. و شماره ۲/۲۷۹۷ در ۱۹۹ برگ موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی ملی ملک تهران» به شماره ۲/۲۸۵۸ در ۸۴ برگ، کتابت سال ۱۲۱۰ه-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی دانشکدهی الاهیات و معارف اسلامی» به شماره ۱۹۶ در ۱۲۲ برگ، کتابت سده ۱۱ه-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی نیز در «کتابخانه ی آیت الله سید محمدعلی روضاتی» در «اصفهان» موجود است.

نسخه های چاپی:

این کتاب به اهتمام «جمال الدین میرزا احمد اخباری»، سال ۱۳۴۲ش. چاپ و منتشر شده است.

۷۸. فصل الخطاب فی نقض مقاله ابن عبدالوهاب

ظاهراً ادعاها و ادله ی «محمد بن عبدالوهاب»، بنیان گذار فرقه ی «وهابیان»، را نقض و رد کرده است.

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی به دست نیامد.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۷۹. فلاح المومن و صلاح الامین (سلاح المومن و اصلاح المهیمن)

این رساله در تحقیق و بررسی سند دعای «الحرز الیمانی» معروف به دعای «سیقی» است.

مولف آن را به نام «سید محمودخان بن میرزا معصوم خان طباطبایی» تالیف کرده است.

کتاب در ۵ فصل و یک خاتمه تنظیم شده است. سال پایان آن ۱۲۲۷ه-.ق. است.

نسخه های خطی:

به گزارش «آقابزرگ» ۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی شوشتری ها» در «نجف اشرف» موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۸۰. قبسه العجول و منیه الفحول (منبهه الفحول)

ترجمه ی نامه ای است که از علما و مردم «کربلا» به میرزا محمد اخباری نوشته اند.

نامه و پاسخ آن به صورت «اصل و شرح» نگارش یافته و محتوای آن مجادله و مناظره در شیوه ی استنباط اصولی و اخباری است.

میرزا محمد اخباری شیوه ی مجتهدان اصولی را مردود و باطل اعلام کرده و شیوه ی اخباری را پیشنهاد می دهد.

منابع، نویسنده ی «نامه از کربلا» را مرحوم «سید بحرالعلوم» معرفی کرده اند.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آستان قدس رضوی (ع)» به شماره ۳۰۱۸ در ۲۹ برگ موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آیت الله العظمی مرعشی نجفی (ره)» به شماره ۷۱۵۶ در مجموعه ۲۷۷ برگ، کتابت سال ۱۲۲۴ه-.ق. موجود است.

۲ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مدرسه ی آخوند همدان» به شماره ۸/۵۰۴ و ۱۰/۵۰۴ کتابت سال ۱۲۲۲ ه-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مدرسه ی امام عصر (عج) شیراز» به شماره ۳/۳۷۴ کتابت سال ۱۲۴۲ه-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی ملی فارس» به شماره ۲۱/۲۹۷- ابن-ف۴ در ۱۸ برگ، کتابت سال ۱۲۱۵ه-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی وزیری یزد» به شماره ۱۸/۲۰۳۷ در مجموعه ۲۱۵ برگ، کتابت سال ۱۲۳۹ه-.ق. موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۸۱. القسوره

اعتراض هایی است بر مجتهدان و فقهای اصولی که آن را به «میرزای قمی» فرستاده و او نیز بدان پاسخ داده است. میرزا محمد اخباری مجدداً به پاسخ «میرزای قمی» پاسخ نگاشته است.

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی به دست نیامد.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۸۲. القصص فی رویه صاحب الزمان (عج)

مجموعه داستان هایی است که امام زمان (عج) را یا در خواب و یا در بیداری دیده اند.

در آغاز رساله صورت خط «شیخ موسی بحرانی» و سپس رساله «حسن بن محمد نامی» موجود است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آستان قدس رضوی (ع)» به شماره ۲۳/۲۸۱۵ در مجموعه ۱۷۸ برگ، کتابت سده ۱۲ه-.ق. موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۸۳. قصیده صلواتیه

قصیده ای است به زبان عربی که با صلوات بر محمد و آل محمد صلی الله علیه و آله همراه است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مجلس شورای اسلامی» به شماره ۲/۳۳۶۸ در ۴۹۹ صفحه، کتابت سال ۱۲۱۲ه-.ق. موجود است.

۲ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آیت الله العظمی مرعشی نجفی (ره)» وجود دارد که مولف آنها ناشناخته است.

این دو قصیده با سلام و صلوات بر محمد و آل محمد همراه و به زبان فارسی است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۸۴. قلع الاساس فی نقض اساس الاصول (معاول العقول فی قلع اساس الاصول)

همان گونه که از نام کتاب آشکار است، میرزا محمد اخباری با تندی ادله ای را برای رد فقهای اصولی آورده و به

زعم خود اساس آنها را برکنده است.

گویا وی با نوشتن این اثر، کتاب «اساس الاصول» متعلق به «سید دلدارعلی بن محمدمعین حسینی نصیرآبادی هندی» متوفای ۱۲۳۵ه-.ق. از علمای بزرگ «شیعه» در «هند»، را نقض و رد کرده است. در متن کتاب به «شیخ جعفر کاشف الغطا نجفی»، بی ادبی و بی حرمتی تندی کرده است.

شاگردان «سید دلدار علی هندی»، کتابی با نام «مطارق الحق و الیقین» در رد کتاب میرزا محمد اخباری و ادعای وی نگاشته اند.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آستان قدس رضوی (ع)» به شماره ۷۰۵۰ در ۳۷۶ برگ، کتابت سال ۱۲۵۴ ه-.ق. موجود است.

۳ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آیت الله العظمی مرعشی نجفی (ره)» به شماره ۲۶۹۸ در ۳۱۷ برگ، شماره ۱۲۴۹۷ در ۳۴۶ برگ و شماره ۹/۱۱۰۰۴ در ۱۱ برگ، کتابت سده ۱۳ه-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مدرسه ی آخوند همدان» به شماره ۴۵۴۱ کتابت سال ۱۲۵۱ه-.ق. موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۸۵. الکتاب المبین فی اثبات امامه الطاهرین(ع)

در این رساله با استفاده از آیات و روایات و ادله ی عقلی، به اثبات امامت ائمه ی اطهار علیهم السلام پرداخته است. کتاب شامل بیست و هفت هزار بیت است.

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی به دست نیامد.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۸۶. الکتاب المبین و النهج المستبین

این رساله در فضایل بنی هاشم، ائمه ی اطهار (ع) و پاره ای از مطالب مربوط به فقهای سبعه و امامان چهارگانه «اهل سنت» و «عشره ی مبشره» است. بیشتر روایات این رساله از طریق «اهل سنت» است و کمتر از آثار «شیعه» استفاده شده است.

نسخه های خطی:

۲ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آیت الله العظمی مرعشی نجفی (ره)» به شماره ۱۸۷۵ در ۲۷۰ برگ و شماره ۳۲۸۷ در ۱۶۴ برگ موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۸۷. کتاب معین

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی به دست نیامد.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۸۸. کشف القناع عن عور (من عود) الاجماع

مباحثی در رد و نقض پیرامون اجماع و حجیت آن است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مدرسه ی آخوند همدان» به شماره ۳۳/۶۴۶ موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۸۹. کلیات الرجال

مطالبی است در پیرامون علم رجال و آنچه از دیدگاه یک

اخباری صحیح و درست است.

«آقابزرگ» این کتاب را غیر از کتاب «الرجال» وی و غیر از کتاب «تقویم الرجال» میرزا محمد اخباری دانسته است.

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی به دست نیامد.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۹۰. کوثر الاسرار

در شرح «مشکلات الاخبار» است.

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی به دست نیامد.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۹۱. الکوکب (الکواکب) الدری فی معرفه الهادی المهدی (ع)

در پیرامون شناخت امام مهدی (ع) و به زبان عربی است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مجلس شورای اسلامی» به شماره ۱۷/۱۳۵۶۹ در ۱۲۸ برگ موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۹۲. گفتاری درباره ی مجتهد و اخباری

ایضاً در رد گفتار مجتهدان اصولی و تندی علیه بزرگان علمای «شیعه»، به زبان عربی است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مجلس شورای اسلامی» به شماره ۲۶/۱۹۱۶ در ۴۵۳ صفحه موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۹۳. مثنوی مثلث الاسماء الحسنی

«دایرهالمعارف بزرگ اسلامی»، زبان این مثنوی را، فارسی معرفی کرده است. این مقاله، آن را همراه با کتاب «ومضه النور»، از آثار مولف، یک جا گزارش کرده است.

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی به دست نیامد.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۹۴. مجالی الانوار

به نوشته ی «معلم حبیب آبادی»، در مبدأ و معاد است. میرزا محمد اخباری این اثر را به تاریخ ۱۲۲۰ه-.ق. پایان برده است.

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی به دست نیامد.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۹۵. مجالی المجالی

گویا شرح یا حاشیه بر اثر دیگر مولف به نام «مجالی الانوار» است.

در «دایرهالمعـارف بزرگ اسـلامی» به نقل از «مکارم الآثار»، این اثر را رد بر «ملا علی نوری» دانسـته و تاریـخ تالیفش را سال ۱۲۲۱ه-.ق. ثبت کرده است.

گویا یکی از شاگردانش به نام «میرزا محمدابراهیم بن علی طبسی» آن را به فارسی ترجمه کرده و «مرآت آگاهی» یا «آیینه ی شاهی» نامیده است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آستان قدس رضوی (ع)» به شماره ۶/۲۸۱۵ در مجموعه ۱۷۸ برگ، کتابت سده ۱۲ه-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مجلس شورای اسلامی» به شماره ۴۲۹۶ کتابت سال ۱۲۲۹ه-.ق. موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۹۶. محاکمه بین البرهان و الوجدان

گفتار مختصری است در اینکه آیا آنچه به برهان و استدلال به دست می آید ارجح است یا آنچه با وجدان به دست می آید؟

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آیت الله العظمی مرعشی نجفی (ره)» به شماره ۳۶۸۲ در مجموعه ۱۵۹ برگ، کتابت سال ۱۲۱۲ه-.ق. موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۹۷. مصادر الانوار فی تحقیق الاجتهاد و الاخبار

مباحث تکراری علیه مجتهدان و اینکه شیوه ی فقهای اصولی باطل است.

وی به زعم خود استدلال کرده و استنباط احکام شرعی از اخبار را شیوه ی صحیح دانسته است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آستان قدس رضوی (ع)» به شماره ۶۹۸۳ در ۱۵۴ برگ، کتابت سال ۱۲۸۳ ه-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مدرسه ی عالی شهید مطهری (سپهسالار)» به شماره ۲۵۴۵ موجود است.

۶ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آیت الله العظمی مرعشی نجفی (ره)» به شماره ۳۶۸۲ در ۱۵۹ برگ، کتابت سال ۱۲۱۰ه-.ق.، شماره ۳۹۴۱ در ۱۱۲ برگ، شماره ۱۲۹۵۱ در ۹۵ برگ، شماره ۱/۳۳۶۸ در ۴۹۹ صفحه، کتابت سال ۱۲۱۲ه-.ق.، شماره ۸/۱۱۰۰۳ در ۲۱ برگ، کتابت سده ۱۳ه-.ق. و شماره ۲/۱۲۸۲۱ در ۹۶ برگ، کتابت سال ۱۲۲۵ه-.ق. موجود است.

نسخه های چاپی:

این کتاب به سال ۱۳۴۱ه-.ق. در «بغداد» و به سال ۱۳۴۲ه-.ق. در «نجف اشرف» چاپ شد.

۹۸. المطمر الفاصل بین الحق و الباطل

شصت و سه خصیصه ی اعتقادی و فقهی را به شیوه ی «اخباریان» تشریح و توضیح داده است. و شیوه ی خودش یعنی «اخباریان» را حق دانسته و غیر آن را باطل اعلام کرده است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آیت الله العظمی مرعشی نجفی (ره)» به شماره ۷۱۵۶ در مجموعه ۲۷۷ برگ، کتابت سال ۱۲۲۴ه-.ق. موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۹۹. معاول العقول لقلع اساس الاصول

پیش تر با عنوان «قلع اساس الاصول» شناساندیم.

۱۰۰. معراج التوحید و الدر الفرید

در بیان اسمای صفات و صحت حمل و اطلاق آنها بر ذات الاهی که با استناد به اخبار و احادیث نوشته است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آستان قدس رضوی (ع)» به شماره ۱۴/۲۸۱۵ در مجموعه ۱۷۸ برگ، کتابت سده ۱۲ه-.ق. موجود است.

۲ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آیت الله العظمی مرعشی نجفی (ره)» به شماره ۳۱۱۱ در ۸۹ برگ و شماره ۹۲۳۸ در ۲۰۶ برگ، کتابت سال ۱۲۱۶ه-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مجلس شورای اسلامی» به شماره ۱۴۹۰ در مجموعه ۸۹۰ صفحه موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۱۰۱. معرفه الایمان و الاسلام

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی به دست نیامد.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۱۰۲. ملخص منازل الاحباب و منازه الالباب

گویا منتخبی است از کتاب «منازل الاحباب» «محمود بن زین الدین سلیمان جبلی» که از ادبای و ارباب ذوق بوده است.

این مجموعه مشتمل است بر سخنان، قطعات، اشعار و مطالب شورانگیز از عشاق و دل شدگان در راه حق و ذات باری تعالی.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مجلس شورای اسلامی» ۱۶۷۵ (۱۲۴۱) در مجموعه ۸۹۰ صفحه موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۱۰۳. منتخب هدایه الابرار

در فرق میان مجتهد و اخباری و تشخیص محل نزاع، مشتمل بر دو مبحث:

۱ در تشریح علل وجود اختلاف

۲ در نقل روش قدما از فقها

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مجلس شورای اسلامی» به شماره ۱۳۵۷ (۱۲۴۱) در مجموعه ۸۹۰ صفحه موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۱۰۴. منیه المرتاد فی ذکر نفاه الاجتهاد

رساله ای است در اثبات طریقه ی «اخباریان» و رد طریقه ی «اصولیان»، همراه با نظر و گفتار «اخباریان» دیگر علیه مجتهدان که با بد زبانی به توضیح و نظر آنان پرداخته و فقهای بزرگ «نجف اشرف» را مورد نکوهش قرار داده است.

مولف این اثر را «مجامع المقربین و ریاض المحدثین» لقب داده است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آستان قدس رضوی (ع)» به شماره ۷۴۰۳ در ۱۴۳ برگ موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آیت الله العظمی مرعشی نجفی (ره)» به شماره ۹۰۷۷ در ۲۲۸ برگ موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی ملی ملک تهران» به شماره ۱/۲۸۵۸ در ۸۴ برگ، کتابت سال ۱۲۲۵ه-.ق. موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

ص:۵۶۸

۱۰۵. موارد الرشاد

ایضاً مباحثی است در رد فقهای اصولی و تبلیغ طریقه ی اخباری.

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی به دست نیامد.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۱۰۶. میزان التمیز فی العلم العزیز (الحجه البالغه)

این کتاب که با عنوان «الحجه البالغه» نیز شناخته می شود، مباحثی از علم کلام و عرفان را در برمی گیرد. او سه موضع را مورد توجه قرار داده است. نخست معتقدات قلبی، دوم اقوال و گفتار زبانی و سوم افعال و و اعمال به ارکان.

کتاب در یک مقدمه، دوازده تمییز و یک خاتمه تنظیم گردیده است. زبان اثر فارسی با نثری شیوا و همراه با آیات، احادیث و اشعار و سخنان بزرگان است. اما تندی زبان اخباری همچنان در این اثر نیز قابل احساس است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آستان قدس رضوی (ع)» به شماره ۹۴۱ در ۱۲۰ برگ، کتابت سال ۱۳۱۰ ه-.ق. موجود است.

۲ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آیت الله العظمی مرعشی نجفی (ره)» به شماره ۷۲۷۹ در ۸۳ برگ، کتابت سال ۱۲۶۹ه-.ق. و شماره ۹۲۱۰ در ۱۳۹ برگ، کتابت سال ۱۲۲۵ه-.ق. موجود است.

۳ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مجلس شورای اسلامی» به شماره ۱/۵۵۰۴ در ۱۴۷ برگ، کتابت سده ۱۳ه-.ق.، شماره ۱/۲۸۳۴ در ۲۰۰ برگ و شماره ۳۷۹۵ در ۳۰۰ صفحه، کتابت سال ۱۲۸۰ه-.ق. موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۱۰۷. المیزان لمعرفه الفرقان

این رساله در پاسخ پرسش «شیخ عبدالله ابن شیخ مبارک بن علی بن حمیدان» است. وی در آن به ادله ی علمای اخباری در خصوص چگونگی قرائت تسبیحات اربعه اشاره دارد.

وی در این مبحث نیز ادله ی فقهای اصولی در حکم به اخفات را مردود دانسته و ادله ی «اخباریان» را معتبر شناخته و حکم به قرائت جهر داده است.

نسخه های خطی:

به گزارش «آقابزرگ» در «الذریعه»، ۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مولوی حسن یوسف» در «کربلا» موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۱۰۸. النباء العظیم

مرحوم «آقابزرگ» بدون توضیح در محتوا و موضوع، این اثر را در شمار آثار میرزا محمد اخباری آورده است.

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی به دست نیامد.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۱۰۹. نبذه النبذه

«آقابزرگ» به نقل از حفید وی میرزا محمدتقی اخباری، این اثر را از آثار «میرزا محمد اخباری» دانسته است.

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی به دست نیامد.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۱۱۰. نبراس العقول

«آقابزرگ» به نقل از «روضات الجنات»، این اثر را نیز به میرزا محمد اخباری نسبت داده است.

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی به دست نیامد.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۱۱۱. نتیجه الخلف فی ذکر السلف

بنا به گزارش «آقابزرگ»، میرزا محمد اخباری در کتابش «معاول العقول» از این اثر خود یاد کرده است.

نتیجه الخلف کتاب مفصلی است در مباحث رجالی که ظاهراً پنج مجلد است.

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی به دست نیامد.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۱۱۲. نجم الولایه لمن اراد الهدایه

در این اثر مباحث را بر اساس نجم، نجم، دسته بندی کرده و یک صد و سی و هفت نجم کوتاه، در بیان ادله ی اعتقادات «شیعه» و اصول دین آورده است.

مدعاها با احادیث و آیات قرآنی همراه و به شیوه ی «اخباریان» تنظیم شده است. وی اصرار دارد که مبانی دینی را فقط از احادیث باید گرفت.

نسخه های خطی:

۲ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آستان قدس رضوی (ع)» به شماره ۱/۲۸۱۵ در مجموعه ۱۷۸ برگ، کتابت سال ۱۲۳۶ه-.ق.

و شماره ۱۵/۲۸۱۵ در مجموعه ۱۷۸ برگ، کتابت سده ۱۲ه-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آیت الله العظمی مرعشی نجفی (ره)» به شماره ۱۰۰۱۷ در ۱۷۳ برگ، کتابت سال ۱۲۷۵ه-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آیت الله العظمی گلپایگانی (ره)» به شماره ۷/۲۲۱۷ در ۴۳ برگ موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مدرسه ی امام عصر (عج) شیراز» به شماره ۲/۳۷۴ کتابت سال ۱۲۴۲ه-.ق. موجود است.

۳ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مجلس شورای اسلامی» به شماره ۴۲۹۶ کتابت سده ۱۳ه-.ق.، شماره ۱۶/۱۳۵۶۹ در ۱۲۸ برگ و شماره ۴/۵۵۰۰ در ۱۹۱ برگ، کتابت سده ۱۳ه-.ق. موجود است.

در فهرست نسخه های خطی مجلس، نسخه ی اخیر (۴/۵۵۰۰) به اشتباه به «قاضی سعید قمی» نسبت داده شده است. در حالی که آغاز آن همانند دیگر نسخه های کتاب میرزا محمد اخباری است.

۲ نسخه ی خطی در «کتابخانه مدرسه ی فیضیه» «قم» به شماره ۱۱/۸۶۰ در ۶ برگ، که نسبت آن را به «شیخ احمد احسائی» داده و سپس احتمال داده اند که متعلق به میرزا محمد اخباری است و شماره ۲/۱۳۲۷ در ۴ برگ، بدون تشخیص مولف و ناشناخته، موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۱۱۳. نخبه اللاریه

مرحوم «آقابزرگ» می گوید: من قطعه ای از آن را مشاهده کرده ام. این اثر در اصول و فروع دین به شیوه ی «اخباریان» است.

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی به دست نیامد.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۱۱۴. نشر الاخوان فی مساله الغلیان

در بیان حکم استفاده از قلیان و تنباکو است. «اخباریان» تنباکو، قلیان و قهوه را حرام می دانند.

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی به دست نیامد.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۱۱۵. نفثه المصدور و قبسه الطور فی قطیعه الصدور

منظور میرزا محمد اخباری، احادیث قطعی الصدور از معصوم (ع) است. ظاهراً رد صوفیه نیز باشد.

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی به دست نیامد.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۱۱۶. النور المقذوف فی القلب المشعوف

مرحوم «آقابزرگ» این اثر را در زمره ی آثار میرزا محمد اخباری برشمرده است.

رساله به زبان عربی و در مسائل و حقایق ایمان است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی ملی فارس» به شماره ۵/۲۱/۲۹۷-مج در ۳۹ برگ، کتابت سال ۱۲۱۵ه-.ق. موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۱۱۷. وجیزه در اخبار و اصول عقلی

رساله ای است نسبتاً مبسوط به نثر فارسی روان، در بیان معتقدات دینی به شیوه ی اخباری و رد شیوه ی اصولی.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی ملی جمهوری اسلامی ایران» به شماره ۲۰۴۶/ع در ۲۲۶ برگ، کتابت سال ۱۲۹۶ه-.ق. موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۱۱۸. الوسیله

بنا به گزارش مرحوم «آقابزرگ»، در بیان نجمی از دعای «عدیله» است. به عبارتی، شرح آن را «ازاح العلل فی التکلیف» می توان نامید که از لابلای این دعا بر گرفته است.

وی در این اثر «جبر و تفویض» را رد کرده و به اثبات مسئله «الامر بین الامرین» یا «المنزله بین المنزلتین» پرداخته است.

میرزا محمد اخباری این رساله را دو سال پیش از قتلش در «کاظمین» نوشته است.

نسخه های خطی:

«آقابزرگ» یک نسخه ی از آن را نزد «مولوی حسن یوسف» در «کربلا» دیده است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۱۱۹. ومضه النور و شاهق الطور

اثری است در عرفان، شاید اقتباس از شیوه ی «محمدباقر میرداماد» در کتاب «قبسات».

میرزا محمد اخباری کتابش را در یک مقدمه و دوازده تجلی و یک خاتمه تنظیم کرده است. وی در این اثر سعی در تطبیق اسماءالله با اسمای ائمه اطهار (ع) دارد و اشکالی نیز رسم کرده است.

ص:۵۷۱

نسخه های خطی:

۲ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مجلس شورای اسلامی» به شماره ۳۷۹۳ در مجموعه ۳۰۰ صفحه و شماره ۲۰/۱۹۱۶ در مجموعه ۴۵۳ برگ موجود است.

مرحوم «آقابزرگ» نیز یک نسخه از آن را نزد «حسن یوسف بن احمد میرزا بن محمد میرزا بن ابراهیم بن خیره الله بن ملا مهدی کشمیری هندی حائری» مشهور به اخباری در «کربلا» دیده است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

منابع:

آیینه داران حقیقت ۱/۴۳۳؛ اثر آفرینان ۱/۲۱۵؛ الاعلام زرکلی ۶/۲۵۱؛ اعلام الهند ۲/۳۷۴؛ اعیان الشیعه؛ اندیشه سیاسی در اسلام معاصر ۲۷۲-۲۸۹؛ ایضاح المکنون ۱/۱۲۴، ۱۳۲، ۱۳۷، ۲۴۲، ۲۵۵، ۲۸۷، ۳۱۵، ۴۰۰، ۴۰۳، ۴۱۱، ۴۱۲، ۴۴۷، ۴۸۱، ۵۴۱، ۵۵۹ و ۲/۴۹، ۵۵، ۶۰، ۶۲، ۷۲، ۸۹، ۱۵۹، ۱۹۱، ۲۲۰، ۲۳۹، ۳۲۷، ۳۸۰، ۹۲، ۴۳۰، ۴۹۰، ۵۹۷، ۶۶۳؛ بستان السیاحه ۵۸۰-۵۸۳؛ تاریخ اجتماعی و سیاسی ایران ۱/۲۵۰، ۳۰۱، ۳۰۲، ۳۰۳ و ۲/۶۰-۶۱؛ تاریخ ادبیات براون ۴/۲۴۳-۲۴۴؛ تاریخ ادبیات در ایران ۵/۱۵۱۶؛ تاریخ تذکره های فارسی ۱/۴۹۵-۴۹۶؛ تاریخ عضدی ۲۶۶-۲۶۷؛ تاریخ منتظم ناصری ۳/۱۱۶؛ تالیفات شیعه در شبه قاره هند ۱۳۱؛ تذکره ی شاعران فارسی سرا ۱۲۱؛ دانشنامه ا یران و اسلام ۱۰/۱۳۱۷-۱۳۱۸؛ دانشنامه ادب فارسی در شبه قاره هند ۴/۱۵۱-۱۵۲؛ دایرهالمعارف بزرگ اسلامی ۷/۱۵۷؛ دایرهالمعارف تشیع ۲/۶؛ دایرهالمعارف الشیعیه العامه ۱۶/۵۰۰؛ الذریعه ۱/۵۳ و ۲/۲۸۹، ۳۱۸ و ۳/۴۲۱ و ۷/۴۹ و ۸/۶۷، ۶۹، ۲۳۹، ۲۶۳، ۲۶۷ و ۹/۶۰-۶۱، ۹۶۸ و ۱۰/۱۴ و ۱۲/۲۸۸ و ۱۳/۱۹۶ و ۱۴/۲۲۱، ۲۵۲ و ۱۵/۳، ۱۰۴ و ۱۶/۲۲۹، ۳۴۴ و ۱۷/۳۵، ۲۸۰ و ۱۸/۱۲۹، ۱۸۲ و ۱۹/۳۷۳ و ۲۱/۲۴۸ و ۲۴/۷۰، ۹۸، ۲۴۵، ۳۷۷ و ۲۵/۷۴؛ رجال الفکر ۲۵؛ روضات الجنات ۷/۱۲۱-۱۳۸؛ ریاض السیاحه ۱۷۰؛ ریحانه الادب ۱/۸۵-۸۶؛ طبقات اعلام الشیعه (قباء البشر) ۴/۱۴۸۲؛ طرائق الحقائق ۱/۱۸۳، ۱۸۴، ۱۸۵؛ عجم طبقات المتکلمین ۵/۱۲۱؛ فارسنامه ناصری ۱/۵۵، ۶۹۰، ۶۹۱؛ فرهنگ سخنوران ۳۱؛ قصص العلماء ۱۷۵-۱۸۰؛ کشف الحجب و الاستار ۳۱۴، ۳۶۴؛ گنجینه ی دانشمندان ۶/۲۷؛ لؤلؤ الصدف ۱۲۸؛ لباب الالقاب ۸۷؛ لغت نامه ی دهخدا (ذیل محمد اخباری) ۵۹۲؛ مصفی المقال ۱/۱۲۴ و ۲/۴۹، ۴۲۷-۴۲۸؛ مطلع الشمس ۳/۱۱۶، ۹۵۵-۹۵۸؛ مطلع انوار ۴۸۵؛ معارف الرجال ۲/۳۳۵؛ معجم التراث الکلامی ۱/۷۵، ۳۳۷، ۳۹۱، ۴۱۶ و ۲/۱۸۲ و ۳/۱۰۴، ۱۳۹، ۱۴۴-۱۴۵، ۲۴۸، ۳۶۲، ۳۷۳، ۴۱۷ و ۴/۵۱، ۱۴۹، ۲۶۲، ۳۸۵، ۴۳۸، ۴۹۱ و ۵/۴۱، ۴۲، ۱۸۹، ۲۰۳، ۳۷۲، ۳۷۴، ۳۹۹-۴۰۰، ۴۴۳، ۵۰۹؛ معجم المولفین ۳/۱۱۵، ۴۶۷؛ مکارم الآثار ۳/۹۲۵-۹۴۴؛ الموسوعه الذهبیه للعلوم الاسلامیه ۳/۸۵؛ مولفین کتب چاپی فارسی و عربی ۵/۵۸۷-۵۸۸؛ میراث الاسلامی ایران ۱/۴۱۳؛ ناسخ التواریخ (قاجاریه) ۸۲، ۱۰۳-۱۴۵؛ هدیه العارفین ۲/۳۶۲؛ هدیه العارفین ۲/۳۶۲.

«سید محمد بن علی بن ابراهیم حسینی استرآبادی»

۱۰۲۸-۰۰۰۰ه‍.ق.

رجالی مشهور، «سید میرزا محمد بن علی بن ابراهیم حسینی استرآبادی»، فقیه و محدث، از علمای بزرگ «شیعه» در قرن یازدهم ه‍- ق. معروف به فاضل استرآبادی است.

از تاریخ و محل تولد سید محمد استرآبادی، آگاهی روشنی در دست نیست. این احتمال وجود دارد که وی در «استرآباد» به دنیا آمده باشد. ولی تحصیلاتش را در «نجف اشرف» به کمال رساند.

استادان وی در «نجف اشرف» عبارت اند از: «احمد بن محمد مشهور به مقدس اردبیلی» متوفای ۹۹۳ه-.ق.، «شیخ ابراهیم بن علی بن عبدالعال عاملی میسی» متوفای ۹۷۹ه-.ق. و «ابومحمد محسن بن غیاث الدین منصور».

محمد بن علی استرآبادی شاگردان زیادی را پروریده است. کسانی چون: «محمدامین استرآبادی»، «میر شرف الدین علی بن حجه الله شولستانی»، «محمد بن سبط»، «مولی نصرا»، «محمد بن جابر بن عباس نجفی»، «یوسف بن محمد حسینی عاملی» و گروهی دیگر از او دانش آموخته و روایت کرده اند.

گویند چون استادش «مقدس اردبیلی» هنگام مرگ، وی را به عنوان جانشین خود مشخص نکرد، «نجف اشرف» را به سوی «مکه» ترک گفت و تا پایان عمر در «مکه مکرمه» زیست.

بسیاری از علما مانند: «علامه مجلسی»، «شیخ حر عاملی» و «محمدامین استرآبادی»، «محمد بن علی استرآبادی» را به فضل و کمال ستوده و در علم رجال بسیار چیره دست توصیف کرده اند.

سید محمد استرآبادی را پس از مرگ، در نزدیک قبر حضرت خدیجه، همسر پیامبر اکرم (ص) به خاک سپردند.

آثار:

۱. تفسیر آیات الاحکام

محمد استرآبادی در این تفسیر، آیاتی را که احکام فقهی را شامل می گردد، جمع آوری و برای استنباط احکام شرعی، تفسیر کرده است.

وی ترتیب کتاب خود را بر اساس ترتیب ابواب فقه قرار داده و آیات احکام را از طهارت تا دیات شرح کرده است.

وی در این شرح و تفسیر از اقوال علما و محدثان بهره برده و تمایل به اخباری گری را بروز داده است.

نسخه های خطی:

۲ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آستان قدس رضوی (ع)» به شماره ۱۴۳۵ در ۷۳ برگ و شماره ۱۴۳۶ در ۱۸۴ برگ، کتابت سال موجود است.

۲ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آیت الله العظمی مرعشی نجفی (ره)» به شماره ۵۰۳۲ در ۱۹۸ برگ، جلد اول شامل طهارت تا امر به معروف و شماره ۸۵۶۲ در ۱۳۵ برگ، کتابت عصر مولف و تصحیح شده در حواشی، موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آیت الله العظمی گلپایگانی (ره)» به شماره ۱۹/۳۲ در ۱۹۳ برگ موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مدرسه ی عالی شهید مطهری (سپهسالار)» به شماره ۲۰۵۳ در ۱۸۶ صفحه، از کتاب مکاسب تا آخر قضا و شهادات، موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی ملی جمهوری اسلامی ایران» به شماره ۱۳۰۰/ع در ۲۱۷ برگ، کتابت سده ۱۲ه-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی دایرهالمعارف بزرگ اسلامی» به شماره ۱/۶۶۹۴۶ در ۱۳۶ برگ، کتابت سال ۱۳۰۳ه-.ق. موجود است.

نسخه های چاپی:

جلد اول این کتاب، به کوشش «محمدباقر شریف زاده» به سال ۱۳۹۴ه-.ق. در «تهران» و توسط مکتبه معراجی در ۳۱۹ صفحه وزیری، شامل طهارت تا زکات، چاپ شده است.

۲. تلخیص المقال فی معرفه الرجال (تلخیص الاقوال فی تحقیق احوال الرجال)

مرحوم سید محمد استرآبادی سه کتاب رجالی نوشته است. یکی از آنها بسیار مبسوط، یکی متوسط و سومی مختصر است.

تلخیص المقال یا تلخیص الاقوال همان «رجال وسیط» است که در «مکه معظمه» به نگارش درآمده است.

نسخه های خطی:

بیش از ۱۲ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آستان قدس رضوی (ع)» به شماره ۷۴۹۱ در ۲۳۷ برگ، ۳۶۲۸ در ۲۶۸ برگ، کتابت سال ۱۰۵۶ه-.ق. و شماره های ۳۶۰۰، ۳۶۰۱، ۳۶۰۲، ۳۶۰۹، ۳۶۲۷، ۷۵۱۸، ۹۴۴۹، ۹۴۵۰، ۱۵۲۷۲ و ۱۱۶۶۸ هم چنین اهدایی مقام معظم رهبری به شماره های ۴۳۹، ۱۰۷۲ و ۱۳۴۲ موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آستانه حضرت فاطمه معصومه (س)» به شماره ۳: ۶- ۶۱۷۷ در ۱۶۵ برگ، کتابت سال ۱۰۸۱ه-.ق. موجود است.

بیش از ۱۴ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آیت الله العظمی مرعشی نجفی (ره)» به شماره ۱۲۰ در ۶۸ برگ، ۵۷۲ شماره ۹۷۷ در ۳۴۵ برگ، کتابت سال ۱۰۲۵ه-.ق.، شماره ۱۴۱۰ در ۲۷۳ برگ، ک تابت سال ۱۰۷۳ه-.ق.، شماره ۲۱۰۱ در ۳۱۱ برگ، شماره ۳۱۷۴ شماره ۵۲۲۶ شماره ۵۹۹۷ (۵۹۹۵) در ۳۶۲ برگ، کتابت سال ۱۰۲۹ه-.ق.، شماره ۷۲۱۱ در ۳۳۷ برگ، کتابت سال ۱۱۱۶ه-.ق.، شماره ۶۴۷۱ در ۲۹۰ برگ، کتابت سال ۱۱۰۲ه-.ق.، شماره ۸۵۷۶ در ۲۲۱ برگ، کتابت سال ۱۱۲۴ه-.ق.، شماره ۹۳۳۶ در ۲۷۸ برگ، شماره ۱۰۲۵۰ شماره ۱۲۱۷۰ شماره ۱۱۴۱۸ در ۱۵۷ برگ، کتابت سال ۱۰۷۶ه-.ق. و شماره ۱۳۳۲۲ در ۲۵۷ برگ، کتابت سال ۱۰۵۳ه-.ق. موجود است.

۳ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آیت الله العظمی گلپایگانی (ره)» به شماره ۱۴۰ در ۱۸۷ برگ، شماره ۳۳۶ در ۲۶۷ برگ و شماره ۸۹۵ کتابت سده ۱۲ه-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آیت الله الحکیم» در «نجف اشرف» به شماره ۱۰۸ در ۴۵۲ برگ، کتابت سال ۱۰۷۵ه-.ق. موجود است.

۲ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آیت الله فاضل خوانساری (ره)» به شماره ۷ در ۲۸۶ برگ و شماره ۴۱ در ۲۸۶ برگ، کتابت سال ۱۲۶۴ه-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در فهرست چند کتابخانه ی «اصفهان» به شماره ۱۳ در ۳۲۳ برگ، معرفی شده است.

۲ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مسجد جامع گوهر شاد» به شماره ۲۶۷ در ۱۷۰ برگ و شماره ۲۹۶ در ۲۷۷ برگ موجود است.

۶ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی دانشکدهی ادبیات تهران» به شماره ۷۷ کتابت سال ۱۰۹۳ه-.ق.، شماره ۷۹ در ۲۰۶ برگ، کتابت سال ۱۰۸۴ه-.ق.، شماره ۱۷۹ کتابت سده ۱۲ه-.ق.، شماره ۲۳۲ کتابت سال ۱۱۰۵ه-.ق.، شماره ۲۶۷ در ۱۷۰ برگ،

شماره ۴۴۶ کتابت سده ۱۱ه‍-.ق. و شماره ۱/۴۵۲ موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی دانشکدهی الاهیات و معارف اسلامی دانشگاه تهران» به شماره ۱۹۷ در ۳۴۳ برگ، کتابت سده ۱۱ه‍-.ق. موجود است.

۲ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی دانشکدهی الاهیات و معارف اسلامی مشهد» به شماره ۹۳ در ۱۷۲ برگ، کتابت سال ۱۰۷۴ه‍-.ق. و شماره ۱۴۱۴ کتابت سال ۱۰۷۷ه‍-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی دانشکدهی حقوق و علوم سیاسی اقتصادی به شماره ۳۱۱ در ۲۷۷ برگ، کتابت سال ۱۰۷۰ه‍-.ق. موجود است.

۳ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مرکزی دانشگاه تهران» به شماره ۱۸۴۳ در ۲۲۰ برگ، شماره ۳۰۴۳ در ۲۷۴ برگ،

کتابت سال ۱۰۴۹ه-.ق. و شماره ۱/۲۳۶۰ در ۲۰۷ برگ موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی نوربخش خانقاه نعمت اللهی» به شماره ۴۲۶ در ۵۰۰ صفحه، کتابت سال ۱۰۶۹ه-.ق. موجود است.

۸ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مجلس شورای اسلامی» به شماره ۵۱ در ۴۳۸ برگ، کتابت سال ۱۰۶۷ه-.ق.، شماره ۵۲ در ۴۴۲ برگ، کتابت سال ۱۰۶۷ه-.ق.، شماره ۶۹ در ۲۵۲ برگ، کتابت سده ۱۱ه-.ق.، شماره ۴۹۴ در ۲۳۵ برگ، کتابت سده ۱۱ه-.ق.، شماره ۴۴۹۲ در ۱۸۹ برگ، کتابت سال ۱۰۸۰ه-.ق.، شماره ۱/۷۰۷ در ۲۹۱ برگ، کتابت سال ۱۰۶۷ه-.ق.، شماره ۴۸۷۴ در ۲۱۹ برگ و شماره ۷۱۰۰ در ۲۰۳ برگ، کتابت سال ۱۲۳۰ه-.ق. موجود است.

۶ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مدرسه ی آخوند همدان» به شماره ۳۵۲، شماره ۳۵۳، شماره ۳۵۴ کتابت سال ۱۰۵۲ه-.ق.، شماره ۲۶۱، شماره ۱۰۱۸۸ و شماره ۴۸۲۳ موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مدرسه ی خاتم الانبیا (ص) صدر بابل» به شماره ۱۲۹ در ۲۵۴ برگ موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مدرسه ی سلیمان خان مشهد» به شماره ۱/۲۸ کتابت سال ۱۰۲۵ه-.ق. موجود است.

۲ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مدرسه ی عالی شهید مطهری (سپهسالار)» به شماره ۲۷۰۶ در ۲۱۰ برگ، کتابت سال ۱۰۱۲ه-.ق. و شماره ۲۶۸۳ در ۳۰۰ برگ، کتابت سده ۱۱ه-.ق. موجود است.

۴ نسخه ی خطی در «کتابخانه مدرسه ی فیضیه» «قم» به شماره ۱۲۶۲ در ۳۹۰ برگ، کتابت سده ۱۱ه-.ق.، شماره ۱۵۷۴ در ۵۳ برگ، شماره ۱۰۲۷ در ۳۷۷ برگ و شماره ۱/۱۲۶۲ در ۷۰ برگ، کتابت سده ۱۱ه-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه مدرسه ی مروی تهران» به شماره ۷۱۲ کتابت سده ۱۱ه-.ق. موجود است.

۳ نسخه ی خطی در «کتابخانه مدرسه ی نواب مشهد» به شماره ۵ کتابت سده ۱۰ه-.ق.، شماره ۹ کتابت سال ۱۰۵۳ه-.ق. و شماره ۱۲ کتابت سال ۱۰۸۰ه-.ق. موجود است.

۳ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مسجد اعظم» «قم» به شماره ۱۱۲۰ کتابت سال ۱۰۶۹ه-.ق.، شماره ۱۰۷۶ کتابت سده ۱۱ه-.ق. و شماره ۱۸۳۶ کتابت سال ۱۰۷۲ه-.ق. موجود است.

۶ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی ملی جمهوری اسلامی ایران» به شماره ۱۱۷۰/ع در ۳۰۲ برگ، کتابت سال ۱۲۶۰ه-.ق.، شماره ۲۹۴۶/ع در ۲۴۶ برگ، شماره ۲۶۰۰ در ۲۸۵ برگ، کتابت سال ۱۰۲۴ه-.ق.، شماره ۱۸۳۴/ع در ۲۶۴ برگ، کتابت سده ۱۱ه-.ق. و شماره ۱۶۰۳ در ۷۶۷ برگ، کتابت سال ۱۲۴۹ه-.ق. موجود است.

۲ نسـخه ی خطی در «کتابخانه ی ملی تبریز» به شـماره ۳۱۲۲ در ۱۹۲ برگ، کتابت سال ۱۰۰۹ه‍.ق. و شماره ۳۱۲۴ در ۱۷۷ برگ موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی ملی فارس» به شماره ۹۲-اس در ۲۹۵ برگ، کتابت سال ۱۰۲۶ه‍.ق. موجود است.

۵ نسـخه ی خطی در «کتابخانه ی ملی ملک تهران» به شـماره ۳۴۹۰ در ۲۵۷ برگ، کتابت سال ۱۱۹۰ه‍.ق.، شماره ۳۶۳۱ در ۲۲۶ برگ، کتابت سال ۱۰۴۷ه‍.ق.، شماره ۳۴۸۷ در ۱۹۵ برگ، کتابت سده ۱۲ه‍.ق.، شاماره ۳۴۹۶ در ۱۰۹ برگ، کتابت سده ۱۲ه‍.ق. و شماره ۳۵۷۰ در ۲۲۷ برگ، کتابت سده ۱۱ه‍.ق. موجود است.

ص:۵۷۵

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۳. توضیح المقال (رجال صغیر)

این اثر سومین کتاب رجالی سید محمد استرآبادی است که به «رجال صغیر» نیز شهرت دارد. برخی موارد از این اثر با عنوان «الوجیز» یاد شده است.

سید محمد استرآبادی این کتاب را نیز در «مکه معظمه» و به سال ۱۰۱۶ه-.ق. نگاشته است.

«آقابزرگ» از وجود یک نسخه ی خطی کتاب، به دست خط مولف در «کتابخانه ی آستان قدس رضوی (ع)» گزارش داده است.

نسخه های خطی:

۳ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آستان قدس رضوی (ع)» به شماره ۳۶۰۹، شماره ۳۶۲۷ در مجموعه ۲۷۹ برگ، کتابت سال ۱۰۵۳ه-.ق. و شماره ۷۵۱۸ در مجموعه ۲۷۴ برگ موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آیت الله العظمی مرعشی نجفی (ره)» به شماره ۷۵۸۸ در ۶۷ برگ، کتابت سده ۱۲ه-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی دانشکدهی الاهیات و معارف اسلامی مشهد» به شماره ۱۴۷۳ موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی ملی جمهوری اسلامی ایران» به شماره ۱۶۰۴ در مجموعه ۷۶۷ برگ، کتابت سال ۱۲۴۹ه-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مدرسه ی آخوند همدان» به شماره ۱۰۱۱۶ کتابت سال ۱۰۹۵ه-.ق. موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۴. حاشیه تهذیب الاحکام

«تهذیب الاحکام» از آثار گران قدر «شیخ الطائفه، ابوجعفر شیخ طوسی» است. سید محمد بن علی استرآبادی حاشیه ای بر آن

نگاشته است.

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی به دست نیامد.

در «کتابخانه ی آیت الله العظمی مرعشی نجفی (ره)» یک نسخه ی خطی از «حاشیه ی تهذیب الاحکام» به نام محمدامین استرآبادی شاگرد سید محمد بن علی استرآبادی ثبت شده است. لازم است بررسی شود که آیا این نسبت صحت دارد یا متعلق به مولف مورد نظر ماست؟

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۵. کتاب زید بن علی بن حسین (ع)

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی به دست نیامد.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۶. منهج المقال فی تحقیق احوال الرجال (رجال کبیر)

«منهج المقال» مهم ترین اثر سید محمد بن علی استرآبادی در علم رجال است. مرحوم «افندی» مدعی است که مولف بیش از هفت هزار نفر را در رجال خود بررسی کرده و بیش از ۶۶۰۰ کتاب و رساله نام برده است.

وی این کتاب را به سال ۹۸۶ه-.ق. در «نجف اشرف» به پایان برده است.

نسخه های خطی:

۵ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آستان قدس رضوی (ع)»

به شماره ۸۱ در ۲۶۲ برگ، کتابت سده ۱۲ه-.ق.، شماره ۳۶۴۲ در ۲۹۳ برگ، شماره ۳۶۴۳ در ۵۳۱ برگ، کتابت سال ۱۱۲۷ه-.ق.، شماره ۸۰۲۱ در ۵۶۴ برگ، کتابت سال ۱۰۵۱ه-.ق.، شماره ۸۰۲۲ در ۴۹۰ برگ، کتابت سال ۱۰۲۴ه-.ق. و شماره ۵۷۳۸ در ۲۳۲ برگ، کتابت سال ۱۲۰۹ه-.ق. موجود است.

۱۲ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آیت الله العظمی مرعشی نجفی (ره)» به شماره ۴۰۱۱ در ۴۹۸ برگ، کتابت سال ۱۰۵۴ه-.ق.، شماره ۸۱۵۳ در ۴۵۶ برگ، کتابت سال ۱۰۸۹ه-.ق.، شماره ۱۳۴۳ در ۳۷۸ برگ، کتابت سال ۱۰۶۲ه-.ق.، شماره ۱۳۴۱ در ۳۷۸ برگ، کتابت سال ۱۰۶۲ه-.ق.، شماره ۱۰۷۹۷ در ۳۸۵ برگ، کتابت سال ۱۰۰۵ه-.ق.، شماره ۱۰۷۷۵ در ۲۱۱ برگ، کتابت سال ۱۲۹۳ه-.ق.، شماره ۷۴۴۳ در ۴۸۸ برگ، کتابت سال ۱۰۲۴ه-.ق.، شماره ۷۴۹۵ در ۳۷۸ برگ، کتابت سال ۱۱۱۱ه-.ق.، شماره ۱۱۲۲۶ در ۵۹۹ برگ، کتابت سال ۱۰۷۱ه-.ق.،شماره ۱۱۹۳۵ در ۳۱۲ برگ، کتابت سال ۱۰۳۰ه-.ق.، شماره ۷۹۲۱ در ۳۲۶ برگ، کتابت سال ۱۱۲۸ه-.ق. و شماره ۱۲۸۶۱ در ۳۵۲ برگ، کتابت سال ۱۰۴۳-۱۰۴۴ه-.ق.، نسخه ی کامل در سه جزء، موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آیت الله حکیم» در نجف اشرف به شماره ۱/۱۰۵ در ۲۹۵ برگ، کتابت سال ۱۰۹۰ه-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی دانشکدهی الاهیات و معارف اسلامی به شماره ۸۱ در ۲۶۲ برگ، کتابت سده ۱۲ه-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی دایرهالمعارف بزرگ اسلامی» به شماره ۲۸۱ در ۶۱۲ برگ، کتابت سال ۱۰۴۳ ه-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی عمومی معارف (دارالفنون)» به شماره ۱۲۸۴ در ۲۱۸ برگ موجود است.

۳ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مرکزی دانشگاه تهران» به شماره ۱۷۸۳ در ۲۷۵ برگ، شماره ۱۷۸۸ در ۵۴۱ برگ، کتابت سال ۱۰۶۲ه-.ق. و شماره ۲۳۵۹ در ۱۶۴ برگ، کتابت سال ۱۰۵۳ه-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی نوربخش خانقاه نعمت اللهی» به شماره ۳۵۴ در ۲۱۸ صفحه موجود است.

۲ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مدرسه ی امام عصر (عج) شیراز» به شماره ۳۵۱ در ۴۱۴ برگ، کتابت سال ۱۱۹۵ه-.ق. و شماره ۳۵۹ در ۳۲۸ برگ، کتابت سال ۱۱۹۵ه-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی دارالکتب الظاهریه» به شماره ۷۵۷۳ در ۴۵۴ برگ، کتابت سال ۱۱۰۸ه-.ق. موجود است.

۲ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مجلس شورای اسلامی» به شماره ۴۴۶۵ کتابت سال ۱۲۴۴ه-.ق. و شماره ۴۹۷۱ کتابت سال

۱۲۴۰ه‍-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مدرسه ی آخوند همدان» به شماره ۸۴۳ موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه مدرسه ی حجتیه» «قم» به شماره ۶۱ کتابت سال ۱۲۴۷ه‍-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی خاتم الانبیای (ص) صدر بابل» به شماره ۱۰۲ موجود است.

۲ نسخه ی خطی در «کتابخانه مدرسه ی مروی تهران» به شماره ۱۴۳ کتابت سده ۱۱ه‍-.ق. و شماره ۲۴۹ کتابت سال ۱۲۲۹ه‍-.ق.موجود است.

۴ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی ملی جمهوری اسلامی ایران» به شماره ۱۷۷۷/ع در ۱۲۸ برگ، کتابت سال ۱۰۳۷ه-.ق.، شماره ۲۶۵۱ در ۲۸۷ برگ، کتابت سال ۱۲۴۳ه-.ق.، شماره ۹۵۱/ع در ۲۲۲ برگ، کتابت سال ۱۲۶۲ه-.ق. و شماره ۱۱۰۷/ع در ۳۵۲ برگ، کتابت سال ۱۱۱۳ه-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی وزیری یزد» به شماره ۳۶۲ در ۴۳۱ برگ، کتابت سال ۱۰۸۳ه-.ق. موجود است.

نسخه های چاپی:

کتاب منهج المقال مکرر چاپ شده است. یک بار در «تهران» به سال ۱۳۰۲ه-.ق. با تعلیقات «وحید بهبهانی» به چاپ رسید. در سال های ۱۳۰۶ و ۱۳۰۷ تجدید چاپ گردید.

چاپ جدید آن از طرف موسسه آل البیت (ع) در «قم» و در چند مجلد بسیار تمیز و با تحقیقات صورت گرفته است.

منابع:

اثر آفرینان ۱/۲۴۲؛ الاجازه الکبیره ۲۶؛ اعلام المکیین ۱/۲۲۰؛ الاعلام زرکلی ۷/۱۹۶؛ امل الآمل ۲/۲۸۱؛ ایضاح المکنون ۲/۵۹۳؛ بحار الانوار ۱/۲۲ و ۵۲/۱۷۸ و ۱۱۰/۱۵۸؛ تعلیقه الوحید البهبهانی ۲، ۳۰۹؛ تعلیقه امل الآمل ۲۷۷؛ تنقیح المقال ۳/۱۵۹؛ جامع الرواه ۲/۱۵۶؛ خلاصه الاثر محبی ۴/۴۶-۴۷؛ دایرهالمعارف بزرگ اسلامی ۸/۱۸۱-۱۸۲؛ دایرهالمعارف تشیع ۲/۱۰۶؛ الذریعه ۱/۴۳، ۲۴۱ و ۴/۱۵۶، ۴۲۰، ۴۲۸، ۴۹۸، ۵۰۷ و ۶/۵۲ و ۱۰/۱۲۱، ۱۵۸ و ۱۲/۸۹ و ۲۵/۷۳؛ راهنمای بازار کتاب ۴/۲۷۲؛ روضات الجنات ۷/۳۶-۳۸؛ ریاض الجنه ۴/۴۶۲-۴۶۴؛ ریاض العلماء ۵/۱۱۵-۱۱۷؛ ریحانه الادب ۳/۳۶۴-۳۶۶؛ سلافه العصر ۴۹۱؛ شرح حال علما و ادبای استرآباد (استرآباد نامه) ۱۱۲، ۱۴۲؛ شرح حال علمای شیعه ۲۵؛ طبقات اعلام الشیعه (الروضه النضره) ۸/۴۹۷؛ علمای بزرگ شیعه از کلینی تا خمینی ۱۱۸؛ فرزانگان مازندران ۱/۷۲-۷۴؛ فرهنگ بزرگان اسلام و ایران ۵۴۹؛ فوائد الرضویه ۵۵۴-۵۵۵؛ الفوائد المدنیه ۱۱، ۱۸۵-۲۷۸؛ فهرس اعلام الذریعه ۳/۲۰۸۶-۲۰۸۷؛ فهرس دارالکتب المصریه ۵/۳۷۲؛ فهرست کتاب های چاپی عربی ۹۲۹؛ قصص العلماء ۳۲۳؛ الکنی و الالقاب ۳/۲۲۰؛ گنجینه ی دانشمندان ۶/۴۱۰؛ لؤلؤه البحرین ۱۱۹-۱۲۰؛ لغت نامه ی دهخدا (ذیل محمد) ۵۸۶؛ مستدرک الوسائل ۳/۳۹۰، ۴۱۰؛ مصفی المقال ۳۹۷، ۴۳۰؛ معجم المولفین ۳/۴۹۲؛ معجم رجال الحدیث ۶/۲۹۵، ۳۳۸؛ معجم رجال الفکر و الاثر فی النجف ۱/۱۱۶؛ معراج اهل الکمال ۴۵؛ منتهی المقال ۶/۱۱۵-۱۱۶، ۱۳۰-۱۳۲؛ مولفین کتب چاپی فارسی و عربی ۵/۶۰۶-۶۰۷؛ نقد الرجال تفرشی ۳۲۴؛ هدیه الاحباب ۱۷۲-۱۷۳؛ هدیه العارفین /۲۷۱.

«محمد بن علی حائری جرجانی»

۷۲۹-۰۰۰ه-.ق.

درباره ی فقیه، متکلم، مفسر، اصولی، ادیب، نحوی و لغوی، «رکن الدین محمد بن علی بن محمد جرجانی، استرآبادی حلی

حائری غروی»، که در نیمه ی دوم قرن هفتم و نیمه ی اول قرن هشتم هجری قمری می زیست، آگاهی زیادی در دست نیست.

برخی منابع تولـد وی را در «حله» و برخی دیگر در «جرجان» یا «استرآباد» گزارش کرده انـد. آنچه مسـلم است اینکه در «حله» به تحصیل پرداخت. از محضر «علامه حلی»

دانش اندوخت و به مقام بلند اجتهاد و اجازه از استادش نایل گشت.

محمد بن علی جرجانی، شخصیت و کیفیت درس استادش «علامه حلی» را بسیار ستوده است. او هم چنین شیفته ی آثار «خواجه نصیر الدین طوسی» بود و آنها را بر آثار سایر علما و حکمای «شیعه» ترجیح می دهد.

به نظر می رسد، محمد بن علی جرجانی مدتی نیز در «نجف اشرف» اقامت گزید و از محضر علمای آن حوزه نیز بهره برد.

جرجانی، نویسنده و محققی پرکار بود. در یکی از آثارش، فهرست کتاب های خود را بیش از ۳۰ اثر برشمرده است.

او هم چنین به دلیل علاقه زیاد به آثار «خواجه نصیر الدین طوسی»، آنها را به عربی ترجمه کرده است تا عرب زبانان نیز از مطالب آنها بهره مند شوند.

محل و مکان مرگ محمد جرجانی مشخص نیست. سال مرگش نیز دقیق نیست. لیکن مسلماً تا سال ۷۲۸ه-.ق. زنده بود و پس از این سال ها بدرود حیات گفته است.

آثار:

۱. الابحاث فی تقویم الاحداث

محمد بن علی جرجانی در این کتابت به اثبات امامت علی بن ابی طالب (ع) و یازده امام (ع) دیگر پرداخته و به شبهات مطرح در این خصوص پاسخ گفته است.

هم چنین در مورد غیبت امام زمان (عج) و شبهات مربوط به عمر طولانی آن حضرت، علایم ظهور و دیگر مسایل پاسخ داده است.

عقاید و افکار «زیدیه» را نقد و به عنوان فرقه ای که درجا می زند، رد کرده است.

جرجانی این کتاب را یک مقدمه و ده فصل و یک خاتمه تنظیم، و به سال ۷۲۸ه-.ق. پایان برده است.

آغاز آن چنین است:

«الحمدلله مستحق الحمد و الحمد من الآئه و مستوجب الشکر و الشکر موجب لمزید نعمائه...»

نسخه های خطی:

به گزارش «آقابزرگ»، یک نسخه ی خطی در «کتابخانه ی حاج شیخ محمد سلطان المتکلمین» در «تهران» موجود است.

هم چنین به گزارش «دایرهالمعارف بزرگ اسلامی»، یک نسخه ی خطی نیز در «کتابخانه ی آستان قدس رضوی (ع)» موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۲. الاخلاق النصیریه فی تعریب الاخلاق الناصریه

اخلاق ناصری از آثار بسیار گران قدر «خواجه نصیر الدین طوسی» در اخلاق اسلامی است. محمد بن علی جرجانی آن را به عربی بازنویسی کرده و «الاخلاق النصیریه» نامیده است.

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی به دست نیامد.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۳. الاشارات فی علم البلاغه و المعانی و البیان و البدیع

گویا کتاب مستقلی است که در علم بلاغت، معانی، بیان و بدیع نگاشته است. این کتاب با عنوان «الاشارات و التنبیهات فی علم البلاغه و المعانی و البیان و البدیع» نیز نامیده شده است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی عکسی در «کتابخانه ی جامع بایزید استانبول» «ترکیه» به شماره ۲۷۳۸/۱ در ۸۲ برگ، کتابت

شاید ۹۲۷ه-.ق. موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۴. الاشراف فی علم الاخلاق من الحکمه العملیه

جرجانی این اثر را در علم اخلاق و حکمت عملی نگاشته است.

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی به دست نیامد.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

اشراق اللاهوت فی شرح الیاقوت فی علم الکلام

«الیاقوت فی علم الکلام» از آثار «ابواسحاق ابراهیم بن اسحاق نوبختی» از دانشمندان قرن چهارم ه-. ق. است. جرجانی با نوشتن «اشراق اللاهوت» به شرح آن پرداخته است.

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی به دست نیامد.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۵. انوار الجلالیه للفصول النصیریه

به نظر می رسد این ترجمه، غیر از «ترجمه الفصول النصیریه» است؛ زیرا آغاز و انجام آن با «ترجمه الفصول النصیریه» و «شرح الفصول النصیریه» که هر دو در جای خود شناسانده خواهد شد، متفاوت است.

آغاز:

«سبحانک اللهم واجب الوجود و مبدا و غایه وجود کل موجود»

البته این نـام و آغاز، مشابه آغاز ترجمه ای است که «مقـداد بن عبـدالله سـیوری» مشـهور به «فاضل مقـداد» در ترجمه و «شـرح الفصول النصیریه» دارد. احتمال دارد که فهرست نویس نسخه ی خطی نام مترجم را اشتباه نوشته است.

در هر حال چون مترجم به نام محمـد بن علی جرجانی ثبت شـده بود، اینجا ذکر کردیم. لیکن آن را از آثار و ترجمه های وی نمی دانیم.

نسخه های خطی:

۳ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آستان قدس رضوی (ع)» به شماره ۲۴۶ در ۲۹ برگ، کتابت سال ۸۵۷ه-.ق.، شماره ۳۴۷ در ۷۷ برگ و شماره ۳۴۸ در ۹۳ برگ موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۶. البدیع فی النحو و شرحه المسمی بالرفیع

این اثر در علم نحو، همراه با شرح آن، از آثار محمد بن علی جرجانی محسوب شده است.

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی به دست نیامد.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۷. التبر المسبوک فی اوصاف الملوک

گویا کتابی است در بیان اوصاف و رفتار شایسته برای ملوک و حکمرانان.

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی به دست نیامد.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۸. التجوید فی شرح التجرید فی علم المیزان

به نظر می رسد این اثر در علم تجوید قرآن کریم است.

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی به دست نیامد.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۹. تحفه الاشراف فی درر الاصداف فی العلوم الثلاثه

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی به دست نیامد.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۱۰. ترجمه اوصاف الاشراف

«اوصاف الاشراف» از کتاب های بسیار خوب «خواجه نصیر الدین طوسی» در علم اخلاق و عرفان است.

او در این رساله ی مختصر، قواعد صحیح سیر و سلوک را تبیین کرده است.

محمد بن علی جرجانی آن را از فارسی به عربی برگردانده تا مورد استفاده مسلمانان عرب زبان واقع گردد.

نسخه های خطی:

۲ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آستان قدس رضوی (ع)» به شماره ۶۷۲۵ در ۲۳ برگ و شماره ۳۵۱۳ در ۲۱ برگ، کتابت سال ۱۰۸۸ه-.ق. موجود است.

۲ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آیت الله العظمی مرعشی نجفی (ره)» به شماره ۶۵۷۰ در ۸۷ برگ، کتابت سال ۱۰۵۰ه-.ق. و شماره ۹۵۶۲ در ۱۸۴ برگ، کتابت سال ۱۲۵۷ه-.ق. موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۱۱. ترجمه الفصول النصیریه فی الاصول الدینیه

«الفصول النصیریه» از آثار بسیار متقن و مستدل «خواجه نصیر الدین طوسی» در علم کلام و اصول دین «شیعه» دوازده امامی است.

وی اثر مختصر خود را در چهار فصل تنظیم کرده است. فصل نخست درتوحید، فصل دوم در عدل، فصل سوم در نبوت و امامت و فصل چهارم در معاد است.

محمد بن علی جرجانی، این اثر را به زبان عربی بازنویسی و ترجمه کرده است.

در فهرست نسخه های خطی برخی کتابخانه ها، اثری با عنوان «شرح الفصول النصیریه» معرفی گردیده است که با توجه به تفاوت آغاز آنها با «ترجمه الفصول النصیریه»، آن را مستقل خواهیم آورد.

نسخه های خطی:

۲ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آستان قدس رضوی (ع)» به شماره ۱۹۷ در ۷۹ برگ و شماره ۸۱۷ موجود است.

و ۲ نسخه ی خطی از مجموعه اهدای رهبر معظم انقلاب به آستان قدس رضوی (ع) به شماره ۲/۶۲۰ و ۳/۶۱۴ موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آستانه مقدسه حضرت فاطمه معصومه (س)» به شماره ۱/۵۸۳ در ۱۱۳ برگ، کتابت سال ۱۰۷۱ه-.ق. موجود است.

۱۰ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آیت الله العظمی مرعشی نجفی (ره)» به شماره ۲۵۶۴ در ۱۶۵ برگ، کتابت سده ۹ و ۱۰ه-.ق.، شماره ۱/۱۲۰۴۵ در ۷ برگ، کتابت سال ۱۳۵۵ه-.ق.، شماره ۵۷۹۲ در ۵۸ برگ، کتابت سال ۱۲۸۲ه-.ق.، شماره ۸۰۴۷ در ۱۵۱ برگ، کتابت سال

۹۰۲ه-.ق.، شماره ۱/۱۰۸۳۱ در ۱۱۹ برگ، کتابت سال ۸۹۴ه-.ق.، شماره ۵/۱۰۶۶۸ در ۱۵۱ برگ، سده ۱۰ه-.ق.، شماره ۴۴۰۵ در ۲۰ برگ، کتابت سال ۱۳۳۵ه-.ق.، شماره ۸۸۲ در ۹۰ برگ، کتابت سال ۱۲۸۹ه-.ق.، شماره ۲۲/۱۲۵۸۹ در ۳ برگ، کتابت سال ۱۰۷۱ه-.ق. و شماره ۲۴۹۴ در ۲۰۰ برگ، کتابت سال ۹۶۴ه-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آیت الله حکیم» (ره) در «نجف اشرف» به شماره ۱/۹۳ در ۸۶ برگ، کتابت سال ۱۳۳۴ه-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آیت الله فاضل خوانساری (ره)» به شماره ۱/۱۵۲ در ۸۴ برگ، کتابت سال ۱۳۲۳ه-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه مدرسه ی نمازی خوی» به شماره ۶۷۸ در ۸ برگ موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی ملی جمهوری اسلامی ایران» به شماره ۵/۲۶۰۴/ع در ۱۴۵ برگ، کتابت سال ۱۰۵۶ه-.ق. موجود است.

۳ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مجلس شورای اسلامی» به شماره ۸/۱۸۰۶ در ۲۲۱ برگ، شماره ۵/۶۳۲۴ در مجموعه ۳۲۷ صفحه، کتابت سال ۱۰۹۷-۱۰۹۸ه-.ق. و شماره ۳/۳۰۷۳ در مجموعه ۵۹۲ صفحه، کتابت سال ۱۱۳۵ه-.ق. موجود است.

۲ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مسجد اعظم» «قم» به شماره ۲/۶۵۶ و شماره ۱۸۵۵ در ۳۱ برگ، کتابت سده ۱۲ه-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مدرسه ی آخوند همدان» به شماره ۱/۱۰۳۴۳ موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی ملی ملک تهران» به شماره ۱۴/۲۱۸۲ در مجموعه ۲۱۲ برگ موجود است.

۳ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی وزیری یزد» به شماره ۱/۲۲۷۹ در ۱۱۴ برگ، کتابت سال ۱۳۰۲ه-.ق، شماره ۴/۲۴۸۷ در ۷۶ برگ، کتابت سال ۱۲۲۶ه-.ق. و شماره ۸/۳۱۳۵ در ۶۸ برگ، کتابت سال ۱۰۵۱ه-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی دانشکدهی الاهیات و معارف اسلامی دانشگاه تهران» به شماره ۱۷/۲۹۳ در ۲۵۰ برگ، کتابت سال ۱۱۱۱ه-.ق. موجود است.

نسخه های چاپی:

این اثر همراه با متن اصلی، به کوشش «محمدتقی دانش پژوه»، در سال ۱۳۳۵ و با اهتمام دانشگاه «تهران» در ۴۹ صفحه وزیری چاپ و منتشر گردید.

۱۲. تعریب اساس الاقتباس

«اساس الاقتباس»، تقریبا کتاب مفصلی از آثار «خواجه نصیر الدین طوسی» در علم منطق است. میرزا محمد بن علی جرجانی آن را به عربی ترجمه کرده است.

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی به دست نیامد.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۱۳. الجبر و القدر

این اثر نیز ترجمه کتاب «جبر و اختیار» «خواجه نصیر الدین طوسی» به زبان عربی است.

وی در مقدمه ی ترجمه ی رساله اوصاف الاشراف، به این کتاب خودش اشاره کرده است.

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی به دست نیامد.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۱۴. الدره البهیه فی شرح الرساله الشمسیه

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی به دست نیامد.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۱۵. الدعامه فی اثبات الامامه

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی به دست نیامد.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۱۶. الرافع فی شرح النافع فی الفقه

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی به دست نیامد.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۱۷. الرحمه فی اختلاف الامه

نسخه های خطی:

۲ نسخه ی خطی در «کتابخانه دانشگاه تهران» به شماره ۳۳۹ در ۷۹ برگ و شماره ۱۰۲۲ در ۱۹۹ برگ، کتابت سال ۷۶۲ه-.ق. موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۱۸. روضه المحققین فی تفسیر الکتاب المبین

ظاهراً این کتاب در پنج مجلد است.

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی به دست نیامد.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۱۹. سرائر العربیه فی شرح الوافیه الحاجبیه

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی به دست نیامد.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۲۰. الشافی فی الفقه

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی به دست نیامد.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۲۱. الشافیه عن امراض القلوب القاسیه

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی به دست نیامد.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۲۲. شرح الفصول النصیریه

پیش تر ترجمه ی «الفصول النصیریه» را شناساندیم. گفتیم که به دلیل تفاوت آغاز و انجام «شرح الفصول النصیریه» با «ترجمه الفصول النصیریه»، شرح را جداگانه خواهیم آورد.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آیت الله العظمی مرعشی

نجفی (ره)» به شماره ۴۶۹۲ در ۷۰ برگ، کتابت سال ۱۰۶۴ه-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مرکزی دانشگاه تهران» به شماره ۱/۱۴۷۳ در ۲۶۳ برگ موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مسجد اعظم» «قم» به شماره ۲۶۰۵ کتابت سال ۱۰۹۳ه-.ق. موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۲۳. الشمسیه فی الارکان الصیدیه

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی به دست نیامد.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۲۴. عمده الاملاک فی هیئه الافلاک

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی به دست نیامد.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۲۵. غنیه الطالب فی شرح المطالب فی العلوم الثلاثه

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی به دست نیامد.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۲۶. غایه البادی فی شرح المبادی

«علامه حلی» کتاب نسبتاً مفصلی در اصول فقه نوشته که به نام «مبادی الوصول الی علم الاصول» شناخته می شود.

محمد بن علی جرجانی، در زمان حیات استادش، این اثر را شرح کرده و به نام «عمید الدین ابوطالب عبدالمطلب حسینی» نگارش کرده است.

نسخه های خطی:

۲ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آستان قدس رضوی (ع)» به شماره ۲۹۲۰ و ۲۹۲۱ در ۱۳۹ و ۶۹ برگ، موجود است.

۲ نسخه ی خطی نیز از مجموعه اهدایی رهبر معظم انقلاب به آستان قدس رضوی (ع) به شماره ۶۷۵ و ۱۱۷۶ می توان نام برد.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آستان حضرت احمد بن موسی (ع) (شاه چراغ)» به شماره ۳۵۱ در ۲۱۲ برگ موجود است.

۵ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آیت الله العظمی مرعشی نجفی (ره)» به شماره ۶۶۷۲ در ۱۰۳ برگ، کتابت سده ۱۰ه-.ق.، شماره ۶۶۰۵ در ۱۶۰ برگ، کتابت سده ۱۰ه-.ق.، شماره ۷۲۰۱ در ۱۶۰ برگ، کتابت سده ۱۱ه-.ق.، شماره ۵۸۳۳ در ۱۲۲ برگ، کتابت سال ۱۰۳۰ه-.ق. و شماره ۱۱۶۰۸ در ۱۶۱ برگ، کتابت سال ۱۲۰۲ه-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی ملی ملک تهران» به شماره ۲۷۸۷ در ۱۲۲ برگ، کتابت سده ۱۰ و ۱۱ه-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی دانشکدهی الاهیات و معارف اسلامی تهران» به شماره ۳/۴۹۳ در ۱۹۵ برگ، کتابت سده ۱۳ه-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی دانشکدهی الاهیات و معارف اسلامی مشهد» به شماره ۲/۱۲۰۶ در ۱۷۲ برگ موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مسجد جامع گوهرشاد» به شماره ۱۵۴۱ کتابت سده ۱۳ه-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مجلس شورای اسلامی» به شماره ۷۰۶۴ در ۱۲۴ برگ موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مرکزی دانشگاه تهران» به شماره ۱۶۵۵ در ۳۴۷ برگ موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۲۷. گلستان عربی بالفارسیه فی التهجد

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی به دست نیامد.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۲۸. المباحث العربیه فی شرح الکافیه الحاجبیه

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی به دست نیامد.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۲۹. معیار الفضل فی مباحث العقل

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی به دست نیامد.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۳۰. وسیله النفس الی حظیره القدس فی حقیقه الانسان

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی به دست نیامد.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۳۱. النقض فی تحریم جزء النفع بالقرض

این رساله مختصر در مباحث معاملات و ضمیمه کردن قرض در معامله و تحریم یا جواز آن است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آیت الله العظمی مرعشی نجفی (ره)» به شماره ۱/۱۲۵۹۷ در ۱۳ برگ موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

منابع:

اعیان الشیعه ۹/۴۲۵؛ تراجم الرجال ۱/۵۳۲؛ دایرهالمعارف بزرگ اسلامی ۱۷/۷۰۷-۷۰۸؛ دایرهالمعارف تشیع ۲/۱۱۳؛ الذریعه ۱/۶۳ و ۴/۱۲۲ و ۶/۲۳۶ و ۸/۱۹۲، ۱۹۹ و ۱۰/۱۷۲ و ۱۴/۵۴، ۲۳۰ و ۱۵/۳۵۱ و ۱۶/۱۰ و ۲۰/۷۹؛ ریحانه الادب ۱/۴۰۲؛ طبقات اعلام الشیعه (الحقائق الراهنه) ۳/۱۹۴؛ فرهنگ بزرگان اسلام و ایران ۴۶؛ فوائد الرضویه ۵۷۷؛ فهرست واره کتابهای فارسی ۷/۱۳۶؛ لباب الالقاب ۱۲۹؛ لغت نامه ی دهخدا (ذیل جرجانی، محمد) ۳۲۸؛ مداخل المولفین و الاعلام العرب حتی عام ۱۲۱۵ه-.ق. ۱/۲۸۹؛ معجم التراث الکلامی ۱/۹۹، ۲۸۷ و ۲/۲۵۷، ۲۸۰ و ۳/۲۴۸، ۲۷۵، ۳۴۸ و ۴/۳۸۷؛ معجم المولفین ۳/۵۳۶؛ معجم طبقات المتکلمین ۳/۱۴۳-۱۴۴؛ معجم مولفی الشیعه ۱۱۶؛ الموسوعه المیسره فی تراجمه ائمه التفسیر و الاقراء و النحو و اللغه ۳/۲۲۷۴؛ مولفین کتب چاپی فارسی و عربی ۵/۶۲۸.

«سید محمد بن علی جرجانی»

۸۳۸-۰۰۰ه-.ق.

«شمس الدین یا نور الدین محمد بن میر سید شریف علی بن محمد حسینی جرجانی»، متکلم پرآوازه، استاد منطق و ادیب قرن نهم ه-. ق.، از دانشمندان بزرگ «جرجان» در «شیراز» است.

از سال و شهر تولد وی آگاهی در دست نیست. به احتمال زیاد در «شیراز» متولد شده است؛ زیرا پدرش «میر سید شریف» بیشتر روزگار خویش را در «شیراز» گذراند.

سید محمد جرجانی در «شیراز» رشد کرد و هم در آنجا دانش آموخت. اما از نام استادان وی اطلاعی نداریم. بدیهی است که از محضر پدرش «میر سید شریف جرجانی» بهره برده است.

او عاقبت در «شیراز» درگذشت و هم در آنجا مدفون گشت.

آثار سید محمد جرجانی حواشی و شروح بر آثار پدرش و دیگر علمای بزرگ اسلام است.

آثار:

۱. تجوید قرآن کریم

این رساله در علم تجوید به زبان فارسی در یک مقدمه، شش باب و یک خاتمه تنظیم شده است.

مرحوم «آقابزرگ» از متن کتاب چنین استفاده کرده است که مولف در آغاز تالیف این اثر، ساکن «مکه» بوده است.

این سخن از عبارت آغاز کتابت استفاده می شود. آنجا که می گوید: «الحمدلله الذی هدانا للایمان و رزقنا مجاوره بیته و تلاوه القرآن»

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی را «آقابزرگ» در نزد «شیخ محمدرضا نائینی» گزارش داده است.

۲ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آستانه حضرت فاطمه معصومه (س)» به شماره ۴/۷۴۹ در ۷۵ برگ، کتابت سال ۹۹۳ه-.ق. و شماره ۲/۳۹۷ در ۲۴ برگ موجود است.

۷ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آیت الله العظمی مرعشی نجفی (ره)» به شماره ۱/۱۱۸۶۱ در ۲۳ برگ، کتابت سال ۱۲۸۸ه-

.ق.، شماره ۲۲۲۶ در ۵۵ برگ، شماره ۸۵۵۲ در ۵۲ برگ، کتابت سال ۱۳۴۱ه‍-.ق.، شماره ۱۶۰۲ در ۱۴۲ برگ، کتابت سال ۱۱۳۲ه‍-.ق.، شماره ۹۹۵۱ در ۲۲۹ برگ، کتابت سال ۱۰۵۶ه‍-.ق.، شماره ۸۷۱۰ در ۶۷ برگ، کتابت سال ۱۳۴۲ه‍-.ق. و شماره ۲/۱۲۸۷۲ در ۴۸ برگ، کتابت سال ۱۲۷۳ه‍-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مرکزی دانشگاه تهران» به شماره ۲/۲۵۲۰ در ۱۱۰ برگ موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مدرسه ی عالی شهید مطهری (سپهسالار)» به شماره ۸۱۳۸ موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی راجه محمودآباد لکهنو» به شماره ۱/۲۰۵۵ در ۵۰صفحه، کتابت سال ۱۲۲۶ه‍-.ق. موجود است.

۲ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی ملی ملک تهران» به شماره ۴/۵۴۱۸ در مجموعه ۱۱۷ برگ، کتابت سال ۱۱۴۰ه‍-.ق. و شماره ۶/۱۴۴۷ در مجموعه ۲۲۰ برگ، کتابت سال ۱۱۲۹ه‍-.ق. موجود است.

۲ نسخه ی خطی در «کتابخانه مدرسه ی نمازی خوی» به شماره ۲/۷۸۵ و شماره ۴/۶۰۸ کتابت سال ۱۲۰۹ه‍-.ق. موجود است.

۳ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مجلس شورای اسلامی» به شماره ۳/۵۵۷۲ در مجموعه ۲۳۶ صفحه، کتابت سال ۱۳۱۹-۱۳۲۰ه‍-.ق.، شماره ۵/۵۲۹ در ۱۶۲ برگ، کتابت سده ۱۰ه‍-.ق. و ۳/۳۱ موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی وزیری یزد» به شماره ۱۰/۱۱۰ در ۱۹۸ برگ، کتابت سال های ۱۳۲۷- ۱۳۳۱ه-.ق. موجود است.

۲ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی ملی جمهوری اسلامی ایران» به شماره ۲۲۱۵/ف در ۸۳ برگ، کتابت سده ۱۱ه-.ق. و شماره ۳۴۷/ف در ۶۵ برگ، کتابت سده ۱۲ه-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه دانشگاه استانبول» به شماره ۱۲۶۷ در ۷۲ برگ، کتابت سال ۱۱۱۴ه-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه مدرسه ی رضویه ی قم» به شماره ۳/۷۵ در ۱۲۳ برگ، کتابت سال ۱۳۱۴ه-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مدرسه ی آخوند همدان» به شماره ۱۲/۴۷۶۰ موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۲. تعریب تحفه الفحول فی شرح معرب الفصول

اصل کتاب از آنِ «خواجه نصیر الدین طوسی» است. سید محمد جرجانی آن را به عربی برگردانده است.

سپس «محمد بن احمد خواجکی شیرازی» از دانشمندان قرن دهم ه-. ق.، عربی آن را شرح کرده است.

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی به دست نیامد.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۳. الثاقب فی المناقب

باید تصریح کرد که این کتاب متعلق به «سید محمد بن میر سید شریف علی جرجانی» نیست. اما از آنجا که نویسنده ی آن مورد اختلاف پژوهشگران است و از سوی دیگر نام نویسنده اش محمد بن علی جرجانی ذکر شده است، برای رفع اشتباه آوردیم.

باید توضیح داد که «آقابزرگ» نخست این اثر را به شخصی با نام «محمد بن علی جرجانی» معاصر «ابن شهرآشوب» نسبت داده است. سپس آن را از آثار «محمد بن علی جرجانی طوسی» بر شمرده است.

۴. جامع الدقائق فی شرح غره المنطق

برخی منابع این اثر را به دلیل شباهت اسمی به «الغره فی المنطق»، به اشتباه به سید محمد بن علی جرجانی نسبت داده اند.

در حالی که عنوان درست آن «جامع الدقائق فی شرح رساله الغره فی المنطق» است و نویسنده ی آن «نجم الدین خضر بن محمد بن علی رازی حبله رودی» از شاگردان سید محمد بن علی جرجانی است.

وی رساله «الدره» استادش را نیز با عنوان «کاشف الحقایق فی شرح رساله الدره فی المنطق» شرح کرده است.

۵. الجواهر العقلیه

مرحوم «آقابزرگ» به نقل از فهرست تصنیفات سید محمد بن علی جرجانی، این کتاب را به وی نسبت داده است.

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی به دست نیامد.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۶. حاشیه بر شرح کتاب «المتوسط فی شرح الکافیه»

این اثر در واقع تالیف «میر سید شریف جرجانی»، پدر

سید محمد جرجانی است. لیکن چون پدرش آن را ناتمام گذاشت، وی به تکمیل آن پرداخت.

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی به دست نیامد.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۷. حاشیه شرح الطوالع

این حاشیه را بر کتاب «شرح طوالع الانوار» پدرش نگاشته است.

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی به دست نیامد.

نسخه های چاپی:

سال ۱۳۰۶ه-.ق. در «قاهره» به صورت چاپ سنگی منتشر شده است.

۸. الدره

«میر سید شریف جرجانی»، پدر نویسنده، دو کتاب در منطق که به «صغری» و «کبری» شهرت دارند، نگاشته است. سید محمد جرجانی هر دو کتاب پدرش را به عربی ترجمه کرده است.

ترجمه «کبری» «الدره» و ترجمه «صغری» «الغره» نام گرفته است.

نسخه های خطی:

۲ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آیت الله العظمی مرعشی نجفی (ره)» به شماره ۵۸۴۴ در ۶۲ برگ، کتابت سده ۱۱ه-.ق. و شماره ۹۹۲۰ در ۱۶۹ برگ موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مسجد جامع گوهرشاد» به شماره ۳/۱۵۸۱ کتابت قرن ۱۳ه-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی دانشکدهی الاهیات و معارف اسلامی مشهد» به شماره ۲/۲۸۵ در ۸۰ برگ موجود است.

۲ نسـخه ی خطی در «کتابخانه ی جامعه صلاح الدین» به شماره ۲۲۷ در ۱۳ صفحه و شماره ۲۰۲/۱ در ۱۲ صفحه، کتابت سال ۹۰۷ه‍-.ق. موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۹. الرساله السمیه فی الاصول المنطقیه (الغره)

گفتیم، «الغره» ترجمه کتاب «صغری» در منطق پدرش «میر سید شریف جرجانی» است.

شرح های متعددی بر کتاب «الغره» نوشته شده است.

نسخه های خطی:

۲ نسـخه ی خطی در «کتابخانه ی آیت الله العظمی مرعشـی نجفی (ره)» به شـماره ۵۸۴۴ در ۶۲ برگ، کتابت سده ۱۱ه‍-.ق. و شماره ۸۰۸۶ در ۱۳۳ برگ، کتابت سده ۱۰ه‍-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مجلس شورای اسلامی» به شماره ۳/۱۲۴۸ در ۱۰۶ برگ، کتابت سده ۱۱ه‍-.ق. موجود است.

در «کتابخانه ی مجلس شورای اسلامی» نسخه ی دیگری به شماره ۱۳۷۰ همراه با شرح آن در ۹۱ برگ، کتابت سال ۱۱۱۴ه‍-.ق. موجود است.

۱ نسـخه ی خطی در «کتابخانه ی دانشـکدهی الاهیات و معارف اسلامی مشهد» به شماره ۱/۲۸۵ تحت عنوان «شرح الغره» در ۸۰ برگ موجود است. لیکن آغاز این نسخه با نسخه های دیگر «الغره» یکی است و شاید عنوان آن اشتباه ذکر شده است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی ظاهریه» به شماره ۷۹۴۵ موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی پاریس» به شماره ۲۳۹۷ موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۱۰. رساله فی الرد علی الروافض

گویا سید محمد بن علی جرجانی این کتاب را در رد و نقض عقاید «شیعه» نگاشته است. وجود این کتاب از یک سو، و «سنی» متعصب بودن یکی از نوادگان وی از سوی دیگر سبب شده که تعدادی از کارشناسان وی را «سنی» مذهب بدانند.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی ایاصوفیه» «ترکیه» موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۱۱. الرشاد فی شرح الارشاد

«الارشاد الهادی» از آثار «سعد الدین مسعود بن عمر تفتازانی» متوفای ۷۹۲ه-.ق. در علم نحو است.

سید محمد جرجانی آن را با عنوان «الرشاد» شرح کرده است.

سال تالیف کتاب در «شیراز» ۸۲۳ه-.ق. است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آستانه حضرت فاطمه معصومه (س)» به شماره ۱/۴۹۴ در ۱۹۷ برگ، کتابت سال ۱۲۳۵ه-.ق. موجود است.

۴ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آیت الله العظمی مرعشی نجفی (ره)» به شماره ۵۵۸۷ در ۲۲۱ برگ، کتابت سال ۸۸۵ه-.ق.، شماره ۸۹۷۰ در ۱۱۶ برگ، شماره ۴۶۶۱ در ۵۹ برگ، کتابت سده ۱۱ه-.ق. و شماره ۱/۱۲۶۵۱ در ۶۴ برگ، کتابت سال

۸۹۵ه‍-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آیت الله العظمی گلپایگانی (ره)» به شماره ۳/۱۹۵۳ در ۵۸ برگ، کتابت سال ۹۰۱ه‍-.ق. موجود است.

۲ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مجلس شورای اسلامی» به شماره ۱۰۵ و شماره ۳۱۳ موجود است.

۳ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی دارالکتب الظاهریه» به شماره ۵۲۴۹-عام در ۹۵ برگ، شماره ۲۳۷۱ در ۴۴ برگ و شماره ۲۹۸۶ در ۴۶ برگ موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی ملی ملک تهران» به شماره ۲/۲۸۸۹ در ۱۵۸ برگ، کتابت سال ۱۲۷۶ه‍-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی دانشکدهی حقوق و علوم سیاسی اقتصادی تهران» به شماره ۳۰۳ در ۱۱۳ برگ، کتابت سال ۹۷۲ه‍-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی عارف حکمت» در «مدینه منوره» به شماره ۱۰۱/۲۰۸۵۸۷ در ۲۹ برگ موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی احمد ثالث» «ترکیه» به شماره ۲۲۰۶ در ۷۱ برگ، کتابت سال ۸۲۳ه‍-.ق. موجود است.

۴ نسخه ی خطی عکسی در «کتابخانه ی مرکز البحث العلمی و احیاء التراث الاسلامی» به شماره ۴۴۵ در ۴۶ برگ، شماره ۱۰۳۲ در ۲۹ برگ، شماره ۴۴۶ در ۴۴ برگ و شماره ۷۷۷ در ۷۱ برگ، کتابت سال ۸۲۳ه‍-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مجتمع عراقی» به شماره ت ف/۱۹۶ در ۴۹ برگ موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی عمومی اوقاف بغداد» به شماره ۲/۱۲۷۳ در ۱۰۶ برگ موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی بابانیین» وابسته به «کتابخانه ی اوقاف سلیمانیه» به شماره ۲۰۲-۲۰۳ در ۹۴ برگ، کتابت سال ۱۱۶۱ه-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی پترزبورگ» به شماره GAL, S, II/۳۰۴ موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۱۲. زبده الاسرار فی الحکمه

این اثر در «دایرهالمعارف بزرگ اسلامی» به سید محمد بن علی جرجانی نسبت داده شده است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مجتمع عراقی» به شماره ت. ف. /۲۳۹ با عنوان «ملخص زبده الاسرار فی الحکمه» موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۱۳. شرح الفوائد الغیاثیه

«الفوائد الغیاثیه» اثری است در علوم بلاغت، معانی و بیان، که «عضد الدین ابوالفضل عبدالرحمان بن احمد ایجی» متوفای ۷۵۶ه-.ق. آن را نگاشته است.

به گزارش «بغدادی» در «هدیه العارفین» و «شوشتری» در «مجالس المومنین»، سید محمد بن علی جرجانی، این اثر را شرح کرده است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مسجد اعظم» «قم» موجود است.

گویا یک نسخه ی خطی نیز در «کتابخانه ی ملی ملک تهران» با عنوان «بندی از شرح الفوائد الغیاثیه» موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۱۴. شرح رساله فی الاصول

«الاصول» از آثار پدرش میر سید شریف جرجانی است. سید محمد جرجانی آن را نیز شرح کرده است.

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی به دست نیامد.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۱۵. شرح هدایه الحکمه ابهری (حل الهدایه)

«هدایه الحکمه» از تالیفات «اثیر الدین مفضل بن عمر ابهری سمرقندی» متوفای ۶۶۳ه‍.ق. در حکمت، کلام و فلسفه است.

سید محمد بن علی جرجانی فرزند «میرسید شریف»، آن را شرح کرده و «حل الهدایه» نامیده است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آستان قدس رضوی (ع)» به شماره ۱۸۶ در ۳۳ برگ موجود است.

۲ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آیت الله العظمی مرعشی نجفی (ره)» به شماره ۸۴۷۹ در ۱۳۵ برگ، کتابت سال ۸۸۹ه‍.ق. و شماره ۱/۱۳۲۲۱ در ۴۲ برگ موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مجلس شورای اسلامی»

به شماره ۱۸۵/ع در ۱۱۲ برگ، کتابت سده ۱۲ه-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی عمومی اوقاف موصل» به شماره ۳/۵۴/۲۴ در ۱۲۵ برگ موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی عمومی اوقاف سلیمانیه» به شماره ۲۵۷۷ در ۱۱۳ برگ موجود است.

نسخه های چاپی:

شرح هدایه الحکمه به سال ۱۳۰۸ه-.ق. در «استانبول» چاپ شده است.

۱۶. الفرائد فی حل شرح العقائد

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی به دست نیامد.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

منابع:

اثر آفرینان ۲/۱۹۷؛ الاعلام زرکلی ۶/۲۸۸ و ۷/۱۸۰؛ تاریخ نظم و نثر در ایران ۱/۲۷۳؛ دانشمندان و سخن سرایان فارس ۳/۲۹۹؛ دایرهالمعارف الاسلامیه ۶/۳۳۴؛ دایرهالمعارف بزرگ اسلامی ۱۷/۷۰۸-۷۰۹؛ دایرهالمعارف تشیع ۵/۳۳۳؛ الذریعه ۳/۳۷۳ و ۵/۴، ۲۷۲ و ۷/۷۷ و ۶/۱۱۶ و ۸/۸۹ و۱۱/۲۳۴ و ۱۳/۳۳، ۸۱، ۲۴۱، ۳۷۶ و ۱۴/۱۷۵و ۱۵/۲۸۳ و ۱۶/۳۳ و ۲۶/۱۷۱؛ رجال کتاب حبیب السیر ۱۳۳؛ ریحانه الادب ۲/۳۴۴ و ۳/۲۴۶؛ شرح حال علما و ادبای استرآباد (استرآبادنامه) ۱۱۹؛ طبقات اعلام الشیعه (الضیاء اللامع) ۶/۱۲۰؛ فارسنامه ناصری ۲/۱۳۴؛ فرزانگان مازندران ۱/۱۵۷؛ فرهنگ بزرگان اسلام و ایران ۵۴۸؛ فرهنگ زندگی نامه ها ۱/۵۰۴؛ فهرست کتاب های چاپی فارسی ۱/۱۱۹۱؛ فهرست نسخه های خطی چهار کتباخانه ۲۳۶؛ فهرست نسخه های خطی کتابخانه ی ملی ملک ۱/۴۱۴ و ۵/۲۶۷ و ۸/۳۵۰؛ فهرست نسخه های خطی فارسی ۵/۳۸۳؛ فهرست نسخه های خطی کتابخانه ی مسجد اعظم ۹۹، ۲۵۶؛ کشف الظنون ۱/۶۸ و ۲/۱۱۹۸؛ لغت نامه ی دهخدا (ذیل جرجانی) ۳۲۸؛ مجالس المومنین ۲/۲۲۰؛ معجم المولفین ۳/۵۴۲؛ معجم مولفی الشیعه ۱۱۶؛ مولفین کتب چاپی فارسی و عربی ۵/۶۲۹؛ هدیه العارفین ۲/۱۸۹.

«محمد بن علی حسینی جرجانی»

قرن ۱۰ه‍-.ق.

از شرح احوال «محمد بن علی حسینی جرجانی»، جز گزارش از دو اثر وی، آگاهی دیگری در دست نیست.

از آنجا که این نویسنده با هیچ کدام از مولفان و دانشمندان «جرجان» و «استرآباد» که نام مشابه دارند، تطبیق نمی کند، به ناچار آن را مستقل ذکر کردیم.

همین قدر می دانیم که در فهرست های نسخه های خطی، او را از دانشمندان قرن دهم ه‍-. ق. معرفی کرده اند.

باتوجه به اینکه آثار به جا مانده از وی در تجوید است، به نظر می رسد از قاریان و دانشمندان مسلط بر علوم قرآن است.

آثار:

۱. عده النجاه فی تسهیل الهمزات

اگر آغاز این کتاب را با کتاب «تجوید» «سید محمد بن میرسید شریف علی جرجانی» مقایسه کنیم، تشابهی در آنها دیده خواهد شد. لیکن اسم این اثر بسیار متفاوت است. به همین جهت در ذیل نام وی، به طور مستقل هم نقل شد.

کتاب عـدهالنجاه در یک مقـدمه و دو باب تنظیم شده است. مقدمه در بیان همزه است. باب اول: در بیان دو همزه که در یک کلمه جمع شونـد و این در چهار فصل است. باب دوم: در دو همزه که در دو کلمه جمع شونـد. تالیف کتاب، در روز دوشـنبه ۱۲ ذی قعده ۹۳۵ه-.ق. در «مکه» پایان یافته است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آیت الله العظمی مرعشی نجفی (ره)» به شماره ۷۱۰ موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۲. الضوء المنیر فی الادغام الکبیر و الصغیر

این رساله نیز در تجوید قرآن و مسائل مربوط به ادغام کبیر و صغیر در یک مقدمه و دو باب است. آغاز آن چنین است:

«الحمدلله الذی تفضل علینا بجزیل النعم و جعل اهل القرآن اهله و خاصته بالجود و الکرم»

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آیت الله العظمی مرعشی نجفی (ره)» به شماره ۴/۷۱۰ در مجموعه ۸۷ برگ موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

منابع:

فهرست نسخه های خطی کتابخانه ی آیت الله العظمی مرعشی نجفی (ره) ۲/۳۰۶-۳۰۷.

«محمد بن علی جرجانی»

قرن ۶ه-.ق.

درباره ی «محمـد بن علی جرجانی» از علمای قرن شـشم ه-. ق. هیچ اطلاعی در هیچ منبعی جز آنچه «آقابزرگ» ذیل یک اثر با عنوان «الثاقب فی المناقب» وی دارد، نداریم.

«آقابزرگ» او را معاصر «ابن شهرآشوب، محمد بن علی» متوفای ۵۸۸ه‍-.ق. دانسته است. سپس اضافه می کند، چون به هیچ شرح حالی از این مرد در منابع موجود دست نیافتیم، احتمال دادیم که این کتاب همان «ثاقب المناقب» «محمد بن علی بن حمزه طوسی» باشد.

آثار:

الثاقب فی المناقب

نسخه های خطی:

«آقابزرگ» یک نسخه از آن را در مجموعه بعض متاخرین دیده است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

منابع:

الذریعه ۵/۴.

«محمد بن علی عبدکی جرجانی»

بعد از ۳۶۰ه‍-.ق.

«ابواحمد» یا «ابومحمد، محمد بن علی بن عبدک (عبدالکریم) جرجانی» از فقیهان، متکلمان و محدثان سده ی چهارم ه‍-. ق. است.

شهرت او به «ابن عبدک» و «عبدکی» از آن روی است که نیایش «عبدالکریم» نام داشت.

کنیه اش را مرحوم «نجاشی» «ابوجعفر» نوشته و با تعبیر جلیل القدر او را ستوده و از «شیعیان» برشمرده است.

«شیخ طوسی» نیز او را از بزرگان متکلمان امامیه توصیف کرده است.

از مجموع گفتار بزرگان «شیعه» و «اهل سنت»، چنین استفاده می شود که ابن عبدک در علم کلام بسیار متبحر و بر مکتب کلامی «معتزلی» «بصره» و «بغداد» مسلط بود. تاجایی که شخصیتی چون «ابوالقاسم بلخی» متوفای ۳۱۷ یا ۳۱۹ه-.ق. در مناظره با ابن عبدک، اشکالات او را وارد دانسته و بسیاری اوقات از رای خود عدول می کرد.

اما احتمال گرایش وی به «شیعه» «زیدیه»، از برخی آثار و نظریات وی قابل استفاده است.

زمان و شهر ولادت ابن عبدک مشخص نیست. لیکن از آنجا که وی در «جرجان» بالیده و هم در آنجا زیسته و درگذشته است، می توان احتمال داد که در همان شهر نیز دیده به جهان گشوده است.

لیکن پس از تحصیل دانش های روزگار خویش، به شهرهای اسلامی سفر کرد و از دانشمندان متعدد بهره برد.

به گفته ی «حاکم نیشابوری»، وی مدتی در «نیشابور» اقامت داشت. در مدت اقامتش در «نیشابور»، حاکم از وی استفاده کرده است.

در «عسکر مکرم» از «ابوهاشم عبدالسلام بن ابوعلی جبائی معتزلی» متوفای ۳۲۱ه-.ق. بهره برده است.

در «بلخ» از مجلس درس «ابوالقاسم احمد بن عبدالله بلخی» متوفای ۳۱۹ه-.ق. استفاده کرده و با او مناظراتی داشته است.

در «اصفهان» نیز از برخی دانشمندان حدیث شنیده است.

در «بغداد» از «ابوبکر محمد بن داوود ظاهری اصفهانی» متوفای ۲۹۷ه-.ق. بهره برد.

از دیگر مشایخ او می توان به «محمد بن یزداد جرجانی»، «عمران بن موسی بن مجاشع جرجانی»، «ابوجعفر محمد بن جعفر موسوی»، «اسحاق بن عباس بن اسحاق بن موسی بن جعفر (ع)»، «علی بن یحیی آملی، محمد بن موسی رصاصی»، «ابوسعید عبدالرحمن بن سلیمان نقاش» و «عبدان جوالیقی» و «جعفر بن علی جابری» اشاره کرد.

کسانی چون «ابن بشت خزفی»، «ابومنصور حسینی» و «بشر بن محمد خطیب میهنی» از وی روایت می کنند.

آثار:

۱. تفسیر القرآن

«نجاشی» این اثر را به ابواحمد محمد بن علی جرجانی نسبت داده است. «ابن شهرآشوب» نیز آن را در ۱۰ جزء معرفی کرده است.

اما «شیخ طوسی»، وقتی در مقدمه ی «التبیان» تفاسیر مختلف را بر می شمارد، از این اثر یاد نکرده است.

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی به دست نیامد.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۲. الرد علی الباطنیه (الرد علی الاسماعیلیه)

«مسعودی» در «التنبیه و الاشراف»، به سال ۳۴۵ه-.ق. از آن اثر یاد کرده است.

هم چنین «شیخ طوسی» از این اثر با عنوان «الرد علی الاسماعیلیه» نام برده است.

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی به دست نیامد.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۳. الکلام علی الفرقه المثبته لرؤیه الله تعالی

در «دایرهالمعارف بزرگ اسلامی» این اثر از تالیفات ابن عبدک بشمار رفته است.

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی به دست نیامد.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۴. مطالع الهدایه

«ابن شهرآشوب» در مناقب آل ابی طالب (ع) و هم در «معالم العلما» از این اثر سخن گفته است.

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی به دست نیامد.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

منابع:

اتقان المقال فی احوال الرجال ۲۵۲؛ اثرآفرینان ۱/۱۲۷؛ اعلام زرکلی ۶/۲۷۴؛ اعیان الشیعه ۱/۱۳۶ و ۲/۴۲۷؛ الافاده فی تاریخ ائمه الساده ۸۷؛ الانساب المنفقه ۸۴-۸۵؛ الانساب سمعانی ۴/۱۳۲؛ ایضاح المکنون ۱/۲۷۵؛ بهجه الآمال فی شرح زبده المقال ۶/۵۱۸ و ۷/۳۹۷، ۵۰۶، ۵۴۰؛ تاریخ جرجان سهمی ۴۵۱؛ تنقیح المقال ۳/۱۵۸؛ تیسیر المطالب ۵۲، ۱۰۲، ۱۴۱، ۱۷۰، ۱۷۳، ۱۷۹؛ ثقات الرواه ۳/۲۶۳؛ جامع الرواه ۲/۱۵۵، ۳۷۳، ۴۳۴؛ الجامع فی الرجال ۲/۷۵۹، ۹۷۷، ۹۸۱؛ الجواهر المضیئه ۲/۲۶۵؛ خلاصه الاقوال فی معرفه الرجال ۱۶۲، ۱۸۸؛ دایرهالمعارف بزرگ اسلامی ۴/۱۹۸-۱۹۹؛ دایرهالمعارف تشیع ۱/۳۴۷؛ الذریعه ۹/۴۳۷ و ۱۰/۱۸۳؛ رجال ابن داوود ۳۲۵، ۴۰۳؛ رجال الانصار ۱۱۳، ۱۳۹، ۱۵۶؛ رجال علامه حلی ۱۶۲؛ رجال نجاشی ۳۸۲؛ شرح حال علما و ادبای استرآباد (استرآبادنامه) ۱۱۲؛ شواهد التنزیل ۱/۹۴؛ طبقات الفقهاء ابواسحاق ۱۴۹؛ طبقات المعتزله ۳۲۳، ۳۳۱؛ طبقات مفسران شیعه ۵۹۹؛ فائق المقال ۱۸۷، ۲۰۸، ۲۲۱؛ فرهنگ زندگی نامه ها ۱/۵۶۶؛ فلاسفه شیعه ۵۰؛ فهرست شیخ طوسی ۳۶۸؛ قاموس الرجال ۸/۲۹۶ و ۱۰/۲۵۴، ۲۹۵؛ کشف الظنون ۵۶۲، ۵۶۸؛ مجمع الرجال ۵/۲۷۵ و ۷/۱۶، ۱۳۹، ۱۶۴؛ مستدرکات

علم رجال الحدیث ۷/۲۳۶؛ معالم العلماء ۱۴۳؛ معجم التراث الکلامی ۳/۳۶۸؛ المعجم الموحد لاعلام الاصول الرجالیه ۲/۷۵، ۲۹۵؛ معجم المولفین ۳/۵۲۱؛ معجم رجال الحدیث ۱۶/۳۳۱ و ۲۲/۱۹۵؛ معجم رجال الحدیث و ثقاته ۶/۳۱۰۶؛ معجم طبقات المتکلمین ۲/۱۵۴-۱۵۵؛ المعین علی معجم رجال الحدیث ۲/۷۶۹، ۹۹۲؛ المفید من معجم رجال الحدیث ۵۵۴، ۷۳۷؛ مناقب آل ابی طالب (ع) ۱/۱۱-۱۲؛ منتهی المقال ۶/۱۲۷ و ۷/۳۲۱، ۴۱۱؛ منهج المقال ۳۰۹، ۳۹۷؛ المنیه و الآمل ۶۵؛ موسوعه طبقات الفقهاء ۴/۴۳۸-۴۳۹؛ موضوعات ۱/۳۴۸؛ نشوار المحاضره ۳/۵۳؛ نضد الایضاح ۳۰۶؛ نقد الرجال ۴/۲۷۷ و ۵/۱۳۳، ۲۶۰، ۲۶۱؛ وسائل الشیعه ۲۰/۲۶۳، ۳۸۵.

«محمد بن علی طوسی جرجانی»

قرن ۶ه-.ق.

«ابوجعفر» یا «ابوحمزه عماد الدین محمد بن علی بن حمزه طوسی مشهدی»، از فقیهان قرن ششم ه-. ق. است. شهرت او به «ابوجعفر طوسی» یا «ابن حمزه طوسی»، بیش از شهرتش به جرجانی است.

نگارنـده مـدرکی دال بر نسـبت وی به «جرجـان» به دست نیاورد. البته در فهرست های نسـخه های خطی، برخی از آثار وی راماننـد: «الثـاقب فی المناقب» به ابوجعفر محمـد بن علی گرگانی نسبت داده انـد. لیکن به نظر می رسـد، «ابن حمزه طوسـی» از مردم «جرجان» نیست. از این رو، زندگی و آثار او را حذف می کنیم.

«محمد بن علی ضریر جرجانی»

قرن ۴ه-.ق.

از شـرح زندگانی ریاضـی دان و سـتاره شناس بزرگ قرن چهارم ه-. ق.، «ابوسعید محمد بن علی ضریر جرجانی»، تقریباً هیچ اطلاعی در دست نیست.

«ابوریحان بیرونی» نام کامل او را در «استخراج الاوتار» به همان صورتی که ذکر شد، آورده است.

برخی منـابع ماننـد: «هنریش سوتر (زوتر)»، متوفای ۱۹۲۲م. در آثارش، ابوسـعید ضـریر جرجانی را با «ابوسـعید ضریر احمد بن خالـد بغـدادی» اشـتباه گرفته و دوره حیاتش را قرن سوم دانسـته است. همین اشـتباه سـبب شده که ابوسـعید ضـریر جرجانی را شاگرد «ابوعبدالله محمد بن زیاد بن اعرابی» متوفای ۲۳۱ه-.ق. تصور کنند.

این در حالی است که ابوسـعید محمد بن علی ضـریر جرجانی، در رساله ی «مسائل هندسـیه» از ریاضـی دان، «ابوعبدالله محمد بن احمد شنی» که در نیمه ی دوم قرن چهارم می زیست، نام برده است.

از واژه ی «ضریر» در دنباله ی نام ابوسعید جرجانی چنین برمی آید که وی نابینا یا بسیار مریض و نحیف بوده است.

به هر روی این دانشمند جرجانی، شاید در «جرجان» به دنیا آمد و پس از بالیدن و تحصیل در زادگاهش، از دانشمندان بزرگ روزگار خویش بهره برد و آثاری را در هندسه و ریاضیات از خود برجای نهاد.

آثار:

۱. شرح دیوان روبه بن العجاج

احتمالاً این اثر به اشـتباه به ابوسـعید محمد بن علی ضریر جرجانی نسبت داده شده است؛ زیرا وی ادیب نبود تا دیوان «روبه بن عجاج» را شـرح کند. با اینهمه، به دلیل اینکه فهرست نویس نسـخه های خطی «کتابخانه ی دارالکتب مصـر» آن را به ابوسـعید ضریر نسبت داده است، در اینجا شناسانده و توضیح داده شد.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی دارالکتب المصریه قاهره» به شماره ۵۱۹ در ۱۳۷ برگ، کتابت سال ۱۲۸۹ه‍.ق. موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۲. شرح المعلقات السبع

به نظر می رسد این اثر نیز به اشتباه به ابوسعید ضریر جرجانی نسبت داده شده است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی دارالکتب المصریه قاهره» به شماره ۳۹۱۱ در ۱۷۸ برگ موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۳. مسائل الهندسیه

گفته می شود ابوسعید ضریر جرجانی این اثر را خطاب به

یک ریاضی دان ناشناس نگاشته است. برخی احتمال می دهند این ریاضی دان که ابوسعید نام وی را نیاورده، همان «ابوریحان بیرونی» است.

این اثر با حل ترسیمی مسئله ای هندسی به کمک «یک سهمی» و «یک هُذْلولی» آغاز می شود. این مسئله هندسی با مسئله «ابن هیثم» در کتاب «المناظر» وی مرتبط است.

روش ترسیمی جرجانی صورت دیگری از ترسیم عرضه شده در مقاله چهارم مجموعه «پاپوسِ اسکندرانی» (قرن سوم میلادی) است. همانندی مذکور این احتمال را پیش می آورد که حل ترسیمی جرجانی منشأ یونانی داشته باشد.

جرجانی سپس راه حل دو مسئله مرتبط با «تثلیث زاویه» و قضیه ای درباره ی «ارتفاع مثلث» عرضه می کند. مسئله های مربوط به تثلیث زاویه، با یکی از رساله های موجود «ابوریحان بیرونی» پیوند نزدیکی دارند؛ بنابراین، احتمال دارد که جرجانی مسائل هندسی خود را خطاب به او نوشته باشد. بدین ترتیب، «رساله ی مسائل هندسیه» جرجانی با برخی از مباحث مهم هندسه دوره اسلامی مرتبط است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی دارالکتب المصریه قاهره» به شماره ۴۱م. همراه با کتاب «استخراج خطی نصف النهار» وی، موجود است.

ظاهراً یک نسخه ی خطی نیز در «کتابخانه ی لیدن» موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۴. استخراج خط نصف النهار من کتاب انالیما و البرهان علیه

این اثر در چهار فصل تنظیم شده است. فصل های اول تا سوم به ترسیم خط شمال - جنوب بر صفحه ای افقی، با استفاده از سه سایه ی نامساوی میله ای قائم در سه لحظه متفاوت یک روز مربوط می شود. در فصل چهارم روش تعیین جهات اصلی به وسیله سایه یک شاخص در لحظه ی مناسب، بیان شده است.

«کارل شوی» این رساله را به آلمانی ترجمه و منتشر کرده است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی دارالکتب المصریه قاهره» به شماره ۴۱م. همراه با کتاب «المسائل الهندسیه» وی، موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

منابع:

استخراج الاوتار فی الدائره بخواص خطی المنحنی فیها ۲، ۱۵؛ تاریخ علوم و فلسفه ایرانی ۵۱۹؛ دانشنامه جهان اسلام ۱۰/۱۶۴-۱۶۵؛ زندگی نامه ریاضیدانان دوره اسلامی از سده سوم تا سده یازدهم هجری ۸۴؛ فهرست خدیویه ۲۰۳؛ معجم الادباء ۱/۲۵۴ و ۶/۲۵۳۵.

«محمد بن عمر (عمرو) جرجانی»

قرن ؟ه-.ق.

آگاهی ما از «محمد بن عمر جرجانی» یا «محمد بن عمرو جرجانی» بسیار اندك است. همین قدر می دانیم که راوی و ساکن «بغداد» بود.

«نجاشی» او را با عبارت «مختلط الامر» توصیف کرده است.

«تفرشی» در «نقد الرجال» می گوید: «برقی در بخش کسانی که از غیر ائمه روایت می کنند، روایت نقل کرده است.»

آثار:

النوادر

این اثر را «نجاشی» به محمد بن عمر جرجانی نسبت داده و معتقد است که «احمد بن ابوعبدالله محمد برقی» متوفای ۲۷۴ه-.ق. از او روایت می کند.

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی به دست نیامد.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

منابع:

جامع الرواه ۲/۱۶۱، ۱۶۳؛ الجامع فی الرجال ۲/۷۶۵، ۷۶۶؛ خلاصه الاقوال فی معرفه الرجال ۲۵۵؛ الذریعه ۲۴/۳۴۰؛ رجال ابن داوود ۵۰۸؛ رجال انصاری ۱۱۴؛ رجال نجاشی ۳۴۴-۳۴۵؛ صحیفه الصفاء۱۲۳؛ فائق المقال ۳۲۲؛ فهرست شیخ طوسی ۵۱۳؛ قاموس الرجال ۸/۳۱۵، ۳۱۸؛ مجمع الرجال ۶/۹؛ مستدرکات علم رجال الحدیث ۷/۲۵۶، ۲۶۰؛ مشیخه التهذیب ۲۴/۲۹۴؛ معالم العلماء ۱۱۰؛ المعجم الموحد لاعلام الاصول الرجالیه ۲/۲۹۸، ۳۰۱؛ معجم رجال الحدیث ۱۷/۷۰، ۸۱؛ معجم رجال الحدیث و ثقاته ۶/۳۱۴۱؛ المعین علی معجم رجال الحدیث ۲/۷۷۹، ۷۸۱؛ المفید من معجم رجال الحدیث ۵۶۱، ۵۶۳؛ منتهی المقال ۶/۱۴۲؛ منهج المقال ۳۱۲؛ نخبه المقال فی تمییز الاسناد و الرجال ۲۷۸؛ نقد الرجال ۴/۲۸۴، ۲۸۶.

«محمد بن قاسم استرآبادی»

قرن ۴ه-.ق.

مفسر و خطیب قرن سوم ه-. ق.، «محمد بن قاسم استرآبادی»، از دانشمندان جلیل القدری است که «تفسیر امام حسن عسکری (ع)» را نقل کرده است.

از شرح زندگانی و تحصیلات وی هیچ اطلاعی در دست نیست. آنچه مسلم است، در «جرجان» زاده شد و هم در آنجا بالید.

ممکن است برای تکمیل تحصیلات خویش، به برخی شهرهای علمی و اسلامی سفر کرده است. لیکن «شیخ صدوق» با او در «جرجان» و «استرآباد» دیدار نمود و تفسیر منسوب به امام حسن عسکری (ع) را از وی استماع کرد.

در خصوص اعتبار احادیث منقول از محمد بن قاسم استرآبادی و تفسیری که از طریق او به امام حسن عسکری (ع) منسوب است، اختلاف نظر وجود دارد.

«شیخ صدوق» متن تفسیر را مستقیماً از محمد بن قاسم گرفته و در اعتبار و عدم اعتبار آن یا وثاقت راوی، سخنی نگفته است. لیکن از طلب آمرزش بر راوی و فحوای کلامش، اعتماد وی را می توان استنباط کرد.

«شیخ طبرسی» در کتاب «احتجاج»، «قطب راوندی» در کتاب «الخراج»، «علامه مجلسی» در «بحار الانوار»، «شیخ حر عاملی» در «وسائل الشیعه»، «فیض کاشانی»، «سید هاشم بحرانی»، «شیخ انصاری» و «آقابزرگ» را می توان از موافقان تفسیر منسوب به امام حسن عسکری (ع) به حساب آورد.

در مقابل «ابن غضائری»، «علامه حلی»، «شیخ محمدجواد بلاغی»، «میرزا ابوالحسن شعرانی» و بسیاری دیگر این انتساب را رد کرده و به نقد تفسیر منسوب فوق الذکر و راوی آن پرداخته اند.

هرچند در سند و متن تفسیر اشکالات غیر قابل انکاری وجود دارد، لیکن «اخباریان» ارزش زیادی بر آن قایل بوده و از دوره ی «صفویان» جایگاه خاصی پیدا کرده است.

آثار:

تفسیر امام حسن عسکری (ع)

این تفسیر، در دو جزء تنظیم شده است. جزء اول آن، تفسیر بسم الله و تمام سوره ی فاتحه الکتاب و تا آیه ۱۱۴ سوره ی بقره، و جزء دوم از آیه ۱۵۹ بقره (ان الذین یکتمون) شروع و تا آخر آیه ۱۷۹ سوره ی (ولکم فی القصاص حیوه) ... ادامه دارد.

در این تفسیر، روایات و احادیث بسیار زیادی از ائمه ی معصومین (ع) و پیامبر گرامی (ص) نقل شده است و در حقیقت، آن را می توان نمونه عالی از یک تفسیر مأثور نامید.

بیشتر روایات موجود در این اثر، طولانی و مفصل است. به طوری که گاهی یک روایت، چندین صفحه را در بر گرفته است. از همین رو، در بعضی موارد، ساختار روایی از بین رفته و در برخی موارد روایات، آشفتگی وجود دارد. بیشتر تاویلات در این تفسیر، درباره ی معجزات پیامبر و امامان است. با اینکه به مصادیق اشاره شده ولی به اسباب نزول آیات، کمتر توجه شده است. مباحث صرفی و نحوی و بلاغی نیز، در آن دیده نمی شود.

نسخه های خطی:

۳ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آستان قدس رضوی (ع)» به شماره ۴۷ در ۲۸۲ برگ، کتابت سال ۹۹۲ه-.ق. و شماره ۴۸ در ۲۸۱ برگ و شماره ۴۸۵ در ۱۶۳ برگ، کتابت سال ۱۲۲۸ه-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آستانه مقدسه حضرت فاطمه معصومه (س)» به شماره ۲/۴۰۰ در ۹۲ برگ، جلد اول، موجود است.

۶ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آیت الله العظمی مرعشی نجفی (ره)» به شماره ۴۶۴، شماره ۱۰۵۶ در ۱۸۸ برگ، شماره ۳۷۶۴ در ۲۸۳ برگ، کتابت سده ۱۰ه-.ق.، شماره ۳۷۸۸ در ۲۰۹ برگ، شماره ۷۴۳۳ در ۳۰۷ برگ، کتابت سده ۱۱ه-.ق. و شماره ۱۱۹۸۵ در ۱۶۹ برگ موجود است.

۶ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مجلس شورای اسلامی» به شماره ۷۵/ع در ۳۱۴ برگ، کتابت سده ۱۲ه-.ق.، شماره ۱۰۰/ع در ۲۰۴ برگ، کتابت سده ۱۲ه-.ق.، شماره ۱۶۲/ع در ۲۸۹ برگ، کتابت سده ۹ه-.ق.، شماره ۳۲۷۱ در ۵۳۳ صفحه، کتابت سال ۱۰۳۰ه-.ق.، شماره ۴۲۳۸ در ۱۶۴ برگ، کتابت سال ۱۲۴۳ه-.ق. و شماره ۲/۱۲۱۰۹ در ۳۸۷ برگ، کتابت سال ۹۰۷ه-.ق. موجود است.

۴ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مدرسه ی عالی شهید مطهری (سپهسالار)» به شماره ۱۹۹۷ در ۲۹۳ صفحه، کتابت سال ۱۲۶۷ه-.ق. و شماره ۱۹۹۸ در ۱۷۴ صفحه، کتابت سال ۱۲۶۸ه-.ق.، شماره ۵۱۱۸ در ۱۶۱ برگ، کتابت سده ۱۱ه-.ق. و شماره ۸۱۲۲ در ۹۸ برگ، کتابت سال ۱۲۵۲ه-.ق.، شماره موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه مدرسه ی نمازی خوی» به شماره ۶۷ کتابت سده ۱۲۳۵ه-.ق. از ترجمه ی تفسیر امام حسن عسکری (ع) موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه مدرسه ی فیضیه» «قم» به شماره ۴۴۶ در ۲۱۰ برگ، کتابت سال ۱۲۶۲ه-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی عمومی اصفهان» به شماره ۲۶۷۲ در ۳۵۷صفحه، کتابت سال ۱۰۸۲ه-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی ملی فارس» به شماره

۱۱/۲۹۷–ع.س. در ۱۹۵ برگ موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه مدرسه ی مروی تهران» به شماره ۳۳۳ کتابت سده ۱۱ه–.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مدرسه ی آخوند همدان» به شماره ۳۴۱ موجود است.

۲ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی وزیری یزد» به شماره ۷۶۶ در ۲۶۴ برگ، کتابت سده ۱۲ه–.ق. و شماره ۷۶۹ در ۹۶ برگ، کتابت سده ۱۲ه–.ق. موجود است.

۲ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی ملی ملک تهران» به شماره ۱۸۶ در ۱۷۱ برگ، کتابت سال ۱۲۰۹ه–.ق. و شماره ۱/۶۲۰۷ کتابت سال ۱۱۷۷ه–.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی دانشکدهی الاهیات و معارف اسلامی» به شماره ۱۹۵ در ۲۱۵ برگ، کتابت سال ۱۲۶۰ه–.ق. موجود است.

نسخه های چاپی:

تفسیر امام حسن عسکری (ع) به سال ۱۲۶۸ه–.ق. در «تهران» در ۳۱۰ صفحه وزیری به صورت سنگی چاپ شد. سال ۱۳۱۳ه–.ق. تجدید چاپ گردید و سال ۱۳۱۵ در حاشیه ی تفسیر قمی چاپ شد.

بعدها در «قم»، «بیروت» و «تهران» به صورت چاپ حروفی و جدید چاپ های متعددی به عمل آمد.

این تفسیر را «فخر الدین علی بن حسن زواره ای» در عصر «صفویه» به درخواست «شاه تهماسب صفوی» از عربی به فارسی برگردانده شد. مرحوم «افندی» یک نسخه از آن را در قصبه ی «لنگر» از توابع «تربت جام»، نزد «افراسیاب خان» دیده است.

مرحوم «آقابزرگ» دو ترجمه ی دیگر را معرفی کرده است. یکی را «میرزا ابوالقاسم حسینی ذهبی شیرازی» از علمای سده ی سیزدهم و دومی را «مولا عبدالله بن نجم الدین» متوفای ۱۳۱۱ه–.ق. ترجمه کرده است.

ترجمه ی زواره ای «آثار الاخیار» نام دارد. در «کتابخانه ی مدرسه ی عالی شهید مطهری (سپهسالار)» و «آستان قدس رضوی (ع)»، به برخی نسخه های آن می توان دست یافت.

«مدرس تبریزی» نوزده مورد از ترجمه ها و خلاصه های تفسیر امام حسن عسکری (ع) را برشمرده است.

منابع:

اعیان الشیعه ۲/۴۱؛ بهجه الآمال فی شرح زبده المقال ۶/۵۶۰؛ تنقیح المقال۳۰۵؛ جامع الرواه ۲/۱۸۴؛ الجامع فی الرجال ۲/۶۶۳؛

جلاءالعیون ۲۷۹؛ خلاـصه الاقوال فی معرفه الرجال۲۵۶؛ الذریعه۲۸۶-۲۸۸ و ۴/۲۵۸ و ۱۱/۱۵۲؛ رجـال ابن داوود ۵۱۰؛ رجال الانصـاری ۱۱۵ ، ۱۷۰؛ شـناخت نـامه تفاسیر ۷۵؛ الصـراط المستقیم ۸۸؛ طبقـات مفسـران شیعه ۱/۳۲۸؛ فـائق المقـال ۳۲۳؛ فرائدالاصول ۸۶؛ فهـارس بحارالانوار ۲/۹۶، ۹۸؛ قاموس الرجال ۸/۹، ۳۴۳، ۳۴۸؛ مجمع الرجال ۶/۲۵؛ مستدرکات علم رجال الحدیث ۶/۳۹۳ و ۷/۲۹۵ و ۸/۳۶۱؛ معجم رجال الحـدیث ۱۴/۲۹۵ و ۱۷/۱۵۵؛ معجم رجـال الحـدیث و ثقاته ۶/۳۱۷۵؛ معین النـبیه فی رجـال من لایحضـره الفقیه ۱۰۵، ۱۴۹؛ المعین علی معجم رجـال الحـدیث ۱/۴۶۱ و ۲/۶۶۶؛ منتهی المقـال ۵/۳۰۸ و ۶/۱۶۱، ۱۶۴؛ منهج المقال ۳۱۵، ۴۱۵؛ نخبه المقال ۴۸۷؛ نقد الرجال ۴/۳۰۳؛ وسائل الشیعه ۵۹-۶۰.

«محمد بن خواجگی گیلانی استرآبادی»

قرن ۱۱ه-.ق.

درباره ی شاعر و ادیب سده ی یازدهم ه-. ق.، «محمد بن خواجگی گیلانی استرآبادی»، هیچ اطلاعی در دست نیست.

تنها آگاهی ما گزارش دو نسخه از یک کتاب و گزارش یک نسخه از کتاب دیگر اوست که در ذیل شناسانده می شود:

آثار:

۱. ختم الغرایب

بنا به گفته ی «جمشید علی زاده»، مصحح «ختم الغرایب»، این اثر، گزارش دشواری های دیوان «خاقانی» است که «محمد بن خواجگی گیلانی رشتی» در ربع اول قرن یازده آن را نگاشته است.

نا گفته نماند، «خاقانی شروانی» کتابی تحت عنوان «تحفه العراقین» دارد که در واقع منظومه ای است از سفر وی به «مکه مکرمه» و بازدید وی از «عراق» عرب و «عراق» عجم.

او این سفرنامه را که از طریق «عراق» عازم «مکه» شده، به نظم کشیده و نسخه هایی از آن چاپ، شرح و تصحیح گردیده است. اخیراً نسخه هایی از این اثر در «اتریش»، «ترکیه» و دیگر جای ها یافت شده است که نسخه شناسان و ادبا، معتقدند که نام اصلی این اثر «ختم الغرایب» است نه «تحفه العراقین».

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه مدرسه ی فیضیه» به شماره ۱/۴۷۱ در ۵۴ برگ موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مدرسه ی عالی شهید مطهری (سپهسالار)» به شماره ۱۴۵ در ۱۳۶ برگ، کتابت سال ۱۲۶۵ه-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی ملی تبریز» به شماره ۲۷۹۵ در ۸۲ برگ، کتابت سال ۱۰۲۳ه-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی نیز در کتابخانه های «ترکیه» موجود است.

نسخه های «ختم الغرایب» با نام «خاقانی شروانی» غیر از این مواردی بود که شناساندیم. نسخه های یاد شده ی فوق، به نام «محمد بن خواجگی گیلانی استرآبادی» ثبت شده است.

نسخه های چاپی:

این اثر توسط «جمشید علی زاده» در سال ۱۳۸۵ تصحیح و منتشر گردیده است.

۲. رساله کنز الغرایب

این رساله را «فهرست نسخه های خطی دانشگاه استانبول» گزارش کرده است. لیکن احتمال دارد همان کتاب «ختم الغرایب» باشد.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه دانشگاه استانبول» به شماره ۴/۶۸۷ در ۴۸ برگ، کتابت سال ۱۰۵۶ه‍-.ق. موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

منابع:

سایت خبرگزاری میراث فرهنگی، خبر مورخه ۶/۸/۱۳۸۵؛ فهرست نسخه های خطی کتابخانه ی دانشگاه استانبول ۳۱۰؛ فهرست نسخه های خطی کتابخانه ی ملی تبریز۱/۴۴۹-۴۵۰؛ فهرست نسخه های خطی کتابخانه ی مدرسه ی فیضیه ۲/۱۲؛ فهرست نسخه های خطی کتابخانه ی مدرسه ی عالی شهید مطهری (سپهسالار) ۴/۳۶۱-۳۶۲.

«محمد بن قوچعلی استرآبادی»

قرن ۱۳ه-.ق.

شرح احوال «ملا محمد بن قوچعلی استرآبادی» در هیچ منبعی به دست نیامد. بنا به گزارش فهرست نویس نسخه ی خطی از تنها اثر وی، ملا محمد بن قوچعلی استرآبادی از علمای سده ی سیزدهم ه-. ق. است.

آثار:

تقریر ابحاث شریف العلماء

ملا محمد استرآبادی در این اثر مباحث درس استادش «ملا محمد شریف العلمای مازندرانی» متوفای ۱۲۴۵ه-.ق. را نوشته است.

متن اثر یاد شده، مباحث استدلالی درس اصول استاد و با عناوین «اصل، اصل» از مباحث سنت تا تراجیح تنظیم شده است. مولف آن را به روز دوشنبه جمادی الاول ۱۲۴۱ه-.ق. به پایان برده است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آیت الله العظمی مرعشی نجفی (ره)» به شماره ۷۸۲۱ در ۲۶۳ برگ، به خط مولف موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

منابع:

فهرست نسخه های خطی کتابخانه ی آیت الله العظمی مرعشی نجفی (ره) ۲۰/۱۷۵.

«محمد بن حاجی کامران استرآبادی»

قرن ۹ و ۱۰ه-.ق.

از شرح احوال و تحصیلات «محمد بن کامران استرآبادی» هیچ مطلبی نمی دانیم. تنها آگاهی ما از وی، وجود اثری است که نام آن نیز مورد اختلاف است.

همین اثر حکایت از آن دارد که محمد بن کامران استرآبادی مورخ و نسب شناس بوده است.

او ظاهراً در قرن نهم یا دهم ه- . ق. می زیست. شاید در «استرآباد» متولد شده و هم در آنجا تحصیل کرده و درگذشته است.

آثار:

جامع الامثال (جامع الانبیاء) (جامع الانباء)

محمد بن کامران استرآبادی این کتاب را درباره ی نسب و شجره نامه ی آل ابی طالب (ع) در «طبرستان»، «جرجان» و «گیلان» نگاشته است.

هم چنین شرحی از فرمانروایان رستمدار «طبرستان» در ۱۰ فصل دارد.

به گفته ی «نفیسی»، او کتاب را برای «مظفر الدین ابوالغازی شمس الدین بن کمال الدین محمد» متوفای۹۸۷ ه-.ق.، از ملوک «رستمدار» «مازندران» نوشته است.

«نفیسی»، «اثرآفرینان» و یادداشت های تاریخی خانم دکتر «فاطمه رستمی»، نام کتاب را «جامع الامثال» ثبت کرده است. لیکن «محمود اخوان مهدوی» در مقالات خود (نگاهی به کتاب سنگ مزارها و کتبیه های تاریخی گرگان و استرآباد) نام آن را «جامع الانبیا» مطابق نسخه ی خطی «مرکز شرق شناسی سالتیکوف شدرین» و «موسسه خاورشناسی فرهنگستان علوم روسیه» ثبت کرده است.

«منزوی» در «فهرست واره کتاب های فارسی»، آن را «جامع الانبا» نامیده است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی موسسه خاورشناسی

فرهنگستان علوم روسیه» به شماره B-۷۱۲ موجود است.

به نوشته ی «مهدوی»، یک نسخه ی نیز در «کتابخانه ی عمومی مرکز شرق شناسی سالتیکوف شدرین» در «سن پترزبورگ» موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

منابع:

اثر آفرینان ۱/۲۴۱؛ تاریخ نظم و نثر در ایران ۱/۲۵۶؛ فهرست نسخه های خطی فارسی ۶/۴۳۰۱؛ فهرست واره کتابهای فارسی ۲/۹۳۸؛ نشریه کتابخانه ی دانشگاه تهران ۸/۶۶.

«سید محمد بن محمدباقر میرداماد استرآبادی»

قرن ۱۱ه-.ق.

درباره ی فرزند «میرداماد»، «محمد بن محمدباقر حسینی استرآبادی»، تقریباً هیچ اطلاعی در دست نداریم.

تنها آگاهی ما از وی، گزارش از وجود یک اثر به نام اوست.

از آنجا که میرداماد در «اصفهان» زندگی کرد، به احتمال زیاد فرزندش میر محمد در «اصفهان» دیده به جهان گشود و همانجا تحصیل کرد و عاقبت درگذشت.

آثار:

کلام فی العلم الاهی

مباحثی از عقاید و علم کلام در موضوع علم خداوند متعال است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آیت الله فاضل خوانساری (ره)» به شماره ۶/۲۶۳ موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

منابع:

فهرست نسخه های خطی کتابخانه ی آیت الله فاضل خوانساری (ره) ۱/۲۴۰؛ معجم التراث الکلامی ۴/۵۲۱.

«محمد بن محمود گرگانی»

قرن ۸ ؟ه‍-.ق.

از شرح احوال، تحصیلات و آثار «محمد بن محمود گرگانی»، جز گزارش از چند اثر وی، هیچ اطلاعی در دست نداریم. حتی نمی دانیم در چه قرنی می زیست.

البته از تاریخ نسخه ی «جامع اللذات» کتابخانه ی ملی چنین استنباط می شود که در سده ی هشتم ه‍-. ق. تالیف شده است.

لیکن تاریخ کتابت نسخه های خطی سایر آثار به جا مانده از وی سده ی دهم و یازدهم را نشان می دهد. از این روی احتمال می دهیم که در قرن هشتم زیسته است.

هم چنین آثار وی در پزشکی سنتی و داروهای گیاهی است. بنابر این می توان حدس زد که پزشك و داروشناس بوده است.

آثار:

۱. جامع اللذات

این کتاب به زبان فارسی و در بیان داروهای گیاهی و امور جنسی شامل انواع اسباب لذات حسی و عقلی و کیفیت حفظ صحت روح و نفس و طریق معالجه ی انحرافات روحانی و نفسانی است. محتوای آن مشتمل بر یك مقدمه، چهار مقاله و یك خاتمه است.

مقدمه در بیان آنچه دانستن آن پیش از شروع در مقصود ضروری است و مرتب شده در ۷ باب است.

مقاله ی اول دربیان لذاتی است که نفس را به واسطه ی قوای ظاهر و باطن حاصل می شود و شامل ۷ باب است. مقاله ی دوم در اهویه و مساکن و ملبوسات و مأکولات و مشروبات که سبب لذت باشد و شامل ۷ باب است. مقاله ی سوم در ریاضت و بیداری، خواب و آسایش و اعراض نفسانیه و استفراغات که سبب لذت بوده و شامل ۵ باب است. مقاله ی چهارم در اثبات لذات عقلیه و بیان فضیلت آن بر لذات حسیه و ذکر اسباب لذات عقلیه است. این مقاله بر پنج باب مرتب شده است.

خاتمه در بیان کیفیت حفظ صحت روح و نفس و معالجه و انحرافات هریک از آن هاست. این بخش نیز بر پنج باب مرتب گردیده است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی ملی جمهوری اسلامی ایران» به شماره ۱۱۳۱۲۸۹ در ۱۶۹ صفحه موجود است.

آخر این نسخه افتادگی دارد و تعداد صفحات آن مشخص نیست.

گفتنی است این نسخه قبلاً به وزارت فرهنگ و آموزش عالی متعلق بود. پس از آن به کتابخانه ی ملی منتقل گردید.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی دانشکدهی ادبیات دانشگاه تهران» به شماره ۵۵ در ۱۵۹ برگ، کتابت سده ۱۱ه-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی سریزدی یزد» به شماره ۱۳۴ در ۱۰۹ برگ کتابت سال ۱۰۶۸ه-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی موسسه ی فرهنگ لغتنامه ی دهخدا» به شماره ۱۹۷/۷ کتابت سال ۱۰۷۷ه-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی ملی جمهوری اسلامی ایران» به شماره ۱۵۸۱۰ف در ۸۷ برگ و تصحیح شده در حاشیه موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۲. مرآت النفوس

این اثر نیز در بیان خصوصیات نفس انسانی و مباحث پیرامون آن مانند: لذت، درد و قوای نفسانی است.

کتـاب در دوازده فصـل تنظیم شـده است. فصـل اول در معرفت نفس انسانی. فصل دوم در معرفت قوای انسانی. فصل سوم در لذت و الم و محبت. فصل چهارم در تعلق نفس به بدن. فصل پنجم در اختصاص نفس ناطقه به بدن. فصل شـشم در حین تعلق نفس به بـدن. فصل هفتم در بیان کیفیت ارتباط نفس به بـدن. فصل هشـتم در تعارض بین نفس و بـدن و بیان اسـتعداد نفس. فصل نهم در تـدابیر بدن برای مطیع ساختن نفس. فصل دهم در انقطاع نفس از بدن. فصل یازدهم در حال نفس پس از انقطاع از بدن. فصل دوازدهم در وصایا از اقوال حکما.

نسخه های خطی:

۱ نسـخه ی خطی در «کتابخانه ی دانشکدهی الاهیات و معارف اسلامی دانشگاه تهران» به شماره ۶/۳۰۸ در ۹۶ برگ، کتابت سده ۱۰ه-.ق. موجود است.

۱ نسـخه ی خطی در «کتابخانه ی مدرسه ی عالی شـهید مطهری (سـپهسالار)» به شماره ۱۱۶۶ در ۵۲ برگ، کتابت سده ۱۰ه-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی دیگر در «کتابخانه ی مدرسه ی عالی شهید مطهری (سپهسالار)» به شماره ۲۷۹۹ موجود است که

عنوان آن «رساله فی النفس» است. لیکن با مقایسه ی آغاز و انجام آن می توان استنباط کرد که همان کتاب «مرآت النفوس» است. تاریخ کتابت این نسخه ۱۰۷۴ه–.ق. است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مرکزی دانشگاه تهران» به شماره ۱۱۶۳/۶ف موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

منابع:

الذریعه ۲۰/۲۸۷–۲۸۸؛ فهرست نسخه های خطی فارسی ۸۴۴؛ فهرست نسخه های خطی کتابخانه ی اروپا ۳۷۸؛ فهرست نسخه های خطی کتابخانه ی مدرسه ی عالی شهید مطهری (سپهسالار) ۵/۵۴۰؛ فهرست نسخه های خطی کتابخانه ی دانشکده ی الاهیات و معارف اسلامی تهران ۱/۱۵۰؛ فهرست نسخه های خطی کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران، میکروفیلم ها ۱/۵۷۵؛ فهرست واره کتابهای فارسی ۵/۳۳۹۶؛ نشریه دانشگاه تهران ۳/۹، ۱۴ و ۴/۴۱۹.

«محمد بن مدک؟ استرآبادی»

قرن ۸ه–.ق.

«نجیب الدین شمس الاسلام ابوطالب محمد بن مدک استرآبادی»، از فقها و متکلمان سده ی هشتم ه–. ق. است.

شرح حال و آثار وی در هیچ منبعی، جز آنچه مرحوم «آقابزرگ» یاد کرده، مورد توجه قرار نگرفته است.

نام پدر وی نیز در این گزارش کامل نیست. کلمه ی «مدک» که در «الذریعه» با علامت (؟) آمده است، حکایت از ابهام در این نام دارد.

البته یک تن دیگر از دانشمندان «جرجان» که نامش محمد و نام پدرش علی است، به ابن عبدک، شهرت دارد. به حسب ظاهر، این امکان وجود دارد که به جای ابن عبدک، کاتب یا نسخه نویس، ابن مدک بنویسد. لیکن ابن عبدک از علمای قرن چهارم ه–. ق. و کنیه اش ابواحمد یا ابومحمد است. لذا این احتمال به دور است.

به هر حال درباره ی شرح احوال و آثار و نام پدر این نویسنده ی گمنام اما فاضل و دانشمند، سخنی برای گفتن نداریم.

آثار:

مقدمه فی علم الاصول

رساله ای است در عقاید و اصول دین، که ظاهراً مرحوم ابوطالب محمد استرآبادی، آن را به تاریخ اواسط جمادی الاولی سال ۷۷۷ه‍.ق. نگاشته است.

آغاز رساله چنین است: «و به نستعین... الحمدلله حق حمده... اعلم ان معرفه الله تعالی واجبه» و انجام آن چنین است: «تاسعهم قائم. تمت المقدمه فی علم الاصول من تالیف الامام ... نجیب الدین شمس الاسلام ابی طالب محمد بن مدک (؟) الاسترآبادی رضی الله عنه فی اواسط جمادی الاولی سنه سبع و سبعین و سبعمائه...»

نسخه های خطی:

بنا به گزارش «آقابزرگ»، ۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه دانشگاه تهران»، ظاهراً به شماره ۲۷/۲۱۴۴ در ضمن مجموعه ای که به خط «تاج الدین حسین بن صاعد» است، وجود دارد. کتابت این نسخه، ۱۵ شوال سال ۹۸۶ه‍.ق. است.

بنا به گزارش «معجم التراث الکلامی»، ۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی دانشکدهی ادبیات دانشگاه «اصفهان» به شماره ۱۲/۲۹۱ کتابت سال ۱۲۲۹ه‍.ق. موجود است.

نسخه های چاپی:

این اثر در مجموعه «میراث اسلامی ایران» دفتر دوم از

صفحه ی ۱۵۴-۱۵۷ با تصحیح و تحقیق حجت الاسلام «محمدرضا انصاری قمی» و از سوی کتابخانه ی آیت الله العظمی مرعشی نجفی (ره) به سال ۱۳۷۴ چاپ و منتشر گردیده است.

منابع:

الذریعه ۲۲/۸۹؛ معجم التراث الکلامی ۵/۲۳۰-۲۳۱؛ میراث اسلامی ایران دفتر دوم ۱۵۲-۱۵۷؛ نشریه دانشگاه تهران ۵/۳۰۶ و ۱۱-۱۲/۹۳۷.

«محمد بن منصور زرین دست جرجانی»

قرن ۵ه-.ق.

از شرح احوال پزشک سده ی پنجم ه-. ق.، «بدیع الدین ابوالروح محمد بن منصور بن ابوعبدالله بن منصور جرجانی» مشهور به «زرین دست»، هیچ اطلاعی به دست نیامد.

آنچه مسلم است اینکه ابوروح جرجانی، در اوایل سده ی پنجم و در عهد «ابوالفتح ملکشاه بن محمد سلجوقی» به شهرت رسید. او نخستین بار رساله ا ی در چشم پزشکی به زبان فارسی نگاشت.

اهمیت کتاب جامع و کامل زرین دست، به بخش جراحی آن است. توجه به این بخش حکایت از مهارت نویسنده ی آن و شاید به تجارب طولانی آن از عمل جراحی دارد.

چشم پزشکان مسلمان سده های پیشین، در جراحی چشم، پیشرفت های قابل توجه پیدا کرده بودند. در بین آنها کسانی بودند که آب آوردگی چشم مردی را که یک چشم بیشتر نداشت با اطمینان کامل عمل می کردند.

آثار:

نورالعیون

زرین دست اثر خود را در ده مقاله و یک مقدمه ترتیب داده است. نخستین مقاله در تشریح و ترکیب چشم و شامل ۱۵۳ سوال و جواب است. مقاله ی دوم در بیماری ها و عارضه های چشم است. مقاله ی سوم در بیماری هایی است که به چشم دیده نمی شود. مقاله ی چهارم در بیماری هایی که علاج پذیر است. مقاله ی پنجم در بیماری هایی که علاج پذیر نیست. مقاله ی ششم در آنچه باید در آغاز علاج باید انجام داد. مقاله ی هفتم در چگونگی دست کاری ها (جراحی) است. مقاله ی هشتم در زرآقان است. مقالهٔ نهم در داروهای مفرده و مقاله ی دهم در داروهای مرکبه است.

«حاجی خلیفه» در «کشف الظنون» معتقد است که زرین دست، نظریات «جالینوس»، «دیسقوریدوس»، «رازی»، «ابن سینا» و

«زهراوی» را آورده و سپس نظر و تجربه ی خود را نیز به آن افزوده است.

نسخه های خطی:

۳ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آیت الله العظمی مرعشی نجفی (ره)» به شماره ۷۲۶۰ در ۱۵۹ برگ، کتابت سده ۱۱ه‍.ق.، شماره ۷۸۴۰ در ۱۲۰ برگ، کتابت ۱۲۶۹ه‍.ق. و شماره ۱۲۵۲۸ در ۲۶۱ برگ موجود است.

۱ نسخه ی خطی دیگر در «کتابخانه ی آیت الله العظمی مرعشی نجفی (ره)» به شماره ۵۶۳۶ می توان به دست آورد که با همین نام لیکن بدون شناخت مولف ثبت شده است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه دانشگاه تهران» به شماره ۲۴۷۰ در ۱۶۵ برگ موجود است.

۲ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مجلس شورای اسلامی» به شماره ۳۲۱۸ در ۴۸۱ صفحه، کتابت سده ۱۱ه‍.ق. و شماره ۱/۱۱۸۱ در ۲۰۳ برگ، کتابت سده ۱۲ه‍.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی دانشکده ی ادبیات

دانشگاه تهران» به شماره ۶۳ در ۱۵۵ برگ، کتابت سال ۹۸۵ه-.ق. موجود است.

۲ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مسجد اعظم» «قم» به شماره ۲۱۴۵ کتابت سده ۱۳ه-.ق. و شماره ۲۱۶۶ کتابت ایضاً سده ۱۳ه-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی ملی ملک تهران» به شماره ۴۳۹۰ در ۲۴۲ برگ، کتابت سال ۱۰۵۵ه-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی نوربخش خانقاه نعمت اللهی» به شماره ۱/۴۵۸ در ۲۵۴ صفحه، کتابت سال ۱۲۷۱ه-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی رضا رامپور» «پاکستان» به شماره ۸۲۳۱م. در ۳۴۲ برگ موجود است.

گفته می شود ۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آکسفور» دو نسخه ی دیگر در «کلکته» موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

منابع:

الذریعه ۲۴/۳۷۳؛ فهرست نسخه های خطی کتابخانه ی مسجد اعظم قم ۴۱۳؛ فهرست نسخه های خطی کتابخانه ی دانشکده ی الاهیات و معارف اسلامی مشهد ۱/۱۶۱؛ فهرست نسخه های خطی کتابخانه ی دانشگاه تهران ۷/۷۰۵؛ معجم مولفی الشیعه ۱۱۶.

«سید محمد بن نصرالله استرآبادی»

۱۲۹۵-۱۳۶۵ه-.ق.

فقیه و عالم ربانی، «حاج سید محمد بن حاج سید نصرالله استرآبادی» فرزند «سید ابوالقاسم» از امام زادگان عظیم الشان «سید عماد الدین حسینی علوی» است که به چند واسطه، نسب به امام سجاد علیه السلام می رساند.

سید محمد استرآبادی در روستای «شاه کوه» «استرآباد» دیده به جهان گشود و هم در آنجا رشد کرد. او پس از تحصیل مقدمات فارسی و عربی، راهی «مشهد» مقدس شد و مدت یازده سال در حوزه ی علمیه ی «مشهد» سطوح را تحصیل کرد.

وی در این مدت از محضر درس «شیخ حسنعلی تهرانی» و «سید عباس شاهرودی» بهره برد.

سال ۱۳۲۰ه‍.ق. عازم عتبات عالیات شد و مدت ده سال در حوزه ی علمیه ی «نجف اشرف» مراحل عالی تحصیل را گذراند.

از استادان مشهور وی در «نجف اشرف» به «آخوند محمد کاظم خراسانی»، «سید محمدکاظم طباطبایی یزدی»، «شیخ الشریعه ی اصفهانی» و «مصطفی کاشانی» می توان اشاره کرد.

پس از آن به «ایران» مراجعت کرد و در مسجد جمعه بازار به اقامه نماز و سخنرانی پرداخت. در «مدرسه ی محمدیه ی» بازار نیز تدریس کرد.

سید محمد استرآبادی سرانجام در ربیع الاول سال ۱۳۶۶ه‍.ق. در «تهران» درگذشت و جنازه اش به «قم» حمل شد و در صحن عتیق حرم حضرت فاطمه ی معصومه (س) دفن گردید.

آثار:

۱. ادله عقلیه در اصول

این اثر در علم اصول فقه و بررسی ادله ی عقلیه در استنباط احکام شرعیه است.

نسخه های خطی:

احتمالاً نسخه ی خطی آن در نزد فرزندش «سید ضیاء الدین استرآبادی» و خاندان وی موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۲. تقریرات اصول فقه استادش آیت الله آخوند خراسانی

نسخه های خطی:

احتمالاً نسخه ی خطی آن در نزد فرزندش «سید ضیاء الدین استرآبادی» و خاندان وی موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۳. تقریرات فقه استادش آیت الله آخوند خراسانی

نسخه های خطی:

احتمالاً نسخه ی خطی آن در نزد فرزندش سید ضیاء الدین استرآبادی و خاندان وی موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۴. تقریرات اصول فقه استادش آیت الله سید محمدکاظم یزدی

نسخه های خطی:

احتمالاً نسخه ی خطی آن در نزد فرزندش سید ضیاء الدین استرآبادی و خاندان وی موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۵. تقریرات فقه استادش آیت الله سید محمدکاظم یزدی

نسخه های خطی:

احتمالاً نسخه ی خطی آن در نزد فرزندش سید ضیاء الدین استرآبادی و خاندان وی موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

منابع:

اثر آفرینان ۱/۲۴۱؛ تربت پاکان قم ۳/۱۳۸۳؛ زندگی نامه رجال و مشاهیر تاریخ معاصر ایران ۱/۱۴۴؛ فرزانگان مازندران و گرگان ۱/۴۵-۴۷؛ فرهنگ رجال و مشاهیر تاریخ معاصر ایران ۱/۳۵۸؛ گنجینه ی دانشمندان ۴/۳۷۲ و ۶/۴۰۸.

«محمد بن نظام الدین استرآبادی»

قرن ۹ه-.ق.

از شرح احوال مفسر، متکلم و فقیه قرن نهم ه-. ق.، «محمد بن نظام الدین استرآبادی»، هیچ اطلاعی در دست نداریم.

در منابع به اختصار از او نام برده و از شرح احوالش کوتاهی شده است. فقط چند اثر به نام او در فهرست ها می توان به دست آورد.

آثار:

۱. تفسیر سوره حمد

وی در این اثر به تفسیر سوره ی حمد و نام های متعدد آن پرداخته و ضمن برشمردن خواص و فضایل سوره، نظریه ی «اهل سنت» را نیز یادآور شده است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مسجد جامع گوهر شاد» به شماره ۱/۱۱۱۰ موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۲. تفسیر سوره توحید (قل هو الله احد)

سوره ی توحید را به زبان فارسی معنا و شرح و تفسیر کرده است.

ص:۶۰۷

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مسجد جامع گوهر شاد» به شماره ۲/۱۱۱۰ در ۶ برگ، کتابت سده ۱۱ه-.ق. موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۳. رساله در حکم استعمال آب مغصوب برای غیر غاصب در وضوء

وی در این رساله ی مختصر به مباحث پیرامون آب مغصوب پرداخته است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آیت الله فاضل خوانساری (ره)» موجود بود که به همراه کتاب های اهدایی رهبر معظم انقلاب به «کتابخانه ی آستان قدس رضوی (ع)» انتقال یافته و به شماره ۴/۱۴۸۷ موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۴. شرح الفیه

این اثر به زبان فارسی و در موضوع صلات است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی وزیری یزد» به شماره ۵/۳۲۰۱ در ۱۴۹ برگ موجود است.

۱ نسخه ی خطی نیز در «کتابخانه ی آستان قدس رضوی(ع)» موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

منابع:

اعیان الشیعه ۱۰/۸۱؛ امل الآمل ۲/۳۱۰؛ الذریعه ۲/۲۹۷ و ۱۳/۱۱۴؛ طبقات اعلام الشیعه (الضیاء اللامع) ۶/۱۱۶-۱۱۷؛ فهرست نسخه های خطی مسجد گوهرشاد ۳/۱۵۳۹؛ گنجینه ی دانشمندان ۶/۴۱۱؛ معجم التراث الکلامی ۲/۳۱۰.

«محمد بن یحیی صولی جرجانی»

۰۰۰-۳۳۵ه-.ق.

گویا «ابوبکر محمد بن یحیی بن عبدالله بن عباس بن محمد بن صول تکین جرجانی»، از شاهزادگان ترک «جرجان» است.

صولی با ضم صاد، انتساب به «صول تکین» یکی از حکمرانان «جرجان» است. ظاهراً او و برادرش «فیروز» پیش از فتح «جرجان» به دست «یزید بن مهلب»، در «جرجان» امیر و حاکم بودند.

محمد بن یحیی صولی نوه ی برادر «ابراهیم بن عباس صولی» است. این خاندان اهل فضل و ادب توصیف شده اند.

محمد صولی را ادیب، ظریف، کاتب، منشی، مفسر و علاقه مند به جمع آوری کتاب توصیف کرده اند.

صولی گذشته از شهرت در علم و ادب، شطرنج باز ماهری بود. تا جایی که به صولی شطرنجی نیز شهرت داشت.

محمد بن یحیی ولی کثیر الروایت بود. از «ثعلب»، «مبرد»، «ابوالعینا» و «ابوداوود سجستانی» و دیگران روایت کرده است. «دارقطنی» و «مرزبانی» از وی روایت می کنند.

گفته می شود صولی به جهت نقل خبری در مورد امیرالمومنین (ع) مورد تعقیب عامه و خاصه قرار گرفت و همگان در صدد قتل وی برآمدند. از این رو نتوانست در «بغداد» زندگانی کند و به «بصره» فرار کرد. در «بصره» به صورت مخفی می زیست تا در سال ۳۳۵ه-.ق. درگذشت.

ص:۶۰۸

آثار:

۱. ادب الکتاب (ادب الکاتب)

اثری است به زبان عربی در بیان آداب کاتب و نویسنده و کسی که به کار انشا و نامه نگاری اشتغال دارد.

گفتنی است «ادب الکتاب» توسط «عبدالله بن محمد بطلیوسی» متوفای ۴۴۴ه-.ق. تحت عنوان «الاقتضاب» شرح گردیده است. شرح نیز منتشر شده است.

نسخه های خطی:

۲ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی موزه ی عراق»، بخش مخطوطات ادبی به شماره ۱۴۱۶ در ۱۵۴ صفحه، کتابت سال ۱۳۳۸ه-.ق. و شماره ۸۷۴۴ در ۱۵۲ برگ، کتابت سال ۱۱۰۶ه-.ق. موجود است.

نسخه های چاپی:

کتاب «ادب الکاتب» بارها چاپ شده است. در «بیروت» انتشارات دارالباز و دارالکتب العلمیه آن را منتشر کرده اند.

در «بغداد» نیز به سال ۱۳۴۱ه-.ق. توسط انتشارات المکتبه العربیه و در ۲۷۲ صفحه وزیری چاپ شده است.

۲. اخبار ابوتمام

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی به دست نیامد.

نسخه های چاپی:

این اثر با تحقیقات «خلیل محمود عساکر» و مقدمه «محمد امین» در «بیروت» و توسط المکتب التجاری در ۳۴۰ صفحه چاپ شده است.

۳. اخبار ابوهرمه (اخبار ابی هرمه)

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی به دست نیامد.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۴. اخبار اسحاق بن ابراهیم

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی به دست نیامد.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۵. اخبار البحتری

این اثر درباره ی «ولید بن عبید بحتری» متوفای ۲۸۴ ه-.ق. است.

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی به دست نیامد.

نسخه های چاپی:

کتاب توسط المجمع العلمی العربی «دمشق» در ۲۵۶ صفحه وزیری چاپ شده است.

۶. اخبار الراضی و المتقی

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی به دست نیامد.

نسخه های چاپی:

در «بیروت» انتشارات دارالمیسره، به سال های ۱۳۹۹ و ۱۴۰۳ه-.ق. آن را چاپ کرده است.

هم چنین در «مصر» نیز به سال ۱۳۵۴ه-.ق. در ۳۰۸ صفحه وزیری چاپ شده است.

بخش اخبار «المقتدر بالله عباسی» تحت عنوان «قسم من اخبار المقتدر بالله العباسی او تاریخ الدوله العباسیه» با کوشش «خلف

رشید نعمان»، توسط انتشارات آفاق عربیه در «بغداد» به سال ۱۹۹۹م. در ۳۳۲ صفحه وزیری چاپ شده است.

۷. اخبار السید الحمیری

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی به دست نیامد.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۸. اخبار الشعراء

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی به دست نیامد.

نسخه های چاپی:

این اثر در «بیروت» و توسط انتشارات دارالمیسره با مقدمه و زیرنویس «ج. هیورث رن» به سال ۱۳۹۹ه-.ق. در ۲۷۴ صفحه وزیری چاپ شده است.

۹. اخبار عمر بن علاء

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی به دست نیامد.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۱۰. اخبار القرامطه

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی به دست نیامد.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۱۱. الانواع

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی به دست نیامد.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۱۲. الاوراق

این اثر درباره ی اخبار و اشعار «آل عباس» است.

نسخه های خطی:

۲ نسخه ی خطی عکسی در «کتابخانه ی موزه ی عراق» به شماره ۱۸۸/۵۰۳ و ۱۸۶/۴۵۴ موجود است.

۱ نسخه ی خطی عکسی در «کتابخانه ی دارالکتب» به شماره ۳۵۵ در ۱۸۱ برگ موجود است.

نسخه های چاپی:

این اثر در بخش های مختلف و جداگانه چاپ شده است. بخش اشعار اولاد خلفا و اخبار آنان در «مصر» به سال ۱۳۵۵ه‍.ق.، در «بیروت» به سال ۱۳۹۹ه‍.ق. و شاید در «عراق» نیز چاپ شده است.

بخشی تحت عنوان «مالم ینشر من اوراق الصولی در «بیروت» و توسط انتشارات عالم کتب به سال ۱۴۲۰ه‍.ق. چاپ گردیده است.

۱۳. جزء فیه وقعه الجمل

این اثر بسیار مختصر به روایت ابوبکر محمد بن یحیی بن عباس صولی جرجانی، به عنوان گزارشی از جنگ جمل ثبت شده است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی دارالکتب الظاهریه» به شماره ۹/۱۴۴۷ در ۲ برگ موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۱۴. دیوان ابونواس

«ابونواس» از شاعران قرن دوم ه-.ق.، مداح و ندیم «هارون الدرشید» است. اشعار او را ادبا و شعرای مختلفی

گردآوری کرده اند. محمد بن یحیی صولی نیز شاید به جمع آوری آن اقدام کرده است.

وی این دیوان را به فنون و فصولی تقسیم کرده و ابیات هر فنی را به حروف هجا ترتیب داده است.

هم چنین یک مقدمه ی لطیف در نقد شعر و ادب به آن اضافه کرده است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی دارالکتب الظاهریه» به شماره ۴۶۴۰ در ۸۶ برگ موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه مدرسه ی فیضیه» «قم» به شماره ۱۱۵۵ در ۱۸۰ برگ، کتابت سال ۱۲۷۲ه-.ق. موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۱۵. شرح دیوان ابوتمام

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی به دست نیامد.

نسخه های چاپی:

این شرح توسط انتشارات دارالطلیعه در «بیروت» و در سه مجلد وزیری منتشر شده است.

۱۶. شعر ابن المعتز

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی به دست نیامد.

نسخه های چاپی:

این اثر به تحقیق و کوشش دکتر «یونس احمد سامرائی» در «بغداد» و توسط وزارت فرهنگ و ارشاد «عراق» به سال ۱۳۹۷ه-.ق. چاپ و منتشر گردیده است.

۱۷. شعر ابن مقفع

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی به دست نیامد.

نسخه های چاپی:

این اثر نیز توسط دارالرشید چاپ و منتشر گردیده است.

۱۸. کتاب العبادله

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی به دست نیامد.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۱۹. الوزراء

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی به دست نیامد.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

منابع:

الاعلام زرکلی ۸/۴؛ ریحانه الادب ۳/۴۷۸-۴۷۹؛ الشعر و الشعراء فی کتاب العمده ۷۷؛ طبقات مفسران شیعه ۶۰۸؛ فرهنگ جامع تاریخ ایران ۱/۱۲۸؛ کتاب شناسی نهاوند ۱۴۱؛ مشاهیر الشعراء و الادباء ۵۱؛ معجم اعلام المورد ۲۷۲؛ معجم تراجم الشعراء الکبیر ۳۹؛ مولفین کتب چاپی فارسی و عربی ۵/۸۸۳-۸۸۴.

«محمد بن یحیی جرجانی»

۳۹۸-۰۰۰ه.ق.

«ابوعبدالله محمد بن یحیی بن مهدی جرجانی»، فقیه و محدث «حنفی» مذهب «جرجان» است.

از شرح زندگانی وی همین قدر می دانیم که نزد «ابوبکر رازی» فقه «حنفی» را آموخته است.

از «ابواحمد غطریفی» و «عبدالله بن اسحاق نصری» روایت می کند.

«ابونصر عبدالکریم شیرازی» و «ابوسعد اسماعیل سمان رازی» از وی روایت می کنند.

وی در «بغداد» زندگی می کرد و در مسجدی تدریس داشت.

آثار:

۱. ترجیح مذهب ابی حنیفه

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی به دست نیامد.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۲. شرح الجامع الکبیر للشیبانی

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی به دست نیامد.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۳. القول المنصور فی زیاره سید القبور

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی به دست نیامد.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

منابع:

الاعلام زرکلی ۷/۱۳۶ و ۸/۵؛ ایضاح المکنون ۲/۲۵۵؛ البدایه و النهایه ۱۱/۳۶۳؛ تاریخ الاسلام (حوادث سنه ۳۸۱-۴۰۰) ۳۶۱؛ تاریخ بغداد ۳/۴۳۳؛ الجواهر المضیئه ۲/۱۴۳؛ فرهنگ زندگی نامه ها ۱/۷۷۴؛ کشف الظنون ۱/۳۸۹، ۵۶۹؛ معجم المولفین ۱۲/۱۰۱؛ المنتظم ۱۵/۶۶؛ موسوعه طبقات الفقهاء ۴/۴۷۵-۴۷۶؛ الوافی بالوفیات ۵/۲۰۸؛ هدیه العارفین ۲/۵۷.

«محمدابراهیم بن محمدخلیل استرآبادی»

قرن ؟۱۴ه-.ق.

از شرح احوال و آثار «میرزا محمدابراهیم بن محمدخلیل استرآبادی»، هیچ اطلاعی نداریم.

حتی نمی دانیم در چه دوره و عصری می زیست. لیکن از سده ی کتابت اثر باقی مانده از وی که شاید به خط خود اوست، شاید در قرن ۱۳ و ۱۴ه-.ق. در «قفقاز» زندگانی می کرد.

آثار:

پاسخ رساله دربندی

این رساله در پاسخ به کتابی است که یک شخص مسیحی از مردم «دربند آذربایجان»، در تبلیغ دین مسیحیت نگاشته و به علمای «ایران» فرستاده است.

گویا مردم شهر «حاجی طرخان» از مولف درخواست کرده اند که کتابی در رد رساله ی «دربندی» بنویسد و او نیز خواسته ی آنان را اجابت کرده است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مجلس شورای اسلامی» به شماره ۳/۲۹۰۵ در ۳۲ صفحه، کتابت سده ۱۴ه-.ق. موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

منابع:

فهرست نسخه های خطی کتابخانه ی مجلس شورای اسلامی ۱۰/۳۰۲؛ معجم التراث الکلامی ۲/۱۱۸.

«محمدابراهیم بن مهدی قلی ظهیرالدوله قاجار»

۱۲۴۰-۰۰۰ه-.ق.

از آنجا که طایفه ی قاجار از زمان «صفویان» در «استرآباد» مستقر شدند، می توان آنان را از مردم «استرآباد» به حساب آورد.

پدر محمدابراهیم ظهیرالدوله، «مهدی قلی خان»، برادر «آقامحمدخان قاجار» نیز از مردم «قوانلو (قویونلو)» و ساکن «استرآباد» بود و در همانجا زاده شد، بالید و درگذشت.

هنگام مرگ «مهدی قلی»، محمدابراهیم کودکی بیش نبود. به احتمال زیاد، تولد وی در همان «استرآباد» واقع شده است. لیکن در «کرمان» و «تهران» و دیگر شهرها زندگانی و سرانجام در «تهران» جان به جان آفرین تسلیم کرد.

محمدابراهیم، پسرعمو، پسر خوانده و داماد «فتحعلی شاه» بود. او مدتهای طولانی حکومت «کرمان» را به دست داشت.

در چندین عملیات نظامی، لشکرکشی و سرکوب شورش شرکت جست. خدمات عمرانی، فرهنگی و ادبی نیز انجام داد. چند بنای مدرسه، حمام، آب انبار و خلوت خانه از خود برجای نهاد.

روی هم رفته او را فرمانروایی ادیب، شعرشناس و شعر دوست توصیف کرده اند. در اشعارش «طغرل» تخلّص می کرد.

ظهیرالدوله لقبی بود که «فتحعلی شاه» به او داده بود. محمدابراهیم ظهیرالدوله، نزد شاه از احترام خاصی برخوردار بود.

فرزندش «محمدکریم» از بزرگان و رهبران فرقه ی «شیخیه« در «کرمان» بود.

بنابراین به اعتبار سکونت پدرانش در «جرجان» و «استرآباد»، می توانیم او را در زمره ی صاحبان اثر و تالیف «استرآباد» به شمار بیاوریم.

آثار:

دیوان شعر

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی به دست نیامد.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

منابع:

اثر آفرینان ۴/۱۰۹؛ تـذکره ی محمدشاهی ۴۴۶؛ حدیقه الشعراء ۲/۱۱۲۳-۱۱۲۵؛ دایرهالمعارف بزرگ اسلامی ۲/۴۹۵-۴۹۷؛ الذریعه ۹/۶۴۹؛ ریحانه الادب ۴/۵۹؛ سفینه محمود ۱/۴۴؛ شرح حال رجال ایران ۱/۲۱؛ فرماندهان کرمان ۵۶۶؛ فرهنگ زندگی نامه ها ۱/۱۵۹؛ فرهنگ سخنوران ۳۵۷؛ گلزار جاویدان ۲/۸۵۲؛ مصطبه خراب ۱۱۹؛ مکارم الآثار ۴/۱۱۰۵؛ نام آوران علم و اجتهاد کرمان ۵۱۵؛ نگارستان دارا ۱۸.

«محمداسماعیل مهرعلی گرکانی»

قرن ۱۴ه-.ق.

«محمداسماعیل مهرعلی گرکانی» متخلّص به «لاغر» که گاهی «ملا علی گرکانی» نیز نامیده می شود، از شعرای معاصر «گرکان» است. اغلب به اشتباه او «گرگانی» نامیده اند.

آثار:

۱. دیوان رباعیات

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی به دست نیامد.

ص:۶۱۳

نسخه های چاپی:

پیش از انقلاب، در «تهران» و در ۲۴ صفحه جیبی چاپ شده است.

۲. دیوان غزلیات

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی به دست نیامد.

نسخه های چاپی:

سال های ۱۳۲۱، ۱۳۴۱ و ۱۳۴۴ش. اجزا و مجلدات آن در «تهران» چاپ شده است. عاقبت هر پنج مجلد آن یک جا نیز چاپ گردیده است.

منابع:

فرهنگ کتاب شناسی شعر شاعران (جاودانه ها) ۲/۸۶۰، ۹۴۹، ۹۷۵؛ مولفین کتب چاپی فارسی و عربی ۱/۶۱۱.

«محمدامین بن محمدشریف استرآبادی»

۱۰۳۶-۰۰۰ه-.ق.

«ملا محمدامین بن محمدشریف اخباری استرآبادی»، احیاگر و بلکه بنیان گذار فرقه ی نوین اخباری گری، پس از افول آن در چند سده ی پیش است.

او در «استرآباد» چشم به جهان گشود و در همانجا رشد کرد. پس از تحصیل مقدمات فارسی و عربی، عازم «شیراز» گردید و مدت چهار سال نزد «امیر سید شاه تقی الدین محمد حسینی شیرازی نسابه» متوفای ۱۰۱۹ ه-.ق. دانش و علوم عقلی را آموخت.

پس از آن به «نجف اشرف» هجرت کرد و نزد «سید شمس الدین محمد بن علی موسوی عاملی» متوفای ۱۰۰۹ یا ۱۰۱۱ه-.ق.، معروف به «صاحب مدارک الاحکام» و «جمال الدین ابومنصور حسن بن زین الدین عاملی» متوفای ۱۰۱۱ه-.ق. مشهور به «صاحب معالم»، حدیث و علوم نقلی را فراگرفت.

هم چنین از هر دو استاد خویش اجازه ی اجتهاد دریافت کرد و در علوم اسلامی و فقه به مقام بلندی دست یافت.

از گفتار محمدامین استرآبادی در «فوائد المدنیه» چنین استفاده می شود که وی پس از تحصیل مدارج عالی فقه و اصول در «نجف اشرف»، مجدداً و برای دومین بار به «شیراز» سفر کرده و مدتی در آنجا زیسته است.

زمان سفر او به «نجف اشرف» و مدت اقامتش و نیز زمان سفر مجددش به «شیراز»، مشخص نیست.

سپس در حدود سال ۱۰۱۴ه‍.ق. عازم «مکه ی معظمه» گردید و تا آخر عمر در آنجا زیست. گفته می شود در مکه مدت ده سال نزد «میرزا محمد بن علی بن ابراهیم استرآبادی» متوفای ۱۰۲۸ه‍.ق.، «صاحب رجال کبیر»، به تحصیل علوم نقلی و رجالی ادامه داد.

در همین دوره ی اقامتش در «مکه»، تحت تاثیر فضای سلفی و نقل گرایی علمای «مکه» و «مدینه» قرار گرفت و از شیوه ی اجتهاد و اصول روی گردانیده به شیوه ی نقل حدیث و تبعیت محض از اخبار را پیشه ساخت.

او در این روش، نه تنها به شیوه ی محدثان و نقل گرایان سده های سوم و چهارم، بلکه بسیار تندتر و انتقادی تر از آنان، اخباری گری را بنیان نهاد. شیوه ای که پیروان آن، امثال «محمد بن عبدالنبی استرآبادی» را به ورطه ی دشمنی با مجتهدان انداخت و عاقبت در راه این دشمنی، میان «شیعیان» تفرقه افتاد و خودش نیز جان باخت.

به هر روی محمدامین استرآبادی سرانجام حدود سال

۱۰۳۶ه-.ق. در «مکه» درگذشت و در کنار مقابر «عبدالمطلب» و «ابوطالب (ع)» به خاک سپرده شد.

آثار:

۱. اجازه

این اجازه در سال ۱۰۲۰ه-.ق. در «مکه مکرمه» برای شخصی که «بحرانی» نامیده است، صادر گردیده است.

بحرانی برای نگارنده شناخته نشد. حدود ۵۰ تن از علمای «شیعه» در قرن ۱۱ه-.ق. نسبت بحرانی دارند. برخی از آنها به «مکه مکرمه» سفر کرده اند. اما هیچ مدرکی برای تشخیص اینکه کدام یک از آنان مجیز از محمدامین استرآبادی هستند، در دست نیست.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی ملی ملک تهران» به شماره ۸/۱۱۱۸ در یک مجموعه ۱۰۵ برگ، موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۲. بزم عرفا

این اثر، یک نسخه ی خطی است که به محمدامین استرآبادی نسبت داده شده است. زبان کتاب فارسی و عربی است. کاتب آن را در «اصفهان»، محله ی شمس آباد، منزل «محمدرضا بیک» نامی کتابت کرده است. ظاهراً به خط مولف است. لیکن سال کتابت آن با زمان حیات محمدامین استرآبادی تطابق ندارد.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آیت الله العظمی مرعشی نجفی (ره)» به شماره ۹۳۲۵ در یک مجموعه ۴۷۲ برگ، کتابت سال ۱۱۱۷-۱۱۲۲ه-.ق. موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۳. ترجمه اعتقادات صدوق

یک نسخه ی ناقص از ترجمه ی «اعتقادات» «صدوق» به زبان فارسی است که آغاز آن از باب دوم در اعتقاد و بیان صفات ذات شروع می شود.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه مدرسه ی فیضیه ی» «قم» به شماره ۸۶۱ در ۱۴۰ برگ، کتابت سده ۱۱ه-.ق. موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

جامع الحواشی

مجموعه حواشی «استبصار»، «تهذیب» و «من لایحضره الفقیه» است که «محمدتقی مجلسی»، «علامه مجلسی»، «مولا عبدالله شوشتری»، «شیخ بهائی»، «سلطان العلما»، «مولا مراد تفرشی» و «مولا محمدامین استرآبادی» و دیگران، بر آن کتاب ها نگاشته اند.

حاشیه ی مستقل محمدامین استرآبادی بر «استبصار» و «تهذیب» در جای خود معرفی خواهد شد. از آنجا که «آقابزرگ» این دو حاشیه را ذیل «جامع الحواشی» آورده بود، به این عنوان نیز شناسانده شد.

۴. حاشیه الاستبصار

گفته می شود محمدامین استرآبادی بر کتاب «استبصار» «شیخ طوسی» و «تهذیب الاحکام» ایشان، حاشیه و شرح نگاشته است.

بنا به گزارش «آقابزرگ»، مولفی به سال ۱۱۳۳ه-.ق. این حواشی را تحت عنوان «جامع الحواشی» گردآورده است.

ص:۶۱۵

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی به دست نیامد.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۵. حاشیه علی انموذج العلوم دوانی

«جلال الدین محمد بن اسعد دوانی» متوفای ۹۰۷ه-.ق. کتابی به نام «انموذج العلوم» دارد. محمدامین استرآبادی حاشیه ای بر آن به زبان عربی نگاشته است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آستان قدس رضوی (ع)» به شماره ۱۶ در ۱۲ برگ با عنوان «تحقیق امین استرآبادی در مسئله نهم انموذج دوانی» موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۶. حاشیه تهذیب الاحکام

این حاشیه یا شرح به زبان عربی بر کتاب «تهذیب الاحکام» «شیخ طوسی» نوشته شده است. به «جامع الحواشی» مراجعه شود.

نسخه های خطی:

۲ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آیت الله العظمی مرعشی نجفی (ره)» به شماره ۳۷۸۹ در ۱۴۷ برگ و شماره ۴۶۰۴ در ۱۸۸ برگ، با عنوان «شرح تهذیب الاحکام» موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۷. الحاشیه علی الکافی

محمدامین استرآبادی، گذشته از شرحی که بر «کافی» نگاشته، حاشیه ای به زبان عربی بر آن نوشته است. این حاشیه را «فاضل قزوینی» جمع آوری کرده است.

نسخه های خطی:

۲ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آیت الله العظمی مرعشی نجفی (ره)» به شماره ۴۵۹۴ در ۳۱۱ برگ، کتابت سال ۱۰۶۳-.ق. و شماره ۶۶۶۵ در ۱۰۸ برگ، شاید به خط مولف موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مجلس شورای اسلامی» به شماره ۲/۷۰۵ در ۴۰ برگ موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مدرسه ی عالی شهید مطهری سپهسالار)» به شماره ۸۲۰۰ در ۱۹۰ برگ، کتابت سده ۱۱ه-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی ملی جمهوری اسلامی ایران» به شماره ۲/۷۰۵ در ۴۰ برگ، کتابت سال ۱۱۰۸-۱۱۱۰ه-.ق. موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۸. حاشیه علی شرح مدارک الاحکام

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی به دست نیامد.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۹. حاشیه علی معارج الاصول محقق حلی

«معارج الاحکام فی اصول الفقه» یا «معارج الاصول» از آثار «جمال الدین ابوالقاسم جعفر بن حسن حلی» متوفای ۶۷۶ه-.ق. مشهور به «محقق حلی» است، محمدامین استرآبادی بر آن کتاب حاشیه نگاشته است. بنا به گزارش «آقابزرگ»، این حاشیه بیش از هزار بیت (سطر) است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی ملی ملک تهران» به شماره ۱/۱۰۱۳ در یک مجموعه ۶۲ برگ، کتابت سال ۱۰۷۱ه-.ق. موجود است.

«آقابزرگ» نیز یک نسخه از آن را در «کتابخانه ی مجد الدین» دیده است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۱۰. حرز الجواد و ذخر المرتاد فی ملخص الفرق بین اهل العلم و امه الاجتهاد

این اثر ظاهراً در بیان اختلاف میان اخباری و اصولی است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی عکسی در «کتابخانه ی مرکز احیاء میراث اسلامی قم» به شماره ۲/۲۶۲ در ۷ صفحه موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۱۱. دانشنامه شاهی

این اثر در مباحث کلامی و اصول و فروع دین به زبان فارسی تدوین شده است. محمدامین استرآبادی آن را به «سلطان محمد قطب شاه دکنی» هدیه کرده است. برخی به جهت این هدیه و نام گذاری (دانشنامه شاهی) احتمال داده اند که استرآبادی مدت کوتاهی در «هند» بسر برده است.

کتاب پس از «الفوائد المدنیه» در «مکه» نگارش یافته است. فصول آن مانند «الاربعین» «فخر رازی» ترتیب یافته و در چهل فایده تنظیم شده است.

مسائل مختلف کلامی، حدیثی، فقهی، ادبی و دعاها مانند کشکول در آن جمع آوری گردیده است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آستان قدس رضوی (ع)» به شماره ۵۱۷ در ۲۹ برگ، کتابت سال ۱۰۹۱ه-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آیت الله العظمی مرعشی نجفی (ره)» به شماره ۱۰۱۴۴ در ۱۲۶ برگ، کتابت سال ۱۰۸۹ه-.ق. موجود است.

۲ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مجلس شورای اسلامی» به شماره ۲/۶۲ در ۱۳۳ برگ، کتابت سال ۱۳۱۹ه-.ق. و شماره ۱/۳۰۷۲ در ۱۹ صفحه، کتابت سده ۱۱ه-.ق. موجود است.

۴ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی ملی ملک تهران» به شماره ۷/۱۰۲۳ در ۱۳۰ برگ، شماره ۲/۱۰۸ در ۱۱۹ برگ، کتابت سال ۱۰۹۲ه-.ق.، شماره ۴/۴۰۴۰ در ۳۰۷ برگ، کتابت سده ۱۲ه-.ق. و شماره ۳۷/۶۰۷۵ در ۱۶۷ برگ، کتابت حدود سال ۱۰۸۷ه-.ق. موجود است.

۴ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مدرسه ی عالی شهید مطهری (سپهسالار)» به شماره ۲۷۹۹، شماره ۱۳۰۶ در ۷۲ برگ، کتابت سال ۱۱۰۱ه-.ق.، شماره ۲۹۴۴ کتابت سال ۱۰۸۵ه-.ق. و شماره ۶۴۳۷ کتابت سده ۱۱ه-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه مدرسه ی فیضیه ی» «قم» به شماره ۱/۱۴۱۴ در ۴۸ برگ، کتابت سال ۱۰۲۰-۱۰۳۵ه-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مرکزی رشت» به شماره ۸۰۷ در ۱۳۹ برگ موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی وزیری یزد» به شماره ۱/۳۱۳۰ در ۱۸۳ برگ موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی دانشکدهی حقوق و علوم سیاسی اقتصادی تهران» به شماره ۸ کتابت سال ۱۱۰۱ه-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مرکز احیاء میراث اسلامی قم» به شماره ۲/۱۰۸ موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۱۲. رساله فی البداء

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی به دست نیامد.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۱۳. رساله فی رد ما احدثه الفاضلان ملا جلال و میر صدر الدین فی حواشی شرح الجدید للتجرید

ظاهراً حاشیه ای است در رد و نقض نظریه «ملا جلال» و «میر صدر الدین» در حاشیه ای که بر «شرح جدید تجرید الاعتقاد» نگاشته اند.

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی به دست نیامد.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۱۴. رساله فی طهاره الخمر و نجاسته

در این رساله پیرامون طهارت و نجاست شراب، به زبان فارسی، بحث کرده است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی ملی ملک تهران» به شماره ۱/۶۱۵۱ کتابت سال ۱۲۹۰ه-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مسجد اعظم» «قم» به شماره ۱۵۴۳ در ۲ صفحه، ضمن جنگی که شامل اشعار، ادعیه، مسائل متفرقه و دو رساله مختصر به فارسی که یکی از آنها «رساله اصول دین» و دیگری «رساله در طهارت خمر» است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۱۵. رساله فی کیفیه علم الواجب تعالی

این رساله مختصر پیرامون علم خداوند متعال بحث کرده است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آستان قدس رضوی (ع)» ضمن مجموعه اهدایی رهبر معظم انقلاب، به شماره ۱/۱۲۴۶ کتابت سال ۱۱۰۹-۱۱۱۰ه-.ق. موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۱۶. شرح استبصار (الفوائد المکیه)

این شرح که «الفوائد المکیه» نیز نامیده می شود، بر کتاب «استبصار» «شیخ طوسی» نگاشته شده است. مولف در مقدمه به مباحث علم حدیث و رجال و درایه پرداخته است. لیکن نتوانسته است شرح را پایان ببرد.

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی به دست نیامد.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۱۷. شرح اصول الکافی

گویا این شرح غیر از حاشیه بر اصول کافی است.

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی به دست نیامد.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

ص:۶۱۸

۱۸. شرح تهذیب الاحکام

شرح ناتمامی است به زبان عربی بر کتاب «تهذیب الاحکام» «شیخ طوسی» که غیر از حاشیه وی بر همان کتاب است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آیت الله العظمی مرعشی نجفی (ره)» به شماره ۴۶۰۴ در ۱۸۸ برگ موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۱۹. طهارت شراب (طهارت خمر)

گویا ملا محمدامین استرآبادی، در پاسخ پرسشی که «شاه عباس» در مورد طهارت یا نجاست خمر از وی کرده بود، متنی مبنی بر پاکی جامه ی آلوده به شراب و امکان اقامه ی نماز با آن، یک بار به زبان عربی و بار دیگر به زبان فارسی نوشته است.

از سوی دیگر «سید احمد بن زین العابدین علوی»، میان سال های ۱۰۵۴ تا ۱۰۶۰ه-.ق.، به این فتوا پاسخ نگاشته و آن را رد کرده است.

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی به دست نیامد.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۲۰. الفوائد الاعتقادیه

اثر دیگری است از محمدامین استرآبادی در اعتقادات و اصول دین.

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی به دست نیامد.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۲۱. الفوائد المدنیه فی الرد علی القائل بالاجتهاد و التقلید فی الاحکام الالهیه

مشهورترین کتاب محمدامین استرآبادی که علیه مجتهدان اصولی نگاشته و شیوه ی اخباری را ترویج کرده، کتاب الفوائد المدنیه است.

استرآبادی در این رساله مبانی فکری خود را بیان کرده و مبانی مجتهدان اصولی را نقد و رد کرده است.

وی کتاب را در «مکه» به رشته ی تحریر درآورده و آن را در یک مقدمه، دوازده فصل و یک خاتمه ترتیب داده است.

کتاب الفوائد المدنیه توسط تنی چند از علما رد شده و یا شرح و نقض گردیده است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آستان قدس رضوی (ع)» به شماره ۳۰۱۲ در ۱۷۰ برگ موجود است.

۲ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی ملی ملک تهران» به شماره ۲۰۷۱ در ۱۴۱ برگ، کتابت سال ۱۰۹۸ه‍.ق. و شماره ۲۵۶۱ در ۲۸۹ برگ، کتابت سده ۱۰ه‍.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه مدرسه ی نواب مشهد» به شماره ۴۸ در ۱۶۸ برگ، کتابت سال ۱۰۶۶ه‍.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه مدرسه ی حجتیه» «قم» به شماره ۵۴۴ کتابت سال ۱۰۹۴ه‍.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مدرسه ی فاضلیه» به شماره ۶۰ در ۱۶۸ برگ، کتابت سال ۱۰۶۶ه‍.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مدرسه ی عالی شهید مطهری (سپهسالار)» به شماره ۹۰۹ موجود است.

۶ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مجلس شورای اسلامی» به شماره ۲۷۰۶ در ۱۹۹ برگ، کتابت سده ۱۳ه‍-.ق.، شماره ۷۱۰۲ در ۲۴۵ برگ، کتابت سال ۱۰۳۱ه‍-.ق.، شماره ۷۴۸۵ در ۱۹۵ برگ، کتابت سال ۱۰۶۵ه‍-.ق.، شماره ۱/۲۷۹۳ در ۵۵۶ برگ، شماره ۴۳۷۲ در ۱۳۸ برگ، کتابت سال ۱۰۳۱ه‍-.ق. و شماره ۱۴/۱۸۳۶ در ۲۸۱ برگ موجود است.

۲ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مرکزی دانشگاه تهران» به شماره ۲۳۲۰ در ۲۳۱ برگ، کتابت سال ۱۰۳۱ه‍-.ق. و شماره ۲/۱۶۹۹ در ۳۰۲ برگ موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی دارالکتب الظاهریه» به شماره ۱۱۷ در ۱۲ برگ موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی دانشکدهی ادبیات دانشگاه تهران» به شماره ۱۵۲ کتابت سال ۱۰۳۱ه‍-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آیت الله العظمی گلپایگانی (ره)» به شماره ۳۳۳ در ۲۲۲ برگ موجود است.

۲ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آیت الله العظمی مرعشی نجفی (ره)» به شماره ۴۲۳ و شماره ۳۰۲۸ در ۲۷۰ برگ، کتابت سال ۱۰۴۲ه‍-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مدرسه ی عمریه دارالکتب الظاهریه دمشق» به شماره ۱۸/۳۸۵۶ در ۶ برگ موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی ملی استراسبورگ» به شماره ۲/۴۱۹۱ در ۱۴۴ برگ موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی دانشگاه مدینه العلم امام خالصی» در «کاظمین» موجود است.

۲ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی ملی جمهوری اسلامی ایران» به شماره ۱۴۴۰/ع در ۲۰۴ برگ، کتابت سال ۱۰۶۷ه‍-.ق.، شماره ۳۱۷۲/ع در ۱۹۵ برگ، کتابت سال ۱۰۴۹ه‍-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آیت الله فاضل خوانساری (ره)» به شماره ۱۳۷ در ۲۰۶ برگ، کتابت سال ۱۰۸۳ه‍-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی دانشکدهی الاهیات و معارف اسلامی دانشگاه تهران» به شماره ۲۹۵ در ۱۷۴ برگ، کتابت سال ۱۰۵۰ه‍-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی ملی فارس» به شماره ۳/۲۹۷-اس در ۱۴۶ برگ، کتابت سال ۱۰۴۶ه‍-.ق. به انضمام یک رساله در پنج برگ که حاشیه ای است از شخص ناشناس بر کتاب فوائد المدنیه، موجود است.

نسخه های چاپی:

ایـن اثر مکرر در «ایران» انتشـارات محسن کتـابفروش به سـال ۱۳۲۱ه-.ق. و معموره انتشـارات دارالنشـر لاهـل البیت (ع) سال ۱۴۰۵ چاپ گردیده است.

۲۲. الفوائد المکیه فی اثبات الواجب و توحیده و علمه تعالی و اثبات قدرته

به نظر برخی منابع همان شرح استبصار است. لیکن برخی دیگر این اثر را مستقل دانسته اند.

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی به دست نیامد.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۲۳. فوائد دقائق العلوم العربیه و حقایقها الخفیه

مطالبی در خصوص علوم عربی است.

ص:۶۲۰

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی به دست نیامد.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۲۴. المسائل الثلاث فی علم الواجب و الممکن و ربط الحادث بالقدیم و افعال العباد

این رساله به زبان عربی و شامل مباحث کلامی در علم خداوند متعال مباحث حادث و قدیم و افعال عباد است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آستان قدس رضوی (ع)» به شماره ۱۳۲ در ۴۵ برگ موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

منابع:

اثر آفرینان ۱/۲۴۱؛ اعلام المکیین ۱/۳۳۷؛ اعیان الشیعه ۹/۱۳۷؛ امل الآمل ۲/۲۴۶؛ اندیشه سیاسی در اسلام معاصر ۲۷۷-۲۸۹؛ التراث العربی ۴/۲۰۴؛ خاتمه مستدرک الوسائل ۲/۱۸۹-۱۹۳؛ دایرهالمعارف بزرگ اسلامی ۱۰/۲۸۰-۲۸۱؛ دایرهالمعارف تشیع ۲/۱۰۷؛ الذریعه ۳/۵۴ و ۵/۵۱، ۷۴، ۲۱۷ و ۶/۲۶، ۱۶۸، ۱۸۱، ۲۰۴ و ۸/۴۶ و ۱۰/۱۸۶، ۲۲۱ و ۱۳/۹۶ و ۱۶/۳۰۸، ۳۵۸، ۳۵۹ و ۲۰/۳۴۲؛ روضات الجنات ۱/۱۲۰؛ ریاض العلماء ۵/۳۵؛ ریحانه الادب ۱/۶۶، ۱۱۴؛ سلافه العصر ۲۹۱؛ شرح حال علما و ادبای استرآباد (استرآباد نامه) ۱۴۱؛ شرح حال علمای شیعه ۴۲؛ طبقات اعلام الشیعه (الروضه النضره) ۸/۵۶؛ فرهنگ بزرگان اسلام و ایران ۴۷۲؛ فلاسفه شیعه ۵۳؛ فوائد الرضویه ۳۹۸-۳۹۹؛ فهرست واره کتابهای فارسی ۵/۳۸۳۷، ۳۸۷۴؛ قصص العلماء ۳۲۱-۳۲۲؛ کشف الحجب و الاستار ۲۱۰، ۳۴۸؛ لؤلؤه البحرین ۱۱۹؛ معجم التراث الکلامی ۲/۲۷ و ۳/۵۹، ۲۴۲، ۳۹۶-۳۹۷ و ۴/۴۱۵، ۴۲۲ و ۵/۱۶، ۹۸؛ معجم المولفین ۳/۱۴۰، ۱۴۷؛ معجم طبقات المتکلمین ۴/۱۸۰-۱۸۱؛ موسوعه اعلام العلماء و الادباء العرب و المسلمین ۱/۴۵۱؛ موسوعه طبقات الفقهاء ۱۱/۳۱۳؛ مولفین کتب چاپی فارسی و عربی ۱/۶۸۷؛ هدیه العارفین ۲/۲۷۴.

«سید محمدباقر بن احمد موسوی حسینی طالبان استرآبادی»

قرن ۱۱ه-.ق.

شاید نخستین کسی که درباره ی «سید امیر محمدباقر بن سید امیر فخر الدین احمد موسوی حسینی استرآبادی» مشهور به «طالبان» سخن گفته، «حرعاملی» در «امل الآمل» است.

باوجود اینکه مرحوم حرعاملی با دانشمند یاد شده معاصر بود، آگاهی چندانی از شرح احوال و آثار وی به دست نمی دهد. ولی او را با کلمات فاضل، عالم، صالح و جلیل ستوده است. هم چنین سید محمدباقر استرآبادی را از شاگردان «شیخ بهائی» معرفی کرده است.

مرحوم «افندی» نیز در «ریاض العلما» عین عبارت وی را تکرار کرده و اضافه می کند: پدرش سید امیر فخر الدین احمد حسینی موسوی از بزرگانی بود که «شاه عباس» ماضی او را بسیار محترم می داشت.

بجز این دو نقل قول، هیچ مطلب بیشتری درباره ی سید محمدباقر استرآبادی به دست نیامد. از این عبارت «افندی» که می گوید: وی شرح «زبده الاصول» استادش «شیخ بهائی» را در

زمان حیات او نوشته و سال ۱۰۲۶ه-.ق. به پایان برده است، می توان حدس زد که در سده ۱۱ه-.ق. می زیست.

آثار:

خلاصه الوصول فی شرح زبده الاصول

«زبده الاصول» از آثار گران قدر «شیخ بهائی (ره)» در علم اصول فقه است. تنی چند از علمای بزرگ، شرح و حاشیه بر آن نگاشته اند. سید محمدباقر استرآبادی نیز آن را شرح کرده است.

شرح وی با متن ممزوج است. این شرح که به زبان عربی نگاشته شده، نیکو توصیف شده است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آیت الله العظمی مرعشی نجفی (ره)» به شماره ۵۰۰۸ در ۱۵۳ برگ، کتابت سال ۱۰۲۹ه-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی ملی جمهوری اسلامی ایران» به شماره ۱۹۳۵/ع در ۱۵۷ برگ، کتابت سده ۱۱ه-.ق. موجود است.

فهرست نویس این نسخه، نام نویسنده را محمد بن احمد ملقب به باقر موسوی استرآبادی ثبت کرده است. لیکن با مقایسه ی آغاز کتاب روشن می گردد که منظور همان کتاب سید محمدباقر بن احمد موسوی حسینی استرآبادی است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مجلس شورای اسلامی» به شماره ۱۱۲ در ۴۵۴ صفحه، کتابت سال ۱۰۷۷ه-.ق. موجود است.

فهرست نویس این شرح را به نام شیخ بهائی که نویسنده ی متن است، ثبت کرده است. لیکن آغاز کتاب، حکایت از آن دارد که همان شرح سید محمدباقر حسینی استرآبادی است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مدرسه ی عالی شهید مطهری (سپهسالار)» به شماره ۶۲۱۴ در ۱۹۵ برگ، کتابت سال ۱۲۰۸ه-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی را نیز مرحوم «افندی» در نزد فرزند شارح در «استرآباد» دیده است.

۱ نسخه ی خطی نیز به گفته ی مرحوم «آقابزرگ»، در «کتابخانه ی عمومی امیرالمومنین (ع)» در «نجف اشرف» موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

منابع:

امل الآمل ۲/۲۴۷-۲۴۸؛ الذریعه ۱۳/۲۹۸، ۲۹۹؛ ریاض العلماء ۵/۳۸؛ شرح حال علمای شیعه ۷۳؛ طبقات اعلام الشیعه (الروضه النضره) ۸/۶۵.

«محمدباقر محوی استرآبادی»

قرن ۱۳ه‍.ق.

آگاهی ما از شرح احوال و آثار «حاج ملا محمدباقر محوی استرآبادی» بسیار اندک است. همین قدر می دانیم که وی عارف، ادیب و شاعر بود. در اشعارش «محوی» تخلّص می کرد.

احتمالاً در «استرآباد» دیده به جهان گشود و در «شیراز» سکونت اختیار کرد.

منابع تاکید دارند که محوی استرآبادی در تحصیل علوم عقلی و نقلی کوشید و از محضر «حاج ملا محمدحسن نائینی» بهره برد.

به احتمال زیاد منظور از «حاج محمدحسین نائینی»، عارف مشهور «آرندی نائینی» متوفای ۱۲۷۲ه‍.ق. است.

به هر روی محوی با «رضاقلی خان هدایت» معاصر بود و آنها در «شیراز» با یک دیگر دیدار کرده اند.

آثار:

۱. دیوان شعر

از محوی استرآبادی اشعار زیادی برجای مانـده است. این اشـعار به طور پراکنـده در تذکره ها به دست می آید. «اثر آفرینان» معتقد است که اشعار وی در دیوانی گردآمده است.

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی به دست نیامد.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۲. مثنوی محوی

به نظر می رسد این مثنوی غیر از دیوان محوی استرآبادی است.

نسخه های خطی:

۱ نسـخه ی خطی در «کتابخـانه ی دانشـکدهی ادبیـات و علوم انسانی دانشـگاه فردوسـی مشـهد» به شـماره ۲۷۱ در ۱۵ برگ موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

منابع:

اثرآفرینان ۵/۱۸۹؛ حدیقه الشـعراء ۳/۱۶۱۲؛ الذریعه ۹/۱۰۱۲؛ ریـاض العارفین ۲۸۰-۲۸۱؛ ریحـانه الادب ۵/۲۵۰-۲۵۱؛ طرائق الحقائق ۳/۲۴۷؛ فرهنگ بزرگان اسـلام و ایران ۴۷۵؛ فرهنگ سخنوران ۵۲۷؛ گلزار جاویدان ۳/۱۳۰۵؛ مجمع الفصحاء، بخش دوم از جلد دوم ۱۳۸۰.

«سید محمدباقر بن محمد حسینی استرآبادی مشهور به میرداماد»

۱۰۴۱-۹۶۹ه‍-.ق.

«سید امیر محمدباقر بن شمس الدین محمد حسینی استرآبادی»، ملقب به «برهان الدین»، مشهور به «میرداماد» و متخلّص به «اشراق»، که به حق «معلم ثالث» خوانده می شود، فیلسوف و حکیم بزرگ «ایران» در قرن یازدهم ه- ق. است.

این فقیه، اصولی، متکلم، ریاضی دان، ادیب و شاعر نامدار «استرآباد»، در «اصفهان» زندگی کرد.

پدرش نیز از علمای بزرگ «استرآباد» در «قزوین» و «اصفهان» بود. او افتخار دامادی «نور الدین ابوالحسن شیخ علی بن حسین جبل عاملی» مشهور به «محقق کرکی» متوفای ۹۴۰ه-.ق. را داشت. از همین رو فرزندش سید محمدباقر نیز به میرداماد شهرت یافت.

منابع موجود، سال و محل تولد میرداماد را ثبت نکرده اند. «آقابزرگ» معتقد است که میرداماد در ۱۳ سالگی از دایی خود «ابومحمد تاج الدین شیخ عبدالعال بن علی کرکی» متوفای ۹۹۳ه-.ق. و در ۱۴ سالگی از «عز الدین حسین بن عبدالصمد حارثی عاملی» متوفای ۹۸۴ه-.ق.، پدر «شیخ بهایی»، اجازه دریافت کرد.

از آنجا که اجازات یاد شده در سال ۹۸۳ه-.ق. صادر گردیده است، بنابراین سال تولد میرداماد حدود ۹۷۰ه-.ق. خواهد بود.

میرداماد در یک خانواده ی بزرگ علمی و ادبی دیده به جهان گشود و در دامان زنان و مردان فرهیخته بالید. او پس از فراگیری مقدمات فارسی و عربی در سنین کودکی، علوم عقلی و نقلی را نزد دایی خود «شیخ عبدالعال»، «میر فخر الدین سماکی استرآبادی»، «سید نور الدین علی عاملی» و «شیخ حسین بن عبدالصمد عاملی» دانش آموخت.

از جزئیات مراحل تحصیل وی آگاهی زیادی در دست نیست. اما آنچه شهرت دارد اینکه در «مشهد»، «قزوین»، «کاشان» و «اصفهان»، تحصیلات خود را تکمیل و پیش از ۲۰ سالگی به درجه ی اجتهاد رسید.

میرداماد شخصیت های بزرگی چون «سید محمدتقی بن ابوالحسن حسینی استرآبادی»، «سید نظام الدین احمد بن زین العابدین بن علوی عاملی»، «سید عبدالحسیب بن احمد بن زین العابدین علوی عاملی»، «سید محمدباقر مشهدی»، «شمس الدین جیلانی»، «میر لوحی»، «قطب الدین اشکوری»، «زلالی خوانساری» و «ملا صدرای شیرازی» را پرورید.

در دانش و ادب میرداماد، حدت فهم و جودت طبع وی، حافظه ی فوق العاده و تقوای عالی این عارف بزرگ، هرچه بنویسیم قطره ای از دریاست؛ زیرا این مختصر اجازه سخن درباره ی آن اقیانوس دانش را به ما نمی دهد.

خلاصه آنکه، در فلسفه و حکمت، نظام جدیدی را پایه گذاری کرد که به «مکتب اصفهان» شهرت دارد و در همه ی علوم و فنون عصر خود آثار جاودانی از خود برجای نهاد.

نزدیک به صد اثر را به او نسبت می دهند. در اینجا آنچه را که قابل دسترسی بود می شناسانیم.

میرداماد به سال ۱۰۴۱ه-.ق. در «نجف اشرف» چشم از جهان فروبست و در همانجا به خاک سپرده شد.

آثار:

۱. آداب اذکار و احراز برای قضائ حوائج

ظاهراً اثری است در ادعیه و اذکار منقول از ائمه ی اطهار علیهم السلام.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی دانشکدهی الاهیات و معارف اسلامی دانشگاه تهران» به شماره ۹/۷۸ در یک مجموعه ۱۱۶ برگ موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۲. اثبات سیاده المنتسب بالام الی هاشم

ذیل عنوان «رساله فی ان المنتسب بالام کان سیداً» معرفی شده است.

۳. اثبات ولایت حضرت علی (ع)

همان طور که از نام کتاب آشکار است، رساله ای است در اثبات ولایت حضرت علی علیه السلام با استناد به ادله ی عقلی و

اخبار صحیح.

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی به دست نیامد.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۴. الاثناعشریه (عیون المسائل) (خلعیه)

ظاهراً این اثر با کتاب عیون المسائل وی یکی است. از آنجا که خود میرداماد کتابش را با نام های متفاوت خوانده است، فهرست نویسان دچار اضطراب گشته اند.

میرداماد در اجازه ای که برای کاتب یکی از نسخه های این کتاب نوشته، آن را «خلعیه» نامیده است.

در کتاب «الرواشح السماویه» نیز این کتاب را «عیون المسائل» خوانده است.

باوجود این فهرست نویسان کتاب «الاثناعشریه» یا «الاثنی عشریه» را جدای از دو کتاب یاد شده ی فوق ثبت کرده اند. ما نیز از شیوه ی آنان تبعیت کردیم و جداگانه آوردیم.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی دانشکدهی حقوق و علوم سیاسی اقتصادی تهران» به شماره ۱۰ موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مرکزی دانشگاه تهران» به شماره ۸/۱۸۳۷ در یک مجموعه ۴۷۰ برگ، با عنوان «عیون المسائل یا اثنی عشریه» موجود است.

نسخه های چاپی:

در مجموعه ای با عنوان «اثنی عشر رساله» با مقدمه «آیت الله العظمی مرعشی نجفی (ره)» چاپ و منتشر گردیده است.

۵. اجازه روایت

میرداماد این اجازه روایی را به زبان عربی برای «شیخ صالح جزایری» نگاشته است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مجلس شورای اسلامی» به شماره ۶/۳۵۶۶ در یک مجموعه ۲۴۶ صفحه، کتابت سال ۱۰۹۶ه-.ق. موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۶. اجازه به سلطان العلماء

اجازه ی دیگری است از میرداماد به «سلطان العلما» به زبان عربی.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مرکزی دانشگاه تهران» به شماره ۲/۱۸۳۷ در یک مجموعه ۴۷۰ برگ موجود است.

نسخه های چاپی:

در مقدمه تعلیقه ی صحیفه ی سجادیه ی میرداماد چاپ شده است.

۷. اجازه به شیخ عبدالله سمنانی

این اجازه که در پشت نسخه ای از کتاب «شرعه التسمیه» دیده شده، توسط «آقابزرگ» گزارش شده است. وی آن را به یکی از شاگردانش به نام «عبدالله سمنانی» نگاشته است.

نسخه های خطی:

به گزارش «آقابزرگ»، این اجازه در پشت نسخه ای از کتاب «شرعه التسمیه» که به خط «شیخ محمد جنابذی» کتابت شده و

نزد «شیخ محمدرضا فرج الله» موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۸. اجازه به سید محمدباقر مشهدی

اجازه مفصلی است که میرداماد به شاگرد دیگرش «سید محمدباقر مشهدی» نگاشته است.

تاریخ این اجازه ۱۰۳۴ه‍.-ق. است. میرداماد در این اجازه از فضل و تقوای شاگردش «سید محمدباقر» سخن گفته و کتاب هایی را که نزد میرداماد خوانده را بیان می کند.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آیت الله العظمی مرعشی نجفی (ره)» به شماره ۵۶۳۰ در برگ ۸۹، کتابت سال ۱۲۵۲ ه‍.-ق. موجود است.

نسخه های چاپی:

به سال ۱۳۷۶ با تحقیق و تصحیح آقای «حافظیان» در «میراث اسلامی ایران» دفتر چهارم صفحه ۷۰ و مجموعه «مصنفات میرداماد» سال ۱۳۸۱ چاپ شده است.

۹. اجازه به سید حسین کرکی

ظاهراً «سید حسین کرکی»، همان «حسین بن حیدر عاملی کرکی»، مشهور به «مجتهد» یا «مفتی اصفهان»، متوفای ۱۰۴۱ه‍.-ق. است.

این عالم که خود نویسنده ی صاحب نامی است، از شاگردان میرداماد و «شیخ بهایی» بود. از هر دو استاد اجازه دریافت کرده بود. وی هم چنین استاد «محمدتقی مجلسی» و «محقق سبزواری» است.

این اجازه متوسط سال ۱۰۳۸ه‍.-ق. صادر شده است.

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی به دست نیامد.

نسخه های چاپی:

در جلد ۱۰۷ «بحارالانوار» چاپ شده است. هم چنین به سال ۱۳۸۱ در مجموعه «مصنفات میرداماد»، جلد۱، صفحه ۵۸۷-۵۸۸ چاپ شده است.

۱۰. اجازه به عبدالمطلب طالقانی

عبدالمطلب بن یحیی طالقانی از علمای سده ی ۱۱ه-.ق. و نویسنده ی آثاری چون: «غنیه المتعبدین»، «فواید المومنین» و «خلاصه الفوائد» است.

او از شاگردان میرداماد بود. میرداماد در اجازه ای که برای او نگاشته، درخواست دعا کرده است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آیت الله العظمی مرعشی نجفی (ره)» به شماره ۲۵۱۹ در برگ ۲۰۰ به خط اصلی مرحوم میرداماد موجود است.

نسخه های چاپی:

این اجازه در مجموعه «مصنفات میرداماد»، جلد ۱، صفحه ۵۹۱ و با تصحیح آقای «حافظیان»، در «میراث اسلامی ایران»، دفتر چهارم، صفحه ۷۱ چاپ شده است.

۱۱. اجازه به محمد گنابادی

«شیخ محمد خراسانی گنابادی» یا «جنابدی» و «جنابذی»، از علمای سده ی ۱۱ه-.ق. و یکی از شاگردان میرداماد است.

او یک نسخه از روی کتاب «شرعه التسمیه» استادش را با اجازه مرحوم میرداماد از روی نسخه ی اصل استنساخ کرد و سپس نزد استادش قرائت کرد.

مرحوم میرداماد دو اجازه برای این شاگردش در آغاز و پایآن نسخه نگاشت.

نسخه های خطی:

به گزارش «آقابزرگ» ۱ نسخه ی خطی در نزد شیخ محمدرضا فرج الله موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۱۲. اجازه به میرزا شاهرخ بیگا

«میرزا شاهرخ بیگا» یا «بیکا وزیر»، نسخه ای از حواشی یا شرح میرداماد بر صحیفه ی سجادیه را نزد استادش قرائت کرد. سپس میرداماد بر روی همآن نسخه به خط خودش برای وی اجازه صادر فرمود.

نسخه های خطی:

به گزارش «آقابزرگ»، یک نسخه ی خطی از این شرح صحیفه سجادیه که اجازه میرداماد برای «میرزا شاهرخ بیگا» بر روی آن است، در «کتابخانه ی آستان قدس رضوی (ع)» موجود است.

نسخه های چاپی:

به سال ۱۳۸۱ در مصنفات میرداماد، جلد ۱، صفحه ۵۸۹-۵۹۰ چاپ شده است.

۱۳. اجازه به محمد محسن رضوی

«میرزا محمد محسن رضوی» فرزند «علی اکبر حسینی»، از دانشمندان سده ی ۱۱ه-.ق.، و شاگرد مرحوم میرداماد است.

«آقابزرگ» در «طبقات»، از یک اجازه ی مفصل میرداماد برای وی سخن گفته و گزارش داده است.

نسخه های خطی:

به گزارش «آقابزرگ» ۱ نسخه ی خطی در نزد «شیخ

محمد صالح مازندرانی» در «سمنان» موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۱۴. اجازه به معصوم

به نظر می رسد «معصوم»، نام یکی از شاگردان میرداماد است که برخی از آثار وی را کتابت کرده است.

این شخص کتاب «عیون المسائل» را نوشته و سپس نزد استاد قرائت کرده و مرحوم میرداماد بر روی همان نسخه، برای او اجازه نگاشته است.

از آنجا که این کاتب نام خود را «معصوم» ثبت کرده و خط کل نسخه یکی است، استنباط نموده که این اجازه برای همین کاتب صادر شده است.

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی به دست نیامد.

نسخه های چاپی:

در مجموعه «مصنفات میرداماد»، جلد ۱، صفحه ۵۹۲ چاپ شده است.

۱۵. اجازه به یکی از شاگردانش

«آقابزرگ» می فرماید: مرحوم میرداماد برای یکی از شاگردانش، اجازه ی مختصری را به تاریخ ۱۰۲۴ه-.ق. بر روی کتاب «السبع الشداد» و پس از قرائت در محضر وی نگاشته است.

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی به دست نیامد.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۱۶. اجازه به سید احمد بن زین العابدین علوی

«میر سید کمال الدین احمد بن میر سید زین العابدین علوی عاملی سدهی»، متوفای حدود ۱۰۶۰ه‍-.ق.، خاله زاده، داماد و شاگرد میرداماد است.

میرداماد دو اجازه برای وی نگاشته است. تاریخ یکی از این اجازه ها سال ۱۰۱۷ه‍-.ق. است. «سید احمد علوی» از «شیخ بهایی» نیز اجازه دریافت کرده است.

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی به دست نیامد.

نسخه های چاپی:

هر دو اجازه در «بحار الانوار»، جلد ۱۰۶، صفحه ۱۵۲ و ۱۵۵ چاپ شده است.

۱۷. اجازه به شیخ عبدالغفار رشتی

«شیخ عبدالغفار رشتی»، ظاهراً یکی از شاگردان میرداماد است. استاد برای وی نیز اجازه نگاشته است.

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی به دست نیامد.

نسخه های چاپی:

این اجازه نیز در «مصنفات میرداماد» چاپ شده است.

۱۸. اجازه به قاری صحیفه ی سجادیه

به نظر می رسد منظور همان «میرزا شاهرخ بیگا» باشد. لیکن با توجه به اینکه منابع کتاب شناسی آن دو را جدای از هم معرفی کرده اند، ما نیز مستقل شناساندیم.

به هر روی مرحوم میرداماد این اجازه را به یکی از شاگردانش که صحیفه ی سجادیه شامل حواشی میرداماد را نزد وی قرائت کرده، نگاشته است.

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی به دست نیامد.

نسخه های چاپی:

این اجازه هم در «مصنفات میرداماد» چاپ شده است.

ص:۶۲۷

۱۹. اختلاف الزوجین فی المهر (اختلاف زوجین در مهر) (تنازع الزوجین فی قدر المهر)

این اثر فقهی که به زبان عربی نگارش یافته، احکام و قوانین حقوقی در خصوص اختلاف مرد و زن در مقدار مهر را بیان می کند.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آستان قدس رضوی (ع)» به شماره ۷۲۱۱ در ۸ برگ موجود است. غیر از این نسخه، چند نسخه ی دیگر نیز در همین کتابخانه وجود دارد.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آستان مقدسه حضرت فاطمه معصومه (س)» به شماره ۳/۳: ۱۴۱–۸۳۵۳ در ۱۱۵ برگ، کتابت سال ۱۱۲۸ه–.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آیت الله العظمی مرعشی نجفی (ع)» به شماره ۲۵۱۹ در مجموعه ۲۲۲ برگ، کتابت سال ۱۰۲۰ه–.ق. موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۲۰. اختیارات الایام

اثری است در اخترشناسی و علم نجوم، که اختیارات ایام ماه، هفته و سال، خسوف کسوف و امثال این مباحث را بیان می کند.

از این اثر منسوب به میرداماد، فقط یک نسخه موجود است که در «پاکستان» گزارش شده است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آیت الله العظمی مرعشی نجفی (ره)» به شماره ۳۸۴۹ در یک مجموعه ۱۷۳ برگی، کتابت سال ۱۲۵۰ه–.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی استاد پیر حسام الدین راشدی کراچی» موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۲۱. ادعیه

از میرداماد یک اثر با عنوان «دعا»، و اثر دیگری با عنوان «دعای صباح» و اثر سوم با عنوان ادعیه، گزارش شده است.

این اثر مجموعه دعاهایی است که وی آنها را انتخاب نموده است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی ملی جمهوری اسلامی ایران» به شماره ۲۲۹۹/ف در ۲۵۷ برگ، کتابت سال ۱۲۶۷ه-.ق. موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۲۲. اربعه ایام (الاربعه الایام) (الایام الاربعه)

این اثر در بیان عظمت و بزرگی چهار روز اسلامی به ترتیب، روز «دحوالارض» (۲۵ ذی قعده)، روز «عید غدیر خم»، روز ۱۷ ربیع الاول (ولادت خاتم الانبیا صلی الله علیه و آله) و روز «مبعث» به زبان فارسی است.

هم چنین در بیان دعاها، زیارات و آداب آنها و شرح وظایف مردم در این روزهاست. اما ظاهراً موفق به پایان بردن کتاب نشده و فقط آداب و اعمال روز دحوالارض را نگاشته است.

میرداماد این اثر را برای «شاه صفی» از نوادگان «شاه عباس» نوشته است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آستان قدس رضوی (ع)» به

شماره ۸۶۶۳ در یک مجموعه ۲۱۳ برگ رقعی موجود است.

۳ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آیت الله العظمی مرعشی نجفی (ره)» به شماره ۲۷۱۱ در ۱۲۸ برگ، شماره ۱/۱۰۸۰۰ در ۲۰۵ برگ، کتابت سال ۱۳۱۳ه-.ق. و شماره ۲/۱۰۸۷۳ در ۱۴۲ برگ موجود است.

۲ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مجلس شورای اسلامی» به شماره ۷/۱۲۳۵۹ در ۳۰۳ برگ و شماره ۲/۳۹۴۱ در ۳۰۴ صفحه، کتابت سده ۱۲ه-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی دانشکدهی الاهیات و معارف اسلامی دانشگاه تهران» به شماره ۲۰۷ در یک مجموعه ۲۳۳ برگ، کتابت سال ۱۰۹۱ه-.ق. موجود است.

نسخه های چاپی:

در مجموعه «میراث اسلامی ایران» دفتر دوم از صفحه ی ۶۳۹ تا ۶۸۷ با تحقیق و تصحیح حجت الاسلام «رضا استادی»، به سال ۱۳۷۴ از سوی کتابخانه ی آیت الله العظمی مرعشی نجفی (ره) چاپ و منتشر گردیده است.

۲۳. از عرش التقدیس

«عرش التقدیس» یکی از آثار فلسفی میرداماد به زبان عربی است که در جای خود شناسانده خواهد شد.

این نسخه احتمال دارد بخشی از کتاب «عرش التقدیس» باشد. اما از آنجا که با عنوان «از عرش التقدیس» ثبت شده بود، جداگانه معرفی شد.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مجلس شورای اسلامی» به شماره ۲۳/۲۸۰ در مجموعه ۲۱۵ برگ، کتابت سال ۱۲۱۲ه-.ق. موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۲۴. استدلال بر وجود ذهنی

گویا میرداماد این رساله را همراه با چهار رساله ی دیگر در شوال ۹۹۲ه-.ق. برای «تاجا حسین» نگاشته است.

نسخه های خطی:

احتمالاً ۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مرکزی دانشگاه تهران» موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۲۵. استشراق

گفتاری است از میرداماد که در کنار یک نسخه از تفسیر سوره ی «یس» از آثار «ملا صدرای شیرازی» آمده است.

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی به دست نیامد.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۲۶. استفتاء شاه عباس از میرداماد

«شاه عباس» در جریان محاصره ی «بغداد» از سوی دولت «عثمانی»، نامه ای به مرحوم میرداماد نگاشت و در ضمن این مکتوب، درباره ی جنگ با دولت «عثمانی»، کشته شدگان در این جنگ و کسانی که شاید فرار می کنند، سوال کرد.

مرحوم میرداماد جنگ با محاصره کنندگان را جهاد، کشته شدگان از روی اخلاص را شهید و فرار کنندگان را به منزله ی گریختن از معرکه ی قتال اهل بغی، محسوب داشته و حکم نموده است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مسجد جامع گوهرشاد» به شماره ۱۲۹۸ در ظهر برگ نخست نسخه موجود است.

ص:۶۲۹

نسخه های چاپی:

این استفتا و پاسخ آن، به سال ۱۳۷۶ در «میراث اسلامی ایران»، دفتر چهارم، صفحه ی ۷۲ چاپ شده است. هم چنین در سال ۱۳۸۱ ضمن مجموعه «مصنفات میرداماد»، جلد ۱، صفحه ۶۱۲-۶۱۳ منتشر شده است.

۲۷. اسطرلاب و اختیارات

ظاهراً در دانش استفاده از اسطرلاب و اختیار ایام سعد و تشخیص ماه و سال و غیره است. احتمال دارد با کتاب «اربعه ایام» یا «اختیارات الایام» یکی باشد. لیکن امکان مقایسه نبود.

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی به دست نیامد.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۲۸. اشعاری از مولانا،... میر محمدباقر داماد و...

مجموعه اشعاری است از شاعران مختلف که به زبان فارسی سروده شده است. از آن جمله مقداری از اشعار میرداماد با تخلّص «اشراق» است.

مجموعه ی دیگری نیز هست که «علی اوجبی» به نقل از «آقابزرگ»، گزارش داده است. در این مجموعه اشعار صد شاعر به خط خودشان جمع آوری شده و از میرداماد یک «پنج بند»، یک «قصیده»، یک «مناجات» از مثنوی «مشرق الانوار» و چند بیت در ستایش خودش موجود است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مجلس شورای اسلامی» به شماره ۲۹/۱۴۱۴۵ در ۴ برگ، موجود است.

ظاهراً ۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مرکزی دانشگاه تهران» موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۲۹. اصول دین

این اثر به زبان فارسی و در بیان اصول دین و اصول مذهب است. مولف آن را در یک مقدمه و سه اصل و سپس اصول پنج گانه مذهب ترتیب داده است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مولانا محمداسرائیل در پیشاور پاکستان» به شماره ۳۳ در ۱۱۴ برگ موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۳۰. الاعضالات و العویصات فی فنون العلوم و الصناعات (حل الاعضالات) (الاعضالات العشرینیه) (رساله فی فنون العلوم و الصناعه)

این اثر به زبان عربی، متضمن شرح و توضیح بیست مسئله دشوار از مسایل فقهی، حکمی، کلامی، فلسفی، اصولی، ریاضی و منطقی است.

گویا میرداماد کتاب را در سال ۱۰۲۲ه‍.ق. پایان برده و به «شمس الدین محمد شیخ الاسلام» تقدیم کرده است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در کتابخان آستان قدس رضوی (ع) به شماره ۲/۱۳۱۱ در ضمن مجموعه اهدایی رهبر معظم انقلاب به آن کتابخانه، موجود است.

۳ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آیت الله العظمی مرعشی نجفی (ره)» به شماره ۳۷/۱۳۰۹۶ در ۵ برگ، شماره ۳۲/۱۱۳۴۰ در ۹ برگ، کتابت سده ۱۲ه‍.ق. و شماره ۷۰۳۶ در یک مجموعه ۴۲۴ برگ موجود است.

۳ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی ملی ملک تهران» به

شماره ۳/۳۵۴۴ در مجموعه ۱۹۵ برگ، شماره ۲/۶۹۵ در ۳۳ برگ، کتابت سده ۱۱ه-.ق. و شماره ۲/۶۶۷ در ۱۹۳ برگ، کتابت سده ۱۱ یا ۱۲ه-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی دانشکدهی الاهیات و معارف اسلامی دانشگاه تهران» به شماره ۲/۲۶۲ کتابت سده ۱۱ه-.ق. موجود است.

۳ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مجلس شورای اسلامی» به شماره ۱/۱۸۳۶ در یک مجموعه ۲۸۱ برگ و شماره ۲/۲۳۲ در ۱۴ برگ موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مرکز احیاء میراث اسلامی قم» به شماره ۲/۲۰۹ در ۲۵۸ برگ موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه مدرسه ی فیضیه» «قم» به شماره ۳/۱۴۱۵ در ۱۰ برگ موجود است.

نسخه های چاپی:

کتاب «الاعضالات» همراه با کتاب «السبع الشداد» در «قم» و توسط مکتبه الاسلام، به سال ۱۳۱۷ه-.ق. چاپ شده است.

۳۱. الافق المبین (دستور الحق) (فرجار الیقین)

این اثر به زبان عربی و در فلسفه اسلامی و حکمت الاهی تدوین شده است. به گزارش «آقابزرگ» بیش از ۱۵ هزار بیت (سطر) مطلب دارد.

گفته می شود، «الافق المبین» از آثار بسیار مهم میرداماد در فلسفه و حکمت اسلامی است. گویا خود میرداماد از آن با عناوین «دستور الحق» و «فرجار الیقین» تعبیر کرده است.

بسیاری از شاگردان میرداماد و علمای پس از وی، بر آن حاشیه نگاشته اند. اسامی برخی از آنان عبارت اند از: حاشیه ی «نظام الدین احمد گیلی»، حاشیه ی «عبدالغفار گیلانی»، حاشیه ی «میر سید احمد علوی»، حاشیه ی «شریف کشمیری» و حاشیه ی «آقا علی مدرس زنوزی».

نسخه های خطی:

۷ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آیت الله العظمی مرعشی نجفی (ره)» به شماره ۳۶۰۵ در ۲۶۷ برگ، شماره ۶۲۰۳ در ۳۳۱ برگ، شماره ۵۵۱۸ در ۱۸۱ برگ، شماره ۸۲۳۹ در ۳۱۳ برگ، شماره ۷۶۶۷ در ۲۵۰ برگ، شماره ۹۸۲۲ در ۱۶۶ برگ، با عنوان «حاشیه الافق المبین» و شماره ۱۱۰۴۶ در ۱۹۰ برگ، کتابت سده ۱۴ه-.ق. موجود است.

۱ نسـخه ی خطی در «کتابخـانه ی آیـت الله العظمی گلپایگـانی (ره)» بـه شـماره ۱۰/۲۱۷۵ در ۳ برگ، کتـابت سـال ۱۳۱۸-۱۳۲۱ه‍-.ق. با عنوان «عبارت الافق المبین» موجود است.

۳ نسخه ی خطی در «کتابخـانه ی ملی ملـک تهران» به شـماره ۲۰۹۱ در ۳۵۰ برگ، شـماره ۴/۱۶۸۸ در ۱۴۰ برگ بـا عنوان «بخشی از الافق المبین» و شماره ۱۲/۱۶۲۱ در ۱۵۷ برگ با عنوان «ماده تاریخ الافق المبین» موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه دانشگاه تهران» به شماره ۲۸۹ در ۳۷۸ برگ موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مجلس شورای اسلامی» به شماره ۱۷۱۴ در ۲۷۷ برگ موجود است.

۲ نسخه ی خطی در «کتابخـانه ی نـدوه العلمای لکهنو» به شـماره ۷۸ در ۳۸۸ صـفحه و شماره ۱۳۳۳ در ۵۸۰ صفحه موجود است.

۱ نسـخه ی خطی در «کتابخانه ی دانشـکدهی الاهیات و معارف اسـلامی دانشگاه تهران» به شماره ۲۹۶ در ۲۲۰ برگ موجود است.

۱ نسخه ی خطی را نیز مرحوم «آقابزرگ» در «کتابخانه ی سید هبه الدین» دیده است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۳۲. امانت الاهی

این رساله مختصر را میرداماد برای «نواب قورچی باشی همدانی» از امرای «صفویه» در سال ۱۰۳۹ه-.ق. ظاهراً در «شیراز» نگاشته است.

موضوع آن انسان و امانت الاهی است. اینکه انسان حامل این امانت از سوی خداوند متعال قرار گرفته و در تفسیر آیه ی شریفه ی «انا عرضنا الامانه علی السموات و الارض فابین ان یحملنها...» است.

این تفسیر به زبان فارسی است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آیت الله العظمی مرعشی نجفی (ره)» به شماره ۱/۱۱۲۷۶ در ۷ برگ، کتابت سال ۱۱۲۱ه-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مجلس شورای اسلامی» به شماره ۲۸/۲۸۵۹ در ۱۵۸ برگ موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۳۳. انموذج العلوم

وی در این اثر پیرامون بیست مسئله از مسائل ریاضی، کلامی، اصولی، فقهی و غیره بحث کرده و مشکلات آنها را حل نموده است.

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی به دست نیامد.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۳۴. الایقاظات فی خلق الاعمال و افعال العباد

این رساله به زبان عربی و در پاسخ به چند پرسش و شبهه مشتمل بر مسائلی از قبیل خلق اعمال، جبر و اختیار، قضا و قدر در ۶ ایقاظ و یک مقدمه ترتیب یافته است.

یکی از شاگردان میرداماد به نام «عبدالغفار گیلانی» بر آن حاشیه نگاشته است.

نسخه های خطی:

۲ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آستان قدس رضوی (ع)» به شماره ۶۰۰۸ در ۳ برگ با عنوان «رساله خلق اعمال» و شماره ۶۱۱۱ در ۱۹ برگ، کتابت سال ۱۱۰۷ه-.ق. با عنوان «رساله خلق اعمال و عقلیه» موجود است.

۶ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آیت الله العظمی مرعشی نجفی (ره)» به شماره ۳۸۶ در ۵۱ برگ، کتابت سال ۱۰۹۲ه-.ق.، شماره ۸۳۷۳ در ۱۶۹ برگ، کتابت سال ۱۲۲۲-۱۲۲۸ه-.ق.، شماره ۴۹۴۹ در ۱۲۲ برگ، شماره ۶۸۶۹ در ۱۱۶ برگ، کتابت سال ۱۰۸۴ه-.ق.، شماره ۴۶۶۰ در ۱۹۶ برگ، کتابت سال ۱۲۵۷ه-.ق. و شماره ۱/۱۱۰۰۵ در ۱۰ برگ، کتابت سده ۱۳ه-.ق.، همگی با عنوان «خلق الاعمال» موجود است.

۴ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آیت الله العظمی گلپایگانی (ره)» به شماره ۱/۱۲۴۵ کتابت سده ۱۱ یا ۱۲ه-.ق.، شماره ۲/۲۵۹ با عنوان «خلق الاعمال»، شماره ۱۳۸/۴ در ۵۶ برگ، کتابت سال ۱۰۲۸ه-.ق. و شماره ۱۴۴/۲۳ در ۵۶ برگ موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مسجد جامع گوهر شاد» به شماره ۹/۵۵۲ در ۱۸۳ برگ، کتابت سال ۱۲۳۸ه-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی دانشکدهی الاهیات و معارف اسلامی دانشگاه تهران» به شماره ۱/۶۱۴ در ۱۱۷ برگ، کتابت سال ۱۲۶۴ه-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی دانشکدهی ادبیات دانشگاه تهران» به شماره ۱/۳۰۵ موجود است.

۴ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی ملی جمهوری اسلامی ایران» به شماره ۲۹۰۹/ف در ۳۱۱ برگ، کتابت سده

۱۳ه-.ق.، شماره ۱۱/۸۸۳ در ۱۲ برگ، کتابت سال ۱۰۷۲ه-.ق.، شماره ۱۰/۸۸۳ در ۲ برگ، کتابت سال ۱۰۷۲ه-.ق. و شماره ۸/۸۸۳ در ۱ برگ، ایضاً کتابت سال ۱۰۷۲ه-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی دایرهالمعارف بزرگ اسلامی» به شماره ۵۲۱ در ۷۱ برگ، کتابت سال ۱۱۱۲ه-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مجلس شورای اسلامی» به شماره ۴۹/۵۲۸۳ موجود است.

۲ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مرکزی دانشگاه تهران» به شماره ۳/۲۰۲۱ در ۲۰۸ برگ، کتابت سال ۱۰۷۷ه-.ق. و شماره ۵/۲۵۲۵ در ۳۴ برگ موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مدرسه ی آخوند همدان» به شماره ۳۴/۶۴۶ موجود است.

۱ نسخه ی خطی را نیز «آقابزرگ» نزد «شیخ ابوالمجد» مشهور به «آقارضا اصفهانی»، با حواشی شاگردش، «شیخ عبدالغفار بن محمد بن یحیی گیلانی» گزارش کرده است.

نسخه های چاپی:

این اثر همراه با کتاب «قبسات» میرداماد و چند کتاب دیگر با عناوین «صحیفه القدس»، «خلسه الملکوت» و «الایقاظات» به سال ۱۳۱۵ه-.ق. در «تهران» و در ۳۲۳ صفحه چاپ سنگی منتشر گردیده است.

هم چنین ضمن مجموعه کلمات المحققین و مجموعه گنجینه بهارستان، حکمت ۱، سال ۱۳۷۹ش. چاپ شده است.

۳۵. الایماضات و التشریقات (تشریق الحق)

این کتاب یکی از آثار کلامی میرداماد در مسئله حدوث و قدم عالم هستی است. گویا وی در این اثر با عبارت های پیچیده ی مخصوص خودش، این موضوع را مورد بحث قرارداده است.

کتاب در یک مقدمه و چند سقایه با عناوین «ایماض، تشریق» و مانند این ها ترتیب یافته است.

گفتنی است برخی فهرست نگاران یا تذکره نویسان، نام کتاب را «الایماضات و التشریفات» ثبت کرده اند.

هم چنین گفته شده است که میرداماد گاهی از این رساله با عنوان «الصحیفه الملکوتیه» یاد کرده است. لیکن ما «الصحیفه الملکوتیه» را مستقل ذکر خواهیم کرد.

الایماضات توسط دو تن از شاگردان میرداماد نقد و بررسی شده و «میر سید احمد علوی» و «عبدالغفار گیلانی» بر آن حاشیه

نگاشته اند.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آستانه حضرت فاطمه معصومه (س)» به شماره ۱/۳: ۱۴۱/۸۳۵۳ در ۱۱۵ برگ، کتابت سال ۱۱۲۸ه‍.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آیت الله العظمی مرعشی نجفی (ره)» به شماره ۷۶۶۷ در ۲۵۰ برگ موجود است.

۲ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مجلس شورای اسلامی» به شماره ۴۹۰۰ در ۳۷۷ برگ، کتابت سال ۱۰۷۲-۱۰۸۲ه‍.ق. و شماره ۴۸/۱۷۰۵ در مجموعه ۶۰۶ برگ، موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی ملی ملک تهران» به شماره ۱۰/۱۶۲۱ در ۱۵۷ برگ، کتابت سال ۱۰۸۰ه‍.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی ندوه العلمای لکهنو» به شماره ۱۳۳۴ در ۱۰۰ صفحه، کتابت سال ۱۱۵۴ه‍.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی را نیز «آقابزرگ» نزد «شیخ ابوالمجد» مشهور به «آقارضا اصفهانی»، با حواشی شاگردش، «شیخ عبدالغفار بن محمد بن یحیی گیلانی» گزارش کرده است.

نسخه های چاپی:

این اثر نیز همراه با «قبسات» و چند کتاب دیگر در «تهران» به سال ۱۳۱۵ه-.ق. چاپ سنگی شده است.

۳۶. بداء

این رساله در واقع همان کتاب «نبراس الضیا فی معنی البدا» است. به مدخل نبراس مراجعه شود.

۳۷. برهان اسد و اخضر فارابی

گویا میرداماد این شرح را بر «برهان» «فارابی» به سال ۹۹۲ه-.ق. و برای «تاجا حسین» نگاشته است.

نسخه های خطی:

در ضمن جنگی به نام «دستور» در فهرست نسخه های خطی کتابخانه ی مرکزی دانشگاه «تهران» معرفی شده است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۳۸. تاویل المقطعات فی اوائل السور القرآنیه

همان گونه که از نام این اثر پیداست، در تاویل و تفسیر حروف مقطعه ای که در آغاز برخی سوره های قرآن هست، نگارش یافته است.

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی به دست نیامد.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۳۹. تحقیق مفهوم وجود

نویسنده کتاب «حکیم استرآباد» آن را در زمره ی آثار میرداماد بر شمرده است.

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی به دست نیامد.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۴۰. تشریق الحق

آقای «اوجبی» احتمال داده است که همان کتاب «الایماضات» میرداماد است. میرداماد در کتاب «السبع الشداد» از آن یاد کرده است.

در حالی که «آقابزرگ» آن را مستقل ذکر کرده است. ولی هیچ گزارشی از نسخه های خطی آن ارایه نکرده است.

۴۱. التصحیحات و التقویمات

این رساله در واقع شرح بر کتاب دیگر میرداماد با عنوان «تقویم الایمان» است.

وی در توضیح و تعریف این شرح گفته است: «فیه تسویه الفلسفه و الایمانیه و تقویم الحکمه الیمانیه، و فیه البحث عن واجب الوجود و مبداء سلسله الوجود»

«آقابزرگ» می فرماید: «وی در این اثر برخی اخبار دال بر امامت و خلافت حضرت امیرالمومنین (ع) را که از طریق «اهل سنت» وارد شده، آورده است.

آقای «اوجبی» «التصحیفات» را با «التصحیحات» یکی فرض کرده است. در حالی که «آقابزرگ» آنها را دو کتاب مستقل معرفی کرده است.

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی به دست نیامد.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۴۲. التصحیفات

مرحوم میرداماد در این رساله ی بسیار مختصر، غلط هایی را که در کتاب های دعا و زیارات و غیره وجود دارد، تصحیح کرده است.

مثل کلمه ی «تابعت» در زیارت عاشورا، کلمه ی «محلئین» در زیارت رجبیه و امثال ذلک را تصحیح کرده است.

گفته می شود وی در تصحیح موارد یاد شده، نظر استادان و مشایخ خود را معتبر دانسته است.

میرداماد این رساله را به سال ۱۰۲۴ه-.ق. تمام کرده است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آیت الله العظمی مرعشی نجفی (ره)» به شماره ۷۰۳۶ کتابت سال ۱۰۵۸ه-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی نیز توسط «آقابزرگ» در «کتابخانه ی حسینیه» در «نجف اشرف» گزارش شده است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۴۳. تعلیقات (التعلیقات)

این اثر را فهرست کتابخانه ی آستان قدس رضوی (ع) با همین عنوان مطلق گزارش کرده است.

آغاز و انجام آن با هیچ کدام از تعلیقاتی که پس از این از میرداماد معرفی خواهیم کرد، یکی نیست.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آستان قدس رضوی (ع)» به شماره ۳۸۴ در ۱۷۸ برگ، کتابت سال ۱۰۰۵ ه-.ق. موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۴۴. تعلیقات رجال کشی (حاشیه رجال الکشی)

گویا تعلیقات و حواشی مفصلی است به زبان عربی و فارسی بر کتاب «رجال» «کشی».

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آستان قدس رضوی (ع)» به شماره ۳/۸۳۷ کتابت سال ۱۳۴۱ه-.ق. موجود است.

۳ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آیت الله العظمی مرعشی نجفی (ره)» به شماره ۳۰۳۰ در ۱۴۲ برگ، شماره ۳۵۱۶ در ۲۵۶ برگ و شماره ۵۴۰۰ در ۲۰۵ برگ، با عنوان «حاشیه رجال الکشی» موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی ملی ملک تهران» یا «ملی جمهوری اسلامی ایران» به شماره ۱۶۰۲ در ۲۳۳ برگ، موجود است.

نسخه های چاپی:

این تعلیقات همراه با کتاب «رجال کشی» توسط موسسه آل البیت (ع) «قم» در سال ۱۴۰۴ه-.ق. چاپ و منتشر گردیده است.

۴۵. تعلیقات علی کتاب الشفاء

این تعلیقات نیز ظاهراً بر بخش «منطق» کتاب «شفا»ی «ابن سینا» نگاشته شده است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی شستربیتی» موجود است.

نسخه ی عکسی از «کتابخانه ی شستربیتی» در «کتابخانه ی احمد سعید خازن دار» به شماره ۱/۱۶۱۱ م. ک. موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۴۶. تعلیقه بر نفلیه الشهید

این تعلیقه را فهرست «کتابخانه ی آستان قدس رضوی (ع)» گزارش کرده است.

نفلیه یکی از آثار فقهی «شهید اول، محمد بن مکی»،

متوفای ۷۸۶ه-.ق. است. «شهید ثانی» نیز آن را با عنوان «الفوائد الملیه» شرح کرده است.

میرداماد نیز تعلیقات و حواشی بر آن نگاشته است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آستان قدس رضوی (ع)» به شماره ۲۷۵۸ در ۴ برگ موجود است.

نسخه های چاپی:

همراه ۱۱ رساله ی دیگر در مجموعه ی «اثنی عشر رساله» چاپ و منتشر گردیده است.

۴۷. تعلیقه فی ان الحمل دلیل الوجود الذهنی

مطالب بسیار مختصری درباره ی اثبات وجود ذهنی به شیوه ی حمل اشیا بر یکدیگر است.

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی به دست نیامد.

نسخه های چاپی:

همراه کتاب «منطق و مباحث الفاظ» چاپ شده است.

۴۸. تفسیر سوره الاخلاص (فضیله سوره التوحید، خواص قل هو الله احد، رساله فی سوره التوحید و شرح حدیث تمثیل علی بسوره التوحید»

این تفسیر عرفانی و فلسفی بسیار مختصر، با عناوین مختلف، در کتابخانه ها فهرست شده است. در برخی موارد با عنوان فوق، گاهی با عنوان «فضیله سوره التوحید»، «رساله فی سوره التوحید»، «خواص قل هو الله احد» و «شرح حدیث تمثیل علی بسوره التوحید» گزارش شده است.

نویسنده ی کتاب «حکیم استرآباد»، «فضیله سوره التوحید» را با «تفسیر سوره الاخلاص» جداگانه فرض کرده است.

مقایسه ی آغاز و انجام آنها حکایت از آن دارد که همه ی آنها یک رساله است. لذا کل نسخه ها را در ذیل همین عنوان شناسانده و بقیه ی عناوین را به همین جا ارجاع خواهیم داد.

میرداماد در آغاز رساله، چند حدیث از رسول اکرم (ص) در فضیلت و خواص سوره ی توحید نقل کرده است. یکی از این احادیث دلالت دارد بر اینکه ثواب سوره ی توحید ثلث قرآن است. در حدیث دیگری از آن حضرت نقل می کند که حضرت علی (ع) را به سوره ی توحید تشبیه می کرد. سپس وجه شبه آن را بازگو می کند.

نسخه های خطی:

۴ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آستان قدس رضوی (ع)» به شماره ۱۴۲ با عنوان «شرح حدیث تمثیل امیرالمومنین (ع) بسوره التوحید»، شماره ۶۱۶۲ در ۷ برگ، کتابت سال ۱۰۲۲ه-.ق.، ایضاً با همان عنوان، شماره ۲۰۲۶ در ۴ برگ، کتابت سال ۱۰۲۰ه-.ق.، با عنوان قبلی، و شماره ۴/۹۳۲ کتابت سده ۱۱ و ۱۲ه-.ق. از مجموعه اهدایی رهبر معظم انقلاب با عنوان «فضل قل هو الله احد» موجود است.

۷ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آیت الله العظمی مرعشی نجفی (ره)» به شماره ۷۰۳۶ در یک مجموعه ۴۲۴ برگ، کتابت سال ۱۱۲۵ه-.ق.، با عنوان «شرح حدیث تمثیل علی بسوره التوحید»، شماره ۷۶۲۱ در ۷۷ برگ، کتابت سال ۱۲۶۵ه-.ق.، شماره ۳۸۶ در ۵۱ برگ، کتابت سال ۱۰۹۲ه-.ق.، هردو، با عنوان «تفسیر سوره الاخلاص»، شماره ۶/۱۲۶۸۰ در ۲ برگ، تصحیح شده در حاشیه، با عنوان «شرح حدیث تمثیل امیرالمومنین (ع)» که به خط شاگردش شیخ محمد جنابذی در همان سال تالیف (۱۰۲۰ه-.ق.)، از روی اصل خط مولف استنساخ و به استادش قرائت کرده و از سوی وی اجازه دریافت نموده،

شماره ۳/۱۱۲۷۶ در ۴ برگ، کتابت سال ۱۱۲۱ه-.ق.، شماره ۲۱/۱۳۰۹۶ در ۱ برگ و شماره ۵۱۴۳ در ۸۱ برگ موجود است.

۲ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مرکزی دانشگاه تهران» به شماره ۲/۱۸۳۸ در یک مجموعه ۲۰۳ برگ و شماره ۴/۲۵۲۵ در ۳۴ برگ، با عنوان «رساله فی فضیله سوره التوحید» موجود است.

۲ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی ملی ملک تهران» به شماره ۱/۶۹۵ در ۳۳ برگ، با عنوان «فضیله سوره التوحید» و شماره ۸/۴۶۵۸ در مجموعه ۱۷۳ برگ، کتابت سال ۱۲۶۹ه-.ق.، با عنوان «رساله فی سوره التوحید» موجود است.

۴ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مجلس شورای اسلامی» به شماره ۳/۲۳۲ در ۱۴ برگ، کتابت سده ۱۲ه-.ق. با عنوان «فضیله سوره التوحید»، شماره ۱۴/۳۳۲۳ در ۳۳۸ صفحه، کتابت سال ۱۲۹۷ه-.ق. با عنوان «شرح حدیث تمثیل علی (ع) بسوره التوحید»، شماره ۱۲/۱۸۰۳ در مجموعه ۴۰۷ صفحه، کتابت سال ۱۲۶۷ه-.ق. با عنوان «رساله در توحید» و شماره ۴۵۵۳ در ۱۶۷ برگ، کتابت سده ۱۱ه-.ق. با عنوان «فضیله سوره التوحید» موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی ملی فارس» به شماره ۲/۲۱/۲۹۷ در ۳ برگ، با عنوان «خواص قل هو الله احد» موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۴۹. تقدیسات (تقدسیات) (عرش التقدیس)

میرداماد در این رساله، توحید و خداشناسی را بر پایه های فلسفی و حکمت بیان کرده و آن را از دیگر آثار خود مهم تر توصیف کرده است.

وی کتابش را با عناوین «تشریق، تقدیس، فحص، استضا و حکومت» مرتب ساخته است.

«آقابزرگ» معتقد است که «التقدیسات» غیر از «عرش التقدیس» است. لیکن آقای «اوجبی» به نقل از «ناجی اصفهانی»، آن دو را یکی دانسته است.

چند حاشیه از جمله حاشیه ی «عبدالغفار گیلانی» و «آقاحسین خوانساری» را می توان از حواشی «التقدیسات» برشمرد.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آیت الله العظمی مرعشی نجفی (ره)» به شماره ۷۶۶۷ در ۲۵۰ برگ موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه مدرسه ی فیضیه» «قم» به شماره ۱/۱۳۳۰ در ۷۷ برگ، موریانه خورده، کتاب با یک واسطه از

روی نسخه ی اصل موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آیت الله العظمی گلپایگانی (ره)» به شماره ۲/۱۲۴۵ کتابت سده ۱۱ یا ۱۲ه‍-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مجلس شورای اسلامی» به شماره ۱/۱۸۰۶ در ۲۲۱ برگ موجود است.

۱ نسخه ی خطی در کتابخانه ی شاید «آستان قدس رضوی (ع)» یا «آیت الله العظمی مرعشی نجفی (ره)» به شماره ۱/۵۷۵۳ در ۱۳۷ برگ موجود است.

به گزارش «اوجبی»، ۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی دانشکدهی الاهیات و معارف اسلامی دانشگاه تهران»، به اشتباه با عنوان «تقویم الحکمه الایمانیه» معرفی شده است. مشخصات آن نسخه بدین گونه است:

شماره ۸۱۶ در ۹۵ برگ، کتابت سده ۱۱ه‍-.ق. که در واقع کتاب «التقدیسات» میرداماد است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۵۰. تقویم الایمان و تتمیم العرفان (تقویم الحکمه الایمانیه) (التصحیحات و التقویمات)

کتاب «تقویم الایمان» یکی از آثار بسیار مهم میرداماد است. ظاهراً او این کتاب را به شاگردانش تدریس می کرد.

«تقویم الایمان» یا «تصحیح عقاید»، اثری است در بیان کلام و عقاید «شیعه»، با لحن فلسفی و عرفانی، به زبان عربی که با عناوین رصد، مشتمل بر پنج فصل و هر فصل متضمن بخش هایی چون: تقویم، تصحیح، توصیه، تحکمه، محاققه و تقویم، مرتب گردیده است.

این اثر را با عناوین مختلفی یاد کرده اند. لیکن برخی از آنها توصیفی و برخی نیز از سوی حاشیه نویسان و شارحان است.

در «کتابخانه ی آستان قدس رضوی (ع)» چند نسخه با عناوین «حاشیه بر تقویم الایمان»، «حاشیه تقویم الایمان»، «کشف الحقایق فی شرح تقویم الایمان» و «معلقات علی کتاب تقویم الایمان» ثبت شده است.

از آنجا که برخی از حواشی کتاب «تقویم الایمان» توسط خود میرداماد نگاشته شده، به درستی مشخص نیست که عناوین یاد شده ی فوق، شرح و حاشیه هایی است که خود میرداماد بر کتاب «تقویم الایمانش» نگاشته است یا حواشی و شروحی است که دیگران بر آن اثر نگاشته اند؟

البته می دانیم که «سید کمال الدین احمد بن میر زین العابدین علوی عاملی اصفهانی»، از علمای سده ی ۱۱ه-.ق. و شاگرد میرداماد، شرحی بر کتاب تقویم الایمان وی با عنوان «کشف الحقایق فی شرح تقویم الایمان» نگاشته است.

هم چنین از شروح و حواشی دیگران نیز آگاه هستیم. لیکن در فهرست نسخه های خطی کتابخانه ی آستان قدس رضوی (ع)، عناوین یاد شده به نام میرداماد ثبت شده است.

مقایسه آغاز آنها هم نشان می دهد که یک اثر هستند. اما محتمل است که متن اصلی کتاب «تقویم الایمان» و حواشی یا شرح ذیل آن، همان عناوین فوق باشند. از این رو همه را در همین جا شناساندیم.

شایان ذکر است، یکی از علمای معاصر میرداماد به نام «حسین بن موسی اردبیلی استرآبادی»، نیز کتابی با عنوان «تقویم الایمان» دارد که تفسیر سوره ی توحید و فاتحه است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آستان قدس رضوی (ع)» به شماره ۷۵۷۱ در ۷۷ برگ، کتابت سال ۱۰۶۱ه-.ق. موجود است.

هم چنین ۴ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آستان قدس رضوی (ع)» به شماره ۱۱۰ در ۱۵۰ برگ، با عنوان «حاشیه بر تقویم الایمان»، شماره ۴/۲۵۸۰ در ۱۴۵ برگ، با عنوان «حاشیه تقویم الایمان»، شماره ۲۲۲ در ۱۳۸ برگ، کتابت سال ۱۰۲۳ه-.ق.، با عنوان «کشف الحقایق» و به خط شارح «احمد بن زین العابدین علوی عاملی»، اهدا شده به میرمحمد مومن و شماره ۲۲۳ در ۱۷۱ برگ، کتابت سال ۱۰۳۸ه-.ق.، تقدیم به شاه صفوی، با عنوان «کشف الحقایق فی شرح تقویم الایمان» موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آستانه حضرت فاطمه معصومه (س)» به شماره ۳/۱: ۱۲۶-۸۳۳۹ در ۳۷۹ برگ، کتابت سده ۱۱ه-.ق. با عنوان «تقویم الایمان یا تصحیح عقاید» موجود است.

۲ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آیت الله العظمی مرعشی

نجفی (ره)» به شماره ۲۷۸۵ در ۱۵۹ برگ و شماره ۲۹/۱۱۳۴۰ در ۶۱ برگ، کتابت سال ۱۱۱۷ه-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی ملی ملک تهران» به شماره ۱۱۸۳ در ۹۹ برگ، کتابت سده ۱۱ه-.ق. موجود است.

۳ نسخه ی خطی در «کتابخانه دانشگاه تهران» به شماره ۲۷۹ در ۱۴۰ برگ، شماره ۳۷۲ در ۱۰۵ برگ و شماره ۳/۱۸۳۸ در ۲۰۳ برگ موجود است.

هم چنین در «کتابخانه ی مرکزی دانشگاه تهران» به شماره ۱۷۵ در ۸۵ برگ، نسخه ی دیگری موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مجلس شورای اسلامی» به شماره ۳۸۱۶ در ۹۷ برگ، کتابت سده ۱۱ه-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی دانشکدهی الاهیات و معارف اسلامی دانشگاه تهران» به شماره ۸۱۶ در ۹۵ برگ، کتابت سده ۱۱ه-.ق. با عنوان «تقویم الحکمه الایمانیه» معرفی شده است که ظاهراً اشتباه، و در واقع کتابت «التقدیسات» میرداماد است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی دانشکدهی الاهیات و معارف اسلامی مشهد» به شماره ۱۴۵۶ موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی وزیری یزد» به شماره ۲۸۵۶ در ۱۳۰ برگ موجود است.

نسخه های چاپی:

تقویم الایمان همراه با برخی حواشی و شرح آن، به نام «کشف الحقایق»، با تصحیح و تحقیق «علی اوجبی»، به سال ۱۳۷۶ از سوی موسسه مطالعات اسلامی دانشگاه «تهران» و دفتر نشر میراث مکتوب، در ۸۴۹ صفحه وزیری چاپ شده است.

۵۱. تقویم الحکمه الایمانیه

همان کتاب «تقویم الایمان» است که پیش تر معرفی شد. لیکن در فهرست نسخه های خطی کتابخانه ی دانشکده ی الاهیات و معارف اسلامی «تهران»، کتاب «التقدیسات» با عنوان فوق معرفی شده است.

۵۲. تنازع الزوجین فی المهر

این اثر را با عنوان «اختلاف الزوجین فی المهر» معرفی کردیم.

۵۳. التولاء و التبراء

این رساله در بیان یکی از اصول مذهب و چرایی دوستی و دشمنی برای رضای خدا به رشته ی تحریر درآمده است. زبان اثر

عربی است.

نسخه های خطی:

۱ نسـخه ی خطی در «کتابخـانه ی مرکزی دانشـگاه تهران» بـه شـماره ۷/۱۸۳۷ در یـک مجموعه ۴۷۰ برگ، شامـل ده اثر از میرداماد موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۵۴. جذوات

این اثر به زبان فارسـی و شامل دوازده جـذوه است. در علت تالیف این کتاب گفته شـده است که برای دانشـمندان «هند» شـبه های در چرایی نسوختن «موسی(ع)»، هنگام تجلی نور خدا بر کوه، روی داده است.

آن ها در این مبحث راه به جایی نبرده و به «شاه عباس» متوسل شـده اند که از علمای ایران پاسخ آن را جویا شود. میرداماد به دستور «شاه عباس» پاسخ دانشمندان «هند» را با نگارش این رساله، اجابت کرد.

ص:۶۳۹

نسخه های خطی:

۵ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آیت الله العظمی مرعشی نجفی (ره)» به شماره ۴۲۶۳ در ۲۱۵ برگ، شماره ۶۱۱۲ در ۲۰۷ برگ، کتابت سال ۱۰۹۱ه-.ق.، شماره ۷۶۱۲ در ۷۷ برگ، کتابت سال ۱۲۶۵ه-.ق.، شماره ۷۶۶۳ در ۲۲۱ برگ، کتابت سال ۱۰۹۹-۱۱۴۴ه-.ق. و شماره ۹۶۰۱ در ۱۲۸ برگ، کتابت سال ۱۲۴۶ه-.ق. موجود است.

۳ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مجلس شورای اسلامی» به شماره ۴۳/۴۹۴۲ کتابت سال ۱۰۵۶ه-.ق.، شماره ۲۰۹۱ در ۴۹۲ صفحه و شماره ۳۷۱۶ در ۱۶۶ صفحه، کتابت سده ۱۳ه-.ق. موجود است.

۲ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی ملی ملک تهران» به شماره ۰۷۲۲ در ۸۴ برگ، کتابت سده ۱۳ه-.ق. و شماره ۱/۱۶۷۴ در ۱۴۵ برگ، کتابت سال ۱۲۷۸ه-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی رضا رامپور» «پاکستان» به شماره ۲۶۰۷م. در ۱۴۶ برگ موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مدرسه ی خاتم الانبیا (ص) صدر بابل» به شماره ۳/۱۳۱ در ۲۵۱ برگ، کتابت سال ۱۲۲۵ه-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی دانشکدهی ادبیات دانشگاه تهران» به شماره ۲/۱۸۹ کتابت سال ۱۰۹۲ه-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه دانشگاه تهران» به شماره ۳۸۲ در ۱۱۶ برگ موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مدرسه ی عالی شهید مطهری (سپهسالار)» به شماره ۵۵۳۵ در ۲۲ برگ موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه دانشگاه استانبول» به شماره ۹۸۶ در ۱۴۰ برگ، کتابت سال ۱۰۷۱ه-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی ملی جمهوری اسلامی ایران» به شماره ۲۶۹۸/ف در ۱۴۱ برگ، کتابت سال ۱۲۶۷ ه-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی موسسه خاورشناسی فرهنگستان علوم روسیه» به شماره B-۱۸۳۹ در ۵۶ برگ، کتابت سال ۱۲۳۵ه-.ق. موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۵۵. الجبر و التفویض

این رساله ی بسیار مختصر در نفی اعتقاد به جبر، مطابق عقاید «اشاعره»، یا تفویض، مطابق عقاید «معتزله»، است. میرداماد پس از نفی آن دو، «الامر بین الامرین» را تبیین و اثبات کرده است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آستان قدس رضوی (ع)» به شماره ۶۴۴ در ۳ برگ، کتابت سال ۱۲۶۳ه-.ق.، همراه با رساله ای از فیض کاشانی، موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۵۶. جیب الزاویه

این رساله درباره ی «روابط مثلثاتی» و «سینوس مثلث» بحث می کند. (زاویه=سینوس) «آقابزرگ» این رساله را به نقل از «شیخ محمود بن صالح بروجردی» که یک نسخه از آن را دیده، گزارش می دهد.

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی به دست نیامد.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۵۷. الجمع و التوفیق بین رایی الحکیمین

میرداماد در این رساله مختصر ضمن بررسی رساله ی «فارابی» در جمع بین نظر دو حکیم یونانی، «ارسطو» و «افلاطون»، نظر خود را درباره ی حدوث و قدم عالم هستی ارایه داده است.

زبان این رساله عربی است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی ملی جمهوری اسلامی ایران» به شماره ۱/۸۲۳ در ۵ برگ، کتابت سده ۱۱ه-.ق. موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۵۸. الجنه الواقیه و الجنه الباقیه

این اثر در واقع اختصاری است از کتاب «المصباح الکبیر» «کفعمی»، که در چهار فصل ترتیب داده شده است. موضوع آن ادعیه و اوراد ماثور از ائمه ی اطهار سلام الله علیهم است.

البته «آقابزرگ» نسبت این اثر را به میرداماد نپذیرفته است.

جنه الواقیه ترجمه شده و به قلم استاد «عطاری» منتشر گردیده است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آستان قدس رضوی (ع)» به شماره ۵/۱۱۹۹ از مجموعه اهدایی رهبر معظم انقلاب موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مسجد اعظم» «قم» به شماره ۳۰۴۹ کتابت سده ۱۲ه-.ق. موجود است.

۳ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مدرسه ی عالی شهید مطهری (سپهسالار)» به شماره ۲۱۶۹ در ۱۰۸ برگ، کتابت سده ۱۰ه-.ق.، شماره ۵۶۴۲ در ۱۶۲ برگ، کتابت سال ۱۲۵۲ه-.ق. و شماره ۵۶۴۳ در ۱۶۴ برگ موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مجلس شورای اسلامی» به شماره ۸/ع در ۱۴۱ برگ، کتابت سال ۱۱۹۵ه-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی ملی جمهوری اسلامی ایران» به شماره ۴۴۱/ف در ۱۳۵ برگ، کتابت سال ۱۲۸۹ ه‍-.ق. با عنوان «ترجمه جنه الواقیه» موجود است.

نسخه های چاپی:

جنه الواقیه در سال های ۱۳۱۴ه‍-.ق. در «تبریز» و ۱۳۲۲ در «تهران» به صورت چاپ سنگی منتشر گردیده است.

ترجمه ی آن نیز در سال ۱۲۸۶ توسط «سید رضا حسینی» منتشر شده است.

۵۹. الجواب

این اثر با عنوان «الجواب» در فهرست نسخه های خطی کتابخانه ی مجلس گزارش شده است. موضوع آن فقه و به زبان عربی است. ظاهراً تاریخ تالیف آن سال ۱۰۱۸ه‍-.ق. است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مجلس شورای اسلامی» به شماره ۴۵۵۳ در ۱۶۷ برگ، کتابت سده ۱۱ه‍-.ق. موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۶۰. جواب استفتاء درباره ی نماز جمعه

این پاسخ بسیار مختصر در جواب به استفتائی درباره ی نماز جمعه در زمان غیبت و به زبان عربی است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مجلس شورای اسلامی» به شماره ۸/۱۰۳۲ در ۱ برگ موجود است.

ص:۶۴۱

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۶۱. جواب الامیر ابو الحسن الفراهانی (نامه به امیر ابوالحسنا) (مکاتبه میرداماد با امیر ابوالحسنا)

این جواب در پاسخ به پرسش «امیر ابوالحسن فراهانی» به زبان فارسی نوشته شده است.

«امیر سید ابوالحسن حسینی فراهانی»، شاید همان شاعر متوفای ۱۰۳۹ یا ۱۰۴۰ه-.ق. است که گویا به دستور «امام قلی خان» به قتل رسید.

این شخصیت مورد احترام میرداماد بود و او در آغاز مکاتبه با عبارات بسیار بلند او را ستوده است.

«میر ابوالحسن» از میرداماد درخواست می کند که مقداری از عبارات «حکمه الاشراق» را شرح دهد. میر نیز به این خواسته پاسخ داده و شرحی به زبان عربی می نگارد.

«آقابزرگ» این اثر را با عنوان «جواب الامیر ابی الحسن الفراهانی» آورده است. لذا ما نیز در اینجا معرفی کردیم.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی ملی جمهوری اسلامی ایران» به شماره ۴/۲۷۸۷ در یک مجموعه ۹۰ برگی، کتابت سال ۱۱۰۹-۱۱۱۴ه-.ق. موجود است.

در «مدرسه ی عالی شهید مطهری (سپهسالار)» مجموعه ای به شماره ۲۹۱۹ موجود است که چند نامه ی میرداماد در آن جمع آوری شده است. یکی از این نامه ها، نامه ی میر به «ابوالحسن فراهانی» است.

به گزارش «آقابزرگ»، ۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی حسنیه ی شوشتری ها» در «نجف اشرف» موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۶۲. جواب السوال عن تنازع الزوجین

پیش تر این اثر را با عنوان «اختلاف الزوجین فی المهر» شناساندیم.

۶۳. جواب شبهه ابن کمونه (جواب مغالطه المشهوره لابن کمونه)

پس از این ذیل مدخل «حل مغالطه ابن کمونه» معرفی خواهد شد.

۶۴. جواهر العقول

جواهر العقول اثری است در پند و اندرز از زبان موش و گربه. کتاب با عنوان «جواهر العقول» به علما و دانشمندان متعددی از جمله سید محمدباقر میرداماد نسبت داده شده است. اما درستی این نسبت تایید نشده است. از این رو فقط به نام آن بسنده شد.

۶۵. حاشیه الاستبصار

حواشی و توضیحاتی است که بر کتاب «الاستبصار» «شیخ طوسی» به زبان عربی نگاشته است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آیت الله العظمی مرعشی نجفی (ره)» به شماره ۹۸۲۲ در یک مجموعه ۱۶۶ برگ موجود است.

۲ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مدرسه ی عالی شهید مطهری (سپهسالار)» به شماره ۱۹۸۵ در ۱۵۰ برگ و شماره ۱۸۹۵ در ۱۰۹ برگ موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی شستربیتی» به شماره ۳۱۱۲/۲ با عنوان «شرح استبصار» موجود است.

۱ نسخه ی خطی عکسی در «کتابخانه ی دانشگاه کویت» از روی نسخه ی «شستربیتی» به شماره ۱۶۱۱ م. ک. موجود است.

نسخه های چاپی:

حاشیه بر استبصار در مجموعه «اثنی عشر رساله» چاپ شده است.

۶۶. حاشیه الافق المبین

این حاشیه توسط خود میرداماد بر کتابش «الافق المبین» و به زبان عربی نگاشته شده است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آیت الله العظمی مرعشی نجفی (ره)» به شماره ۹۸۲۲ در ۱۶۶ برگ موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۶۷. حاشیه انموذج العلوم

«انموذج العلوم» از آثار دائره المعارف گونه ی «جلال الدین محمد بن اسعد دوانی» است. میرداماد با نگاشتن حاشیه بر آن، موارد مشکل را توضیح داده است.

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی به دست نیامد.

نسخه های چاپی:

در مجموعه منطق و مباحث الفاظ از صفحه ۲۹۳ تا ۲۹۷ چاپ شده است.

۶۸. حاشیه تقویم الایمان

اصل کتاب «تقویم الایمان» و حاشیه ی آن از میرداماد است.

چند حاشیه نیز توسط شاگردان میرداماد بر کتاب «تقویم الایمان» نوشته شده است. لیکن اکثر آنها املای میرداماد است.

فقط حواشی «ملا علی نوری» جداگانه و بدون املای میرداماد نگارش یافته است.

نسخه های خطی:

۲ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آستان قدس رضوی (ع)» به شماره ۱۱۰ در ۱۵۰ برگ و شماره ۴/۲۵۸۰ در ۱۴۵ برگ موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۶۹. حاشیه حدوث العالم

حدوث العالم نیز از آثار خود میرداماد است. خودش نیز بر آن حاشیه نگاشته است.

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی به دست نیامد.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۷۰. حاشیه حکمه الاشراق

«حکمه الاشراق» از آثار «ابوالفتوح شهاب الدین یحیی بن حبش سهروردی» متوفای ۵۸۱ه-.ق. در موضوع حکمت و فلسفه ی اسلامی است.

بسیاری از دانشمندان علوم عقلی بر این اثر حاشیه و شرح نگاشته اند. میرداماد نیز حواشی خود را بر این کتاب نوشته است.

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی به دست نیامد.

نسخه های چاپی:

ضمن مجموعه مصنفات میرداماد، جلد ۱ صفحه ۵۲۳ تا ۵۲۷ و مجموعه منطق و مباحث الفاظ چاپ شده است.

۷۱. حاشیه الرواشح السماویه

بنا به گزارش «علی اوجبی»، میرداماد بر این اثر خود، حاشیه نگاشته است.

البته «آقابزرگ» از دو حاشیه ی شاگردان میرداماد: «فیض کاشانی» و «صدر الدین محمد بن ابراهیم شیرازی» بر «الرواشح السماویه» گزارش داده است.

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی به دست نیامد.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۷۲. حاشیه السبع الشداد

این حاشیه با عناوین «قوله، قوله» توسط میرداماد بر اثر خودش نگارش یافته است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مرکزی دانشگاه تهران» به شماره ۲/۱۸۶۸ در ۱۳۱ برگ موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۷۳. حاشیه شارع النجاه

«علی اوجبی» به نقل از «آقابزرگ»، این حاشیه را به میرداماد نسبت داده است.

«شارع النجاه» از آثار ارزشمند میرداماد و در واقع رساله ی عملیه ی وی محسوب می گردد.

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی به دست نیامد.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۷۴. حاشیه الشرایع

میرداماد این حاشیه را بر شرایع الاسلام محقق اول نوشته است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مدرسه ی عالی شهید مطهری (سپهسالار)» به شماره ۷۲۹۷ کتابت سده ۱۲ه-.ق. موجود

است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۷۵. حاشیه الصحیفه السجادیه

حاشیه ی مختصری است بر دعاهای صحیفه ی سجادیه به زبان عربی که با عناوین «قوله، قوله» تنظیم شده است.

در این حاشیه، به جنبه های لغوی و فلسفی بیشتر اهمیت داده شده است.

نسخه های خطی:

۵ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آستان قدس رضوی (ع)» به شماره ۹۶۳۴ در ۱۲۵ برگ، کتابت سال ۱۰۶۵ه-.ق.، شماره ۳۳۳۷ در ۱۲۱ برگ، شماره ۳۳۳۸ در ۱۲۱ برگ، شماره ۷۰۲۷ در ۷۰ برگ، کتابت سال ۱۰۹۷ه-.ق. و شماره ۷۲۴ کتابت سده ۱۱ه-.ق. با عنوان «شرح الصحیفه» از مجموعه اهدایی رهبر معظم انقلاب، موجود است.

۱۰ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آیت الله العظمی مرعشی نجفی (ره)» به شماره ۲۶۱۸ در ۶۴ برگ، شماره ۴۹۵۶ در ۶۶ برگ، شماره ۳۹۰۴ در ۱۳۵ برگ، شماره ۹۸۸۷ در ۱۲۵ برگ، کتابت سال ۱۰۹۸ه-.ق.، شماره ۶۴۰۷ در ۹۳ برگ، کتابت سال ۱۰۵۱ه-.ق.، شماره ۱۴۶۷ در ۲۰۷ برگ، کتابت سال ۱۱۰۶ه-.ق.، شماره ۷۵۲۰ در ۸۱ برگ، کتابت سال ۱۰۹۳ه-.ق.، شماره ۶۴۶۱ در ۲۴۴ برگ، کتابت سده ۱۲ه-.ق.، شماره ۹۰۰۱ در ۲۸۹ برگ و شماره ۱۱۹۸۲ در ۱۲۶ برگ موجود است.

۶ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مدرسه ی عالی شهید مطهری (سپهسالار)» به شماره ۱۰۶۰ در ۱۰۰ صفحه، شماره ۱۰۶۱ در ۱۲۵ صفحه، کتابت سال ۱۲۴۹ه-.ق. شماره ۸۱۵۹ در ۱۰۰ صفحه، کتابت سده ۱۲ه-.ق. و شماره ۵۶۹۱ در ۷۲ برگ، کتابت سده ۱۲ه-.ق. با عنوان «شرح الصحیفه السجادیه» موجود است.

۵ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مجلس شورای اسلامی» به شماره ۹۹ در ۲۱۶ برگ، کتابت سال ۱۰۹۰ه-.ق.، شماره ۱۲۴۵ در ۴۶۹ صفحه، شماره ۱۲۴۶ در ۲۲۶ صفحه، شماره ۱۲۴۷ در

۶۸۰ صفحه، کتابت سال ۱۰۵۲ه-.ق. و شماره ۲/۳۳۸۹ در ۳۲۰ صفحه، کتابت سال ۱۱۳۷ه-.ق.، چهار نسخه ی اخیر با عنوان «شرح الصحیفه السجادیه» موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی دانشکدهی الاهیات و معارف اسلامی مشهد» به شماره ۲/۱۲۵۱ کتابت سال ۱۰۹۸ ه-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی دانشکدهی ادبیات دانشگاه تهران» به شماره ۱/۲۵۱ کتابت سال ۱۰۷۷ه-.ق. با عنوان «شرح الصحیفه السجادیه» موجود است.

۲ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی ملی جمهوری اسلامی ایران» به شماره ۲۱۹۳/ع در ۱۸۲ برگ، کتابت سده ۱۲ه-.ق. و شماره ۲۲۲۵/ع در ۱۱۳ برگ، کتابت سال ۱۰۶۳ه-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه مدرسه ی فیضیه» «قم» به شماره ۲/۱۶۸۳ در ۱۷۹ برگ موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی راجه محمودآباد لکهنو» به شماره ۷۳۰ در ۴۰۸ صفحه موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی احسان بخش دانش آباد انارکلی پاکستان» به شماره ۳۷ در ۳۴۸ برگ، کتابت سال ۱۰۷۷ه-.ق.، همراه با ترجمه موجود است.

نسخه های چاپی:

در «اصفهان» به سال ۱۴۰۶ه-.ق. «موسسه ی تحقیقاتی مهدیه» میرداماد، ۴۵۴ صفحه وزیری چاپ کرده است.

این چاپ با تحقیقات آقای «سید مهدی رجایی» به سرانجام رسیده است. سال ۱۴۲۲ه-.ق. توسط انتشارات بهار قلوب «اصفهان» تجدید چاپ گردیده است.

هم چنین یک بار نیز همراه با کتاب «نورالانوار» که شرح «سید نعمت الله جزایری» بر «صحیفه ی سجادیه» است، در سال ۱۳۱۷ه-.ق. چاپ گردیده است.

۷۶. حاشیه الشرح العضدی علی مختصر اصول الحاجبی

«آقابزرگ» از این حاشیه گزارش داده است.

نسخه های خطی:

در مجموعه منطق و مباحث الفاظ از صفحه ی ۲۹۷ تا ۲۹۹ چاپ شده است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۷۷. حاشیه قبسات

گویا میرداماد بر کتاب قبسات خویش نیز حاشیه نگاشته است.

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی به دست نیامد.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۷۸. حاشیه قواعد الاحکام

در این حاشیه نیز موارد سخت «قواعد الاحکام» «علامه حلی» را توضیح داده است.

نسخه های خطی:

همراه با ۱۲ رساله در مجموعه «اثنی عشر رساله» چاپ شده است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۷۹. حاشیه علی الکافی

حاشیه بر کافی غیر از شرح آن با عنوان «الرواشح السماویه» است.

این حاشیه بسیار مهم توصیف شده و فقط بر کتاب اصول کافی، با عناوین «قوله، قوله» نگاشته شده است.

نسخه های خطی:

۳ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آیت الله العظمی مرعشی نجفی (ره)» به شماره ۴۲۶۳ در ۲۱۵ برگ، شماره ۶۳۳۹ در ۱۹۰ برگ و شماره ۶۴۶۱ در ۲۴۴ برگ، کتابت سده ۱۲ه-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مجلس شورای اسلامی» به شماره ۷۲۱۸ در ۱۳۴ برگ موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه مدرسه ی نمازی خوی» به شماره ۴۹۲ موجود است.

نسخه های چاپی:

این حواشی با عنوان «تعلیقه علی کتاب الکافی» و با اهتمام و تحقیق «سید مهدی رجایی» در «قم»، به سال ۱۴۰۳ه-.ق. و در ۴۰۴ صفحه چاپ شده است.

۸۰. حاشیه کتاب فی الطهاره

این حاشیه در فهرست نسخه های خطی کتابخانه ی مجلس گزارش شده است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مجلس شورای اسلامی» به شماره ۴۵۵۳ در ۱۶۷ برگ، کتابت سده ۱۱ه-.ق. موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۸۱. حاشیه بر مختلف علامه حلی

کتاب «مختلف الشیعه» از آثار گران قدر «علامه حلی» است. میرداماد بر این کتاب فقهی نیز حاشیه نگاشته و موارد ضروری را توضیح داده است.

نسخه های خطی:

۲ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آستان قدس رضوی (ع)» به شماره ۶۱۹۴ در ۲۴ برگ و شماره ۲/۶۱۰ از مجموعه اهدایی

رهبر معظم انقلاب موجود است.

نسخه های چاپی:

همراه با ۱۲ کتاب و رساله میرداماد در مجموعه «اثنی عشر رساله» چاپ شده است.

۸۲. حاشیه حاشیه الخفری علی شرح التجرید

این حاشیه ی بسیار مختصر بر بخش وجود حاشیه «شمس الدین محمد بن احمد خفری» متوفای ۹۵۷ه-.ق. بر «شرح تجرید العقائد» است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آیت الله العظمی مرعشی نجفی (ره)» به شماره ۳/۱۱۲۵۱ در ۲ برگ، کتابت سده ۱۱ه-.ق. موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۸۳. حاشیه معراج نامه

این حاشیه در کتاب «حکیم استرآباد» جزو آثار میرداماد شمرده شده است.

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی به دست نیامد.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۸۴. حاشیه من لایحضره الفقیه

این حاشیه در «الذریعه» به میرداماد نسبت داده شده است.

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی به دست نیامد.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۸۵. حبل المتین

«آقابزرگ» این رساله را از آثار فلسفی و حکمی میرداماد برشمرده است. گویا میرداماد در کتاب دیگرش «سلافه العصر» از این اثر خویش یاد کرده است.

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی به دست نیامد.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۸۶. حدوث العالم

گویا میرداماد این اثر را به درخواست یکی از شاگردانش به نام «میرمنصور گیلانی»، در سال ۱۰۳۴ ه-.ق. نگاشته است.

میرداماد مانند «ارسطو» بر حدوث ذاتی عالم و قدم زمانی آن معتقد است.

برخی منابع این اثر را با اثر دیگر میرداماد با عنوان «الجمع و التوفیق بین رای الحکیمین» یکی دانسته اند.

نسخه های خطی:

۲ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آستان قدس رضوی (ع)» به شماره ۵۶۱ در ۳ برگ، و شماره ۶۴۰ در ۹۵ برگ، کتابت سال ۱۰۳۴ه-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آستانه حضرت فاطمه معصومه (س)» به شماره ۱/۳۴ در ۴ برگ، کتابت سال ۱۰۴۴ه-.ق. موجود است.

۳ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آیت الله العظمی مرعشی نجفی (ره)» به شماره ۷۰۳۶ در مجموعه ۴۲۴ برگ، کتابت سال ۱۰۲۰ه-.ق.، شماره ۲۲/۱۳۰۹۶ در ۲ برگ و شماره ۶/۱۳۴۲۰ در ۶ برگ، کتابت سال ۱۱۳۳ه-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مدرسه ی عالی شهید مطهری (سپهسالار)» به شماره ۱۳۰۰ در ۵۵ برگ، کتابت سال ۱۱۲۰ه-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه مدرسه ی نمازی خوی» به شماره ۲/۳۷۶ کتابت سال ۱۲۶۴ه-.ق. موجود است.

نسخه های چاپی:

در حاشیه ی کتاب «قبسات» به سال ۱۳۱۵ه-.ق. چاپ شده است.

۸۷. الحرز الحارز

میرداماد این حرز را به زبان عربی و از طریق مشایخ خویش نقل کرده است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مرکزی دانشگاه تهران» به شماره ۹/۱۸۳۷ در یک مجموعه ۴۷۰ برگ موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی دانشکدهی الاهیات و معارف اسلامی مشهد» به شماره ۴/۱۲۴۶ کتابت سال ۱۱۳۳ ه-.ق. موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۸۸. الحروف و الاعداد

این رساله در بیان علم حروف و اعداد به زبان عربی است. برخی این رساله را بخشی از کتاب «نبراس الضیا» میرداماد فرض کرده اند.

نسخه های خطی:

۲ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی دانشکدهی الاهیات و

معارف اسلامی دانشگاه تهران» به شماره ۴/۲۹۳ و شماره ۵۸/۲۹۳ در یک مجموعه ۲۵۰ برگ، کتابت سال ۱۱۱۱ ه-.ق. موجود است.

نسخه های چاپی:

همراه با «نبراس الضیا» چاپ شده است.

۸۹. الحق الیقین

به نظر «آقابزرگ» همان کتاب «حدوث العالم» میرداماد است.

۹۰. الحکمه

این اثر که ظاهراً موضوع آن حکمت و به زبان عربی است، از سوی «کتابخانه ی اوقاف بغداد» در شمار آثار میرداماد آمده است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی عمومی اوقاف بغداد» به شماره ۵۳۵۵ در ۴۰۹ برگ موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۹۱. حل مغالطه ابن کمونه

«ابن کمونه، سعد بن منصور بن حسن» متوفای ۶۸۳ه-.ق.، فیلسوف و پزشک سده هفتم ه-. ق.، در طرح شبهه شهرت دارد.

او در باب توحید، شبه هایی را مطرح ساخته است که توحید را خدشه دار می سازد. البته خود او به این شبهه جواب داده است. لیکن بسیاری از حکما و فلاسفه نیز آن را پاسخ گفته اند.

میرداماد به این شبهه و شبهه ی استلزام وی که پس از این خواهد آمد، پاسخ گفته است.

نسخه های خطی:

احتمالاً یک نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مجلس شورای اسلامی» موجود است.

نسخه های چاپی:

ضمن مجموعه منطق و مباحث الفاظ، سال ۱۳۷۰ و مصنفات میرداماد، سال ۱۳۸۱ چاپ شده است.

۹۲. حل مغالطه الاستلزام

این شبهه نیز به ابن کمونه، منسوب است. خلاصه شبهه اینکه: اگر چیزی از لوازم چیز دیگر باشد، نقیض آن از لوازم آن چیز دیگر نخواهد بود. البته تعبیر دیگری نیز از شبهه ابن کمونه وجود دارد.

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی به دست نیامد.

نسخه های چاپی:

ضمن مجموعه منطق و مباحث الفاظ، سال ۱۳۷۰ و مصنفات میرداماد، با تصحیح و تحقیق «عبدالله نورانی» و زیر نظر «مهدی محقق»، سال ۱۳۸۱ توسط انتشارات دانشگاه «تهران» و انجمن آثار و مفاخر فرهنگی، چاپ شده است.

۹۳. خطب جمه لصلاه الجمعه

ظاهراً خطبه های نماز جمعه ی میرداماد است.

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی به دست نیامد.

نسخه های چاپی:

در مجموعه «اثنی عشر رساله» چاپ شده است.

۹۴. خطبه نکاح

رساله ی مختصری است به زبان عربی در خطبه ی عقد نکاح

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مجلس شورای اسلامی» به شماره ۹/۱۳۶۱۰ در یک مجموعه ۸۴ برگ، کتابت سال ۱۰۹۱ه‍-.ق. موجود است.

ص:۶۴۸

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۹۵. خلسه الملکوت

خلسه در عرفان و حکمت به حالتی گفته می شود که عارف به اوج جذبه ی اشراق رسیده و انسان آگاهی خاصی از خود و جهان هستی به دست می آورد.

این نوع خلسه با آنچه از طریق هیپنوتیزم یا مدیتیشن و دیگر راه های غیر مشروع حاصل می گردد، متفاوت است.

گفته می شود دو خلسه از میرداماد نقل شده است که ذیل «خلعیه» خواهد آمد.

اما این اثر که از آثار بسیار مهم میرداماد در فلسفه توصیف شده است، مباحث علوم با دیدگاه فلسفی است نه بیان حالت خلسه و حکایت از آن.

نسخه های خطی:

۲ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مجلس شورای اسلامی» به شماره ۳/۱۸۴۵ در ۵۷ برگ و شماره ۱۸/۱۸۰۳ در یک مجموعه ۴۰۷ صفحه، کتابت سال ۱۲۶۷ه-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی ملی ملک تهران» به شماره ۱/۱۶۸۸ در مجموعه ۱۴۰ برگ، کتابت سال ۱۱۲۵ه-.ق. موجود است.

۲ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی دانشکدهی الاهیات و معارف اسلامی دانشگاه تهران» به شماره ۱/۶۸۳ در ۱۳۸ برگ، کتابت سده ۱۱ه-.ق. و شماره ۲/۶۱۴ در ۱۱۷ برگ، کتابت سال ۱۲۶۴ه-.ق. موجود است.

نسخه های چاپی:

در حاشیه قبسات چاپ شده است.

۹۶. خلعیه

خلع به معنای کندن لباس از تن یا کندن کفش از پا است. این اثر را از آن روی خلعیه نامیده اند که در حالت جذبه ی اشراقی، انگار روح انسان از تنش جدا و کالبدش کنده می شود.

میرداماد که در اوج صفای باطنی و جذبه ی قدسی می زیست، گاهی دچار خلسه انجذاب می گشت. دو خلسه ی روحانی برای وی نقل شده است. یکی به تاریخ رمضان ۱۰۱۱ه‍.-ق.، پس از نماز عصر و در شهر قم. دومی به تاریخ ۱۴ شعبان ۱۰۲۳ه‍.-ق.

متن توصیفی این خلسه ها، شاید املا یا حکایت نفسی است که برای میرداماد در خلوت و هنگام ذکر روی داده و شاگردانش آن نقل و توصیف را نگاشته اند.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آیت الله العظمی مرعشی نجفی (ره)» به شماره ۶/۱۱۶۱۷ در ۲ برگ موجود است.

۳ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مجلس شورای اسلامی» به شماره ۴/۲۰۶ در یک مجموعه ۲۴۴ برگ، کتابت سده ۱۱ه‍.-ق.، شماره ۱۴۶۴ (۱۴۰۵) در ۲۷۲ برگ و شماره ۴/۷۶۶ در ۱ برگ، کتابت سده ۱۱ه‍.-ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی دانشکدهی الاهیات و معارف اسلامی دانشگاه تهران» به شماره ۷/۷۶۴ در یک مجموعه ۱۵۳ برگ، کتابت سال ۱۲۷۹ه‍.-ق. موجود است.

۳ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مرکزی دانشگاه تهران» به شماره ۴/۱۸۳۷ و ۱۰/۱۸۳۷ در یک مجموعه ۴۷۰ برگ، با عنوان «الرساله الخلعیه القدسیه الملکوتیه الباقریه ادام الله مجد مصنفها» و شماره ۵/۲۵۲۵ در ۳۴ برگ موجود است.

نسخه های چاپی:

«هنری کربن» آن را در یادنامه «ماسینیون» به سال ۱۹۵۶م. در «دمشق» از صفحه ۲۷۸-۳۳۱ چاپ کرده است.

در حاشیه ی «قبسات» نیز به سال ۱۳۱۵ تحت عنوان «خلسه الملکوت» چاپ شده است.

۹۷. خلق الاعمال

به نظر بسیاری از محققان،همان رساله ی «الایقاظات» است که پیش تر شناساندیم. لیکن «آقابزرگ»، آن را غیر از «الایقاظات» توصیف می کند.

در هر صورت، نسخه های چاپی الایقاظات و خلق الاعمال، پیش تر معرفی شد. چاپ آن نیز در مجموعه «کلمات المحققین» به سال ۱۳۱۵ه-.ق. و در مجموعه ی «گنجینه ی بهارستان»، حکمت ۱، سال ۱۳۷۹ اتفاق افتاده است.

۹۸. خواص قل هو الله احد

به مدخل «تفسیر سوره التوحید» مراجعه شود.

۹۹. الدره البیضاء

از آثار فارسی میرداماد در موضوع ادعیه و اذکار است.

نسخه های خطی:

۲ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی ملی ملک تهران» به شماره ۰۱۲۴ در ۲۱۹ برگ، کتابت سال ۱۲۶۵ه-.ق. و شماره ۰۱۵۱ در ۳۰۰ برگ، کتابت سده ۱۳ه-.ق. موجود است.

نسخه های چاپی:

همراه کتاب «القبسات» به سال ۱۳۱۵ه-.ق. چاپ شده است.

۱۰۰. دعاء

دو مجموعه ی دعا به خط خود میرداماد نزد نوادگان ایشان، (حاج سید جعفر میردامادی) موجود است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در کتابخانه ی خانوادگی خاندان «میرداماد (حاج سید جعفر میردامادی)» موجود است.

نسخه های چاپی:

در مجموعه ی «گنجینه ی بهارستان»، جلد ۳، علوم قرآنی و روایی ۱، از صفحه ۴۹۱ تا ۵۰۶ چاپ شده است.

۱۰۱. دفع شبهه الاستلزام المنقوله عن ابن کمونه

همان رساله «حل مغالطه الاستلزام» است که پیش تر شناساندیم.

۱۰۲. دیوان اشراق

پیش تر گفته شد که مرحوم میرداماد، «اشراق» تخلّص می کرد. «آقابزرگ» نیز دیوان او را با عنوان «دیوان اشراق اصفهانی» معرفی کرده است.

میرداماد اشعار فارسی و عربی بسیار عالی با مضامین عرفانی، فلسفی، دینی و ادبی سروده است. مثنوی «مشرق الانوار» را به تقلید از «مخزن الاسرار» «نظامی» سروده است. اما دیوانش، گذشته از مثنوی مشرق الانوار، قصاید، غزلیات، ملمعات و رباعیات فارسی و عربی میرداماد را دربر دارد.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه آیت الله العظمی مرعشی نجفی (ره)» به شماره ۳۵۲۴ در ۶۶ برگ، کتابت سال ۱۳۲۰ه‍.ق. موجود است.

۲ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی ملی جمهوری اسلامی ایران» به شماره ۲۲۱۷/ف در ۱۵۱ برگ، کتابت سال ۱۰۷۶ه‍.ق. و شماره ۱۹۰۳۹-۵ در ۵۶ برگ، کتابت سال ۱۲۶۱ه‍.ق. موجود است.

۱نسخه ی خطی در «کتابخانه ی ملی ملک تهران» به شماره ۴۹۸۶ در ۷۵ برگ، کتابت سده ۱۱ه‍.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مجلس شورای اسلامی» به شماره ۱۴۵ در ۷۴ برگ، کتابت سال ۱۲۹۸ه‍.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مسجد اعظم» «قم» به شماره ۲۷۸۲ در ۶۸ برگ، کتابت سال ۱۳۲۵ه‍.ق. موجود است.

نسخه های چاپی:

یک بار به سال ۱۳۴۹ در «اصفهان» و به اهتمام «حاج میرزا محمود شفیعی» و توسط کتابخانه ی سرای خوانساری ها، در ۷۷

صفحه رقعی انتشار یافت. سال ۱۳۶۳ نیز مبنای چاپ دیگری قرار گرفت.

پس از آن به کوشش «احمد کرمی» در سال ۱۳۷۹ در «تهران» و به وسیله ی انتشارات ما، در ۲۳۰ صفحه منتشر شد.

سال ۱۳۸۵، «سمیرا پوستین دوز»، از روی سه نسخه ی خطی و چاپ «اصفهان»، تصحیح دیگری انجام داد و با پیشگفتار «جویا جهانبخش»، و توسط مرکز پژوهشی میراث مکتوب دست به چاپ دیوان اشراق شد. همین چاپ سال ۱۳۸۸ تجدید گردید.

۱۰۳. رباعی میرداماد

یک گزارش در فهرست نسخه های خطی کتابخانه ی مجلس وجود دارد که حکایت از یک یا چند رباعی میرداماد در یک مجموعه را دارد.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مجلس شورای اسلامی» به شماره ۱۳۸/۱۴۱۹۰ در یک مجموعه ۱۶۶ برگ موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۱۰۴. رد اثبات الواجب

در کتاب «حکیم استرآباد» این اثر به میرداماد نسبت داده شده است. نویسنده ی کتاب «میرداماد» ضمن نقل این سخن، تاکید کرده است که منبع این نسبت در آن کتاب مشخص نیست. اینک یک گزارش در فهرست نسخه های خطی کتابخانه ی مرکزی دانشگاه «تهران» وجود دارد که براساس آن معرفی می شود.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مرکزی دانشگاه تهران» به شماره ۱۲/۲۱۴۴ در یک مجموعه ۳۶۳ برگ، کتابت سال ۱۱۵۷ موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۱۰۵. رد الانموذج

این اثر نیز در گزارشی از فهرست نسخه های خطی کتابخانه ی مرکزی دانشگاه «تهران» آمده است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مرکزی دانشگاه تهران» به شماره ۱۶/۲۱۴۴ موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۱۰۶. رساله در اثبات واجب

این رساله در کتاب «حکیم استرآباد» به میرداماد نسبت داده شده و در کتاب «میرداماد» و مقدمه کتاب «تقویم الایمان» تکرار شده است.

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی به دست نیامد.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۱۰۷. رساله در دلالت لفظی

در این رساله، از دلالت لفظی بحث شده است. اینکه آیا دلالت الفاظ بر معانی آنها ذاتی است یا وضعی؟

ظاهراً میرداماد در صدد اثبات دلالت ذاتی لفظ بر معناست. او این اثر را به درخواست «تاجا حسین اصفهانی» به سال ۹۹۲ه-.ق. نوشته است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مرکزی دانشگاه تهران»

در مجموعه ای به شماره ۲۱۴۴ در ۳۶۳ برگ، کتابت سال ۱۱۵۷ه-.ق. موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۱۰۸. رساله الرضاع

ذیل کتاب «الرضاع» یا «الرضاعیه» خواهد آمد. لیکن گفتنی است که گویا مرحوم میرداماد نخست کتابی در موضوع «رضاع» نگاشته ولی ظاهراً زیاد مورد فهم یا استفاده قرار نگرفته است. از این رو رساله ی دیگری با استدلال و مباحث مفصل آن می نگارد.

از آنجا که برای نگارنده مشخص نبود کدام یک از نسخه های موجود رساله ی مختصر و نخست وی در موضوع رضاع و کدام رساله ی دومی و مفصل میرداماد در موضوع رضاع است، لذا همه ی نسخه ها را ذیل «الرضاعیه» آورد.

۱۰۹. رساله فی ان المنتسب بالام کان سیداً (اثبات سیاده المنتسب بالام الی هاشم) رساله فی ان المنتسب بالام هاشمی)

مرحوم میرداماد معتقد بود: در انتساب به سادات و هاشمی بودن، انتساب از سوی مادر کافی است.

انتساب از سوی پدر، مسلم است. انتساب از سوی پدر و مادر ذوشرفین است. انتساب از سوی مادر نیز موجب سیادت است. بنابر این احکام سیادت بر او جاری است.

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی به دست نیامد.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۱۱۰. رساله فی بیان علم الواجب

در این اثر پیرامون علم خداوند متعال بحث کرده است.

نسخه های خطی:

۲ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آستان قدس رضوی (ع)» به شماره ۵۶۱ در ۳ برگ و شماره ۲/۶۸۲ از مجموعه اهدایی رهبر معظم انقلاب موجود است.

۵ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آیت الله العظمی مرعشی نجفی (ره)» به شماره ۲۷۹۲ در ۱۷۶ برگ، کتابت سال ۱۲۴۶ه‍-.ق.، شماره ۹۵۶۲ در ۱۸۴ برگ، کتابت سال ۱۲۵۷ه‍-.ق.، شماره ۷۰۳۶ در ۴۲۴ برگ، شماره ۵۱۴۳ در ۸۱ برگ و شماره ۲۳/۱۳۰۹۶ در ۱ برگ موجود است.

۳ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مجلس شورای اسلامی» به شماره ۷/۹۰ در ۲۰۳ برگ، کتابت سده ۱۳ه‍-.ق.، شماره ۶/۵۴۳۸ و شماره ۱۵/۱۹۱۶ در ۴۵۳ صفحه موجود است.

۳ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مرکزی دانشگاه تهران» به شماره ۱۱/۲۱۹۸ در مجموعه ۱۹۶ برگ، کتابت سال ۱۲۶۱ه‍-.ق.، شماره ۲/۱۸۳۷ در ۴۷۰ برگ و شماره ۱۰۳۸ موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی ملی ملک تهران» به شماره ۱۹/۴۶۵۲ در ۲۰۱ برگ، کتابت سال ۱۰۵۱ تا ۱۰۸۱ ه‍-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آیت الله فاضل خوانساری (ره)» به شماره ۶/۲۶۳ در ۸۰ برگ موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۱۱۱. رساله فی تحقیق واجب الوجود

این رساله به زبان عربی و درباره ی واجب الوجود و اثبات آن است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی ندوه العلمای لکهنو» به شماره ۸۴۱ در ۲ برگ موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۱۱۲. رساله فی تنازع الزوجین قبل الدخول فی قدر المهر

این اثر را با عنوان «اختلاف الزوجین فی المهر» معرفی کردیم.

۱۱۳. رساله فی فضیله سوره التوحید

به مدخل «تفسیر سوره التوحید» مراجعه شود.

۱۱۴. رساله تعلیقه

بنـا به گزارش فهرست نویس، این رسـاله دیبـاچه و خطبه نـدارد. بنا بر تصـریحی که در ذیل نسـخه موجود است، میرداماد این حواشی را بر کنار یکی از نسخه های رساله ی «جمع بین الراییں» نگاشته بود. کاتب آنها را به یک واسطه از نسخه ی اصل در این نسخه نقل کرده است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مجلس شورای اسلامی» به شماره ۱۴۵۴ (۱۴۰۵) در ۲۷۲ برگ موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۱۱۵. رساله در تحقیق تشخیص

رساله ای با عنوان «تحقیق تشخیص» در فهرست نسخه های خطی کتابخانه ی فیضیه وجود دارد که در ذیل معرفی می گردد.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه مدرسه ی فیضیه» «قم» به شماره ۲/۱۳۳۰ در یک مجموعه ۷۷ برگ موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۱۱۶. رساله در تصور و تصدیق

این رساله را نیز همراه رساله ی «تحقیق تشخیص» گزارش کرده اند.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه مدرسه ی فیضیه» «قم» به شماره ۳/۱۳۳۰ در یک مجموعه ۷۷ برگ موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۱۱۷. رساله در توحید

به مدخل «تفسیر سوره التوحید» مراجعه شود.

۱۱۸. رساله در حدوث و قدم و علم و قدرت واجب

به «رساله علم الواجب» مراجعه شود.

۱۱۹. رساله در شرح خبر «انما الاعمال بالنیات»

این رساله در توضیح و شرح حدیث «انما الاعمال بالنیات» است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی دانشکدهی ادبیات دانشگاه تهران» به شماره ۱۵/۷۸ در یک مجموعه ۱۸۲ برگ، کتابت سال ۱۰۴۳ه‍.ق. موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۱۲۰. رساله در عبادات

این رساله در مباحث عبادات و مسائل فقه به زبان عربی است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آستان قدس رضوی (ع)»

در ۹۴ برگ موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۱۲۱. رساله در مسح مقدم سر

رساله ای است بسیار مختصر به زبان عربی در موضوع مسح سر در هنگام وضوء ساختن.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مدرسه ی فاضلیه» به شماره ۵۵ در ۴ برگ موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۱۲۲. رساله در منطق

این رساله مختصر به زبان عربی و در موضوع منطق نگاشته شده است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی ندوه العلمای لکهنو» به شماره ۳۹۲ در ۲۲۰ صفحه موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۱۲۳. رساله فی لزوم کون الجوهر مقولاً بالتشکیک

این رساله یکی از مباحث فلسفه و حکمت را مورد بررسی قرار داده است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی دانشکدهی الاهیات و معارف اسلامی مشهد» به شماره ۱۶/۱۰۴۰ در ۷ صفحه موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۱۲۴. رساله فی توحید الواجب

این رساله به زبان عربی و در نفی وحدت عددی از واجب الوجود است.

رساله در توحید واجب را یکی از شاگردان میرداماد جمع و کتابت کرده است. شاید این شاگرد وی همان «ملا خلیل غازی قزوینی» است.

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی به دست نیامد.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۱۲۵. رساله فی علم النبی (ص)

میرداماد در این رساله به شیوه ی عرفانی به مباحث پیرامون علم انبیا، اوصیا و اولیای خدا و تفاوت آنها پرداخته است.

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی به دست نیامد.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۱۲۶. رساله فی صیغ العقود

رساله ای است در بیان صیغه ی صحیح عقود شرعی.

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی به دست نیامد.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۱۲۷. رساله فی مذهب ارسطاطالیس

میرداماد در این اثر به تحلیل و نقد دیدگاه «ارسطو»

پیرامون مسئله ی حدوث و قدم پرداخته است.

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی به دست نیامد.

نسخه های چاپی:

در حاشیه ی چاپ سنگی «القبسات» منتشر شده است.

۱۲۸. رساله فی وجوب صلاه الجمعه

یکی از مباحث مورد اختلاف میان علما و دانشمندان «شیعه»، مسئله ی نماز جمعه در زمان غیبت امام (عج) است. مرحوم میرداماد معتقد به وجوب و مشروعیت نماز جمعه بود. خودش نیز نماز جمعه را اقامه می ساخت.

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی به دست نیامد.

نسخه های چاپی:

همراه چند رساله ی دیگر در کتاب «اثنی عشر رساله» چاپ شده است.

۱۲۹. رساله مکاناً علیاً

این اثر در تفسیر آیه ی ۵۷ سوره ی مریم «مکاناً علیاً» است. میرداماد آن را به زبان فارسی نگاشته است.

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی به دست نیامد.

نسخه های چاپی:

در مجموعه مصنفات میرداماد به سال ۱۳۸۱ چاپ شده است.

۱۳۰. رساله میمرات

نویسـنده کتـاب «حکیم استرآباد» این اثر را در زمره ی آثار میرداماد برشـمرده است. نام آن را از فصـلی از کتاب «اثولوجیای» «فلوطین» که «میمر» نام دارد، بر گرفته است.

نویسنده کتاب «میرداماد» (اوجبی) معتقد است که این اثر در واقع تعلیقاتی است بر کتاب «اثولوجیا» نوشته ی «فلوطین».

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی به دست نیامد.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۱۳۱. الرضاعیه (رساله الرضاع) (رساله ی رضاعیه) (ضوابط الرضاع)

احکـام شـیردادن، از مسائـل مهم فقهی است که اکثر علما و مجتهـدان بزرگ درباره ی آن کتاب مسـتقل به نگارش درآورده اند.

میردامـاد نیز در این رساله، که شامل یک مقـدمه، سه اسـتبانه و یک خاتمه است، اقوال فقهای پیشـین را نقل و نقـد کرده و از همـه ی روایـات وارده، بهره برده و در نهـایت نظر فقهی خـود را ارایه داده است. او این رسـاله را به سـال ۱۰۲۸ه‍-.ق. به پایان برده است.

از مطالبی که میرداماد در مقدمه رساله می گوید: چنین استنباط می شود که وی پیش تر رساله ای در مسئله رضاع نگاشته بود. لیکن از آنجا که مختصـر و بدون استدلال بود، چندان مورد توجه قرار نگرفته یا فهمیده نشده است. از این رو مجدداً به نوشتن رساله ای استدلالی در این موضوع دست می زند.

این رساله را همشـهری میرداماد، «ملا حسـین بن محمد واعظ استرآبادی»، از دانشمندان سده ۱۱ه‍-.ق.، به فارسی ترجمه کرده است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آستان قدس رضوی (ع)» به

ص:۶۵۵

شماره ۲۷۸۸ در ۲۱۳ برگ، کتابت سال ۱۰۲۹ه-.ق. موجود است.

۴ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آیت الله العظمی مرعشی نجفی (ره)» به شماره ۲۱۹ در ۲۱۶ برگ، کتابت سال ۱۰۲۸ه-.ق.، شماره ۵۶۳۰ در ۱۳۵ برگ، کتابت سال ۱۲۵۲ه-.ق.، شماره ۵۰۱۴ در ۱۵۲ برگ، کتابت سال ۱۰۲۸ه-.ق. و شماره ۳/۱۲۰۴۲ کتابت سده ۱۲ه-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی ملی ملک تهران» به شماره ۱/۶۶۷ در ۱۹۳ برگ، کتابت سال ۱۰۲۸ه-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مدرسه ی عالی شهید مطهری (سپهسالار)» به شماره ۲۶۵۸ در ۱۲۸ صفحه، کتابت سال ۱۲۴۴ه-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مدرسه ی مروی تهران» به شماره ۲/۸۳۸ کتابت سال ۱۰۲۸ه-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی دانشکده ی الاهیات و معارف اسلامی دانشگاه مشهد» به شماره ۲۱۹ در ۲۱۶ برگ، کتابت سال ۱۰۲۸ه-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی دانشکده ی الاهیات و معارف اسلامی تهران» به شماره ۱/۲۳۴ در ۱۸۴ برگ، کتابت سده ۱۱ه-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی خانقاه نوربخش نعمت اللهی» به شماره ۴۶۹ در ۳۲۲ صفحه موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۱۳۲. الرواشح السماویه فی شرح الاحادیث الامامیه

این اثر شرح کتاب «کافی» «کلینی» است. او «الرواشح» را به زبان عربی نگاشته است.

میرداماد با نوشتن این اثر، بخش های مشکل احادیث کتاب «اصول کافی» را توضیح داده است.

وی پیش از آغاز شرح احادیث کتاب «عقل و جهل»، مقدمه ی مفصلی نگاشته و ضمن شرح خطبه کتاب «کافی»، مسائلی را از باب مقدمات در حدیث شناسی، در قالب سی و هشت «راشحه» بیان کرده است.

نسخه های خطی:

۵ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آیت الله العظمی مرعشی نجفی (ره)» به شماره ۱۰۰۳۸ در ۳۹ برگ، کتابت سال ۱۱۲۴ه-ق.، شماره ۸۸۵۳ در ۱۹۹ برگ، شماره ۷۳۷۱ در ۲۸۹ برگ، کتابت سال ۱۲۴۵ه-ق.، شماره ۹۰۷۸ در ۱۷۶ برگ و شماره ۹/۱۲۸۶۹ در ۲۱ برگ، کتابت سال ۱۰۷۷ ه-ق. موجود است.

۵ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مجلس شورای اسلامی» به شماره ۱/۶۷۷ در ۹۸ برگ، کتابت سده ۱۳ه-ق.، شماره ۱/۳۵۶۹ در ۳۶۴ صفحه، کتابت سده ۱۲ه-ق.، شماره ۲۷۱۸ در ۳۵۶ صفحه، کتابت سال ۱۰۸۲ه-ق.، شماره ۷/۱۰۳۲ و شماره ۱/۳۳۴۱ در ۲۴۴ صفحه، کتابت سال ۱۲۳۸ه-ق. موجود است.

۲ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی دانشگاه تهران» به شماره ۹۸۱ و شماره ۱/۱۸۳۷ در ۴۷۰ برگ موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی دانشکدهی ادبیات دانشگاه تهران» به شماره ۱/۲۲۴ کتابت سال ۱۲۲۴ه-ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی دانشکدهی حقوق و علوم سیاسی اقتصادی تهران» به شماره ۴ در ۸۹ برگ موجود است.

۲ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی ملی جمهوری اسلامی ایران» به شماره ۱/۶۷۷ در ۹۸ برگ موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه مدرسه ی فیضیه» «قم» به شماره ۲/۱۰۳۷ در ۲۹۱ برگ، کتابت سال ۱۲۷۰ه‍-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مسجد اعظم» «قم» به شماره ۱/۳۲۰۷ کتابت سده ۱۲ه‍-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی عمومی اصفهان» به شماره ۲۹۶۸ در ۳۸۲ صفحه، کتابت سال ۱۲۸۴ه‍-.ق. موجود است.

نسخه های چاپی:

این کتاب چند بار چاپ شده است. سال ۱۳۱۱ه‍-.ق. در «تبریز» و در ۲۱۷ صفحه منتشر گردید. همین چاپ توسط انتشارات بیدار در «قم» تجدید چاپ شد.

سال ۱۴۰۵ه‍-.ق. «کتابخانه ی آیت الله العظمی مرعشی نجفی (ره)» اقدام به چاپ آن کرد.

«موسسه دارالحدیث» نیز در سال ۱۴۲۲ه‍-.ق. با تحقیقات «غلامحسین قیصریه ها» و «نعمت الله جلیلی» در ۳۶۰ صفحه چاپ جدیدی را ارایه داد.

۱۳۳. الروح

از این اثر فلسفی، «کتابخانه ی آیت الله العظمی مرعشی نجفی (ره)» گزارش داده است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آیت الله العظمی مرعشی نجفی (ره)» به شماره ۵۱۴۳ در مجموعه ۸۱ برگ موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۱۳۴. السبع الشداد

این رساله در واقع پاسخ به هفت مسئله مشکل اعتقادی و فقهی است. میرداماد آن را به سال ۱۰۲۳ه‍-.ق. پایان برده است.

وی «السبع الشداد» را در هفت مقاله با فصولی به زبان عربی، ترتیب داده و در خاتمه حدیث «نیت المومن خیر من عمله» را شرح کرده است.

«سید محسن امین» این اثر را با «الاعضالات» یکی دانسته و مدعی شده است که در ایران چاپ شده است.

خود میرداماد بر کتاب «السبع الشداد»، حواشی و تعلیقاتی نگاشته که با عنوان «المعلقات علی السبع الشداد» خواهد آمد.

نسخه های خطی:

۲ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آستان قدس رضوی (ع)» به شماره ۶۸۶۰ در ۸۰ برگ و شماره ۳/۱۳۱۱ از مجموعه اهدایی رهبر معظم انقلاب موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آیت الله العظمی مرعشی نجفی (ره)» به شماره ۷۶۱۲ در ۷۷ برگ، کتابت سال ۱۰۲۳ ه‍.ق. موجود است.

۲ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مجلس شورای اسلامی» به شماره ۲/۲۱۲ در ۲۰۰ برگ، کتابت سده ۱۱ه‍.ق. و شماره ۴۳۸۹ در ۹۲ برگ، کتابت سال ۱۰۲۲-۱۰۳۲ه‍.ق. موجود است.

۲ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مرکزی دانشگاه تهران» به شماره ۱/۱۸۶۷ در ۱۳۱ برگ و شماره ۶/۱۸۳۷ در ۴۷۰ برگ، موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی ملی ملک تهران» به شماره ۳/۶۶۷ در ۱۹۳ برگ، کتابت سال ۱۰۳۶ه‍.ق. موجود است.

نسخه های چاپی:

این کتاب یک بار به سال ۱۳۱۷ه‍.ق. با کوشش «احمد شیرازی» در «تهران» چاپ شده است.

بار دیگر در سال ۱۳۴۷ در «دهلی» به صورت چاپ سنگی منتشر گردیده است.

۱۳۵. سدره المنتهی

«سدره المنتهی» یک اثر تفسیری با ارزش از آثار میرداماد است.

نسخه های خطی:

بنا بر گزارش «آقابزرگ»، ۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی برلین» موجود است. گویا این نسخه تنها نسخه ی شناخته شده از این اثر است.

۱ نسخه ی خطی عکسی از صفحه ی نخست آن در «کتابخانه ی مرکز فرهنگی فرانسه» در «تهران» موجود است.

نسخه های چاپی:

خلاصه ی این تفسیر به تحقیق و اهتمام «نورانی» در سال ۱۳۸۱ در مجموعه مصنفات میرداماد چاپ شده است.

۱۳۶. شارع النجاه (رساله فتوائیه فارسیه فی اصول الدین و فروعه)

این کتاب، در واقع رساله ی عملیه ی میرداماد محسوب می گردد. او کتاب «شارع النجاه» را برای «محمدرضا چلبی استانبولی سپاهانی» و به زبان فارسی نگاشته است.

کتاب در یک مقدمه، سه اصل شامل: کلام، درایه و اصول، ده کتاب شامل: طهارت، صلات، زکات، خمس، صوم، اعتکاف، حج، فرار، جهاد و امر به معروف و نهی از منکر و یک خاتمه ترتیب یافته است.

نسخه های خطی:

۳ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آیت الله العظمی مرعشی نجفی (ره)» به شماره ۶۹۱۵ در ۸۸ برگ، کتابت سال ۱۰۸۱ ه-.ق.، شماره ۱/۱۱۶۰۷ در ۶۱ برگ و شماره ۱۱/۱۱۱۷۴ در ۵۵ برگ، کتابت سال ۱۱۱۴ه-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مرکزی دانشگاه تهران» به شماره ۱/۱۶۷۲ در ۱۰۵ برگ، کتابت سال ۱۲۰۹ ه-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه مدرسه ی فیضیه» «قم» به شماره ۲/۱۴۲۵ در ۲۹ برگ، کتابت سال ۱۰۵۱ه-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مدرسه ی عالی شهید مطهری (سپهسالار)» به شماره ۷۵۵۹ در ۲۰۱ برگ، کتابت سده ۱۲ه-

.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی ملی جمهوری اسلامی ایران» به شماره ۶/۲۶۰۵ در ۱۴۲ برگ موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه مدرسه ی نمازی خوی» به شماره ۱/۵۳۴ موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی راجه محمودآباد لکهنو» به شماره ۶۶۴ در ۲۰۰ صفحه، کتابت سال ۱۲۶۴ه-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی دانشکدهی ادبیات دانشگاه تهران» به شماره ۱۱۲ موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مجلس شورای اسلامی» به شماره ۴۵۵۳ در ۱۶۷ برگ، کتابت سده ۱۱ه-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی دایرهالمعارف بزرگ اسلامی» به شماره ۴۹۳ در ۱۰۲ برگ، کتابت سال ۱۱۱۹ ه-.ق. موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۱۳۷. شرح الاستبصار فیما اختلف فیه من الاخبار

شرحی است به زبان فارسی بر کتاب «استبصار» «شیخ طوسی».

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی شستربیتی» به شماره ۳۱۱۲/۲ موجود است.

۱ نسخه ی خطی عکسی از نسخه ی «شستربیتی» در «کتابخانه ی دانشگاه کویت» به شماره ۱۱۱۶ م ک موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۱۳۸. شرح تقدمه تقویم الایمان فی فضائل امیرالمومنین (ع)

کتاب «شرح تقدمه تقویم الایمان»، شرحی است از سوی میرداماد بر مقدمه ی کتاب خودش «تقویم الایمان».

او در مقدمه ی «تقویم الایمان» به بحث امامت و خلافت پرداخته و در صدد اثبات ولایت خاصه برآمده است.

سپس این مقدمه را با عنوان فوق شرح کرده و کتاب مستقلی در این موضوع پدیدآورده است. شرح تقدمه به زبان عربی تالیف شده است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در کتابخانه ی خاندان میرداماد و نزد «سید جمال الدین میردامادی» از نوادگان میرداماد موجود است. این نسخه به خط مولف است.

نسخه های چاپی:

کتاب شرح تقدمه به سال ۱۴۱۲ه-.ق. توسط انتشارات موسسه تحقیقاتی مهدیه میرداماد در «اصفهان» با مقدمه و کوشش «سید محمود میردامادی» چاپ شده است.

۱۳۹. شرح تهذیب الاحکام

ظاهراً این شرح غیر از حاشیه بر تهذیب است.

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی به دست نیامد.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۱۴۰. شرح حدیث تمثیل

ذیل «تفسیر سوره الاخلاص» شناسانده شد.

شرح صحیفه سجادیه

به نظر می رسد همان «حاشیه بر صحیفه ی سجادیه» است. لذا به ذیل همان مراجعه کنید.

۱۴۱. شرح الفوائد

عنوان دیگری برای تعلیقات یا حواشی یا شرح بر صحیفه ی سجادیه است.

۱۴۲. شرح مختصر اصول عضدیه

«مختصر اصول الدین» از آثار «عضد الدین ایجی» در موضوع اصول فقه است. حواشی متعددی از سوی دانشمندان «شیعه» و «سنی» بر این کتاب نگاشته شده است. میرداماد نیز آن را شرح کرده است.

این شرح را نویسنده ی «عالم آرای عباسی» به میرداماد نسبت داده است.

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی به دست نیامد.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۱۴۳. شرح النجاه

کتاب «النجاه عن الغرق فی بحر الضلال» از آثار «شیخ ابوعلی سینا» است. بنا به نوشته ی تنکابنی در «قصص العلما»، میرداماد شرحی بر آن نگاشته است.

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی به دست نیامد.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۱۴۴. شرعه التسمیه فی زمان الغیبه

این اثر در بیان حرمت تسمیه ی حضرت صاحب الامر (عج) در زمان غیبت است.

میرداماد «شرعه التسمیه» را به سال ۱۰۲۰ه-.ق. نگاشت.

نسخه های خطی:

۲ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آستان قدس رضوی (ع)» به شماره ۱۴۳ در ۱۶۵ برگ و شماره ۱۴۴ در ۸۶ برگ موجود است.

۲ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آیت الله العظمی مرعشی نجفی (ره)» به شماره ۲۵۱۹ در ۲۲۲ برگ، کتابت سال ۱۰۲۰ه-.ق. به خط مولف و شماره ۷۵۹۰ در ۱۱۰ برگ موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی ملی ملک تهران» به شماره ۶۶۶ در ۶۳ برگ موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مرکزی دانشگاه تهران» به شماره ۱/۱۸۳۸ در یک مجموعه ۲۰۳ برگ موجود است.

نسخه های چاپی:

در سال ۱۳۶۸ با تصحیح و تحقیق حجت الاسلام «استادی» از سوی موسسه تحقیقاتی مهدیه ی میرداماد «اصفهان» در ۱۵۵ صفحه چاپ و منتشر شد.

۱۴۵. شش رساله ی کلامی

یک نسخه ی خطی در «کتابخانه دانشگاه تهران» نگهداری می شود که شامل شش رساله در موضوع علم کلام است. بنا بر تشخیص فهرست نویسان این کتابخانه، برخی یا اکثر رساله های این نسخه، از آثار میرداماد می تواند باشد.

زبان این رساله ها فارسی و تعدادی از آنها در صفات سلبی و ثبوتی خداوند متعال،علم خدا، نبوت خاص و عام، عصمت پیامبران و اصول دین بحث می کند.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مرکزی دانشگاه تهران» موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۱۴۶. صحیفه القدس

اثر دیگری از میرداماد در فلسفه اسلامی است که به زبان فارسی تالیف کرده است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آیت الله العظمی مرعشی نجفی (ره)» به شماره ۱۴۳۰ در مجموعه ۱۰۹ برگ، کتابت سال ۱۲۲۲ه-.ق. موجود است.

نسخه های چاپی:

در حاشیه ی کتاب «القبسات» به سال ۱۳۱۵ه-.ق. و ۱۳۱۹ه-.ق. چاپ شده است.

۱۴۷. الصحیفه الملکوتیه و الحکمه النبویه

اثر فلسفی دیگری است از میرداماد به زبان عربی

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مجلس شورای اسلامی» به شماره ۱/۲۲۹ در یک مجموعه ۱۱۳ برگ، کتابت سده ۱۱ه-.ق. موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۱۴۸. صراط المستقیم

این رساله درباره ی ربط حادث به قدیم به روش فلسفه

یونانی، لیکن از دید فلاسفه ی اسلامی نگارش یافته است.

میرداماد به روش پیچیده ی خودش، این رساله را نیز براساس فلسفه ی اسلامی نوشته و به «شاه عباس» تقدیم کرده است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آستان قدس رضوی (ع)» به شماره ۷۸۶ در ۱۸ برگ موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آستانه مقدسه حضرت فاطمه معصومه (س)» به شماره ۲/۳: ۱۴۱-۸۳۵۳ در یک مجموعه ۱۱۵ برگ، کتابت سال ۱۱۲۸ه-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آیت الله العظمی مرعشی نجفی (ره)» به شماره ۷۲۹۱ در ۱۶۶ برگ، کتابت سده ۱۳ ه-.ق. موجود است.

۲ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مجلس شورای اسلامی» به شماره ۱۳۸ در مجموعه ۲۸۷ برگ و شماره ۱۵۰ موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی ملی ملک تهران» به شماره ۳/۶۹۵ در ۳۳ برگ موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه دانشگاه تهران» به شماره ۲۷۹ در ۱۴۰ برگ، کتابت سال ۱۲۰۵ه-.ق. موجود است.

۲ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی راجه محمودآباد لکهنو» به شماره ۳۹۹ در ۲۱۴ صفحه و شماره ۴۰۰ در ۱۲۰ صفحه موجود است.

نسخه های چاپی:

این کتاب به سال ۱۳۸۱ توسط انتشارات میراث مکتوب در «تهران» منتشر گردیده است.

۱۴۹. صلاه الجمعه

مرحوم میرداماد معتقد به وجوب تخییری نماز جمعه در زمان غیبت امام زمان (عج) بود.

از این رو رساله ای در پیرامون نماز جمعه و احکام آن نگاشته است.

گفتنی است که یک اثر با عنوان «جواب استفتا درباره ی نماز جمعه» در فهرست نسخه های خطی کتابخانه ی مجلس شورای اسلامی گزارش شده است که شاید با رساله ی «صلاه الجمعه» یکی باشد. لیکن به جهت آنکه دسترسی به نسخه های آنها امکان نداشت، جداگانه معرفی شد.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آستان قدس رضوی (ع)» به شماره ۲/۹۳۲ کتابت سده ۱۱ه-.ق. از مجموعه اهدایی مقام معظم رهبری موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مجلس شورای اسلامی» به شماره ۸/۱۰۳۲ در ۱ برگ موجود است.

۳ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آیت الله العظمی مرعشی نجفی (ره)» به شماره ۴۰۳۶ در مجموعه ای ۴۲۴ برگ، شماره ۵/۱۱۶۱۷ در ۲ برگ و شماره ۲۴/۱۳۰۹۶ در ۱ برگ موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۱۵۰. ضوابط الرضاع

ذیل رساله رضاعیه شناسانده شد.

۱۵۱. عرش التقدیس

باتوجه به اینکه آغاز و انجام رساله ی «عرش التقدیس» با رساله ی «التقدیسات» متفاوت است، «آقابزرگ» معتقد است که این دو، رساله های جداگانه ای با موضوعات متفاوت هستند.

بنابر این گزارش، رساله ی «عرش التقدیس» در رد شبهه ی

ابن کمونه و موضوع «التقدیسات» حکمت الاهی است.

لیکن «علی اوجبی»، به نقل از «ناجی اصفهانی»، معتقد است که آن دو رساله، یکی هستند.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مجلس شورای اسلامی» به شماره ۲/۲۲۹ در ۱۱۳ برگ، کتابت سده ۱۱ه-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه دانشگاه تهران» به شماره ۱۰۹۰ در ۳ برگ، شاید به خط «ملا صدرا» موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۱۵۲. علم الواجب

این رساله پیش تر تحت عنوان «رساله فی علم الواجب» معرفی شد.

۱۵۳. علم الباری تعالی

«علی اوجبی»، این رساله ی کوتاه عربی را به طور مستقل از رساله ی «علم الواجب» معرفی کرده است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آیت الله العظمی فاضل خوانساری (ره)» به شماره ۶/۲۶۳ در ۸۰ برگ، با عنوان «کلام فی علم الهی» موجود است.

نسخه های چاپی:

در مجموعه «مصنفات میرداماد»، جلد ۱، صفحه ۵۰۹-۵۱۰ چاپ شده است.

۱۵۴. عیون المسائل

این رساله نیز از موارد مورد اختلاف در اتحاد با رساله ی «الاثناعشریه» و «الخلعیه» است. برخی معتقد هستند که عیون المسائل همان رساله ی «خلعیه» و یا «الاثناعشریه» است.

این احتمال از آنجاست که در واقع، در هر سه رساله، پاسخ به پاره ای از مسائل اعتقادی و شرعی و فقهی از سوی میرداماد

داده شده است.

نسخه های خطی:

۲ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آستان قدس رضوی (ع)» به شماره ۱/۶۱۰ شامل ۵ مسئله از مسائل پرسش شده و شماره ۳/۹۳۲ کتابت سده ۱۱ه‍-.ق. از مجموعه اهدایی رهبر معظم انقلاب موجود است.

۲ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آیت الله العظمی مرعشی نجفی (ره)» به شماره ۵۶۳۰ در مجموعه ۱۳۵ برگ، کتابت سال ۱۲۵۲ه‍-.ق. شامل پنج مسئله از مسائل پرسش داده شده توسط میرداماد و شماره ۲۸/۱۱۳۴۰ در ۶۴ برگ، کتابت سده ۱۲ه‍- .ق. موجود است.

۲ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی ملی ملک تهران» به شماره ۳/۱۶۸۸ در مجموعه ۱۴۰ برگ و شماره ۱/۲۲۵۹ در مجموعه ۱۳۴ برگ، کتابت سده ۱۱ه‍-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی ملی جمهوری اسلامی ایران» به شماره ۲۳۰۴/ع در ۸۰ برگ موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه مدرسه ی نواب مشهد» به شماره ۱۴۲ کتابت سده ۱۱ه‍-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه دانشگاه تهران» به شماره ۸/۱۸۳۷ در مجموعه ای ۴۷۰ برگ، موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۱۵۵. فقه فارسی

در فهرست نسخه های خطی کتابخانه ی دایرهالمعارف

بزرگ اسلامی، یک رساله با عنوان «فقه فارسی» به میرداماد منسوب شده است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی دایرهالمعارف بزرگ اسلامی» به شماره ۴۹۳ در ۱۰۲ برگ، کتابت سال ۱۱۱۹ ه-.ق. موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۱۵۶. فی الحروف و الاعداد

این رساله در فهرست نسخه های خطی کتابخانه ی دانشکده ی الاهیات دانشگاه «تهران» به میرداماد نسبت داده شده است.

گویا در علم حروف و اعداد نگاشته شده است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی دانشکدهی الاهیات و معارف اسلامی دانشگاه تهران» به شماره ۵۸/۲۹۳ در مجموعه ۲۵۰ برگ، کتابت سال ۱۱۱۱ه-.ق. موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۱۵۷. قانون العصمه

این رساله در فهرست نسخه های خطی کتابخانه ی مجلس شورای اسلامی به میرداماد نسبت داده شده است.

موضوع آن منطق است.

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی به دست نیامد.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۱۵۸. القبسات

«قبسات» یکی از مشهورترین و مفصل ترین آثار میرداماد است. او در این رساله به مسئله مورد مناقشه ی حدوث و قدم پرداخته و نظریه ی استدلالی خود را بیان کرده است.

رساله ی قبسات به سال ۱۰۳۴ه‍.ق. تالیف شده است.

بسیاری از علما و دانشمندان بر این رساله حاشیه و شرح نگاشته اند.

نسخه های خطی:

۲ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آستانه مقدسه حضرت فاطمه معصومه (س)» به شماره ۱/۱: ۱۲۶-۸۳۳۹ در مجموعه ۳۷۹ برگ، کتابت سده ۱۱ه‍.ق. و شماره ۲/۳۴ در ۱۰۹ برگ، کتابت سال ۱۰۴۴ه‍.ق. موجود است.

۵ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آیت الله العظمی مرعشی نجفی (ره)» به شماره ۱۰۲ در ۲۸۱ برگ، شماره ۴۲۷۱ در ۲۳۶ برگ، شماره ۵۵۷۶ در ۹۴ برگ، کتابت سال ۱۰۵۴ه‍.ق.، شماره ۷۴۳۵ در ۲۹۸ برگ و شماره ۷۴۷۶ در ۲۰۰ برگ، کتابت سال ۱۰۶۹ه‍.ق. موجود است.

۱۰ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مجلس شورای اسلامی» به شماره ۱۵/۲۸۵ در ۱۵۰ برگ، کتابت سده ۱۱ه‍.ق.، با عنوان «بندی از قبسات»، شماره ۱۴۷۸ در ۶۳۰ برگ، کتابت سال ۱۰۶۱ه‍.ق.، شماره ۴۳۶۷ در ۳۲۹ برگ، کتابت سده ۱۱ه‍.ق.، شماره ۱۹۲۸ در ۷۵۲ صفحه، کتابت سده ۱۲ه‍.ق.، شماره ۴۶۶۲ کتابت سال ۱۰۷۱ه‍.ق.، شماره ۳۹۶۱ در ۴۳۳ صفحه، کتابت سده ۱۱ه‍.ق.، شماره ۴۹۰۰ در ۳۷۷ برگ، کتابت سال ۱۰۷۲-۱۰۸۲ه‍.ق.، شماره ۱۹۲۹ در ۴۶۸ صفحه، کتابت سده ۱۲ه‍.ق. و شماره ۱۹۲۴ در ۳۷۰ صفحه، کتابت سال ۱۰۶۳ه‍.ق. موجود است.

هم چنین شماره ۱۴/۱۸۶۶ در ۷۲۱ صفحه و شماره ۴۷/۱۷۰۵ در ۶۰۶ برگ، با عنوان «بخشی از قبسات» در «کتابخانه ی مجلس شورای اسلامی» موجود است.

۴ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی ملی جمهوری اسلامی ایران» به شماره ۹۴۰/ف در ۳۶۹ برگ، کتابت سال ۱۰۶۳ه-.ق.، شماره ۳۰۳۳/ع در ۲۶۱ برگ، کتابت سده ۱۱ه-.ق.، شماره ۲/۸۲۳ در ۳۵۹ برگ، کتابت سده ۱۱ه-.ق. و شماره ۳/۸۸۳ در ۱۵۹ برگ، کتابت سال ۱۰۷۲ه-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی دانشکدهی ادبیات دانشگاه تهران» به شماره ۱۶ کتابت سال ۱۰۶۷ه-.ق. موجود است.

۲ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مدرسه ی آخوند همدان» به شماره ۱۴۹۴ کتابت سال ۱۰۷۶ه-.ق. و شماره ۴۷۴۳ موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مسجد اعظم» «قم» به شماره ۱۱۰۰ کتابت سال ۱۱۱۷ه-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی ندوه العلمای لکهنو» به شماره ۱۲ در ۳۳۴ صفحه موجود است.

۱ نسخه ی خطی عکسی در «کتابخانه ی دارالکتب المصریه» به شماره ۸۹۱ در ۲۱۳ برگ، کتابت سال ۱۰۷۲ه-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی ملی فارس» به شماره ۲/۲۹۷- میر، در ۳۸۹ برگ موجود است.

۳ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مدرسه ی عالی شهید مطهری (سپسالار)» به شماره ۱۲۷۴ در ۶۳۶ برگ، کتابت سده ۱۱ه-.ق.، شماره ۱۴۳۸ در ۳۰۳ برگ، کتابت سده ۱۳ ه-.ق. و شماره ۶۵۲۶ کتابت سده ۱۳ه-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی ملی ملک تهران» به شماره ۲/۱۶۸۸ در ۱۴۰ برگ، با عنوان «بخشی از قبسات» موجود است.

نسخه های چاپی:

کتاب «القبسات» بارها چاپ شده است. یکی از این چاپ ها، با کوشش «شیخ محمود بروجردی»، در سال ۱۳۱۵ به صورت چاپ سنگی منتشر شد.

سال ۱۳۵۶ موسسه مطالعات اسلامی دانشگاه «مک گیل» «کانادا» با تحقیقات دکتر «مهدی محقق» به چاپ آن اقدام کرد.

سال ۱۳۶۷ و ۱۳۷۴ مجدداً انتشارات دانشگاه «تهران» آن را چاپ کرد.

۱۵۹. القبضات

«آقابزرگ» این رساله را در موضوع خلق اعمال و جبر و اختیار معرفی کرده است.

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی به دست نیامد.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۱۶۰. قواعد و تحقیقات منه فی عدم تبعیض العباده

این اثر که در فهرست نسخه های خطی مجلس شورای اسلامی گزارش شده است، با موضوعات کلام، تفسیر، فلسفه و ادب معرفی شده است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مجلس شورای اسلامی» به شماره ۳/۲۱۲ در ۲۰۰ برگ، کتابت سده ۱۱ه‍.ق. موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

ص:۶۶۴

۱۶۱. قوس النهار

رساله ای است در شناخت قوس النهار در علم ستاره شناسی.

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی به دست نیامد.

نسخه های چاپی:

این رساله در مجموعه «مصنفات میرداماد»، جلد ۱، صفحه ۴۹۷-۵۰۳ چاپ شده است.

۱۶۲. قضاء و قدر

این رساله در بیان خلق اعمال و مسئله قدیمی جبر و اختیار است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مدرسه ی آخوند همدان» به شماره ۳۵/۶۴۶ موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۱۶۳. کلام فی تحقیق الوجود

رساله ای است درباره ی مفهوم وجود

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آستان قدس رضوی (ع)» به شماره ۱۷/۱۴۹۳ کتابت سال ۱۳۴۲ه-.ق.، از مجموعه اهدایی رهبر معظم انقلاب موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۱۶۴. الکلمات القصار

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی به دست نیامد.

نسخه های چاپی:

در مجموعه «اثنی عشر رساله» چاپ شده است.

۱۶۵. کیفیت علم باری

به نظر می رسد همان رساله ی «علم الواجب» یا «علم الباری تعالی» و مانند اینهاست.

۱۶۶. ماده تاریخ «الافق المبین»

این اثر در واقع هفت بیت شعر عربی است در بیان ماده تاریخ کتاب «الافق المبین» که در فهرست نسخه های خطی «کتابخانه ی ملی ملک» به میرداماد نسبت داده شده است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی ملی ملک تهران» به شماره ۱۲/۱۶۲۱ در یک مجموعه ۱۵۷ برگی موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۱۶۷. محجه الاستقامه

این رساله در پیرامون مسئله امامت و اثبات آن از طریق احادیث و اخبار وارده در کتاب های «اهل سنت» و «شیعه» است.

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی به دست نیامد.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۱۶۸. مخزن الاسرار

اشعاری است به فارسی که به میرداماد نسبت داده شده است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی ملی جمهوری اسلامی ایران» به شماره ۶۹۱/ف در یک مجموعه ۲۳۱ برگی موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۱۶۹. معنی القدره (القدره) (رساله فی قدره الواجب)

این رساله نیز در پیرامون مفهوم و ماهیت قدرت خداوند متعال است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آستان قدس رضوی (ع)» به شماره ۵۶۱ با عنوان «رساله در حدوث و قدم و علم و قدرت واجب» موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۱۷۰. مقالتان فی الفلسفه

دو مقاله ای است در موضوع فلسفه که در کتاب «حکیم استرآباد» به میرداماد نسبت داده شده است.

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی به دست نیامد.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۱۷۱. مقوله

اثری است به زبان عربی که به میرداماد نسبت داده شده است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی ملی ملک تهران» به شماره ۶/۶۳۲۹ در یک مجموعه ۲۴۴ برگ، کتابت سال ۱۲۶۸ه-.ق. موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۱۷۲. مکاتبه میرداماد با امیرابوالحسنا

ذیل «جواب الامیر ابوالحسن الفراهانی» شناسانده شد.

۱۷۳. نامه ای از سید داماد به علمای بغداد

شایان ذکر است که گفته شود، میرداماد در زمان خود یکی از سیاسی ترین علمای روزگار بود؛ زیرا در هر مسئله ای که با مصالح و مفاسد مسلمانان سروکار داشت، وارد می شد.

او در سفر حج با تعدادی از مسلمانان «بغداد» که از محاصره ی آنجا گریخته بودند، ملاقات کرد و در جریان مشکلات آنان قرار گرفت. سپس با پاشایان «عثمانی» دیدار و مذاکره نمود تا دست از محاصره ی «بغداد» بکشند.

مرحوم میرداماد، ضمن نصیحت دولت مردان «عثمانی»، با نوشتن نامه به علمای «بغداد» وظایف آنان را نیز متذکر می شود. وی در این نامه فارسی، به علما می نویسد: «باید آن حضرات عالیات نیز از راه دینداری و غم خواری مخلوقات حضرت باری و مراتبی که باید به عالی جاه مشارالیه و باقی پاشایان با عز و شأن حالی نموده، خود را بریء الذمه سازند و زیاده بر این، عجره و ملهوفین را به ورطه ی هلاکت نیندازند.»

وی با نوشتن این نامه، سعی کرد علمای «بغداد» را برای مقابله با ستم هایی که از سوی پادشاه وقت «عراق» و دست نشانده ی دولت «عثمانی» بر مردم «عراق» روا می داشتند، برانگیزاند.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آیت الله العظمی گلپایگانی (ره)» به شماره ۱۸۵۹ در صفحه ۱۲۱ موجود است.

نسخه های چاپی:

این نامه در مجموعه «میراث اسلامی ایران»، جلد ۴، صفحه ۷۱-۷۲ با تصحیح و تحقیق حجت الاسلام «حافظیان» چاپ شده است.

۱۷۴. نامه به سید عبدالله شوشتری

به نظر می رسد، منظور از «عبدالله شوشتری»، «عز الدین ملا

عبدالله بن حسین»، مشهور به «فاضل تستری»، متوفای ۱۰۲۱ یا ۱۰۲۳ه-.ق. در «اصفهان» است.

وی یکی از فقها و علمای بزرگ «شیعه» در آن عصر و استاد مجلسی اول بود. گویا وی در خصوص مطالب و نظریه های میرداماد پرسش ها و مجادلاتی داشت که میرداماد ضمن پاسخ به آن ها، می فرماید: فهمیدن سخنان میر هنر است، نه مجادله و مشاجره ی لفظی.

آغاز این نامه با این بیت شروع می گردد:

عزیز من جواب این نه جنگ است

کلوخ انداز را پاداش سنگ است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مرکزی دانشگاه تهران» به شماره ۳/۲۱۴۵ در یک مجموعه ی ۷۸ برگی، کتابت سال ۱۰۶۸-۱۰۹۲ه-.ق. موجود است.

۳ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مجلس شورای اسلامی» به شماره ۹/۸۸ در یک مجموعه ۹۸ برگی، کتابت سده ۱۳ه-.ق.، شماره ۴۱/۱۴۲۸۰ در یک مجموعه ۱۰۵ برگی و شماره ۱۱/۱۸۲۲ در یک مجموعه ۹۸ برگی موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی ملی جمهوری اسلامی ایران» به شماره ۵۰/۹۰۱ در ۱ برگ، کتابت سال ۱۰۸۹ ه-.ق. موجود است.

نسخه های چاپی:

این نامه در مجموعه «مصنفات میرداماد»، جلد ۱، صفحه ۶۰۳-۶۰۴ چاپ شده است.

۱۷۵. نامه به میر ابوالحسن فراهانی

این نامه در ذیل عنوان «جواب الامیر ابوالحسن الفراهانی» معرفی شد.

۱۷۶. نامه به شاه عباس

این نامه نیز به زبان فارسی، خطاب به «شاه عباس» است. گویا در اثر سعایت و بدگویی برخی عناصر درباری، «شاه عباس» نسبت به میرداماد بدبین شده بود. از این رو میرداماد با نوشتن نامه ای سعی در برطرف کردن این بدبینی دارد.

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی به دست نیامد.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۱۷۷. نامه به آصف خان

این نامه نیز به زبان فارسی است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مدرسه ی عالی شهید مطهری (سپهسالار)» به شماره **۲۹۱۹** موجود است.

این نسخه شامل چند نامه ی میرداماد به اشخاصی مانند: «آصف خان»، «امیرابوالحسنا»، «خواجه ابوالحسن» و دیگران است.

نسخه های چاپی:

در مجموعه «مصنفات میرداماد» چاپ شده است.

۱۷۸. نامه به خواجه ابوالحسن

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مدرسه ی عالی شهید مطهری (سپهسالار)» به شماره **۲۹۱۹** موجود است.

این نسخه شامل چند نامه ی میرداماد به اشخاصی مانند: «آصف خان»، «امیرابوالحسنا»، «خواجه ابوالحسن» و دیگران است.

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی به دست نیامد.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۱۷۹. نامه به میرزا رضی صدارت پناه

این نامه به زبان فارسی است.

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی به دست نیامد.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۱۸۰. نامه به ملا عبدالله مجتهد

ظاهراً این نامه فارسی، غیر از نامه به «ملاعبدالله شوشتری» است.

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی به دست نیامد.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۱۸۱. نامه به شمس الدین امیر محمدمومن (شمسای گیلانی)

نامه ای است به زبان فارسی، به «امیر شمس الدین محمد مومن»، مشهور به «شمسای گیلانی»، متوفای شاید ۱۰۷۲ه-.ق. از متکلمان و فقهای صاحب نام اواخر سده ی ۱۱ه-.ق.

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی به دست نیامد.

نسخه های چاپی:

در مجموعه «مصنفات میرداماد» منتشر شده است.

۱۸۲. نامه به ملاصدرای شیرازی

نامه ای است به زبان فارسی به شاگردش «ملا صدرای شیرازی».

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی به دست نیامد.

نسخه های چاپی:

در مجموعه «مصنفات میرداماد» منتشر شده است.

۱۸۳. نامه، مکاتبه و مشاعره با شیخ بهایی

میرداماد و «شیخ بهایی» که هردو از علمای بسیار بزرگ دوران «شاه عباس کبیر» بودند، هم دیگر را بسیار احترام می کردند و ارتباط بسیار صمیمانه و دوستانه داشتند.

میان آنان ضمن حفظ احترام، مکاتبات و مشاعره هایی صورت گرفته است.

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی به دست نیامد.

نسخه های چاپی:

در مجموعه «مصنفات میرداماد» منتشر گردید.

۱۸۴. نامه به حکیم شفایی

این نامه نیز به زبان فارسی است.

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی به دست نیامد.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۱۸۵. نامه به سعد الدین معلم

این نامه به زبان عربی و به قلم میرداماد، لیکن از سوی «شاه عباس» به «سعد الدین معلم» خداوندگار روم (پادشاه عثمانی) است.

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی به دست نیامد.

نسخه های چاپی:

در مجموعه «مصنفات میرداماد»، جلد ۱، صفحه ۶۱۵-۶۱۸ چاپ شده است.

۱۸۶. نبراس الضیاء فی معنی البداء (نبراس الضیاء فی شرح باب البداء)

این رساله نسبتاً مفصل و مستقل، پیرامون مسئله مهم اعتقادی بدا بحث می کند. عنوان اصلی این رساله ی عربی، «نبراس الضیا و تسوا السوا فی شرح باب البدا و اثبات جدوی الدعا» است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آستان قدس رضوی (ع)» به شماره ۳/۱۴۹۴ کتابت سال ۱۳۴۰ه-.ق.، از مجموعه ی اهدایی مقام معظم رهبری، موجود است.

۳ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آیت الله العظمی مرعشی نجفی (ره)» به شماره ۲۴۳۷ در ۱۴۶ برگ، کتابت سال ۱۲۶۸ه-.ق.، شماره ۹۸۲۲ در ۱۶۶ برگ و شماره ۵۱۴۳ در ۸۱ برگ موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آیت الله العظمی مرعشی نجفی (ره)» به شماره ۲/۱۱۲ در ۷۳ برگ، کتابت سال ۱۱۳۲ه-.ق. موجود است.

۲ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی دایرهالمعارف بزرگ اسلامی» به شماره (۱) ۳۱ در ۵۸ برگ، کتابت سال ۱۰۹۳ه-.ق. و شماره ۱/۶۶۷۳۵ در ۱۸۲ برگ، کتابت سال ۹۶۸ه-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه مدرسه ی مروی تهران» به شماره ۸/۸۰۰ کتابت سال ۱۰۹۸ه-.ق. موجود است.

۲ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مجلس شورای اسلامی» به شماره ۱/۵۴۶۷ در ۱۴۲ برگ، کتابت سده ۱۲ه-.ق. و شماره ۱۷۸۵ موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی ملی جمهوری اسلامی ایران» به شماره ۱۳/۸۸۳ در ۲۰۳ برگ، کتابت سال ۱۰۷۲ ه-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی عکسی در «کتابخانه ی مرکز احیاء میراث اسلامی قم» به شماره ۲/۳۰۷ در ۷۱ برگ، کتابت سال ۱۱۳۲ه-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی دانشکدهی ادبیات دانشگاه تهران» به شماره ۲/۳۴۷ موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی دانشکدهی ادبیات و علوم انسانی دانشگاه فردوسی مشهد» به شماره ۳۸۹ موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مرکزی دانشگاه تهران» به شماره ۲/۲۰۲۱ در ۲۰۸ برگ، کتابت سال ۱۰۷۷ه-.ق. موجود

است.

نسخه های چاپی:

رساله نبراس، به سال ۱۳۷۴ توسط انتشارات میراث مکتوب و هجرت، با تعلیقات «ملا علی نوری» و تحقیقات «حامد ناجی اصفهانی» چاپ شده است.

۱۸۷. النهی عن تسمیه المهدی (عج)

این رساله پیش تر با عنوان «شرعه التسمیه» معرفی شد.

۱۸۸. الوضوء و الصلاه

این رساله به زبان عربی و در بیان مسائل وضوء و نماز است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مجلس شورای اسلامی» به شماره ۴۵۵۳ در ۱۶۷ برگ، کتابت سده ۱۱ه-.ق. موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

منابع:

آتشکده ی آذر ۱۷۴؛ اثر آفرینان ۵/۳۱۷؛ الاجازه الکبیره جزائری ۲۶؛ اسلام ایرانی، کربن ۴/۹-۵۳؛ اطلاعات

عمومی پیام ۴۰۴؛ الاعلام زرکلی ۶/۲۷۲؛ اعیان الشیعه ۹/۱۸۹؛ امل الآمل ۲/۱۵۵، ۲۴۹-۲۵۰، ۲۵۱؛ الایرانیون و الادب العربی ۳/۴۲۹-۴۴۷؛ ایضاح المکنون ۱/۱۰۹، ۳۹۱، ۵۷۰ و ۲/۳۸، ۱۳۵؛ بحار الانوار ۱۰۶/۱۵۲، ۱۵۵ و ۱۰۷/۳-۱۰؛ برگ سبز ۴۱؛ بزرگان فلسفه ۴۰۰-۴۰۱؛ بهجه الآمال ۶/۶۰۰۶۰۶؛ تاریخ ادبیات ایران، شفق ۲۰۸-۲۰۹؛ تاریخ ادبیات در ایران، صفا ۵/۳۰۶؛ تاریخ علوم و فلسفه ایرانی ۷۴۳؛ تاریخ فلاسفه ایرانی ۷۰۰؛ تاریخ فلاسفه در ایران ۶۹۷؛ تاریخ فلسفه در ایران و جهان اسلامی ۴۶۱-۴۶۷؛ تاریخ منتظم ناصری ۲/۹۲۲-۹۲۴؛ تاریخ نهضتهای فکری ایرانیان ۲/۱۳۲۶-۱۳۴۱؛ تذکره الشعراء ۱۴۹، ۴۸۲؛ تذکره الشعرای نصرآبادی ۱۵۱-۱۵۲؛ تذکره العلماء ۱۷۷-۱۷۹؛ تذکره ی روز روشن ۵۱؛ التراث العربی فی خزانه مخطوطات المکتبه المرعشی ۲/۸۱ و ۳/۲۸۳؛ تراجم الرجال ۱/۳۲۴ و ۲/۵۱۰؛ تکمله امل الآمل ۹۵، ۹۶، ۱۷۷، ۲۵۳، ۲۹۰، ۳۴۹؛ حکیم استرآباد، کل کتاب؛ خلاصه الاثر ۴/۳۰۱-۳۰۲؛ خلاصه الافکار ۷؛ خلد برین ۴۱۷-۴۱۸؛ خیرالبیان برگ ۴۳۲؛ دانشمندان خوانسار ۹۷؛ دانشمندان و بزرگان اصفهان ۱/۳۶۴؛ دایرهالمعارف مصور پیمان ۳۸۴؛ دایره المعاف فارسی دکتر مصاحب ۳/۲۹۵۳؛ درآمدی بر فقه اسلامی ۳۱؛ دلیل المخطوطات ۱/۱۵۱؛ الذریعه ۱/۹۵، ۱۶۰، ۴۰۷ و ۲/۲۳۷، ۲۶۱، ۳۴۵، ۴۰۴-۴۰۵، ۵۰۷-۵۰۸، ۵۰۹ و ۳/۳۰۷ و ۴/۱۹۰، ۱۹۵-۱۹۶، ۱۹۷، ۳۳۵، ۳۶۴-۳۶۵، ۳۹۶ و ۵/۸۴، ۹۲، ۱۳۴، ۱۶۱-۱۶۲، ۱۷۲، ۱۸۲، ۳۰۲-۳۰۳ و ۶/۱۷-۱۸، ۲۱، ۴۶، ۴۷، ۵۷، ۶۰، ۸۷-۸۸، ۹۰، ۱۲۹، ۱۴۲، ۱۴۵، ۱۹۴، ۲۲۳، ۲۳۹، ۲۴۳، ۲۹۴ و ۷/۲۴۱-۲۴۲، ۲۴۳ و ۹/۶ و ۱۱/۲۵۷ و ۱۲/۱۲۸، ۱۵۳ و ۱۳/۴، ۱۴، ۷۶، ۸۳، ۸۸، ۱۵۱، ۱۹۴، ۳۹۰ و ۱۴/۱۸، ۲۷، ۱۷۸-۱۷۹ و ۱۵/۲۴، ۳۵، ۲۲۴، ۲۴۴، ۳۲۴، ۳۸۳ و ۱۷/۲۲، ۳۲، ۱۵۴-۱۵۵ و ۱۹/۲۵۷، ۲۹۶ و ۲۱/۴۰۲ و ۲۴/۳۸، ۲۶۸؛ راهنمای بازار کتاب ۴/۲۸۷-۲۸۸؛ روضات الجنات ۱/۱۱۵ و ۲/۶۲، ۱۱۴؛ ریاض الجنه ۳/۱۱-۲۲ و ۴/۳۴۷؛ ریاض الشعراء داغستانی ۱/۴۷؛ ریاض العارفین ۱۶۶-۱۶۷؛ ریاض العلماء ۵/۴۲-۴۴؛ ریحانه الادب ۶/۵۶؛ زندگی نامه معروفترین نویسندگان و شعرای جهان ۸۲؛ سراج المعانی در احوالات امام سید ابوالحسن اصفهانی ۳۷؛ سفینه البحار ۱/۴۶۲؛ سلافه العصر ۴۷۷-۴۷۹؛ شرح القبسات، مقدمه ۱-۶۱؛ شرح حال رجال و مشاهیر نامی ۳۶۵-۳۶۸؛ شرح حال علما و ادبای استرآباد (استرآبادنامه) ۱۳۹-۱۴۰؛ شرح حال علمای شیعه ۴۸؛ شیعه در حدیث دیگران ۱۶۷-۱۸۲، ۱۸۳-۲۰۵؛ صحف ابراهیم ۳۰؛ طبقات اعلام الشیعه (الروضه النضره) ۸/۶۷-۷۰؛ طبقات مفسران شیعه ۳/۱۱۰-۱۱۳؛ طرائف المقال ۱/۸۰؛ طرائق الحقائق ۱/۱۸۲، ۱۸۳، ۱۹۸، ۲۶۰، ۲۶۷، ۳۱۵، ۳۹۳؛ عالم آرای عباسی ۱/۱۴۶-۱۴۸؛ فرزانگان مازندران ۱/۳۹۶-۴۰۵؛ فرهنگ بزرگان اسلام و ایران ۴۷۳؛ فرهنگ جامع تاریخ ایران ۲/۸۰۴؛ فرهنگ سخنوران ۴۲، ۲۰۲؛ فرهنگ فلسفه ۴/۷۵؛ فلاسفه الشیعه ۴۴۱؛ فلاسفه شیعه ۵۰۵؛ فلاسفه شیعه فارسی ۵۰۳-۵۰۵؛ فوائد الرضویه ۲/۴۱۸؛ فهرس التواریخ ۲۲۸؛ فهرست کتابهای چاپی فارسی ۱/۳۹۲-۳۹۳؛ فهرست میکروفیلم های دانشگاه تهران ۲/۱۲۹ و ۳/۱۳۱، ۲۵۳، ۲۵۷؛ فهرست نسخه های خطی مجلس شورای اسلامی ۵/۲۴۴؛ فهرست واره

کتابهای فارسی ۱/۳۰۹؛ قاموس الاعلام ۳/۲۰۹۸ و ۶/۴۱۸۷؛ قصص العلماء تنکابنی ۱۱۴-۱۱۵؛ کارنامه بزرگان ایران ۲۹۶؛ الکشاف اسعد طلس ۱۰۸؛ کشف الحجب و الاستار ۱۳۷، ۱۹۸، ۲۴۵، ۴۱۰؛ کشف الظنون ۲/۱۱۸۸؛ الکنی و الالقاب ۲/۲۲۶-۲۲۸؛ گلزار جاویدان ۱/۱۰۳؛ گلشن ابرار ۴/۱۴۰؛ گل هایی از گلستان شعر فارسی ۱/۲۳۲؛ گنجینه بهارستان ۳/۴۹۱-۵۰۶؛ گنجینه ی دانشمندان ۷/۲۵۸؛ لؤلؤه البحرین ۱۳۲-۱۳۴؛ لغت نامه ی دهخدا (ذیل داماد) ۱۲۸؛ مجله الهادی، قم، ع۲، س۲، ص ۷۴؛ مجله مجمع العلمی العربی بدمشق ۵۴/۴۵۳؛ مجله ارمغان سال سیزدهم ۳۶۹؛ مجله جاویدان خرد ج ۴، ۲/۲۷-۳۹؛ مجله مردم شناسی ۱/۵۳-۸۳؛ مجله مشکوه مشهدع۴۲، ص ۱۰۹؛ مجله معارف اسلامی ش ۸/۱۰۰-۱۰۵ و ش ۹/۸۴-۸۹؛ مجله وحید ۶/۳۶۲-۳۶۸؛ مجمع الفصحاء بخش اول از جلد دوم ۲/۲۲؛ مداخل المولفین و الاعلام العرب ۱/۴۹۷؛ مرآت الاحوال جهان نما ۱/۴۹۹؛ مرآت جهان نما ۲۴؛ مرجع مهدویت ۱۷۹؛ مستدرک الوسائل ۳/۴۱۸؛ المستدرک علی معجم المولفین ۶۰۸؛ مصفی المقال ۹۰-۹۱؛ مصنفات میرداماد، کل کتاب؛ معجم التراث الکلامی ۱/۱۶۵، ۳۳۱، ۴۱۱، ۵۵۴، ۵۵۵ و ۲/۲۷۶، ۳۱۷-۳۱۸، ۳۲۰، ۳۶۴، ۴۳۱ و ۴/۴۲، ۴۹، ۶۹، ۱۵۲، ۱۵۹، ۲۲۵، ۲۹۲، ۴۳۶، ۴۳۷-۴۳۸، ۴۵۹ و ۵/۲۲۴؛ معجم الفلاسفه ۲۵۵؛ معجم المطبوعات ۱/۸۶۰؛ معجم المولفین ۳/۱۵۶، ۶۳۰؛ معجم المولفین الصوفیین ۴۰۷؛ معجم طبقات المتکلمین ۴/۱۸۲-۱۸۴؛ مقالات و بررسیها ج ۱، ش ۳، ۴/۱۹-۵۸؛ مناهج الشارعین، پیشگفتار ۳، ۶؛ المنجد فی الاعلام ۲۸۰؛ مولفین کتب چاپی فارسی و عربی ۲/۷۳-۷۴؛ میراث اسلامی ایران ۱/۴۱۱ و ۲/۶۵۱ و ۴/۶۷-۷۶؛ میرداماد، کل کتاب؛ نتایج الافکار ۴۵؛ نجوم السماء ۴۶؛ نشریه دانشگاه تهران ۴/۴۴۴؛ نگارستان سخن ۸؛ نوزده ستاره و یک ماه ۴۷، ۶۰؛ هدیه الاحباب ۱۵۲؛ هدیه العارفین ۲/۲۷۷؛ هزاره ابن سینا، تهران ۱۳۶۰، ۱۷۳-۲۸۶؛ هفت آسمان ۱۵۴-۱۵۵.

«محمدباقر بن محمدتقی استرآبادی»

قرن ؟ه-.ق.

درباره ی شرح احوال و آثار «مولا محمدباقر بن محمدتقی استرآبادی»، هیچ اطلاعی در دست نداریم. تنها گزارش موجود، مطلب بسیار مختصری است که مرحوم «آقابزرگ» به نقل از یک منبع نامشخص در اختیار قرار می دهد.

وی پس از نقل یک کتاب از وی، می نویسد: من نتوانستم عصر او را تشخیص دهم. برخی از متاخرین در کتاب خود از او یاد کرده و با عنوان «مولی الاجل الشیخ محمدباقر» ستوده اند.

آثار:

تنزیه الانبیاء و تاویل ما یظهر منه خلافه

به گزارش «آقابزرگ»، این اثر مختصر به زبان فارسی است. نویسنده آن را در حدود سیصد سطر نگاشته است. موضوع کتاب عصمت انبیا و ائمه ی اطهار علیهم السلام است.

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی به دست نیامد.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

منابع:

الذریعه ۴/۴۵۶؛ معجم التراث الکلامی ۲/۳۴۲.

«محمدتقی استرآبادی»

قرن ۱۳ه-.ق.

آگاهی ما درباره ی «محمدتقی استرآبادی» تقریباً صفر است. هیچ منبعی از او سخن نگفته است. تنها گزارش موجود، خبر از یک نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آیت الله العظمی مرعشی نجفی (ره)» است که به خط نویسنده و تاریخ آن، سال ۱۲۹۷ه-.ق. است.

آثار:

المواعظ من التوراه

مطالب و مواعظی است که نویسنده آنها را از تورات انتخاب کرده است. به نظر فهرست نویس، نسخه به خط امضا کننده ی آن محمدتقی استرآبادی و مانند یک یادداشت است تا تالیف کتاب.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آیت الله العظمی مرعشی نجفی (ره)» به شماره ۲/۱۱۹۹۹ در ۸ برگ، کتابت سال ۱۲۹۷ ه-.ق. موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

منابع:

فهرست نسخه های خطی کتابخانه ی آیت الله العظمی مرعشی نجفی (ره) ۳۰/۳۳۸.

«محمدتقی بن اسماعیل استرآبادی»

قرن ۱۳ه-.ق.

ذیل مدخل «محمدتقی بن ملا محمداسماعیل استرآبادی»، صاحب کتاب «اعتقادات» خواهد آمد.

«محمدتقی خیال احمدآبادی»

۱۱۷۳-۰۰۰ه-.ق.

تنها منبعی که وی را استرآبادی خوانده است، «فهرست نسخه های خطی کتابخانه ی آیت الله العظمی مرعشی نجفی (ره)» است. اما از آنجا که هیچ دلیلی بر استرآبادی بودن وی در دست نیست، لذا از شرح احوال و آثارش صرف نظر می گردد.

منابع:

فهرست نسخه های خطی کتابخانه ی آیت الله العظمی مرعشی نجفی (ره) ۳۴/۵۷۲.

«سید محمدتقی بن حسن طهر حسینی استرآبادی»

قرن ۱۱ه-.ق.

فقیه و متکلم سده ی ۱۱ه-.ق.، «سید محمدتقی بن حسن» یا «ابوالحسن طهر» یا «ظهیر حسینی استرآبادی»، از شاگردان «شیخ بهایی» و «میرداماد» است.

منابع تاریخی و شرح حال نگاری، بسیار مختصر از او سخن رانده اند. نخستین منبع، «امل الآمل» است که سید محمدتقی را عالم جلیل و فقیه فاضل توصیف کرده است. منابع دیگر تقریباً هیچ مطلبی بر آن نیفزوده و همان گفتار را تکرار کرده اند.

«افندی» در «ریاض العلما» از برخی آثار دیگر وی خبر نوشته و از مشاهده ی آنها گزارش داده است. اما از زندگی نامه ی وی چیزی ارایه نکرده است.

نویسنده کتاب «مشاهیر مدفون در حرم رضوی»، «سید محمدتقی بن حسن استرآبادی» و «سید محمدتقی بن عبدالوهاب استرآبادی» را یکی دانسته و زندگی نامه و آثار

آن دو را درهم کرده است.

البته این دو شخصیت شباهت های زیادی باهم دارند. هر دو تن سید و در سده ی یازده و دوازده می زیسته اند. ظاهراً نام پدر یا کنیه ی پدر هردو تن، ابوالحسن ثبت شده است. هردو فقیه و آثاری در زمینه ی فقه نگاشته اند. باوجود این نخبگان کتاب شناسی و رجال و تاریخ، آن دو شخصیت را جداگانه شناسانده اند.

در «دائره المعارف تشیع»، او را سید محمدتقی بن ابوالحسن حسینی از فقهای شیعه ی سده ی یازده هجری و از شاگردان «شیخ بهایی» و «میرداماد» برشمرده است.

آثار:

۱. اجازه

بنا به گزارش «آقابزرگ»، سید محمدتقی این اجازه را برای شاگردش «میر معز الدین محمد بن ابوالحسن موسوی»، ساکن «مشهد»، در پشت کتاب «تحفه الرضا» نگاشته است.

تاریخ صدور اجازه سال ۱۰۲۷ه-.ق. است.

نسخه های خطی:

همین گزارش تاکید دارد که یک نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آستان قدس رضوی (ع)»، یا در «مشهد» مقدس، بر روی کتاب «تحفه الرضا»، کتابت سال ۱۰۲۷ ه-.ق. موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۲. اجازه

به گزارش «افندی» در «ریاض العلما»، این اثر، اجازه ی دیگری است که گویا بر روی نسخه ای از کتاب «مرقاه الوصول الی علم الاصول» مولف که شرحی بر کتاب «زبده الاصول» «شیخ بهایی» است، مشاهده شده است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی بر روی کتاب «مرقاه الوصول» مولف در «گیلان» موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۳. اربعون حدیث

ظاهراً چهل حدیث منتخب از سخنان و کلمات قصار ائمه ی اطهار علیهم السلام، همراه با شرح فارسی آن است.

نسخه های خطی:

گویا ۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آستان قدس رضوی (ع)» موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۴. ایقاظ النائمین فی تصحیف المصحفین

بنا به گزارش «آقابزرگ»، سید محمدتقی این اثر را به اشاره و دستور استادش «میرداماد» نگاشته است.

سید محمدتقی کتاب خود را در «مشهد» و به سال ۱۰۱۵ه‍.ق. پایان برد. او این کتاب را در رد نظریات فقهی «مولی عبدالله بن حسین تستری» متوفای ۱۰۲۱ه‍.ق. تالیف کرد.

آغاز نسخه چنین است:

«نحمدک الاهم یا رافع درجات العالمین و المتعلمین...»

نسخه های خطی:

از گزارش «آقابزرگ» چنین استفاده می شود که وی نسخه ای از آن را دیده است. شاید این نسخه در «کتابخانه ی آستان قدس رضوی (ع)» موجود است.

ص:۶۷۳

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۵. تحقیق معنی الترتیب الحکمی فی الغسل الارتماسی

غسل ارتماسی و ترتیبی از مسائل فقهی کتاب طهارت است. مولف در مسئله ی غسل ارتماسی، ترتیب حکمی را معنا و تفسیر کرده است.

نسخه های خطی:

به گزارش «افندی» یک نسخه ی خطی در «استرآباد» موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۶. تذکره العابدین

یک اثر استدلالی در موضوع فقه است. مولف کتاب طهارت تذکره العابدین را نوشته است. اما مشخص نیست که سایر ابواب فقه، نوشته نشده یا مفقود شده است.

البته «آقابزرگ» در «الذریعه» کتاب صلات این مجموعه را نیز تالیف شده اعلام کرده است.

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی به دست نیامد.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۷. تنقیح المقام فی المنطق

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی به دست نیامد.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۸. خلاصه الهیئه

این رساله ی مختصر به زبان فارسی و در موضوع هیئت است.

نسخه های خطی:

به گزارش «آقابزرگ» در «الذریعه»، ۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مدرسه ی سید بروجردی» در «نجف اشرف» موجود است. این نسخه، در ضمن تعدادی رساله از نویسنده با عنوان «المجموعه الریاضیه» به خط مولف است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۹. رساله ای در تحقیق معنی ترتیب غسل ارتماسی

شرح و توضیحاتی است درباره ی یک مسئله ی فقهی با عنوان «غسل ارتماسی» که ترتیب آن چگونه باید باشد.

نسخه های خطی:

مرحوم «افندی» یک نسخه از آن را مشاهده کرده است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۱۰. رساله فی وجوب صلاه الجمعه

ظاهراً سید محمدتقی استرآبادی نیز مانند استادش «میرداماد» معتقد به وجوب نماز جمعه در زمان غیبت بود و این کتاب را در همین موضوع نگاشته است.

آغاز این کتاب چنین است:

«الاعتماد علی لطفه العمیم و الاستمداد من فضله الجسیم. احسن الاقوال فی جمیع الاحوال و امتن الافعال فی دارالفناء و الزوال حمد من تفرد بجلی صفات الکمال...»

نسخه های خطی:

به گزارش «آقابزرگ» ۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آستان قدس رضوی (ع)» کتابت سال ۱۱۲۲ه‍-.ق. از مجموعه ی

موقوفه ی «نوروز علی بسطامی»، موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۱۱. سی فصل

یکی دیگر از آثار سید محمدتقی به زبان عربی است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مدرسه ی سید بروجردی» در «نجف اشرف» به خط مولف موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۱۲. شرح خطبه الشرایع

ظاهراً شرح خطبه ی کتاب «شرایع الاسلام» است.

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی به دست نیامد.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۱۳. شمسیه الحساب

ترتیب آن چگونه باید باشد.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مدرسه ی سید بروجردی» در «نجف اشرف» موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۱۴. العجاله النافعه فی شرح خطبه الشرایع (رساله فی شرح خطبه الشرایع)

سید محمدتقی در «رساله وجوب صلاه الجمعه» از این اثر خود نام برده و برخی مطالب را به آن حواله داده است. از آنجا که مباحث نماز جمعه، فقهی است، به نظر می رسد «العجاله» نیز کتابی فقهی است.

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی به دست نیامد.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۱۵. المباحث المتعلقه بوجوب المقدمه

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی به دست نیامد.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۱۶. مجمع الفرائد

رساله ی «مجمع الفرائد»، حواشی مولف بر «شرح تلخیص المفتاح» است. گفته می شود این حواشی کامل نیست.

اما منابع کتاب شناسی، مشخص نمی کنند که منظور از «تلخیص المفتاح» «سعد الدین مسعود بن عمر تفتازانی» است، یا «تلخیص المفتاح» «محمد بن عبدالرحمان قزوینی»؟

البته «سکاکی» و «غیاث الدین جمشید کاشانی» نیز کتابی با عنوان «تلخیص المفتاح» دارند. لیکن به جهت عدم دسترسی بر نسخه ای از «مجمع الفرائد»، اظهار نظر درباره ی آن خالی از اشکال نیست.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی شیخ علی آل کاشف الغطا» موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۱۷. مجمع الفوائد

این اثر نیز حواشی مولف بر کتاب «تجرید الاعتقاد» و «شرح

قوشچی» است. گویا «مجمع الفوائد» نیز ناتمام است.

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی به دست نیامد.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۱۸. مرقاه الوصول الی علم الاصول

«مرقاه الوصول» شرحی است بر کتاب «زبده الاصول» «شیخ بهایی»، که به صورت مزجی نگارش یافته است.

گفته می شود سید محمدتقی این شرح را مفصل و در زمان حیات استادش «شیخ بهایی» نگاشته است.

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی به دست نیامد.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۱۹. مناسک الحج

همان طور که از نام کتاب مشخص است، شامل احکام و اعمال حج است.

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی به دست نیامد.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۲۰. المناقشات الفقهیه

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی به دست نیامد.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۲۱. منهاج الصواب فی شرح خلاصه الحساب

به نظر می رسد «خلاصه الحساب» استادش «شیخ بهایی» را شرح کرده است.

نسخه های خطی:

به گزارش «آقابزرگ»، یک نسخه ی خطی در «کتابخانه ی خصوصی سید محمد یزدی» در «اصفهان» موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

منابع:

اعیان الشیعه ۹/۱۹۲؛ امل الآمل ۲/۲۵۱؛ دایرهالمعارف تشیع ۲/۱۰۷؛ الذریعه ۲/۵۰۴ و ۴/۳۹ و ۱۳/۲۲۱ و ۱۵/۶۷-۶۸، ۲۲۳ و ۲۰/۳۷، ۴۰، ۸۵ و ۲۲/۲۵۸، ۳۳۷ و ۲۳/۱۶۵؛ ریاض العلماء ۵/۴۶؛ شرح حال علمای شیعه ۷۱؛ طبقات اعلام الشیعه (الروضه النضره) ۸/۹۳-۹۵؛ الفوائد الرضویه ۱/۴۳۰؛ فهرست واره کتابهای فارسی ۴/۲۹۱۹؛ معجم التراث الکلامی ۵/۴۵-۴۶؛ معجم طبقات المتکلمین ۴/۲۲۱؛ معجم المولفین ۳/۱۷۹.

«سید محمدتقی بن عبدالوهاب مشهدی استرآبادی»

۱۰۳۷-۱۱۱۰ه.-ق.

«ابوجعفر سید محمدتقی بن عبدالوهاب بن حسین بن سعدالله بن حسین مشهدی استرآبادی» از سادات صحیح النسب و جلیل القدر «استرآباد» است. نسب شریفش به «امام موسی کاظم» علیه السلام منتهی می گردد.

این مجتهد و دانشمند بسیار متقی، به سال ۱۰۳۷ه.-ق. در استرآباد دیده به جهان گشود. پس از رشد و تحصیل مقدمات در زادگاهش، عازم عتبات عالیات گردید. سال ها در آنجا از محضر استادان مبرز درس خواند. آنگاه که به درجه ی اجتهاد رسید، به ایران بازگشت.

منابع موجود همین مقدار از شرح زندگانی وی در اختیار قرار داده اند. بیش از این از جزئیات زندگانی و تحصیلات وی اطلاعی در دست نداریم. آنچه مسلم است اینکه در اواخر عمر رهسپار «مشهد» مقدس گردید و در آن ارض اقدس سکونت اختیار کرد. تا سرانجام به سال ۱۱۱۰ه-.ق. دیده از جهان فروبست.

البته «آقابزرگ» معتقد است که سال وفات وی نمی تواند ۱۱۱۰ه-.ق. باشد. بلکه به احتمال زیاد سال ۱۰۵۷ه-.ق. درگذشته است.

براساس گزارش منابع تاریخی و شرح حال، وی بیش از پنجاه اثر پدیدآورد. لیکن همه ی آنها در دسترس نیست. آنچه مورد شناسایی قرار گرفته و در منابع کتاب شناسی ذکر شده، در ذیل معرفی می گردد.

نویسنده کتاب «مشاهیر مدفون در حرم رضوی»، «سید محمدتقی بن حسن استرآبادی» و «سید محمدتقی بن عبدالوهاب استرآبادی» را یکی دانسته و زندگی نامه و آثار آن دو را درهم کرده است.

البته این دو شخصیت شباهت های زیادی باهم دارند. هر دو تن سید و در سده ی یازده و دوازده می زیستند. ظاهراً نام پدر یا کنیه ی پدر هردو تن، ابوالحسن ثبت شده است. هردو فقیه هستند و آثاری در علم فقه پدید آورده اند. لیکن از آنجا که اکثر منابع، آن دو سید محمدتقی را جداگانه معرفی کرده اند، ما نیز تابع اکثریت شدیم.

هم چنین سید محمدتقی، نویسنده ی «شرح فصوص فارابی» در آغاز این شرح نام خود را «سید محمدتقی بن عبدالوهاب بن حسین بن سعدالله بن حسین» نوشته است. بنا بر این احتمال یکی بودن این دو شخص، ضعیف می گردد.

آثار:

۱. اخلاق

بنا به گزارش منابع موجود، وی رساله ای در زمینه ی اخلاق به نگارش درآورده است.

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی به دست نیامد.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۲. شرح فصوص الحکمه

«محمد بن محمد فارابی» متوفای ۳۳۹ه-.ق.، اثری با عنوان «فصوص الحکمه» در موضوع فلسفه و حکمت اسلامی نوشته است. بسیاری از دانشمندان سده های بعدی، «فصوص» «فارابی» را شرح کرده اند. از آن جمله سید محمدتقی استرآبادی نیز آن را شرح کرده است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آستان قدس رضوی (ع)» به شماره ۷۲۳ در ۱۱۵ برگ، کتابت سال ۱۰۹۷ه-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مجلس شورای اسلامی» به شماره ۳/۳۳۰ در ۱۳۰ برگ، کتابت سال ۱۱۱۰ه-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی دانشکدهی الاهیات و معارف اسلامی دانشگاه تهران» به شماره ۲۳/۲۴۲ در ۳۹۴ برگ، کتابت سال ۱۰۵۷-۱۰۶۸ه-.ق. موجود است.

نسخه های چاپی:

«شرح فصوص»، با کوشش و تصحیح «محمدتقی دانش پژوه»، به سال ۱۳۵۸ در «تهران» و توسط موسسه مطالعات

اسلامی دانشگاه «مک گیل» چاپ و منتشر شده است.

منابع:

اعیان الشیعه ۹/۱۹۲؛ امل الآمل ۲/۲۵۲؛ الذریعه ۱/۳۷۳ و ۱۳/۳۸۱ و ۱۴/۱۰۷؛ ریاض العلماء ۵/۴۷؛ شرح حال علمای شیعه ۱۵۲؛ شرح حال علما و ادبای استرآباد (استرآبادنامه) ۱۴۸-۱۴۹؛ طبقات اعلام الشیعه (الکواکب المنتشره) ۹/۱۱۴-۱۱۵؛ مشاهیر مدفون در حرم رضوی ۱/۳۷۳؛ مطلع الشمس ۲/۶۹۵؛ معجم طبقات المتکلمین ۴/۴۱۸؛ معجم المولفین ۳/۱۸۱؛ نجوم السماء ۱۴۲.

«محمدتقی بن محمداسماعیل استرآبادی»

۱۲۷۲-۰۰۰ه-.ق.

درباره ی «محمدتقی بن محمداسماعیل استرآبادی» از علما و دانشمندان سده ی ۱۳ه-.ق.، اطلاعات زیادی در دست نداریم. مرحوم «شریف رازی» او را از شاگردان «شیخ محمدحسن» «صاحب جواهر» و «علامه سید ابراهیم قزوینی» دانسته است.

«آقابزرگ» کمی مفصل تر بیان داشته و علاوه بر دو استاد فوق الذکر، «شیخ علی» و «شیخ حسن»، دو پسر «شیخ جعفر کاشف الغطا» را از استادان وی برشمرده است.

لیکن آنچه درباره ی وی می توان گفت، اینکه در استرآبادی دیده به جهان گشود. در جوانی راهی «مشهد» مقدس گردید و مدت سه سال در حوزه ی «مشهد» به تحصیل مقدمات و بخشی از سطوح پرداخت. پس از فراگیری هیئت، حساب، نجوم و هندسه، به زادگاهش «استرآباد» بازگشت.

زمان زیادی در «استرآباد» درنگ نکرد و به مقصد «اصفهان»، عازم سفر شد. در حوزه ی «اصفهان» مدت سه سال نزد «محمدتقی بن محمدرحیم تهرانی» به تحصیل علوم دینی ادامه داد. آنگاه که به درجه ی اجتهاد رسید، از وی و دیگر استادان «اصفهان» اجازه روایی و اجتهاد دریافت نمود و مجدداً به زادگاهش «استرآباد» مراجعت کرد.

اقامت وی در «استرآباد» به طول نینجامید و با خانواده راهی عتبات عالیات گشت. وی مدت چهارده سال در حوزه ی علمیه ی «نجف اشرف» و «کربلا»، از «محضر شیخ محمدحسین بن عبدالرحیم اصفهانی»، «آقا سید ابراهیم قزوینی» و «شیخ محمدحسن نجفی»، به تکمیل تحصیلاتش پرداخت. آنگاه که از آنان اجازه ی اجتهاد و روایت دریافت کرد، برای بار سوم به «استرآباد» بازگشت. و به تدریس علوم و ارشاد مردم پرداخت.

شیخ محمدتقی مدت چهارده سال ریاست امور شرعی «استرآباد» و امامت مسجد جامع این شهر را برعهده داشت.

مردم از وی اطاعت کرده و بسیار به او اعتقاد داشتند. ملا محمدتقی زبانی گویا و سخنی شیوا داشت.

سال ۱۲۷۱ه‍.ق. برای گزارش اوضاع متشنج منطقه، به «تهران» سفر کرد تا دربار را از وضعیت وخیم آن منطقه آگاه نماید. لیکن هنگام بازگشت و در حدود سال ۱۲۷۲ه‍.ق. دارفانی را وداع گفت و جنازه اش را پس از تشییع، به «نجف اشرف» بردند و در «وادی السلام» دفن کردند.

شیخ محمدتقی در فقه، اصول، عقاید و مواعظ، آثار زیادی تالیف کرد، لیکن از آثار وی، فقط دو مورد شناسایی شده است که در ذیل معرفی می گردد.

البته ناگفته نماند که فرزندش «ملا محمدصالح»، تعدادی

از تحقیقـات و تقریرات پـدرش را در یـک مجموعه همراه بـا اجازاتی که از اسـتادانش دریافت کرده بود، تحت عنوان «کهف الوری» جمع آوری کرده است.

آثار:

۱. کتاب فی الاصول

این اثر به زبان عربی و ظاهراً در موضوع علم اصول فقه است.

نسخه های خطی:

۱ نسـخه ی خطی در «کتابخانه ی سید محمدباقر طباطبایی» در «کربلا» به شماره ۲۰۶ در ۴۱۸ صفحه، کتابت سال ۱۲۵۰ه-.ق. موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۲. کتاب فی الاعتقادات

بنا به گزارش «معجم التراث الکلامی»، وی کتابی در اعتقادات به نگارش در آورده است.

نسخه های خطی:

همین گزارش خبر از وجود آن در «کتابخانه ی آستان قدس رضوی (ع)» به شماره ۷۳۰۰ داده است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۳. کهف الوری

مجموعه آثار شیخ محمدتقی است که فرزندش «ملا محمدصالح» جمع آوری کرده است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه از این اثر را «آقابزرگ» نزد «شیخ عبدالله اصفهانی» در «قم» مشاهده کرده است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

منابع:

دایرهالمعارف تشیع ۲/۱۰۷-۱۰۸؛ الذریعه ۱۸/۱۸۹؛ شرح حال علما و ادبای استرآباد (استرآباد نامه) ۱۷۹-۱۸۲؛ طبقات اعلام الشیعه (الکرام البرره) ۱/۲۰۹؛ گنجینه ی دانشمندان ۶/۴۰۷؛ معجم التراث الکلامی ۱/۳۸۹-۳۹۰.

«محمدجعفر بن سیف الدین شریعتمدار استرآبادی»

۱۱۹۸-۱۲۶۳ه-.ق.

مولانا شیخ محمدجعفر بن سیف الدین استرآبادی، متخلّص به «والی»، از فقهای بسیار مشهور «استرآباد» در «تهران» بود.

این دانشمند فرزانه، در زمان خود، رئیس دینی در «تهران» و منشا خدمات و آثار پربرکت بود.

او در روستای «نوکنده» از توابع «دهستان» «انزان» در حومه «بندرگز»، به سال ۱۱۹۸ه-.ق. دیده به جهان گشود. شیخ محمدجعفر در دامان خانواده ای پرهیزگار بالید و پس از فراگیری مقدمات فارسی و عربی، رهسپار حوزه ی علمیه ی «بابل» (بارفروش) گردید.

وی در «مدرسه ی حاج ابراهیم تفلیسی» به تحصیلات خود ادامه داد و تا سال ۱۲۱۷ه-.ق. در آن حوزه از محضر استادان مبرز بهره برد.

شیخ محمدجعفر در دوران تحصیل سطوح، ضمن تدریس، به تحقیق و نگارش حواشی بر کتاب های درسی پرداخت و آثاری را پدید آورد.

وی پس از فراگیری سطوح، عازم عتبات عالیات گردید و

در دروس خارج فقه و اصول استادان بزرگ حوزه ی «نجف اشرف» شرکت جست. از جمله استادان وی، به «صاحب ریاض»، «سید علی طباطبایی بهبهانی»، متوفای ۱۲۳۱ه-.ق. می توان اشاره کرد.

شیخ محمدجعفر، تقریرات دروس استادان خود را در پای منبر، به زبان عربی می نوشت. یکی از این کتاب ها، «ملاذ الاوتاد»، تقریرات درس اصول فقه استادش، «سید علی طباطبایی» است.

شریعتمدار استرآبادی، پس از دریافت اجازه ی اجتهاد و روایت از استادش «سید علی طباطبایی»، حدود سال ۱۲۲۹ه-.ق. به زادگاه خویش بازگشت و در «انزان» به خدمات دینی و ارشاد پرداخت.

وی در اندک زمان حضورش در «انزان»، به تالیف «شرح الفیه» «شهید ثانی» اقدام کرد. سپس به دلیل وجود یک عالم از شاگردان استاد کل «بهبهانی»، به نام «ملا محمدرضا استرآبادی»، زادگاهش را به سوی«قزوین» ترک گفت.

در «قزوین» به تدریس و تالیف ادامه داد. تا زمانی که «فتحعلی شاه» در سفری به «قزوین»، از مراتب علم و فضل شیخ محمدجعفر آگاه گردید و از وی دعوت کرد تا در «تهران» اقامت اختیار نماید.

شیخ محمدجعفر شریعتمدار، به جهت اینکه یکی از دوستان و هم درسانش در «قزوین» ریاست دینی را به عهده داشت، دعوت شاه را اجابت کرد تا با حضور خود در «قزوین»، میدان را برای دیگران تنگ نکند.

قدوم شیخ محمدجعفر در «تهران» بسیار مورد اکرام و احترام قرار گرفت. شاه خانه ای متصل به کاخ سلطنتی در اختیار وی قرار داد.

حضور شیخ محمدجعفر در «تهران» بسیار پربرکت بود. او حدود بیست سال به تدریس، تالیف، تحقیق، اقامه نماز جمعه و جماعت و ارشاد خلق اشتغال داشت.

علمای بزرگ «تهران» نیز مقام وی را تعظیم می کردند. تا جایی که ریاست دینی پایتخت به او واگذار شد.

در جنگ های «ایران» و «روس»، همراه «سید محمد طباطبایی» و علمای بزرگ «شیعه»، به سال ۱۲۴۲ه-.ق. در اردوگاه جهاد حضور یافت.

ملا- محمدجعفر استرآبادی، پس از شرکت در جهاد علیه متجاوزان «روسی»، به سفر «مکه» مکرمه اقدام کرد و از طریق «قزوین»، به حج رفت. هنگام بازگشت، از طریق «نجف اشرف»، در «کربلا» اقامت گزید.

اقامت شیخ محمدجعفر در «کربلا» مصادف بود با غایله «شیخیه» به رهبری «شیخ احمد احسایی» و بلوای شورش و تکفیر و درگیری میان مسلمانان.

شیـخ محمـدجعفر به حکم وظیفه ی دینی، بـا «شـیخ احمـد احسایی» و «سـید کاظم رشتی» به مباحثه و مـذاکره پرداخت. هردو رهبر «شیخیه»، در مذاکرات شکست خوردند و حکم برائت نگرفتند.

پیروان آنان علیه شـیخ محمـدجعفر شـریعتمدار شوریدند و دو بار او را مورلد حمله و به قصد کشت، مورد ضـرب و شـتم قرار دادند.

شریعتمدار استرآبادی، به خواست خدا، از هر دو حمله، جان سالم بدر برد و پس از درمان، سلامت خود را بازیافت.

علاوه بر غوغای «شـیخیه»، بیماری طاعون نیز بلای خانمان سوزی شده بود که بسـیاری را به کام خود کشـید. از جمله چند تن از فرزندان و خانواده ی شیخ محمدجعفر به این

بیماری مبتلا و جان خود را از دست دادند. این زمان سال ۱۲۴۶ه-.ق. بود.

سال ۱۲۵۱ه-.ق. شهر «کربلا» از سوی «داوود پاشا» محاصره شد. در این ایام، شیخ محمدجعفر «کربلا» را به قصد زیارت «امام رضا» علیه السلام ترک گفت و به «ایران» سفر کرد.

هنگام خروج از «کربلا»، برای بار سوم از سوی پیروان «شیخیه»، مورد هجوم قرار گرفت و زخمی شد. این سفر از طریق «کرمانشاه» و «تهران»، به «خراسان» انجام شد و زمانی طولانی ادامه یافت.

پس از مدتی اقامت در «مشهد» مقدس، «محمد شاه قاجار»، از شیخ محمدجعفر دعوت کرد ریاست دینی مسلمانان را به عهده بگیرد و در پایتخت ساکن شود. استرآبادی، سال ۱۲۵۵ه-.ق. مجدداً به «تهران» رفت و رهبری دینی را به دست گرفت. تا سرانجام به سال ۱۲۶۳ ه-.ق. در «تهران» دار فانی را وداع گفت.

مردم «تهران»، تشییع با شکوهی از وی به عمل آوردند و پیکرش را به «نجف اشرف» منتقل کردند و در ایوان مطهر حضرت علی علیه السلام دفن کردند.

بیش از هفتاد اثر را به ملا محمدجعفر شریعتمدار استرآبادی نسبت داده اند. آنچه در ذیل شناسانده می شود، بخشی از آن هاست که در منابع مختلف نام برده شده است.

آثار:

۱. آب حیات (فلک مشحون)

«آب حیات» یا «فلک مشحون» یک رساله ی فارسی در علم کلام و اصول عقاید است. این رساله در پنج فصل و هر فصل در پنج مقام تنظیم یافته است.

فصل اول، به توحید و مباحث واجب الوجود اختصاص دارد. فصل دوم، به عدل، فصل سوم، به نبوت، فصل چهارم، به امامت و فصل پنجم، پیرامون معاد بحث می کند.

نسخه های خطی:

۴ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آیت الله العظمی مرعشی نجفی (ره)» به شماره ۷۱۰۱ در ۱۵۸ برگ، کتابت سال ۱۲۴۵ه-.ق.، شماره ۳۰۶۳ در ۱۲۹ برگ، شماره ۳۸۸۸ در ۶۸ برگ، کتابت سال ۱۲۵۸ه-.ق.، شماره ۱۰/۱۲۹۶۳ در ۷ برگ، کتابت سال ۱۲۴۵ه-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آیت الله العظمی مرعشی نجفی (ره)» به شماره ۲۰۱/۲۹ در ۱۴ برگ موجود است.

۲ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی ملی جمهوری اسلامی ایران» به شماره ۲۵۵۰/ف در ۲۷۴ برگ، کتابت سال ۱۲۴۸ ه‍.ق. و ۲/۵۴۷۰ در ۱۰ برگ، کتابت سال ۱۲۵۷ه‍.ق. موجود است.

۵ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مجلس شورای اسلامی» به شماره ۶/۵۴۱۷ در ۱۱۱ برگ، کتابت سال ۱۲۳۹ه‍.ق.، شماره ۱/۱۱۸ در ۲۱۶ برگ، شماره ۵۳۲۳ در ۸۱ برگ، کتابت سال ۱۲۶۰ه‍.ق.، شماره ۵۳۱۲ در ۹۴ برگ، کتابت سال ۱۲۴۲ه‍.ق. و شماره ۱/۳۳۴۵ در ۱۷۲ برگ، کتابت سده ۱۳ه‍.ق. موجود است.

۲ نسخه ی خطی در «کتابخانه مدرسه ی فیضیه» «قم» به شماره ۴/۲۰۶۰ در ۱۳ برگ و شماره ۳/۱۰۳۶ در ۱۸ برگ موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه مدرسه ی مروی تهران» به شماره ۶۶۷ موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مدرسه ی امام عصر (عج) شیراز» به شماره ۲۵۷ در ۱۰۶ برگ، کتابت سال ۱۳۲۶

ه-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مسجد اعظم» «قم» به شماره ۱۶/۲۵۶ کتابت سال ۱۲۵۶ه-.ق. موجود است.

نسخه های چاپی:

کتاب «آب حیات» یا «فلک مشحون» فقط یک بار به صورت چاپ سنگی در «تهران» منتشر شده است. در این چاپ، سال انتشار و ناشر مشخص نیست.

۲. آداب قرائت قرآن

کتابچه ی بسیار مختصر «آداب قرائت قرآن»، اثری است در بیان آداب تلاوت قرآن مجید و رعایت اصول قرائت آن.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه مدرسه ی مروی تهران» به شماره ۷/۹۳۴ در ۴ برگ موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۳. آداب المتعلمین

در تربیت و تعلیم کودکان و جوانان است.

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی به دست نیامد.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۴. آیات الاحکام

اکثر علمای بزرگ، کتابی با عنوان «آیات الاحکام» نگاشته و آیاتی را که درباره ی احکام فقهی سخن گفته، تفسیر کرده اند. شیخ محمدجعفر استرآبادی نیز رساله ی «آیات الاحکام» نوشته و آیات فقهی را در این اثر تفسیر کرده است.

«آقابزرگ» در «الذریعه» از تفسیری با عنوان «تفسیر القرآن» از آثار شریعتمدار استرآبادی گزارش داده که احتمال دارد با «آیات الاحکام» یا اثر دیگر وی با نام «دلائل المرام فی تفسیر آیات الاحکام» متحد باشد.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی دایرهالمعارف بزرگ اسلامی» به شماره (۱)۴۵۷ در ۳۲ برگ موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۵. ابراء الاب زوجه ابنه الصغیر

این رساله به زبان عربی و در احوال شخصیه یعنی ازدواج و احکام آن است. لیکن نه ازدواج مرسومی که شخص بالغ انجام می دهد. بلکه ازدواج موقت فرزند نابالغ به خواست و الدین او، یعنی احکام موردی که پدری، برای پسر نابالغ خود زنی انتخاب می کند و آنها را به ازدواج هم در می آورد. آیا این پدر می تواند بقیه ی مدت را به آن زن ببخشد یا نه؟

استرآبادی این رساله را به سال ۱۲۳۹ه-.ق. تالیف کرده است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آیت الله العظمی مرعشی نجفی (ره)» به شماره ۳۸۵۱ در ۵۴ برگ، کتابت سال ۱۲۲۱ ه-.ق. موجود است.

این نسخه در مجموعه ای است که منشآت و اشعاری از شیخ محمدجعفر شریعتمدار استرآبادی را نیز دربر دارد.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۶. اجوبه المسائل

این مجموعه پرسش هایی است که از شیخ محمدجعفر

شریعتمدار شده و وی پاسخ آنها را داده است.

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی به دست نیامد.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۷. الاحادیث القدسیه

کتابچه ی مختصری است در احادیث قدسی، که بسیاری از آن احادیث منسوب به حضرت علی (ع) است.

نسخه های خطی:

۲ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آیت الله العظمی مرعشی نجفی (ره)» به شماره ۷۵ و ۳۸۵۱ موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۸. احقاق الحق

اثری با عنوان «احقاق الحق» نیز به شیخ محمدجعفر شریعتمدار استرآبادی منسوب است.

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی به دست نیامد.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۹. احکام نماز و روزه

این رساله به زبان فارسی و مانند یک رساله ی مختصر آموزشی آسان در خصوص احکام نماز و روزه است.

نسخه های خطی:

۲ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آیت الله العظمی مرعشی نجفی (ره)» به شماره ۳۰۶۸ در ۱۲ برگ و شماره ۳۸۵۲ در ۶ برگ، کتابت ۱۲۵۳ه-.ق.، شاید بعض نسخه ها به خط مولف، موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی ملی جمهوری اسلامی ایران» به شماره ۷۰۳/ف در یک مجموعه ۷۷ برگی، کتابت سال ۱۲۵۶ه-.ق. موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۱۰. اختیارات الایام

رساله ای به عربی و در بیان اعمال روزها و ماه هاست. هم چنین احکام سعد ونحس ایام بر اساس احادیث «اهل بیت» (ع) بیان شده است. وی این رساله را به سال ۱۲۴۵ه-.ق. در «نجف اشرف» به پایان برده است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آیت الله العظمی مرعشی نجفی (ره)» به شماره ۳۸۴۹ در یک مجموعه ۱۷۳ برگی، کتابت سال ۱۲۵۰ه-.ق. که اکثر رساله های متعلق به شریعتمدار استرآبادی و به خط او موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۱۱. اربعین حدیثاً (اربعون حدیث)

این اثر که ظاهراً به خواهش «حاج عبدالله» نامی در فضایل علی (ع) نوشته شده، تحت عنوان «هدایه الولایه» خواهد آمد.

۱۲. ارث

کتابچه ی ارث، یک رساله ی فارسی است که در آن احکام ارث و طبقات مختلف وارثان را در یک مقدمه و چهارده فصل تنظیم کرده است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آیت الله العظمی مرعشی

نجفی (ره)» به شماره ۱۰۲۳۸ در یک مجموعه ۱۰۵ برگی، کتابت سال ۱۲۳۵ه-.ق. موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۱۳. الارث

شیخ محمدجعفر شریعتمدار در این رساله نیز به بیان احکام ارث پرداخته است. لیکن به زبان عربی و بسیار مختصر است.

وی در این رساله احکام ارث را در سه فصل بیان کرده است. فصل اول در ۵۸ فرضیه، فصل دوم در ۳۰ فرضیه و فصل سوم در ۱۷ فرضیه تنظیم شده است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آیت الله العظمی مرعشی نجفی (ره)» به شماره ۴/۱۲۸۷۲ در ۱۷ برگ، کتابت سال ۱۲۷۳ه-.ق. موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۱۴. الاشارات الی کیفیه نیه العبادات بطریق الرمز و الاشارات

این اثر که در بیان احکام کیفیت نیت است، توسط فرزندش، در زمره ی آثار شیخ محمدجعفر شریعتمدار شمارش شده است.

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی به دست نیامد.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۱۵. اشارات الفقه

این اثر بسیار مختصر شیخ محمدجعفر شریعتمدار، به زبان فارسی و در مسائل فقه است.

نسخه های خطی:

۲ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آیت الله العظمی مرعشی نجفی (ره)» به شماره ۳۰۸۱ در ۷ برگ، کتابت سال ۱۲۳۱ه‍.ق. و شماره ۳۸۴۹ در مجموعه ۱۷۳ برگ موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۱۶. اصلاح کلمات متشابهه قرآنیه

ذیل «ایضاح کلمات قرآنیه» خواهد آمد.

۱۷. اصل الاصول

یک اثر فارسی بسیار مختصر در بیان اصول پنج گانه و برای عموم مردم و به زبان ساده نگارش یافته است.

نسخه های خطی:

۵ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آیت الله العظمی مرعشی نجفی (ره)» به شماره ۳۸۵۲ در یک مجموعه ۷۲ برگی، کتابت سال ۱۲۵۳ه‍.ق.، شماره ۳۸۴۹ در یک مجموعه ۱۷۳ برگی، شاید به خط مولف، شماره ۳۸۵۶، شماره ۴۰۲۳ و شماره ۳۰۶۶ موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی ملی جمهوری اسلامی ایران» به شماره ۷۰۳/ف در یک مجموعه ۷۳ برگی، کتابت سال ۱۲۵۶ه‍.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آیت الله العظمی گلپایگانی (ره)» به شماره ۱/۶۲۲ موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مجلس شورای اسلامی» به شماره ۴/۱۱۸ در یک مجموعه ۲۱۶ برگی موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی ملی تبریز» به شماره ۳۲۰۸ در ۲ برگ موجود است.

۳ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آستان قدس رضوی (ع)» به شماره ۱/۵۹۷ کتابت سال ۱۲۵۵ه-.ق.، شماره ۱/۱۱۴۹ و شماره ۱/۵۷۰ از مجموعه ی اهدایی رهبر معظم انقلاب موجود است.

۲ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مسجد جامع گوهرشاد» به شماره ۲/۱۵۲۰ و شماره ۵/۱۵۲۰ با عنوان «اصول دین» و «اصل الاصول» موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۱۸. اصل الاصول

این رساله نیز مانند رساله ی قبلی در بیان اصول دین است. لیکن به زبان عربی و بسیار مختصر تالیف شده است.

نسخه های خطی:

۳ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آیت الله العظمی مرعشی نجفی (ره)» به شماره ۴۰۲۳ در یک مجموعه ۲۴۰ برگ، کتابت سال ۱۲۵۵ه-.ق.، شماره ۳۸۵۶ در یک مجموعه ۱۵۴ برگی، شماره ۳۰۶۶ در یک مجموعه ۱۷۶ برگی، کتابت سال ۱۲۵۶ه-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مجلس شورای اسلامی» به شماره ۱۷۱۰ در یک مجموعه ۲۴۶ برگی، کتابت سال ۱۲۳۲ه-.ق. موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۱۹. اصل العقاید الدینیه

کتاب «اصل العقائد الدینیه» نیزمانند دو کتاب پیشین در علم کلام و بیان اصول دین است. این اثر به زبان عربی نگارش شده است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مسجد جامع گوهرشاد» به شماره ۱/۶۲۷ کتابت سال ۱۲۶۷ه-.ق. موجود است. فهرست نویس به اشتباه نام مولف را حاج ملا محمدجعفر بن ملا یوسف شریعتمدار استرآبادی ثبت کرده است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آیت الله العظمی مرعشی نجفی (ره)» به شماره ۳۸۵۶ در یک مجموعه ۱۵۴ برگی موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مدرسه ی آخوند همدان» به شماره ۱/۴۷۹۵ کتابت سال ۱۳۰۳ه-.ق. با عنوان «اصول عقائد مذهب جعفری» موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۲۰. اصول دین

شیخ محمدجعفر شریعتمدار استرآبادی، دو رساله نیز با عنوان «اصول دین» به زبان فارسی و عربی نگاشته است.

اینک نسخه های خطی «اصول دین» به زبان فارسی را می شناسانیم. نسخه ی فارسی آن به سال ۱۲۵۰ه-.ق. پایان یافته است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی ملی جمهوری اسلامی ایران» به شماره ۷۰۳/ف در یک مجموعه ۷۷ برگی، کتابت سال ۱۲۵۶ه-.ق. موجود است.

۲ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مسجد اعظم» «قم» به شماره ۱۷/۲۵۶ در ۵ صفحه و شماره ۱/۳۰۰۷ موجود است.

۲ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آیت الله العظمی گلپایگانی (ره)» به شماره ۱۴۶/۱ در یک مجموعه ۹۲ برگی و شماره ۴۹/۲۱ در ۳۶ برگ، موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آیت الله العظمی مرعشی نجفی (ره)» به شماره ۱۰۳۴۰ در یک مجموعه ۱۳۹ برگی موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی گنج بخش اسلام آباد» «پاکستان» به شماره ۴۰۶۴ با عنوان «اصول دین منظوم» موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی ملا محمد کاظم علی» در «پیشاور» «پاکستان» کتابت سال ۱۲۷۴ موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۲۱. اصول دین

این رساله به زبان عربی و در بیان اصول پنج گانه با تکیه بر ادله ی عقلیه است.

نسخه های خطی:

۴ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آیت الله العظمی مرعشی نجفی (ره)» به شماره ۳۰۶۶ در یک مجموعه ۱۷۶ برگی، کتابت سال ۱۲۵۶ه-.ق.، شماره ۴۰۲۳ در یک مجموعه ۲۴۰ برگی، کتابت سال ۱۲۵۵ه-.ق.، شماره ۳۰۷۱ در ۷۱ برگ و شماره ۹۵۱۲ در ۱۳ برگ، موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه مدرسه ی نمازی خوی» به شماره ۲/۶۸۱ کتابت سال ۱۲۰۵ه-.ق. موجود است.

۲ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آیت الله العظمی مرعشی نجفی (ره)» به شماره ۲۰/۸ در یک مجموعه ۹۲ برگی، و شماره ۲۰۶/۱۰ موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۲۲. اطفاء الغوائل

این اثر نیز از آثار شریعتمدار استرآبادی شمرده شده است.

نسخه های خطی:

گویا یک نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آستان قدس رضوی (ع)» موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۲۳. اعمال العلوم

در کتاب «اعمال العلوم» از ادبیات عرب و مسائل منطق، از آن جهت که چگونه در استنباط احکام شرعی تاثیرگذار است، بحث شده است.

این اثر توسط فرزندش «محمدحسن شریعتمدار» در کتابش «مظاهر الآثار» به شیخ محمدجعفر شریعتمدار نسبت داده شده است.

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی به دست نیامد.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۲۴. اعمال مسجد کوفه

شیخ محمدجعفر شریعتمدار در این رساله اعمال مسجد «کوفه» را به زبان عربی و با جمع آوری احادیث صحیح مورد توجه قرار داده است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آیت الله العظمی مرعشی نجفی (ره)» به شماره ۱۷۰۳ موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی ملی جمهوری اسلامی ایران» به شماره ۲۲۵۸/ع کتابت سال ۱۲۶۳ه‍.-ق. موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۲۵. انیس الزاهدین فی التعقیبات (انیس الزاهدین و جلیس العابدین)

تعقیبات نمازهای پنج گانه و دعاهای ساعات و روزهای مشخص در این رساله توسط شیخ محمدجعفر استرآبادی جمع آوری شده است.

وی این رساله را به سال ۱۲۳۸ه-.ق. تمام کرده است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی را مرحوم «آقابزرگ» دیده است. این نسخه به خط کاتبی به نام «مولا اسماعیل استرآبادی» است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۲۶. انیس الواعظین فی المواعظ القرآنیه

شیخ محمدجعفر استرآبادی در این کتابچه مواعظ قرآنی را جمع آوری و در سی مجلس ترتیب داده و آنها را تفسیر و توضیح داده است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه مدرسه ی فیضیه ی» «قم» به شماره ۱۹۵۷ در ۵۷ برگ موجود است.

۲ نسخه ی خطی را مرحوم «آقابزرگ» ملاحظه فرموده است. یکی از آنها به خط «سید محمد بن ربیع تستری» از روی خط مولف کتابت شده است.

نسخه ی دوم در «کتابخانه ی خصوصی محمدعلی خوانساری» موجود بود.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۲۷. الایجاز فی قواعد الدرایه و الرجال

خلاصه ی کتاب «لب اللباب» است در مباحث علم درایه و رجال که سال ۱۲۵۳ه-.ق. آن را نگاشته است.

نسخه های خطی:

۲ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آیت الله العظمی مرعشی نجفی (ره)» به شماره ۳۰۶۶ و ۱۲۰۴۵ موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مسجد جامع گوهرشاد» به شماره ۴/۶۲۷ کتابت سال ۱۲۶۸ه-.ق. موجود است. فهرست نویس نام مولف را به اشتباه محمدجعفر بن ملا یوسف شریعتمدار استرآبادی نوشته است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مدرسه ی عالی شهید مطهری (سپهسالار)» به شماره ۲۷۰۷ کتابت سال ۱۲۵۸ ه-.ق. موجود است.

۲ نسخه ی خطی را نیز مرحوم «آقابزرگ» مشاهده نموده است. یکی از آنها در «کتابخانه ی خصوصی محمدعلی قمی» در «کربلا» و نسخه ی دوم در «کتابخانه ی حسینیه شوشتری» در «نجف اشرف» که کتابت سال ۱۲۵۳ه-.ق. را دارد، موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

ایضاح کلمات قرآنیه (سلک البیان فی کشف مشکلات القرآن) (رساله در کلمات مشکله قرآن) (رساله اصلاح کلمات متشابهه قرآنیه) (اصطلاح کلمات قرآنیه) (حل مشاکل قرآن) (حل المشاکل)

این رساله با عناوین متفاوتی شناخته شده است. ظاهراً همه ی آنها یک رساله و در یک موضوع هستند؛ زیرا آغاز و انجام همه ی آنها یکی است.

در هر حال «ایضاح کلمات قرآنیه» اثری است در رفع اشتباهاتی که در آیات قرآن و کلمات آن روی داده است.

به عبارت دیگر، وی کلماتی را که ممکن است اشتباه

قرائت شود، از نظر جنبه ی ادبی، نحو، صرف و شیوه ی قرائت، توضیح داده و مشکلات را بر طرف کرده است.

شیخ محمدجعفر این رساله را به ترتیب آیات قرآنی تنظیم کرده است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آستانه مقدسه حضرت فاطمه ی معصومه (س)» به شماره ۳/۳۹۷ در ۱۴ برگ، کتابت سال ۱۳۰۱ه-.ق. با عنوان «اصلاح کلمات قرآنیه» موجود است.

۳ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آیت الله العظمی مرعشی نجفی (ره)» به شماره ۴۱۸۳ در مجموعه ۸۸ برگ، کتابت سال ۱۳۴۲-۱۳۴۷ه-.ق.، با عنوان «ایضاح کلمات قرآنیه»، شماره ۳۶۳۵ در یک مجموعه ۱۱۶ برگی، کتابت سال ۱۲۶۷ه-.ق.، با عنوان «حل المشاکل» و شماره ۲/۱۱۸۶۱ در ۱۲ برگ، کتابت سال ۱۲۸۸ه-.ق. با عنوان «کلمات المشکله» موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی ملی ملک تهران» به شماره ۲/۶۴۲۷ در ۵۰ برگ، کتابت سال ۱۲۹۳ه-.ق. با عنوان «اصطلاحات و کلمات قرآنیه» موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه مدرسه ی نمازی خوی» به شماره ۳/۶۰۸ با عنوان «ایضاح کلمات القرآنیه» موجود است.

۲ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مجلس شورای اسلامی» به شماره ۱/۵۵۷۲ در یک مجموعه ۲۳۶ صفحه، کتابت سال ۱۳۱۹-۱۳۲۰ه-.ق. با عنوان «ایضاح کلمات قرآنیه» و شماره ۲/۱۲۰۷۷ در یک مجموعه ۱۴۵ برگ، کتابت سال ۱۲۸۸ه-.ق. با عنوان «سلك البیان فی کشف مشکلات القرآن» موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی ملی جمهوری اسلامی ایران» به شماره ۲۴۵۶/ع در یک مجموعه ۱۵۹ برگی، کتابت سال ۱۲۶۳ه-.ق. با عنوان «حل مشاکل القرآن» موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مرکزی دانشگاه تهران» به شماره ۱/۲۵۲۰ در یک مجموعه ۱۱۰ برگی با عنوان «رساله اصلاح کلمات متشابهه قرآنیه» موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه مدرسه ی رضویه ی قم» به شماره ۲/۷۵ در مجموعه ۱۲۳ برگ، کتابت سال ۱۳۱۴ه-.ق. با عنوان «رساله در اصلاح کلمات قرآنیه» موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی دانشکدهی الاهیات و معارف اسلامی مشهد» به شماره ۲/۶۴۵ در مجموعه ۹۳ برگ، کتابت سال ۱۲۶۳ه-.ق. با عنوان «رساله در ایضاح کلمات القرآنیه» موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی وزیری یزد» به شماره ۱۳/۱۱۰ در یک مجموعه ۱۹۸ برگ، کتابت سال ۱۳۲۷-۱۳۳۱ه-.ق. با

عنوان «رساله در بیان کلمات مشکله قرآن» موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مسجد اعظم» «قم» به شماره ۲/۲۷۳۷ در ۹ برگ، کتابت سده ۱۳ه‍-.ق. با عنوان «رساله در کلمات مشکله قرآن» موجود است.

نسخه های چاپی:

این اثر در سال ۱۳۰۹ چاپ شده است. هم چنین در گنجینه بهارستان «مجموعه ۱۷ رساله در علوم قرآنی و روایی» جلد نخست، سال ۱۳۸۰ منتشر گردیده است.

۲۸. ایقاظ النائمین

دو رساله با عنوان «ایقاظ النائمین» به مرحوم شیخ محمدجعفر شریعتمدار استرآبادی نسبت داده اند. یکی از آنها

در تعبیر خواب و دیگری در موضوع اخلاق و اندرز است.

اینک مورد نخست که در خواب گزاری است، به درخواست شخصی به نام «میرزا یوسف» در یک مقدمه و دوازده باب و یک خاتمه معرفی می شود.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آیت الله العظمی مرعشی نجفی (ره)» به شماره ۳۰۶۹ در ۱۰ برگ، کتابت سال ۱۲۵۷ موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۲۹. ایقاظ النائمین

همان طور که پیش تر گفته شد، ظاهراً دو رساله با این عنوان به شریعتمدار استرآبادی منسوب است. هر دو رساله به زبان فارسی است.

رساله ی دوم در موضوعات متفرقه از جمله در حکایات و پند و اندرز و مسائل اخلاقی است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آیت الله العظمی مرعشی نجفی (ره)» به شماره ۸۴۰۶ در یک مجموعه ۱۶۳ برگی، کتابت سال ۱۲۶۴ه-.ق. موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۳۰. البراهین القاطعه (شرح التجرید)

استرآبادی شرحی بر کتاب «تجرید العقائد الساطعه» نگاشته است که با عنوان فوق شناخته می شود.

نسخه های خطی:

۷ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آیت الله العظمی مرعشی نجفی (ره)» به شماره ۳۰۷۰ در ۱۳۷ برگ، شماره ۳۰۷۵ در ۹۵ برگ، شماره ۳۰۷۶ در ۶۴ برگ، شماره ۳۸۸۶ در ۱۶۱ برگ، کتابت سال ۱۲۴۸ه-.ق.، شماره ۳۸۹۰ در ۱۳۳ برگ، شماره ۳۸۹۳ در ۴۹ برگ، کتابت سال ۱۲۵۶ه-.ق. و شماره ۴۰۲۴ در ۳۳۸ برگ، کتابت سال ۱۲۵۶ه-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مدرسه ی عالی شهید مطهری (سپهسالار)» به شماره ۱۳۵۲ در ۲۸۵ برگ، کتابت سال ۱۲۵۸ه-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مجلس شورای اسلامی» به شماره ۴۴۸۰ در ۱۱۸ برگ، کتابت سال ۱۲۵۲ه-.ق. موجود است.

۲ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آستان قدس رضوی (ع)» به شماره ۷۲۶۷ و شماره ۸۹۸۹ موجود است.

۱ نسخ خطی در «کتابخانه ی مدرسه ی نواب مشهد» به شماره ۷۴۶۷ موجود است.

در «کتابخانه ی آقا محمود شریعتمدار» در «سبزوار» نیز نسخه ای از آن موجود است.

نسخه های چاپی:

کتاب «براهین» به سال ۱۳۸۲ در «قم» و توسط بوستان کتاب چاپ و منتشر گردیده است.

۳۱. برهان الارشاد

«برهان الارشاد» نیز یک اثر کلامی است که شیخ محمدجعفر استرآبادی آن را به زبان عربی نگاشته است.

نسخه های خطی:

به گزارش «آقابزرگ» ۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی راجه سید محمدمهدی بن راجه ابوجعفر» در ضلع «فیض آباد» موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۳۲. بندی در علم حصولی و حضوری

براساس گزارش فهرست نسخه های خطی کتابخانه ی مجلس، اثری با عنوان فوق به نام محمدجعفر استرآبادی ثبت شده است.

در این اثر از مباحث مختلف مطالبی دیده می شود.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مجلس شورای اسلامی» به شماره ۷/۱۱۸ در یک مجموعه ۲۱۶ برگی، کتابت سده ۱۳ه-.ق. موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۳۳. بنیان مرصوص فی بیان مقدمات الشروع بالخصوص

این اثر نیز از آثار قابل توجه شریعتمدار استرآبادی است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آیت الله العظمی مرعشی نجفی (ره)» به شماره ۴۰۲۳ در مجموعه ۲۴۰ برگ، کتابت سال ۱۲۵۵ه-.ق. موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۳۴. تجوید قرآن کریم

اثر مختصری است در بیان احکام تجوید و قرائت قرآن در چند فصل. مولف در آغاز بعضی فصول، نخست مطالبی را به نظم

بیان کرده و سپس آنها را به نثر تشریح کرده است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آیت الله العظمی مرعشی نجفی (ره)» به شماره ۳۸۴۹ در ۵ برگ، از یک مجموعه ۱۷۳ برگی موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۳۵. تحفه العراق فی علم الاخلاق

این اثر نیز در علم اخلاق و بیان صفات حمیده و رذیله با عناوین «تحفه، تحفه» تنظیم شده است.

نسخه های خطی:

۲ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آیت الله العظمی مرعشی نجفی (ره)» به شماره ۳۰۶۲ در ۸۲ برگ، کتابت سال ۱۲۴۳ه-.ق. و شماره ۳۸۵۵ در یک مجموعه ۲۱۳ برگی، کتابت سال ۱۲۵۷ه-.ق. موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۳۶. تسهیل الصعاب من امور الطلاب

همان طور که از نام این اثر مشخص می گردد، شیخ محمدجعفر سعی کرده است، کار مراجعه ی طلاب را آسان سازد. لذا فهرست مختصری از مسائل و کتاب های فقهی و روائی خود را استخراج و مرتب ساخته است.

این فهرست به زبان عربی است.

نسخه های خطی:

۲ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آیت الله العظمی مرعشی نجفی (ره)» به شماره ۳۱۵۲ در ۴۲ برگ و شماره ۴۰۲۳ در یک مجموعه ۲۴۰ برگی، کتابت سال ۱۲۵۵ه-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه مدرسه ی مروی تهران» به شماره ۳/۶۸۲ موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

ص:۶۹۰

۳۷. تعبیر الرؤیا

جزوه ی مختصری است به زبان عربی در خواب گزاری و تعبیر رؤیا که مولف آن را برای استفاده ی عموم مردم نگاشته است.

شریعتمدار، اثر خود را، نخست به ترتیب اسامی اعضای بدن انسان قرار داده و سپس به ترتیب چیزهای طبیعی و حیوانات و غیره مرتب کرده است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آیت الله العظمی مرعشی نجفی (ره)» به شماره ۳۰۶۷ در ۷۱ برگ، به خط مولف، موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۳۸. تفسیر سوره الفاتحه

استرآبادی سوره ی فاتحه را به زبان عربی تفسیر کرده است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مدرسه ی عالی شهید مطهری (سپهسالار)» به شماره ۱۹۹۶ کتابت سال ۱۲۳۱ ه-.ق. موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۳۹. تفسیر القرآن

بنا به گزارش «آقابزرگ» در «الذریعه»، که جلد نخست آن را در «نجف اشرف» دیده است، گویا غیر از تفسیر «مظاهر الاسرار» است.

نسخه های خطی:

براساس گزارش «آقابزرگ»، ۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی سید محمدکاظم یزدی» در «نجف اشرف» موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۴۰. تفسیر مظاهر الاسرار فی وجوه اعجاز کلام الجبار

«مظاهر الاسرار» تفسیری است ممزوج با آیات قرآن، با استفاده از احادیث «شیعه» و آرای مفسران بزرگ که با یک مقدمه در بیان امور کلی تفسیر همراه است.

مولف در تفسیر خود به شأن نزول آیات، قرائات آن ها، فصاحت و بلاغت، معانی ظاهری و باطنی آیات و معانی محتمل آنها توجه بیشتری کرده است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آیت الله العظمی مرعشی نجفی (ره)» به شماره ۳۰۸۷ در ۱۶۹ برگ، کتابت سال ۱۲۵۸ه-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مدرسه ی عالی شهید مطهری (سپهسالار)» به شماره ۱۹۹۶ در ۷۸ صفحه، کتابت سال ۱۳۲۱ه-.ق. موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۴۱. تنبیه الغافلین

«تنبیه الغافلین» اثری منظوم است. این اثر مثنوی در هفتاد و یک بیت و موضوع آن پند و اندرز است. آغاز آن چنین است:

حمد بیرون از حساب و از شمار

از برای فاعل لیل و نهار

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آیت الله العظمی مرعشی

نجفی (ره)» به شماره ۳۸۵۱ در ۱ برگ و در مجموعه ای که کتابت آن سال ۱۲۲۱ه-.ق. است، موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۴۲. جامع الرسائل

ذیل مدخل «مغانم السائل فی جمع الرسائل» شناسانده خواهد شد.

۴۳. جامع الفنون

این اثر به زبان عربی و جامع تعدادی از علوم و فنونی است که شناختن و فراگرفتن آنها برای فهم دین لازم و ضروری است.

مولف در دوازده فصل دانش هایی مانند: نحو، صرف، معانی، بیان، لغت، منطق، علم کلام، اصول فقه، علم اخلاق، قرائت، رجال، درایه و فقه را بیان کرده است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آیت الله العظمی مرعشی نجفی (ره)» به شماره ۳۰۶۵ در ۱۴۱ برگ، به خط مولف، موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۴۴. الجامع المحمدی (جامع کبیر محمدی)

این اثر با عنوان «نجم الهدایه الثانیه» ذکر خواهد شد. لیکن نویسنده ی کتاب «شرح احوال علمای خاندان شریعتمدار» کتاب «الجامع الکبیر المحمدی» را با کتاب «نجم الهدایهالثانیه» یکی دانسته و کتاب «الجامع المحمدی» را مستقل معرفی کرده است.

ظاهراً این اثر در هشت باب ترتیب یافته است. باب اول: در اصول دین، دوم: در عبادات، سوم: تجارات، چهارم: رضاع، پنجم: میراث، ششم: هبه، هفتم: قرض و هشتم: نذر است. خاتمه ی آن نیز درباره ی تجوید است.

۴۵. جواب اعتراضات

نام دیگر کتاب «حیات الارواح» استرآبادی است که در جای خود خواهد آمد.

۴۶. حاشیه بر تجرید الکلام

شیخ محمدجعفر شریعتمدار استرآبادی، شرحی بر کتاب «تجرید الکلام» با عنوان «البراهین القاطعه» نگاشته است. این حاشیه در واقع، حاشیه بر همان کتاب «البراهین القاطعه» است.

نسخه های خطی:

به گفته ی «آقابزرگ»، قطعه ای از آن در کتابخانه ی اهدایی مرحوم «مشکاه» در دانشگاه موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۴۷. حاشیه بر تفسیر بیضاوی

«آقابزرگ» به نقل از کتاب «مظاهر الآثار» این حاشیه را در زمره ی آثار شیخ محمدجعفر شریعتمدار استرآبادی بر شمرده است.

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی به دست نیامد.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۴۸. حاشیه بر شرح الملخص

«الملخص فی الهیئه» از آثار «ابوعلی شرف الدین محمود بن محمد چغمینی خوارزمی» متوفای ۶۱۸ه-.ق. است.

«الملخص» را تعدادی از دانشمندان شرح کرده اند. یکی از این شروح شرح «صلاح الدین موسی پاشا بن محمد بورسوی»

مشهور به «قاضی زاده رومی» از دانشمندان سده ی نهم است.

شیخ محمدجعفر شریعتمدار استرآبادی بر این شرح حاشیه نگاشته است. فرزندش «شیخ محمدحسن» در کتابش «مظاهر الآثار» از این حاشیه سخن گفته است.

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی به دست نیامد.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۴۹. حاشیه بر مطول

«آقابزرگ» به نقل از فرزند شیخ محمدجعفر استرآبادی، در کتابش «مظاهر الآثار»، این حاشیه را به او نسبت داده است.

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی به دست نیامد.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۵۰. حاشیه جامع المقاصد

«جامع المقاصد» نوشته ی «محقق کرکی» شرح بر کتاب «قواعد الاحکام» «علامه حلی» است. شیخ محمدجعفر شریعتمدار حواشی و تعلیقاتی بر «جامع المقاصد» نگاشته است.

مرحوم «آقابزرگ» به نقل از فرزند مولف، شیخ علی شریعتمدار در کتابش «مظاهر الآثار»، این حاشیه را به شیخ محمدجعفر نسبت داده است.

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی به دست نیامد.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۵۱. حاشیه الروضه البهیه

این حاشیه ی مختصر، به زبان عربی و با عناوین «قوله قوله» و بر اساس گفته های استادش «سید علی طباطبایی» نگارش یافته است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آیت الله العظمی مرعشی نجفی (ره)» به شماره ۳۸۵۰ در ۴۹ برگ و به خط مولف موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۵۲. حاشیه ریاض المسائل

شیخ محمدجعفر شریعتمدار، بر کتاب «ریاض المسائل» استادش «سید علی طباطبایی» حاشیه نگاشته و آن را با عناوین «قوله قوله» تدوین کرده است.

این حاشیه، استدلالی و مختصر است.

نسخه های خطی:

۲ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آیت الله العظمی مرعشی نجفی (ره)» به شماره ۳۰۸۲ در ۱۶۲ برگ و شماره ۳۸۸۹ در ۷۳ برگ موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۵۳. حاشیه مدارک الاحکام

شیخ محمدجعفر شریعتمدار، بر کتاب «مدارک الاحکام» «سید محمد بن علی موسوی عاملی» متوفای ۱۰۰۹ه-.ق. حاشیه نگاشته است.

این حاشـیه، اسـتدلالی و با اسـتفاده از دروس اسـتادش «سید علی صاحب ریاض» و نظر دانشمندان معاصر و تحلیل های مولف تنظیم شده است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آیت الله العظمی مرعشی

نجفی (ره)» به شماره ۳۸۵۴ در ۵۱ برگ و به خط مولف موجود است.

نسخه ی حاضر شامل کتاب طهارت است. شاید همین مقدار را نوشته و بقیه ناتمام مانده است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۵۴. حجیه الظن (حجیه المظنه)

این اثر در بیان حجیت مظنه است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مدرسه ی عالی شهید مطهری (سپهسالار)» به شماره ۶۲۵۲ کتابت سده ۱۳ه-.ق. موجود است.

«آقابزرگ» از وجود یک نسخه ی خطی در «کتابخانه ی میرزا محمدحسین شهرستانی» در «کربلا» گزارش داده است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۵۵. حدود و قصاص و دیات

یک اثر در زمره ی آثار شریعتمدار استرآبادی با عنوان فوق موجود است که به نام فتحعلی شاه در سه باب ترتیب یافته است.

باب اول در حدود است و این باب ۱۴ فصل دارد. باب دوم در قصاص است و این باب در ۷ فصل است. باب سوم در دیات است و این باب در ۱۴ فصل است.

شریعتمدار استرابادی کتاب دیگری با عنوان «دیات» دارد که نمی دانیم با این کتابی که معرفی کردیم یکی است یا خیر؟

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مجلس شورای اسلامی» به شماره ۶۱۸ در ۱۱۸ برگ، کتابت سال ۱۲۳۷ه-.ق. موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۵۶. الحکایات

مجموعه حکایت هایی است که برای پند و اندرز و درس اخلاق از منابع مختلف جمع آوری کرده است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آیت الله العظمی مرعشی نجفی (ره)» به شماره ۸۴۰۶ در ۷ برگ، از یک مجموعه ۱۶۳ برگی، کتابت سال ۱۲۶۴ه-.ق. موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۵۷. حکم المرآه المفقود عنها زوجها

شیخ محمدجعفر به سال ۱۲۳۸ه-.ق. این رساله ی عربی را نگاشته و در آن پیرامون زنی که شوهرش گم شده و مدت زیادی است که از او هیچ خبر و اثری نیست، بحث می کند. در این مسئله مرگ یا زنده بودن زوج گمشده، مشخص نیست، چنین زنی از نظر ازدواج و نفقه چه حکمی دارد؟ اگر زن ادعا کند که شوهرش زنده است چه حکمی دارد و اگر ادعا کند مرده است چه حکمی دارد؟

نسخه های خطی:

۲ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آیت الله العظمی مرعشی نجفی (ره)» به شماره ۳۸۵۱ در یک مجموعه ۵۴ برگی، کتابت سال ۱۲۲۱ه-.ق. و شماره ۳۸۸۹ در یک مجموعه ۷۳ برگی، کتابت سال ۱۲۳۸ه-.ق. موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

ص:۶۹۴

۵۸. حواش علی شرح جامی

ظاهراً یکی دیگر از آثار شریعتمدار استرآبادی، حاشیه بر شرح «جامی» است. لیکن از مشخصات آن هیچ اطلاعی به دست نیامد.

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی به دست نیامد.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۵۹. حیاه الارواح (حیاه الارواح فی المبدأ و المعاد) (جواب اعتراضات)

این اثر نسبتاً متوسط، در بیان اصول پنج گانه ی «شیعه» و به زبان عربی است. وی در این کتاب بیشتر به ادعاهای «شیخ احمد احسایی» پاسخ می دهد و موضوع معاد را به تفصیل بیان می کند.

استرآبادی به سال ۱۲۴۰ه-.ق. این کتاب را پایان برده است.

مرحوم «شیخ محمدباقر بن محمدجعفر بهاری همدانی» متوفای ۱۳۳۳ه-.ق. بر این اثر استرآبادی، حاشیه نگاشته است.

نسخه های خطی:

۳ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آستان قدس رضوی (ع)» به شماره ۳/۲۶۶۷ در یک مجموعه ۱۳۴ برگ، کتابت سده ۱۳ه-.ق، شماره ۳/۵۹۷ و شماره ۱/۱۰۲۵ از مجموعه اهدایی رهبر معظم انقلاب موجود است.

۴ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آیت الله العظمی مرعشی نجفی (ره)» به شماره ۷۲۶ در یک مجموعه ۲۶۰ برگی، شماره ۵۲۴۶ در ۴۴ برگ، کتابت سال ۱۲۵۱ه-.ق.، شماره ۱/۱۲۳۳۸ در ۴۳ برگ و شماره ۵/۱۱۹۹۹ در ۴۰ برگ موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آیت الله العظمی گلپایگانی (ره)» به شماره ۱۸۱۸ در ۴۸ برگ، کتابت سال ۱۲۴۶ه-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه مدرسه ی مروی تهران» به شماره ۷/۶۹۲ موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه مدرسه ی نواب مشهد» به شماره ۲/۱۶۱ کتابت سده ۱۴ه-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مرکزی دانشگاه تهران» به شماره ۱/۲۵۳۲ در ۱۱۶ موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مسجد اعظم» «قم» ۱/۳۰۱۴ موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی کالج وادهان آکسفورد» موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۶۰. خزائن العلوم (مختصر موائد العلوم) (فهرست موائد العلوم) (خلاصه موائد العلوم)

شیخ محمدجعفر شریعتمدار استرآبادی، کتابی با عنوان «موائد العلوم فی بیان القواعد و الفوائد» دارد که به بیان اصول و قواعد فقه پرداخته و شیوه ی استنباط احکام شرعی را به تفصیل مورد بحث قرار داده است. سپس همان کتاب را خلاصه کرده و در اختیار دانشجویان فقه و اصول قرار داده است.

این خلاصه در یک مقدمه و سه فن و یک خاتمه تنظیم شده است. از آنجا که مولف در این اثر نظریات شخصی خود را نیز بیان می کند، برخی آن را کتاب مستقلی دانسته اند.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آستان قدس رضوی (ع)» به

شماره ۶۴۸۹ در ۳۷۱ برگ، کتابت سال ۱۲۴۳ه-.ق. با عنوان «مختصر موائد العوائد فی بیان القواعد و الفوائد» موجود است.

۵ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آیت الله العظمی مرعشی نجفی (ره)» به شماره ۱۵۳۱ در ۴۶ برگ، کتابت سال ۱۲۶۶ه-.ق.، شماره ۳۰۶۶ در مجموعه ۱۷۶ برگ، کتابت سال ۱۲۵۶ه-.ق.، شماره ۳۸۵۶ در مجموعه ۱۵۴ برگ، شماره ۹۵۱۲ در ۱۵۳ برگ، با عنوان «مختصر موائد» و شماره ۴۰۲۳ در مجموعه ۲۴۰ برگ، کتابت سال ۱۲۵۵ه-.ق. موجود است. برخی از این نسخه ها به خط خود مولف است.

۳ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مجلس شورای اسلامی» به شماره ۶/۶۰۴۹ در یک مجموعه ۴۰۰ صفحه، کتابت سال ۱۲۳۴ه-.ق.، شماره ۴/۱۷۴ در ۹۸ برگ، کتابت سده ۱۳ه-.ق. و شماره ۴۴۸۰ در ۱۱۸ برگ، کتابت سده ۱۳ه-.ق.، با عنوان «مختصر موائد العوائد فی بیان القواعد و الفوائد» موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مسجد جامع گوهرشاد» به شماره ۳/۶۲۷ کتابت سال ۱۲۶۸ه-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه مدرسه ی نمازی خوی» به شماره ۲/۶۸ کتابت سال ۱۲۴۳ه-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مرکزی دانشگاه تهران» به شماره ۲/۲۲۶۳ در ۴۰۱ برگ موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مدرسه ی خیرات خان مشهد» به شماره ۲/۳۸ در ۵۲ برگ، با عنوان «فهرست موائد العوائد فی بیان القواعد و الفوائد» موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مدرسه ی آخوند همدان» به شماره ۵/۴۵۹۵ موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه مدرسه ی مروی تهران» به شماره ۳/۹۳۵ کتابت سال ۱۲۵۱ه-.ق. موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۶۱. الخطب

در این اثر، تعداد بیست خطبه از خطبه های شیخ محمدجعفر شریعتمدار مانند خطبه ی نکاح، خطبه ی سخنرانی و منبر، و مانند اینها جمع آوری شده است.

بنا به نظر نویسنده ی «شرح احوال علمای خاندان شریعتمدار»، نام دیگر این اثر، «شفاء الصدور» است. لیکن خود وی ذیل مدخل «شفاء الصدور» آن را کتاب دیگری در فضایل امیرالمومنین (ع) معرفی کرده است.

نسخه های خطی:

۳ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آیت الله العظمی مرعشی نجفی (ره)» به شماره ۳۸۴۸ در یک مجموعه ۱۵۵ برگی، شماره ۳۸۴۹ در یک مجموعه ۱۷۳ برگی و شماره ۸۴۰۶ در یک مجموعه ۱۶۳ برگی، کتابت سال ۱۲۶۴ه-.ق. موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۶۲. خلاصه موائد العلوم

پیش تر ذیل «خزائن العلوم» شناساندیم.

۶۳. دستور العمل

«دستور العمل» کتابی است مانند رساله های عملیه ی امروزی که محمدجعفر شریعتمدار آن را به زبان فارسی ساده نگاشته است.

او در مقدمه ی این رساله، مطالبی را درباره ی اصول دین برای یک مسلمان بیان کرده و سپس تحت عناوین «حدیقه» احکام طهارت، نماز، روزه، زکات، خمس و حج را توضیح داده است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آیت الله العظمی مرعشی نجفی (ره)» به شماره ۳۰۶۱ در ۲۲ برگ، موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی ملی جمهوری اسلامی ایران» به شماره ۸۲۵/ف در ۴۸ برگ، کتابت سده ۱۳ ه-.ق. موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۶۴. دلائل المرام فی تفسیر آیات الاحکام

بنابر آنچه «آقابزرگ» از کتاب «مبدأالآمال» «شیخ علی بن جعفر شریعتمدار» نقل می کند، شیخ محمدجعفر استرآبادی، یک تفسیر ناتمام با عنوان فوق دارد.

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی به دست نیامد.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۶۵. دیات

پیش تر گفتیم که شریعتمدار استرآبادی کتابی با عنوان «حدود و قصاص و دیات» دارد اما نمی دانیم که با کتاب دیگرش به نام «دیات» یکی است یا خیر؟ از این رو آنها را جداگانه شناساندیم.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی دانشکدهی الاهیات و معارف اسلامی دانشگاه تهران» به شماره ۶/۶۲ در ۱۷۸ برگ موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۶۶. الرجال

شیخ محمدجعفر شریعتمدار استرآبادی آثاری در علم رجال و درایه و حدیث دارد. لیکن از آنجا که این اثر نیز با عنوان «الرجال» در زمره ی آثار وی شمرده شده است، در اینجا معرفی می گردد.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مرکزی دانشگاه تهران» به شماره ۴/۲۲۶۳ در مجموعه ۴۰۱ برگ موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی وزیری یزد» به شماره ۵/۳۱۷۵ در یک مجموعه ۲۱۵ برگی، با عنوان «رساله رجالیه» موجود است. این احتمال وجود دارد که همان کتاب «الرجال» وی باشد.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۶۷. الرد علی الصوفیه

این رساله بسیار مختصر و در رد بدعت ها و عقاید اهل تصوف است. مولف آن را در یک مقدمه و سه باب و یک خاتمه در سال ۱۲۳۸ه‍.ق. و به زبان عربی تدوین کرده است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آیت الله العظمی مرعشی نجفی (ره)» به شماره ۳۸۵۱ در ۵ برگ از یک مجموعه ۵۴ برگی، کتابت سال ۱۲۳۸ه‍.ق. و به خط مولف موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۶۸. رساله احتیاطیه

رساله در زمینه ی مسائل احتیاطی، از آثار مهمی است که برخی از علمای بزرگ در این خصوص کتاب مستقلی

نگاشته اند. از آن جمله «شیخ علی بن ملا محمدجعفر استرآبادی» نیز یک اثر در این موضوع دارد. از آنجا که در «کتابخانه ی وزیری یزد» نیز اثری به نام شیخ محمدجعفر استرآبادی ثبت شده است، ما نیز آن را معرفی کردیم. لیکن برای انتساب یقینی آن باید نسخه ی اصلی دیده شود.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی وزیری یزد» به شماره ۲/۳۱۷۵ در یک مجموعه ۲۱۵ برگی موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۶۹. رساله الاستنباط

این رساله به زبان عربی و با عنوان فوق، در زمینه ی بیان اصول استنباط احکام شرعی، از آثار شیخ محمدجعفر بشمار رفته است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مرکزی دانشگاه تهران» به شماره ۳/۲۲۶۳ در یک مجموعه ۴۰۱ برگی موجود است.

رساله ی دیگری در «کتابخانه ی مجلس شورای اسلامی» به شماره ۲/۱۳۸۳۳ با عنوان «رساله فی بیان کیفیه الاستدلال و استنباط الاحکام» وجود دارد که شاید با رساله ی فوق متحد است.

این رساله در ۱۹۲ برگ و کتابت سال ۱۲۵۶ه-.ق. است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۷۰. رساله فی آداب المتعلمین

اثر مختصر و بسیار ساده ای است در آموزش اخلاق و معارف برای جوانان و نوآموزان.

نسخه های خطی:

به گزارش «آقابزرگ»، ۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی شیخ مهدی شرف الدین»، کتابت سال ۱۲۴۴ه-.ق. موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۷۱. رساله فی زیاره عاشوراء

«آقابزرگ» این رساله را در «الذریعه» از آثار شیخ محمدجعفر شریعتمدار استرآبادی بر شمرده است.

نسخه های خطی:

بر اساس گزارش «آقابزرگ»، ۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی شیخ مهدی شرف الدین» در «شوشتر»، کتابت سال ۱۲۳۵ه-.ق. موجود است.

هم چنین وی احتمال داده است، نسخه ای که در «کتابخانه ی مدرسه ی عالی شهید مطهری (سپهسالار)» به شماره ۲۵۲۷ وجود دارد، همان نسخه ی «شوشتر» است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۷۲. رساله فی صیغه عقد النکاح

سه اثر به شیخ محمدجعفر شریعتمدار در موضوع صیغ عقود نسبت داده اند. یکی از آنها با عنوان فوق است. دو اثر دیگر را در جای خود معرفی خواهیم کرد.

این رساله ظاهراً فقط در بیان صیغه ی عقد نکاح است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی دانشکدهی الاهیات و معارف اسلامی تهران» به شماره ۵/۶۲ در مجموعه ۱۷۸ برگ موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۷۳. رساله فی الطهاره و الصلاه

دو فرزند مولف، در کتاب های خودشان، «مبدأ الآمال» و «مظاهر الآثار» دو رساله ی فارسی در موضوع طهارت و صلات را به پدرشان نسبت داده اند. یکی از این دو رساله مبسوط و دیگری مختصر است.

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی به دست نیامد.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۷۴. رساله فی القبله

ذیل مدخل «معرفه الوقت و القبله» معرفی خواهد شد.

۷۵. رساله اصلاح کلمات متشابهه قرآنیه

ذیل «ایضاح کلمات القرآنیه» معرفی شد.

۷۶. رساله ای در بیان امور مربوط به مقدمات و واجبات نماز و روزه

شیخ محمدجعفر شریعتمدار استرآبادی، دو رساله در واجبات نماز دارد که عنوان آنها متفاوت است. از آنجا که یکی بودن آن دو را نمی دانیم، هر دو را در ذیل همین عنوان معرفی می کنیم.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی ملی جمهوری اسلامی ایران» به شماره ۷۰۳/ف در ۷۷ برگ، کتابت سال ۱۲۵۶ه-.ق. با عنوان فوق موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه مدرسه ی فیضیه ی» «قم» به شماره ۷/۲۰۶۰ در ۱۰ برگ، با عنوان «رساله در رموز مربوط به واجبات» موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۷۷. رساله فی زمان نوافل الظهرین

همان طور که از نام این رساله مشخص است، شریعتمدار استرآبادی، نوافل نماز ظهر و عصر را بیان کرده است.

فرزندش در کتاب «مبدأ الآمال» این کتاب را در زمره ی آثار پدرش یاد کرده است.

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی به دست نیامد.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۷۸. رساله فی النجوم

«آقابزرگ» به نقل از فرزند مولف، از وجود این رساله، برای شیخ مجمدجعفر شریعتمدار، خبر داده است.

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی به دست نیامد.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۷۹. رساله فی الهیئه و فیه تشخیص القبله

بنا بر گزارش فرزند مولف در «مبدأ الآمال»، شیخ محمدجعفر، اثری با عنوان فوق دارد. لیکن این احتمال وجود دارد که همان «معرفه الوقت و القبله» باشد.

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی به دست نیامد.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۸۰. زینه الصلاه فی النوافل و التعقیبات

اثر دیگری از شیخ محمدجعفر استرآبادی در بیان نوافل و

تعقیبات نمازهای پنج گانه است. این اثر بسیار مختصر از اثر دیگر وی در این موضوع با عنوان «انیس الزاهدین» است.

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی به دست نیامد.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۸۱. سد رمق

جزوه ی بسیار مختصر به زبان فارسی در بیان مسائل اعتقادی «شیعه» است. مولف این اثر را پس از نگارش «منهاج الایمان» که به زبان عربی و برای عموم مردم بوده، نوشته است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آیت الله العظمی مرعشی نجفی (ره)» به شماره ۳۰۸۰ در ۳ برگ موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۸۲. سفینه النجاه و مدینه الحیاه

اثری است در معرفی و شرح بیماری وبا و طاعون که شیخ محمدجعفر استرآبادی، آن را برای شناخت و آموزش تدوین کرده است.

وی در این اثر دعاهای وارده در زمینه ی این بیماری ها را ذکر کرده و راه های فرار از بیماری وبا و طاعون را بیان کرده است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آیت الله العظمی مرعشی نجفی (ره)» به شماره ۲۴۳۷ در ۲ برگ، کتابت سال ۱۲۶۷ه-.ق. موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۸۳. سلک البیان فی کشف مشکلات القرآن

ذیل عنوان «ایضاح کلمات القرآن» شناسانده شد.

۸۴. السیر و السلوک فی القرآن الکریم

«السیر و السلوک فی القرآن الکریم» عنوانی است که ظاهراً فهرست نویس، با استفاده از محتوای کتاب به آن داده است؛ زیرا آغاز تنها نسخه ی موجود، افتاده است.

در این نسخه مباحث سیر و سلوک، موجبات، موانع و آداب آن با استفاده از آیات قرآن کریم مورد بحث واقع شده است.

این اثر در شش باب و هر باب در شش فصل تنظیم شده و سال اتمام آن ۱۲۲۱ه-.ق. است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آیت الله العظمی مرعشی نجفی (ره)» به شماره ۳۰۶۷ در یک مجموعه ۷۱ برگی موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۸۵. شاخ نبات

ظاهراً کتاب شاخ نبات ترجمه کتاب «اصل الاصول» شیخ محمدجعفر استرآبادی است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آیت الله العظمی گلپایگانی (ره)» به شماره ۱/۱۲۳۳ کتابت سده ۱۳ه-.ق. موجود است.

۲ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مجلس شورای اسلامی» به شماره ۵/۵۴۱۷ در یک مجموعه ۱۱۱ برگی، کتابت سال ۱۲۳۰ه-.ق. و شماره ۶/۳۲۵۴ در یک مجموعه ۱۵۱ برگی، کتابت سال ۱۲۴۵ه-.ق. موجود است.

۲ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی ملی جمهوری اسلامی ایران» به شماره ۲۵۵۰/ف در یک مجموعه ۲۷۴ برگی، کتابت سال ۱۲۴۸ه-.ق. و شماره ۲۵۵۱/ع در یک مجموعه ۱۲۶ برگی، کتابت سال ۱۲۶۳ه-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه مدرسه ی فیضیه» «قم» به شماره ۵/۲۰۶۰ در ۴ برگ موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مدرسه ی آخوند همدان» به شماره ۵/۷۷۰۲ موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۸۶. شرح اصل الاصول

در کتاب «شرح احوال علمای خاندان شریعتمداری» و ذیل اثار شیخ محمدجعفر شریعتمدار، اثری با عنوان «شرح اصل الاصول» به او نسبت داده شده است.

البته فرزند مولف، «شیخ علی شریعتمدار استرآبادی»، اثری با عنوان «فصل الفصول فی شرح اصل الاصول» دارد که در جای خود شناسانده شده است.

نسخه های خطی:

بر اساس گزارش فوق، ۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آیت الله العظمی مرعشی نجفی (ره)» به شماره ۳۸۵۲ در ۳ برگ، کتابت سال ۱۲۵۳ه-.ق. موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۸۷. شرح الالفیه

انتساب این اثر به شیخ محمدجعفر شریعتمدار استرآبادی، تردیدی است؛ زیرا فهرست نویس نام نویسنده را فقط محمدجعفر استرآبادی نگاشته است. اتمام کتابت یا تالیف این اثر در «استرآباد» اتفاق افتاده است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه دانشگاه تهران» به شماره ۱۲۴۲ در ۱۲۷ برگ موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۸۸. شرح تبصره المتعلمین

«تبصره المتعلمین» از آثار فقهی «علامه حلی» است. شیخ محمدجعفر شریعتمدار استرآبادی آن را شرح کرده است. این شرح، به صورت مزجی و مخلوط با متن است.

کتاب طهارت از این شرح، در شب پنجشنبه سال ۱۲۵۶ه-.ق. پایان یافته است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آیت الله العظمی مرعشی نجفی (ره)» به شماره ۳۰۷۸ در ۱۴۰ برگ موجود است. این نسخه از آغاز کتاب طهارت تا مقداری از کتاب زکات و به خط مولف است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۸۹. شرح التوحید

اثری است به زبان فارسی که شامل مباحث علم کلام، فقه، حدیث، تفسیر، عرفان، فلسفه، ادب و لغت می شود.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مجلس شورای اسلامی» به شماره ۵/۱۱۸ در ۲۱۶ برگ، کتابت سده ۱۳ه-.ق. موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

ص:۷۰۱

۹۰. شرح درج المضامین

همان طور که پیش تر متذکر شدیم، «درج المضامین» اثر «ملا- مختار قاری اصفهانی» و به نظم است. ملا- محمدجعفر استرآبادی آن را از نظم فارسی به زبان عربی شرح کرده است.

نسخه های خطی:

۲ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آیت الله العظمی مرعشی نجفی (ره)» به شماره ۳۰۶۷ در مجموعه ۷۱ برگی و شماره ۳۳۲۴ در ۳۲ برگ، کتابت سال ۱۲۳۰ه-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مجلس شورای اسلامی» به شماره ۴/۵۴۱۷ در مجموعه ۱۱۱ برگ موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۹۱. شرح قواعد الاحکام (شوارع الانام فی شرح قواعد الاحکام)

این شرح به صورت مزجی و همراه با متن «قواعد الاحکام» «علامه حلی» تدوین شده است. شریعتمدار استرآبادی، شرح خود را استدلالی نگاشته است. شرح در برخی مسائل مفصل و در برخی ابواب متوسط است.

کتاب ظاهراً ناتمام است؛ زیرا نسخه های موجود شامل تعدادی از ابواب کتاب است. نه همه ی «قواعد الاحکام».

نسخه های خطی:

۴ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آیت الله العظمی مرعشی نجفی (ره)» به شماره ۳۰۷۳ در ۲۱۴ برگ، شاید جلد اول، شامل کتاب طهارت تا مبحث حیض، به خط مولف، شماره ۳۰۷۴ در ۲۷۰ برگ، شامل کتاب صلات تا دیات، با تصحیح در حواشی، شماره ۳۸۸۵ در ۱۱۳ برگ، کتابت سال ۱۲۴۶ه-.ق.، با حواشی به خط مولف و شماره ۴۰۲۲ در ۳۷۷ برگ موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۹۲. شفاء الصدور

بنـا به گزارش «آقـابزرگ»، این اثر در تفسـیر آیـات مربوط با پنـد و انـدرز است. اما نویسـنده ی «شـرح احوال علمای خانـدان شریعتمدار» نخست آن را نام دیگر کتاب «الخطب» مولف دانسـته است. سـپس ذیل مدخل «شفاالصدور» موضوع آن را فضائل و مناقب حضرت امیرالمومنین (ع) و آیات و روایات مربوط به فضایل معرفی کرده است.

نسخه های خطی:

۳ نسـخه ی خطی در «کتابخـانه ی آیت الله العظمی مرعشـی نجفی (ره)» به شـماره ۳۳۱۷ در ۲۳ برگ، شماره ۳۸۴۸ در یک مجموعه ۱۵۵ برگی و شماره ۳۸۴۹ در یک مجموعه ۱۷۳ برگی، کتابت سال ۱۲۵۰ه-.ق.، به خط مولف، موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه مدرسه ی فیضیه» «قم» به شماره ۱/۲۰۴۰ در ۸ برگ، کتابت سال ۱۲۶۲ه-.ق. موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۹۳. شوارع الانام فی شرح قواعد الاحکام

ذیل «شرح قواعد الاحکام» معرفی شد.

۹۴. صفات الباری تعالی (صفات الهی)

اثر مختصری است در علم کلام و بیان صفات ثبوتی و سلبی واجب الوجود، که به شیوه ی فلاسفه و متکلمان و با

توجه به حکمت مشا و اشراق، به سال ۱۲۵۱ه-.ق. تالیف شده است.

نسخه های خطی:

۳ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آیت الله العظمی مرعشی نجفی (ره)» به شماره ۳۸۴۹ در یک مجموعه ۱۷۳ برگی، شماره ۷۱۰۱ در مجموعه ۱۵۸ برگ، کتابت سال ۱۲۴۵ ه-.ق. و شماره ۹/۱۲۹۶۳ در ۶ برگ، کتابت سال ۱۲۴۵ ه-.ق. موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۹۵. صیغ عقد النکاح و الطلاق (صیغ عقود النکاح و الطلاق)

شریعتمدار استرآبادی در این رساله صیغه ها و الفاظ انشای عقد نکاح و طلاق را بیان و آموزش داده است. سال تالیف این رساله ۱۲۵۸ه-.ق. پایان یافته است.

نسخه های خطی:

۲ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آستان قدس رضوی (ع)» به شماره ۵۷۱۴ در ۱۳ برگ، کتابت سال ۱۲۴۲ ه-.ق. و شماره ۴/۵۹۷ از مجموعه اهدایی مقام معظم رهبری، موجود است.

۲ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آستانه مقدسه حضرت فاطمه معصومه (س)» به شماره ۲/۱۲۲ در ۶ برگ، کتابت سال ۱۲۶۷ه-.ق. و شماره ۱/۱۲۲ در ۷ برگ، کتابت سال ۱۲۶۵ه-.ق. موجود است.

۵ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آیت الله العظمی مرعشی نجفی (ره)» به شماره ۳/۱۱۳۸۸ در ۱۱ برگ، شماره ۳۳۲۸ در یک مجموعه ۱۱۶ برگی، شماره ۱۵۴۱ در یک مجموعه ۳۰۶ برگ، کتابت سال ۱۲۵۸ه-.ق.، شماره ۲/۱۲۰۴۵ در ۸ برگ، کتابت سال ۱۲۶۳ه-.ق. و شماره ۸/۱۰۸۷۰ در یک مجموعه ۱۵۸ برگ، کتابت سال ۱۲۶۴ه-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آیت الله العظمی گلپایگانی (ره)» به شماره ۱/۷۰ موجود است.

۳ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مجلس شورای اسلامی» به شماره ۳/۱۴۸ در یک مجموعه ۱۱۴ برگ، کتابت سال ۱۲۵۴-۱۲۵۸ه-.ق.، شماره ۳/۲۸۰۲ در یک مجموعه ۴۷۲ برگی، شماره ۴/۱۴۴۴۵ در ۳ برگ موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مسجد اعظم» «قم» به شماره ۲/۲۹۴۸ کتابت سال ۱۲۴۸ه-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مسجد جامع گوهرشاد» به شماره ۷/۶۲۷ کتابت سال ۱۲۶۸ه-.ق. موجود است.

۱ نسـخه ی خطی در «کتابخانه ی دانشـکدهی الاهیات و معارف اسـلامی مشـهد» به شماره ۱۱/۱۶۷۴ در ۷ برگ، کتابت سال ۱۲۳۸ه-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مدرسه ی آخوند همدان» به شماره ۴/۷۷۰۲ کتابت سال ۱۲۶۱ه-.ق. موجود است.

۱ نسـخه ی خطی در «کتابخانه ی مدرسه ی عالی شـهید مطهری (سـپهسالار)» به شماره ۲۵۴۲ در ۵۴ برگ، کتابت سده ۱۳ه- .ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی ملی تبریز» به شماره ۱/۱۴۱۶ موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۹۶. صیغ العقود و الایقاعات

عقود و ایقاعات، از نظر شرع مقدس اسلام، با الفاظ و عبارات

خاصی انشا می گردد. شیخ محمدجعفر شریعتمدار، ضمن تعریف فقهی عقد و ایقاع، مختصری از احکام آنها را بیان کرده و الفاظ مناسب هر عقد و ایقاع شرعی را آورده است.

نسخه های خطی:

۴ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آستان قدس رضوی (ع)» به شماره ۷۲۳۴ در ۸ برگ، کتابت سال ۱۲۶۳ه-.ق.، ۵۷۱۴ در ۱۳ برگ، کتابت سال ۱۲۴۲ه-.ق.، شماره ۵/۵۹۷ و شماره ۴/۵۷۰ موجود است. ۲ نسخه ی اخیر از مجموعه اهدایی رهبر معظم انقلاب است.

۲ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آستانه مقدسه حضرت فاطمه معصومه (س)» به شماره ۱/۱۲۲ در ۷ برگ، کتابت سال ۱۲۶۵ه-.ق. و شماره ۲/۲۲۱ در ۶ برگ، کتابت سال ۱۲۶۷ه-.ق. موجود است.

۲ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آیت الله العظمی مرعشی نجفی (ره)» به شماره ۱۵۴۱ در یک مجموعه ۳۰۶ برگی، کتابت سال ۱۲۵۸ه-.ق.، شماره ۹۵۱۲ در یک مجموعه ۱۵۳ برگی، کتابت سال ۱۲۶۲ه-.ق. موجود است.

۵ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مجلس شورای اسلامی» به شماره ۳/۱۱۹ در یک مجموعه ۱۱۰ برگی، کتابت سده ۱۳ه-.ق.، شماره ۴/۱۴۸ در یک مجموعه ۱۱۴ برگی، کتابت سال ۱۲۵۸ه-.ق.، ۲/۵۴۱۷ در یک مجموعه ۱۱۱ برگی، شماره ۵/۱۴۴۴۵ در ۲۲ برگ و شماره ۴/۲۸۰۲ در ۱۱ برگ موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه مدرسه ی نواب مشهد» به شماره ۱/۱۶۱ کتابت سده ۱۴ه-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه مدرسه ی مروی تهران» به شماره ۴/۹۳۴ موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مدرسه ی آخوند همدان» به شماره ۳/۷۷۰۲ کتابت سال ۱۲۶۱ه-.ق. موجود است.

۲ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مسجد اعظم» «قم» به شماره ۲/۱۷ در ۵ صفحه و شماره ۲/۲۹۴۸موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مرکز احیاء میراث اسلامی قم» به شماره ۳/۳۵۷ ۱۱ برگ، موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مسجد جامع گوهرشاد» به شماره ۶/۶۲۷ کتابت سال ۱۲۶۷ه-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی دانشکدهی الاهیات و معارف اسلامی مشهد» به شماره ۳/۱۳۶۳ موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۹۷. طرق الشیخ الطوسی

شیخ محمدجعفر استرآبادی، متن کتاب خود را «مشیخه تهذیب» قرار داده و با عناوین «قال، اقول» به بررسی طرق اسانید «شیخ طوسی» پرداخته است.

هدف از این کار تعیین تکلیف احادیث دو کتاب «تهذیب» و «استبصار» است؛ زیرا با اثبات صحت یا ضعف آن اسانید، روایت های تهذیب و استبصار از ارسال و ابهام خارج می گردد.

این رساله ی بسیار مختصر به زبان عربی و در سال ۱۲۴۶ه-.ق. تالیف شده است.

نسخه های خطی:

۲ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آیت الله العظمی مرعشی نجفی (ره)» به شماره ۳۱۵۲ در مجموعه ۴۲ برگ، کتابت سال ۱۲۵۲ه-.ق. و شماره ۴۰۲۳ در یک مجموعه ۲۴۰ برگ، کتابت سال ۱۲۵۵ه-.ق. موجود است.

نسخه های چاپی:

این جزوه در میراث حدیث «شیعه» جلد دوم و با تلاش

موسسه دارالحدیث و تحقیقات «علی فرخ»، منتشر گردیده است.

۹۸. طلاق الصغیر

یکی از احکام فقهی طلاق صغیر است. اینکه آیا ولی صغیر می تواند همسر فرزند صغیر خود را طلاق بدهد؟

استرآبادی این طلاق را صحیح نمی داند و جزئیات آن را شرح می دهد.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مدرسه ی عالی شهید مطهری (سپهسالار)» به شماره ۲۵۴۲ موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۹۹. عروه الانام فی المسائل المحتاج الیها فی کل عام

همان طور که از نام این اثر مشخص می گردد، مطالب و مسائلی است که مردم به طور عموم و در کارهای روزانه به آن محتاج هستند.

نسخه های خطی:

۳ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آیت الله العظمی مرعشی نجفی (ره)» به شماره ۳۸۶۳ در ۲۱۱ برگ، شماره ۳۸۶۴ در ۱۸۶ برگ و شماره ۳۸۶۵ در ۲۲۴ برگ، ظاهراً هر سه نسخه به خط مولف، موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۱۰۰. العلوم الادبیه

رساله ای است بسیار مختصر به زبان عربی در بیان قواعد علوم ادبی مورد نیاز برای درک صحیح کتاب و سنت در استنباط احکام شرعی.

احتمال دارد که این اثر با کتاب «مدائن العلوم» مولف یکی باشد.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آیت الله العظمی مرعشی نجفی (ره)» به شماره ۳۰۶۶ در ۴ برگ از یک مجموعه ۱۷۶ برگی، کتابت سال ۱۲۵۶ه-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه مدرسه ی مروی تهران» به شماره ۴/۹۳۵ با عنوان «رساله فی قواعد العلوم الادبیه و المنطقیه» موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۱۰۱. عوائد المزید

یک اثر متوسط به زبان عربی در بیان برخی مطالب از مسائل اعتقادی، تفسیر، فقه و حدیث است.

مولف آن را با عناوین «عائده، عائده» به سال ۱۲۳۴ه-.ق. پایان برده است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آیت الله العظمی مرعشی نجفی (ره)» به شماره ۳۰۶۴ در ۵۲ برگ، کتابت سال ۱۲۳۴ه-.ق.، به خط مولف، موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۱۰۲. فضائل الامام علی علیه السلام

اثری است به زبان عربی که در آن احادیث و روایات متعدد را از کتاب های مختلف در فضایل امیرالمومنین (ع) جمع آوری کرده است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آیت الله العظمی مرعشی نجفی (ره)» به شماره ۸۴۰۶ در ۱۶۳ برگ، کتابت سال ۱۲۶۴ ه-.ق. موجود است.

ص:۷۰۵

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۱۰۳. فلک المشحون

ذیل «آب حیات» معرفی شد.

۱۰۴. فهرست موائد العوائد فی بیان القواعد و الفوائد (خلاصه موائد) (مختصر موائد) (خزائن العلوم)

ذیل عنوان «خزائن العلوم» شناساندیم.

۱۰۵. قرائت شرعیه

اثر مختصر دیگری است در علم تجوید و قرائت قرآن و نماز به طور صحیح و شرعی، که به نظم و نثر تالیف شده است.

مولف اثر خود را در یک مقدمه و پنج فصل کوتاه به سال ۱۲۵۱ه-.ق. پایان برده است.

نسخه های خطی:

۲ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آیت الله العظمی مرعشی نجفی (ره)» به شماره ۳۰۶۸ در ۱۲ برگ و شماره ۳۸۵۲ در مجموعه ۷۲ برگ، کتابت سال ۱۲۵۳ه-.ق. موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۱۰۶. کشف الغطاء

رساله ی «کشف الغطا» شرحی است مزجی بر کتاب «خلاصه الحساب» «شیخ بهایی»، که ظاهراً ناتمام مانده است.

نسخه های خطی:

۲ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آیت الله العظمی مرعشی نجفی (ره)» به شماره ۳۸۵۱ در یک مجموعه ۵۴ برگی، کتابت سال ۱۲۲۱ه-.ق. و شماره ۴۰۲۳ در یک مجموعه ۲۴۰ برگی، کتابت سال ۱۲۵۵ه-.ق. موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۱۰۷. الکفاف فی مسائل الاعتکاف

مولف در این رساله عربی، احکام اعتکاف در مساجد را به طور خلاصه بیان کرده است. رساله در یک مقدمه و پنج مطلب ترتیب یافته است.

پایان تالیف آن، سال ۱۲۴۸ه‍–.ق. است.

نسخه های خطی:

۱ نسخ خطی در «کتابخانه ی آیت الله العظمی مرعشی نجفی (ره)» به شماره ۱۷۰۳ در ۵ برگ موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی ملی جمهوری اسلامی ایران» به شماره ۲۲۵۸/ع موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۱۰۸. کلمات مشکله

ذیل کتاب «ایضاح کلمات القرآنیه» معرفی شد.

۱۰۹. کنوز العلوم

«آقابزرگ» درباره ی موضوع و زبان این اثر سخن نگفته است. ظاهراً به زبان عربی و شامل مجموعه ای از دانش هاست.

نسخه های خطی:

گزارش «آقابزرگ» به نقل از مرحوم «سید عبدالعزیز طباطبایی»، خبر از وجود آن در مجموعه ای نزد «سید محمدعلی قاضی طباطبایی» در «تبریز» خبر می دهد.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۱۱۰. اللباب

این اثر به احتمال زیاد، همان «لب اللباب» یا «لب الالباب» است که پس از این خواهد آمد.

۱۱۱. لب الالباب (لب اللباب)

«لب الالباب» یا «لب اللباب» اثری است در کلیات علم

درایه و حدیث شناسی، مشتمل بر یک مقدمه و هشت باب و یک خاتمه که به سال ۱۲۳۵ه-.ق. پایان یافته است.

نسخه های خطی:

۲ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آستان قدس رضوی (ع)» به شماره ۶۷۱۰ در ۲۸ برگ، کتابت سال ۱۲۳۵ ه-.ق. و شماره ۴/۱۱۳۹ از مجموعه اهدایی رهبر معظم انقلاب موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آستان حضرت احمد بن موسی (ع) (شاهچراغ)» «شیراز» به شماره ۳/۵۰۴ در ۱۹ برگ موجود است.

۵ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آیت الله العظمی مرعشی نجفی (ره)» به شماره ۵۳۴۴ در ۳۳ برگ، شماره ۴۰۲۳ در یک مجموعه ۲۴۰ برگ، کتابت سال ۱۲۵۵ه-.ق.، شماره ۴۷۱۳ در ۳۲۹ برگ، شماره ۱/۱۳۷۲۲ در ۱۵ برگ، کتابت سال ۱۲۶۱ه-.ق. و شماره ۷۵۹۴ در ۱۶۷ برگ، کتابت سال ۱۲۴۴ه-.ق. با عنوان «اللباب» موجود است.

۲ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مجلس شورای اسلامی» به شماره ۲۱/۵۴۳۴ در ۲۶۶ برگ و شماره ۱/۱۳۸۳۳ در ۱۹۲ برگ، کتابت سال ۱۲۵۶ه-.ق. موجود است.

۲ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی دارصدام» به شماره ۳۵۰۵/۷ در ۴۴ صفحه، کتابت سال ۱۲۵۹ه-.ق. و شماره ۱۴۸۸۸/۸ در ۲۴ صفحه، کتابت سال ۱۲۴۱ه-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مرکزی دانشگاه تهران» به شماره ۳/۲۹۶۶ در ۱۲ برگ، کتابت سال ۱۲۵۵ه-.ق. موجود است.

۲ نسخه ی خطی در «کتابخانه مدرسه ی مروی تهران» به شماره ۲/۹۳۷ کتابت سال ۱۲۳۸ه-.ق. و شماره ۲/۶۸۲ کتابت سال ۱۲۷۱ه-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی وزیری یزد» به شماره ۳/۲۳۴۴ در ۱۴۹ برگ، کتابت سال ۱۲۳۳ه-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مسجد اعظم» «قم» به شماره ۵/۳۰۰۷ موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مرکز احیاء میراث اسلامی قم» به شماره ۳۷۵ در ۲۲ برگ، کتابت سال ۱۲۳۳ ه-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مدرسه ی عالی شهید مطهری (سپهسالار)» به شماره ۲۷۰۷ در ۶۷ برگ، کتابت سده ۱۳ه-.ق. موجود است.

نسخه های چاپی:

سال ۱۳۷۸ با کوشش و تصحیح موسسه دارالحدیث در «قم» چاپ و منتشر شده است.

۱۱۲. مائده الزائرین

ظاهراً سه اثر با عنوان «مائده الزائرین» در زمره ی آثار شریعتمدار استرآبادی برشمرده اند. یکی از آنها تحت عنوان «هدایه الامه فی زیاره الائمه» خواهد آمد.

دو عنوان دیگر، یکی مبسوط و دیگری مختصر و صغیره، در همین جا معرفی می گردد.

هر دو اثر به زبان عربی و در بیان زیارت ائمه ی معصومین علیهم السلام است. لیکن آنچه مبسوط است، دربردارنده همه ی انواع زیارت نامه هاست و آنچه مختصر است، شامل زیارت نامه هایی است که مناسب خواندن از راه دور و بدون نیاز به بوسیدن قبر و گذاشتن صورت روی قبر یا ضریح است.

«مائده الزائرین» را «ملا اسماعیل استرآبادی» به فارسی ترجمه کرده است.

نسخه های خطی:

۳ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آیت الله العظمی مرعشی

نجفی (ره)» به شماره ۱۴۴۰ در ۲۳۵ برگ، کتابت سال ۱۲۶۰ه-.ق.، شماره ۳۸۵۳ در ۳۲۷ برگ، به خط مولف و شماره ۳۸۶۰ در ۲۱۰ برگ، کتابت سال ۱۲۶۱ه-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مدرسه ی آخوند همدان» به شماره ۵۳۶۷ موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۱۱۳. المجالس

مولف در این کتاب مسائل اخلاقی و اعتقادی را به صورت مجلس، مجلس ترتیب داده است.

به نظر می رسد کتاب را برای اهل منبر نگاشته است؛ زیرا آیات و احادیث را همراه با شرح مصائب «کربلا» در یک مقدمه و پنج باب و یک خاتمه، تنظیم کرده تا وعاظ از آن بهره ببرند.

نسخه های خطی:

۳ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آیت الله العظمی مرعشی نجفی (ره)» به شماره ۳۸۵۵ در یک مجموعه ۲۱۳ برگی، کتابت سال ۱۲۵۷ه-.ق.، شماره ۸۴۰۶ در یک مجموعه ۱۶۳ برگی، کتابت سال ۱۲۴۶ه-.ق. و شماره ۳۸۵۸ موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۱۱۴. مجمع الآراء

کتاب «مجمع الآرا» حاشیه ی مختصری است که شیخ محمدجعفر بر کتاب «الروضه البهیه فی شرح اللمعه الدمشقیه» نگاشته است.

مولف در حاشیه ی خود، مشکلات و رموز کتاب «شرح لمعه» را توضیح داده است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آیت الله العظمی مرعشی نجفی (ره)» به شماره ۳۰۸۲ در یک مجموعه ۱۶۲ برگی، موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۱۱۵. مجمع الرشاد

حاشیه ی مختصر و ناتمامی است بر حاشیه ی میر سید شریف جرجانی بر تحریر القواعد المنطقیه فی شرح الشمسیه که با عناوین «قوله، قوله» تنظیم شده است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آیت الله العظمی مرعشی نجفی (ره)» به شماره ۳۰۶۷ در یک مجموعه ۷۱ برگی موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۱۱۶. محصول اللباب

این اثر حاشیه بر کتاب «تحریر القواعد المنطقیه فی شرح الشمسیه» است.

شیخ محمدجعفر این حاشیه را با عناوین «قوله قوله» و بسیار مختصر نگاشته است؛ زیرا پیش از این، حاشیه ی مفصلی که موجب ملال طلاب می شد، نوشته بود.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آیت الله العظمی مرعشی نجفی (ره)» به شماره ۳۰۶۷ در ۷۱ برگ موجود است.

ص:۷۰۸

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۱۱۷. مختصر الاصول (مختصری در اصول فقه)

وجیزه ی بسیار مختصری است در اصول فقه که به نظر برخی همان فهرست موائد العوائد است. این وجیزه به زبان عربی تدوین شده است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آیت الله العظمی مرعشی نجفی (ره)» به شماره ۹۵۱۲۶ موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مرکز احیاء میراث اسلامی قم» به شماره ۵۳ در ۴۷ برگ موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۱۱۸. مختصر موائد العوائد

شیخ محمدجعفر شریعتمدار یک کتاب اصولی مفصلی با عنوان «موائد العوائد فی بیان القواعد و الفوائد» دارد. وی این اثر خود را خلاصه کرده است. خلاصه ی موائد، با عنوان «خزائن العلوم» یا «مختصر الموائد» و نیز گاهی با عنوان «فهرست موائد العلوم» شناخته می شود. ما آن را ذیل عنوان «خزائن العلوم» معرفی کردیم.

۱۱۹. مدائن العلوم فی اللغه و النحو و الصرف و المنطق و المعانی و البیان

شیخ محمدجعفر استرآبادی، با نوشتن کتاب «مدائن العلوم»، دانش های مقدماتی برای درک علوم فقه و اصول را بیان کرده است.

وی در این اثر علوم لغت، صرف، اشتقاق، نحو، معانی، و بیان را به عنوان علومی که برای فهم کتاب و سنت در استنباط احکام شرعی ضرورت دارد، مورد گفت گو قرار داده است.

این اثر به زبان عربی و به سال ۱۲۳۵ه-.ق. تالیف شده است.

نسخه های خطی:

۶ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آیت الله العظمی مرعشی نجفی (ره)» به شماره ۳۰۶۶ در یک مجموعه ۱۷۶ برگی، کتابت سال ۱۲۵۶ه-.ق.، شماره ۳۰۷۰ در یک مجموعه ۱۳۷ برگی، شماره ۳۸۵۶ در مجموعه ۱۵۴ برگ، شماره ۴۰۲۳ در یک مجموعه ۲۴۰ برگی، کتابت سال ۱۲۵۵ه-.ق.، شماره ۴۴۰۵ در ۲۰ برگ، کتابت سال ۱۳۳۵ه-.ق. و شماره ۹۵۱۲ در ۱۵۳ برگ موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مجلس شورای اسلامی» به شماره ۲/۶۰۴۹ در یک مجموعه ۴۰۰ صفحه، کتابت سال ۱۲۳۴ه-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی ملی جمهوری اسلامی ایران» به شماره ۲۲۱۴/ع در ۱۰۳ برگ، کتابت سال ۱۲۵۳ه-.ق. موجود است.

نسخه های چاپی:

کتاب «مدائن العلوم» دو یا سه بار چاپ شده است. دو چاپ آن بدون نام ناشر و سال نشر انتشار یافته است. چاپ سوم به سال ۱۲۶۲ه-.ق. در «تهران» منتشر شده است.

۱۲۰. المراثی

بنا به گزارش «آقابزرگ تهرانی»، سروده ها و مراثی به جا مانده از شیخ محمدجعفر شریعتمدار استرآبادی، با تخلّص «والی» از دیگر آثار وی است.

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی به دست نیامد.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۱۲۱. مرشد الطالبین

کتاب «مرشد الطالبین» حاشیه ی مختصری به زبان عربی با عناوین «قوله، قوله» بر «شرح» «کمال الدین حسین بن معین الدین حسینی میبدی»، مشهور به «قاضی حسین میبدی»، متوفای ۹۰۴ه-.ق. است.

قاضی حسین میبدی این شرح را بر کتاب «هدایه الحکمه» «اثیر الدین ابهری» نگاشته است.

شریعتمدار استرآبادی این حاشیه را به سال ۱۲۲۱ه-.ق. نگاشته است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آیت الله العظمی مرعشی نجفی (ره)» به شماره ۳۰۷۹ در مجموعه ۸۵ برگ، به خط مولف موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۱۲۲. مشارع الاصول

حاشیه ی دیگری است بر کتاب «معالم الدین» با عناوین «قوله قوله» و به زبان عربی، که بیشتر جنبه ی آموزشی و توضیحی دارد. نه رد و استدلال بر مطالب اصولی.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آیت الله العظمی مرعشی نجفی (ره)» به شماره ۳۰۷۲ در ۸۸ برگ موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۱۲۳. مشارع القاصدین فی السلوک الی معالم الدین

هم چنین حواشی و توضیحاتی است بر کتاب «معالم الدین» برای دانشجویان حوزه های علمیه، به زبان عربی.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آیت الله العظمی مرعشی نجفی (ره)» به شماره ۳۳۰۰ در مجموعه ۵۷۶ برگ، کتابت سال ۱۲۵۸ه‍.ق. موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۱۲۴. مشکاه الوری

این اثر شرحی مزجی است بر کتاب «الفیه» «شهید اول». وی این شرح را پس از شرح دیگری با عنوان «شوارع الانام» در ۱۴ ماه و به صورت استدلالی و مختصر به رشته ی تحریر درآورده است.

شرح «مشکاه الوری» به سال ۱۲۳۱ه‍.ق. پایان یافته است.

نسخه های خطی:

۲ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آیت الله العظمی مرعشی نجفی (ره)» به شماره ۳۰۸۱ در ۲۱۷ برگ، کتابت سال ۱۲۳۱ه‍.ق. و شماره ۳۸۴۶ در ۱۵۰ برگ، به خط مولف موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مجلس شورای اسلامی» به شماره ۴/۳۲۵۴ در ۱۵۱ صفحه، کتابت سال ۱۲۴۵ه‍.ق. با عنوان «بخشی از مشکاه الوری» موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۱۲۵. مصابیح الاصول

رساله ی مفصل در اصول فقه و چگونگی استدلال برای استنباط احکام شرعی است. وی این رساله را به زبان عربی

و با عناوین «مصباح مصباح» به سال ۱۲۳۳ در «کربلا» نگاشته است.

احتمال دارد رساله ی «مصابیح الاصول» همان «مصابیح الدجی» باشد. لیکن اکثر منابع آنها را جداگانه ذکر کرده اند.

نسخه های خطی:

۲ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آیت الله العظمی مرعشی نجفی (ره)» به شماره ۳۰۸۵ در ۳۹۹ برگ و شماره ۳۰۸۶ در ۴۹۵ برگ، کتابت سال ۱۲۳۳ه-.ق.، شاید به خط مولف موجود است.

«آقابزرگ» نیز یک نسخه از جلد دوم آن را نزد «سید محمد موسوی جزائری» در «اهواز» دیده است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۱۲۶. مصابیح الدجی

کتاب «مصابیح الدجی» رساله ی دیگری از شریعتمدار استرآبادی در اصول فقه است.

این رساله ی نسبتاً مفصل و استدلالی، با عناوین «مصباح، مصباح» و در یک مقدمه، یک فن و یک خاتمه ترتیب یافته است.

سال پایان رساله ۱۲۳۳ه-.ق. است. به همین جهت، احتمال دارد که همان رساله ی پیشین «مصابیح الاصول» باشد.

نسخه های خطی:

۲ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آیت الله العظمی مرعشی نجفی (ره)» به شماره ۲۳۵۱ در ۳۰۱ برگ و شماره ۳۸۸۱ در ۴۶۵ برگ، به خط مولف موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۱۲۷. مصباح (مصابیح) الهدی(اسرار الصلاه)

این اثر در بیان سر استغفار در بین دو سجده نماز است. شیخ محمدجعفر کتاب حاضر را در یک مقدمه، چند فصل و یک خاتمه پدید آورده است.

وی در مقدمه ی کتاب به اسرار سایر اجزای نماز پرداخته و به طور مشروح اسرار نماز را یادآور شده است. از این رو به «اسرار الصلات» نیز شهرت یافته است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آستان قدس رضوی (ع)» به شماره ۱۱۵۳ کتابت سال ۱۲۴۶ه-.ق. از مجموعه اهدایی رهبر معظم انقلاب موجود است.

۲ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آیت الله العظمی مرعشی نجفی (ره)» به شماره ۳۰۷۹ در ۸۵ برگ و شماره ۳۰۸۰ در ۱۱۸ برگ موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مدرسه ی عالی شهید مطهری (سپهسالار)» به شماره ۲۷۵۵ موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه مدرسه ی مروی تهران» به شماره ۱/۹۳۷ کتابت سال ۱۲۳۹ه-.ق. موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۱۲۸. مظاهر الاسرار فی وجوه اعجاز کلام الجبار

تفسیر ناتمامی است از قرآن و بیان اعجاز آن، که از آغاز تا پایان آیه الکرسی را در برمی گیرد.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آیت الله العظمی مرعشی نجفی (ره)» به شماره ۳۰۸۷ در ۱۶۹ برگ، کتابت سال ۱۲۵۸ه-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مدرسه ی عالی شهید مطهری (سپهسالار)» به شماره ۱۹۹۶ در ۷۸ صفحه، کتابت سال ۱۲۳۱ه-.ق. موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۱۲۹. معرفه الوقت و القبله (الوقت و القبله)

اکثر فقهای بزرگ رساله هایی در شناخت قبله و اوقات شرعی نگاشته اند. شیخ محمدجعفر شریعتمدار نیز رساله ای به زبان عربی در شناخت وقت شرعی و قبله، به سال ۱۲۲۴ه-.ق. نوشته است.

رساله ی وقت و قبله در دو مقدمه، دو باب و یک خاتمه، ترتیب یافته است.

نسخه های خطی:

۳ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آیت الله العظمی مرعشی نجفی (ره)» به شماره ۳۰۶۶ در یک مجموعه ۱۷۶ برگی، کتابت سال ۱۲۵۶ه-.ق.، شماره ۳۸۵۶ در یک مجموعه ۵۴ برگی و شماره ۴۰۲۳ در یک مجموعه ۲۴۰ برگی، کتابت سال ۱۲۵۵ه-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مدرسه ی آخوند همدان» به شماره ۲/۴۷۹۷ کتابت سال ۱۲۸۳ه-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی ملی ملک تهران» به شماره ۵/۱۵۹۲ در یک مجموعه ۱۱۴ برگ، کتابت سده ۱۳ه-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مجلس شورای اسلامی» به شماره ۱/۶۳۶۳ در یک مجموعه ۲۳۲ صفحه، کتابت سال ۱۲۵۱ه-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی دانشکدهی الاهیات و معارف اسلامی مشهد» به شماره ۱۴/۱۶۷۲ در ۱۷ برگ، کتابت سال ۱۲۳۸ه-.ق. موجود است. فهرست نویس، مولف این اثر را به اشتباه ملا محمدجعفر بن ملایوسف شریعتمدار استرآبادی نوشته است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آیت الله حکیم» «نجف اشرف» به شماره ۳/۲۹ در یک مجموعه ۱۲۵ برگی موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مدرسه ی آخوند همدان» به شماره ۱۵۵۸ موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۱۳۰. مغانم السائل فی جمع الرسائل (جامع الرسائل)

مجموعه حدود ۳۵ رساله از مولف در فقه، اصول، کلام و غیره؛ نیز رساله هایی از دیگران، که توسط شیخ محمدجعفر شریعتمدار استرآبادی طی سال های ۱۲۲۶ تا ۱۲۲۹ه-.ق. جمع آوری شده است. تمامی رساله های این اثر به دست خط شریعتمدار است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آیت الله العظمی مرعشی نجفی (ره)» به شماره ۳۸۸۴ در یک مجموعه ۲۸۸ برگی، به خط مولف، موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۱۳۱. المغنیه فی اصول الدین

دو اثر با عنوان «المغنیه» به شیخ محمدجعفر شریعتمدار نسبت داده شده است. اثر نخست در اصول دین است. این اثر در «روضات الجنات» از آثار وی بشمار آمده است. اثر دوم

پس از این خواهد آمد.

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی به دست نیامد.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۱۳۲. المغنیه فی الوقت و القبله من الهیئه

«المغنیه» دوم، اثری است در تعیین وقت شرعی و قبله، که فرزندش «شیخ علی» آن را شرح کرده و «المدینه» نامیده است.

به درستی دانسته نیست که این رساله همان رساله ی «معرفه الوقت و القبله» است یا اثر دیگری است.

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی به دست نیامد.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۱۳۳. المقالید الجعفریه فی القواعد الاثناعشریه

یک اثر ناتمامی است که در قواعد فقهی نگاشته است. کتاب بر اساس ابواب فقهی و با عنوان «قاعده قاعده» با تطبیق بر مسائل فقهی تنظیم و ترتیب یافته است.

نسخه های خطی:

۴ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آیت الله العظمی مرعشی نجفی (ره)» به شماره ۳۸۵۷ در ۲۳۴ برگ، شماره ۳۸۸۲ در ۳۰۵ برگ، کتابت سال ۱۲۵۹ه-.ق.، شماره ۳۸۸۳ در ۲۱۵ برگ و شماره ۳۸۵۸ موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مرکزی دانشگاه تهران» به شماره ۲۱۹۲ در ۷۵ برگ موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۱۳۴. ملاذ الاوتاد

شیخ محمدجعفر با استفاده از درس استادش «سید علی طباطبایی»، حواشی استدلالی بر بخش اصول کتاب «معالم الدین» به سال ۱۲۳۸ نگاشته است. این حواشی به زبان عربی است. وی نظریات خود را با عنوان «اقول» بر آن اضافه کرده است.

نسخه های خطی:

۳ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آیت الله العظمی مرعشی نجفی (ره)» به شماره ۳۸۸۷ در ۱۲۲ برگ، کتابت سده ۱۳ه‍.ق.، شماره ۶۴۴۲ در ۲۰۱ برگ، کتابت عصر مولف، با حواشی و شماره ۷۱۸۵ در ۱۳۸ برگ، کتابت سال ۱۲۵۶ه‍.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مرکزی دانشگاه تهران» به شماره ۲۲۱۳ در ۱۴۱ برگ و شماره ۱۲۱۲ در ۲۶۰ برگ، کتابت سال ؟۱۲۳۳ه‍.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه مدرسه ی مروی تهران» به شماره ۱/۵۷۲ کتابت سال ۱۲۴۶ه‍.ق. موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۱۳۵. الملل و النحل

این اثر در فهرست کتابخانه ی مدرسه ی عالی شهید مطهری به محمدجعفر استرآبادی نسبت داده شده است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مدرسه ی عالی شهید مطهری (سپهسالار)» به شماره ۲۷۵۵ موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

ص:۷۱۳

۱۳۶. مناسک حج

رساله ی فارسی مناسک حج در یک مقدمه، سه مقصد و یک خاتمه است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مدرسه ی عالی شهید مطهری (سپهسالار)» به شماره ۷۵۴۴ کتابت سال ۱۲۴۳ه-.ق. با عنوان «رساله در حج»، تالیف محمدجعفر استرآبادی، در دو باب، موجود است.

به درستی مشخص نیست که این رساله همان کتاب مناسک حج وی است یا اثر دیگری از وی در موضوع حج است.

نسخه های چاپی:

بنا به گزارش «آقابزرگ»، سال ۱۲۶۱ه-.ق. در «تهران» به صورت چاپ سنگی منتشر شده است.

۱۳۷. منهاج الایمان

کتاب «منهاج الایمان» اثری بسیار ساده و مختصر برای عموم جامعه در بیان مسائل اعتقادی «شیعه» و به زبان عربی است.

شیخ محمدجعفر استرآبادی به سال ۱۲۳۰ه-.ق. از تالیف آن فارغ شده است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آیت الله العظمی مرعشی نجفی (ره)» به شماره ۳۰۸۰ در ۶ برگ از یک مجموعه ۱۱۸ برگی موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۱۳۸. موائد الاصول

کتاب «موائد الاصول» همان «موائد العوائد» است که پس از این معرفی خواهد شد.

۱۳۹. موائد العوائد فی بیان القواعد و الفوائد (موائد الاصول)

کتاب «موائد العوائد» در بیان قواعد اصولی برای استنباط احکام از طریق ادله ی اربعه است.

شیخ محمدجعفر شریعتمدار این اثر را به سال ۱۲۶۳ه-.ق. به پایان برده است.

نسخه های خطی:

۶ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آیت الله العظمی مرعشی نجفی (ره)» به شماره ۲۳۰۱، شماره ۳۳۰۱ در ۱۴۱ برگ، همراه با تصحیحاتی در حواشی، شماره ۳۶۶۴ در ۳۱۹ برگ، کتابت سال ۱۲۶۰ه-.ق.، با تصحیح در حاشیه، شماره ۳۸۴۷ در ۳۲۲ برگ، شماره ۴۰۲۳ در ۲۴۰ برگ، کتابت سال ۱۲۵۵ه-.ق. و شماره ۸۶۸۳ در ۱۷۷ برگ، کتابت سال ۱۲۵۸ه-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مرکزی دانشگاه تهران» به شماره ۱/۲۲۶۳ در ۴۰۱ برگ موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مجلس شورای اسلامی» به شماره ۴/۵۴۳۴ در ۲۶۶ برگ موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه مدرسه ی مروی تهران» به شماره ۲۹۴ در ۱۵۰ برگ، کتابت سال ۱۲۵۸ه-.ق. با عنوان «موائد الاصول» موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه مدرسه ی نمازی خوی» به شماره ۱/۶۸ کتابت سال ۱۲۴۳ه-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مسجد اعظم» «قم» به شماره ۴۰ در ۲۴۸ برگ، کتابت سال ۱۲۴۸ه-.ق. موجود است.

ص:۷۱۴

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۱۴۰. موازین الاحکام فی استنباط الاحکام

استرآبادی ادله ی تفصیلیه ی استنباط احکام شرعی را به طور خلاصه و در پنج مقصد، به زبان عربی، مورد گفت گو قرار داده است.

نسخه های خطی:

۲ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آیت الله العظمی مرعشی نجفی (ره)» به شماره ۳۰۶۶ در ۱۷۶ برگ، کتابت سال ۱۲۵۶ه-.ق. و شماره ۱۲۰۴۵ موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مجلس شورای اسلامی» به شماره ۳/۱۷۴ در ۹۳ برگ، کتابت سده ۱۳ه-.ق. موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۱۴۱. موالید الاحکام فی فقه المذاهب الخمسه

بنا به گزارش فرزندش «شیخ علی»، در کتابش «مبدأالآمال»، پنج جزء از این رساله را، شیخ محمدجعفر، تدوین کرده بود.

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی به دست نیامد.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۱۴۲. موید العارفین و مغانم السالکین

کتابچه ی مختصری است در اصول اخلاقی که با استفاده از آیات و روایات، در یک مقدمه و سه مسلک ترتیب یافته است.

نسخه های خطی:

۲ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آیت الله العظمی مرعشی نجفی (ره)» به شماره ۳۸۴۸ در یک مجموعه ۱۵۵ برگی و شماره ۳۸۴۹ در یک مجموعه ۱۷۳ برگی موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۱۴۳. نجم الهدایه الاولی (نجم الهدایه الصغیر)

شیخ محمدجعفر دو اثر با عنوان «نجم الهدایه» تالیف کرده است. یکی از آنها (الاولی) را به امر «فتحعلی شاه» و دیگری (الثانیه) را به امر «محمد شاه» نگاشته است.

«نجم الهدایه الاولی» یا «صغیر» در یک مقدمه و ۱۲ باب و یک خاتمه ترتیب یافته است.

موضوع «نجم الهدایه»، مباحث اصولی و فروع دین تا پایان باب دیات است.

نسخه های خطی:

به گزارش «آقابزرگ»، ۱ نسخه ی خطی از این اثر در «کتابخانه ی طهرانی» در «سامرا» وجود دارد.

۱ نسخه ی خطی نیز شاید در «کتابخانه ی مدرسه ی رضویه ی قم» به شماره ۳۸ در ۱۱۷ برگ، کتابت سال ۱۲۵۲ ه‍.ق. موجود است. از این جهت این نسخه را احتمالی نگاشتیم، که نمی دانیم، صغیر است یا کبیر؟

نسخه های چاپی:

ظاهراً هر دو اثر در «تهران» و به صورت چاپ سنگی منتشر شده است. لیکن تاریخ چاپ و ناشر آنها مشخص نیست.

۱۴۴. نجم الهدایه الثانیه (نجم الهدایه الکبیر) (جامع محمدی کبیر)

گفتیم که «نجم الهدایه الثانیه» به دستور «محمد شاه

قاجار» تدوین شده است. این رساله به عنوان رساله ی عملیه و مشابه «جامع عباسی» است. از این رو نام دیگر آن را «جامع محمدی» گفته اند.

«جامع محمدی» یا «نجم الهدایه کبیر»، در یک مقدمه، ۱۴ باب و یک خاتمه، به زبان فارسی تالیف شده است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مسجد اعظم» «قم» به شماره ۴۵۶ در ۲۱۸ برگ، کتابت سال ۱۲۶۳ه-.ق. با عنوان «نجم الهدایه» موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مدرسه ی نمازی خوی» به شماره ۶/۳۴۹ با عنوان «الجامع المحمدی» موجود است.

نسخه های چاپی:

در «تهران» و به سال ۱۲۶۳ه-.ق. به صورت چاپ سنگی منتشر شده است.

۱۴۵. نخبه الزائرین

بنا به گزارش «الذریعه» و «روضات الجنات»، این اثر خلاصه ای از کتاب «زاد المعاد» «علامه مجلسی» است.

نسخه های خطی:

همین گزارش خبر از وجود ۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی خوانساری» در «اصفهان» داده است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۱۴۶. نخبه الزاد المعاد العباد

این اثر به زبان فارسی و گزینشی است از کتاب «زاد المعاد» «علامه مجلسی» در اعمال سال و فضایل ایام و لیالی شریفه به ترتیب ماه های عربی.

مولف کتاب خود را در یک مقدمه و دوازده باب و یک خاتمه ترتیب داده است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مسجد جامع گوهرشاد» به شماره ۱۲۳۴ کتابت سال ۱۲۵۷ه-.ق. موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۱۴۷. نخبه غریبه

یکی دیگر از آثار مولف است که فرزندش از وجود آن خبر داده است.

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی به دست نیامد.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۱۴۸. الوجیزه

شریعتمدار استرآبادی این وجیزه را برای استفاده ی طلاب و به عنوان یک کتابِ کار نگاشته است.

موضوع آن کلیات علم رجال و درایه و در ده مطلب و یک خاتمه به زبان عربی و ساده است.

نسخه های خطی:

۲ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آیت الله العظمی مرعشی نجفی (ره)» به شماره ۳۰۶۶ در ۱۷۶ برگ، کتابت سال ۱۲۵۶ه-.ق. و شماره ۳۳۱۱ در ۴ برگ، کتابت سال ۱۲۴۶ ه-.ق. موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۱۴۹. وصل الفصول

رساله ی «وصل الفصول» نیز مانند دو رساله ی پیشین

مولف، با عنوان «اصل الاصول» در بیان اصول پنج گانه «شیعه» و مباحث عقاید دینی است.

وی نخست به معنی تصوری و پس از آن به معنی تصدیقی این مباحث توجه نشان داده است. این رساله به زبان فارسی و سال ۱۲۵۵ه-.ق. پایان یافته است.

نسخه های خطی:

۲ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آیت الله العظمی مرعشی نجفی (ره)» به شماره ۳۸۴۹ در یک مجموعه ۱۷۳ برگ و شماره ۳۸۵۲ در یک مجموعه ۷۲ برگ، کتابت سال ۱۲۵۳ه-.ق. موجود است.

۲ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی ملی جمهوری اسلامی ایران» به شماره ۷۰۳/ف در یک مجموعه ۷۷ برگی، کتابت سال ۱۲۵۶ه-.ق. و شماره ۲۵۵۱/ع در مجموعه ۱۲۶ برگ، کتابت سال ۱۲۶۳ه-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مدرسه ی امام عصر (عج) شیراز» به شماره ۲/۲۴۸ در ۲ برگ موجود است.

به گفته ی «آقابزرگ» ۱ نسخه نیز در «کتابخانه ی مجلس شورای اسلامی» موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۱۵۰. الوقت و القبله

به مدخل «معرفه الوقت و القبله» مراجعه شود.

۱۵۱. هدایه الامه فی زیاره الائمه

استرآبادی در مقام بیان اهمیت زیارت ائمه (ع) اثری ساخته و زیارات منقول از امامان (ع) را ثبت کرده است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آیت الله العظمی مرعشی نجفی (ره)» به شماره ۳۰۷۷ در یک مجموعه ۲۴۲ برگی، کتابت سال ۱۲۶۱ه-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی ملی فارس» به شماره ۱۳/۲۹۷/اس. در یک مجموعه ۲۲۲ برگ، کتابت سال ۱۲۴۵ه-.ق. موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۱۵۲. هدایه الانام

پیش تر در شرح آثار «شیخ علی بن محمدجعفر شریعتمدار استرآبادی» گفتیم که وی یک اثر با عنوان «هدایه الانام» در بیان مسائل فقه دارد. لیکن یک نسخه ی نیز ظاهراً در میان کتاب های آستان قدس رضوی (ع) به شیخ محمدجعفر شریعتمدار نسبت داده شده است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آستان قدس رضوی (ع)» به شماره ۲/۵۷۰ از مجموعه اهدایی رهبر معظم انقلاب موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۱۵۳. هدایه السعداء فی زیاره سید الشهداء

این اثر نیز در نقل زیارت امام حسین (ع) به زبان فارسی است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مسجد اعظم» «قم» به شماره ۸/۳۰۰۷ موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۱۵۴. هدایه المحدثین الی طریقه المحمدین

رساله ی دیگری است از استرآبادی در بیان مسائل مربوط به حدیث و رجال با عنوان فوق و به زبان عربی.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آیت الله العظمی مرعشی نجفی (ره)» به شماره ۴۰۲۳ در یک مجموعه ۲۴۰ برگی، کتابت سال ۱۲۵۵ه-.ق. موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۱۵۵. هدایه النجوم فی علم الرسوم

وجیزه ی بسیار مختصری در ۲ برگ است که اصطلاحات و اشارات ستاره شناسان و تقویم نگاران را در فهم ساعت های سعد و نحس، توضیح داده است.

وی توضیحات خود را به ترتیب حروف ابجدِ اصطلاحات، مرتب کرده است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آیت الله العظمی مرعشی نجفی (ره)» به شماره ۳۰۶۷ در یک مجموعه ۷۱ برگی موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۱۵۶. هدایه الولایه (اربعین حدیثاً)

شریعتمدار استرآبادی در اجابت شخصی به نام «حاجی عبدالله»، این اثر مختصر را به سال ۱۲۳۰ه-.ق. تالیف کرد.

وی در این مختصر، چهل حدیث از احادیث منقول از حضرت رسول اکرم (ص) جمع آوری و انتخاب کرد که در فضائل حضرت علی (ع) بیان فرموده بود.

نسخه های خطی:

۲ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آیت الله العظمی مرعشی نجفی (ره)» به شماره ۷۶۱ در یک مجموعه ۱۱۷ برگی و شماره ۸۴۰۶ موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی وزیری یزد» به شماره ۱/۲۴۶۳ در ۱۲۹ برگ موجود است.

۲ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مجلس شورای اسلامی» به شماره ۳/۱۱۸ در یک مجموعه ۲۱۶ برگی، کتابت سده ۱۳ه‍-.ق. و شماره ۶/۱۴۳۹۳ در ۱۰ برگ، کتابت سال ۱۲۴۰ه‍-.ق. موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۱۵۷. ینابیع الحکمه فی شرح نظم اللمعه

«میرزا سید محمد بن محمدمهدی حسینی قزوینی» از فقهای سده ی ۱۲ه‍-.ق.، کتاب «لمعه ی» «شهید اول» را به نظم در آورده و آن را «التحفه القوامیه فی الفقه الامامیه» نامیده است.

شیخ محمدجعفر شریعتمدار، این ارجوزه را به زبان عربی شرح کرده است. این شرح استدلالی، مختصر و به صورت مزجی است.

نسخه های خطی:

۵ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آیت الله العظمی مرعشی نجفی (ره)» به شماره ۱۵۴۱ در ۲۹۱ برگ، کتابت سال ۱۲۵۸ه‍-.ق.، شماره ۲۰۱۱ در ۲۲۳ برگ، شماره ۳۱۵۰ در ۴۸ برگ، شماره ۳۸۵۹ در ۲۶۷ برگ، با تصحیح و اضافات در حاشیه، شامل جلد اول (عبادات و معاملات) که به سال ۱۲۵۹ه‍-.ق. پایان یافته و به خط مولف است و شماره ۴۰۲۰

در مجموعه ۴۷۲ برگ، کتابت سال ۱۲۵۳-۱۲۵۹ه-.ق.، شامل پنج جلد از آغاز تا کتاب میراث، موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی ملی جمهوری اسلامی ایران» به شماره ۲۳۸۶/ع در ۹۷ برگ موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه مدرسه ی نمازی خوی» به شماره ۴۱۶، از آغاز تا کتاب متاجر، با حواشی از مولف موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۱۵۸. ینبوع الدموع

دو اثر با عنوان «ینبوع الدموع» در زمره ی آثار شیخ محمدجعفر شریعتمدار استرآبادی، وجود دارد. یکی از آنها به زبان فارسی و دومی به زبان عربی است.

هر دو اثر در تاریخ و شرح احوال و مصائب پیامبر اکرم (ص) و ائمه ی اطهار سلام الله علیهم اجمعین است. کتاب در هشت باب است. باب اول در مصایب پیامبر اکرم (ص)، باب دوم در مصایب حضرت علی (ع)، باب سوم در بیان مصایب حضرت فاطمه (س)، باب چهارم در بیان مصایب امام حسن (ع)، باب پنجم در بیان مصایب امام حسین (ع)، باب ششم در بیان مصایب امام موسی کاظم (ع)، باب هفتم در بیان مصایب امام رضا (ع) و باب هشتم در بیان مصایب دیگر امامان (ع) است.

نسخه های خطی:

۲ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آیت الله العظمی مرعشی نجفی (ره)» به شماره ۳۰۸۳ در ۷۹ برگ، به زبان فارسی و شماره ۳۰۸۴ در ۱۸۵ برگ، کتابت سال ۱۲۴۴ه-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مدرسه ی آخوند همدان» به شماره ۷۶۵۲ موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

منابع:

اعیان الشیعه ۱/۲۰۵ و ۴/۸۴؛ ایضاح المکنون ۱/۹۱؛ تذکره الشعراء ۲۳۴؛ تراجم الرجال ۳/۱۵۳؛ خاندان کلباسی ۳۱۰؛ دائره المعارف تشیع ۲/۱۰۸؛ دانشنامه قرآن و قرآن پژوهی ۲/۱۲۱۳؛ الذریعه ۱/۱، ۲۵، ۹۸، ۴۱۳ و ۲/۹۵، ۱۶۷، ۲۲۹، ۱۷۰، ۲۴۷،

۴۵۵، ۴۶۳، ۴۶۸، ۴۸۶، ۴۹۹، ۵۰۴ و ۳/۸۳، ۹۴، ۳۵۵، ۳۶۵، ۴۵۳ و ۴/۱۳۲، ۲۶۹، ۲۷۷ و ۵/۵۳، ۶۵، ۷۰ و ۶/۳۴، ۴۱، ۵۶، ۷۳، ۹۲، ۱۳۵، ۲۰۲، ۲۷۷ و ۷/۱۱۵، ۱۵۵ و ۸/۲۵۲ و ۱۰/۱۰۳، ۱۰۴، ۱۹۸، ۲۴۲ و ۱۱/۵، ۱۲۴ و ۱۲/۴۷، ۷۹، ۹۳، ۱۹۸ و ۱۳/۳، ۱۰۹، ۱۳۹، ۲۲۸ و ۱۴/۶۶، ۲۰۴ و ۱۵/۴۴، ۱۰۹، ۱۱۲، ۱۹۰، ۲۸۱ و ۱۶/۳۰، ۱۸۶، ۳۱۲ و ۱۷/۳۹، ۱۸۸ و ۱۸/۱۷۴، ۲۷۶، ۲۸۳، ۲۸۹ و ۱۹/۹ و ۲۰/۱۷۴، ۲۱۲، ۲۳۴، ۲۵۰، ۲۹۳ و ۲۱/۳۱، ۶۳، ۶۷، ۸۴، ۸۷، ۱۲۴، ۱۶۲، ۲۹۷، ۲۹۸ و ۲۲/۳، ۳۷، ۱۹۲، ۲۵۹ و ۲۴/۷۵، ۹۲، ۲۹۴ و ۲۵/۴۸، ۱۰۱، ۲۰۰، ۲۵۴، ۲۹۲ و ۲۶/۲۶۷؛ روضات الجنات ۲/۲۰۷-۲۱۱؛ ریحانه الادب ۳/۲۰۷؛ شرح حال علما و ادبای استرآباد (استرآباد نامه) ۱۶۰-۱۶۱؛ شرح حال علمای شیعه ۴۴۰؛ طبقات اعلام الشیعه (الکرام البرره)۱/۲۵۳-۲۵۷؛ علمای مجاهد ۲۶۴-۲۶۵؛ فرزانگان مازندران ۱/۳۶-۴۰؛ فرهنگ بزرگان اسلام و ایران ۱۲۸؛ فرهنگ سخنوران ۶۴۳؛ فهرست نسخه های خطی فارسی ۵/۱۶۶، ۱۶۷، ۴۲۳ و ۶/۴۵۶۷؛ فهرست واره

کتابهای فارسی ۳/۱۵۴۳، ۱۸۳۴ و ۴/۳۰۰۴-۳۰۰۵ و ۸/۱۰۲۵، ۱۰۸۸، ۱۰۹۰، ۱۰۹۴؛ قصص العلماء ۱۰۰؛ الکنی و الالقاب ۳/۱۰۳؛ لغت نامه ی دهخدا (ذیل شریعتمدار) ۳۵۲؛ مرآه الشرق ۱/۳۸۹؛ مشاهیر المدفونین فی الصحن العلوی الشریف ۲۶۱-۲۶۲؛ معجم التراث الکلامی ۱/۶۳، ۱۹۴، ۲۹۰، ۲۹۲، ۳۳۲، ۳۳۳ و ۲/۴۳، ۴۹ و ۳/۱۶۰-۱۶۱، ۳۸۶، ۵۲۲ و ۴/۷، ۳۹، ۴۳، ۱۰۱-۱۰۲، ۱۶۵، ۳۱۲، ۴۱۳، ۵۳۶ و ۵/۱۳۳، ۲۱۲، ۳۰۶، ۴۵۸، ۵۱۳؛ معجم المفسرین ۱/۱۲۴؛ معجم المولفین ۱/۴۸۷؛ معجم طبقات المتکلمین ۵/۱۵۰؛ مکارم الآثار ۱/۸۳-۹۲ و ۵/۱۷۰۰؛ الموسوعه المیسره فی تراجم ائمه التفسیر و الاقراء و النحو و اللغه ۱/۶۱۰؛ مولفین کتب چاپی فارسی و عربی ۲/۳۱۹-۳۲۰؛ ناسخ التواریخ ۳۶۵-۳۶۶؛ هدیه العارفین ۱/۲۵۷.

«محمدجعفر بن محمدطاهر استرآبادی»

قرن ؟ ه-.ق.

درباره ی این دانشمند استرآبادی هیچ اطلاعی در دست نداریم. آنچه در اینجا شرح داده می شود، براساس گزارشی است که در «معجم التراث الکلامی» به نقل از «نشریه دانشگاه تهران» موجود است.

نشریه ی یاد شده، از کتابی با عنوان «الحکمه العلمیه علی طریق اهل البیت(ع)» سخن به میان آورده است که متعلق به شخصی با نام «محمدجعفر بن محمدطاهر استرآبادی» است.

نگارنده هرچه تفحص کرد، آگاهی دیگری درباره ی نویسنده ی اثر ذیل به دست نیاورد.

آثار:

الحکمه العلمیه علی طریق اهل البیت (ع)

ظاهراً این اثر در خصوص حکمت عملی از دیدگاه «اهل بیت» علیهم السلام است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی اصغر مهدوی» در «تهران» به شماره ۵۹۲ کتابت سده ۱۲ه-.ق. موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

منابع:

معجم التراث الکلامی ۳/۱۴۵؛ نشریه دانشگاه تهران ۲/۱۲۶.

«محمدجعفر بن یوسف شریعتمدار استرآبادی»

قرن ۱۳ه‍.ق.

در فهرست نسخه های برخی کتابخانه ها، آثاری مانند: «الایجاز»، «اصل الاصول»، «خزائن العلوم» و «صیغ العقود و الایقاعات» به نام «ملا محمدجعفر بن ملا یوسف شریعتمدار استرآبادی» ثبت شده است. این اشتباه سبب تصور شخصی با نام و نشان فوق می تواند باشد. لیکن در هیچ یک از منابع، چنین شخصی وجود ندارد.

بنابراین، نباید با مشاهده ی این نام، دچار اشتباه شد. بلکه منظور همان محمدجعفر بن سیف الدین شریعتمدار استرآبادی است که به اشتباه آن گونه ثبت شده است.

«محمدحسن حائری استرآبادی شهرستانی»

قرن ۱۴ه-.ق.

درباره ی «محمدحسن حائری استرآبادی شهرستانی»، هیچ اطلاعی در دست نیست. فقط یک اثر از وی در «کتابخانه ی عمومی اوقاف بغداد» موجود است که در ذیل شناسانده می شود.

آثار:

قصیده فی مدح کتاب: (الجواب الفسیح (الفصیح) لما لفقه عبدالمسیح) لنعمان الآلوسی

قصیده ای است به زبان عربی در جواب شخصی به نام «عبدالمسیح». آغاز آن پس از حمد و صلات چنین است:

یا من هو السائل من کل باب

و طالب الحق و قول الصواب

مسوده ی این قصیده، به سال ۱۳۰۹ه-.ق. کتابت شده است. از این رو احتمال داده می شود که مولف و ناظم آن، از اندیشمندان قرن چهاردهم است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی عمومی اوقاف بغداد» به شماره ۶۹۹۷ در ۵ برگ، کتابت سال ۱۳۰۹ه-.ق. به خط شاعر موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

منابع:

فهرس المخطوطات العربیه فی مکتبه الاوقاف العامه فی بغداد ۳/۱۵۱.

«سید محمدحسن بن علی حسینی حائری استرآبادی»

۱۲۸۳-۱۳۶۶ه-.ق.

خطیب، شاعر و ادیب مشهور «کربلا»، «سید محمدحسن بن سید علی بن سید مصطفی بن سید حسین بن سید علی بن سید سمیع بن سید میرعبدالمجید حائری استرآبادی»، از علما و واعظان صاحب نام سده ی چهاردهم ه-. ق. است.

وی به سال ۱۲۸۳ه-.ق. در «کربلا» متولد شد. قرآن و مقدمات را نزد پدرش آموخت. سپس نزد علمای حوزه ی علمیه ی «کربلا»، خصوصاً «ملا عباس سیبویه»، خطابه و فنون سخنرانی را فراگرفت. پس از آن به خطابه و شعر و ادب روی آورد و در مجالس و محافل ادبی شرکت جست.

از سید محمدحسن استرآبادی قصاید و اشعار متعددی برجای مانده است.

آثار:

تزویج بی بی خنفاسنه مع جناب الشیخ عکروک

این اثر ارجوزه ی مختصر شعری و هزلی است که در ۴۴۹ بیت سروده شده است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در کتابخانه ی خانوادگی فرزندان «سید محمدحسن استرآبادی» موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

منابع:

معجم خطباء کربلاء ۵۱-۵۳.

«محمدحسن بن محمدجعفر شریعتمداری»

۱۲۴۹-۱۳۱۴ه-.ق.

«شیخ محمدحسن بن محمدجعفر شریعتمداری استرآبادی»، در اواسط شوال سال ۱۲۴۹ه-.ق. در بیت علم و ادب دیده به جهان گشود. پدرش هنگام ولادت محمدحسن، در «کربلا» ساکن بود. از این رو تولد وی نیز در «کربلا» روی داد.

محمدحسن، دو ساله بود که پدرش عازم «ایران» گردید. او نیز همراه پدر رهسپار «ایران» شد. این سفر به دلیل اقامت پدرش در شهرهایی چون: «کرمانشاه»، «تهران»، «ساری»، «استرآباد» و «مشهد»، حدود دو سال به طول کشید.

سال ۱۲۵۳ه-.ق.، شیخ محمدحسن به چهارسالگی رسیده بود که تحصیل را نزد والد گرامی اش آغاز کرد.

او نخست قرآن را آموخت و بخشی را حفظ کرد. سپس کتاب «اصل الاصول» پدرش را که در اعتقادات و به زبان فارسی بود، آموخت و حفظ کرد.

شیخ محمدحسن مقدمات عربی و علوم نقلی و عقلی را تا چهارده سالگی به پایان برد و فقه و اصول فقه را نیز نزد پدر خود شروع نمود. تا سال ۱۲۶۳ه-.ق. که پدرش زنده بود، از محضر وی بهره برد. پس از آن به عتبات عالیات سفر کرد و از محضر استادان بزرگ آن حوزه، مانند: «شیخ مرتضی انصاری»، «شیخ مشکور حلولاوی»، «شیخ محسن خنفر» و «شیخ راضی» استفاده کرد.

محمدحسن شریعتمداری در ۲۳ سالگی به درجه ی اجتهاد نایل گشت. وی صورت اجازه اجتهاد از استادان خود را در کتابش «مظاهر الآثار» آورده است.

وی پس از نیل به درجه ی اجتهاد، به وطن خویش، «ایران»، بازگشت و در «تهران» رحل اقامت افکند. او در «تهران» به اقامه ی نماز و انجام امور شرعی، همراه با تحقیق، تالیف و تدریس اشتغال داشت تا اینکه به سال ۱۳۱۸ه-.ق. در «تهران» جان به جان آفرین تسلیم کرد و در مقبره ی موقوفه ی خانوادگی در حرم «شاه عبدالعظیم» به خاک سپرده شد.

آثار:

۱. اثبات الفرقه الناجیه

همان گونه که از نام این اثر مشخص می گردد، کتاب در بیان مسائل اعتقادی است. مولف پس از برشمردن فرقه های اسلامی، براساس ادله ی نقلی و عقلی، فرقه ی «ناجیه» را معرفی کرده است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در کتابخانه ی شخصی و خانوادگی شریعتمداری نزد «شیخ محمود شریعتمداری» در «سبزوار»، به خط مولف، موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۲. اساس الاحکام فی شرح شرائع الاسلام

«شرایع الاسلام» از آثار بسیار مشهور محقق حلی است. بسیاری از علما و دانشمندان، کتاب شرایع را متن درسی قرار داده و شروح و حواشی زیادی بر آن نگاشته اند.

شیخ محمدحسن شریعتمداری نیز آن را با عنوان فوق و در چهار جلد شرح کرده است.

ظاهراً این شرح ناتمام مانده است؛ زیرا جلد چهارم آن شامل بحث خیارات، بیع، صرف، اجاره و غصب است.

ص:۷۲۲

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی از هر جلد در کتابخانه ی خانوادگی شریعتمداری نزد فرزندش «شیخ محمود شریعتمداری» در «سبزوار»، به خط مولف، موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۳. بیان المرام (شرح فوائد الصمدیه)

مولف در سن ۱۵ سالگی مبادرت به شرح کتاب «صمدیه» «شیخ بهایی» نموده است.

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی به دست نیامد.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۴. تحفه الممالك فی ترکیب الفیه ابن مالك

«تحفه الممالك»، در علم نحو است. همان طور که از نامش هویداست، «الفیه ی ابن مالك» را توضیح و شرح کرده است.

وی این اثر را در دوازده سالگی نگاشته است.

نسخه های خطی:

احتمالاً نزد فرزندانش ۱ نسخه ی خطی از آن موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۵. حاشیه بر الحاشیه علی تهذیب المنطق

حاشیه ای است که بر «حاشیه ی تهذیب المنطق» نگاشته است. «آقابزرگ» به نقل از «فهرس تصانیف» مولف، آن را در زمره ی آثارش برشمرده است.

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی به دست نیامد.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۶. رجال

به نظر می رسد «آقابزرگ» نسخه ای از آن را دیده است؛ زیرا شرح حال مولف را به نقل از جلد اول آن آورده است.

گویا اثری است مفصل در پنج جلد در کلیات علم رجال، و شرح حال اصحاب، تابعین، راویان و محدثان.

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی به دست نیامد.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۷. رساله فی ادعیه الوبا و الطاعون

شیخ محمدحسن در این اثر دعاهای وبا و طاعون را نقل کرده است.

نسخه های خطی:

ظاهراً ۱ نسخه ی خطی در کتابخانه ی شخصی فرزندش شیخ محمود استرآبادی موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۸. رساله فی التحمید و التسمیه و ما یتعلق بها من المسائل الادبیه

شیخ محمدحسن این کتاب را در عنفوان جوانی و به سال ۱۲۶۸ه‍-.ق. در موضوع ادبیات نگاشته است.

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی به دست نیامد.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۹. رساله فی سند دعاء الخضر (دعای کمیل) و بیان اعتباره

مولف در این اثر به اعتبار و سند دعای خضر و دعای کمیل پرداخته و نیز فصلی در فضایل «کمیل بن زیاد» نوشته است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در کتابخانه ی شخصی فرزندش «شیخ محمود شریعتمداری» موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۱۰. سر الخطاب فی تفسیر الکتاب

این تفسیر به زبان عربی و ظاهراً ناتمام است؛ زیرا در یک مجلد از آن، که در «کتابخانه ی آیت الله العظمی مرعشی نجفی (ره)» موجود است، بخشی از متن و مقدمات تفسیر را می توان مشاهده کرد.

شیخ محمدحسن در این تفسیر از روایات و احادیث ائمه ی اطهار علیهم السلام بهره برده و آنها را در ذیل تفسیر آیات نقل کرده است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آیت الله العظمی مرعشی نجفی (ره)» به شماره ۷۶۳۶ در ۲۱۷ برگ، جلد اول، ظاهراً به خط مولف، موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۱۱. شرح تبصره المتعلمین

به مدخل «نصره المستبصرین» مراجعه شود.

۱۲. شرح تحریر الاحکام

به مدخل «مستقصی المرام» مراجعه شود.

۱۳. شرح شرایع الاسلام

به مدخل «اساس الاحکام» مراجعه شود.

۱۴. شرح الفوائد الصمدیه

به مدخل «بیان المرام» مراجعه شود.

۱۵. شرح کتاب العقل و الجهل من الکافی

شیخ محمدحسن شریعتمداری این شرح را بر کتاب عقل و جهل «کافی» نگاشته است. اما بنا به گزارش «آقابزرگ»، ظاهراً ناتمام است.

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی به دست نیامد.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۱۶. کتاب مستوعب النسب من غرائب الکتب

از این اثر مرحوم «آیت الله العظمی مرعشی نجفی (ره)» در کتاب «الاجازه الکبیره» خبر داده است.

موضوع آن علم انساب و مشایخ آن و طرق ارتباط مولف بر ریشه های آن علم است.

نسخه های خطی:

مرحوم «آیت الله العظمی مرعشی نجفی (ره)» در اثر یاد شده از وجود آن در نزد خودش گزارش داده است. لیکن در فهرست های نسخه های خطی کتابخانه ی آن مرحوم به دست نیامد.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۱۷. کشف الحجاب فی ذبائح اهل الکتاب

«آقابزرگ» به نقل از کتاب «مظاهر الآثار» مولف،

گزارش می دهد که وی شرح مختصری از کلیه ی ادیان و مذاهب از زمان حضرت آدم تا خاتم (ص) و از آن زمان تا زمان حیات مولف، آورده و به ذبایح آنها اشاره کرده است.

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی به دست نیامد.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۱۸. الکلم الطیب

این اثر در موضوع علم اصول فقه است. اما گزارش دقیقی از محتوای آن در دست نیست.

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی به دست نیامد.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۱۹. مجمع الآراء و الادله

شیخ محمدحسن شریعتمداری این کتاب را در سن بیست و سه سالگی آغاز کرده و تا احکام آب چاه نگاشته است.

وی در مقدمه ی کتاب می گوید: به نظرم رسید که آرا و نظریات اصحاب «شیعه» را در مسایلی که باهم اختلاف دارند، جمع کنم؛ در حالی که فی الجمله اشاره به مدارکش بشود و نیز مذاهب مخالفین، از «اهل سنت» ذکر شود. و آنچه اجماع اهل طائفه ی محقه بر آن قرار گرفته است، روشن گردد.

نسخه های خطی:

ظاهراً «آقابزرگ» یک نسخه از آن را دیده است؛ زیرا در گزارش خود از اجازه ی «شیخ راضی نجفی» به مولف و تصریح وی بر اجتهاد مولف را خبر داده است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۲۰. مجموعه اخری (الکنوز)

اثری است کشکول مانند که مطالب گوناگونی را به زبان عربی و فارسی نگاشته است.

وی مباحث ارزشمند اثر خود را با عناوین «کنز، کنز» مرتب ساخته است.

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی به دست نیامد.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۲۱. مجموعه ثالثه

این اثر که ظاهراً به دلیل فقدان نام، «مجموعه ثالثه» نامیده شده است، شامل علوم و مباحث متفرقه است.

مولف از واجب نفسی و غیری و آثار آن ها، شک های نماز، روایات روزه، روزه ی ماه رمضان و تعریف و حقیقت آن، مقدمه در علم کلام، فرق بین حکمت و عرفان و موسس این دو علم، رد بر صوفیه و عقایدشان و اخباری که در مورد آنان وارد شده است، اسامی زهاد و پیروان پیامبر اکرم (ص) و ائمه اطهار علیهم السلام و حقوق و قوانین عادلانه در ارتباط با سلطان و رعیت، سخن گفته است. کلیه ی مطالب به زبان فارسی است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در کتابخانه ی شخصی فرزندش «شیخ محمود شریعتمداری» در «سبزوار» به خط مولف موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۲۲. مجموعه رسائل الاسترآبادی

در این مجموعه چند رساله ناقص و ناتمام از مولف وجود دارد. برخی از این رساله ها عبارت اند از:

«رساله در منطق»، «رساله در شناخت قبله»، «شرح تشریح افلاک»، «شرح رساله الهیئه»، «شرح خلاصه الحساب» «شیخ بهایی».

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی به دست نیامد.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۲۳. مجموعه الفوائد المتفرقه

این مجموعه، مباحث فقهی و رجالی مانند: مسائل مصاهره در نکاح، مباحث عتق و ظهار و مسائلی که مورد اجماع اصحاب و فقها را دربرمی گیرد.

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی به دست نیامد.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۲۴. مستقصی المرام فی شرح تحریر الاحکام

«تحریر الاحکام» از آثار فقهی «علامه حلی» است. علمای زیادی آن را شرح کرده و نظر خود را نیز بر آن اضافه نموده اند. شیخ محمدحسن نیز به بهانه ی شرح آن، فقه را به طور مفصل مورد بحث قرار داده است.

بنا به گزارش «آقابزرگ»، جلد اول آن فقط تا مبحث آب ها را شامل می گردد. لیکن مولف یک مقدمه ی بسیار طولانی در علم فقه و مسائل مربوط به آن نگاشته است. از این رو کتاب بزرگی شده است.

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی به دست نیامد.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۲۵. مظاهر الآثار فی دقائق متون الاخبار

این کتاب از آثار مهم شیخ محمدحسن شریعتمداری استرآبادی است. وی در «مظاهر الآثار» مباحث مفصل و ارزشمندی از حقایق و معارف و فضایل «اهل بیت» عصمت و طهارت (ع)، سیره ی بزرگان و شرح احوال خانواده و خودش را بیان کرده است.

کتاب در پنج مجلد بزرگ است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در کتابخانه ی مرحوم «مجتبی مینوی» در «تهران» به خط مولف موجود است.

۱ نسخه ی خطی عکسی در «کتابخانه ی مرکز احیاء میراث اسلامی قم» به شماره های ۲۶۷۹، ۲۶۸۰، ۲۶۸۸، ۲۶۸۹، ۲۶۹۰ موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۲۶. معراج المومنین (شرح الفیه) (شرح نفلیه)

مولف در این اثر ضمن شرح کتاب «الفیه» و نفلیه شهید اول»، واجبات و مستحبات نماز را مورد بحث قرار داده است.

هزار مسئله در واجبات و سه هزار مسئله در مستحبات نماز، همراه با نوافل را بیان کرده است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در کتابخانه ی شخصی فرزنش «شیخ

محمود شریعتمدار استرآبادی» موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۲۷. نصره المستبصرین فی شرح تبصره المتعلمین

مولف این اثر فقهی ناتمام را برای فرزنـدش «شیخ محمود» نگاشـته است. وی به سال ۱۳۱۶ه-.ق. و در اواخر عمرش آن را تا مباحث آب مطلق و مضاف تدوین کرده است.

نسخه های خطی:

احتمالاً ۱ نسخه ی خطی از این اثر در کتابخانه ی شخصی فرزندش «شیخ محمود شریعتمداری» موجود باشد.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۲۸. ینابیع العقول فی علم الاصول

اثر نسبتاً کاملی است از مولف در علم اصول فقه که در سه مجلد پایان برده است.

جلد اول شامل مباحث الفاظ، جلد دوم مباحث علم ظن و شک و جلد سوم مباحث استصحاب است.

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی به دست نیامد.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

به نظر می رسـد مولف آثـار دیگری نیز دارد. لیکن به دلیـل اینکه این آثـار نزد فرزنـدان و نوادگـان وی پراکنـده شـده است، گزارش درستی از آنها در فهرست ها نیامده است.

گفتنی است، نویسـنده ی «معجم رجال الفکر و الادب فی النجف» به اشـتباه آثار «شـیخ محمدجعفر شـریعتمدار» را در زمره ی

کتاب های فرزندش شیخ محمدحسن شریعتمداری آورده است.

منابع:

اثرآفرینان ۳/۳۳۶؛ الاجازه الکبیره ۴۶۰؛ اختران فروزان ری و تهران ۲۹۵؛ اعیان الشیعه ۹/۱۴۱؛ دائره المعارف تشیع ۲/۱۰۸؛ الذریعه ۱/۱۸، ۹۸، ۱۲۵، ۹۸۷ و ۲/۴، ۳۹۷ و ۳/۱۸۳، ۳۲۱، ۴۷۲ و ۶/۶۰ و ۱۰/۱۰۹ و ۱۱/۴۷، ۱۴۱ و ۱۲/۲۳۵ و ۱۳/۱۰۹، ۱۳۴، ۳۷۰ و ۱۶/۱۷۸ و ۱۸/۲۶ و ۲۰/۱۴-۱۵، ۹۵، ۱۰۹، ۱۷۴ و ۲۱/۱۳، ۱۵، ۱۶۱-۱۶۲، ۲۳۴ و ۲۴/۱۷۷ و ۲۵/۲۸۹؛ ریحانه الادب ۳/۲۱۰-۲۱۱؛ زندگانی و شخصیت شیخ انصاری ۲۷۰؛ شرح حال رجال ایران ۶/۲۲۴؛ طبقات اعیان الشیعه (نقباء البشر) ۱/۳۹۱-۳۹۲؛ فرزانگان مازندران ۱/۵۲؛ فرهنگ بزرگان اسلام و ایران ۴۹۴؛ فرهنگ رجال و مشاهیر تاریخ معاصر ایران ۱/۳۵۹؛ لغت نامه ی دهخدا (ذیل شریعتمدار) ۳۵۲؛ الماثر و الآثار ۱/۲۱۵؛ مرآه الشرق ۱/۵۱۰-۵۱۱؛ مرزداران فقاهت ۲۲۵؛ مصادر الفرق الاسلامیه ۱/۳۱؛ مصفی المقال ۱۳۶؛ معارف الرجال ۲/۲۳۹؛ معجم التراث الکلامی ۱/۱۳۴ و ۴/۳۷۹-۳۸۰؛ معجم المولفین ۳/۲۳۲؛ معجم رجال الفکر و الادب فی النجف ۱/۱۱۹؛ مکارم الآثار ۱/۹۲ و ۴/۱۳۴۹-۱۳۵۰.

«محمدحسن بن محمدعلی استرآبادی»

قرن ۱۱ه-.ق.

درباره ی «محمدحسن بن محمدعلی استرآبادی»، اطلاعات اندکی در دست است. از گزارش «آقابزرگ» در «الذریعه» چنین استفاده می شود که پدر وی، «ملا محمدعلی بن احمد بن

کمال الدین استرآبادی»، داماد «ملا محمدتقی مجلسی» بود.

بنابراین اجداد وی را چنین می توان نوشت: «محمدحسن بن محمدعلی بن احمد بن کمال الدین استرآبادی نجفی». هم چنین از گزارش «آقابزرگ» استفاده می گردد که وی از علمای قرن ۱۱ه-.ق. بوده است.

لیکن در «طبقات اعلام الشیعه» خلاف آن را بیان کرده و جد او را حسن نامیده است.

براساس این گزارش، دو تن از علمای «استرآباد»، نام و نام پدر مشترک دارند. هر دو در «نجف اشرف» تحصیل کرده و اواخر عمر خود را در «مشهد» سکونت اختیار نموده اند. در اجازاتی که «علامه مجلسی» نقل می نماید، یکی از آنها «محمدحسن بن محمدعلی بن احمد بن کمال الدین استرآبادی» و دومی «محمدحسن بن محمدعلی بن حسن استرآبادی» است.

از این رو، ما هر دو نفر را ذیل یک مدخل آوردیم؛ زیرا تشخیص و تفکیک آن دو سند، مطلب بیشتری می طلبد.

صاحب «شذور العقیان» شیخ محمدحسن را از علمای فاضل برشمرده است.

در «تذکره ی شاعران فارسی سرا»، اشعاری از وی نقل شده که حکایت از ذوق شعری مولف دارد.

آثار:

۱. الاجازات

مجموعه اجازاتی است که مولف آنها را جمع آوری کرده و علمای بزرگی مانند «علامه مجلسی» از آن در «بحار الانوار» بهره برده است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی را مرحوم «اعجاز حسین»، به خط مولف، با کتابت سال ۱۰۹۶ه-.ق. مشاهده کرده است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۲. فهرس تصانیف علامه حلی

بر اساس گزارش «اعجاز حسین» در «شذور العقیان»، شیخ محمدحسن فهرس تصانیف «علامه حلی» را نگاشته بود.

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی به دست نیامد.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

منابع:

الذریعه ۱/۱۲۵؛ تذکره ی شاعران فارسی سرا ۶۲؛ شرح حال علمای شیعه ۱۴۱؛ طبقات اعلام الشیعه (الروضه النضره) ۸/۱۳۶.

«محمدحسین شمس العلماء گرکانی»

۱۲۶۲-۱۳۴۵ه-.ق.

برخی منابع، واژه ی «کرکان» یا گرکان» در «الذریعه» را «گرگان» خوانده و «محمدحسین» ملقب به «شمس العلما» و مشهور به «جناب» را به اشتباه گرگانی نوشته اند. در حالی که «گرکانی» نام یکی از روستاهای استان مرکزی «اراک» است و هیچ نسبتی با «گرگان» ندارد. همان گونه که در بسیاری مواقع اسامی خاندان «قریب گرکانی»، به اشتباه «قریب گرگانی» نوشته شده است.

همچنین، «منزوی» در «فهرست واره»، به تبعیت از «اشکوری» در «فهرست نسخه های خطی کتابخانه ی آیت الله العظمی مرعشی نجفی (ره)»؛ کتاب «درالیتیم فی المتائیم» را به «میرزا محمدحسین گرگانی» از نویسندگان سده ی

۱۴ه-.ق. نسبت داده است.

به نظر می رسد این نسبت نیز اشتباه است و کتاب یاد شده متعلق به «شمس العلما میرزا محمدحسین بن علیرضا قریب گرکانی» است.

به همین جهت نام وی را در این مجموعه، فقط برای رفع اشتباه آوردیم.

منابع:

الذریعه ۱/۶۴ و ۸/۸۷ و ۱۷/۱۵۹ و ۲۲/۱۳، ۱۱۱ و ۲۴/۱۷۵؛ فهرست واره کتابهای فارسی ۴/۲۶۸۲.

«محمدحسین استرآبادی»

قرن ؟ ه-.ق.

چند تن از علمای «استرآباد»، محمدحسین نام دارند. برخی از آنها شاعر و برخی دیگر عالم هستند. عصر و دوران حیات آنان نیز متفاوت است. تشخیص دو تن از آنها که صاحب اثر هستند، از بقیه ی موارد، نیاز به دلایل و مستندات دارد. از این رو، نتوانستیم سده ی نویسنده ی فوق را تشخیص دهیم.

با وجود این، لازم است به اطلاعات موجود درباره ی چند تنی که نام مشابه دارند، اشاره گردد.

یکی از آنها «محمدحسین بن سلطان محمد استرآبادی» از شعرای سده ی دهم ه-. ق. است. منابع موجود اشعاری از وی نقل کرده اند. لیکن به اثری تالیفی اشاره نکرده اند.

دوم، «میر محمدحسین بن میر قاسم نجفی استرآبادی»، ایضاً شاعر و متخلّص به «محسن» است. این شاعر نیز اثری برجای نگذاشته است.

سوم، «میرزا محمدحسین استرآبادی»، متخلّص به «وفا» نیز اثری تالیفی ندارد و از شاعران عصر قاجار و سده ی ۱۳ه-.ق. است.

و چهارم، «میرزا محمدحسین بن نصرالله مجتهد مقصودلو استرآبادی» از علمای «استرآباد» و نماینده مجلس شورای ملی است. در شرح حال های موجود اثری به وی نسبت نداده اند.

بنا بر این اثری که در ذیل شناسانده می شود، به نظر نمی رسد متعلق به هیچ کدام از آنان باشد.

آثار:

حاشیه علی شرح العضدیه

حاشیه ای است بر شرح «العقائد العضدیه» «جلال الدین دوانی» که به زبان عربی نگاشته است.

نسخه های خطی:

۲ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی عمومی اوقاف بغداد» به شماره ۲/۱۳۸۱۵ در ۱۹ برگ، کتابت سال ۱۲۰۰ه-.ق. و شماره ۲/۲۲۷۷۹ در ۲۶ برگ، کتابت سال ۱۲۳۹ه-.ق. موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

منابع:

فهرس المخطوطات العربیه فی مکتبه الاوقاف العامه فی بغداد ج. ۳.

«محمدحسین بن محمدزمان استرآبادی»

قرن ؟ ه-.ق.

درباره ی «محمدحسین بن محمدزمان استرآبادی» نیز هیچ اطلاعی در دست نیست.

آثار:

تحفه الغرائب (عجائب المخلوقات)

این اثر درباره ی مخلوقات خداوند متعال و به زبان فارسی است.

مولف آن را در یک مقدمه، دوازده باب و یک خاتمه ترتیب داده است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی دانشکدهی ادبیات دانشگاه تهران» به شماره ۱۳۲، ظاهراً کتابت سال ۱۲۳۸ه-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی عکسی در «کتابخانه ی دانشگاه تهران» به شماره ۵۹۷۰ کتابت سال ۱۲۳۸ه-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی شخصی سید مهدی صدر» در «کاظمیه» موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

منابع:

الذریعه ۳/۴۵۷ و ۱۵/۲۱۹-۲۲۰؛ فهرست نسخه های خطی کتابخانه ی دانشکده ی ادبیات دانشگاه تهران۲/۷؛ فهرست نسخه های خطی کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران، فیلم ها ۳/۲۳۵؛ فهرست نسخه های خطی کتابخانه مدرسه عالی شهید مطهری (سپهسالار) ۵/۷۲۳؛ فهرست واره کتابهای فارسی ۵/۳۸۰۳.

«محمدحسین بن یحیی گرگانی گیلانی»

قرن ؟ ه-.ق.

از «کمال الدین افضل، محمدحسین بن ضیاء الدین یحیی گرگانی گیلانی»، نیز هیچ آگاهی در دست نیست.

آثار:

جامع الجوامع

اثری است به زبان فارسی در یک مقدمه و چهار فایده که در چهار مقاله ترتیب داده شده است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مغنیسا (مانیسا) ترکیه» به شماره ۱۷۹۹ در ۳۵۰ برگ موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

منابع:

فهرست نسخه های خطی کتابخانه ی مغنیسای ترکیه.

«محمدرضا استرآبادی»

قرن ؟ ه-.ق.

از شرح حال مولا «محمدرضا استرآبادی» هیچ اطلاعی در دست نیست. فقط در فهرست نسخه های خطی چهار کتابخانه ی «مشهد» یک اثر به او نسبت داده شده است.

آثار:

شرح مفاتیح الشرایع

این اثر در «فهرست نسخه های خطی چهار کتابخانه ی مشهد» به محمدرضای استرآبادی نسبت داده شده است.

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی به دست نیامد.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

منابع:

فهرست نسخه های چهار کتابخانه ی مشهد ۳۳۴.

«سید محمدرضا بن ابوالقاسم حسینی کمالی استرآبادی»

۱۲۸۳-۱۳۴۶ه-.ق.

عالم دینی و پزشک ماهر سده ی چهاردهم ه-. ق.، «سید محمدرضا»، ملقب به «آقامیرزا»، مکنی به «ابوکمال»، معروف به «کمالی حسینی استرآبادی»، فرزند «سید ابوالقاسم» و برادرزاده ی «سید مرتضی طبیب»، از بزرگانی است که در «حله» زاده شد و در همانجا درگذشت.

از آنجا که عمویش «سید مرتضی» پس از فراگیری طب یونانی و سنتی، در «حله» ساکن شد، پدرش «سید ابوالقاسم» نیز به آن شهر رفت و نزد برادر رحل اقامت افکند. از این رو فرزندش سید محمدرضا در «حله» متولد گردید.

سید محمدرضا پس از رشد و عبور از دوران طفولیت، نزد پدر خویش که عالمی پرهیزگار بود، به تحصیل پرداخت؛ چون مقدمات را فراگرفت، نزد عمویش به تحصیل ادامه داد.

سطح را نزد «شیخ محمود آل سماکه» و «شیخ حمادی آل رعیده» و دیگر علمای بزرگ «حله»، خواند.

حدود سال ۱۳۰۰ه-.ق. به «نجف اشرف» سفر کرد و منطق و معانی و بیان را از علمای «نجف اشرف» آموخت.

فقه و اصول را از محضر «سید محمدعلی شاه عبدالعظیمی» فرا گرفت. آنگاه به حلقه ی درس «شیخ محمد ایروانی» و «شیخ محمد شربیان» پیوست.

دروس خارج را نزد «شیخ هادی تهرانی» آغاز کرد و مدت زمان طولانی، از محضر درس «سید محمدکاظم یزدی» بهره برد.

سید محمدرضا استرآبادی همراه تحصیل، به وعظ و خطابه در «نجف اشرف» اشتغال داشت. او واعظی پارسا و عالمی خوش نام بود.

گفته می شود، او در دهه ی چهارم عمرش، به «ایران» بازگشت و در «مشهد» مقدس به تحصیل علوم ریاضی و طب سنتی پرداخت. آنگاه که به مدارجی دست یافت و در تشخیص بیماری ها مهارت پیدا کرد، در «حله» سکنا گزید.

در شهر «حله»، ضمن ارشاد و خطابه در منبر و مسجد محل سکونتش، به درمان و معالجه ی بیماری های مردم نیز می پرداخت. عاقبت به سال ۱۳۴۶ یا ۱۳۴۷ه-.ق. چشم از جهان فروبست.

آثار:

۱. ارجوزه در علم اعداد و حروف

منظومه ی مختصری است در علم اعداد و حروف که حکایت از تسلط مولف در این علوم دارد.

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی به دست نیامد.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۲. ارجوزه در علم کلام

عنوان و نام کتاب گویاست که مطلب مختصری در علم کلام و به صورت منظوم است.

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی به دست نیامد.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۳. تاریخ امامان شیعه

شرح حال و تاریخ ائمه ی اطهار علیهم السلام است.

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی به دست نیامد.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۴. جمان الابحر

کتاب «جمان الابحر» مجموعه اشعار و بلکه منظومه ای است در اصول دین که مقدمه ی آن به نثر نگارش یافته است.

سید محمدرضا استرآبادی اثر خود را به سال ۱۳۰۵ه-.ق. سروده و تدوین کرده است.

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی به دست نیامد.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۵. الحدائق الزاهره فی زاد الدنیا و الآخره (الحدائق الباهره فی زاد الدنیا و الآخره)

این اثر در موعظه و پند و اندرز است.

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی به دست نیامد.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۶. دیوان شعر

مجموعه ی اشعاری است از سید محمدرضا استرآبادی که در موضوعات مختلف و با سبک های متنوع سروده شده است.

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی به دست نیامد.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۷. السوانح البابلیه

ظاهراً روی دادهای خاصی را بیان کرده است.

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی به دست نیامد.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۸. الصوارم الحاسمه فی مصائب الزهراء فاطمه (س)

همان طور که از نام این اثر آشکار است، درباره ی مصائب و شرح حال حضرت زهرا سلام الله علیها نوشته است.

کتاب «الصوارم» در ۱۵۰۰ بیت به نظم در آمده است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی حسینیه ی شوشتری ها» موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۹. طراز البیان فی الرد و الامتحان

مجموعه پرسش ها و پاسخ های اعتقادی در رد آرا و نظریات برخی نویسندگان «سنی» مذهب است. مولف نتوانسته آن را کامل نماید و در ادامه، از خداوند متعال، توفیق تکمیل آن را درخواست کرده است.

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی به دست نیامد.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۱۰. العقد الفرید فی معرفه القرائه و التجوید

مولف در یک مقدمه، چند باب و یک خاتمه از شناخت

تجوید و قرائت قرآن، پرده برمی دارد. وی آن را به سال ۱۳۱۲ه-.ق. پایان برده است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی محمدعلی نجف آبادی» در «نجف اشرف» موجود است.

هم چنین بنا به گزارش «آقابزرگ»، ۱ نسخه نیز در «کتابخانه ی مدرسه ی عالی شهید مطهری (سپهسالار)» موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۱۱. کشکول

ظاهراً مجموعه مطالبی است در علوم غریبه و دانش های متفاوت که در زمان مولف گردآوری شده است.

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی به دست نیامد.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۱۲. کنز الافراح و مراح الارواح (کنز الارواح و مراح الارواح)

یک اثر ادبی، در بیان نکته های جالب و ظریف، با عبارات روشن و ساده همراه با جنبه های شیرین و نادر است.

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی به دست نیامد.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۱۳. لوامع الدرر فی منهج الحق و الظفر

مولف با نوشتن این اثر، امامت را مورد توجه قرار داده و به اثبات آن با ادله ی نقلی و عقلی پرداخته است.

کتاب به سال ۱۳۰۸ه-.ق. تالیف شده است.

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی به دست نیامد.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۱۴. نهایه الآمال لطالبی معرفه الرجال

این اثر در علم رجال، و به صورت منظوم است. وی منظومه ی «نهایه الآمال» را در ۸۰۰ بیت سروده است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی حسینیه شوشتری ها» به خط مولف موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

منابع:

ادباء الاطباء ۱/۱۶۸؛ الاعلام الشرقیه ۲/۷۸۳؛ اعیان الشیعه ۹/۲۸۲؛ الذریعه ۵/۱۳۰ و ۱۵/۹۲، ۱۵۸، ۲۹۴ و ۱۸/۳۶۶ و ۲۴/۳۹۳؛ شعراء الحله ۲/۳۹۵؛ طبقات اعلام الشیعه (نقباء البشر) ۲/۷۳۶-۷۳۷؛ ماضی النجف ۱/۱۷۰-۱۷۱؛ مجله المورد، بغداد، ۱۹۹۳م.، ج. ۲۱، ع.۱، ۱۵۷؛ معجم التراث الکلامی ۲/۴۳۹ و ۴/۵۷۴ و ۵/۳۰۰؛ معجم المولفین ۱/۱۹۱؛ معجم رجال الفکر و الادب فی النجف ۱/۴۴۶؛ مکارم الآثار ۷/۲۵۴۲؛ ناموران معاصر ایران ۲/۴۶۳-۴۶۴؛ نشریه دانشگاه تهران ۱۱-۱۲/۸۳۷.

«محمدرضا بن علی شریعتمداری استرآبادی»

ح.۱۲۶۶-۱۳۴۶ه-.ق.

«شیخ محمدرضا استرآبادی» فرزند «شیخ علی بن ملا

محمدجعفر شریعتمدار استرآبادی» است. تولد وی به احتمال زیاد در «تهران» و در حدود سال ۱۲۶۶ه-.ق. روی داده است.

پدر، جد و عموی وی از علمای بزرگ «استرآباد» در «تهران» و «نجف اشرف» به شمار می رفتند. شیخ محمدرضا در کودکی به تحصیل آغاز کرد و پس از فراگرفتن مقدمات نزد پدرش، رهسپار «نجف اشرف» گردید و از محضر استادان بزرگ آن حوزه بهره برد.

شیخ محمدرضا در دوران تحصیل، در «نجف اشرف»، با «سید اسماعیل صدر»، پدر بزرگ «امام موسی صدر»، هم بحث بود.

محمدرضا شریعتمداری پس از پایان بردن تحصیلات خود به «ایران» بازگشت و در «مشهد» مقدس رحل اقامت افکند. او پس از سال ها خدمت صادقانه در «مشهد»، به «تهران» رفت و در مسجد «حاج رجب علی» به اقامه نماز و سخنرانی اشتغال ورزید. تا اینکه به سال ۱۳۴۶ه-.ق. دعوت حق را لبیک گفت و به رحمت ایزدی شتافت.

آثار:

۱. اصول دین

رساله «اصول دین» مختصر و به زبان ساده است. او این رساله را برای عموم مردم نگاشته است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آیت الله العظمی مرعشی نجفی (ره)» به شماره ۳۰۹۹ در یک مجموعه ۱۷۰ برگی، کتابت سال ۱۳۲۷ه-.ق.، به خط فرزند مولف، «جواد بن محمدرضا بن علی شریعتمداری»، موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۲. تجوید التنزیل

کتاب «تجوید التنزیل» در بیان اصول و قواعد تجوید و قرائت قرآن، به زبان عربی، نوشته شده است.

این اثر در دو مقدمه و هفت فصل کوتاه ترتیب یافته است. مولف به سال ۱۲۸۰ه-.ق.، به نگارش آن آغاز کرده است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آیت الله العظمی مرعشی نجفی (ره)» به شماره ۳۰۹۸ در ۴۶ برگ، به خط مولف موجود

است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۳. هدایتنامه رد بر شقاوتنامه

شیخ محمدرضا شریعتمداری این اثر را در رد کتاب «سعادتنامه» «سلطان محمد بن حیدر محمد بیدختی» متوفای ۱۳۲۷ه‍.ق.، مشهور به «سلطانعلی شاه گنابادی»، نگاشته است.

سعادتنامه در تصوف و عرفان است. شریعتمداری نام آن را به طعنه، «شقاوتنامه» نهاده است.

کتاب «هدایتنامه»، به سال ۱۳۲۵ه‍.ق. تالیف شده است.

نسخه های خطی:

۲ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آیت الله العظمی مرعشی نجفی (ره)» به شماره ۳۰۹۹ در یک مجموعه ۱۷۰ برگی، کتابت سال ۱۳۲۷ه‍.ق.، به خط فرزند مولف، «جواد بن محمدرضا بن علی شریعتمداری» و شماره ۱۲۰۱۱ در مجموعه ۱۷۴ برگ موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۴. نجاست اهل کتاب

این رساله ی فارسی، در یک موضوع مورد اختلاف فقها و بسیار مختصر نگارش یافته است.

شیخ محمدرضا در واقع به یکی از فقها که معتقد به طهارت اهل کتاب است، ردیه نوشته و ادله ی خود را در اثبات نجاست آنان آورده است.

او این کتاب را در «کربلا» و به سال ۱۳۲۴ه-.ق. به پایان برده است. ظاهراً نویسنده آن را به درخواست دوست و هم بحث خود، «سید اسماعیل صدر عاملی»، جد «امام موسی صدر» نوشته است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آیت الله العظمی مرعشی نجفی (ره)» به شماره ۳۸۸۰ در ۱۵ برگ، موجود است.

نسخه های چاپی:

این کتاب با عنوان «مخزن طهارت» در «لکهنو» و به سال ۱۳۲۴ه-.ق. چاپ شده است.

۵. هدایت نامه

این اثر رد بر «سعادت نامه» «سلطان علی شاه گنابادی» است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی حضرت آیت الله العظمی مرعشی نجفی (ره)» به شماره ۱۲۰۱۱ در ۱۷۴ برگ، کتابت سال ۱۳۲۰ه-.ق.، یحتمل به خط مولف موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

منابع:

الذریعه ۲۰/۲۲۶و ۲۴/۶۵؛ فهرس اعلام الذریعه ۱/۸۶۴؛ فهرست نسخه های خطی کتابخانه ی بزرگ حضرت آیت الله العظمی مرعشی نجفی (ره) ۳۰/۳۵۶؛ فهرست واره کتابهای فارسی ۸/۱۰۹۴؛ معجم التراث الکلامی ۱/۳۳۶ و ۵/۴۵۸.

«محمدرضا بن محمدصادق استرآبادی»

قرن ۱۳ه‍-.ق.

از «مولی محمدرضا بن محمدصادق استرآبادی»، جز گزارش های پراکنده و مکرر، مطلب بیشتری نداریم.

شرح حال و آثار وی را ذیل «رضا بن محمدصادق استرآبادی» آوردیم.

«محمدشفیع بن محمدصالح استرآبادی»

۰۰۰۰ه‍-۱۲۴۵.ق.

از شرح احوال و آثار «مولا محمدشفیع بن محمدصالح استرآبادی»، آگاهی اندکی در دست است.

براساس گزارش منابع شرح حال نگاری، مولا محمدشفیع استرآبادی، شاید در اواخر سده ی دوازده ه‍-. ق.، در «استرآباد» و در یک خانواده ی علمی و مذهبی دیده به جهان گشود. اما در صورتی که تلمذ وی از «سید محمدمهدی بحرالعلوم» را بپذیریم، باید گفته شود، حداقل باید ۲۰ سال پیش از مرگ استادش، (۱۱۵۵ه‍-.ق.) متولد شده باشد تا بتواند از محضر وی بهره ببرد.

در هر حال وی پس از تحصیل مقدمات و بخشی از سطوح، رهسپار «کربلا» گردید و از محضر درس «آقا باقر بهبهانی» بهره برد.

او هم چنین از حلقه ی درس «سید مهدی بحرالعلوم»

استفاده کرد و چون به مقام شامخ استادی رسید، به میهن خود بازگشت و در زمره ی علمای بزرگ «ایران»، به خدمت و ارشاد پرداخت.

از آنچه در آثار «شیخ محمدحسن» «صاحب جواهر» از توصیف برای «ملا محمدشفیع» ملاحظه می گردد، این احتمال وجود دارد که از محضر ایشان نیز استفاده کرده است.

آثار:

۱. احسن الاصول

بنا به گزارش «آقابزرگ»، این اثر به سال ۱۲۳۸ه-.ق. در تعارض احوال نگارش یافته است.

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی به دست نیامد.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۲. الاربعون حدیثاً

مولف احادیثی را که در فضایل ائمه ی اطهار علیهم السلام است، از منابع «اهل سنت» استخراج کرده است.

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی به دست نیامد.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۳. اصول دین

به گزارش فصل نامه پژوهش و حوزه، محمدشفیع استرآبادی، یک اثر با عنوان فوق در بیان اصول دین و عقاید «شیعه» دارد.

به گزارش از مصحح، وی در مقدمه، نمایی از اوضاع فرهنگی مذهبی عصر مؤلف، شخصیت او، جایگاه این اثر در متون

کلامی، استادان، شاگردان و مباحثی از این دست را به تصویر کشیده و آن گاه مفصلاً مباحث رساله را که دارای چهار مقاله در زمینه توحید، نبوت، امامت و معاد است معرفی کرده است.

گفتنی است که شاید این اثر متعلق به محمدشفیع بن محمدعلی استرآبادی باشد. نگارنده چون اثر فوق را مشاهده نکرده است، استناد آن را به هر کدام از نویسندگان فوق مساوی می داند.

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی به دست نیامد.

نسخه های چاپی:

این اثر تا کنون چاپ نشده است. لیکن «عبدالکریم رضایی» به سال ۱۳۸۰ به تصحیح آن اقدام نموده و آن را در معرض انتشار قرار داده است.

۴. بداء

یک رساله ی فارسی است در توضیح و بیان مسئله ی بدا.

نسخه های خطی:

«آقابزرگ» یک نسخه ی خطی از آن را مشاهده کرده است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۵. مجمع المعارف و مخزن العوارف

این اثر شامل مباحثی از اصول و فروع دین با استفاده از احادیث است. هم چنین در بیان فضایل «اهل بیت» (ع) و معارف اسلامی مطالبی قابل دسترس دارد.

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی به دست نیامد.

نسخه های چاپی:

این کتاب همراه با کتاب «حلیه المتقین» «علامه مجلسی» و رساله ی «حسنیه» «ابوالفتوح رازی» بارها چاپ شده است.

هم چنین به صورت سنگی در سال ۱۲۹۷ه-.ق. در «تهران» منتشر گردیده است.

۶. منهاج الاعمال

یک رساله ی فارسی در احکام و مسائل فقهی است که از نمازه و روزه شروع شده و تا اعتکاف را مورد بحث قرار داده است.

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی به دست نیامد.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

آثار دیگری با عناوین ذیل، به ملا محمدشفیع استرآبادی نسبت داده اند که از این نسبت اطمینانی در دست نیست؛ زیرا ممکن است از آثار محمدشفیع بن محمدعلی استرآبادی یا دیگران باشد. از این رو اسامی آنها را بدون معرفی نسخه های خطی و غیره ذکر می کنیم.

۷. رساله فی صلح حق الرجوع

۸. شرح مرصاد العباد

۹. مرصاد العباد

منابع:

تراجم الرجال ۳/۲۶۵؛ دایرهالمعارف تشیع ۲/۱۱۰؛ الذریعه ۱/۴۱۸ و ۲۳/۱۵۶؛ شرح حال علمای شیعه ۳۸۷؛ طبقات اعلام الشیعه (الکرام البرره) ۲/۶۲۲؛ الفوائد الرجالیه ۱/۶۸؛ کشف الحجب و الاستار ۳۷؛ مرآه الشرق ۱/۷۷۵؛ معجم رجال الفکر و الادب فی النجف ۱/۱۱۶؛ نجوم السماء ۲۵۲، ۳۶۳، ۳۸۷.

«محمدشفیع بن محمدعلی استرآبادی»

ح. ۱۰۴۵- بعد ۱۱۱۷ه-.ق.

«ملا محمدشفیع» فرزند «مولا محمدعلی بن احمد بن کمال الدین حسین استرآبادی» است. او از علمای بزرگ «شیعه» و نواده ی دختری «علامه مجلسی» است.

شیخ محمدشفیع در حدود سال ۱۰۴۵ه–.ق. در خاندانی برخوردار از علم و عمل، گام بر عرصه ی گیتی نهاد.

وی پس از تکمیل مقدمات علوم در زادگاهش، به حوزه ی درس پدرش شتافت و مدارج عالی دانش و اجتهاد را طی کرد.

شیخ محمدشفیع، چون به درجه ی اجتهاد نایل گشت، از پدرش و مراجع تقلید عصر خویش اجازه ی اجتهاد دریافت کرد.

هم چنین به تعدادی از علما، از جمله به «مولا محمداکمل بهبهانی»، پدر «آقاباقر وحید بهبهانی»، اجازه داد.

«وحید بهبهانی» به واسطه ی پدرش از وی نقل حدیث می کند. نیز «سید محمد بن علی بن حیدر مکی» به سال ۱۱۱۷ه–.ق. از وی اجازه دریافت نمود.

سال مرگ شیخ محمدشفیع مشخص نیست. اما مسلم است که پس از تاریخ فوق درگذشته است.

آثار:

۱. اجازه

به گزارش «آقابزرگ»، محمدشفیع استرآبادی، برای یکی از شاگردانش به نام «اسماعیل» که نزد وی تحصیل کرده بود، اجازه ای به تاریخ ۱۰۷۵ه–.ق. نگاشته است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی از این اجازه بر روی نسخه ی «شرح قصیده ی میمیه ی فرزدق» که در «کتابخانه ی آیت الله العظمی

مرعشی نجفی (ره)» به شماره ۹۸۷۴ موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۲. اصول الدین فی اثبات الواجب

شیخ محمدشفیع مسائل مهم اعتقادی و اصول دین را به زبان فارسی، در چهار مقاله و هر مقاله در چند فصل مرتب کرده و آن را به نام «شاه سلیمان صفوی» نگاشته است.

وی در بخش نبوت، شواهدی از کتاب های آسمانی ادیان دیگر و در بخش امامت از آیات و روایات بهره برده است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آیت الله العظمی مرعشی نجفی (ره)» به شماره ۱۰۲۳۹ در ۷۹ برگ موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی ملی ملک تهران» به شماره ۱۲/۵۸۴۵ در مجموعه ۱۴۲ برگ موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی رشت» به شماره ۲۴۹ر در یک مجموعه ۵۴۰ برگی، کتابت سال ۱۲۹۶ه-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی دانشکدهی الاهیات و معارف اسلامی مشهد» به شماره ۹۴۶ در ۱۴۲ برگ موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۳. اعاده المعدوم

«آقابزرگ» معتقد است که این اثر متعلق به محمدشفیع استرآبادی ساکن «هند» است. پس از آن احتمال داده است که این دو شخصیت یک تن هستند.

در هر حال مسئله ی «اعاده المعدوم» از مسائل فلسفی و کلامی است که مورد توجه محمدشفیع استرآبادی قرار گرفته است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی ملی ملک تهران» به شماره ۱۳/۵۹۳ در یک مجموعه ۳۰۸ برگی، کتابت سال ۱۱۲۵ه-.ق.

موجود است.

به گزارش «آقابزرگ»، ۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی خصوصی شیخ علی کاشف الغطا» در «نجف اشرف» موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۴. اقسام الانشاء

این اثر نیز در فهرست نسخه های خطی «کتابخانه ی ملی ملک» به محمدشفیع استرآبادی نسبت داده شده است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی ملی ملک تهران» موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۵. حاشیه علی شرح الاشارات للطوسی

«شرح الاشارات و التنبیهات» اثر «خواجه نصیر الدین طوسی» در فلسفه ی اسلامی، منطق و حکمت است. شیخ محمدشفیع تعلیقات و حواشی بر آن نگاشته است.

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی به دست نیامد.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۱۶. حاشیه بر الشافی

کتاب «الشافی» در موضوع امامت، متعلق به «شریف مرتضی» است. شیخ محمدشفیع برآن نیز حاشیه نگاشته است.

ص:۷۳۸

نسخه های خطی:

۱ نسـخه ی خطی در «کتابخـانه ی ملی ملـک تهران» به شـماره ۸/۵۹۳ در یـک مجموعه ۳۰۸ بر گی، کتـابت سال ۱۱۲۵ه-.ق. موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۱۷. الرسائل الکثیره

ایـن اثر را «آقـابزرگ» در «الـذریعه»، بـه محمدشـفیع استرآبـادی سـاکن «هنـد» نسـبت داده است. از آنجـا که در ذیـل «اعـاده المعدوم» همین محمدشـفیع را به احتمالی، با محمدشـفیع بن محمدعلی یکی فرض کرده است، لذا در زمره ی آثار وی آورده شد.

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی به دست نیامد.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۱۸. شرح الاربعین (الاربعون فی فضائل امیرالمومنین علی ابن ابی طالب (ع))

این اثر نیز در فضایل امیرالمومنین (ع) و احادیث خاص امامت است.

نسخه های خطی:

۲ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی ملی ملک تهران» به شماره ۶۸۰ در ۱۶۴ برگ، کتابت سال ۱۱۲۹ه-.ق. و شماره ۹/۵۸۴۵ در ۱۴۲ برگ موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۱۹. شرح حدیث «لو ان الغیاض اقلام»

این شرح در موضوع اعتقادات است که به خواهش برخی دوستانش آن را نگاشته است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آیت الله العظمی مرعشی نجفی (ره)» به شماره ۴۱۳۰ در مجموعه ۱۲۵ برگ، کتابت سده ۱۲ه‍.ق. موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۲۰. شرح عقائد التهذیب

کتاب «التهذیب» از آثار «سعد الدین تفتازانی»، در منطق و کلام است. شیخ محمدشفیع آن را شرح کرده است.

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی به دست نیامد.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۲۱. شرح قصیده فرزدق

«قصیده ی میمیه ی» «فرزدق» از قصاید مشهور در فضایل ائمه ی اطهار علیهم السلام، خصوصاً توصیف و مدح امام زین العابدین علیه السلام است. بسیاری از دانشمندان و ادبا آن را شرح کرده اند. محمدشفیع استرآبادی نیز آن را شرح کرده است.

شرح استرآبادی نیکو توصیف شده، و شارح پس از ذکر هر بیت، نخست مطالب ادبی را بیان و سپس توضیحات لازم را آورده است.

نسخه های خطی:

۲ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آیت الله العظمی مرعشی نجفی (ره)» به شماره ۹۸۷۴ در ۲۲ برگ، کتابت ۱۱۵۷ ه‍.ق. و شماره ۸۵۴۹ در موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۲۲. منشئات

این اثر در فهرست نسخه های خطی «کتابخانه ی ملی ملک» به محمدشفیع استرآبادی نسبت داده شده است. لیکن مشخص نیست که منظور محمدشفیع بن محمدعلی است یا شخص دیگر؟

نسخه های خطی:

۳ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی ملی ملک تهران» به شماره ۱۱/۵۹۳، ۱۲/۵۹۳ و ۱۵/۵۹۳ در یک مجموعه ۳۰۸ برگی، کتابت سال ۱۱۲۵ه-.ق. موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

منابع:

اعیان الشیعه ۹/۳۶۴؛ تتمیم امل الآمل ۱۸۰؛ تراجم الرجال ۳/۲۶۵؛ تلامذه علامه مجلسی ۱۶۲؛ دانشمندان و بزرگان اصفهان ۲/۶۹۶-۶۹۷؛ دایرهالمعارف تشیع ۲/۱۰۹؛ الذریعه ۶/۱۰۵، ۱۵۰ و ۱۱/۹۲، ۵۶۶ و ۱۰/۲۵۵ و ۱۴/۱۳، ۸۶ و ۱۷/۱۲۳ و ۲۰/۳۰۹؛ زندگی نامه علامه مجلسی ۲/۴۱؛ طبقات اعلام الشیعه (الکواکب المنتشره) ۶/۳۴۲-۳۴۳؛ فوائد الرضویه ۵۴۲؛ فهرست نسخه های خطی کتابخانه ی ملی ملک ۵/۹۴، ۹۵؛ مرآت الاحوال جهان نما ۱/۷۵؛ معجم التراث الکلامی ۱/۱۵۵، ۲۱۶، ۳۳۶ و ۳/۴۶ و ۴/۷۶؛ معجم المولفین ۳/۳۴۵؛ معجم طبقات المتکلمین ۴/۳۷۸-۳۷۹؛ نجوم السماء ۲۵۲، ۳۸۷؛ هدیه العارفین ۲/۳۰۵.

«محمدصادق حائری استرآبادی»

۰۰۰-ح. ۱۳۳۵ه-.ق.

«مولا محمدصادق استرآبادی» یکی از علمای «استرآباد» ساکن در «نجف اشرف» بود. اما منابع از زندگی و شرح احوال وی مطلب مهمی به یادگار نگذاشته است.

البته چند گزارش پراکنده وجود دارد. از آن جمله در «زندگی نامه علامه مجلسی»، وی را از شاگردان او برشمرده اند.

هم چنین شاعری به نام «محمدصادق» و متخلّص به «مظهر»، در منابع شرح حال، یاد شده است.

با اطلاعات موجود، نگارنـده قادر به شـرح بیشتری از زنـدگی نامه ی وی نبود. بنابراین فقط به گزارش قابل دسترس اکتفا می نماید.

آثار:

مجموعه من الاحادیث و شرحها

صـاحب «اعیـان الشـیعه» این اثر را برای محمـدصادق حـائری استرآبـادی ثبت کرده و از وجود یک نسـخه از آن گزارش داده است.

نسخه های خطی:

به گزارش صاحب «اعیان الشیعه»،۱ نسخه ی خطی در یکی از کتابخانه های «کرمانشاه» موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

منابع:

اعیان الشیعه ۹/۳۶۷؛ تلامذه علامه مجلسـی ۱۰۶؛ حدیقه الشـعراء ۳/۱۶۸۴؛ زندگی نامه علامه مجلسـی ۲/۴۲؛ گلزار جاویدان ۳/۱۳۶۹؛ لؤلؤه البحرین ۱۱۷؛ مجمع الفصحاء ۲/۱۳۸۱؛ معجم المولفین ۳/۳۴۸.

«محمدصالح بن محمدتقی استرآبادی»

۱۲۴۸-ح. ۱۳۱۳ه‍-.ق.

«شیخ محمدصالح فرزند شیخ محمدتقی استرآبادی بن ملا محمداسماعیل»، از علما و دانشمندان بزرگ آن سامان است. خانواده ی او مانند پدر، جد و عموها، همه اهل علم و فضل بودند.

محمدصالح به سال ۱۲۴۸ه‍-.ق. در شهر «ری» متولد گردید. قرآن و مقدمات فارسی و عربی را در همانجا آموخت. در چهارده سالگی، همراه خانواده به عتبات عالیات مهاجرت کرد و در حوزه ی علمیه ی «نجف اشرف» به فراگیری علوم دینی اشتغال ورزید.

آنگاه که بخشی از سطوح را فراگرفت، به وطن خویش بازگشت و در آنجا به تکمیل تحصیلاتش پرداخت.

او نزد پدرش، هیئت، معانی، بیان، اصول و فقه را خواند. نزد «میرزا جعفر بسطامی» اسطرلاب را آموخت. نجوم را پیش آخوند «ملا احمد استرآبادی» فراگرفت.

در سال ۱۲۷۲ه‍-.ق. مجدداً رهسپار عتبات عالیات گردید و در خدمت استادان بزرگ آن حوزه، مانند: «شیخ مرتضی انصاری» تلمذ کرد.

او پس از آنکه به درجه ی اجتهاد نایل گشت، به زادگاهش «استرآباد» مراجعت نمود و به تالیف، تحقیق و ارشاد مردم پرداخت.

ملا محمدصالح، علاوه بر درجه ی اجتهاد و تسلط بر بیشتر علوم معقول و منقول، به شعر و ادب نیز علاقه ی وافر داشت. وی با تخلّص «برهان» اشعار عربی و فارسی می سرود. حتی برخی از آثارش را به شعر و نظم سروده است.

هم چنین دور از ذهن نیست که آثار خطی ملاـ محمدصالح استرآبادی در کتابخانه ی مدرسه ی یاد شده، یا در نزد برخی خاندان های منسوب به این عالم بزرگ، موجود باشد.

آثار:

۱. تجوید القرآن

انتساب این اثر به ملاـ محمدصالح استرآبادی، قطعی نیست؛ زیرا فهرست نویس این اثر، مولفش را فقط محمدصالح بن محمدتقی، (بدون نسبت استرآبادی) ثبت کرده است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آیت الله العظمی مرعشی نجفی (ره)» به شماره ۳/۲۷۳ موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۲. تراجم

این اثر ذیل مدخل «شرح حال علما و ادبای استرآباد» شناسانده شده است.

۳. ترجمه خصائص الحسین (الحسینیه) (ع)

«خصائص الحسین (ع)» از آثار بسیار مشهور «شیخ جعفر شوشتری» است. شیخ محمدصالح این اثر را به صورت لفظ به لفظ به فارسی ترجمه کرده است. سال آغاز این ترجمه ۱۳۱۱ه-.ق. گزارش شده است. اما این تاریخ با تاریخ چاپ کتاب تطابق ندارد.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آیت الله العظمی مرعشی نجفی (ره)» به شماره ۵۷۱۶ در ۴۷۸ برگ، کتابت سال

۱۳۱۳ه-.ق. موجود است.

نسخه های چاپی:

ظاهراً در «تهران» و به سال ۱۳۰۵ه-.ق. و در «بمبئی» به سال ۱۳۱۳ه-.ق. به صورت سنگی چاپ شده است.

۴. تقریرات درس پدرش

شیخ محمدصالح بیشتر تحصیلاتش را از محضر پدرش استفاده برده است. برخی از این دروس را مستقل نگاشته و برخی را در یک مجموعه آورده است.

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی به دست نیامد.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۵. دیوان قصائد (دیوان برهان استرآبادی)

اشعار و سروده های شیخ محمدصالح، با عناوین «دیوان»، «دیوان قصائد» و «دیوان برهان» خوانده می شود.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی دانشکدهی الاهیات و معارف اسلامی دانشگاه تهران» به شماره ۴۷۲ در ۳۲۵ برگ، موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مسجد جامع گوهرشاد» به شماره ۶۰۴ در ۸۵ برگ، کتابت سده ۱۴ه-.ق. موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۶. رجال

به نظر می رسد، کتاب رجال، همان «شرح حال علما و ادبای استرآباد» است. به مدخل مذکور مراجعه شود.

۷. رساله در اجماع امر و نهی

این رساله مختصر در مباحث اصول فقه است.

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی به دست نیامد.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۸. رساله در مفهوم شرط

این رساله نیز بخشی از مباحث اصول فقه را دربردارد.

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی به دست نیامد.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۹. شرح حال علما و ادبای استرآباد (تذکره ی استرآباد و گرگان) (شرح حال ادبای استرآباد) (تراجم) (رجال استرآبادی)

این اثر معروف ملا محمدصالح، شرح حال حدود نود و هفت تن از علما و دانشمندان «استرآباد» است. گویا وی این تذکره را به دستور «علیقلی میرزا اعتضاد السلطنه» و فرمان «ناصر الدین شاه»، به سال ۱۲۹۴ه‍.-ق. نگاشته است.

متاسفانه شیخ محمدصالح با وجود معاصر بودن با بسیاری از علمای «استرآباد»، اطلاعات اندکی از زندگی و آثار آنان در اختیار قرار داده است. چنین به نظر می رسد وی خود را مانند تذکره نویسان امروزی، موظف به ذکر جزئیات نمی دانست. به همین دلیل به توصیف کلی درباره ی اشخاص پرداخته است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آیت الله العظمی مرعشی

نجفی (ره)» به شماره ۸۵۶۱ در ۷۵ برگ، با عنوان «رجال استرآباد» موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مسجد اعظم» «قم» به شماره ۱/۲۲۷۷ در ۴۸ برگ، کتابت سده ۱۴ه-.ق.، با عنوان «شرح حال ادبا استرآباد» موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی ملی ملک تهران» به شماره ۱/۴۳۳۰ در یک مجموعه ۷۷۱ برگی، کتابت سال ۱۲۹۴ه-.ق.، با عنوان «کتابچه شرح حال علما و ادبای استرآباد» موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی دانشکدهی الاهیات و معارف اسلامی مشهد» به شماره ۱/۱۵۰۸ در ۱۴۲ صفحه، با عنوان «تذکره ی استرآباد و گرگان» موجود است.

ظاهراً «احمد گلچین معانی» بر این تذکره ذیلی نگاشته است که آن هم در «کتابخانه ی دانشکدهی الاهیات و معارف اسلامی مشهد» به شماره ۲/۱۵۰۸ موجود است.

نسخه های چاپی:

شرح حال یا تذکره ی استرآبادی نخست با تصحیح و کوشش «مسیح ذبیحی» در سال ۱۳۴۸ منتشر گردید. سال ۱۳۸۹ نیز مصحح دیگری با اضافات نسخه ی دیگری را انتشار داد.

۱۰. کهف الوری

پیش تر در شرح احوال و آثار «شیخ محمدتقی بن محمداسماعیل استرآبادی»، گفته شد که این اثر توسط شیخ محمدصالح، فرزند مولف، جمع آوری شده است.

در واقع مطالب و محتوای آن، تراوشات، تقریرات و دروس «شیخ محمدتقی» است. شیخ محمدصالح آنها را گردآوری کرده است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی شیخ عبدالله اصفهانی» در «قم» توسط «آقابزرگ» مشاهده شده است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۱۱. مثنوی ناصری

این اثر با عنوان فوق، در «کتابخانه ی دانشکدهی ادبیات مشهد»، به «شیخ محمدصالح بن محمدتقی بن محمداسماعیل بن خداداد بن محمداسماعیل استرآبادی» نسبت داده شده است.

اگر این نسبت صحیح باشد، اسامی نیاکان وی تا جد چهارمش براساس نسخه ی یاد شده، قطعی خواهد شد.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی دانشکدهی ادبیات و علوم انسانی دانشگاه فردوسی مشهد» به شماره ۲۷۴ کتابت سال ۱۳۰۷ه‍.-ق. موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

منابع:

تاریخ تذکره های فارسی ۱/۱۷۴-۱۸۲؛ تذکره نویسی فارسی در هند و پاکستان ۷۲۸؛ دایرهالمعارف تشیع ۲/۱۱۰؛ الذریعه ۱/۱۵۷ و ۷/۱۶۶ و ۱۸/۱۸۹؛ شرح حال علما و ادبای استرآباد (استرآباد نامه) ۱۹۷؛ طبقات اعلام الشیعه (نقباء البشر) ۲/۸۷۹؛ فرهنگ رجال و مشاهیر تاریخ معاصر ایران ۱/۳۶۰؛ فرهنگ سخنوران ۸۳؛ فهرست کتابهای فارسی ۲/۲۸۸۸؛ فهرست واره کتابهای فارسی ۳/۱۵۸۷، ۱۸۶۶، ۱۹۲۲؛ مرزداران فقاهت ۲۵۲.

«محمدصالح بن محمدمومن استرآبادی»

قرن ۱۱ه-.ق.

درباره ی «میرزا محمدصالح بن محمدمومن استرآبادی» هیچ اطلاعی در دست نداریم.

فقط می دانیم که عالم بوده و شاید در سده های اخیر می زیسته است.

فقط یک اثر برای او ثبت است که در ذیل معرفی می گردد.

آثار:

شرح مفاتیح الشرایع

به گزارش «فهرست نسخه های خطی کتابخانه ی مجلس»، وی «مفاتیح الشرایع» را شرح کرده است.

«مفاتیح الشرایع» از آثار فقهی «فیض کاشانی» است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مجلس شورای اسلامی» به شماره ۱/۵۳۰۶ در مجموعه ۲۴۶ برگ موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

منابع:

فهرست نسخه های خطی کتابخانه ی مجلس شورای اسلامی (سنای سابق) ۱۶/۲۲۲.

«محمدصلاح بن بدر الدین محمد جرجانی»

قرن ؟ه-.ق.

از «محمدصلاح بن بدر الدین محمد جرجانی» چیزی نمی دانیم. فقط یک ترجمه یا شرح از «مختصر وقایه» به او نسبت داده اند.

هم چنین کتابی با عنوان «منافع المسلمین» را ترجمه کرده است. این اثر در فقه «حنفی» است. از این اثر می توان احتمال داد که وی از علمای «اهل سنت» است.

آثار:

۱. ترجمه النقایه مختصر الوقایه (شرح مختصر وقایه)

وی مختصر وقایه را به فارسی ترجمه و شرح کرده است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی گنج بخش پاکستان» موجود است.

۲ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی دارالکتب قاهره» به شماره ۹۵ در ۱۶۵ برگ، کتابت سال ۱۰۱۹ه-.ق. و شماره ۱۲ در ۶ برگ موجود است.

۲ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی رضا رامپور» «پاکستان» به شماره ۴۵۴۲م در ۳۶۰ برگ، کتابت سال ۱۱۱۴ه-.ق. و شماره ۷۵۹۱م در ۲۲۴ برگ موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی ندوه العلمای لکهنو» به شماره ۳۵ در ۴۵۶ صفحه، کتابت سال ۱۱۴۷ه-.ق. موجود است.

۴ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی موسسه خاورشناسی فرهنگستان علوم روسیه» موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۲. منافع المسلمین

ترجمه کتاب «النقایه مختصر الوقایه»، نوشته ی «محمود بن صدرالشریعه اول عبیدالله حنفی» یا «عبیدالله بن مسعود

تاج الشریعه» است. این اثر ترجمه و شرح به زبان فارسی از یک دوره فقه «حنفی» است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مجلس شورای اسلامی» به شماره ۱/۱۴۲۲۸ در ۲۰۲ برگ موجود است.

۵ نسخه ی خطی در کتابخانه های مختلف «پاکستان» به شماره های ۶۸۱۳، ۱۴۳-۱۹۶۶، ۲۴۸-۱۹۷۳، ۳/۸۵۳/۳۸۸۶ و ۷۹۵۲ موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

منابع:

فهرست نسخه های خطی کتابخانه ی مجلس شورای اسلامی ۳۸/۳۳۷؛ فهرست مشترک نسخه های خطی فارسی پاکستان ۱۴/۲۴۴۵.

«محمدعلی فخرالوزرای استرآبادی»

قرن ۱۳ه-.ق.

آگاهی ما از شرح احوال و آثار «میرزا محمدعلی استرآبادی» ملقب به «کنزالعلما و فخرالوزرا»، بسیار اندک است.

او دانشمندی مسلط بر تاریخ، ادب، کلام، فلسفه و فقه و اصول است. دو اثر از وی شناسایی گردیده است که در ذیل معرفی می گردد.

آثار:

۱. ابواب الکنوز

به گزارش «آقابزرگ»، «ابواب الکنوز» کتاب مفصلی است در لغت، که به ترتیب الفبای فارسی منظم گردیده است. این اثر به سال ۱۲۴۲ تا ۱۲۴۵ه-.ق. به نام «سلطان محمدعلی میرزا» نگارش یافته است.

اما صاحب «تراجم الرجال» موضوع آن را عقاید و اصول دین معرفی کرده است.

«ابواب الکنوز» در چهار مجلد است که نسخه هایی از برخی مجلدات آن را در کتابخانه ها می توان به دست آورد.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آیت الله العظمی مرعشی نجفی (ره)» به شماره ۱۶۳۴ در ۳۴۲ برگ موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مسجد اعظم» «قم» به شماره ۲۰۰ در ۴۳۱ برگ، کتابت سال ۱۲۴۰ه-.ق. موجود است.

۴ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مجلس شورای اسلامی» به شماره ۵۰۳۵ در ۲۰۹ برگ، کتابت سال ۱۲۴۵ه-.ق.، شماره ۴۸۹۱ در ۳۸۸ برگ، کتابت سال ۱۲۴۰ه-.ق.، مجلد اول، شماره ۴۲۳۰ در ۲۲۷ برگ، کتابت سال ۱۲۴۳ه-.ق.، مجلد چهارم و شماره ۵۰۴۰ در ۲۸۵ برگ، جلد اول، موجود است.

«آقابزرگ» یک نسخه از جلد چهارم آن را در «کتابخانه ی سید نصرالله تقوی» در «تهران» مشاهده کرده است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۲. رساله فی صیغه النکاح

مولف در یک وجیزه ی بسیار مختصر، (یک صفحه ای)، الفاظ انشای صحیح صیغه ی نکاح را آموزش داده است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مسجد اعظم» «قم» به شماره ۳/۱۵۰۱ در ۱ صفحه موجود است.

ص:۷۴۵

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۳. مدارج الکنوز

ظاهراً ترجمه ی «ابواب الکنوز» مولف است. وی جلد اول آن را به سال ۱۲۴۶ه-.ق. ترجمه کرده است.

نسخه های خطی:

۳ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آیت الله العظمی مرعشی نجفی (ره)» به شماره ۲۱۸۷ در ۱۹۱ برگ، شماره ۷۷۰۲ در ۲۴۰ برگ، جلد دوم کتاب، در واجبات شرعیه و تقدیم به فتحعلی شاه قاجار و شماره ۷۷۰۳ در ۱۸۵ برگ، شاید جلد سوم یا چهارم، در مباحث امامت و معاد، موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

منابع:

تراجم الرجال ۳/۳۰۲؛ الذریعه ۱/۷۹ و ۱۵/۱۱۱؛ معجم التراث الکلامی ۵/۷۳؛ معجم المولفین ۳/۴۹۷.

«محمدعلی گرکانی»

قرن ۱۳ و ۱۴ه-.ق.

«میرزا آقا محمدعلی گرکانی»، ملقب به «میرزا آقا» اهل گرکان استان مرکزی استکه به اشتباه گرگانی نامیده شده است. و در اینجا جهت رفع شبهه آمده است.

دو اثر دیگر در علم موسیقی به او نسبت داده شده است که ما مشخصات آنها را به دست نیاوردیم. اما در شمار آثار وی خواهیم آورد.

ناگفته نماند که میرزا محمدعلی گرگانی، آثار متعددی از کتاب های بزرگان را کتابت کرده است. این آثار بیشتر در موضوعات: طب، نجوم، ریاضیات و موسیقی است.

این احتمال که میرزا محمدعلی گرگانی، همان «محمدعلی منشور گرگانی» نویسنده ی آثاری در سیاست باشد، دور از ذهن

است.

همچنین نمی دانیم که آیا میان «میرزا محمـدعلی گرگانی» بانی و حامی مالی مدرسه ی «خلیلی صـغری» در «نجف اشـرف» با این نویسنده ارتباطی وجود دارد یا نه؟

آثار:

۱. ترجمه رساله فلکیه کبری

گویا این رساله در علم طب است و میرزا آقا محمدعلی گرگانی ملقب به «میرزا آقا» آن را به فارسی ترجمه کرده است.

اصل رساله ی «فلکیه» به «هرمس حکیم» نسبت داده شده است.

نسخه های خطی:

۴ نسـخه ی خطی در «کتابخانه ی ملی ملک تهران» به شـماره ۵/۸۰۵ در یک مجموعه ۱۸۶ برگی، شماره ۶/۸۰۵ در مجموعه ای ۱۸۶ برگ، کتابت سال ۱۲۹۲ه-.ق.، شماره ۱۴/۸۰۵ و شماره ۱۵/۸۰۵ موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۲. رساله در موسیقی

بنا به گزارش «دانش پژوه» این اثر نیز از آثار میرزا محمدعلی گرگانی است.

نسخه های خطی:

گویا ۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی ملی ملک تهران» موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۳. کیفیت علم موسیقی

به گزارش «محمدتقی مسعودیه» در «فهرست نسخه های خطی فارسی موسیقی»، میرزا محمدعلی گرگانی اثری با این عنوان دارد.

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی به دست نیامد.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

منابع:

کشف الظنون ۲/۱۲۹۲؛ فهرست نسخه های خطی کتابخانه ی ملی ملک ۵/۱۸۶، ۱۸۷؛ فهرست واره کتابهای فارسی ۴/۲۸۵۵.

«محمدعلی قسمتی استرآبادی»

قرن ۱۰ و ۱۱ه-.ق.

«ملا محمدعلی قسمتی استرآبادی»، شاعر و ادیب سده دهم و یازدهم ه-. ق. است.

وی شاید در «استرآباد» زاده شد و پس از تحصیل مقدمات، به حلقه ی شاگردان «خواجه حسین ثنایی» پیوست.

مدتی در خدمت «میرزا بیگ فندرسکی» از سادات و اعیان «استرآباد» بود. پس از آن به «هندوستان» سفر کرد و در «دکن» ساکن گردید.

قسمتی استرآبادی، غزل و رباعی و مثنوی را خوب می سرود.

گفته می شود محمدعلی قسمتی، در «گلکنده»ی «هندوستان»، حدود سال های ۱۰۲۲-۱۰۲۴ه-.ق. دارفانی را وداع گفت و جان به جان آفرین تسلیم کرد.

آثار:

مثنوی وامق و عذرا

شاعر این مثنوی را به فارسی و در بیان عشق میان وامق و عذرا که از داستان های مشهور به شمار می رود، سروده است.

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی به دست نیامد.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

منابع:

اثرآفرینان ۴/۳۴۶؛ تاریخ نظم و نثر در ایران ۲/۵۱۸-۵۱۹؛ تذکره ی روز روشن ۶۵۹؛ شعرای مازندران و گرگان ۲۳۵؛ فرهنگ سخنوران ۷۴۴؛ کاروان هند ۲/۱۳۵-۱۳۷؛ مجمع الخواص ۲۲۹-۲۳۰؛ منظومه های فارسی ۴۸۲؛ هفت اقلیم ۳/۱۲۲-۱۲۳.

«محمدعلی بن احمد استرآبادی»

۱۰۹۴-۱۰۱۰ه.-ق.

«ملا محمدعلی بن احمد بن کمال الدین حسین استرآبادی»، فقیهی محتاط و دانشمندی پرهیزگار، از سرزمین «استرآباد» و ساکن «اصفهان» بود.

مقام ارجمند و رتبه ی علمی و عملی او چنان بود که به افتخار دامادی «ملا محمدتقی مجلسی» نایل گشت.

حاصل ازدواج ملا محمدعلی استرآبادی با دختر فاضل و دانشمند مجلسی، تولد «ملا محمدشفیع استرآبادی» است که

پیش تر شرح احوال و آثار وی را نگاشتیم.

از محل تولـد ملاـ محمـدعلی آگـاهی درستی در دست نیست. به احتمال زیاد در «استرآباد» جامه ی هستی پوشـید. آنگاه که مقدمات و بخشی از سطوح را خواند، رهسپار حوزه ی «اصفهان» گردید.

در «اصفهان» از محضر استادان بزرگ، مانند: «ملا محمدتقی مجلسی» و «سید محمدقاسم حسینی طباطبایی» مشهور به «قهپایی» بهره برد. آنگاه که خود استادی قابل گردید، از هر دو استاد خویش اجازه روایت و اجتهاد دریافت کرد.

ملاـ محمـدعلی شاگردان زیادی پرورید. «ملا محمـد تنکابنی» معروف به «سـراب» و «محمـد بن علی اردبیلی»، صاحب «جامع الرواه» از آن بزرگـانی هسـتند که نزد ملا محمـدعلی تحصـیل کرده انـد. اردبیلی، اسـتادش استرآبادی را پژوهشـگری بزرگ، علامه ای بلندپایه، با خاطری وقاد و ذهنی نقاد توصیف می کند.

ملا محمدعلی در افتا و صدور حکم روشی خاص داشت. این روش سبب گردید که او را «مجتهدی محتاط» بنامند.

وی سـرانجام در «اصـفهان» تن به خـاک سپرد و در جوار قبر «ملاـ محمـدتقی مجلسـی» و «ملاـ صالـح مازنـدرانی» داماد دیگر مجلسی مدفون گشت.

آثار:

کتاب فی الرجال (مشترکات الرجال)

از محتوا و جزئیات این اثر آگاهی چندانی نداریم. اما مسلم است که ضمن بیان اصول و قواعد علم رجال، محدثان و راویان تا عصر خود را مورد توجه قرار داده است.

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی به دست نیامد.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

منابع:

بحار الانوار (الفیض القدسی) ۱۰۲/۱۳۴–۱۳۵؛ تاریخ اصـفهان، جابر انصاری ۱۱۴؛ تراجم الرجال ۳/۲۹۸؛ دایرهالمعارف تشیع ۲/۱۱۰؛ الذریعه ۱۰/۱۲۴، ۱۳۴ و ۲۱/۴۰؛ روضات الجنات ۴/۴۱۰ و ۷/۴۰۹؛ طبقات اعلام الشیعه (الکواکب المنتشره) ۹/۳۴۲،

۴۹۳؛ علامه مجلسی بزرگمرد علم و دین ۳۲۳، ۵۵۴؛ فرزانگان مازندران ۱/۶۹-۷۰؛ الفوائد الرضویه ۵۵۷-۵۵۸؛ مرآت الاحوال جهان نما ۱/۷۵؛ مصفی المقال ۳۰۸؛ معجم المولفین ۳/۴۹۵؛ مکارم الآثار ۴/۱۲۲۰؛ هدیه الاحباب ۲۵۱.

«محمدعلی بن محمدعلی استرآبادی»

قرن ?۱۲ه‍-.ق.

از شرح احوال و آثار «محمدعلی بن محمدعلی استرآبادی» هیچ نمی دانیم. فقط «آقابزرگ» یک اثر به وی نسبت داده است.

آثار:

احیاء المحجه البیضاء

کتاب «المحجه البیضا» از آثار علامه «ملا محمدمحسن بن مرتضی» مشهور به «فیض کاشانی»، متوفای ۱۰۹۱ه‍-.ق. است. او این اثر را در احیای، «احیاء العلوم» «محمد بن محمد غزالی» متوفای ۵۰۵ه‍-.ق. است.

میرزا محمدعلی استرآبادی با نگاشتن «احیاء المحجه

البیضا» به نقد و بررسی آن پرداخته است.

نسخه های خطی:

به گزارش «آقابزرگ»، ۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی ملا محمدصالح مازندرانی حائری» در «سمنان» موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

منابع:

الذریعه ۲۶/۳۲-۳۳.

«محمدقاسم بن غلامعلی هندوشاه استرآبادی»

۱۰۲۳-۹۶۰ه-.ق.

مورخ، پزشـک، شاعر و ادیب سـده ی یازدهم ه- ق.، «محمـدقاسم بن غلامعلی هنـدوشاه استرآبادی»، متخلّص به «فرشـته» در شهر «استرآباد» دیده به جهان گشود.

کـودکی را در زادگـاهش گذرانـد و مقـدمات فارسـی را فراگرفت. در جـوانی همراه خـانواده بـه «هنـد» هجرت کرد و در «احمدنگر» ساکن شد.

چون پـدرش تعلیم فرزنـد «نظامشـاه» را به عهـده گرفته بود، محمـدقاسم نیز بـا دربـار آشـنا گردیـد و تا مقام ریاست نگاهبانان سلطنتی، پیش رفت.

او پس از مدتی به دربار «عادلشاه» در «بیجاپور» رفت و از طرف «سلطان ابراهیم ثانی»، مشهور به «عادلشاه» (۹۸۷-۱۰۳۵ه-.ق.) مامور نوشتن تاریخ دربار سلاطین «هند» شد.

محمدقاسم با استفاده از کتاب های زیادی، تاریخ خود را شروع کرد و به سال ۱۰۱۵ه-.ق. آن را به پایان برد. وی کتاب خود را به نام «سلطان ابراهیم»، «گلشن ابراهیمی» نام نهاد.

پس از آن از طرف «عادلشاه»، به سفارت نزد «جهانگیر پادشاه» (۱۰۱۴-۱۰۳۷ه-.ق.) به «لاهور» رفت و مدتی در آنجا ماند.

آثار:

۱. اختیارات قاسمی (دستور الاطباء)

کلمه ی «اختیارات» اصطلاحی است که در علم نجوم و پزشکی، کاربرد دارد. محمدقاسم استرآبادی در علم پزشکی کتابی با عنوان «اختیارات قاسمی» نوشته است.

این کتاب در برخی فهرست ها، با عنوان «دستور الاطبا» شناخته می شود. پزشکان متعددی در باب طب با عنوان «دستور الاطبا» کتاب نوشته اند.

«دستور الاطبا یا اختیارات قاسمی» در یک مقدمه، دوازده مقاله و یک خاتمه، مرتب شده است.

در برخی نسخه ها، در سه مقاله تنظیم شده است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مجلس شورای اسلامی» به شماره ۱/۵۵۲۱ در ۲۱۵ برگ، کتابت سده ۱۱ه‍.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی موزه ی ملی عراق»، بخش مخطوطات طب، صیدله و بیطره، به شماره ۴۵۰۷ در ۲۴۲ صفحه، کتابت سال ۱۲۰۹ه‍.ق. موجود است.

۲ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی گنج بخش اسلام آباد» «پاکستان» به شماره ۳۲۸۲ در ۱۲۸ صفحه، کتابت سده ۱۱ه‍.ق. و شماره ۳۵۱۲ در ۴۱۳ صفحه، کتابت سده ۱۱ه‍.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی انستیتو آثار خطی تاجیکستان» به شماره ۱۳۰۸ در ۱۳۴ برگ موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی ملی ملک تهران» به شماره ۷/۴۴۹۷ موجود است.

۳ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی رضا رامپور» «پاکستان» به شماره ۱۴۳۱، شماره ۹۹۸۸ در ۱۹۱ برگ و شماره ۳۵۲۰ در ۱۴۷ برگ موجود است.

بیش از ۱۰ نسخه ی خطی در کتابخانه های «پاکستان» موجود است که در فهرست مشترک نسخه های خطی فارسی «پاکستان» می توان یافت.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۲. تاریخ فرشته (گلشن ابراهیمی) (گلزار ابراهیمی)

نام اصلی این کتاب «گلشن ابراهیمی» است. مولف این کتاب را به نام «عادلشاه، سلطان ابراهیم ثانی»، متوفای ۱۰۳۵ه-.ق. نگاشت. او پس از نگارش این اثر، به سفارت نزد «جهانگیر شاه» به «لاهور» رفت. مدتی در آنجا ماند و در این مدت مطالبی بر کتابش افزود.

محمدقاسم هندوشاه، سپس کتابش را تجدید کرد و مطالب آن را دوباره نوشت و نامش را «نورس نامه» نهاد.

باوجود این در میان پژوهشگران، به «تاریخ فرشته» شهرت یافت.

این کتاب در چهار مجلد است. جلد اول از آغاز تاریخ تا زمان «بابریان» را شامل می گردد. جلد دوم از «بابر» تا «عادل شاهیان». جلد سوم از «عادل شاهیان» تا «نظام شاهیان» و جلد چهارم شامل «قطب شاهیان»، «عمادشاهیان» و «بریدشاهیان» است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آستانه مقدسه حضرت فاطمه معصومه (س)» به شماره ۷۲۷ در ۵۹۳ برگ، کتابت سال ۱۱۱۰ه-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آیت الله العظمی مرعشی نجفی (ره)» به شماره ۸۱۸۷ در ۴۵۵ برگ، کتابت سال ۱۲۴۵ه-.ق. موجود است.

۳ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی ندوه العلمای لکهنو» به شماره ۱۲ در ۵۳۸ برگ، شماره ۱۳ در ۵۷۲ برگ و شماره ۱۴ در ۳۶۶ برگ موجود است.

۲ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی ملی فارس» به شماره ۹۵۴–فرف۱ در ۴۴۶ برگ، کتابت سال ۱۱۴۱ه–.ق. و شماره ۹۵۴–فرف۲ در ۸ برگ، کتابت سال ۱۰۱۸ه–.ق.، با عنوان «تتمه تاریخ فرشته» موجود است.

۲ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی راجه محمودآباد لکهنو» به شماره ۴۶۶ در ۴۸۰ برگ و شماره ۴۶۷ در ۴۰۲ صفحه، کتابت سال ۱۲۱۰ه–.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی انستیتو شرق شناسی ابوریحان بیرونی» «تاشکند» به شماره ۸۶۴ در ۱۰۵ برگ، کتابت اواخر سده ۱۳ه–.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ملی جمهوری چک (پراگ)» به شماره XVIII B۱۳۳ در ۵۰۸ برگ موجود است.

۱ نسخه ی خطی نیز در یکی از کتابخانه های «کشمیر» به شماره ۲۱۹۰ در ۵۳ برگ، کتابت سال ۱۰۱۸ه–.ق. موجود است. این نسخه ناقص است.

۴ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی گنج بخش اسلام آباد» «پاکستان» در ۸۵۰ صفحه، کتابت سده ۱۲ه–.ق.، شماره ۹۶۱۸، شماره ۶۲۷۷ در ۵۲۰ صفحه، کتابت سده ۱۳ه–.ق.،

شماره ۴۴۸۳ در ۲۵۷ برگ، کتابت سده ۱۲ه‍-.ق.، شماره ۳۷۷۶ در ۴۹۸ برگ، کتابت سال ۱۲۳۳ه‍-.ق. و شماره ۴۴۸۵ در ۵۱۲ صفحه، کتابت سده ۱۲ ه‍-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی موزه ی ملی کراچی پاکستان» به شماره ۱۰-۶-۱۹۷۰ در ۲ مجلد و ۱۲+۶۷۴+۶۸۴ صفحه، کتابت سده ۱۳ه‍-.ق. موجود است.

۲ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی عمومی خیرپور» «پاکستان» به شماره ۹/۲۹۷ف.ر.ش. در ۷۷۳ برگ، کتابت سده ۱۳ه‍-.ق. و شماره ۹/۳۹۷ در ۶۸۲ برگ، کتابت سده ۱۲ ه‍-.ق. موجود است.

۲ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی موزه ی ملی کراچی پاکستان» به شماره ۲-۱/۸۷-۱۹۶۵ در ۲ مجلد، ۵۶۸+۵۵۲ صفحه، کتابت سال ۱۲۰۷ه‍-.ق. و شماره NM-۴۱۸ در ۹۸۰ صفحه، کتابت سده ۱۲ ه‍-.ق. موجود است.

۲ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مجلس شورای اسلامی» به شماره ۱۴۲۰۱ در ۲۶۳ برگ و شماره ۱۳۶۴۰ در ۴۸۰ برگ موجود است.

۳ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی رضا رامپور» «پاکستان» به شماره ۹۲۰م در ۵۴۲ برگ، شماره ۱۶۷۶م در ۶ برگ و شماره ۱۸۴۵م در ۴۳۴ برگ موجود است.

۲ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آرشیو ملی هند» در «دهلی نو» به شماره ۱/۴۸۶ در ۸۱۰ صفحه، مجلد اول و شماره ۲/۴۸۶ در ۷۳۰ صفحه، مجلد دوم موجود است.

۲ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی موسسه خاورشناسی فرهنگستان علوم روسیه» به شماره ۴۳۷- C در ۵۹۳ برگ، کتابت سال ۱۲۴۶ه‍-.ق. و شماره ۴۳۸-C در ۷۲۸ برگ موجود است.

نسخه های چاپی:

تاریخ فرشته بارها چاپ شده است. یکی از این چاپ ها متعلق به انتشارات انجمن آثار و مفاخر فرهنگی «تهران» به سال ۱۳۸۷ در ۴ جلد و بار دیگر در «قم» و با تصحیح «غلامحسین منافی» به سال ۱۳۸۹ چاپ شد.

پیش از چاپ آن در «ایران»، سال های ۱۲۴۷، ۱۲۸۱ و ۱۲۹۰ه‍-.ق. در «هند» و شهرهای «پونه»، «لکهنو» و «کانپور» چاپ شده است.

تاریخ فرشته به زبان های انگلیسی، اردو و پشتو ترجمه شده است. نسخه های خطی و چاپی از این ترجمه ها در کتابخانه های مختلف موجود است.

۳. دستور الاطباء

همان کتاب «اختیارات قاسمی» است. به آن مدخل مراجعه شود.

۴. دیوان فرشته

اشعار فارسی محمدقاسم بن غلامعلی هندوشاه استرآبادی در مجموعه ای با عنوان «دیوان فرشته» جمع آوری شده است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مجلس شورای اسلامی» به شماره ۲/۱۳۹۳۸ در ۱۵۸ برگ، کتابت سال ۱۲۵۱ه-.ق. موجود است.

ظاهراً ۳ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی موسسه خاورشناسی فرهنگستان علوم روسیه» به شماره های ۱۷۷۹، ۲۷۴۹ و ۴۱۰۴، بدون تشخیص ناظم و شاعر آن، موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۵. شرح قصیده عینیه حمیری

این شرح به زبان فارسی است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آیت الله العظمی مرعشی نجفی (ره)» به شماره ۲۰۱۶ در ۱۰۱ برگ موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۶. طب الائمه

محمدقاسم استرآبادی، در زمینه ی طب چند اثر دارد. یکی از آنها را پیش تر با نام «اختیارات قاسمی» شناساندیم. این اثر نیز با عنوان «طب الائمه» از دیگر آثار وی در طب سنتی و اسلامی به زبان عربی است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آستان قدس رضوی (ع)» به شماره ۲۰۶۹ در ۳۰۲ برگ، کتابت سال ۱۰۷۶ه-.ق. موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۷. کتاب فرشته

به نظر می رسد این اثر همان «دیوان فرشته» است؛ زیرا آغاز آن مشابه با آغاز دیوان وی است. لیکن در کتابخانه ای که آن را فهرست کرده است، با این عنوان معرفی شده است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه دانشگاه استانبول» به شماره ۴/۱۱۵ در ۳ برگ، کتابت سال ۱۲۵۹ه-.ق. موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۸. گلزار ابراهیمی

ظاهراً نام دیگر «تاریخ فرشته» است.

۹. گلشن ابراهیمی

در واقع، همان کتاب «تاریخ فرشته» است که با عنوان «گلشن ابراهیمی» نیز شناخته می شود. به مدخل «تاریخ فرشته» مراجعه شود. تحریر دیگری از این اثر، با عنوان «نورس نامه» معرفی می شود.

۱۰. نورس نامه

بازنگری و تجدید تالیف «تاریخ فرشته» است. محمدقاسم فرشته، پس از نوشتن تاریخ فرشته، در آن تجدید نظر کرد و با اضافاتی، مجدداً با عنوان «نورس نامه» عرضه شد. لیکن میان مردم با همان عنوان «تاریخ فرشته» شهرت یافت.

در هر حال استرآبادی، نورس نامه را در یک مقدمه، دوازده مقاله و یک خاتمه تنظیم کرده است. مقدمه در شرح ظهور اسلام است. مقالات به ترتیب شامل: سلاطین «لاهور»، پادشاهان «دهلی»، شاهان «دکن»، «گجرات»، «مالوه»، «خاندیس»، «بنگاله»، «ملتان»، «سند»، «کشمیر»، «ملیسبار» و مشایخ «هند» است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی موزه سالار جنگ» به شماره ۲/۱۹۳ موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

منابع:

اثرآفرینان ۴/۲۷۵-۲۷۶؛ الاعلام بمن فی تاریخ الهند من الاعلام ۲/۶۴۰؛ اعلام الهند ۲/۴۲۷؛ تاریخ ادبیات فارسی ۵/۷۳۳؛ تاریخ ادبیات مسلمانان پاکستان و هند ۲/۵۰۵؛

تاریخ تذکره های فارسی ۱/۷۳۲-۷۳۳؛ تذکره ی روز روشن ۶۱۷؛ الذریعه ۳/۲۷۲-۲۷۳ ۸/۱۵۰ و ۹/۸۲۴ و ۱۸/۲۲۳ و ۲۲/۵۰ و ۲۴/۳۶۹؛ ریحانه الادب ۳/۲۱۱ و ۴/۳۲۸-۳۲۹؛ فهرست کتاب های چاپی فارسی ۲/۲۷۵۷-۲۷۵۸؛ فهرست نسخه های خطی فارسی ۶/۴۷۰۸؛ فهرست واره کتابهای فارسی ۵/۳۴۵۰؛ کاروان هند ۱/سی و شش-سی و نه، ۱۸۰، ۲۴۹، ۴۴۶، ۵۶۲، ۶۳۸، ۶۷۳، ۷۹۴ و ۲/۱۳۴۱، ۱۳۴۳-۱۳۴۴؛ مجمع الخواص ۱۴۰؛ مطلع الانوار ۵۹۶؛ مورخین هند ۱۷؛ مولفین کتب چاپی فارسی و عربی ۴/۸۹۶-۸۹۷.

«محمدکاظم بن محمدشفیع حائری استرآبادی»

۰۰۰-ح. ۱۲۳۸ه-.ق.

«شیخ محمدکاظم حائری استرآبادی»، فرزند «شیخ محمدشفیع استرآبادی مازندرانی هزارجریبی»، یکی از فقهای نامدار «استرآباد» است.

او در یک خانواده بزرگ علمی در «استرآباد» متولد شد و تحصیلات مقدماتی را در زادگاهش به پایان برد. سطح را از محضر درس والد خود بهره برد. آنگاه برای تکمیل تحصیلات خود، عازم حوزه ی «اصفهان» گردید.

حکمت و فلسفه را در «اصفهان» نزد «آقا محمد بیدآبادی» متوفای ۱۱۹۷ه-.ق. خواند؛ به دلیل هوش و پشتکار زیاد، به سرعت در تحصیلاتش پیش رفت و پس از نیل به مقام بلند علمی، عازم «کربلا» شد.

در «کربلا» نیز به سختی تلاش کرد و از دروس فقه و اصول «آقا باقر بهبهانی» بهره برد تا اینکه به درجه ی اجتهاد نایل گشت و از او و دیگر استادانش اجازه ی اجتهاد دریافت نمود.

وی پس از فوت استادش کرسی درس و فتوا را به دست گرفت و به تدریس پرداخت. بعد از فوت «سید علی طباطبایی»، مرجعیت به او منتقل شد و به عنوان یکی از بزرگترین مراجع تقلید، به خدمات ارزشمند برای مسلمانان اقدام کرد.

شیخ محمدکاظم استرآبادی، شاگردان زیادی را پرورش داد و آثار ارزشمندی از خود برجای نهاد.

آثار:

۱. آداب الصلوه (صلات)

این کتاب به زبان فارسی و در بیان حضور قلب و آداب نماز است.

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی به دست نیامد.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۲. آداب العشره

کتاب «آداب العشره» نیز به زبان فارسی نگارش یافته است.

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی به دست نیامد.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۳. آداب نماز یومیه

«آداب نماز یومیه» نیز مانند کتاب «آداب الصلوه (صلات)» به زبان فارسی و در بیان آداب و رسوم صحیح

نمازهای یومیه است.

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی به دست نیامد.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۴. ابواب احوال صاحب الزمان

این اثر در شرح احوال دوازدهمین امام «شیعیان»، حضرت صاحب الزمان علیه السلام و در دو مجلد به زبان فارسی است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی دانشکدهی الاهیات و معارف اسلامی دانشگاه تهران» به شماره **۲۲۳** در **۲۷۲** برگ موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۵. اثبات الخلافه

کتابی است در چند باب که معجزات، کرامات، فضایل، مناقب و شرح احوال و شهادت حضرت علی بن ابی طالب علیه السلام را دربردارد.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آیت الله العظمی مرعشی نجفی (ره)» به شماره **۷۱۹۹** در **۲۳۲** برگ موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۶. اثبات صانع

این رساله در اثبات صانع متعال و اصول دین به زبان فارسی است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مسجد اعظم» «قم» به شماره ۱/۴۱۴ در ۱۷ برگ موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۷. الاحتجاجیه

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی به دست نیامد.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۸. اربعون حدیثاً

این اثر نیز به زبان فارسی و شامل مجموعه احادیث در فضایل و مناقب امیرالمومنین علی بن ابی طالب علیه السلام است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی وزیری یزد» به شماره ۳/۹۶۸ در ۹ برگ موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۹. الاربعین فی الاربعین

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی به دست نیامد.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۱۰. ارشاد الصبیان

این اثر را نویسنده ی کتاب «فرزانگان مازندران» و «دایرهالمعارف تشیع» به او نسبت داده است.

کتاب به زبان فارسی، درباره ی کلمات مشکل و متشابه

قرآن و چگونه خواندن آن است.

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی به دست نیامد.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۱۱. ارشاد المنصفین و الزام الملحدین

شیخ محمدکاظم با نوشتن این کتاب، ادعاها و اعمال باطل صوفیه را مورد نقد و چالش قرار داده و آن را رد کرده است.

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی به دست نیامد.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۱۲. الافلاکیه

کتاب «الافلاکیه» ظاهراً در علم نجوم است. لیکن نجوم شرعی و آنچه از نظر شرع مورد نیاز است.

کتاب به زبان فارسی و در سه فصل مرتب شده است. فصل اول در ذکر عرش. فصل دوم در عدد افلاک. فصل سوم در اینکه برای انجام کارهای روزانه، نیازی به رجوع به نجوم نیست.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آیت الله العظمی مرعشی نجفی (ره)» به شماره ۴۳۷۰ در ۱۳۹ برگ، کتابت سال ۱۲۳۲ه-.ق.، به احتمال زیاد به خط مولف، موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مجلس شورای اسلامی» به شماره ۴۵۲۷ در ۲۷۱ برگ، کتابت سال ۱۲۳۵ ه-.ق. موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۱۳. الاقناعیه

کتاب «الاقناعیه» به زبان فارسی و در بیان اصول عقاید و مسائل اعتقادی است.

مولف آن را در هفت فصل ترتیب داده است. فصل اول در اثبات صانع است. فصل دوم در بیان توحید الهی و یگانگی واجب تعالی است. فصل سوم در بیان صفات خداوند متعال است. فصل چهارم در عدل الهی است. فصل پنجم در نبوت عامه و خاصه است. فصل ششم در بیان مسائل امامت است و فصل هفتم در بیان مسائل معاد است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آیت الله العظمی مرعشی نجفی (ره)» به شماره ۴۳۷۰ در یک مجموعه ۱۳۹ برگی موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی دانشکدهی الاهیات و معارف اسلامی مشهد» به شماره ۲/۱۷۹۹ در ۳۰ برگ موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مجلس شورای اسلامی» به شماره ۴۵۲۷ در ۲۷۱ برگ، کتابت سال ۱۲۳۵ه‍.ق. موجود است.

۲ نسخه ی خطی در «کتابخانه مدرسه ی مروی تهران» به شماره ۱/۹۲۴ در ۳۰ برگ و شماره ۱/۹۵۲ موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی وزیری یزد» به شماره ۵/۱۲۸۶ در ۶ برگ موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۱۴. البرهانیه الجلیه فی اثبات حقیقه (حقیه) الاثنی عشریه

دو اثر از آثـار شـیخ محمـدکاظم استرآبـادی، عنوان مشـابه دارنـد. یکی از آنها با عنوان «البرهانیه الجلیه فی اثبات حقیه الاثنی عشریه» است. این کتاب به زبان فارسی و در دوازده فصل ترتیب یافته است.

فصل اول در وجوب تحصـیل مـذهب حق است. فصل دوم در ذکر مذاهب مختلف است. فصل سوم در معرفی مذهب حق که «شیعه» «اثناعشـریه» است. فصـل چهـارم در براهین عقلی برای حقیقت مـذهب «شـیعه» است. فصـل پنجم در براهین قرآن برای اثبـات حقـانیت مـذهب «شیعه» است. فصـل شـشم در ادله ی نقلی و احـادیث برای اثبـات حقوق «شیعه» است. فصل هفتم در اوصاف حضـرت علی علیه السـلام است. فصل هشـتم در بیان بدعت های مخالفین است. فصل نهم بیان بخشـی از فضایل علی علیه السـلام است. فصـل دهم در امـامت ائمه یـازده گـانه است. فصـل یازدهم در بطلان خلافت جور است. فصل دوازدهم در بطلان ادله خلافت مدعیان خلافت جور است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آیت الله العظمی مرعشی نجفی (ره)» به شماره ۷۲۸۰ در ۱۵۲ برگ، کتابت سال ۱۲۶۸ه-.ق. موجود است.

۱ نسـخه ی خطی در «کتابخانه ی مجلس شورای اسـلامی» به شماره ۴۵۲۷ در یک مجموعه ۲۷۱ برگی، کتابت سال ۱۲۳۵ه-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه مدرسه ی مروی تهران» به شماره ۲/۲۹۵ در ۱۷ برگ، کتابت سال ۱۲۲۴ه-.ق. موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۱۵. برهانیه الجلیه فی تفضیل آل محمد علی جمیع البریه

این کتاب نیز که با کتاب قبلی مولف هم نام و مشابه است، به زبان فارسـی و در مسائل اعتقادی است. هم چنین شامل مباحثی از فضایل ائمه ی اطهار علیهم السلام و افضلیت آنها بر سایر بندگان خداست.

به درستی نمی دانیم که این اثر با اثر پیشین یکی است یا متفاوت است. از آنجا که فهرست نویس آن را جداگانه و با مقداری تفاوت اسمی ثبت کرده و هم چنین در کتاب «دائره المعارف تشیع» نیز مستقل آورده شده است، ما نیز جداگانه آوردیم.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آیت الله العظمی مرعشی نجفی (ره)» به شماره ۴۳۷۰ در یک مجموعه ۱۳۹ برگی موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۱۶. التاریخیه

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی به دست نیامد.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۱۷. تحفه الاخیار

کتاب «تحفه الاخیار» اثر ارزشمندی است در دو باب به زبان فارسی که باب اول در بیان معجزات ائمه ی بقیع است.

ص:۷۵۶

باب دوم در بیان مشاهداتی که درباره ی اهل برزخ گفتنی است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مجلس شورای اسلامی» به شماره ۴۵۲۷ در یک مجموعه ۲۷۱ برگی، کتابت سال ۱۲۳۵ه-.ق. موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۱۸. تحفه بقیه الله

این کتاب ترجمه و توضیح تعدادی از احادیث قدسی به زبان فارسی است که شیخ محمدکاظم به درخواست چند تن از برادران دینی به نگارش آن پرداخته است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مجلس شورای اسلامی» به شماره ۴۵۲۷ در یک مجموعه ۲۷۱ برگی، کتابت سال ۱۲۳۵ه-.ق. موجود است.

۲ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی وزیری یزد» به شماره ۱/۹۶۸ در یک مجموعه ۲۳۰ برگی، کتابت سده ۱۳ه-.ق. و شماره ۴/۱۲۸۶ در ۱۵ برگ موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۱۹. تحفه المجاورین

کتاب «تحفه المجاورین» در فضیلت زیارت امام حسین علیه السلام و فضل مجاورت آن حرم مطهر است.

کتاب در پنج فصل و یک خاتمه ترتیب یافته است. فصل اول در فضل زیارت امام حسین علیه السلام است. فصل دوم در ثواب مجاورت آن حضرت علیه السلام است. فصل سوم در فضیلت «کربلا» و حایر است. فصل چهارم در ثواب زیارت آن حضرت و اوقات مخصوص آن است. فصل پنجم در فضیلت زیارت سایر امامان علیهم السلام است. خاتمه در ثواب زیارت قبور مومنین است.

نسخه های خطی:

۲ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آیت الله العظمی مرعشی نجفی (ره)» به شماره ۴۳۷۰ در یک مجموعه ۱۳۹ برگی، کتابت سال ۱۲۲۲ه‍.ق. و شماره ۱۰۲۳۸ در ۱۰۵ برگ، کتابت سال ۱۲۳۳ه‍.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مجلس شورای اسلامی» به شماره ۴۵۲۷ در یک مجموعه ۲۷۱ برگی، کتابت سال ۱۲۳۵ه‍.ق. موجود است.

۲ نسخه ی خطی در «کتابخانه مدرسه ی مروی تهران» به شماره ۳/۹۵۲ در یک مجموعه ۳۱۴ برگی و شماره ۳/۹۲۴ در ۳۲ برگ، کتابت سال ۱۲۲۵ه‍.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مدرسه ی عالی شهید مطهری (سپهسالار)» به شماره ۵۷۲۸ موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی وزیری یزد» به شماره ۳/۱۲۸۶ در ۴ برگ موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مرکزی رشت» به شماره ۳/۶۱ در یک مجموعه ۱۳۱ برگی، کتابت سده ۱۳ه‍.ق. موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۲۰. تذکره الفتن

این اثر نیز به زبان فارسی و در بیان معارف دینی شامل اصول و فروع و فضایل ائمه ی معصومین علیهم السلام است.

ص:۷۵۷

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه دانشگاه تهران» به شماره ۶۱۰ در یک مجموعه ۳۰۰ برگی، کتابت سال ۱۲۳۹ه-.ق. موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۲۱. تذکره المعاد

آیات و روایات مرتبط با آخرت، مانند: احتضار، مرگ، برزخ، حشر و نشر، قیامت، بهشت و جهنم، را جمع آوری و به فارسی توضیح داده است.

نسخه های خطی:

۲ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مسجد جامع گوهرشاد» «مشهد» به شماره ۶۰۳ در یک مجموعه ۲۳۳ برگی، کتابت سال ۱۲۴۱ه-.ق. و شماره ۱۴۹۱ کتابت سده ۱۳ه-.ق. موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۲۲. ترجمان لغات القرآن

این اثر بسیار مختصر، برای شرح و توضیح لغات مشکل قرآن به زبان فارسی نگاشته شده است.

فهرست نویس نسخه ی خطی احتمال داده است که این اثر همان «ارشاد الصبیان» می تواند باشد؛ زیرا در این کتاب نیز مولف به زبان ساده فارسی به معنا کردن لغات قرآن پرداخته است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی ملی جمهوری اسلامی ایران» به شماره ۱/۹۳۵ در ۱۸ برگ، کتابت سال ۱۳۶۶ ه-.ق. موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۲۳. ترجمه اعتقادات مجلسی

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی به دست نیامد.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۲۴. ترجمه حدیث قدسی

از این اثر فقط یک نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مسجد اعظم» «قم» مشاهده شده است. مولف به ترجمه چند حدیث قدسی به زبان فارسی اقدام کرده است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مسجد اعظم» «قم» به شماره ۲/۳۳۸۱ موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۲۵. ترجمه دوازده کلمه از تورات

همان طور که از نام کتاب آشکار است، بخش کوتاهی از کلمات تورات را به زبان فارسی ترجمه کرده است.

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی به دست نیامد.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۲۶. تفضیل الائمه علی غیر جدهم من الانبیاء

کتاب دیگری است در فضایل و مناقب ائمه ی اطهار علیهم السلام.

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی به دست نیامد.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۲۷. تنبیه الغافلین

«تنبیه الغافلین» یک کتاب اخلاقی در پند و اندرز است. مولف آن را به زبان ساده ی فارسی و برای عموم نگاشته است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آیت الله حکیم» در «نجف اشرف» به شماره ۳/۹۸ در یک مجموعه ۲۸۱ برگی، کتابت سال ۱۲۶۱ه-.ق. موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۲۸. التوحیدیه

کتاب «توحیدیه» در چهار باب، به زبان فارسی و در بیان اعتقادات است.

باب اول در ثواب اهل توحید و معرفت است. باب دوم در اثبات صانع است. باب سوم در توحید الهی است و باب چهارم در بیان صفات ثبوتیه و سلبیه است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آیت الله العظمی مرعشی نجفی (ره)» به شماره ۴۳۷۰ در یک مجموعه ۱۳۹ برگی موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مجلس شورای اسلامی» به شماره ۴۵۲۷ در یک مجموعه ۲۷۱ برگی، کتابت سال ۱۲۳۵ه-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی وزیری یزد» به شماره ۶/۱۲۸۶ در ۸ برگ موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۲۹. الجبر و الاختیار

این کتاب نیز اثر دیگری از شیخ محمدکاظم استرآبادی در بیان یکی دیگر از مسائل اعتقادی است. مسئله جبر و اختیار از آن مسائل مهم عقیدتی است که «شیعه» به معنای خاصی از آن ایمان دارد. وی این کتاب را به سال ۱۲۳۲-.ق. تمام کرده است.

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی به دست نیامد.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۳۰. الجدلیه

کتاب «الجدلیه» نیز مانند سایر آثار حائری استرآبادی، به زبان فارسی است.

مولف مناظره ی «سید بحرالعلوم» با علمای یهودی در قریه ی «ذی الکفل» به سال ۱۲۱۱ه-.ق. را ترجمه کرده است.

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی به دست نیامد.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۳۱. جواهر الاخبار

این اثر در موضوع امامت و ایضاً به زبان فارسی است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه مدرسه ی فیضیه» «قم» به

شماره ۳۴ برگ، کتابت سال ۱۲۳۷ه-.ق. موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۳۲. چهل حدیث

مجموع چهل و دو حدیث از رسول اکرم (ص) و از طریق «شیعه» و «اهل سنت» در فضایل امیرالمومنین و چهارده معصوم (ع) است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مجلس شورای اسلامی» در یک مجموعه ۲۷۱ برگی، کتابت سال ۱۲۳۵ ه-.ق. موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۳۳. حاشیه حاشیه المعالم

«ملاـ محمد بن حسن شیروانی» متوفای ۱۰۹۸ه-.ق. بر کتاب «معالم الاصول» حاشیه نگاشته است. شیخ محمدکاظم حائری استرآبادی نیز بر آن حاشیه، حاشیه نگاشته است. این حاشیه به زبان عربی است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آیت الله العظمی مرعشی نجفی (ره)» به شماره ۶۱۹ موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی دانشکدهی حقوق و علوم سیاسی اقتصادی تهران» به شماره ۲۹۵ در یک مجموعه ۲۲۹ برگی، کتابت سده ۱۳ه-.ق. موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۳۴. الحجه البالغه

«الحجه البالغه» به زبان فارسی است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مجلس شورای اسلامی» به شماره ۵/۱۴۳۰۳ در ۳۸ برگ موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۳۵. حجه بقیه الله

ترجمه و شرح برخی از احادیث قدسی است که در راه زیارت صاحب الامر علیه السلام نگاشته است. از این رو نام آن را «حجه بقیه الله» نهاده است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آستان قدس رضوی (ع)» به شماره ۲/۲۵۲۲ در مجموعه ای ۱۳۰ برگی موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مرکزی دانشگاه تهران» به شماره ۵/۲۵۲۰ در یک مجموعه ۱۱۰ برگی موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۳۶. حجه الیقین

ترجمه حدیث قدسی و چهل سوره از تورات است. آیاتی که شامل پند و اندرز خداوند متعال به حضرت موسی (ع) است.

این حدیث قدسی به حضرت علی (ع) منسوب است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آستانه حضرت فاطمه معصومه (س)» به شماره ۱۵۴ در ۵۲ برگ، کتابت سال ۱۳۱۰ه-.ق. موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

ص:۷۶۰

۳۷. خواص القرآن

در بیان خواص سوره های قرآن مجید به زبان فارسی است.

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی به دست نیامد.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۳۸. درر الاخبار و جواهر الآثار

ترجمه ی تعدادی از احادیث و روایات عمومی در معارف دینی، اخلاق و مسائل روزمره ی زندگی به زبان فارسی است.

نسخه های خطی:

۲ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مجلس شورای اسلامی» به شماره ۴۵۲۷ در یک مجموعه ۲۷۱ برگی، کتابت سال ۱۲۳۵ه-.ق. و شماره ۵/۱۳۵۷۱ در ۱۶۶ برگ، کتابت سال ۱۲۴۳ه-.ق. موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۳۹. دره صافیه و حکمه شافیه

مجموعه گفتارها، روایات و آیاتی است که در آموزش اخلاق اسلامی و پند و اندرز می توان از آنها بهره برد. این کتاب نیز به زبان فارسی است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی دانشکدهی الاهیات و معارف اسلامی مشهد» به شماره ۱/۱۷۹۹ در ۱۴۲ برگ موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه مدرسه ی فیضیه» «قم» به شماره ۱/۱۲۳۹ در ۷۲ برگ، کتابت سال ۱۲۳۷ه-.ق. موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۴۰. دعائم الاسلام

این کتاب به زبان فارسی و در مسائل اعتقادی مانند: ایمان، کفر، شرک و نفاق است.

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی به دست نیامد.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۴۱. رافعه التوهم

شیخ محمدکاظم با نوشتن این اثر، سعی کرده است، کلماتی از ائمه یا منسوب به ائمه (ع) را که برخی از روی جهل به غلو معنا کرده اند، معنا کند. در واقع شبهه و توهم غلو را رفع کرده است.

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی به دست نیامد.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۴۲. رساله در فضیلت ائمه از انبیاء

براساس مفهوم بخشی از روایات «شیعه»، ائمه علیهم السلام از انبیای پیشین، مانند انبیای بنی اسرائیل، افضل هستند. مولف با این اثر در صدد اثبات چنین فضیلتی است.

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی به دست نیامد.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

ص:۷۶۱

۴۳. رساله در معجزات

کتاب یا رساله ی مختصری است در معجزات پیامبر اکرم (ص) که به زبان فارسی نگاشته است.

برخی معتقد است که این رساله، بخش نخست کتاب «تحفه الاخیار» یا «معارف الانوار» مولف است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه مدرسه ی فیضیه» «قم» به شماره ۵/۱۲۳۹ در ۳۸ برگ، کتابت ۱۲۳۷ه-.ق. موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۴۴. رساله در وضوء و نماز

رساله ی مختصری است در آداب وضوء و نماز که در پنج باب آن را تنظیم کرده و به زبان فارسی عمومی نگاشته است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مجلس شورای اسلامی» به شماره ۴۵۲۷ در یک مجموعه ۲۷۱ برگی، کتابت سال ۱۲۳۵ه-.ق. موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۴۵. رساله فی مسائل العدل الاربعه

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی به دست نیامد.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۴۶. الروحیه

این کتاب ارزشمند، در مباحث مربوط به روح است. مولف آن را به زبان فارسی و در سه فصل ترتیب داده است.

فصل اول در کیفیت انتقال روح از عالمی به عالم دیگر است. فصل دوم در معنای روح است. فصل سوم در اعداد و افراد روح است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آیت الله العظمی مرعشی نجفی (ره)» به شماره ۴۳۷۰ در ۱۳۹ برگ موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آیت الله العظمی فاضل خوانساری (ره)» به شماره ۴/۲۶۵ در یک مجموعه ۳۱۲ برگی، کتابت سده ۱۲ه-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مجلس شورای اسلامی» به شماره ۴۵۲۷ در یک مجموعه ۲۷۱ برگی، کتابت سال ۱۲۳۵ه-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه مدرسه ی فیضیه» «قم» به شماره ۴/۱۲۳۹ در ۱۱ برگ، کتابت سال ۱۲۳۷ه-.ق. موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۴۷. سلمانیه

در شرح احوال اصحاب نیک رسول خدا مانند: سلمان فارسی، ابوذر غفاری و مقداد است.

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی به دست نیامد.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۴۸. ضروریات الدین و المذهب و حکم منکر احدهما

همان طور که از نام کتاب مشخص می گردد، مولف مسائل

مهم و ضروری دین را به طور مختصر بیان کرده و حکم کسی که منکر یکی از آنها گردد، گفته است.

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی به دست نیامد.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۴۹. عدلیه

به نظر می رسد این رساله ی مختصر، غیر از رساله ی «کاشف العدل» مولف است.

موضوع آن مسائل اعتقادی در هدایت و گمراهی و جبر و اختیار است.

فصل اول در جبر و اختیار و استطاعت. فصل دوم در قضا و قدر و مشیت. فصل سوم در سعادت و شقاوت و خیر و شر. فصل چهارم در هدایت و اضلال و توفیق و خذلان است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آیت الله العظمی مرعشی نجفی (ره)» به شماره ۴۳۷۰ در یک مجموعه ۱۳۹ برگی موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۵۰. عقاید حیدریه و معارف دینیه

رساله ی دیگری است از مولف به زبان فارسی در بیان مبدا و معاد و دیگر معارف اسلامی.

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی به دست نیامد.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۵۱. الغیبه

رساله ی مختصری است به فارسی در مسئله ی غیبت.

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی به دست نیامد.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۵۲. العوالم

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی به دست نیامد.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۵۳. فوائد لطیفه

این رساله مختصر، شامل مباحث مفید برای عامه ی مردم در نیازهای دینی و اجتماعی است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه مدرسه ی فیضیه» «قم» به شماره ۶/۱۲۳۹ در ۲۴ برگ، کتابت سال ۱۲۳۷ه-.ق. موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۵۴. القضاء و القدر

رساله ی دیگری از شیخ محمدکاظم استرآبادی در مسائل اعتقادی است.

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی به دست نیامد.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

ص:۷۶۳

۵۵. کاشف العدل

این اثر نیز به زبان فارسی و در مسائل اعتقادی مانند ایمان، عدالت و غیره است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مجلس شورای اسلامی» به شماره ۴۵۲۷ در یک مجموعه ۲۷۱ برگی، کتابت سال ۱۲۳۵ه-.ق. موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۵۶. کاشف الغلو و هادی اهل العلو

در رد ادعاهای غلات و شبهات غلوآمیز است.

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی به دست نیامد.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۵۷. کشکول

مطالب گوناگونی است که ملا محمدکاظم استرآبادی به گردآوری آن دست یازیده است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی دانشکدهی الاهیات و معارف اسلامی دانشگاه تهران» به شماره ۸۱۱ در ۱۱۶ برگ، کتابت سال ۱۲۲۲-۱۲۲۷ه-.ق. موجود است. فهرست نویس، این نسخه را به نام «محمدکاظم بن محمدنصیر هزارجریبی» ثبت کرده است. در حالی که چنین کسی وجود ندارد. نام صحیح یا همان «محمدکاظم بن محمدشفیع هزارجریبی» است و یا «محمدمهدی بن محمدنصیر استرآبادی». از آنجا که در منابع موجود، کشکول را به محمدکاظم بن محمدشفیع نسبت داده اند، لذا ذیل نام او معرفی شد.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۵۸. کنز الفوائد

«کنز الفوائـد» یـک کتـاب اخلاقی است. مولف در مقـدمه ی آن می گویـد: «مجموعه فوائـد متفرقه و نافعه برای برادران دینی است.»

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آیت الله العظمی مرعشی نجفی (ره)» به شماره ۲۹۳۰ در ۱۸۹ برگ، کتابت سال ۱۲۳۷ه-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه مدرسه ی فیضیه» «قم» به شماره ۱۰۰۶ در ۲۱۲ برگ، کتابت ۱۲۹۹ه-.ق. موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۵۹. گنج شفا و رافع دعا

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی به دست نیامد.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۶۰. محبت نامه الهی

این اثر در معارف و مسائل مختلف از جمله شامل تاریخ، اخبار و احادیث و داستان است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آیت الله فاضل خوانساری (ره)» به شماره ۳/۲۶۵ در یک مجموعه ۳۱۲ برگی، کتابت

سده ۱۲ه-.ق. موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۶۱. المباهله مع المخالفین للحق

این اثر در رابطه با جواز «مباهله» در مواقع اثبات حقانیت بر مخالف دین است.

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی به دست نیامد.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۶۲. مجمع الدرر فی فضائل حیدر

«مجمع الدرر» نیز از کتاب های شیخ محمدکاظم استرآبادی در بیان فضایل و مناقب حضرت امیرالمومنین علی بن ابی طالب (ع) است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی ملی ملک تهران» به شماره ۱۸۰ برگ، کتابت سده ۱۲ه-.ق. موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۶۳. مجمع الفضائح لارباب القبائح

در بیان مطاعن و قبایح اعمال جمعی از مسلمانان صدر اسلام در ممانعت از حق مسلم ولی و خلیفه ی بلافصل رسول اکرم (ص) است.

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی به دست نیامد.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۶۴. محک ایمان

یک کتابت اخلاقی به زبان فارسی است.

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی به دست نیامد.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۶۵. محک النبیین (ع)

این اثر نیز به زبان فارسی است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی وزیری یزد» به شماره ۶/۹۶۸ در ۲۰۳ برگ، کتابت سده ۱۳ه‍.ق. موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۶۶ معارج الانوار

این کتاب نیز از آثار فارسی محمدکاظم استرآبادی در فضایل و مناقب و اثبات حقانیت و خلافت بلافصل امیرالمومنین (ع) است.

کتاب در چند مجلد است. همه ی مجلدات آن در دسترس نبوده و دیده نشده است. جلد دوم آن در سه مجلد است. جلد هفتم آن در احوال حضرت حجت و معجزات آن امام (عج) است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آستان قدس رضوی (ع)» به شماره ۷۹۸۴ در ۴۶۱ برگ، کتابت سال ۱۲۳۸ه-.ق.، مجلد اول، موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۶۷. معارف الائمه

احادیث و اخبار درباره ی امامت است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آیت الله العظمی مرعشی نجفی (ره)» به شماره ۴۷۹۸ در ۲۶۰ برگ، کتابت سال ۱۲۳۹ه-.ق. موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۶۸. معارف الانوار

کتاب مفصلی است گویا در هشت جلد که جلد دوم آن به امیرالمومنین علی (ع) اختصاص دارد.

مولف در این اثر از شرح احوال و فضایل و مناقب ائمه ی اطهار (ع) سخن گفته و اخبار و احادیث موثق درباره ی امامت را نقل کرده است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آیت الله العظمی مرعشی نجفی (ره)» به شماره ۱۰۸۹۶ در ۲۷۲ برگ، مجلد دوم موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مجلس شورای اسلامی» به شماره ۵۵۷۶ در ۱۸۴ صفحه، کتابت سال ۱۲۰۳ه-.ق. موجود است.

۲ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مسجد اعظم» «قم» به شماره ۱۶۵۳ کتابت سده ۱۳ه-.ق. و شماره ۲/۴۱۴ در ۳۷۵ برگ، کتابت جلد دوم، موجود است.

به گزارش «آقابزرگ»، ۱ نسخه ی خطی از هر هشت جلد و به خط مولف، در «کتابخانه ی شیخ عبدالحسین» در «کربلا» موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۶۹. مقامات عالیه محمد و آل محمد (ص)

این رساله در مقامات و فضایل پیامبر اکرم (ص) و ائمه ی اطهار علیهم السلام است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه آستان قدس رضوی (ع)» به شماره ۷۱۵۵ موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۷۰. المناجاه القرآنیه

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی به دست نیامد.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۷۱. منبه الجهال

در معرفی رئیس جهال از نظر مولف که گویا «حافظ شیرازی» است.

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی به دست نیامد.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۷۲. منبه العوام

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی به دست نیامد.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۷۳. منبه المغرورین

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی به دست نیامد.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۷۴. منبه الملحدین

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی به دست نیامد.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۷۵. النقمات النازله علی الطاغین و الرحمات علی المرسلین و القول فی عصمتهم

بیان اخبار و روی دادهای خاص درباره ی مخالفان ائمه ی اطهار (ع) و دشمنان خدا، پیامبر (ص) و امامان، (ع) در مقابل رحمت و لطف خدا بر پیامبران و چهارده معصوم (ع) و مبحث عصمت است.

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی به دست نیامد.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۷۶. وسیله النجاه

مجموعه مطالب متفرقه ی اخلاقی، اعتقادی و تاریخی با استفاده از اخبار و احادیث، به زبان عربی است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آیت الله العظمی مرعشی نجفی (ره)» به شماره ۵۲۵۷ در مجموعه ۲۸۹ برگ، کتابت سال ۱۲۴۰ه-.ق. موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۷۷. هدایه الغافلین

این رساله به زبان فارسی و در بیان مذمت بی فکری و عدم تعقل در مسائل اجتماعی، اقتصادی و دینی است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مجلس شورای اسلامی» به شماره ۴۵۲۷ در یک مجموعه ۲۷۱ برگی، کتابت سال ۱۲۳۵ه-.ق. موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

منابع:

اعیان الشیعه ۱۰/۴۲؛ دائره المعارف تشیع ۲/۴۱۳-۴۱۴؛ دانشمندان و رجال مازندران ۹۰؛ الذریعه ۴/۳۵۸، ۴۸۸ و ۵/۸۲، ۹۰، ۲۵۹ و ۸/۱۹۷ و ۱۰/۶۱ و ۱۱/۴۹ و ۱۵/۱۱۷، ۲۸۲ و ۱۶/۷۹ و ۱۷/۲۳۸ و ۱۸/۱۶۱ و ۱۹/۴۷ و ۲۰/۲۸، ۱۱۵، ۱۵۶، ۳۵۷ و ۲۱/۱۸۸-۱۸۹، ۱۹۱ و ۲۲/۳۶۲ و ۲۴/۲۹۵؛ طبقات اعلام الشیعه (الکرام البرره) ۱۲/۲۶۵-۲۶۷؛ فرزانگان مازندران ۱/۱۶۸-۱۶۹؛ الفوائد الرضویه ۵۹۸؛ فهرست نسخه های خطی فارسی ۲/۷۷۱، ۸۲۹، ۹۹۱ و ۵/۲۲۶ و ۶/۴۴۰۵، ۴۵۴۲، ۴۵۵۰؛ فهرست واره کتابهای فارسی ۳/۱۵۳۳، ۱۷۷۶، ۱۷۷۸، ۱۷۸۹، ۲۱۸۰؛ کشف الحجب و الاستار ۴۷۶؛ مشتدرکات اعیان الشیعه ۴/۴۵۹؛ معجم التراث الکلامی ۱/۱۲۳، ۱۳۱، ۲۱۰، ۲۳۴، ۴۰۹، ۴۱۷ و ۲/۴۰، ۶۳، ۲۱۷، ۲۱۸، ۳۱۴، ۳۸۳-۳۸۴، ۴۲۳-۴۲۴، ۴۳۴، ۴۷۶ و ۳/۲۷۵، ۳۳۰-۳۳۱ و ۴/۱۸۰، ۲۵۰، ۲۵۳، ۴۸۳، ۵۳۴ و ۵/۲۲، ۴۵، ۵۹-۶۰،

۱۰۱، ۱۷۱، ۱۷۲، ۲۸۴-۲۸۳، ۴۱۷؛ معجم طبقات الفقهاء ۱۳/۶۲۴؛ معجم طبقات المتکلمین ۵/۱۷۷؛ معجم المولفین ۱۱/۱۵۷.

«محمد کیا جرجانی»

قرن ۹ه-.ق.

درباره ی شرح احوال «شمس المعالی محمد کیای جرجانی»، هیچ اطلاعی نداریم. فقط از وجود دو اثر وی گزارشی در دست است. این آثار حکایت از تسلط او بر علم نجوم و ریاضیات دارد.

آثار:

۱. رساله در رفع شبهه مماس شدن زحل به کره ثوابت

این رساله ی بسیار مختصر در مسائل مربوط به حرکت سیارات و ستاره ها، به زبان فارسی است.

برخی منابع آن را با عنوان «زحل و کره ثوابت» معرفی کرده اند.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آستان قدس رضوی (ع)» در ۶ برگ موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۲. مفتاح بیست باب در اسطرلاب

این کتاب شرح بر کتاب «خواجه نصیر الدین طوسی» است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آستان قدس رضوی (ع)» به شماره ۱۰۶۷ در ۳۶ برگ موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مجلس شورای اسلامی» به شماره ۶۰۳۰ کتابت سده ۱۱ه-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مولا محمدهاشم جان مجددی» در «کویته پاکستان» موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی ملی ملک تهران» موجود است.

نسخه هایی نیز در «آصفیه» و «بادلین» وجود دارد.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

منابع:

اثر آفرینان ۳/۳۶۹؛ احوال و آثار خواجه نصیر الدین طوسی ۴۱۶؛ تاریخ علوم و فلسفه اسلامی ۷۱۳؛ تاریخ نظم و نثر در ایران ۲۷۱؛ الذریعه ۲۱/۳۲۲؛ فهرست نسخه های خطی کتابخانه ی ملی ملک ۶/۲۴۹؛ فهرست واره کتابهای فارسی ۴/۲۹۴۲، ۳۰۶۲؛ معجم مولفی الشیعه ۱۱۶.

«محمدمحسن بن محمدمومن استرآبادی»

قرن ۱۱ه‍-.ق.

«محمدمحسن» یا «محسن»، فرزند «محمدمومن استرآبادی»، یکی دیگر از علمای گمنام «جرجان» و «استرآباد» است.

آگاهی ما از وی بسیار اندک است. گویا در «استرآباد» زاده شد. پس از تحصیل در حوزه های مختلف، عازم عتبات عالیات و سپس «مکه ی مکرمه» گردید.

محمدمحسن یا محسن استرآبادی، به سال ۱۰۵۱ه‍-.ق.، از استادش «سید نور الدین علی بن علی موسوی عاملی»، صاحب «مدارک الاحکام»، اجازه دریافت کرد.

آثار:

منتخب الاسعاف بشرح شواهد القاضی و الکشاف

کتاب «اسعاف فی شرح شواهد القاضی و الکشاف» از آثار «خضر بن عطاءالله موصلی» متوفای ۱۰۰۷ه-.ق. است.

استرآبادی آن را خلاصه کرده و «منتخب الاسعاف» نام نهاده است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی ملی ملک تهران» موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مرکزی دانشگاه تهران» موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

منابع:

شرح حال علمای شیعه ۸۷، ۱۵۱؛ فهرست نسخه های خطی، عربی کتاب خانه های جمهوری اسلامی ایران ۲۳۰.

«سید محمدمعصوم بن محمدامین استرآبادی»

۰۰۰-ح. ۱۰۴۳ه-.ق.

ظاهراً در سده ی یازدهم ه-. ق.، دو شخصیت را به نام «محمدمعصوم استرآبادی»، می توان شناسایی کرد. یکی از آنها شاعر و عارف بود. از اثر به جای مانده از دومی، این گونه می توان حدس زد که وی عالم دینی بود.

لیکن منابع موجود، نام پدر هردو شخصیت را «محمدامین میرلوحی» دانسته اند. اگر این سخن را بپذیریم، باید یکی بودن این دو شخصیت را نیز بپذیریم؛ زیرا کمتر اتفاق می افتد که در یک زمان و در یک شهر، دو شخصیت پیدا شود که نام و نام پدر آنان، یکی باشد. خصوصاً که شرح احوال هردو شخصیت در پرده ای از ابهام است.

برخی منابع علت این ابهام و گمنامی را در سفر میر محمدمعصوم به «هندوستان» دانسته اند. آنان معتقدند که به دلیل مهاجرت زودهنگام وی به «هندوستان»، شرح حال نگاران «ایران» از شناخت وی بازمانده اند. شرح حال نگاران هندی نیز شناخت خوبی از وی نداشته و اهمیتی به شخصیت ادبی و علمی وی نداده اند.

به نظر می رسد اگر شرح حال هر دو محمدمعصوم را ذیل یک مدخل بیاوریم به واقعیت نزدیک تر است.

در هر حال میر محمـدمعصوم استرآبادی در «استرآباد» متولد گردید و پس از تحصـیل مقدمات و ادبیات، از زادگاهش خارج شد و مدتی در «هندوستان» بسر برد.

به درستی دانسـته نیست که محمـدمعصوم استرآبادی پیش از سـفر به «هنـد»، به تکمیل دانش خود، در «اصـفهان» پرداخت، یا پس از بازگشت از «هندوستان»، مدتی در «اصفهان» درنگ کرد؟

آنچه مسلم است اینکه او مدتی در «اصفهان» بوده و برخی از آثارش را به «شاه عباس دوم» هدیه کرده است.

محمدمعصوم در شعر «تسلی» تخلّص می کرد. اشعار و آثار فارسی و عربی او حکایت از مقام بلند ادبی وی دارد.

«آقابزرگ» نام کامل وی را چنین نگاشته است: «محمدمعصوم بن محمدامین بن علی بن حسین استرآبادی»

از تاریخ دقیق و محل درگذشت محمدمعصوم استرآبادی اطلاعی در دست نیست. اما از فحوای کلام برخی منابع اسـتفاده می شود که وی در حدود سال ۱۰۴۳ه‍.ق. در «هندوستان» درگذشته است.

ص:۷۶۹

آثار:

۱. دیوان شعر

مجموعه اشعار محمدمعصوم استرآبادی است. در منابع، از دیوان وی نام برده اند. لیکن از نسخه ی خطی آن گزارشی نداده اند.

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی به دست نیامد.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۲. الرساله الوجیزه فی المطالب الاهیه

این اثر به زبان عربی و در موضوع حکمت است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی عمومی اوقاف بغداد» به شماره ۱/۵۱۷۷ در ۴ برگ موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۳. ساقی نامه

گویا مثنوی است.

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی به دست نیامد.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۴. قضاء و قدر

اثری است اعتقادی در موضوع قضا و قدر.

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی به دست نیامد.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۵. کنز المرید فی الرمل

کتابی است در علم رمل و جفر.

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی به دست نیامد.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۶. لوامع التاویل

این اثر در واقع ترجمه ی کتاب «تاویل الآیات الظاهره» سید شرف الدین علی حسینی استرآبادی است.

محمدمعصوم استرآبادی، علاوه بر ترجمه ی اثر فوق، دیباجه و مطالبی را برآن افزوده است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آیت الله العظمی مرعشی نجفی (ره)» به شماره ۱۲۵۰۸ در ۳۱۰ برگ، کتابت سال ۱۰۸۷ه-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی ملی ملک تهران» به شماره ۲۱۴ در ۳۲۳ برگ، کتابت سال ۱۰۷۰ه-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی موسسه خاورشناسی فرهنگستان علوم روسیه» به شماره ۶۹۹-B در ۳۶۳ برگ موجود است.

به گزارش «آقابزرگ» ۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مجلس شورای اسلامی» به شماره ۲۰۰۹ و ۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه دانشگاه تهران» به شماره ۳۳۵۶ کتابت سال ۱۱۲۸ه‍.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مرکزی دانشگاه تهران» به شماره ۲۳۵۷ در ۳۹۵ برگ، کتابت سال ۱۰۵۵ه‍.ق. موجود است.

ص:۷۷۰

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

منابع:

ادبیات فارسی استوری ۱/۱۸۵؛ تذکره الشعراء ۴/۴۰۲؛ الذریعه ۹/۱۷۰ و ۱۸/۳۶۵؛ ریاض الشعراء داغستانی ۱/۱۵۰؛ تذکره ی صبح گلشن ۸۵؛ فرهنگ سخنوران ۱۱۳؛ فهرست نسخه های خطی کتابخانه ی ملی ملک ۴/۷۱۰؛ قاموس الاعلام ۳/۱۶۵۵؛ کاروان هند ۱/۲۱۷-۲۱۸؛ گلزار جاویدان ۱/۲۷۷ و ۳/۱۵۶۸-۱۵۶۹؛ معجم التراث الکلامی ۴/۵۷۳-۵۷۴؛ معجم المولفین ۳/۷۲۸.

«میر محمدمعین استرآبادی»

قرن ۱۰ه-.ق.

از شرح احوال و آثار «محمدمعین استرآبادی» هیچ اطلاعی در دست نیست.

اما از گزارشی که فهرست نویس یکی از آثار وی ارایه کرده است، چنین استفاده می شود که میر محمدمعین استرآبادی پیش از سده ی یازدهم ه-. ق. می زیسته است.

همین گزارش احتمال داده است که وی مدتی در «کاشان» اقامت داشت.

«نفیسی» او را از دانشمندان و شعرای استرآباد به شمار آورده که در مشهد زندگی می کرد. وی تخلص مولاـ محمدمعین استرآبادی را «معینی» دانسته است.

«آقابزرگ» از دو اثر منظوم وی خبر داده و به نقل از «ریحانه الادب»، او را مشهور به «معین لذت» معرفی کرده است. زمان او را نیز سده ی دهم ه-. ق. دانسته است.

براساس همین گزارش، معین استرآبادی مدتی در «مشهد» زندگی کرده و سال ۹۷۶ه-.ق. از سوی «شاه تهماسب»، همراه «معصوم بیک»، به عنوان سفیر صلح، به «ترکیه»، دربار «سلطان سلیم» رفته است. این هیات از آنجا رهسپار حج می شود. هنگام بازگشت میان «معصوم بیک» و «امیر الحاج» «عثمانی» اختلاف و جنگ روی می دهد. «معصوم بیک» کشته می شود. ملا معمدمعین از راه بیابان به سوی «هندوستان» فرار و در دریا کشتی حامل او دچار حادثه شده وغرق می شود.

آثار:

۱. برهانیه

ترجمه ی رساله ی «برهانیه» «قاضی برهان الدین ساوی» است که از عربی به فارسی برگردانده است. موضوع آن مسائل شرعی و تعیین مقدار اوزان و حساب شرعی مانند: درهم شرعی، مثقال، دینار، صاع و رطل است.

«هرمان اته» آن را با عنوان «رساله اوزان» معرفی کرده است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی بشیر حسین شفیع» در «لاهور» به شماره ۳۰۷ با عنوان «ترجمه رساله برهانیه در اوزان» موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۲. دیوان

«آقابزرگ» این احتمال را داده است که وی دیوان یا اشعاری دارد.

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی به دست نیامد.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۳. لذت

به گزارش «آقابزرگ»، یک رساله ی فارسی است.

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی به دست نیامد.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

منابع:

تاریخ نظم و نثر در ایران ۱/۵۱۸؛ تذکره ی صبح گلشن ۴۳۴؛ الذریعه ۹/۱۰۷۵ و ۱۸/۲۹۷؛ ریحانه الادب ۵/۳۴۸-۳۴۹؛ فرهنگ سخنوران ۵۰۰؛ فهرست واره کتابهای فارسی ۴/۲۶۱۷؛ گلزار جاویدان ۳/۱۳۷۸.

«سید محمدمقیم بن حسین استرآبادی»

قرن ۱۰یا ۱۱ه-.ق.

آگاهی ما از شرح احوال و آثار «ملا محمدمقیم بن کمال الدین (جمال الدین) حسین حسینی استرآبادی»، بسیار اندک است.

بنا به گزارش «آقابزرگ»، وی کتاب خود را به «سلطان قطب شاه» هدیه کرده است. با توجه به اینکه «قطب شاهیان» از سال ۹۱۸ تا ۱۰۹۸ه-.ق. در جنوب «هند» حکومت کردند، بنابراین وی باید در این دوره زیسته باشد.

هم چنین از همین گزارش استفاده می گردد که ملا محمدمقیم عالم و دانشمند بود و پس از نیل به مقام ارجمند علمی، به «هند» سفر کرده است.

آثار:

۱. فضیلت علم و علما

ملا محمدمقیم حسینی استرآبادی، این رساله را پس از سال ۱۰۵۲ه-.ق. تالیف کرده است.

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی به دست نیامد.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۲. معاد

مولف در این اثر مسئله معاد را به شکل بسیار خوب مورد بحث قرار داده و با جواب های مستدل، ادعاهای ملحدین را رد کرده است.

کتاب به زبان فارسی و به «سلطان قطب شاه» هدیه شده است.

نسخه های خطی:

۲ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آیت الله العظمی مرعشی نجفی (ره)» به شماره ۵۸۸۳ در ۲۰۸ برگ و شماره ۵۳/۱۲۵۸۹ در ۱۰ برگ موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه دانشگاه تهران» موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

منابع:

الذریعه ۲۱/۱۷۴؛ فهرست نسخه های خطی کتابخانه ی دانشگاه تهران ۷/۲۹۳؛ فهرست واره کتابهای فارسی

۳/۲۲۳۰؛ کشف الحجب ۲۸۴؛ معجم التراث الکلامی ۵/۱۵۵.

«محمدمومن بن دوست محمد استرآبادی»

۱۰۸۸-۰۰۰ه-.ق.

حکیم، متکلم، محدث، فقیه، ادیب، رجالی و لغت شناس بزرگ عرب و عجم، «سید محمد فرزند دوست محمد استرآبادی»، یکی از دانشمندان صاحب نام دوران صفوی و متولی کتابخانه ی آستان قدس رضوی، در سده ی یازدهم ه-. ق. است.

سید محمدمومن، اوایل سده یازده، در یک خانواده ی بزرگ علمی و مذهبی دیده به جهان گشود. تحصیلاتش را نزد پدر و استادان حوزه های علمیه گذراند. دوره ی عالی را نزد «سید نور الدین علی بن حسین عاملی موسوی» و سید شهید علامه «امیر زین العابدین حسینی کاشانی» تمام کرد و از هردو استاد اجازه ی اجتهاد دریافت نمود.

دانشمند استرآبادی، پس از نیل به مقام بلند علمی و اخلاقی، در حوزه ی «اصفهان» به تدریس پرداخت و شاگردان بزرگی مانند: «علامه مجلسی»، «شیخ احمد بن محمد بحرانی» را پرورید. «علامه ی مجلسی» از وی اجازه ی حدیث دریافت کرده است.

او اواخر عمر، رهسپار «مکه ی مکرمه» گردید و در آن حرم امن اقامت گزید.

گفته می شود، سید محمدمومن استرآبادی با دختر «میرزا محمدامین استرآبادی»، بنیان گذار مکتب اخباری گری، ازدواج کرد.

«وهابیان» به بهانه ی دروغین و اتهام آلودن مسجدالحرام به استفراغ، این عالم بزرگ «شیعه» را در سال ۱۰۸۸ه-.ق. به شهادت رساندند.

آثار:

۱. اجازه

میر محمدمومن استرآبادی این اجازه را به سال ۱۰۸۱ه-.ق. برای «شیخ احمد بن محمد یوسف مقابی بحرانی» متوفای ۱۱۰۲ه-.ق. در «کاظمیه» نگاشته است.

نسخه های خطی:

ظاهراً «آقابزرگ» یک نسخه از آن را مشاهده کرده و آغاز آن را در «الذریعه» آورده است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۲. اجازه

این اجازه را برای «علامه مجلسی» نگاشته است.

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی به دست نیامد.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۳. اثبات الرجعه

کتاب «اثبات الرجعه» یا «الرجعه و ظهور الحجه» از آثار عربی میر محمدمومن بن دوست محمد استرآبادی است.

وی با استناد به ادله عقلی و نقلی، رجعت را از دیدگاه «شیعه» به اثبات رسانده است.

گفتنی است که برای همشهری و هم نام وی، محمدمومن بن علی استرآبادی هم کتابی با عنوان «رجعت» گزارش داده اند.

نسخه های خطی:

۵ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آیت الله العظمی مرعشی

نجفی (ره)» به شماره ۱۴۸۵ در ۶۷ برگ، کتابت سال ۱۲۲۴ه-.ق.، شماره ۴۷۶۲ در ۳۵ برگ، شماره ۵۱۵۴ در ۲ برگ، شماره ۶۶۶۵ در ۱۰۸ برگ، کتابت سال ۱۰۷۲ه-.ق. و شماره ۹۱/۴۹۰۰ در یک مجموعه ۳۷۷ برگی، کتابت سال ۱۰۷۲-۱۰۸۲ه-.ق. موجود است.

۲ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی ملی جمهوری اسلامی ایران» به شماره ۲۵۸۴/ع در ۱۸۵ برگ و شماره ۱۴۲۷/ع در ۱۸۶ برگ موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی رشت» به شماره ۷ر کتابت سال ۱۲۷۰ه-.ق. موجود است.

۲ نسخه ی خطی در «کتابخانه دانشگاه تهران» به شماره ۱۱۲۲ و شماره ۱۹۸۹ در ۷۶ برگ، کتابت سال ۱۱۰۶ه-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مدرسه ی آخوند همدان» به شماره ۱/۴۷۰۹ کتابت سال ۱۰۷۳ه-.ق. موجود است.

۲ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مجلس شورای اسلامی» به شماره ۵۴۲۴ در ۷۶ برگ، کتابت سال ۱۲۶۳ه-.ق. و شماره ۶۵/۱۷۰۵ در یک مجموعه ۶۰۶ برگ موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه مدرسه ی فیضیه» «قم» به شماره ۱/۱۳۲۵ در ۱۶۵ برگ، کتابت سال ۱۰۷۴ه-.ق. موجود است.

«آقابزرگ» از وجود یک نسخه، نزد حاج «شیخ محمد سلطان المتکلمین ابن اسماعیل کجوری» خبر داده است.

هم چنین نسخه ی دیگری در «کتابخانه ی حسن صدر الدین»، کتابت سال ۱۰۸۱ه-.ق. گزارش شده است.

نسخه ای نیز در «کتابخانه ی راجه فیض آباد هند» گزارش شده است.

۱ نسخه ی خطی نیز در «کتابخانه ی لس آنجلس» گزارش شده است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۴. عروض (رساله ای در علم عروض)

کتاب «عروض» به زبان فارسی، در بیان قواعد و اصول علم عروض نوشته شده است.

در مدخل مربوط به میر محمدمومن بن علی استرآبادی خواهیم گفت که برای او نیز کتابی با عنوان «عروض» گزارش شده

است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مدرسه ی عالی شهید مطهری (سپهسالار)» به شماره ۲۸۷ در ۶۹ برگ موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۵. معراج و معجزات ختم انبیاء

سید محمدمومن این اثر را در بیان معجزات رسول خدا (ص) و شرح معراج آن حضرت نگاشته است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آستانه مقدسه حضرت فاطمه معصومه (س)» به شماره ۲/۴: ۷۹-۵۹۵۰ در ۱۰۴ برگ، کتابت سال ۱۲۴۶هـ.ق. موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

منابع:

اعیان الشیعه ۱۰/۴۵؛ امل الآمل ۲/۲۹۶؛ تذکره ی روز روشن ۷۷۹؛ دایرهالمعارف تشیع ۲/۱۱۱؛ الذریعه ۱/۹۴، ۲۵۲ و ۱۰/۱۶۳؛ روضات الجنات ۷/۳۰۲؛ ریاض العلماء ۵/۱۵۴؛ شرح حال علمای شیعه ۸۲؛ شهیدان راه فضیلت ۳۱۸-۳۲۰؛ طبقات اعلام الشیعه (الروضه النضره) ۸/۵۹۲-۵۹۳؛ علامه مجلسی بزرگمرد علم و دین ۱۱۰؛ فرزانگان مازندران ۱/۳۹۲-۳۹۵؛ فهرست نسخه های خطی کتابخانه لس آنجلس ۲۲۶؛ قصص العلماء ۲۸۱-۲۸۲، ۳۱۱.

«سید محمدمومن بن علی حسینی استرآبادی»

۱۰۳۴-۰۰۰ه-.ق.

«میر محمدمومن بن سید اشرف الدین» یا «شرف الدین علی حسینی استرآبادی»، حکیم، معمار، شاعر و ادیب اوایل سده ی یازدهم ه-. ق.، عالم و دانشمند دوره صفوی و خواهرزاده ی «میرفخر الدین سماکی» است.

«شاه تهماسب» او را برای آموزش فرزندش «شاهزاده حیدر میرزا» انتخاب کرد. اما پس از درگذشت «شاه تهماسب» و کشته شدن «حیدر میرزا»، به سال ۹۸۹ه-.ق.، سید محمدمومن از ترس جان به «هندوستان» گریخت.

«قطب شاهیان» در «هندوستان» از وی استقبال کردند. «سلطان ابراهیم قطب شاه» (۹۵۷-۹۸۵ه-.ق.) در «دکن» سید محمدمومن را نواخت. پس از وفات وی، جانشینش، «محمدقلی قطب شاه» (۹۸۹-۱۰۲۰ه-.ق.) محمدمومن استرآبادی را مورد احترام قرار داد.

میر محمدمومن استرآبادی در دربار «قطب شاهیان» منصب صدارت را به دست آورد و منشا خدمات بزرگی شد.

از آن جمله شهر «حیدرآباد» را تاسیس کرد. و «گلکنده» را به خوبی اداره نمود. دایره و اموال خود را برای قبور مسلمانان وقف کرد که به «دایره ی میرمومن» شهرت دارد.

باوجود اشتغال به کارهای اجرایی و مدیریتی، از تحقیق و تالیف بازنماند و آثار ارزشمندی از خود برجای نهاد.

میر محمدمومن سرانجام به سال ۱۰۴۳ه-.ق. در «حیدرآباد» درگذشت و در دایره ی وقفی خودش مدفون گشت.

آثار:

۱. اختیارات قطب شاهی

کتاب «اختیارات قطب شاهی» به زبان فارسی است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی سالار جنگ دکن» موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۲. اوزان و مقادیر (مقداریه) (میزان المقادیر)

میر محمدمومن این اثر را با استفاده از کتاب های پزشکی و فقهی، در بیان اوزان و مقادیر شرعی نوشته است.

کتاب در یک مقدمه، یک فصل و یک خاتمه تنظیم شده است. مقدمه در بیان مقصود از تالیف اثر را به عهده دارد. فصل کتاب در دوازده مقدار مشهور سخن گفته و خاتمه شامل فوائدی در این زمینه است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آیت الله العظمی مرعشی نجفی (ره)» به شماره ۱۰۳۷۶ در ۱۵۱ برگ موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی گنج بخش اسلام آباد پاکستان» به شماره ۲۸۶۷ در ۳۸ برگ، کتابت سال ۱۱۹۶ه-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی ملی ملک تهران» به شماره ۱/۴۴۳۰ در ۹۵ برگ موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی او. ام. آل. آصفیه حیدرآباد» و ۱ نسخه ی خطی نیز در «کتابخانه ی سالار جنگ دکن» موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۳. حجت (کتاب حجت)

کتابی است در نثر فارسی.

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی به دست نیامد.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۴. دیباچه کثیرالمیامن

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی به دست نیامد.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۵. دیوان شعر

مجموعه اشعار میر محمدمومن است. وی کلیه ی اشعار، غزلیات، رباعیات، مراثی و قصاید خود را به دستور «محمدقلی قطب

شاهی» گردآورده است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی سلطنتی» به شماره ۴۸۴ موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی دیوان هند لندن»، کتابت سال ۱۱۴۲ه‍.ق. موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۶. رجعت

پیش تر گفتیم که کتابی با عنوان «رجعت» برای میر محمدمومن بن علی نیز ثبت شده است.

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی به دست نیامد.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۷. رساله مغربیه

گویا این اثر نیز در فن عروض است.

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی به دست نیامد.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۸. عروض (عیون الشرف)

در مورد این کتاب هم پیش تر گفتیم که به نام میر محمدمومن بن علی نیز ثبت شده است.

گفته می شود که وی این اثر را به سال ۱۰۰۷ه‍.ق. نگاشته است.

«نصیرای همدانی» بر این اثر تعلیق نوشته و نام آن را «لعل قطبی» نهاده است.

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی به دست نیامد.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

ص:۷۷۶

منابع:

آتشکده ی آذر ۷۹۸؛ اثر آفرینان ۱/۲۴۳؛ اعلام الهند ۲/۵۲۳؛ الاعلام بمن فی تاریخ الهند من الاعلام ۲/۶۴۲؛ اعیان الشیعه ۱۰/۴۶؛ تاریخ ادبیات در ایران ۵/۴۰۲؛ تاریخ ادبیات مسلمانان پاکستان و هند ۵/۳۷۶؛ تاریخ روابط پزشکی ایران و پاکستان ۶۲؛ تاریخ زبان و ادبیات ایران در خارج از ایران ۱۰۴؛ تاریخ عالم آرای عباسی ۱/۱۴۶؛ تاریخ فرشته ۱۷۳؛ تاریخ نظم و نثر در ایران ۱/۵۰۲ و ۲/۸۳۰؛ تحفه سامی ۱۵۴؛ تذکره ی روز روشن ۷۷۹؛ تذکره ی طلعت ۲۱۵؛ حدایق السلاطین ۲۰۷؛ دانشنامه ادب فارسی در شبه قاره ۴/۱۸۶؛ دایرهالمعارف تشیع ۲/۱۱۰-۱۱۱؛ الذریعه ۱۵/۲۵۷، ۳۸۲ و ۲۰/۱۱۸ و ۲۳/۳۲۵؛ روضه الصفا ۵۷۴۸؛ ریاض العلماء ۵/۱۵۴؛ ریاض العلماء ۵/۱۵۴؛ ریحانه الادب ۶/۳۴؛ شام غریبان ۲۳۲؛ شرح حال علما و ادبای استرآباد (استرآبادنامه) ۱۶۵؛ شعرای مازندران و گرگان ۳۱۱؛ شمع انجمن ۴۴۶؛ طبقات اعلام الشیعه (الروضه النضره) ۸/۵۹۱-۵۹۲؛ فرزانگان مازندران ۱-۳۹۵؛ فرهنگ ایران زمین ۱۰/۳، ۴۰۸؛ فهرست واره کتابهای فارسی ۴/۲۶۱۰-۲۶۱۱ و ۵/۳۲۷۰، ۳۴۰۱؛ گلزار جاویدان ۳/۱۴۶۱؛ مجمع الخواص ۷۸؛ مطلع انوار ۶۱۴؛ نشتر عشق ۴/۱۳۷۴؛ نظم و نثر در زمان قطب شاهی ۹۰؛ هفت اقلیم ۳/۱۱۳.

«محمدمومن بن محمدزمان تنکابنی استرآبادی»

۹۲۳-۰۰۰ه.-ق.

«محمدمومن تنکابنی» نویسنده ی کتاب مشهور «تحفه حکیم مومن» از آن روی در این مجموعه ذکر گردید که برخی فهرست نویسان، مانند: وزیری یزد، به اشتباه او را استرآبادی تصور کرده اند.

لیکن پرواضح است که پزشک دوره ی صفوی، محمدمومن بن محمدزمان، از مردم تنکابن بود.

«محمدمهدی بن محمدشفیع استرآبادی»

۱۲۵۹-۰۰۰ه.-ق.

فقیه، حکیم و متکلم بزرگ «شیعه»، «شیخ محمدمهدی فرزند شیخ محمدشفیع»، از دانشمندان پرتلاش سده ی سیزدهم ه- ق. است.

محمدمهدی در «استرآباد» و در یک خانواده علمی قدم به هستی نهاد و هم در آنجا بالید. پس از آنکه مقدمات فارسی و عربی را فراگرفت، بخشی از سطح را نزد پدرش و استادان «استرآباد» طی کرد. آنگاه به «کربلا» مهاجرت نمود و در حوزه ی درس «سید علی طباطبایی»، «صاحب ریاض»، شرکت جست.

فرزند «محمدشفیع»، پس از چند سال تحصیل، به «ایران» بازگشت و در حوزه ی علمیه ی «قزوین» که در آن زمان به دلیل

وجود «خاندان برغانی» از جایگاه ویژه ای برخوردار بود، به تکمیل تحصیلاتش پرداخت.

او مـدارج عالی اجتهاد را نزد «شـهید ثالث» «ملا محمـدتقی برغانی» و برادرانش «ملا محمدصالح برغانی» و «میرزا عبدالوهاب قزوینی» پیمود.

حکمت و فلسـفه را از محضـر آخونـد «ملاـ آقـا حکمی قزوینی» آموخت. عرفـان را از حوزه ی درس ملا علی برغانی اسـتفاده کرد.

در این زمان «شیخ احمد احسائی» به «ایران» سفر کرده بود و در «کرمانشاه» اقامت داشت. شیخ محمدمهدی با او

مناظرات مکتوب داشت. این سوال و جواب ها به صورت رساله ی مناظرات جمع آوری شده است.

پس از آن شیخ محمدمهدی به «هندوستان» کوچید و از سوی «غازی الدین حیدر» مورد استقبال قرار گرفت. او در شهر «لکهنو» اقامت گزید و کرسی درس برپا کرد.

محمدمهدی در «هندوستان» زعامت عامه ی «شیعیان» را به دست گرفت و مرجع بزرگ دینی آن سامان شد. وی تا زمان مرگ، تعداد زیادی شاگرد پرورش داد و آثار زیادی را تالیف کرد.

آثار:

۱. اجوبه اسئله الفقهیه (جواب المسئله الفقهیه)

این اثر در پاسخ به برخی پرسش های فقهی است که شیخ محمدمهدی استرآبادی برای رفع شبهات اخباری های نگاشته است.

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی به دست نیامد.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۲. احسن الاقوال فی تحقیق ما هو الراجح بالالفاظ عند تعارض الاحوال

کتابی است در اصول فقه که آن را در یک مقدمه و چند فصل و یک تتمه، به سال ۱۲۳۸ه-.ق. تالیف کرده است.

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی به دست نیامد.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۳. احسن التقویم

این کتاب به زبان فارسی و شاید در فقه است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی ندوه العلمای لکهنو» به شماره ۲۱ (۵۲) در ۶۹ صفحه موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۴. استحکام در مسائل صیام

شیخ محمدمهدی احکام روزه را در چهارده فصل با عنوان «استحکام در مسائل صیام» به زبان فارسی نگاشته است. این کتاب به سال ۱۲۴۳ه‍.ق. تالیف شده است.

نسخه های خطی:

۲ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی ندوه العلمای لکهنو» به شماره ۶۵ در ۴۲ صفحه و شماره ۱۳۷ در ۳۲ صفحه، کتابت سال ۱۲۲۳ه‍.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی موزه ی ملی کراچی پاکستان» به شماره ۷۲۰-۱۹۶۱ در ۸۲ صفحه، کتابت سال ۱۲۴۳ه‍.ق. موجود است.

گفتنی است که این نسخه یا به خط مولف است و یا در همان سال تالیف از روی نسخه ی اصل مولف استنساخ شده است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۵. الاستیقان فی بیان ارکان الایمان (الایقان)

شیخ محمدمهدی زمانی که در «ایران» و«قزوین» به تحصیل اشتغال داشت، این اثر را در رد بر «شیخیه» و ادعای آنان نگاشت.

ظاهراً کتاب به پایان نرسیده و ناتمام است. هم چنین کتاب دیگری به شیخ محمدمهدی استرآبادی نسبت داده اند که نام آن «الایقان فی ارکان الایمان» است. با توجه به شباهت بسیار زیاد نام این دو اثر و اینکه هردو ناتمام هستند، احتمال اتحاد آنان زیاد است. لیکن «آقابزرگ» کتاب دوم «الایقان» را به نقل از «نجوم السما» آخرین اثر مولف دانسته است.

اگر این سخن صحیح باشد، نمی تواند همان کتاب «الاستیقان» باشد؛ زیرا کتاب اول را در جوانی و در «ایران» نگاشته است.

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی به دست نیامد.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۶. اصول دین

از دیگر آثار شیخ محمدمهدی استرآبادی در بیان اعتقادات است که اصول دین را به فارسی توضیح می دهد.

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی به دست نیامد.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۷. اعانه الباری فی دفع شبهات الاخباری (عنایت الباری در تردید شبهات اخباری)

شیخ محمدمهدی چند اثر در رد شبهات و ادعاهای «اخباریان» نگاشته است. ظاهراً وی این کتاب را پیش از مهاجرت به «هندوستان» نگاشته است.

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی به دست نیامد.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۸. بلاغت

کتابی است در علم بلاغت.

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی به دست نیامد.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۹. پنج حدیث درباره ی جناب امیر (ع) (شرح الاحادیث الخمسه)

همان گونه که از نام کتاب مشخص می گردد، پنج حدیث منتخب را که درباره ی فضایل و مناقب امیرالمومنین علیه السلام است، شرح و ترجمه کرده است.

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی به دست نیامد.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۱۰. ثمره الفؤاد فی ترجیح الاجماع

به نظر می رسد این اثر همان رساله ی «ترجیح الشهره المحققه علی الاجماع المنقول» مولف باشد؛ زیرا این کتاب نیز در بیان ترجیح، میان شهرتی است که محقق شده، بر اجماع منقول یا برعکس.

با وجود این منابع شرح حال، هر دو کتاب را مستقل معرفی کرده اند.

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی به دست نیامد.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۱۱. ترجمه جلد هشت بحارالانوار (مجاری الانهار)

ذیل عنوان «مجاری الآن هار» معرفی می شود.

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی به دست نیامد.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۱۲. رساله طهارت

«رساله طهارت» اثری است درباره ی احکام طهارت، آب ها، وضوء، غسل، احکام اموات و ... که مولف آن را به زبان فارسی نگاشته است.

نام دیگر این اثر «مهارت در رساله طهارت» است.

نسخه های خطی:

۲ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی ندوه العلمای لکهنو» به شماره ۳۳ در ۸۶ صفحه و شماره ۱۳۸ در ۳۵۶ صفحه موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی عمومی خیرپور پاکستان» به شماره ۷۱۹ در ۱۲۰ صفحه موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۱۳. رساله فی ترجیح الشهره المحققه علی الاجماع المنقول

رساله مختصری است که در مورد یک مسئله از مسائل اصول فقه بحث می کند.

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی به دست نیامد.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۱۴. رساله فی النکاح

از آثار فقهی شیخ محمدمهدی استرآبادی، در راستای بیان احکام فقه است. او هر کدام از ابواب فقه را جداگانه نگاشته است.

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی به دست نیامد.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۱۵. رساله ممتاز در مسائل نماز

بیان احکام نماز به زبان فارسی است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی ندوه العلمای لکهنو» به شماره ۶۶ در ۸۲ صفحه، کتابت سال ۱۲۴۶ه-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی موزه ی ملی کراچی پاکستان» به شماره ۷۱۹-۱۹۶۱ در ۹۹ صفحه، کتابت سال ۱۲۳۷ه-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی عمومی خیرپور پاکستان» به شماره ۳/۲۹۷ در ۱۳۸ صفحه، کتابت سال ۱۲۳۷ه-.ق. موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۱۶. شرح معالم الاصول

ذیل «مغانم الاصول» شناسانده خواهد شد.

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی به دست نیامد.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

ص:۷۸۰

۱۷. عدالت شرعیه

کتاب مختصری است در بیان حقیقت عدالت شرعی.

مولف آن را در دوازده فصل ترتیب داده است. وی ضمن توضیح معنای گناهان کبیره و صغیره، آنها را برشمرده و توبه از آنها و شیوه ی تحصیل عدالت شرعی را مورد توجه قرار داده است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آیت الله العظمی مرعشی نجفی (ره)» به شماره ۷۶۴۰ در ۲۹ برگ، کتابت سال ۱۲۵۲ه-.ق. موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۱۸. غره الجبین

کتاب «غره الجبین» در بیان احکام نمازهای پنج گانه روزانه و مسائل مربوط به آن است. مولف کتاب را به زبان عربی نگاشته است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی ندوه العلمای لکهنو» به شماره ۳۲۴ در ۲۵۶ صفحه موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۱۹. الظل الممدود

این کتاب را «آقابزرگ» در زمره ی آثار شیخ محمد مهدی استرآبادی آورده است.

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی به دست نیامد.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۲۰. فصل الخطاب فی حجیه ظواهر الکتاب

این اثر به زبان عربی و بیان نظر مولف در خصوص یکی از مسائل اصول فقه، یعنی حجیه ظواهر قرآن است.

وی کتابش را به سال ۱۲۳۵ه-.ق. در «کرمانشاه» نگاشته است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی میرحامد حسین» موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۲۱. قسطاس العقول فی قواعد علم الاصول (مغناطیس العقول) (مقناطیس العقول) (قساطیس العقول فی قواعد علم الاصول)

این کتاب نسبتاً مفصل، قواعد علم اصول را توضیح داده و یک کتاب مناسب در این موضوع است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آستان قدس رضوی (ع)» به شماره ۳۰۱۴ در ۳۹ برگ موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی ندوه العلمای لکهنو» به شماره ۷۴۷ در ۲۳۸ صفحه موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۲۲. الکنوز

یک کتاب فارسی است در بیان نوافل نماز و دعا و اذکار مستحب.

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی به دست نیامد.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۲۳. مجاری الانهار

ترجمه ی مجلد هشتم کتاب «بحارالانوار» است.

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی به دست نیامد.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۲۴. المسائل در پاسخ به شیخ احمد احسایی

اثر دیگری است از شیخ محمدمهدی استرآبادی در پاسخ به سخنان و دیدگاه های «شیخ احمد احسایی».

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی به دست نیامد.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۲۵. مصداق الاجتهاد للاختبار جوده ما جمعه فی الصدر و الفؤاد

این کتاب در بیان مسائلی از اصول فقه، حدیث، تفسیر و علم کلام است.

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی به دست نیامد.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۲۶. مغانم الاصول فی شرح معالم الاصول

همـان طور که از نـام کتـاب مشـخص می گردد، شـرحی است بر کتـاب «معـالم الاصول» «حسن بن زین الـدین عاملی»، فرزند «شهید ثانی».

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی به دست نیامد.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۲۷. مغناطیس العقول

ذیل مدخل «قسطاس العقول» شناساند شد.

۲۸. مقناطیس العقول

ذیل مدخل «قسطاس العقول» شناساند شد.

۲۹. المکمل (حاشیه بر مطول)

شرح یا حاشیه بر کتاب مطول است.

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی به دست نیامد.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۳۰. الموالد (الموائد) الهندیه فی الفوائد الجلیه

این اثر در بیان مسائلی از فلسفه ی اسلامی، کلام و حکمت است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی دانشکدهی الاهیات و معارف اسلامی مشهد» به شماره ۲/۱۱۱۸ موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۳۱. مهارت در بیان مسائل طهارت

ذیل مدخل «رساله طهارت» شناسانده شد.

۳۲. نباریس الفرعیات فی نوامیس الشرعیات

اثر دیگر از شیخ محمدمهدی استرآبادی در بیان مسائل شرعی است.

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی به دست نیامد.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۳۳. نجم المومنین (نجم المومن) (نجوم المومنین)

کتاب «نجم المومنین» یا «نجوم المومنین» یا «نجم المومن» به زبان فارسی و پاسخ پرسش هایی است که از مولف شده است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آیت الله العظمی مرعشی نجفی (ره)» به شماره ۹۵۷۷ در ۳۷ برگ، با عنوان «نجم المومن» موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی دانشکدهی الاهیات و معارف اسلامی مشهد» به شماره ۱/۱۱۱۸ موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه دانشگاه تهران» موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۳۴. النکاح

این کتاب را صاحب «نجوم السما» و «کشف الحجب» در شمار آثار وی آورده است.

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی به دست نیامد.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۳۵. هدایه السلطان فی اصول الایمان

شیخ محمدمهدی این اثر را در بیان عقاید و اصول دین نگاشته و به «سلطان نصیر حیدر» هدیه کرده است.

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی به دست نیامد.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

منابع:

اعلام الهند ۲/۵۵۶؛ اعیان الشیعه ۱۰/۶۸؛ تالیفات شیعه در شبه قاره هند ۸۶؛ دایرهالمعارف تشیع ۲/۱۱۱؛ الذریعه ۱/۲۸۵ و ۲/۱۸، ۱۹، ۳۷، ۱۸۱، ۱۹۵، ۲۲۰، ۵۰۸ و ۵/۱۶ و ۱۱/۱۴۵ و ۱۳/۶۴ و ۱۴/۷۱-۷۲ و ۱۶/۲۳۰ و۱۷/۹، ۷۹ و ۱۸/۱۷۰ و ۲۱/۱۲۶، ۲۹۳ و ۲۲/۱۲۱، ۱۸۱، ۲۲۴، ۳۰۰ و ۲۵/۲۱۰؛ شرح حال علمای شیعه ۴۱۹؛ طبقات اعلام الشیعه (الکرام البرره) ۲/۶۶۲؛ کشف الحجب و الاستار ۲۶؛ فرهنگ رجال و مشاهیر تاریخ معاصر ایران ۱/۳۶۰؛ فهرست واره کتابهای فارسی ۴/۲۷۶۹؛ مرآه الشرق ۲/۱۲۹۱؛ مطلع انوار ۶۵۷؛ معجم التراث الکلامی ۱/۲۵۳، ۳۴۰ و ۵/۳۳۳-۳۳۴، ۳۷۱، ۴۶۳، ۴۷۹؛ معجم الطبقات المتکلمین ۵/۱۸۹؛ معجم المولفین ۱۲/۶۰؛ نجوم السماء ۳۹۵-۳۹۷.

«محمدمهدی بن محمدنصیر استرآبادی»

(میرزا مهدی خان منشی استرآبادی) /ح ۱۱۰۰-۱۱۸۰ه-.ق.

«میرزا محمدمهدی فرزند محمدنصیر»، مشهور به «میرزا مهدی خان منشی»، ملقب به «منشی الممالک»، وزیر و مشاور عالی «نادرشاه»، از دانشمندان، ادبا و بزرگان «استرآباد» است.

ظاهراً او در شعر، «کوکب» تخلّص می کرد. هرچند برخی منابع، «کوکب استرآبادی» را شخصیتی غیر از محمدمهدی خان دانسته اند.

پدرش «محمدنصیر» یا «محمدنصر»، شخصیت ناشناخته ای است که از تبارش آگاهی زیادی در دست نیست. لیکن در تربیت فرزندش، سعی وافر کرده و یادگار لایقی برجای نهاده است.

میرزا مهدی منشی، سخن پردازی متبحر، وقایع نگاری چیره دست و دیوان سالاری برجسته و سیاست پیشه بود.

او حدود سال ۱۱۰۰-.ق. در روستای «باباگلین» «استرآباد» گام به گیتی نهاد. تحصیلاتش را در زادگاهش آغاز و هم در آنجا به پایان برد. لیکن استادان وی شناخته نشد. به نظر می رسد پدرش بیشترین سهم را در پرورش وی داشته است. پس از آن شاید به دلیل شهرت «اصفهان»، به علم و دانش، به آنجا سفر کرد و از حوزه ی درس و ادب بزرگان آن شهر بهره برد.

در هر حال، میرزا مهدی یا محمدمهدی استرآبادی، چون به مقام بلند ادبی دست یافت، به دربار فرمانروایان راه یافت.

زمانی که «نادرشاه» در سال ۱۱۴۲ه-.ق. به «اصفهان» وارد شد، او از سوی خود و هم شهریانش، به «نادرشاه» تهنیت گفت.

این تهنیت نامه، مکتوب و بسیار ادیبانه بود. پس از آن، وقتی نادر به فرمانروایی «خراسان» رسید، مجدداً به او تهنیت گفت. ظاهراً از همین زمان به بعد ملازم نادر گردید.

میرزا محمدمهدی پس از ورود به دربار «نادرشاه»، ضمن به عهده گرفتن سمت وقایع نگاری، به عنوان منشی، مشاور و استاد وی نیز نقش آفرینی کرد. تا اینکه به مقام صدارت عظمی و وزارت اعظم برگزیده شد.

در مذاکرات دولت های «عثمانی» و «روسیه»، با دربار «ایران»، میرزا مهدی به نمایندگی و با اختیارات تام، به مذاکره با آنان می پرداخت.

هم چنین هنگام لشکرکشی ها و اعزام نمایندگی به کشورهای همسایه، میرزا مهدی خان همراه اردوی شاه بود و یا سرپرستی اردوی مذاکره و صلح را به عهده داشت.

او در هیجده سال (۱۱۴۲-۱۱۶۰ه-.ق.) وزارت «نادرشاه»، خدمات ارزنده ی فرهنگی و تاریخی به «ایران» انجام داد که در نوع خود کم نظیر است.

میرزا محمدمهدی پس از قتل «نادرشاه»، به «اصفهان» بازگشت و در ملکی که به او هدیه شده بود، اقامت گزید. این ملک را آباد کرد و پس از او به عطاآباد شهرت یافت. عطاآباد در جنوب شهر «اصفهان» و از توابع «دهاقان» است.

میرزا محمدمهدی منشی، در اواخر عمر سفری به عتبات عالیات و «نجف اشرف» داشت و پس از بازگشت از این سفر در همان ملک شخصی خودش درگذشت و همانجا مدفون گشت.

گفته می شود «حاج محمدعلی خان تربیت تبریزی» و دکتر «عیسی صدیق اعلم»، از احفاد میرزا محمدمهدی خان منشی

استرآبادی هستند.

آثار:

۱. انجیل نادرشاهی

«نادرشـاه» که به تقلیـد از «اکبرشاه» «هنـد»، می خواست دین و مسـلک آزادی داشـته باشـد و همه ی ادیان را در کشور پهناور «ایران» آزاد اعلام کند، اقداماتی انجام داد. از آن جمله دستور داد انجیل های چهارگانه را به فارسی ترجمه کنند.

این مهم را میرزا محمدمهـدی خان استرآبادی به عهـده گرفت. وی با اسـتفاده از چنـد تن از دانشـمندان مسـیحی و یهودی آن عصر، نیز با دستیاری دو تن از خاندان

«خاتون آبادی» که سابقه ی ترجمه ی انجیل در زمان «صفویان» را داشتند، اقدام به ترجمه ی چهار انجیل اصلی یعنی «متی، مرقس، لوقا و یوحنا» از زبان عربی یا عبری به زبان فارسی ساده کرد.

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی به دست نیامد.

نسخه های چاپی:

به سال ۱۳۸۸ و با کوشش «رسول جعفریان»، در انتشارات نشر علم در «تهران» منتشر گردید. ظاهراً این چاپ از روی سه نسخه ی خطی تصحیح شده است.

۲. الانشاآت

گویا به مجموعه انشاهایی که میرزا مهدی خان در زمان های مختلف نگاشته است، «الانشاآت» یا «الانشا» یا «المنشئات» می گویند. لیکن ما نمی توانیم به دقت بگوییم که آیا کتاب «الانشا»ی وی همان «المنشئات» نیز هست؛ زیرا این آثار متعدد و در چند مجلد است.

ممکن است عناوین یاد شده با هم متفاوت باشند. برای اعلام نظر دقیق تر، باید اصل نسخه ها مقابله شود.

نسخه های خطی:

«آقابزرگ» از وجود آن خبر داده است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۳. انشاء الدرر

اثری است به زبان فارسی که گویا شامل برخی از انشاءآت میرزا مهدی می شود.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آیت الله العظمی گلپایگانی (ره)» به شماره ۱۴۴/۳۴ در ۵۸ برگ، کتابت سال ۱۲۶۴ ه-.ق. موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۴. تاریخ جهانگشای نادری

«تاریخ جهانگشای نادری» یکی از مهم ترین آثار میرزا محمدمهدی منشی استرآبادی است. او این اثر را به نثر متوسط و میانه نگاشت.

تاریخ جهانگشای، شرح جنگ های «نادرشاه» و لشکرکشی های وی است. لیکن شیوه و نثر نویسنده، تاثیر زیادی در نسل های بعدی و شیوه ی نگارش تاریخ گذاشت.

نویسنده در متن کتاب، نام آن را «روزنامچه ظفر» تعیین کرده است. لیکن بعدها به «تاریخ نادری» و سپس «تاریخ جهانگشای نادری» شهرت یافته است.

نویسنده روی دادهای سال های ۱۱۲۱ تا ۱۱۶۱ه-.ق.، یعنی یک سال پس از مرگ «نادر» را گزارش کرده است. از آنجا که میرزا محمدمهدی خان خود از نزدیکان «نادر» و در اکثر روی دادها حضور داشت، تاریخی ارزشمند و مستند برجای نهاده است.

نسخه های خطی:

۳ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آستانه مقدسه حضرت فاطمه معصومه (س)» به شماره ۳۹۱ در ۱۹۷ برگ، کتابت سال ۱۲۳۶ه-.ق.، شماره ۱/۱۸۲ در ۵۶ برگ و شماره ۲/۳۹۵ در ۱۹۷ برگ موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آیت الله العظمی مرعشی نجفی (ره)» به شماره ۴۸۷۷ در ۱۱۳ برگ موجود است.

۴ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آیت الله العظمی گلپایگانی

(ره)» به شماره ۱۷/۱۴ در ۱۶۲ برگ، کتابت سال ۱۲۵۹ه-.ق.، شماره ۱۵۸/۱۰ در ۱۶۲ برگ، کتابت سال ۱۲۲۰ه-.ق.، شماره ۱۶/۳۶ در ۱۸۷ برگ، کتابت سال ۱۲۲۲ه-.ق. با عنوان «تاریخ نادرشاه» و شماره ۱۶۶۸ موجود است.

۲ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آیت الله العظمی خویی (ره)» به شماره ۱۹ در ۱۱۰ برگ، کتابت سال ۱۰۸۹ه-.ق. و شماره ۱۷ در ۱۷۳ برگ، کتابت سال ۱۱۲۱ه-.ق. موجود است.

۵ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مسجد اعظم» «قم» به شماره ۱۰۱ کتابت سال ۱۱۹۲ه-.ق.، شماره ۱۶۹۸ کتابت سده ۱۳ه-.ق.، شماره ۳۱۱۴ کتابت سال ۱۲۴۶ه-.ق.، شماره ۹۸۹ کتابت سال ۱۲۵۹ه-.ق. و شماره ۱۶۴۶ کتابت سال ۱۱۸۳ه-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مسجد جامع گوهرشاد» به شماره ۱۱۹۶ موجود است.

۳ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مرکزی دانشگاه تهران» به شماره ۱۷۴۴ در ۱۲۲ برگ، کتابت سال ۱۲۴۴ه-.ق.، شماره ۲۷۷۲ در ۳۲۹ برگ، کتابت سال ۱۲۲۸ه-.ق.، شماره ۱۷۴۵ در ۱۲۸ برگ و شماره ۲۱۷۲ در ۸۸ برگ موجود است.

۴ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مجلس شورای اسلامی» به شماره ۲۲۷۸/ف در ۱۹۴ صفحه، شماره ۷۶ در ۹۹ برگ، کتابت سال ۱۲۵۷ه-.ق.، شماره ۵۷۴۵ در ۱۹۴ صفحه، شماره ۲۳۷ در ۱۹۷ برگ، کتابت سال ۱۲۳۹ه-.ق.، با عنوان «تاریخ نادری»، شماره ۱۳۹۷۳ در ۲۲۴ برگ، شماره ۷۳۸۲ در ۱۴۸ برگ، شماره ۵۰ در ۱۹۷ برگ، کتابت سال ۱۲۳۹ه-.ق.، شماره ۲۹۵۶ در ۱۲۶ برگ و شماره ۳۵۴۹ در ۳۰۸ صفحه، کتابت سده ۱۳ه-.ق. موجود است.

۲ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی ملی تبریز» به شماره ۳۲۷۴ در ۱۱۸ برگ، کتابت سال ۱۲۵۴ه-.ق. و شماره ۳۲۹۸ در ۱۰۵ برگ، موجود است.

۲ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی ملی فارس» به شماره ۹۲- نا در ۱۶۱ برگ و شماره ۶۱۰- ف۱ در ۱۶۳ برگ، کتابت سال ۱۲۴۷ه-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مدرسه ی امام عصر (عج) شیراز» به شماره ۱۰ در ۹۱ برگ، کتابت سال ۱۲۱۹ه-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه مدرسه ی فیضیه» «قم» به شماره ۱/۹۶۲ در ۲۷۰ برگ، کتابت سال ۱۲۲۹ه-.ق. موجود است.

۲ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی دانشکدهی ادبیات تهران» به شماره ۱۶-ج در ۲۸۱ برگ، کتابت سال ۱۱۹۳ه-.ق. و شماره ۳۲- ب در ۱۳۷ برگ، کتابت سده ۱۲ه-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی دانشکدهی الاهیات و معارف اسلامی مشهد» به شماره ۱۲۷ در ۱۷۶ برگ موجود است.

۵ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی ملی ملک تهران» به شماره ۴۱۷۷ در ۸۰ برگ، کتابت سده ۱۲ه‍-.ق.، شماره ۳۷۷۵ در ۱۹۶ برگ، کتابت سده ۱۲ه‍-.ق.، شماره ۳۹۳۹ در ۱۷۲ برگ، کتابت سال ۱۲۲۱ه‍-.ق.، شماره ۴۱۵۶ در ۱۴۳ برگ، کتابت سال ۱۲۵۹ه‍-.ق. و شماره ۴۱۵۵ در ۱۵۱ برگ، کتابت سال ۱۲۷۵ه‍-.ق. موجود است.

۲ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی خصوصی حبیب جواهری همدان» به شماره ۹ و ۶ کتابت سال ۱۲۳۸ه-.ق. موجود است.

۳ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مدرسه ی عالی شهید مطهری (سپهسالار)» به شماره ۸۲۲۹ در ۲۲۰ برگ، کتابت سال ۱۱۸۹ه-.ق.، شماره ۱۵۴۲ کتابت سال ۱۲۷۰ه-.ق. و شماره ۱۵۴۴ موجود است.

۲ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی نمازی خوی» به شماره ۶۱ و شماره ۶۲ کتابت سال ۱۲۵۴ه-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی فرهنگ مشهد» به شماره ۱ب در ۳۲۴ برگ، کتابت سال ۱۲۶۷ه-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی عمومی اصفهان» به شماره ۳۲۳۰ در ۵۳۸ برگ، کتابت سال ۱۲۵۳ه-.ق. موجود است.

۹ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی ملی جمهوری اسلامی ایران» به شماره ۲۴۸۱/ف در ۱۵۹ برگ، کتابت سده ۱۳ه-.ق.، شماره ۱۴۸۳/ف در ۲۷۳ برگ،کتابت سال ۱۲۴۵ه-.ق.، شماره ۱۲۷/ف در ۲۸۸ برگ، کتابت سده ۱۲ه-.ق.، شماره ۱۱۳۱/ف در ۲۲۸ برگ، کتابت سده ۱۳ه-.ق.، شماره ۱۱۰/ف در ۱۱۴ برگ، کتابت سال ۱۲۰۶ه-.ق.، شماره ۲۰۵۱/ف در ۱۰۹ برگ، کتابت سال ۱۲۱۹ه-.ق.، شماره ۱۵۳۳/ف در ۲۰۸ برگ، کتابت سده ۱۲ه-.ق.، شماره ۲۳۷۴/ف در ۲۱۶ برگ، کتابت سال ۱۲۱۱ه-.ق. و شماره ۵۷/ف در ۱۴۱ برگ، کتابت سال ۱۲۲۶ه-.ق. موجود است.

۲ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی دایرهالمعارف بزرگ اسلامی» به شماره (۱)۱۰۳ در ۲۱۱ برگ، کتابت سال ۱۳۰۷ه-.ق. و شماره ۱/۶۶۸۸۰ در ۲۹۶ برگ، کتابت سال ۱۳۰۷ه-.ق. موجود است.

۲ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی وزیری یزد» به شماره ۱۵۳۲ در ۱۹۱ برگ، کتابت سال ۱۲۲۴ه-.ق.، شماره ۳۷۸۷ در ۲۶۱ برگ، کتابت سال ۱۲۳۱ه-.ق. موجود است.

۲ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی انستیتو آثار خطی تاجیکستان» به شماره ۸۵۲ در ۱۷۴ برگ و شماره ۲۶۱ در ۳۲۰ برگ، کتابت سال ۱۱۹۸ه-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی عمومی بایزید استانبول ترکیه» به شماره ۴۹۵۵ در ۱۲۴ برگ، کتابت سال ۱۲۴۰ه-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی عاطف افندی استانبول» «ترکیه» به شماره ۲-۱/۱۸۴۱ در ۱۸۲ برگ، کتابت سال ۱۱۶۰ه-.ق. موجود است.

۴ نسخه ی خطی در «کتابخانه دانشگاه استانبول» «ترکیه» به شماره ۶۳۷ در ۱۳۲ برگ، کتابت سال ۱۲۴۰ه-.ق.، شماره ۶۰۱ در ۱۴۹ برگ، کتابت سال ۱۲۳۹ه-.ق.، شماره ۶۴۰ در ۲۶۹ برگ، کتابت سال ۱۲۱۷ه-.ق. و شماره ۸۰ در ۵۸ برگ، کتابت

سده ۱۳ه‍.ق. موجود است.

۲ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی راجه محمودآباد لکهنو» به شماره ۵۱ در ۵۶۰ صفحه و شماره ۴۳۲ در ۶۴۰ صفحه موجود است.

۷ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی رضا رامپور» «پاکستان» به شماره ۲۰۸۹۰ در ۶ برگ، شماره ۱۰۸۲۲ در ۱۰۸ برگ، شماره ۱۷۵۱م در ۱۸۴ برگ، کتابت سال ۱۲۴۹ه‍.ق.، شماره ۸۹۷م در ۱۹۹ برگ، شماره ۱۷۵۴ در ۳۳۵ برگ، کتابت سال ۱۱۷۱ه‍.ق.، شماره ۱۷۵۳م در ۱۹۰ برگ،

کتابت سال ۱۲۴۱ه-.ق. و شماره ۸۹۶م در ۱۷۰ برگ موجود است.

۱۲ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی موسسه خاورشناسی فرهنگستان علوم روسیه» به شماره B-۶۹۲ در ۱۰۱ برگ، کتابت سال ۱۲۲۱ه-.ق.، شماره C-۴۸۷ در ۱۵۳ برگ، شماره D-۹۲ در ۱۶۸ برگ، کتابت سال ۱۲۷۰ه-.ق.، شماره D-۳۹۸ در ۲۱۱ برگ، شماره C-۲۴۴۷ کتابت سال ۱۲۷۱ه-.ق.، شماره C-۲۴۰۷ در ۸۶ برگ، کتابت سال ۱۲۲۲ه-.ق.، شماره C-۷۹۶ در ۲۲۵ برگ، شماره C-۲۴۷۰ کتابت سال ۱۱۹۹ه-.ق.، شماره C-۴۸۲، شماره B-۶۹۳ در ۲۳۱ برگ، کتابت سال ۱۲۳۲ه-.ق.، شماره C-۴۸۳ در ۲۰۷ برگ، کتابت سال ۱۲۲۳ه-.ق. و شماره D-۲۰۲ کتابت سال ۱۲۱۶ه-.ق. موجود است.

۳ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی انستیتو شرق شناسی ابوریحان بیرونی تاشکند» به شماره ۳۱ در ۱۸۰ برگ، کتابت سال ۱۲۴۹ه-.ق.، شماره ۹۶۴۰ در ۲۴۲ برگ، کتابت سده ۱۲ه-.ق. و شماره ۳۲ در ۲۳۱ برگ، کتابت سده ۱۲ه-.ق. موجود است.

۲ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی گنج بخش اسلام آباد پاکستان» به شماره ۸۸۳۲ در ۲۲۰ برگ و شماره ۸۶۰۴ در ۳۸۵ صفحه، کتابت سال ۱۲۶۸ه-.ق. موجود است.

۴ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی موزه ی ملی کراچی پاکستان» به شماره ۲۰۸-۱۹۷۶ در ۶۶۷ صفحه، کتابت سده ۱۳ه-.ق.، شماره ۴۹-NM۱۹۷۶ در ۵۳۶ صفحه، کتابت سده ۱۳ه-.ق.، شماره ۴۱۰- ۱۹۵۹ در ۱۴۲ برگ، کتابت سال ۱۲۵۲ه-.ق. و شماره ۱۵۰۷-۱۹۶۱ در ۱۲۸صفحه، کتابت سده ۱۳ه-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آرشیو نشنال اسلام آباد پاکستان» به شماره ۵۸ کتابت سال ۱۲۳۵ه-.ق. موجود است.

۳ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مولانا بهوپال پاکستان» به شماره ۲۴۸ و شماره ۲۴۹ در ۷۳ برگ موجود است.

نسخه های چاپی:

کتاب جهانگشای نادری توسط «عبداللّه انوار» در سال ۱۳۴۱ در انتشارات انجمن آثار ملی ایران چاپ شده است. هم چنین نسخه ای از این کتاب به تاریخ ۱۱۷۹ه-.ق. وجود دارد که چند نگاره زیبا و پرارزش دارد. این نسخه متعلق به «عبدالعلی ادیب برومند» بوده و به صورت افست در انتشارات سروش به سال ۱۳۷۰ به چاپ رسیده است.

۵. ترسل

نسخه های خطی:

۲ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی ملی ملک تهران» به شماره ۴۶/۶۴۲۸ در ۱۹۳ برگ و شماره ۴/۲۳۰۷ در ۷۷ برگ، کتابت سال ۱۳۱۵ه-.ق. موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۶. جغرافیای مدینه منوره

این اثر در «فهرست کتابخانه ی آیت الله العظمی مرعشی نجفی (ره)» به شخصی با نام «میرزا مهدی خان» نسبت داده شده است.

از آنجا که میرزا محمدمهدی استرآبادی ظاهراً به «مکه» و «مدینه» سفر نکرده است، بعید به نظر می رسد که این سفرنامه متعلق به او باشد. باوجود این، بهتر بود که معرفی شود.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آیت الله العظمی مرعشی

نجفی (ره)» به شماره ۲۴۸۰ در ۳۵ برگ، به خط مولف، موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۷. جنگ

مجموعه ای از نامه های میرزا محمدمهدی استرآبادی است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی دانشکدهی الاهیات و معارف اسلامی مشهد» به شماره ۴۶۱ در ۷۳ برگ موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۸. خلاصه عباسی

«خلاصه عباسی» در واقع خلاصه ی کتاب سنگلاخ میرزا محمدمهدی خان استرآبادی است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی دانشکدهی ادبیات تهران» به شماره ۱۰۰ در ۱۱۸ برگ، کتابت سال ۱۲۵۲ه-.ق. موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۹. دره الاصغر

این اثر نیز به میرزا محمدمهدی استرآبادی منسوب است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه دانشگاه استانبول» به شماره ۷۶۲F موجود است.

۱۰. نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۱۱. دره نادری یا دره ی نادره

دره نادری اثر دیگری از میرزا محمدمهدی خان منشی استرآبادی با نثری سنگین و مصنوع است.

دره نادری در واقع خلاصه ی «تاریخ جهانگشای نادری»، یعنی شرح دلاوری ها و جنگ های «نادرشاه» است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آستان قدس رضوی (ع)» به شماره ۲۱۲ کتابت سده ۱۲ه-.ق. ازمجموعه اهدایی رهبر معظم انقلاب، موجود است.

۲ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آیت الله العظمی مرعشی نجفی (ره)» به شماره ۱۱۹۵۶ در ۱۹۱ برگ، کتابت سال ۱۱۲۱ه-.ق. و شماره ۱۱۴۶۴ در ۱۹۰ برگ، کتابت سال ۱۲۵۸ه-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آیت الله العظمی گلپایگانی (ره)» به شماره ۲/۲۰۵۳، شماره ۴۵۴ کتابت سال ۱۲۰۳ه-.ق. و شماره ۵۲۰ کتابت سال ۱۱۶۱ه-.ق. موجود است.

۳ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مسجد جامع گوهرشاد» به شماره ۲/۱۲۵۲ کتابت سده ۱۳ه-.ق.، شماره ۱۲۴۷ کتابت سده ۱۳ه-.ق. و شماره ۹ در ۱۴۱ برگ موجود است.

۷ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی ملی جمهوری اسلامی ایران» به شماره ۱۱۱۷/ف در ۲۴۶ برگ، کتابت سال ۱۲۴۰ه-.ق.، شماره ۲۵۶۶/ف در ۱۳۸ برگ، کتابت سال ۱۲۸۸ه-.ق. و شماره ۱۸۹۱/ف در ۱۳۶ برگ، کتابت سال ۱۲۰۰ه-.ق.، شماره ۲۴۷۹/ف در ۱۱۵ برگ، کتابت سده ۱۲ه-.ق.، شماره ۱۳۳۷/ف در ۱۶۰ برگ، کتابت سال ۱۲۷۳ه-.ق.، شماره ۱۶/ف در ۲۰۳ برگ، کتابت سال ۱۲۰۹ه-.ق. و شماره ۶۸/ف در ۲۰۳ برگ، کتابت سال ۱۲۰۹ه-.ق. موجود است.

۲ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی دارالکتب القاهره» به شماره ۱۴ در ۳۲۵ برگ و شماره ۱۵ در ۲۸۸ برگ موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مرکزی اوقاف سلیمانیه» به شماره ۲۴۷۲ در ۱۰۸ برگ، کتابت سال ۱۲۷۵ه-.ق. موجود است.

۲ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی دانشکدهی الاهیات و معارف اسلامی دانشگاه فردوسی مشهد» به شماره ۱۸۲ در ۶۴ برگ، کتابت سال ۱۲۷۱ه-.ق. و شماره ۲/۹۰۷ موجود است.

۲ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی دانشکدهی الاهیات و معارف اسلامی دانشگاه تهران» به شماره ۷۴ در ۱۹۲ برگ و شماره ۱۵۱ در ۱۸۲ برگ، کتابت سال ۱۲۲۶ه-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی دانشکدهی ادبیات و علوم انسانی دانشگاه فردوسی مشهد» به شماره ۱۰۶ موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی دانشکدهی حقوق و علوم سیاسی اقتصادی دانشگاه تهران» به شماره ۱۱۷ در ۱۴۹ برگ، کتابت سال ۱۲۵۷ه-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مدرسه ی امام عصر (عج) شیراز» به شماره ۱۳۰ در ۱۶۹ برگ، کتابت سال ۱۲۳۶ه-.ق. موجود است.

۳ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مدرسه ی عالی شهید مطهری (سپهسالار)» به شماره ۷۲۵۹ در ۱۵۱ برگ، کتابت سال ۱۲۰۵ه-.ق.، شماره ۱۵۴۳ در ۱۷۶ برگ، کتابت سال ۱۲۱۶ه-.ق. و شماره ۷۲۵۸ در ۱۱۴ برگ، کتابت سال ۱۲۴۸ه-.ق. موجود است.

۳ نسخه ی خطی در «کتابخانه مدرسه ی فیضیه» «قم» به شماره ۶۷ در ۱۱۵ برگ، کتابت سال ۱۲۴۵ه-.ق.، شماره ۶۸ در ۴۸ برگ، کتابت سال ۱۲۵۳ه-.ق. و شماره ۱۲۷۸ در ۱۳۵ برگ، کتابت سال ۱۲۳۳ه-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مسجد اعظم» «قم» به شماره ۱/۱۶۳۱ موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی ملی تبریز» به شماره ۳۲۷۷ به شماره ۱۳۵ برگ، کتابت سال ۱۲۱۰ه-.ق. موجود است.

۴ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی ملی ملک تهران» به شماره ۴۱۲۰ در ۲۳۰ برگ، کتابت سال ۱۲۲۳ه-.ق.، شماره ۳۹۲۲ در ۱۶۴ برگ، کتابت سده ۱۲ه-.ق.، شماره ۱۳۸۴ در ۲۵۴ برگ، کتابت سال ۱۲۰۷ه-.ق. و شماره ۲/۴۳۱۸ در ۱۱۲ برگ، کتابت سده ۱۳ه-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی حبیب جواهری همدان» به شماره ۱۴ کتابت سده ۱۳ه-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه دانشگاه استانبول» به شماره ۶۲۶ در ۱۶۳ برگ، کتابت سال ۱۲۵۱ه‍-.ق. موجود است.

۲ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی رضا رامپور» «پاکستان» به شماره ۴۳۹۳م در ۵۲۳ برگ، کتابت سال ۱۸۸۰م. و شماره ۱۱۸۰۹ در ۴۴۵ برگ، کتابت سال ۱۲۸۳ه‍-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی عمومی بایزید استانبول ترکیه» به شماره ۴۹۵۶ در ۸۹ برگ، کتابت سال

۱۲۲۶ه‍-.ق.، با عنوان «زبده تاریخ نادری یا دره نادره نادری» موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی فرهنگ و هنر مشهد» به شماره و-۶ در ۲۶۰ صفحه، کتابت سال ۱۱۷۱ه‍-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی عمومی معارف (دارالفنون)» به شماره ۱۲۳۸ در ۱۶۶ برگ موجود است.

۳ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مرکزی دانشگاه تهران» به شماره ۲۲۹۲ در ۱۹۱ برگ، کتابت سال ۱۲۴۱ه‍-.ق.، شماره ۲۳۳۷ در ۲۳۱ برگ، کتابت سال ۱۲۴۸ه‍-.ق. و شماره ۱۵۵۲ در ۱۷۵ برگ، کتابت سال ۱۳۱۴ه‍-.ق. موجود است.

۵ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مجلس شورای اسلامی» به شماره ۸۰ در ۱۲۲ برگ، کتابت سال ۱۲۰۲ه‍-.ق.، شماره ۲۵۴ در ۱۲۱ برگ، کتابت سال ۱۲۰۲ه‍-.ق.، شماره ۲۸۵ در ۴۸۲ صفحه، کتابت سده ۱۳ه‍-.ق.، شماره ۳۰۲۱ و شماره ۳/۱۳۸۰۱ در ۴۵۹ صفحه، کتابت سال ۱۲۳۷ه‍-.ق. موجود است.

۲ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی وزیری یزد» به شماره ۱۰۱ در ۱۱۲ برگ، کتابت سال ۱۱۹۰ه‍-.ق. و شماره ۳۸۹۳ در ۲۵۷ برگ موجود است.

۳ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی گنج بخش پاکستان» به شماره ۴۰۱۶ در ۷۱۷صفحه، کتابت سال ۱۲۷۰ه‍-.ق.، شماره ۱۰۸۰۵ در ۱۷۹صفحه، کتابت سده ۱۳ه‍-.ق. و شماره ۴۰۶۷ در ۴۱۸ برگ، کتابت سده ۱۲ه‍-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آکادمی پشتوی پیشاور پاکستان» به شماره ۵۲۷ق در ۲۵۷ صفحه موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی دانشگاه پیشاور پاکستان» به شماره ۳۹۲ در ۲۹۶ صفحه، کتابت سال ۱۲۴۸ه‍-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی کالج اسلامیه پیشاور پاکستان» به شماره ۱۸۳۷ در ۱۸۴ صفحه، کتابت سال ۱۲۵۵ه‍-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی عجایب گهر پاکستان» به شماره ۴۰ در ۷۷۲ صفحه، کتابت سال ۱۲۸۱ه‍-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی احمدحسین قلعه داری» در «گجرات پاکستان» به شماره ۱۶۸ در ۴۴۶صفحه، کتابت سده ۱۲ه‍-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی پنجاب پبلیک لاهور پاکستان» به شماره ۸۳-۹۵۵ در ۱۲۸ برگ، کتابت سده ۱۳ه‍-.ق. موجود است.

نسخه های چاپی:

کتاب «دره نادری» مکرر در «ایران» و «هنـد» چاپ شده است. یکی از چاپ های قدیمی، که به صورت سنگی منتشـر گردیده است، مربوط به سال ۱۲۷۱ه-.ق. است. این چاپ به اهتمام «محمدکاظم آقاجان» در ۳۴۰ صفحه وزیری انجام شده است.

در سال های ۱۲۷۴، ۱۲۸۴ و ۱۲۹۳ه-.ق. در «تبریز» و سال ۱۲۸۰ه-.ق.، شاید در «تهران» به صورت چاپ سنگی منتشر گردید.

شرکت انتشارات علمی و فرهنگی (بنگاه ترجمه و و نشر) در سال ۱۳۶۶ش. نیز اقدام به چاپ حروفی آن کرد.

۱۲. دیباچه بیاض

ظاهراً شامل بخش هایی از اشعار ترکی و فارسی منسوب به میرزا محمدمهدی استرآبادی است.

نسخه های خطی:

۲ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مجلس شورای اسلامی» به شماره ۱/۱۳۸۰۳ در مجموعه ۲۰۰ برگ، کتابت سال ۱۲۳۷ه-.ق. و شماره ۱/۱۳۹۵۰ در مجموعه ۱۷۴ برگ، با عنوان «دیباچه بیاض امام قلی میرزا» که به نام میرزا مهدی استرآبادی ثبت شده، موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مرکزی دانشگاه اصفهان» موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۱۳. دیوان اشعار

اشعار فارسی میرزا محمدمهدی استرآبادی، بسیار نغز و دل انگیز است. گفته می شود وی در این اشعار تخلّص «کوکب» را برگزیده است. از آن جمله خیام پور در «فرهنگ رشک انگیز»، او را کوکب استرآبادی خوانده است.

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی به دست نیامد. لیکن یک نسخه ی خطی در «کتابخانه ی ملی جمهوری اسلامی ایران» به نام میرزا مهدی استرآبادی ثبت شده است که کتابت آن به سده ی ۱۲ه-.ق. و تالیف آن شاید به سده ی ۹ه-.ق. بازمی گردد. به همین جهت نمی تواند مورد اعتماد واقع شود. باوجود این شماره ی آن را می نگاریم تا تحقیق شود. ۲۵۱۴/ف در ۲۹۷ برگ.

۱ نسخه ی خطی هم در «کتابخانه ی مرکزی دانشگاه تهران» به شماره ۲۵۷۵ در ۴۶ برگ، و به خط شاعر موجود است. این نسخه نیز احتمالی و به نام میرزا مهدی خان منشی ثبت شده است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۱۴. رباعیات

مجموعه رباعیاتی است که به نام میرزا مهدی خان منشی «نادر» ثبت شده است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی ملی ملک تهران» به شماره ۱۲/۶۴۵۸ در ۸۳ برگ، کتابت سال ۱۰۷۰ه‍-.ق. موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۱۵. سنگلاخ

«سنگلاخ»، نام با مسمایی است بر کتابی که شرح لغات مشکل آثار «علیشیر نوایی» را بر عهده دارد.

میرزا محمدمهدی منشی استرآبادی با نوشتن این فرهنگ لغات ترکی به فارسی و شرح آن، قدرت و توان ادبی خود در زبان ترکی و فارسی، به نمایش گذاشته است.

مشهور است که این فرهنگ به همان مقدار برای زبان ترکی ارزش دارد که فرهنگ برهان قاطع برای زبان فارسی دارد.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مجلس شورای اسلامی» به شماره ۸۶۰/ف در ۵۳۱ برگ موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی ملی ملک تهران» به شماره ۳۹۲ در ۳۶۲ برگ، کتابت سده ۱۲ه‍-.ق. موجود است.

۲ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی ملی جمهوری اسلامی ایران» به شماره ۱۱۴۱/ف در ۷۳۰ برگ، کتابت سال ۱۱۷۳ه‍-.ق. و شماره ۲۹۴۷ در ۱۳۵ برگ، کتابت سده ۱۱ه‍-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی دایرهالمعارف بزرگ اسلامی» به شماره ۴۹۶ در ۱۷۸ برگ موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۱۶. سید الانشاء نوظهور

دستور نامه نگاری و آموزش انشا است. مولف در این اثر از «میرزا شفیع مستوفی، محمدعلی خان بیگلربیگی» و «صمصام الدوله، امیرالامرای» «ایران» نام برده است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آیت الله العظمی گلپایگانی (ره)» به شماره ۱۵۹۱ در ۴۸ برگ، کتابت سده ۱۴ه-.ق. موجود است.

۲ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی دانشکدهی ادبیات دانشگاه تهران» به شماره ۷۲ در ۴۸ برگ، کتابت سال ۱۳۰۲ه-.ق. و شماره ۲۰۰ در ۲۸ برگ، کتابت سده ۱۳ه-.ق. موجود است.

۳ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی موسسه خاورشناسی فرهنگستان علوم روسیه» به شماره B-۵۸۳، شماره D-۲۰۲ کتابت سال ۱۲۱۶ه-.ق. و شماره A-۴۷۲ کتابت سال ۱۲۳۸ه-.ق.، با عنوان «کتاب انشا» موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۱۷. سیزده قصیده عزا

این «سیزده قصیده» را که در مدح و عزای حضرت ختمی مرتبت (ص) و در بحور متنوع سروده شده است، مرحوم پرفسور «غلامحسین بیگدلی» شناسانده است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مرکزی دانشگاه تهران» به شماره ۲۵۷۵ موجود است.

نسخه های چاپی:

مرحوم «غلامحسین بیگدلی» این سیزده قصیده را تصحیح و آماده چاپ کرده بود که اجل وی را مهلت نداد و جامه ی انتشار به تن نکرد.

۱۸. ظواهر الطبیعه

یکی دیگر از آثار منسوب به میرزا محمدمهدی خان استرآبادی است.

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی به دست نیامد.

نسخه های چاپی:

به سال ۱۸۸۸م. در «حیدرآباد دکن» چاپ و منتشر گردیده است.

۱۹. غدیر (اثبات الغدیر)

گویا این کتاب را بدون ذکر نویسنده ی آن در فهرست کتابخانه ی دانشگاه «تهران»، به میرزا محمدمهدی استرآبادی نسبت داده اند. این ادعا را نویسندگان «معجم التراث الکلامی» مطرح کرده اند.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه دانشگاه تهران» به شماره ۱۴/۲۴۷۷ در ۲۱ برگ، کتابت سده ۱۲ه-.ق. موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۲۰. فوائد

گویا مجموعه کشکول مانندی از تفسیر، اخبار و آیات است که به میرزا محمدمهدی استرآبادی نسبت داده شده است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه دانشگاه تهران» موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۲۱. کتاب انشاء

احتمالاً همان کتاب «سید الانشا» است. لطفاً به آن مدخل مراجعه شود.

۲۲. مبانی اللغه

کتاب «مبانی اللغه» مقدمه ای است بر کتاب سنگلاخ، که مولف در این مقدمه به طور مستقل درباره ی صرف و نحو زبان ترکی جغتایی و چگونگی اشتقاق کلمات، سخن گفته است.

تاریخ تالیف این اثر به احتمال زیاد سال های ۱۱۷۲-۱۱۷۳ه-.ق. است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مدرسه ی عالی شهید مطهری (سپهسالار)» به شماره ۳۸ در ۲۰ برگ موجود است.

نسخه های چاپی:

کتاب به کوشش «دنیس راس»، به سال ۱۳۲۸ه-.ق. در «کلکته»، در ۱۴۲ صفحه رقعی، منتشر شده است.

۲۳. مکاتیب

مجموعه نامه های میرزا محمدمهدی خان منشی استرآبادی به زبان فارسی است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی ملی جمهوری اسلامی ایران» به شماره ۲۹۶۱/ف در ۱۵۳ برگ، کتابت سال ۱۳۰۶ه-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی اصفهان» موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۲۴. منشئات

عریضه ها، انشاها، نامه ها و فرمان هایی است که میرزا محمدمهدی در دوران هیجده ساله ی وزارتش آنها را نگاشته است.

نسخه های خطی:

۲ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آستان مقدسه حضرت فاطمه معصومه (س)» به شماره ۳/۱۷ در ۵۳ برگ، کتابت سال ۱۲۶۴ه‍.-ق. و شماره ۱۱۲ در ۱۵۰ برگ، کتابت سال ۱۲۵۷ه‍.-ق. موجود است.

۲ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آیت الله العظمی مرعشی نجفی (ره)» به شماره ۱۵۶۰ در ۹۷ برگ، کتابت سال ۱۲۷۶ه‍.-ق. و شماره ۸۷۷۶ در ۲۱ برگ موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آیت الله العظمی گلپایگانی (ره)» به شماره ۳/۵۹۳ موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی تربیت تبریز» به شماره ۱۸۳ کتابت سال ۱۲۴۶ه‍.-ق. موجود است.

۲ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی دانشکدهی ادبیات دانشگاه تهران» به شماره ۴۸ در ۱۴۲ برگ، کتابت سال ۱۲۳۹ه‍.-ق. و شماره ۷۹ در ۵۹ برگ، کتابت سال ۱۲۶۰ه‍.-ق. موجود است.

۳ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی دانشکدهی الاهیات و معارف اسلامی دانشگاه تهران» به شماره ۲۶ در ۸۴ برگ، شماره ۲/۸۹ در ۲۶۲ برگ، کتابت سال ۱۲۳۶ه‍.-ق. و شماره ۵۸۶ در ۸۴ برگ، کتابت سده ۱۳ه‍.-ق. موجود است.

۲ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مرکز دایرهالمعارف بزرگ

اسلامی» به شماره ۳۹۲ در ۸۸ برگ، کتابت سال ۱۲۲۰ه-.ق. و شماره ۴۵۱ در ۱۰۳ برگ موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی گنج بخش اسلام آباد پاکستان» به شماره ۱۱۹۲۶ در ۱۲۸ صفحه، کتابت سال ۱۲۶۷ه-.ق. موجود است.

۲ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی ملی ملک تهران» به شماره ۲/۱۸۱۹ در ۱۹۷ برگ و شماره ۱/۳۷۹۹ در ۱۴۱ برگ، کتابت سال ۱۲۴۴ه-.ق. موجود است.

۵ نسخه ی خطی در «کتابخانه مدرسه ی نمازی خوی» به شماره ۱/۲۳۱ کتابت سال ۱۲۲۷ه-.ق.، شماره ۴۳۷ کتابت سال ۱۲۳۴ه-.ق.، شماره ۱/۵۷۷ کتابت سال ۱۲۲۱ه-.ق.، شماره ۵۷۸ و شماره ۵/۶۰۸ موجود است.

۲ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مجلس شورای اسلامی» به شماره ۱/۸۳۳ در ۸۰ برگ، کتابت سده ۱۳ه-.ق. و شماره ۵/۳۰۲۹ در ۱۶۶ برگ موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی دارالکتب المصریه» به شماره ۳۸ در ۱۲۲ برگ، کتابت سال ۱۲۶۲ه-.ق.، با عنوان «مجمع المنشئات من دوائر الوزارات» که به نام میرزا مهدی خان منشی «نادرشاه» ثبت است، موجود است.

۳ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مسجد اعظم» «قم» به شماره ۷۳۰ کتابت سده ۱۳ه-.ق.، شماره ۴/۱۰۳۰ کتابت سال ۱۳۲۳ه-.ق. و شماره ۲/۹۴۱ کتابت سال ۱۲۷۵ه-.ق. موجود است.

۴ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی ملی تبریز» به شماره ۲۸۷۳ در ۸۱ برگ، کتابت سال ۱۲۲۶ه-.ق.، شماره ۲۹۷۰ در ۶۷ برگ، شماره ۲۸۳۷ در ۱۰۷ برگ و شماره ۲۹۵۶ در ۲۵۵ برگ موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی ملی جمهوری اسلامی ایران» به شماره ۲۶۶۴/ف در ۱۶۶ برگ، کتابت سال ۱۲۵۸ه-.ق. موجود است.

۳ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی ملی فارس» به شماره ۵۴/۸۹۱- نا در ۱۳۲ برگ، شماره ۵۴/۸۹۱- نا ف۱ در ۹۶ برگ، کتابت سال ۱۲۲۰ه-.ق. و شماره ۵۴/۸۹۱- نا ف۲ در ۸۱ برگ، کتابت سال ۱۲۲۰ه-.ق. موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۲۵. مواعظ

نمی تـوان این اثر را به طور قطع به میرزا مهـدی خـان استرآبـادی نسـبت داد. لیکن در فهرست نسـخه هـای خطی کتابخـانه ی مدرسه ی فیضیه ی «قم»، اثری با عنوان فوق به شخصی با نام میرزا مهدی خان نسبت داده شده است.

در این مجموعه متفرقاتی به نظم و نثر و پند و اندرز وجود دارد.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه مدرسه ی فیضیه» «قم» به شماره ۹۷۰ در ۱۱ برگ موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۲۶. نظیره دیباچه تاریخ وصاف

نگارنده آگاهی دقیقی از محتوای کتاب فوق در دست ندارد. نسـبت آن نیز به میرزا مهدی خان منشـی قطعی نیست؛ زیرا فقط در «فهرست کتابخانه ی دانشگاه استانبول» به مهدی خان بن محمدنصیر نسبت داده شده است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه دانشگاه استانبول» به شماره

ص:۷۹۵

۱/۱۰۲ در ۳۷ برگ، کتابت سال ۱۱۹۶ه-.ق. موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۲۷. وقایع نامه (وقایع نادری)

گویا «وقایع نامه» یا «وقایع نادری»، یادداشت های روزانه ی میرزا محمدمهدی خان منشی استرآبادی است.

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی به دست نیامد.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

منابع:

اثر آفرینان ۱/۲۴۲؛ بیان واقع ۱۰، ۱۱۱؛ تاریخ اجتماعی ایران در دوره افشاریه ۲/۱۶۱-۱۶۲، ۱۶۴؛ تاریخ ادبیات در ایران ۵/۱۸۰۵؛ تاریخ قسطنطیه ۱۳۲؛ دایرهالمعارف بزرگ اسلامی ۸/۱۸۲-۱۸۴؛ دائره المعارف دانش و هنر ۸۹؛ دایرهالمعارف فارسی دکتر مصاحب ۳/۲۹۳۶؛ دانشمندان آذربایجان ۵۲۱؛ دانشنامه زبان و ادب فارسی در شبه قاره ۱/۲۷۸؛ دولت نادرشاه افشار ۲۳۳؛ الذریعه ۲/۳۹۴-۳۹۵ و ۵/۳۰۰ و ۸/۱۱۲ و ۹/۹۲۴، ۱۱۳۲ و ۱۱/۱۲۱ و ۱۶/۱۸۲، ۲۱۱ و ۲۲/۴۶؛ ریحانه الادب ۵/۱۰۵؛ روضه الصفای نادری ۱۰/۱۳۰؛ سفارت نامه های ایران ۳۷۸-۳۷۹؛ شرح حال رجال سیاسی و نظامی معاصر ایرانی ۱/۴۹۷؛ شرح حال علما و ادبای استرآباد (استرآبادنامه) ۱۴۶؛ تذکره ی صبح گلشن ۳۴۴؛ عالم آرای نادری ۱/۳۸۶-۳۸۷ و ۲/۴۴۷؛ فرهنگ بزرگان اسلام و ایران ۶۳۴؛ فرهنگ جامع تاریخ ایران ۲/۸۰۱-۸۱۰؛ فرهنگ سخنوران ۴۹۲؛ فهرست کتابهای فارسی شده چاپی ۱/۱۲۶؛ فهرست کتب چاپ سنگی کتابخانه ی مرکزی تبریز ۲۲؛ فهرست کتب خطی کتابخانه های اصفهان ۵/۱۶۶، ۶۵۳؛ فهرست نسخه های خطی کتابخانه ی مرکزی دانشگاه اصفهان ۹۳۱؛ فهرست نسخه های خطی کتابخانه ی مرکزی دانشگاه تهران ۷/۱۵۲ و ۹/۱۲۴۶؛ قاموس الاعلام ۵/۳۹۲۲؛ کتاب شناسی نهاوند۳۱؛ گلزار جاویدان ۳/۱۵۴۰؛ لغت نامه ی دهخدا (ذیل مهدی) ۱۷۹؛ مجمل التواریخ در تاریخ زندیه ۱۹۵-۲۳۱؛ معجم التراث الکلامی ۴/۳۳۱؛ مقدمه جهانگشای نادری؛ مکارم الآثار ۴/۱۰۹۲؛ مولفین کتب چاپی فارسی و عربی ۶/۴۴۷؛ نادرشاه و بازماندگانش ۱۸۸؛ وزیران ایرانی از بزرگمهر تا امیرکبیر ۳۶۱-۳۶۲؛ یادگار عمر: خاطراتی از سرگذشت ۱/۱.

«محمدیوسف حائری استرآبادی»

ح. ۱۲۱۰- بعد از ۱۲۸۶ه‍.ق.

سه یا چهار تن از شخصیت های «استرآباد»، به نام «محمدیوسف» یا «یوسف» شناخته می شوند.

منابع موجود، اسامی آنها را متفاوت نگاشته اند. از این رو نمی دانیم که آیا «محمدیوسف» همان «یوسف استرآبادی» است که به جهت اختصار یوسف خوانده شده است، یا شخص مستقلی است؟

قراین و شواهدی در دست است که می توان با استفاده از آن ها، این بزرگان استرآبادی را از هم دیگر تشخیص داد. سه تن از آنها به احتمال زیاد، بدون «محمد» و فقط یوسف نامیده می شوند.

نفر چهارم، از این چهار تن، «ملا محمدیوسف حائری

استرآبادی» خوانده شده است. این دانشمند که در سده ی سیزدهم ه-. ق. می زیست، تا حدودی شناخته شده است. لیکن دو شخصیت دیگری نیز با نام محمدیوسف وجود دارد که نمی توان با محمدیوسف حائری استرابادی یکی فرض کرد.

یکی از آن دو تن «محمدیوسف بن حسن» یا «حسین حسینی استرآبادی»، معاصر «شاه تهماسب صفوی» (۹۳۰-۹۸۴ه-.ق.) است. برخی فهرست های نسخه های خطی، نام پدرش را حسن و برخی حسین، ثبت کرده اند.

هم چنین کلمه ی حسینی در ادامه ی نام وی حکایت از نسب شریفش به خاندان عصمت و طهارت دارد.

لیکن برخی از فهرست های نسخه های خطی نام نفر دوم را «محمدیوسف بن ضیاء الدین حسینی استرآبادی» ثبت کرده اند.

باوجود اینکه احتمال می رود، «محمدیوسف بن حسن» یا «حسین حسینی»، با «محمدیوسف بن ضیاء الدین حسینی»، یکی باشند، لیکن چاره ای نداریم که هرسه مدخل را جداگانه بیاوریم؛ زیرا دلایل و مستندات قابل توجهی برای جداسازی آنها و نگاشتن شرح حال مستقل در دست است.

به هر حال، «شیخ محمدیوسف حائری»، مجتهد و فقیهی بزرگ است که گفته می شود تحصیلاتش را در زادگاهش «استرآباد»، آغاز و برای تکمیل آن به «نجف اشرف» مهاجرت کرد.

ملا محمدیوسف در «نجف اشرف» از محضر درس «شیخ محمدحسن صاحب جواهر» بهره برد. سپس به حلقه ی درس «شیخ مرتضی انصاری» پیوست و تا نیل به درجه ی اجتهاد، به تحصیل ادامه داد.

در «موسوعه طبقات الفقها»، «ملا زین العابدین مازندرانی» را نیز از استادان وی برشمرده است.

اما از جزئیات زندگانی وی آگاهی چندانی در دست نداریم. نمی دانیم که او پس از نیل به درجه ی اجتهاد، به وطن خویش بازگشت یا در همان حوزه ی علمیه ی «نجف اشرف» به تدریس و تالیف پرداخت؟

آنچه مسلم است، اینکه استادش «شیخ مرتضی انصاری» او را به شهر «کربلا» فرستاد تا برای ارشاد و تدریس مردم آن شهر انجام وظیفه نماید. شاید پس از سال ۱۲۸۶ه-.ق. در همان «کربلا» درگذشت و همانجا مدفون شد.

آثار:

۱. رساله در رضاع

ملا محمدیوسف استرآبادی احکام و مسائل رضاع را مطابق فتوای استادش «شیخ مرتضی انصاری» در سه فصل و یک خاتمه، به زبان فارسی نگاشته است.

نسخه های خطی:

۲ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آیت الله العظمی مرعشی نجفی (ره)» به شماره ۴۹۶۰ در ۱۰۸ برگ و شماره ۷۵۱۳ در ۱۷۹ برگ، کتابت سال ۱۲۷۶ه-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه مدرسه ی نمازی خوی» به شماره ۱/۷۸۱ موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی دانشکدهی الاهیات و معارف اسلامی دانشگاه تهران» به شماره ۳/۶۲ در ۱۷۸ برگ موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مسجد اعظم» «قم» به شماره ۳/۲۴۲۰ موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

ص:۷۹۷

۲. رساله عملیه

این رساله که به عنوان «رساله ی عملیه» ملا محمدیوسف استرآبادی است، در احکام طهارت و نماز و به طریق سوال و جواب است.

مولف سعی کرده است احکام را مطابق فتوای استادش «شیخ مرتضی انصاری» بنگارد.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آیت الله العظمی مرعشی نجفی (ره)» به شماره ۷۳۵۸ در ۱۴۶ برگ، کتابت سال ۱۲۷۰ه-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مرکزی رشت» به شماره ۱۸۱ ر در ۲۲۲ برگ موجود است.

۲ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی وزیری یزد» به شماره ۴/۱۶۷۱ در ۱۸ برگ، کتابت سال ۱۳۱۰ه-.ق. و شماره ۲/۱۶۷۷ در ۱۹۹ برگ، کتابت سال ۱۲۵۳ه-.ق. موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۳. زکات فطره

رساله زکات فطره متضمن بیان احکام زکات فطره در شش فصل است. مولف این کتاب را نیز مطابق فتوای استادش «شیخ انصاری» نگاشته است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی دانشکدهی الاهیات و معارف اسلامی دانشگاه تهران» به شماره ۴/۶۲ در ۱۷۸ برگ، کتابت سال ۱۲۶۷ه-.ق. موجود است.

۲ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آیت الله العظمی مرعشی نجفی (ره)» به شماره ۴۹۶۰ در مجموعه ۱۰۸ برگ و شماره ۴۵۱۳ در مجموعه ۱۷۹ برگ، کتابت سال ۱۲۷۶ ه-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی دانشکدهی الاهیات و معارف اسلامی مشهد» به شماره ۲/۱۶۳۴ در ۷۷ برگ، کتابت سال ۱۲۷۲ه-.ق. موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۴. سوال و جواب

مجموعه پرسش ها و سوالاتی است که میرزا محمدیوسف استرآبادی از استادش «شیخ مرتضی انصاری» پرسیده و پاسخ آنها را دریافت کرده و سپس گردآوری کرده است.

این مجموعه شامل مسائل اجتهاد و تقلید، کتابت طهارت و صلات است.

نسخه های خطی:

۲ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آیت الله العظمی مرعشی نجفی (ره)» به شماره ۵۷۶۶ در ۲۲۸ برگ، کتابت سال ۱۲۶۷ه-.ق. و شماره ۱۲۶۸۶ در ۱۴۲ برگ موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۵. صیغ العقود

محمدیوسف استرآبادی الفاظ انشای صیغ عقود و ایقاعات را گردآورده و به نظر استادش «شیخ مرتضی انصاری» رسانده، امضا و تایید ایشان را گرفته است.

او این رساله را در یک مقدمه، بیست و سه مقصد و یک خاتمه ترتیب داده است.

نسخه های خطی:

۲ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آیت الله العظمی مرعشی

نجفی (ره)» به شماره ۴۹۶۰ در یک مجموعه ۱۰۸ برگی و شماره ۷۵۱۳ در یک مجموعه ۱۷۹ برگی، کتابت سال ۱۲۷۶ه-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی دانشکدهی الاهیات و معارف اسلامی دانشگاه تهران» به شماره ۲/۶۲ در ۱۷۸ برگ موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی دانشکدهی الاهیات و معارف اسلامی مشهد» به شماره ۱/۱۶۳۴ در یک مجموعه ۷۷ برگی، کتابت سال ۱۲۷۲ه-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه مدرسه ی فیضیه» «قم» به شماره ۲/۱۶۰۰ در ۱۵ برگ، کتابت سال ۱۲۷۴ه-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مسجد اعظم» «قم» به شماره ۲/۲۴۲۰ موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۶. القضاء و الشهادات

این کتاب یکی از مهم ترین آثار ملا محمدیوسف حائری استرآبادی است. بسیاری از شرح حال نگاران و کتاب شناسان، آن را بهترین کتاب از نظر اسلوب و استدلال در این موضوع دانسته اند.

نسخه های خطی:

مرحوم «آقابزرگ» یک نسخه ی خطی به خط مولف را در «کتابخانه ی شیخ عبدالحسین تهرانی» در «کربلا» دیده است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۷. اللقطه

شیخ محمدیوسف حائری استرآبادی این کتاب را در یک مقدمه، سه باب و یک خاتمه، به زبان عربی تالیف کرده است.

به گزارش «آقابزرگ»، این اثر فقه استدلالی مبسوطی است که بیش از پنج هزار سطر است.

نویسنده آن را در شوال ۱۲۶۳ه-.ق. تالیف کرده است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مامقانی» در «نجف اشرف» موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

منابع:

اعیان الشیعه ۱۰/۱۰۰؛ تراجم الرجال ۲/۸۰۰؛ تکمله نجوم السماء ۱/۳۹۵؛ چهل سال تاریخ ایران ۱/۲۴۶؛ الذریعه ۱۱/۱۹۳ و ۱۲/۲۵۰ و ۱۵/۱۱۰ و ۱۷/۱۴۳ و ۱۸/۳۳۸ و ۲۴/۶۲؛ زندگانی و شخصیت شیخ انصاری ۴۲۴؛ طبقات اعلام الشیعه (الکرام البرره) ۱۲/۶۳۶؛ فهرست کتابهای چاپی فارسی ۳/۳۴۱۴؛ فهرست نسخه های خطی فاسی ۵/۷۱۱؛ المآثر و الآثار ۱۸۲؛ مرزداران فقاهت ۲۷۲؛ معجم رجال الفکر و الادب فی النجف ۱/۱۱۷؛ موسوعه طبقات الفقهاء ۱۳/۶۴۷؛ مولفین کتب چاپی فارسی و عربی ۶/۸۷۹؛ نجوم السماء ۱/۳۹۵.

«محمدیوسف جرجانی»

قرن ؟ه-.ق.

از شرح احوال و آثار «محمدیوسف جرجانی»، جز یک گزارش، مطلب دیگری در دست نیست.

ص:۷۹۹

آثار:

دلستان

یک متن منثور به زبان فارسی در زمینه ی ادبیات است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی محمدحنیف صدیقی» در «حیدرآباد پاکستان»، کتابت سال ۱۰۶۹ه-.ق. موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

منابع:

فهرست مشترک نسخه های خطی فارسی پاکستان ۱۴/۴۱.

«سید محمدیوسف بن حسن یا حسین حسینی استرآبادی»

قرن ۱۰-۱۱ه-.ق.

در شرح احوال و آثار «سید محمدیوسف بن حسن» یا «حسین حسینی استرآبادی»، مطلبی جز گزارش از یک اثر نداریم.

آثار:

۱. معرفت اقسام نجاست (معرفت اقسام نجاسات) (احکام نجاسات)

این اثر در سه فصل، تنظیم شده و شناخت اقسام نجاست و احکام آن را، بیان می کند. فصل اول: در اقسام نجاسات. فصل دوم: در احکام نجاسات. فصل سوم: در طریق تطهیر اشیا.

وی این کتاب فقهی فارسی را برای «شاه تهماسب» هدیه کرده است.

نسخه های خطی:

۲ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آیت الله العظمی مرعشی نجفی (ره)» به شماره ۲۲۵۲ در ۶۳ برگ و شماره ۶۵۴۳ در ۲۰۷ برگ، کتابت سال ۱۰۸۳ه-.ق.، با عنوان «احکام نجاسات» موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مرکز احیاء میراث اسلامی قم» به شماره ۲/۱۵۳ در ۱۶ برگ موجود است.

۱ نسـخه ی خطی در «کتابخانه ی دانشـکدهی الاهیات و معارف اسلامی مشهد» در ۴/۱۰۰۰ در ۸ برگ، کتابت سال ۱۰۱۳ه-.ق.، با عنوان «رساله در معرفت اقسام نجاسات» موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی دانشکدهی ادبیات به شماره ۳/۱۹۲، با عنوان «اقسام نجاست» موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی شیخ عباس قمی واعظ مشهد» در «خراسان» موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۲. مجموعه ادعیه

به گزارش «نسخه های خطی فارسی» این مجموعه که به انضمام رساله «اقسام نجاسات» است، در بیان دعاهاست.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی دانشگاه کپنهاگ» موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

منابع:

الذریعه ۲۴/۶۴؛ طبقات اعلام الشیعه (احیاء الداثر) ۷/۲۷۵-۲۷۶؛ فهرست نسخه های خطی فارسی ۵/۷۱۱؛

فهرست نسـخه های خطی کتابخانه ی آیت الله العظمی مرعشی نجفی (ره) ۶/۲۳۷-۲۳۸؛ فهرست نسخه های خطی کتابخانه ی مرکز احیاء میراث اسلامی قم ج.۱؛ فهرست واره کتابهای فارسی ۵/۳۷۱۳.

«محمدیوسف بن ضیاء الدین حسینی استرآبادی»

قرن ؟ه-.ق.

درباره ی «ملا محمدیوسف بن ضیاء الدین حسینی استرآبادی» هیچ اطلاعی، جز یک گزارش از اثر وی در دست نداریم.

آثار:

رساله طهارت

این رسـاله در سه فصل تنظیم شـده است. فصل اول در اقسام نجاسات است. فصل دوم در احکام نجاسات است. فصل سوم در تطهیر اشیای متنجس است. این رساله به زبان فارسی است.

نسخه های خطی:

۱ نسـخه ی خطی در «کتابخـانه ی عمومی خیرپور پاکسـتان» به شـماره ۳-۲۹۷ در ۲۶ صـفحه، کتابت سده ۱۳ ه-.ق. موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

منابع:

فهرست مشترک نسخه های خطی فارسی پاکستان ۱۴/۵۹۹.

«محمدهاشم فزونی استرآبادی»

۰۰۰-بعد ۱۰۵۴ه-.ق.

در منـابع موجود، از دو تن فزونی استرآبـادی سـخن به میان آمـده است. هر دو فزونی، شاعر و معاصـر بودنـد. نام یکی از آنها «هاشم» یا «محمدهاشم» و نام دیگری «محمود» ثبت شده است.

بـاوجود اینکه در یـک تن بودن این دو شخصـیت متخلّص به فزونی، اختلاـف نظر وجود دارد، لیکن از آنجـا که برای محمود

فزونی، هیچ اثری ثبت نگردیده است، لهذا در اینجا مورد توجه قرار نمی گیرد.

«میر محمـدهاشم» متخلّص به «فزونی» فرزنـد «جلال الدین» نقاش، شاعر و مورخی است که در «استرآباد» دیده به جهان گشود و پس از سیاحتی طولانی، به «هندوستان» رفت و سرانجام در آنجا درگذشت.

از قرار معلوم، فزونی تحصیلاتش را در زادگاهش آغاز کرد و پس از تکمیل آن در شهرهای مختلف، سفر خود را به سوی «هندوستان» ادامه داد. او در «کشمیر» خدمت «صفدر خان بن میرزا یوسف خان رضوی مشهدی» متوفای ۱۰۵۵ه‍.ق.، حاکم «کشمیر»، رسید و مقام ارجمند یافت.

از آنجا به سوی «دکن» شد و مورد استقبال «ابراهیم عادلشاه بیجاپوری» (۹۸۸-۱۰۳۵ه‍.ق.) قرار گرفت. وی در این دوره تاریخ دولت «عادلشاهیان» را تا سال ۱۰۵۴ه‍.ق. نگاشت.

آثار:

۱. بحیره (البحیره الطبریه) (اللجین الطبریه) (تاریخ بحیره)

کتاب «بحیره» از آثار تاریخی به زبان فارسی است که نویسنده آن را در سفر به «هندوستان» و «کشمیر» به اتمام رسانده است.

وی در این اثر، از تاریخ «ایران»، شبه قاره، حکایات، عجایب و غرایب آن روزگار سخن گفته است.

شایان ذکر است، «افندی» در «ریاض العلما» نام این کتاب را «اللجین الطبریه» خوانده است.

«آقابزرگ» نیز ذیل مدخل «تاریخ بحیره» نویسنده را «عبدالکریم بن عباسقلی تفرشی» ثبت کرده و سپس در جلد نهم «الذریعه» آن را تصحیح کرده است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مجلس شورای اسلامی» به شماره ۲۲۷۰/ف در ۶۷۳ صفحه موجود است.

نسخه های چاپی:

کتاب تاریخی «بحیره» مکرر چاپ شده است. به نظر می رسد نخستین چاپ آن به سال ۱۳۲۸ه-.ق. به اهتمام «عبدالکریم بن عباسقلی تفرشی»، به صورت چاپ سنگی است.

پس از آن در سال ۱۳۲۹ه-.ق. در «تهران» تجدید چاپ گردید. چاپ های دیگری نیز از این اثر موجود است.

۲. دیوان

«آقابزرگ» و چند منبع دیگر از دیوان وی سخن گفته اند.

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی به دست نیامد.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۳. ساقی نامه

مثنوی «ساقی نامه» اشعار بلندی است به صورت مثنوی که محمدهاشم فزونی آنها را سروده و به قولی برای «شاه عباس صفوی» هدیه کرده است.

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی به دست نیامد.

نسخه های چاپی:

یکی از ساقی نامه های فزونی در کتاب های شرح حال نگاری مانند «کاروان هند» چاپ شده است.

۴. فتوحات عادلشاهی

این کتاب نیز در موضوع تاریخ است. وی در زمانی که در «دکن» و در دربار «ابراهیم عادلشاه» بود، به نگارش کتاب فتوحات عادلشاه اقدام کرد. در برخی منابع، کتاب به نام «شاه سلطان محمد عادلشاه» نوشته شده است.

به هر روی، فزونی، کتابش فتوحات عادلشاهی را در شش باب تنظیم کرده و در قالب شش باب، به تاریخ «عادلشاهیان» «بیجاپور» پرداخته است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه دانشگاه تهران» موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی موزه ی ملی بریتانیا» موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۵. اللجین الطبریه

نخستین بار مرحوم «افندی» از این کتاب نام برده است. مرحوم «آقابزرگ» نیز ذیل این نام، آن را به فزونی نسبت داده ولی اینکه با کتاب «تاریخ بحیره» یک کتاب است یا نه؟ اشاره نکرده است.

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی به دست نیامد.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

منابع:

اثر آفرینان ۴/۲۸۷؛ تذکره ی روز روشن ۵۲۸؛ تذکره ی شعرای کشمیر، بخش ۳، ۳/۱۰۹۲؛ تذکره ی مجمع النفائس ۲/۱۲۰۶؛ تذکره ی میخانه ۴۴۳، ۶۷۴-۶۷۹؛ الذریعه ۳/۵۰-۵۱، ۲۴۱ و ۹/۸۳۲ و ۱۲/۱۱۲ و ۱۶/۱۱۷ و ۱۸/۲۹۷؛ ریاض العلماء ۶/۲۲۴؛ ریحانه الادب ۴/۳۳۷-۳۴۰؛ تذکره ی صبح گلشن ۳۱۷؛ فرهنگ سخنوران ۴۴۷؛ فهرست استوری ۷۴۳، ۱۳۳۱؛ فهرست چارلز ریو ۱/۳۱۷؛ فهرست کتابهای چاپی فارسی ۱/۱۰۴۳؛ فهرست نسخه های خطی فارسی ۶/۴۶۸۰؛ فهرست واره کتابهای فارسی ۱/۵۷۳ و ۲/۱۳۰۷؛ قاموس الاعلام ۵/۳۴۱۰؛ کاروان هند ۲/۲/۱۰۱۲-۱۰۱۳؛ گلزار جاویدان ۲/۱۰۸۰؛ مولفین کتب چاپی فارسی و عربی ۶/۹۴؛ نگارستان سخن ۷۵.

«محمود صابر استرآبادی»

۱۱۸۱-۰۰۰ه-.ق.

«میر محمود استرآبادی» متخلّص به «صابر»، از شاعران فارسی سرای «ایران» در «دهلی» بود.

پدرش از مردم «استرآباد» بود. او به «دهلی» سفر کرد و فرزندش «محمود» در «دهلی» به دنیا آمد.

میر محمود در سال ۱۱۴۰ه-.ق.، هنگام بازگشت از عتبات عالیات، در «تته» سکونت اختیار کرد.

صابر استرآبادی به دو زبان فارسی و اردو شعر می سرود و بیشتر اشعارش مرثیه در خصوص ائمه ی اطهار علیهم السلام است.

آثار:

۱. دیوان شوق افزا

این دیوان به زبان اردو، و به سال ۱۱۸۱ه-.ق. تکمیل و گردآوری شده است.

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی به دست نیامد.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۲. دیوان

این دیوان به زبان فارسی است.

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی به دست نیامد.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۳. روضه الشهدای منظوم

صابر استرآبادی کتاب «روضه الشهدای» «حسین واعظ کاشفی» متوفای ۹۱۰ه‍-.ق. را به نظم کشیده و به شعر فارسی سروده است.

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی به دست نیامد.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

منابع:

دانشنامه ادب فارسی در شبه قاره هند ۴/۱۵۷۶؛ فرهنگ سخنوران ۳۲۰؛ گلزار جاویدان ۲/۷۶۸؛ مقالات الشعراء ۳۵۵.

«سید محمود بهبهانی گرگانی»

۱۳۹۰-۱۳۱۵ه-.ق.

«حاج سید محمود بهبهانی» در روستای «جلین» «گرگان» متولد شد. برای تحصیل به «گرگان» رفت و در مدرسه ی سردار ساکن گردید. از آنجا به حوزه ی شاهرود و سپس «دامغان» حرکت نمود و مقدمات را در این شهرها به پایان برد.

سطح را در حوزه ی «مشهد» مقدس خواند. از استادان او در «مشهد»، از «میرزا عبدالجواد ادیب نیشابوری»، «حاج آقا حسین قمی» و «آقا محمد کفایی» می توان نام برد.

وی شرح منظومه و حکمت را نزد «حاج فاضل» فراگرفت. آنگاه پس از شش سال، عازم عتبات عالیات گردید و در حوزه ی «نجف اشرف» به حلقه ی درس «آیه الله اصفهانی»، «آقاضیاء الدین عراقی»، «میرزای نائینی» و «آقا شیخ عبدالله مازندرانی» پیوست.

میر محمود پس از نیل به مقام بلند اجتهاد، به وطن بازگشت و در «قم» به پای درس «آیت الله شیخ عبدالکریم حائری» نشست.

وی سرانجام به زادگاهش، «گرگان»، مراجعه نمود و تا پایان عمر به ارشاد، تدریس و اقامه ی نماز جماعت پرداخت.

آثار:

۱. اصول تعادل و تراجیح

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی به دست نیامد.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۲. تجزی اجتهاد

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی به دست نیامد.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۳. تقلید المیت

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی به دست نیامد.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۴. حاشیه بر اجتهاد و تقلید آیت الله بروجردی

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی به دست نیامد.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۵. حاشیه بر عروه الوثقی

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی به دست نیامد.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

منابع:

سراج المعانی در احوالات امام سید ابوالحسن اصفهانی ۱۱۸؛ فرهنگ رجال و مشاهیر تاریخ معاصر ایران ۲/۴۶۷؛ گنجینه ی دانشمندان ۶/۴۱۱-۴۱۲؛ معجم رجال الفکر و الادب فی النجف ۱/۲۷۳.

«محمود بن محمدحسن شریعتمداری استرآبادی»

۱۲۹۴-۱۳۶۹ه‍-.ق.

«شیخ محمود شریعتمداری»، فرزند «شیخ محمدحسن» و نوه ی «شیخ محمدجعفر شریعتمدار استرآبادی» است.

خاندان شریعتمدار، یکی از خاندان های پرافتخار در عرصه ی پرورش فرزندان با فضیلت و دانشمند است.

شیخ محمود در سال ۱۲۹۴ه‍-.ق. در «دزاشیب شمیران» دیده به جهان گشود. او در دامان پدر و مادری فاضل و عالم بالید. از کودکی قرآن و مقدمات فارسی و عربی را آموخت. در ۱۷ سالگی رهسپار حوزه ی علمیه ی «نجف اشرف» گردید و نزد «آخوند خراسانی» به تکمیل تحصیلاتش پرداخت.

شیخ محمود شریعتمداری هم چنین پای درس «میرزا محمدتقی شیرازی» نشست و سال ها از محضر درس آن مرجع تقلید بهره برد. آنگاه که به مقام اجتهاد رسید، اجازه دریافت کرد و به «ایران» بازگشت.

از استادان او هم چنین به «شیخ اسماعیل محلاتی» و «حاج آقا حسین قمی» نیز می توان اشاره کرد. بنا بر آنچه منابع تاریخی ثبت کرده اند، وی از سه استادش اجازه ی اجتهاد دریافت کرد.

شیخ محمود شریعتمداری نخست به «خراسان» رضوی رفت و در حوزه ی علمیه ی «مشهد» مقدس، کرسی درس برپا کرد. پس از ده سال، به سمت «تهران» حرکت کرد. در بین راه، در «سبزوار» توقف کرد و به درخواست علمای آن شهر، مدت ۱۵ سال در حوزه ی آن شهر به تدریس پرداخت.

شیخ محمود در خلال اقامتش در «سبزوار»، دو بار از سوی حکومت استبدادی «رضاخان»، به «کاشمر» و «طبس» تبعید شد.

پس از پایان دوره ی دو ساله ی آخرین تبعیدش، به سوی «تهران» رهسپار گردید و تا سال ۱۳۶۹ه‍-.ق. به تدریس، ارشاد و اقامه ی نماز جماعت اشتغال داشت.

وی سرانجام در سن ۷۵ سالگی جان به جان آفرین تسلیم کرد و در مقبره خانوادگی در «شاه عبدالعظیم» مدفون گشت.

آثار:

۱. ازهاق الباطل

این رساله به زبان فارسی و در بیان فضایح و رد افکار اختلاف انگیز «شریعت سنگلچی (سنگلجی)» است.

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی به دست نیامد.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۲. اصول دین و نبوت خاصه

بنا به گزارش فرزندش، «شیخ علیرضا شریعتمداری»، این اثر به زبان فارسی و در بیان اصول دین و نبوت خاصه حضرت ختمی مرتبت (ص) است.

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی به دست نیامد.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۳. امکان الترتب و الامر بالضدین علی سبیل الترتیب

شیخ محمود شریعتمداری در این رساله، مسئله ترتب را نخست مطابق نظر استادش «شیخ اسماعیل محلاتی» متوفای ۱۳۴۳ه-.ق. نگاشت.

این استاد شریعتمداری، معتقد به امکان امر ترتبی است.

لیکن پس از مهاجرت به «سامرا» و شرکت در درس «میرزا محمدتقی شیرازی» متوفای ۱۳۳۸ه-.ق.، نظر خود را عوض کرد و مطابق نظریه ی این استادش، معتقد به امتناع امر ترتبی شد.

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی به دست نیامد.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۴. ایضاح حدوث عالم

این رساله به زبان عربی و در مسائل اعتقادی، خصوصاً مبحث حدوث یا قدم عالم است.

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی به دست نیامد.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۵. تبصره الناظرین

رساله «تبصره الناظرین» یکی دیگر از مسائل اعتقادی را مورد توجه قرار داده و در خصوص جسمانیت ملائکه، به زبان عربی سخن گفته است.

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی به دست نیامد.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۶. تحقیق الحق و ازهاق الباطل

شیخ محمود در این رساله مباحث متعددی از اعتقادات را مورد توجه قرار داده است.

او طبیعت گرایان و ماتریالیست ها را نقد و نظریاتشان را رد کرده است. در پی آن نظریه های مسیحیان را که بر علیه اسلام ادعا کرده اند، مردود اعلام می کند.

هم چنین «بابیان» و «بهائیان» را نیز نقد کرده و آرایشان را نقض و رد می کند.

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی به دست نیامد.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۷. توضیح الحق

رساله «توضیح الحق»، در واقع تفسیر قرآن به زبان فارسی است.

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی به دست نیامد.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۸. حد وجوب اجتهاد در اصول دین

این اثر نیز برای رد ادعاهای «بابیان» و «بهائیان»، به زبان فارسی نگاشته شده است.

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی به دست نیامد.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۹. دفع شبهه طول عمر امام زمان (عج)

از نام کتاب نیز مشخص است که مولف سعی دارد شبهه ی طول عمر امام زمان (عج) را پاسخ بگوید.

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی به دست نیامد.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۱۰. رساله عدم تنجیس متنجس در مرتبه ثانیه

یک رساله مختصر فقهی است که به نجس شدن و مسئله تکرار نجاست در اشیا و لباس می پردازد.

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی به دست نیامد.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۱۱. الزهد

رساله «زهد» حدیث «اعمل لدنیاک کانک تعیش ابداً و اعمل لآخرتک کانک تموت غداً» را شرح کرده است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی خصوصی» فرزند مولف، «شیخ علیرضا شریعتمداری» موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۱۲. فصل الخطاب فی ادله الحجاب و حکمه النقاب

شیخ محمود در دوران استبداد «رضاخان»، که با دیکتاتوری، دستور کشف حجاب داده بود، به مبارزه پرداخت و هم زمان به نوشتن کتاب در اثبات وجوب حجاب از نظر دین اسلام پرداخت.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در کتابخانه ی خصوصی مولف که برای فرزندش، «شیخ علیرضا» به ارث مانده است، به خط اصلی موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۱۳. منهاج النجاه فی عدم جواز ترجمه القرائه فی الصلوه (صلات)

این رساله به مبحث فقهی امکان یا عدم جواز خواندن ترجمه ی سوره ی حمد در نماز پرداخته است. زبان کتاب فارسی است.

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی به دست نیامد.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

منابع:

اختران فروزان ری و تهران ۲۹۷؛ دانشمندان و مشاهیر حرم حضرت عبدالعظیم حسنی (ع) و شهر ری ۲/۶۳۸–۶۳۹؛ الذریعه ۳/۴۸۲ و ۸/۲۳۰۰ و ۱۱/۱۱۶ و ۱۶/۲۳۰؛ شرح حال علمای خاندان شریعتمداری ۲۰۹–۲۱۳؛ طبقات اعلام الشیعه (نقباء البشر) ۱۷/۳۰۹–۳۱۱؛ معجم التراث الکلامی ۲/۲۰۲ و ۳/۲۸۱؛ مکارم الآثار ۴/۱۳۵۰.

«سید مرتضی بن اسماعیل بن حسین جرجانی»

۵۳۱–۰۰۰ یا ۵۳۵ه–.ق.

آگاهی ما از شرح حال «سید مرتضی جرجانی»، اندک مطلبی است که مرحوم «آقابزرگ» در «الذریعه» آورده است.

بنابر این گزارش، نام او چنین ثبت شده است: «السید الامیر مرتضی زین الدین تاج العتره ابی ابراهیم اسماعیل ابن الحسین بن الحسن الجرجانی» المتوفی (۵۳۵) او (۵۳۱)»

ظاهراً سید مرتضی در دربار «خوارزمشاهیان» مقامی داشت؛ زیرا کتابش را به اسم «سلطان علاء الدین تکش خوارزمشاه» نگاشته است.

ص:۸۰۷

آثار:

ذخیره خوازرمشاهی (الذخیره الخوارزمشاهیه)

مولف این کتاب بزرگ طبی را در ده باب یا کتاب منظم و مرتب کرده است. سپس آن را به عربی ترجمه کرده است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مجلس شورای اسلامی» به شماره ۵۰۰۹ شامل باب ششم از گفتار یکم، در ۱۴۷ برگ موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آستان قدس رضوی (ع)» کتابت سال ۶۶۹ه-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی را نیز «آقابزرگ» در «کتابخانه ی شیخ عبدالعلی اصفهانی» در «سامرا»، کتابت سال ۹۹۱ه-.ق. مشاهد کرده است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی دانشگاه مدینه العلم امام خالصی» در «کاظمیه» موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه دانشگاه تهران» به شماره ۴۶۱ در ۵۷۲ برگ موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

منابع:

الذریعه ۱۰/۱۰-۱۱.

«سید مرتضی بن فتح علی استرآبادی»

۱۲۹۸-۰۰۰ه-.ق.

«سید مرتضی» فرزند «سید فتحعلی نجفی حلی استرآبادی»، ادیب، پزشک و دانشمند ذوفنونی است که در موسیقی، طب سنتی، علم جفر و رمل استاد و صاحب نظر بود.

از شرح حال و آثار وی آگاهی اندکی در دست است. همین قدر می دانیم که وی در «نجف اشرف» و «حله» به طبابت و معالجه اشتغال داشت. در زمینه ی ادب و شعر نیز فعال بود.

سال مرگ او را ۱۲۹۸ه‍.-ق. ثبت کرده اند.

آثار:

رساله فی الرمل

این رساله مختصر به زبان عربی و در قواعد و اصول علم رمل است. بنا به گزارش «معارف الرجل» پژوهشگران این علم، بر رساله ی رمل مرتضی استرآبادی اعتماد کرده اند.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی خصوصی شیخ محمد حرز الدین»، نویسنده ی «معارف الرجال» موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

منابع:

معارف الرجال ۲/۴۰۶؛ معجم رجال الفکر و الادب فی النجف ۱/۱۱۷.

«مسیح الله بن رحیم ذبیحی»

۱۳۹۶-۱۳۴۸ه‍.-ق.

گرگان پژوه ارجمند معاصر، حاج «مسیح الله ذبیحی» فرزند «مشهدی رحیم»، یکی از محققان صاحب نام عرصه ی تاریخ و فرهنگ است.

او به سال ۱۳۰۸ش. در روستای «زیارت» زاده شد. در «گرگان» به تحصیل پرداخت و شغل مقدس آموزگاری را انتخاب کرد.

ذبیحی مقدمات علوم را نزد پدرش و قسمتی را نزد «شیخ رضا مدرس جلینی» و «آقا میرمحمود بهبهانی» و «سید محمدرضا میبدی» آموخت و سپس تحصیلات جدید را در همین شهر آغاز نمود. در سال ۱۳۳۷ش. موفق به اخذ دیپلم ادبی از دانش سرای مقدماتی شد. در همان سال ۱۳۲۷ به خدمت اداره ی آموزش و پرورش «گرگان» درآمد. وی در دبیرستان ها، دانش سرای مقدماتی و مراکز تربیت معلم به تدریس ادبیات فارسی، عربی و علوم دینی پرداخت.

عشق به «گرگان» و تاریخ آن، مسیح ذبیحی را به تحقیقات گسترده واداشت. او ضمن مطالعه ی تاریخ و فرهنگ «گرگان» زمین، به جمع آوری اسناد، مدارک، آثار خطی، فرمان ها، وقف نامه ها و قباله ها اقدام ورزید.

این مورخ معاصر از بیماری قلب رنج می برد و برای معالجه به «تهران» و سپس به «لندن» رفت. اما عمرش کفاف نکرد و جسم خسته اش به «ایران» بازگشت و در وطنش، که از جان بیشتر دوست داشت، به خاک سپرده شد.

آثار:

۱. از آستارا تا استرآباد

مجموعه «از آستارا تا استرآباد» شامل مطالب گوناگون تاریخی و مستند درباره ی شمال «ایران»، خصوصاً «استرآباد» است که مجلدات ۵-۱۰ با همکاری مسیح الله ذبیحی پدید آمده است.جلد پنجم آن به بررسی اماکن و بناهای تاریخی «گرگان» بر اساس متون، اسناد و پژوهش میدانی است.

جلد ششم و هفتم اسناد تاریخی «گرگان»، جلد هشتم و نهم اسناد تاریخی اشرف(بهشهر) و باز جلد دهم اسناد تاریخی خاندان امیر لطیفی گرگان را در بر دارد. را مورد بررسی قرار می دهد.

نسخه های خطی:

نسخه ی خطی آن شاید در انجمن آثار و مفاخر فرهنگی یا در «کتابخانه ی خصوصی مرحوم ذبیحی» موجود است.

نسخه های چاپی:

این مجموعه در سال های متفاوت چاپ شده است. مجلدات ۶ و ۷ و ۸ مجدداً در سال ۱۳۷۷ از سوی سلسله انتشارات انجمن اثار و مفاخر فرهنگی منتشر گردید.

۲. استرآباد نامه

آنچه تحت عنوان «استرآبادنامه» گردآوری شده است، مجموعه ی ارزشمندی از چند اثر است.

«نخبه ی سیفیه» نوشته ی «محمدعلی قورخانچی» «صولت نظام»، روزنامه ی سفر «استرآباد» که شرح سفر شخص مجهولی به سال ۱۲۶۳ه‍-.ق. است، «شرح حال علما و ادبای استرآباد»، نگارش شیخ «محمدصالح استرآبادی»، ترجمه ی «سفرنامه ی» «کلنل لوات انگلیسی» و «وقف نامه های گرگان»، در این مجموعه، به کوشش مرحوم «ذبیحی» گردآمده است.

نسخه های خطی:

نسخه ی خطی آن شاید در کتابخانه ی ارزشمندش موجود است.

نسخه های چاپی:

کتاب در دوازدهمین نشریه ی «فرهنگ ایران زمین» و به همت و سرمایه ی آقای «ابراهیم رمضانی»، با همکاری «ایرج افشار» و «محمدتقی دانش پژوه»، در سال ۱۳۴۸ش. منتشر گردید.

این اثر به سال ۱۳۵۶تجدید چاپ شد. سال ۱۳۸۶ نیز از سوی انتشارات امیرکبیر در ۲۶۰ صفحه منتشر گردید.

ص:۸۰۹

۳. دستور زبان فارسی سال اول دانش سراهای راهنمایی تحصیلی علوم انسانی

این اثر یک کتاب درسی است.

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی به دست نیامد.

نسخه های چاپی:

این کتاب نخست به سال ۱۳۵۷ در ۱۶۴ صفحه، از سوی آموزش و پرورش منتشر گردید. بعدها تجدید چاپ شد.

۴. سالنامه فرهنگ گرگان

مجموعه مقالات تاریخی و فرهنگی بود که تنها یک شماره در سال ۱۳۳۷ در «گرگان» منتشر شد.

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی به دست نیامد.

نسخه های چاپی:

از سال ۱۳۳۷ منتشر می گردید.

۵. گرگان زمین

مجموعه مطالبی است در چند مجلد که به تاریخ و فرهنگ و ادب «گرگان» می پردازد.

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی به دست نیامد.

نسخه های چاپی:

جلد اول آن به سال ۱۳۵۰ در «گرگان» و در ۲۲۹ صفحه، منتشر شد.

۶. گرگان، سرزمین طلای سفید

اثر دیگری است از تلاش های مسیح الله ذبیحی.

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی به دست نیامد.

نسخه های چاپی:

اطلاعی از چاپ آن به دست نیامد.

۷. گرگان نامه

مجموعه مقالات و نوشتارهایی است توسط افراد مختلف که به کوشش ذبیحی و «ایرج افشار» گردآوری شده است.

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی به دست نیامد.

نسخه های چاپی:

این اثر نخست در سلسله متون و تحقیقات «فرهنگ ایران زمین» منتشر شد. سپس به سال **۱۳۶۳** انتشارات بابک آن را تجدید چاپ کرد.

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی به دست نیامد.

نسخه های چاپی:

در مجموعه متون و اسناد تاریخی، نشر تاریخ «ایران»، چاپ شده است.

منابع:

اقتباس از مقاله محمود اخوان مهدوی؛ الذریعه **۲۴/۹۸**؛ نادره کاران **۳۷۵**.

«مسیح بن محمدسعید تهرانی استرآبادی»

(میرزا مسیح مجتهد استرآبادی)/۱۱۹۳-۱۲۶۳ه-.ق.

«میرزا مسیح مجتهد تهرانی استرآبادی»، فرزند «قاضی سعید استرآبادی»، به سال ۱۱۹۳ه-.ق. در «استرآباد» و در یک خانواده ی فرهیخته و دانش دوست دیده به جهان گشود.

دوران کودکی وی مصادف با ناآرامی های میان «زندیان» و «قاجاریان» بود. باوجود این وی در دامان پدری دانشمند پرورش یافت و قرآن را همراه با مقدمات فارسی و عربی آموخت. آنگاه از محضر استادان «استرآباد» بهره برد.

میرزا مسیح، برای ادامه ی تحصیلاتش، عازم «قم» شد و مدت زیادی در محضر درس فقه و اصول حاج میرزا ابوالقاسم، مشهور به میرزای قمی شرکت جست.

وی پس از نیل به درجه ی اجتهاد، سکونت در «تهران» را اختیار کرد و ضمن برپایی کرسی درس، به ارشاد و اقامه ی نماز جماعت پرداخت.

دوران زعامت دینی میرزا مسیح استرآبادی، هم زمان با بی کفایتی دولت قاجار بود. درباریان در جنگ های خود با «روسیه»، مرتب امتیاز می دادند و قراردادهای ننگین امضا می نمودند.

در چنین دوران اسف باری، میرزا مسیح مسجد چهل ستون را کانون مبارزات سیاسی قرار داده بود. از سوی دیگر ماجرای حبس زنان مسلمان بوسیله ی «گریبایدوف» در سفارت «روسیه» پیش آمد. از آنجا که دولت در این افتضاح سیاسی کاری از پیش نبرد، مردم به میرزا مسیح استرآبادی روی آوردند.

او با شجاعت مردم را برای بازپس گیری زنان مسلمان تشویق کرد. بدنبال آن ماجرای کشته شدن «گریبایدوف» پیش آمد.

پس از آن میرزا مسیح به حالت تبعید، «ایران» را به سوی عتبات عالیات ترک گفت و از سال ۱۲۴۵ه-.ق.، به مدت ۱۸ سال در «نجف اشرف» سکونت اختیار کرد. او سرانجام به سال ۱۲۶۳ه-.ق. در غربت جان سپرد و در کنار حرم حضرت علی (ع) به خاک سپرده شد.

حاج میرزا مسیح، شاگردان زیادی را پرورید. نام برخی از آنان به این شرح است:

«حاج میرزا نصرالله مشهدی تربتی»، «حاج میرزا احمد ساوجی» و «مولانا عبدالرحمن شیخ الاسلام» «مشهد» مقدس.

آثار:

۱. الاجتهاد و التقلید

همان طور که از نام کتاب هویداست، در موضوع مهم «اجتهاد و تقلید» است. میرزا مسیح این کتاب را در یک سفر زیارتی که از «نجف اشرف» به «ایران» و «مشهد» مقدس رفته بود، نگاشته است.

سال تالیف آن **۱۲۵۹**ه-.ق. است. از مقدمه ی مولف بر این کتاب استنباط می شود که وی اجازه داشت سالی یک بار برای زیارت «مشهد» مقدس به «ایران» سفر نماید.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آیت الله العظمی مرعشی نجفی (ره)» به شماره **۳۴۴** موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۲. احکام الشرط فی العقود و الایقاعات

رساله ی «احکام الشرط فی العقود و الایقاعات» درباره ی شروطی بحث می کند که در صحت یا بطلان معامله تاثیر می گذارد.

او این اثر را استدلالی و با بیانی سلیس تالیف کرده است.

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی به دست نیامد.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۳. احکام النیابه و جواب اسئله الفقهیه

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی به دست نیامد.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۴. تقلید در اصول دین

این رساله، یک اثر ارزشمندی است که امکان تقلید در اصول دین را بررسی می کند. وی یکی از نادر نویسندگانی است که در این خصوص به طور مفصل و استدلالی سخن گفته است.

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی به دست نیامد.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۵. ذریعه الاخیار

«ذریعه الاخیار» تقریباً یک کتاب مفصل در فقه به زبان فارسی است. مولف مباحث فقهی را از کتاب طهارت آغاز کرده و تا جهاد و امر به معروف و نهی از منکر، ادامه داده است.

میرزا مسیح کتاب را در یک مقدمه و هشت کتاب تنظیم و به «فتحعلی شاه» تقدیم کرده است.

نسخه های خطی:

۲ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آیت الله العظمی مرعشی نجفی (ره)» به شماره ۶۳۰۳ در ۷۱ برگ، کتابت سال ۱۲۶۰ه‍.ق. و شماره ۱۰۴۷۳ در ۱۴۸ برگ موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۶. رساله فی تحقیق ان العقود و الایقاعات هل تحتاج الی اللفظ او لا

میرزا مسیح در این رساله در مورد الفاظ انشای عقود و ایقاعات و اینکه باید به عربی باشد یا نه و لفظ خاص دارد یا نه؟ بحث می کند.

نسخه های خطی:

از این اثر ۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مسجد آقا» در «چال میدان تهران» موجود است.

تصویری از آن نسخه، در «کتابخانه ی مسجد چهل ستون تهران» به شماره ۱۱۹-۱۲۰ در دو جلد و ۹۹۷ صفحه، نگهداری می شود.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۷. رساله عملیه

وی احکام شرعی را به زبان فارسی در این کتاب نگاشته تا مردم از آن استفاده کنند. باوجود اینکه کتاب برای عموم مقلدین بود، لیکن استدلالی و پخته نگارش شده است.

نسخه های خطی:

«ملا محمدصالح استرآبادی» یک نسخه ی از آن را دیده است.

نسخه های چاپی:

به صورت چاپ سنگی منتشر شده است. یک نسخه از این چاپ در «کتابخانه ی مسجد جامع چهل ستون» موجود است.

ص:۸۱۲

۸. شرح قواعد الاحکام فی معرفه الحلال و الحرام

وی کتاب «قواعد الاحکام» «علامه حلی» را شرح کرده است. البته اثر دیگری با عنوان «کاشف النقاب عن وجوه الصعاب فی شرح قواعد الاحکام» نیز در منابع یاد شده است. شاید این دو کتاب یکی است.

در هر حال، میرزا مسیح، کتاب طهارت و بخش هایی از این اثر را شرح کرده است.

نسخه های خطی:

به گزارش «آقابزرگ»، ۱ نسخه ی خطی در کتابخانه ی نواده ی وی «میرزا عبدالله تهرانی استرآبادی»، شاید به خط مولف موجود است.

۳ نسخه ی خطی در «کتابخانه مدرسه ی مروی تهران» به شماره ۱۶۷ در ۶۰۰ برگ، شماره ۱۶۸ در ۵۰۰ برگ و شماره ۲۱۲ موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۹. شرح کتاب المعاطاه

این اثر شامل کتاب های صلح، اجاره و وکالت است. به نظر می رسد «شرح کتاب المعاطاه» بخشی از کتاب «کشف النقاب» باشد.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مسجد چهل ستون تهران» به شماره ۴۳۸-۵۰۵ موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۱۰. شرح مختصر النافع

شرح ارزشمندی است بر کتاب «مختصر النافع» «ابن فهد حلی».

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مسجد جامع تهران» به شماره ۱۶۱ در ۱۱۰ صفحه موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۱۱. طریق النجاه

یک متن فتوایی است که مولف آن را از کتاب «کشف الاستار» خود استخراج کرده است. این رساله مشتمل بر ابواب طهارت و صلات است و به زبان فارسی است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آیت الله العظمی مرعشی نجفی (ره)» به شماره ۱/۱۱۶۰۲ در ۵۰ برگ موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

القواعد الاصولیه

رساله ی مختصری است در بیان تعریف علم اصول فقه و مسائل آن به زبان عربی.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آستان قدس رضوی (ع)» به شماره ۶۴۴۵ در یک مجموعه ۲۲۱ برگی موجود است.

۱ نسخه ی عکسی از نسخه ی خطی «آستان قدس رضوی (ع)» در «کتابخانه ی مسجد چهل ستون» نگهداری می شود.

نسخه های چاپی:

این رساله را «مسجد جامع چهل ستون تهران» منتشر کرده است.

۱۲. کاشف النقاب عن وجوه الصعاب فی شرح قواعد الاحکام

ذیل کتاب «شرح قواعد الاحکام» معرفی شد.

۱۳. کشف الاستار

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی به دست نیامد.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۱۴. کشف النقاب فی شرح اللمعه الدمشقیه

مفصل ترین کتاب میرزا مسیح مجتهد استرآبادی است که به دنبال شرح قبلی وی با عنوان «ذریعه الاخیار»، نگارش شده است.

آغاز کتاب از باب حج است و تا کتاب قضا و تا تعارض البینتین ادامه دارد.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مسجد جامع چهل ستون تهران» به شماره ۱۶۰-۴۳۹ در **۲۳۲** صفحه، به خط مولف موجود است.

چهار نسخه ی خطی در «کتابخانه مدرسه ی مروی تهران» موجود است.

نسخه های چاپی:

این اثر چاپ شده و برخی مجلدات آن در «کتابخانه ی مسجد جامع چهل ستون تهران» موجود است.

۱۵. مجموعه مسائل متفرقه

مطالب متنوع فقهی و اعتقادی است که برخی از آنها پاسخ به پرسش هایی است که از میرزا مسیح سوال شده است.

هم چنین مباحث اعتقادی و اصول فقه را دربردارد.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مسجد آقا» واقع در «چال میدان تهران» موجود است. نسخه هایی زیراکسی نیز در «مسجد چهل ستون» می توان به دست آورد.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

المصباح لطریق العمل

این کتاب نیز مانند رساله ی عملیه فارسی، نوعی رساله ی عملیه به زبان عربی است.

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی به دست نیامد.

نسخه های چاپی:

به سال ۱۲۶۲ه‍.ق. در «تهران» به صورت چاپ سنگی منتشر شده است.

منابع:

اثر آفرینان ۳/۲۴۴؛ تاریخ ایران از آغاز تا انقراض قاجاریه ۱/۱۰۴؛ تاریخ ایران در دوره قاجار ۶۶؛ تاریخ جنگهای ایران و روس ۲۹۴-۲۹۵؛ تاریخ روابط خارجی ایران ۲۳۹؛ تاریخ منتظم ناصری ۳/۱۵۹۵-۱۵۹۷؛ تاریخ نو ۱۲۲؛ تاریخ نو ۱۲۲-۱۲۳؛ چهل سال تاریخ ایران ۲/۲۱۰ ، ۲۲۰ و ۳/۷۶۳؛ دایرهالمعارف تشیع ۱/۱۱۱-۱۱۲؛ دایرهالمعارف فارسی دکتر مصاحب ۳/۲۷۷۵؛ دایرهالمعارف قرآن کریم ۲/۲۴۷-۲۴۸؛ الذریعه ۱۳/۲۹۵ و ۱۴/۲۲-۲۳ و ۱۵/۳۰۵ و ۲۱/۱۰۰؛ روح و ریحان ۵۲۷؛ روضات الجنات ۴/۱۲۹؛ روضه الصفای ناصری ۹/۷۰۸؛ ریحانه الادب ۶/۷۱؛ شرح حال رجال ایران ۴/۱۰۰-۱۰۱؛ شرح حال علما و ادبای استرآباد (استرآبادنامه) ۱۷۵؛ طبقات اعلام الشیعه (الکرام البرره) ۱۲/۵۰۲-۵۰۳؛ طرائف المقال ۱/۴۳؛ علمای مجاهد ۴۴-۴۶؛ فرزانگان مازندران ۱/۷۵-۷۷؛ فرهنگ جامع تاریخ ایران ۲/۸۰۹؛ فوائد الرضویه ۲۱۵؛ قصص العلماء ۱۴۶-۱۴۷؛ گنجینه ی دانشمندان

۴/۴۸۲؛ مرآه الشرق ۲/۱۳۴۰؛ معجم اعلام الشیعه ۴۵۴؛ معجم رجال الفکر و الادب فی النجف ۱/۳۷۸-۳۷۹؛ معجم مولفی الشیعه ۱۸۷؛ مکارم الآثار ۵/۱۷۰۰؛ موسوعه طبقات الفقهاء ۱۳/۶۵۷-۶۵۸؛ مولفین کتب چاپی فارسی و عربی ۶/۱۹۱؛ ناسخ التواریخ (بخش سلاطین قاجاریه) ۲/۳۷.

«میر معین الدین بن محمد شیرازی»

یا

«میر معین الدین محمد بن عبدالباقی شیرازی»

۰۰۰-بعد ۹۹۵ه-.ق.

«میر معین الدین»، مشهور به «میر مخدوم شریفی»، متخلّص به «اشرف»، از نوادگان «شریف جرجانی» است.

نام و نام پدر وی مورد اختلاف است. شرح زندگانی او نیز چندان روشن و مفصل نیست. همین قدر می دانیم که در دوران تحصیل، تحت تاثیر آموزش های سلفی و اهل «تسنن» واقع می شود. آنگاه با ترفندهایی به مقام تعلیم و تربیت «شاه اسماعیل ثانی» دست می یابد.

وی افکار و عقاید این شاهزاده را ضد عقاید «شیعه» شکل داد. آنگاه در ایامی که اسماعیل میرزا به دلیل شرارت، در قلعه ی قهقهه تحت نظر بود، وی به «عثمانی» رفت. وقتی شاه اسماعیل ثانی به حکومت رسید، او به «ایران» بازگشت و در نزد شاه مقامی بلند به دست آورد.

میر مخدوم، از این نفوذ سوء استفاده و شاه را وادار به اعمال ناشایستی مانند: تغییر شعارها، خطبه ها و نوشته جات سکه ها کرد.

این شاه صفوی که در اثر تعلیمات نادرست، به انسانی کینه توز تبدیل شده بود، شاهزداگان زیادی از برادران و عموزادگانش را بکشت و سران قزلباش را به تیغه ی شمشیر سپرد.

خونریزی و اهانت به عقاید مردم، سبب شد که شاه کشته شود و میر مخدوم به دولت «عثمانی» پناهنده گردد.

او در «استانبول» و «مکه» مدتی به منصب قضاوت منصوب گشت و عاقبت دور از وطن درگذشت.

آثار:

۱. ذخیره العقبی

میر مخدوم در این اثر محبت دنیا را نکوهش کرده و به ذخیره توشه برای آخرت سفارش کرده است.

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی به دست نیامد.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۲. دیوان شعر

اشعار فارسی میرمخدوم است.

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی به دست نیامد.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۳. رساله عرفانی

این رساله را در فهرست مشترک نسخه های خطی فارسی «پاکستان» به میر مخدوم نسبت داده اند.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی علمیه پیر سید محب الله شاه راشدی»، «حیدرآباد پاکستان» در **۳۹** صفحه موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

ص:۸۱۵

۴. شرح منطق سید شریف

گویا رساله منطق نیای بزرگش «سید شریف جرجانی» را شرح کرده است.

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی به دست نیامد.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۵. مفتاح الذخیره

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی به دست نیامد.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۶. نواقض الروافض

میر مخدوم با نوشتن این کتاب، نهایت خصومت و دشمنی خود را با عقاید «شیعیان» نشان داده است.

لیکن بسیاری از علما و دانشمندان «شیعه» بر این اثر ردیه نوشته و ادعاهای او را پاسخ داده اند.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آستان قدس رضوی (ع)» به شماره ۹۸۴ در ۷۹ برگ، کتابت سال ۱۰۱۲ه-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آیت الله العظمی مرعشی نجفی (ره)» به شماره ۷۵۲۴ در ۱۷۹ برگ، کتابت سال ۱۲۰۸ه-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مرکز احیاء میراث اسلامی قم» به شماره ۱/۹۳ در ۴۴ برگ، کتابت سال ۱۰۱۱ه-.ق. موجود است.

۲ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی عمومی اوقاف بغداد» به شماره ۹۸۴۰ در ۱۶۹ برگ و شماره ۳۹۵۶ در ۲۱۹ برگ موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

منابع:

اثرآفرینان ۱/۲۶۳؛ اعلام المکیین ۲/۹۴۸؛ تاریخ نظم و نثر در ایران۲/۸۱۵؛ تذکره ی روز روشن ۳۴۶، ۴۲۱دانشمندان و سخن سرایان فارس ۱/۲۸۰ و ۳/۲۶۱؛ الذریعه ۹/۷۷؛ ریاض الشعراء داغستانی ۴۹، ۲۷۰؛ فرهنگ سخنوران ۴۳؛۵۲۹؛ قاموس الاعلام ۶/۴۵۱۰؛ گلزار جاویدان ۱/۱۵۰ و ۳/۱۵۳۵؛ مجمع الخواص ۴۲؛ معجم المولفین ۱۲/۳۱۲؛ هفت اقلیم ۱/۲۷۹.

«مهدی بن حسن جرجانی»

قرن ۰۷ه-.ق.

درباره ی «مهدی بن حسن بن محمد نیرمی جرجانی» هیچ اطلاعی جز آنچه «آقابزرگ» گزارش کرده است، نداریم.

بنابر مشاهده ی «آقابزرگ»، از حواشی که وی بر یک مجموعه رسائل فقهی و کلامی نگاشته است، عالم فاضلی بوده است.

از آنجا که این حواشی را به صورت مستقل نام نبرده، ما نیز در آثار وی مستقل یاد نکردیم.

آثار:

اصول دین

به گزارش «آقابزرگ»، وی دو رساله در اصول دین نگاشته است. البته «آقابزرگ» احتمال می دهد که این دو رساله تالیف خود وی نیست. بلکه آنها را برای خودش از

روی کتاب های دیگر کتابت کرده است.

لیکن چون احتمال است و از سوی دیگر این نسبت را پذیرفته اند، در زمره ی آثار مولف آورده شد.

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی به دست نیامد.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

منابع:

الذریعه ۱۱/۸۵، ۸۶؛ طبقات اعلام الشیعه (الانوار الساطعه) ۴/۱۸۶؛ معجم التراث الکلامی ۱/۳۴۳؛ موسوعه طبقات الفقهاء ۷/۲۸۴.

«مهجور استرآبادی»

قرن ۱۳ه-.ق.

بنا به نوشته ی «میرزا محمدصالح استرآبادی»، وی معاصر و رفیق «مشفق استرآبادی» بود.

آثار:

دیوان

ظاهرا دیوان شعر وی به فارسی است.

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی به دست نیامد.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

منابع:

شرح حال علما و ادبای استرآباد (استرآباد نامه) ۱۵۵.

ن

«نادر بن بدیع الزمان قاجار استرآبادی»

۱۲۴۲-۱۳۰۳ه.-ق.

«نادر میرزا» فرزند «بدیع الزمان»، از نوادگان «فتحعلی شاه قاجار» است. او شاهزاده ای با سواد و پژوهشگر بود.

از آنجا که سکونت ایل قاجار، در «استرآباد» بود، بنابراین دانشمندان آنان را نیز می توان در زمره ی دانشمندان «جرجان» و «استرآباد» برشمرد.

نادر میرزا نیز در «استرآباد» به دنیا آمد. لیکن پدرش به دستور «محمد شاه» در «تبریز» زندانی شده بود، از این رو در ۱۵ سالگی مجبور شد به «تبریز» نقل مکان کند.

او در «تبریز» نزد علما و دانشمندان آن سرزمین، مانند: «ملا محمود تسوجی» متوفای ۱۲۹۵ه.-ق. تحصیل کرد. پس از آن در خدمت درباری و دولتی وارد شد. مدتی عهده دار حکومت خلخال و سراب بود. بعد امور مالیاتی «تبریز» را به دست گرفت.

در زمان «مظفر الدین میرزا»، اداره ی نظمیه به او واگذار گردید. لیکن به سال ۱۲۹۸ه.-ق. «محمدرحیم خان قاجار دولو»، وقتی به منصب سپهسالاری «آذربایجان» رسید، نادر میرزا را توقیف و اموالش را ضبط کرد.

وی پس از آزادی، ندیم باشی مظفر الدین میرزا شد. مدتی نیز داروغه ی بازار «تبریز» بود. سرانجام در سال ۱۳۰۳ه.-ق.، و در سن ۶۱ سالگی بدرود حیات گفت.

آثار:

۱. تاریخ تبریز

به نظر می رسد، این کتاب تاریخی، غیر از کتاب «تاریخ و جغرافی تبریز» است؛ زیرا برخی منابع مانند: «محمدعلی تربیت»، این کتاب را جداگانه برشمرده و زبان آن را فارسی خالص دانسته است.

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی به دست نیامد.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۲. تاریخ و جغرافی دارالسلطنه تبریز (تاریخ تبریز) (تاریخ ثریا) (تاریخ نادری)

کتاب «تاریخ و جغرافی تبریز»، اثر مفصلی از تاریخ و معرفی آثار، اماکن و شخصیت های «تبریز» است.

این اثر ارزشمند، ضمن بیان تاریخ مختصری از «تبریز»، به معرفی محله ها، قنات ها، مساجد، مدارس، اماکن تاریخی، قبایل و شخصیت ها پرداخته است.

نسخه های خطی:

آقای «طباطبایی مجد»، مصحح کتاب «تاریخ و جغرافی تبریز» در خصوص نسخه های خطی آن گزارش می دهد:

۱ نسخه ی اصلی به خط مولف، در نزد خاندان وی (آراسته) در «تبریز» بود. پس از تحقیقاتی مشخص شد که همراه با دیگر آثار مولف به یک مجموعه دار انگلیسی فروخته شده و ظاهراً در «لندن» و نزد شخص ناشناسی است.

۱ نسخه ی خطی نزد «ادیب السلطنه سمیعی» در «تبریز» بود. وی نیز اوراق پراکنده ی آن را در «کتابخانه ی تربیت تبریز» یافته و تنظیم کرده است.

هم چنین براساس گزارش مصحح، نسخه ای در «کتابخانه ی محمد نخجوانی» و نسخه ای در «کتابخانه ی میرزا جعفرآقا سلطان القرایی» موجود بود.

گویا نسخه ای نیز در «کتابخانه ی سلطنتی» بوده است. اما در حال حاضر در دسترس نیست.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی ملی ملك تهران» به شماره ۳۷۲۰ در ۱۰۷ برگ، کتابت سال ۱۳۱۴ه-.ق.، با عنوان «تاریخ تبریز» موجود است.

نسخه های چاپی:

این اثر چاپ های متعددی از سنگی و حروفی دارد. بهترین چاپ آن با تصحیح آقای «غلامرضا طباطبایی مجد» به سال ۱۳۷۳ در «تبریز» و توسط انتشارات ستوده منتشر شده است.

۳. خوراکی های ایرانی

نادر میرزا در این اثر، از غذاهای ایرانی، طبخ آن ها، کیفیت غذاها و دیگر مطالب آشپزی سخن گفته است.

نسخه های خطی:

ظاهراً نسخه ی اصلی آن به خط مولف، همراه نسخه ای اصلی کتاب «تاریخ و جغرافی تبریز» به خارج از «ایران» (احتمالاً لندن) منتقل شده و نشانی از مالك آن در دست نیست.

در «کتابخانه ی ملی جمهوری اسلامی ایران» نیز به شماره ۱۹۰۷۱-۵ نسخه ای وجود دارد. به نظر می رسد که این نسخه، خطی یا چاپ سنگی، مطابقت داده شده با نسخه ی خطی است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مجلس شورای اسلامی» به شماره ۶۳۰۱ در ۱۹۶ صفحه، کتابت سده ۱۳ه-.ق. موجود است.

نسخه های چاپی:

دانشگاه «تهران» به سال ۱۳۸۶ در ۳۱۵ صفحه، دست به انتشار آن زده ا ست.

۴. لغات تشریح انسان (کتاب فی اسماء اعضای الانسان)

این کتاب به زبان عربی و در تشریح اعضای انسان است.

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی به دست نیامد.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۵. نوادر الامثال (نوادر نادری)

این کتاب در امثال و نوادر عرب است.

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی به دست نیامد.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

منابع:

تاریخ و جغرافی دارالسلطنه تبریز، سی و پنج - پنجاه و یک، ۳۷۸-۳۸۵؛ تذکره ی شعرا و ادباء آذربایجان ۲۱؛ دایرهالمعارف مصور پیمان ۳۸۷؛ الذریعه ۳/۲۴۵؛ شرح حال رجال ایران ۵/۳۰۹-۳۱۱؛ فرهنگ سخنوران ۱۲۲؛ فرهنگ نام آوران خوی ۶۱؛ فهرست کتب چاپ سنگی کتابخانه ی مرکزی تبریز؛ مجله یادگار، سال ۲ و ۴ شماره ۵ و ۶ صفحه ۳۷؛ معجم المولفین ۴/۶؛ مکارم الآثار ۴/۱۱۸۴-۱۱۸۵؛ مولفین کتب چاپی فارسی و عربی ۶/۴۹۲.

«نجفعلی بن حسن استرآبادی»

(فاضل استرآبادی)/۱۳۰۵-۱۳۹۱ه-.ق.

«شیخ نجفعلی» فرزند «میرزا حسن بن علی»، مشهور به «فاضل استرآبادی»، از فقها و دانشمندان خوش بیان «استرآباد» است.

او در روستای «نوکنده ی انزان» زاده شد. تحصیلاتش را در «گرگان» آغاز کرد. پس از فراگیری مقدمات، به حوزه ی «مشهد» مقدس سفر کرد و در مدرسه ی میرزا جعفر مدت هفت سال به تکمیل تحصیلاتش پرداخت.

او هم زمان با تحصیل به تدریس نیز اشتغال داشت و شاگردانی چون آیت الله «شیخ محمد کوهستاتی» را پرورید.

او برای تحصیل در مراحل عالی، عازم عتبات عالیات گردید. درمسیر سفرش، به علت بسته بودن راه، مدتی در حوزه ی «بابل» اقامت ورزید.

پس از ورود به حوزه ی «نجف اشرف»، به حلقه ی درس «آقا ضیاء الدین عراقی»، «میرزای نایینی» و «سید ابوالحسن اصفهانی» پیوست.

فاضل استرآبادی، در حوزه ی «نجف اشرف» نیز کرسی درس برپا کرد و شاگردانی چون «سید عبدالکریم کشمیری»، «حاج شیخ محمدتقی ایروانی» و «حاج سید محمدباقر طباطبایی یزدی» را پرورش داد.

آنگاه که فاضل استرآبادی به درجه ی اجتهاد رسید به «ایران» بازگشت و سال ۱۳۲۶ش.، وارد «قم» شد و مورد استقبال فقها و مراجع تقلید واقع گردید.

پس از آن به «تهران» و از آنجا به درخواست مردم «بابل»، به سوی آن شهر روان شد. او سال ها در «بابل» به خدمت و ارشاد پرداخت. ماه های محرم و صفر را نیز به زادگاهش نوکنده می رفت. تا اینکه به سال ۱۳۹۱ه-.ق. در «بابل» جان باخت و پس از یک تشییع با شکوه به خاک سپرده شد.

او بیانی شیوا و شیوه ای جذاب داشت. در تدریس و سخنرانی بسیار ماهر بود.

آثار:

۱. الاستصحاب

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی به دست نیامد.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۲. البیع

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی به دست نیامد.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۳. تقریرات درس آیت الله آقا ضیاء عراقی

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی به دست نیامد.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۴. تقریرات درس آیت آلله سید ابوالحسن اصفهانی

۵. رساله فی بحث الفاظ

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی به دست نیامد.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

ص:۸۲۰

۶. القضاء

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی به دست نیامد.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

منابع:

آشنایی با فرزانگان بابل ۲۸۳-۲۹۲؛ بابل شهر زیبای مازندران ۱/۶۰۸؛ فرزانگان مازندران ۱/۵۳-۵۹.

«نجیبای استرآبادی»

قرن ۱۰/۱۱ه-.ق.

پیشتر ذیل مدخل «خالص استرآبادی» یا «خالصای استرآبادی شرح داده شد. لطفا به مدخل یاد شده مراجعه شود.

«سید نصرالله بن حسن حسینی استرآبادی»

۱۲۵۵-۰۰۰ه-.ق.

عالم و دانشمند مجاهد، «سید نصرالله حسینی»، فرزند «سید حسن استرآبادی»، فقهیه مبارز سده سیزدهم ه-. ق. است.

او در اواخر سده ی دوازده در «استرآباد» دیده به جهان گشود. در کودکی فارسی و مقدمات عربی را فراگرفت. آنگاه برای ادامه ی تحصیلات، عازم «تهران» شد و در آن حوزه به تکمیل تحصیلاتش پرداخت.

پس از آن به عتبات عالیات رفت و از محضر استادان بزرگ آن حوزه ی بزرگ، بهره برد.

از استادان مهم سید نصرالله استرآبادی می توان به «ملا محمدجعفر شریعتمدار استرآبادی» اشاره کرد.

در هر حال سید نصرالله چون به جایگاه بلند دانش دست یافت، به «ایران» بازگشت و در «تهران» سکونت اختیار نمود.

او در «تهران» ضمن تدریس، تبلیغ و ارشاد مردم، به تحقیق و تالیف نیز ادامه داد. هم زمان در مبارزات سیاسی و تحولات اجتماعی فعالیت نشان داد و همراه علمای مجاهد، به دعوت «سید محمد طباطبایی» پاسخ گفت و در اردوی مجاهدین در

«چمن سلطانیه» شرکت کرد. او همراه با دیگر مجاهدان به سوی «آذربایجان» رهسپار شد و در ترغیب سپاهیان برای جهاد تلاش کرد.

آثار:

۱. تنقیح المقال فی شرح ارشاد الاذهان (تنقیح البیان فی شرح ارشاد الاذهان)

این کتاب فقهی در واقع شرحی است بر کتاب «ارشاد الاذهان» «علامه حلی» که در چند مجلد تدوین شده است.

نسخه های خطی:

۳ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مدرسه ی عالی شهید مطهری (سپهسالار)» به شماره ۲۴۸۳ در ۲۷۱ برگ، شماره ۲۴۸۴ در ۲۸۹ برگ، کتابت سده ۱۳ه-.ق. و شماره ۲۴۸۵ در ۱۳۰ برگ، کتابت سده ۱۳ه-.ق.، با عنوان «تنقیح البیان فی شرح ارشاد الاذهان) موجود است.

گفتنی است، برخی از این نسخه ها جلد اول و جلد دوم و به خط اصلی مولف است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مجلس شورای اسلامی» به شماره ۴۳۳۲ در ۱۷۲ برگ، کتابت سده ۱۳ه-.ق. موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۲. رساله فی المواضعه و المضایقه

این کتاب به یکی از مسائل فقهی پرداخته و آن را به زبان عربی نوشته است.

نسخه های خطی:

۲ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مدرسه ی عالی شهید مطهری (سپهسالار)» به شماره ۲۵۵۴ کتابت سده ۱۳ه-.ق. و شماره ۲۵۲۷ در ۴۷ برگ، با عنوان «التضییق و المواسعه» موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۳. مدارج الاحکام (مدارج الوصول الی علم الاصول)

این کتاب در علم اصول فقه و به زبان عربی است. سید نصرالله با نگارش آن و حواشی که بر آن نوشته است، مسائل مهمی از علم اصول فقه را تحلیل و تبیین کرده است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مدرسه ی عالی شهید مطهری (سپهسالار)» به شماره ۲۴۸۵ در ۱۴۱ صفحه موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی ملی ملک تهران» با عنوان «مدارج الوصول الی علم الاصول» موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۴. موازین القسط

کتاب «موازین القسط» به زبان عربی و در موضوع اصول فقه است. سید نصرالله این کتاب مفصل را در چند مجلد نگاشته است. تاریخ پایان جلد اول آن ۱۲۳۵ه-.ق. و پایان جلد دوم، سال ۱۲۳۶ه-.ق. است.

کتاب در سه فن و با عناوین «میزان، میزان» با نقل اقوال از استادان بزرگ این علم ترتیب یافته است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آیت الله العظمی مرعشی نجفی (ره)» به شماره ۶۹۲۶ در ۱۹۱ برگ، کتابت سال ۱۲۳۷ه-.ق.، جلد دوم و به خط اصلی مولف، موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی دانشکدهی الاهیات و معارف اسلامی مشهد» به شماره ۵۶۵ کتابت سال ۱۲۳۵ه-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مدرسه ی عالی شهید مطهری (سپهسالار)» به شماره ۹۰۲ در ۴۴۳ صفحه، به خط مولف موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

منابع:

الاعلام زرکلی ۸/۳۰؛ تاریخ نو ۱۸-۱۹؛ تراجم الرجال ۴/۱۹؛ دایرهالمعارف تشیع ۲/۱۱۲؛ الذریعه ۴/۴۶۲ و ۲۰/۲۳۶ و ۲۳/۲۲۱؛ روضه الصفاء ۹/۶۴۵؛ طبقات اعلام الشیعه (الکرام البرره) ۱۲/۵۹۱-۵۹۲؛ علمای مجاهد ۴۴؛ فهرست نسخه های خطی کتابخانه ی ملی ملک ۱/۶۵۸؛ معجم المولفین ۴/۲۶ (۱۳/۹۵)؛ موسوعه طبقات الفقهاء ۱۳/۶۷۷؛ ناسخ التواریخ: سلاطین قاجاریه ۱ و ۲/۳۶۵.

«نظام الدین بن حسین استرآبادی»

۰۰۰-?۹۲۱ه-.ق.

درباره ی «مولانا نظام الدین استرآبادی»، اگاهی ها اندك و متشتت است. نخست اینکه در هیچ منبعی تصریح نشده که آیا نام او نظام الدین است یا ملقب به نظام الدین بوده است؟

دوم اینکه نام پدرش چیست و اینکه در معرفی برخی

نسخه ها، او را فرزند حسین نامیده اند، صحیح است؟

سوم اینکه زادگاه و محل تولد وی مشخص نیست. البته احتمال می رود که وی در نیمه ی دوم سده نهم ه-. ق. در «استرآباد» قدم بر عرصه گیتی نهاد و در همانجا رشد کرد.

نظام الدین استرآبادی در شعر «نظام» تخلّص می کرد. او در جوانی اشعار معمایی می سرود. از این رو به «نظام معمایی» شهرت پیدا کرد.

وی شیوه ی خود را تغییر داده و پس از آن به سرودن قصاید و مثنویات مذهبی در مدح پیامبر اکرم (ص) و ائمه ی اطهار (ع) می پردازد.

نظام استرآبادی به سال ۹۲۱ه-.ق. در «استرآباد» دیده از جهان فروبست و در زادگاهش مدفون گشت.

آثار:

۱. ترکیب بند

یک «ترکیب بند» زیبا از نظام الدین استرآبادی است. آغاز آن چنین است:

السلام ای سایه خورشید رب العالمین

آسمان عز و تمکین، آفتاب داد و دین

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی ملی ملک تهران» به شماره ۶/۵۰۸۳ در ۱۸۰ برگ موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۲. دیوان شعر

مجموعه اشعار فارسی نظام الدین استرآبادی است. نسخه های دیوان وی در چند کتابخانه ی موجود است. لیکن آغاز آنها با هم متفاوت است.

نسخه های خطی:

۲ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مجلس شورای اسلامی» به شماره ۸۲۶ در ۱۵۳ برگ و شماره ۱/۱۳۹۸۳ در ۱۶۱ برگ موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مدرسه ی عالی شهید مطهری (سپهسالار)» به شماره ۳۷۵ در ۱۰۵ برگ موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی ملی جمهوری اسلامی ایران» به شماره ۲۵۱۴/ف در ۲۹۷ برگ، کتابت سده ۱۲ه-.ق. موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۳. رساله معما

نظام الدین استرآبادی با نظم و شعر یک رساله در معما نگاشته است که شاید به همین جهت نیز نظام معمایی یا معمای استرآبادی نامیده می شود. آغاز آن چنین است:

بنام قدیمی که از نام او

معمای عالم بود با نظام

نسخه های خطی:

۲ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی دانشکدهی الاهیات و معارف اسلامی دانشگاه تهران» به شماره ۱/۵۵۵ در ۱۴۵ برگ، کتابت سال ۱۰۴۶ه-.ق. و شماره ۱/۱۴۴ در ۲۲۷ برگ، کتابت سده ۱۱ه-.ق. موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۴. شعر

اشعاری است از نظام الدین استرآبادی.

ص:۸۲۳

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی ملی ملک تهران» به شماره ۱۰/۶۲۶۰ در یک مجموعه ۷۰۷ برگ، کتابت سده ۱۳ه-.ق. موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۵. قصیده در مدح پیامبر (ص)

نظام الدین استرآبادی، در این قصیده، اشعار بسیار زیبایی را در ۶۹ بیت سروده است. موضوع آن مدح رسول خدا (ص) است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آیت الله العظمی مرعشی نجفی (ره)» به شماره ۱۵/۱۳۴۹۹ در ۳ برگ موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۶. مثنوی بلقیس و سلیمان (بلقیس نامه)

این اثر، یک مثنوی زیبایی است در داستان حضرت «سلیمان» و «بلقیس» به زبان فارسی.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی دانشکدهی ادبیات و علوم انسانی دانشگاه فردوسی مشهد» به شماره ۳۰۴ در ۶۸ برگ موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۷. مثنوی سعادت نامه

این اشعار مثنوی حماسی به زبان فارسی در بیان غزوات رسول اکرم (ص)، بر وزن «خسرو شیرین» نظامی است.

گفته می شود نظام الـدین استرآبادی، این مثنوی را به سال ۹۱۸ه‍.ق. در زمان «شاه اسـماعیل صـفوی» و به نام «خواجه سیف الدین مظفر بتکچی» سروده است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه دانشگاه تهران» به شماره **۳۶۴۲** موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی شستربیتی به شماره **۲۳۵** موجود است.

نسخه های چاپی:

این مثنوی را آقایان «حسن عزیزی» و «علی حیدری یساولی» تصحیح کرده و برای چاپ آماده کرده اند.

۸. معراج خیال (چرخیات نظام)

«معراج الخیال» اشعار فارسی از نظام الدین استرآبادی با قافیه ی «الف» است. در برخی از نسخه ها، زبان آن را به اشتباه، ترکی نوشته اند.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مجلس شورای اسلامی» به شماره **۱۵/۱۴۱۹۹** موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی دارالکتب المصریه» به شماره **۲۷** – م در **۵** برگ موجود است. فهرست نویس زبان این نسخه را ترکی ثبت کرده است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی موزه ی ملی کراچی پاکستان» به شماره **۱/۱۸۵** کتابت سال **۱۰۷۸**ه‍.ق. موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

منابع:

اثر آفرینان **۱/۲۴۲**؛ پاسداران حماسه غدیر **۱۶۸-۱۶۹**؛

تاریخ ادبیات صفا ۴/۴۶۳؛ تاریخ نظم و نثر در ایران ۱/۳۱۳؛ تحفه سامی ۱۷۱؛ الذریعه ۳/۱۴۸ و ۹/۱۲۰۱ و ۱۲/۲۲۸ و ۱۹/۱۲۸، ۲۰۵، ۲۱۱ و ۲۱/۲۲۹؛ رجال کتاب حبیب السیر ۲۲۱؛ ریاض الشعراء داغستانی ۱/۷۲۴؛ ریحانه الادب ۶/۱۹۶؛ شرح حال علما و ادبای استرآباد (استرآبادنامه) ۱۲۰؛ شعرای گرگان و مازندران ۳۲۶؛ طبقات اعلام الشیعه (احیاء الداثر) ۷/۲۶۶؛ فرزانگان مازندران ۱/۸۰-۸۶؛ فرهنگ بزرگان اسلام و ایران ۶۴۵؛ فرهنگ سخنوران ۶۰۷؛ فهرست نسخه های خطی فارسی ۴/۲۹۱۰فهرست واره کتابهای فارسی ۳/۱۵۶۲، ۱۶۸۴-۱۶۸۵؛ الکنی و الالقاب ۳/۲۵۴؛ گلزار جاویدان /۱۶۳۵؛ لغت نامه ی دهخدا (ذیل نظام) ۵۹۲؛ مجمع الفصحاء، بخش اول، جلد دوم، ۲/۱۵۸؛ مشاهیر دانشمندان اسلام ۴/۳۱۲.

«نعیم بن عبدالملک بن محمد استرآبادی»

۲۷۲-۳۵۴ه.-ق.

آگاهی ما از شرح احوال و آثار «نعیم بن عبدالملک استرآبادی» بسیار اندک و شاید در حد هیچ است؛ زیرا فقط یک اثر با عنوان «الامالی» از وی نقل شده است. اما اگر دقت کنیم، و اطلاعات موجود را با آنچه درباره ی ابونعیم عبدالملک بن محمد داریم، مقایسه نماییم، درمی یابیم که این دو تن یکی هستند.

زیرا تاریخ تولد هر دو نزدیک به هم، نام پدر و جد آنها یکی و نام کتاب شان نیز یکی است.

بنابراین شایسته است مطالب کامل درباره ی نعیم بن عبدالملک را ذیل مدخل «ابونعیم عبدالملک بن محمد» مطالعه کنیم.

و

«وفایی استرآبادی بن قاسم»

قرن ؟ه-.

آگـاهی مـا از شـرح احوال و اثـار وفایی استرآبادی هیـچ است. فقط «منزوی» در «فهرست واره کتاب های فارسـی» او را منجم توصیف کرده و یک اثر به او نسبت می دهد.

«میرزا محمدصالـح استرآبـادی» از شـاعری به نام «میرزا محمدحسـین» متخلص به «وفای استرآبادی» سـخن گفته که معاصـرش بوده و اشعار زیادی از وی نقل کرده است. اما نمی دانیم که آیا همین وفای استرآبادی منجم است یا نه؟

آثار:

احکام طالع

اثری است در طریقه ی استخراج زایچه ی طالع، که مولف آن را به زبان فارسی نگاشته است.

نسخه های خطی:

به گزارش «منزوی»، گویا ۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آستان قدس رضوی (ع)» موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

منابع:

فهرست واره کتابهای فارسی ۴/۲۹۸۶.

ه

«هادی بن محمد حائری استرآبادی»

قرن ۱۳ه-.ق.

تنها اطلاعات ما از شرح احوال و آثار «مولا هادی بن محمد حائری استرآبادی»، گزارش «آقابزرگ» در «طبقات» و «الذریعه» است.

در این گزارش، مولا هادی، معاصر و شاگرد «سید ابراهیم»، صاحب «الضوابط» معرفی شده است.

هم چنین از سوی استادش «سید ابراهیم»، «مراثی ی» با عنوان «المراثی الخلیلیه» برای دو فرزند «سید دلدار علی» در «لکهنو» نگاشته است.

البته در برخی تذکره ها از شخصی به نام «میرهادی استرآبادی» که شاعر بوده و شعر می سرود نام برده شده است. لیکن به نظر نمی رسد که این دو شخص یکی باشند.

آثار:

۱. ترجمه المعالم

«معالم الاصول» را به فارسی ترجمه کرده است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی خصوصی سید محمدحسین بن سید محمدباقر قزوینی» در «کربلا» موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۲. المراثی الخلیلیه

گویا مراثی و اشعار منظومی است که شیخ هادی استرآبادی، از سوی استادش «سید ابراهیم»، در خصوص «سید محمد» و «سید حسین»، فرزندان «سید دلدارعلی» در «لکهنو»، به سال ۱۲۵۹ه-.ق. سروده است.

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی به دست نیامد.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

منابع:

الذریعه ۴/۱۳۷؛ طبقات اعلام الشیعه (الکرام البرره) ۱۲/۶۰۶؛ گلزار جاویدان ۳/۱۵۷۳، ۱۷۲۵.

«هاشم بن جلال فزونی استرآبادی»

قرن ۱۱ه‍-.ق.

منظور از «هاشم» یا «میر هاشم بن جلال فزونی استرآبادی»، همان «محمدهاشم بن جلال الدین فزونی استرآبادی» است.

ی

«یحیی بن حسین شجری جرجانی»

۴۷۹-۴۱۲ه-.ق.

«یحیی بن حسین بن اسماعیل بن حرب بن زید شجری جرجانی»، ملقب به «الامام المرشد بالله» از پیشوایان و بزرگان «زیدیه» در «جرجان» و شمال «ایران» است.

او عالمی تبارشناس، محدثی ثقه، متکلمی متبحر و مجتهدی حافظ توصیف شده است.

در دوران حکومت «المستظهر عباسی» یحیی بن حسین به دعوت علیه «عباسیان» و عمال آنها برخاست. مردم را به جهاد و عدل خواند.

یحیی، استادان متعددی داشت. یکی از مهم ترین استادانش، پدرش «حسین بن اسماعیل» بود.

لازم به توضیح است که «آقابزرگ» در «الذریعه» نام او را «ابوطالب یحیی بن حسن (حسین) بن هارون حسینی هروی» ثبت کرده است. کتاب وی را نیز «الامالی» نامیده است. اما به نظر می رسد، این دو تن متحد نیستند. لیکن چون اطلاعات زیادی از وی در دست نیست، لذا در ذیل همین مدخل به او اشاره شد.

آثار:

۱. الامالی الاثنینیه (الانوار)

این اثر که با عنوان «الانوار فی فضائل آل البیت علیهم السلام» نیز خوانده می شود، شامل احادیثی است که از طریق «زید بن علی بن حسین بن علی بن ابی طالب (ع)» در فضایل آل البیت (ع) نقل شده است.

بخشی از احادیث نیز از طریق «اهل سنت» نقل شده است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی جامع یمن» موجود است.

نسخه های دیگری در کتابخانه های «زیدیان» «یمن» موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۲. الامالی الخمیسیه (امالی شجری)

این کتاب در دو مجلد و در مکارم اخلاق است که با عنوان «امالی شجری» نیز شناخته می شود. کتاب امالی از نظر «زیدیه»، کتاب پراعتباری است.

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی به دست نیامد.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۳. سیره الامام الموید بالله احمد بن الحسین الهارونی

شرح حال و آثار یکی از رهبران «زیدیه» به نام «احمد بن حسین هارونی»، ملقب به «الامام الموید بالله» است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه خصوصی عبدالسلام بن عباس الوجیه» موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی سید احمد بن محمد بن علی شامی» در «صنعا» موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

منابع:

اتحاف المسترشدین ۵۳؛ اعلام المولفین الزیدیه ۱۱۰۰-۱۱۰۱؛ طبقات اعلام الشیعه (نوابغ الرواه) ۱/۳۳۱؛ لسان المیزان ۶/۲۴۷؛ مصـادر التراث فی المکتبـات الخاصه فی الیمن ۱/۱۷، ۱۸۲، ۴۰۸، ۴۶۳، ۵۴۳، ۵۶۶ و ۲/۱۴۱، ۱۴۸، ۳۹۷، ۵۳۱، ۶۳۲؛ مولفات الزیدیه ۱/۱۵۳ و ۲/۱۰۹.

«یحیی بن علی استرآبادی»

قرن ۶ه-.ق.

«ابوطالب یحیی بن علی بن محمد استرآبادی» از حافظان قرآن و علمای سده ی ششم ه-. ق. است.

«شیخ منتجب الدین بن بابویه»، او را در زمره ی محدثان آورده است.

آثار:

۱. الافاده

احادیث و مطالبی است که تحت عنوان «الافاده» گردآورده است.

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی به دست نیامد.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۲. القراءه

اصول و احکام قرائت قرآن را در این کتاب نگاشته است.

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی به دست نیامد.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

منابع:

طبقات اعلام الشیعه (الثقات العیون) ۳/۳۳۹؛ معجم المولفین ۴/۱۰۶.

«یحیی بن محمد استرآبادی»

۰۰۰-بعد ۶۸۰ه-.ق.

برای آگاهی از شرح احوال و آثار «ناصر الدین یحیی بن محمد بن علی»، مشهور به «ابن بی بی»، به مدخل «حسین بن محمد بن علی جعفری رغدی»، مشهور به «ابن بی بی»، مراجعه کنید.

«یحیی بن محمد جعفری جرجانی»

۰۰۰-بعد ۶۸۰ه-.ق.

درباره ی «یحیی بن محمد بن علی جعفری رغدی»، مشهور به «ابن بی بی»، به مدخل «حسین بن محمد جعفری جرجانی» مراجعه کنید.

«یحیی بن محمد علوی زباری جرجانی»

۳۱۸-۳۷۶ه-.ق.

«سید ابومحمد علوی زباری»، رئیس نقبای «نیشابور»، «یحیی بن محمد بن احمد زباره بن محمد بن عبدالله مفقود بن حسن مکفوف بن حسن افطس بن علی الاصغر بن علی زین العابدین بن حسین الشهید بن علی بن ابی طالب (ع)» از اجله ی علما و از بزرگان فقهاست.

او متکلمی ماهر و محدثی موثق توصیف شده است. محل تولد وی مشخص نیست. اما مرگ وی را در «جرجان» نوشته اند.

پدرش، «ابوحسین یا ابوعلی محمد زباره»، مدت چهار ماه در «نیشابور»، به عنوان خلیفه حکومت کرد؛ زیرا مردم با او به عنوان خلافت، بیعت کرده بودند. این خاندان نزد ایرانیان، بالخصوص در شمال «ایران»، از احترام و ارج والایی برخودار بودند.

یحیی علوی، نزد پدرش و متکلم آن عصر، «ابوالطیب رازی» تحصیل کرد. از «محمد بن یعقوب اصم»، «عبدالله بن حسین بصری» و«محمد بن عبدالله شافعی»، حدیث شنید.

آثار:

۱. ابطال القیاس

این کتاب در باره ی بطلان قیاس است. برخی از علمای آن روزگار، به قیاس عمل می کردند. لیکن فقه «شیعه» قیاس را باطل می شمارد.

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی به دست نیامد.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۲. الاصول

مباحثی در اصول دین و اصول فقه است.

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی به دست نیامد.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۳. الامامه

اثری است در اثبات امامت علی بن ابی طالب (ع) از طریق احادیث معتبر و آیات قرآن، و ادله عقلی.

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی به دست نیامد.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۴. الایضاح فی المسح علی الخفین

مسئله اختلاف مسح بر خفین، از مسائل اختلافی فقهی است. یحیی بن محمد زباری نیز در این موضوع مباحثی نگاشته و نظر فقهی خود را ارایه داده است.

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی به دست نیامد.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۵. التوحید

این اثر در توحید و یگانگی واجب تعالی است.

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی به دست نیامد.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۶. الفرائض

مباحث مربوط به فرایض و میراث را مطرح ساخته است.

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی به دست نیامد.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

منابع:

الانساب سمعانی ۳/۱۲۹؛ تنقیح المقال ۳/۳۱۲، ۳۱۹، ۳۲۱؛ جامع الرواه ۲/۳۳۹؛ الذریعه ۲/۳۳۹ و ۴/۴۸۵؛

رجـال ابن داوود ۳۷۶؛ رجال طوسـی ۵۱۸؛ رجـال علامه حلی ۱۸۱؛ رجال نجاشـی ۲/۴۱۳؛ طبقات اعلام الشـیعه (نوابغ الرواه) ۱/۳۳۲-۳۳۳؛ عروبه العلمـاء ۱/۲۰۹؛ الفخری فی انسـاب الطالبین ۸۰؛ فهرست شـیخ طوسی ۲۰۹؛ قـاموس الرجال ۹/۳۹۴، ۴۲۱، ۴۲۴؛ اللباب ۲/۵۶؛ مجمع الرجـال ۶/۲۶۴؛ معـالم العلماء ۱۳۱؛ معجم التراث الکلامـی ۱/۴۸۱ و ۲/۳۷۸؛ معجم رجال الحـدیث ۲۰/۳۱؛ معجـم طبقـات المتکلمین ۲/۱۷۳-۱۷۴؛ منتهی المقـال ۷/۴۶؛ موسوعه طبقـات الفقهاء ۴/۵۰۰؛ نقـد الرجال ۵/۶۱، ۸۳؛ وسائل الشیعه ۲۰/۳۶۵.

«یوسف جزی استرآبادی»

قرن ۱۳ه-.ق.

از شرح احوال «مظفرعلی شاه، یوسف جزی (گزی) استرآبادی»، فقط یک گزارش بسیار مختصر در دست داریم.

«احمـد منزوی» در «فهرست واره کتـاب هـای فارسـی»، او را مریـد «مشـتاق علی شاه، غلام رضا ششـیه گر ساروی مازنـدرانی» نویسنده ی کتاب «فیضیه» معرفی کرده است. وی نظر «معصوم علی شاه، محمدمعصوم شیرازی» در «طرایق الحقایق» را، مبنی بر اینکه شیخ یوسف، مرید «مشتاق علی شاه کرمانی» بوده، رد کرده است.

به هر روی، آنچه مسلم است، شیخ یوسف استرآبادی که گویا ملقب به «مظفر علی شاه» است، از صوفیان نعمت اللهی و مرید «مشتاق علی شاه» «کرمانی» یا «ساروی» بوده است.

آثار:

۱. الایمان

رساله ی «الایمان» بسیار مختصر و در بیان حقیقت ایمان و اقسام و درجات آن است.

نسخه های خطی:

۱ نسـخه ی خطی در «کتابخـانه ی آیت الله العظمی مرعشـی نجفی (ره)» به شـماره ۳/۱۳۶۴۲ در حاشـیه ی کتاب «وافی» فیض کاشانی، از برگ ۳۱۰ تا ۳۱۱ به خط مولف موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۲. سلسله الاقطاب

شیخ یوسف استرآبادی، در این اثر به شرح احوال سران و بزرگان سلسله ی صوفیان از طریق فرقه ی نعمت اللهی پرداخته است. ظاهراً سال نگارش کتاب، ۱۲۷۶ه‍-.ق. است.

نسخه های خطی:

«منزوی» به نقل از «فهرست میکروفیلم های کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران» گزارش ۱ نسخه ی خطی از سلسله الاقطاب را داده است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

منابع:

طرایق الحقایق ۳/۱۹۳-۱۹۴؛ فهرست واره کتابهای فارسی ۳/۲۱۷۰-۲۱۷۱.

«سید یوسف علی بن محمد حسینی اصم استرآبادی»

قرن ۱۰ و ۱۱ه‍-.ق.

«امیر یوسف» یا «میر یوسف علی» فرزند «محمد جرجانی»، مشهور به «اصم استرآبادی»، از علما و ادبای اواخر سده ی دهم و اوایل سده یازدهم ه‍-. ق. است.

پدرش از سادات رفیع الدرجه ی «کیا» و مردی خوش نام

بود. مادرش از سادات «شیرنگ»، «استرآباد» و خاندان مذهبی است.

میر یوسف علی، در روستای «نرساباد» «استرآباد» زاده شد. پس از تحصیل و نیل به مراتب علم و ادب، به ارشاد و ترویج دین پرداخت.

او تا حدود پنجاه سالگی، در زادگاهش بود. شاید در اواخر دهه ی چهارم زندگانی، یعنی سال ۹۶۹ه-.ق.، رهسپار «مشهد» مقدس گردید. مدت یک سال در آنجا زندگی کرد. پس از آن به سوی «هند» حرکت کرد و حدود سال ۹۷۱ه-.ق. وارد «هندوستان» شد.

میریوسف علی حدود چهل سال در «هندوستان» زیست. در حالی که از مقام و منزلت خوبی برخوردار بود.

یوسف علی استرآبادی، گذشته از تبحر در فقه، حدیث و کلام، از استعداد شعری نیز برخوردار بود. از این رو در سرودن اشعار و رباعیات مهارتی یافت و در زمره ی شعرا بشمار آمد.

او را از آن روی اصم می نامیدند که گوشش سنگین و در اواخر عمر ناشنوا شده بود.

تمایل و مشرب میر یوسف علی، به علمای اخباری بیشتر بود تا فقهای اصولی. به همین جهت با شهید «قاضی نورالله شوشتری»، به مکاتبه و مناظره مکتوب برخاست.

مناظرات او با «قاضی نورالله شوشتری»، تحت عنوان «اسئله یوسفیه» جمع آوری و منتشر شده است.

آثار:

۱. اسئله یوسفیه (جوابات میریوسف علی) (مناظره یوسفیه)

یکی از مهم ترین آثار میریوسف علی، همین اسئله ای است که وی از محضر قاضی نورالله شوشتری پرسیده است.

وی به سال ۱۰۱۹ه-.ق.، نامه ای به خدمت قاضی نورالله شوشتری نوشته و در خصوص علم پیامبر (ص) و امامان (ع) سوال کرده است.

مجموعه این مکاتبات، توسط شخصی به نام «عبدالرحیم حسینی جفری» (خفری، یا جعفری) گردآوری شده و پس از آن به عنوان «اسئله یوسفیه» شناخته شده است.

میریوسف علی درباره ی روایتی که در کتاب «تحریر الاحکام الشرعیه» «علامه حلی» و دیگر بزرگان است، پرسیده و محتوای آن روایت، علم رسول خدا (ص) از فی ما ضمیر دیگران است.

پاسخ قاطع «قاضی نورالله شوشتری»، مناظرات بعدی را شکل داده و میریوسف علی اخباری را وادار به پرسش های بعدی کرده است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آیت الله العظمی مرعشی نجفی (ره)» به شماره ۱۲۶۱۰ در ۱۴۷ برگ، کتابت سال ۱۲۸۳ه‍-.ق.، با عنوان «جوابات میرزا یوسف علی» موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آصفیه» در ۴۱ برگ، کتابت سال ۱۱۱۲ه‍-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه دانشگاه تهران» به شماره ۴۵۱۳ در ۹۶ برگ، کتابت سال ۱۰۶۴ه‍-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مجلس شورای اسلامی» به شماره ۱۸۵۸۹ موجود است.

نسخه های چاپی:

«اسئله یوسفیه» به کوشش «رسول جعفریان» به سال ۱۳۸۸ش.، با تصحیح از روی سه نسخه ی خطی، منتشر شده است.

۲. دبستان

میریوسف علی این کتاب را در برابر «گلستان» سعدی نگاشته است. اما باوجود توصیف اغراق آمیز مولف، در قد و قواره ی «گلستان» نیست.

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی به دست نیامد.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۳. دیوان باعث الوصال

مولف خود در مکاتباتش با «قاضی نورالله شوشتری»، به این اثرش اشاره کرده و از آن سخن گفته است.

به نظر می رسد «باعث الوصال» اشعار عرفانی و مذهبی میریوسف علی است.

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی به دست نیامد.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۴. ساده پرگار

منظومه ای است در دو بحر که گفته می شود پاسخی به «مخزن الاسرار» نظامی است. میریوسف علی، در مکاتباتش از آن یاد کرده و آن را از باب تواضع، در مقابل «بوستان»، «مخزن الاسرار» و «مثنوی» ناچیز شمرده است.

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی به دست نیامد.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۵. فوحات القدس (فوائح المسک) (فوائد القدس) (فتوحات القدس)

کتاب «فوحات القدس» مجموعه احادیث و اخباری درباره ی فضائل و کرامات ائمه ی طاهرین و «اهل بیت» عصمت و طهارت (ع) است.

کتاب در پانزده بخش تنظیم و ترتیب داده شده است. بخش اول تا چهاردهم در فضایل ائمه (ع) و بخش پانزدهم در فضایل برخی از صحابه و خدام آنان است.

وی این اثر را در برابر «نفحات الانس» «جامی» نگاشته و به ساله ۱۰۰۶ه.-ق. پایان داده است.

نسخه های خطی:

۳ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آیت الله العظمی مرعشی نجفی (ره)» به شماره ۵۵۵ کتابت سال ۱۰۵۴ه.-ق.، شماره ۶۸۰۳ در ۳۳۸ برگ، کتابت سال ۱۲۷۵ه.-ق. و شماره ۱۱۰۴۸ در ۲۲۷ برگ، کتابت سال ۱۲۵۴ه.-ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مسجد جامع ارومیه» کتابت سال ۱۰۱۷ه.-ق. موجود است.

از این نسخه خطی، یک نسخه ی عکسی در «کتابخانه ی آیت الله العظمی مرعشی نجفی (ره)» نگهداری می شود.

۱ نسخه خطی در «کتابخانه ی مدرسه ی آخوند همدان» به شماره ۳/۱۰۸۳۶ موجود است.

نسخه های چاپی:

این کتاب با تصحیح «علی حیدری یساولی» در انتشارات حبیب «قم» در دو مجلد چاپ شده است.

۶. قبله الاخیار

از آنجا که میریوسف علی در خود احساس خاصی نسبت به سرودن اشعار داشت، سعی می کرد، در برابر هرکدام از منظومه ها و مثنوی های مشهور پیشین، اثری خلق کند. وی

«قبله الاخیار» را برابر «سبحه الابرار» «جامی» سروده است.

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی به دست نیامد.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۷. مجموعه رباعیات صفات الاصناف

«احمد گلچین معانی»، این اثر را به او نسبت داده است. گویا «صفات الاصناف»، منظومه ای درباره ی پیشه وران است. و شاعر آن را به «اکبر شاه» هدیه کرده است. وی در این اثر از «مجمع الاصناف» «لسانی شیرازی» تقلید کرده است.

نسخه های خطی:

گویا در یک نسخه ی خطی در «کتابخانه ی ملی ملک تهران» به شماره **۵۳۲۲**، شامل اشعاری از اصم استرآبادی موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۸. مظهر الحجه

آنچه به عنوان «مظهر الحجه» در دسترس است، منظومه ای درباره ی امام زمان (عج) است. این منظومه حدود ۸۷۰ بیت است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آیت الله العظمی گلپایگانی (ره)» به شماره **۳۶/۱۰۹** موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۹. معدن المناقب

این اثر شامل پنجاه قصیده در ۳۰۷۵ بیت است. محتوای این قصاید، در توحید و ستایش معصومین (ع) است. او این قصاید را تا سال ۹۸۵ه-.ق. سروده است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آیت الله العظمی گلپایگانی (ره)» موجود است.

نسخه های چاپی:

کتاب «معدن المناقب» را «علی حیدری یساولی» تصحیح کرده و در حال انتشار است.

منابع:

اسئله یوسفیه، مقدمه؛ دانشنامه زبان و ادب فارسی در شبه قاره هند ۱/۴۵۲؛ الذریعه ۲/۹۴ و ۵/۲۱۳ و ۱۶/۳۶۶ و ۲۲/۲۸۵؛ ریاض الشعراء داغستانی ۱/۷۹۴؛ ریاض العلماء ۵/۴۰۱؛ تذکره ی صبح گلشن ۶۱۶؛ طبقات اعلام الشیعه (الروضه النضره) ۸/۶۴۵-۶۴۶؛ عرفات العاشقین ۱۱۹۲؛ فرهنگ سخنوران ۲/۱۰۱۷؛ فهرست واره کتابهای فارسی ۳/۱۷۳۴؛ کاروان هند ۲/۱۵۵۶-۱۵۵۷؛ لغت نامه ی دهخدا (ذیل یوسف اصم) ۳۰۶.

«یوسف بن عبدالله زجاجی جرجانی»

۳۵۲-۴۱۵ه-.ق.

گفته می شود، اصل «ابوالقاسم یوسف بن عبدالله زجاجی» از «همدان» است. لیکن در «جرجان» زیسته و در همانجا مدفون شده است.

او در نحو، لغت، ادب و حدیث، یکی از سرآمدان روزگار خود محسوب می گردد.

از جزئیات زندگانی او آگاهی چندانی در دست نیست. اما می توان حدس زد که به دلیل جست جوی دانش، به شهرهای اسلامی سفر کرده و برای استفاده از استادان حوزه ی «جرجان» و «استرآباد»، در آن شهر سکونت اختیار کرده است.

گویا یوسف بن عبدالله، یا پدرش، به پیشه ی آبگینه و شیشه گری اشتغال داشته و از این جهت زجاجی نامیده شده است. وی از «ابواحمد غطریفی» و «ابواسحاق بصری» حدیث شنیده است.

آثار:

۱. اشتقاق الاسماء

در شناسایی این کتاب دو نکته حایز اهمیت است. نخست اینکه موضوع آن علم لغت است نه علم کلام و اشتقاق اسمای الاهی.

دوم اینکه با وجود نسبت این اثر در منابع مختلف به ابوالقاسم بن یوسف زجاجی، نسخه های خطی موجود آن، به نام «ابوالقاسم عبدالرحن بن اسحاق زجاجی» ثبت شده است.

بنابر این، آنچه موجود است به نام یوسف بن عبدالله نیست و آنچه برای یوسف بن عبدالله نسبت داده شده، در دسترس نیست.

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی به دست نیامد.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۲. خلق الانسان

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی به دست نیامد.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۳. خلق الفرس

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی به دست نیامد.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۴. الریاحین

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی به دست نیامد.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۵. شرح الفصیح

«الفصیح» از آثار «ابوالعباس احمد بن یحیی ثعلب کوفی» است. موضوع این کتاب لغت است. زجاجی نیز به شرح آن اقدام کرده است.

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی به دست نیامد.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۶. عمده البیان

نسخه های خطی:

هیچ نسخه ی خطی به دست نیامد.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

۷. عمده الکتاب

این اثر در علم لغت است.

نسخه های خطی:

۲ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی عمومی اوقاف بغداد» به شماره ۱۰۱۳۴ در ۲۸ برگ و شماره ۱۲۲۰۸ در ۵۸ برگ، کتابت سال ۱۳۲۲ه-.ق. موجود است.

۳ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی مخطوطات مجتمع عراق» به شماره ت.ف/۶۸ در ۱۷ برگ، شماره ت.ف/۱۵۴ در ۲۸ برگ و شماره ت.ف/۲۶۵ در ۲۸ برگ موجود است.

۲ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی شستربیتی» به شماره ۴۵۸۷ و شماره ۳۲۴۲/۲ موجود است.

از نسخه های «شستربیتی»، نسخه ی عکسی در «دانشگاه کویت» به شماره ۱۷۴۱ م ك و ۳۰۸۴ م ك موجود است.

۱ نسخه ی عکسی در «کتابخانه ی مرکز بحث علمی و احیاء تراث اسلامی» به شماره ۱۹۳ در ۱۱۴ برگ، کتابت سال ۷۴۸ه-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی عکسی نیز در «کتابخانه ی دارالکتب المصریه» به شماره ۴۹۳۳ در ۹۰ برگ، کتابت سال ۷۴۸ موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

منابع:

اثر آفرینان ۳/۱۶۶؛ الاعلام زرکلی ۸/۲۳۹؛ بغیه الوعاه ۲/۳۵۷؛ تاج العروس ۲/۱۵۲؛ تاریخ الاسلام (حوادث سنه ۴۱۱-۴۲۰) ۳۹۵؛ تاریخ التراث العربی ۲/۴۲۴؛ تاریخ جرجان سهمی ۴۹۶؛ روضات الجنات ۱/۱۷۱؛ ریحانه الادب ۲/۳۷۰؛ کشف الظنون ۱/۷۲۲، ۷۲۳ و ۱۲۷۲،۲/۱۱۷۱، ۱۳۹۱؛ لغت نامه ی دهخدا (ذیل زجاجی) ۲۴۵-۲۴۶؛ معجم الادباء ۶/۲۸۴۸؛ معجم المولفین ۴/۱۶۳؛ الموسوعه المیسره فی تراجم الائمه التفسیر و الاقراء و ا لنحو و اللغه ۳/۲۹۴۵؛ هدیه العارفین ۲/۵۵۰.

«یوسف بن علی جرجانی»

۰۰۰-بعد ۵۲۲ه-.ق.

آگاهی ما از احوال «ابوعبدالله یوسف بن علی جرجانی»، بسیار اندك و بلکه در حد هیچ است. آنچه را هم می توان در منابع به دست آورد، با اختلاف نظر درباره ی او همراه است. اثری که به او نسبت داده شده مورد اختلاف است. آنچه مسلم است، اینکه از علما و فقهای «حنفی» در سده ی ششم ه-. ق. است.

آثار:

خزانه الاکمل

کتاب «خزانه الاکمل» در فقه «حنفی» است. این اثر مفصل و در چند مجلد است. برخی مجلدات آن قابل دسترسی است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آیت الله العظمی فاضل خوانساری (ره)» به شماره ۱۸۵ در ۲۳۵ برگ موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی دارالکتب الظاهریه» به شماره ۹۴۱۶ در ۳۱۷ برگ، کتابت ۶۳۵ه-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی عکسی در «کتابخانه ی مرکز احیاء میراث اسلامی قم» به شماره ۳۸۶ در ۴۷۲ صفحه، کتابت سال ۶۳۴ه-.ق. موجود است.

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی سلیمانیه» به شماره ۱۶۲۷ موجود است.

هم چنین تعداد قابل توجهی از نسخه های این اثر، در کتابخانه های «ترکیه» موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

منابع:

تاج التراجم ۳۱۰، ۳۱۸؛ الجواهر المضیئه ۲/۵۶۸ و ۳/۶۳۱؛ الفوائد البهیه ۲۳۱؛ کشف الظنون ۱/۷۰۲؛ معجم المولفین ۴/۱۷۳؛ موسوعه اعلام العلماء و الادباء العرب و المسلمین ۵/۱۹۰-۱۹۳؛ النجوم الزاهره ۴/۲۸۲.

«یوسف بن قاسم استرآبادی»

قرن ۱۱ه-.ق.

«یوسف بن قاسم استرآبادی» از علما و متکلمین گمنام و ناشناس «استرآباد» است. همین قدر می دانیم که تا سال ۱۰۸۴ه-.ق. زنده بود.

آثار:

وافیه المومنین فی تحقیق رجعه الائمه المعصومین

این کتاب درباره ی یکی از مسائل اعتقادی «شیعه» بحث می کند. رجعت امامان و برخی از اولیای خدا، موضوع قابل توجهی است که نظریه های زیادی درباره ی آن و چگونگی رجعت، در دسترس است. «یوسف بن قاسم استرآبادی» نیز با استفاده از آیات و احادیث معتبر، به اثبات آن پرداخته است.

نسخه های خطی:

۱ نسخه ی خطی در «کتابخانه ی آیت الله العظمی مرعشی نجفی (ره)» به شماره ۹۳ در ۱۲ برگ موجود است.

نسخه های چاپی:

چاپ نشده است.

منابع:

معجم التراث الکلامی ۵/۴۹۷.

فهرست نمایه ها

آثار

«آ»

«الف» الف«الف»

ص:۸۴۳

«ب »

«پ»

«ت»

ص:۸۵۶

«ز»

«س»

«ش»

ص:۸۸۶

«ص»

ص:۸۸۷

«ن»

اعلام

«آ»

«الف»

«ج»

«خ»

ص:۹۳۰

«ذ»

«ر»

«س»

«گ»

«ل»

«م»

«ن»

«و»

«ی»

کتب

«آ»

«الف»

«خ»

ص:۹۶۳

«ک»

«گ»

«ل»

«و»

«ه-»

«ی»

مؤلفان

«الف»

ص:۹۷۱

«خ»

«ک»

«گ»

کتاب خانه ها

ص:۹۹۹

مکان ها

«آ»

«الف»

ص:۱۰۰۶

ص:۱۰۰۷

«ن»

«و»

«ه‍»

«ی»

قبایل، اقوام سلسله ها و گروه ها

ص:۱۰۱۵

ص:۱۰۱۷

«م»

ص:۱۰۱۸

ص:۱۰۱۹

اشعار

درباره مرکز

بسمه تعالی

هَلْ يَسْتَوِي الَّذِينَ يَعْلَمُونَ وَالَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ

آیا کسانی که می‌دانند و کسانی که نمی‌دانند یکسانند ؟

سوره زمر/ ۹

مقدمه:

موسسه تحقیقات رایانه ای قائمیه اصفهان، از سال ۱۳۸۵ هـ .ش تحت اشراف حضرت آیت الله حاج سید حسن فقیه امامی (قدس سره الشریف)، با فعالیت خالصانه و شبانه روزی گروهی از نخبگان و فرهیختگان حوزه و دانشگاه، فعالیت خود را در زمینه های مذهبی، فرهنگی و علمی آغاز نموده است.

مرامنامه:

موسسه تحقیقات رایانه ای قائمیه اصفهان در راستای تسهیل و تسریع دسترسی محققین به آثار و ابزار تحقیقاتی در حوزه علوم اسلامی، و با توجه به تعدد و پراکندگی مراکز فعال در این عرصه و منابع متعدد و صعب الوصول، و با نگاهی صرفا علمی و به دور از تعصبات و جریانات اجتماعی، سیاسی، قومی و فردی، بر مبنای اجرای طرحی در قالب « مدیریت آثار تولید شده و انتشار یافته از سوی تمامی مراکز شیعه» تلاش می نماید تا مجموعه ای غنی و سرشار از کتب و مقالات پژوهشی برای متخصصین، و مطالب و مباحثی راهگشا برای فرهیختگان و عموم طبقات مردمی به زبان های مختلف و با فرمت های گوناگون تولید و در فضای مجازی به صورت رایگان در اختیار علاقمندان قرار دهد.

اهداف:

۱.بسط فرهنگ و معارف ناب ثقلین (کتاب الله و اهل البیت علیهم السلام)

۲.تقویت انگیزه عامه مردم بخصوص جوانان نسبت به بررسی دقیق تر مسائل دینی

۳.جایگزین کردن محتوای سودمند به جای مطالب بی محتوا در تلفن های همراه ، تبلت ها، رایانه ها و ...

۴.سرویس دهی به محققین طلاب و دانشجو

۵.گسترش فرهنگ عمومی مطالعه

۶.زمینه سازی جهت تشویق انتشارات و مؤلفین برای دیجیتالی نمودن آثار خود.

سیاست ها:

۱.عمل بر مبنای مجوز های قانونی

۲.ارتباط با مراکز هم سو

۳.پرهیز از موازی کاری

۴.صرفا ارائه محتوای علمی

۵.ذکر منابع نشر

بدیهی است مسئولیت تمامی آثار به عهده ی نویسنده ی آن می باشد .

فعالیت های موسسه :

۱.چاپ و نشر کتاب، جزوه و ماهنامه

۲.برگزاری مسابقات کتابخوانی

۳.تولید نمایشگاه های مجازی: سه بعدی، پانوراما در اماکن مذهبی، گردشگری و...

۴.تولید انیمیشن، بازی های رایانه ای و ...

۵.ایجاد سایت اینترنتی قائمیه به آدرس: www.ghaemiyeh.com

۶.تولید محصولات نمایشی، سخنرانی و...

۷.راه اندازی و پشتیبانی علمی سامانه پاسخ گویی به سوالات شرعی، اخلاقی و اعتقادی

۸.طراحی سیستم های حسابداری، رسانه ساز، موبایل ساز، سامانه خودکار و دستی بلوتوث، وب کیوسک، SMS و...

۹.برگزاری دوره های آموزشی ویژه عموم (مجازی)

۱۰.برگزاری دوره های تربیت مربی (مجازی)

۱۱. تولید هزاران نرم افزار تحقیقاتی قابل اجرا در انواع رایانه، تبلت، تلفن همراه و... در ۸ فرمت جهانی:

۱.JAVA

۲.ANDROID

۳.EPUB

۴.CHM

۵.PDF

۶.HTML

۷.CHM

۸.GHB

و ۴ عدد مارکت با نام بازار کتاب قائمیه نسخه :

۱.ANDROID

۲.IOS

۳.WINDOWS PHONE

۴.WINDOWS

به سه زبان فارسی ، عربی و انگلیسی و قرار دادن بر روی وب سایت موسسه به صورت رایگان .

درپایان :

از مراکز و نهادهایی همچون دفاتر مراجع معظم تقلید و همچنین سازمان ها، نهادها، انتشارات، موسسات، مؤلفین و همه

بزرگوارانی که ما را در دستیابی به این هدف یاری نموده و یا دیتا های خود را در اختیار ما قرار دادند تقدیر و تشکر می نماییم.

آدرس دفتر مرکزی:

اصفهان -خیابان عبدالرزاق - بازارچه حاج محمد جعفر آباده ای - کوچه شهید محمد حسن توکلی -پلاک ۱۲۹/۳۴- طبقه اول

وب سایت: www.ghbook.ir

ایمیل: Info@ghbook.ir

تلفن دفتر مرکزی: ۰۳۱۳۴۴۹۰۱۲۵

دفتر تهران: ۸۸۳۱۸۷۲۲ ـ ۰۲۱

بازرگانی و فروش: ۰۹۱۳۲۰۰۰۱۰۹

امور کاربران: ۰۹۱۳۲۰۰۰۱۰۹